PAUL CORNEA

originile romantismului românesc

MOMENTE ȘI SINTEZE

PAUL CORNEA

ORIGINILE ROMANTISMULUI ROMÂNESC

SPIRITUL PUBLIC, MIŞCAREA IDEILOR ŞI LITERATURA ÎNTRE 1780—1840

EDITURA MINERVA
BUCUREŞTI — 1972

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

Introducere 9

În jurul definirii romantismului 9
Probleme de metodă 16
Influenţe străine şi realităţi naţionale 18
Chestiunea preromantismului 24

CARTEA ÎNTÎI

Preliminarii. 1780—1821

Criza societăţii fanariote 35

Recesiunea otomană şi progresul autonomiei româneşti 35
Agravarea tensiunilor sociale 38
Ecourile Marii Revoluţii Franceze 43
Fanarioţii ca intermediari ai integrării europene . . 48
Schimbări în gusturi, moravuri şi stil de viaţă . . 53
„Simbioza" greco-română şi renaşterea elenismului . 61
Manifestări ale conştiinţei naţionale româneşti . . . 65

Elanuri şi inerţii ale mişcării literare 75

Statutul literaturii 75
Dimensiunea „clasicistă" a creaţiei 77
Modalităţi şi limite ale preromantismului în Principate şi-n sud-estul Europei 89
Ce ne dezvăluie traducerile de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea . . . 95

Scanned with OKEN Scanner

Între „neo-clasic" și „neclasic" 115
Continuitate și metamorfoză în circulația motivului „fortuna labilis" 120
Alecu Văcărescu 134
Ioan Cantacuzino 143
Nicolae Văcărescu 146
Nicolae Dimachi 149
Corespondența dintre Nicolae și Iancu Văcărescu . . 152
Bilanț și perspective 157

CARTEA A DOUA
Tranziția. 1821—1830

Anul 1821 161
Programul mișcării revoluționare de la 1821 și semnificația sa 162
Mitul lui Tudor 170
Un prag de epocă 172
După 1821 181

Criza intelectuală și morală 188
Considerații preliminare 188

Literatura politică a anilor 1821—1823 192
„Mărturisirea adevărului" și „sofismele" marii boierimi 192
„Cărvunarismul" boierilor mici 197

Programul „luminist" al redresării 211
Denunțarea critică 211
Limite ale gîndirii luministe 226
Bazele programului de îndreptare 232
Eforturi de conceptualizare 236
Primatul virtuții 243

Înfăptuirea programului luminist 255
Societăți literare în deceniul al treilea 256
„Mecenatul" boierimii 260
Învățămîntul și presa 263

Clasicism și preromantism 267
Ecourile literare ale evenimentelor de la 1821 . . 278
Costache Conachi 304

Scanned with OKEN Scanner

Gh Asachi 320
Iancu Văcărescu 343
Barbu Paris Mumuleanu 364
Autorii marginali 387
G. Peşacov 387
Ienache Gane 397
Daniil Scavinschi 400
Vasile Fabian Bob 402
Concluzii 404

CARTEA A TREIA
Emergenţa romantismului. 1830—1840

Cadrul istoric 407
Bazele regimului regulamentar 407
Antagonisme sociale şi politice 413
Metamorfozele luminismului 423
Elanuri şi contradicţii 423
Cele două generaţii: „luminiştii“ şi „revoluţionarii“ 427
Instituţionalizarea culturii: cadru şi preocupări . . . 434
Învăţămîntul 435
Societăţile 437
Teatrul 439
Presa 441
Tiparul 447
Publicul 451
„Ideea naţională“ între 1821—1840 458
Naţiunea ca descoperire a naţionalităţii şi statuare a concivilităţii 460
Contribuţia Transilvaniei la elaborarea conceptului modern de naţiune 470
Individualizarea naţională prin limbă 477
Conştiinţa naţională şi istorismul 483
Descoperirea folclorului 498
„Conştiinţa naţională“ şi romantismul 509
Expansiunea romantică 512
Structurarea „curentului“ 512
„Arderea etapelor“ şi „amestecul vîrstelor“ literare . 516
„Literarizarea literaturii“ şi preponderenţa romantică . 524

Scanned with OKEN Scanner

Conceptualizarea romantismului 533
Adoptarea termenului „romantic" şi a derivatelor sale 533
Discrepanţa dintre „numele" şi „sensul" termenului „romantic" 538
Antiteza „clasic — romantic" 542
Chestiunea regulilor 547
Statutul poeziei şi „solia" poetului 561
Spre un concept de romantism naţional 570
Itinerar literar romantic 575
Ţara Românească 575
Moldova 588
Transilvania 598
Post-scriptum 602
Note şi referinţe bibliografice 607
Introducere 615
Cartea întîi 638
Cartea a doua 664
Cartea a treia 701
Post-scriptum 703
Résumé 731
Indice de autori 731

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

În jurul definirii romantismului

Urmînd un sfat binecunoscut al lui Voltaire: „Dacă vreţi să staţi de vorbă cu mine, definiţi-vă termenii", s-ar cuveni poate să începem această lucrare explicînd ce înţelegem prin cuvîntul „romantism". Socotim totuşi mai înţelept să evităm o discuţie lungă, obositoare şi, la urma urmei, inutilă. Inutilă, fiindcă termenul „romantism" aparţine acelor unelte lingvistice de statut semantic incert, care sînt în acelaşi timp suficient de limpezi ca să permită comunicarea şi suficient de obscure ca să alimenteze nesfîrşite dispute ale erudiţilor. În adevăr, pe terenul experienţei cotidiene (şi nu numai pe acela), cuvîntul „romantism" serveşte necesităţilor uzuale, fără ca marja sa de indeterminare să provoace grave neajunsuri. În schimb, el devine un izvor interminabil de perplexităţi şi disensiuni de îndată ce specialiştii îşi propun să-i găsească o definiţie riguroasă. [1]

Povestea e veche. Se spune că, pe la începutul secolului al XIX-lea, Fr. Schlegel, căruia nu-i lipsea geniul formulării pregnante, a consumat 125 pagini în încercări zadarnice de a reduce fenomenul deja pletoric al romantismului la un numitor comun. În 1925, un universitar belgian, A. Vermeylen, a numărat nu mai puţin decît 150 de definiţii diferite, propuse în decursul timpului de diverşi cercetători, toate plauzibile, dar nici una absolut satisfăcătoare. În faţa acestei colosale irosiri de energie intelectuală, se pune desigur întrebarea dacă n-au dreptate empiricii sau agnosticii, S. Mercier, discipol al lui Rousseau, care spunea, încă în 1801, că „romantismul îl simţi, nu-l defineşti", sau modernul Paul Valéry: „A încerca să defineşti romantismul înseamnă a-ţi fi pierdut orice spirit de rigoare". [2]

Esenţial e de a şti dacă o definiţie e principialmente posibilă. Oare cei ce o caută nu gonesc cumva după o himeră? În acest sens, păţania cele-

brilor Dupuis şi Cotonet e cum nu se poate mai instructivă.[3] Auzind vorbindu-se în dreapta şi în stînga de „romantici" şi de „romantism", cei doi eroi ai lui Musset întreprinseseră — după cum se ştie — o asiduă campanie de autoelucidare, interogînd pe cei mai competenţi şi procedînd în felul cel mai metodic, cu diligenţa, obstinaţia, desigur şi ridicolul unor burghezi de provincie snobi, complexaţi de ivirea unei noutăţi misterioase. Sforţările acestea, demne de o cauză mai bună, sfîrşiră printr-un impas: de fiecare dată, explicaţia găsită, deşi părea a clarifica totul, se dovedea, în ultimă analiză, insuficientă şi trebuia abandonată în favoarea alteia, cu aparenţe tot atît de verosimile, însă, în realitate, tot atît de puţin satisfăcătoare ca şi cea pe care o înlocuise. Fără îndoială, Dupuis şi Cotonet erau victimele unui cartezianism abuziv: ei voiau să determine esenţa romantismului printr-o propoziţie. Dar nu orice concept e formalizabil. Şi mai puţin decît altele, din cauza pluralităţii de sensuri şi a armonicelor sufleteşti, cel de „romantism".

Adevărul este că în cazul acestui termen, ca şi în cazul altor noţiuni cheie ale ştiinţelor umane, cu frontiere fluide, datorită diversităţii uzurilor şi complexităţii calitative a conţinutului, nici nu se pune problema unei definiţii de tip matematic, redusă la un enunţ concis, atotcuprinzător şi universal aplicabil. A o căuta înseamnă a voi, ca Dupuis şi Cotonet, să te serveşti de mijloace finite ca să măsori infinitul, cu alte vorbe, să umbli după cuadratura cercului. Ceea ce e cu putinţă (şi e necesar) e doar să restrîngem cîmpul aproximaţiilor, distingînd între *eroare* (adică interpretare falsă a faptelor) şi *subiectivitate* (adică viziunea obiectului din unghiul unei experienţe ireductibile). În felul acesta devine posibilă o circumscriere corectă a problematicii, înlăturînd erorile şi — ceea ce e mult mai anevoios — forţînd subiectivitatea să ia act de propria-i limitare.

Erorile cele mai frecvente şi mai comune pe care le întîmpinăm în folosirea termenului „romantism" sînt de două feluri: unele provin din sensurile diferite atribuite *numelui*, altele din proteismul inepuizabil al *obiectului*.

Cele dintîi se referă la confuzia — reperabilă nu numai în conversaţiile profanilor, ci şi în lucrări pretenţioase de specialitate — între accepţia de „curent" literar sau artistic a romantismului, aceea de „epocă" sau aceea de „concept tipologic". Or, deşi interferente, aceste uzuri ale termenului se referă la lucruri diferite. Prin romantism se poate înţelege: 1. *o grupare* de autori într-un domeniu definit al creaţiei (literatură, arte plastice, muzică, istorie, filozofie etc.), cu o existenţă istoriceşte determinată, bazată pe comunitatea unor principii sau afinităţi intelectuale, explicitate sau nu într-un program („curent", „şcoală"); 2. *o mentalitate sau o stare de spirit* caracteristică unor zone largi ale producţiei intelectuale din prima

Scanned with OKEN Scanner

jumătate a secolului al XIX-lea, avînd repercusiuni în domeniul concepției despre lume, a moravurilor și a stilului de viață („epocă", „cultură romantică") ; 3. *o configurație psihică*, traductibilă stilistic, care exprimă o dispoziție permanentă a spiritului uman, putînd fi întîlnită pe toate meridianele și în cele mai diverse vîrste ale istoriei (romantism în sens „tipologic", „arhetipal" sau „stilistic"). [4]

Între aceste trei accepții există desigur legături trainice, imposibil de tăgăduit. Astfel, „curentul" literaturii romantice încarnează sub forma cea mai expresivă „tipologia" romantică și își trage istoricește rădăcinile din atmosfera intelectuală și morală a „epocii romantice". Însă transgresarea arbitrară a atributelor unuia dintre sensuri asupra altuia dă loc la inadvertențe grave. Aceasta se întîmplă îndeosebi cînd cercetarea curat istoristă a unui curent sau a unei epoci se face pe baza unor criterii ideale, deduse pe cale speculativă, sau cînd noțiunea de „stil" e modelată printr-o inducție incompletă.

Un exemplu, între multe altele, ni-l oferă interesanta lucrare a cehoslovacului Václav Černy, *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1830.* [5] Pornind de la revolta luciferică a cîtorva mari romantici, indignați că Dumnezeu tolerează existența răului și hotărîți a-i cere socoteală, Černy construiește, inspirîndu-se din mitologie, conceptul de „titanism". El îl definește ca un antropocentrism antiquietist, antipanteist și antimistic, care postulează, în numele luminilor și al ineismului kantian, că atotputernicia rațiunii și legea morală sînt unicele forțe motrice ale Omului emancipat de teroarea cerului. Uitînd că această „Überwertung der Werte", această nouă așezare a raporturilor dintre oameni și divinitate nu apare nicăieri în forma coerentă a schemei conceptuale pe care o elaborase, lăsîndu-se furat de logica propriei sale speculații, Černy ajunge să acorde noțiunii de „titanism" un statut ontologic. În loc să caute elemente titaniene în operele lui Byron, Shelley, Lamartine, Hugo, Leopardi, Browning, Espronceda, el îi explică pe aceștia în funcție de „titanism" ; astfel, sistemul își subordonează faptele, istoria e deformată ca să poată verifica supozițiile teoriei...

O a doua cauză de eroare în folosirea termenului „romantism" rezultă din extraordinarul proteism al *obiectului*. În realitate, noi nu avem niciodată a face cu *același* „curent", cu *aceeași* „mentalitate" sau cu *același* „tip ideal" de romantism. Ceea ce cunoaștem sînt numai variante, de la o limbă națională la alta, de la un domeniu al cunoașterii la altul (literatură, arte, filozofie, istorie etc.), de la o zonă de civilizație la alta. Nimic mai firesc decît ca diversității obiectului să-i răspundă diversitatea punctelor de vedere, întrucît, cele mai adesea, interpretarea dată „cuvîntului" generalizează o experiență intuitivă nemijlocită. Dar dacă așa stau lucrurile, oare relativismul

Scanned with OKEN Scanner

nu ne înghite? Mai e posibilă știința, dacă particularul o asediază din toate părțile?

Trăgînd concluziile acestei stări de lucruri, renumitul istoric american al ideilor Arthur O. Lovejoy combate pretenția de a universaliza conceptul de „romantism" în oricare din sensurile sale. „Cuvîntul romantism înseamnă atît de multe lucruri — afirmă Lovejoy —, încît, în el însuși, nu mai însemnează nimic. El a încetat să îndeplinească funcția unui semn verbal." Protestînd împotriva „scandalului" istoriei literare, care favorizează haosul și arbitrarul prin aceea că etichetează cu același cuvînt fenomene diferite, istoricul american recomandă cercetătorilor să-și restrîngă ambițiile și să se limiteze la explorarea domeniului național. Efortul de a găsi un „invariant" al feluritelor tipuri de romantism e utopic, deoarece „romantismul dintr-o țară poate avea puține în comun cu cel dintr-o alta și, în fapt, există o pluralitate de romantisme, adică de complexe spirituale absolut diferite". [6]

Dar dacă e absurd să căutăm o definiție — „passe-partout" — care să rezume în mod concis și exhaustiv toate aspectele romantismului, nu e mai puțin adevărat ceea ce observa Paul Van Tieghem, și anume că „în fața textelor, oricît de diverse ar fi ele, bunul-simț și un fel de vag instinct ne spun că nu sîntem victime ale iluziei sau seduși de o noțiune pur verbală, ci că există realmente un fond comun, un același substrat. În *Fețele unui veac* (1926), Lucian Blaga își punea, la fel, întrebarea dacă „există într-adevăr un numitor comun al fenomenelor romantice". În pofida dificultăților, „actul de cuprindere într-un tot trebuie încercat" — arăta el —, convins, ca poet al intuițiilor originare și filozof atent la morfologia culturilor, că „în cele mai disparate creațiuni ale unei epoci, fie într-un gînd filozofic sau într-o ipoteză științifică, fie într-o dramă sau într-un tablou subsistă o înclinare de ansamblu, o pasiune foarte susținută pentru anumite forme și o foarte hotărîtă identificare a creatorilor cu anumite atitudini spirituale".

Dar ce poate fi acest „fond comun", acest „numitor comun" sau „substrat", care permite istoriei literare să încadreze în aceeași categorie pe Lamartine, Byron și Pușkin, pe Heine, Manzoni și Eminescu, pe Mickiewicz, Espronceda și Mácha? René Wellek, în total dezacord cu Lovejoy, scrie: „Dacă examinăm caracteristicile literaturii propriu-zise care s-a numit sau a fost numită «romantică», găsim, în întreaga Europă, aceleași concepții despre poezie și despre funcția și natura imaginației poetice, aceeași concepție despre natură și despre relația ei cu omul și, în esență, același stil poetic, în care imaginea, simbolul și mitul joacă un rol cu totul deosebit de cel jucat în poezia neoclasică a secolului al XVIII-lea". Wellek procedează prin eliminarea a o serie de factori însemnați, totuși dispensabili, întrucît nu sînt cu totul specifici: subiectivismul, medievalismul, folclorul. El susține însă că

Scanned with OKEN Scanner

pentru orice romantism minimal obligatorii rămîn : imaginaţia, interpretarea organicistă a naturii, simbolurile şi miturile ca modalitate stilistică. Ni se pare că e totuşi prea puţin. În dorinţa de a integra cît mai multe laturi ale romantismului şi a proba unitatea europeană a curentului, Wellek extrapolează nişte caracteristici care convin în modul cel mai direct romantismului german, însă definindu-le atît de larg, încît ele sfîrşesc prin a-şi pierde identitatea şi a se aplica tuturor speţelor. [7]

În schimb, la Gaëtan Picon, în sclipitoarea prezentare a curentului din *Histoire des littératures*, II, găsim o exagerată scoborîre în detalii şi o înşiruire de aporii, de pertinenţă inegală, care rezultă din oscilarea continuă a autorului între polul istoricităţii şi cel al intuiţiei tipologice. Romantismul e caracterizat prin multiple perechi de atribute opozitive : prin simbolul metafizic, dar şi prin spontaneitatea fără transparenţe ; prin imperialismul eului, dar şi prin topirea eului într-o transcendenţă religioasă sau socială ; prin subiectivitatea pură, dar şi prin gustul realităţii obiectuale, concrete, particulare ; prin intimism, dar şi prin fervoarea pitorescului ; prin contemplarea abulică şi în acelaşi timp prin voinţa de acţiune ; prin nostalgie, melancolie, angoasă, ca şi prin energie, entuziasm, încredere în viitor ; prin sinceritate în aceeaşi măsură ca şi prin poză ; prin reintegrarea omului în univers, dar, nu mai puţin, prin divorţul între spirit şi lume. Existenţa acestor contradicţii îl determină pe Picon să vadă în romantism nu atît „o ordine pe care o definesc anumite forme şi valori de expresie, cît ansamblul dezordonat al unor inspiraţii individuale, care concordă datorită exigenţei comune de sinceritate şi toleranţă". Cu alte cuvinte, esenţial în romantism ar fi că el nu implică o definiţie riguroasă a formei sau conţinutului, ci că acordă pur şi simplu fiecărui autor permisiunea de a fi el însuşi. În felul acesta, libertatea şi originalitatea devin însuşiri fundamentale. [8]

Propunîndu-şi să studieze originile romantismului românesc, sub dublul aspect de „mentalitate" şi „curent", lucrarea de faţă se situează net pe terenul istoriei ideilor şi al istoriei literare. Pentru noi, termenul de „fond comun" al romantismului capătă un sens numai după o operaţie de decantare a datelor istorice obiective. Noi nu ne întrebăm aici ce poate fi romantismul ca „ideal-typus" (aşa cum a făcut-o bunăoară G. Călinescu într-un eseu strălucit), ci ceea ce el a fost *efectiv*, ca încarnare a dialecticii raporturilor dintre individ şi societate în epoca de tranziţie de la feudalism la capitalism, marcată prin marea Revoluţie Franceză, aventura imperiului şi perioada restauraţiei. Or, din acest punct de vedere, al realului istoric, şi nu al logicii speculative, ni se pare indispensabil să deosebim, pe de o parte, în funcţie de structura socială a Europei occidentale şi a celei răsăritene (unde feudalismul dăinuie pînă tîrziu în secolul al XIX-lea), şi, pe de altă

Scanned with OKEN Scanner

parte, în funcție de fazele evoluției dintre 1789—1848, existența a cel puțin trei „romantisme" : *romantismul apusean dinainte de 1830* (anti-luminist, monarhic, religios, egoist, medievalist, deziluzionat, contemplativ etc.) ; *romantismul apusean de după 1830* (umanitarist, socializant, energetic, activ, titanian etc.) ; *romantismul răsăritean* (pro-luminist, național, idealist, folclorizant, carbonar, militant etc.).

Există, așadar, trei „fonduri comune" corespunzînd celor trei tipuri fundamentale ale romantismului, pe care, din păcate, mulți autori au adesea tendința să le confunde. Bineînțeles, analiza poate fi împinsă mai departe, spre conceptualizarea particularităților romantice la scara națională. E însă necesar să atragem atenția că pe acest plan — cum o învederează o serie de cercetări despre „originalitatea" diverselor mișcări romantice naționale — se simte acut pericolul de a considera că fiecare trăsătură distinctivă observată reprezintă un element specific, ireductibil. Credem că între conceptul de „romantism european" (care ignoră diferențe majore de natură politică, ideologică, estetică etc., fiind prea larg și, de aceea, inoperant în cercetarea concretă) și conceptul de „romantism național" (care ignoră afinitățile în cadrul zonelor geo-politice și etapelor istorice, fiind prea îngust ca punct de sprijin pentru cercetările comparatiste), cele trei „tipuri" propuse sînt de mare importanță din punct de vedere metodologic. Firește, ele constituie, deocamdată, simple ipoteze de lucru, susceptibile de remanieri importante, atît pe planul clasificării „zonale", cît și pe acela al definirii trăsăturilor distinctive. Determinarea riguroasă a structurii lor (și ne referim îndeosebi la tipul denumit „răsăritean") e o sarcină a viitorului. Dar esențial în momentul de față e să se pună problema. [9]

Se ivește acum întrebarea : există oare o similitudine de substrat între diversele „romantisme", un fel de „fond comun" al „fondurilor comune" ? Fără îndoială. În lipsa acestui „substrat", discuția însăși ar deveni imposibilă și ar trebui să constatăm, împreună cu Corneille, că „la lutte cessa faute de combattants". „Fondul comun" al oricărui romantism, principiul intern decisiv care-l structurează, rezidă, după noi, în *ruptura de prezent și de formele realului, în revendicarea intensivă sub raport afectiv a eliberării din diversele constrîngeri posibile* (religioase, politice, sociale, estetice, etice etc.) *și depășirea inautentică a contradicției dintre subiect și obiect.* Fiindcă natura constrîngerilor diferă, diferă și libertățile cerute, după cum diferă, în special, accentul pus pe o latură sau alta. Dar pretutindeni romantismul e o formă a contestării, un elan al personalității comprimate : pe plan politic — de absolutism sau de un regim de opresiune națională ; social — de o clasă privilegiată ; economic — de reificarea raporturilor mercantile ; în religie — de un Dumnezeu injust sau de o ierarhie clericală dezisă din rolul ei evanghelic ; în artă — de „reguli" și obligația imită-

Scanned with OKEN Scanner

rii ; în morală — de un „cod" duplicitar, pus de fapt în serviciul ordinei existente ; în existența cotidiană — de alienarea adusă de revoluția industrială, urbanism și tehnologie etc. Încît, spre a aproxima oarecum viziunea noastră despre elementul ireductibil al romantismului și a fixa ideile, am putea schița, după cum urmează, atributele sale cele mai generale :

depășirea finitudinii în scopul resorbirii prăpastiei dintre subiect și obiect (evadarea din prezentul care frustrează, din realul care apasă ; aspirația spre infinit, transcendent, exotismul geografic și istoric ; patosul mișcării, angajarea revoluționară, națională sau umanitară — totdeauna ostilă ordinei existente etc.) * ;

egotismul (conștiința imperativă de sine înnușși, interiorizarea, solitudinea ; asumarea individualității, originalitatea) ;

aspirația spre genuin, auroral, existență nefalsificată (întoarcerea la natură, prețuirea poeziei populare, a oamenilor simpli și curați sufletește, fascinația originilor ; nevoia sincerității, a unui acord între conștiință și existență, între idei și acte etc.) ;

simțul misterului (neliniștea metafizică, intuiția unității sub diversitate, a unui adevăr ascuns sub aparențe, a analogiei universale ; atracția sau numai conștiința puterilor tenebroase ale ființei, valoarea acordată simbolurilor și miturilor ; resurgența religiozității etc.) ;

reacția intensivă a sensibilității (nu un simplu surplus afectiv, ci un raport disproporționat între incitație și ripostă, o hiper-sensibilitate, un dezechilibru, o febră a inimii ; reacția poate fi depresivă — nostalgie, angoasă, decepție, sau stenică — entuziasm, idealism, mesianism și, nu o dată, ea este la același individ, cînd de un tip, cînd de altul, în mod alternativ etc.) ;

poetică a invenției, spontaneității, persuasiunii emoționale (fantezia și observația devin sursele inspirației, în dauna „regulilor" și a imitării ; personalizarea stilului, valorificînd emoția, pitorescul, culoarea lexicală, lirismul, mijloacele patetice ale exprimării : metafora, interogațiile, exclamațiile și repetițiile etc.) [10].

---

* În paranteze explicităm atributele definitorii ale romantismului, sugerînd diverse concretizări posibile, care nu sînt nici limitative, nici nu au caracter obligatoriu. Formele individuale romantice combină în modul cel mai diferit, sub raportul *intensității* și al *calității*, trăsăturile respective. Ceea ce susținem e că prezența acestora se face simțită, mai viguros sau mai anemic, în toate variantele coerente de romantism.

Scanned with OKEN Scanner

Studiul originilor unuia oarecare dintre „curentele" romantice, în speță a literaturii romantice românești, impune o dublă recurență: de la nivelul propriu-zis literar la „starea de spirit" a epocii și de la aceasta la contextul istoric. Motivul pare evident. De vreme ce alături de literatura romantică există o pictură romantică, o istoriografie romantică, o filozofie romantică etc., înseamnă că geneza „romantismului" nu poate fi căutată *numai* în cauze de natură literară. Pe de altă parte, pentru că „starea de spirit" romantică e caracteristică unei epoci determinate, și *numai* acesteia (prima jumătate a secolului al XIX-lea), e legitim a prezuma că examenul aprofundat al contextului istoric respectiv va fi în măsură să ne explice atît circumstanțele nașterii, cît și particularitățile primelor manifestări romantice. În alți termeni, deoarece romantismul românesc sau oricare altul este expresia mediatizată prin „starea de spirit" a unor metamorfoze survenite în structura existenței sociale, e necesar ca explorarea originilor sale să implice, sub o formă sau alta, cele trei niveluri: literatura, mentalitatea, realitatea istorică.

Firește, nu toată lumea e de acord cu acest punct de vedere. O serie de autori, fie din cauza scepticismului față de sociologia culturii, fie dintr-o aversiune împotriva ipotezelor de tip „genetic" (care prelungește o reacție anti-pozitivistă mai veche, profund eronată prin refuzul ei de a lua act că istoricitatea e o dimensiune ontologică a cunoașterii), expediază rapid chestiunea „originilor" prin cîteva considerațiuni spirituale sau de „acoperire", în genere, neconcludente. Rolul preponderent în schimbarea „Weltanschauung"-ului și a axei estetice a literaturii la începutul secolului al XIX-lea îl atribuie, ca pe vremea lui Brunetière, unor factori intrinseci domeniului literar. Chiar atunci cînd încearcă o inserare în istorie, făcînd, de pildă, trimiterea la marea Revoluție Franceză, subevaluează de obicei uriașa însemnătate a acesteia și se ocupă într-un mod vădit mecanicist de repercusiunile sale, ca și cum ar fi vorba de o enumerare de parametri independenți unul de altul. În felul acesta, rezultatele obținute sînt iluzorii: de multe ori, explicațiile propuse lasă un reziduu insolubil, care e însuși romantismul. Un exemplu ne va ajuta să înțelegem mai bine cum stau lucrurile.

Într-o carte excelentă prin bogăția materialului documentar adus în discuție: *Le débat romantique en France, 1813—1830*, Edmond Eggli și Pierre Martino — doi specialiști notorii în istoriografia literară interbelică — sistematizează cauzele interne ale romantismului francez (cele externe reducîndu-se la influențele anglo-germanice) în trei puncte: evoluția gustului, schimbarea tehnicii literare, dezacordul dintre tradiția lite-

Scanned with OKEN Scanner

rară și starea societății. În primul rînd, ei notează reacția produsă cam pe la jumătatea secolului al XVIII-lea împotriva tipului de literatură la modă pînă atunci, caracterizată prin pasiunea dialogului, spirit filozofic, vervă satirică și epigramatică, absența aproape totală a lirismului. Rousseau relevă unei generații obosite de rafinamentele culturii și de saţietatea voluptății farmecul vieții simple, apropiate de natură, valoarea morală și estetică a sentimentului. De la el, poezia redevine poetică.

Un al doilea impuls puternic în direcția romantismului îl constituie refuzul rutinei. „Se resimte oboseala formelor de artă prea conștiente, prea elaborate — scriu Eggli și Martino —, se ivește gustul expresiei spontane care păstrează prospețimea imaginii și a sentimentului". Apare astfel și cîștigă teren o estetică a primului „jet", care restituie impresia fără modelaj.

În fine, cea de-a treia cauză invocată se referă la dezacordul tot mai evident în lungul secolului al XVIII-lea între literatura clasică, produsă de o elită și destinată unei elite, și publicul din ce în ce mai numeros, dar de o compoziție aristocratică tot mai scăzută, datorită rolului crescînd jucat de burghezie în viața națională. Revoluția accelerează acest proces. „Se constată dezvoltarea unor genuri ca melodrama și romanul negru, de caracter net popular, al căror succes se răsfrînge însă asupra tuturor claselor sociale, pentru că se află în concordanță cu noile dispoziții spirituale generalizate de evenimente." [11]

E de netăgăduit că cele trei „cauze" pe care se bazează Eggli și Martino ca să explice nașterea romantismului își au valoarea lor. Dar ele eludează problema în loc s-o rezolve. Căci se pune întrebarea: ce a determinat spre mijlocul secolului al XVIII-lea reacția lui Rousseau în favoarea sensibilității ultragiate și de ce s-a bucurat ea de o audiență colosală? Și încă: de ce s-a „ivit", la un moment dat, nevoia expresiei spontane? De ce îmburghezirea publicului a avut drept rezultat o mutație a gustului în sens romantic (în vreme ce, de pildă, îmburghezirea publicului englez în secolul al XVII-lea n-a avut de loc aceste urmări)? Cu alte cuvinte, și ducînd pînă la capăt ceea ce implică demonstrația lui Eggli-Martino, reiese că nașterea romantismului se explică prin apariția sensibilității romantice. După un ocol, ne întoarcem, așadar, în punctul de pornire. Dar problema nodală e tocmai aceasta: ce a determinat nașterea sensibilității romantice, a acestei „stări de spirit" generalizate, care a dus la schimbarea gustului și reorientarea creației, nu numai în literatură, ci și în arte plastice, muzică, istoriografie etc.? E limpede că un răspuns satisfăcător poate fi obținut numai analizînd, în spiritul sociologiei marxiste a culturii, raporturile dintre „conștiința socială" și „existența socială". Tocmai din această pricină un mare număr de autori, de la C. Roe la Northrop Frye și de la Mario

Scanned with OKEN Scanner

Puppo la H. H. Remak, deşi nu acceptă în întregime şi, uneori, nici în parte, principiile de analiză preconizate de materialismul istoric, încadrează totuşi romantismul în fluxul epocii şi admit, fără greutate, că originea lui e în marile transformări de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul veacului al XIX-lea. [12]

Dacă, în genere, din punctul de vedere metodologic, explicarea unui fenomen complex, cum este cel romantic, presupune referinţa la contextul istoric şi infrastructura socială, se poate afirma că lucrul acesta e cu atît mai necesar, e chiar indispensabil, în cazul particular al cercetării originilor romantismului românesc. De ce? Fiindcă la noi, în prima jumătate a secolului trecut, literatura nu-şi cîştigase încă statutul de domeniu autonom. Ca atare, orientarea ei era determinată numai într-o mică măsură de dinamismul contradicţiilor şi propulsiunilor lăuntrice, de acea legitate internă a auto-dezvoltării, care transformă, pînă la un punct, orice sistem constituit într-un univers regizat de propria-i inerţie. De fapt, naşterea romantismului românesc coincide cu însăşi naşterea literaturii moderne, deci cu procesul de emancipare a beletristicii din activitatea intelectuală difuză a cărturarilor boieri şi clerici, mai tîrziu, profesori şi jurnalişti, oameni care îşi aşezau scrisul în prelungirea nevoilor momentului, investindu-l, îndeosebi, cu sarcini educative. Într-o asemenea mişcare literară incipientă, transformările de semn estetic nu puteau rezulta din acţiunea unor forţe specifice — de pildă, nevoia de a duce mai departe o experienţă artistică sau, invers, de a-i pune capăt, întrucît practica creaţiei i-ar fi dovedit sterilitatea etc. În această fază a dezvoltării, e normal ca schimbările de gust să traducă schimbări de mentalitate, mentalitatea însăşi nefiind altceva decît răspunsul global, de o coerenţă relativă, pe care oamenii îl dau provocărilor istoriei.

Influenţe străine şi realităţi naţionale

Una dintre problemele capitale ale oricărei cercetări dedicate originilor romantismului românesc (sau a altor romantisme, aparţinînd unor naţiuni ajunse mai tîrziu la conştiinţa politică şi elaborarea formelor culturii moderne) este de a şti dacă procesul „naşterii" are un caracter autohton sau se desfăşoară pe o bază imitativă, dacă el este generat de factori interni sau constituie produsul influenţelor străine. Cîtăva vreme au predominat în istoriografia literară românească reprezentanţii celui de-al doilea punct de vedere, ceea ce nu trebuie să surprindă, dată fiind marea autoritate de care s-au bucurat la noi, între cele două războaie, cercetările comparatiste inspirate de principiile şcolii franceze (Paul Hazard, F. Baldensperger, Paul

Scanned with OKEN Scanner

Van Tieghem, J. M. Carré), care tindeau să descrie în termeni de cauzalitate orice similitudine dintre două opere, despărțite printr-o frontieră lingvistică.

Dar încă mai înainte, la începutul secolului nostru, lucrările lui Pompiliu Eliade și, îndeosebi, N. I. Apostolescu acreditaseră opinia că romantismul românesc ar fi o plantă exotică, un simplu reflex al romantismului francez, desigur în forme stîngace, lipsite de puterea iradiantă a originalului prin însuși actul inferior al imitării. „Se poate spune — declara N. I. Apostolescu — și e un lucru destul de evident că începutul romantismului în Țările Române nu a fost, ca în Franța, o mișcare literară, o luptă de idei, o reacție și, uneori, o revoluție. Aici ea a fost pur și simplu continuarea influenței franceze începute spre mijlocul secolului al XVIII-lea. Și pentru că literatura victorioasă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, multă vreme singura existentă, era literatura romantică, aceasta a fost adoptată, citită, tradusă și, pe nesimțite, imitată și apropriată." Mai mult decît atît. După Apostolescu, strălucita pleiadă de poeți, dramaturgi și prozatori ai Franței, în frunte cu Hugo, Lamartine, Dumas, Lamennais, Michelet etc., a determinat printr-un fel de contagiune mimetică, nu numai înfățișarea, tipologia și fronturile de luptă ale romantismului românesc, ci pînă și particularitățile stilistice, pînă și caracterul neomogen al evoluției sale. [13]

E foarte probabil că succesul extraordinar al teoriei „influențelor" în mediul intelectual interbelic nu s-a datorat numai argumentelor aduse de Pompiliu Eliade sau N. I. Apostolescu, ci și faptului că junimismul familiarizase spiritele cu ideea că întreaga civilizație română modernă e rezultanta unui „import", de altfel nefast prin inaderența lui la „fondul" local. Era deci firesc pentru toți cei care, dintr-un motiv sau altul, considerau cu suspiciune mișcarea literară a pașoptismului, să vadă în primul nostru val romantic un ecou al străinătății, și nu un dat originar. În acest sens, non-conformistul și demistificatorul inteligent care a fost Paul Zarifopol denunța prin 1936 caracterul artificial și mimetic al romantismului românesc de început: „Melancolia întrucîtva insistenă — scria el —, sentimentalism pe tema ruinelor, a fantomelor trecutului sînt teme literare pe care le impunea literatura apuseană pe-atunci. S-a observat, cu dreptate, că adoptarea unor teme ca aceasta nu ne permite a vorbi hotărît de un *romantism* român. Românii care căutau a face poezie în anii 30 pînă la 40 luau ce găseau pe piața literară franceză." [14] E evident că pentru Zarifopol romantismul din vremea lui Alecsandrescu și Bolintineanu constituia o impostură, una din acele false valori pe care el se ostenea să le răstoarne de pe soclu.

Cele mai puternice manifestări ale teoriei influenţelor şi, pînă la un punct, cele mai nocive s-au produs însă pe terenul studiilor de „izvoare". Oportunitatea acestora nu e desigur în discuţie: orice autor posedă o genealogie ideologică şi estetică, pe care criticul e dator s-o releve. Eroarea vine din exces, din faptul că o serie de cercetători dau acestei genealogii, care e prezumtivă şi inefabilă, implicînd resorbţii şi combustii misterioase, un statut de determinism rigid, nesocotind esenţa însăşi a actului creator. Comparatiştii vulgari îşi închipuie că literatura se naşte doar din literatură, că toată problema e de a clarifica acest proces de sciziparitate, regăsind în spatele fiecărei opere „sursa" generativă. Astfel, cercetarea izvoarelor devine „izvorism", o goană poliţistă după prototipuri livreşti, ca şi cum n-ar exista invenţie şi nici observaţie proprie a vieţii, ci numai reminiscenţe de lectură, conştiente sau involuntare.

Aşa, de pildă, Apostolescu raportează pastelul înserării din *Zburătorul* la Chateaubriand (*Les tombeaux champêtres*), Lamartine (o strofă din *La guerre*), dar şi la necunoscuţii G. de Mancy, P. Hédouin şi Elisa Grant, poeţi publicaţi de *Annales romantiques* din 1824, 1832 şi 1834! Pentru „silf" trimiterea e la Boucher de Perthes şi A. Esquiros. Heliade s-ar fi „impregnat" de toţi aceştia, fără să-i „imite" în sensul propriu al cuvîntului. Cavalcada din *Mihnea şi baba* lui Bolintineanu ar deriva din *Erlkönig* de Goethe, tradus de Gerard de Nerval, şi... din *Damnaţiunea lui Faust* de Berlioz, pe care poetul român ar fi ascultat-o la Paris: „În 1846, cînd au avut loc primele audiţii ale *Damnaţiunii lui Faust*, Bolintineanu se afla la Paris şi, creator de ritmuri, nu e nici o îndoială (?! — P.C.) că s-a inspirat din legenda marelui romantic"! Orice limită o întrece însă explicaţia propusă pentru *Mai am un singur dor*, unde sursele sînt: *De l'élection de son sépulcre* de Ronsard şi *Epilogul* de Paul Bourget. „Inspiraţia lui Eminescu — afirmă criticul, cu o candoare pe care i-o concurează doar bunacredinţă — nu este, aşadar, personală, ea e datorată aproape pe de-a întregul lui Ronsard şi lui Paul Bourget". [15]

Exemple ca acestea ilustrează, de bunăseamă, un comparatism diletant, care ne apare azi aproape caricatural. Nu e mai puţin adevărat că voga depistării de „surse" a contribuit între cele două războaie, chiar şi atunci cînd cercetarea era executată cu rigoare metodică şi punea în lumină dependenţe efective (cum au făcut Ch. Drouhet pentru V. Alecsandri, I. M. Raşcu şi V. Ghiacioiu pentru Gr. Alecsandrescu, N. Camariano pentru C. Negruzzi, D. Caracostea pentru G. Asachi etc., etc.), la întărirea prejudecăţii că romantismul românesc dinainte de Eminescu e inautentic, fiind, în mai mare sau mai mică măsură, după autori şi opere, o grefă apuseană pe un organism plăpînd şi încă nevertebrat. [16]

Scanned with OKEN Scanner

Merită a observa că cercetătorii înclinau să abordeze „influenţele" sub unghiul „imitaţiilor" sau al „succesului", deşi ambele perspective sînt colaterale şi nesemnificative din punctul de vedere al creaţiei veritabile. „Imitaţia" constituie forma cea mai trivială a influenţei, întrucît se bazează pe o investiţie minimă de capital intelectual. Cu cît „modelul" e reprodus mai fidel, cu atît procentul de artă e mai mic, iar „influenţa" respectivă capătă un caracter mai derizoriu pe plan literar (păstrîndu-şi evident importanţa pe plan sociologic). Căci „influenţa" nu e o tehnică a copierii, ci o palingenezie, „mecanismul subtil şi misterios prin care o operă naşte o alta".

La fel, diferenţa e mare între „succes" şi „influenţă". „Succesul" înregistrează ecourile materiale stîrnite de o operă sau un autor — numărul de traduceri, adaptări, referinţe critice, indicele de difuzare şi popularitate etc. —, aşadar, gradul coincidenţei cu cererea pieţei, acordul spontan al operei sau autorului respectiv cu publicul. În schimb, „influenţa" se exercită pe căi invizibile, randamentul ei fiind uneori invers proporţional cu tirajul cărţilor sau cu voga publicitară a scriitorilor. După cum remarcă judicios A. M. Rousseau şi Claude Pichois în manualul lor de *Literatură comparată*, „influenţa" e calitativă şi trebuie intuită, „succesul" e cantitativ şi poate fi măsurat. [17]

Concentrarea atenţiei asupra „imitaţiilor" (sursele lor fiind uşor de identificat, iar pozitivitatea muncii garantată) şi asupra „succesului" (traseul statistic al „influenţei" fiind la rîndu-i lesne reperabil) deplasează centrul de greutate al cercetării spre factorul „emitent" (modelul), lăsînd în umbră factorul „receptor". În felul acesta, studiul „influenţelor" devine studiul dependenţei culturilor mici de cele mari, iar romantismul românesc capătă — cum credea N. I. Apostolescu — configuraţia unui fenomen de import ideologic.

Astăzi, într-un moment în care vechea metodologie pozitivistă a comparatismului e criticată din toate punctele cardinale — marxiştii, structuraliştii şi empiriştii unindu-se în adversitate, fapt prin el însuşi semnificativ —, e clar de ce în relaţia „emitent" — „receptor" tocmai termenul din urmă trebuie privilegiat: el decide, în ultimă instanţă, printr-un proces dialectic complex de raportare la „modelele" străine, care dintre acestea va fi adoptat, cu ce remanieri substanţiale sau periferice, cu ce fel de repercusiuni asupra celulei spirituale germinative proprii. [18] Căci (simplificînd lucrurile), pentru ca o „influenţă" să aibă loc trebuie ca incitaţia conţinută potenţial în opera „emitent" să întîlnească un „receptor" capabil să-i perceapă mesajul şi să-l asume, să-l decodeze şi să-l însuşească, transformîndu-l din alogen în autohton. Această integrare a unui „corp" exterior într-o structură organică şi personalizată (ultimul atribut e esenţial!) pre-

Scanned with OKEN Scanner

supune o anumită consubstanţialitate între subiect şi obiect, existenţa unei omologii difuze între „emitent" şi „receptor" fără de care n-ar fi posibilă nici simpla comunicare, cu atît mai puţin procesul complicat al asimilării creatoare. Rezultă că „influenţa" e definită mai adecvat prin termenul de „absorbţie" decît prin acela de „transmitere" şi că ea nu se produce niciodată la întîmplare; dacă o „imitaţie" e posibilă oricînd, deoarece nu implică un consum laborios de energie sufletească, o „influenţă" e posibilă numai dacă se întemeiază pe preexistenţa unor afinităţi ascunse. Exercită ecou şi emulează în sens creator acei autori sau acele opere care se pot înscrie în perimetrul spiritual al „receptorului", pentru care acesta dispune de antene în intelectul şi sensibilitatea sa. „E foarte sigur — afirma F. Baldensperger, încă în 1904 — că o epocă literară care descoperă şi anexează idei sau forme exotice gustă şi reţine cu adevărat doar acele elemente a căror intuiţie şi a căror aspiraţie, ca urmare a propriei sale evoluţii organice, le purta în ea însăşi." „Influenţa" poate fi deci considerată drept o însuşire de valori congenuine, aflate însă pe o treaptă mai înaltă de explicitare sau de expresivitate. Tudor Vianu utiliza denumirea sugestivă de „alianţă", care are însă dezavantajul că atribuie un sens raţional unui proces ce se desfăşoară de obicei la nivelul subconştientului şi, chiar atunci cînd e ţinut sub observaţie, depăşeşte oricum stadiul deliberativ. [19]

Aşadar, „emitentul" furnizează cu ingenuitate „contexte" sau numai „pretexte", care declanşează în „receptorul" branşat pe aceeaşi lungime de undă un proces de fermentaţie şi deşteptare a latenţelor, avînd drept rezultat transformarea (uneori totală) a „modelului" şi auto-depăşirea calitativă. „Influenţele" lucrează catalitic, şi rolul lor major e de a pune în mişcare şi a valorifica resursele ce somnolează în „receptor". Montaigne spunea că se ocupă de Plutarc şi Seneca „pour d'autant mieux nous dire".

Dar dacă apelul la exterior e determinat de dispoziţiile interioare, înseamnă, în mod paradoxal, că influenţatul îşi prestabileşte „influenţa", mai întîi selectînd din infinitatea incitaţiilor posibile pe aceea care convine optim nevoilor, mijloacelor şi aspiraţiilor lui obscure, apoi, într-o a doua etapă, prefăcînd-o pe aceasta, prin metamorfoze şi decantări succesive, în propria sa natură. Astfel oaia devine leu, tigru sau şarpe boa — cum observa spiritual Etiemble — în funcţie de organismul care o digeră. Deplasînd problema în planul global al culturii, reiese că felul şi valoarea „influenţelor" exercitate depinde în fiecare moment de caracteristicile mediului social şi intelectual dat. Sau, venind la problema care ne interesează, că originea romantismului nu e în influenţe, ci în contextul social-istoric şi de mentalitate care le face posibile. [20]

Scanned with OKEN Scanner

Cu alte cuvinte, a explica naşterea romantismului românesc prin lecturi, călătorii, tinerii trimişi la studii în Apus, voga ideilor franceze înseamnă, de fapt, a nu explica nimic. În adevăr, ceea ce rămîne de lămurit e:

— de ce lecturile, călătoriile, trimiterile la studii se intensifică, iar ideile franceze se difuzează mai eficient în epoca 1820—1840?

— de ce asupra scriitorilor români din această perioadă se exercită „influenţa" romantică (şi nu a lui Marmontel, Florian sau Gessner — autori de „succes"), de ce e ocolit romantismul de tip Musset-Vigny, şi preferat romantismul de tip Lamartine-Hugo?

E evident că răspunsul la aceste întrebări nu poate fi găsit decît efectuînd o analiză în profunzime a societăţii româneşti (factorul „receptor"!). Ea va trebui să arate ce dislocări de mentalitate şi ce exigenţe de renovare a vieţii intelectuale au făcut la un moment dat posibil şi necesar romantismul, ce transformări economice, sociale şi morale au favorizat marea conversiune a gusturilor, sensibilităţilor şi ideilor din jurul anilor 1820—1830, care se concretizează, între altele, şi prin asimilarea unor modalităţi romantice străine.

Rolul curentelor de idei şi al mişcărilor literare ale Apusului în modelarea gîndirii şi a sensibilităţii româneşti este considerabil. El trebuie recunoscut fără nici un simţămînt de jenă: istoria literară a tuturor naţiunilor demonstrează că împrumutarea de teme, concepte, tehnici artistice etc. constituie un fenomen permanent, datînd din cele mai vechi timpuri şi sporind în proporţii imense o dată cu victoria capitalismului şi revoluţia industrială. Lanson spunea că o naţiune care se anchilozează într-o autocontemplare sterilă, de teamă să nu-şi obnubileze geniul prin contacte externe, seamănă cu părintele care ar refuza să-şi trimită copilul la şcoală ca să nu-i strice originalitatea. Dacă uneori proliferarea „influenţelor" certifică o fază de depresiune (cînd „modelul" străin duce la prelucrări de rutină, de caracter epigonic), în schimb, adesea prezenţa lor denotă un surplus de vitalitate, voinţa de a îmbrăţişa diversitatea realului şi a experimenta inovaţia. Or, tocmai aceasta e situaţia la noi, între 1830—1840, epocă de dezvoltare impetuoasă şi energică afirmare a personalităţii naţionale.[21]

De aceea, integrînd influenţele străine contextului istoric şi subordonîndu-le transformărilor de mentalitate, noi nu le tăgăduim rolul, ci-l motivăm. La originea romantismului stau factori interni, ţinînd de mutaţiile produse în societatea românească în primele decenii ale secolului al XIX-lea şi îndeosebi după 1821; dar nu e mai puţin adevărat că „influenţele" — importate, aşa cum vom încerca să demonstrăm în paginile următoare,

Scanned with OKEN Scanner

fiindcă se găseau în concordanţă cu evoluţia organică a vieţii intelectuale româneşti — constituie termeni de referinţă, emulaţie şi propulsiune care ajută mişcării difuze a spiritelor să capete formă şi să se sublimeze în literatură.

Chestiunea preromantismului

Pare rezonabil ca în virtutea unei înclinări firești a cugetului nostru, care ţine de esenţa însăşi a tipului de gîndire diacronică, să căutăm înaintea fazei de plenitudine a unui sistem o perioadă de incipienţă şi dibuire, în care elementele acestuia există în stare de dispersiune, de obicei fără conştiinţa specificităţii lor. Pe această bază s-au ivit o serie de termeni, mai mult sau mai puţin precişi, dar omologaţi de diversele ştiinţe umane, întrucît se raportează la clase de fenomene distincte, dispunînd de o relativă stabilitate: „prerenaştere", „preclasic", „presocratic", „prerafaelit", „premodern" (propus la noi, în vremea din urmă, de Al. Piru) etc. Nu a fost deci nevoie de un mare efort de imaginaţie ca să se inventeze cuvîntul „preromantism" în scopul denumirii acelei perioade de tranziţie din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în care romantismul apare, dar fără a fi încă el însuşi, iar clasicismul domină, însă fără a mai putea controla totalitatea cîmpului literar. Şi totuşi, soarta acestui concept s-a dovedit a fi dintre cele mai vitrege: astăzi încă, patru decenii după ce Paul Van Tieghem şi André Monglond i-au oficializat oarecum uzul în istoria literară, unii îi contestă pur şi simplu legitimitatea, în vreme ce alţii îi discută sensul de pe poziţii contrare şi uneori inconciliabile. Dat fiind scopul pe care-l urmărim în lucrarea de faţă, credem că e inutil să explicăm de ce e necesar să ne oprim asupra acestei chestiuni spinoase. [22]

După cum se ştie, în accepţia originară pe care a popularizat-o îndeosebi Paul Van Tieghem în cele cinci volume ale lucrării: *Le préromantisme. Etudes d'histoire littéraire européenne*, termenul de „preromantism" înglobează într-un tot multiplele reacţii împotriva poeticii clasice şi a mentalităţii luminilor, survenite în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea şi avînd drept principiu de structurare „sensibilitatea". Se postulează deci un clivaj, vizibil cam de pe la mijlocul secolului — punctul de cotitură reprezentîndu-l opera lui Jean Jacques Rousseau — între o perioadă de prevalenţă a raţiunii şi o alta de descătuşare a elanurilor inimii, una, anterioară, dominată de intelectualism, spirit filozofic, convenţii retorice, imitaţia anticilor, alta, posterioară, bazată pe sentiment, naturism, renovarea surselor de inspiraţie, eliberarea de sub imperiul regu-

Scanned with OKEN Scanner

lilor. „Preromantismul" ar fi, aşadar, faţa declinantă, patetică, tulbure şi anarhică a veacului, corespunzătoare crizei luminilor şi mocnirilor surde ale revoluţiei. [23]

Dar numeroase cercetări făcute în ultimele două decenii, dintre care amintim pe cele ale lui Robert Mauzi (*L'idée de bonheur dans la littérature et la pensée française au XVIII-e siècle*, Paris, 1960), R. Mortier (*Unité ou scission du siècle des lumières, Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, t. XXVI, Genève, 1963), René Pomeau, (*L'Europe des lumières, cosmopolitisme et unité européenne au XVIII-e siècle*, Paris, 1966), au demonstrat lipsa de fundament a divizării secolului al XVIII-lea conform unei psihologii schematice şi grosolane a facultăţilor, într-o epocă a raţiunii şi o epocă a sentimentului, dispuse succesiv.

Fără îndoială, nimeni nu contestă că spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea procesul de dezagregare a valorilor clasice cîştigă în intensitate, că elemente iraţionale irup în literatura majorităţii ţărilor europene şi din toate părţile se fac eforturi pentru a le legitima prezenţa, că se impune tot mai mult o estetică degajată de coerciţia regulilor, întemeiată pe spontaneitate, imaginaţie, explorarea zonelor tenebroase. Această lărgire a orizonturilor literare şi filozofice nu este însă rezultatul unei mutaţii bruşte, determinate de opera lui Rousseau, şi nu se poate exprima în termenii unei alternări sumare între „raţiune" şi „sentiment". Orice sondaj întreprins în interiorul secolului al XVIII-lea, la nivelul oricărei etape a dezvoltării sale, relevă permanenţa dialogului dintre logică şi fervoare, fantezie şi disciplină, imanenţă şi transcendenţă, voinţă de eliberare a inspiraţiei şi supunere la regulile implicite sau explicite ale modelării. Ceea ce unui spirit geometric, înclinat să spaţializeze şi să judece în abstracţii, i se pare antagonist se dovedeşte complementar şi reversibil. Chiar şi Voltaire, prinţul filozofilor, are momente de interiorizare sumbră, de inchietudine şi delir afectiv, iar Diderot pendulează tot timpul între tumultul pasiunilor şi netezimea cristalină a disciplinei logice. Cartezianul şi asociaţionistul Helvetius îşi intitulează unul dintre capitolele tratatului *De l'Esprit* în mod polemic: *On devient stupide dès qu'on cesse d'être passionné.* Dorat, cunoscut ca poet al badinajului şi galanteriei, autor al plicticosului poem didactic, în patru cînturi, *La déclamation théâtrale*, într-un *Coup d'oeil sur la littérature*, laudă entuziast traducerea lui Letourneur din Ossian: „Poeziile au un ton de mîndrie, grandoare şi independenţă, ce subjugă imaginaţia, atrage spiritele viguroase şi se înalţă cu mult peste poemele noastre atît de lăudate, în care omul de lume, incapabil să sfărîme cătuşele ce-l înlănţuie, îşi resimte, ca martor sau victimă, sclavia". „La Thomas Warton — scrie René Wellek —, găsim, în mod cert, recunoaşterea normelor clasice, însoţită de aprecierea temperată a pitorescului şi sublimului

Scanned with OKEN Scanner

gotic, o teorie a unei norme poetice duble, pe care a susținut-o fără să aibă, pare-se, conștiința vreunei contradicții". [24]

Exemple de felul acesta se pot înmulți la nesfîrșit. Ele probează că împărțirea dual㠠a veacului luminilor, pe care, amendînd-o subtil, o admitea totuși, în 1946, Paul Hazard, în sclipitoarea lui sinteză *La pensée européenne au XVIII-e siècle* (Paris, 1946), nu convine unui examen riguros și bine circumscris al faptelor. Dar dacă e înlăturată antiteza didactic rigidă dintre „rațiune" și „sentiment", ce devine preromantismul? Un romantism de rangul al doilea, mai decolorat și mai puțin violent? O excrescență a organismului clasic, manifestă în ultimele decenii ale veacului și propulsată de Revoluția Franceză, care se traduce prin transformarea gustului, o nouă valoare atribuită individualismului, concretului, puterilor obscure ale ființei? Un protest împotriva rococo-ului și Arcadiei, caracterizat prin promovarea spontaneității și a naturalului în sensul herder-ian de *Naturpoesie*? Chestiunea rămîne deschisă.

Conceptul de „preromantism" suscită și o obiecție din alt unghi, foarte frecventă în vremea din urmă. I se reproșează anume o implicație „finalistă", faptul că i-ar împinge pe cercetători să neglijeze realitatea literară specifică de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și să se ocupe de identificarea și punerea în valoare a anticipărilor romantice. În adevăr, în loc să se studieze această perioadă în ea însăși, ca o epocă „plină" și de sine stătătoare, constatăm că e dezmembrată, în vederea izolării numai a acelor trăsături stilistice sau psihologice care prezintă similitudini cu caracterele predominante în etapa următoare. Deci, pe de o parte, antecedentul ar fi judecat prin prisma ulteriorului, ceea ce evident deformează optica cercetării și conduce la o imagine unilaterală a fenomenelor. Pe de altă parte, s-ar naște primejdia unui nominalism amăgitor. Căci a lua drept romantism orice manifestare izolată de melancolie, impulsivitate sau angoasă înseamnă nu numai a persista în vechiul atomism pozitivist, ci și a proceda prin analogii iluzorii, care rup semnele de conținutul lor semnificativ. Crébillon nu devine romantic fiindcă în prefața la *Idoménée*, din 1703, declara că în tragedie e necesară „o iubire impetuoasă, violentă, teribilă, în stare să ne împingă la crimele cele mai mari sau la acțiunile cele mai virtuoase". Cuvintele acestea capătă sensul valabil numai în contextul întregii opere, știind, de pildă, că Crébillon voia să integreze romanescul în tragedie, dar menajînd regulile, și veghind ca scrisul să nu jignească „nici delicatețea, nici cuviința" („les bienséances"). La fel, Du Bos continuă a se afla, prin concepția de ansamblu a tratatului său de la 1719, sub semnul clasicismului și al lui Quintilian, deși soluționează în sens antiraționalist vechea controversă a retoricii antice între „docere" și „movere": oamenii preferă — spune el — „plăcerea de a fi emoționați plăcerii de a fi in-

Scanned with OKEN Scanner

struiți". Pot fi oare asimilați romantismului diverși autori obscuri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care protestează contra abuzului de mitologie — cum face un oarecare Imbert, în poemul *Le jugement de Paris* (Amsterdam, 1772) —, ori fiindcă enunță opoziția literară Midi-Nord exact în spiritul D-nei de Staël — cum avem surpriza să constatăm în prefața anonimă a traducerii poemului sentimental *Les quatre parties du jour* de Zaharia (Paris, 1769)? [25] Teza lui Daniel Mornet că romantismul „a fost descoperit mai înainte de a fi fost inventat" și că „sentimente și idei romantice au existat înainte ca cineva să se fi gîndit să facă din romantism o teorie și o doctrină" e vulnerabilă pentru că amestecă romantismul în sens tipologic, care poate fi întîlnit în toate culturile lumii și pe orice treaptă a dezvoltării societății, cu romantismul istoricește circumscris, de la începutul veacului al XIX-lea. [26]

Procedînd în felul acesta, am putea împinge originile romantismului mult îndărăt, în epoca 1690—1740, cum propune Geoffroy Atkinson în cartea sa *The Sentimental Revolution,* sau mai înapoi, la Ariosto și Tasso, cum face V. Russo, și ne putem întreba de ce n-am coborî și mai adînc în noaptea timpurilor, spre Petrarca și trubaduri, sau direct spre antici, la Euripide și Sapho. Fără îndoială, istoria spiritului omenesc e plină de tautologii, și ceea ce ni se pare nou e adesea o formă travestită a vechiului. Să convenim, pe de altă parte, că demistificarea „noului" e o operație captivantă, cu rezultate surprinzătoare și, în orice caz, salutară prin corijarea aplicată orgoliului nostru instinctiv. Dar a subestima deosebirile fundamentale dintre epoci, a nu înțelege că fiecare veac își are un spirit al său, unic și ireductibil, înseamnă a reveni la concepția pozitivistă despre istorie ca flux indisociabil de idei și evenimente, adică a renunța la orice sistematizare operațională a materialului empiric (împărțire în epoci, stiluri etc.). O asemenea perspectivă e comparabilă cu aceea a privitorului de pictură care s-ar așeza la cîțiva centimetri de tablouri și desigur nu ar distinge din ele decît un păienjeniș incomprehensibil de linii și culori: din punctul său de vedere, un mare maestru și un zugrav ar dovedi aptitudini egale de zmîngălire a pînzei. [27]

Trăsăturile identificate drept comune între scriitorii din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și romantici, chiar atunci cînd par în mod foarte plauzibil aceleași, sînt de fapt altele din punctul de vedere al funcției îndeplinite și semnificației generale. „Fără îndoială — scrie italienistul N. Jonard într-un recent articol —, există la un Bertola sau Pindemonte o anumită sensibilitate care ni-l amintește pe Leopardi, dar această sensibilitate depinde de structura fiziologică și psihologică a acestor poeți, cu alte cuvinte, ea ține mai mult de ordinea biografiei decît de cea a istoriei. Nu

Scanned with OKEN Scanner

putem recunoaşte nişte precursori ai romantismului în cîţiva poeţi doar pentru că au savurat sumbrele plăceri ale inimii melancolice." [28]

Tocmai finalismul acesta spontan, pe care-l implică în opinia multora orice încercare de definire a preromantismului, constituie cauza principală a contestărilor care recuză pur şi simplu utilitatea termenului ca noţiune operatorie a istoriei literare. Astfel, marxistul italian G. Petronio vorbeşte cu ironie de acel „straniu moment istoriografic mitic, aşa-numitul preromantism", care separă în cadrul veacului al XVIII-lea tot ce anticipă romantismul, sărăcind în felul acesta conceptul de „literatură a luminilor" şi degradîndu-l pînă la a-l face incomprehensibil. Sorbonnard-ul Jean Fabre respinge şi el „artificialul concept de preromantism", deoarece îngăduie pedanţilor „să trieze şi să izoleze în dezvoltarea luminilor acel talmeş-balmeş pitoresc şi sentimental care le pare concordant fie cu vagul pasiunilor, fie cu bătălia lui Hernani". Or, cu asemenea simplificări şi construcţii fanteziste, istoria literară încetează de a mai surprinde realul în plenitudinea sa, „ea nu mai apucă decît umbre". [29]

Foarte discutată e şi problema tranziţiei dintre clasicism şi romantism. Este ea omogenă — cum lasă să se înţeleagă mulţi cercetători francezi sau cei care au în vedere experienţa literară a Franţei? Este ea eterogenă — cum se întîmplă în Italia şi în ţările din răsărit? Dar în acest al doilea caz, reducerea la un singur numitor comun pe care o operează preromantismul devine contestabilă. G. Petronio observă astfel că la finele „settecento"-ului nici un curent literar n-a reuşit să-şi impună supremaţia în Italia şi să le unifice pe celelalte sub semnul său: „se difuzează în Italia Rousseau şi nordicii..., se cultivă neoclasicismul cu diversele sale caracteristici; şi adesea cele două gusturi se încrucişează într-un mod inextricabil, amestecîndu-se în plus cu vestigii arcadice sau cu urme sensistice". [30] Concluzia? E tot atît de puţin legitim să se caracterizeze esenţa perioadei de tranziţie prin termenul de „preromantism", cît şi prin cel de „neoclasicism".

Dar chiar dacă nu extindem sfera noţiunii asupra tuturor manifestărilor literare dintre 1780—1820, menţinîndu-ne pe terenul unei definiţii restrictive, constatăm că în varianta tradiţională (Van Tieghem, Monglond, cu anumite rezerve şi Walter Binni) „preromantismul" apare ca un fenomen proteic, a cărui logică internă face impresia că se întemeiază exclusiv pe reacţia împotriva clasicismului. Căci el se constituie din însumarea următoarelor componente: o poetică bazată pe senzitiv, natural, superioritatea geniului asupra regulilor; substituirea idealului estetic francez şi latin prin cel anglo-germanic; descoperirea lui Shakespeare şi a mitologiei nordice; crearea dramei domestice (Lessing, Diderot), a romanului sentimental (Richardson); inspiraţia biblică, idilismul şi pastorala (Gessner,

Scanned with OKEN Scanner

Florian); poezia sepulcrală și nocturnă (Young, Gray); gustul pentru simplitatea rustică, primitivitate, pentru natura incultă, pentru tot ce e spontan și nefalsificat (Rousseau). În felul acesta ajungem însă din nou să facem din preromantism o simplă antecameră a romantismului, în care se amestecă directive dintre cele mai eterogene.[31]

După părerea noastră, nici una dintre obiecțiile aduse împotriva conceptului de „preromantism" nu e capitală și deci nu e de natură să-i ruineze autoritatea; e adevărat că ele ne obligă să-l gîndim altfel. Faptul că secolul al XVIII-lea nu mai e azi privit sub prizma sciziunii, ci a unității, și că nu se mai ipostaziază o antiteză rigidă între rațiune și sentiment nu schimbă cu nimic situația obiectivă că spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea poetica clasicismului satisface din ce în ce mai puțin spiritele, iar simptomele crizei luminilor se accentuează în apusul Europei. Pe de altă parte, deși ni se par pertinente criticile aduse raționamentului de tip analogic (care neglijează că în științele umane similitudinea nu e niciodată chestiune de pretext, ci de context) și modului „finalist" de a valorifica prezentul în funcție de cerințele viitorului, concluzia unora de a renunța la însăși denumirea de preromantism ni se pare excesivă și — ceea ce e poate mai rău — gratuită. În adevăr, fie că o voim, fie că nu, în pofida suspiciunilor și a criticilor acerbe pe care le provoacă, termenul „preromantism" prosperă nesperat de bine, iar adversarii săi cei mai îndîrjiți sînt obligați a-l lua mental în considerație. Căci problema nu e a cuvîntului, ci a lucrului. În loc de „preromantism" putem spune — cum se și întîmplă în U.R.S.S., Ungaria, Cehoslovacia — „sentimentalism", dar se înțelege că în felul acesta nu producem nici un miracol. Totul e de a ști dacă există realmente o perioadă de tranziție între clasicism și romantism, în care se înmulțesc rebeliunile împotriva esteticii rigide a regulilor și se afirmă o sensibilitate axată pe o acută conștiință de sine. Or, la această întrebare, răspunsul e clar și de netăgăduit; urmează că termenul de „preromantism" (sau cel de „sentimentalism", sau oricare altul, care i-ar fi luat locul sau l-ar înlocui), întrucît corespunde unei configurații specifice a mișcării literare, e necesar și binevenit.

În ce privește evaluarea mai precisă a conținutului său, deocamdată e recomandabilă circumspecția. Noi credem că doar studiul aprofundat al variantelor occidentale și răsăritene — studiu ce trebuie de-abia întreprins în anii ce vin — va permite să se constituie, ca și pentru romantism, o listă minimală de atribute caracteristice. În orice caz, o trăsătură generală pare de pe acuma evidentă. După cum arată René Wellek, preromantismul este expresia unei epoci literare neomogene, în care, pe lîngă sistemul dominant, al normelor neoclasice, tinde să se formeze un al doilea sistem, subiacent, de tip romantic, alcătuit din elemente irelevante dacă le privim

Scanned with OKEN Scanner

în mod izolat, dar semnificative de îndată ce le raportăm unele la altele și le punem în perspectivă. „Dacă în secolul al XVIII-lea — scrie Wellek — n-ar fi existat elemente pregătitoare, anticipații și curente subterane care să poată fi considerate preromantice, ar trebui să facem presupunerea că Wordsworth și Coleridge au căzut din cer și că epoca neoclasică a avut, netulburată, o soliditate, o unitate și o coerență pe care nu le-a cunoscut niciodată vreo epocă de dinaintea ei sau de după ea". Așadar, o primă evidență ar fi că preromantismul e un romantism neemancipat, romantismul ambiguu și înfrînt al unei epoci de clasicism declinant. [32]

Această evidență înseamnă încă foarte puțin. Pe deasupra, ea e plină de echivoc, deoarece termenul de „normă" e destul de evaziv la Wellek, el putînd însemna o mulțime de lucruri, iar modalitatea prezenței unor elemente romantice în zona dominată de clasicitate dintre 1780—1820 poate fi în orice caz înțeleasă foarte diferit. Spre a preciza lucrurile, cercetarea ar trebui condusă în două direcții: 1 — să examineze ce raporturi întreține preromantismul cu contextul istoric în care ia ființă; 2 — să-i studieze principiile de structurare, pe baza unei analize intrinsece a creațiilor reprezentative.

În ce privește prima chestiune, menționăm încercarea de a lega ivirea preromantismului de lupta burgheziei și a păturilor mijlocii împotriva aristocrației feudale, la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Acest punct de vedere e pledat recent de Arnold Hauser în *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur* (München). Deși perspectiva lucrării e amplă, intenția autorului fiind de a expune istoria socială a artelor și literaturii din antichitate pînă în zilele noastre, problema preromantismului devenind în acest cadru un detaliu, tratat în grabă, cu mari simplificări, totuși ideea de bază e fecundă. Hauser consideră poezia naturii lui Thomson, *Nopțile* lui Young, elegiile ossianice ale lui Macpherson, sentimentalul romanesc din proza lui Richardson, Fielding și Sterne drept manifestări literare ale individualismului clasei mijlocii, de același ordin cu politica lui „laissez faire" și revoluția industrială. Sentimentalitatea vădită la jumătatea și spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea nu-și are originea în artă de unde „coboară" în spirite, ci izvorăște din viață, fiind absorbită și reflectată de literatură. Prin intermediul ei se exprimă un conflict între idealul feudal și idealul burghez, însă în condițiile unui raport de forțe defavorabil burgheziei. De-aici, climatul de subiectivism și melancolie, deznodămîntul tragic, morala laică a sensibilității, efortul de a smulge poezia din frivolitate, restituindu-i demnitatea civică. Fără îndoială, unele consecințe nu rezultă în mod necesar din premise, presupunînd trepte intermediare, care s-ar cuveni examinate în toată complexitatea lor, și nu lăsate de o parte. Ceea ce i se poate reproșa lui Hauser e că lucrează cu

Scanned with OKEN Scanner

generalităţi prea vaste, care scapă adesea printre degete materia concretă şi rebelă a realului.[33]

Pe aceeaşi linie se situează şi studiul maghiarului Antal Wéber, *A propos des problèmes théoriques et historiques du style sentimental.* Preromantismul (denumit sentimentalism) constituie, în ultima esenţă, o autoexprimare a personalităţii, limitată de existenţa unor condiţii sociale defavorabile. El rezultă din contradicţia între puterea viguroasă şi brutală a feudalismului, condamnat la pieire, şi slăbiciunea politică a clasei burgheze, potenţial învingătoare. Resimţind dominaţia aristocraţiei ca o opresiune insuportabilă, dar neputînd acţiona eficient pe plan social şi politic, burghezia îşi transpune aspiraţiile înăbuşite pe plan afectiv şi etic. Wéber face observaţia interesantă, din păcate neutilizată în corpul demonstraţiei, că „nu e permis să se confunde exigenţa artistică a expresiei intime a sentimentelor cu o anumită luare de poziţie spontană, anti-raţională, subiectivă a scriitorului".[34]

Wéber, ca şi Hauser, discută problema semnificaţiei transestetice a preromantismului într-un spirit insuficient de dialectic. Admiţînd că preromantismul, sub ipostaza de curent literar, e asociat intim de momentul crizei societăţii feudale, că el corespunde situaţiei politice şi universului moral al burgheziei, clasă în ascensiune, dar neputincioasă încă să obţină controlul asupra statului şi să-şi impună revendicările, considerăm că circumscriem în mod necesar şi oportun sfera determinărilor, dar în acelaşi timp, că sîntem încă departe de a o epuiza. O nouă determinare e indispensabilă dacă vrem să obţinem concretizarea, deci istorizarea explicării. Aceasta apare de îndată ce examinăm raporturile dintre preromantism şi revoluţia burgheză. Anume, studiul acestor raporturi pune în lumină faptul de importanţă fundamentală că preromantismul se iveşte *înaintea* revoluţiei burgheze sau — dacă acceptăm teza lui Jacques Godechot, împărtăşită azi mai ales în lumea anglo-saxonă — *concomitent* cu revoluţia „atlantică".[35]

Fiind anterior (sau, în cazul extrem, concomitent) cu revoluţia burgheză, preromantismul nu ilustrează o problematică a „înfrîngerii". Regretul că revoluţia a răsturnat ordinea tradiţională sau, dimpotrivă, că ea nu a mers destul de departe, pînă la anihilarea rupturii dintre Natură şi Societate, îşi vor avea locul mai tîrziu, după marele seism social şi politic din Franţa, în cadrul romantismului, de esenţa căruia aparţin. Sentimentalismul preromantic exprimă nemulţumirea de prezent, protestul împotriva unei ordini aristocratice, care-l însingurează pe individ, îi fixează locul după criterii de rang şi naştere, îl împiedică să-şi afirme personalitatea prin bariera legilor şi existenţa unor „coduri" morale şi estetice consacrate de tradiţie şi apărate de mecanismul instituţional în fiinţă (monarhia absolută, biserica, saloanele, publicul recrutat din rîndurile nobilimii). Preroman-

Scanned with OKEN Scanner

tismul e o manifestare a crizei raporturilor individului cu lumea, dar *înainte* ca deznodămîntul revoluţiei să adauge peste nemulţumirile vechi imensa amărăciune a năruirii speranţelor ; e o revendicare frenetică a libertăţii, dar *înainte* ca istoria să fi demonstrat inanitatea idealurilor.

Fiind prerevoluţionar, preromantismul nu este în mod obligatoriu antiluminist. Dimpotrivă, după cum o arată exemplul lui Rousseau, el îşi asociază adesea programul de emancipare a luminilor. Acelaşi Rousseau, care descătuşează puterile tainice ale sentimentului, enunţă teoria contractului social şi principiul suveranităţii poporului. Fielding şi Richardson, Diderot şi Mercier, Marmontel şi Florian, toţi cei ce laicizează elanul inimii, care fusese în secolul al XVII-lea invocat aproape numai de biserică, promovează ţeluri egalitariste şi filantropice, căutînd să extindă în sens democratic limitele sociabilităţii.

Această situaţie determină ambiguitatea raporturilor cu clasicismul. Ostilitatea de care vorbesc mulţi cercetători e rareori o stare de spirit conştientă. Preromantismul caută desigur tărîmuri noi în artă, dar nu neapărat renegînd moştenirea clasică a antichităţii sau a secolului al XVII-lea francez. El nu luptă, de fapt, *împotriva* raţiunii, ci *pentru* sentiment — ceea ce e cu totul altceva. El nu se simte oprimat de raţiune, ci de abuzurile comise în numele ei, de raţiunea care se instituţionalizează şi devine o pavăză a Ordinei, prin aceea că enunţă „reguli", sufocînd astfel iniţiativa individuală. De altfel, preromanticul e de un raţionalism mai mult decît evident atunci cînd îşi susţine ideile, chiar şi atunci cînd compune şi vrea să dea zbor liber fanteziei şi elanurilor sufletului. Reacţia lui de adversitate se îndreaptă contra epigonismului clasic, a artei protocolare şi canonice, mărginită la teme minore, acomodată gustului unei nobilimi rafinate, dar plictisite, care aşază manierele şi spiritul deasupra sincerităţii şi adevărului. Dornic de un umanism veritabil, care să nu sacrifice prerogativele inalienabile ale individului şi să nu-i falsifice personalitatea, el combate viziunea arcadică şi rococo-ul, descoperă virtutea cathartică a lacrimilor, încearcă să regăsească vechea demnitate socială şi cetăţenească a poeziei. Ca mişcare generală, şi nu în unul sau altul din cazurile de excepţie (a căror determinare e mai mult psihologică decît socială), preromantismul nu ajunge să dispere de om, deoarece nu posedă, nu *poate* poseda decît o palidă intuiţie a alienărilor pe care le va aduce cu sine epoca post-revoluţionară.[36]

În ce priveşte cea de-a doua latură a cercetării, cea intrinsecă, trebuie spus că dincolo de reticenţele obişnuite ale istoricilor literari cînd e vorba să se ocupe de analize stilistice, survine şi o altă dificultate : aceea a clasificării fenomenelor de studiat întrucît definiţia preromantismului se află la capătul drumului, şi nu în punctul de plecare. Riscul e deci de a

demonstra o teză anterioară examenului critic sau de a include în perimetrul cercetării (pe baza unei selectări empirice a materialului) elemente atît de divergente, încît ele să nu mai permită degajarea unui concept operatoriu util. Desigur, ca şi în alte cazuri de acest fel, ştiinţa procedează prin aproximaţii succesive. Esenţial e doar ca specialiştii să se preocupe, pe lîngă studiul teoriilor poetice ale secolului al XVIII-lea (W. Folkierski, J. G. Robertson, mai recent Margaret Gilman), al „ideilor" şi „sentimentelor" (ideea de „fericire" — Robert Mauzi, sentimentul naturii — Daniel Mornet, Paul Van Tieghem), „sensibilitatea" (Pierre Trahard) etc. şi de analiza structurilor stilistice, narative şi prozodice ale operelor produse spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în perioada de insurgenţă (mărturisită sau tacită) împotriva „modelului" neo-clasic, încercînd a circumscrie cîmpul particularităţilor diferenţiale. Evident, problema e mai uşor de pus decît de rezolvat. Dificultatea ei sporeşte şi prin aceea că procesul de revizuire fundamentală a vechilor tehnici de analiză, declanşat actualmente de structuralism, nu s-a concretizat deocamdată printr-o metodologie clar definită.[37]

Ar fi totuşi greşit să se creadă că ne aflăm pe un teritoriu virgin. Cercetările de istorie literară, chiar şi cele întreprinse îndărăt cu decenii, cum este cea a lui Henri Potez *L'elégie en France avant le romantisme, 1778—1820* (Paris, 1897), conţin numeroase observaţii valoroase despre trăsăturile stilistice ale operelor preromantice, îndeosebi cu referire la poezie. In genere, toată lumea e de acord să constate dezacordul dintre sensibilitatea „nouă", ce apare către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, şi „forma" veche — raţionalistă, plat descriptivă, lipsită de intensitatea imaginii şi de simţul muzicalităţii versului. Daniel Mornet vorbea de contrastul dintre puterea sentimentului şi debilitatea senzaţiei la J. J. Rousseau. În acelaşi sens, preromantismul a fost descris recent ca un „hibrid", avînd drept însuşire distinctivă raţiunea „îmbibată" de „sensibilitate". Cum însă „sensibilitatea" implică doi componenţi: „senzaţia" şi „sentimentul", iar aceşti parametri nu funcţionează armonic, ci inegal şi în permanent dezechilibru, reiese că preromantismului i-ar fi proprie o anumită ruptură interioară, vizibilă în inadecvarea dintre conţinut şi expresie. Am avea de-a face fie cu un sentiment viu şi o senzaţie anemică, fie, invers, cu un sentiment deficitar şi o senzorialitate robustă. Cooperarea defectuoasă dintre „sentiment" şi „senzaţie" ar motiva în felul acesta aparenţa nesinceră, artificialitatea şi crispaţiile multor opere preromantice, chiar dintre cele celebre. Pe de altă parte, lipsa de unitate o relevă şi ingerinţele raţiunii în desfăşurările sentimentale, ceea ce e lesne de observat şi în *Anotimpurile* lui Thomson, şi în *Nopţile* lui Young, şi în *Idilele* lui Gessner, şi în faimoasa *Elegie* a lui Gray. Deficienţa metaforică şi senzorială ar constitui, aşadar, o trăsătură definitorie a preromantismului. E vrednic de menţionat că o serie de cerce-

Scanned with OKEN Scanner

tări, mai ales anglo-americane, aşezate pe un teren pur stilistic, confirmă această prezumţie. Ele semnalează prezenţa intensivă a elementelor clasiciste în scrierile preromantice : alegorii, personificări, abstracţiuni etc., a tipului „metonimic" de construcţie a imaginii, şi nu a celui „metaforic" — ca să reluăm o celebră distincţie propusă de R. Jakobson.

Ipoteza înfăţişată mai sus e seducătoare, deşi e limpede că manipulează concepte generale, cu un sens destul de nebulos, şi conservă vestigii ale anacronicei „psihologii a facultăţilor". Ea are totuşi meritul de a centra atenţia asupra confruntării la nivelul expresiei între voinţa de renovare a stilului şi inerţiile limbajului, adică între cele două principii concurente, unul de sorginte clasică, altul romantică, a căror coliziune dă coloritul specific operelor preromantice.

Încheiem, fără a conchide : chestiunea preromantismului e dintre cele care rămîn mereu pe rol, cu toate că cercul cunoştinţelor noastre progresează continuu. În paginile care urmează, vom avea ocazia să revenim asupra problemei, explorîndu-i implicaţiile şi dificultăţile rezultate din înscrierea în perimetrul social şi ideologic românesc. [38]

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA ÎNTÎI

PRELIMINARII. 1780—1821

CRIZA SOCIETĂŢII FANARIOTE

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea apar primele simptome ale unei schimbări decisive în mentalitatea claselor stăpînitoare din Principate — singurele care, prin avere, cultură, poziţie socială, influenţă politică aveau posibilitatea să se confrunte cu lumea, să se ocupe de activităţi intelectuale, să-şi dubleze reprezentările spontane printr-o explicaţie raţională, cu motivări ideologice. Cauza acestor schimbări e complexă. Ea rezidă în acţiunea conjugată, de o mare energie impulsivă, a unor factori economici, politici şi spirituali care accelerează criza regimului fanariot şi, o dată cu el, a societăţii feudale româneşti.

Desigur, în paginile de faţă nu ne propunem să examinăm detaliul procesului istoric. E însă necesar să ne interogăm asupra sensului său. După cum e necesar, întrucît avem nevoie de termeni de referinţă la care să putem raporta desfăşurările ulterioare anului 1821, să schiţăm cadrul general al transformărilor ce se produc şi al forţelor lor motrice.

RECESIUNEA OTOMANĂ ŞI PROGRESUL AUTONOMIEI ROMÂNEŞTI

Unul dintre factorii determinanţi ai situaţiei Ţărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea îl constituie accentuarea recesiunii otomane. Datorită războaielor dintre 1768—1774, 1787—1792 şi 1806—1812, încheiate toate prin victoria armatelor ţariste, prestigiul politic şi militar al Turciei e ştir-

Scanned with OKEN Scanner

bit în mod grav, iar poporul român, ca şi celelalte popoare creştine din Balcani, capătă mijloace sporite de a-şi desfăşura lupta de eliberare. Pacea de la Kuciuk-Kainardji din 1774, deşi nu dezleagă provinciile dunărene de vasalitatea Porţii şi menţine regimul fanariot, prevede libera navigaţie pe Dunăre şi mare şi atribuie Rusiei statutul de „putere protectoare", acordîndu-i dreptul de a interveni la Constantinopol în favoarea Principatelor. Prin instituirea dublei dependenţe (de vechiul „suzeran" şi de noul protector"), Muntenia şi Moldova capătă o libertate de manevră sporită şi devin dintr-o dată un punct sensibil al politicii europene. Marile puteri se grăbesc să umple vidul creat prin diminuarea catastrofală a influenţei turceşti, intensificîndu-şi activitatea diplomatică în această regiune, intrată în chip evident într-o fază de efervescenţă politică şi de echilibru fluid al raporturilor de forţă. Rusia şi Austria deschid consulate la Bucureşti şi Iaşi, în 1782, urmate curînd de Prusia, Anglia şi Franţa. Numărul călătorilor străini care străbat Principatele şi al lucrărilor informative ce li se dedică sporeşte considerabil.[1]

Ca o consecinţă a situaţiei create, după 1774 şi, îndeosebi, după războiul austro-ruso-turc de la 1787—1792, încheiat fără anexiuni teritoriale, printr-o „pace albă", dar care consolidează situaţia specifică a Principatelor de punct de intersecţie a sferelor de influenţă, bunul plac al Porţii este, cel puţin formal, îngrădit. Ca bază a reglementării raporturilor dintre puterea suzerană şi provinciile vasale încep a fi acceptate „capitulaţiile", aşa-zisele tratate de închinare turcilor, consimţite de bună voie la 1393 şi 1460, de fapt plăsmuite de boieri la 1772, cu intenţia de a furniza un argument inatacabil, de drept istoric, cererii Munteniei şi Moldovei de a li se prezerva autonomia în cadrul Imperiului Otoman.[2] O dovadă că Poarta e obligată la concesii o constituie aşa-zisele „hatişerifuri de privilegiu", care desfiinţează tributul în grîne, interzic rechiziţiile fără plată şi iau măsuri împotriva abuzurilor funcţionarilor turci însărcinaţi să colecteze haraciul. Consulii ruşi capătă dreptul de a supraveghea aplicarea acestor „hatişerifuri", rămase totuşi, în cea mai mare măsură, simple petice de hîrtie.[3]

Netradusă în fapt, dar nu mai puţin importantă în principiu, rămîne şi hotărîrea din 1802 ca toate furniturile pentru Constantinopol să corespundă posibilităţilor de livrare recunoscute

Scanned with OKEN Scanner

și acceptate de Țara Românească și Moldova. În felul acesta, din situația înjositoare de țări supuse, administrate după liberul arbitru al stăpînului, Principatele accedă, cel puțin în teorie, la un statut de „asociere", care le consfințește un drept limitat de autodeterminare.

Un alt fapt semnificativ, care demonstrează, pe lîngă declinul puterii turcești, ascendentul politic al Rusiei, se petrece la 1802. Un mare număr de boieri munteni, refugiați în acest an la Brașov ca să scape de exacțiunile bandelor lui Pasvan Oglu, petiționează țarului, lui Napoleon și împăratului Austriei, solicitînd în același timp la Constantinopol acordarea domniei pe viață lui C. Ipsilanti. Poarta, care trăgea mari profituri din licitarea tronului Principatelor și nu voia să-și limiteze pretextele de intervenție în treburile lor interne, nici să renunțe la un mijloc redutabil de intimidare, se opune din răsputeri. Pînă la urmă, ea e totuși silită să cedeze în parte, acceptînd să garanteze domnia pe o perioadă de 7 ani. [4]

Se înțelege că în această situație, de declin continuu a puterii otomane, apar tendințe politice centrifugale, care capătă, de la un moment dat, cristalizarea de „partide" devotate uneia sau alteia dintre marile puteri ce par a domina jocul diplomatic. În timpul imperiului, boierii i se adresează în cîteva rînduri lui Napoleon, cerîndu-i ajutorul împotriva „tîlhăriilor Turciei". Ei îl trimit în 1802 pe risipitorul N. Dudescu într-o misiune confidențială la Paris, iar în 1807 adresează un memoriu împăratului, propunîndu-i să constituie un stat format din reunirea celor două Principate, sub numele de Dacia sau de Valahia Mare. [5]

Însă, cum e și firesc, Rusia e cea care polarizează simpatiile și speranțele clasei conducătoare. Cît de mare devine prestigiul ei, mai ales după războiul din 1806—1812, se vede din succesul extraordinar al acțiunii de prozelitism a Eteriei. Faptul că această organizație conspirativă reușește să recruteze în rîndurile ei pe mulți dintre boierii cei mai de seamă se explică prin ideea, acreditată cu dibăcie de interesați, și, de altfel, nelipsită de un fundament real, că în spatele mișcării de eliberare elenică stă marea putere de la Răsărit. Însă, îndată ce se va afla că țarul îl dezavuează pe Ipsilanti, boierii se vor grăbi să bată în retragere, abandonînd un steag sub care se înregimentaseră mai mult din interes decît din convingere.

Scanned with OKEN Scanner

Paralel cu această lentă, dar ireversibilă mişcare de desprindere de sub tutela otomană, care stimulează energiile latente al clasei stăpînitoare, forţînd-o să iasă din pasivitate şi să-şi elaboreze o strategie politică, are loc un fenomen de agravare a tensiunilor sociale. În primul rînd, se înăspreşte şi atinge limite extreme conflictul secular dintre boieri şi ţărani.

Una dintre cauze e disoluţia economiei naturale. Deşi pînă la 1829 exportul Principatelor este redus, fiind limitat de existenţa monopolului turcesc, totuşi cererea mărită de grîne, datorită războaielor desfăşurate pe teritoriul românesc, sporului rapid al populaţiei şi dezvoltării centrelor urbane, acţionează în sensul tansformării gospodăriei moşiereşti autarhice într-o întreprindere de cereale-marfă. Dar de îndată ce proprietarul începe a produce pentru piaţă, în vederea stoarcerii profitului, el tinde să intensifice renta feudală, sub cele două forme ale ei : claca şi dijma. „Lipsită de capital, de cunoştinţe tehnice, de deprindere de muncă sistematică şi de spirit de prevedere — scrie A. Oţetea —, boierimea n-a ştiut să pună în serviciul producţiei de cereale-marfă decît munca silită a clăcaşilor". [6]

O a doua cauză joacă un rol şi mai însemnat în degradarea situaţiei ţărănimii : fiscalitatea crescută fără nici o limită, pînă la secătuirea materiei impozabile. Cercetări recente au dovedit că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea exploatarea populaţiei rurale se exercită în mai mare măsură prin intermediul statului decît prin obligaţiile servile impuse de propietar. De fapt, exploatatorii erau aceiaşi, dar ei îi despuiau pe ţărani în primul rînd în calitate de dregători fiscali şi administrativi, şi numai în al doilea rînd în calitate de stăpîni de moşie şi arendaşi. Înmulţirea dărilor, aşezate cu o ingeniozitate diabolică, şi cruzimea inumană a executării contribuabililor insolvabili au rămas de pomină. Mărturii impresionante atestă brutalitatea sălbatică de care uzau agenţii puterii publice. [7] Iată cum înfăţişează Dionisie Eclesiarhul perceperea dajdiei pe văcărit — doi zloţi pe cap de vită — impusă de Hangerli, la 1799. Oamenii stăpînirii, sub conducerea unor „mumbaşiri" rînduiţi de domnie, cutreieră satele în toiul iernii, cerînd împlinirea imediată a birului, deşi criza de numerar face aproape cu neputinţă achitarea sumelor datorate. „Slujbaşii închideau oameni şi

Scanned with OKEN Scanner

muieri prin coşeri şi-i îneca cu fumuri de gunoi şi cu ardei îi afuma şi-i ţinea închişi ziua şi noaptea flămînzi să dea bani, pe alţi-i lega cu mîinile îndărăt şi cu spatele de garduri, şi-i bătea cu bicele, pre alţii legaţi îi băga cu picioarele goale în zăpadă geroasă, aşa chinuia pe creştini, o amar de bieţi creştini, că plîngea şi se văieta, şi săracele văduve ţipa de ger, dar nu era milostivire la varvarii de slujbaşi, că avea urechile astupate ca aspidele..." [8]

Naum Rîmniceanu relatează că sub unul dintre ultimii fanarioţi, Alexandru Şuţu, trimişii administraţiei „legau copii tineri, de cîte unsprezece şi doisprezece ani, spate la spate, afară sub văzduh, în vreme de iarnă şi, turnînd apă peste dînşii, se lipea de îngheţa ticăloasele trupuri, şi era o jalnică privire văzîndu-se pieile rupte şi sîngerate cînd în silă se deslipea trupurile şi părinţii lor erau siliţi să-şi vîndă tot, pînă şi boul ce-i scotea hrana din pămînt, ca să scape pe copiii lor de cumplitele tiranii. Pe alţii îi căznea cu bătăi, cu fumuri şi cu groaznice închisori friguroase şi puturoase, nemîncaţi şi neadăpaţi." [9]

Grozăvia acestor execuţii pune în lumină nu numai cinismul unei administraţii căreia puţin îi păsa de poporul oblăduit de ea, dar şi aviditatea de bani ce face ravagii spre sfîrşitul epocii fanariote. Dacă boierii adună imense averi, nu e ca să le investească în agricultură sau în industria manufacturieră (extrem de înapoiată pînă la 1829), ci spre a-şi păstra poziţiile, împinşi la asta de însuşi sistemul de guvernămînt. Deoarece tronul Principatelor ajunsese o arendă, negociată la Constantinopol şi obţinută cu bani grei, preocuparea de căpetenie a domnitorilor e să-şi răscumpere imensele cheltuieli făcute cu instalarea, să strîngă în grabă sume cît mai mari, cu care să-şi întîrzie mazilirea, oricum de neînlăturat, şi să-şi asigure o viaţă confortabilă după scoaterea din scaun. În acest scop, ei transformă statul într-un aparat de extorcare a ţărănimii — singura clasă productivă a ţării — şi fac din licitarea slujbelor un mijloc sistematic de îmbogăţire. Asociaţi sistemului, boierii urmăresc la rîndu-le să-şi exploateze cît mai rentabil funcţiile, împilînd şi jefuind, ca să-şi recupereze datoriile şi să-şi poată cumpăra alte dregătorii, mai însemnate şi mai aducătoare de procopseală. Domneşte toleranţa reciprocă, iar venalitatea e în ordinea lucrurilor : fiecare închide ochii la samavolniciile celui de dedesubt, cu condiţia ca el însuşi să nu

Scanned with OKEN Scanner

fie stingherit de superiorul ierarhic. Jaful — remarcă un cercetător al epocii — constituie „temelia întregului sistem de ocîrmuire". [10]

Într-o asemenea lume, în care, de sus pînă jos, de la tron pînă la ultima vătăfie de plai, totul se vinde, iar cheltuielile somptuare (îmbrăcăminte şi echipaje, îndeosebi) măsoară importanţa cuiva în societate, goana după numerar nu e totdeauna semnul implantării relaţiilor capitaliste. Dar ea impulsionează puternic procesul acumulării primitive, contribuind la dinamizarea vieţii sociale şi ruina felului de viaţă patriarhal. Regimul fanariot face din ban mijlocul principal al cîştigării bunăvoinţei celor puternici, pîrghia înălţărilor, semnul prestigiului social, garanţia stabilităţii şi supravieţuirii ; de aceea, toţi îl caută cu sete şi cu o lipsă de scrupul în faţa căreia păleşte tabloul sălbăticiilor comise de vagabonzii şi dezmoşteniţii ce invadaseră lumea nouă în căutare de aur.

Pe lîngă încercarea de a spori prestaţiile feudale şi stoarcerea populaţiei prin biruri şi „havaeturi" (venituri neplătite ale slujbelor), clasa stăpînitoare îşi intensifică, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, politica de încălcare a proprietăţilor răzeşeşti. Ea răşluieşte pămînturile ţăranilor liberi, nesocoteşte dreptul străvechi al satelor la folosirea pădurilor, islazurilor şi heleşteielor. Boierii îşi rezervă monopolul băuturilor spirtoase şi adaugă la tot ce smulg pe calea dreptului seniorial spolierea locuitorilor prin abuz administrativ şi extorcări arbitrare.

Pe de altă parte, datorită creşterii considerabile a scutelnicilor şi poslușnicilor, sarcinile fiscale cad pe umerii unui număr din ce în ce mai mic de contribuabili. În plus, aceiaşi ţărani, împuţinaţi pe rolurile fiscale, trebuie să suporte întreaga povară a furniturilor către Poartă şi a prestaţiilor pentru cetăţile de la Dunăre. Totuşi boierii se opun cu îndărătnicie oricăror încercări domneşti de reglementare a încasărilor vistieriei sau de ameliorare a situaţiei locuitorilor. Astfel, ei obţin prin intrigi şi pîri repetate mazilirea şi uciderea lui Grigore Ghica, fiindcă nu voise să impună ţăranilor să lucreze din zece zile una, şi mai tîrziu a lui Mavrogheni, care intervenise şi el în favoarea claselor de jos.

În felul acesta, şi la noi, ca şi în alte ţări ale Europei, consolidarea legăturilor gospodăriei moşiereşti cu piaţa şi lărgirea raporturilor băneşti duc la intensificarea exploatării feudalo-iobăgiste în ansamblu. Procesul dramatic al acumulării

Scanned with OKEN Scanner

primitive, decalat cu cîteva secole față de Occident, nu are drept consecință proletarizarea în masă și exodul țăranilor spre orașe, deoarece acestea sînt puțin dezvoltate, iar industria manufacturieră se află la primii pași. În vreme ce boierii — după cum spune călătorul englez Robert Ker Porter — „trăiesc într-un lux și o splendoare care abia pot fi întrecute în vreo capitală din Europa", țărănimea, care alcătuiește marea majoritate a națiunii, e cufundată în mizerie. Anii de după Kuciuk-Kainardji îi aduc înrăutățirea regimului de muncă și a drepturilor uzufructuare pe pămîntul boieresc, reducerea standardului de viață sub limita demnității omenești, cu un cuvînt, creșterea asupririi în proporții extreme. „Poate că nu există un alt popor — scrie Wilkinson, fost consul britanic la noi, între 1814—1818 — care să îndure o mai mare apăsare din partea puterii despotice și să fie mai greu împovărat cu impozite și taxe decît țărănimea din Muntenia și Moldova, și nimeni n-ar suporta nici jumătate din sarcinile lor cu o răbdare și o resemnare egală". În privința „răbdării", Wilkinson se înșela : el nu știa să descifreze semnele de exasperare din ce în ce mai evidente în lumea satelor și n-avea cunoștință de înmulțirea amenințătoare a actelor de protest. În adevăr, spre sfîrșitul epocii fanariote, nemulțumirea cronică a țărănimii izbucnește anarhic, dar din ce în ce mai frecvent, sub forma nesupunerii la clacă, a fugii de pe moșie, a răfuielii directe cu unul sau altul dintre reprezentanții stăpînirii, cîteodată luînd aspectul unei răzvrătiri în toată puterea cuvîntului. Documentele atestă — arată A. Oțetea — „o serie aproape neîntreruptă de răscoale între 1793—1821 în satele celor două Principate". [12]

Destrămarea economiei naturale, rapida extindere a raporturilor bănești și conjunctura stimulativă a transformării producției pentru subzistență în producție-marfă accentuează stratificarea clasei boierești și adîncește în sînul ei lupta diverselor pături și grupări de interese. Marea boierime, tradițional împărțită în facțiuni ce-și disputau aprig puterea, are de suportat consecințele transformărilor economice, pe care nu e pregătită să le înțeleagă și cărora nu e totdeauna în stare să li se adapteze. Cheltuielile pe îmbrăcăminte, echipaje, giuvaieruri etc., fără a mai vorbi de banii necesari cumpărării favorurilor sau evitării dizgrațiilor, ajung să-i irosească surplusurile și să-i atace rezervele. Stoarcerea locuitorilor și exploa-

Scanned with OKEN Scanner

tarea moşiilor nu sînt în măsură să-i acopere nevoile, în vertiginoasă creştere. De aceea, ea e obligată să contracteze împrumuturi oneroase şi să recurgă la expediente pline de riscuri. Ca urmare, se amanetează moşii, multe averi se risipesc, au loc degringolade senzaţionale ; se produc, e drept, şi salturi spectaculoase din anonimat pe treptele cele mai înalte ale notorietăţii. De pe la 1780—1800 înainte, structurile tradiţionale par a-şi pierde rigiditatea, mişcările ascensionale şi regresive se înmulţesc, întreaga viaţă socială intră în fermentaţie.

Pe acest fundal se agravează conflictele între favoriţii şi duşmanii prinţului, între partizanii Rusiei, Turciei sau Austriei, între vechile familii de ţară şi clientela fanariotă, venită în suita domnitorilor, cu intenţia de a se împămînteni în Principate şi a pune mîna pe slujbe şi privilegii. Cu deosebire însă se conturează şi cîştigă progresiv teren opoziţia dintre boierimea mare şi boierimea mică, aceasta din urmă nemulţumită de relegarea ei în posturi subalterne, departe de pîrghiile de comandă şi gestiune ale treburilor publice.

Boierimea mică reprezintă în această perioadă o pătură activă, căreia vîntul îi suflă în pînze, de o omogenitate relativă, întrucît pe treptele de jos titlurile se cumpără, dar redutabilă, fiindcă în noua epocă banii preţuiesc mai mult decît rangurile. Angrenată în schimbul de mărfuri, fără a fi obligată la imensele cheltuieli somptuare şi la investiţiile improductive ale protipendadei, îşi face tot mai simţită ponderea în viaţa economică şi presează tot mai energic în vederea ieşirii din starea de minorat politic. Ea are şi avantajul, tocmai din cauza poziţiei periferice pe care o ocupă în cadrul societăţii fanariote, de a nu fi implicată nemijlocit în funcţionarea sistemului. Va fi deci mai receptivă la ideile Revoluţiei Franceze, atît sub aspectul egalitarist, vizînd înlăturarea regimului discriminatoriu, practicat de marea boierime, cît şi sub aspectul naţional, al conştiinţei că poporul român constituie o comunitate de viaţă şi aspiraţii, cu o personalitate distinctă. [13]

Dar burghezia ? E greu de vorbit de ea ca de o clasă cu un profil distinct. În orice caz, extinderea circulaţiei băneşti şi a raporturilor de schimb îi favorizează dezvoltarea, nu însă şi definirea în sens revoluţionar, căci procesele economice care au loc la noi se menţin într-un stadiu larvar şi, pînă la 1821 cel puţin, nu pun pe tapet problema răsturnării feudalismu-

Scanned with OKEN Scanner

lui. Burghezia de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, slabă numericeşte şi incapabilă să exercite un rol preponderent în viaţa publică, este eterogenă sub raportul compoziţiei, cuprinzînd negustori, arendaşi, mici funcţionari, patroni de ateliere, meşteşugari etc., eterogenă din punct de vedere etnic, fiind alcătuită din armeni, greci, bulgari, germani, evrei, pe lîngă foarte puţini români, eterogenă, în fine, şi în privinţa convingerilor politico-sociale, dispuse în evantai între două extreme : între idealul liberal, al unei societăţi laice, emancipate de cătuşele feudalismului, şi idealul retrograd, al economiei de breaslă, încremenite în tiparele tradiţiei şi supuse autorităţii bisericii. Mai degrabă decît de o „burghezie" în sensul occidental al termenului, adică de o clasă legată de dezvoltarea industriei, abolirea servajului şi existenţa muncii salariate, la noi e vorba de o pătură de mînuitori ai capitalului comercial şi cămătăresc, care se acomodează cu relaţiile iobăgiste şi ierarhia feudală, nepropunîndu-şi să cucerească puterea pe cont propriu. A atribui în această fază de incipienţă un potenţial revoluţionar burgheziei înseamnă a ignora specificul istoriei româneşti, a judeca realitatea noastră socială sub unghiul concepţiilor şi schemelor deduse din experienţa Apusului — aşa cum a procedat pe vremuri, într-o carte frumos construită, dar foarte vulnerabilă, Ştefan Zeletin. Un exemplu edificator al viziunii înguste, obscurantiste şi bisericoase, care avea curs în păturile orăşeneşti de mijloc în preajma anului 1821, îl oferă cronica meşteşugarului Ion Dobrescu, publicată recent de Ilie Corfus. [14]

ECOURILE MARII REVOLUŢII FRANCEZE

În această stare de lucruri, nu poate fi surprinzător că ecourile directe ale Revoluţiei Franceze în Principate sînt mai degrabă slabe în perioada iniţială. Ele nu declanşează un curent puternic de opinie, ale cărui repercusiuni să se facă simţite în practică, deşi — e cazul s-o subliniem — judecînd numai din punctul de vedere al prezenţei antagonismelor sociale şi al carenţelor profunde ale regimului fanariot, terenul părea favorabil receptării mesajului revoluţionar. Dar, după cum a arătat Lenin, existenţa unei „situaţii revoluţionare" e o condiţie necesară, nu însă suficientă, pentru ca o mişcare

Scanned with OKEN Scanner

revoluționară să ia naștere. Mai este nevoie de un „conducător", în stare să organizeze lupta maselor, să unească forțele ostile guvernului și să le dea un program. Or, o asemenea forță socială, decisă să-și asume riscurile unei rupturi deschise cu ordinea de drept, capabilă să asimileze ideile revoluționare, să încerce a le adapta împrejurărilor locale și să le transforme în mijloace de mobilizare politică a națiunii, nu exista în societatea românească. Țărănimea, redusă la ignoranță și pauperitate, își manifesta protestul sub forme anarhice și spontane, de obicei lesne de reprimat. Burghezia era incipientă, intelectualitatea, dispersată și anemică, mica boierime, prea puțin preparată să preia steagul luptei împotriva unui regim susținut de baionetele otomane. Germaine Lebel, care a urmărit într-o teză raporturile dintre Franța și Principatele Române din secolul al XVI-lea pînă la căderea lui Napoleon I, constată pe drept cuvînt că „din Principate lipsea cu desăvîrșire acea categorie de intelectuali, fără avere și onoruri, idealiști și nemulțumiți, care constituie un efectiv de elită pentru orice mișcare urmărind suprimarea inegalităților sociale. Clasa burgheză, ferment activ și eficient al Revoluției Franceze, exista în Țările Române numai sub o formă embrionară." [15]

Situația aceasta nu are, de altfel, nimic excepțional. Ea e analogă aceleia din întreaga Europă de la răsărit de Elba, rămasă în urmă ca dezvoltare economică și tehnologică, unde burghezia apare peste tot într-o postură de clasă neemancipată, atît ca poziție în societate, cît și ca mod de gîndire. În acest sens, Jacques Godechot, unul dintre istoricii căruia i se datorează conceptul de „revoluție atlantică" (tinzînd să solidifice într-o aceeași mișcare procesul revoluționar declanșat în coloniile engleze din America puțin după 1763, continuat cu insurecțiile din Elveția, Țările de Jos, Irlanda și, în fine, cu Revoluția Franceză de la 1789), observă într-una din ultimele sale lucrări: „Pe măsură ce ne îndepărtăm de Franța spre răsărit, ideologia revoluționară își pierde din eficacitate. Masele țărănești sînt din ce în ce mai puțin instruite, servii, din ce în ce mai numeroși. O dată depășită Elba, burghezia nu mai ocupă decît un loc mediocru în societate. În aceste condiții, nu e de loc surprinzător că ideologia revoluționară n-a putut produce în Germania, cu atît mai puțin în Polonia, Austria și mai departe, spre răsărit, mișcări insurecționare,

Scanned with OKEN Scanner

comparabile celor pe care le-am văzut dezvoltîndu-se în Marea Britanie şi în Ţările de Jos." [16]

Cu toate astea, în anumite cercuri ale boierimii şi în rîndurile unora dintre negustorii străini, marile zguduiri ale Revoluţiei Franceze produc o impresie profundă. Unele mărturii sînt nesigure, deformate de entuzlasm partizan sau pur şi simplu de naivitate. Ar fi astfel uşuratic să credem exactă declaraţia agentului francez Hortolan, care voia să-l asigure pe Descorche, ambasadorul Franţei la Constantinopol, în octombrie 1793, că la Bucureşti „nu e decît un glas pentru Republica Franceză" şi că „mai toţi negustorii din Janina şi Albania, stabiliţi aici, sînt sans-culoţi". Hortolan îl socotea „republican" şi pe Ienăchiţă Văcărescu, luînd desigur o manevră diplomatică a îndemînaticului boier drept profesiune de credinţă veritabilă.

Alte informaţii par credibile, şi, în orice caz, din totalitatea ştirilor se deduce că în rîndurile claselor de sus evenimentele din Franţa stîrniseră interes şi chiar simpatie. „Am fost admirabil primit de boieri — scrie Cado de Lille, în 1796 — I-am găsit pe mai mulţi pronunţîndu-se făţiş în favoarea revoluţiei noastre, în vreme ce alţii, care nu îndrăzneau să-şi spună părerea pe faţă, nu erau totuşi mai puţin de acord." Consulul Parrant notează la rîndu-i : „Revoluţia Franceză nu e absolut lipsită de farmec pentru mica pătură de boieri care ştie să raţioneze". Cît de „mare" e această „mică pătură" care ar aproba în parte revoluţia şi i-ar „admira" isprăvile n-avem de unde şti, dar, în orice caz, e prudent să nu ne facem iluzii. [17]

Menţiunea despre revoluţie pe care o găsim în *De obşte gheografie*, traducerea lui Amfilohie Hotiniul din Claude Buffier (Iaşi, 1795), sugerează o circumspecţie extremă. La un moment dat, abătîndu-se de la original, traducătorul interpolează o referinţă la evenimentele ce zguduiseră Franţa. El a auzit că s-ar fi sculat norodul, „cerîndu-şi slobozenie", că l-ar fi izgonit pe crai, „dară noi, neştiind adevărul, pentru ca să nu vorbim în deşert, avînd această scrisoare pe mînă, nu vom arăta alta decît acele vechi obiceiuri". Se putea oare spune mai mult într-o operă încredinţată tiparului, avînd drept autor o faţă clericală ?

O mărturie mai amplă despre evenimentele din Franţa ne lasă Dionisie Eclesiarhul în *Cronograful* din 1814. Versiunea sa e fantastică, dar nelipsită de un sens aluziv. În adevăr, sub

Scanned with OKEN Scanner

condelul micului cărturar, puțin introdus în secretele istoriei, faptele reale se amestecă la fiecare pas cu legenda, „gesta" revoluției devenind un fel de *Alexandrie* grotescă. Esențial e însă că autorul se servește de cele povestite ca să scoată pe primul plan cea mai delicată și mai actuală problemă a epocii : eliberarea de iobăgie. După Dionisie, totul ar fi izbucnit în Franța de la cearta „craiului" cu boierii : cel dintîi voia să înființeze o oștire permanentă, cei din urmă refuzau să se lipsească de iobagii ce le lucrau moșiile. „Și unindu-se toți boierii Franței au însoțit și pe miniștrii crăiești, și făcînd sfaturi și divanuri în multe rînduri, mai la urmă au găsit cu cale să taie capul craiului lor, ca al unuia ce a căutat să strice obiceiurile și stăpînirile Franței, și cu divan l-au dat morții, și pe feciorii lui, încă și pe crăiasa lui..." Miniștrii și boierii au ales apoi 12 judecători divaniști ca să ocîrmuiască Franța. Dar după 2—3 ani „s-a scociorît altă tulburare între boierime și între acei 12 judecători". Bonaparte, „fecior de neam greco-romeos și în copilăria lui trecut în legea papistășească" (!), ajuns căpitan mare în oștirea nemților și de-aci trecut la francezi, se pune în fruntea luptei pentru „slobozenia de rumânie" (!). „Toată mulțimea norodului s-a sculat și s-a adunat la palaturile de judecătorie, cu un glas toți au cerut slobozenia de rumânie, sau va porni zurba asupra boierilor." Atunci boierii au făcut „dezlegare" de rumânie, iar Bonaparte a ajuns „mare" ![18]

Dacă în faza inițială, de pînă pe la 1800, ideile Revoluției Franceze nu-și găsesc la noi purtători de cuvînt autorizați, în deceniile următoare, paralel cu agravarea tensiunilor sociale și afirmarea tot mai impetuoasă a micii boierimi, care preia rolul de principal exponent al revendicărilor libertare, termenul de „revoluție" apare în vocabularul politic și începe a suscita efectiv reacții de opinie. Caracteristică în acest sens e o scrisoare anonimă din 1804, emanată din cercurile micilor boieri moldoveni, care provoacă vîlvă în sînul protipendadei și-și atrage o replică aspră a Divanului. Autorii necunoscuți sînt înfierați ca „netrebnici", stăpîniți de „duhul cel turburător", întru care este „încuibată răutatea și cugetul răzvrătirii". „Nu numai că — spun marii boieri, cuprinși de o sfîntă mînie — (ei) nu s-au arătat recunoscători și mulțămitori, ci încă au ajuns într-o atît de mare nesimțire dobitocească, încît fac pomenire arătătoare de un cuget nesupunerii franțuzești, cu-

Scanned with OKEN Scanner

tezînd a zice şi către stăpînire cuvinte de îngrozire, cu chipul acesta că, de nu se vor împlini fără prelungire voinţele lor, se vor ridica cu toţii." Un hatişerif al Porţii, din acelaşi an, îşi însuşeşte aprecierile Divanului şi combate agitaţia egalitaristă a boierilor mici, invitîndu-i să nu tindă „peste starea lor", ameninţîndu-i cu exilul şi „mai cu straşnică pedeapsă" pentru cazul de insubordonare. [19]

Revelatoare este şi corespondenţa luministului rus V. Malinovski — pe care V. A. Urechiă l-a crezut un V. Mălinescu, moldovean, trimis cu treburi la Petersburg — cu mitropolitul Veniamin Costache. Cel dintîi descrie cu multă compasiune starea nenorocită a ţăranilor, arătînd că refuzul unora dintre ei de a împlini cele 12 zile ale boierescului nu se poate învinge „numai cu sila". Cauza principală a decăderii agriculturii e că ţăranii sînt deposedaţi de pămînt şi ca atare n-au nici o tragere de inimă să lucreze pe moşii. Malinovski a auzit că boierii de mijloc „îngrozesc cu pilda Franciei". „Se vede — spune el — că sămînţa rea cu bună seamă se ascunde în ţară". Dar revoluţia e favorizată cîtă vreme cei năpăstuiţi „nici putere au, nici mijlocire de a-şi putea cîştiga mulţămirea cu chipul cel cu rînduială. De aceea, după a mea gnomi cea slabă, pentru de a putea întîmpina toate urmările cele rele, se cade a deschide un drum legiuit, spre descoperirea voinţelor şi a nevoilor a fiecărei stări de oameni... că toată revoluţia să cuibăreşte în inimile oamenilor cari n-au drum legiuit de a-şi arăta ahturile şi necazurile sale, ca o scînteie şi se tăinuieşte în cenuşă." [20]

La 1816, în plină preparare a subversiunii eteriste, se descoperă un complot împotriva lui Ion Caragea, căruia rapoarte consulare austriace îi atribuie 150 de participanţi, iar stăpînirea, prin gravitatea pedepselor date, între care cîteva condamnări la moarte, pare să-i acorde o mare importanţă. Actul de acuzare îi învinovăţeşte pe împricinaţi că şi-ar fi propus „o omorîre groaznică de boieri, atîţînd poporul pentru răsturnarea totală a sistemului politic, la revoltă împotriva guvernului de alci, împotriva clerului, a nobilimii, să-l arunce în abisul anarhiei prin momeala unei pretinse eliberări de tribut şi iobăgie". [21]

Desigur, manifestări de ideologie radicală, ca cele de mai sus, sînt rare. Ele constituie reacţii izolate şi marginale ale unor indivizi sau ale unor minorităţi care nu pot influenţa desfăşu-

Scanned with OKEN Scanner

rările istorice.[22] Important e însă că, în ansamblu, clasa stăpînitoare e cuprinsă de vîrtejul prefacerllor, că un proces obiectiv irezistibil îi transformă lent, dar sigur, felul de viaţă şi mentalitatea. Fiindcă limita externă a expansiunii turceşti, stabilizată de un secol în ţările noastre, tinde de pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea să coboare la sudul Dunării, iar Europa încetează de a mai fi un continent străin, redevenind o prezenţă vecină şi tutelară, speranţele politice ale românilor se concentrează tot mai mult spre Petersburg, iar axa vieţii intelectuale se deplasează de la Constantinopol spre Paris.

Chiar boierii din primele trepte contribuie adesea, fără să-şi dea seama, la procesul de emancipare a spiritelor. Căci în aviditatea lor de a-şi moderniza cît mai repede îmbrăcămintea, interiorul domestic şi stilul de viaţă, ei aruncă mereu punţi spre lumea Apusului, peste care se strecoară şi cărţile insidioase, şi ideile novatoare, şi doctrinele heterodoxe. La săvîrşirea acestei prefaceri, un rol important îl joacă fanarioţii şi, în genere, mişcarea de renaştere elenică.

FANARIOŢII CA INTERMEDIARI AI INTEGRĂRII EUROPENE

Calitatea de intermediari ai culturii moderne şi, pînă la un punct, ai luminilor franceze, pe care au îndeplinit-o domnitorii fanarioţi, a fost de multe ori pusă în evidenţă de la conferinţa lui A. D. Xenopol *Influenţa franceză în România* (1887) şi lucrarea clasică a lui Pompiliu Eliade *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie* (1898), pînă la opera magistrală a lui D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières* (1945). Desigur, o serie de fapte pot completa vechile sinteze, dar nimic esenţial nu e de modificat.

Se ştie că prin însăşi poziţia lor de foşti dragomani, însărcinaţi cu relaţiile externe ale Porţii, deci stăpîni pe toate resursele jocului diplomatic şi cunoscători ai manierelor ce aveau curs în cancelarii şi saloane, fanarioţii ţineau pe lîngă ei secretari şi profesori străini, chiar şi bucătari aduşi de la Paris, ca acel Maynard, „chef de cuisine de son altesse le prince de Valachie". Ei nu s-au arătat totdeauna foarte exigenţi în alegere. Astfel, un aventurier ca Gaspar de Belleval ajunge dragoman pe lîngă Const. Ipsilanti, iar emigrantul Beaupoil

Scanned with OKEN Scanner

de St. Aulaire, cu care cel dintîi se întrecea „în încuviinţarea unul către altul a titlurilor lor de nobleţă, cu atîta mai dulci pe buzele lor, cu cît desigur erau uzurpate", devine preceptorul copiilor aceluiaşi domnitor, deci şi al lui Alexandru Ipsilanti, nefericitul conducător al insurecţiei din 1821. Printre secretari şi în anturajul curţii, s-au aflat însă şi oameni destoinici, Linchou, La Roche — care serveşte sub mai mulţi prinţi, în total 28 ani —, Jean Louis Carra — autorul cunoscutului memorial, contele de Hauterive — secretarul lui Alex. Ipsilanti, Panzini — biograful lui Giannone, Ralcevich — ambii profesori ai copiilor lui Ipsilanti ş.a.m.d. Athanasie Christopulos, poetul anacreontic atît de cunoscut şi de celebrat de generaţia lui Mumuleanu şi Iancu Văcărescu, e un devotat al lui Alex. Moruzi, profesor, împreună cu francezul Clémaron, al fiului acestuia, şi tovarăş de exil al domnului, după mazilire. Chiar vestitul Rhigas Fereul, cea mai nobilă figură a emancipării neo-elene, serveşte un timp la curtea lui N. Mavrogheni, apoi la aceea a lui Mihai Şuţu. [23]

Majoritatea fanarioţilor era formată din oameni instruiţi, dar cîţiva s-au distins în mod deosebit prin aptitudinile intelectuale şi întinderea cunoştinţelor. Mai important e poate faptul că ei îşi aduceau cărţi şi gazete din străinătate, emulîndu-i în acest sens pe boierii români din preajmă. Mavrocordaţii îşi constituie astfel o bibliotecă impresionantă, în care se găseau incunabule şi tipărituri rare. Constantin Mavrocordat, pe care opinia europeană despre opera sa reformatoare îl interesa în aşa măsură încît publica în *Mercure de France* din iulie 1742 o schiţă a proiectului de desfiinţare a robiei, urmărea mai multe hebdomadare străine, între care foaia abatelui Des Fontaines *Observations sur les écrits modernes*, cuprinzînd dări de seamă regulate despre noile apariţii literare, ştiinţifice şi filozofice. Pe Constantin Ipsilanti îl vedem, în 1802, comandîndu-şi *Enciclopedia*. Alţi fanarioţi iau parte directă la opera de răspîndire a luminilor sau o încurajează. Nicolae Caragea, domnitor între 1782—1783, traduce din Voltaire *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* şi *Le siècle de Louis XIV*, din Gaspar de Réal o parte din voluminosul său tratat *La science du gouvernement* şi redactează o *Gramatică greco-franceză*, tipărită la Viena, în 1806. Alex. Mavrocordat-Firaris traduce din italieneşte o *Istorie a Chersonesului tracic* şi, după pierderea scaunului din Moldova, retras la Moscova, publică o operă

Scanned with OKEN Scanner

originală, în care. N. Iorga descoperea tendințe rousseau-iste, *Bosforos en Boristenei*. Fiul lui Hangerllu lucrează un mare *Dicționar francez-arab-persan-turc* și traduce în franceză o culegere de proverbe arabe. Beizadeaua lui Mihai Șuțu provoacă uimirea filozofului englez Bentham, în trecere prin București, la 1785, declarîndu-se adept al materialistului Helvetius. Deosebit de cultivat este și faimosul Ion Caragea, intrat în legendă prin iubirea de arginți și politica sa brutal represivă : el traduce în neo-greacă teatrul lui Goldoni și *Paul et Virginie,* duiosul roman al lui Bernardin de Saint Pierre; fiica sa, domnița Ralu, care gusta muzica lui Mozart și Beethoven și citea în original pe Voltaire și Goethe, se ocupă de organizarea primelor reprezentații teatrale la București, cu elevii școlii de la Măgureanu, în 1817. [24]

Apare adesea în exemplele de mai sus o contradicție între poziția fanarioților de mici despoți într-o lume barbară și condiția lor de oameni culți, sau, în orice caz, posedînd sentimentul culturii și un interes viu pentru ceea ce se petrece în Europa. În acest sens, puține sînt exemplele în stare să scoată mai limpede în evidență insolvabilitatea sistemului decît pățania fiilor lui Alexandru Ipsilanti. Ea e în același timp caracteristică pentru limitele foarte anemice a ceea ce am putea numi „contestarea" dinăuntru a regimului. În noaptea de 15 spre 16 decembrie 1781, cele două beizadele, Constantin, de 18 ani, care avea ulterior să ajungă pe tron, și Dimitrie, de 16 ani, se strecoară tiptil din palatul domnesc, îmbrăcați „alla tedesca", și o pornesc în mare grabă pe drumul Brașovului, spre Austria. Domnitorul, înspăimîntat de această imprudență, care-i putea fi fatală — cum i-a și fost —, expediază în urma fugarilor un boier abil și devotat, pe poetul Ienăchiță Văcărescu. Știm din *Istoria prea puternicilor împărați otomani* cum s-au desfășurat lucrurile. Ienăchiță Văcărescu încearcă să-i ajungă pe cei doi tineri la Brașov, apoi la Buda, în cele din urmă la Viena. Făgăduielile, reproșurile și amenințările lui rămîn fără efect. Beizadelele, care vor să epuizeze aventura și dispun probabil de subsidiile necesare în acest scop, nu se grăbesc să se întoarcă, iar autoritățile habsburgice, deși promit să intervină, ezită să procedeze la o extrădare.

Dar de ce fugiseră cei doi flăcăi ? Desigur, din curiozitatea de a cunoaște lumea, întețită de mirajul fructului oprit ; ei

Scanned with OKEN Scanner

evadaseră dintr-un palat, care era, de fapt, o închisoare poleită. În scrisoarea pe care o adresează, în ianuarie 1782, generalului Eichholtz, comandantul Braşovului, apar şi raţiuni mai înalte, deduse parcă din lectura filozofilor. Fie că e la mijloc o simplă declamaţie retorică, fie că e vorba de o convingere cu rădăcini profunde, cuvintele sînt, în orice caz, pline de tîlc. „Un om în Turcia — arată ei — care nu e turc e dispreţuit, lipsit de orice privilegiu, privit ca un rob, fie principe, fie boier, fie mojic. Această singură cauză este, credem, suficientă pentru un om care posedă un oarecare principiu de onoare şi de sentiment ; un om în Turcia nu poate fi sigur de nimic, nici chiar de viaţa sa, fie de a face bine, fie de a face rău — pe fiecare zi se văd principi şi particulari omorîţi sau spînzuraţi, fără să fi greşit întru nimic, ba chiar după ce au făcut bine." Şi, în fine, ei îşi justifică fuga, invocînd „marea iubire ce avem pentru frumoasele litere, lucru care nu se poate cîştiga în acele ţări din lipsa de oameni demni şi instruiţi, cum a fost abatele Panzini, de felul căruia n-am mai putut afla pe urmă un om învăţat şi înţelept ca să ne folosim întru ceva". [25]

Pînă la urmă, topindu-şi resursele, cei doi prinţi s-au întors şi au făcut amendă onorabilă. Mica escapadă le-a fost iertată, iar ei şi-au reluat locul în lumea pe care o execrau. E de crezut că reancorarea în conformism n-a fost pur formală, de vreme ce unul dintre răzvrătiţi va sui mai tîrziu pe scaunul Ţării Româneşti. Perpetuarea „sistemului" presupunea intangibilitatea sa. În aceasta a constatat, de fapt, impasul celor mai buni dintre fanarioţi : ei voiau să înfăptuiască o serie de reforme, însă cu condiţia menţinerii intacte a bazei sociale şi politice a regimului, ceea ce, bineînţeles, era imposibil.

Le-a rămas să-şi satisfacă ambiţia de promotori ai luminilor, care nu le putea lipsi în plină epocă de Aufklärung european şi nici nu era legată de mari riscuri, date fiind mijloacele modeste puse la bătaie. Îi vedem, de aceea, stimulînd cu prudenţă — căci sabia lui Damocles le era suspendată deasupra capului — acţiunea de culturalizare. Poeţi sau literaţi de curte găsesc totuşi prilejul să-i ridice în slăvi. Un Emanoil Băleanu, autor al unei istorii a vechii Dacii în greceşte (de la 2 000 a. Chr. pînă la 1 204 p. Chr.), după ce notează că popoarele sînt fericite atunci „cînd cîrmuitorii lor sînt filozofi ori filozofii iau conducerea", îşi dedică lucrarea unui domnitor

Scanned with OKEN Scanner

nenumit, despre care spune că e „stăpîn pe știință și privegheză oamenii de știință", că e înțelept și „judecător inflexibil". [26]

Există însă și realizări efective, dincolo de parada vorbelor pompoase. Grigore Ghica reorganizează la 1765—1766 școala grecească din Iași, transformînd-o într-o „Academie a învățăturilor și epistimurilor", cu o orientare care rupe cu exclusivismul umanist, făcînd loc printre obiectele de studiu matematicii și fizicii. Alexandru Ipsilanti așază școala din București, ctitorie a stolnicului Constantin Cantacuzino, pe temelil laice, dispunînd învățămîntul pe patru cicluri, de la elementar la superior, și îmbogățind programa cu discipline noi, între care matematicile, limba franceză și italiană. Hrisovul de înființare, din ianuarie 1776, face elogiul rațiunii în termeni dragi filozofilor și conține un admirabil îndreptar pedagogic, străbătut de ideea, vrednică de Rousseau și Pestalozzi, că individualitatea elevilor nu trebuie strivită sub o disciplină cazonă și un potop de reguli scolastice. [27]

De altfel, Alexandru Ipsilanti, care se înconjoară de oameni învățați și „merită a fi pus printre cei mai buni domni ai noștri din secolul al VIII-lea, dacă locul său nu e în fruntea lor chiar", continuă opera de mecenat cultural a Mavrocordaților, sprijinind cu subsidii diverse tipărituri. Manase Heliades îl laudă într-o *Oratio panegirica*, în latinește și grecește, la 1781, iar Nicolae Vellara îi închină un volum de poezii encomiastice, alcătuit de mai mulți autori și apărut la Lipsca, în 1783. Un volum de același tip, dedicat de căminarul Manolachi Persiano, în anul căderii Bastiliei, lui Nicolae Mavrogheni, care finanțase probabil omagiul, conține o sumedenie de colaborări, între care a lui Alexandru Calfoglu, Ioan Geanet și Iordache Slătineanu, viitorul traducător român al lui Metastasio. Tot cu sprijinul lui Mavrogheni, apare curioasa lucrare a clucerului Ioan Geanet, *Réfutation du traité d' Ocellus sur la nature de l'univers* (Viena, 1787), o critică a doctrinei pitagoreicului Ocellus din Lucania, care susținea că lumea e veșnică, fără început și sfîrșit. O inițiativă rodnică e și cea a lui Alex. Mavrocordat-Firaris, *Dicționarul greco-franco-italian*, în 3 volume, publicat de Vendoti la Viena, în 1790, la care, din ordinul domnului, conlucrează peste 30 de persoane, dintre boierii curții și elevii Academiei domnești. Din însărcinarea lui Mihai Suțu, secreta-

Scanned with OKEN Scanner

rul acestuia, Codricas, pe care agentul francez Stamati îl caracteriza drept „onest şi filozof", „devotat pe de-a întregul cauzei libertăţii", traduce *Entretiens sur la pluralité des mondes* a lui Fontenelle. [28]

SCHIMBĂRI ÎN GUSTURI, MORAVURI ŞI STIL DE VIAŢĂ

În felul acesta, stimulînd să se traducă şi să se publice, înmulţind contactele cu Apusul, fanarioţii contribuie la surparea zidului impenetrabil care despărţea la mijlocul secolului al XVIII-lea societatea românească de Europa luminilor. Mai mult decît să difuzeze un spirit propriu-zis novator, care contravenea atît rolului de împuternlciţi ai Porţii, cît şi calităţii de reprezentanţi ai unei aristocraţii orgolioase şi strict ierarhizate, ei introduc — se înţelege, numai în lumea restrînsă a boierimii — un climat favorabil importului de „noutăţi". Tendinţa de a scoate Principatele din izolare şi a apropia, fie şi timid, viaţa clasei superioare de lumea Apusului constituia desigur expresia unei evoluţii necesare. Că boierii români, purtaţi pe aripile aceleiaşi necesităţi, ar fi putut să-şi croiască drum de-a dreptul spre stilul cel nou de comportament şi viaţă sufletească — e incontestabil. Ei nu erau legaţi, ca grecii, de o tradiţie culturală acaparantă prin vechea-i strălucire ; pe de altă parte, elasticitatea fibrei morale îi ajuta să se adapteze rapid noilor cerinţe, iar instinctul naţional îi împingea să-şi caute sprijin şi protecţie în afara Orientului musulman, stagnant şi anacronic. Dar aceasta nu micşorează rolul jucat efectiv de fanarioţi, cu voie sau fără voie, în stimularea şi accelerarea procesului de integrare europeană a spiritului românesc.

Profitînd de exemplul lor, poate, îndeosebi, de ferestrele pe care ei le deschid spre lumea modernă, boierii români îşi aduc, la rîndu-le, profesori străini, îşi cumpără cărţi şi se abonează la gazete, se apucă de traduceri sau pun să li se copieze traducerile făcute de alţii, iar atunci cînd nu întîmpină prea mari obstacole, îşi trimit copiii la studii peste hotare. Numărul profesorilor, cei mai mulţi francezi, emigranţi aruncaţi de valurile revoluţiei departe de patrie, dar şi aventurieri sau oameni dornici de căpătuială, e considerabil ; Ledoulx de Sainte-Croix, care în afară de lecţii se ocupă şi de propaganda

Scanned with OKEN Scanner

francmasonică ; Dositei Obradovici, unul dintre inițiatorii renașterii culturale sîrbe, profesor al nepoților luminatului episcop de Roman, Leon Gheuca, și al fiilor marelui vistier Balș ; Fleury, zis „le régicide" (deși în conventul care hotărîse decapitarea lui Ludovic al XVI-lea votase doar pentru detențiune), profesor al poetului Conachi și al inimosului N. Rosetti-Roznovanu, unul dintre inițiatorii școlii lancasteriene în Moldova, cu relații la Paris printre foștii iacobini ; Dopagne, monarhist, care ajută la formarea lui Alexandru S. Sturdza, consilier al țarului și teoretician al ortodoxismului ; abatele L'Hommé, educatorul viitorului domn al Moldovei, Mihai Sturdza, care, la Lunneville, la adînci bătrîneți, va priveghea un timp și formarea lui M. Kogălniceanu ; apoi, Colson — profesorul lui Iancu Văcărescu, frații Trécourt, Mondoville, Laurençon, Recordon, Brancovitz —, emigrant polonez, profesorul lui C. Negruzzi ș.a.m.d. [29]

Gazetele străine, a căror lectură se limitase, pînă spre jumătatea veacului, după spusele lui Raicevich, doar la domnitor și anturajul său, încep să fie din ce în ce mai răspîndite. Ele vin din principalele țări europene, dar Franța, furnizoare dubioasă pînă la revoluție, devine cu totul inoportună după ; e evident că marii boieri își chibzuiesc abonamentele ținînd seama și de suspiciunile la care ar putea da naștere. De aceea, la București și Iași, se citesc jurnale de informații culturale și literare, magazine pentru dame, publicații de curiozități. Gazetele propriu-zis politice sînt mai puține, aduse de obicei din Germania, Olanda, Austria, de orientare conservatoare și monarhistă, în orice caz, „bien pensante", ca *Journal de Francfort*, *Die verreinigte Post und Ofener Zeitung* și *Gazette de Vienne*. Cu atît mai vrednic de semnalat e cazul unui ecleziast, ca episcopul Chezarie al Rîmnicului, cititor al *Enciclopediei* și abonat, în 1778, la *Journal encyclopédique de la libre propagande philosophique*. Destul de citit pare a fi cel dintîi ziar în limba greacă, *Efimeris*, apărut la Viena, în 31 decembrie 1790, și suspendat la 1797, o dată cu arestarea lui Rhigas și a complicilor săi. O scrisoare din 1798 arată că „mulți din boieri, din negustători au scris pentru gazeturi, au și dat bani și nu le-au venit". [30]

Nevoile învățămîntului propus în casele boierești, ca și curiozitatea, care — după cum se știe — crește în directă proporție cu încercările de a o satisface, apoi, o nevoie de

romanesc, hrănită de lipsa de activitate a femeilor şi intrigile de alcov, determină laolaltă interesul pentru cartea străină, îndeosebi cea franceză. Carra notează în 1777 că „operele lui Voltaire se găsesc în mîlnile cîtorva tineri boieri" şi că gustul pentru scriitorii francezi ar face ravagii dacă patriarhia din Constantinopol n-ar stăvili lectura lor prin drastice ameninţări cu afurisenia. Sulzer vorbeşte şi el de circulaţia tragediilor, operelor filozofice şi a istoriei universale a lui Voltaire, ca şi a *Istoriei romane* a lui Rollin. Un anonim, după toate probabilităţile, ofiţer al armatei austriace comandate de principele de Koburg, scrie într-o corespondenţă din Moldova a unui ziar maghiar, apărută la 25 noiembrie 1791, că operele lui Voltaire şi Rousseau se găsesc în casele multor boieri moldoveni.[31]

În genere, bibliotecile marilor boieri se umplu cu clasici francezi ai secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, cel puţin tot atît din motive de snobism, cît şi din plăcerea de a citi. Interesant e că pe listele de cumpărături, alături de lucrări serioase, dintre acelea care ilustrează ceea ce în înalta societate trece drept cultură, se află uneori scrieri subversive sau romane libertine şi picante. În 1797, Marchides Puliu, din vestita familie de librari aromâni, vine la Bucureşti cu un transport de noutăţi franceze, care scandalizează atît de mult, încît domnitorul dispune expulzarea negustorului. Ambasada austriacă din Constantinopol aprobă măsura luată, sub cuvînt că „multe cărţi erau pline cu cele mai vinovate maxime revoluţionare de modă nouă" . E adevărat că în lista lui Marchides figurează : *Histoire politique de la révolution en France, Histoire de la convocation et des élections aux états généraux en 1789, De la souveraineté du peuple* (2 t., Paris, 1790) *Philosophie de la nature* (D. Holbach ?), un discurs a lui Mirabeau şi un *Manuel du citoyen*. Majoritatea cărţilor e însă de alt tip, cultivînd senzaţionalul şi frivolitatea, ca de pildă : *Les amants cloîtrés ou l'heureuse inconstance, Confidence d'une jolie femme, Les aveux d'une galante femme de lettres, Journal d'une esclave persanne, Venus dans le cloître, Histoire d'un bon français ou l'espion d'une nouvelle espion* (sic !), *Le désoeuvré ou l'espion du Boulevard du Temple, Délices du cloître ou la nonne éclairée, Venere, la génération de l'homme ou tableau de l'amour conjugal* etc.[32]

O altă listă de cărţi, aflată printre hîrtiile lui Iancu Văcărescu, provenind, se pare, dinainte de 1815, face dovada unei

Scanned with OKEN Scanner

opțiuni călăuzite de criterii de cultură. Ceea ce iese în evidență nu e atît direcția lecturllor imediate ale poetului (căci nu găsim aproape de loc literatură contemporană), cît ceea ce el considera demn să posede în bibliotecă. Găsim clasici vechi : Aulus Gellius, *Les Attiques* (Paris, 1789) ; *Amonien Marcellin ou les 18 livres de son histoire* (Lyon, 1778) ; Aristofan, *Théâtre avec les fragments de Méandre et Philémon,* trad. Poinsinet de Sivry (Paris, 1790) ; Arlstot, *Politique,* trad. Charles Millon (Paris, 1803) ; Cicèron, *Lettres à Brutus et de Brutus à Cicèron* (Paris, 1802) și *Les deux livres de la divination.* Dintre autorii mai noi, doar La Fontaine și Evariste Parny, cu *La guerre des Dieux* (ed. a III-a din anul 8 !), și Madame Genlis, cu *Le petit La Bruyère ou Caractères et moeurs des enfants de ce siècle* (Hambourg, 1799). Cîteva lucrări politice și filozofice : *Oeuvres* de Condillac (Paris, 1798), *Bibliothèque de l'homme public ou analyse raisonnée des principaux ouvrages français et étrangers sur la politique en général* de M. Condorcet (Paris, 1792) ; *Mémoires* de Mauprat (Paris, 1792) ; *Précis de l'histoire universelle ou tableau historique présentant les vicissitudes des nations* de M. Anquetil (Paris, 1811). Cărțile de informație generală predomină : *Dictionnaire des grands hommes* (20 volumes) ; *Dictionnaire géographique ; Tableau de l'amour conjugal ; Grammaire des fleurs ; Chansonnier français ; Almanach de famille ; Maison rustique ; Le doctuer de Cythère.* De notat prezența a nu mai puțin decît patru manuale epistolare : *Nouveau secrétaire du Cabinet, contenant des lettres familières sur toutes sortes de sujets* Paris, 1793) ; *L'art de la correspondence* (Paris, 1804) ; *L'art épistolaire ou dialogue sur la manière de bien écrire les lettres de* Jauffret (Paris, 1802) ; *Manuel épistolaire à l'usage de la jeunesse* de Philipon de la Madelaine (Paris, 1807). Pe lîngă indicația sumară : *Corpus vizandinae historiae,* mai găsim — nu întîmplător — un *Recueil précieux de maçonnerie adouhiramite* (Philadelphie, 1787). [33]

În alt sens — dar probabil mai aproape de nivelul mijlociu al vremii — e biblioteca unei tinere boieroaice, Marieta Cantacuzino, dinainte de 1821. Printre felurite manuale didactice și dicționare, dăm aci peste Delille și *Télémaque* (în italienește), dar și peste *Ars amandi* a lui Ovidiu (în traducere franceză) și *La vie et les amours du chevalier de Faublas* în 14 volume, scriere care l-a încîntat și pe Heliade Rădulescu în tinerețele

Scanned with OKEN Scanner

sale, dar de care se va lepăda mai tîrziu, cu o cuvioasă indignare. [34]

De fapt, ceea ce se citeşte efectiv la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea sînt, în primul rînd, romanele. Discreditul pe care opinia respectabilă îl întreţine în jurul lor (cum se întîmplase şi în Apus, cu un veac îndărăt) nu dă nici un rezultat (cum nu dăduse nici în Apus). În deşert Alexandru Kalfoglu, în ale sale *Stihuri morale*, poem satiric de 1492 versuri, scrls în 1794, critică lipsa de interes a tineretului pentru filozofie şi cultura clasică şi, în schimb, favoarea de care se bucură romanele franţuzeşti la modă. Datorită emigranţilor francezi — arată el — credinţa e subminată, morala batjocorită, gustul pentru Mirabeau, Voltaire şi Rousseau prinde teren, tinerii îşi fac de cap : „Ei zic : avem cărţi şi romane franţuzeşti, toate celelelate cărţi sînt melancolice. Sîntem luminaţi, elevi de filozofi, toţi scriitorii mai vechi erau făţarnici. Şi la Constantinopol mulţi tineri au început să se lumineze şi să înveţe de la francezi dogmele ateismului." [35]

Desigur, Kalfoglu exagera, luîndu-şi în serios propriile spaime. Tineretul avea toate cusururile, nu şi pe acela de a suferi de prea multă învăţătură. Că unii se delectau cu lectura romanelor galante e foarte probabil, de un public „filozofic" nu putea fi însă vorba.

Un rol important în intensificarea comerţului intelectual cu străinătatea îl joacă trimiterile la studii peste hotare. Ele încep să se multiplice de-abia de pe la 1780—1800, deşi va trece încă destulă vreme pînă să capete amploarea unui fenomen de masă (firește, de „masă boierească"). Interdicţiile care trebuie învinse sînt nu numai de ordin politic, ci şi moral. Astfel, un oarecare Călinescu, plecat pe ascuns în Germania, ca să înveţe medicina, e prins înainte de a trece graniţa, readus acasă şi pedepsit cu 26 beţe la tălpi. Totuşi, curentul favorabil luminării se impune pas cu pas. E interesant însă de observat că drumul centrelor de cultură ale Apusului nu-l iau, la început, odraslele marilor familii, care dispuneau de mijloacele necesare, ci tinerii fără nume ilustre, aparţinînd micii boierimi, uneori de o extracţie socială şi mai joasă. Pe lîngă Scarlat Sturdza, care studiază cu Nichifor Theotokis la Iaşi şi apoi trece pentru doi ani de universitate la Lipsca, îl găsim la Roma, prin 1772, pe modestul Amfilohie Hotiniul, traducătorul *Geografiei* lui Buffier (1795), iar pe la 1790, îi întîlnim la Viena pe puţin însemnaţii Fotie

Scanned with OKEN Scanner

Filaret, A. Nenciulescu, Dimitrie Belu, şi la Livorno, pe Constantin Manu-Bondi. Ceva mai tîrziu, se află în capitala Habsburgilor un C. Conachi, vărul poetului, cu doi fraţi ai săi, apoi Iancu Văcărescu, Costache Fălcoianu, doi fraţi Cantacuzino. G. Asachi, după ce sudiază la Lemberg, unde însă nu obţine nici diploma de doctor în filozofie, nici pe cea de inginer şi arhitect — cum s-a crezut multă vreme —, trece şi el prin Viena, între 1805—1808, pentru ca din iunie 1808 să se aşeze pentru cinci ani, pînă în august 1812, la Roma. [36]

Semnificativ e că Parisul e puţin frecventat pînă spre 1800, desigur din cauza temerilor pe care le inspirau evenimentele revoluţionare. Cazul bănăţeanului Paul Iorgovici, care se găseşte în capitala Franţei între 1790—1793, martor ocular al uneia dintre cele mai zbuciumate perioade ale revoluţiei, e singular : în orice caz, prezenţa unui român din Principate în acelaşi loc şi în acelaşi timp n-a fost semnalată pînă acum şi rămîne improbabilă. De-abia în 1803 găsim la Paris pe un Gh. Bogdan, student în drept, care refuza să-şi scoată işlicul înaintea domnitorului, apoi, în apropiere de 1821, pe cei doi fraţi, viitorii domni George Bibescu şi Barbu Ştirbei, pe fraţii Filipescu, pe un Vlădoianu, un Nicolae Rasti, Petru Manega, doi Bălăceni. [37]

Se pare că un factor determinant în schimbarea felului de viaţă al clasei superioare îl constitule ocupaţiile străine, survenite în urma războaielor de la 1787—1792 şi 1806—1812. Ele permit boierilor — şi, ceea ce e încă mai plin de urmări, femeilor lor — să vină în contact cu o ofiţerime franţuzită în îmbrăcăminte, gustînd mondenităţile şi regulile etichetei, care-şi impune discreţionar felul de a fi. Curentul de modernizare capătă un impuls puternic, şi nu numai pe planul raporturilor sociale de suprafaţă.

Potemkin, care se purta ca un mic suveran rîzgîiat, uimindu-i pe bărboşii nobili ai Moldovei prin fastul recepţiilor şi pompa anturajului său, constituit într-o adevărată curte, iniţiază publicarea, la 1790, în tipografia de campanie a comandamentului, a gazetei în limba franceză *Courier* (sic !) *de Moldavie* — primul ziar apărut pe teritoriul ţării noastre. Cele cinci numere cunoscute din *Courier de Moldavie* conţin informaţii cu privire la viaţa garnizoanei din Iaşi (decorări, un bal cu un magnific supeu de 200 tacîmuri în cinstea lui Potemkin, îmbolnăvirea generalisimului etc.), precum şi ştiri asupra des

Scanned with OKEN Scanner

fășurării evenimentelor politice din Europa, dominate de moartea neașteptată a lui Iosif II și de Revoluția Franceză. Comentariile se mențin într-o rezervă prudentă, lăsînd totuși să transpară simpatia pentru revendicările liberale. Astfel, se acordă publicitate deciziilor Adunării naționale din Paris, în legătură cu democratizarea avansărilor în armată, egalitatea de șansă în ocuparea funcțiilor publice, reducerea prerogativelor ordinelor monastice. Faptul că regele, împreună cu miniștrii, se duce pe jos, în 4 februarie 1790, la Adunare, ținînd un discurs „care nu mai lasă nimic de dorit prietenilor noii constituții", e considerat drept „o nouă epocă în istoria Revoluției Franceze". De fapt, poziția gazetei e moderată, înclinînd spre monarhia constituțională și agreînd pe reprezentanții centrului, de felul lui Barnave, care, într-o aprinsă dezbatere asupra coloniilor, sugerase, după cum o afirmă în franceza lor aproximativă redactorii, „le point milieu d'une réduction conciliatoire". [38]

Date asupra realității românești nu filtrează prin paginile gazetei. Găsim doar o curioasă odă în limba latină, adresată în numele locuitorilor Iașului de un oarecare A.M., în care e salutată cu entuziasm înființarea gazetei, „faptă încă nemaivăzută" („nova res ab origine rerum"), menită să dea „lumină". Ignorăm ecoul lui *Courier de Moldavie* printre localnici, dar e fără îndoială că această publicație, atît de puțin ortodoxă sub aparențe inofensive, ne face să înțelegem cam ce fel de idei puteau răspîndi fercheșii ofițeri țariști în mediul atît de receptiv al boierimii moldovene. Își capătă astfel deplina semnificație cuvintele rostite de M. Kogălniceanu, la 1843 : „Armiile rusești, care cuprindea destui bărbați mari suiți așa de sus din așa de jos, fiind în Moldavia, rupseră valul prejudecăților care ne ascundea civilizația Europei și ne puseseră în contact cu ideile drepte și liberale a Apusului. Atunce aristocrația primi cea dintîi lovire." [39]

Totuși principala influență a ocupației rusești se situează pe terenul transformării moravurilor. Observațiile lui Langeron, des citate, sînt edificatoare : „În 1806 am găsit multe cucoane îmbrăcate oriental, case fără mobilă și soți foarte geloși. Dar revoluția care se săvîrși de atunci, la Iași întîi, apoi la București și în provincie, a fost pe cît de rapidă, pe atît de totală : într-un an de zile doar, toate doamnele moldovence și valahe au adoptat costumul european... Se putură vedea în cu-

Scanned with OKEN Scanner

rînd, în toate casele, mobile puţin demodate, aduse cu mare cheltuială din Viena... Apărură servitori străini, bucătari francezi şi nu se mai vorbi decît franţuzeşte în saloane şi iatacuri." [40]

În adevăr, cu o repeziciune pe care o confirmă toate mărturiile, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, se produce o mare prefacere în decorul vieţii de toate zilele a claselor de sus : mobilele europene se substituie sofalelor aşezate în lungul pereţilor şi măsuţelor scunde, la care se prînzea turceşte sau tolănit pe o rînă ; rochiile cu mîneci bufante „à l'imbécile", corsajul umflat şi talia înaltă, pe de altă parte, pantalonii şi jiletca iau locul vestmintelor orientale, largi, complicate, voluptuoase, croite pentru o existenţă sedentară, care nu pretindea bărbaţilor bravură şi virilitate, nici femeilor etalarea provocatoare a farmecelor ; caleştile de Viena înlocuiesc primitivele, dar solidele harabale locale ; muzica europeană începe a izgoni meterhaneaua turcească, iar arcuşul lăutarilor ţigani, pe lîngă vechile pestrefuri şi cîntece de lume, cu tremolouri duioase, execută arii din opere şi romanţe apusene ; mazurcile, polonezele şi valsurile capătă prioritate asupra brîielor, horelor şi sîrbelor, iar balurile şi „soarelele", asupra ospeţelor bătrîneşti, în care cele două sexe petreceau separat ; femeia iese din claustrare, trecînd din iatac în salon, unde începe să regenteze, îndulcind moravurile şi transformînd frivolitatea bădărană în cochetărie. Mai anevoioasă e schimbarea de mentalitate : deşi în permanentă coroziune, deprinderile morale, felul de a gîndi lumea, configuraţia spirituală a clasei stăpînitoare continuă a se subordona societăţii fanariote.

Dar regimul fanariot îşi dezvăluie tot mai mult incapacitatea de a răspunde nevoilor reale ale dezvoltării. Socialmente — cum am văzut —, e minat de conflicte irezolvabile, politiceşte e anacronic, moralmente oferă pilda celei mai deşănţate corupţii. Nemulţumirile pe care le stîrneşte cresc pe măsură ce conştiinţele se luminează, iar comparaţia cu Europa îi scoate şi mai mult în evidenţă cusururile. Se poate spune că în primele decenii ale secolului al XIX-lea el îşi pierde orice raţiune de a fi, chiar şi pe aceea că reprezintă o administraţie loială Porţii. Dacă supravieţuieşte încă e pentru că turcii se tem să modifice

Scanned with OKEN Scanner

„statu-quo"-ul ; cu alte vorbe, prelungirea existenţei sale se explică prin inerţie. O inerţie care apasă greu asupra cugetelor, deşi e subminată din toate părţile ; dar, ca alte provizorate, şi acesta durează.

„SIMBIOZA" GRECO-ROMÂNĂ ŞI RENAŞTEREA ELENISMULUI

De pe la 1790 înainte, o dată cu răspîndirea continentală a Declaraţiei drepturilor omului, care intensifică pretutindeni conştiinţa de sine a grupurilor etnice, apare un factor nou de disoluţie a regimului fanariot : naţionalismul. Acţiunea lui în Principate nu e nici liniară, nici limpede, întrucît mişcarea de emancipare naţională a românilor se asociază în mod subtil şi contradictoriu cu lupta anti-otomană a grecilor pentru restaurarea Heladei. O bună bucată de vreme, cele două tendinţe colaborează, pentru ca, apoi, să se ciocnească violent.

Împrejurările care asiguraseră elementului grecesc un rol preponderent în viaţa publică şi intelectuală românească din secolul al XVIII-lea sînt bine cunoscute : recrutarea candidaţilor la tronul Principatelor din aristocraţia fanariotă a Constantinopolului ; penetraţia grecilor în rîndurile boierimii indigene prin mariaje şi dregătorii ; întrebuinţarea limbii greceşti la curte, în administraţie şi biserică ; caracterul grecesc al învăţămîntului superior, de la Bucureşti şi Iaşi. Ceea ce se bagă mai puţin de seamă e că în afara unor reacţii xenofobe concurenţiale, de obicei fără mare amploare, pătura de sus a societăţii româneşti a absorbit elementul grecesc şi şi-a asimilat moravurile şi cultura fanariotă cu o mare facilitate. Această situaţie, pe care D. Popovici o descrie ca „un fel de comuniune spirituală, în care ceea ce era grec şi ceea ce era român pierd caracterele distinctive în năzuinţa lor simultană către cultură", iar savantul german W. Theodor Elwert o denumeşte „simbioză" — nu devine o servitute pentru spiritul românesc. Dimpotrivă, constatăm că tocmai perioada de maximă expansiune a grecismului în Principate, dintre 1790—1821, corespunde cu o vie recrudescenţă a conştiinţei naţionale româneşti. Prima tentaţie ar fi să explicăm fenomenul printr-o reacţie de semn contrar : orice tendinţă de diferenţiere într-un mediu mixt atrage după sine o opoziţie, cu atît mai violentă, cu cît armo-

Scanned with OKEN Scanner

nia părea mai deplină în punctul de plecare. Deşi nu poate fi respinsă de plano, această explicaţie răspunde insuficient problemei ridicate, între altele pentru motivul că la mişcarea de renovare a elenismului iau parte mulţi români, dintre spiritele cele mai distinse ale epocii şi — lucru paradoxal pentru cine judecă în antagonisme sumare — protagonişti, în egală măsură, ai emancipării culturale româneşti. [41]

Astfel, la 1746, un grup de mari boieri din Ţara Românească, între care un Brîncoveanu, un Văcărescu, un Dudescu, insistă pentru întărirea învăţămîntului grecesc. Anaforaua din 1792—1795 privind Academia domnească din Iaşi, atribuită de obicei mitropolitului Iacov Stamate (dar pe care St. Bîrsănescu o consideră, într-o lucrare recentă, operă de colaborare, în cadrul căreia rolul principal i-ar fi revenit lui Scarlat Sturdza), document de mare valoare prin concepţia sa pedagogică înaintată, apropiată de Komenski şi Pestalozzi — deşi preconizează utilizarea latinei în studiul dreptului şi al altor limbi moderne, apără ideea supremaţiei limbii greceşti. Citînd pe Cicero, autorii spun că pînă şi Zeus, dacă ar fi voit să se adreseze oamenilor, s-ar fi slujit de elină. Predarea ştiinţelor trebuie, aşadar, să se facă în greceşte, aşa cum se procedează la Gőttingen, „pentru că nici o limbă alta nu poate ca dînsa, aşa potrivit şi lămurit, să tălmăcească cele ce să paradosesc în epistimuri şi meşteşuguri". Şi mai semnificativ e faptul că unii dintre boierii pe care-i vedem semnînd, în decembrie 1817, anaforaua prin care se instituie şcoala lui Lazăr întăriseră cu iscălitura lor, numai cu puţin înainte, la 1814, o altă hotărîre domnească, privind dezvoltarea Academiei greceşti de la Măgureanu. [42]

E clar că, în toate aceste cazuri, boierii români nu simt o contradicţie între statutul lor naţional şi sprijinirea învăţămîntului grecesc. Ei se folosesc de limba greacă fără a avea sentimentul unei înstrăinări, întrucît le e cunoscută din anii fragezi ai copilăriei, aproape ca limba maternă (şi uneori mai bine !). Apoi, ea trece în opinia generală drept singurul instrument plauzibil de cultură. De aceea, numeroşi cărturari români participă intensiv la mişcarea de renaştere a elenismului, contribuind, în acelaşi timp, la dezvoltarea culturii româneşti, fără a avea conştiinţa unei *rivalităţi* între cele două direcţii de activitate. Grigore Brîncoveanu, elev al lui Lambru Fotiade,

Scanned with OKEN Scanner

lucrează aproape numai în greceşte : el traduce pe Heineccius din latină (Viena, 1808), rezumă o *Logică* a lui Evghenie Vulgaris, după Wolf. La fel, un Dimitrie Sturdza traduce din nemţeşte, în 1788, o istorie a Rusiei, intitulată *Ecaterina II, adică istoria sinoptică a imperiului rusesc de la începutul lui pînă la anul de faţă,* iar transilvăneanul Zenobie Pop publică la Viena, în 1803, un tratat de poetică. În schimb, Chesarie din Rîmnic, editorul *Mineelor,* în care ridică problema originii romanice a poporului român, compune în greaca veche o *Istorie a războiului dintre ruşi şi turci,* iar Văcăreştii, Goleştii, Iordache Slătineanu şi mulţi alţii practică bilingvismul, creînd opere literare, deopotrivă, în greacă şi română. Iordache Golescu, pe lîngă dialogurile satirice, scrierile moralizatoare şi filozofice în româneşte, traduce în neo-greacă *Paul et Virginie* şi cîteva opere de Montesquieu, dintre care *Les lettres persannes.* Iordache Slătineanu traduce în româneşte din Florian şi Metastasio *(Ahilefs la Schiro)* şi în greceşte pe acelaşi Metastasio *(Demetru),* fără a mai vorbi de versurile omagiale în cinstea lui Mavrogheni, menţionate mai sus. Dintre Văcăreşti, Alecu e cel mai ilustrativ pentru fenomenul diglosiei. Dar Iancu Văcărescu însuşi e socotit de unii drept autorul versiunii greceşti a *Morţii lui Cezar* de Voltaire. Mai pot fi citaţi Constantin Manu-Bondi, Gheorghe Peşacov, judecătorul Gr. Andronescu, toţi trei prelungindu-şi activitatea dincolo de hotarul anului 1821, ultimii doi, dincolo şi de 1830. [43]

Ce altă concluzie putem trage din exemplele de mai sus decît că în rîndurile boierimii şi — subliniem — pe planul culturii, nu există o ostilitate împotriva grecilor, iar afirmarea personalităţii naţionale româneşti se produce, o bucată de vreme cel puţin, în condiţiile cooperării, nu ale confruntării. Colaborarea aceasta e facilitată, pînă la un punct, de mişcarea de renaştere a Greciei, care nu se înfăţişează ca un pan-elenism, urmărind ştergerea particularităţilor naţionale, ci ca o chemare adresată tuturor popoarelor din Balcani, de a se uni într-o luptă comună pentru scuturarea jugului otoman. Rhigas, în orice caz, propovăduia acest nobil crez internaţionalist. În art. 7 al Constituţiei sale, inspirată de Constituţia franceză din 1793, „poporul suveran" cuprinde totalitatea neamurilor ce locuiesc în Balcani, „fără deosebire de religie şi limbă, greci,

Scanned with OKEN Scanner

albanezi, valahi, armeni, turci şi orice alte rase", iar în înflăcăratul marş revoluţionar *Thurios* se spune :

> La răsărit, la apus, la miază-noapte, la miază-zi
> Cu toţii sus inima pentru patrie,
> Pentru ca fiecare să trăiască liber în credinţa sa,
> Să alergăm laolaltă la izbîndă !
> Bulgari, albanezi, armeni şi greci,
> Negri şi albi, cu acelaşi entuziasm
> Să încingem cu toţii sabia pentru libertate. [44]

În acelaşi spirit este redactat unul dintre manifestele lansate la 1807 pentru formarea corpului de voluntari al maiorului Nicolae Pangal, care trebuia să lupte alături de armatele ruse. Atribuit lui Constantin Manu-Bondi, acest manifest e adresat grecilor, moldovenilor, muntenilor, bulgarilor şi albanezilor, îndemnîndu-i să se unească şi, urmînd exemplul sîrbilor, care „i-au îngrozit pe tirani", să se răscoale împotriva turcilor. [45] „Simbioza" dintre boierimea românească şi aristocraţia fanariotă se menţine pînă la 1821 pe plan cultural, în parte şi pe plan politic, după cum o dovedeşte adeziunea celei dintîi la Eterie. „Simţul naţional — observă I. C. Filitti — nu împiedica pe români de a se asocia Eteriei, al cărei scop nu era asuprirea Principatelor de către greci, ci eliberarea lor, o dată cu a Greciei, de stăpînirea turcească şi, prin aceasta chiar, de cîrmuirea fanariotă". [46]

Nu se poate trece nici peste faptul că o serie de învăţaţi greci dau o contribuţie importantă operei de valorificare a patrimoniului naţional românesc. Daniil Philippide publică la Leipzig, în 1816, o *Istorie a României,* care menţionează în exergă : „Cel ce nu-şi cunoaşte geografia şi istoria patriei e un copil în ţara sa". Tot de la el ne-a rămas în manuscris o *Geografie a României,* lucrare masivă de 520 de pag. Dionisie Fotino, elev, ca şi Brîncoveanu, al lui Lambru Fotiade, mare adversar al spiritului revoluţionar, compilează o *Istorie a vechii Dacii, acum a Transilvaniei, Valahiei şi Moldovei,* apărută în două volume, la Viena, în 1818.

Mai puţin cunoscută pînă deunăzi, cînd un articol al lui Nestor Camariano a scos-o din umbră, e activitatea Societăţii greco-dacice, înfiinţată la Bucureşti, în 7 iulie 1810. Formată din boieri, negustori, clerici, membri ai profesiunilor liberale, prezidată de Gr. Brîncoveanu şi pusă sub protecţia lui Capo-

Scanned with OKEN Scanner

distria, care era ţinut la curent cu desfăşurarea lucrărilor, societatea se întrunea în sala de festivităţi a Academiei din Măgureanu, străjuită de busturile de marmură ale lui Aristot şi Pindar, cum şi de portretele cîtorva dascăli de seamă şi elevi remarcabili (între cei dintîi, Evghenie Vulgaris, Theotokis, Lambru Fotiade ; între cei din urmă, doctorul Caracaş). În şedinţa inaugurală, din 22 iulie 1810, mitropolitul Ignatie prezintă obiectivele urmărite cu o mare înălţime de spirit : „Îi văd pe români şi greci, pe care sfînta religie şi acelaşi drum i-au unit de multă vreme, că se unesc azi printr-o nouă legătură, aceea a filozofiei religioase. Fiind foarte recunoscători de ospitalitatea primită din partea Daciei, grecii se străduiesc să-şi plătească această sfîntă datorie cu ajutorul luminilor învăţăturii şi ale filozofiei. Dacii, fiind generoşi, nu vor să rămînă mai prejos, ca atare, cele două părţi unite în noua societate se sforţează să-şi împărtăşească luminile Daciei şi Greciei." Membrii societăţii iau poziţie în controversa lingvistică dintre arhaizanţi şi moderniști, alăturîndu-se celor din urmă. Vardalah prezintă într-o şedinţă un manual de fizico-chimice, iar doctorul Piccolo — traducerea greacă a lui *Emile* de Rousseau. Se hotărăşte ca opera lui Rousseau să fie tălmăcită şi în româneşte, în aşa fel încît ea să poată fi publicată în ambele limbi. Din păcate, din cauza depunerii lui Ignatie, societatea îşi încetează activitatea prin august 1812. [47]

MANIFESTĂRI ALE CONŞTIINŢEI NAŢIONALE ROMÂNEŞTI

Cu toate acestea, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, se face din ce în ce mai mult simţită o tendinţă de segregare brutală a intereselor greceşti de cele româneşti. Fenomenul era inevitabil. Procesul de adîncire a individualizării naţionale, în desfăşurare în toată aria Europei centrale şi sud-estice, conducea la ciocnirea celor două culturi, deoarece, grefîndu-se pe acelaşi mediu nutritiv, dezvoltarea uneia trebuia pînă la urmă să împieteze asupra celeilalte. Cînd, de pildă, se iveşte un embrion de şcoală românească la Iaşi, Govdelas şi colegii săi pun cu vehemenţă problema legitimităţii acestui învăţămînt propus într-o limbă primitivă şi lipsită de termeni, pe care — supremă sfidare a tradiţiei — îl girează „un inginer ce n-are habar de filozofie". De fapt, îndărătul invectivelor pline

de sarcasm, se ascundea teama pierderii poziţiilor. Nu era de loc o chestiune de orgoliu, era vorba de însăşi existenţa învăţămîntului grecesc, căruia iniţiativa lui Asachi, urmată curînd de aceea a lui Lazăr, îi vesteau o apropiată ruină. Căci — şi aici era punctul sensibil —, dispunînd în prea mică măsură de o bază de recrutare proprie a elevilor, grecii contau pe şcolarii populaţiei majoritare, adică pe români ; însă era de aşteptat ca aceştia să abandoneze clasele de elinică şi să-i părăsească pe dascălii eruditi şi „filozofi", dar străini aspiraţiilor lor sufleteşti, de îndată ce avea să ia fiinţă şcoala naţională.

Pe de altă parte, falimentul politic al fanariotismului, tot mai vădit spre 1821, scoate la suprafaţă grave conflicte de interese. Mica boierime, violent ostilă regimului, tinde să atribuie „grecilor" culpabilitatea care revenea doar „fanarioţilor". Această identificare abuzivă e înlesnită, paradoxal, de mişcarea eteristă, fiindcă ea unea în lupta antiotomană de eliberare pe toţi membrii naţiunii greceşti, inclusiv aristocraţia fanariotă şi, în unele cazuri, chiar pe titularii scaunelor domneşti din Principate. Şi cum Eteria se încheie printr-un dezastru, agravat de exacţiunile arnăuţilor şi dezordinele comise de trupele invadatoare otomane, suferinţele îndurate determină o reacţie compensatorie, pe cît de furioasă şi de generalizată, pe atît de puţin rezonabilă. Printr-una din simplificările proprii momentelor de erupţie pasională şi precumpănire a mişcărilor gregare de opinie, la 1821, „grecismul" va fi solidarizat cu „fanariotismul" : lepădarea de trecut, reclamată de toată lumea ca un leit-motiv, va însemna eliberarea de „grecism". Şi, ceea ce pare o ironie, nici măcar acea parte a marii boierimi care colaborase intim cu vechiul regim şi fusese iniţiată în secretul Eteriei nu ezită, din locurile de refugiu unde o risipesc evenimentele, să se asocieze corului anti-grecesc : atitudinea xenofobă era pentru ea o bună diversiune, permiţîndu-i să arunce pe umerii altora propria-i răspundere pentru deplorabila situaţie a Ţărilor Române.

Iniţial, fiindcă se afirmă într-un spaţiu dominat de neoelenism, directiva naţională în cultură nu tinde decît să facă act de prezenţă şi să-şi semnaleze dreptul de a exista. Chesarie din Rîmnic observă cu satisfacţie în prefaţa *Mineiului* pe ianuarie (1779) : „Însă eu dintru aceste descoperiu lucruri minunate, aflu linia neamului rumânesc, din vechi trăgîndu-mă din slavit neam al romanilor (valahii numindu-să după limba

Scanned with OKEN Scanner

slovenească), a căror slavă au strălucit împreună unde şi-au întins şi soarele razele". Grigore Rîmniceanu, în prefaţa *Logicii*, insistă asupra necesităţii de a cultiva limba românească, dînd ca exemplu celelalte neamuri ale Europei la care „erau muzele închise în mînăstiri şi în palaturi", cîtă vreme se slujeau de limba latină, dispreţuind idiomele naţionale. Dar în prefaţa la *Triodul* din 1798, el acoperă de laude pe mitropolitul grec Dositei Filitti, bucurîndu-se că s-a cunoscut vrednic a se socoti „ca o parte a trupului ţării noastre". Ienăchiţă Văcărescu, poliglot şi autor de stihuri greceşti, are şi el mîndria descendenţei romane : „limba românească urmează limbii talieneşti şi celorlalte ce sînt asemenea aceştia, carele au început în limba latinească". Şi, justificîndu-şi îndrăzneala de a fi abordat complicata problemă a clarificării gramaticii române, deşi, „plin de amathie şi neştiinţă", el invocă „iubirea patriei, a vecinătăţii şi a românilor ce vorbesc cu această limbă". Şi pentru Chesarie, şi pentru Grigore, şi pentru Ienăchiţă, efortul de a dezvolta cultura română era compatibil cu prezenţa spirituală tutelară a grecilor. [48]

Lucrurile se schimbă însă peste puţină vreme. Pe la 1815, un cărturar de origine modestă, ca Naum Rîmniceanu, deşi îşi recunoaşte datoria de gratitudine faţă de „profesorii corifei" ai Academiei din Bucureşti, cărora le fusese „ucenic începător", ajunge în focul indignării anti-fanariote să intenteze un proces grecismului în genere. „După ce au început domniile din fanarioţi — scrie el —, cu toate mijloacele lor cele politiceşti, prin faptele lor cele diavoleşti, încet, încet ne-au dus supt cu totul vrerelor lor. Ne-am impopilat necazului, ne-au slăbit braţul armelor, ne-au răpit dragostea patriei şi, cu un cuvînt, cu totul ne-au adus mai rău decît pe popoarele cele din Africa şi America." Altă dată exclamă : „Oh! Dachie! Fiii tăi plîng şi suspină, ca un pom ce îngrădire n-are, cine trece pe cale rumpe şi te lasă jale." Evenimentele de la 1821 îl împing într-un xenofobism prăpăstios şi coleric. După el, grecii eterişti ar fi ursit un Saint-Barthélemy pentru a îneca în sînge pe „boierii ţării şi toţi cei mari ai românilor" şi a da foc Bucureştilor ! De altfel, Naum e un spirit retrograd, bisericos, devotat boierimii şi mîndru că nu se trage din poporul de rînd, fără înţelegere pentru Tudor Vladimirescu. [49]

Zilot Românul e, ca şi Naum, un partizan incondiţional al boierimii pămîntene şi un adversar implacabil al fanarioţilor.

Scanned with OKEN Scanner

Dar el nu mai are reticenţele fostului învăţăcel al dascălilor de la Măgureanu. Decăderea neamului românesc e pricinuită — crede Zilot — de exemplul prost al grecilor : „Iar mai ales de mîndria grecilor pre mult s-au stăpînit. Din care degrab ajunseră de se dezbrăcară cu totul de vitejia părintească ce le curgea lor din dragoste şi unire, şi se îmbrăcară cu trîndăvie, care născu lor urăciunea şi dărghinarea..." Faţă de fanarioţi e agresiv :

Am ajuns negustorie
Grecilor din Ţarigrad :
Cine dă mai mult să fie
Domn ţării, neapărat !
Ş-apoi după aceste toate
Cu piciorul toţi ne dau,
Care precum va şi poate
Ne rumpe, şi milă n-au ! [50]

În genere, mişcarea de eliberare neo-elenică pare a avea un efect de „bumerang" : îi împinge pe români să lucreze în sensul propriei eliberări, ceea ce înseamnă că îi opune fanarioţilor, în cele din urmă grecilor înşişi. V. A. Urechiă observa în acest sens că numai datorită grecilor generaţiile de la „începutul veacului al XIX-lea au prins a simţi româneşte". Dar, adăuga el, „găina a clocit şi condus puii de raţă, care au lăsat pe vitrega mamă pe malul bălţii". Grandea arăta şi el că „imnul lui Rhigas şi lecţiile lui Christopulos au avut aceeaşi influenţă asupra grecilor şi românilor, cu deosebire că pe greci i-a îmbărbătat contra turcilor, iar pe români contra grecilor ; căci grecii, sclavi în Turcia, erau împăraţi în România. Rhigas şi Christopulos au produs şi pe Alexandru Ipsilanti cu mavroforii lui, şi pe Tudor Vladimirescu, cu pandurii Olteniei." [51]

Divorţul s-a manifestat chiar şi în rîndurile marii boierimi, unde, cam de prin deceniul al doilea, se semnalează un partid „naţional", în frunte cu Goleştii şi Filipeştii, ostil Eteriei şi, implicit, politicii ruseşti. În 1817, bătrînul vornic Constantin Filipescu, patronul poetului Barbu Paris Mumuleanu, are curajul — pe care-l va plăti de altfel cu exilul — să-i înfrunte într-o adunare secretă pe uneltitorii răscoalei elene împotriva Porţii. E interesant că Fllipescu se erijează în calitatea de reprezentant al unei opoziţii mai largi, care include, pe lîngă boieri, şi pe staroştii breslelor şi pe diverşi orăşeni. [52]

Scanned with OKEN Scanner

Principala forță de susținere a mișcării naționale provine totuși din rîndurile păturilor mijlocii, a micii boierimi și a profesiunilor liberale, cărora li se alătură, de pe poziții mai rezolute, deși mai puțin „conștientizate", elemente de extracție joasă, ridicate din țărănimea liberă, datorită comerțului, slujbelor, serviciului militar în armatele ruse. Aceștia din urmă îl vor da din rîndurile lor pe Tudor Vladimirescu și-și vor dovedi combativitatea cu prilejul evenimentelor de la 1821.

Însă semnul cel mai revelator de trezire a conștiinței naționale, anterior prăbușirii fanariotismului, îl constituie întemeierea învățămîntului gimnazial și liceal în limba română, la Iași, în 1813, de către G. Asachi, și la București, în 1818, de Gh. Lazăr. Acest eveniment memorabil se cuvine tratat cu sînge rece, debarasîndu-l de legenda țesută în juru-i de-a lungul unui secol și jumătate de exegeză encomiastică. Dă de gîndit, îndeosebi, faptul că înființarea cursurilor lui Asachi și Lazăr se săvîrșește sub oblăduirea fanariotă, cu aprobarea binevoitoare și nemijlocită a domnitorilor, cu concursul celor mai de frunte reprezentanți ai marii boierimi, atît a spiritelor liberale, de felul lui Dinicu Golescu, cît și a conservatorilor înveterați, de tipul lui Mihai Sturdza. În primul ceas — și subliniem : în primul ceas —, pare că toată lumea e de acord. Dar acest acord global ascunde un mare echivoc.

Pentru domnitor și cei mai mulți dintre boieri e vorba de a încuviința o formă sumară de învățămînt românesc, destinată a răspunde unor nevoi presante : pregătirea de slujbași mărunți și de agrimensori, cei dintîi reclamați de treburile administrației, ceilalți, de înmulțirea pricinilor de proprietate. Principiul unui asemenea învățămînt în limba țării nu mai trebuia demonstrat în Europa anilor 1815 și, în orice caz, prin caracterul său elementar și pragmatic, nu apărea nici subversiv, nici îndreptat împotriva școlii superioare grecești. De aceea, consimțămîntul e dat cu relativă ușurință, iar conducerile Academiilor din București și Iași nu fac opoziție. Reiese deci că prezentarea acțiunii desfășurate de Asachi și Lazăr în termenii unei lupte dramatice împotriva adversarilor școlii naționale e în mare măsură fantezistă. Luptă a fost, dar drama s-a ivit mai tîrziu.

Și anume ea s-a ivit pentru că în intenția unora dintre inițiatorii învățămîntului românesc — ne referim, în speță,

la Lazăr şi cîţiva dintre boierii luminaţi şi naţionalişti —, cursurile de scris, citit, socotit şi hotărnicie nu constituiau o limită, ci un început. Introducerea limbii române în predarea ştiinţelor reprezenta pentru ei o primă breşă în sistemul atotputerniciei limbii greceşti : şcoala nou înfiinţată, departe de a se mărgini la pregătirea de cadre subalterne, destinate unor scopuri practice, strict circumscrise, trebuia să devină o tribună de prozelitism naţional, un centru de gravitaţie al firavei intelectualităţi româneşti. De-abia cînd va începe să iasă la iveală divorţul dintre intenţiile înguste ale oficialităţii şi perspectivele reale ale învăţămîntului lui Lazăr şi Asachi, de-abia atunci conflictele se vor declanşa brutal, căpătînd repede un caracter ascuţit.

În Moldova, o „luminată ţidulă domnească" a lui Scarlat Callimachi, din 15 noiembrie 1813, autorizează deschiderea unui curs de inginerie şi hotărnicie de către G. Asachi, în chiar incinta Academiei greceşti. Cursul începe în 1814 şi e frecventat de feciori de boieri din primele familii ale ţării : Balş, Beldiman, Buhuş, Greceanu, Cantacuzino, Crupenschi, Sturdza. Ia parte şi fiul domnului, Alexandru Callimachi. Raporturile cu Academia grecească sînt, în punctul de plecare, bune : „Colegiul elin — va explica ulterior Asachi — considera acest studiu mai curînd ca o meserie ; de aceea nu se împotrivi ca el să se ţină în propria-i clădire". Cu timpul, se naşte însă o rivalitate, probabil complicată şi de resentimente personale, între cei doi directori, Govdelas şi Asachi. Rezultatul este că cel dintîi se adresează domnului, la 20 august 1819, pe un ton cominatoriu şi ultimativ, cerînd desfiinţarea şcolii româneşti şi înlocuirea membrilor Eforiei, care o susţineau (M. Sturdza şi C. Mavrocordat). Domnitorul nu ezită să tranşeze disputa în favoarea lui Govdelas : în toamna anului 1819, Asachi se vede silit să-şi înceteze cursul. [53]

În Ţara Românească, datorită în bună parte personalităţii de „Aufklärer" combativ şi vocaţiei misionariste a lui Gh. Lazăr, învăţămîntul capătă o orientare naţională mai pronunţată şi are efecte incomparabil mai profunde : el contribuie la formarea unei generaţii de patrioţi militanţi şi aprinşi. E foarte cunoscut episodul, cu aer de legendă — relatat de Petrache Poenaru în 1871, o jumătate de secol după deschiderea şcolii de la Sava —, că Lazăr ar fi măsurat grădina boierului C. Bălăceanu, spre a-şi dovedi competenţa, garantată totuşi, pentru

Scanned with OKEN Scanner

oricine ar fi vrut să se convingă, de atestatele sale universitare. În schimb, rămîne în umbră că pînă la hrisovul domnesc din 6 martie 1818, care înfiinţează şcoala românească de la Sf. Sava, au mai fost alte două.

În cel dintîi, din 10 decembrie 1817, membrii Eforiei, alcătuită din : mitropolitul Nectarie, episcopii de Argeş şi Buzău, Const. Bălăceanu, Iordache Golescu, Grigore Băleanu, Mihai Manu, Gr. Slătineanu, Alex. Mavrocordat şi Alex. Filipescu, propun un plan de organizare „pentru luminarea poporului... prin învăţătură". Se prevede deschiderea unei şcoli cu trei dascăli, la Sf. Gheorghe, în care să se predea „atît studiile gramaticale, cît şi catehismul sfintei noastre religiuni şi cîteva din cele mai de trebuinţă ştiinţe, ca să poată din această şcoală să se formeze buni împiegaţi pentru cancelarii şi judecătorii". Elevii să fie deprinşi cu „măsurarea moşiilor şi locurilor". Anaforaua se ocupă şi de învăţămîntul în provincie, hotărînd aşezarea de dascăli în toate capitalele de judeţ, sub răspunderea directă a mitropolitului şi a celor doi episcopi, potrivit cu oraşele repartizate fiecăruia. Caragea sancţionează propunerea prin nizamul din 15 decembrie 1817, dispunînd în plus ca toţi candidaţii la preoţie să urmeze, cel puţin şase luni de zile înainte de hirotonisire, cursurile şcolii de la Bucureşti.

Din conţinutul acestor două acte rezultă destul de limpede că învăţămîntul în limba română nu decurge din iniţiativa lui Gh. Lazăr, ci, dimpotrivă, că aceasta se integrează unui plan mai vast, urzit de cîteva figuri proeminente ale clasei conducătoare şi acceptat cu simpatie de domnitor. La data descălecării dascălului ardelean în casa logofetesei Bărcănescu, cauza învăţămîntului în limba română nu mai trebuia pledată : ea intrase pe ordinea de zi a realizărilor. Nu rămîne mai puţin adevărat că planul lui Lazăr mergea cu mult mai departe decît proiectul rudimentar pe care-l chibzuise Eforia lui Caragea. Oricum, faptul că terenul era pregătit nu scade cu nimic din meritele profesorului ardelean, ci îi explică doar izbînda şi înlătură speculaţiile celor dispuşi să vadă în el un fel de demiurg, care a înălţat „ab ovo" edificiul conştiinţei naţionale.

De-abia cea de a treia anafora a Epitropiei, din 6 martie 1818, menţionează numele lui Lazăr şi-i fixează atribuţiile. Boierii arată că n-au putut găsi pe nimeni altul capabil

Scanned with OKEN Scanner

să se ocupe de predarea învăţăturilor bisericeşti şi filozofeşti, „fără pe un Lazăr inginer, ce a venit acum de curînd din părţile Transilvaniei aici într-acest pămînt". Deşi el a dat făgăduială că „la orice meşteşug filozoficesc este destoinic", ei opinează, din cauza impreparării totale a elevilor, ca, pentru moment, şcoala ce urmează a lua fiinţă în nişte odăi dezafectate de la mănăstirea Sf. Sava să aibă un caracter elementar : să se „paradosească" „aritmetica cu geografia istoricească pe harte şi apoi geometria teoretică şi geometria practică". Domnitorul îşi dă aprobarea la 24 martie 1818.

În august 1818, Lazăr lansează o *Înştiinţare* către „de toată cinstea vrednică tinerime", anunţînd că şcoala sa va avea trei trepte : „pentru slăbănogi sau de tot nedeprinşi", pentru mijlocii şi pentru avansaţi. „Slăbănogii" trebuiau să înveţe scrisul, cititul, cele patru operaţii, gramatica, istoria biblică şi catehismul. Mijlociii urmau să studieze „gramatica desăvîrşită, poetica cu mitologhii şi ghiografia globului pămîntului, retorica şi istoria neamului cu a patriei dimpreună şi alte ştiinţe ce sînt de trebuinţă spre înţelesul acestora". Pentru avansaţi se prevedea : „aritmetica cu toate părţile ei, ghiografia despre toată faţa pămîntului, gheometria teoreticească, trigonometria, algebra şi gheodezia, sau întinderea cîmpului cu iconomia şi arhitectura". În treacăt se schiţa şi un program de învăţămînt superior, prin trecerea „la cele mai înalte tagme filozoficeşti, fieştecare după rîndul său, aşişderea la tagmele iuridiceşti". Se vede că Lazăr, mai puţin conformist decît Asachi, încerca să depăşească aprobarea primită, şi în litera, şi în spiritul ei. [54]

Cu toate acestea, şi în ciuda apelului înfocat din *Înştiinţare :* „Veniţi, toţi de toate părţile şi de toată starea, veniţi la izvorul tămăduirii", elevii nu se prea înghesuie. Primii veniţi — după cîte îşi aminteşte Heliade — erau „cîţiva grămătici sau ţîrcovnici panachideri sau ucenici din şcoalele din Colţea şi Sf. Gheorghe", care abia ştiau să slovenească, încît, excedat de calitatea sub-mediocră a învăţăceilor, Lazăr îşi frîngea mîinile : „Doamne, pînă cînd anii blestemului ?"

Însă în toamna lui 1818 intervine o neaşteptată, dar salutară răsturnare de situaţie : Caragea îşi încarcă într-o noapte în chervane toată imensa-i avere şi ia drumul munţilor ; aproape în acelaşi timp, Academia grecească se sparge, ca

Scanned with OKEN Scanner

urmare a disensiunilor interne şi a exilării directorului ei, Veniamin din Lesbos, înlocuitor de recentă dată al lui Neofit Duca, ce fusese învinuit că „împroşca în poporul întreg, dar mai cu seamă în cler şi boieri, cu vorbele sale răutăcioase şi barbare".

În urma izgonirii lui Veniamin şi a sistării cursurilor Academiei de la Măgureanu, un mare număr de elevi ai claselor greceşti trec la Lazăr. „Dintr-o şcoală fără şcolari de nădejde — scrie Bogdan Duică —, şcoala lui Lazăr deveni, dintr-o lovitură, o şcoală de mare spor." Ea se populează cu elevi recrutaţi îndeosebi din clasele mijlocii, unii regulaţi, alţii numai auditori, venind doar cînd se propunea filozofia, cum făcea negustorul Alexandru Tell, tatăl paşoptistului. Printre „regulaţi" se numărau P. Năneşcu, D. Tomescu, T. Paladi, Gr. Pleşoianu, Mihai Drăghiceanu, Gh. Ioanide, I. Palama şi mulţi alţii, între care nu trebuie uitaţi, îndeosebi, Heliade, Simion Marcovici, C. Moroiu, Eufrosin Poteca, I. Pandeli (ultimii patru trimişi în străinătate cu burse, în 1820). Reiese, aşadar, că nu deschiderea şcolii lui Lazăr pricinuieşte destrămarea Academiei greceşti, ci, dimpotrivă, criza de care aceasta e zguduită în toamna lui 1818, cînd rămîne fără director şi fără cîţiva profesori, are drept rezultat indirect consolidarea noului învăţămînt în limba română. De altfel, după ce clasele greceşti se restatornicesc sub Vardalah, o parte dintre elevi vor reîncepe să le frecventeze, fără a-l părăsi totuşi pe Lazăr. Raporturile între cele două şcoli sînt de bună vecinătate, dacă e să-l credem pe Heliade — chiar armonioase : „Filozofia înfrăţise pe şcolarii greci cu români, pierzînd grecii rugina pedantismului vechi şi cunoscînd prin filozofie folosul ştiinţelor învăţate în orice naţie în limba sa".[55]

Nu e locul să insistăm asupra desfăşurării învăţămîntului de la Sf. Sava. E cert că dincolo de împărtăşirea unor cunoştinţe pozitive, de care auditoriul era însetat, Lazăr întreprinde o operă de difuzare a unui crez cetăţenesc şi patriotic, cu consecinţe din cele mai însemnate. „Mergea lumea la lecţiile lui şi-l asculta ca pe un profet" — spune Christian Tell. „Pare că era într-adins preursit pentru a deschide un drum de regeneraţie. El îşi simţea vocaţia sa. Cînd se afla în clasă, el vorbea însuflat. Catedra lui semăna cu un amvon ; vedea cineva cum i se bate pieptul" — îşi aminteşte Heliade. El arăta „marile fapte ale strămoşilor noştri, făcea să se cu-

Scanned with OKEN Scanner

noască luptele şi virtuţile patriotice ale bărbaţilor care au ilustrat naţiunea" — relatează P. Poenaru —, atît a eroilor, ca Mihai, Ştefan, Mircea, cît şi a apostolilor regenerării intelectuale : ca Văcăreştii, Şincai, Petru Maior. [56]

Nu e de mirare că figura dascălului ardelean, a cărui moarte survine prematur, la 1823, după retragerea de la conducerea şcolii Sf. Sava, va trăi pentru urmaşi mai mult în legendă decît în istorie. Trăinicia mitului se justifică prin valoarea simbolică a acţiunii sale : într-o epocă de dezolaţie şi întuneric, Lazăr îi făcuse pe români să aibă încredere în ei înşişi. Dar mitul învederează şi o stare de labilitate a conştiinţei sociale. După un veac de înjosire, exista o imensă sete de transcendenţă, nevoia de a proiecta peste realitatea murdară umbra gigantică a unor chipuri de eroi. Încă înainte de a se încorpora literar, romantismul apare astfel ca realitate sufletească difuză, operînd joncţiunea dintre „lumini" şi idealizare, dintre voinţa de a croi drum progresului intelectual şi poezia inimii, înăbuşită atîta vreme de imoralismul şi vulgara senzualitate fanariotă.

Scanned with OKEN Scanner

ELANURI ŞI INERŢII ALE MIŞCĂRII LITERARE

STATUTUL LITERATURII

În acest context politic, social şi intelectual dintre 1780—1821, care relevă, sub imuabilitatea rînduielilor, o lentă, dar ireversibilă eroziune a bazelor materiale ale existenţei colective şi o dislocare puternică de mentalitate, se înscriu sensurile, rezultatele şi limitele evoluţiei literare. Produsă de diletanţi, sufocată de uzul generalizat al limbii greceşti în clasele înalte, neavînd un statut autonom din cauza lipsei de profesionalizare, neputînd trăi din favorurile domniei, deoarece regimul fanariot, cu toate ambiţiile unor prinţi de a-i da lustru „luminist", n-a fost decît un despotism semi-oriental, literatura epocii rămîne săracă şi timidă în manifestări. Ea nu se totalizează într-o *mişcare*, nu e nici *oglindă* a vieţii naţionale, nici *interogaţie* asupra destinelor colective. Ea reflectă disjungerea societăţii în clase şi un stadiu incipient de experimentare a resurselor limbii.

În genere, se poate considera că deosebirile de statut social corespund cu diferenţele de tipologie stilistică. Literatura produsă de nobilime, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, e predominant raţionalistă, convenţională prin tematică. imagine, compoziţie, aspirînd să atingă un plafon „retoric". La polul opus, în lumea satelor, înfloreşte creaţia folclorică, neştiută şi disprețuită, orientată nu de modele livreşti, ci de mituri şi cutume, adînc înrădăcinate în memoria subconştientă a maselor, pe care indivizii le asumă „dinăuntru", în mod spontan, resorbindu-se în tradiţie ca într-o matrice ideală. Între aceste niveluri extreme se situează creaţia micilor boieri şi

Scanned with OKEN Scanner

îndeosebi a păturilor citadine (mici slujbași, dieci, copiști, cîntăreți de strană etc), cînd mai influențată de atitudinile și stilul cărturăresc, cînd mai apropiată de literatura populară ; ea își dovedește vitalitatea în două genuri : cîntecul de lume și cronica rimată, dar e departe de a-și determina criterii proprii de gust și a favoriza manifestarea unor talente autentice.

Deși tendințele de diferențiere generate de criza economiei naturale polarizează „sus" privilegiile, „jos" mizeria și asuprirea, accentuînd astfel prăpastia dintre clase, frontierele culturale rămîn permeabile în tot lungul epocii, iar valorile artistice circulă în dublu sens : mai substanțial totuși de „jos" în „sus" decît în direcția inversă. În plin proces de civilizare, dar încă grobiani și inculți, fără acces în zona superioară a ideilor, mulți boieri se delectează cu produsele imaginației populare, citesc cu interes *Alexandria, Halimaua* sau *Erotocritul* și cultivă snoava pipărată, obscenă adesea, în orice caz, plină de culori lingvistice tari. Nu întîmplător, o serie de imagini, motive și procede folclorice străbat în poezia Văcărești lor și a lui Conachi. În schimb, influxul de sens contrar se întîlnește pe o scară mai redusă ; dar — fapt caracteristic — pe măsură ce exercițiul spontan al condeiului se transformă în „literatură", iar literatura tinde să-și dea o coerență, totalizîndu-și manifestările dispersate într-o mișcare unitară, sporește considerabil impactul zonei „culte" asupra celei populare, cu tot ceea ce acesta presupune : transfer implicit de principii estetice și transfer explicit de „modele".

Trebuie notat totuși că dacă acest fenomen de iradiere a literaturii esteticește mai evoluate spre teritoriile inculte vecine se săvîrșește lent, cauza rezidă îndeosebi în lipsa de instituționalizare a scrisului, în faptul că Văcărești i, Conachi și ceilalți tipăresc numai o infimă parte din ceea ce compun. Altminteri, din punctul de vedere al posibilităților comunicării, deci al „codurilor" utilizate, diferența între „sus" și „jos" nu e prea mare. Spre deosebire de situația din Apus, în ajunul revoluției burgheze, la noi —, în pofida antagonismelor violente și ireductibile dintre boieri și țărani —, nu se constată o gravă eterogenie a structurilor mentale. Și aceasta nu numai în Transilvania, unde condițiile specifice de climat istoric au apropiat pătura intelectuală de popor și au diminuat la maximum șansa ridicării unei aristocrații, ci și în Principate, unde fanariotis-

Scanned with OKEN Scanner

mul n-a dispus de suficient răgaz şi destulă forţă ca să rupă deplin boierimea din matca vieţii naţionale. [57]

Oricum, trăsătura cea mai caracteristică a literaturii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea e că ea se străduieşte să-şi afirme un „statut beletristic", prin cultivarea metodică a poeziei, tendinţa încă sfioasă de delimitare a genurilor, în special, prin exploatarea expresivă a resurselor limbii. Altfel spus, ea voieşte să croiască nişte drumuri practicabile prin vegetaţia sălbatică a vorbelor, să dea reguli, să *clasicizeze* ceea ce e încă anarhic, nebulos, veleitar. Încătuşarea graiului în diverse tipare prozodice, îmbogăţirea şi şlefuirea vocabularului, efectuarea de traduceri, căutarea înfrigurată a bazelor unei gramatici naturale, transformarea impulsurilor spontane într-un stil — iată cîteva dintre principalele laturi ale acţiunii de disciplinare a materiei limbii pe care o întreprind scriitorii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea : Văcăreştii, I. Cantacuzino, Iordache Slătineanu, Matei Milu, Al. Beldiman, C. Conachi, N. Dimachi ş.a.

DIMENSIUNEA „CLASICISTĂ" A CREAŢIEI

O primă chestiune : se poate vorbi de apartenenţa de „curent" (sau de „şcoală") a acestor scriitori din aurora literaturii moderne („premoderni" — după terminologia utilizată de A. Piru) ? Sînt ei exponenţi ai clasicismului ? În ce măsură, cu ce limite ? Şi oare noţiunea de „clasic" (cu specificările introduse eventual de o analiză la obiect) acoperă deplin fenomenul literar de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea ? Iată întrebări care interesează în cel mai înalt grad definiţia intelectuală şi estetică a epocii.

Existenţa unui „clasicism" românesc între 1780-1821 e contestabilă pentru cine pleacă de la înţelesul restrîns al noţiunii. În epoca Văcăreştilor, lipsesc la noi multe dintre trăsăturile caracteristice unei „epoci clasice" : nu există o grupare compactă de scriitori, care să se afle într-un acord de gust şi convenienţe cu un public rafinat şi intelectual ; literaturii îi lipseşte voinţa de a realiza universalul, puterea de a întrupa în forme desăvîrşite frumuseţea ideală, gustul pentru naturaleţe şi verosimil, armonia proporţiilor, acel control de sine însuşi

Scanned with OKEN Scanner

care impune „echilibrul în tensiune" şi disciplinează materia poetică în funcţie de reguli şi de anumite normative morale („les bienséances"). Nu întîmpinăm, pe de altă parte, decît puţine semne de inserţie autentică (deci substanţială şi directă, nu exterioară şi mediată) într-o tradiţie clasică mai veche, fie ea a antichităţii greco-romane, fie a secolului al XVII-lea francez. Singurul care face, pînă la un punct, excepţie este Gh. Asachi. (În Transilvania, situaţia e oarecum diferită, deşi e o întrebare dacă singura operă literară reprezentativă, extraordinarul poem eroi-comic al lui I. Budai-Deleanu, e o operă *de structură* sau numai de *aparenţă* „clasică".)[58]

Dacă raţionăm restrictiv, riscăm să nu găsim „epoci clasice" nici acolo unde totul ar părea să le legitimeze. Astfel, Henri Peyre, unul dintre bunii specialişti europeni ai chestiunii, observa recent că în marea avalanşă de revizuiri a conceptelor tradiţionale, actualmente în curs, „un număr crescînd de istorici literari din Germania şi Europa centrală, din Spania şi Italia preferă azi să întrebuinţeze termenul de baroc, nu pe acela de clasic, cînd e vorba de arta şi chiar atunci cînd se discută despre teatrul, lirismul, proza ţării lor". Unii împing îndrăzneala pînă acolo încît se ating chiar de cea mai sacră şi mai intangibilă dintre valorile franceze, de clasicismul marelui secol, afirmînd că n-ar fi altceva decît „un baroc ruşinat sau travestit". Fără a credita asemenea opinii hazardate, Henri Peyre recunoaşte totuşi că „noţiunea de clasicism nu e cîtuşi de puţin esenţială pentru studierea literaturii spaniole sau italiene" şi că „perioadele pe care am fi cel mai lesne ispitiţi să le numim clasice în aceste literaturi sînt cele care, datorită istovirii sevei naţionale, se situează la remorca străinătăţii, îndeosebi a Franţei clasice". În schimb, „barocul" ar constitui un concept realmente fecund în studiul artei contra-reformei, a literaturii spaniole din vremea lui Lope de Vega şi Gongora şi a celei italiene pe un parcurs destul de lung, de la Tasso pînă la Metastasio şi Alfieri. [59]

Reducînd pretenţiile, judecînd la scara de referinţe a culturii române şi deci la modalitatea particulară în care ea realizează antiteza apolinic-dionisiac, acest „manicheism estetic" propriu dialecticii spirituale a fiecărei naţiuni, vom putea conveni că orientarea principală a literaturii din Muntenia şi Moldova, între 1780-1821, este precumpănitor clasicizantă. E vorba de un clasicism tendenţial, care nu exclude — cum vom vedea —

Scanned with OKEN Scanner

derogări în toate sensurile, spre preromantism şi romantism, spre realismul spontan, spre manierismul baroc ; îndeosebi, din cauza inexistenţei unei vieţi literare, mijlocind confruntarea ideilor şi gruparea „scriitorilor" în jurul unor centre de „polarizare" (gazete, saloane, un comerţ organizat al cărţii etc.), el nu se organizează ca o grupare distinctă şi nu-şi formulează un program. [60]

N. Iorga a pretins o dată că în Principatele Române singurul „clasicism" veritabil în secolul al XVIII-lea s-a născut în jurul curţilor princiare de la Bucureşti şi Iaşi, în limba greacă, bineînţeles, nu fiindcă aceasta era prin definiţie limba principilor, „ci pentru că era o limbă clasică, înfăţişîndu-se ea însăşi drept o anumită concepţie despre viaţă, gîndire, literatură, de esenţă clasică". Dar din motive destul de binecunoscute ca să mai fie nevoie să le rememorăm aici, clasicismul acesta avea un caracter epigonic, exaltîndu-se cu reminiscenţele şi fantomele unui trecut de mult transformat în pulbere, îndeosebi promovînd o artă a zilei perfect anacronică, bazată pe poezie encomiastică, erotism galant sau lucrări erudite, pe cît de subtile, pe atît de puţin străbătute de un autentic suflu creator. Deşi de pe la 1770-1780, sub impulsul mişcării de resurgenţă naţională elenică, promovată tot mai îndrăzneţ de burghezia „companistă" situată în afara Imperiului Otoman sau la confinele sale (Viena, Pesta, Bucureşti, Iaşi, Oradea), are loc o vie difuzare a ideilor luminilor şi se declanşează o vastă operă de traduceri, cultura fanariotă pare să persevereze pînă spre 1800, în izolarea ei orgolioasă, în acel monolog steril, care se întorcea mereu şi mereu la capitalul intelectual elenic, încercînd să stoarcă din el, prin răsucirea firului în patru şi glosa filologică, seve de mult epuizate. Spiritul de conservare, poate şi prudenţa, desigur exemplul literaturii franceze contemporane, de un pronunţat caracter didactic şi raţionalist, menţinea la curţile din Bucureşti şi Iaşi o atmosferă de eleganţă pretenţioasă şi alexandrinism pedant. „Exista aici — scrie un istoric recent al literaturii neo-elene — o atmosferă protocolară şi ceremonioasă, un aer afectat, o predilecţie pentru valorile străine, o simulare de ireproşabil, un frumos exterior, dezgustul de a privi în faţă realităţile crude." [61]

Nimic nu ne-o ilustrează mai bine decît povestirea pe care unul dintre fanarioţi, Alexandru Moruzi, de două ori domn în Muntenia (1793—1796 şi 1799—1801) şi de trei ori în Mol-

Scanned with OKEN Scanner

dova (1792—1793, 1802—1806 și 1806—1807), o compune și o publică în revista *Le spectateur du Nord*, din Hamburg, în 1801. „Alteța sa — explică redactorul gazetei într-o notă — a izbutit să combine astfel firul povestirii, încît acesta să integreze șapte cuvinte, fiecare propus, în prealabil, de o altă persoană din anturaj". Cele șapte cuvinte erau : satana, sultan, iubire, elefant, diamant, var, absint. E vorba deci de un exercițiu de îndemînare, ceva similar cu confecționarea de versuri pe rime date. Semnificativ e comentariul redactorului, scris cu condeiul plin de fiere al emigrantului, dispus să flateze pe un prinț apropiat în spirit de vechiul regim, cu amuzamentele și strălucirea lui superficială. „În timp ce Franța devenea barbară (citește : se angaja în revoluție !), existau țări barbare care deveneau franceze și în vreme ce sîngele nostru nevinovat înroșea caldarîmul Parisului, la curtea din București erau în floare jocurile de spirit. Gospodarul însuși, educat de un francez, prieten al francezilor, vorbindu-ne limba cu ușurința unui compatriot, înconjurat de cîțiva concetățeni de-ai noștri expatriați, din care-și făcuse societatea intimă, le dădea exemplul reflexiunii și moralei pînă și cu prilejul celor mai frivole distracții." [62]

Cărturarii români, integrați lumii fanariote prin origine socială, formație, rang, prin confesiune și lecturi, pentru care limba greacă nu era doar un intermediar savant, ci o formă de expresie originară, comparabilă ca putere de a fertiliza inspirația creatoare cu limba maternă, au trebuit să sufere desigur contagiunea mediului ambiant. În genere, o bună parte a literaturii Văcărești lor, Goleștilor, a lui Iordache Slătineanu, Matei Milu, în mai mică măsură a lui Costache Conachi se caracterizează prin raționalism, intelectualizarea elanului liric, preponderența meșteșugului asupra sentimentului, substituirea efuziunii spontane prin artificii retorice, recurgerea la imitații și „modele", culese — de obicei — din zonele periferice ale clasicismului european.

Nedispunînd de exemple înlăuntrul frontierelor lingvistice proprii sau crezînd că nu dispun de ele, scriitorii boieri — atunci cînd vor să facă „artă", și nu piese ocazionale (deci, mici satire în care-și persiflează dușmanii sau exerciții lirice de uzaj intim) — recurg la surse livrești străine, în primul rînd neo-grecești, apoi, din ce în ce mai mult, franceze. Ei nu împrumută, ci expropriază, căci de obicei nu anunță izvoarele și nu manifestă

nici o căinţă a deposedării altora. Actul de a scrie nefiind nici profesionalizat, nici ţinut în stima societăţii, indiferenţa faţă de proprietatea operei de creaţie era totală. Circulau textele, nu autorii, iar ceea ce ajungea să placă devenea repede bun public. De altfel, trimiterea la antici şi accentul pe ideea de „mimesis", propovăduite de teoreticienii clasicismului, ca şi valul de epigonism, revărsat în poezia franceză de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, nu erau de natură să încurajeze iniţiativa şi non-conformismul. Nimic nu părea mai legitim decît a folosi teme, imagini şi modalităţi stilistice tipizate. Singura problemă era de a discerne judicios izvoarele. „La ieşirea din barbarie — spunea Marmontel —, s-a început prin imitaţie : nimic mai natural, s-a întîmplat însă ca şi cum ar fi fost vorba de harpii (monştri mitologici marini, n.n.) «contactuque omnia foedant». Modelele frumoase au fost dezonorate, s-au ales îndeosebi cele rele." Spre a corija alegerea greşită — arăta acelaşi Marmontel —, Longin i-ar fi sfătuit pe autori să se întrebe : „Ce ar gîndi Homer sau Demostene dacă m-ar asculta ?" Dar desigur era mai uşor să dai asemenea sfaturi decît să le urmezi. [63]

În adevăr, cine examinează atent literatura de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea are surpriza să constate că, în pofida înglobării cărturarilor români în sfera culturii greceşti, antichitatea elină rămîne pentru ei o „terra incognita", reperată doar în cîteva puncte ale circumferinţei şi în cîteva proeminenţe, nu totdeauna cele mai semnificative. Traducerile, adaptările şi imitaţiile directe sînt puţine. Dintre operele de seamă pot fi amintite : *Iliada* — 200 versuri ale primului cînt traduse de Iordache Golescu (probabil înainte de 1821), *Odiseia* — trad. parţială în proză de Al. Beldiman, *Etiopicele* lui Heliodor — trad. de logofătul Toma Dimitriu din Castoria, la îndemnul lui Leon Gheuca, episcopul Romanului (1772—1773). De adăugat — *Esopia*, cunoscuta carte populară (foarte răspîndită — 22 copii manuscrise ! —, cel mai vechi ms. 1436 din 1703 !) şi o serie de poezii tălmăcite din Anacreon, Sapho, Moschus, Bion, selectate oarecum la întîmplare şi rezultînd, măcar în parte, din contactul cu un izvor intermediar. Lacunele acestei liste sînt atît de evidente, încît orice comentariu devine de prisos.

Dar şi mai rău decît cu Atena stau lucrurile cu Roma. Deşi problema latinităţii poporului român şi a limbii sale consti-

Scanned with OKEN Scanner

tuie o tradiție vie, neîntreruptă pe întregul traseu istoric dintre cronicari și pașoptiști, numai doi scriitori, G. Asachi și Iancu Văcărescu, ambii situați la limita extremă a epocii fanariote, aparținînd, de fapt, prin ponderea principală a operei, perioadei următoare, dau semne palpabile de cunoaștere a civilizației romane și se inspiră din marii ei scriitori, în speță din Horațiu și Ovidiu.

În genere, prezența antichității în literatura de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se reduce la un repertoriu de motive „gramaticalizate", de nume proprii și personaje mitologice, fără a fi vorba de o explorare mai adîncă sau de o exploatare mai generoasă a resurselor vechiului umanism. Asimilarea spiritului clasicității e înlocuită printr-o serie de „citate". Chiar și acestea sînt adesea intermediate de literatura secolului al XVIII-lea, și anume de reprezentanți ai ei destul de obscuri. Îndeosebi, scriitorii noștri preiau viziunea asupra antichității pe care o sugerează lirica neo-greacă și mica poezie franceză neoclasică, ilustrată de Delille, Parny, Dorat, Léonard, Colardeau etc., care neglija pe marii tragici, acordînd în schimb preferință lui Sapho, Anacreon, Horațiu, Ovidiu, Catul, adică eroticii, în dubla ipostază de pasiune inextenghibilă și experiență a simțurilor. Poezia anacreontică — expresia cea mai coerentă a clasicismului românesc fanariotic — presupune un ritual de declarații și jurăminte, care uzează de locuri comune tradiționale : dragostea care se transmite prin ochi și incendiază sufletul, conform psiho-fiziologiei safice a sentimentului ; personificarea lui Amor într-un copil năzdrăvan, capricios și irezistibil ; portretizarea petrarchistă a iubitei ; motivul catulian al „sărutului nesățios" și libațiile bahice în fața paharelor cu vin etc. Fără îndoială, trebuie să imputăm sărăcia acestui contact cu antichitatea, în bună măsură, învățămîntului superior grecesc, care — contrar de ceea ce s-a afirmat uneori în vremea din urmă — reiese că nu a condus la rezultate de masă notabile și, în orice caz, nu pare a-i fi introdus pe elevii români în substanța umanismului vechi.[64]

O literatură întreținînd cu antichitatea raporturi formale — într-o țară fără tradiții de „cultism" literar, dispunînd de un instrument lingvistic primitiv — nu putea elabora o noțiune organică de „frumos", asociind, ca orice clasicism autentic, plăcerea formelor cizelate cu reprezentarea plenitudinii umane. Trebuie apoi ținut seama de faptul că între 1780—1821 practica

Scanned with OKEN Scanner

scrisului e de mică amploare, că ea ocolește — et pour cause! — atît tragedia, cît și poezia epică, genuri „clasice" prin excelență, în funcție de care, de la Aristot pînă la Boileau și Marmontel, toți autorii de poetici normative și-au formulat crezul estetic. Lipsind materia de reglementat, era firesc să nu se ivească nici reglementarea, sistematizată într-o doctrină sau numai enunțată într-un program. Clasicismul de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea nu dispune de o conștiință de sine. De aceea, hotarele lui sînt fluide, iar manifestările impure.

Teoretizări parțiale încearcă Ienăchiță Văcărescu, în partea a doua a cărții *Observații sau Băgări de seamă asupra regulelor și orînduelelor grammatici românești...*, Rîmnic, 1787, și Costache Conachi, în manuscrisul *Meșteșugul stihurilor românești*. Dar acestea se mărginesc la o expunere generală și liminară de principii, vizînd mai mult *arta* de a scrie decît modul de a scrie cu o *anumită* artă.

Căci în teoria literară există un teritoriu care nu e nici clasic, nici romantic, privind ființa însăși a poeziei, terminologia și instrumentația ei genuină. Cînd Conachi explică ce e un vers, ce e o rimă, ce e măsura, ce e „ocsia" (accentul), ce sînt stihurile „drepte", „încurcate" și „slobode", el nu îndrumă spre un anume chip de a înțelege creația literară, ci definește minimal statutul literaturii, al *oricărei* literaturi. E adevărat că, de la un moment dat, deosebirea dintre „invariant" și „variant", dintre condițiile de valabilitate universală și condițiile particulare uneia sau alteia dintre diversele „școli" estetice, devine anevoioasă. Conachi, de exemplu, socotește rima indispensabilă și recomandă a „tărăgăna noima în multe șiruri", adică a prelungi așteptarea spre a face cu atît mai percutant efectul. Obligativitatea rimei e oare o cerință clasicizantă? Ar fi greu de spus. Cu toate astea nu încape îndoială că, prin simplul fapt că-și spațializează viziunea, scriitorul începe să facă opțiuni (cutare lucru e bun, cutare lucru e necesar etc.) și, implicit, să dea norme, să legifereze.

Intenționat, Ienăchiță Văcărescu și Conachi se ocupă, așadar, de criteriile minimale și imanente care prezidează la compunerea textelor poetice, situîndu-se, din acest punct de vedere, într-un soi de „no man's land" estetic. Ei depășesc însă acest prag, deși, cum am mai spus-o, timid, fără a încerca — și pe bună dreptate, dată fiind situația „terenului" — să înalțe schelele unei construcții speculative. Clasicismul lor e incontes-

Scanned with OKEN Scanner

tabil, dar difuz şi tendenţial, admiţînd necesitatea „regulilor", chiar şi existenţa „modelelor", dar reglementînd sumar, la limita bunului-simţ şi a instinctului spontan de „frumos".

Ienăchiţă declară că gramatica învaţă „regulile" scrierii corecte şi ale compunerii poetice : „versuri înmeşteşugite arată d-a să face". El întreprinde o incursiune în istoria poeziei spre a evidenţia cîteva piscuri : dintre greci, pe Homer, Aristofan, Hesiod, Euripide, care au compus versuri „vrînd a să numi poetici, şi nu logografi", dintre romani, pe Ovidiu şi Vergiliu cu frumoase alcătuiri", dintre moderni, pe Petrarca, Ariosto, Tasso, Metastasio şi Voltaire. Ultimii doi au parte de elogii speciale. Ienăchiţă e sensibil la operele „prea înţeleptului şi plinului dă istorie şi dă ştiinţă, şi mai vîrtos de duh născătoriu Metastasie". „Filozoful" Voltaire e admirat pentru *Henriada :* „nu să poate uita lesne dă către cei ce au cititu nici dulceaţa *Enriadii...*" Teoria literară a lui Ienăchiţă, despre care D. Popovici spunea că „nu corespunde acelei zile a Creaţiunii în care s-au despărţit apele de uscat", balansează între observaţii juste (că limbile romanice versifică după numărul silabelor) şi nejuste (că limba română, în mod excepţional, admite şi versul bazat pe cantitate). Lipsa unui material concret de referinţă îi căşunează autorului în aşa măsură, încît el se lasă călăuzit de prozodia „prea învăţatului Antonie Catiforo", chiar şi unde ea vine în contradicţie cu firea limbii române, iar dintre variatele feluri de versuri, se ocupă numai de cele „dactiliceşti" şi „iambiceşti", sub cuvînt că acestea „se obicinuiesc astăzi dă greci". De notat, în legătură cu ceea ce ne interesează, că în încheierea lucrării sale Ienăchiţă pare a situa inspiraţia şi talentul mai presus de tehnică : „aflarea şi evglotia alcătuirii şi gîndirile cele înalte rămîn la duhul şi isteciunea făcătorului dă stihuri". E o constatare înţeleaptă, dar care nu depăşeşte locul comun, căci nici un clasicism, oricît de dogmatic, n-a pretins vreodată că „regulile" singure îl fac pe poet.[65]

Costachi Conachi e net superior : el scrie cu aproximativ trei decenii mai tîrziu, bazîndu-se pe o experienţă lirică incomparabil mai bogată. Micul său tratat, închegat cu o logică impecabilă — mărturie a unui spirit ordonat, clar şi sistematic — nu copiază teoria versului din izvoare străine, ca Ienăchiţă Văcărescu, ci se serveşte de acestea, adaptîndu-le condiţiilor proprii limbii române. Prejudecata versificării cantitative, care-i va da încă de furcă lui Heliade, e abandonată ; în schimb,

Scanned with OKEN Scanner

Conachi ignoră aşa-zisul alexandrin românesc, descoperit sau utilizat printre primii la noi de autorul *Zburătorului*. Astfel, stihurile care-i permit „stihurgosului" să grăiască „mai viu, mai înalt şi mai împodobit" sînt, după el, cele de 8 şi de 16 silabe, cu rima împerechiată, sau cele de 4 şi 6 silabe, cu rima încrucişată. În genere, opusculul lui Conachi e clasic prin calităţile lui intrinsece, de simetrie şi măsură, prin impresia de lucru proporţionat şi bine strunjit. Sub raportul îndrumării, el dă consilii restrînse la „meşteşugul" prozodiei, perfect aplicabile atît versului romantic, cît şi versului simbolist parisilabic. Clasice în mod necondiţionat sînt însă două idei implicate mereu de autor, de-a lungul consideraţiilor sale, dar fără s-o mărturisească : întîi, că poezia e un artizanat laborios, al doilea, că frumuseţea se atinge prin „împodobire" şi înlăturarea „greşelilor". [66]

Reiese, aşadar, că la noi clasicismul nu apare ca o directivă literară autonomă şi nimeni nu încearcă să-i legitimeze teoretic principiile. În orice caz, literatura dintre 1780—1821 nu are conştiinţa existenţei unui *cod imuabil* în funcţie de care să-şi ordoneze mişcarea. Din această pricină, reacţiile de adversitate, a căror forţă agresivă e totdeauna în raport cu trăinicia dogmatismului ce pretinde să tuteleze creaţia, sînt extrem de anemice. Formele de artă concurenţială (preromantice sau romantice) nu apar, ca în perioada Sturm-und-Drangului sau în Franţa restauraţiei, ca proteste împotriva unei estetici de înăbuşire a libertăţii inspiraţiei. La noi nu există duel, pentru că nu există alternative : teoria estetică e virgină ; nefiind codificat, clasicismul nu impune scriitorilor nici o servitute ; literatura se „face" spontan, în funcţie de propensiunile şi limitele proprii unei epoci de accelerare a cadenţei istorice. Bineînţeles, în aceste propensiuni şi limite se includ atît impulsurile energetice, care vin din lumea greacă şi din Franţa luminilor, cît şi presiunile moderatoare exercitate de biserică şi tradiţie.

Această libertate de manevră, determinată de condiţiile unui spaţiu literar în care nu s-au jalonat drumuri, cu atît mai puţin locul viitoarelor edificii, merge mînă în mînă cu o concepţie artizanală a exerciţiului poetic. Unul dintre semnele cele mai caracteristice ale clasicismului de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea îl constituie deosebirea pe care autorii o intuiesc şi o propagă între scrierea ordinară — „proasta scriere",

Scanned with OKEN Scanner

cum spune Zilot Românul — și „arta" veritabilă, „canonisită" în tratatele de retorică. În mediul cultural al vremii, stăruie ideea că poezia constituie un stadiu elevat și ornamental al vorbirii obișnuite, care presupune „meșteșugul" unui condei iscusit. „Poetica iaste aceia ce arată a se face stihuri", spune Ienăchiță Văcărescu în *Grammatică*. Cei care scriu au conștiința că literatura nu constă într-o simplă reproducere a experienței sau a lumii înconjurătoare ; la ea se ajunge prin depășirea expresiei naive sau familiare, prin transformarea mîniei, tristeții sau bucuriei în „artă", adică în *altceva* decît realitatea curentă, într-o formă elaborată și rotunjită prin efort metodic. Există deci un limbaj profan și un limbaj ales, adecvat marilor subiecte și cerințelor frumosului. Autorul anonim al *Versurilor pentru moartea domnului Grigorie Ghica*, simțind că priceperea lui literară nu e la înălțimea evenimentului pe care ar vrea să-l evoce, începe cu o semnificativă protestare de modestie :

O limbă ritoricească
Ar trebui să vorbească,
Să arate aciastă tîmplare
Gro(a)znic(ă) și de mirare...

Dionisie Eclisiarhul regretă și el în *Cuvînt*-ul *către iubitorii de cetire* din fruntea *Hronografului Țării Rumânești de la 1764 pînă la 1815* că nu are „practica lăudaților istorici a împodobi povestirea cu cuvinte ritoricești", de unde rugămintea ca opera să-i fie primită cu bunăvoință, deși e „istorită după aplotita mea". [67]

Desigur, „limba ritoricească" nu era la îndemîna oricui : cronicarul anonim și Dionisie Eclisiarhul nu o foloseau, din cauza lipsei de instrucție, boierii care studiaseră la Academie, fiindcă nu aveau decît arareori în vedere un țel publicistic. Trebuie anume ținut seama de faptul că o serie întreagă de așa-ziși „poeți", de la Matei Milu pînă la Vasile Pogor și N. Dimachi, nu și-au conceput scrierile ca „opere", ci ca simple piese de circumstanță, ca amuzament între prieteni ; statutul de „literatură" le-a fost conferit de posteritate, printr-un act de valorificare retrospectivă. E deci firesc ca ei să nu fi investit o mare energie intelectuală în realizarea unor ocazionale, destinate să rămînă îngropate între cartoane. Neglijențele de stil și crudițățile limbajului, atît de frecvente în operele primilor

Scanned with OKEN Scanner

scriitori, nu relevă în toate cazurile debilitatea talentului sau indiferența față de „retorică", ci pur și simplu renunțarea la efortul de a „compune", situarea conștientă pe pozițiile improvizării, ale lipsei premeditate de finalizare artistică. Dacă poezia anacreontică îndeplinește într-o măsură mai însemnată cerințele „clasice" e pentru că ea implica un „public", un public feminin, capricios și greu de convins, căruia important era să i se smulgă consimțământul, nu doar un surîs platonic. Trebuind să exercite persuasiune, să urmărească și să seducă, autorul se vedea obligat să-și cureță limbajul de trivialități, să supraliciteze în sensul grației, eleganței, stilului, într-un cuvînt, să-și „clasicizeze" forma.

Ideea că gradul de „literaritate" sporește pe măsura îndepărtării de expresia cotidiană, că arta e un „meșteșug" și reclamă o inițiere reprezintă la noi, ca și în întreg spațiul sud-est european, o tradiție de origine bizantină, cu rădăcini în retoricienii antichității, Isocrate, Denis din Halicarnas, Longin și gramaticii epocii antonine. Academiile de la București și Iași, cu învățământul lor filologic, axat pe studiul modelelor și automatismul memorizării, au întărit în mediile culte preveția împotriva spontaneității, gustul pentru expresia savant elaborată și floricelele de stil. Neo-clasicismul francez epigonic, cu eleganțele lui căutate, excesul perifrazei, selectarea vorbelor nobile, grija respectării convenienței (așa-zisele „bien séances"), a consolidat idealul acesta al unui frumos obținut prin calcul și artificiu. [68]

Nu e nevoie de nici un efort de fantezie ca să înțelegem dificultățile pe care le-au întîmpinat primii scriitori în privința disciplinării inspirației și a cizelării formei. O parte enormă a eforturilor le-a fost absorbită de punerea la punct a instrumentului lingvistic : îmbogățirea lexicului prin adoptarea de neologisme, fixarea unor uzuri semantice preferențiale, mlădierea frazei și a propoziției folosind metoda variantelor contextuale (inclusiv „calcurile" de topică sau construcție din alte limbi, mai ales inversiunile din latină, arborescențele din greacă etc.). Nu e de loc întîmplător că în această fază de pionierat preocuparea literară se asociază cu cea propriu-zis filologică. Lucrul e vădit nu numai la un cărturar ca Budai-Deleanu, exponent al renașterii transilvane, cu ochii mereu țintiți asupra limbii — indicele cel mai puternic al comunității de neam —, dar și la toți scriitorii din Principate. [69]

Scanned with OKEN Scanner

În rezumat, clasicismul românesc din epoca fanariotă nu se constituie pe temelia genurilor cu adevărat „clasice" : epopeea și tragedia, și nu se întemeiază pe asimilarea modelului antic. Cu Franța însăși, de care e legat mai intim, prin afinități, curiozitate și simpatie, contactele rămîn episodice, atingînd mai mult suprafața creației decît substanța ei. De o importanță greu de supraestimat e faptul că el nu dispune de centre de polarizare, fie acestea saloane aristocratice, societăți sau publicații periodice. Permeabil și tolerant față de manifestările străine, e ferit de închistare de însuși veleitarismul și nevertebrația sa. El încearcă, pentru prima dată în mod metodic, să înscrie în perimetrul artei materia limbii uzuale, folosită doar ca mijloc de comunicare, să transforme, cu alte cuvinte, prozaismul cotidian în literatură. Tot așa, se aplică să disciplineze elementul folcloric, nerecunoscut ca „valoare", dar receptat ca „substanță" — cum e și normal într-o cultură care posedă zăcăminte de poezie populară de o bogăție nesecată, unde circulația motivelor și a tiparelor prozodice de „jos" în „sus" se săvîrșește spontan și în proporție de masă. Dar nici într-o direcție, nici în alta, clasicismul acestei epoci nu parvine la capodoperă, nu se fructifică în structuri rotunde, armonioase, al căror modelaj laborios să fie invizibil, deși desăvîrșit. Și dacă autorii sînt conștienți de puținătatea realizărilor lor și le regretă, regretul acesta nu e formulat în numele doctrinei nesocotite. Cerințele ei plutesc în vag, opțiunile sînt instinctive, și nu premeditate.

Teoretizarea actului de a compune e — cum am arătat — într-un stadiu liminar. Nimeni nu pare a se sinchisi de existența diferitelor poetici, de ciocnirea dintre ele, de apartenența la o „școală" sau alta. Criteriile care au curs sînt elementare și elastice : ele cedează în fața experimentului reușit, chiar dacă acesta se slujește de elemente eterogene, de proveniență preromantică, spontan realistă sau folclorică. Domnește, ca în orice perioadă de renaștere intelectuală, cînd energiile latente încep să se trezească la viață, un pragmatism spontan și se profesează senin eclectismul. Raționalismul voltaire-ian trăiește lîngă sentimentalismul lui Rousseau ; mitologia veche se încurcă în urmele încă proaspete ale literaturii religioase ; Văcărești combină prețiozitatea pînă la eufuism cu naturalețea populară ; *Etiopicele* lui Heliodor, *Halima*-ua și *Erotocritul* sînt gustate alături de romanele istorice ale lui Florian, povestirile

Scanned with OKEN Scanner

moralizatoare ale lui Marmontel şi Baculard d'Arnaud, dramele lui Metastasio, idilele lui Gessner, mica poezie de „marivaudage" a lui Léonard şi Dorat, heroidele lui Colardeau etc. Aceiaşi autori, un Alecu Văcărescu şi I. Cantacuzino, un Iancu Văcărescu şi un Conachi, sînt în acelaşi timp clasici şi preromantici (sau protoromantici).

MODALITĂŢI ŞI LIMITE ALE PREROMANTISMULUI ÎN PRINCIPATE ŞI-N SUD-ESTUL EUROPEI

Dacă noţiunea de „clasicism" acoperă numai în parte literatura de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, şi încă suportînd — după cum am văzut — numeroase ajustări, noţiunea de „preromantism" pare şi mai puţin plauzibilă ; unii îi contestă cu desăvîrşire oportunitatea, lipsindu-se de ea în descrierea peisajului epocii. Dificultăţilor legate de starea fluidă a obiectului, li se adaugă vagul şi imprecizia instrumentului de măsură. Căci dacă sub anumite limite specialiştii se înţeleg în privinţa semnificaţiei termenului „clasic", ei se contrazic flagrant în chestiunea a ceea ce este „preromantismul", şi controversa nu dă de loc semne de aplanare. Fără a reveni asupra explicaţiilor date în *Introducere,* ne mărginim aici să observăm că, în orice ipoteză, nu poate fi vorba la noi de existenţa unui „curent" preromantic, că nici o operă literară a acestei perioade nu poate fi calificată drept, „preromantică", în sensul plin al cuvîntului — aşa cum îl utilizăm cînd ne referim la *Werther, Paul şi Virginia, Noua Eloiză, Nopţile* lui Young, *Cimitirul* lui Gray, că, mai mult decît atît, ar fi zadarnic să căutăm în scrierile vremii semnele evidente ale acelor contacte fertile cu marii iniţiatori europeni, cu Rousseau, Ossian, Young, Volney, care, aiurea, au fost decisive în croirea noilor drumuri ale lirismului.[70]

În schimb, constatăm că pe măsură ce ne apropiem de marea răspîntie a anului 1821 se manifestă tot mai viu o problematică a sentimentului şi o tendinţă de inserare a individului în coordonatele universului real, ceea ce înseamnă întoarcerea spre natură, explorarea vieţii interioare, angajarea explicită în istorie. E vorba însă de elemente disparate, fără stabilitate, care se afirmă şi dispar, punctînd peisajul literaturii, fără

Scanned with OKEN Scanner

să-l transforme în esența sa. Ele nu se înfățișează decît arareori pure, neavînd parcă îndrăzneala de a-și legitima prezența insolită sau poate luciditatea de a lua act că există. Găsim în multe scrieri tumultul sensibilității, intuiția adevărului interior, melancolia plutirii spre moarte, sentimentul solitudinii într-o societate ostilă — aspecte tratate de obicei stîngaci, într-o formă înfeudată clasicismului, totuși de un netăgăduit caracter preromantic. Nici unul dintre poeții epocii nu e în totalitate sau în latura majoră a creației sale preromantic. Conachi, cel mai profilat în acest sens, încalcă limita anului 1821 și dă cele mai caracteristice mostre ale noii orientări după Eterie și mișcarea pandurilor. La fel, Asachi.

Desigur, un preromantism potențial subzistă în faptul dramatic de viață, care-l confruntă pe membrul protipendadei cu nestatornicia fortunei sau îl pune dintr-o dată în conflict brutal cu societatea, al cărei răsfățat fusese pînă cu o clipă înainte. Risipirea năprasnică a buneistări și dizgrația politică, absurditatea morții sau obstacolele în calea dragostei — toate acestea pot determina o răzvrătire împotriva destinului, o desolidarizare de ordinea naturală ori socială, dar scriitorul boier își înăbușe țipetele sau le lasă să-i scape intermitent, sau încă le înfășură în alegorie și-n rece declamație retorică. Peste tot, în cazul cel mai bun, o grefă preromantică pe o tulpină clasică. De aceea e și greu să operăm distincții și să trasăm limite. Ceea ce pare preromantic e uneori o simplă distorsiune a substanței clasice, o bruscă, dar fugitivă irupție dincolo de canoane și stil, căreia îi lipsește conștiința insubordonării. Alteori, spre sfîrșitul perioadei, îndeosebi după 1821, preromantismul e curat romantism, numai că ezită să-și desfacă aripile.

Temperamental, unii dintre scriitorii epocii suportă comparația cu confrații lor apuseni cei mai neguroși și mai frenetici. Alecu Văcărescu are nervii delicați, psihologia labilă, sufletul mistuit de pasiuni violente. Corespondența dintre Nicolae și Iancu Văcărescu relevă un rafinament al sensibilității și o aptitudine a exaltării de care nu s-ar rușina un Senancour. Că asemenea oameni și-au vărsat aleanul în versuri anacreontice și s-au mulțumit să producă bagatele de un gust desuet poate părea surprinzător. Și totuși, nimic nu e mai firesc.

Oare ce împiedică preromantismul să se constituie într-o directivă durabilă a literaturii dintre 1780—1821, deși e pro-

Scanned with OKEN Scanner

pulsat în lumea boierească prin lecturi, răspunde, măcar în parte, ecuației sufletești a cîtorva scriitori și nu întîmpină o adversitate de program estetic ? Pentru cine vede în istorie necesitatea sub contingență, răspunsul e clar : fiindcă, în cazul cel mai bun, constituie un răspuns *individual* dat neajunsurilor epocii, și nu o reacție *colectivă*.

După cum am mai arătat, preromantismul e o revoltă plebee (de fapt, burgheză) împotriva nobilimii, o revoltă a individualității oprimate împotriva vieții artificiale a saloanelor și a moralei aristocratice, care cultivă voluptatea, falsifică relațiile umane și-l înstrăinează pe individ de natură. Or, chiar dacă în societatea fanariotă există oameni ca Alecu Văcărescu, pe care-i obsedează conștiința turpitudinii regimului, și chiar dacă avem motive să presupunem că nu lipseau, ici și colo, cititori capabili să ude cu lacrimi duioase paginile dedicate de Rousseau fericirii utopice de pe insula Clarens, nici critica celor dintîi, oricît de fulminantă, nici emoția celor din urmă, oricît de profundă, nu se exprimă *dinafară*, de pe pozițiile omului de rînd, sătul de injustiție, eliberat de prejudecata rangurilor, încrezător în puterea lui creatoare, convins că o nouă lume, mai bine întocmită, trebuie să ia ființă pe ruinele celei vechi. Fără îndoială, Alecu Văcărescu, I. Cantacuzino sau Iordache Slătineanu sînt, din punct de vedere strict intelectual, niște spirite emancipate, în curent cu filozofia luminilor, adversari declarați ai abuzurilor și corupției ce bîntuie ca un flagel în societatea fanariotă. Totuși, prin poziția de clasă ei sînt în același timp profitori ai regimului, nemulțumiți, dar nu revoluționari, niște tipici reprezentanți ai unei morale de seniori „cumsecade", care laudă virtuțile filantropiei, dar admit munca iobagilor. Și chiar dacă ne-am închipui că unul dintre cei ce trăiau printre dantele ar fi ajuns prin studiu sau printr-o experiență crucială de viață la concluzia că e necesară schimbarea sistemului, el n-ar fi avut posibilitatea să-și propage deschis ideile, sau, dacă, prin absurd, ar fi reușit s-o facă, e neîndoielnic că vocea i-ar fi răsunat în deșert. În fond, principalul motiv pentru care preromantismul subzistă, pînă la 1821, într-o stare de dispersiune și fragmentarism, e lipsa unei forțe revoluționare hotărîte și conștiente de propriile-i revendicări, în stare să-i coalizeze pe toți nemulțumiții și să le dea ocazia să-și formuleze protestul împotriva ordinei existente.

Scanned with OKEN Scanner

Cu toate înnoirile survenite în această epocă, mentalitatea medie a cărturarului boier reflectă poziţia sa de membru al unei societăţi ierarhizate, în care biserica, deşi în pierdere de autoritate, exercită încă un mare rol de arbitru al moravurilor, avînd căderea să cenzureze iniţiativele prea liberale ; pe de altă parte, vicisitudinile politicii, ameninţarea permanentă a pieirii sub sabia gîdelui şi căderea în dizgraţie împing, cum e şi firesc, la prudenţă şi conformism. Joacă, apoi, un rol incontestabil, snobismul, voinţa aristocraţiei fanariote de a se potrivi în gusturi şi etichetă cu nobilimea vechiului regim, de la care împrumută — cum fac totdeauna cei supuşi capriciilor modei — multe aspecte de suprafaţă şi valori intrate în eroziune, deci, pe Delille, pe micii poeţi neo-clasici, care ştiu să vorbească elegant de lucruri triviale, pe Voltaire şi pe voltaire-ieni, partizani ai frumosului rezonabil şi naturii selectate.

Un alt factor care împiedică o primenire radicală a climatului intelectual e de ordin extern ; e vorba de reacţia claselor dominante şi a marilor puteri din centrul şi răsăritul Europei împotriva Revoluţiei Franceze şi a lui Napoleon, care ia formele unei restauraţii a absolutismului şi clericalismului, oficializată ca normă de drept public de Sfînta Alianţă. Deşi boierimea română nu împărtăşeşte decît în parte şi cu echivocuri linia anti-franceză şi anti-luministă a forţelor europene conservatoare, totuşi violenţele consumate la Paris, decapitarea lui Ludovic al XVI-lea şi teroarea o umplu de teamă. În condiţiile înăspririi vigilenţei marilor puteri, a cordonului sanitar pe care ele îl instituie împotriva ideilor liberale, îndeosebi a frămîntărilor anti-iobăgiste la sate şi a nemulţumirilor crescînde din oraşe, manifestarea făţişă a tendinţelor novatoare devine anevoioasă. Funcţionează un reflex de inerţie, care însă nu opreşte procesul subteran de radicalizare ideologică şi nici nu atinge gustul, căci gustul urmează mai lent fluctuaţiile conjuncturii, dar influenţează creaţia şi viaţa intelectuală în genere.

Procesul pe care-l schematizăm în aceste rînduri nu e specific doar ţării noastre, ci, în marile linii, se desfăşoară pretutindeni în Răsărit. Datorită decalajului de vîrstă istorică, preromantismul apare aci, în acelaşi timp, *anterior* şi *posterior* revoluţiei : anterior revoluţiei burgheze proprii, dar posterior Revoluţiei Franceze. Faptul acesta ni se pare de o importanţă hotărîtoare ; e cu atît mai curios că implicaţiile lui

Scanned with OKEN Scanner

trec de obicei neobservate. E totuşi clar că el antrenează consecinţe contradictorii ; pe de o parte, constatăm că năzuinţa de eliberare a persoanei se contopeşte cu marea mişcare de emancipare a naţiunii, ceea ce impune programul de difuzare a luminilor ca un obiectiv vital, admis unanim ; pe de altă parte, că temerile pe care le inspiră claselor mijlocii, încă nesegregate de organismul feudal, cursul din ce în ce mai sîngeros al Revoluţiei Franceze, ca şi incapacitatea lor de a smulge puterea nobilimii prin coalizarea şi lupta revoluţionară a tuturor deposedaţilor alimentează un climat de interogaţie anxioasă şi de prudenţă ideologică. Optimismul raţionalist, care se degajă din sforţarea de a şcolariza poporul, de a micşora prin reforme şi filantropie prăpastia care-l separă de cei de sus, predomină. Există însă şi reacţii de mefienţă faţă de noile dezvoltări istorice, de tip anti-mercantil, fiziocratic, reînnodînd cu mentalitatea patriarhală precapitalistă.

Dacă, în Apus, preromantismul fusese o încercare de eliberare a personalităţii din arcanele unei ordini strivitoare, răsfrîntă îndeosebi pe plan estetic, în Răsărit, unde feudalismul, deşi zdruncinat, se menţine, iar burghezia parvine să se integreze sistemului, preromantismul exprimă o răzvrătire în genunchi, combinînd protestul cu utopia unui „uman" intangibil, teama în faţa istoriei cu speranţa într-o redresare morală. De fapt, el e flancat, pe o latură, de un clasicism capabil încă de puritate şi ideal, nu numai de deliciile obosite ale galanteriei, de acel rococo „fin de siècle", pe care aristocraţia cosmopolită l-a anexat pretutindeni ca un semn distinctiv de eleganţă şi rafinament ; pe altă latură, de un romantism naţional în plină expansiune. Asistăm, de aceea, mai peste tot, la o bizară interferenţă de curente şi opţiuni artistice.

În Serbia, după cum demonstrează Miodrag Popovič într-o carte recentă, clasicismul şi luminismul întîrzie pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, iar romanticii din prima generaţie, ca Vuk Karadžič şi Petar P. Njegoš, îmbină elemente vechi şi noi, mai ales în prima fază a creaţiei, care coincide, ca şi în Principate, cu efortul perfecţionării limbii literare.[71] În Boemia, J. Jungmann, unul dintre promotorii renaşterii naţionale cehe şi al panslavismului literar, reformator al limbii, comparabil cu Heliade prin vastitatea iniţlativelor şi ebuliţia spiritului, uneşte în aceeaşi admiraţie pe Voltaire şi Chateaubriand, pe Milton şi Goethe. Jurnalul său intim, publicat pos-

Scanned with OKEN Scanner

tum, relevă — după cum spune H. Jelinek — psihologia complicată a unui om la care raţionalismul secolului al XVIII-lea se amestecă în chip bizar cu romantismul, iar opiniile metafizice par să oscileze între panteism şi deismul voltaire-ian [72] Paul van Tieghem remarca în Polonia, între 1815—1822, o renaştere a idilei gessner-iene (care cunoscuse o mare vogă, încă pe la 1770—1780, cu Kniaznin, Zablacki, Karpinski) ; dar ea coincide cu reînnoirea interesului pentru ossianism, cu influenţa ideilor D-nei de Staël, succesul lui Schiller, prima revelaţie a lui Byron şi Walter Scott. [73]

Mai semnificativ încă pentru noi e cazul literaturii neoelene. Deşi clasicitatea e mai tenace şi demarajul preromantic pare mai dificil, de la un moment dat ne găsim şi aci în prezenţa unui amestec încîlcit de vîrste literare şi tendinţe artistice. După cum remarcă D. Popovici, unele aspecte „evocă Arcadia sau Risorgimento-ul, altele ne aduc înapoi la atmosfera comediilor lui Molière, altele, în fine, ne aşază în plin preromantism". Astfel, în cartea lui Zizi Dauti, negustor thesaliot, apărută la Viena, în 1818, *Memnon* de Voltaire figurează alături de cîntece de lume, declaraţii erotice în stil „concetti"-st, apropiate de maniera lui Alecu Văcărescu, de satire împotriva boierimii decăzute, în felul lui Mumuleanu, de bucăţi care deplîng vremelnicia tuturor măririlor omeneşti şi fac să răsune vechiul motiv ovidian al lui „ubi sunt" : „Unde e Moldova cea strălucitoare şi vestita Ţară Românească ? Unde e topuzul, spada, unde e alaiul celor cu suliţi ? Unde sînt pocloanele, unde sînt prinoasele ? Unde boierii, unde căpitanii şi unde ostaşii ? Unde e grămada mîncărilor şi cei ce o înconjoară ?" Prelucrarea e însă făcută în spirit omiletic, ceea ce indică un izvor bisericesc, şi nu laic : „...Unde sînt toate acestea, o Doamne, şi încă pe atîtea, de se sfieşte mintea şi limba ce le spune ? Toate s-au zădărnicit, căci zădărnicie sînt toate cele omeneşti, o Doamne, şi ticăloşie. Mormintele sînt o dovadă, gropile o strigă, o vestesc osămintele şi o mărturisesc. Ci vezi şi suspină, ci vezi şi plîngi ; vezi zădărnicia şi opreşte-te de la rău." Cărticica lui Dauti e cu atît mai interesantă pentru noi, cu cît autorul, în prefaţă, mărturiseşte a-şi fi cules bucăţile din care e compusă, „acum destui ani", la Bucureşti şi Iaşi. [74]

Scanned with OKEN Scanner

CE NE DEZVĂLUIE TRADUCERILE DE LA SFÎRŞITUL SEC. AL XVIII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA

Simptomele de depăşire a neo-clasicismului epigonic şi dislocările produse de inadaptarea sistemului său expresiv la cerinţele noii sensibilităţi, apărută pe fundalul crizei societăţii fanariote, se concretizează în traducerile efectuate la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului XIX-lea. Întrucît reprezintă preferinţe cristalizate, de natură materială, s-ar părea că traducerile constituie un excelent mijloc de depistare a predilecţiilor şi alergiilor unui mediu intelectual dat. E însă cazul de a preveni împotriva unui entuziasm uşuratic : se cuvine să examinăm lucrurile cu multă circumspecţie, deoarece, dacă orice traducere e o opţiune, nu orice opţiune e definitorie pentru psihologia sau ideologia grupului social. Inventarul traducerilor seamănă cu o hartă marină, cuprinzînd toate detaliile utile, dar care, spre a-l feri pe navigator de perfidia stîncilor ascunse, trebuie corect descifrată. Or, din păcate, cercetările comparatiste abundă, de obicei, în explorarea „influenţelor" şi a „surselor", lăsînd în umbră sau ignorînd cu totul implicaţiile de psihologie socială ale momentului „recepţiei". Din această cauză, principiile decriptării semnificaţiilor sociologice şi psihologice ale traducerilor se găsesc într-un stadiu incipient de elaborare : de o „lectură" semiotică a traducerilor, tinzînd să diagnosticheze mentalitatea celor ce le efectuează şi a celor ce le citesc, se vorbeşte încă prea puţin. [75]

Fără a intra în amănunte, care nu-şi au locul aci, notăm totuşi că valoarea „reprezentativă" a traducerilor e foarte diversă, şi dacă toate îl interesează pe erudit, prea puţine satisfac criteriile sociologului literar sau istoricului ideilor. Există, de pildă, traduceri-„exerciţiu", cu rostul de a perfecţiona îndemînarea într-o limbă străină sau în limba maternă ; traduceri-„divertisment", izvorîte dintr-o nevoie intimă — adesea efemeră — de descărcare nervoasă, sau de trăire prin procură ; traduceri „utilitare", servind unui scop pedagogic (fie el instructiv, moral, politic etc.) şi oglindind nu starea de spirit existentă, ci cea dezirabilă ; traduceri „comenzi", săvîrşite fiindcă cineva le finanţează, nu neapărat fiindcă societatea are nevoie de ele. În toate aceste cazuri — e oare ne-

Scanned with OKEN Scanner

cesar s-o mai spunem ? —, preferința individuală se abate mai mult sau mai puțin de la mentalitatea medie a epocii, fiind uneori cu totul excentrică, prin urmare absolut irevelantă din punctul de vedere al climatului general de opinie.

Referitor în mod special la perioada dintre 1780—1821, o serie de condiții proprii contextului istoric impune precauții suplimentare în interpretarea faptelor. Pe de o parte, inexistența vieții literare și a profesionalizării scrisului, pe de alta, dificultatea comunicațiilor intelectuale între Europa și Principate îngustează foarte mult sfera „opțiunilor". Ceea ce se traduce e adesea rezultatul întîmplării, nu e opera cea mai recomandabilă, ci aceea care cade în mîini. Apoi, o însemnată parte a boierimii știind greceşte, ulterior franțuzeşte, se înțelege că ea nu trebuia să recurgă la traduceri românești spre a lua cunoștință de marii autori. Ca atare, în multe cazuri, traducerile nu exprimă nici gusturile „celor de sus", care n-au nevoie de ele, nici ale „celor de jos", pe care nimeni nu-i întreabă ce vor ; ele evidențiază felul în care cei dintîi gîndesc exigențele spirituale ale celor din urmă — judecată, după cum se știe, susceptibilă de grave erori și orientată de obicei într-un sens pesimist. În fine, să nu uităm că într-o epocă de pași timizi pe tărîmul culturalizării și într-un stadiu primitiv de manipulare a limbii, traducerile sînt privite de cărturarii vremil ca niște acte patriotice, ținute să răspundă, înainte de toate, unor scopuri educative. În această optică, ceea ce „trebuie" primează asupra a ceea ce „place".

Din aceste considerente reiese că, în ansamblu, traducerile dintre 1780—1820 reflectă în mod incomplet și cu mari aproximații mentalitatea păturilor intelectuale. Cu siguranță că ele reprezintă doar un infim procentaj din lecturile boierimii și ale oamenilor de cultură, iar omisiunile surprinzătoare pe care le învederează nu constituie totdeauna dovezi de dezorientare sau de anacronism al gustului, ci expresia unor ingerințe extra-estetice. În această situație, principalul criteriu care ne poate ajuta să deosebim o traducere „reprezentativă" (oglindind o predilecție efectivă a spiritului public) de o traducere „incidentală" (consemnînd o opinie marginală în contextul spiritual al epocii) îl constituie *circulația* scrierii respective (difuzarea — dacă e vorba de o operă tipărită sau numărul de còpii, dacă e vorba de o operă manuscrisă, și *frecvența* unor opere similare sau aparținînd aceluiași autor). [76].

Scanned with OKEN Scanner

Să încercăm acum, ţinînd seama de elementele aduse în discuţie, care îndeamnă la o mare prudenţă a inducţiei, să desprindem caracteristicile mişcării traducerilor dintre 1780—1821. O primă constatare e că, alături de tălmăcirea operelor cu caracter ştiinţific — denotînd deschiderea spre lumea modernă, ale cărei cunoştinţe şi tehnici cărturarii voiesc să le transplanteze pe solul românesc, războindu-se cu lipsa unei terminologii adecvate —, sporeşte considerabil interesul pentru literatura profană, în sensul nemijlocit beletristic. Această îndrumare nu întîmpină rezistenţa bisericii. Vîrfurile ierarhiei clericale nu numai că nu se împotrivesc avîntului spre însuşirea „luminilor" Europei, dar, în cele mai multe cazuri, îl sprijină, supunîndu-l doar unei „cenzuri" de natură etică şi, firește, de dogmatică ortodoxă. Episcopii de Rîmnic, Chesarie şi Filaret, editorii *Mineelor* (1773—1780) nu se sfiesc să se adreseze Enciclopediei ca să găsească argumente spre a fortifica temeiurile credinţei. Urmaşul lor în scaunul episcopal al Rîmnicului, Grigore, e un cărturar de seamă, autor al *Triodului* (1798) şi traducător al romanului popular *Varlaam şi Ioasaf* (ms. 2510 şi 2577), a două manuale de aritmetică, din care unul de Manuel Ghyzunia, compilator sau numai copist al unei *Istorii a Ţării Româneşti* (ms. 4650). Mitropolitul Iacov Stamati anexează la *Psaltirea* din 1794 o listă a domnitorilor Moldovei şi se ocupă de traducerea romanului baroc spaniol *El Criticon* de Balthasar Grácian (1794). Mitropolitul Leon Gheuca foloseşte şi el, pare-se, Enciclopedia, în lucrarea *Despre ştiinţa stihiilor* (ms. 194), traduce fragmente din Platon, Seneca, Massillon şi comandă lui Kir Toma logofătul traducerea *Etiopicelor* lui Heliodor (1772—1773 ; ms. 355).[77]

Rolul important jucat de slujitorii bisericii, ca iniţiatori sau executanţi ai traducerilor (printre traducători şi copişti se numără mulţi călugări sau grămătici ai mitropoliilor ori scaunelor episcopale), ca şi destinaţia a o mare parte din scrieri, care e de a complini predica de amvon printr-o lectură edifiantă, explică voga literaturii apoftegmatice, de altfel, tradiţională în sud-estul european. De la vechile „cărţi de înţelepciune", cuprinzînd maxime şi pilde, adunate de la filozofii antichităţii şi părinţii bisericii, tip *Floarea darurilor* sau *Pilde filozofeşti*, se trece însă, pe nesimţite, la culegeri de aforisme întocmite de moderni, cum ar fi traducerea *Cugetărilor* lui Oxenstiern (Gabriel Thureson) sau, sub titlul *Hrisun Engolpion*,

Scanned with OKEN Scanner

a unor fragmente din Massillon, succesorul lui Bossuet şi Bourdaloue, ultimul dintre marii predicatori ai clasicismului francez, cel care făcea mai mult caz în cuvîntările sale de elocvenţa inimii. *Cugetările* lui Oxenstiern (din care Eminescu îşi transcrisese două pasaje), prin morala stoică şi pasionata căutare a credinţei în contactul direct cu Dumnezeu şi în exploatarea interiorităţii, departe de zarva deşartă a lumii, constituie o bună introducere în atmosfera preromantismului de tip nordic şi protestant, deci în lectura lui Young şi a poeziei sepulcrale. Existenţa a nu mai puţin decît 20 còpii ale traducerli dovedeşte că ea a fertilizat sensibilitatea românească a epocii. Pe aceeaşi linie, se situează lucrarea contelui de Chesterfield *Indienescul filozof* (tradusă întîi de un anonim ; ms. 1496), tălmăcită apoi şi publicată, în 1833, de D. Jianu şi încă o dată, în 1834, de I. Buznea. [78]

Acelaşi imbold de a umaniza îndrumarea morală şi a o adapta exigenţelor unui cititor care preferă epicul didacticului conduce la traducerea unor opere edifiante, menite a ilustra preceptele prin povestiri, ca *Zăbava fandasiei* de Francesco Loredan (partea I copiată de Toader Jora, la 1786 ; partea a II-a tradusă de cămăraşul C. Vîrnav şi scrisă de Grigore Hudeci la 1788, cu cheltuiala viitorului mitropolit Veniamin Costache). Cărţile populare *Archirie şi Anadam, Sindipa, Bertoldo* etc. se orientează într-o direcţie similară, ca şi, de altfel, povestirile lui Marmontel, cu deosebirea că acestea din urmă „literarizează" pretextul, transformîndu-l într-o nuvelă cu sens de sine stătător.

O interesantă tendinţă novatoare apare şi pe terenul operelor de tip „Fürstenspiegel", de veche tradiţie în toată zona sud-estică a Europei. De la o lucrare ca *Theatron politicon*, atribuită lui Ioan Avramios, care discută îndatoririle domnului faţă de supuşi sub forma unui tratat de morală practică, împărţit în funcţie de diversele însuşiri necesare celui ce cîrmuieşte, se trece la romane parenetice, ca *Bélisaire* de Marmontel sau *Numa Pompiliu* de Florian, unde virtuţile conducătorului de popoare sînt încarnate în personaje. [79]

Schimbări semnificative se înregistrează şi în domeniul cărţilor populare. Ceea ce trebuie subliniat din capul locului e că traducerile aparţinînd acestui sector sînt cele mai răspîndite. În primul rînd, continuă să circule opere binecunoscute încă din secolele anterioare: *Alexăndria, Varlaam şi Ioa-*

Scanned with OKEN Scanner

saf, *Esopia*, *Floarea darurilor*. Dar caracteristice sînt traducerile făcute chiar în secolul al XVIII-lea. Alături de „romane ale înţelepciunii" ca *Archirie şi Anadam* (cca. 30 còpii), *Bertoldo* (5 còpii pînă la 1820 şi o tipăritură, Sibiu, 1799), *Istoria lui Skinder* (4 còpii), *Sindipa* (19 còpii şi o tipăritură, Sibiu, 1802), *Halima* (3 versiuni, 11 còpii), se ivesc romane cavalereşti şi erotice : *Ethiopicele* (14 còpii), *Erotocrit* (2 versiuni, 13 còpii), *Istoria lui Imberie* (ms. 1817) şi *Istoria lui Filaret cu Antuza*, pe care Dan Simonescu o consideră prelucrare a unui român, inspirată de *Erotocrit* (4 còpii), *Istoria viteazului Polition*.

Din simplul examen al acestei liste reiese că în cadrul cărţilor populare capătă un loc tot mai însemnat literatura romanescă, depănînd intrigi complicate, care prelungesc „suspense"-ul cititorului pînă la extrema limită a compasiunii şi neliniştii. Eroii tipici sînt doi tineri inocenţi, cărora încăpăţînarea unui destin vitreg le refuză mereu împlinirea dragostei, supunîndu-i la încercări grele şi chinuitoare. Ei sfîrşesc la altar, dar numai după ce traversează o sumedenie de aventuri după tipicul ariostesc al răpirilor de piraţi, pierderilor şi regăsirilor, travestiurilor, coincidenţelor bizare, al unor alternări neverosimile de şansă şi nenoroc. Finalitatea educativă rămîne prezentă : ca în toate produsele imaginaţiei populare, sau asimilate de ea, sistemul pesonajelor e reglementat de un manicheism spontan, iar deznodămîntul, întotdeauna favorabil celor „buni", face inutilă o reparaţie justiţiară în lumea de apoi. E însă limpede că ceea ce importă sînt peripeţiile, că interesul se deplasează spre anecdotă, spre întîmplările care înduioşează sau înspăimîntă, spre ceea ce procură emoţii şi dă aripi fanteziei. [80]

Gustul pentru romanesc se manifestă încă mai puternic în traducerile propriu-zis beletristice. Faptul cel mai izbitor în această privinţă îl constituie marele ascendent pe care începe să-l capete în opinia cititorilor genul proteiform, suveranul indiscutabil al literaturii moderne, romanul. Între 1780—1820, traduc cca. 20 romane, număr ce poate părea infim cui judecă luînd drept termen de comparaţie una dintre literaturile occidentale avansate, dar care e considerabil în raport cu împrejurările specifice din Principate şi, îndeosebi, dacă ţinem seama de prejudecăţile ce aveau curs în mediul intelectual. Faţă de roman exista, în adevăr, o adversitate generalizată şi redutabilă.

Scanned with OKEN Scanner

E binecunoscut că estetica clasică repudia genul, socotindu-l nedemn de ceea ce se numea „la belle littérature". Motivele refuzului sînt la noi altele, dar efectul e acelaşi : romanul e suspectat a vehicula idei subversive, de marcă franceză, a difuza o moralitate dubioasă, preconizînd, în ultimă instanţă, dislocarea tradiţiilor şi aţîţarea simţurilor. Desigur, cuconiţele boierilor, tînerii şi cărturarii emancipaţi îşi aduceau romane franţuzeşti, savurîndu-le cu delicii. Dar opinia oficială era împotrivă : spirite bisericoase şi retrograde, sub obedienţa patriarhiei din Constantinopol, ca Alexandru Calfoglu, sau severe şi obtuze, incapabile să suporte futilitatea, ca autorul anonim al memoriului din jurul anului 1790, publicat de Th. Codrescu, condamnau cu tărie practica acestor lecturi nesericoase şi nocive. [81]

Şi cu toate astea, o serie de traducători, sensibili la „cererea" existentă, deşi neformulată, se încumetă să treacă peste avertismentele şi interdicţiile lansate de adepţii rigorişti şi prăpăstioşi ai mentalităţii vechi, ocupîndu-se cu tălmăcirea de romane. Ei aleg cu precădere istorii de amor, situîndu-se în continuarea *Ethiopicelor* şi a *Erotocritului*, doar că protagoniştii, contrariaţi în dragoste de împrejurări, de adversitatea unor personaje malefice, sau — ca în *Manon Lescaut* — de propria lor inconştienţă, aparţin vremurilor noi şi aduc o psihologie conturată în sensul unui fel de rousseau-ism vulgarizat, care converteşte emoţiile în lacrimi şi propovăduieşte să îndurăm asprimile sorţii, fără a despera de mizericordia divină. Altminteri, tipul picaresc al intrigii, peripeţiile arioştesti, lipsa de atenţie pentru situarea istorică şi geografică a naraţiunii dau textelor parfumul vetust şi naiv al cărţilor populare. Asemenea romane, ca *Istoria lui Alţidalis şi a Zelidiei* de Voiture completat de Des Barres (tradus în 1783 de un anonim din porunca lui Iordache Darie Dărmănescu, ms. 343, còpii, ms. 1337 şi 4807 B.C.S.), *Întîmplările lui Ismin şi ale Ismeniei* (versiunea franceză a lui P. Fr. de Beauchamps a unui roman bizantin de Eumathios Macrembolites, tr. în 1794 de I. Cantacuzino, ms. 4807 B.C.S., copie 4246 din 1799), *Istoria lui Raimond şi a Mărinei, amorezaţi, şi a maică-sa Ameliei* (tr. Al. Beldiman, 1801—1802, ms. 457 ; còpii ms. 445, I. Gorovei, 1808 şi ms. 1226), *Ammorven şi Zallida*, „romanţ chinezăsc" (!) (ms. 11. 521 B.C.S. — 1802, copie vol. II, ms. 1224) sînt

Scanned with OKEN Scanner

perfect salubre prin morala lor plină de respect pentru biserică, ierarhia socială şi regulile de conduită tradiţional admise.

Totuşi, pentru că genul romanului e privit cu suspiciune, fiind considerat că împinge la frivolitate şi la destrămarea legăturilor de familie, îi vedem pe traducători preocupaţi să se disculpe. Ei îşi încredinţează în mod insistent cititorii, chiar din formularea titlului, că operele pe care şi-au luat osteneala să le îmbrace în haină românească nu ruinează temeliile moralei evanghelice, nici ale bunei-cuviinţe, că ele aduc o „zăbavă" folositoare, întrucît servesc în chip exemplar virtutea. *Tarlo* (trad. de Al. Beldiman ; copie St. Stîrcea — 1786 ; ms. 25) e recomandat prin adaosul unui calificativ : „istorie ithiciască şi interesătoare" ; la fel *Moartea lui Avel* (trad. de Al. Beldiman, în 1808, copie Matei Gane — 1813 ; ms. 532) : „istorii ithiciască şi foarte interesătoare" ; *Alexii sau căsuţa din codru* a lui Ducray-Duminil (trad. de acelaşi infatigabil Al. Beldiman, în 1821 ; ms. 31—32) capătă şi ea, deşi merită mai puţin, o carte de vizită liniştitoare : „istorie ithiciască şi foarte interesantă, între care se va vede încît este vrednic de tînguiri omul sămţătoriu".

Prefeţele deslușesc şi mai neted fondul chestiunii. Insistenţa cu care traducătorii îşi caută justificări dovedeşte că ei sînt conştienţi de cutezanţa întreprinderii lor. În fruntea unui manuscris din 1818 (ms. 126) intitulat *Istorie a celor mai gingaşe amoruri a Parisului* (pare-se, după Restif de la Bretonne) traducătorul (din greceşte) Ioan Beldiman notează : „Această istorie, cu toate că cuprinde în sine numai fapte de amoriu (lucru ce să obişnuieşti acum în veacul nostru la toată stare omenească), dar cetind-o bine cu luare-aminte nu numai va înţelege că toate aceste eroticeşti patimi s-au mărginit, nu prin altă, decît prin însuş taina ce sfîntă a însoţirii, spre care scoposul şi pohta ce silnică a tinerilor libovnici au privit, dar şi pildă de agiuns va lua întru însuş a vieţli sale petrecire". Cu alte vorbe, deşi cartea se ocupă de „fapte de amorlu" — horribile dictu ! —, nu vă sfiiţi s-o luaţi în mînă : ea arată că dragostea conduce la altar şi fortifică printr-un exemplu pozitiv germenele dumnezeiesc al virtuţii, răsădit în orice suflet. În *Tarlo* — spune traducătorul — cititorul va vedea „o faptă bună biruitoare şi răutate pedepsită, pre care şi numai să cade să cerci cineva la acest feliu de scriere".

Scanned with OKEN Scanner

Romanul lui Gracian, *El Criticon*, mai exact cele 9 capitole ale părții I, care apar la Iași, în 1794, din îndemnul mitropolitului Iacov Stamati, sub titlul *Critil și Andronius*, are de scop — se explică în prefață — să glorifice atotputernicia divină. Căci Critil, care încarnează „giudecata", îl face pe Andronius, adică „pe omenire", a cunoaște și a înțelege „pre Dumnezeu, ziditorul a toate, că este nemărginit, nespus, necuprins, pre mare înțelepciune, pre milostiv — și, în scurt, nimic nu-i lipsește, încît însoțindu-se în cuvinte, îi dau toate laudile, pre cît poate sluji mintea omenească". Explicația denaturează semnificațla celebrului roman baroc spaniol sau, în orice caz, îi reduce filozofia la o expresie simplistă ; în schimb, ea justifică traducerea : „această dar minunată carte, judecînd-o noi că este vrednică de a să da la lumină în stampă pre limba noastră moldovinească și că poate sluji la deschiderea iubitorilor de știință și înțelegătorilor cititori, o am giudecat a fi de trebuință a să da la lumină neamului moldovinesc". *Manon Lescaut* pune probleme mai delicate ; de aceea, traducătorul, Alecu Beldiman, după ce expune pe scurt soarta tragică a cavalerului Des Grieux, conchide astfel : „Cei ce vor fi întru întreaga cunoștință nu vor socoti această alcătuire ca o zăbavă nefolositoare, căci afară de dulceața ce va gusta din cetire unii istorii minunate, puține întîmplări va afla care să nu-i fie spre pildă și spre îndreptare la buna petrecirea sa" (ms. 193). [82]

Toate aceste protestări de bună intenție arată că, în pofida dificultăților, noua literatură, întemeiată pe cultul omului sensibil, își croia drum, că cititorul era tot mai mult tentat de trăirea imaginară a aventurli și sentimentelor, alături de eroi cu care să simpatizeze pînă la identificare, opunîndu-se împreună cu ei celor ce-i persecută, reprezentanți a tot ce e execrabil în umanitate. E vădit că în și mai mare măsură decît scrierile apoftegmatice sau cărțile populare, beletristica tradusă acuză o metamorfoză în sens romanesc. Pare că interesul se deplasează spre ceea ce în literatură e doar literatură, deci creație de universuri plauzibile, mai pitorești și mai semnificative decît cel în care ne-a fixat destinul. Nevoia de fabulos și de ideal, latentă în orice suflet, dar exacerbată de o viață fără perspectivă, unde elanurile sînt strivite, iar aptitudinile personalității constrînse să se piardă, își caută în mod firesc o împlinire compensatorie în planul ficțiunii. Această sarcină de substitut al eșecului cotidian, de divertisment și,

Scanned with OKEN Scanner

în același timp, de supapă, cu care se încarcă și la noi literatura către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, constituie unul dintre semnele premonitoare ale dlsoluției mentalității feudale.

Examinînd mai de aproape traducerile efectuate, constatăm că, din punctul de vedere al noilor concepte literare, orientarea generală e sfioasă : marii autori clasici sînt slab reprezentați ; cu excepția singulară a lui Voltaire, știm, de pildă, că Vasile Kogălniceanu, fratele cronicarului Ienache, ar fi tradus *La princesse d'Elide* de Molière, dar asemenea gesturi sînt izolate, aproape rarisime ; preromantismul e abordat pe ușa din dos, prin autori periferici, situați uneori la limita colportajului ; totuși, precăderea sa e neîndolelnică și ea crește pe măsură ce ne apropiem de 1821. [83]

Judecînd după prezența operei în biblioteci, numărul de traduceri și spiritul propriilor lor compuneri, Voltaire pare a fi una dintre principalele opțiuni ale cărturarilor boieri. Într-o primă etapă, el suscltă interesul îndeosebi prin lucrările politice sau istorice. Printre cele mai vechi traduceri se numără : *Essai historique et critique sur les dissensions des églises de Pologne* (semnalată de Sulzer) ; două scrieri de propaganda antiotomană : *Toaca împăraților* și *Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokov* (1771—1772 ; ms. 499 și 1408) ; *Istoria craiului Sfeziei Carol al XII-lea* (tr. de Gherasim, arhimandritul Mitropoliei Iașului, 1792, ms. 17, Bibl. Univ. „M.E."-Iași, copie ms. 4619 ; alte versiuni : M-rea Putna, copie Andronache Popovici și V. Vîrnav — pierdută). Dlntre lucrările literare, Al. Beldiman traduce tragedia *Orest*, publicată la Buda în 1820 (o altă versiune de un anonim, în ms. 3696), iar C. Conachi se ocupă de *Zaira* și *Alzira*, din care lasă fragmente în ms. 137. Tot aici un scurt extras : *Din Anriada* și un catren intitulat *Voltaire*, combătînd pretenția rațiunli de a judeca opera lui Dumnezeu :

> Muritoriu ! ori în ce stare ești din ceruri rînduit
> Fii supus și mulțumește celuia ce te-au zidit ;
> Iar dup-a ta slabă minte nicidecum nu te lua,
> Dumnezeu cere credință, iar nu cercetarea ta.

C. Stamati începe și el, prin 1817, să-și încerce condeiul în tălmăcirea tragediilor, însă nu-i cunoaștem izbînda, întrucît manuscrisele s-au rătăcit.

Scanned with OKEN Scanner

La toate acestea să adăugăm că simpatia pentru Voltaire e atestată de călătorii străini, de Carra, Sulzer, de germanul Joseph Rohrer, care găsea în 1803, la Botoşani, pe un Balş traducînd un roman şi posedînd multe din cărţile sale, şi e întărită de diverse aprecieri, între care cea a lui Ienăchiţă Văcărescu, de natură pur estetică : „nu să poate uita lesne dă către cei ce au citit nici dulceaţa *Enriadii,* ce au alcătuit în limba galicească filosoful Volteru" Încă mai semnificativ este însă faptul că după 1821, şi anume cam între 1825—1835, numărul traducerilor din Voltaire va spori considerabil, prin versiuni ale tragediilor : *Brutus* (Daniil Scavinschi — 1824 ?), *Alzire* (Gh. Asachi — între 1822—1827 ; Gr. Alexandrescu — 1835), *Zaïre* (V. Cîrlova — un act, înainte de 1830 ; Heliade Rădulescu — 1834 ? ; V. Pogor — 1837, ms. 5288 ; Manolachi Manu, fragmentar — 1838), *Le fanatisme ou Mahomet* (Heliade, 1831), *Mérope* (Catinca Sîmboteanca, 1835 ?) şi cîteva povestiri filozofice : *Memnon* (C. Negruzzi, 1823 ; Gr. Pleşoianu, 1831), *Jeannot et Colin* (Stanciu Căpăţineanu, 1830), *Zadig* (Stanciu Căpăţineanu, 1831), *Histoire des voyages de Scarmentado* (anonim, 1831, ms. 4191) şi, în fine, prin *La Henriade,* tradusă integral şi publicată în 1838 de V. Pogor. O asemenea vogă nu poate fi întîmplătoare ; a-i lămuri pricinile înseamnă a cîştiga puncte de reper solide în definirea stării de spirit a păturilor culte româneşti. [84]

Pentru boierii pe picior de modernizare, îndeosebi pentru boiernaşi, e incontestabil că Voltaire — „francezul suprem", cum spunea Goethe — e un autor care excită, naşte perplexităţi, impune admiraţie prin varietatea cunoştinţelor şi a domeniilor atinse, atrage cel puţin tot atîta prin limite, cît şi prin temerităţi. Spiritul său muşcător e concordant cu propensiunea spre zeflemea a românului. Într-o aristocraţie profund divizată, în care chestiunile de persoană primează asupra celor de principiu, persiflajul voltaire-ian urbanizează duelul dintre diversele coterii, transformînd răfuiala în satiră, împroşcarea vulgară a adversarului într-un asalt ucigător de ironie şi maliţie. Apoi Voltaire e liberal, dar monarhist, teoria lui socială urmărind, ca şi aceea a micilor boieri, înlăturarea privilegiilor „sus", dar menţinerea inegalităţii „jos", iar teoria politică — un regim de stabilitate şi ordine, în care despotul luminat are menirea să introducă reforme şi să legifereze egalitatea civilă. El e un adversar al fanatismului religios, un

Scanned with OKEN Scanner

militant pentru toleranţă, însă nu un ateu, ci un deist, ceea ce desigur nu putea fi tocmai clar pentru boierul român, dar, oricum, nici n-avea de ce să-l înspăimînte, el nefiind bigot şi neavînd în urmă-i o tradiţie de ardere a ereticilor.

Pe planul gustului, Voltaire e mai puţin evoluat decît pe plan politic : e clasic, devotat canoanelor impuse de secolul anterior, cerebral şi transparent pînă la extirparea imaginii de orice ambiguitate, de un lirism uscăţiv şi devitalizat, dar tocmai prin nonşalanţă, naturaleţe, graţie, disciplinare a materiei, accesibil unor cititori cruzi, care capătă o mai bună idee despre ei înşişi văzînd că s-au înălţat la nivelul filozofiei, cînd de fapt aceasta era coborîtă la nivelul lor. În schimb, tocmai tragediile, care se bucură la noi de atîta căutare, exprimă faţa sensibilă a filozofului, pregătind spiritele pentru acceptarea preromantismului şi anticipînd, în felul lor, dezlănţuirea puterilor obscure ale fiinţei şi elocvenţa sentimentului. În *Mahomet* (1741) apare un erou romanesc prin lipsa de scrupule şi pateticul declamator al conduitei, aproape luciferic în pornirea sa irezistibilă de a săvîrşi răul. Despre *Zaïre*, „cel mai mare succes de lacrimi pînă la *Noua Heloiză* a lui Rousseau", Voltaire afirmă că „este prima piesă în care am îndrăznit să-mi dezvălui toată sensibilitatea inimii". El dăruia, aşadar, cărturarilor noştri, sub forme limpezi, mai lesne asimilabile, într-o atmosferă saturată de preocupări etice, satisfacţia delicioasă de a-şi exersa emoţia şi a compătimi cu cei în suferinţă. În acelaşi timp, încrederea lui Voltaire în raţiune, într-o ordine universală, în mersul ascendent al societăţii era de natură să reconforteze nişte oameni care trăiau într-o permanentă tensiune. E ştiut că Voltaire s-a bucurat pretutindeni de sufragiile nobilimii luminate, dispuse să nu considere lumea o „vale a plîngerli" şi să culeagă din viaţă, în limite rezonabile, toate plăcerile pe care ea le poate oferi. Brunetière observa că aliaţii lui naturali au fost totdeauna „aristocraţii spiritului, oamenii din lumea mare, fericiţii, epicurienil facili care găsesc că viaţa e bună" şi care — adăugăm noi — ar găsi-o cu mult mai bună dacă privilegiile n-ar fi mereu ameninţate de coaliţia deposedaţilor, iar şansa de a răzbi teafăr şi fără prejudiciu din incertitudinile prezentului n-ar fi adesea atît de aleatorie.

Scanned with OKEN Scanner

Cum e şi de aşteptat însă, imperiul de care se bucură Voltaire în lumea literelor româneşti cunoaşte şi momente de eclipsă sau de recul. Originea adversităţilor — şi lucrul acesta se cuvine subliniat, fiindcă reprezintă o diferenţă principală faţă de apusul Europei — e politică, şi nu estetică. Asupra chestiunii vom mai reveni. Deocamdată, să notăm că pînă la Revoluţia Franceză semnele de ostilitate sînt mai rare, că, în schimb, după 1789, ele se înmulţesc. Voltaire e de-aici înainte privit de reacţiunea politică şi religioasă (ultra-montanismul catolic dîndu-şi în această direcţie mîna cu aripa cea mai obscurantistă a ortodoxismului) drept o încarnare a spiritului de negaţie şi dezagregare, responsabil de întinderea necredinţei, coruperea moravurilor, răsturnarea ordinei tradiţionale. Ariadna Camariano, care a urmărit pătrunderea lui Voltaire în lumea greacă şi română a secolului al XVIII-lea, a descris campania sistematică de denigrare declanşată împotrivă-i de patriarhia din Constantinopol. Aceasta a coincis, în parte a antrenat opoziţia violentă a cîtorva dintre profesorii şcolilor superioare de la Bucureşti şi Iaşi, oameni ca Nichifor Theotokis, Polizois Contos, Macarie Cavadias, şi s-a reflectat şi în mediul românesc.

Anti-voltaire-ienii români sînt de o anvergură mai mică şi nu împing vindicaţiunea pînă la a compune pamflete de contra-propagandă. Unul, teribil, e Naum Rîmniceanu, pentru care autorul lui *Candide* şi prietenul lui Frederic II e „mergătorul înaInte al celui depre urmă Antihrist, înşelătorul de lume, cel cu totul varvar la cele dumnezeeşti, filozoful întunericului pierzării, văzutul diavol, urîciunea pustiirii...“ Un adversar tot atît de prăpăstios, dînd pe faţă temerile şi prejudecăţile acelei fracţiuni a micii burghezii bucureştene din primele decenii ale secolului al XIX-lea, legată de regimul pe ducă al breslelor, e cronicarul Ion Dobrescu. Alt anti-voltaire-ian, care condamnă prin interpus, e mitropolitul Veniamin Costache. Acesta traduce în 1819, sub titlul *Cărticica îndemînatecă împotriva celor ce bolesc la ceale pentru adevărul şi covîrşirea sfintelor scripturi*, o lucrare a lui Nicolae Papadopol, apărută la Veneţia, în 1815, care combătea ateismul, prelucrînd — după cum a arătat A. Camariano — textul unui protestant francez, Jacques Saurin. Papadopol se războieşte în treacăt cu Voltaire, „cel rănit de fandasie“. remarcînd însă — lucru ce pare a fi şi în consensul lui Veniamin Costache —

Scanned with OKEN Scanner

meritele poetului și autorului dramatic, „curăția limbii lui și... ascuțimea minții lui, care s-au arătat în cartea lui ce se zice *Enriada*", în tragediile, scrierile istorice și epistolare. Pînă în pragul noii epoci de renaștere națională, ca scriitor, dacă nu ca „filozof", Voltalre rămîne, așadar, în ciuda unor contestări parțiale, un nume drag românilor. [85]

Prin numărul de traduceri, durata perioadei de notorietate și valoarea celor care se apucă să-l tălmăcească (între alții, nota bene, toți primii romantici : Cîrlova, Alecsandrescu, Heliade, Negruzzi !), Voltaire ocupă un loc special printre autorii „selectați" la începutul secolului al XIX-lea. Fără a rivaliza cu el, există însă și alți cîțiva scriitori care se bucură de o circulație relativ intensă, fiind ca atare reprezentativi pentru predilecțiile mediului intelectual. Dintre aceștia, foarte gustat e Fénelon, cunoscut însă printr-o singură operă : *Les aventures de Télémaque*. Versiunea românească cea mai veche, realizată de Constantin Stăncescu, cu cheltuiala boierului francmason Iordache Darie Dărmănescu, la 1778 (ms. 342), ne-a parvenit în nu mai puțin decît 9 còpii, probabil doar o parte din numărul celor existente. Se pare că mitropolitul Leon Gheuca intenționa să tipărească romanul lui Fénelon (și *Cugetările* lui Oxenstiern). Cartea vede însă lumina tiparului ceva mai tîrziu, prima oară la Buda, în 1818, în traducerea (din italiană) a lui Petru Maior, și a doua oară în 1831, în traducerea lui Gr. Pleșoianu. Prin apartenența la tipul „Fürstenspiegel", tradițional în vechea literatură românească, referințele la antichitatea clasică și preocuparea constantă de a servi o lecție prin intermediul agreabil al narațiunii, *Întîmplările lui Telemah, fiul lui Odisefs*, nu propuneau cititorilor un salt în necunoscut. Amestecul de ideologie conservatoare și luminism prudent nu avea de ce să suscite dezaprobarea boierilor români. Potrivnici mobilității sociale într-o epocă de răsturnări și conflicte ascuțite, fiziocrați în chip spontan, ca orice moșieri prinși în cleștele raporturilor bănești, ei trebuiau să admire fără rezervă cetatea ideală, Salente, atît de patriarhală, virtuoasă, austeră și poetică. La fel, nu le putea displace opoziția aristocratică împotriva absolutismului, pe care o încarnează Fénelon, cu atît mai mult, cu cît ea se dubla de loialitate față de principiul monarhic și de o profundă credință religioasă. Cît privește ideile proprii luminilor, că politica se reduce la morală sau că trebuie efectuate reforme în vederea amelio-

Scanned with OKEN Scanner

rărli situației claselor sărace, ele apăreau țesute în utopie, lipsite de un punct concret de aplicație și, de aceea, acceptabile fără dificultate. [86]

Dacă receptarea lui Fénelon se explică prin ideologie, cum se explică „succesul" lui Metastasio, unul dintre autorii cei mai frecvent traduși ? „Atmosfera arcadică, simplicitatea intrigii amoroase, sentimentalismul lin și patosul liric sînt elemente ce puteau fi înțelese de cititorii boieri" — remarcă Al. Ciorănescu. Desigur. Dă totuși de gîndit faptul că traducătorii români nu destină scenei nici una din melodramele cunoscutului poet aulic. Or, numai în Principate, și pînă la 1821 — în afară de încercarea de tălmăcire a primului cînt din *Temistocle,* făcută de I. Budai-Deleanu — se cunosc 5 traduceri de piese, dintre care 3 în cîte două versiuni. Astfel, *Milosîrdia lui Tit* și *Hosrois* sînt traduse de Al. Beldiman, în 1784 (ms. 181) și de un anonim muntean, pe la 1800 (ms. 3454), iar *Ahilefs la Schiro,* de Iordache Slătineanu (Sibiu, 1797) și Vasile Diacul, din porunca lui Gh. Beldiman, pe la 1783 (ms. 1818 ; còpii, ms. 4747). În afară de acestea, anonimul muntean din ms. 3454 mai dă *Caton,* iar serdarul I. Gorovei, un *Artaxerxu* (1807, ms. 445). E posibil, cum sugera încă de mult Ramiro Ortiz, ca voga lui Metastasio în Principate să se datoreze, măcar în parte, lui Ienăchiță Văcărescu. Marele boier muntean, ajuns la Viena, pe urmele fiilor lui Ipsilanti, în 1783, puțin timp după moartea lui Metastasio, avusese ocazia să constate la fața locului extraordinara notorietate a dispărutului și să la act de prețuirea acordată scrierilor sale. Acest contact direct cu un mediu intelectual dominat încă de amintirea prolificului autor de melodrame, decedat în plină glorie, la 84 ani, explică poate aprecierea encomiastică din *Gramatică :* „...prea înțeleptul și plinul dă istorie și dă știință și mai vîrtosu, dă duhu născătoriu Metastasie, păntru care îndrăznescu a zice că nu s-au împodobit acestu poetă cu poezia italienească, ci au împodobitu poezia italienească, cu duhul și cu condeiul său". Aprecierea lui Ienăchiță Văcărescu va fi cîntărit desigur în popularizarea lui Metastasio la noi, după cum e neîndoielnic că interesul pentru operele scriitorului italian a fost stimulat în lumea românească și de traducerile neo-grecești, îndeosebi de culegerea în două volume a melodramelor, apărută în 1779, la Veneția, dar și de circulația unor traduceri manuscrise, ca cea din ms. gr. 807 datînd din 1758. [87]

Scanned with OKEN Scanner

Un alt autor de succes este Florian, cu romanul istoric *Numa Pompiliu* (I. Cantacuzino, 1796, ms. 1550 ; Alecu Beldiman, Iaşi, 1820, 2 v., însă trad. e din 1795 — ms. 3192 şi 3621) şi nuvelele *Sofronim* (Iordache Slătineanu, Sibiu, 1797) şi *Galateea* (C. Stamati, 1808?, ms. 3502, din greceşte, şi ms. 150, 1813, din franţuzeşte). O mare preţuire îi acordă Gh. Asachi. El menţionează în ms. 3075 povestirile lui Florian cuprinse în culegerea *Six nouvelles,* apărută la 1784, şi dă un lung extras din *Bathmendi, nouvelle persanne,* care ilustrează ideea că adevărata fericire rezidă într-o viaţă calmă şi retrasă, dăruită faptelor de bine şi bucuriilor simple. Cu o idilă din Florian, adaptată după Gessner, *Mirtil şi Hloe,* Asachi iniţiază spectacolele în limba română pe o scenă improvizată din casele hatmanului C. Ghica, în decembrie 1816. O altă traducere a acestei virtuoase pastorale e făcută de un moldovean anonim, la 1819 (ms. 2364). *Célestine, nouvelle espagnole* cunoaşte nu mai puţin decît trei versiuni, dintre care una a lui C. Negruzzi (ms. 474 ; celelalte : ms. 452, 4365), toate probabil cu puţin posterioare anului 1821. (O copie tardivă, în colecţia de *Romanse istorice adunate şi prescrise* de medelnicerul Ianacachi Ionaşco, 1846, ms. 211, f. 219—241.) De altfel, pînă la 1840, Florian — „arcadic tardiv şi romantic prematur", cum îl caracterizează G. Călinescu — va continua să se bucure de multe simpatii, îndeosebi ca autor de circulaţie şcolară. „După *Telemah* — îşi aminteşte Kogălniceanu — cartea cea mai plăcută pentru noi era Florian". [88]

Din Gessner, se traduce *Moartea lui Avel,* prima dată pe la 1784 (ms. 4242), a doua oară în 1808 de Al. Beldiman (ms. 532). După această ultimă versiune se fac còpii (I. Anagnoste, 1812 ; Matei Gane, 1813—1814) şi o ediţie, la Buda, în 1818—1820. Exceptînd *Luntrea de antea (Der erste Schiffer),* apărută ca anexă la gramatica ardeleanului Ştefan Crişan-Körösi, *Orthographia latino-valachica,* Cluj, 1805, următorul Gessner e din 1822 : *Erast,* tradus de Zoiţa Grigoriu, după intermediarul grecesc al Roxanei Samurcaş.

Marmontel oferă prin romanul *Bélisaire,* biografia patetică a unui credincios general al lui Justinian, una dintre cărţile care vor atrage decenii de-a rîndul atenţia românilor. O primă traducere, din 1782, a lui Samuil Micu, nu ne-a parvenit. O alta, nedatată şi neiscălită, e atribuită de Bogdan-Duică lui C. Conachi (ms. 2235). În 1821, C. Diaconovici-Loga îşi anunţa intenţia de a o tălmăci. Ca şi în cazul lui Florian şi Gessner,

Scanned with OKEN Scanner

voga lui Marmontel supraviețuiește și în perioada următoare, dintre 1821—1840, ceea ce însă nu demonstrează imobilitatea gustului, ci lărgirea publicului : ingenuitatea noilor contingente de cititori din păturile mijlocii și răspunderea educativă pe care și-o simt îndrumătorli culturii din deceniile trei și patru explică persistența lui Marmontel și a celorlalți sentimentaliști, faptul că numai într-un singur an, în 1843, *Bélisaire* va fi tradus în toate provinciile românești : în Muntenia, de Simion Marcovici, în Moldova, de Th. Codrescu [fragmentar] și în Transilvania, de un D.P.G. [fragmente verslficate], că în 1844 apare în *Curierul românesc* cap. XII al romanului tălmăcit de Alexandrina Magheru și că un proiect de traducere îl preocupă cam în aceeași vreme și pe vicarul de Argeș, Teodor Sereni. [89]

Din Baculard d'Arnaud, promotor, alături de Marmontel, al povestirii sentimentale edifiante prin culegerea în 5 volume : *Les épreuves du sentiment* (Paris, 1772—1781), se traduc *Adelson și Salvini* (Fotis Calafati, 1806, ms. 558) și *Istoria lui Machen* (I. Cantacuzino, 1794, ms. 3099). Din M-me Cottin, autoare de succes la începutul secolului al XIX-lea, care variază, sub ipostaze ostentativ melodramatice, dilema Juliei din *La nouvelle Héloïse,* împărțită între iubirea fidelității și fidelitatea iubirii, se preia *Mathilde, ou mémoires tirés de l'histoire des croisades* (1805), tradusă de Conachi înainte de 1821, dar publicată de-abia în 1844 (în colaborare cu tînărul A. Fătu). O dramatizare a aceluiași roman va fi încercată de Cezar Bolliac, la 1835. Tot M-me Cottin, însă prin intermediul probabil al lui Gilbert de Pixérécourt, furnizează materia înduioșătoarei melodrame : *Elisaveta, sau cei surguniți în Siberia,* tradusă de Al. Beldiman la 1815 (ms. 437 și 538). Ea se deschide printr-un peisaj nordic, de o asprime necunoscută la noi : „Teatrul înfățoșază privitorilor o sălășluire cîmpiască, copaci sălbatici di multe feliuri în adîncurile unor munți acoperiți de ghiață și de zăpadă. Toate aceste fac privellște unii pustietăți înfricoșate și a unii groaznice ierni."

Despre două traduceri din M-me de Genlis, căreia i se recunoaște îndeobște că a excitat gustul pentru romanul istoric la începutul secolului al XIX-lea, înainte de Walter Scott, știm numai din relatările lui C. Negruzzi, deoarece manuscrisele respective — e vorba de *Cavalerii Lebedei* și *Înconjurarea cetății*

Roşela — s-au pierdut. Manipulînd eroi inocenţi printre urzeli tenebroase, dar nealegîndu-şi mijloacele de stoarcere a lacrimilor, F.E. Ducray-Duminil, cu romanul căruia *Alexis ou la maisonette dans le bois* infatigabilul Al. Beldiman şi-a înseninat clipele de restrişte ale refugiului din 1821, e un autor situat la limitele colportajului, ca şi, dintre cei mai sus pomeniţi, M-me Cottin. Traducerea lui Beldiman cuprinsă în ms. 31, 32 s-a bucurat de preţuire ; o atestă cele 4 còpii păstrate, două la B.A.R. : ms. 572 şi 1181 (Alecu Balica, din 1852 !), şi două la Bibl. univ. „M. Eminescu" din Iaşi. [90]

Cu siguranţă că aspectul cel mai izbitor al traducerilor dintre 1780—1821 îl constituie lipsa autorilor preromantici de primă mărime, în primul rînd, a lui Rousseau, dar, alături de el, a lui Ossian, Young, Goethe cu *Werther*, Volney, Bernardin de Saint Pierre. Cîte ceva există, dar foarte anemic : în cercările pot fi recenzate în cîteva rînduri. Rousseau e prezent cu o singură scriere, şi aceasta absolut irelevantă, comedia de tinereţe *Narchis sau îndrăgitul însuş de sine* (tr. I. Cantacuzino, 1794, ms. 3099). E drept că la societatea greco-română din 1812 se vorbeşte de traducerea lui *Emile*, totuşi prima versiune românească a unei opere reprezentative e, după datarea lui Al. Duţu, de-abia din jurul anului 1835 (*La Nouvelle Héloise, Emile*, ms. 3481), iar prima tipăritură a *Noii Eloize*, realizată de Heliade, din 1837 (o copie a trad. în ms. 2654). Young e tradus întîia oară de protoiereul Lazăr Asachi, tatăl scriitorului, în 1819 (ms. 1771), însă scrierea, după toate aparenţele, rămîne în sertare, neînregistrînd nici un ecou public. N. Iorga susţinea că ar fi posedat o traducere manuscrisă a lui Volney din 1790, rătăcită ulterior, însă afirmaţia marelui savant e discutabilă, întrucît *Ruinele* apar în primă ediţie de-abia la 1791 În orice caz, voga lui Volney, considerabilă la noi, după cum vom vedea mai la vale, e posterioară anului 1821. Primul Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienesc (La chaumière indienne)*, al aceluiaşi Lazăr Asachi e din 1821. În schimb, Ossian, Goethe, Foscolo, Chateaubriand, M-me de Staël lipsesc cu desăvîrşire. [91]

Omisiunile acestea surprinzătoare dovedesc că receptarea preromantismului se realizează indirect, prin opere periferice, şi că are loc pe un front relativ îngust. Cauza fenomenului e complexă : contribuie să-l producă incertitudinea gustului, sedus tocmai de vulgarizatorii noii sensibilităţi, şi nu de repre-

Scanned with OKEN Scanner

zentanții ei de seamă, pentru că cei din urmă, autentici artiști, lucrează cu nuanțe și subtilități, pe cînd primii nu se sinchisesc decît de șocul provocat ; se adaugă, desigur, lipsa de informație, necunoașterea ierarhiilor de valoare funcționînd în cadrul literaturilor apusene. Totuși, cu cît ne apropiem de 1821, e clar că ponderea acestor factori scade, datorită contactelor tot mai strînse cu Europa. Încît, trebuie să admitem că un rol important în determinarea profilului traducerilor îl are și psihologia cărturarului care se apucă să tălmăcească, în și mai mare măsură încă, destinatarul ostenelilor sale. De ce pînă la 1821 nu se receptează la noi lirismul funebru și melancolic al lui Young și Gray, nici poezia ossianică, nici tragismul crizei insolubile, de tip Werther sau Iacopo Ortis, de ce Rousseau însuși, apostolul noii religii a sentimentului, pare a fi ignorat ? Pentru că traducătorul român e un om cuminte și pios, care crede în răsplătirea dreptților și în sfințenia „ordinii", deși aceasta se întîmplă să-l apese și să-i interzică expansiunea personalității. Îndeosebi însă pentru că traducerile sînt, în cele mai multe cazuri, inspirate de un obiectiv etic și cetățenesc : de ideea că „publicul" trebuie călăuzit pe calea virtuții printr-o lectură graduală, că pe primele trepte sînt necesare opere de un acces lesnicios, avînd o morală tonică și social-mente constructivă. Răzvrătiți în stare să spargă acest plafon de literatură ediflantă, care pledează posibilitatea reconcilierii individului cu societatea și cultivă utopia compensatorie a unei lumi în care totul se termină cu bine, nu se ivesc pînă la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu. Aceasta e o nouă dovadă că mentalitatea păturilor culte românești traversează între 1780—1821 un proces de decantare și prefacere treptată, fără rupturi vlolente și fără a permite „contestării" să se instituționalizeze.

Cu toate astea, după cum am mai atras atenția și la începutul capitolului de față, am săvîrși o imensă greșală dacă am socoti că traducerile de care vorbim exprimă deplin universul spiritual al claselor culte. Boierii și cărturarii vremii citesc incomparabil mai mult decît traduc și traduc cu mult mai mult decît compun. Această diferență de niveluri, reprezentînd stadii regresive de spontaneitate și progresive de răspundere, reflectă un decalaj forțat între gustul autorilor și literatura oferită cititorului, între ceea ce se simte și ceea ce se scrie. Un asemenea decalaj e bine cunoscut și în alte litera-

Scanned with OKEN Scanner

turi. „Dacă vrem să ne facem o idee exactă despre literatura noastră clasică — scrie Antoine Adam —, trebuie să admitem că toată această epocă se hrăneşte cu lectura romanelor, că ea este funciarmente romanescă, găsindu-şi încarnarea miturilor şi expresia viselor în opere de cea mai deşănţată fantezie". Dacă totuşi marii scriitori din epoca lui Ludovic al XIV-lea realizează o artă a ordinei, echilibrului, măsurii, naturalului, e pentru că ei îşi asumă servituţi, acceptînd „reguli" şi eliminînd din sfera artei ceea ce făcea preţul lecturilor ilicite : fabulosul, aventura, extravaganţa, exaltarea sentimentală. La noi, restricţiile aplicate în domeniul traducerilor şi restricţiile încă mai mari, ce guvernează compunerile originale, nu sînt atît estetice, cît etice şi politice. Nu există un clasicism doctrinar, care să impună „modelarea" expresiei, există însă o conştiinţă luministă, dornică să asigure fericirea poporului printr-o înţelepciune filtrată precaut, picătură cu picătură, şi mai există iarăşi o atmosferă generală ostilă oricărui non-conformism intelectual. [92]

De citit, în clasele de sus, se citeşte considerabil mai mult decît lasă să se vadă traducerile efectuate, iar orizontul preocupărilor cîştigă în extensiune pe măsură ce avansăm spre 1821. „Mergînd prin biblioteci de mînăstire, de episcopie, de casă boierească — declara N. Iorga —, m-am mirat nu o dată de *cîte* cărţi franceze şi de *ce* cărţi franceze am găsit acolo". Desigur, avem motive să presupunem că în predilecţiile intelectualilor boieri nu intră Pascal sau Racine, adică angoasa existenţială şi patetismul interior pur, nici Bayle, care introdusese critica în exegeza biblică şi o viziune cvasi-spinozistă în aprecierea puterii divine, poate nici Diderot, plurivalent, volubil, dar prea agil şi prea contradictoriu, nici ideologii amatori de controverse filozofice. Dar boierii îi cunosc pe unii clasici din vremea şcolarităţii : nu numai pe Fénelon, ci şi pe La Fontaine, Molière, La Bruyère, Boileau, îl preţuiesc pe Voltaire, dar nu-l ignoră pe Montesquieu (*Lettres persannes*, în primul rînd), citesc multe romane, şi printre ele e sigur că se numără *La Nouvelle Héloise*, *Paul et Virginie*, *Die Leiden des Jungen Werthers* (într-o versiune franceză), probabil şi operele lui Richardson, atît de populare în epocă, ale lui Restif de la Bretonne, ceva mai tîrziu ale lui Chateaubriand şi M-me de Staël. „Cel puţin patru scriitori români posedau opera abatelui Delille — spune G. Călinescu —, şi anume : Iancu Văcă-

Scanned with OKEN Scanner

rescu, G. Asachi (acesta îşi nota, probabll în 1813, că „cel dintîi dintre poeţii moderni, Jacques Delille, a fost răpit literelor"), Heliade Rădulescu şi M. Kogălniceanu (care cumpăra *Oeuvres complètes* în 1835). Privitor la ecoul stîrnit de una din cărţile îndrăzneţe, romanul *Corinne,* un amănunt interesant ne furnizează Kosmali, un călător străin de pe la sfîrşitul epocli fanariote. El spune că ar fi găsit într-o casă boierească, unde era des invitat, cartea D-nei de Staël, adnotată de stăpîna locului, o cuconiţă pasionată de literatură. „Prea iubitul Oswald — observă Kosmali — nu aflase în ochii cititoarei aceeaşi graţie ca înaintea acelor orbiţi ai eroinei romanului. Mai pretutindeni unde el apărea şi spunea ceva sau stătea chiar mut, era salutat pe margine ca un «dobitoc» sau ca un «măgar» şi alte de aceste epitete." Se vede că boieroaica moldoveană, fie ca o răbufnire împotriva claustrării femeii în iatac, fie în numele noii morale a sentimentului, condamna compromisurile în dragoste, dictate de raţiunea practlcă şi de teama opiniei publice. [93]

Se poate, aşadar, afirma, că în vreme ce lecturile păturii culte tind să se sincronizeze cu Europa şi sînt în bună parte impregnate de atmosfera preromantică de la începutul veacului al XIX-lea, traducerile, obligate să suporte ingerinţele unui mediu incipient de cultură, rămîn cu un pas îndărăt. Dar creaţia e şi mai puţin liberă să caute şi să experimenteze : fără a mai vorbi de limitele dictate de paupertatea limbii, de llpsa vocabularului şi rigiditatea sintaxei, cerinţa de a nu depăşi nivelul de înţelegere al cititorilor, de a nu contraria biserica, nici „opinla" celor de sus, nici ideile politice dominante îi obligă pe autori să producă mai mult pentru sertar. Astfel, ceea ce se scrie e departe de a exprima potenţialul de sensibilitate şi inteligenţă existent în lumea românească dintre 1780—1820, e numai ce rămîne după ce „intenţia" traversează vămile succesive ale politicii, moralei sociale şi limbajului. În sensul acesta, se poate susţine că înregistrările obiective de preromantism sînt inferioare temperaturii reale a spiritului public. De-abia spre sfîrşitul epocii fanariote, adîncirea crizei regimului tinde să suprime dezacordul dintre gîndire şi acţiune, dintre sensibilitate şi poezie.

Scanned with OKEN Scanner

ÎNTRE „NEO-CLASIC" ŞI „NECLASIC"

După războiul ruso-turc de la 1806—1812 şi înfrîngerea lui Napoleon, pe fundalul crizei acute care zgîlţîie regimul fanariot, încep să se contureze semne mai palpabile ale unei schimbări de mentalitate. Aceste semne, deocamdată timide, scot la iveală existenţa unui proces de lungă durată, care transformă treptat certitudinile în interogaţii şi-i detaşează pe oameni de valorile tradiţionale.

Chiar în rîndul marii boierimi, beneficiară alături de fanarioţi a privilegiilor regimului, se manifestă — cum am văzut — atitudini ostile. Ele par să depăşească obişnuitele răfuieli între titularii şi aspiranţii la favoruri, aducînd pentru prima dată în discuţie aspecte de fond, care privesc însăşi natura sistemului. Membrii mai luminaţi ai clasei stăpînitoare — un Alecu Văcărescu, un Nicolae Văcărescu, un Iordache Slătineanu, un Conachi sau Goleştii — denotă cu toţii, sub forme diferite, potrivit cu temperamentul, datele biografice şi orizontul filozofic al fiecăruia, o egală repulsie faţă de lumea în care trăiesc şi o căutare înfrigurată a unei soluţii care să-i recupereze ca fiinţe morale. Drumul lor e diferit. Nemulţumirea devine, în cazul lui Alecu Văcărescu, frondă verbală şi capătă o violenţă pamfletară, se manifestă, la Iancu Văcărescu, prin explorarea interiorităţii şi luarea de contact cu izvoarele proaspete ale vieţii (natura, rusticitatea), este, pentru Iordache Golescu sau C. Conachi, un prilej de reflecţie etică. Pe măsură ce ponderea păturilor mijlocii sporeşte în lupta de culturalizare, iar elanul

afirmării naţionale smulge sufletele din apatie, literatura începe a se lepăda de frivolitate, a-şi căuta un principiu de referinţă morală şi o încadrare în problematica prezentului.

Alături de anacreontism, care-şi menţine, prin Christopulos, atracţia exercitată asupra spiritelor (volumul acestuia de *Lirice* iese la 1811), apare o poezie de o rezonanţă mai adîncă şi-şi croieşte drum un concept mai înalt despre literatură, axat pe ideea că scriitorul e dator să-şi lumineze compatrioţii şi să-şi pună lira în slujba deşteptării naţionale. Purtătorii de cuvînt cei mai energici ai noilor tendinţe sînt tineri, în mare majoritate de origine mijlocie sau joasă (Gh. Asachi, Barbu Paris Mumuleanu, Eufrosin Poteca, Iancu Văcărescu) ; pentru ei, neo-grecismul nu e un ţel, ci doar o punte de trecere spre cultura apuseană, de unde-şi împrumută idealul politic, ierarhiile de valoare şi criteriile de gust ; scopul lor e de a contribui la înfrîngerea stării de înapoiere şi umilinţă în care se zbăteau Ţările Române, la angajarea societăţii noastre pe calea progresului material şi intelectual. [94]

Cu ocazia deschiderii învăţămîntului românesc la Sf. Sava, Barbu Paris Mumuleanu scrie o înflăcărată *Odă rîvnitoare la învăţătură*. Iancu Văcărescu salută, în acelaşi an, inaugurarea unei tipografii pe locul numit Cişmeaua lui Mavrogheni (aproximativ Biserica Albă de azi), iar în 1819 scrie un *Prolog* cu ocazia primelor spectacole de teatru românesc la Bucureşti, unde figurează vestitele versuri :

O maică-patrie aveţi,
Un duh de fraţi vă poarte ;
Supuşi, unirei supuneţi
Puterea relii soarte !

Uniţi vă înţelegeţi voi,
Cu de romani mărime,
La tot d-o glăsuire voi
L-a dragostii-ntregime.

V-am dat teatru, vi-l păziţi
Ca un lăcaş de muze ;
Cu el curînd veţi fi vestiţi,
Prin veşti departe duse.

Scanned with OKEN Scanner

În el năravuri îndreptaţi,
Daţi ascuţiri la minte ;
Podoabe limbei noastre daţi
Cu româneşti cuvinte.

Gh. Asachi dă, la finele traducerii tatălui său, *Bordeiul indienesc*, de Bernardin de Saint-Pierre (Iaşi, 1821), un frumos sonet, în care, după evocarea secolelor de întuneric ce copleşiseră Moldova, încît „musele în nemernicie spăimîntate umbla şi mute", anunţă semnele îmbucurătoare ale resurecţiei :

Însă proniia îndurată ne-au sfărmat fatale fiere
Şi în zare acum răsare dulcea zorelor scînteie,
Ce pre soarele vesteşte de la depărtate sfere.

Tiparul stilistic al acestor poezii care salută renaşterea culturii, în numele unui luminism din ce în ce mai colorat în sens naţional, e neo-clasic ; tot neo-clasice sînt şi poeziile încredinţate sertarului de un Conachi sau Asachi, chiar atunci cînd ele încearcă să transcrie o experienţă intimă şi par a ceda iniţiativa sentimentului. Căci pronumele „eu" nu e încă dovada confesiunii, deşi de la impersonalitatea anacreontică la tînguirea lui Iancu Văcărescu sau Conachi e un progres notabil al individualizării. Tot aşa, cîntarea „patriei" nu conferă automat valenţe romantice sau preromantice oricărei compuneri. Este însă incontestabil că lărgirea inspiraţiei spre explorarea universului interior, pe de o parte, în direcţia apropierii de realităţile naţionale şi luptele prezentului, pe de alta, e plină de făgăduinţe. Ea declanşează un mecanism care, prin propria lui inerţie, împinge la patetizarea verbului, desfăşurarea mai liberă a resorturilor afective şi personalizarea expresiei. Totuşi, pînă la 1821, saltul hotărîtor nu se produce. [95]

Adevărul e că preromantismul se conturează cu mult mai pregnant, după cum am arătat, în domeniul traducerilor. Iată, spre exemplificare, o listă cronologică a traducerilor beletristice efectuate în Principate între 1815—1821 (deci eliminînd scrierile de caracter religios, etic, geografic etc.) :

1815 — Abatele Prévost, *Manon Lescaut* (Al. Beldiman).
M-me Cottin, *Elisaveta sau cei surguniţi în Siberia* (Al. Beldiman).

Scanned with OKEN Scanner

1816 — Florian, după Gessner, *Mirtil şi Hloe* * (Gh. Asachi).
Jucăria norocului sau istorisirea pentru Prinţipul Menşcicof... * (Lazăr Asachi).
1817 — Voltaire, *Oreste* (C. Stamati).
1818 — *Istorie a celor mai gingaşe amoruri a Parisului* (I. Beldiman).
Marmontel, *Adelaida sau păstoriţa alpicească* * (Carcalechi ?).
Gessner, *Moartea lui Avel* * (A. Beldiman).
1819 — *Tragedia lui Lentor şi a prea iubitei sale Arzili* (A. Beldiman).
Plîngeri sau gîndurile cele de noapte a lui Iungu... (Lazăr Asachi).
1820 — Voltaire, *Oreste* * (Al. Beldiman).
Ammorven şi Zallida
Florian, *Numa Pompilie* * (Al. Beldiman).
1821 — Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienesc* * (Lazăr Asachi).
Ducray-Duminil, *Alexii sau căsuţa din codru* (Al. Beldiman).

La acestea se adaugă, după toate probabilităţile, şi traducerea *Mathildei* de M-me de Cottin (C. Conachi), efectuată în intervalul 1815—1820, poate şi a lui *Bélisaire* de Marmontel (a aceluiaşi).

Lista de mai sus frapează prin abundenţa materiei romaneşti. E drept că aceasta e subordonată în toate cazurile, chiar atunci cînd se forţează lucrurile şi se ating situaţii-limită, unor rezolvări în spiritul moralei sociale şi a preceptelor bisericii. Totuşi — experienţa e generală — orice literatură edifiantă care pune accentul pe acţiune şi pe sentiment exercită emoţia şi fantezia mai mult decît simţul moral. Pe de altă parte, dintre autorii enumeraţi, cel puţin Young şi Bernardin de Saint-Pierre, traduşi pentru prima oară, dacă nu şi Florian şi Gessner, tipăriţi întîia dată, afirmă tipul de sensibilitate pe care-l numim „preromantic“ sub o formă relativ explicită şi coerentă. Să

* Asteriscul indică opere tipărite, anii se referă la data prezumtivă a elaborării (imprimarea unor lucrări, ca de ex.: *Mirtil şi Hloe*, *Mathilda* etc., e uneori foarte tardivă).

Scanned with OKEN Scanner

ne amintim şi că în societatea greco-dacică de la 1810—1812 se discuta traducerea greacă a lui *Emile* de Rousseau şi se hotărîse efectuarea unei tălmăciri româneşti.

Dacă, deci, îndeosebi traducerile divulgă spiritul preromantic, nu e mai puţin adevărat că acesta se face simţit, sub aspecte uneori mai nete, alteori mai tulburi, şi într-o serie de compuneri originale. Fără a parveni să-şi instituţionalizeze prezenţa, el constituie totuşi un principiu intern de disoluţie a substanţei clasice, un factor de tumult şi dezordine, pe care limbajul epurat de imagine şi lipsit de putere sensibilă al clasicismului epigonic nu e în stare să-l stăpînească. La un scriitor ca I. Cantacuzino, intuiţia noilor orientări europene, formată din lecturi care merg de la Rousseau la Gray şi de la Marmontel la Young, sugerează inaderenţa conceptului tradiţional de poezie, deşi nu se conturează, în termeni limpezi, o alternativă estetică. Mai interesant e cazul lui Alecu Văcărescu : descoperim la el un prematur sentiment de „mal de siècle" şi o trăire febrilă, de un dramatism efectiv, anevoie disimulată sub convenţia anacreontică. Nicolae Văcărescu, prin două poezii de o vibraţie proaspătă şi o surprinzătoare libertate a manipulării emoţiei, demonstrează şi el, dar în alt sens, efortul de a descătuşa lirismul din ritualul complimentaţiei galante şi al tînguirilor stereotipate. În special însă cele cîteva scrisori schimbate de Nicolae cu nepotul său Iancu, cel mai tînăr descendent al dinastiei literare a Văcăreştilor, sînt extrem de semnificative din punctul de vedere al înregistrării simptomelor de criză a valorilor clasice : peisajul sufletesc de frustraţii şi traumatisme pe care ni-l relevă această corespondenţă dovedeşte că sub raportul viziunii interioare romantismul ar fi putut fi inventat la noi şi înainte de 1821, *dacă* climatul social ar fi îngăduit-o şi *dacă* poeziei nu i-ar fi lipsit curajul de a fi ea însăşi.

În fine, merită amintit şi un fenomen de ordin mai general, care atinge însăşi instrumentaţia lirismului : într-o serie de scrieri se întrevede transformarea în sens preromantic a străvechiului motiv „fortuna labilis" şi, în legătură cu aceasta, ivirea unui simbol nou, denumit de noi, al „bărcii în furtună" destinat a ilustra zbuciumul existenţei individuale sau obşteşti. Încît, pe scurt şi rezumînd, se poate spune că din pricina divorţului dintre conştiinţă şi realitate, în cele două decenii care preced prăbuşirea fanariotismului, devine tot mai evident că

Scanned with OKEN Scanner

raţionalismul neo-clasic contravine, într-o serie de cazurl, tensiunilor de adînc ale fiinţei, că felul de a spune întîrzie asupra modului de a simţi.

În cele ce urmează, vom trece în revistă tocmai aceste spețe de literatură care confruntă şi pun în conflict modalitatea *neoclasică* a formei şi modalitatea *neclasică* a sensibilităţii. Spunem „neclasică" pentru că nici Alecu Văcărescu, nici Nicolae Văcărescu, nici I. Cantacuzino, nici N. Dimachi nu sînt „preromantici" în întregul scrisului şi-n întregimea scrierilor ; în schimb, în grade diferite — şi probabil fără s-o premediteze —, ei se îndepărtează cu toţii de ceea ce constituie esenţa interpretării „clasice" a lumii (esenţialism, echilibru, raţionalitate, idealism moral, aptitudinea supunerii la obiect etc.). Activitatea lui Conachi, Asachi, Mumuleanu, Iancu Văcărescu, începută în această etapă, dar cu punctul de greutate după 1821, va fi studiată într-un capitol ulterior.

CONTINUITATE ŞI METAMORFOZĂ ÎN CIRCULAŢIA MOTIVULUI „FORTUNA LABILIS"

Începem cercetarea noastră examinînd destinul motivului „fortuna labilis", deoarece, în felul acesta, avem posibilitatea să urmărim schimbările ce se produc pe o suprafaţă întinsă şi să le surprindem traiectoria de la punctul de inserţie în vechea literatură religioasă pînă la hotarele romantismului. Una dintre cele mai caracteristice manifestări preromantice de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea o constituie meditaţia pe tema coruptibilităţii materiei şi a nestatorniciei soartei, înscrisă literar în aria motivului „fortuna labilis" sau a uneia dintre variantele sale : „ruinele", „triumful morţii", „ubi sunt ?..." etc. Motivul „fortuna labilis" nu are o identitate de şcoală literară : el concretizează, sub o formă expresivă, eterna confruntare a eului omenesc cu alteritatea duşmănoasă sau indiferentă a universului. Datînd din cea mai îndepărtată antichitate, e comun tuturor popoarelor şi apare în cele mai diverse contexte spirituale, servind atît gîndirea laică, de sens hedonist („carpe diem), cît şi pe cea religioasă, de tip ascetic.

Din acest motiv, încercările de a stabili genealogia motivului în cadru comparatist, ca cea a lui Ramiro Ortiz, din 1927,

Scanned with OKEN Scanner

se dovedesc mai mult spectaculoase decît concludente. Ele nu fac decît să repertorieze din inepuizabilul rezervor al fenomenelor analoge cîteva piese caracteristice, grupîndu-le în serii arbitrare, deoarece disjungerea între partea care revine „influenţelor" şi cea determinată de tradiţia autohtonă rămîne, de obicei, indemonstrabilă. Oare motivul circulă sau e mereu „inventat" de fantezia popoarelor ? Asemănările sînt „receptări" sau pure „coincidenţe" ? De fapt, se poate considera că nu există civilizaţie ajunsă la conştiinţă de sine, deci aflată în stadiul de a-şi gîndi evoluţia în termeni de istorie, care să nu descopere în mod spontan că nici o întreprindere umană nu e perenă şi că primul aspect sub care se înfăţişează veşnica schimbare e — cum arată Hegel, într-o pagină celebră — al „negativităţii."

Propensiunea spre înţelegerea şi deplîngerea efemerităţii omului şi a operelor sale devine foarte accentuată în perioadele de criză şi instabilitate cronică a existenţei sociale. E ceea ce explică voga imensă a motivului „fortuna labllis" în epoca medievală şi a motivului „ruinelor" la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Între operele care ilustrează aceste motive sînt desigur privilegiate în circuitul public cele ce sugerează într-o interpretare mai pregnantă şi mai adecvată momentului istoric respectiv neputinţa omenească şi arbitrarul destinului. Nu întîmplător epistola a IV-a, *Ex Ponto,* a lui Ovidiu a furnizat gîndirii medievale cîteva dintre imaginile-símbol cele mai răspîndite : „roata norocului", „viaţa suspendată de o aţă subţire", „ubi sunt... ?" (evocarea nominală a puternicilor nimiciţi) etc. În schimb, pictura lui Hubert Robert, pe care Diderot o lăuda în *Salonul* din 1767, apoi Ossian, şi, îndeosebi, Volney (*Les ruines ou méditations sur les révolutions des empires,* Paris, 1791), au fixat atitudinea modernă, de meditaţie crepusculară în faţa ruinelor, transportînd problema finitudinii umane de pe planul metafizic în planul istoric. [96]

În vechea literatură românească, motivul „fortuna labilis" a cunoscut o întinsă circulaţie, prilejuind două prelucrări culte de o remarcabilă valoare expresivă : poemul *Viaţa lumii* al lui Miron Costin (1672—1673) şi dialogul filozofic al lui Dimitrie Cantemir *Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea* (1698). După Virgil Cîndea, ultimul şi excelentul editor al *Divanului,* la Miron Costin şi, îndeosebi, la Cantemir, s-ar face

Scanned with OKEN Scanner

simţită o interpretare laică a motivului, în sensul că viziunii creştine a vieţii concepută ca o simplă antlcameră a unui „dincolo" paradisiac i s-ar substitui, deşi nu în mod consecvent, o atitudine umanistă, de *regret* pentru pierderea bunurilor tangibile ale terestrităţii.

Totuşi, cum e şi de aşteptat, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, punctul de vedere relIgios primează în tratarea motivului soartei nestatornice, aşa cum se vede în textul Sf. Ion Hrisostom din *Mărgăritare* (versiunea Ştefan şi Radu Greceanu, 1691) sau în dialogurile de tip „Mustrarea sufletului şi a trupului", din care un manuscris a publicat şi Anton Pann, la 1849 (ediţia a II-a, 1854). După cum a arătat N. Cartojan, tipul acesta de controversă edifiantă asupra bunătăţilor lumeştI, încheiată totdeauna prin îndemnuri la renunţare şi anahoretism, a trecut din literatura anglo-normandă a sec. al XII-lea în franceza medievală, intrînd apoi în ciclul cărţilor populare şi de colportaj, de unde s-a difuzat în întreaga Europă, inclusiv în literatura neo-greacă.

În perioada dintre 1780—1821, motivul „fortuna labilis" capătă semnIficaţii care se îndepărtează din ce în ce mai mult de ortodoxismul monastic, inserîndu-se într-o perspectivă de gîndire modernă, fie religioasă sub formă deistică, fie de-a dreptul laică. Vechea tendinţă, însă colorată de un puternic moralism stoic, se manifestă în *Cugetările* lui Oxenstiern, carte binecunoscută la noi — după cum am arătat — şi apare, sub forma unei polemicI energice împotriva aparenţelor poleite ale lumii, în traducerea romanului lui Gracian, *Critil şi Andronius*, din care transcriem un pasaj : „O viiaţă ! cinstească-te cine nu te cunoaşte. Dară acela care ar vré să fie înţelept s-ar dezamăgi de a tale năzi şi de a tale înşălăciuni ; s-ar osteni, cu adevărat, numaI pentru aceasta, de la leagăn pînă la ţărnă şi de la pat pînă la mormînt ? Lacrămile de la naştere vestesc o prorocie pre încredinţată asupra ticăloşiilor ce ia tîraşte cu sine : cel mai fericit a oamenilor încetează de a fi, îndată ce el intră în lume : sunetul muzicanturilor care întovărăşesc viiaţa crailor nu sînt decît nişte plînsuri prefăcute. Ce să cade dar să aşteptăm de la o viiaţă care maica o dă cu atîtea vaete şI strigări şi pre care copilul o priimeşte cu atîtea lacrămi şi plînsuri ?" Dar, cu mult mai semnificative decît traducerile, din care s-ar putea culege numeroase alte exemple ilustrative, sînt încarnările motivului în opera de creaţie a autohtonilor.[97]

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, pentru Zilot Românul, care vede în întîmplările istoriei binefaceri sau sancțiuni hotărîte direct de Dumnezeu, spectacolul ascensiunii și al decadenței imperiilor e un strașnic „memento" destinat a-i avertiza pe cei puternici de instabilitatea măririlor și a-i face, în felul acesta, să se pocăiască, solicitînd îndurarea cerului. În bucata intitulată *Judecată, alegere și hotărîre pentru începutul Țării Românești și starea întru care este acum supt domnia grecilor fanarioți, Leatul 1818*, motivul „fortuna labilis" capătă o prelucrare tradițională în versuri notabile prin fluența manevrării de pentasilabi, dintre cele mai bune pe care le-a compus autorul, pe cît de prodig în însăllările sale poetice, pe atît de iremediabil refuzat de muze :

Așa sînt toate
Nasc, cresc, au moarte,
Vezi primăvara
Urmează vara,
Apoi vezi toamna,
Iată și iarna ;
Ca iarba, toate
Răsar, au moarte.
Vezi seminție
Astăzi să fie
Nepomenită,
Nesocotită,
Că-ncepe-a crește
Și biruiește
Pre-alte supune,
Subt bir le pune
Și le domnește,
Le stăpînește,
Le poruncește,
Le rînduiește,
Oricum voiește,
Pravili croiește :
Ș-așa vezi moarte
Pre cele-nalte
Și cele moarte
Cununi să poarte
Unde-i Siria ?

Scanned with OKEN Scanner

Unde-i Asiria ?
Macedonia ?
Karhidonia ?
Şi alte multe
Mari şi mărunte ?
Toate căzute
Numai văzute
Prin cărţi, oglindă
Lumii spre pildă. [98]

Menţionăm, deşi chestiunea iese din cîmpul cercetării noastre, că reflecţia asupra soartei nestatornice, asociată de obicei cu tema „lumii amăgitoare", se regăseşte într-o serie întreagă de manuscrise de tip semi-popular, frecvente îndeosebi în Ardeal, compuse de intelectuali modeşti, cu ceva ştiinţă de carte, dar încă trăind în atmosfera spirituală a satului. Motivul apare adesea în „versurile" la morţi — cîntec ritual de îngropare, tipic vetrei folclorice transilvănene — prin contaminarea stereotipului jelaniei celui ce se desparte de lume cu stereotipul „deşertăciunii vieţii". Intenţia subiacentă e moralizatoare : a îndemna la săvîrşirea binelui şi a-i readuce pe cei rătăciţi sau indiferenţi la simţul divinului. „Verşuri" de o remarcabilă expresivitate, dintr-un manuscris păstrat la Bibl. univ. din Cluj, datînd de prin 1840—1850, dar părînd a fi còpiile unor originale mai vechi, a publicat I. Breazu, care nu se sfia să-l denumească pe autorul lor un „Alecsandri al Ardealului". Un admirabil „verş" a publicat şi dr. M. Gaster, încă în 1883, după un manuscris aparţinînd lui A. Densuşianu. „Verş"-urile au circulat şi dincoace de munţi. O mostră interesantă găsim în ms. miscelaneu 830, f. 70, sub semnătura unui oarecare Andrei Colţea. Mircea Anghelescu a reprodus de curînd un fragment din acest „verş", datînd de pe la începutul secolului al XIX-lea, remarcînd, pe drept cuvînt, „scepticismul laic al autorului". [99]

Motivul „fortuna labilis", într-una sau alta din ipostazele sale caracteristice, e curent la autorii cronicilor rimate din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Uciderea lui Grigore Ghica e o „groaznică" întîmplare

Din care îi cunoscut foarte
Halul lumii cei deşarte,
Şi cum n-are nici un bine
Lumia, statornic în sine.

Să cugete orice om
Tîmplaria acestui domn.
Ca să vază înnalta stare
Ce primejdie gre are.

La fel, autorul cronicii despre moartea cneazului Potemkin (Gheorghe Nacul ?) începe printr-un comentariu despre deşertăciunea măririlor :

Ţie zic, o lume, lume,
Nu te-ai cinsti cu alt nume
Pentru a tale schimbări
Ce faci ori în care stări !
Văz în tine norociri
Covîrşite cu măriri,
Cu aşa aşezămînt
Ca cînd n-ar ave sfîrşit.
Şi cînd acolo rădici,
Căci mai mult n-ai ce să zici,
Atunci te arăţi şi schimbată
Precum firea ţi-i lăsată.
Şi, ori cu a morţii grăbire,
Ori altă nenorocire,
Aşa n-ai întrebat de nime,
Îl ei dar iar la tine
Şi pre ticălosul om
Îl dărîmi ca pre un pom... [100]

Un exemplu în acelaşi sens găsim la Petru Maior în cea de-a treia „propovedanie", cuprinsă în volumul apărut la Buda, în 1809, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi,* unde e comentată comparaţia făcută de proorocul Ezechil între viaţa omului şi o corabie. Dar cu reflecţii de felul acesta, situate în axa spirituală a Eclesiastului („vanitas vanitatum, omnia vanitas"), nu depăşim mentalitatea veche, bisericească şi providenţialistă, care verifică în istorie aplicarea justiţiei divine şi uzează de „fortuna labilis" într-un sens moralizator.

Există însă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea o variantă a motivului, pe care o regăsim la cîţiva autori, dotată cu un potenţial sporit de incitare emotivă şi fertilizare intelectuală. Ca şi la Petru Maior, e vorba tot de analogia dintre existenţa umană şi o barcă sau o corabie tîrîtă de valuri pe o mare în furtună. Cu deosebirea că această alegorie capătă des-

Scanned with OKEN Scanner

făşurări largi la Ienăchiţă Văcărescu, C. Conachi, N. Dimachi, Zilot Românul şi apare în treacăt, ca o trimitere semnificativă, la Alecu Văcărescu şi G. Asachi. Dar şi într-un caz şi-n celălalt, motivul nu e solidificat, ci încă fluid, utilizabil în agregări mai mult sau mai puţin personale. Tocmai această libertate de manevră, care îngăduie angajarea directă a „particularului", şi nu numai manipularea de „universale", deschide ferestrele spre teritoriile preromantice.

E necesar să facem precizarea că motivul „bărcii (corabiei) în furtună" diferă esenţial de motivul „promenadei în barcă", îndrăgit de preromantici şi romantici, larg folosit de Rousseau (*La nouvelle Héloise*, IV, 17), Goethe (admirabila romanţă *Auf dem See*), M-me de Staël (*Corinne*, XIII, 5), Lamartine (*Le golfe de Baya*), iar la noi, Gr. Alexandrescu (*Barca*) şi I. Catina. La toţi aceşti scriitori, „plimbarea în barcă" e o plutire euforică peste ape cuminţi, în tovărăşia iubitei, un moment de jubilaţie, de contopire voluptuoasă în marele tot.

Dimpotrivă, „barca în furtună" e o alegorie dramatizată a adversităţilor ce asaltează existenţa individului sau a popoarelor : aşa cum corăbierul nu mai e stăpîn pe vasul său cînd vijelia se dezlănţuie şi valurile ameninţă să-l scufunde, omul nu-şi poate determina destinul pe marea vieţii, iar şansa lui de a supravieţui şi a atinge limanul dorit e incertă. Se înţelege că această imagine se încarcă de rezonanţe profunde într-o epocă de convulsiuni şi dezagregare a ordinei constituite, de instabilitate şi arbitrar, cînd, în pofida optimismului luminilor, părea că idealul fericirii obşteşti şi al securităţii indivizilor e mai puţin plauzibil decît oricînd.

Recurgerea ca termen de comparaţie la peisajul marin e probabil unul din acei „topoi" de care vorbea Ernst Robert Curtius, căci e puţin probabil ca vreunul dintre scriitorii noştri să fi plecat de la o observaţie directă. De altfel, în genere, Paul van Tieghem atrăgea atenţia că „literatura secolului al XVIII-lea ignoră cu desăvîrşire marea, nu numai emoţiile călătoriilor transoceanice, dar pînă şi spectacolele radioase sau înfricoşătoare pe care le oferă valurile celor ce privesc de pe mal", că englezii înşişi, „popor de marinari, care au iniţiat întreaga Europă în evocarea peisajului, nu acordă mării aproape nici un loc în secolul al XVIII-lea", la fel ca şi celelalte popoare de navigatori : danezii, norvegienii sau portughezii. Comparaţia existenţei cu o barcă în voia valurilor

Scanned with OKEN Scanner

pare a fi de origine biblică ori poate sugerată de una din celebrele furtuni marine ale literaturii, descrise în *Eneida* (I, 80—123), în *Tristele* lui Ovidiu (I, II), în *Télémaque* de Fénelon (v), roman atît de citit la noi în secolul al XVIII-lea, sau chiar în *Paul et Virginie* al lui Bernardin de Saint-Pierre. [101]

Oricum ar fi, important e că motivul „bărcii în furtună" aduce o mai mare încărcătură literară potențială, atenția fiind solicitată nu numai de *semnificație*, ci și de *semnificant*, în speță, de decor (marea întărîtată) și comportamentul eroului (confesiunea sa, lupta cu valurile).

Un prim exemplu îl găsim la Ienăchiță Văcărescu, într-o poezie pe care nu o cunoaștem decît în versiunea greacă și în traducerea franceză dată de Pierre Augustin de Guys, „négociant, de l'Académie de Marseille" (!), în cartea sa, *Voyage littéraire de la Grèce ou Lettres sur le Grecs anciens et modernes avec unè Parallèle de leurs moeurs*, Paris, 1771. Germanul J.L.S. Bartholdy, care vizitează Grecia în 1803-1804, reproduce și el bucata lui Ienăchiță în memorialul său de călătorie, tradus în franțuzește la 1807, sub titlul *Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804*... traduit de l'allemand par A. du C***. În fine, în 1825, poetul uitat astăzi, dar de oarecare notorietate în epocă, J. L. Nepomucène Lemercier, aflînd manuscrisul grecesc al lui Ienăchiță la un prieten orientalist, îl traduce, îl versifică și-l include în volumul al II-lea al culegerii sale *Chants héroïques des montagnards et matelots grecs*.

Iată textul lui Ienăchiță Văcărescu, în versiunea lui J.L.S. Bartholdy: „Je suis ballotté çà et là sur une mer orageuse, exposé au courroux des flots qui s'élèvent sur moi tout en feu: s'entassant comme des montagnes, les vagues écumantes s'élèvent jusqu'à la voûte des cieux. Au milieu du sifflement des tempêtes, au milieu de ce bruit qui porte l'effroi dans mon âme, je vois les nuages s'épaissir, de profondes ténèbres enveloppent toute la nature; ma voilure ne résiste plus, le danger croît à chaque instant; je vois ma barque prête à se dissoudre, et d'aucun côté la terre ne s'offre à mes regards. Cette nuit d'alarmes et de horreur anéantit toutes mes espérances et je ne sais plus de quel côté me diriger. L'esprit qui habite en moi est hors d'état de me soutenir. Eperdu lui même, il tremble devant les abymes qu'il voit

Scanned with OKEN Scanner

entr'ouvertes. Au milieu de ce tumulte, puis-je même penser à des moyens de salut ? Sans pilote au milieu de la tempête, puis-je encore compter sur un libérateur ? Oui, à l'instant même où tout semble perdu pour toi, et oú tu te figures qu'il ne te reste plus qu'à t'abandonner au désespoir, peut-être que le destin travaille à préparer la délivrance."

Acceptînd ca dată de elaborare a poeziei lui Ienăchiță anii 1765—1770 (prima publicație a lui Guys fiind din 1771) și plasînd această bucată de tinerețe (Ienăchiță pare a se fi născut la 1740) în coordonatele vremii, ea cîștigă mult în interes. Clasicismul e vădit prin modalitatea alegorizării (un simbol transparent, învestit cu o solemnitate „homerică"), desfășurarea discursivă și gradată, într-o enumerare completă, a vijeliei marine, factura stilizată, oarecum demonstrativă, a lamentării. Sînt de observat însă două aspecte care introduc o notă de variație, poate chiar de erezie.

În primul rînd, e izbitoare intensitatea sentimentului ; sub vestmîntul retoric al frazei, se ghicește frămîntarea reală a unui suflet zbuciumat, pe care regimul fanariot, cu alternarea sa brutală de favoruri și dizgrații, putea să-l arunce de la un moment la altul, cum s-a și întîmplat, de altfel, din culmea gloriei în abisul deznădejdii. A doua remarcă privește o uimitoare omisiune ; plin de tîlc în textul lui Ienăchiță nu e atît ce există, cît ce lipsește : Dumnezeu. În adevăr, pentru un „dicheofilax a bisericii mari a Răsăritului" — cum se autorecomanda pe frontispiciul Gramaticii — pentru autorul moliftelor de rugăciune către Sf. Fecioară, e fără îndoială surprinzător că în lupta cu stihiile dezlănțuite nu e invocat ajutorul cerului. O simplă scăpare din vedere ? Sau un indiciu că paternitatea lui Ienăchiță nu e absolut sigură ? Existența unui deism filozofic, care ar proceda intenționat la înlocuirea termenului „providență" prin eufemismul „destin", e în orice caz ipoteza cea mai puțin verosimilă. Oricum ar fi, poezia lui Ienăchiță, presupunînd că-i aparține realmente, deși iese din sfera literaturii naționale (prin limba originalului), constituie un document psihologic revelator, o dovadă că numai vitregia împrejurărilor și lipsa de profesionalizare au împiedicat lirica românească să realizeze încă din secolul al XVIII-lea o ieșire mai largă spre modernitate. [102]

Scanned with OKEN Scanner

N. Dimachi, poet moldovean obscur, prieten şi afin de familie lirică al lui Costache Conachi, are şi el o *Corabie pe valuri*, reprodusă în parte, după o relatare orală, de G. Sion, în *Suvenire contimporane*. În întregime, poezia se găseşte în ms. 2189, sub titlul : *Piima lui Neculai Dimachi asupra vistieresei Anica Roset*. Data elaborării pare a fi anterioară anului 1802, cînd un anonim însemnează primele patru versuri (însă dublîndu-le, prin segmentare în emistihuri) pe ultima foaie a manuscrisului *Zăbava fandasii*, copiat de Toader Jora încă la 1786.

Mai puţin dotat decît confratele său de baricadă literară, Dimachi uzează de un decapentesilab care-şi croieşte drum anevoie prin mărăcinişul limbii. Poetul se compară cu o „corabii spartă ci-au fost giucată de vînt". În vijelia stîrnită, exerciţiul raţiunii devine inutil :

Pi a stării lumii valuri cu cărma minţîi înot
Cătînd să zăresc limanul, din primejdii să mă scot ;
Alerg cu pînzăle întinsă pe luciul cel de foc,
Pe mare ace aprinsă a vicleanului noroc.

La un moment dat, poetului i se pare că visează şi pieirea ce-l ameninţă e iluzorie, dar, vai !, lacrimi adevărate îi inundă obrazul şi o durere ascuţită îi împunge inima — totul e aevea, scăparea nu se întrevede de nicăieri ! :

Aş faci o hotărîri să mă întorc înapoi,
Cătînd să zăresc limanul, din primejdii să mă scot ;
Nainte tunerec mari, înapoi vîntul vîrtej,
Cu totul spre pierzare furtunile cat prilej
Şi aşa cu cîrma lăsată stihiilor mă jărtfesc
În stînca ace înaltă ajung şi mă pră(pă)desc
Dar voi strîga în piiri într-acel cias cu amar
Răsplătiri, răsplătiri, şi voi be acest pahar. [103]

Cu mult mai sus, ca îndemînare a versificaţiei şi limpezime a gîndului, se află poezia lui Costache Conachi, *Lumea*, pe care o bănuim scrisă înainte de 1821, deşi un argument hotărîtor în sprijinirea acestei datări ne lipseşte. E o meditaţie filozofică pe tema norocului nestatornic, care se poate divide în trei părţi, destul de tranşant conturate : o descriere a fur-

Scanned with OKEN Scanner

tunii marine, o evocare sumbră a avatarelor existenței și un neașteptat elogiu al prieteniei. Prima parte schițează tabloul dramatic al dezlănțuirii stihiilor cu o anumită ușurință a zugrăvelii sinistre :

Îndată furtună să scornește
Și, după ce văzduhul negrește,
Întregi munți de valuri înspumate
Umflă din prăpastii adîncate,
Și, vărsînd, soarbe în adîncime
Orice putere, orice mărime.
Nenorocit omul să uimește
Înțălegînd că să prăpădește,
Fără a nădăjdui mîntuire
În vîrtejul acel de peire.
Stîncile i să par a fi moarte,
De maluri văzîndu-să departe,
Și holburile neînfundate,
Mormăituri de ape tulburate.

Partea a doua înregistrează realitățile crude ale existenței cu un fel de ardoare a lucidității, care nu capitulează în fața iluziilor. Tonul devine amar și violent :

O lume, lume amăgitoare,
Ce te-nvîrtești din stare în stare
Și undești pre om ca o vicleană,
Spune-mi de ce este așa tirană ?

De vreme ce tinerii „per cu inima arsă", iar bătrînii „să topesc în chinuri", singurul chip de scăpare — se întreabă poetul — nu e oare de a pune capăt vieții ? Totul aici jos e numai deșertăciune :

Pre pămînt este numai otravă.
Căci nu poate a fi bucurie
Nici cinste, nici amori, nici bogăție,
Nici stăpînire, nici înălțare,
Nici mărime cu îndelungare,
Cu toate să trec într-o clipală,
Lăsînd pe om în starea cea goală.

Scanned with OKEN Scanner

Totuşi „o zare de fericire“ există : este prietenia, omagiată cu o fervoare ce aminteşte de cea de a doua *Noapte* a lui Young :

O, prieteşug, rai de plăcere,
Ce te începi numai din vedere
Şi eşti păstrat şi după orbire
Şi ispitit în nenorocire...

Deşi de o structură clasică în felul cum transcrie discursiv lirismul şi conceptualizează imaginile, poezia lui Conachi se apropie oarecum de preromantism. E întîi accentul altruist, care face din relaţia umană dezinteresată singura oază respirabilă în pustietatea existenţei ; apoi, o anumită subiectivizare a motivului „fortuna labilis“, semn că ideea inanităţii omului şi a arbitrarului destinului solicită conştiinţa poetului în mod afectiv, ca o traducere a dramatismului cotidian al existenţei, şi nu ca un simbol ritual, fără acoperire sufletească ; în fine, zugrăvirea furtunii, cu toată insuficienţa mijloacelor coloristice puse la bătaie, depăşeşte desigur peisagismul abstract al secolului al XVIII-lea. [104]

Motivul „bărcii în furtună“ apare de mai multe ori în scrierile prolificului Zilot Românul. Menţiunea cea mai interesantă o găsim în cronica celei de-a treia domnii a lui Alexandru Şuţu, sub forma unei „vedenii“, pe care scriitorul ar fi avut-o într-un ceas de descumpănire, cînd dezesperase de putinţa lecuirii suferinţelor ţării. El povesteşte că o dată, pe cînd se afla „pe un ţărm de mare“ privind la o corabie ce înota şi lupta cu o groaznică furtună, „cînd povîrnindu-se, cînd ascunzîndu-se în fierberea valurilor, cînd mai mai afundîndu-se, şi mă jeleam de nenorocirea şi primejdia ei şi a călătorilor dintr-însa, apoi, luînd mai bine seama, văzui că are badiera, adică steagul Ţării Româneşti, iar sub steag văzui înfocată scrisoare cu slove roşii aşa.“ „Scrisoarea“ e versificată, căci, după cum mărturisea Zilot, „poezia mi-au fost lesne şi mi-au fost dragă din firească pricină sau pornire“. Pe „badieră“ se puteau citi următoarele cuvinte :

Alt vifor mă apucă
Mai grozav m-aruncă
Şi mă spăimîntez.
D-această furtună

Că-nfricoşat sună
S-oi să m-afundez.
Vînturile toate
Între ele să bate
Şi eu la mijloc
Al tuturor valuri,
Ca munţi şi ca dealuri,
Ardic stînd pre loc.

Ceea ce vrea să ne spună autorul, căruia folosirea alegoriei îi era familiară, nu e greu de sesizat. Totuşi, note de subsol precizează că „viforul" simbolizează domnia lui Alexandru Şuţu, iar prin „vînturile toate" trebuie înţelese „împărăţiile" ce înconjoară Ţara Românească şi se înfruntă pentru a o stăpîni. Caracteristic, aşadar, e că în motivul „bărcii" colectivitatea se substituie individului, iar lupta cu valurile furioase ale sorţii ilustrează primejdiile ce ameninţă existenţa naţională. Deplasarea accentului de la individ la obşte încarcă motivul cu o semnificaţie patriotică. [105]

Foarte frecvent apare motivul „bărcii", şi anume în interpretarea lui transindividuală, vădind preocuparea pentru soarta ţării, în lirica lui G. Asachi, unde e posibil să vină — după cum arăta D. Caracostea — de la Horaţiu (oda *Republicii*). Întîlnim pentru prima dată compararea Moldovei cu o „luntre" în oda *Cătră împăratul Alexandru I* (1817). E vorba aci de „luntrea" ţării, care s-ar fi sfărîmat de stînci, înainte de liman, de-abia putînd să lase posterităţii amintirea numelui. În *Cătră moldoveni la restatornicirea domnilor pămînteni* (1822), poetul reia alegoria, atribuindu-i însă un sens optimist, adecvat sentimentului de speranţă pe care-l stîrnise reîntoarcerea domniei în mîinile autohtonilor. Cele două strofe pe care le reproducem tratează motivul după canoanele retoricii, cu o solemnă emfază, într-un vers bine bătut, care expulzează emoţia, mărginindu-se să ofere ideea :

O puternică fortună pe Moldov-au fost împins
Să plutească pe o mare, de primejdii presurată
Şi poporul fără cîrmă, de mii tunete atins,
Aştepta a sa sfărmare şi peire-nfricoşată.
Obosite elemente mug şi sună mai încet,
Vîntul stă, s-alină marea, de port ne-am apropiet.

Scanned with OKEN Scanner

Ne s-arată la vedere un frumos liman vecin,
Priinciosul Zefir suflă şi lucesc senine stele ;
Însă cursul cela este de mii stînce încă plin,
Şi trezire cere dreaptă cu-ndoite opintele,
Căci o luntre struncinată, ce-au scăpat din Ocean,
Deacă uită privegherea va pieri chiar în liman.

Ulterior, Asachi va imita *Către vasul lui Virgilius* de Horaţiu şi va omagia, cu ajutorul aceluiaşi motiv, suirea pe tron a lui Grigore Ghica, în 1849 *(Vasul Moldaviei)*. De notat că „luntrea" apare în lirica poetului moldovean şi înainte de a fi devenit o pură convenţie retorică. E vorba de versiunea românească a două bucăţi compuse în italiană, probabil, între 1809—1812, la Roma : *Al mio pianeta* şi *Il vaticinio*. Aici, „luntrea" nu mai asumă rolul de imagine-simbol, ea este pur şi simplu corabia ce-l poartă pe poet departe de iubita sa, pe „marea de pieire", separîndu-l fizic, nu şi spiritual, de aceea care-i umpluse sufletul de lumină. [106]

Nu mai stăruim asupra altor prelucrări ale motivului „bărcii în furtună" (ca, de pildă, cea a lui Zilot Românul : *Omul cu daruri şi nenorocit)*, care nu aduc nimic nou faţă de cele două variante discutate, ambele evocînd, în planul destinului individual sau obştesc, tragismul existenţei, veşnic suspendată pe marginea abisului. [107] E cazul să ne oprim însă, în încheierea acestui capitol, asupra unui fapt din cele mai semnificative : anume că faimoasa temă a „ruinelor", care a procurat atîtea delicii comparatiştilor şi a făcut să curgă atîta cerneală în trecut, e inexistentă pînă la 1821. Chiar dacă am accepta că traducerea din Volney, de care vorbea N. Iorga, ar data din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, şi admiţînd că operele celebrului republican şi pelerin prin regiunile deşertice ale Orientului au fost citite la noi cu mult înainte de Tudor Vladimirescu (ipoteză cu totul plauzibilă), e totuşi un fapt că versiunile româneşti din *Les ruines ou méditations sur les révolutions des empires* pe care le cunoaştem, a lui Ionică Tăutu *(Sfărîmările. Procetire asupra revoluţiilor împărăţiilor,* ms. 182, Bibl. Univ. Iaşi, şi ms. 2502 şi 2696, B.A.R.) şi a lui Stanciu Căpăţineanu (anunţată în *Biblioteca desfătătoare,* 1830) sînt de *după* 1821. Pe de altă parte, e ştiut că „volney"-ismul dă primele rezultate creatoare în jurul anului 1830, în poeziile binecunoscute ale lui Cîrlova, Alecsandrescu

Scanned with OKEN Scanner

și Heliade, deși nu e de loc clar (și rămîne imposibil de precizat) raportul dintre implicațiile directe ale „modelului" și inspirația proprie a autorilor (convergențele putînd fi, în cazul amintit, rezultatul „coincidențelor", nu numai al „influențelor" !). De ce oare nu se invocă „ruinele" și înainte de 1830, respectiv, înainte de 1821 ? Răspunsul e simplu : pentru că procesul de cristalizare a conștiinței naționale nu ajunsese în stadiul enunțurilor limpezi și al formulărilor imperative. Pietrele trecutului nu suscitau nici lacrimi, nici tresăriri de orgoliu, fiindcă apăsați de tiranie, rupți de propriile lor rădăcini, oamenii uitaseră că semnele istoriei dezvăluie lecțiile și promisiunile destinului.

Iată ce ne spune în această privință autorul unui memoriu anonim, datînd dinainte de 1812 : vorbind de decăderea Moldovei, el deplînge mai ales apatia locuitorilor, „plini de frică și cu simțirile amorțite, neavînd nici pe dinafară sprijinire, nici pe dinlăuntru vreo putere, ei se află astăzi o turmă smerită și speriată". „Așa este norocul și prefacerile lucrurilor omenești — remarcă autorul —, strănepoții vechilor vestiți daci și romani, o dată cu slobozenia, au pierdut și caracterul lor acel către războaie, către învățături și către meșteșugurile trebnice, plecare și învăpăiare. Rămășițurile unor așa luminați strămoși, a cărora se păzesc încă în țară oarecare ruinuri, nu fac nici cea mai mică lucrare, în sufletele smerite din pricina împilării, care, fără să facă cea mai mică aducereaminte pentru vechea lor de mai înainte mărire, le părăsesc fără slavă, și înstrăinate de tot feliul de vitejească socotință." Așadar, tema „ruinelor" va putea mobiliza spiritele doar atunci cînd acestea se vor împregna de sentimentul conștiinței naționale, care solidarizează prezentul cu trecutul, transformînd vestigiile istorice în simboluri și surse de exaltare patriotică. Declanșarea acestui proces hotărîtor va avea loc la 1821, dar concretizarea lui în planul creației va fi opera primilor romantici și va mai reclama încă un deceniu. [108]

ALECU VĂCĂRESCU

Dintre toți poeții secolului al XVIII-lea, cel care începe mai puțin în limitele unei etichetări simpliste, atît prin complexitatea psihologiei, cît și prin intuirea unor perspective

Scanned with OKEN Scanner

lirice insolite este desigur Alecu Văcărescu. Dînd cîteva dintre realizările cele mai expresive ale anacreontismului, el îl depăşeşte totuşi prin rafinamentul asocierii de stări contrastante, gustul ornamentaţiei verbale, viziunea megaloscopică a cusururilor umane — semnul unui temperament nevrotic şi pasional, căruia viaţa i-a hărăzit încercări din cele mai dure.

Din datele destul de lacunare ale biografiei celui mai mare dintre feciorii lui Ienăchiţă Văcărescu, se desprinde imaginea unei existenţe zbuciumate, intrate de la un moment dat pe povîrnişul unui declin catastrofal şi ireversibil. Divorţat de soţie, în proces cu mama vitregă, Ecaterina Caragea, pentru împărţirea moştenirii lui Ienăchiţă, pe punctul de a ajunge la completă ruină, Alecu e acuzat în 1797 de o odioasă complicitate la asasinarea unei mătuşi, Veneţiana Văcărescu. El trebuie să lupte din răsputeri ca să-şi păstreze rangul şi să-şi apere onoarea — cele două atribute esenţiale ale unui om din clasa sa.

În acest sens, jalba adresată în 1798 lui Vodă Hangerli, ca să se disculpe de grava învinuire ce i se adusese, relevă dincolo de chiţibuşurile avocăţeşti ale argumentării, o psihologie de om hăituit şi irascibil, care nu mai aşteaptă mari împliniri de la viaţă, dar înţelege să-şi răzbune, cu vîrf şi îndesat, umilinţele îndurate.

Într-un loc, Alecu vorbeşte de „dezgustul ce am de a mai trăi", în altul, de „tristele zile ale vieţii mele cei pline de dureri". Impresionantă e mai ales răbufnirea împotriva defăimătorului său, Scarlat Cîmpineanu. Aici, suplica se transformă în pamflet, iar cerneala în vitriol. Cu o furie a indignării şi un talent de a înnegri care-l anticipă pe Heliade Rădulescu, Alecu hiperbolizează cusururile adversarului şi prăvale asupră-i un potop de injurii : „Osîndeşte pe acel vistier Scarlat Cîmpineanu, a cărui gură vicleană şi plină de toate răutăţile a cutezat să verse atîte neadevăruri împotriva unui om care nu i-a făcut nici un rău !... Osîndeşte, măria ta, pe această himeră în chip de om, imagine vie a răutăţii şi a pizmei, obştesc vrăşmaş al compatrioţilor săi, suflet plin de venin, stîrpitură împuţită a naturii, dobitoc ce se trage din tătari, şi cel mai adevărat următor al neamului şi strămoşilor săi, care din nenorocire se numeşte om şi care, prin reputaţia, norocul şi influenţa pernicioasă a stelelor, păteză onorabila ceată a

Scanned with OKEN Scanner

boierilor ! Pe vestitul revoluţionar, care s-a revoltat de două ori pînă acum împotriva stăpînirii, care a înşelat trei împărăţii, care a bîrfit fără ruşine în contra stăpînirii şi s-a hrănit în ucideri, ca să se deprinză a lupta şi a ucide, vai ! chiar pe stăpînitori, care s-a hrănit cu cadavre şi s-a adăpat cu pîrae de sînge, cel ce în prezenţa tuturor a intrat în nenorocita sa patrie ţinînd în mîini cu triumf spada din care pica sîngele cel încă cald al stăpînitorilor, care nu are nici o cunoştinţă despre Dumnezeu şi n-a adorat nimic niciodată, pe cel străin de mustrarea cugetului şi fără omenie, carele cu nedreaptă judecată au osîndit pe cel nevinovat de această nelegiuire !“ [109]

Interesul acestei pagini memorabile vine nu numai din energia clocotitoare a verbului, ci şi din capacitatea autorului de a-şi domina tumultul interior şi a croi fraze, aplicînd o strategie a discreditării adversarului prin insinuări şi aluzii, cu o „artă“ consumată a persuasiunii emotive. E neîndoielnic că Alecu Văcărescu îşi stilizează, la modul acut retoric, dezlănţuirile eruptive ale mîniei şi orgoliului rănit.

Trecînd la cercetarea operei propriu-zise, să observăm întîi că, după toate aparenţele, numai o parte din compunerile lui Alecu Văcărescu au străbătut pînă la noi. Printre contemporani şi printre succesorii imediaţi, scriitorul s-a bucurat de o reputaţie considerabilă, pe care — după părerea noastră — o justifică supoziţia unor scrieri pierdute. În ochii fratelui mai tînăr, Nicolae, el întruchipa starea de graţie poetică, talentul şi facilitatea creatoare. Vasile Pop, în deceniul al treilea, îl proclama „Ovidiu al românilor“. Gh. Peşacov, poet veleitar şi prolific, în limba bulgară, română şi sîrbă, îi transcria versurile cu pietate, plănuind chiar o ediţie ; pentru el, cum se vede dintr-o dispută cu Mumuleanu, faptul de a fi un „zelos imitator al prea strălucitului fruntaş poet... al prea stimatului Alecu Văcărescu“ constituia un deosebit titlu de laudă. Mai tîrziu, sub zodia romantismului, o dată cu schimbarea climatului intelectual, cu apariţia unui nou public, a noi trebuinţe şi gusturi, notorietatea lui Alecu Văcărescu s-a risipit. Totuşi, în 1874, în plină expansiune a literaturii moderne, Al. Odobescu îi acorda încă înaintaşului, vag profilat în ceaţa începuturilor, o cauţiune care uimeşte. „Nu mă tem a zice — declara el în *Pseudokinegheticos* — că pînă acum nici un poet

Scanned with OKEN Scanner

român n-a avut mai mult foc şi mai multă graţie. Aceste calităţi răsar scînteietoare prin limba învechită şi uneori, azi, chiar ridiculizată a versurilor sale". Fără îndoială, în cuvintele lui Odobescu există o anumită ostentaţie de „ancien", care întîmpină cu rezervă operele „modernilor", probabil şi o implicaţie de zel patriotic. Dar ar fi greşit să credem că aprecierea elogioasă ar fi fost dictată unui om ca Odobescu, cu gustul format la marea şcoală a clasicităţii, numai de intenţia demonstrativă şi voinţa de a-i înălţa pe ctitori. [110]

Ceea ce ne interesează aici nu este cercetarea integrală a operei, ci doar semnalarea punctelor de ruptură, de unde începînd devine problematică înscrierea în clasicism. Alecu Văcărescu nu procedează prin opoziţii estetice făţişe. El preia formulele curente, extrapolîndu-le şi contaminîndu-le pînă la infuzarea unui nou spirit. Un exemplu edificator în acest sens este *Oglinda,* poezie de tip anacreontic, însă cu o nuanţă de preţiozitate. Tema e că imaginea iubitei, reflectată de oglindă, se situează, din cauza impasibilităţii materiei, mai prejos decît oglinda ochilor poetului, care redau nu numai frumuseţea tangibilă, ci şi armoniile interioare :

Oglinda cînd ţi-ar arăta
întreaga frumuseţea ta ;
atunci şi tu ca mine
te-ai închina la tine.

. . . . . .

Ci cîtă eşti să ştii, de vei,
dă crezămînt ochilor mei,
fiindcă nu te-nşală,
nici face vreo greşală.

În ei te cată să te vezi
întocma pă cît luminezi
şi d-într-a lor vedere
vezi cîtă ai putere.

Aceeaşi subtilitate a flatării e vădită în versurile greceşti, dedicate diverselor obiecte de podoabă ale iubitei : un cordon, un turban, un saric — toate pizmuite pentru şansa de a-i servi

Scanned with OKEN Scanner

în mod intim, de a-i atinge pielea parfumată sau părul mătăsos. Motivul e străvechi ; îl găsim în *Antologia greacă* (I, 84), în *Oda III* a lui Anacreon :

Ah, de-aş fi eu oglinda-ţi
Să tot priveşti la mine !
De-aş fi a ta tunică,
Ca tu să mă porţi veşnic,
De m-aş preface în apă
Să scald cu unda-mi corpu-ţi
De-aş fi, iubito, balsam,
Ca corpul să-ţi pot unge etc.

(trad. M. Gregoriady de Bonachi)

Ronsard îl tratează în *Ode à sa maîtresse*, din 1555 :

Mais je voudrois estre miroir
Afin que toujours tu me visses :
Chemise je voudrois me voir,
Afin que souvent tu me prisses.
Volontiers eau je deviendrois
Afin que ton corps je lavasse,
Estre du parfum je voudrois
Afin que je te parfumasse.
Je voudrois estre le ruban
Qui serre ta belle poitrine,
Je voudrois estre le carquan
Qui orne ta gorge yvoirine.

În *Distih cusut pe un colan*, Alecu Văcărescu scrie : „Dacă s-ar lua în băgare de seamă gradele de fericire ale lucrurilor neînsufleţite, ar fi o mare fericire pentru mine să-ncing un mijloc atît de frumos ! Mă mulţumesc, dar, să fiu cerc şi să am de centru nu pămîntul, ci sfera graţiilor şi izvorul amorului !" *Tetrastihul cusut pe un saric :* „După ce m-am învrednicit a servi de legătură unor atît de străluciţi cometi şi unor peri cu totul de aur, ce sînt locaş al graţiilor şi cuib al amorului, de-acuma înainte să nu mai cuteze a mă privi ochii cei geloşi ; ci numai cei ce varsă pîraie de lăcrămi pentru ochii tăi cei frumoşi şi plini de viaţă, să mă privească cu bucurie !" [111]

E evident că în planul intenţiei artistice (nu al realizării), prin uzul perifrazei şi căutarea „pointei", Alecu Văcărescu de-

păşeşte atît pe poetul antic, cît şi pe cel renascentist. Scopul lui e de a uimi prin ingeniozitatea exprimării. Nu-l interesează verosimilul, ci efectul, de aceea mizează pe exagerare, artificiu şi surpriză. Îi convine oare calificativul de poet „baroc" ?

Dacă luăm ca bază criteriile avansate de W. Theodor Elwert în *La poesia barocca nei paesi romanzi. Concordanze e divergenze stilistiche*, şi anume că poezia barocă derivă din petrarchismul Renaşterii, prin intelectualizarea tematicii şi complicarea expresiei, atunci Alecu Văcărescu, deşi e departe de exuberanţa inventivă a lui Marino sau de muzicalitatea zglobie a unui Chiabrera, se apropie, în esenţa demersului liric, de aceşti poeţi volubili, ai metamorfozelor şi simulaţiei, pentru care limbajul e un arsenal retoric. Delimitările lui Elwert sînt însă mult prea generale, conducînd la o extindere „sans rivages" a conceptului de baroc.

O viziune mai plauzibilă şi mai nuanţată propune Jean Rousset în cartea sa *La littérature de l'âge baroque en France — Circé et le Paon* (Paris, 1960). El distinge între „baroc" şi „preţiozitate", cel dintîi desfăşurîndu-se pe largi spaţii, cea de a doua claustrîndu-se în salon, primul tinzînd spre asumarea lumii ca mişcare perpetuă şi ondulaţie a formelor, cealaltă spre transformarea problematicii sufleteşti într-un joc de societate. „Preţiozitatea" ar fi un aspect monden al „barocului", un „baroc" în stadiu-limită, redus la imobilism şi stereotipizat, acordînd prioritate aluziei şi cuvîntului bine găsit, un „rococo" literar. Spre deosebire de cuplul „baroc-clasic", prin natură antagonist, aşa cum l-au descris toţi cercetătorii, de la Wölfflin, la Eugenio d'Ors şi de la H. Focillon la Franz Strich, între „preţiozitate" (sau „manierism") şi „baroc" pot exista raporturi de interferenţă, uneori chiar de asociere. [112]

Un caz ilustrativ e tocmai cel al literaturii de la sfîrşitul epocii fanariote, care conţine elemente de tipologie clasicistă, deşi în stare difuză — cum am arătat — şi, în acelaşi timp, datorită tendinţelor de artificializare aristocratică a raporturilor umane, elemente de manierism. În schimb, pentru „baroc", artă a contrareformei, închisă la apelul istoriei, care presupune o limbă devenită „limbaj" şi o tehnică înaltă a metamorfozării, nu există condiţii propice în societatea românească a vremii. De aceea, oricît ar fi de excitant conceptul de „baroc", ajuns astăzi la modă, utilizarea lui în scopul clarificării începuturilor literaturii noastre moderne trebuie făcută cu o mare prudenţă.

Nimic nu e mai uşor decît a atribui statut ontologic unor analogii de suprafaţă, dar nimic nu e mai ieftin şi nimic mai contrariu ştiinţei veritabile. Dacă, în adevăr, barocul e caracterizat de exagerare, ingeniozitate, dezordine a inspiraţiei, nu rezultă de loc că oriunde identificăm unul din aceste atribute sau toate trei laolaltă avem de-a face cu o operă barocă. Ca totdeauna, interpretarea părţilor depinde de context, iar fizionomia contextului, în speţă, starea de spirit de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, nu ne îngăduie să vorbim de nişte puncte de cristalizare barocă fermă, ci, cel mult, de unele tendinţe izolate, de valoare iradiantă limitată şi de semnificaţie incertă.

Aşa, de exemplu, faptul că, în 1794, mitropolitul Iacov Stamati tipăreşte, sub titlul *Critil şi Andronius*, o traducere parţială a celebrului roman *El Criticon,* scris de iezuitul Balthazar Gracian între 1651—1657, nu e o dovadă de asentiment la viziunea barocă a universului. „Selectarea romanului spanioi — observă cu îndreptăţire Al. Duţu — ne dezvăluie frămîntarea unei epoci care, solicitată în multiple direcţii, caută peste tot concretul, autenticul, fără să ţină seama de stiluri". Prezentînd sub o formă alegorică cele trei vîrste ale vieţii (tinereţea, maturitatea, bătrîneţea), *El Criticon* e un ghid de morală practică, o denunţare a iluziilor şi vanităţilor care asaltează existenţa umană, îndepărtînd-o de cultul adevăratelor valori şi de pietatea credinţei. Tema aceasta iniţiatică, binecunoscută în literatura medievală, e prelucrată într-o compunere originală a transilvăneanului Vasile Aaron, din jurul anului 1820, intitulată : *Reporta din vis*, de un foarte accentuat caracter alegoric. Şi în cazul mitropolitului Iacov Stamati, şi în cazul poligrafului ardelean, se poate spune că „barocul" e receptat nu din cauza elementului său stilistic propriu, ci în pofida lui, pentru materia anecdotică pe care o procură şi moralismul subiacent. [113]

Revenind la Alecu Văcărescu, să remarcăm că meritul său, ca al tuturor „preţioşilor", e de a transforma declaraţiile curtenitoare, uzuale în mediul sofisticat al înaltei societăţi, în „concetti" şi a supralicita eleganţa exprimării printr-un soi de încifrare graduală. Gh. Peşacov ne dă amănuntul interesant că lui Alecu Văcărescu îi plăcea să scrie poezii cu versuri în mai multe limbi (greceşte, turceşte, franţuzeşte),

Scanned with OKEN Scanner

„pre carii — spune el — le-am văzut în diferite locuri de persoane mari cetindu-se, cinstindu-se şi ţiindu-se ca nişte monumenturi foarte scumpe şi rarnice". Predilecţia aceasta pentru compunerea bi- şi plurilingvă (din ultima nu ni s-au păstrat mostre) e o dovadă în plus de plăcere a artificiului şi lirism decorativ, destinat unui public restrîns, deprins să aprecieze virtuozitatea mai mult decît adevărul sentimentelor. [114]

Remarcabil la Alecu Văcărescu e că manierismul acesta clasicizant, unind gustul pentru „concetti" cu spiritul raţionalist şi ardoarea petrarchistă, exprimă o sensibilitate efectiv traumatizată. Deşi, la petrarchişti, expresia nu e neapărat o traducere efectivă a sentimentului, ci o simplă declaraţie „ad pompam", un lux al vorbelor, şi, ca atare, „chinurile" pe care îndrăgostitul le confesează, „pîraiele de lacrimi", „văpaia inimii", „suspinurile" interminabile sînt simple figuri de stil, în cazul lui Alecu Văcărescu pare că un suflet realmente contorsionat se află îndărătul poetului galant, meşter în răsucirea frazelor.

Această tensiune a sensibilităţii lesne excitabile, care se disciplinează cu greu prin înscrierea într-o structură retorică, răzbate din versurile greceşti, ca şi din cele două satire, satira nr. 8 (ed. E. Piru) şi *Tatăl nostru parodiat*. Versurile deplîng suferinţele iubirii, aşa cum se obişnuieşte în poezia vremii, dar cu o sfîşiere lăuntrică pe care ornamentaţia stilului n-o anulează. Oricît i-am suspecta sinceritatea, Alecu Văcărescu pare el însuşi cînd scrie : „Eu doresc să ajungă o dată la auzul tău că nu mai voiesc să trăiesc în silă o viaţă pe care cu drept cuvînt o urăsc, nu o mai pot suferi şi mă îngrozesc de dînsa mai mult decît de numele iadului". Tonalitatea gravă şi încruntarea prematură a acestui poet, mort la 30 ani, în condiţii misterioase, sînt însă frapante în satire.

Satira nr. 8 e un rechizitoriu violent la adresa societăţii fanariote, cu o vădită intenţie de a înălţa critica la o treaptă de universalitate omenească şi a scoate din faptele zugrăvite un înţeles mizantropic general. Spre deosebire de colegii săi de clasă şi condei, un Matei Milu sau un Vasile Pogor, care practică pamfletul în scopuri de vindictă personală, ca să-şi răzbune pe duşmanii nominali sau, prin transparenţă, nominalizabili, Alecu Văcărescu se războieşte cu societatea. Viziunea lui

e acut pesimistă : el expune o situaţie incurabilă, care afectează însăşi esenţa umană. Individul apare încercuit, victimă inexorabilă a dezamăgirilor de tot felul, tratat de prieteni, de rude, de cei de deasupra şi de cei de dedesubt, pînă şi de slujitorii bisericii, cu ipocrizie, duplicitate şi perversiune. Nimic nu subzistă curat în această lume, nici dragostea, nici prietenia ; ca atare, mîntuirea apare imposibilă. E interesant că noţiunea de bază în jurul căreia se articulează această critică implacabilă e aceea de „mască" — una din reprezentările predilecte ale barocului. Alecu Văcărescu e sensibilizat mai ales de prăpastia care există între aparenţă şi conţinut. Dar dacă Gracian, fascinat de decor, ca toţi exponenţii barocului, formulează în *El Discreto* o morală a ostentaţiei şi disimulării, poetul nostru e mai aproape de Rousseau, care condamnă orice deghizare a fiinţei ca minciună şi artificiu. Între o teorie care transformă individul în personaj, aplicîndu-i o mască, şi o teorie care demască personajul, reducîndu-l la individ, Alecu Văcărescu optează pentru cea de-a doua, în acord cu secolul său şi cu preromantismul. [115]

Prin *Tatăl nostru parodiat* străbate acelaşi dezgust faţă de corupţia şi silniciile sociale şi se întrevede acelaşi spirit amar şi blazat, incapabil să se împace cu lumea.

Deşi porneşte din atmosfera liricii anacreontice, cultivîndu-i în parte temele şi procedeele, traiectoria lui Alecu Văcărescu încalcă zone diverse ale poeziei. Prin fabricare de „concetti" şi gustul pentru redundanţe stilistice, se apropie de manierism. Vibraţia acută a sensibilităţii şi setea purităţii inaccesibile îl situează alături de preromantici. De fapt, personalitatea literară îi rămîne nedecisă, captată între limitele de gust ale unei epoci care-şi căuta ea însăşi fizionomia, neştiind încotro să-şi fixeze privirile.

Ca şi Cîrlova, Alecu Văcărescu întrupează un destin nenorocos. Dacă soarta i-ar fi acordat favoarea unei vieţi mai lungi, ne putem imagina că, debarasat de contingenţele unei arte care-l încorseta şi evoluînd cu veacul, ar fi izbutit poate să descopere, înaintea altora, lirismul romantic. Desigur, ipoteza e incontrolabilă, un simplu joc al spiritului. În orice caz, Alecu Văcărescu dovedeşte cît de fluide sînt frontierele

Scanned with OKEN Scanner

clasicismului românesc şi cît de delicată e încercarea de a defini categorial un scriitor, cînd ambianţa nu oferă puncte de sprijin ferme, experienţa literară nu e conceptualizată, iar liniile de forţă interioare sînt ele înseşi echivoce.

IOAN CANTACUZINO

Opera lirică a lui I. Cantacuzino constituie un exemplu de dilatare a conceptului „clasic" pînă dincolo de hotarele a ceea ce se consideră obişnuit „preromantic", acordul între cele două directive fiind însă menţinut tot timpul, deoarece autorul nu are de loc conştiinţa că aruncă punţi între continente esteticeşte opuse. Dar erau ele realmente opuse ? Ideea unei segregări brutale între „clasicism" şi „preromantism" nu e oare proiectarea în trecut a unei viziuni contemporane de ideologie literară ?

Despre Ioan Cantacuzino a vorbit încă Bălcescu, într-una din biografiile publicate în *Magazin istoric pentru Dacia,* dar fără să se ocupe de activitatea literară, ignorată pînă la contribuţiile recente ale lui G. Ivănescu şi N. A. Ursu. Cei doi cercetători au adus o importantă contribuţie, revelînd că Ioan Cantacuzino a publicat, după toate aparenţele, pe la 1796, la Dubăşari, prin grija lui Mihai Strelbiţchi, un volum de versuri intitulat *Poezii noo,* iscălit cu iniţialele I.C. [116]

Deosebit de interesant la acest volum, primul de versuri profane tipărit în literatura noastră, e în primul rînd titlul. Ce semnificaţie are denumirea de „poezii noo" ? Autorul voia să sugereze că mai publicase versuri în trecut şi că se înfăţişa acum cititorilor cu o culegere inedită ? Presupunerea e puţin plauzibilă. Trebuie oare interpretat cuvîntul „nou" ca o aluzie la caracterul versurilor, la faptul că ele nu seamănă celor tradiţionale, că se îndrumă în sensul „modernităţii" ? S-ar părea că tocmai aceasta era intenţia scriitorului.

Volumul lui Ioan Cantacuzino cuprinde 13 poezii originale şi 8 traduceri. Alegerea autorilor tălmăciţi (dintre care unii sînt numiţi, alţii nu) e din cele mai grăitoare : cardinalul de Bernis (probabil *Description poétique du matin),* Metastasio

(*Partenza* şi o arie din *Nitteti*), Gray (*Lăcaşul morţii*), Marmontel (*Dafne*), Pope (*Satiră : Omul*), La Fontaine (*Poveste* după *La cigale et la fourmi*). În bună vecinătate, aşadar, clasicism, raţionalism luminist şi acorduri preromantice, sentimentalism elegiac şi idilă. Un fragment remarcabil e tradus din *Cîntarea Cîntărilor :* prin versul liber, cursiv şi aerisit, scăpat de sub apăsarea tiranică a cadenţei, străbate ceva din parfumul senzual şi naivitatea rustică a textului biblic, atît de aproape de sufletul ţăranului român :

Sînt neagră, iar frumoasă,
Şi mult drăgăstoasă.
Fetele locului
Ierusalimului,
Poţi să le priveşti
Ca sălaşe crăieşti.
Eu la chip neagră sînt
Dă soare şi de vînt.
...Spune-mi unde cîmpesc
Unde la miaz umbresc,
Unde oiţile tale,
Iubite, în ce vale
Pascu şi să odihnescu,
Să vin să te găsescu,
Schimbată, neştiută,
Ca o vită pierdută.

Versurile originale par a ilustra în mai mare măsură decît traducerile apartenenţele neo-clasice ale scriitorului. Găsim erotică anacreontică, satire, cîntece de pahar (*Cîntec beţivesc*), două *Cîntece păstoreşti,* un *Cîntec grădinăresc,* dar şi un elogiu rousseau-ist al vieţii simple în sînul naturii, *Veacul de aur sau cel scump :*

O ! Tirana vieţii, stăpîna multor crai,
Ajungă-ţi atît că lor pravilă dai !
Turburînd odihna stăpînilor lumii,
Nu merg la păstor, în lăcaşul glumii,
Supt colibioara lui, unde stă în ticnă,
Dă schimbi pacea sa în rea neodihnă.

Scanned with OKEN Scanner

Poezia *Răsuflarea* face o teorie a liricii artizanale. Deşi instinctul poetic există la toate popoarele, chiar la cele sălbatice, el dă roade optime în societăţile civilizate, unde intervine arta, care-l modelează şi-l desăvîrşeşte :

Iar noroade pricepute
Au făţat cu multe cute,
Chibzuirea lor ce-a-naltă,
Dînd poezii drum dă saltă,
Pîntre munţi, pîntre flori,
Piste ape, pîntre nori.
Au întrerupt ne-ntrupări,
Au iconit nevediri.

Interesant e că raţiunea („chibzuirea") şi efortul de cizelare („făţarea") au, în ultimă instanţă, scopul de a pune în mişcare imaginaţia, prin întruparea „ne-ntrupărilor" şi „iconirea" „nevedirilor", sau, cu alte vorbe, prin producerea imponderabilului şi jocul de umbre al ficţiunii. Fără îndoială, e un mod nu tocmai clar de a concepe exerciţiul poetic, dar în deplin acord cu linia evazivă a esteticii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, care vorbea de „entuziasm raţionalizat" şi, sub firma liniştitoare a „mimesis"-ului aristotelic, făcea tot mai mult caz de „geniu" ca putere creatoare autotelică, prin care natura prescrie legile sale artei.

De la Ioan Cantacuzino ne-au rămas trei manuscrise, conţinînd traduceri din operele unor scriitori caracteristici atît fazei de expansiune, cît şi celei de declin a luminilor. Manuscrisul 3099 din 1794 cuprinde *Istoria lui Machen* de Baculard d'Arnaud, *Arsache şi Ismenia* de Montesquieu şi *Narchis, sau îndrăgostitul însuş de sine* de J. J. Rousseau.

Dintre acestea, mai interesant e *Arsache şi Ismenia*, utopie orientală de Montesquieu, publicată postum, de-abia în ediţia de *Opere complete* din 1783 a scriitorului (ceea ce denotă că traducerea română constituie o receptare rapidă !). Tema tradiţională a amanţilor fideli, care triumfă asupra tuturor puterilor malefice ce vor să-i separe, serveşte aici nu numai educării virtuţii, ci şi unui scop edifiant, de natură politică : în Arsace, Montesquieu încarnează pe monarhul luminat, propunînd exemplul său meditaţiei oamenilor rezonabili.

Cel de al doilea manuscris (ms. 1550, din 1796) e traducerea romanului istoric moralizator al lui Florian, *Numa Pompilius*, care-l va interesa şi pe Alecu Beldiman. Într-o dedicaţie către mitropolitul Gavril Bănulescu, Ioan Cantacuzino observă că opera lui Florian — „om adăpat mult istorii vechi" —, deşi lucrată „după placul inimii sale", nu se îndepărtează „prea" „de ideea ce însuş istornicii cei mai de crezut au avut de acest crai al Romii". Cu alte vorbe, raţiunile inimii concordă cu raţiunile istoriei — opinie încurajatoare, dacă nu adevărată, exprimînd o perspectivă optimistă, pe care explorarea romantică a trecutului avea s-o pună în curînd sub semnul îndoielii. Traducătorul îl elogiază pe Florian şi pentru elevaţia morală : „să prea vede că avea şi în băirile inimii sale multă cucernicie păstrată". Referinţa repetată la „inimă", căreia i se asociază termenul de „cucernicie", nu este desigur întîmplătoare : începuse să facă şi la noi ravagii apetitul romanescului acţionat de mobile altruiste, acea tipică îngemănare de lacrimi şi predicaţie a virtuţii, care colorează mai toate derivaţiile preromantice de origine rousseau-istă.

Nu mai puţin caracteristică e şi cea de-a treia traducere a lui Ioan Cantacuzino, *Cercarea asupra omului*, celebra operă a lui Alexander Pope, cu a cărei tălmăcire s-a îndeletnicit şi Conachi (ms. 6002, probabil din 1807). Spre deosebire de cel din urmă, care se servise de intermediarul francez al lui Du Resnel, Cantacuzino urmează versiunea lui Silhouette, redînd-o integral, într-o proză românească de o fluiditate remarcabilă. Deismul moderat al lui Pope, care integra examenul neajunsurilor lumii într-o perspectivă optimistă, de un raţionalism seducător, era făcut să placă unor oameni ca I. Cantacuzino şi Conachi, degajaţi de noţiunea tradiţională a ortodoxiei, dar străini de orice tentaţie iconoclastă. [117]

NICOLAE VĂCĂRESCU

Nicolae Văcărescu, care se aşeza modest în umbra talentatului său frate, considerîndu-se „slabul şi în condei şi în idei", ne-a lăsat în afara versurilor anacreontice, în nota obişnuită, două poezii remarcabile. Ele dovedesc că poetul nu dezonorează titlurile de merit ale familiei. E vorba de cîntecul

Scanned with OKEN Scanner

haiducesc *Durda*, care anunță *Doinele* lui Alecsandri, și elegia *Un pic de nădejde*, anticipînd, prin muzica dodecasilabului amfibrahic, O *fată tînără pe patul morții* de Bolintineanu și, prin atitudinea de resemnare în fața fatalității tragice, *Mortua est*.

Drept este că paternitatea lui Nicolae Văcărescu asupra *Durdei* a fost pusă la îndoială de Al. Piru, și — după noi — cu bun temei. În adevăr, această poezie, scrisă în metru popular, e nu numai diferită de celelalte versuri ale lui Nicolae Văcărescu, dar trădează o altă mentalitate — robustă, combativă, integrată organic naturii și rotației sempiterne a anotimpurilor —, care nu are multe puncte de tangență cu starea de spirit a unui boier crescut în edulcorările iatacului fanariot. Iată trei strofe caracteristice prin prospețimea și vigoarea sentimentului :

Roibule, mi te gătește,
Șalele-ți înțepenește,
Să mă duci peste pripoare,
Văi și coaste la strimtoare,
Pre potecă făr-de soare.

Daleo, daleo, dragă durdă,
Fă-te-ncoace, nu fi surdă,
Vin să te-ngrijesc mai bine,
C-a-npuiat greierii-n tine,
Daleo, durdă, vai de mine !

Oleo, leo ! vremea-nvitează
P-ăl cu inima vitează,
Să nu stea să se clocească,
Ci-n sînge să bălăcească,
Pomina să-și înflorească.

E de notat, de altfel, că în manuscrisul 332, conținînd poezii românești și grecești ale Văcărețtilor, unele copiate de Gh. Pețacov, *Durda* figurează sub titlul *Primăvara se ivește* (f. 45) într-un grupaj de șapte compuneri aparținînd lui Ienăchiță și Alecu ! Manuscrisul 421 îl dă peremptoriu autor pe Nicolae (f. 53), însă copistul se arată atît de inventiv în

rezumarea unei scrisori a acestuia către Iancu Văcărescu, din 31 octombrie 1815 (f. 54), scornind pur şi simplu lucruri inexistente, numai „spre a da un caracter general şi pronunţat patriotic" textului respectiv (I. Vîrtosu), încît sîntem îndreptăţiţi să-i punem la îndoială aserţiunile de oricîte ori nu le putem controla prin alte izvoare — ceea ce tocmai se întîmplă în cazul de faţă. Paternitatea lui Nicolae ni se pare improbabilă din unghiul psihologic ; ea e, în orice caz, dubioasă sub raport documentar. Desigur, s-ar putea admite că *Durda* constituie prelucrarea unui cîntec aflat de la lăutari, cum ar sugera-o exhortaţia „Daleo, daleo, dragă durdă". Oricum, pătrunderea unei poezii de o culoare folclorică atît de intensă printre manuscrisele Văcăreştilor e o dovadă de permeabilitate a frontierelor culturale dintre clase şi, implicit, a puterii contagioase a liricii populare. [118]

Cea de a doua reuşită poetică a lui Nicolae nu ridică probleme de atribuire. E un strigăt de dezolare a unui om cu inima împovărată, ferecat în versuri de o admirabilă înlănţuire ritmică.

Un pic de nădejde d-aş şti c-o să-mi vie,
Şi traiul mai dulce că poate să-mi fie,
Atuncea şi viaţa mi-ar fi doar mai scumpă,
Şi aţa ce-o trage n-aş vrea să se rumpă.

Nemaiîntrezărind nici o licărire de speranţă, omul preferă să se „rumpă aţa", deoarece moartea îi acordă nesimţirea. Ultima strofă, alcătuită în ms. 287 din două versuri :

Şi poate atuncea, de n-o fi simţire
Să fiu în odihnă, să am fericire,

e completată în ms. 1651 cu alte două :

Dar cînd din rea soartă voi simte ş-acolo
Oriunde aiurea să merg mai încolo.

Ne aflăm în faţa unui surprinzător eminescianism „avant la lettre", realizat atît în planul conţinutului, cît şi în planul formei. Pe de o parte, e revendicarea nefiinţei şi ipostazierea fericirii într-un fel de impasibilitate a increatului ; pe de alta, muzica versului, jocul alternativei : „de-aş şti... atuncea" şi acel

Scanned with OKEN Scanner

„rumpă", termen ornamental şi sonor, dotat cu luxuriania mătăsurilor scumpe şi vechi. Versurile finale, adăugate în ms. 1651, aduc o dezinvoltură a elanului imaginativ cu totul neobişnuită în atmosfera de clasicism didactic a vremii. Autorul riscă ipoteza că nici moartea nu-i va oferi ataraxia pe care o caută, starea de suspendare a „simţirii", de odihnă absolută. Sufletului torturat nu-i va rămîne atunci decît să pribegească „aiurea", într-un „oriunde", care e de fapt un neant la puterea a doua. Tristeţea se înalţă aici la o demnitate ontologică, depăşind romantismul ieftin şi declamatoriu al tînguirii, atît de cultivat mai tîrziu, în perioada dintre Alecsandrescu şi Eminescu.

NICOLAE DIMACHI

Un moldovean care „stihuieşte" ca şi Nicolae Văcărescu pe temele curente ale anacreontismului, dar, ca şi acesta, dă semne de emancipare lirică prin recursul la natură şi sensibilizarea stărilor interioare, este N. Dimachi. Din cele 19 poezii din ms. 2189, care i se atribuie, majoritatea nu aduce nimic nou ; şi în erotică, şi în satiră, scriitorul diletant versifică locuri comune. O individualizare a viziunii în sens preromantic apare în *Piima asupra vistieresei Anica Roset,* de care am amintit mai sus, îndeosebi însă într-o delicată invocare a lunii :

Pentru ce străluceşti, lună ?
N-auzi frunzele cum sună
Şi cu-a vîntului suflari
Răspund la a mea intristari ?
Ce slobozi a tale rază
Peste unul ce oftează...
Pentru ce a ta lumină,
Ce se vede pe cer lină,
Cu o dulce revărsare,
Face o asemănare
La a razălor clipire
Ce se vede pe cer lină,
Şi străbate printre frunză
Peste unul ce s-ascunză...

Scanned with OKEN Scanner

Accentul sincer al sentimentului, debarasarea de manieră, simplitatea surprind în aceste versuri, în care se realizează un fel de sincronizare spontană a pulsului sufletesc cu respiraţia prozodică. Poezia nu e încă ţipăt al adîncurilor, dar nu mai e nici simplu protocol stilistic. Dimachi îşi comunică mîhnirea fără să declame, pe un ton murmurat :

Luna lume luminează,
Dar inima me oftează,
Şi în tot ceasul ca o moartă
Într-a ei lacrămi înoată,
Şi petreci fără milă
Toată viaţa sa în silă.
Ah, dar văd şi piste tine
Un cumplit nour ce vine,
Au şi firea ta-i să fii
Tot în nestatornicii,
Au zîdire toată este
În oftări şi să trudeşte ?

Într-o poezie care se numeşte *De paraponisire*, scriitorul îi reproşează lunii impasibilitatea :

Lună, lună, te văd lună,
Şi-nfocată cu lumină,
Răvarsă a tale rază
O dulceaţă de viiaţă.
Pe semne nu porţi simţire
La a me nenorocire,
De priveşti făr-de-ndurare
A lucrărilor vărsare,
Şi priveşti cu o răpire
Jalnica me tînguire.

Monocromia paletei lirice devine însă stînjenitoare pe măsură ce meditaţia selenară progresează ; cum e şi firesc, constrîns de mecanica rimei şi de locul comun anacreontic, poetul alunecă lesne din inefabil în convenţie :

Deci în lume nu-i alt bine
Decît cînd amoriul vine ;
Că acea minuntă-ndată
Cumpăneşte viaţa toată,

Scanned with OKEN Scanner

De fapt, stereotipul sentimental şi stilistic domină, iar tonalitatea generală a versurilor se atmosferizează în spirit neoclasic. Ca toţi poeţii boieri, Dimachi îşi transformă tînguirea în discurs, uzînd de simbolurile curente ale petrarchismului fanariotic :

Ai hotărît să mă arz, acest foc îm pare dulce ;
Tu mi-ai zis ca să trăiesc, iar tu la mormînt mi-i duce,
Şi-oi muri pre mulţămit, fluturaşului urmînd,
Căci văd bine că mă ard, dar voesc să mor arzînd.

Pe vechea temă că lumea devine pustie cînd iubita lipseşte, întîlnită la Petrarca :

Ogni loco m'attrista, ov'io non veggio
Que begli occhi soavi...,

(*Rime*, II, XXXVII)

reluată de Rousseau şi Chateaubriand, dar căreia Lamartine îi va da în *L'isolement* o expresie memorabilă („Un seul être vous manque et tout est dépeuplé"), Dimachi rimează prolix, într-un vers desesperant de prozaic, cu toată voinţa evidentă de dramatizare :

Cît îmi pare mare ziua care petrec fără tine,
Nici o frumuseţă-a firii nu mă mîngîie pe mine,
Şi verdeaţa cea mai vie seamănă sălbăticită,
Cînd într-însa nu-nfloreşte faţa ta cea strălucită ;
Şi cînd ziua petrec toată, oh, lipsit de a ta privire,
Cercetez urmele tale într-o deznădăjduire,
Care dacă nu se află, vărsînd lacrimi nesecate,
Plîng al meu ticălos suflet ce atunce-şi cere moarte ;
Dar cînd glasul tău s-aude, ah, cît inima se bate
Cît mîngîie-a ta vedere simţirile tulburate.

Sîntem desigur departe de Lamartine, dar, s-o recunoaştem, mai mult din cauza limbii înţepenite decît a inaptitudinii de simţire. Ceea ce-i lipsea lui Dimachi era instrumentul, nu muzica interioară. [119]

Scanned with OKEN Scanner

CORESPONDENȚA DINTRE NICOLAE ȘI IANCU VĂCĂRESCU

Corespondența purtată de Nicolae Văcărescu cu nepotul său, Iancu Văcărescu, între anii 1814—1817, constînd din 30 scrisori ale celui dintîi și 6 ale celui de al doilea, păstrate în cea mai mare parte în ms. 1651, reprezintă un document de importanță excepțională pentru cine vrea să surprindă starea de spirit a cărturarilor boieri în epoca de declin a fanariotismului, din anii ce preced marile tulburări de la 1821. Dar nici măcar în dialogul intim cei doi preopinenți nu reușesc să se dezbare pînă la capăt de „poză". În orice caz, tendința de a caligrafia sentimentele și opiniile e pe-alocuri străvezie. [120]

Scrisorile relevă în filigran un mediu artificial, în care regula generală e duplicitatea, nimeni n-are încredere în ceilalți, toți cîrtesc și trag sfori. Boierii au dificultăți bănești și sînt mereu în căutare de procopseală, urzind intrigi sau parîndu-le pe ale confraților. Cei doi Văcărești, oameni luminați și de o delicată complexiune sufletească, vlăstare ale unui neam ilustru, intrat deja pe panta declinului, își găsesc cu greu locul în veacul fanariot care expiră, deși aparent se înscriu în limitele sale de comportament și convenințe. De fapt, și în cazul lor, ca și în al altora, straiele și tabieturile orientale constituie un ceremonial de suprafață, sub care ghicim o problematică a dezadaptării și eșecului proprie marii crize morale traversate de conștiința europeană la începutul secolului al XIX-lea. Nicolae și Iancu se întîlnesc nu o dată cu Obermann și Joseph Delorme în sentimentul frustrației, voința de a depăși cotidianul, poate și în imposibilitatea de a-și salva energiile interioare prin asumarea unei discipline.

Nicolae își ține nepotul în curent cu bîrfelile scornite asupră-i, îi comunică noutățile zilei în pricini domestice și obștești, îi dă sfaturi de bună purtare. Evită însă tonul paternalist — are doar 6 ani în plus —, afectînd a fi un camarad mai vîrstnic. Iancu este „iubitul meu și mult dorit", „iubitul meu și dulce", „iubit și dorit obraz". Scrisorile le termină cu: „sînt al dumitale, unit și legat și dăn sînge și dăn cuget, unchi și prieten" sau: „sînt al tău iubitor și libovnic și apururea, tot cu aceeași fierbințeală, slugă". Cînd i se pare că Iancu exagerează cu genuflexiunile și semnele de respect, îl probozește amical: „multele plecăciuni dă slugă ce-mi scrii mă împová-

rează şi mă împofilează tare. Apoi dă ce să nu strig : sînt obidit ! Dumneata ştii la cine scrii, eu cunosc pe cel ce-mi scrie. Deci, dă ce ne tratarisim parcă am fi fiteşcare din nou aduşi de la polurile cele opuse ?"

Reproşurile acestea au în vedere forma socială de manifestare a raportului de vîrstă, nu intensitatea legăturii afective dintre corespondenţi, nici expresia ei încorporată în limbaj. În privinţa dragostei pe care şi-o poartă, Nicolae şi Iancu se întrec în exaltare şi pompă stilistică. Declaraţiile, jurămintele, făgăduielile plouă literalmente ; consumul de asigurări şi reasigurări de fidelitate e pur şi simplu obositor. „Nu intra în bănuială — scrie Nicolae — că te-am lepădat uitării şi nepomenirii", sau : „niciodată nu poci a te uita, să fii încredinţat, fiindcă această axiomă este pravilă la mine", sau, încă : „ştii lucrarea ce poate face un cuvînt al dumitale în sufletul mieu, ştii şi puterea ce ai asupră-mi". Iancu nu se lasă mai prejos ; într-un caz el ajunge la o supralicitare paroxistică : „Fie mîinile tale, şi ochii, şi gura, şi mai vîrtos mîna ce mi-au scris, de mii de fericiri şi de plăceri înconjurate şi de mine de mii de ori prea sărutate !"

Neînvestindu-şi resursele lăuntrice într-o activitate productivă, complăcîndu-se într-o trîndăvie aurită, ca toţi boierii mari, infestaţi de alexandrinismul fanariotic, sufleteşte anxioşi, instabili şi dubitativi, unchiul şi nepotul sînt dispuşi mereu să se introspecteze, să zăbovească pe nuanţe, să-şi complice senzaţiile, să caute insolitul în vorbă, dacă nu în faptă. Ca un Ovidiu refugiat printre troienii sarmatici, Nicolae deplînge ravagiile frigului, însă perifrastic şi elegant : „Nemuritorii sînt nesimţitori, pentru că, cînd or simţi, nu ne-ar lăsa să ne împresoare îngheţul iernii". Se plictiseşte, cu un fel de voluptate a conservării stării de inerţie : „Mă întrebi ce fac ? Şăz într-un unghi de casă, uitîndu-mă şi privind vîrful nasului mieu cu ochii amîndoi, şi întocmai ca gîngăniile la vremea iernii, aşa sînt ; nici din deget nu poci mişca." Uneori îşi afişează singurătatea şi mizantropia cu un fel de resemnare blazată : „De eşti vesel, scrie-mi, ca să-mi pară bine şi să-mi placă să înviez ! Iar de nu, lasă-mă cum sînt, şi crede că sînt mai mulţumit în mormîntu-mieu, decît cei ce să socotesc nemuritori, neavînd asupră-le nici un dar al vieţii celei vrednice de vreo mirare".

Scanned with OKEN Scanner

Iancu își suportă și el existența cu un sentiment de nemulțumire, punctat încă mai mult decît în cazul lui Nicolae de o încruntare romantică. Era și mai tînăr. Într-o scrisoare din 12 ianuarie 1814, vorbește de „oareșce amestecătură intristări, frici și scîrbi, ce din ceasul ce am sosit în București au început a mă coprinde, fără a-mi da îngăduială nici măcar un secund al minutului ca să poci să răsuflu". „Ce faci, cum petreci ? — îl întreabă pe Nicolae, în noiembrie 1814. Eu n-am alt nimic, decît îmi măsor mormîntul în lung, și în larg." De ziua nașterii, e într-o dispoziție sumbră : „Oamenii toți alerg, dar eu sînt mai fericit căci poci să vorbesc cu dumneata, fie și puțin ; dăstul îmi este, cînd și atît mă lasă să mă trezesc, furia nenorocirii". Urarea pe care o face trădează un fond de filozofie sceptică : „Naște-s-ar cu acest bine și acele fericiri pentru noi, care pentru oameni (de cînd este lumea în starea aceasta, care prin istorici, prin mai bătrîni și prin însuș simțirile noastre) am cunoscut că nu au fost".

Este evident că cei doi interlocutori își situează schimbul epistolar pe un plan transcendent existenței obișnuite. E între ei o complicitate în distincție, dorința diferențierii de mediul ambiant și plăcerea de a-și demonstra reciproc îndemînarea condeiului. De o parte și de alta, se croiesc fraze, scrisorile nu sînt simplu „scrise", ci compuse, cu înfloriturí stilistice și „concetti". La un moment dat, Nicolae își întîrzie cu premeditare răspunsul. De ce ? „Vrusei, însă, să văz de-ți place a suferi să aștepți scrisori și să nu-ți vie de la unul ce ți-au făgăduit. Am pătimit de la dumneata astă cercare, și vrusei să mi să facă răsplătire și să te fac mai delicat spre astă madea (=pricină, chestiune). Dăzleg tăcerea și scriu dumitale acum, nemaiputînd suferi a fi cufundat în noianul său și a nu ști despre ale sănătății dumitale, cei scumpe mie." Într-un à propos despre împachetarea unei cărți, demn de acea prețiozitate caracteristică secolului al XVIII-lea, denumită de francezi „mièvrerie", Iancu ironizează în cîteva versuri pretențiile vestimentare ale fiicelor Evei :

Dar ce podoabă, ce haine să-i facă,
Ca să poată, la oameni să-i placă ?
Acu vremea aceia nu este :
Smochini nu-mbrac pă neveste !...

Scanned with OKEN Scanner

Nicolae preia motivul : „Iată şi pentru partea soiului celui frumos, răspuns, nu împotrivă, ci într-o glăsuire“ :

Acum smochinul nu le îmbracă,
Însă nici mărul nu crez să placă
La dumnealor.
Acum Lipscă, Parisuri,
Sînt de bajocură şi de răsuri :
Sînt altfel toate la gustul lor.

Încîntat de virtuozitatea poetică a nepotului, Nicolae îl complimentează cu o adevărată voluptate a înfăşurării vorbelor în dantele : „Dă piatră d-aş fi fost, iarăşi dulceaţa şi ritmul ce are lăuta ta cea poeticească putea, fără alt, să mă însufleţească ! Cu cît mai ales, însă fiind simţitor, şi mai vîrtos tot d-un sînge cu tine, să putea să fiu decît nesimţitoarele mai nesimţitoriu ? Ba, aceasta ar fi fost, decît toate greşalile mele, cea mai neiertată, şi poci zice că şi elementurile s-ar fi supărat, obidindu-să asupră-mi, şi m-ar fi avut multă vreme la gazep.“ (=mînie)

Acest gust al piruetelor şi exhibiţiilor de limbaj îi aşază pe Văcăreşti în familia spirituală a epistolierilor galanţi din vremea regenţei. Cu două deosebiri majore, totuşi, una, care ţine de afinarea moravurilor şi progresele civilităţii, cealaltă, de alcătuirea sufletească. Şi Nicolae şi Iancu plătesc tribut unei epoci de răspîntie, care combină fineţea bizantină cu grobianismul, un pragmatism lipsit de scrupule cu o aspiraţie enormă de aliniere culturală la nivelul Europei. Ei nu dispun de o limbă literară, cu atît mai puţin de un limbaj al conversaţiei şi salonului. Pe de altă parte, lumea în care trăiesc practică eticheta şi cultivă virtuţile sociabilităţii numai de puţină vreme. E deci firesc ca expresia grosolană sau de-a dreptul trivială să se etaleze cu o superbă inocenţă alături de formulările înzorzonate şi chinuite. Apoi, pe planul interior, e de notat propensiunea spre gravitate, acel aer mohorît şi abscons al preromanticilor, care nu mai ştiu sau nu mai vor să glumească. Văcăreştii sînt însă departe de a fi nişte werther-ieni devitalizaţi şi clorotici. Sentimentalismul lor e tulburat de patetismul safic, care e numai flacără şi violenţă, iar o senzualitate

Scanned with OKEN Scanner

surescitată îi împinge să caute delicate tehnici ale răsfățului și dezmățului.

O singură dată corespondența de care ne ocupăm atinge o chestiune de interes național. În 31 octombrie 1815, Nicolae îi trimite lui Iancu o copie a prefeței lui Ienăchiță Văcărescu la *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduelelor gramaticii rumânești* din 1787. Cu acest prilej, el are o tresărire de elan patriotic : amintirea înaintașului, care a trudit la înălțarea edificiului culturii românești, îl zguduie, trezindu-l din inerția unui trai egoist. În lumina exemplului ilustru, urmașul feneant își descoperă întreaga-i nimicnicie. Ca și pentru romantici, mai tîrziu, trecutul devine izvor de pilde. „Îl trimiț — e vorba de un exemplar copiat al prefeței — ca să-l vezi, îl trimiț ca să te invitez și să te ațăț, îl trimiț ca să te aprinz, să te fac să fii foc viu, mai mult dăcăt ești, și apoi, tot ce am pățit și eu, ca să te fac să-ți aduci aminte cu toată puterea și vîrtutea duhului și a inimii și a cugetului ce porți, ce au fost părinții noștri : tată-tău și moșu-tău, și să plîngi cu inimă înfrîntă și cu duh slobod, dar supus dăn întîmplări a purta jugu".

Prin expresia atît de caracteristică : „duh slobod", însă deprins „a purta jugul", Nicolae se referă probabil la condiția sa și a nepotului de membri ai unei naționalități înrobite, dar nu e exclus să se fi gîndit și la servitutea morală, la sechestrarea într-o societate profund alienantă, care-i împiedică pe indivizi să te aprinz, să te fac să fii foc viu, mai mult dăcăt ești, și deplore eșecul. Și lacrimile acestea se și revarsă în rîndurile care urmează — semn de emoție veritabilă, fiindcă rezultă din confruntarea lucidă a unui ideal patriotic tangibil cu conștiința neputinței de a-l înfăptui : „Ah, dorite ! Mult și scump iubite sînge al mieu ! Ah, ramură a trunchiului celui obicinuit în slavă și laudă ! Mă crede că, de atunci, adică din mult norocita și amară noapte ce am cetit această epigramă, istorie și ce ori alt vei vrea, îmi arde inima în flacără nestinsă și în cumplită văpaie, și mă amărăsc, cît mă simț muscă. Mă arz atît, încît și în ceasul ce-ți scriu mă podidesc lăcrămile, simțind ce era acei oameni și văzînd că noi nu sîntem nici de a face cevaș fiteșcine în parte, nici măcar oameni dă a ne uni și a face."

Scanned with OKEN Scanner

Am urmărit în paginile anterioare procesul de eroziune a mentalității păturilor culte românești în timpul epocii fanariote, fenomenele de dezagregare și semnele de înnoire ce se acumulează și sporesc în intensitate cu cît ne îndepărtăm de limita de jos a perioadei considerate — 1780 — și ne apropiem de limita superioară — anul 1821. Concluzia care se desprinde e a unei continuități, din ce în ce mai amenințată să se surpe, totuși rezistînd fără nici o perturbare deosebit de gravă. Cu toate că survin rupturi de echilibru și mișcarea ideilor se înviorează, cu toate că, îndeosebi în primele decenii ale sec. al XIX-lea, regimul fanariot intră într-o criză atît de flagrantă încît pînă și beneficiarii săi direcți încetează să-i mai acorde sprijinul, nu poate fi încă vorba de o transformare decisivă a spiritului public. Fără îndoială, se citesc romane, uneori și cărți politice străine, se manifestă, ici și colo, compasiune pentru suferințele țării și preocupare față de viitorul ei, există o vie curiozitate, care ascunde uneori invidia, pentru rînduielile bine întocmite ale Apusului, se exprimă dorința sinceră a unei înnoiri. Totuși, în imensă majoritate, pătura intelectuală boierească nu pare a trece dincolo de deziderate vagi și opțiuni șovăitoare. În vreme ce guvernul, cu cinismul inconștient al celor ce se îndreaptă spre dezastru, hipnotizați parcă de abis și incapabili să se oprească din marșul lor sinistru, agravează fiscalitatea și tolerează stoarcerile dregătorilor pînă la epuizarea țărănimii, clasa boierească — inclusiv spiritele luminate și, așa-zicînd, „liberale“ — huzurește în palate poleite, țese intrigi, trăiește — cum o va mărturisi ulterior cu rușine Dinicu Golescu — din „dări nepravilnice“.

Desigur, unele reacții față de deteriorarea neîntreruptă a situației se manifestă. Dar ele sînt reticente și disimulate. Caracteristic fazei de declin a fanariotismului e duplicitatea, distanța tot mai evidentă și tot mai dramatică între poza cotidiană și atitudinea lăuntrică, între ceea ce conștiința reprobă și ceea ce gura vorbește. Ca în orice regim despotic, ros de o criză incurabilă, oamenii învață să mintă ca să-și salveze o zonă îngustă de adevăr interior.

Am văzut că o serie de cărturari consideră realitatea fanariotă detestabilă, că ei nu-i recunosc regimului nici o legitimitate politică sau morală, că se înăbușă în atmosfera stătută,

Scanned with OKEN Scanner

lîncedă, izolată de vînturile primenitoare ale istoriei, dominată de spaime, nesiguranţă, plictiseală, umilinţă şi laşitate. Oameni ca Văcăreştii, Goleştii, I. Cantacuzino, Iordache Slătineanu, C. Conachi — sensibili, de o complexiune nervoasă delicată, cu antenele spiritului branşate deja spre Apus, nu doar spre Constantinopol — se găsesc în multe privinţe pe poziţii absolut potrivnice mediului în care trăiesc. Ei ilustrează cu toţii, firește în grade diferite, potrivit cu temperamentul şi forţa lucidităţii fiecăruia, drama individului ce se rupe de ordinea socială dominantă. Să notăm însă bine faptul : e vorba de o ruptură ambiguă, deoarece ea repudiază fanariotismul, dar nu condamnă raporturile iobăgiste şi privilegiile boiereşti.

Întrebarea care se pune este de ce drama dezadaptării, a spiritului ce-şi pierde treptat punctele de sprijin, iluziile şi speranţele, nu devine obiectul predilect al literaturii, de ce scriitorii nu oglindesc în creaţie, mai desluşit şi mai energic, tensiunile care-i consumă omeneşte ? De ce „opera“ e surdă la apelul vocilor interioare ? De ce „scriitorul“ se agaţă de o fărîmă de existenţă mutilată, îndeplinind de dimineaţa pînă seara un ritual pe care-l dezaprobă în forul său intim ? De ce nu se eliberează de minciună noaptea, la masa de lucru ? Din asemenea antagonisme brutale între un mediu sufocant şi nişte indivizi care se înăbuşă, dintre mocirla vieţii şi aspiraţia la puritate au ţîşnit în alte părţi operele preromantice şi romantice.

La noi, pînă la 1821, experienţa acută a dedublării şi a stării conflictuale nu se sublimează într-o literatură de „stürmeri“ sau într-una de sentimentalism exacerbat. Scriitorii refuză să-şi exploreze universul lăuntric dincolo de hotarele convenţionale sau să-şi proiecteze revolta în ficţiune. Ei văd „răul social“, dar îl depăşesc neautentic : îşi plîng neputinţa, cum o face N. Văcărescu în scrisoarea adresată lui Iancu, la 31 octombrie 1815 ; îşi convertesc indignarea în pamflete corosive, dar alegorice, de circulaţie manuscrisă, ca Alecu Văcărescu ; îşi ocupă ceasurile de tihnă cu traduceri, servind cultura naţională şi înălţîndu-se astfel în propriii lor ochi, ca Iordache Slătineanu şi Alecu Beldiman ; ori, în fine, pentru că inspiraţia anacreontică e cîteodată un mijloc de evaziune sau o sursă de compensare imaginară a tragismului existenţei, cei mai mulţi compun versuri care cîntă avatarele şi deliciile iubirii, fără nici o incidenţă cu realitatea.

Scanned with OKEN Scanner

Pînă la 1821, dimensiunea principală a literaturii rămîne cea neo-clasică. Şi anume e vorba de un clasicism care nu fertilizează resursele adînci ale interiorităţii, un clasicism în mare măsură frivol, scos din timp şi izolat de preocupările vitale ale oamenilor, „deschis" şi ingenuu — nefiind legiferat —, totuşi inclus în reflexele cărturarilor datorită gustului fanariotic, tradiţiei retorice a învăţămîntului grecesc, autorităţii modelelor petrarchiste şi anacreontice.

De-abia după războiul ruso-turc de la 1806—1812, care accelerează europenizarea clasei superioare în moravuri şi îmbrăcăminte, dinamizînd în acelaşi timp circulaţia ideilor (vz. Societatea greco-română a mitropolitului Ignatie !), încep să se ivească semnele unei renovări efective a mentalităţii. Două fapte fundamentale marchează cel de-al doilea deceniu : naşterea învăţămîntului mediu românesc şi intrarea în cultură a unei generaţii de cărturari de origine mijlocie sau măruntă.

Prin şcolile lui G. Asachi şi G. Lazăr se învederează că ideea naţională devine impulsul energetic al noii culturi ; luminismul, proclamat teoretic în prefeţe, încetează să mai fie o declaraţie de principii „ad pompam", transformîndu-se într-un instrument efectiv al resurecţiei naţionale ; în fine, mişcarea intelectuală capătă un centru de polarizare, a cărui însemnătate avea să se dovedească imensă în deceniile ce vor urma. În acelaşi timp, o pleiadă de cărturari, între care G. Asachi şi G. Lazăr, Barbu Paris Mumuleanu, Eufrosin Poteca, Iancu Văcărescu (reprezentant al unui neam boieresc în declin !), P. Poenaru etc., cei mai mulţi dascăli, adică profesionişti ai luminării, recrutaţi din afara boierimii sau din pătusile ei marginale, preiau pîrghiile de comandă ale culturii, scoţînd activitatea intelectuală din punctul mort al suspinelor fără adresă, al dezesperărilor mute şi al bunelor intenţii risipite în acţiuni diletante.

În acest climat, apar — o ştim — cîteva poezii patriotice, cu caracter ocazional, se accentuează tendinţa romanescă în traduceri, nu fără a se încerca şi explorări mai îndrăzneţe pe teren sentimentalist (Young, Bernardin de Saint-Pierre), se conturează interesul pentru natură şi unele motive folclorice, se ivesc atitudini meditative şi înfiorate în faţa spectacolului veşnicei deveniri. Totuşi, revirimentul e anemic. Literatura rămîne încă departe de marile elanuri ale vieţii şi istoriei. În mediul fanariotic, factorii de inerţie covîrşesc forţele renovării.

Scanned with OKEN Scanner

Marea cotitură o aduce anul 1821. Mişcarea revoluţionară condusă de Tudor Vladimirescu aşază societatea românească sub reflectorul gîndirii critice, scoţînd din anonimat şi obscuritate numeroase probleme majore ce-şi aşteptau dezlegarea. Ea sintetizează cîteva decenii de lentă evoluţie a ideii naţionale şi de fermentaţie surdă a principiilor drepturilor omului, formulînd un program cuprinzător al eliberării politice şi sociale. Deşi nu aduce prăbuşirea feudalismului, nici înlăturarea boierimii din poziţia de clasă dominantă, ea croieşte drum unor profunde transformări de mentalitate.

După Tudor Vladimirescu se va gîndi altfel decît înainte. În primul rînd, fiindcă mulţi dintre membrii clasei conducătoare vor traversa o criză de conştiinţă cu întinse repercusiuni, care-i va pune pentru prima dată în situaţia de a-şi măsura răspunderea socială şi de a înţelege că existenţa naţiunii trebuie aşezată pe alte baze. În al doilea rînd, fiindcă rolul principal în mişcarea culturală îl vor juca, din ce în ce mai mult, după 1821, reprezentanţii claselor mijlocii şi mici, oameni fără ataşe puternice în vechea societate fanariotă, formaţi în spiritul renaşterii naţionale şi la şcoala Europei, adepţi ai acelui liberalism generos, dar moderat, care, pretutindeni în Est, adapta opera revoluţiei la cerinţele unor societăţi agrare, irupte deodată în plină febră a secolului.

În felul acesta va deveni posibil romantismul. Expresie a setei de libertate şi a revoltei împotriva autorităţii, fie ea a guvernelor, a lui Dumnezeu sau a legislatorilor Parnasului, romantismul nu putea fi emanaţia unei clase de stăpîni de iobagi, care se ridica din genunchi numai cînd trebuia să poruncească celor mai mici decît dînsa şi nu putea să ajungă la conştiinţa de sine în condiţiile unei literaturi ce de-abia se sforţa să-şi instituie autonomia şi să-şi găsească termenii de referinţă.

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A DOUA

TRANZIȚIA. 1821—1830

ANUL 1821

Mișcarea revoluționară declanșată de Tudor Vladimirescu la 1821, de conivență cu Eteria, constituie, prin amploarea desfășurărilor și intensitatea repercusiunilor, un moment de răspîntie în istoria românească. Expresie a unor contradicții acumulate în lungul anilor și ajunse într-un stadiu exploziv, ea dă glas mîniei populare, încercînd să renoveze în sens democratic organizarea politică și socială. În același timp, ea proclamă în fața lumii dreptul imprescriptibil la auto-determinarea unei națiuni cu un trecut glorios, dar pe care vitregia împrejurărilor o redusese de mult la neputință și înapoiere. Deși nu are drept rezultat nici înlăturarea relațiilor iobăgiste, nici cîștigarea independenței naționale, ea zdruncină din temelii ordinea existentă : conduce la alungarea fanarioților și prăbușirea monopolului cultural al neo-grecismului, creează condiții de accelerare a ritmului evoluției economice și politice a Țărilor Române, precipită criza mentalității feudale.

Ca toate datele hotărîtoare ale istoriei, anul 1821 e, deopotrivă, un sfîrșit și un început de epocă. În desfășurarea tumultuoasă a evenimentelor, care fac efectiv țara să se miște, de la vlădică pînă la opincă, își manifestă prezența și-și exercită acțiunea factori de disoluție, pe care i-am urmărit la lucru în paginile anterioare. Pe de altă parte însă, mișcarea pandurilor jalonează drumurile viitorului, reprezentînd un cap de serie, un exemplu și un imbold pentru pașoptiști și toți cei care, după ei, vor continua să creadă că emanciparea națională și emanciparea socială a românilor sînt laturi inseparabile ale

Scanned with OKEN Scanner

aceleiași lupte. Anul 1821 poate fi considerat, în mod simbolic, drept linia de clivaj care desparte societatea veche românească — încremenită în ortodoxie, patriarhalitate, moravuri semi-orientale, smulsă din timp și pasivă la apelurile istoriei — de societatea nouă — laică, occidentalizată, dinamică, reașezată în confluența vremii și deschisă dialogului culturilor.

În aceste pagini, nu ne propunem să studiem evenimentele de la 1821 nici în geneza, nici în desfășurarea lor. Ceea ce ne interesează e ca, bazîndu-ne pe rezultatele obținute de istoriografia mai veche (C. D. Aricescu, N. Iorga, I.C. Filitti, E. Vîrtosu) și de cea mai nouă, dominată de lucrarea lui A. Oțetea : *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești, 1821—1822* (București, 1945), să desprindem semnificația mișcării revoluționare de la 1821, în planul major al istoriei ideilor, și să-i urmărim implicațiile, directe și mediate, în conștiința românească. [1]

PROGRAMUL MIȘCĂRII REVOLUȚIONARE DE LA 1821 ȘI SEMNIFICAȚIA SA

Dacă, în genere, nici o întreprindere umană nu realizează în mod complet țelurile pe care și le propune, se poate afirma că în cazul mișcării revoluționare de la 1821 decalajul acesta obligatoriu dintre intenții și rezultate a fost parcă mai spectaculos decît totdeauna. Dacă admitem teza enunțată în 1945 de A. Oțetea (pe care documente găsite ulterior par să o confirme), și anume că Tudor a trecut la acțiune din împuternicirea Eteriei, s-ar părea că scopul său inițial n-ar fi constat nici în emanciparea țăranilor, nici în schimbarea regimului politic, ci în protejarea trecerii trupelor lui Ipsilanti la sudul Dunării, prin provocarea unei diversiuni în Oltenia. Insurecția — scrie A. Oțetea — trebuia să fie primul act al „revoluției eteriste, care avea ca obiectiv dezrobirea tuturor creștinilor din Imperiul Otoman". [2]

Dar Tudor nu s-a mărginit să aplice directivele Eteriei, fie pentru că în sinea sa își propusese, din capul locului, să dea răzvrătirii un caracter social, fie pentru că, așa cum se întîmplă adesea în momentele de dezlănțuire a furiei populare, masele l-au depășit dinspre „stînga", obligîndu-l să-și radicalizeze platforma politică. Indiferent cum ar sta lucrurile, fapt e că

Scanned with OKEN Scanner

Tudor încarnează de la început în ochii țăranilor, care se îmbulzesc sub steagul său de luptă, pe conducătorul unui război de clasă. De bună voie sau de nevoie, prizonier al forțelor pe care le stîrnise sau justițiar al unei revolte ce-i mocnea de mult în suflet, mai probabil și una și alta, el însuși se comportă ca un exponent al maselor. „Eu alta nu sînt — îi scrie lui Nicolae Văcărescu — decît numai un om luat de către tot norodul țării cel amărît și dosădit din pricina jăfuitorilor ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăților". [3]

Proclamațiile și scrisorile lui Tudor nu definesc un program *amănunțit* de reorganizare socială, dar enunță *principalele* obiective ale luptei de eliberare a maselor, de pe o poziție net antifeudală, cu un accent de o rară plasticitate și căldură comunicativă. Bolintineanu, în 1868, recunoștea în Tudor Vladimirescu, cu o intuiție care-l onorează, „un mare poet". „Operele sale — scria el — sînt patrioticele lui proclamațiuni către poporul român, chemîndu-l la arme pentru dezrobirea patriei". George Călinescu, din perspectiva conștiinței estetice a timpului nostru, îl omagia și el pe „scriitor", pentru stilul „viguros și biblic, folosind imagini multicolore de zugrăveală de tindă bisericească". Gînditorul politic pare a fi reținut în mai mică măsură atenția, deși ideile lui Tudor Vladimirescu reprezintă, din multe puncte de vedere, o piatră de hotar în istoria ideologiei sociale românești. [4]

Dintre proclamații, cea dintîi, lansată la Padeș, e cu siguranță cea mai semnificativă. Aici este invocat dreptul de „rezistență la opresiune" pe care-l menționează în art. 2 și *Declarația drepturilor omului și cetățeanului* din 26 august 1789 : „Scopul oricărei asociații politice este conservarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului. Aceste drepturi sînt libertatea, proprietatea, securitatea și rezistența la opresiune." Argumentarea nu citează desigur ideea contractului și a drepturilor naturale ale individului, dar le presupune, fără a putea ști dacă e vorba de o influență propriu-zisă, sau pur și simplu de formularea spontană a concepției burgheze despre om, care plutea în atmosfera intelectuală a vremii. Ideea e ilustrată pe înțelesul tuturor, într-un stil simplu și familiar : „Șarpele cînd îți iese înainte, dai cu ciomagul de-l lovești, ca să-ți aperi viața, care de mai multe ori nu se primejduiește din mușcarea lui. Dar pe balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atît cele bisericești, cît și cele politicești,

Scanned with OKEN Scanner

pînă cînd să-i suferim a ne suge sîngele din noi, pînă cînd să le fim robi ?"

Afirmînd cu tărie şi în mod deschis legitimitatea împotrivirii la abuzurile puterii, Tudor demistifică „autoritatea" de caracterul ei sacru, de intangibilitatea pe care şi-o atribuia, confundîndu-şi fiinţa cu opera providenţei. E pentru întîia dată la noi că „individul" capătă statutul de „persoană", adică dreptul de a dispune de drepturi, între care acela de a alege şi a revoca pe cei chemaţi să-l cîrmuiască. Rezultă că supunerea faţă de stăpînire e subordonată modului în care aceasta îşi exercită prerogativele ; dacă prin ţeluri sau metode, deciziile ei vin în contradicţie cu binele public, individul e îndreptăţit să protesteze şi să se răzvrătească. Nu-l împiedică de la asta nici legile civile („nici o pravilă nu opreşte pre om de a întîmpina răul cu rău"), nici legile dumnezeieşti : „Dacă răul nu este primit lui D-zeu, stricătorli făcătorilor de rău bun lucru fac înaintea lui D-zeu ! Că bun este D-zeu, şi, ca să ne asemănăm lui, trebuie să facem bine. Iar acesta nu se face pînă nu se strică răul !" Poarta însăşi nu poate avea ceva împotrivă, de vreme ce puternicul împărat de la Constantinopol „voieşte ca noi, ca nişte credincioşi ai lui, să trăim bine. Dar nu ne lasă răul ce ni-l pun peste cap căpeteniile noastre !"

După cum se vede, Proclamaţia se ocupă mai puţin decît ar fi de aşteptat de nedreptăţile şi ticăloşiile care făceau insuportabilă viaţa maselor populare. Pe drept cuvînt : era inutil să se vorbească de un lucru binecunoscut tuturora, pe care orişicine îl simţea pe propria-i piele. În schimb, cu o perfectă comprehensiune a psihologiei omului simplu, Proclamaţia încearcă să înlăture obstacolele morale, pe care, cînd sună ceasul răzvrătirii, le are de învins orice exploatat şi cu atît mai mult un iobag analfabet, crescut în ideea că stăpînirea e de la D-zeu, iar rînduielile sînt imuabile. Pentru a-l smulge inerţiei, transformîndu-l din *obiect* în *subiect* al istoriei, e nevoie să i se învingă reticenţele sedimentate în lungul anilor de biserică şi stăpînire, mai ales să-i fie eliminată spaima de încălcarea legii, consolidată prin atîtea straşnice pedepse corporale sau privative de libertate, înscrise în memoria şi în carnea locuitorilor. Trecerea aceasta de la starea pasivă, a invocării *milei* celor puternici, la starea insurgenţei, de *impunere* prin forţă a dreptăţilor refuzate, e de fapt primul act al revoluţiei. De aici şi insistenţa Proclamaţiei pe ideea că răzvrătirea e legitimă, că

Scanned with OKEN Scanner

D-zeu, sultanul, pravila şi bunul simţ sînt de acord — ceea ce nu se întîmplă prea des ! — cu ridicarea norodului.

Spre deosebire de proclamaţiile revoluţiei de la 1848, făcute de intelectuali, cu ambiţii programatice şi excursuri savante sau numai lirice pe marginea revendicărilor enunţate, Proclamaţia de la Padeş se concentrează asupra esenţialului şi nimereşte exact la ţintă : e netăgăduit că autorul ei posedă o cunoaştere exemplară a sufletului ţărănesc, că el nu compune, ci-şi varsă năduful. Frazele nu stilizează nici durerea, nici indignarea, ele au spontaneitatea caracteristică momentelor de încordare, cînd vorbele par a ţîşni singure de pe buze, încărcate de lava adîncurilor. Limbajul e frust şi colorat, uzînd de pilda biblică şi retorica predicii de amvon, binecunoscute omului de rînd.

Un alt pasaj de o importanţă excepţională e cel al chemării la luptă armată : „Veniţi dar, fraţilor, cu toţii, cu rău să pierdem pe cei răi, ca să ne fie nouă bine !... Nu vă leneviţi, ci siliţi de veniţi în grabă cu toţii : care aveţi arme, cu arme, iar care nu aveţi arme, cu furci de fier şi cu lănci.“ Ne aflăm dincolo de Montesquieu, care proclamase teoretic dreptul poporului la rezistenţă, şi de Rousseau, care, pe temeiul contractului social, pusese în evidenţă caracterul eligibil, deci revocabil, al oricărui guvern. Ne aflăm dincolo şi de un Holbach, deoarece el refuza în mod explicit revoluţia ca mijloc de a suprima dezacordul dintre societatea civilă şi principiile dreptului natural, pe motiv că remediul e mai crud decît răul pe care voia să-l elimine. Ne aflăm, de fapt, dincolo de luminismul filozofilor sec. al XVIII-lea, pe un teren pur revoluţionar. Şi dacă trecutul românesc cunoscuse nu o dată tulburări născute din exasperarea suferinţei, cum a fost marea răscoală a lui Horia, era întîia oară cînd se depăşea momentul anarhic şi iraţional al izbucnirii mîniei populare : revoluţia era recunoscută drept metodă a transformării sociale.

În continuare, Proclamaţia pune problema suveranităţii naţionale ; ea transformă pe rebelii strînşi în jurul lui Tudor într-un corp reprezentativ : „Să vă faceţi de grabă şi să veniţi unde veţi auzi că se află adunarea cea orînduită pentru binele şi folosul a toată ţara. Şi ce va povăţui mai marii adunării, aceea să urmaţi, şi unde vă vor chema ei, acolo să mergeţi.“

În fine, de semnalat e şi apelul la salvgardarea proprietăţii. Răsculaţii sînt îndemnaţi să nu se atingă „măcar cu un grăunţ

Scanned with OKEN Scanner

de binele sau de casa vreunui negustător, orășean sau țăran sau de al vreunui (alt) locultor ; decît numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să se jertfească". Important în acest pasaj e de a clarifica ultima propoziție : Tudor nu condamnă „averea" în genere, deci privilegiile și imunitățile boierimii, ci doar „averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri". Fără îndoială, deosebirea era imposibilă pe teren practic, și, de altfel, țăranii n-au înțeles-o sau n-au voit s-o înțeleagă. Se pune întrebarea dacă prezența în text a acestei distincții, formulată discret și înecată printre chemări combative la luptă revoluționară, urmărea, în adevăr, să „excepteze" pe cineva sau dacă nu era vorba mai degrabă de o simplă declarație de *acoperire*, de o precauție de pură formă, destinată a-l justifica pe Tudor față de boierii eteriști ce-i favorizaseră acțiunea (Gr. Brîncoveanu, Barbu Văcărescu, Grigore Ghica, membri ai consiliului de regență constituit după moartea lui Alexandru Șuțu, îi promiseseră concursul în cazul ridicării norodului). E însă probabil că în formularea restrictivă a Proclamației se răsfrînge și optica de burghezie rurală a lui Tudor, apropiată de aceea a micii boierimi interesate în comerț și economia bănească ; fiind integrate societății feudale prin interese materiale și concepții, aceste clase voiau să înlăture regimul iobăgist fără să distrugă „boierismul". [5]

Scrisoarea către boieri din 4 februarie dă un nou conținut termenului de „patriot". Boierii au fost, datorită exacțiunilor și nelegiuirilor lor, „vrășmași ai patriei". Dacă ei vor să reintre în comunitatea „patrioților adevărați" atunci trebuie să pună capăt acțiunilor de represiune militară pe care le inițiaseră : „să urmați — li se adresează Tudor — precum au urmat strămoșii noștri, adică să vă învoiți cu norodu la cererile ce fac, pentru că ei nu cer vreun lucru necuviincios sau care să nu-l fi avut, ci cer o dreptate care poate fi dumneavoastră dă mai mare folos". Conceptul de „patriot" presupune deci obligația reconcilierii cu masa națiunii, el se aplică nobililor numai dacă aceștia nu nesocotesc aspirațiile mulțimii. „Patriotul" nu este doar un conațional, cum credea Chesarie din Rîmnic, sau un comiliton al luminării, cum sugera Ienăchiță Văcărescu ; el trebuie să posede — cum spunea cavalerul de Jaucourt în *L'Encyclopédie* — „virtutea politică a renunțării la sine însuși, capacitatea de a pune interesul public mai presus de cel personal". [6]

Scanned with OKEN Scanner

Cu mai multă claritate şi într-un spirit net democratic, aceeaşi idee e formulată în scrisoarea adresată lui Nicolae Văcărescu. Nu minoritatea exploatatoare constituie „patria", ci masa celor care, prin număr şi prestaţii, poartă pe umeri sarcinile ţării. „Ci pă semne dumneata pă norod, cu al căruia sînge s-au hrănit şi s-au poleit tot neamul boieresc, îl socoteşti nimic şi numai pă jefuitori îi numeri patrie... Dar cum nu o socotiţi dumneavoastră că patria se cheamă popolul, iar nu tagma jăfuitorilor ?" Tudor nu are în vedere abolirea privilegiilor, ci numai stîrpirea abuzurilor ; totuşi, ideea de justiţie socială animă întregul text. El nu face astfel decît să reflecte tendinţa egalitaristă a păturilor nevoiaşe din Principate. Dar prin superbele cuvinte citate, se strecoară desigur şi ecouri ale luptei asupriţilor împotriva asupritorilor, luptă care se desfăşura la scara întregului continent, deşi în ritmuri inegale şi cu intensităţi variabile. O aluzie la contextul european apare în termeni destul de expliciţi : „O, ce mare jale ! Dar dacă este tagma jăfuitorilor dreaptă şi norodul vinovat, cum dă nu trimiteţi dumneavoastră şi pă la învecinatele neamuri ca să vedeţi pă cine catigorisesc, pă norod sau pă dumneavoastră, şi cu cine voiesc a ţinea, cu dumneavoastră sau cu norodul ? Căci aceasta s-au vestit în toate laturile." Cine sînt aceste „neamuri învecinate" ? Dacă e vorba — cum s-ar părea — de popoarele în luptă pentru libertate din Serbia şi Balcani, atunci ceea ce insinuează Tudor e solidaritatea internaţională a celor oprimaţi. Invocarea străinătăţii ar servi, în acest sens, drept exemplu şi avertisment.

Pe planul intern, această solidaritate a năpăstuiţilor, „veri de ce neam veţi fi", puternic subliniată la început, trece însă în umbră, pe măsură ce revolta progresează, iar Tudor devine din subordonat al Eteriei un conducător independent care dispută puterea lui Ipsilanti. Separat de cel din urmă prin divergenţe tot mai vădite, el e împins în chip firesc să supraliciteze ideea de „neam", chemînd sub steagul său pe toţi fiii naţiunii, indiferent de rang şi avere. Din clipa în care se află că ţarul îl dezavuează pe Ipsilanti, abandonîndu-i pe eterişti furiei represive a oştilor turceşti, tactica lui Tudor se schimbă în strategie : el încearcă să înfiripe un front solid de luptă împotriva ameninţării otomane, pe bază naţională,

Scanned with OKEN Scanner

renunțînd pentru moment să agite în sensul dreptății sociale, ca să nu-și pericliteze orice șansă de colaborare cu boierii.

La 20 martie, în ajunul intrării în București, apelează pentru prima dată la conștiința unității de „neam". Pentru „cîștigarea și nașterea a doua a dreptăților noastre", e necesară conlucrarea tuturora, „mici și mari" : „Fraților ! Cîți n-ați lăsat să stingă în inimile D-stră sfînta dragoste cea către patrie, aduceți-vă aminte că sunteți părți ale unui neam ; și că, cîte bunătăți aveți, sînt răsplătiri din partea neamului către strămoșii noștri pentru slujbele ce au făcut. Ca să fim și noi vrednici acestei cinstiri ale neamului, datorie netăgăduită avem să uităm patimile cele dobitocești și vrăjbile care ne-au defăimat atît, încît să nu mai fim vrednici a ne numi neam. Să ne unim dar cu toții, mici și mari ; și ca niște frați, fii ai uneia maici, să lucrăm cu toții împreună, fiește care după destoinicia sa."

În preocuparea de a-și proteja flancurile și a căuta luptei sale toate aliațele posibile, Tudor își pune, la un moment dat, problema conlucrării cu moldovenii, fiind astfel printre cei dintîi care situează chestiunea Unirii într-o perspectivă politică. La 5 aprilie învită pe mitropolitul Dionisie și pe marele vistiernic Alexandru Filipescu-Vulpe să poarte corespondență „cu dumnealor boieri moldoveni, ca uni ce sîntem de un neam, de o lege și supt aceeași stăpînire și ocrotiți de aceeași putere". „Urmează să știm cele ce se fac acolo — declară Tudor — și să le vestim ceste de aici ca, fiind la un gînd și într-un glas cu Moldova, să putem cîștiga deopotrivă dreptățile acestor prințipaturi, ajutorindu-ne unii pe alții". [7]

Și această idee, ca și toate cele pe care le-am trecut rapid în revistă, învederează că, deși elaborate în vîltoarea luptei și fără concursul unor intelectuali versați în științele politice, proclamațiile lui Tudor definesc opțiuni revoluționare coerente, deplin corespunzătoare cerințelor obiective ale dezvoltării sociale românești. E o dovadă că mișcarea pandurilor a dat expresie unor forțe de mult active în Țările Române, că ea cristalizează de fapt, în seria istorică a formării conceptului modern de națiune, o etapă esențială, aceea a „conștiinței de sine". Se poate spune — ca să vorbim în termeni hegelieni — că fiecare dintre punctele înscrise de Tudor pe steagul său de luptă „raționalizează realul', aducînd în felul acesta istoria în bătaia puștii, cu alte cuvinte, dînd oamenilor posibilitatea să-i accelereze cursul. Justificarea căii

Scanned with OKEN Scanner

revoluționare, identificarea conceptiilor de „popor", „patrie" și „națiune', viziunea democratică a suveranității, ideea de justiție socială pe bază burgheză (deci prezervînd proprietatea), prefigurarea unirii Munteniei cu Moldova — iată adevărați factori de polarizare ai energiei revendicative a maselor ; ei vor acționa intensiv în etapa următoare, constituind coloana vertebrală a pașoptismului. E aproape uimitor să constați cum cancelaria improvizată a unei revoluții populare, alcătuită din oameni fără o pregătire specială, a izbutit să pledeze legitimitatea insurecției și să-i definească linia strategică în formulări adecvate împrejurărilor locale și, în același timp, concordante cu gîndirea europeană înaintată a vremii. Lucrul acesta extraordinar nu dovedește oare că inspirația programatică a lui Tudor și a secondanților săi a fost dictată de experiența istorică însăși dar și că principiile revoluționare proclamate la 1789 și 1793 își croiseră drum în cugete ?

Ne putem, desigur, întreba de ce a fost lăsată aproape cu totul în suspensie problema reorganizării sociale și politice de după încheierea revoluției ? O explicație ar fi de căutat în originile eteriste ale mișcării lui Tudor, o alta — cel puțin tot atît de plauzibilă și nu de mai mică pondere —, în intuiția sa de autentic conducător revoluționar. În ceasul de explozie a mîniei populare, el va fi înțeles că orice discuție care să prelimine viitorul ar fi nu numai superfluă, dar de-a dreptul dăunătoare. Esențial era ca energia maselor să fie mobilizată în direcția luptei, a operării unui transfer de putere. De aceea, Tudor s-a mărginit să cheme, patetic și răscolitor, pe toți nemulțumiții, de orice neam și condiție socială, în lupta pe viață și pe moarte pentru cîștigarea „dreptăților, ocolind sarcina de a preciza în ce constau ele. Această rezervă, impusă de împrejurări, a avut darul să înlesnească jocul subtil al relațiilor cu Eteria ; ea a contribuit, de asemenea, la rapida întindere a mișcării, de vreme ce imprecizinea țelurilor îndreptățea pe fiecare să-i atribuie propriile sale scopuri.

Dar echivocul a fructificat mai ales în mintea urmașilor. În fapta ieșită din comun a lui Tudor, ei au putut saluta „revoluția" în forma pură și-n angajamentele sale de bază, care vor rămîne pe ordinea de zi de-a lungul întregului secol al XIX-lea : lupta pentru a scoate „națiunea' din beznele istoriei va fi de-aci înainte împletită cu aceea de a smulge „po-

Scanned with OKEN Scanner

porul" din servitute. În lumina acestei semnificaţii majore a evenimentelor de la 1821, Tudor capătă o funcţie exponenţială, identificîndu-se cu aspiraţiile obşteşti.

Pentru a fi luat în posesie de mit mai era nevoie de o contingenţă a destinului ; ea a venit sub forma unui final zguduitor, amestecînd oribilul şi ignobilul, ca într-o dramă shakespeare-iană. Grandoarea sumbră a acestei morţi a făcut să amuţească resentimentele celor ce trăiseră prea aproape de erou, fiind martori la cruzimile, mărunţişurile, poate la incertitudinile lui. Tudor va fi acaparat de poezie şi de imaginaţia populară, devenind un imbold al redempţiunii naţionale şi dreptăţii sociale. El va păşi în legendă încă înainte ca istoria să fi avut vreme să rostească asupră-i o judecată echitabilă. [8]

MITUL LUI TUDOR

Contemporanii ne-au păstrat despre Tudor o imagine uşor aburită, însă dintr-un singur bloc, care nu oferă prilej de controverse, nici surpriza vreunor descoperiri insolite. „Theodor — scrie F. G. Laurençon — era om de înfăţişare destul de comună şi care n-a primit nici o educaţie ; dar avea spirit natural şi o anumită dîrzenie de caracter care-i ţineau oarecum loc de cunoştinţe. Pe cît de puţin respectat şi de temut era Ipsilanti de soldaţii pe care-i comanda, pe atît era Tudor de ai săi". „Vladimirescu era firește om al războiului — relatează Chiriac Popescu, unul dintre căpitanii săi —, îndrăzneţ şi tot foc, puţin la vorbă şi voinic la inimă şi la suflet, nelenevos, cu multă minte sănătoasă şi curajos". Zilot Românul, care i-a fost ostil, pătrunde — după părerea lui A. Oţetea — „mai adînc în sufletul lui Tudor" : „Cu adevărat avea omul duh firesc şi vorba lui puţină, şi totdeauna pe gînduri, şi cînd îl frigea cărbunele ce-l avea ascuns în inimă scăpa cîte o vorbă desperată asupra tiraniei". În ianuarie 1819 i-ar fi spus episcopului Ilarion : „De-oi trăi, voi face douăsprezece perechi de opinci din pielea a doisprezece veliţi din Divan". Altă dată, despre boierii pribegiţi la Braşov : „Îi voi scurta de-o palmă pe cîţi sînt boieri divaniţi ; îi voi umple apoi cu paie şi-i voi trimite plocon din partea ţării la curţile împărăteşti, unde or să fie negreşit puşi la muzeu ; căci acolo e locul lor, lîngă

Scanned with OKEN Scanner

hiarele sălbatice". La Piteşti, unde fusese prins şi dus în lanţuri, M. Cioranu l-ar fi auzit spunînd următoarele vorbe, demne de oricare dintre marii eroi tragici ai istoriei : „Vreţi să mă omorîţi ? Eu nu mă tem de moarte. Eu am înfruntat moartea în mai multe rînduri. Mai înainte de a fi ridicat steagul spre a cere drepturile patriei mele, m-am îmbrăcat în cămaşa morţii." [9]

Din toate relatările se desprind cam aceleaşi coordonate ale personalităţii : o fire aspră, posacă, bănultoare ; un om sever cu sine şi cu alţii, dîrz şi vindicativ, prea mîndru ca să-şi dea pe faţă perplexităţile, prea orgolios ca să-şi recunoască slăbiciunile, dintre aceia care nu uită cînd şi de cine au fost umiliţi ; un răzeş inteligent, ridicat prin avere, ranguri şi experienţa vieţii cu mult peste pătura din care ieşise, peste viziunea despre lume, ambiţiile şi limitele ei ; un militar curajos şi destoinic, obişnult să poruncească şi să fie ascultat ; un solitar, necăsătorit, fără copii, care-şi revărsa căldura sufletească neconsumată asupra neamului său oropsit ; un revoluţionar de convingere şi instinct, inflexibil în voinţa de a nu se lăsa îngenuncheat de nicl o adversitate ; un suflet de flacără, zăvorît sub lacăte grele de tăcere, din care numai cîteodată răzbăteau, ca semne ale fierberii din adîncuri, nişte cuvinte clocotind de ură şi durere ; un patriot, în fine, în înţelesul cel mai înaintat şi mai nobil al termenului, care îşi contopise soarta cu a maselor populare şi-şl accepta cununa de spini fără să cîrtească împotriva Providenţei.

Prin întreaga lui configuraţie morală, Tudor se situează la antipozii tipologiei sufleteşti create de epoca fanariotă : e un om al principiilor, nu al compromisului, al austerităţii, nu al luxurii, al promptitudinii, nu al pertractărilor, al liniarităţii gîndului, nu al rococoului stilistic, al bărbăţiei şi jertfei, nu al moleşirii şi egoismului, al discreţiei şi stăpînirii de sine, nu al impudorii confensive şi istericalelor. Nu e greu a vedea că Tudor e un mesianic din familia lui Bălcescu şi Mickiewicz, avînd în minus faţă de aceştia cultura, dar, în plus, intuiţia nemijlocită a pslhologiei omului simplu.

Bălcescu a simţit în el un congener şi i-a invidiat soarta : „Vladimirescu, care avu norocirea de a purta glasul în numele poporului şi a personifica deşteptarea lui, avu încă norocirea de a-şi da viaţa pentru credinţa sa şi de a fi ucis de aceşti

Scanned with OKEN Scanner

fanarloți, pe cari și după moarte-i umbra lui urmează a-i mătura din țară". [10] Un luptător pentru drepturile națiunii, marcat de destin, care și-a asumat lucid cutezanța de a asalta cerul — așa îl vede pe Tudor Bălcescu, el însuși soldat al dezrobirii, stins în solitudine și amărăciune, fără ca vreo rază de speranță să-i înseninеze ultimele clipe. În această viziune, conducătorul revoluției de la 1821 devine nu numai precursorul luptelor de eliberare națională și socială ale sec. al XIX-lea, ci și înainte mergătorul mesianismului romantic românesc.

UN PRAG DE EPOCĂ

Mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu are semnificația unui prag de epocă, dar nu prin soldul dobîndirilor de moment, ci prin perspectivele deschise și efectele de ricoșeu. Pentru cine vrea să-i sesizeze dimensiunea reală, esențial nu este să vadă ce s-a obținut atunci în mod concret, ci să urmărească valul tulburărilor de adînc : cît de profund a fost agitată țara de frămîntările sociale și politice, ce zguduiri au declanșat ele în conștiințe, în ce măsură au intensificat și accelerat ritmul prefacerilor de structură. Cu alte cuvinte, mai însemnate decît rezultatele de moment, sancționate legal sau instituțional, sînt situațiile ireversibile, create în procesul confruntării forțelor de clasă, care vor determina, la scadențe mai apropiate sau mai îndepărtate, transformări hotărîtoare în planul istoriei și al mentalității.

O observație care se impune din capul locului e că evenimentele anului 1821 (denumire sub care cuprindem atît mișcarea pandurilor, cît și Eteria) au ca teatru de desfășurare țara întreagă și ca participanți, toate clasele populației, de la țăranul birnic pînă la marele boier de protipendadă. Sub forme și în grade felurite, ele nu cruță pe nimeni. Moldova e străbătută și în parte guvernată de mavroforii lui Ipsilanti, Țara Românească, de oștirea lui Tudor. În vreme ce țăranii se revoltă, nevoind să mai execute corvezile, iar arnăuții trimiși să-l prindă pe Tudor dezertează, îngroșînd rîndurile rebelilor, administrația, paralizată de spaimă și redusă la neputință, intră în dezagregare. În martie, cînd se află că Eteria e dezaprobată de țar, începe exodul în masă : boierii munteni caută

Scanned with OKEN Scanner

adăpost la Braşov şi Sibiu, moldovenii, dincolo de Prut. Oraşele se golesc, activităţile normale încetează, drumurile se umplu de bejeniţi, exacţiunile se înmulţesc : arderi de conace, atacuri la drumul mare, jafuri şi pustiiri. În special, elementele declasate care-i însoţesc pe eterişti se dedau la acte de vandalism. Urmarea e panica, iar panica produce, la rîndul ei, panică şi anarhie, într-un soi de ciclu infernal, ireversibil. Pînă la încheierea unui acord, de altfel efemer şi ineficace, între Tudor şi Ipsilanti, menit a rezolva vidul de putere, nimeni nu e stăpîn şi fiecare e stăpîn. Peste puţină vreme, venirea turcilor în expediţie punitivă — eventualitate care îngrozea de mult populaţia — aduce noi şi cumplite suferinţe.

Privit de aproape, prin relatările martorilor oculari, tabloul acesta dramatic sugerează o experienţă umană de o densitate şi o tensiune neobişnuite. Iată cîteva instantanee care ne dau „tonul", atmosfera de surescitare a momentului. „Într-una din zile — povesteşte biv vel sărdarul I. Dîrzeanu în cronica lui, editată prima dată de Cezar Bolliac, în 1868 — aprinzîndu-să un coş de la o casă din tîrg şi alergînd oamenii ca să-l stingă, precum este obiceiul, au început deodată arnăuţli să alerge pă poduri şi pă drumuri strigînd : turcii, turcii au venit ! Şi cu aceasta făcîndu-să mare spaimă şi turburare în politia Bucureştilor, au început ziua namiezea mare a fugi toţi în toate părţile. Şi era mare jale să fi văzut fămei cu copii în braţe, oameni cu dăsagi la spinare alergînd să iasă din poliţie numai cu trupurile, pînă ce s-au prins dă veste pentru iangînul ce era şi că nu este nimic. Apoi s-au întors cei mai mulţi şi fieşcare încărcînd prin casă au ieşit din politie apucînd care încotro au putut, neştiind dă ce fug, unde merg şi care le este spaima. Dintre cari unil s-au dus la mănăstirea Căldăruşani, unii la schitu Cernica, unii la schitu Ţigăneşti, unii la Tîrgovişte, unii la Vălenii-de-Munte, unii la Cîmpina şi alţii pe la moşiile lor, cercînd cu toţii greotatea vremii ce era : noroaie, zăpadă şi ninsori cu ploi amestecate."

Un anonim moldovean schiţează astfel cadrul general al întîmplărilor de la 1821 : „La anul 1821, toţi boierii şi neguţătorii au fost siliţi a lăsa în lacrimi amare ticăloasa lor patrii, cari se înfricoşa di cele mai mari nenorociri. Fieştecari dar au căutat scăpare a vieţii lui supt stăpînitile streini megieşăşti, lăsînd tot care părinţii şi strămoşii lui cîştigasă, şi necăutînd scăpări di cît a vieţii. Eu aice nu mai

Scanned with OKEN Scanner

întind a face prescriere tuturor nenorocirilor ce fieştecari în parte au suferit în vremea pribegirii lor prin locurile unde alergaseră mai cu grăbiri ; dar neci a grozăviilor întîmplate în patrie, unde au scormolit averile tîcăloşilor lăcuitori şi în celi mai ascunsă crăpături a pămîntului ; focul au pustiit capitala, multe tîrguri şi sfînte lăcaşuri, şi sabia au jărtvit mulţi nevinovaţi. În patrie nu rămasără dicît foarte puţin număr di deznădăjduiţi, care nimlca nu pierde scămbînd viaţa pi moarti, dar cred a cîştiga mult întru nişte aşa de grozavi întîmplări şi între obştească răsturnare."

Un alt anonim, acesta muntean, pătrunde mai concret în dramatismul evenimentelor : „Drumurile spre munte era băcsite de carăle băjănarilor, în vremea lapăviţii lunii lul februarie, cînd de greutatea noroiului unele cară să înţepenea în văgaşe adînci, iar la altele să frîngea osiile, şi altele să răsturna. Putea a vedea cineva atuncea boieri şi neguţători mari, puind umerile la osiile carălor şi oplntindu-se a le rădica din noroaie ; putea a privi cu ochi umiloşi cocoane de bun neam şi gingaşe cum mergea desculţe prin zăpadă şi prin noroi, tremurînd de frig ca vai de capul lor." „Lăcuitorii şi boieril nu ştia ce să mai facă şi încotro să mai apuce, că aicea avea numai frică de jăfuire, iar cîţi se trăgeau spre munţi sau vrea să intre în ţara nemţească găsea jăfuirea în faptă, că sau în mîinile arnăuţilor cădea, sau în mîinlle Ipsilanteştilor ; şi ori aceia, ori aceştia îi prăda şi îi despuia de îi lăsa napi. Deci nu mai găsea altă ferire decît prin mînăstiri şi prin hanuri, iar mulţi umpluseră mănăstirile după afară : Căldăruşanl, Zneagovul şi Cernica şi alte schituri."

Dar iată cîteva rînduri datorate unei înalte feţe bisericeşti, însuşi mitropolitului Veniamin Costache. Deşi el scrie cîţiva ani după evenlmentele de pomină, îi simţim condeiul încă tremurînd între degete de oroarea celor petrecute : „La anul (1821) fevruarie, 22, seara spre 23, cînd fără de legile noastre au încordat arcul d(u)mnezăieştii urgii şi l-au gătit pre el şi într-însul au găsit vasele morţii, ca un trăsnit din ceriu au căzut preste ticăloasa ţară aceasta complita răzvrătire a grecilor şi îndată după aceasta, nemaiputînd suferi grozăville şi relele ce urma cu necontenire şi cu sporire, au început fieştecarele a-şi căuta scăparea vieţii sale. Toate averile clironomisite şi agonisite era de nespusă supărare celui ci le avea

Scanned with OKEN Scanner

şi unde apoca zvîrlindu-le le mistuia, de nimic alt îngrijindu-să fără numai de viiaţă. Cîmpi cu necuprinsă de ochi întindere era plini de norod, ceriul avînd acoperămînt şi aşternut numai pămîntul : şiraguri necurmate pre drumuri de bărbaţi şi femei cu copii în braţe înbulzindu-să, năvălea la scăpare. Codrii cel mai adînci gemea de norod rătăcind. Cel mai ticălos bordei în locul de scăpare să părea palat la cei carii mai înainte nu încăpea în cele mai desfătate curţi, iar cei mai mulţi dintru aceştia să desfăta pe subt trăsurile lor, dosindu-să de soare şi de ploaie." Mitropolitul însuşi îşi abandonează turma şi, sub haine de împrumut — ceea ce duşmanii săi îi vor reproşa ulterior — o porneşte şi el spre limanul izbăvitor al Rusiei : „Întru o aşa înfricoşată privelişte, am dat şi eu dosul urgiei şi am trecut peste hotar într-o căruţă proastă îmbodolit peste obraz cu un brîu de lînă, cu o mîntă nemţească îmbrăcat şi cu o pălărie pe cap : ticălosul om... ce nu-şi închipuieşte ca să-şi apere vlaţa".

Refugiul dorit în Rusia sau împărăţia Habsburgilor nu era însă uşor de atins. Adesea, chervanele sînt oprite, sau locurile de popas, unde boierii odihnesc peste noapte, sînt călcate de răsculaţi ori de tîlhari. Doi dintre boierii însemnaţi al Ţării Româneşti, Iordache şi Grigore Oteteleşanu, sînt astfel surprinşi la conacul lor întărit din Beneşti-Vîlcea de o ceată răzleţită de panduri, condusă de Hagi Prodan. După o rezistenţă inutilă, care-i îndîrjeşte pe atacanţi, fără a-i pune la respect, Oteteleşenli sînt siliţi să se predea. Oamenii lui Hagi Prodan încarcă tot ce găsesc prin sipete şi cufere, lăsînd neatinse doar lucrurile lui Petrache Poenaru, deoarece acesta se angajase să treacă de partea răsculaţilor. Dar de abia pleacă Hagi Prodan, şi se ivesc alţi nepoftiţi : doi panduri beţi, Iova şi Ienciu, în fruntea unui grup de oameni fără căpătîi, anarhizaţi, gata să taie şi să jefuiască. Ei fură tot ce mai rămăsese, pînă şi argintul icoanelor, dau foc acareturilor, îi batjocoresc şi-i înspăimîntă pe boieri, inclusiv pe Petrache Poenaru, care protesta zadarnic că se alipise „armatei mîntuirii". Din fericire, Tudor se află prin apropiere ; intervenţia lui salvează lucrurile „in extremis". Înştiinţat de cele petrecute şi preocupat, ca totdeauna, de reprimarea indisciplinei, dă un exemplu straşnic : pune să se taie capetele celor doi instigatori, Iova şi Ienciu. Apoi acordă Oteteleşenilor trei panduri de escortă, care să-i întovărăşească pînă la mănăstirea Horezu.

Scanned with OKEN Scanner

Starea de splrit a victimelor o reflectă rîndurile de mai jos, extrase din însemnările lui Iordache Oteteleşanu : „Ar fi prea trist şi îngrozitor să descriu cu d-amănuntul toate suferinţele noastre. Şi ar fi peste putinţă. Căci numai dacă ar trăi şi acuma toţi cîţi eram p-atunci şi să arate fiecare ce a suferit de frică în cele opt zile de la plecarea lul Tudor şi pînă la venirea celor trei panduri, pe care ni-i trimisese de pază, la drum. Căci, cum vedeam nescai panduri trecînd, ceea ce se întîmpla în toate zilele, noi fugeam în pădure, unde rămîneam şi noaptea de dormeam pe aşternut de crăci cu frunze uscate de tufă, puse peste zăpadă, şi fără nlci un acoperiş, numai cu hainele ce se milostiviseră jefuitorii, rebeliştii lui Prodan, de ni le dideseră de pomană, deşi era tot dintr-ale noastre. Şi apoi şi puţina şi proasta hrană ce era numai de mălai şi fasole sau, cîteodată, şi cu varză acră, şi aceasta puţină.“ E revelator procedeul la care recurg boierii înfometaţi pentru a-l intimida pe ţărani şi a-i obliga să le procure hrană. „Pînă cînd am trimis căpăţînele celor doi tîlhari de le-au pus d-oparte şi de alta de poarta curţii caselor noastre, înfipte în limbele stoborilor curţii, de le-au văzut şi oamenii din satul Beneşti şi le-au cunoscut că sînt ale celor ce ne-au jefuit şi că i-a tăiat Tudor, abia după aceea au venit la noi preoţii din Beneşti şi isprăvnicelul moşiei, care ne-au adus făină de grîu, legume, varză acră (că era în post), rachiu şi vin, toate din ale noastre.“

Nicolae Văcărescu, poetul, trimis de boieri în fruntea cîtorva detaşamente de lefegli ca să-l înduplece pe Tudor să se predea sau să-l supună prin puterea armelor, a înţeles repede că sarcina îi depăşeşte mijloacele şi a făcut cale întoarsă. Circumstanţele le-a explicat astfel lui Iordache Golescu : „Todor, cum a intrat în Craiova ,a împărţit prin toate satele publicaţii că nici un sătean să nu să mai supuie la nici o poruncă d-ale stăpînirii, decît numai la poruncile lui, că iel s-a sculat asupra stăpînirii, ca să scape pă norod dă chinurile fanarioţilor, şi cel mai dă temei cuvînt, ca toate moşiile bolereşti, mănăstireşti, şi ale eparhiilor să le facă ale ţăranilor ; iei să le împarţă între ei ; să nu mai dea nici dijmă, nici clacă, ci ca nişte stăpîni să le stăpînească lei desăvîrşit“. După cum se vede, caracterul antifeudal al mişcării lui Tudor nu e obiect de interogaţie pentru Nicolae Văcărescu, ci realitate efectivă, cunoscută la faţa locului. „Aşa inviersă-

Scanned with OKEN Scanner

nîndu-se ţăranii — continuă el —, pă unde treceam tot cu ciocoi mă zgornea : «Uideo, ciocoiule ! Uldeo, ciocoiule !», auzeam în urma mea. Iar pă boieri, boiernaşi, negustori, negustoraşi, arîndaşi, meşteri şi orice om vedea cu o jăbea, cu un anternaş mai curat îmbrăcaţi, pînă la piele îi dăspuia craii, numindu-să unii ai lui Todor, alţii ai lui Farmachi, alţii ai lui Duca, şi alţii cu felurimi dă numiri dă căpitani."

Cei doi Goleşti, Iordache vornicul, autorul dialogurilor dramatice şi al dicţionarului, şl Dinicu, logofătul, autorul celebrului memorial de călătorie, cunosc şi ei incidente din cele mai dezagreabile. Pe Iordache, care părăseşte Bucureştiul numai după ce află de eşecul misiunii lui Nicolae Văcărescu, arnăuţii îl jefuiesc de două orl, o dată pe drumul spre Piteşti, apoi la Curtea de Argeş, unde venise să-şi regăsească familia, fugită în pripă de la Goleşti. „Dă acolo (Curtea de Argeş — n.n.), neputînd scăpa, fiind mănăstirea înconjurată de craii lui Simeon, şi unde pă toată zioa trecea cîte un căpitan dă zavergii şî le dam, dimpreună cu ceilalţi acolo închlşi, îndestulă cheltuială, dă iznoavă intrai în tocmire dă bani cu cei dă acolo crai, şi, dîndu-le şî banii ce-mi mai rămăsese şi hainele toate, pînă la cămaşă, şî şaluri, şî ceasornice, şî scule dă diamant, şî nişte sfinte moaşte — ce le purta Marghioliţa pururea asupra dumnealei —, d-abea îmi deteră voie să intru la vamă, şî aşa scăpai şî ieu".

Păţania lui Dinicu Golescu e asemănătoare : „...Cum sosiiu la Cîmpina, acolo m-a coprins Duca cu arnăuţii lui ; neferii miei îşi deteră coatele cu iei şî să uniră cu iei. Ieu rămăsei în mîlnile lor, singur. Mă despuieră, îmi luară tot după mine, şî arme, şî haine, şî bani ; îmi propuse Duca că or să intru cu iel în Eteria lor şi a tutulor Fanarioţilor, împotriva pămîntenilor, sau să mă întorc înapoi la Braşov, că într-alt chip nu poci scăpa dă băltacele şi dă chilomurile lor. Dă voie, dă nevoie, mă întorsei în Braşov." [11]

Fără îndoială că amintirea acestor bejenirl în pripă, a acestor goane năpraznice prin zloată, a nopţilor petrecute în capul oaselor, adulmecînd scene de groază, a zilelor de umilinţă şi deznădejde, în care mai nici una dintre înaltele feţe ale ţării nu scăpase de furia plebei sau de vandalismul bandelor de arnăuţi, nu putea să se şteargă fără urme din memorie. Spre deosebire de alte ceasurl de cumpănă, cînd un război, o incursiune a pazvangiilor sau o intrigă politică îl silise pe

Scanned with OKEN Scanner

cutare sau cutare boier să-şi caute scăparea în fugă, dincolo de munţi, de data aceasta evenimentele păreau să conţină în rostogolirea lor dramatică şi imprevizibilă ceva ireparabil.

În primul rînd, amploarea desfăşurărilor făcea inoperantă orice comparaţie cu trecutul. Unele izvoare contemporane evaluează la 17.000 numai pe refugiaţii din Ţara Românească, adăpostiţi la Lugoj, Sibiu, Braşov şi în satele de-a lungul frontierei, dintre care 12.000 la Braşov. Reiese că în majoritatea sa clasa conducătoare părăsise ţara, fenomen în adevăr neobişnuit, care amplifica în proporţii enorme spaimele şi anxietăţile indivizilor.

Apoi, ca niciodată pînă atunci, boierii fuseseră confruntaţi cu puterea devastatoare a revoluţiei. „Fugiseră — după cum o declarau singuri într-un arz către Poartă — de frica ţăranilor hoţi ce năvăliseră, cu mari vrăşmăşii şi răutăţi asupra ţării, ca nişte fiare sălbatice şi înveninate". Cuvintele incendiare ale proclamaţiilor lui Tudor şi ecoul fulgerător, înregistrat de ele în rîndul maselor, ca şi manifestările de violenţă ale ţărănimii exasperate le revelaseră ceva oribil : că tensiunile de clasă interne, contradicţiile dintre interesele marii mase a populaţiei şi instituţiile anacronice ce reglementau viaţa socială ajunseseră la o limită explozivă. Era greu ca în contextul european al Sfintei Alianţe, care transformase vigilenţa faţă de orice fel de insurgenţă într-o politică de conservatism rigid şi anacronic, boierii refugiaţi la Braşov şi Sibiu să nu sesizeze legătura evenimentelor petrecute în Ţara Românească şi Moldova cu undele seismice declanşate de Revoluţia Franceză, active pretutindeni şi cu neputinţă de stăvilit, în pofida represiunilor, a afuriseniilor bisericii şi alianţei împăraţilor. Ideea că Ţările Române au ajuns într-o răspîntie a istoriei, că fără a proceda la reforme clasa conducătoare e ameninţată să cunoască dezastre şi mai mari decît acela din care tocmai ieşise, flutura într-un fel mai deslușit sau mai confuz, prin toate minţile. [12]

De aceea, exilul din 1821 a putut avea mai puţin decît oricînd caracterul unei sleste confortabile. Desigur, boierii mari s-au ostenit, mai ales la început, să facă „bonne mine à mauvais jeu" : aparent, şi-au menţinut raporturile guvernate de eticheta curţii fanariote, cu petreceri, vînători şi spectacole de teatru italienesc, cu cheltuielile somptuare şi comerţul social de cerc închis al vremilor de tihnă, ca şi cum nimic

Scanned with OKEN Scanner

esențial nu s-ar fi schimbat și singura lor preocupare ar fi fost să-și conserve „ighemoniconul" în fața negustorimii placide și cuminți a Brașovului ori Sibiului.[13] Dar destul de repede rezervele pecuniare au început să se istovească. Pe de altă parte, perplexltățile născute de mișcarea lui Tudor Vladimirescu și modificările politice intervenite în statutul Principatelor i-au determinat să încerce a-și fixa locul în cadrul noilor așezări. Boierii micl, care nu se considerau responsabili de nenorocirile țării și nu aveau de apărat, ca cei mari, privilegii exorbitante, nici atîtea atașe la viața orientală, s-au arătat dln capul locului mai receptivi față de ideile noi. Ei socoteau momentul potrivit ca să revendice înlăturarea hegemoniei protipendadei și un rol mai important în conducerea treburilor publice.

Fapt e că, în întregul ei, boierimea nu se putea sustrage, ca în reședințele poleite din București și Iași, întrebărilor supărătoare : de ce ? și mal ales : ce trebuie făcut ? În cele mai multe cazuri nu era vorba de un examen de conștiință, așa cum, fără menajamente pentru vanitatea rănită, cu o veritabilă furie autocritică, va întreprinde, în 1826, Dinicu Golescu. Nu scrupule morale îi chinuiau de obicei pe membrii clasei conducătoare, ci instabilitatea timpurilor, incertitudinea viitorului propriu, conștiința tot mai imperioasă că surpărlle anunțate de Revoluția Franceză au devenit inevitabile și la noi. Ei își dădeau seama că preponderența fanariotă era pe punctul de a se prăbuși ; vidul creat oferea posibilități de afirmare sporite, dar și răspunderi greu de asumat. „Cu tactul lor fin, format de practica îndelungată a intrigilor, boierii români înțeleseseră că, învingînd sau ba cauza Eladei — și cu atît mai mult în cea de a doua eventualitate —, s-a sfîrșit cu Influența fanariotă în Turcia". De aceea, încă înainte de zdrobirea eteriștilor, din momentul în care se aflase că țarul îl dezaprobă pe Ipsilanti, ei manevraseră în sensul desolidarizării poporului român de orice legătură cu mișcarea de eliberare a grecilor.

În aceste împrejurări, restabilirea domniilor pământene constituia mai mult un început decît un sfîrșit de epocă De-abia de aci înainte se puneau marile probleme, căci, din fundătura în care zăcuseră un secol și mai bine, așteptînd pasiv ca împărățiile vecine să le reglementeze soarta. Țările Române păseau dintr-o dată în istorie, proclamîndu-și prin

Tudor Vladimirescu voința de a-și auto-determina existența națională. Și în același timp — fapt de excepțională gravitate —, clasa conducătoare intra în epoca nouă cu prestigiul știrbit în urma tulburărilor anului 1821. Cine ar fi putut să uite spectacolul înfricoșător al plebei dezlănțuite, care-și pierduse cuviința, respectul secular față de autoritate și stăpîni, teama de represalii ? Oricît ar fi voit unii dintre boieri să reducă cele întîmplate la proporțiile unui incident trecător, un fapt esențial survenise, pe care nimeni nu-l mai putea ignora : anume, evenimentele de la 1821 scoseseră la iveală și la noi, ca și în celelalte țări ale continentului, rolul poporului ca factor creator de istorie.

Sub comanda lui Tudor Vladimirescu, el însuși om de jos, masele ajunseseră, fie și pentru un moment, în poziția de a dicta : în fața mîniei și exasperării lor, boierii trebuiseră să se umilească sau să fugă, să-și abandoneze averile paraginei și devastării sau să încerce, prin vicleșug, să ajungă la o tranzacție. Pînă la urmă totul se aranjase : Tudor fusese omorît, eteriștii nimiciți, dar viața nu-și mai putea reînnoda firul, sărind peste anul 1821, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Erupția care avusese loc putea să izbucnească iarăși; era deci necesar, în primul rînd, ca prin exemple strașnice și întărirea mijloacelor de represiune, să fie paralizată pe viitor orice încercare de răzvrătire. Apoi, trebuia restabilită autoritatea clasei stăpînitoare. „Să se stingă cu totul orice duh de răzvrătire de pe pămîntul Țării Românești — cer boierii — în chipul în care au fost împrăștiate și zădărnicite toate revoluțiile din Europa". [14]

Dar dincolo de acest obiectiv, care făcea unanimitatea privilegiaților, începeau divergențele : toți simțeau necesitatea reformelor, însă fiecare le vedea în altfel. Mișcarea lui Tudor și Eteria așezaseră o lespede între trecut și prezent ; ele întrevederaseră labilitatea structurilor feudale și inadaptarea Principatelor la cerințele vieții moderne. Nu se putea avansa fără a proceda la o reorganizare a administrației și o reîmpărțire a puterii. Dar cum și în ce sens ?

Tocmai în provizoratul refugiului de la Brașov, Sibiu, Cernăuți, care-și pierdea lustrul pe măsura prelungirii și a secătuirii treptate a resurselor, boierii mari, boierii mici, intelectualii — în limita restrînsă în care se poate vorbi de ei ca de o categorie independentă — s-au văzut obligați să-și

regîndească destinul, proiectîndu-l pe ecranul tulbure al epocii. Au rezultat proiecte de constituţie, memorii, scrieri politice, pamflete, apoi, după ce convulsiunile sufleteşti s-au resorbit şi s-au sublimat, opere literare în versuri şi proză de un accent nou, prin căldura tonului şi vibraţia sensibilităţii. Încît cuvintele rostite în 1825 de Chezarie, episcopul de Buzău, la instalarea sa în scaunul episcopal, pătrund surprinzător de exact în miezul faptelor : „Acest an (1821 — n.n.), deşi este amar la sufletul românescului trup, dar însă meşter povăţuitor românilor pentru vremile viitoare. Acest an, cu adevărat s-au arătat alt Apelis, zugrăvind pe de o parte înnegritul suflet al grecilor, cu cele mai adevărate văpsele ale adevărului, şi pe de alta, arătînd românilor poteca dezrobiei lor şi a dobîndirii binelui lor ! O, anule cu leatul 1821 ! Tu cu adevărat prin intrare-ţi ai şi pricinuit românilor amărăciune, dar deodată şi deşteptarea ! Lunile tale academii s-au închipuit pentru români, zilele tale învăţături s-au făcut pentru români, ceasurile tale dascăli s-a aşezat pentru români, iar minuturile tale ca nişte sori luminători s-au înfipt în simţirile românilor !“ [15]

DUPĂ 1821

Evenimentele anului 1821 scoseseră la iveală exasperarea clasei ţărăneşti şi neajunsurile cronice ale rînduielilor feudale. Dar măsurile de îndreptare reclamate nu numai de victime — de ţăranli reîntorşi la traiul de obidă şi asuprire, ci de înşişi beneficiarii represiunii, de marii boieri, lezaţi în interesul lor de producători de cereale-marfă şi speriaţi de amploarea nemulţumirilor obşteşti — aceste măsuri de îndreptare, socotite indispensabile de toată lumea, deşi gîndite în mod contradictoriu la nivelul „privilegiaţilor“ şi al „plebei“, vor fi tărăgănate ani în şir, deoarece regimul instituit după 1821, denumit al „domniilor pămîntene“, perpetuează vechea neputinţă şi incurie ce adusese Principatele pe marginea prăpastiei.

Este adevărat că cei doi domnitori numiţi de Poartă în iulie 1822 (fără asentimentul Rusiei, ceea ce le-a făcut tronul şubred de la început), Grigore Ghica, în Ţara Românească, şi Ioniţă Sandu Sturdza, în Moldova, au preluat o succesiune

grea : ei găsiseră vistieria goală, o datorie externă de peste 10 milioane taleri, agricultura în paragină, comerțul dezorganizat, administrația în destrămare. În plus, Turcia își exercita tutela ca și înainte : dreptul de monopol asupra produselor, plata tributului, posesiunea de enclave pe teritoriul românesc, garnizoană de ocupație pînă la restabilirea ordinei etc. Dificultatea cea mai mare nu izvora însă din existența acestor dificultăți, ci din imposibilitatea noului regim de a le depăși.[16]

Domnitorii trebuiau să aplice directivele Porții și, în același timp, să nu dăuneze intereselor rusești — situație cu atît mai incomodă, cu cît suspiciunea era mare de ambele părți, iar libertatea lor de manevră aproape nulă. Aritmetica elementară a politicii îi împingea să ia unele măsuri în favoarea populației, ca o contrapondere față de influența excesivă a nobilimii, dar în atmosfera de supralicitare conservatoare de după revoluție chiar cele mai timide inițiative riscau să fie tălmăcite drept slăbiciune sau drept complicitate la întinderea anarhiei. O grea ipotecă o constituia existența unor emigrații boierești ostile, la Brașov și Cernăuți, care urmăreau să agite spiritele în țară și, îndeosebi, să-i compromită pe noii cîrmuitori în fața marilor puteri.

În aceste condiții, atacați dinăuntru și dinafară, obligați să tolereze răfuielile diverselor coterii boierești, în lupta pentru reîmpărțirea dregătoriilor bănoase, domnitorii se mulțumesc să expedieze afacerile curente și să acționeze în funcție de oportunitățile momentului, renunțînd la inițierea reformelor, care singure le-ar fi putut justifica opera de guvernare. Dar procedînd astfel, ei nu făceau decît să sporească nemulțumirea generală. Era un cerc vicios.

În fapt, în timpul domniilor pămîntene, vechile racile ale fanariotismului se mențin aproape fără știrbire, iar situația populației de la sate continuă să se deterioreze. În conflictul dintre boierii mari și cei mici, primii cîștigă partida sau, în orice caz, reușesc să limiteze la maximum concesiile pe care sînt obligați să le facă. Împărțită în facțiuni care se concurează în privința distribuirii funcțiilor remuneratorii și a exercițiului puterii, clasa conducătoare își regăsește însă solidaritatea de oricîte ori e vorba să folosească slăbiciunea domniei și să exploateze teama de „jacquerie“ ce stăpînea spiritele, ca să arunce noi poveri pe spatele țărănimii.

Scanned with OKEN Scanner

Avizi de numerar mai mult decît oricînd, datorită cheltuielilor somptuare (pe îmbrăcăminte, veselă, mobilier, echipaje) şi împrumuturilor contractate în exil, dornici să tragă toate foloasele posibile din extinderea relaţiilor de piaţă, boierii pretind şi obţin mărirea rentei feudale. Nefiind posesori de capital sau, în cazul afirmativ, neavînd nici un chef să-l investească în procurarea de maşini şi în efectuarea de ameliorări funciare, ei caută să intensifice producţia de cereale-marfă, storcînd ţăranului mai multă muncă silită. Astfel, impun legalizarea a 12 zile de clacă (acolo unde se practicau mai puţine), sporirea dijmelor şi plata unor redevenţe în muncă sau bani către proprietari, cu titlu de despăgubire pentru pagubele suferite în timpul răscoalei. Pe de altă parte, în Ţara Românească, îl silesc pe domnitor să aplice cu străşnicie consemnele primite, întreprinzînd o campanie punitivă împotriva pandurilor şi celor suspectaţi de a-i fi ajutat. Cum e şi de aşteptat, aceasta dă loc la grave abuzuri şi samavolnicii. „Trupele valahe — citim într-o corespondenţă consulară, din 27 iulie 1823 — fac arestări, şi adesea se poate întîmpla, probabil se şi întîmplă, ca o duşmănie personală să le conducă paşii... E foarte de temut că printre aceşti nenorociţi se află mulţi nevinovaţi. Dacă s-ar urmări închiderea tuturor celor mai mult sau mai puţin amestecaţi în revoluţie — notează cu ironie raportul —, atunci ar trebui golită curtea domnească şi despopulat Bucureştiul." [17]

Nu e de mirare că, în această situaţie, entuziasmul stîrnit de restaurarea domniilor naţionale în rîndurile unei fracţiuni luminate a boierimii, îndeosebi de origine mijlocie şi mică, se stinge destul de repede. „Noi tot ce-am învăţat urmăm — scria Zilot Românul, cu amărăciune, după reîntoarcerea din exil, în octombrie 1822 —, ba încă acele ce mai înainte le numea grecii pre limba lor Katahrisis, adică urmări împotrivă, nescrise şi necanonisite, noi ne apucarăm acum de le potrivirăm, le scriserăm şi le legiuirăm". Consulul prusian Kreuchely raporta şi el că „o mare parte a valahilor, care-i detestau odinioară şi-i detestă şi astăzi pe greci, le-ar dori totuşi reîntoarcerea pe tronul Principatelor, afirmînd că, oricît de anevoios le-ar fi fost jugul acestor străini intriganţi, se simţeau totuşi mai fericiţi atunci, decît acum, sub cîrmuirea unor conaţionali". [18]

Cinci ani după mişcarea pandurilor, după jertfa lui Tudor Vladimirescu şi a tovarăşilor săi de arme, totul părea a fi revenit la ceea ce fusese : într-un decor schimbat — fără fanarioţi şi cu eliminarea din poziţiile influente a boierilor greci neasimilaţi —, se joacă aceeaşi dramă a unui popor spoliat de dreptul existenţei omeneşti, umilit, redus la mizerie şi deznădejde. Totuşi era cu neputinţă ca unei societăţi trecute prin purgatoriul revoluţiei şi în care raporturile patriarhale se dizolvau într-un ritm rapid, să i se aplice „à la longue" metodele de guvernămînt şi gestiune ce conduseseră la faliment. După zdruncinarea temeliilor ordinei vechi şi punerea sub semnul întrebării a legitimităţii ei, ceea ce fusese resimţit în trecut ca anacronic era şi mai puţin compatibil cu aspiraţiile oamenilor. Spiritul de răzvrătire creştea nu numai fiindcă, în mod obiectiv, situaţia ţării se înrăutăţise, ci mai ales pentru că, în lumina confruntării cu Europa şi a mişcării de la 1821, această situaţie devenea din ce în ce mai insuportabilă.

Dovada tensiunilor sociale în creştere o constituie răbufnirea violentă a mîniei populare. În 1826, se produce chiar în Oltenia, unde amintirea lui Tudor se păstrase vie, un început de răscoală, sub conducerea a doi foşti panduri, Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui. Ei adună o ceată de răzvrătiţi, lansează o proclamaţie, îl prind pe vătaful de plai al Cloşanilor şi se întăresc în mănăstirea Topolniţa. Scenariul e cel al mişcării de la 1821, lipseşte însă concursul circumstanţelor favorabile şi, îndeosebi, inteligenţa şi magnetismul personalităţii lui Tudor. Insurecţia e izolată şi eşuează înainte de a fi apucat să-şi desfăşoare steagul în văzul oamenilor. Stăpînirea recurge la pedepse straşnice spre a servi de exemplu : cei doi conducători sînt spînzuraţi în marginea Bucureştilor, iar complicii trimişi la ocnă.

Şi totuşi, în pofida hotărîrii autorităţilor de a curma din faşă orice încercare de dezordine, nemulţumirea acumulată la sate explodează ici şi colo, delicvenţa e îmbrăţişată ca formă de protest, cetele haiduceşti se înmulţesc. Ele cutreieră pădurile şi atacă la drumul mare, uneori coborînd pînă în marginea oraşelor. Kirdjali — un haiduc, pare-se de origine bulgară, care luptase alături de eterişti, săvîrşind minuni de vitejie la Sculeni, evocat şi de Puşkin într-una din povestirile sale — umple de groază boierimea Moldovei în vremea lui

Scanned with OKEN Scanner

Ioniță Sandu Sturdza. El împinge cutezanța pînă la a-i adresa domnitorului un adevărat ultimatum: cere să i se predea în termen de 8 zile 2000 de ducați austrieci, amenințînd în cazul contrar că va da foc Iașilor. [19]

Starea de fierbere a spiritelor, pe de altă parte, dezechilibrul tot mai evident între nevoile țării și instituțiile ce-i guvernau existența conduc în cele din urmă la punerea pe ordinea de zi a mult așteptatelor reforme. La Akerman (25 sept./7 oct. 1826), Rusia și Turcia hotărăsc ca domnii și divanurile Munteniei și Moldovei să se ocupe „fără cea mai mică întîrziere" „de măsurile necesare pentru îmbunătățirea stării Principatelor încredințate îngrijirii lor". Se precizează anume că „aceste măsuri vor forma obiectul unui regulament general pentru fiecare provincie, care va fi pus imediat în aplicare". [20]

Pe baza stipulațiilor convenției de la Akerman se creează comisii însărcinate să elaboreze proiecte de reformă. Munca acestora e însă paralizată de opoziția surdă a marii boierimi, care se temea că va fi constrînsă la concesii în favoarea țărănimii. Procedînd cu abilitate, ea caută să conjure pericolul unei disidențe în tabăra proprietarilor, străduindu-se să asocieze boierimea mică în apărarea privilegiilor comune. Preconizează astfel semnarea unor angajamente secrete, așa-zise „legături", prin care toate fețele boierești, indiferent de treaptă, se obligă sub jurămînt să-și acorde sprijin reciproc. „În frunte cu Preasfințitul arhipăstor — citim într-unul din aceste documente —, ne cunoaștem în corps d'état, noi între noi, toți, și aceasta vrea să zică că nici un sfat, nici o lucrare pentru ale pămîntului să nu primim a se face fie în obștia, fie în particular, fără de noi toți, prin în scris chemare". Scopul urmărit e limpede: trebuia evitat ca noile reforme, a căror adoptare o impusese convenția de la Akerman, să aducă vreo atingere prerogativelor feudale ale proprietarilor. „Privileghiile, fie a statului, fie particularnice — se spune mai departe în «legătura» citată —, atît acele cît oarecum încă mai stau în ființa lor, cît și acele cîte s-au strămutat sau s-au stîrpit, avem a le aduce în adevărata formăzuire așezămîntului lor, și nicidecum a suferi lucrare de împotrivă".

Rezultatul acestei prevalențe a marii boierimi îl constituie în Moldova reducerea la tăcere a boierilor mici, cu idei liberale, așa-zișii „cărvunari", care încercaseră fără succes să

impună adoptarea unor proiecte de reformă, de altfel — cum vom vedea — fără nimic revoluționar. Prin faimoasa *Anafora pentru pronomiile Moldovei*, sancționată de Ioniță Sandu Sturdza, la 12 aprilie 1827, protipendada smulge domniei — după cum observa cu dreptate A. D. Xenopol — „niște privilegii afară din cale, precum nu le avusese niciodată în Țările Române clasa boierească". În adevăr, documentul prevede imunitatea fiscală a tuturor stăpînilor de moșie, indiferent de rang ; dreptul de proprietate absolută asupra pămîntului, pădurilor, islazurilor, ca și asupra velnițelor, morilor, fabricilor sau subsolului aferent ; oprirea mutării locuitorilor fără încuviințarea stăpînilor ; alcătuirea divanului numai din boieri de prima treaptă ; menținerea intactă a sistemului scutelnicilor și poslușnicilor ; acordul obligatoriu al divanului pentru a da putere executorie sentințelor domnești împotriva boierilor. În chiar momentul în care țara căpăta posibilitatea de a păși pe un drum de înnoire, marea boierime oferea încă o dată spectacolul rapacității și egoismului, dovedind că nu învățase nimic din lecțiile dure ale istoriei. Ea bloca, pur și simplu, perspectivele progresului. [21]

Încît, de aproape, fără o situare în perspectivă și un examen al vieții spirituale ce clocotește sub decorul rînduielilor mutilate de orice sens al umanului, imaginea deceniului al treilea pare cenușie, apăsătoare, îndeosebi, nesemnificativă. Adevărul e însă altul.

Cu tot imobilismul de suprafață, cu toate că ordinea veche pare să se cramponeze și să găsească mijloace de a rezista valurilor care o asaltează, în adînc factorii de disoluție se acumulează : procesul de eroziune al structurilor feudale, accelerat de evenimentele anului 1821, se desfășoară cu și mai multă vigoare decît în trecut, contradicțiile cresc în intensitate și energie propulsivă, forțele ostile regimului încep să-și conștientizeze protestul, ceea ce va avea drept consecință schimbarea rapidă a însești condițiilor de desfășurare a luptei anti-feudale. Viața ideologică intră într-o perioadă de efervescență, iar literatura, sub influența comoției produse de mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu, se apropie de viața oamenilor, de visurile și neliniștile lor.

De îndată ce ne îndepărtăm de aparențe și scrutăm realitatea interioară a epocii, fie în planul mutațiilor sociale, fie în cel care ne interesează aci — al mișcării ideilor, se vede

Scanned with OKEN Scanner

că marele şoc al anului 1821 nu încetează să genereze desfăşurări hotărîtoare şi ireversibile, că perioada dintre 1821—1830 este, de fapt, dramatică, interesantă şi fecundă. Ca orice tranziţie, ea amestecă noul şi vechiul, făgăduielile viitorului şi rănile necicatrizate încă ale trecutului. Ca orice tranziţie, ea pare o continuitate, deşi reprezintă un viraj al istoriei.

CRIZA INTELECTUALĂ ŞI MORALĂ

CONSIDERAŢII PRELIMINARE

Am văzut în paginile anterioare că încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea contextul social şi politic al Principatelor generează unele condiţii favorabile manifestării luminilor, mai întîi pe baza emulaţiei cu neo-grecismul, apoi, pe cont propriu, în pas cu afirmarea conştiinţei naţionale. Dar acest luminism se menţine la un nivel restrîns : el are de biruit rezistenţa bisericii ortodoxe, climatul neprielnic întreţinut de absolutismul şi instabilitatea domniilor fanariote, îndeosebi, însă, indigenţa paralizantă a mijloacelor propăşirii intelectuale (lipsesc şcoli superioare în limba naţională, centre laice de polarizare a cărturarilor, o tradiţie publicistică în domeniul profan etc.). Întîmpinînd atîtea obstacole şi nedispunînd de stimulente, luminismul nu reuşeşte să se încorporeze ideologic, manifestîndu-se sub forma unor iniţiative izolate, de un caracter mai mult practic şi de o eficacitate limitată. De-abia în ajunul mişcărilor de la 1821 el pare a ieşi din starea de dispersiune şi a nu se mai reduce fie la contactul episodic cu ideile Apusului, fie la formularea programatică a necesităţii culturalizării.

Furtunile anului 1821 îl transformă într-o realitate *interioară* a spiritului românesc. Căci ele împing la un proces amplu de *elucidare*, la o traducere în termeni de conştiinţă a situaţiei istorice a poporului român în marea răspîntie a trecerii sale din evul mediu în epoca modernă. Prima manifestare semnificativă a acestui proces de autocunoaştere o constituie literatura politică a anilor 1821—1822, mărturie auten-

Scanned with OKEN Scanner

tică a mentalității claselor conducătoare în momentul cotiturii traversate de societatea românească după Eterie și Tudor Vladimirescu.

În adevăr, încă înainte ca flăcările revoluției să se fi stins și marile puteri să fi avut vreme să se pronunțe asupra soartei Principatelor, boierii refugiați la Brașov, Sibiu, Cernăuți sau cei rămași în țară inițiază un adevărat război al memoriilor, petițiilor și proiectelor de reformă. De prin vara anului 1821 pînă în iulie 1822, cînd Grigore Ghica și Ioniță Sandu Sturdza capătă firman de domnie și, într-un ritm mai puțin intensiv după această dată, îi vedem pe reprezentanții diferitelor „partide" boierești, fețe simandicoase din protipendadă sau nume obscure, condeie înzestrate sau stîngace, beneficiari direcți ai vechiului regim sau pretendenți la favorurile celui ce urma să fie instalat, interogîndu-se asupra celor întîmplate la 1821 și formulînd propuneri de îndreptare. Dintr-o statistică efectuată de Vlad Georgescu rezultă că în 1821—1823 s-au elaborat nu mai puțin decît 86 memorii și proiecte de reformă (47, în 1821 ; 27, în 1822 ; 12, în 1823), cifră care devine relevantă știind că în 60 ani, între 1769—1830, numărul total al memoriilor întocmite a fost de 208, iar anul cel mai „productiv", în afara celor citați, 1802, a cunoscut doar 11 scrieri de acest fel. [23]

O asemenea neobișnuită propensiune spre analiză și declarații de principiu la o clasă puțin dedată exercițiului intelectual, ale cărei preocupări politice se reduseseră multă vreme la traficul de influență și intrigile de palat, se poate explica numai admițînd gravitatea șocului resimțit la 1821 și existența, măcar în stadiu intuitiv, a convingerii că „pacificarea" Principatelor, înfăptuită cu concursul baionetelor turcești, anunța o nouă fază a istoriei lor.

Evident, pasiunea boierimii și a intelectualilor de a examina trecutul apropiat spre a pune un diagnostic și a găsi o terapeutică adecvată avea și o cauză imediată : dorința de a umple un vid politic. Prin zdrobirea Eteriei, fanarioții își pierduseră nu numai pozițiile dominante în lumea otomană, ci pînă și nădejdea de a le mai putea recîștiga vreodată ; în Țările Române urma să se producă nu o simplă schimbare de domn, ci o schimbare de regim. Ca atare, prerogativele și atributele puterii trebuiau să fie redistribuite ; de-aici, speranțele unora, temerile altora și apetiturile tuturora. Fiecare dorea

să-şi fixeze rostul în cadrul noilor aşezări : boierii mari voiau să-şi consolideze privilegiile, eliminînd concurenţa grecilor şi restrîngînd arbitrarul domnului ; boierii mici, care nu se simţeau responsabili de falimentul statului fanariot şi erau de multă vreme nemulţumiţi de monopolul politic al protipendadei, socoteau nimerit prilejul ca să treacă la ofensivă, cerîndu-şi dreptul de a participa la cîrmuirea ţării ; burghezia incipientă, de o compoziţie încă eterogenă, revendica, de acord cu boierii interesaţi în comerţul de grîne, introducerea de instituţii care să promoveze şi să asigure extinderea relaţiilor de piaţă.

În felul acesta, redactarea de memorii, libele şi proiecte de reformă nu constituia doar expresia unei comoţii sufleteşti, semnalul reîntoarcerii umile la datele concrete ale experienţei — aşa cum se întîmplă totdeauna în momentele de criză, cînd certitudinile pe care se clădeşte viaţa se prăbuşesc şi spiritul simte nevoia să-şi reconsidere coordonatele între care se mişcă. Subita expansiune a literaturii politice la 1821 manifestă de asemenea voinţa diverselor grupări şi categorii de interese de a modifica în favoarea lor raportul de forţe, de a-şi legitima dreptul la o poziţie mai influentă în viaţa socială, plecînd de la analiza neajunsurilor existente şi a perspectivelor de îndreptare.

Cîţiva ani mai tîrziu, după instaurarea domniilor pămîntene şi după ce falimentul lor devine evident, problema reorganizării cadrului politic al vieţii de stat va trece pe planul al doilea, în centrul atenţiei situîndu-se chestiunea reformei morale şi intelectuale, ca o condiţie a lichidării tristei moşteniri a trecutului şi a trecerii într-o fază superioară de civilizaţie. Această schimbare vremelnică de opţiune e impusă de împrejurări : fiindcă răsturnarea stăpînirii retrograde nu poate fi obţinută prin mijloace politice, „luminismul“ cîştigă teren, devenind principalul recurs ideologic al spiritelor înaintate şi generoase. Scrierile caracteristice anilor 1825-1830 vor fi cele ale lui Dinicu Golescu, Eufrosin Poteca, Ionică Tăutu, adevărate discursuri adresate naţiunii, rostite cu patos şi cu o nobilă dezinteresare. Ele se ridică peste obiectivele momentane de ordin tactic, procedînd la o analiză temeinică a crizei societăţii româneşti şi la elaborarea unei strategii de depăşire a impasului prin culturalizare.

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, în aceste scrieri, nici analiza, deşi întreprinsă cu o imensă pasiune a adevărului, nu coboară pînă la rădăcina răului şi nici soluţiile preconizate nu duc la înlăturarea sa. Totuşi, pentru prima dată în Principate, luminismul devine o *teorie* relativ coerentă a instruirii şi educaţiei morale, implicînd o *politică* a şcolarizării şi a reformei, elaborată în baza unei analize concrete a situaţiei interne şi a confruntării cu realizările şi experienţa intelectuală a Europei. În felul acesta, luminismul capătă o fundamentare originală : el nu mai constituie, ca odinioară, preocuparea cîtorva privilegiaţi, care-l citeau pe Voltaire şi Rousseau, cu o curiozitate distantă, ca şi cum ar fi fost vorba de scriitori de pe altă planetă, fără contingenţă cu realitatea socială a Ţărilor Române. Acum, ideile luministe sînt receptate organic, deoarece istoria însăşi le impune drept un *răspuns plauzibil* dat problemelor ridicate de accederea poporului român într-o nouă etapă a dezvoltării. Acest răspuns, care vrea să se înscrie în axa desfăşurărilor obiective, implică un *diagnostic* al situaţiei, un *program* de redresare, o *filozofie* de colorit etic, preocupată de fundamentarea criteriilor şi conduitelor recomandabile în epoca nouă, în fine, o *acţiune* de traducere în fapt a obiectivelor propuse.

Vom urmări în paginile următoare criza de conştiinţă declanşată în pătura intelectuală românească după 1821, mai întîi prin intermediul memoriilor şi proiectelor de reformă ale anilor 1821—1823, apoi prin analiza manifestărilor ideologice, literare şi programatice ale „valului luminist" din deceniul al treilea.

Scanned with OKEN Scanner

LITERATURA POLITICĂ A ANILOR 1821—1823

„MĂRTURISIREA ADEVĂRULUI" ŞI „SOFISMELE" MARII BOIERIMI

Una dintre cele mai caracteristice trăsături ale proiectelor de reformă elaborate la 1821—1822 este simbioza dintre „vechi" şi „nou", mai pregnantă în textele provenind din cercurile marii boierimi, dar vizibilă şi în celelalte. Apar mereu două tendinţe, care, deşi contradictorii, nu se confruntă, ci se conciliază : pe de o parte, voinţa de a conserva privilegiile feudale, nu numai fără ştirbire, dar eventual cu adaosuri în direcţia sporirii obligaţiilor ţărănimii ; pe de altă parte, revendicarea de măsuri în sens liberal, tinzînd la modernizarea vieţii de stat a Principatelor (organizarea creditului, siguranţa comerţului, deschiderea căilor de comunicaţie, înlăturarea monopolului economic al Porţii, limitarea arbitrarului domnesc, renovarea administraţiei etc.). Combinaţia aceasta bizară de reformism burghez şi conservatism nobiliar e, de altfel, cum am mai spus-o, caracteristică nu numai Principatelor, ci şi tuturor ţărilor de la răsărit de Elba, unde capitalismul n-a avut destulă forţă ca să zdrobească prin revoluţie infrastructura feudală. În orice caz, citind documentele revendicative emanînd din rîndurile boierimii mari, avem nu o dată impresia că aceasta înţelege necesitatea de a pune în acord structurile statale cu nevoile unei economii antrenate din ce în ce mai intens în circuitul pieţei internaţionale şi că este, pînă la un punct, conştientă de situaţia ireversibilă creată în urma evenimentelor anului 1821.

Astfel, Alexandru Vilara, unul dintre capii protipendadei muntene, într-un memoriu din februarie-martie 1822, recu-

noaşte că mişcarea lui Tudor Vladimirescu a izbucnit datorită „suferinţelor poporului" de pe urma „nedreptăţilor şi jafurilor" ce i se făcuseră. „Există acum un spirit de nesupunere şi îndărătnicie — constată Vilara —, care nu poate fi stăpînit cu biciul. Locuitorii nu mai au sfiala de altă dată şi nu se vor mai lăsa asupriţi." Cu toate acestea, Vilara nu propune nici o schimbare în raporturile dintre proprietari şi ţărani, mărginindu-se la cîteva măsuri folositoare, dar insuficiente: scutirea de bir către Poartă pe 5 ani, desfiinţarea havaeturilor slujbelor şi retribuţia fixă a dregătorilor, domn pămîntean pe viaţă, despăgubiri pentru stricăciunile cauzate de armatele otomane, liberarea negoţului pe uscat şi pe apă, reorganizarea poştelor, întemeierea de fabrici etc. Se prevede şi discutarea bugetului, la 5 ani o dată, într-o adunare compusă din mitropoliţi, episcopi, boierii din capitală şi „deputaţii de judeţe" — ceea ce înseamnă un pas foarte timid înainte pe calea către un sistem reprezentativ.

De fapt, marii boieri voiau o modernizare controlată, înfăptuită sub propria lor egidă, care să realizeze turul de forţă de a nu le reduce din prerogativele puterii, acordîndu-le în schimb toate avantajele instituţiilor burgheze. Într-o lungă petiţie adresată din Braşov, ţarului, scrisă probabil de acelaşi Vilara, dar revizuită şi completată de Grigore Brîncoveanu — unul dintre cele mai importante memorii provenite de la boierii de prima treaptă —, se cere sporirea rentei în muncă la 27 zile şi se pledează necesitatea scutirii de impozite a clasei stăpînitoare. În favoarea locuitorilor se preconizează desfiinţarea ludelor, „ce era — se afirmă cu rea credinţă — toată pricina împovărării şi sărăcirii ţăranilor". Autorii petiţiei, care vor să facă impresie bună, dovedind că şi-au însuşit lecţia de civilizaţie a Europei, se declară pentru un sistem reprezentativ, însă de o strucutră net aristocratică ; în plus, ei reclamă „negoţ slobod", deschiderea de fabrici, reorganizarea vistieriei şi a administraţiei, salarizarea slujbaşilor, tarife vamale fixe, înlăturarea grecilor din dregătorii, acordarea de „rusumaturi" (concesia vămilor, ocnelor, dijmăritul, oieritul etc.) numai pămîntenilor. De notat preocuparea pentru autonomia internă a Principatelor. Conform unei tactici vechi, experimentată prima dată la 1772 — tactică de care se vor servi şi paşoptiştii —, revendicarea autonomiei ia forma unei cereri de repunere în drepturi : nu se pretinde ceva nou, ci doar re-

Scanned with OKEN Scanner

venirea la vechile „capitulații", prin retrocedarea raialelor Brăila, Giurgiu, Turnu și stabilirea hotarului cu Turcia la jumătatea Dunării.

Extrem de caracteristică este grecofobia documentului. Autorii nu se mulțumesc să separe definitiv cauza românească de noua Eladă și de idealurile acesteia ; ei denunță cu atît mai pătimaș și mai vehement rolul dăunător jucat de greci în Principate, cu cît își simt propria culpabilitate. Principalul redactor al materialului, Grigore Brîncoveanu, fusese un eminent elev al Academiei de la Măgureanu și luase o parte activă la prepararea complotului eterist. Rechizitoriul pe care-l rostește e în acest sens o auto-apărare și măsoară amploarea virajului executat de o bună parte a boierimii. Grecii sînt un neam „turburător, răzvrătitor și vătămător", vinovat de schisma creștinătății, care prin intrigi și rafinament a ajuns în grația Porții, pentru ca apoi să se infiltreze în Țările Române, ca să „surpe din ființa lor pă toți pămîntenii". La 1821, socotind că a sosit „vremea cea îndemînatecă" a înfăptuirii ambițiilor lor nesăbuite, au înălțat steagul revoltei, aducînd peste Muntenia și Moldova zăbranicul de doliu al ruinei, dărăpănării și prăpădului. [24]

Chiar în acele puține proiecte în care egoismul de clasă al marii boierimi pare mai puțin imperativ, iar gîndirea mai liberală, ca în „închipuirea" de reforme a moldoveanului Rosetti-Roznovanu, la o analiză atentă se vede că „noul" și „vechiul" pînă la urmă alternează și-și fac cumpănă. Rosetti-Roznovanu, pe care vornicul Negel, fratele mitropolitului Veniamin Costache, îl acuza de a se fi unit cu „ciocoii", propune ceva cu adevărat „revoluționar" : desființarea imunității fiscale a boierimii prin instituirea unei dări unice pe pămînt, plătită de proprietari și de țărani în proporție cu partea lor de folosință. „Obștească legătură în contribuție — scrie el, dezvoltînd înțelesul principiului egalității în fața legii din *Declarația drepturilor omului* — va face legătura națională... De la cel mai mic... și pînă la cel mai mare... vor fi legați a sprijini cu un deopotrivă interes și durere așezarea aceasta... și cine va putea atunci să biruiască neamul unit ?" Alături de această propunere progresistă, apare însă cererea de a se înmulți numărul zilelor de clacă. [25]

Memoriile boierilor munteni și moldoveni prezentate Porții în aprilie 1822, poate din cauza urgenței cu care se

Scanned with OKEN Scanner

făcuse redactarea şi a dorinţei de a nu crea complicaţii, lasă cu totul în umbră măsurile de reorganizare internă. Accentul cade pe limitarea puterilor domnitorului şi înlocuirea grecilor cu pămînteni în slujbe, învăţămînt, administrarea mănăstirilor închinate.

Aceeaşi preocupare de a garanta poziţiile boierimii împotriva arbitrarului domnesc se observă în proiectele moldoveneşti descrise de Alecu Russo în *Amintiri*. Un „shedion de reformăluirea stăpînirei ţărei Moldoviei" preconizează o stăpînire „moralicească pămînteană şi un divan alcătuit din reprezentanţii primelor 6—8 familii". Intenţia clară — după cum remarca Alecu Russo — era de „a restrînge puterea ocîrmuirii şi a pune ţara sub epitropia boierilor". Toate funcţiile, chiar cele mărunte, urmau să fie atribuite numai boierimii: „Afară de ştiutele şi ispititele familii şi acei cu ştiinţă şi pracsis de a oblădui, alţi netrebnici şi de neam prost şi fără moşie mai vîrtos, sau altă stare, să nu poată intra în slujbele orişicare a ţării, măcar şi un ocolaş".

O timidă adaptare la „nou", în măsura în care nu clintea din rosturile lor privilegiile vechi, e vizibilă în cele trei memorii întocmite de N. Rosetti-Roznovanu, discutate recent de Valerian Popovici. Cu toate că ne-am aştepta ca acest învăţat boier — care avea legături în Rusia, Austria, Bavaria, Franţa şi Anglia, cunoscuse pe Korais, Capodistria şi conlucrase cîţiva ani cu un discipol al lui Condorcet, fostul iacobin M. A. Julien, pedagog de oarecare faimă şi partizan convins ale metodei alilo-didactice — să dea dovadă de mai multă îndrăzneală şi generozitate în propuneri, constatăm că acestea nu se disting prin nimic de celelalte. Şi aici apărarea privilegiilor boiereşti, cu toată lipsa lor de motivare pe plan etic şi în pofida contradicţiei în care se găseau cu noul concept al drepturilor individului, se îmbină cu măsuri de acomodare la cerinţele dezvoltării capitaliste: libertatea comerţului, încurajarea manufacturilor, sporirea producţiei agricole, stabilirea precisă a bugetului, organizare vamală, înfiinţarea miliţiei naţionale etc. Pe drept cuvînt conchidea Russo, cu agerimea ce-i era proprie, că în pofida unor îmbunătăţiri locale şi a unor concesii impuse de spiritul vremii, marea boierime rămăsese şi după 1821 tot „oligarhia de mai înainte", iar logica ei piezişe („horţişă" — spune Russo) şovăia între „mărturisirea dreaptă a adevărului şi a cugetului şi între sofisme". [26]

„Mărturisire dreaptă a adevărului" sau „sofisme", boierii divaniţi nu-şi precupeţeau în orice caz cuvintele. Acolo unde textele nu cuprind simple enumerări de „ponturi", ci şi o analiză a situaţiei sau o argumentare, stilul merită o atenţie cel puţin egală aceleia acordată conţinutului. Lunga introducere a petiţiei Vilara-Brîncoveanu, amintită mai sus, e un model de elocvenţă pompoasă, rezultată din combinarea perioadei ciceroniene cu oratoria de curte bizantină. Fraza e lungă, dar arborescenţele se înşiră liniar, introduse prin gerunzii, subordonate atributive cauzale şi de scop, menajînd pauzele respiratorii şi intensificînd caracterizările prin propoziţii cu epitete ornamentale, care se succed în gradaţii duble ori triple. Dar clocotul pasiunii răzbate din schema bine ticluită ; peste ceea ce putea sugera logica clasică a discursului, se produce o adevărată patetizare a materiei : petiţia se transformă într-o suplică, raţiunea e pusă în slujba sentimentului, faptele sînt înscenate ca să provoace un efect de şoc : „...Acum, după ce ne-au covîrşit creştetul nevoile, scîrbele şi cea desăvîrşit obştească pustiire, năzuim cu mare credinţă, noi ticăloşii şi deznă(dăj)duiţii, înălţînd jalnicele noastre strigări, cu suspinuri din adîncul inimii ; şi într-această vreme — cînd, din dumnezeiască pronie, ni s-au deschis uşile ascultării —, aşternînd la pămînt genunchele noastre înaintea strălucitului împărătesc scaun al marelui şi prea puternicului monarh (ţarul Alexandru I — n.n.), cu izvor de lăcrimi cerem milostivire, mîntuire şi dreptate, arătînd cu mare jale tot adevărul dintru început, de unde au izvorît scăderea fiinţei noastre, necurmatele şi nepovestitele jafuri şi acum cea desăvîrşit prăpădenie, cu hotărîre ca să se stingă de tot neamul nostru şi să rămîie străinul şi vrăjmaşul neam moştenitor averilor şi patrii noastre, schimbîndu-i şi numirea, ca să nu să mai pomenească nici urma moştenirii şi fiinţei noastre !" Sau : „Cel ce va ceti istoria, văzînd cele vremi întîmplate la împărăţia lor (Bizanţul — n.n.), negreşit că să va cutremura, pentru că şi cerul şi pămîntul au arătat la acele vremi multe şi groaznice semne, scîrbindu-să de sălbaticile şi necuvioasele lor fapte şi însemnîndu-le mai nainte căderea şi zdrobirea ce era să le vie, cu toate că răutatea, împietrindu-le inima, nu i-au lăsat să se deştepte şi să înţeleagă !" [27]

Scanned with OKEN Scanner

O deschidere mai largă spre ideile egalitariste şi democratice ne întîmpină în literatura politică a boierimii secundare. Categorie activă, în plină ascensiune economică, însă slab angrenată în mecanismul conducerii statului, nemulţumită de poziţia subalternă pe care o ocupa, ea era în chip firesc atrasă de ideile liberale ale Apusului, interpretîndu-le desigur în sensul propriilor aspiraţii : o vedem punînd la îndoială drepturile naşterii, revendicînd egalitatea cu cei de sus, enunţînd ideea că boieria e o funcţie socială, deci deschisă celor cu merite, că patria nu se reduce la grupul îngust al privilegiaţilor. Ca totdeauna, observăm că frustraţia sporeşte energia contestării şi sensibilizează spiritul, orientîndu-l spre tendinţele de înnoire din viaţa socială. Ar fi cu toate acestea iluzoriu să atribuim boierimii mărunte — cum s-a făcut uneori în trecut — un potenţial revoluţionar autentic.

De fapt, agitaţia ei novatoare şi reformistă e la origine o simplă reacţie de adversitate împotriva oligarhiei, rareori teoretizată, ca în scrisoarea anonimă din 1804, care înspăimîntase divanul şi stîrnise alarma domnitorului. Însă acte de felul acesta nu surveneau în fiecare zi, nici măcar în fiecare an, şi, obişnuit, nu depăşeau agresivitatea verbală. Cu timpul, procesul de diferenţiere a boierimii a avansat, ideile noi şi-au îndeplinit opera de fermentaţie, nemulţumirile au crescut. La 1821, mica boierime iese dintr-o dată din obscuritate, impunîndu-se ca o forţă distinctă, conştientă de sine, redutabilă. În Moldova, ea desfăşoară pe faţă lupta pentru preponderenţa politică şi elaborează un program cuprinzător, cunoscut sub numele impropriu de „constituţia cărvunarilor".

După I. C. Filitti, pretenţiile boierimii secundare şi împotrivirea ei din ce în ce mai înverşunată la hegemonia protipendadei s-ar explica prin influenţa revoluţionarilor poloni, refugiaţi în Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Dar revoluţionarii poloni nu făceau decît să reflecte regruparea politică şi radicalizarea ideologică pe care le-au ocazionat pretutindeni în Europa principiile de la 1789. E evident că în Ţările Române n-a fost nevoie de nici un intermediar ca să ia naştere, în condiţii similare, fenomene similare. De altfel, chiar şi faptul că la o luptă energică şi pe un front larg împotriva marii boierimi s-a ajuns de-abia la 1821—1822, deci

Scanned with OKEN Scanner

un sfert de veac *după* contactul cu emigranții poloni, e o dovadă a fragilității ipotezei lui Filitti. [28]

În realitate, consolidarea micii boierimi era rezultatul obiectiv al avîntului economic de după Kuciuk-Kainardji, al dizoluției gospodăriei patriarhale și extinderii relațiilor de piață, iar amploarea și vehemența protestului ei au depins în mod direct de agravarea contradicției între puterea efectivă de care dispunea și cea nominală. Punctul critic s-a ivit la 1821, nu fiindcă această contradicție ar fi ajuns într-un stadiu culminant, ci fiindcă sistemul oligarhic și-a dovedit atunci slăbiciunea.

Cît de important a fost rolul micii boierimi în evenimentele anului 1821 o demonstrează, între altele, o statistică efectuată de I. Neacșu, privind originea socială a 116 căpetenii de panduri. Această interesantă cercetare arată că din cei 85 de conducători militari ai mișcării revoluționare a lui Tudor Vladimirescu, cu originea identificată, 52 sînt boieri mici sau „parte boierească", 11 sînt clăcași, 8 tîrgoveți și negustori, 4 moșneni, 3 slujbași și 7 provin din sate cu clăcași și moșneni. [29] Faptul că din rîndurile micii boierimi se recrutau forțele conducătoare ale opoziției anti-oligarhice și anti-fanariote nu e greu de explicat. Pătură intermediară — mica boierime dispunea de cîteva atout-uri considerabile : o stare economică prosperă ; relații atît „sus", cît și „jos", deci posibilitatea de a-și ramifica influența și de a sparge izolarea dintre boierime și popor ; neamestecul intim în ruajul cîrmuirii fanariote, de unde lipsa de răspundere pentru degringolada regimului și capacitatea de a polariza nemulțumirile existente ; în fine, o oarecare inițiere ideologică și culturală, care-i permitea să-și pledeze cauza în termeni de drept constituțional modern. Totuși, prin poziția ocupată înlăuntrul societății feudale, ea nu avea nici interesul, nici posibilitatea de a împinge lucrurile spre un deznodămînt revoluționar. Lupta declanșată împotriva marii boierimi, deși violentă și fără menajamente, își păstra caracterul unei dispute de familie, între rude bogate și rude sărace. Căci realmente în joc era o mai echitabilă repartizare a beneficiilor puterii, nu o răsturnare a sistemului în favoarea celor mulți și exploatați.

Mica boierime unea sub aceeași firmă proprietatea funciară, proprietatea mobiliară și capacitățile. În rîndurile ei intrau „urmași scăpătați ai unor neamuri vechi..., intelectuali

și foști negustori bogați..., oameni de casă și slugi boierești, ridicați prin favoarea stăpînului". Această compoziție socială eterogenă sporește între 1821—1822, mai ales în Moldova, datorită boieririlor pe care le face Ioniță Sandu Sturdza. Astfel, numai în trei ani noua domnie conferă ranguri și „caftane" unui număr de 245 persoane : negustori, arendași, mici patroni sau proprietari de manufacturi, profesori și funcționari — ceea ce reprezintă aproape jumătate din totalul boierilor catagrafiați la 1822. Pînă la convenția de la Akerman, în ciuda protestelor marii boierimi (vehemente și repetate, ca în cazul viitorului domn, Mihai Sturdza, sau moderate și „filozofice", ca în cazul poetului Costache Conachi), se fac încă 155 noi boieriri. Ajungînd la 400, căftăniții mărunți dobîndesc astfel superioritatea numerică în sînul clasei dominante. Vor ști însă prea puțin să profite de ea. După cum am văzut, marea boierime, susținută de autocrația țaristă și de Poartă, reușește să cîștige prima repriză a luptei împotriva boiernașilor.

Dar dincolo de imixtiunea factorului diplomatic și de jocul, adesea conjunctural, al grupărilor de presiune din jurul scaunului domnesc, e o întrebare dacă mica boierime ar fi putut obține sau ar fi fost interesată să obțină și *altceva* decît o colaborare de clasă. Incoerența structurii ei nu putea să nu se oglindească în ambiguitatea obiectivelor de luptă. Boierii mari o calificau de „ciocoime", în sensul pejorativ, pe care l-a preluat și Filimon, de slugărime înălțată prin mijloace dubioase. Ea îi ironiza veleitățile liberale drept „cărvunarism". De fapt, ambii termeni sînt nepotriviți, și poate mai mult al doilea decît primul. În optica interesată, dar și mărginită a boierilor divaniți, care aruncau lesne cu vorbele, „revoluționar" era oricine cuteza să conteste monopolul puterii politice a protipendadei. Pentru ei, fostul caimacam Vogoride, fiindcă boierise slugi ca să-și cîștige partizani, se făcuse vinovat „nu numai (că) a adus atingere pronomiilor țării, dar a introdus și un spirit *revoluționar* (subl. ns.), căci toți acești indivizi care s-au văzut scoși din cele din urmă clase voiesc să se mențină în demnitățile lor trecătoare și de aceea s-au declarat dușmani neîmpăcați ai nobilimii". În sensul acesta, epitetul de „cărvunar" era rostit în scopul intimidării, dar acoperea o realitate inofensivă ; în orice caz, „cărvunarismul" micii boierimi n-avea nimic comun cu practica italienească a subversiunii.[30]

Scanned with OKEN Scanner

În adevăr, mica boierime nu urmărea să acapareze prin conspirație puterea și să răstoarne bazele sociale ale regimului. Pe de o parte, ca mică proprietară, ea nu ridica obiecțiuni împotriva menținerii relațiilor iobăgiste la sate ; pe de altă parte, ca burghezie incipientă (căci frontiera ce o despărțea de burghezie era incertă și fluctuantă), bazată pe capitalul comercial și cămătăresc, formula revendicări compatibile cu feudalismul : libertatea negoțului, organizare vamală, căi de comunicație etc. Conturată imprecis la bază, grupînd interese divergente, nevertebrată ideologiceşte, era amenințată să se fărămițeze la fiecare solicitare mai presantă a evenimentelor. Nu e de mirare că după 1840 aveau să iasă din rîndurile ei atît adversari implacabili ai regimului regulamentar, cît și campioni ai compromisului de clasă.

Însă la 1821—1822, într-o etapă mai puțin stratificată a evoluției sociale, într-un context internațional dominat de restaurație și într-un moment de explozie revoluționară, cînd spiritele se înfierbîntă și se eliberează în mod spontan de conformismul anilor de liniște, rolul ei progresist a fost, în ciuda limitărilor de tot felul, deosebit de însemnat. O însemnătate care nu rezidă în faptul de a fi proclamat niște principii coerente de dreptate socială (pentru înfăptuirea cărora nu sunase încă ceasul), ci de a fi supus unei critici aspre și îndreptățite pe principalii sprijinitori ai feudalismului și de a fi forțat spiritul românesc, printr-o raportare continuă, deși adesea nemărturisită, la standardul Europei, să ia cunoștință de necesitatea introducerii unor reforme profunde în toate sectoarele vieții publice.

Deși pretindea egalitatea în „sus", lăsînd în suspensie problema realizării ei în „jos", mica boierime a constituit, la 1821—1822, un factor puternic de subminare a vechiului regim și o rezervă a gîndirii înaintate. Scrierile ei politice, pe care le vom analiza în continuare, relevă că mișcarea panduriloi, fără a găsi totdeauna aprobare, a aflat de multe ori înțelegere ; mai ales că ideile semănate de proclamațiile lui Tudor au rodit, intrînd într-un dialog creator cu conștiințele cele mai diverse, ostile sau partizane, obligîndu-le să-și pună întrebări și ajutîndu-le, deopotrivă, să se scuture de tirania gîndirii tradiționale. Criza morală și intelectuală produsă de evenimentele de la 1821 nu s-a mărginit, desigur, la micii boieri, dar în rîndurile lor pare a fi declanșat efectele cele mai

Scanned with OKEN Scanner

importante. Aşa, de pildă, dacă între Ionică Tăutu şi Dinicu Golescu există, sub raportul ideologic, o serie întreagă de trăsături comune, cel dintîi ne apare ca un purtător de cuvînt, cel de al doilea ca un dizident ; căci Tăutu exprimă revendicările clasei sale, pe cînd Golescu le îmbrăţişează pe ale alteia.

Dintre manifestările programatice ale boierimii de la 1821—1822, cea mai caracteristică este aşa-zisa „constituţie a cărvunarilor", un memoriu înaintat Porţii, împărţit în 77 de ponturi, în acelaşi timp declaraţie de principii şi enumerare sistematică de măsuri privind organizarea statului. După I. C. Filitti, „constituţia" datează din aprilie 1822, după D. Barnoschi, ar fi fost redactată între sfîrşitul lui iulie şi începutul lui septembrie 1822, după N. Iorga, ulterior lui 9 noiembrie 1822. Manuscrisul publicat de A.D. Xenopol poartă însă data de 13 septembrie 1822. Opinia general acreditată azi, pe baza mărturiilor lui Alecu Russo şi N. Istrati, e că autorul documentului e Ionică Tăutu. Unele îndoieli subzistă totuşi : Andrei Rădulescu socotea mai plauzabilă paternitatea pravilistului Andronache Donici. I. G. Vîntu a presupus că e vorba de o operă colectivă, la care ar fi conlucrat marii vornici Iordache Donici şi I. Tăutu (bunicul scriitorului), apoi Andronache Donici, eventual şi un agă Greceanu, redacţia definitivă aparţinîndu-i însă lui Ionică Tăutu. [31]

Memoriul „cărvunarilor" a fost discutat în repetate rînduri de istoriografia noastră, stîrnind uneori entuziasme frenetice, alteori — mai rar — rezerve exprese. D. V. Barnoschi, într-o carte din 1822, care are marele defect al operelor aniversare (se împlinea un secol de la elaborarea „constituţiei"), şi anume că transformă fenomenul studiat într-un obiect de cult, aşeza documentul de la 1822, la „originile vieţii de stat modern democratic". Suplinind cu fantezia paupertatea informaţiei, autorul vedea în „cărvunari" pe membrii unui centru activ de rezistenţă anti-feudală, care „vor fi avut obiceiul de a se întruni cu toţii în ascuns şi poate chiar în codrii Iaşului pentru discutarea reformelor sociale". În schimb, I. C. Filitti, criticînd cu justificare exagerările lui Barnoschi, a manifestat tendinţa inversă, de a scoborî meritele „constituţiei de la 1822". Pentru el, ideile novatoare ori fuseseră deja consemnate în proiecte mai vechi, ori figurau numai decorativ, „ad pompam", ori,

Scanned with OKEN Scanner

în fine, erau depășite de prevederile mai înaintate ale altor texte, în special de proveniență muntenească. [32]

Dacă trebuie să convenim că nu poate fi vorba de o preponderență a spiritului revoluționar moldovenesc — cum susținea Barnoschi — și că, sub raportul radicalismului politic, există în epocă scrieri mai reprezentative, îndeosebi munțenești, nu e mai puțin adevărat că proiectului „cărvunarilor" îi revine marele merit de a fi sistematizat, într-o formă de drept public modern, principalele doleanțe ale micii boierimi și de a fi încercat să elaboreze un program cuprinzător de reorganizare statală.

„Constituția" de la 1822 amestecă și ea — cum am mai arătat-o în cazul altor documente programatice — „noul" cu „vechiul". Dar „noul" vine direct din *Declarația drepturilor omului*, iar vechiul nu constă în menținerea cu orice preț a „statu-quo"-ului pe plan social și politic : nu există desigur revoluționarism, dar sîntem departe și de conservatorismul ușor amendat al proiectelor marii boierimi. De altfel, pentru a înțelege corect lucrurile, e esențial să subliniem că așa-numita „constituție" nu reprezintă un document preparat în liniștea cabinetului, de un teoretician dezlegat de contingențe, ci, dimpotrivă, un text menit a fi promulgat ca lege, care deci trebuia să țină seama de imperativele momentului politic intern și extern, să conjure, prin formulări abile, rezistențele partidei adverse, cu alte cuvinte, să consimtă la concesii și să recurgă la abilități tactice. Numai judecînd din acest punct de vedere putem evita atribuirea valorii de simptom unor stipulații consemnate din considerente de conjunctură.

În orice caz, printre ideile „noi" reținem luarea-aminte cele referitoare la limitarea prerogativelor puterii executive și „ponturile" privind libertățile și drepturile fundamentale ale omului. „Constituția" instituie domnia legii : domnul însuși e obligat să nu se abată de la dispozițiile legii, chiar dacă el le-a inițiat. „Pontul" 77 declară : „pravilelor țării și hotărîrilor celor săvîrșite de domn unit cu Sfatul obștesc este supus însuși domnul și Sfatul obștesc, pînă cînd se schimbă aceste hotărîri". În caz de conflict între domn și adunare, voința celei din urmă precumpănește. Comentînd acest punct, Xenopol vorbește de „recunoașterea unui principiu fundamental al sistemului constituțional : guvernarea nației prin ea însăși". Așa ar fi dacă adunarea ar emana realmente de la popor și ar fi reprezentativă.

Scanned with OKEN Scanner

Însă pentru „cărvunari" — după cum notează I.C. Filitti —, „națiunea o formează partea conștientă a poporului", și anume boierimea de toate treptele, ca pe vremea cronicarilor, care se refereau mereu la „obștea boierimii". Ceea ce voiesc de fapt „cărvunarii" — și constituie însuși miezul gîndirii lor — este să smulgă puterea politică din mîinile protipendadei și s-o extindă asupra întregii boierimi, inclusiv cea măruntă.

„Ponturile" privitoare la libertăți și drepturi reproduc dispozițiile similare ale *Declarației drepturilor omului,* însă cu corecturi semnificative. Se prevede egalitatea înaintea legii : „Înaintea pravilei să fie socotiți deopotrivă și fără deosebire, avînd a fi și pravila una și aceeași pentru toți, sau pentru a ocroti, sau pentru a pedepsi" (art. 18). Numirea în funcții să se facă „numai după meritul bunelor fapte și după puterea vredniciei fiștecăruia pentru slujba ce este să se încredințeze" (art. 46). Libertatea individuală e acordată „fără deosebire de obrăji" (art. 8), nimeni neputînd fi închis sau pedepsit „decît numai în întîmplările hotărîte de pravile" (art. 6). Dar „constituția" tace în privința robiei țiganilor, admite arestarea preventivă fără probe, dacă „trebuința ar cere neapărat de a se pune la închisoare" (art. 9), mai ales însă nu se pronunță în privința principalei cauze a mizeriei poporului : existența relațiilor iobăgiste.

Definind libertatea muncii și a comerțului, ea formulează echivoc : „lucrarea pămîntului în tot chipul, meșteșugurile, deschiderea de fabrici... să fie neoprite în pămîntul Moldovei" (art. 13). Acest „în tot chipul" consacră de fapt aservirea țăranului. La fel, statuarea caracterului absolut al dreptului de proprietate îi favorizează numai pe moșieri, care sînt eliberați de obligația de a ceda țăranilor o parte din pămînt, sub forma uzufructuară consfințită de tradiție. Caracteristic e îndeosebi art. 53, de o formulare evazivă, care arată că deși „cărvunarii" doreau îmbunătățirea soartei țăranilor nu erau în stare să depășească simpla declarație de intenție : „Adetul lăcuitorilor țărani către stăpînii moșiilor să se îndrepteze întru o potrivire, ca nici stăpînii moșiilor să nu să păgubească din dreptul ce li s-ar cădea de pe drept pămîntul lor, ce-l dau lăcuitorilor ce se hrănesc, dar nici lăcuitorii să nu se asuprească". Reiese de-aici că boierilor li se garantează po-

Scanned with OKEN Scanner

sesiunea feudală asupra pămîntului, în vreme ce ţăranilor li se acordă un singur drept, şi acela inoperant, pentru că depinde de bunul plac : să nu fie „asupriţi".

Proiectul „cărvunarilor" cuprinde şi o serie de alte prevederi, care corespund revendicărilor formulate în genere, în epocă, privitor la modernizarea structurilor statale : autonomie ; libertate religioasă ; şcoli obşteşti în limba naţională ; salarizarea funcţionarilor (dar fără a desfiinţa havaeturile !) ; organizarea finanţelor ; organizarea justiţiei etc.

În ultimă instanţă, nu e greu de văzut că prin proiectul lor de „constituţie" cărvunarii nu urmăreau să zdruncine temeiurile ordinei sociale existente, ci numai să amelioreze funcţionarea sistemului şi să determine o reîmpărţire a puterii în sînul clasei stăpînitoare. În locul cîtorva sute de persoane care cîrmuiau ţara, ei ar fi voit să aşeze cîteva mii, ceea ce constituia evident un progres, dar mediocru. În ciuda măsurilor pozitive preconizate, simplul fapt că păstrau neatinsă infrastructura feudală făcea utopică perspectiva unei îmbunătăţiri efective a vieţii poporului. Se pune însă întrebarea dacă în condiţiile date şi în limitele unui act semiconstituţional, trebuind a fi aprobat de domn şi sancţionat de Poartă, „cărvunarii" ar fi putut revendica în mod *esenţial altceva ?*

Pe de altă parte, dacă majoritatea comentatorilor, de la Xenopol şi Filitti pînă la Dionisie Ionescu, Gh. Ţuţui şi Gh. Matei, autorii volumului *Dezvoltarea constituţională a statului român* (Bucureşti, 1957), au subliniat mereu democratismul insuficient al proiectului „cărvunarilor", să nu uităm totuşi că ceea ce apare azi ca o „limită" era la 1821 o enormă îndrăzneală. E destul să luăm act, în această privinţă, de criticile pe care le aducea proiectului una dintre cele mai autorizate figuri ale protipendadei, viitorul domnitor Mihai Sturdza. El aprecia că documentul e întocmit „pe principii răsturnătoare şi îndeobşte reprobate", că dispoziţiile sale „nu se pot împăca cu liniştea Principatelor şi cu buna stare a locuitorilor săi", că „răstoarnă vechile aşezăminte şi sfarmă astfel mănunchiul binefacerilor create prin o jumătate de veac de salutară protecţie". Nu e de mirare că în jurul „constituţiei" s-a desfăşurat o luptă înverşunată. Ea a contribuit la delimitarea poziţiilor de clasă, a accentuat controversele dintre diversele „partide", accelerînd astfel cursul dezvoltării politice şi ideologice.

Scanned with OKEN Scanner

În fine, prin cea ce conține explicit, nu prin cea ce trece cu vederea, proiectul „cărvunarilor" constituie o etapă în marele proces de elaborare a unei viziuni proprii despre societatea românească, în stare să-i explice cauzele rămînerii în urmă și să-i găsească remediile adecvate. Această viziune, pe care de-abia pașoptismul avea s-o structureze sub o ipostază organică, e anticipată de „cărvunari" într-o formă rudimentară, colorată de egoism de clasă, șovăind încă între tradiție și ideile liberale ale Apusului. E totuși un mare pas înainte față de trecut, o dovadă peremptorie a caracterului de „salt" pe care îl reprezintă anul 1821 în istoria conștiinței sociale românești. [33]

„Saltul" acesta apare în toată amploarea dacă investigăm și celelalte scrieri politice ale vremii, țîșnite de sub condeiul plin de obidă al unor boieri mărunți, cîteodată anonimi, cărora evenimentele le smulg vălul de pe ochi și le cristalizează nemulțumiri vechi într-o explozie bruscă, eliberatoare. „Constituția cărvunarilor" nu crește pe un teren gol, nu este nici măcar punctul cel mai înaintat al gîndirii sociale a timpului, ci doar expresia cea mai cuprinzătoare și mai sistematică a revendicărilor liberale, însă obligată, din cauza destinației sale de document oficios, să se păstreze în anumite limite de circumspecție și moderație. Alte memorii sau proiecte de reformă, născute din inițiativă individuală, prin urmare, degajate de preocuparea de a realiza o conciliere a unor poziții diferite, merg mai departe. În special, cîteva manuscrise muntene se disting prin elemente de radicalism politic și patos revoluționar. Se simte în ele o luciditate cîștigată cu prețul ceasurilor de primejdie și zbucium, cînd obișnuitele metereze ale mulțumirii de sine și împăcării cu lumea se prăbușesc, iar adevărurile dureroase, mult timp refulate, își croiesc deodată, irezistibil, drumul spre lumină.

Într-un material anonim, din 20 iunie 1822, intitulat (de editor) *Pentru unirea blagorodnicilor*, găsim un atac puternic împotriva privilegiaților, prelungind parcă mesajul proclamațiilor lui Tudor. Uitînd că adevărata noblețe constă în virtute și-n servirea aproapelui, marii boieri au redus poporul la rolul de instrument al satisfacerii poftelor lor nesățioase. „Socotind că toți ceilalți simpatrioți neblagorodnici sînt zidiți de o altă dumnezeire, numai pentru ca să fie organe măririi lor, materie trufii și desfătărilor lor, jucărie patimilor lor și jărtvă

Scanned with OKEN Scanner

lăcomii lor, de aceea şi nici un chip de tiranicească pornire, nici mijloc de sălbatecă jăfuire n-au lăsat de a-l pune în lucrare cu deadinsul, desfătîndu-să şi îmbogăţîndu-să cu sîngele simpatrioţilor." Atitudinea de duplicitate laşă, plină de trufie cu cei mărunţi, servilă în chip dezgustător cu cei puternici, e denunţată tăios ; în vreme ce „la fraţii lor simpatrioţi să arăta ca nişte Dumnezei, ocărîndu-i şi ponosindu-i, la străinii stăpînitori (se arăta) cu o foarte proastă cucerire, zmerenie şi linguşire, încît nu să deosebea din cele mai mici slugi, făcînd însă şi acelora destule colachii". Dar — şi aici vine momentul cel mai semnificativ al întregului text — deznădăjduirea a împins la revoltă. „Aceasta au silit pă Theodor Vladimirescu, cu lăudata rîvnă a patrii sale, să strîngă pă cei obidiţi şi năpăstuiţi fii ai patrii şi să ceară dreptăţile obştii ţării". Şi, exact, ca în proclamaţia de la Padeş, autorul anonim justifică răzvrătirea prin dreptul de a rezista la opresiune : „Nici cea dumnezeiască, nici cea firească pravilă nu poate osîndi pă un neam căci îşi cere obşteştile dreptăţi !" Şi tot în sensul lui Tudor, continuă, rostind două fraze memorabile : „Blagorodnicilor, cunoaşteţi o dată adevărul, că nu puteţi fi blagorodnici pînă nu veţi fi mai întîi patrioţi ! Nu pot face blagorodnicii patrie, ci patria face pă blagorodnici !"

Aceeaşi critică acerbă a protipendadei, prin care străbate iarăşi, şi nu întîmplător, o aluzie la întîmplările dramatice ale anului 1821, apare şi într-un *Înscris propus de boierii mici pentru unirea spre binele ţării :* „...Trecutul an 1821 cu cel mai răsunător glas au străbătut auzirile tuturor laturilor, cum şi părţilor celor mai depărtate şi au dat îndăstulată înţelegere că, şi de nu toate, dar cele mai multe răutăţi şi felurimi de ticăloşii, ce s-au lucrat cu sălbăticie la toată obştea, au fost găsite cu cale de sistima celor de dreapta dintîi, ce întocmea divanul ţării şi chipul oblăduirii, şi arătate de dînşii prin anaforale ce le numea obşteşti". [34]

Foarte boierecton, însă nu antieterist — ceea ce e rar —, se arată a fi moldoveanul Vasile Murguleţ, autorul unei *Voroave asupra Ţării Moldaviei,* scrisă în noiembrie 1821, în refugiu dincolo de Prut. După el, toate relele nu izvorăsc de la greci, ci de la „patrioţi", în speţă, de la marea boierime, lacomă de avuţie şi dregătorii, nesimţitoare la suferinţele norodului, trufaşă şi zavistnică, gata să se vîndă cui plăteşte mai bine. „Ura îi faci ca să socotească pre toţi de duşmani

Scanned with OKEN Scanner

și măgulesc numai pre aciia di cari să întîmplă a să interesa ca să li slujască la ceva. Zavistia îi opreşti de a să bucura de binili altuia ; ei nicidecum nu pot suferi pre cei mai gios a să înălţa la cinste, încă s-au şi ispitit de atîte ori să să aliagă numai patru-cinci niamuri dintre dînşii ca să fie ei singuri evghenişti, iar ciialanţi toţi niciodată să nu să poată rădica la ace stepenă. Vrajba îi îndiamna ca să dezghineză pe prieteni. Pizma, pe de o parte, patima asupra acelor asămine lor şi a faci răsplătire celora ce li-au greşit. Mănia ce cumplită le întunică toată judicata : nu să uită la lacrămile celui fără dreptate osîndit şi numai pentru o proastă pără învinovăţesc celor mai straşnice pedepsă pre cel nevinovat, fără a mai intra în cercetare pentru greşala aceluia. Dar iubire de avuţie în cîte boale sufleteşti nu-i aruncă !“ [35]

În lupta împotriva protipendadei şi a discriminărilor pe care aceasta le practică în sînul propriei clase, mica boierime invocă două argumente : egalitatea naturală a oamenilor şi puterea numărului. Ambele, pînă la urmă, se întorc împotrivă-i. Principiul egalităţii o îndreptăţeşte să conteste preponderenţa absolută a nobilimii de prima treaptă, dar potrivit aceluiaşi principiu, înseşi privilegiile pe care ea le deţine, ca parte integrantă a clasei stăpînitoare, apar ca nelegitime. La fel, utilizarea autorităţii numărului îi serveşte împotriva celor de „sus“, dar poate servi cu şi mai mult temei celor de „jos“, în lupta contra işlicarilor de toate categoriile. Arma folosită e cu două tăişuri : pledînd pentru sine, mica boierime formulează de fapt în interesul tuturor năpăstuiţilor : „De aceia trebuie să ne deşteptăm — spune un text care ar putea fi atribuit slugerului Nicolae Grecianu — şi să socotim că omenirea tot într-un chip îşi are simţirile şi mişcările ei şi că înălţările cele după întîmplare, iar nu după cuviinţă, viind către cinevaşi, nu aduc cu sineşi şi deosebite isteţimi, precum nici cei goniţi de noroc, deşi rămîn în stările cele mai mici, nu să despoaie de darurile firii, căci omenirea una este !“

În acelaşi sens e semnificativă definiţia socială a conceptului de „patrie“, exact ca la Tudor Vladimirescu : „Judecaţi bine, fraţilor, că acei puţini, carii cu nedreptăţi să slujesc de patrie, nu pot fi patrie ! Iar glotişul tot, ce prin silnicie să află supuşi la cei puţini, aceia — şi fireşte şi pravilniceşte — sănt patrie, şi, orice putere care să oblăduieşte cu pravili

și dreptate, așa îi poate numi !" Se observă opoziția dintre cei mulți („glotișul") și cei puțini, contrarie — după autor — atît dreptului natural, cît și oricărui drept instituționalizat rezonabil. Ideea de drept natural („firesc"), care denotă contactul cu luminile, pare a fi pătruns trainic în conștiința românească din primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Multe alte texte combat identificarea patriei cu vîrfurile clasei dominante. „Să fie drumul deschis tuturor patrioților, de orice treaptă sau stare va fi — se spune undeva — ca fiecare cu învățătura, cu silința și cu vrednicia sa, folosind obștea, să dobîndească de la patrie cea după cuviință cinste și înălțare stării lui". Prin „toți patrioții" se înțeleg oare și țăranii ? Pare îndoielnic ; cu cît e mai avansat, cu atît democratismul micii boierimi dă mai mult senzația că e involuntar, sau, în orice caz, că nu rezultă dintr-un examen lucid al consecințelor, ci dintr-o exaltare umanitaristă.

Foarte prețioasă e și constatarea, găsită în două texte asemănătoare (ms. 322, p. 149 și ms. 4187, p. 6, cel de-al doilea mai complet) că patria nu reprezintă simpla totalizare a locuitorilor, ci unirea lor într-o comunitate, întemeiată pe îndatoriri și drepturi reciproce. „Acel loc unde să află petrecînd soțietate de mulți oameni să zice patrie, după numele părinților, moșilor și strămoșilor, ce și aceia au petrecut acolo, viețuind în soțietate. Nu să cheamă dar pămîntul patrie, ci petrecerea cea politicească, adecă soțietatea celor ce lăcuiesc împreună, întrebuințați și împărtășiți unul de către altul, care întrebuințare leagă dragostea, interesurile și folosurile obștii, arătînd pă acea adunare că este un trup întocmit de mădulări". Concluzia e îndrăzneață dar logică : „Nu mai putem zice că Țara Românească este patriia noastră, de vreme ce nici am avut nici avem într-însa soțietate împărtășită și întrebuințată între noi, după cum orînduiesc pravilile iubirii al aproapelui, ce sînt așăzate și de fire și de ziditorul firii, Dumnezeu". [35]

De îndatoriri față de patrie nu e scutit nici măcar domnitorul, care — se spune în predoslovia unui anonim la o „cărticică" de morală practică din 1822 (ms. 322, p. 218-219) — își atrage simpatia sau hula supușilor după felul cum îi oblăduiește, ca un „părinte al norodului" sau ca un „tiran". „În cîtă vreme acela lucrează și săvîrșește cele bune și folositoare obștii patru este și patriot, adică părinte al norodului... Iar împotrivă lucrînd, nu este patriot, ci unuia ca aceluia toate limbile îi

Scanned with OKEN Scanner

dau numire de tiran, ce să înţelege silnis, pentru că, rădicînd libovul cel părintesc deasupra supuşilor, este împrietenit numai cu sine, metahirisind puterea cea săvîrşitoare ce i s-au încredinţat numai spre al său în parte folos, cu siluiri către patrioţi." Foarte revelatoare e combinaţia pe care o întreprinde autorul între monarhia de drept divin şi teoria contractualistă. După el, domnitorul e „de dumnezeu ales", dar „cu primirea patrioţilor". Absolutismul e în felul acesta limitat, iar ideea de suveranitate naţională îşi face o timidă apariţie. Timidă, pentru că „primirea patrioţilor" se referă la „privilegiul alegerii de stăpînire" de către obştea boierească, privilegiu pe care Poarta îl încălcase, numind pe fanarioţi cu de la sine putere. Ţara (subînţeles „ţara legală") trebuise să-i accepte „din nevoinţă" şi să-i sufere „din neputinţă".

Scopul luptei micii boierimi nu este să răstoarne ierarhia, ci s-o lărgească. Ea nu duce război, ci campanie de convertire. Vrea să colaboreze cu protipendada, să-şi obţină drepturile prin bună învoială. De aceea, textele nu fac economie de mijloace persuasive. Promisiunile de conlucrare loială abundă ; ele pun însă o condiţie : ca şi marii boieri să renunţe la politica lor discriminatorie. „Dăm făgăduială noi mai jos iscăliţii ce sîntem şi din partea tuturor fraţilor compatrioţi — afirmă boierii mici într-un «înscris», din care am mai citat — că ne vom arăta către cei mai mari cu toată cinstea şi datornicul sevas, în cîtă vreme şi dumnealor să vor arăta către noi cu libov părintesc, dragoste curată şi nefăţarnică, ca către nişte fraţi, şi cu datornica cinste după haractirul fieşcăruia, şi aşa vor fi păzite amîndoao cu lăudata înclinare".

„Unire" — iată cuvîntul magic ! Numai prin cimentarea legăturilor dintre patrioţi, prin participarea comună la sarcini şi beneficii, prin armonie socială, vor putea ieşi Ţările Române din haosul şi dărăpănarea în care se află. „Unirea — scrie un anonim — ştim că au zidit stălpi neclătiţi, şi neunirea vedem că au săvîrşit atîtea dărăpănări, cîte sînt şi răotăţile ei ! Unirea este de mare lipsă la rana cea cangrenisită a trupului românesc ! Unirea să cuvine a fi doftorul său, unirea lecuirea sa, şi prin unire va ajunge la cele mai dulci puncturi ale fericirii !" „Noi cei mai jos iscăliţi — se spune într-o ciornă din 1822 —, încredinţîndu-ne de pricinile căderii neamului nostru, celui omorît de izvoditorii neunirii şi a diiavoleştii mîndriei şi cunoscînd că mîntuirea este în sfat mult, am hotărît să ne

Scanned with OKEN Scanner

rădicăm neamul din mormîntul neființei, în care l-au îngropat pohtitorii pierzării lui, și prin unire într-un gînd și prin sfat mult să-l mîntuim, cu ajutorul lui Dumnezeu..."

Apelul la „unire" în scopul reconcilierii cu marea boierime uzează uneori de argumente, alteori de-a dreptul de amenințări. În acest sens, referirea la Tudor Vladimirescu reprezenta un avertisment capabil să sensibilizeze conștiința protipendadei : „Nu socotiți pă patrioții voștri de dobitoace — exclamă textul, deja citat, din 20 iunie 1822. Au trecut vremea dobitocii! Acum fiii patriei au dobîndit simțiri ! Și de era a să mai zăbovi cu dobîndirea, dar voi i-ați grăbit spre deșteptare, și firea povățuiește pă fieșcare simțitor să să apere de cele vătămătoare ! De aceia, dar, vă îndreptați, ca nu cumvaș obida și deznădăjduirea neamului să nască alți Theodori !" [36] De notat sentimentul, generalizat după 1821, că o anumită etapă a dezvoltării a fost în mod irevocabil depășită.

În lumina proiectelor de reformă și a memoriilor analizate, reiese limpede că evenimentele anului 1821 scot din inerție gîndirea socială românească, așezînd-o în răspîntia marilor preocupări ale vremii. Dar din iruperea elementelor afective de adînc, care-și caută încarnarea în patetismul expresiei și-n stilul elocvent, uneori oracular, al diverselor texte, se vede și altceva : că sub influența șocului emotiv produs de mișcarea lui Tudor Vladimirescu, lentele infiltrații intelectuale ale epocii anterioare se cristalizează și fac să apară acele tensiuni și dislocări de conștiință ce croiesc drumul romantismului.

PROGRAMU

O consecință d
de la 1821, care sca
tizează în rezultate
crizei societății feu
de conștiință. În f
caracterizau viața p
tigă o semnificație p
feră și, de obicei, la
era considerat, pînă
gație sau refuz, cap
fiecare înțelegînd,
există sub o formă
politic însuși. Eșec
în agravarea și pr
răspunderii, care c
acuzare a bazelor
țiilor" și a „cîrmuir

Hotărîrea Porți
Principatele prin i
timent de satisfact
cazul emigrațiilor
puternice împotriv
Ghica și Ioniță Sa
rîndurile boiernași
entuziasm pe noii c
rivalități politice

Scanned with OKEN Scanner

PROGRAMUL „LUMINIST" AL REDRESĂRII

DENUNŢAREA CRITICĂ

O consecinţă dintre cele mai însemnate a evenimentelor de la 1821, care scapă adesea atenţiei pentru că nu se concretizează în rezultate imediat palpabile, e că *datul material* al crizei societăţii feudale româneşti se transformă într-un *fapt de conştiinţă*. În felul acesta, calamităţile şi neajunsurile ce caracterizau viaţa publică se articulează într-un concept şi cîştigă o semnificaţie principială. Desigur, luciditatea evaluării diferă şi, de obicei, lasă de dorit. Totuşi, face impresia că ceea ce era considerat, pînă la 1821, drept un obiect parţial de interogaţie sau refuz, capătă, după 1821, caracterul de „simptom", fiecare înţelegînd, mai desluşit sau mai confuz, că „răul" există sub o formă generalizată, că el decurge din „sistemul" politic însuşi. Eşecul domniilor pămîntene joacă un mare rol în agravarea şi precipitarea acestui proces de identificare a răspunderii, care conduce, în ultimă instanţă, la punerea sub acuzare a bazelor existenţei sociale, la condamnarea „instituţiilor" şi a „cîrmuirii".

Hotărîrea Porţii de a-i înlătura pe fanarioţi şi a guverna Principatele prin intermediul unor indigeni produce un sentiment de satisfacţie obştească, umbrit — e adevărat —, în cazul emigraţiilor de la Braşov şi Cernăuţi, de resentimente puternice împotriva *persoanei* celor doi domnitori, Grigore Ghica şi Ioniţă Sandu Sturdza. Nu puţini sînt cărturarii din rîndurile boiernaşilor sau păturilor mărunte care salută cu entuziasm pe noii cîrmuitori, ei nefiind separaţi de aceştia prin rivalităţi politice sau interese de clan şi putîndu-se înălţa,

Scanned with OKEN Scanner

prin cultură istorică, la înţelegerea simbolică a evenimentului. Ionică Tăutu, autorul constituţiei „cărvunarilor", se numără printre sprijinitorii cei mai hotărîţi ai noii domnii, în care vede nu numai o restaurare a demnităţii naţionale, ci şi începutul unei ere de reforme : „Noi gustăm fericire ace dulce de a vide pre scaunul ţării noastre şezînd un fiiu al patriei — scrie el, cu ochii umeziţi de emoţie. Aceasta este zioa care pune hotar plîngerii vremii trecute şi, făcînd să mai naşte nedejde ce mîngîitoare în inima fiiştecăruia patriot, să face început unii fericiri dorite cu atîta însătare şi de atîta vremi necunoscute în pămîntul nostru."

G. Asachi îşi exprimă bucuria în solemne acorduri de odă :

Patrioţi ! veniţi cu toţii lîngă tronul cel dorit
Să-ncheem spre-a lui tărie jurămînturile sfinte !
Dup-un curs de ani o sută, ziua ceia au venit,
Întru care fiiul patriei fi-va domn ş-al ei părinte.
Patria maică-n a ei floare au fost nouă agiutor
Fericiţi de fii cînd astăzi vor fi ei cunoscători.

C. Conachi e printre puţinii mari boieri ai Moldovei care exultă şi nu se codeşte să-şi facă auzit glasul. „Mare eşti, Doamne ! — exclamă el —, şi mari sînt minunile tale ! un nou vac să deschide supt ochii noştri ! şi întocma ca zorile cele luminoasă vesteşte fericirea cea viitoare."

În Muntenia, satisfacţia revenirii domniilor pămîntene şi-o exprimă intelectuali mărunţi, ca judecătorul Grigore Andronescu (*Stihuri făcute de mine la veniré domnului nostru român Grigore Ghica Voevod* — ms. ns. 271, f. 3, Ioniţă Dîrzeanu ! slujbaş la vistierie şi autor al celei mai documentate cronici contemporane despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu —, un cleric de modă veche, adesea în contratimp cu ideile veacului, Naum Rîmniceanu. De la Pisa, unde se afla la studii împreună cu ceilalţi bursieri ai Eforiei, Eufrosin Poteca scrie că aflînd de redobîndirea „privilegiurilor" patriei şi de faptul că „otcîrmuirea politicească s-au încredinţat în mîinile fiilor săi... am început şi noi a sălta de bucurie". Însă probabil că cea mai frumoasă oraţie prilejuită de numirea domnilor pămînteni e conţinută în admirabila scrisoare trimisă lui Grigore Ghica de vlădica Ilarion, fostul consilier şi inspirator al lui Tudor Vladimirescu. Ticluită în lungi fraze cu parfum arhaic

Scanned with OKEN Scanner

şi timbru liturgic, această scrisoare e o adevărată bijuterie a retoricii de amvon deviată spre uzuri profane : „Ci mă bucur privind mai vîrtos cu ochii sufletului la ridicarea neamului din prăpastia în care mai mort zăcea, aruncat de vrăşmaşa vreme, vătămătoarea de om, surpatoarea de cetăţi şi stingătoarea de neamuri... Veselindu-mă, am săltat cu duhul şi serbez ziua cea mîntuitoare, şi dimpreună cu mine a o serba pre toţi îndemn, nu în mese şi în ospeţe, nu în chiote deşarte şi în răcnete de vioare, ci în chimvale tăcute, dar bine răsunătoare de mulţumiri şi de rugăciuni către milostivul Dumnezeu, cu duh drept înnoind întru cele din lăuntru ale Înălţimii Tale, ca duh stăpînitor să le întărească..." [37]

Timpul speranţelor şi al viselor de mai bine durează însă puţin, spulberat de realitatea brutală a faptelor. Cele două domnii pămîntene îşi dezvăluie repede neputinţa de a lecui rănile ţării. În anumite privinţe, ele agravează chiar vechile neajunsuri şi, în orice caz, destramă iluziile celor ce crezuseră că sub conaţionali se va trăi mai bine decît sub fanarioţi. Or, ca totdeauna cînd se investeşte credit moral într-o întreprindere umană, neîmplinirea făgăduielilor provoacă nu numai decepţie, ci şi indignare şi mînie. Revenirea la un soi de „statu quo ante" nu era acceptabilă pentru cei ce sesizaseră, în vîltoarea mişcării revoluţionare de la 1821, fie şi sub o formă confuză sau incompletă, nevoia acută a reorganizării instituţiilor şi a corectării injustiţiilor în repartizarea sarcinilor şi beneficiilor statului.

Fanariotismul sub altă firmă era cu atît mai inacceptabil, cu cît, între timp, graţie pribegiei boierilor la Braşov şi Cernăuţi, voiajelor întreprinse în Apus de un Dinicu Golescu sau trimiterilor la studii (Eufrosin Poteca, Simion Marcovici, Petrache Poenaru, C. Moroiu, C. Brăiloiu, C. Filipescu etc.), exigenţele în materie de libertăţi, drepturi şi garanţii constituţionale se ridicaseră considerabil, căpătînd o fundamentare obiectivă. Sînt edificatoare, în acest sens, cuvintele pe care le rosteşte la căpătîiul marelui boier Constantin Ghica, decedat în mai 1822 la Braşov, autorul anonim al oraţiei funebre, probabil episcopul Ilarion. Adresîndu-se defunctului, el spune : „... ai răposat în pămînt stăpînit de împărat creştin şi drept, în pămînt otcîrmuit şi chivernisit de pravili drepte, *cum doreai să vezi şi patria noastră precum spuneai* (subl. ns. — P.C.), în pămînt unde dreptatea este lege şi unde legea porunceşte,

în pămînt unde împăratul este tată supuşilor şi unde supuşii sînt ai împăratului şi ca nişte fii sînt iubiţi şi ocrotiţi de dînsul, în pămînt unde lăcuitorii, legîndu-se cu stăpînirea prin legătura cea mai sfîntă a dragostii pre carea şi legile fireşti o cer şi cele bisericeşti o poruncesc, trăiesc întru fericire şi linişte nestrămutată..." Experienţa străinătăţii produce aceleaşi efecte şi asupra lui Dinicu Golescu (cazul său fiind, sub toate raporturile, exemplar) şi asupra bursierilor sau odraslelor boiereşti trimise la studii peste hotare. Cunoaşterea Europei la ea acasă fortifică în toţi aceşti oameni ostilitatea faţă de rînduielile existente şi dorinţa de a le schimba. [38]

În aceste condiţii, încă de pe la 1823-1824, în vreme ce nemulţumirea faţă de noul regim se generalizează în toate stările societăţii, devine manifestă incompatibilitatea dintre organizarea politico-socială a Principatelor şi idealurile cărturarilor legaţi de mişcarea de emancipare, cei mai mulţi tineri, dar şi cîţiva „bătrîni" reprezentativi : Goleştii. Protestul împotriva anacronismelor şi a ticăloşiei prezentului nu se îndrumă în sens revoluţionar, din motive pe care deja le cunoaştem : slăbiciunea cronică a clasei burgheze ; abisul ce separă pe luptătorii pentru progres din rîndurile boierimii şi intelectualităţii de ţărănime — singura în stare să furnizeze, cum se dovedise şi la 1821, baza de masă a unei insurecţii ; lipsa unui nucleu conducător, înarmat cu o ideologie radicală, capabil să elaboreze o tactică de cucerire a puterii adaptată condiţiilor locale. Pe de altă parte, trebuie ţinut seama că deceniul al treilea, îndeosebi începutul său, e o perioadă de reflux a valului revoluţionar ; climatul de opinie e dominat în toată zona sud-estică de spiritul conservator, propagat de Sfînta Alianţă, şi de o violentă reacţie antiliberală. Cum, pe deasupra, opoziţia nu are la dispoziţie mijloace de acţiune politică, deoarece noii domnitori guvernează, ca şi cei vechi, fără instituţii reprezentative, ea e împinsă să-şi convertească revolta într-o literatură de idei. Ca în atîtea alte cazuri, obligată să renunţe la „critica armelor", contestarea uzează — după cuvîntul lui Marx — de „arma criticii".

Critica aceasta, care dă un colorit specific deceniului al treilea prin curaj, acuitate şi abundenţă, constituie o latură esenţială şi profund semnificativă a luminismului românesc. E o critică—„mijloc", nu o critică—„scop". Atît Dinicu Go-

Scanned with OKEN Scanner

lescu sau Ionică Tăutu, cît și intelectualii mărunți ca Eufrosin Poteca, Paris Mumuleanu, Gr. Pleșoianu, S. Marcovici, C. Moroiu, dr. Piscupescu denunță relele existente în vederea îndreptării lor. Nici unul nu pornește de la o convingere nihilistă, nu condamnă ca să condamne și nici nu-și aranjează vorbele ca să obțină aplauzele publicului. Nu vanitatea literară comandă condeiului, ci o veritabilă pasiune civică : ei au dorința sinceră de a îmbunătăți situația și cred că prin persuasiune lucrul acesta e posibil. Căci, în mod explicit sau implicit, toți autorii se situează pe poziția axiomei platonice după care ajunge să cunoști în mod clar și exact în ce constă binele pentru a-l putea îndeplini. Acest optimism raționalist, postulînd trecerea nemijlocită de la concept la acțiune, implică o încredere în *Om*, pe care furtunile istoriei o risipiseră de mult în Apus.

În adevăr, scrierile lui Golescu, Poteca și ale celorlalți sînt chemări aprinse adresate contemporanilor, elaborate uneori de-a dreptul ca discursuri, urmînd să trezească spiritele din letargie, să determine abandonarea reflexelor de confort, teamă a schimbării sau, pur și simplu, de inerție. Zugrăvind în culori vii tabloul real al situației, fără a schimonosi adevărul, dar și fără a-l deghiza, scriitorii țintesc să producă un *șoc*, să favorizeze o *luare de act*, care să conducă la faptă, la o participare activă în bătălia luminării.

O caracteristică esențială a operelor luministe din deceniul al treilea o constituie *radicalismul* criticii. Aceasta nu se referă la detalii, mai mult sau mai puțin semnificative, ci are în vedere temeiurile existenței sociale ; nu pune în discuție persoanele, ci instituțiile. Deși problema raporturilor feudale nu e abordată ca atare, totuși spiritele cele mai avizate, un Dinicu Golescu sau un Ionică Tăutu, evocă în pagini memorabile suferințele țăranilor și deschid procesul clasei conducătoare. Din falimentul domniilor pămîntene, ca și din confruntarea cu Apusul, ei conchid că prosperitatea materială, afinarea moravurilor și înflorirea culturii nu atîrnă, în ultimă instanță, de firea cîrmuitorilor, ci de natura cîrmuirii. Experiența le sugerează o disjuncție în noțiunea mai largă de „rînduială" între ceea ce aparține „sistemului" (fiind legat de organizarea și funcționarea instituțiilor) și ceea ce aparține „stăpînirii" (titulară vremelnică a puterii). Fără a duce analiza pînă la capăt, Dinicu Golescu demonstrează că intuiește antagonismele de clasă ale societății

Scanned with OKEN Scanner

feudale : el formulează un rechizitoriu fulminant împotriva boierimii, inaugurînd întreprinderea de demistificare a proprietăţii moşiereşti şi a relaţiilor iobăgiste pe care paşoptiştii revoluţionari : N. Bălcescu, Al. G. Golescu, I. Ionescu de la Brad ş. a., aveau s-o preia şi s-o întregească. [39]

Nu mai puţin caracteristic e şi un alt aspect : conştiinţa *obsesivă* a problemelor aduse în discuţie. E ca şi cum autorii ar fi tulburaţi tot timpul de tabloul sinistru al ţării înlănţuite, cu injustiţiile, samavolniciile şi abuzurile ce-i macină fiinţa. Neavînd nici un mijloc de a scăpa de sub imperiul acestei imagini sumbre, ei par s-o exorcizeze prin evocare. Au, în orice caz, aerul de a nu proceda la examenul unui obiect exterior, ci de a vorbi despre ceva ce-i priveşte direct.

Critica pe care o întreprind e *înscenată*, modalitatea expunerii nefiind sec demonstrativă, ci patetic oratorică. Poate şi mai exact, pentru a evita impresia de artificiu, ar trebui să nu vorbim de înscenare, ci de *dramatizare*, o dramatizare spontană, ţîşnită din tensiunea afectului, nu dintr-o intenţie de afectare. Autorul nu năzuie să se impersonalizeze, ci se dezvăluie omeneşte, cu lacrimile şi mînia ce-i umplu sufletul. Temperatura stilului e ridicată, mijloacele convingerii sentimentale, utilizate din plin : exclamări, apostrofe, interogaţii, amplificări sinonimice — totul pare a evolua între gîlgîirea de plîns a compasiunii şi ţipătul violent al indignării, între predică şi pamflet. Dar exagerația — dacă e una — nu e a faptelor, ci a vocii. Conştienţi de dificultatea de a străpunge somnolenţa generală şi a răzbate pînă la resortul adormit al simţului cetăţenesc, autorii nu se mărginesc să spună adevărul, ci îl strigă, spre a-l impune astfel atenţiei.

Opiniile se întîlnesc, adesea se suprapun, deşi — bineînţeles — unghiul de privire nu e acelaşi. Unele critici rămîn la suprafaţă, examinînd decăderea moravurilor în lumea boierească şi citadină, fără a atinge problema exploatării iobăgiste. În prefaţa la *Caracteruri* (1825), Barbu Paris Mumuleanu are astfel în vedere luxul, vanitatea rangurilor, lipsa de învăţătură, iresponsabilitatea morală a celor suspuşi. „Lucsusul ce stinse şi dărăpănă atîtea noroade şi republici, să întinse atît şi în neamul nostru, cît fieşcare cîrmuit de capriţia sa pune numai poftele sale obiecturi înainte, întrebuinţînd felurimi de mijloace spre lăcomia nesăţioaselor pofte ; beţi toţi de beţia ambiţii, vrem fieşcare a fi nobil, cinstind numai rangurile şi

Scanned with OKEN Scanner

dregătoriile şi nesocotind meşteşugurile şi lucrarea pămîntului din care iese îndestularea şi fericirea neamului omenesc". Părinţii nu se îngrijesc de creşterea copiilor, oferindu-le, în schimb, exemplul corupţiei şi al desfrînării. Învăţătura e disprețuită, iar osteneala celor ce trudesc pentru dezvoltarea culturii naţionale e nebăgată în seamă. „Cumpatrioţii noştri mai bucuroşi dau o sută de lei p-un mod nou să fie modist, decît zeace lei p-o carte să fie înţelept." Cei mari nu-şi onorează obligaţia de a fi povăţuitorii norodului : „Vedem iarăşi pre stăpîni că prin relele întrebuinţări stric şi desfrînează pe supuşii lor, fără a gîndi că sînt datori pentru fericirea lor şi că au să răspunză odinioară pentru datoriile lor". Ceea ce contează e doar pompa deşartă, cinstea hainelor, nu însuşirile sufleteşti : „De s-ar înfăţişa prost îmbrăcat, în chip necunoscut, înaintea cuiva însuş Petru cel Mare, carele au turburat cu duhul său toată Europa, ar fi prea nesocotit ; iar de am îmbrăca o statue în blane scumpe şi am scoate-o la plimbare într-un echipaj scump, poleit cu aur, negreşit că toţi speriat o am privi ; de aceia poci zice că lucsusul este boer acum şi boeriul, sluga lucsusului". De la străini s-au împrumutat numai relele, unii (subînţelege europenii) ne-au dat „desfătările, plimbările, jocul cărţilor şi cheltuielile cele peste seama noastră", alţii (subînţelege grecii), „zavistiile, neunirea, hrăpirea, întrecerea la cinste, stricarea sîngelui şi mîndria păcatul cel neiertat".[40]

Teme apropiate şi un punct de vedere similar, preocupat de denunţarea abuzurilor mai mult decît de analiza cauzelor reale care le dau naştere, găsim în interesanta prefaţă a cărţii *Oglinda sănătăţii şi a frumuseţii omeneşti* (1829), de dr. Şt. V. Piscupescu. Legile sînt prost întocmite, stăpînirea e abuzivă, posturile nu se distribuie după merit, ci după bunul plac, căsătoria a devenit „ocară şi sminteală de sărăcie", educaţia copiilor e cu totul neglijată, tinerii se deprind de timpuriu cu luxul şi destrăbălarea. Fuga după chiverniseală şi lipsa de scrupule caracterizează purtarea celor mai mulţi : „Aceasta este matca pricinilor, a urîciunii, a pizmuirii, a pîrii şi a zavistuirii dintre noi ! care ne întunecă cunoştinţa de dreptate şi de adevărată slavă, de frumuseţe şi de bunătate, de ne înşălăm şi ne hrăpim frate pe frate, fii pe părinţi, pămîntean pe pămîntean, ca slugile pe stăpîni. Iar cînd ne orînduim în treabă de slujbă, atuncea ne prădăm cu numire de chiverniseală dreaptă şi adevărată... Şi cînd ne scoatem şi nu ne putem înfige într-însa, atunci, o !

atunci ! răsturnăm pămîntul cu toată frumusețea lui, spre dobîndirea ei, cu strigări falnice și mari, că avem pămînt, patrie și sîntem pămînteni patrioți și de neam." Piscupescu vorbește de întinderea răului cu alarma lui Dinicu Golescu, încercînd, ca și acesta, să zgîlțîie cugetele, prin apeluri patetice : „Acum noi, iubite frate, sîntem înnomoliți în ticăloșia periciunii de mulțimea patimilor și a trebuințelor modelor, a desfătătoarei mîndrii ca o muscă împrejuită în mreaja unui păianjin ! încît am ajuns să ne și ocărîm și să ne rușinăm, cu însuși numele nostru cel mare și sfînt ! Că, cînd zice streinul, rumâne ! înțelegem rob înfierat de dajdie, iar cînd zice rumânul, rumâne ! să înțelege hain." Piscupescu amintește în treacăt de asuprirea țăranului, dar nu ca să ceară abolirea iobăgiei. El se războiește cu decăderea moravurilor, nu cu boierismul. De altfel, cartea și-o dedică domnitorului și cîtorva reprezentanți „slăviți" ai marilor familii, „stîlpi luminători ai neamului" : Grigore Brîncoveanu, Const. Crețulescu, Barbu Văcărescu și Const. Bălăceanu. [41]

, Foarte cursivă, înlocuind tonul predicatoriu printr-un persiflaj amuzant, în nota comediei de moravuri atît de gustată în epocă, e prefața lui Grigore Pleșoianu la *Aneta și Luben* de Marmontel (1829). Autorul înscenează un dialog cu un boier de modă veche, pus să încarneze ostentativ mentalitatea retrogradă. El se consideră de neam „cocon", e nemulțumit de domnia lui Ghica fiindcă n-a fost căpătuit cu o slujbă bănoasă, disprețuiește învățătura, îi regretă pe fanarioți, e fudul de „ighemoniconul" său aristocratic și speriat de progresele spiritului egalitar. Pentru a izbîndi în viață, recomandă metoda procopsirii : „Înfige-te, rumâne, la treabă, nu umbla cîrmind încoaci și-ncolo, alătură-te pe lîngă vrun boier să aibi și tu o ușă deschisă, învață pracsis ca să te faci mîine, poimîine un condicar, apoi sameș și celelalte care te fac să fii în rîndul oamenilor, ș-al boierilor, iar nu într-al flaitărilor. Însoară-te și ia o fată de boier cu zestre bunicică, moșie, țîgani, bani și de toate. Nu umbla derbedeu tăind cîinilor frunză." [42]

Cu prefața traducătorului anonim al cărții englezului T. Thornton *Starea de acum din oblăduirea geograficească, orășenească și politicească a Prințipaturilor Valahiei și a Moldaviei* (Buda, 1826), accedem în domeniul criticii *sistematice*, care îmbrățișează aspectele negative ale societății în totalitatea lor și pune degetul pe rană, numindu-i pe adevărații

vinovați. În traducătorul lui Thornton unii l-au văzut pe Dinicu Golescu, alții — pe Eufrosin Poteca. Nouă ni se pare mai verosimilă ipoteza din urmă.[43] Oricare ar fi autorul, trebuie spus că denunțarea critică e de o rară virulență și că taina anonimatului apare justificată (îndeosebi *dacă* e vorba — cum credem — de Eufrosin Poteca). „Românii sînt orînduiți de trîștea lor să fie supt jug munciți, jefuiți și în veac să muncească goli, despoiați, spre desfătările și desfrînările celorlalte neamuri, și celor din păcate mai mari ai lor, cari numai după cuvînt să zic patrioți, dar în faptă-s mai cumpliți decît lupii cei turbați și pedepsiți la întunericul neînvățăturilor." „Cine este vinovat ?", se întreabă traducătorul, și răspunsul cade ca o plesnitură de bici peste reprezentanții celor două categorii de privilegiați : vîrfurile clericale și boierii. Atacul împotriva clirosului e printre cele mai violente din literatura denunciativă a vremii, egalînd și depășind chiar, pe această latură, condamnarea pronunțată de D. Golescu în *Însemnare a călătoriei mele*. Oamenii bisericii nu-și îndeplinesc datoria de a proteja norodul de năpăstuiri, sînt egoiști, prevaricatori, lacomi de slavă deșartă, porniți spre îmbuibare și desfrîu. „Ca să nu-și piardă înlesnirile poftele lor, nu numai că nu îndrăznesc a să împotrivi la ocîrmuitorii după vremi și la boierii cei ce sînt în diregătorii și cu puteri în mîinile lor, ca să nu jefuiască ; ci și ajută să chinuiască pre tîcălosul norod cu toate chipurile de tiranii." Încă mai aspru sînt stigmatizați boierii : „Poate dară fieștecarele să judece și să cunoască, că neamul românesc de păstori și cliros bisericesc, întemeiat în datoriile sale, nu are noroc să aibă, de boieri și oblăduitori încă cu atît mai rău, căci acestea nu mai gîndesc niciodată la folosul și slava neamului ; ci numai în veaci îi trec sudori muncindu-să la născociri cum și ce mijloc să facă să ia diregătorie mai cîștigoasă și să închipuiască ceale mai strecurate mijloace de a despoia pe frații săi". Așa stînd lucrurile, nu e de mirare că autorul anonim desesperează de posibilitatea îndreptării situației *dinăuntru* cu concursul boierilor luminați, așa cum voia Dinicu Golescu (dovadă în plus, deși nu peremptorie, că paternitatea acestuia e mai puțin probabilă). „Așadar, iubite cetitoriule — arată traducătorul —, n-au venit încă vremea să așteptăm folosul, luminarea, slava, dreptatea și odihna, răpaosul norocului de la căpeteniile cei ce să numesc patrioți și pămînteni ; ci poate de la alte neamuri, vom putea dobîndi vreuna din ceale mai sus zise".

Scanned with OKEN Scanner

Cea mai puternică expresie a spiritului critic aplicat societăţii româneşti a deceniului al treilea, încă nedesfăcută de sub umbrele Fanarului, adăstînd în pragul lumii moderne, fără a cuteza să-i treacă hotarul, o găsim în opera de căpetenie a lui Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*. Breviarul de drum al marelui boier, căruia evenimentele de la 1821 îi revelaseră sensul existenţei, nu constituie un itinerar în sensul curent al termenului, deşi autorul abundă în descrieri şi explicaţii. Plecînd în 1824, 1825 şi 1826 să-şi plaseze copiii la studii, Golescu nu descoperă Europa, de care, ca membru instruit al protipendadei şi cititor de carte grecească, nu fusese niciodată străin, ci îşi descoperă propria-i vocaţie de luminător. Europa trebuia să fie aşa cum şi-o închipuise, aşa cum trăia, ca experienţă livrescă şi mit, în gîndul tuturor oamenilor culţi din Principate ; nou cu adevărat pentru Golescu va fi fost ricoşeul, proiecţia celor văzute pe ecranul lăuntric, aprecierea pe care de-aici înainte avea să şi-o dea sie-şi şi ţării. [44]

În acest sens, evocarea străinătăţii devine un pretext, o posibilitate de a scoate pregnant în evidenţă caracterul grav şi insolvabil al stărilor de lucruri de-acasă. Procedeul e al antitezei, un procedeu retoric, asumat cu entuziasm de romantici (vezi Victor Hugo în prefaţa la *Cromwell* !), aici însă folosit fără intenţie instrumentală, deşi rezultatul obţinut denotă o aceeaşi simetrie manicheistă. Lumea apare împărţită în două : Principatele şi Europa ; zone de tranziţie — puţine (Ardealul !) ; dar încă mai puţine sînt nuanţele care să estompeze idealul ce domină radios, de o parte, sau care să ilumineze negurile ce inundă peisajul, de altă parte.

Adevărul e că Golescu greşeşte în ceea ce laudă, nu în ceea ce neagă, şi, de aceea, descripţia Apusului e partea mai slabă a cărţii. Uneori tabloul idilic al raporturilor dintre monarh şi cetăţeni sau aspectele de mulţumire obştească şi dulceaţă a vieţii pe care le înregistrează în Austria, Germania sau Elveţia par decupate dintr-o utopie a secolului al XVIII-lea. Ne găsim într-o epocă de creştere a conflictelor sociale : între tirani şi popoare, între imperii şi naţionalităţile asuprite, între proprietarii de fabrici şi muncitori. Dar boierul român nu are ochi pentru toate acestea, după cum nu are ochi nici pentru semnele alienării produse de victoria relaţiilor capitaliste : şomaj, mizerie, exod al populaţiei rurale, înmulţire a pauperis-

Scanned with OKEN Scanner

mului. El descoperă pretutindeni numai bunăstare şi fericire, ca un elev al filozofilor pentru care revoluţia încă nu avusese loc. Ştim că medicii ospiciului din Viena se miraseră de straiele sale orientale, de anteriul şi giubeaua căptuşită cu samur, de imensa oboroacă fanariotă servindu-i de pălărie. Dar ei ar fi avut mult mai puternice motive să fie surprinşi dacă i-ar fi putut cunoaşte spiritul. Căci bizarul personaj, costumat ca în Orientul de carton pictat al operetei vieneze, reprezenta un umanism cu totul insolit şi nelalocul lui în atmosfera epocii, de calcul rece şi filistinism cordial. Unde oare, în Occidentul supt de seve, peste care cădeau deja grelele draperii romantice, se mai puteau ivi asemenea oameni rari, la care optimismul raţionalist şi sociabilitatea luminilor să se armonizeze cu ideea stoică a sacrificiului şi morala creştină a ajutorării aproapelui ?

De-abia în analiza societăţii româneşti din primele decenii ale secolului trecut, Dinicu Golescu îşi demonstrează toată acuitatea spiritului critic. Dezbaterea se înfiripă oarecum la întîmplare, ca şi cum trecerea în revistă a diverselor laturi negative ar fi dictată de hazardul asociativ. Este sau nu aşa, n-are importanţă, de vreme ce, pînă la urmă, lucrurile esenţiale nu scapă din raza privirii, adevărul e spus în toate cazurile şi nimic din ce e adevărat nu e omis. Tocmai sinceritatea aceasta brutală, dezlegată de orice fel de raţiuni tactice, transformă paginile memorialului într-un zguduitor document de conştiinţă : Golescu e implacabil cu alţii, dar e tot atît de necruţător cu sine. Descrierea calamităţilor de care suferă ţara e, în acelaşi timp, o confesiune şi o autocritică.

În ansamblu, *Însemnare a călătoriei mele* constituie nu numai un rechizitoriu al boierimii, ci şi al instituţiilor. Marele merit al autorului e că demonstrează mecanismul exploatării, arată care sînt *în fapt* relaţiile dintre marii proprietari şi săteni, dintre stăpînire şi locuitori. Deşi nu se spune niciodată „expressis verbis" că orînduirea feudală e izvorul tuturor relelor, totuşi analiza conduce la această încheiere. În multe puncte, Golescu nu face decît să repete ceea ce ştim şi de la alţi contemporani. Dar tabloul întreg este la el copleşitor.

Slujbele sînt puse la mezat, de sus pînă jos, fiecare năzuind să stoarcă mai mult decît a cheltuit cu instalarea, deoarece nu există salariu, iar hatîrul, jaful şi mita constituie temelia sistemului. Schimbarea anuală a dregătorilor aduce cohorte de „sugători noi şi flămînzi în locul acelor ce nici nu apucaseră

Scanned with OKEN Scanner

bine a se sătura". Peste pacostea vînzării „iraturilor" este şi aceea a arendării „huzmeturilor" „cu felurimi de mijloace năpăstuitoare". Diletantismul administrativ e în floare : boierii ocupă funcţii pentru care n-au nici o pregătire. Ei iscălesc orice acte li se prezintă, fără a şti despre ce e vorba : „căci de vor lua anaforalele în mînă să le cetească şi să le îndrepteze, li să vor părea că sînt scrise în limba armenească". Îşi petrec vremea în trîndăvie şi risipesc fără socoteală averi însemnate pe lux şi petreceri. Cuconiţele „mai bucuroase sînt acasă să le moară copiii de foame, decît să iasă la plimbare făr-de a avea pe rochie altă sută de bucăţele în felurimi cusute, ce le zic garnituri". În raport cu bună starea de altădată, boierimea decade economiceşte : în trecut, negustorii se împrumutau de la boieri, acum boierii sînt datori negustorilor : „Casele boiereşti aveau toate cele trebuincioase de pe la moşii, cum zaharoane, vinurile, verdeţurile, păsări, şi pe toată ziua să da merticuri, jimblă, vin şi mîncare la familii, ce le era ruşine să ceară milă ; iar acuma trăim toţi la răboj". Boierii s-au rupt de moşie, trăiesc la oraş. Tot gîndul lor e spre favoruri şi dregătorii. Dependenţa absolută de un prinţ despotic i-a învăţat cu temenelile şi umilinţa. Cînd domnitorul le aruncă o privire numai cu coada ochiului, „căci trupurile nu le mişcă, parcă sînt de ceară şi se tem să nu se frîngă", se arată încîntaţi, iar cînd se întîmplă să fie cinstiţi cu un surîs, merg de povestesc şi altora onoarea ce li s-a făcut.

Clerul este şi el decăzut, îndepărtat cu totul de îndatoririle păstoreşti. Nu există „preoţi vrednici de preoţie", a fi călugăr înseamnă a trăi trîndav într-o mănăstire, încălcînd voinţa ctitorilor de a folosi obştiei, exploatînd fără milă pe „nenorocitul ţăran, care are nevastă şi copii şi plăteşte multe biruri". Cît priveşte vîrfurile ierarhiei, comportarea lor batjocoreşte şi sfidează poruncile bisericii. „Răstornaţi în colţurile odăilor, îmbrăcaţi în haine scumpe, cu şaluri de mult preţ încinşi, şi fie măcar şi căldură, cu cîte două blane de miluri şi de samururi îmbrăcaţi, în desfrînări şi în desfătări petrecînd."

Negustorimea e şi ea atinsă de patima luxului, multele falimente îi dovedesc nechibzuinţa şi lipsa de perseverenţă în afaceri. De fapt, nicăieri nu se vede bună întocmire, „toate urmările ne sînt întemeiate în nedreptate şi în neorînduială". Poporul suferă şi stăpînitorii îl jefuiesc ; cel dintîi nu întrevede nici o geană de lumină, cei din urmă se îmbuibă însă fără a-şi

Scanned with OKEN Scanner

asigura liniștea căminului și tihna sufletească. Peste tot domnesc dărăpănarea și haosul. Agricultura se face primitiv și nerentabil, meșteșugurile sînt disprețuite, bogățiile subsolului neexploatate, fabrici nu există, ignoranța prosperă („neînvățătura și înjuguirea prostește pe om, făcîndu-l și rău"), teatru se reprezintă, dar în limba germană.

Unele pagini ale cărții nu se pot citi fără cutremurare. Așternute pe hîrtie cu pană sîngerîndă, ele degajă o emoție contagioasă : „Și eu scriu, nu cu vrăjmășie, căci nu pociu avea cu toți vrăjmășie, ci cu lacrimi, și mă jur pe ceea ce-mi este mai scump, că cu lacrimă !" Celebra descriere a existenței subumane a țăranului iobag rămîne pe drept cuvînt antologică : „Birnicul Țării Românești, care locuiește într-acel bogat și frumos pămînt, este într-o sărăcie și întru o ticăloșie atît de mare, încît un strein este peste putință să crează această proastă stare... O ! să cutremură mintea omului, cînd își va aduce aminte că făptura Dumnezeirii, omenirea, frații noștri, au fost cîte 10 așternuți pe pămînt cu ochii în soare și o bîrnă mare și grea pusă pe pîntecele lor, ca mușcîndu-i mușchile și țînțarii nici să poată a se feri... Intrînd cinevaș într-acele locuri, unde să numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici gard împrejurul casii, nici car, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu sămănăturile omului, pentru hrana familiei lui și, în scurt, nimică : ci numai niște odăi în pămînt, ce le zic bordeie, unde intrînd cinevaș nu are a vedea alt decît o gaură numai în pămînt, încît poate încăpea cu nevasta și cu copiii împrejurul vetrii, și un coș de nuele scos afară din fața pămîntului și lipit cu baligă. Și după sobă, încă o altă gaură, prin care trebuie el să scape fugind, cînd va simți că au venit cinevaș la ușă-i ; căci știe că nu poate fi alt decît un trimis spre împlinire de bani."

Caracteristic lui Dinicu Golescu e că spectacolul degradării umane, atît de dramatic evocat în pagina de mai sus, nu anulează credința în om și nu compromite viitorul. Pentru el nu există un ciclu fatal al alienării, iar istoria e perfectibilă. Greutățile pot fi învinse, și neamul românesc, acum în întuneric, poate să se înalțe mîine în slava celorlalte națiuni. Vizitînd Würtemberg-ul, Golescu spune că are „temeinică nădejde că patria noastră poate cu mult mai mult a să ferici, fiindu-i ținutul mai mare și pămîntul din fire bogat". Altă dată, afirmă că

poporul român „peste puțini ani negreșit va ajunge întru acea stare întru care să află noroadele a ceilanți Europeii". Condiția e desigur a ieșirii din pasivitate, a îmbrățișării luminilor și a muncii productive ; dar o dată hotărît să vrea și luminat asupra a ceea ce are de făcut, omul nu mai are a se teme de nimic : adevărata luptă o dă cu sine însuși ; victorios, el poate transforma idealul în real, căci fericirea e posibilă. Iată de ce memorialul de călătorie al Golescului, atît de amar în adevărurile pe care le rostește, reprezintă totuși o lectură tonică, de o reconfortantă seninătate a viziunii. [45]

Pe o poziție mai înaintată decît Golescu sub raport politic se situează Eufrosin Poteca, bursierul de la Pisa și Paris. Încă în vremea studiilor, el îi indigna pe efori prin limbajul său verde : „Voiți voi să vă ziceți slăviți cu adevărat ? Oameni mari și fericiți ? Izgoniți nedreptatea din Valahia, adunați-vă cu toții în sfînta Mitropolie, faciți întîi o rugăciune către Dumnezeu ca să primiți iertare de păcatele cele trecute și apoi faceți o lege politicească, care să hotărască dăjdiile de acum înainte asupra veniturilor fiștecăruia fără deosebire, de la divaniți pînă la plugari și la hrănitorii de dobitoace, și așa fără a sărăci cineva de tot, se va aduna lesne cu ce plăti toate cheltuielile statului."

Dar dacă, din pricini lesne de înțeles, Poteca nu-și dădea drumul în corespondența cu eforii — mari boieri cu toții —, iată-l vorbind fără lacăt la gură într-o scrisoare din 17 august 1826, trimisă episcopului de Argeș, după întoarcerea în țară : „Ticăloasa inima mea să topește de focul în care se frig bieții români neîncetat... Oh ! D-zeul meu, dacă ești drept și iubești dreptatea, pentru ce nu stingi pe asupritori de pe fața pămîntului ? Și săracii asupriți să te slăvească. Săracii rumâni ! Săracii rumâni ! Ei dacă au oi, plătesc pentru ele, dacă porci, plătesc pentru dînșii, dacă stupi, dacă vii, tutun, plătesc dăjdii pentru toate, dări și dijmă și vamă pentru orice vînd, și apoi pe deasupra plătesc și altă dajdie neîncetat, supt deosebite numiri. Iar d-lor de care vorbesc, de au vii, le lucrează poslușnicii, 20 mii de rumâni aleși le dă dajdie grea, și d-lor își poleiesc călețcele, fără a face rumânilor cel mai mic folos. Dacă sînt în slujbe politicești, au destulă plată, și încă cea mai multă treabă o fac logofeții și zapciii, treaba lor este să stoarcă pe rumâni... Dar răutatea lor însăși îi va prăpădi și netrebnicia lor îi va face ca praful ce-l spulberă vîntul de pe fața pămîn-

Scanned with OKEN Scanner

tului, de nu se vor îndrepta să cunoască pre rumâni şi pre ţigani şi după omenie, şi după botez, şi după politică, pentru că trăiesc din sudorile lor, fără să-i folosească cu ceva."[46]

Vom căuta zadarnic pagini de aceeaşi ţinută critică în volumaşul intitulat *Cuvinte panighirice şi moralnice* (Bucureşti, 1826), ca şi în celelalte discursuri ţinute de Poteca în faţa domnului şi a boierilor cu ocazia recepţiilor tradiţionale organizate la curte, de Crăciun sau de Paşte. Dascălul de filozofie nu putea să-şi expună „coram populo" idei ostile rînduielilor în fiinţă. Publicul, alcătuit din feţele cele mai simandicoase ale ţării, era dispus să accepte predici în favoarea „facerilor de bine", a difuzării luminilor şi filozofiei, dar nu punerea în discuţie a felului de cîrmuire. După cum relatează în manuscrisul *Ideile faptelor mele pă anul 1828 pînă la aprilie 1829* (ms. 1564), Poteca a încercat o dată, de Paştele anului 1827, să atingă şi unele chestiuni mai delicate, dar rezultatele n-au fost de loc încurajatoare : „cuvîntul" i-a rămas pur şi simplu „neprimit", spre deosebire de cele din anii precedenţi, „lăudate" de toţi. „Într-acel cuvînt — ni se destăinuie autorul —, eu îndemnam foarte pre D(omnul) G(hica) V(oe)v(o)d şi pre boieri spre ertarea robilor, spre aşăzarea unii legi drepte şi spre o reformaţie frumoasă şi folositoare în patria noastră, pînă şi la moda îmbrăcămintei, aducîndu-le pilde şi punîndu-le înainte pre Domnul Hristos carele s-au făcut jărtvă ca să scoaţă pre oameni din obiceiurile barbariceşti, ca să surpe ocîrmuirile tyraniceşti şi robia, pre împăratul Costandin, carele erta robii în zioa de Paşti, pre toţi împăraţii europeni, carii, după ce au înţeles bine Evanghelia şi scoposul sfintei noastre credinţe, n-au mai putut suferi a ţinea robi şi a trăi întru năravuri barbariceşti şi păgîneşti... Pentru aceasta, toţi europenii, încă şi americanii, au aşăzat legile politiceşti pre legea Evangheliei, pre ce ţie nu-ţi place altuia nu face. Aşa au dat întocma dreptul politicesc tuturor ; aşa au surpat robia şi tyrania, aşa s-au reformat spre mai bine, pînă şi la moda îmbrăcămintei." (Ms. 1564, f. 5.) Această interesantă relatare inedită a unui discurs preparat, dar nerostit, ne încredinţează că ce *se spune* pînă la 1830 e departe de a fi *tot* ceea ce *se gîndeşte*.

De fapt, printre cei ce critică stările de lucruri înapoiate din Ţara Românească, numai Dinicu Golescu îndrăzneşte să abordeze, sub iscălitură şi într-o operă imprimată, punctul ne-

Scanned with OKEN Scanner

vralgic al asupririi țăranilor și să întreprindă publlc un rechizitoriu fulminant împotriva boierilor. Era singurul care, datorită rangului și averii, nu avea de ce să se teamă de urmările faptei sale. În orice caz, însă, un punct e clar : luminismul deceniului al treilea, prin însăși contradicția dintre elanurile pe care le stîrnește și adversitățile ce-l înfrînează, croiește drumul unui lirism emancipat și pur : lacrimilor ce-i tulbură privirea și zbuciumului ce-l mistuie el le caută o expresie nouă, cu totul alta decît i-o puteau indica tradiția cîntecului de lume și a poeziei anacreontice.

LIMITE ALE GÎNDIRII LUMINISTE

E lesne de observat discrepanța care există între critica temerară și ascuțită din deceniul al treilea și remediile propuse pentru îndreptarea relelor. Prin generalizare și vehemență, critica tinde spre condamnarea „sistemului", prin sfială și precauție, remediile propuse vor parcă să-i perpetueze existența. În loc ca pe terenul deblocat să se purceadă la o construcție nouă, scutită de erorile principiale ale trecutului, chiar cei mai înverșunați dintre „criticii" societății se mărginesc să preconizeze soluții înguste, care mențin de fapt „sistemul" în viață, oferindu-i o amnistie pînă cînd va învăța buna cuviință și-și va corija greșelile. De ce oare cei ce pun cu acultate diagnosticul aleg o medicație insuficientă ?

Cunoaștem deja condițiile obiective dintre 1820—1830 care n-au permis gîndirii românești să depășească hotarele luministe : structura forțelor de clasă, statul internațional al Principatelor, climatul anti-liberal și conservativ patronat de Sfînta Alianță. De altfel, luminismul nu e resimțit la noi ca o limită, ci e privit de cei mai mulți ca un ideal sintetizînd căile redresării grabnice a Principatelor. Căci înainte de a reprezenta un sistem de idei centrat în jurul conceptului de „rațiune", el ilustrează o operă practică de o importanță vitală : luminism înseamnă a deschide școli, a cultiva limba națională, a înființa gazete, tipografii, teatre, societăți savante etc. Or, efortul de a scoate poporul român din beznă, de a-l înzestra cu baza necesară și minimală a culturii părea tuturor cărturarilor, la 1820—1825, atît de indispensabil și urgent, în condițiile unei

Scanned with OKEN Scanner

Europe revoluționate de progresul științelor și al tehnologiei, încît era firesc ca într-o primă etapă ei să confunde mijloacele cu scopul, crezînd că prin învățătură se obține nu numai cunoașterea legităților naturale și sociale, ci și schimbarea acestora, în conformitate cu verdictele rațiunii.

Luminismul prevalent în gîndirea românească pînă la 1830—1835 corespunde unor nevoi stringente ; pe planul strict utilitar, al răspîndirii cunoștințelor, e unul dintre fermenții integrării în societatea modernă. Numai după epuizarea primei faze a instituționalizării culturii, deci în jurul anilor 1835—1840, rolul său progresist încetează ; de-abia atunci va reieși tot mai limpede că proiectul de a transforma societatea prin consimțămîntul liber obținut al posedanților e utopic și, ca atare, retrograd, deoarece constituie o diversiune, înlocuind un mijloc autentic de luptă printr-o iluzie. Trebuia încă ca oamenii să fie puși întîi în situația de a învăța, ca să-și dea seama de limitele învățăturii. Căci dacă spiritul de răzvrătire e o expresie spontană a rezistenței la opresiune, ideea de revoluție — care e consecința unei evaluări a raportului dintre riscuri și obiective — ajunge la cristalizare doar pe măsura pierderii treptate a încrederii în eficacitatea căilor persuasive.

Programul luminist elaborat în deceniile trei și patru rezultă din întîlnirea *necesității istorice* (evoluția încetinită spre capitalism, decalajul față de Apus) cu *conjuncturа* creată în Principate după 1821 (înfrîngerea unei insurecții populare, avîntul ideii naționale). Nu e vorba de o doctrină cu pretenții teoretice, și ne-am pierde timpul încercînd să-i aproximăm conturul pe baza examenului variantelor occidentale, așa cum le-au descris un Paul Hazard sau un Cassirer. Programul cărturarilor noștri prelungește vechile directive raționaliste și senzualiste într-o Europă care, descătușîndu-se, se încătușase, obținînd un spor de libertate printr-un plus de alienare. Dar el exprima interesele unei societăți agrare pre-revoluționare, de-abia intrată în orbita capitalismului și, de aceea, ignorîndu-i deocamdată racilele.

La noi, nimeni nu pare a se îndoi de legătura indisolubilă dintre „lumini" și „progres". Toată lumea vede în dezvoltarea instrucției și răspîndirea științelor chezășia fericirii obștești : eliminînd superstițiile, eliberînd resorturile comprimate ale personalității, făcînd masa poporului să-și asimileze achizițiile

civilizației moderne, cu alte cuvinte, punînd rațiunea în plenitudinea prerogativelor sale, deci adoptînd ca ideal „luminarea", viitorul se anunță radios. Fervoarea raționalismului optimist ia uneori accente lirice, ca la Condorcet ; mulți întrevăd deja clipa în care „soarele nu va mai lumina pe pămînt decît oameni liberi, recunoscîndu-și drept stăpîn doar propria rațiune ; în care tirani sau sclavi, preoți și uneltele lor stupide sau ipocrite nu vor mai exista decît în istorie și pe scenele teatrelor".[47]

Sub raportul iluziilor pe care le întreține în spirite noua ordine a capitalismului, cuvintele des citate ale lui Lenin despre utopismul gîndirii social-politice luministe din Rusia, la mijlocul secolului al XIX-lea, constituie o referință deosebit de prețioasă : „Nu trebuie să uităm — spunea Lenin — că atunci cînd au scris iluminiștii din secolul al XVIII-lea (pe care opinia unanim recunoscută îi încadrează în categoria conducătorilor burgheziei), atunci cînd au scris iluminiștii noștri din perioada 1840—1870, *toate* problemele sociale se rezumau la lupta împotriva iobăgiei și a rămășițelor ei. Noile relații social-economice și contradicțiile acestora mai erau încă pe vremea aceea într-o stare embrionară. De aceea, ideologii burgheziei nu dădeau dovadă atunci de nici un fel de egoism ; dimpotrivă, atît în Occident, cît și în Rusia, ei credeau în mod absolut sincer în fericirea generală și o doreau în mod sincer, și într-adevăr nu vedeau (în parte nici nu puteau încă să vadă) contradicțiile orînduirii care lua naștere din orînduirea iobagă."[48]

Deosebirea e doar că, în perioada dintre 1820—1830, clasa burgheză, slabă numericește și de un profil preindustrial, ca atare incapabilă să se impună drept singură conducătoare a luptei politice, se aliază cu mica boierime și cu unele elemente ale marii boierimi luminate, ale căror revendicări liberale sînt contracarate de interesul menținerii structurii feudale a proprietății. Lupta împotriva *urmărilor iobăgiei* nu se transformă pînă la 1840 într-o luptă *împotriva iobăgiei* ca sistem. Luminismul nostru nu e revoluționar, ci legalist și conservator, în spiritul lui Montesquieu, Voltaire și chiar Diderot, care așteptau ca monarhia pusă în serviciul rațiunii să curme abuzurile și să croiască drumul spre bunăstarea și mulțumirea obștească.

Vorbind despre diferitele forme de oblăduire, Simion Marcovici face în 1829 apologia monarhiei „mărginite" și a princu-

lui luminat, în termeni proprii secolului al XVIII-lea. Un asemenea prinţ îşi „orînduieşte ceasuri statornice în care se gîndeşte adînc asupra naturii puterii ce i s-a încredinţat", pune interesul obştesc mai presus de cel personal, primeşte în audienţă pe orice supus, indiferent de avere, favorizează meritul şi învăţătura etc. Într-o monarhie „mărginită", trebuie să domnească unirea între „nobili" şi „norod". Acolo unde armonia socială e încălcată, fie în sensul prevalenţei nobililor (şi se creează „oligarhia"), fie a norodului (şi ia naştere „ohlocraţia" sau „anarhia"), consecinţele sînt dln cele mai rele. Şi în special în cazul din urmă, deoarece „norodul cînd stăpîneşte se orbeşte cu totul şi nu-şi mai pune hotar la desfrînările sale". În principiu, însă, „monarhia mărginită moştenitoare" e forma de guvernămînt care acordă maximum de drepturi: egalitate înaintea legii, eligibilitate în funcţii publice, impozit proporţional, libertatea tiparului, încurajarea lucrării pămîntului şi a meşteşugurilor etc. Ea singură e bazată pe un „temei neclintit". „Chiar dumnezeirea de s-ar pogorî din ceruri — crede Simion Marcovicl — ca să aşeze între oameni (aceste fiinţe de fum şi ţărînă ce trăiesc un ceas şi neîncetat se pizmuiesc)..., o oblăduire cu adevărat mîntuitoare n-ar putea s-o întocmească mai bine". [49]

O altă trăsătură caracteristică a luminismului din deceniul al treilea rezidă în raporturile binevoitoare pe care le întreţine cu religia. Contrar enclclopediştilor, care intentează bisericii un veritabil proces, reproşîndu-i frînarea progresului intelectual, cultivarea superstiţiilor, faptul de a nu fi reuşit să creeze o morală eficace şi o ordine socială justă, cărturarii noştri nu par a dorl altceva decît să restaureze credinţa, debarasînd-o de pompa exterioară şi de avatarele complicităţii cu puternicii lumii. În adevăr, Dinicu Golescu sau traducătorul lui Thornton combat cu aprindere deformarea cultului, pe clericii nedemni de sacerdoţiu şi călugării feneanţi, trăind în lux şi desfrînare, dar nici un moment nu pun în discuţie esenţa însăşi a religiei.

Dimpotrivă, Eufrosin Poteca, gînditor dintre cei mai reprezentatlvi ai deceniului al treilea, se felicită de armonia care există între raţiune şi revelaţie. În lecţia inaugurală a cursului de filozofie de la Sava, el subliniază „simfonia care este între dreptul cuvînt şi între descoperire", adăugînd că „mulţi şi din bărbaţii cei vechi, deosebiţl cu înţelepciunea şi cu bună-

Scanned with OKEN Scanner

tatea, prin cărți întregi s-au apucat să o dovedească, precum Eusebie și Climent Alexandrinul". Altă dată, în cuvîntarea rostită la curte de Crăciunul anului 1825, el enumeră între datoriile monarhilor, din care decurge slava sau osînda lor, în primul rînd credința către Dumnezeu (de unde obligația să se îngrijească de învățătura preoților în teologie și filozofie), după care de-abia urmează dragostea către supuși, încurajarea negoțului și a lucrării pămîntului. La Poteca, luminismul cel mai energic, fortificat prin studiul marilor filozofi și încrederea în valoarea umanistă a științelor, pare a nu contraria niciodată o credință plină de evlavie, care admiră naiv excelența creației și descoperă pretutindeni mîna providenței : „Așadar, numele lui Dumnezeu e «tot cel ce este». Cu pronia sa, el nu numai n-au făcut nimic în deșert, ci și le ține pre toate, pentru că nu numai la tot felul de viețuitoare au dat o minte înțelegătoare, analog după organismul trupului său și după trebuințele sale, ci și hrană le dă neîncetat, pentru că prin căldura soarelui ridică apa din mare, pre carea ca prin a stricorătoare o revarsă pre pămînt și pre care apoi, iarăși prin căldura soarelui, o analizește și o preface în aer de viață roditor, și apoi, prin acesta, în ierburi, în pometuri, în flori și în roduri, din care, hrănindu-se, noi și toate viețuitoarele creștem și ne înmulțim, cunoscînd că toate cele ce sînt așa sînt între dînsele, încît să aibă trebuință unele de altele."

E adevărat că la un Costache Conachi se conturează parcă acea transformare tipică, după Cassirer, secolului al XVIII-lea, a „patosului religios" în „etică religioasă", în sesul că spiritul încetează de a mai fi dominat de religie ca de o forță străină, asumînd-o și recreînd-o în forul său intim. Dar cu toate că învățatul poet moldovean îl admiră pe Newton, „astronomul și mihanicul cel mare", și pe Locke, cu care convine în teama de „ideile nepipăite a metafizicii, adică a zgomotului de cuvinte fără de fapte", el interpretează deismul lui Pope într-un sens apropiat de ortodoxia tradițională. Creația îl învederează pe Dumnezeu, principiul tuturor lucrurilor, ordinea universală e asemănătoare unui orologiu de o mecanică infailibilă, învîrtit în punctul de plecare, dar apoi lăsat să funcționeze în baza legilor sale intrinsece : „Zidirea ce întîi a fiiștecărue lucru este faptă a lui Dumnezeu, iar natura este lege și pravila pe care le au dat spre ținere, înmulțire și agiutorarea uneia

către alta". Providenţialismul acesta e însă neîncrezător în puterile raţiunii, căci, după Conachi, un fatal „ignorabimus" pîndeşte sforţările ştiinţei. Astfel, chimia „puţin păşaşte, căci orice află astăzi de început prinţîpion, mîine găsăşte că are altă închegare şi aşa Dumnăzău numai poate desfunda această ascunsă taină". [50]

Fără îndoială, rolul important atribuit religiei în reorganizarea pe temelii salubre a vieţii publice, după dezmăţul şi frivolitatea fanariotă, nu exprimă totdeauna o religiozitate autentică, ci şi intenţia de pedagogie socială, în speţă, de întoarcere la izvoarele evanghelice ale moralei. Pentru cei antrenaţi în opera de educare a maselor, sistemul de sancţiuni şi stimulente de care uza religia (infernul pentru păcătoşi, fericirea celestă pentru cei ce fac binele) părea să constituie încă mijlocul cel mai adecvat de impresionare şi persuasiune. De aceea, a întări autoritatea credinţei era pentru ei tot una cu a prezerva conştiinţa morală de disoluţie şi perversiune. Dar dincolo de o conjunctură, a cărei însemnătate nu se cuvine ignorată, în mentalitatea intelectualităţii dintre 1821—1840 intră şi o doză efectivă de religiozitate, cum se vede în scrierile unora dintre reprezentanţii de seamă ai epocii, în „meditaţiile religioase" ale lui Heliade, în cîteva din elegiile lui Gr. Alecsandrescu, în publicistica lui Asachi. Şi desigur, nu numai considerente tactice, ci şi o directivă mai profundă a spiritului îl îndeamnă pe Mumuleanu, în 1825, să recomande copiilor „*Catihismul, Gheografia şi Istoria sfîntă* ca să devină creştini buni şi să înveţe frica lui Dumnezeu, căci începerea înţelepciunii, zice Solomon, este frica lui Dumnezeu, şi *Istoria sfîntă* se cuvine să fie cea mai dintîi învăţătură a creştinului, precum zice Milot". În 1830, Gr. Pleşoianu pune „frica lui Dumnezeu" înaintea tuturor virtuţilor ce trebuie cultivate de părinţi în sufletul copiilor. Bariţiu declară şi el că totdeauna „cultura adevărată este una cu religia". Chiar şi la 1840, Heliade va recomanda drept lectură „treptelnică şi regulată" *Istoria sfîntă a Vechiului şi Noului Testament* de Eufrosin Poteca, *Istoria Testamentului vechi şi nou* tradus de un protopop Ion, *Catihisul* lui Florian Aaron, *Datoriile omului creştin* de Simion Marcovici şi *Meditaţiile religioase* ale lui Gavriil Munteanu. [51] E probabil că aceeaşi propensiune spre renovarea morală, însă pe un plan superior, prin căutarea unui Dumnezeu eliberat de

Scanned with OKEN Scanner

naive reprezentări antropomorfice și de cohorta intermediarilor dubioși, reînnodînd cu tradiția Evangheliei și gîndirea stoică, e la originea curentului de simpatie pe care-l suscită autorii preromantici și romantici de tipul lui Young, Lamartine, Lamennais.

BAZELE PROGRAMULUI DE ÎNDREPTARE

Caracterul luminismului din deceniul al treilea e determinat de incapacitatea domniilor pămîntene de a rezolva problemele la ordinea zilei și, în genere, de neputința traducerii în fapt chiar a inițiativelor modeste de culturalizare. După cum am arătat, lucrurile se schimbă cam de la 1829 înainte. În deceniul al patrulea, critica violentă și frontală a regimului nu mai are cîmp liber, trebuind să se insinueze sau să se transfigureze ; în schimb, toate energiile sînt antrenate în opera practică de edificare a culturii. Încît, fără a absolutiza trăsăturile distinctive ale celor două perioade, putem totuși afirma că luminismul celei dintîi e mai mult programatic, al celei de-a doua, mai mult pragmatic.

Oprindu-ne, pentru moment, la prima perioadă, constatăm că cei ce denunță tarele societății românești, Dinicu Golescu sau Mumuleanu, Poteca, dr. Piscupescu sau Ionică Tăutu, sînt și cei ce preconizează căile îndreptării. Căci în fiecare cărturar al epocii se ascunde un moralist și un reformator. Și așa cum în critică opiniile se întîlnesc, tot așa în recomandarea soluțiilor toată lumea își dă mîna. Propunerile nu sînt nici originale, nici foarte argumentate, ele ocolesc detaliile și nu fac caz de teorie. Nu sînt citați în sprijin autori străini, iar dovezile sînt înlocuite prin exhortații. Ceea ce importă e ca pătura cultă să fie smulsă din inerție și atrasă în bătălia luminării. De aceea, primează energia emoțională a stilului și enunțarea de principii generale, creditate lesne de bunul simț și de reflexul moral al cititorului bisericos sau măcar obedient față de autoritatea formală a învățăturilor Evangheliei. La dreptul vorbind, nici nu se expune un program bine articulat, ci se agită spiritele în jurul cîtorva teme centrale, unele reprezentînd efectiv opțiuni politice, cele mai multe flind însă pure impulsuri de natură morală care servesc de incitare celor dintîi.

Scanned with OKEN Scanner

Încercînd a degaja aceste cîteva teme centrale ale gîndirii luministe a celui de-al treilea deceniu, notăm, în primul rînd, că se admite exlstența unei solidarități între elita națiunii și popor, consecință a noii idei de patriotism, născută în tumultul anului 1821. „Patria — spune Dinicu Golescu — este un pămînt pe carele toți lăcuitorii să interarisesc a-l păzi, și nimeni nu va să-l părăsească, pentru căci nlmenea nu-și lasă norocirea, și mai ales acele pămînturi în cari streinii își caută loc de scăpare. Acest pămînt este o maică care își iubește pe toții fiii, care nu-i deosibește, fără într-atîta, încît ei vor să se deosibească." Ideea că „toți lăcuitorii" aparțin patriei, că ea e „o maică" iubindu-și deopotrivă fiii, stă la baza politicii de ridicare a claselor năpăstuite și constituie temelul spiritului filantropic pe care-l propagă toți cărturarii. „Să nu pregetăm, iubitori și luminători de neam și de frumusețe — spune dr. Piscupescu —, a milui săraci cu lumina cunoștinții adevărului, spre rădicarea neamului din noianul întinăciunii și a stricăciunii în care s-au înomolit". Îndatorirea celor de sus de a-i ajuta pe cei de jos, în spiritul iubirii de aproape, propovăduită de Evanghelie, capătă o expresie memorabilă la Mumuleanu. Christos — arată el — nu a condamnat bogăția, ci pe bogatul egoist și lacom, nesimțitor la durerile semenului său. Problema nu e de a face pomeni, dăruind cîțiva gologani săracilor care cerșesc la ușile bisericilor, ci de a cheltui jumătate din cele agonisite de la patrie pe „vreun monoment santimental, precum o casă pentru săraci ce se tăvălesc pe la ulițe, vreo zidire pentru copii ce să arunc pe la răspîntii, sau ceva cărți de științe în limba patrii pentru luminarea neamului". [52]

O a doua temă fundamentală e că păturii luminate, care se confundă în mare parte cu boierimea, îi revine misiunea de a introduce civilizația și progresul, întrucît poporul nu e decît o masă lnertă, cufundată în beznă, în stare să dezechilibreze mersul istoriei, dar incapabilă să-l ordone. Numai marile familii, grație averii, cunoștințelor și capitalului politic, dispun de posibilitatea de a proceda la o reformă serioasă a instituțiilor și moravurilor. Sarcina de a stîrpi abuzurile — scria de la Paris, unde făcea studii de drept, prin 1825, tînărul Constantin N. Filipescu — revine boierilor, „depozitari ai intereselor și fericirii nației, în casele cărora e concentrată forța publică". Tînărul Constantin Brăiloiu, care învăța la Geneva, îi spunea tatălui său, la 17 iunie 1828, că boierii

Scanned with OKEN Scanner

trebuie să conlucreze, profitînd de conjunctura favorabilă a prezenței trupelor rusești, spre a scoate țara din impas. „Iată o minunată ocazie, aveți cu toții datoria să vă gîndiți la asigurarea fericirii bieților țărani, la întocmirea de legi bune și întemeierea unei noi administrații pe bază de dreptate și echitate..." [53] Dinicu Golescu se adresa și el oamenilor de bunăvoință din sînul marii boierimi, începînd cu Iordache Golescu, juristul Nestor și abilul Al. Filipescu Vulpe, pînă la Barbu Știrbei și Gh. Bibescu, viitorii domnitori. Nominalizarea dădea apelului său o nuanță mai cominatorie și făcea refuzul incomod.

În ce privește măsurile destinate a remedia situația, cuvîntul magic este „luminare". Luminarea implică atît învățătura, cît și educația, cultura ideilor și cultura sufletului. Uneori, buna purtare trece înaintea cunoștințelor. În *Înștiințarea pentru școala din satul Golești*, Dinicu Golescu spune: „Am fost silit să alerg la acele mijloace prin cari să face omul bun creștin, bun patriot, bun orășean, bun părinte, bun tovarăș în căsătorie, și toată tinerimea cîștigă bunele năravuri — și că dascălul și îndemnătorul acestor bune lucruri este luminarea și deșteptarea ce să dobîndește prin învățătură". Deși, la un moment dat, Mumuleanu admite disjuncția între cultură și etică, spunînd că unde „moralul lipsește, Loghica și Metafizica nimic nu ne folosește, decît ne ascute mintea spre răutăți, ne agerește duhul spre desfrînare și ne dă arcul de născociri cu care să rănim și să ne rănim", convingerea generală e că luminile acționează unitar, că instruirea și bunele deprinderi sînt laturi interdependente ale aceluiași proces de exercitare a facultății raționale. De-aici marea încredere în rezultatele învățămîntului, grija de a face școli, vocația pedagogică a întregii mișcări culturale. Tendința e, desigur, de a exagera posibilitățile educației în spiritul unui optimism naiv, care are însă meritul că mărește exigența societății față de profesori și a profesorilor față de ei înșiși. Piscupescu crede că sufletul copilului „să aseamănă cu un petec de hîrtie alb, care îngăduiește orice părere, vom voi să scriem pe dînsul și părerea care vom scrie și să va întipări mai întîi într-înșii, aceia este și rămîne cea mai iubită și cele mai statornice pe toată seama vieții lor". Comparația cu „hîrtia albă" sugerează cunoașterea lui Locke, probabil printr-o sursă intermediară, una dintre numeroasele

vulgarizări ale doctrinei marelui empirist, de care e plin secolul al XVIII-lea. Semnificativ, în orice caz, e că nici Piscupescu, nici alt cărturar al vremii (cu excepţia lui Ionică Tăutu) nu pare să sesizeze legătura intimă dintre obiectivele educaţiei şi forma de guvernămînt, pusă în lumină cu o mare acuitate de Helvétius şi enciclopedişti. Ideea că sub despotism cele mai bune precepte morale devin inaplicabile, că virtutea contrazice natura sistemului absolutist, că pentru a aşeza educaţia pe temeiul real al utilităţii publice şi liberei dezvoltări a personalităţii trebuie schimbat regimul politic nu pare a fi clară pentru nimeni. Luminiştii noştri văd lucrurile într-o perspectivă simplistă, ca şi cum un mecanism de o logică impecabilă ar putea interveni să corijeze absurditatea istoriei, cu condiţia de a apăsa pe butonul necesar. Începutul constă în trezirea raţiunii ; o dată pusă în funcţie, aceasta determină ţelurile utile care trebuie atinse ; definirea ţelurilor forţează acţiunea ; acţionînd în conformitate cu cele propuse, individul se perfecţionează intelectualmente şi moralmente ; reforma individului atrage după sine, prin multiplicarea mecanică a procesului, reforma societăţii.

„Luminarea", în înţelesul mai larg al termenului, nu înseamnă, aşadar, numai învăţătură şi moralizare, ci şi enunţarea marilor oblective de utilitate publică, pentru realizarea cărora e chemată să militeze fiecare conştiinţă : exploatarea bogăţiilor ţării, introducerea unei legislaţii chibzuite, dezvoltarea agriculturii şi negoţului etc. Cărturarii aşază laolaltă îndemnul spre instruire şi rezultatele instrucţiei, mijloacele şi scopul. Astfel, Ionică Tăutu : „Noi avem trebuinţă de învăţături, de lumini, fără care niciodată nu vom pute fi aceea ce ar trebui să fim ; avem trebuinţă de întocmirea şi împodobirea limbii, de sporirea cărturăriei, de ştiinţi şi meşteşugurl, de îndrăzneala şi desăvîrşirea plugăriei, de tot ce alcătuieşte iconomia cîmpască, în parte şi pe opşte, într-un cuvînt, avem trebuinţă de întocmirea şi împodobirea ţării şi a norodului". Traducătorul anonim al lui Thornton propune îmbrăţişarea învăţăturilor „care acestea aduc luminarea, strălucirea, lauda şi toate îmbunătăţirile la un neam, carele voiaşte să fie în numărul neamurilor celor luminate şi mărite". În acelaşi timp, recomandă „părăsirea luxului, adecă a cheltuielilor peste măsura averii fieştecăruia, îngrijirea cu osîrdie a moşiilor şi a altor avuturi... pu-

Scanned with OKEN Scanner

nerea în lucrare a negoţătoriei fieştecarele după putinţa sa, căci prin mijlocirea negoţătoriei toate neamurile şi toate împărăţiile să înalţă şi să îmbogăţesc, iar nu prin cumplita şi afurisita chiverniseală, care numai la aleşii noştri să obicinuiaşte". Dinicu Golescu vorbeşte şi el de „feliurimile fericirilor" care decurg din „negoţul cel slobod, din deşteptarea şi luminarea prin şcoale, din depărtarea luxului şi a lenevii, din îmbrăţişarea iconomii şi a vrednicii cea cuviincioasă spre deschiderea tutulor producturilor pămîntului şi a fabricilor şi spre orice altă bună faptă, ce au luminat şi au îmbogăţit şi pe alte naţii". [54]

După cum se vede, programul luminist al deceniului al treilea nu excelează prin profunzimea şi diversitatea referinţelor. El cuprinde orientări generale, care-şi propun să sugereze calea ieşirii din impas, fără a proceda la o definire laborioasă a conţinutului reformelor preconizate. Măcar în parte este aici o strategie a convingerii prin „şoc" : cititorului i se înfăţişează întîi tabloul sumbru al situaţiei, apoi e luat de mînă şi condus spre o fereastră inundată de lumină ; ce e dincolo rămîne în vag, ceea ce importă e puterea contrastului care transformă convieţuirea cu bezna în oroare şi adulmecarea clipirii zorilor într-o imensă speranţă.

EFORTURI DE CONCEPTUALIZARE

Această reţinere într-un programatism de mică anvergură teoretică, dar de mare elevaţie morală răspunde probabil şi impreparării cărturarilor şi impreparării publicului. Ar fi totuşi greşit să credem că luminiştii deceniului al treilea nu fac decît să sistematizeze opinii de bun-simţ şi să traducă într-un limbaj patetic experienţa unei crize proprii de conştiinţă. Ei se ocupă mai mult decît s-ar crede de studiul gîndirii secolului al XVIII-lea, în care caută o alianţă sau, în caz extrem, o sursă de emulaţie intelectuală. E vădit că lectura „filozofilor" îi ajută să-şi conceptualizeze ideile. Montesquieu şi Rousseau, Beccaria, Filangieri, Volney şi Condillac sînt descoperiţi cu fervoare ; dar curiozităţile se extind pînă la Benjamin Constant, Jean Baptiste Say şi socialiştii utopici.

Nu întîmplător tocmai în această perioadă se efectuează cîteva traduceri importante ; din păcate, una singură apucă să apară : *Mărimea romanilor* de Montesquieu (Craiova [?],

1830), în versiunea lui Staicu Căpăţineanu, care mai anunţa *Contractul social* de Rousseau şi *Ruinele* lui Volney, ambele însă netipărite. În prefaţă, traducătorul subliniază rostul analogic şi aluziv al cărţii. Voind să-şi dea opinia, „ca mădular al neamului şi al trupului politicesc", cum s-ar putea întîmpina răul şi introduce binele în Ţara Românească, el recurge la un exemplu ilustru: „mă mărginesc arătînd băgările de seamă ce-au făcut alţii asupra politicii strămoşilor noştri romani, care aplicîndu-se şi la noi, sau dînd pricină cititorilor d-a se gîndi, vor scrie şi vor vorbi şi dumnealor acelea ce-ar fi vorbit un Montesquieu sau un Rousseau, cînd ar fi trăit acum în patria noastră".

Traducerea tratatului despre istorie din faimosul *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme* a lui Condillac, iniţiată de marele boier Gr. Băleanu, în 1829, şi salutată de Heliade ca o victorie împotriva prejudecăţilor, pare că n-a văzut lumina tiparului. Aceeaşi soartă o au numeroasele tălmăciri ale boierului botoşănean Vasile Vîrnav: *Frumuseţile a istoriei romaneşti sau Tabla întîmplărilor cari au înveşnicit pe romani...* (apud *Istoria romanilor* de Rollin, ms. 175, din 1823), *Pentru greşale şi pedepse politiceşte privite* de Beccaria (după versiunea greacă a lui Coray, ms. 185, din 1824), *Filozofia moralicească* de Muratori (I, ms. 189, şi II, ms. 183, din 1825), Logica de Condillac (*I, Loghica sau întîile tălmăcirile meşteşugului de a să socoti cineva bine*, ms. 425, din 1825; II, *Chipul cugetării în mijlocirile şi isprăvile sale socotit sau dovada că meşteşugul mintioasei idei însuşit iaste*, ms. 3783), *Scurtare vechimilor romaneşti pentru folosul tinerilor persoane ce se îndeletnicesc la învăţătura autorilor latini şi a istoriei Romii* (după *Abrégé des antiquités romains*, ms. 1212, din 1827). Prin biv vel stolnicul Răducanu Greceanu ne vine din greceşte, pe la 1821, versiunea lui Panaiotachi Codricas din *Entretiens sur la pluralité des mondes* a lui Fontenelle (ms. 1383).

Tot din greceşte traduce moldoveanul Iancu Nicola, care-şi făcuse studiile la Sf. Sava (una şi aceeaşi persoană cu Iancu Buznea), un *Manual de patriotism*, tipărit în 1829 la Iaşi, cu cheltuiala mitropolitului Veniamin Costache. Originalul neogrecesc e *Manualul de patriotism dedicat locuitorilor celor şapte insule ionice* (Filadelfia, 1817) de un anonim, identificat de Nestor Camariano ca fiind Nicolae Scufos, fost director al teatrului grec din Bucureşti şi mehmendar sub Alexandru Şuţu.

Scanned with OKEN Scanner

Conceptul de „patriotism", introdus fără nici o referință la mediul românesc, se întemeiază mai mult pe vechea idee a solidarității în cadrul „polls"-ului elenic, decît pe noțiunile moderne de „naționalitate" și „suveranitate populară". „Iubirea de patrie — ne spune autorul — stă întru a arăta respect și recunoștință către stăpînitori, întru a ne supune la legi, la obiceiuri și la bunele năravuri ale societății în care trăim ; întru a cinsti folosurile patriei, a le întrebuința și a le face cît va fi prin putință mai desăvîrșite ; întru a contribui la slava soțietății căria mădulari sîntem, și a mări nemărginit bunele ei". În această viziune, patriotismul implică sanctificarea rînduielilor existente, la temelia agregării sociale stînd „cinstea" și „filotimia" nobililor, „supunerea" și „lucrarea" țăranilor. Luminismul nu apare sub ipostaza de examen critic al viciilor sistemului, ci ca îndreptar etic al conduitei diferitelor clase, situîndu-se astfel în continuarea literaturii parenetice, cu atît de vechi tradiții în lumea grecească. [55]

Învățatul Ionică Tăutu traduce *Ruinele* lui Volney (ms. 182, Bibl. Univ. Al. I. Cuza, Iași — cu titlul *Sfărîmările. Procetirea asupra revoluțiilor împărățiilor).* Tot de el o *Zidire politicii întemeiată pe fire omului,* adaptată după *Catéchisme du citoyen français* (cunoscută apoi sub titlul *Loi naturelle ou principes physiques de la morale)* de același Volney. D. Popovici îi atribuie și tălmăcirea unei libele dinspre sfîrșitul perioadei girondine, cuprinzînd o expunere a principiilor revoluționare (ms. 573, f. 32—49). Pare mai îndreptățită opinia lui A. Duțu că autorul, un moldovean, e altcineva decît Tăutu, deoarece traducerea datează din jurul anului 1800. Tot ms. 573. conține și un discurs rostit de „cetățeanul Carnot, fruntașul francuzesc, pe cîmpu Marsului, la 14 iulie 1796". Un fragment din Beccaria, *Dei delitti e delle pene,* urmînd tot versiunea Coray, ne-a rămas în ms. 4191. [56]

Foarte interesant este tratatul ce poartă titlul O *privire politicească a Evropii din anul 1825* (ms. 423, f. 168—198), care ar putea fi o traducere a lui Costache Conachi dintr-un autor neindentificat. Dacă supoziția e întemelată, ms. 5887 ar fi în acest caz o copie destinată tiparului, după cum face cunoscut o însemnare pe pagina de titlu, care anunță imprimarea, menționînd că „nu ne esti iertat a numi pe acela ce l-au alcătuit". Tratatul pledează în favoarea monarhiei constituționale

și a guvernului reprezentativ, cu note strecurate în subsolul paginilor, ca în traducerea lui Pope, de un caracter net antiaristocratic. În spiritul optimist al luminilor, autorul înfățișează dezvoltarea istorică a societății ca o afirmare progresivă a civilizației, definită drept o valoare tot atît morală cît și materială, sub numele de „politifsire", adică „iscusința la care au agiuns omul nu numai întru învățături, ci întru cunoștința adevărului în oricare lucru". Izvorîtă din lucrarea întregului neam omenesc, ființa ei fiind „înmulțirea veacurilor și a împărtășirilor opștești den lume", această „politifsire" își are mulți potrivnici între cei cu „păreri greșite", adulatori ai sistemei ce a stăpînit lumea veche. „Părerile greșite — lămurește traducătorul — sînt toate acele care cuvîntul drept nu le priimești... păreri greșite sînt dreptățili și iscusirili evghenii, robirea și alte de acest fel ce cuvîntul drept nu priimești". „Stăpînitorii", împlnși de nobili, care se temeau ca sporirea „politifsirii" să nu-i „sfarme", au încercat s-o oprească din drum prin mijloace violente. Încît — remarcă iarăși traducătorul — „prigonirea ce sufăr noroadili nu vini numai de la stăpînitori, ci de la toată sistema boierească, care sistemă nu vini decît den pricina greșîtelor păreri". După cîte se vede, în termeni care ocolesc precaut aluzia directă, autorul face în fond apologia mișcării de emancipare declanșată de Revoluția Franceză, întîmpinînd, în acest sens, deplina aprobare a traducătorului. Nu e singura surpriză pe care ne-o rezervă acest text remarcabil.

De un mare interes este și culegerea de texte luministe franceze a unui erudit anonim, în patru volume, dintre care numai două s-au păstrat (ms. 2239—2240). Găsim aci extrase din Voltaire (*Dictionnaire philosophique* și altele), D'Holbach (*Système de la nature* și altele), Volney, Antoine Sabatier de Castre (*Pensées et observations morales et politiques*, Vienne, 1794), Collin de Plancy (opera anti-religioasă *Dictionnaire critique des reliques et des images religieuses*, Paris, 1821), Dumarsais și generalul Dumouriez. [57]

Ilustrativă pentru eforturile gîndirii social-politice de a-și croi un făgaș propriu de manifestare pe teren luminist, dincolo de materia empirică a reflecțiilor obișnuite, este, în perioada de pînă la 1830, activitatea a două personalități : una, puțin cunoscută, C. Moroiu ; cealaltă, deja notorie, Ionică Tăutu. Cel dintîi, coleg de bursă cu S. Marcovici și E. Poteca, apoi profesor de drept la Sf. Sava, scrie o „dizertație" care face

dovada unei adaptări inteligente la nevoile locale a unui izvor străin celebru, în speță, Beccaria. Manuscrisul lui Moroiu se intitulează : *Dizertație pentru îndreptarea pușcării din București, cu o arătare pe scurt de sistema temnițelor englezești și cu o instrucție pentru departamentul criminal* și e datat 1 decembrie 1827. Cuprinde o expunere clară a ideilor lui Beccaria, făcută cu o remarcabilă stăpînire a materiei și dezvoltări propril care nu distonează, dovadă de spirit avizat, în dialog cu marii autori, nu rob al literei lor. Moroiu e un adept al contractualismului și dreptului natural, în sensul clasic al secolului al XVIII-lea. El combate sistemul penal în ființă, utilizarea torturii, pedeapsa cu moartea și reclamă insistent îmbunătățirea condițiilor de detențiune. Societatea are dreptul și chiar datoria să pedepsească infracțiunile, dar justiția trebuie să funcționeze fără greș. Formula lui Moroiu, care — după cum atrage atenția V. Al. Georgescu — nu există la Beccaria, e că pentru „liniștirea și asigurantia de obște... nici un vinovat să nu rămîie nepedepsit" și „pentru siguranția particulară... să nu rămîie asuprit vreun nevinovat". Ideea că starea de delicvență nu constituie o fatalitate, că vinovatul trebuie reeducat și tratat cu blîndețe traduce idealul „filantropiei" — caracteristic epocii, sau, cu vorbele lui Moroiu : „iubirea de omenire, temeiul virtuților sociale, simțită acum mai în toată luminata Europa de tot felu de persoane, întărită prin sfînta evanghelie" și derivînd din „învățăturile pacinicii filozofii", care ar fi „consfințită în orice condică de legiuire politicească". Amestecul ingenuu de „natură", „filozofie" și „evanghelie" (înțelegînd prin aceasta din urmă doctrina cristică în puritatea ei, nu adulterările tardive) e dintre cele mai caracteristice. Luminismul românesc atacă uneori cu violență clerul, niciodată biserica ; religiozitatea e una dintre trăsăturile lui distinctive .[58]

Ionică Tăutu, despre care a mai venit vorba în paginile anterioare, ca autor al Constituției cărvunarilor, pare a se profila, grație unor descoperiri și publicații recente, din păcate fragmentare, drept figura cea mai reprezentativă a luminismului din deceniul al treilea. Se întrezărește încă de pe acum că cercetarea întregii sale moșteniri va putea confirma aprecierea făcută încă de mult de Alecu Russo, pe care noi o suspectam cîndva de exagerare : „Ionică Tăutu e România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot același rol prin condei și stăruințî în politică, care îl giucă

Vladimirescu cu puşca plăieşască". Tînărul învăţat moldovean se dovedeşte a fi fost, în adevăr, o minte excepţional înzestrată şi de un larg orizont intelectual. Dacă cineva merită supranumele de „primul român modern", el e mai îndreptăţit să-l poarte decît Dinicu Golescu, mare român, dar nu modern, „mare" tocmai fiindcă *n-a fost* „modern", ci a voit *să fie*, luptîndu-se din răsputeri cu propria-i umbră.

Tăutu, în schimb, născut la 1795, cînd Dinicu Golescu învăţa carte grecească la Academia din Bucureşti, cu Lambru Fotiade, nu are dificultăţi de adaptare. El se află mereu în pas cu epoca. „Eu singur — ne mărturiseşte într-o scrisoare către Ilie Ilschi — nu ştiu pentru ce, de cum m-am trezit, îndeletnicirea mea cea mai dulce au fost să cetesc istoriile, să cetesc aşezămînturile şi pravilele altor neamuri, să le alăturez cu ale noastre ca să le văd osăbirea, ca să găsesc izvorul rălilor supt cari ne încujbăm şi ca să le aflu vindecările". În răstimpul petrecut la Constantinopol (1825—1830), se ocupă de „procetirea temeiurilor moralului", de studiul economiei politice — spre a vedea ce s-ar putea face „pentru ca fieştecare să se poată scutura de giugul datoriilor fără a păgubi creditorii", de dreptul ginţilor, dreptul public şi dreptul constituţional, precum şi de psihologie („a cercetat... firea omului pentru ca să poată găsi cărările inimii lui").

Tăutu crede în existenţa unor principii „fireşti" ale politicii, neclintite, ca şi regulile matematice. Dar în aplicare trebuie să se ţină seama de situaţia concretă, de acordul între scop şi mijloace, între lucrul de „cuviinţă" şi cel „putincios". Astfel, a voi să adaptezi stării înapoiate a Moldovei principiile „firesti" înseamnă a pune o problemă de tipul quadraturii cercului. În spiritul acestui realism, rar într-o epocă plină de imense naivităţi, Tăutu înţelege că renovarea instituţiilor Principatelor nu poate fi gîndită în afara contextului politic extern : „Învecinarea Rusiei, a Austriei, a Turciei nu poate primi aceleaşi lucruri ce să pot aşăza în America, în Anglia, în Franţa. Deci care moldovan au făcut o procetire adîncă ca să afle unde să hotărăşte constituţia cu regulamentul, slobozănia cu liberalismul ?" El crede în virtuţile monarhiei constituţionale temperate şi ale unei legislaturi edictate pe baza cunoaşterii temeinice a nevoilor şi moravurilor. Cînd postelnicul Teodor Balş îi cere să facă propuneri de îndreptare a lucrurilor în Moldova, el se desistează întîi sub cuvînt că „pu-

bliciștii" nu pot mare lucru pe terenul practic, după cum o învederează chiar exemplul lui Montesquieu și Rousseau ; încît simțindu-se „pre mărginit întru puțină știință", nu-i rămîne decît să spună că „o mahină roasă ori trebui îndreptată ca să lucreză după cuviință, ori să nu să ceară cuviința, dacă trebui cineva să mărgini în ceea ce mahina poate" — ceea ce corespunde iarăși unui realism politic foarte cuminte.

Remarcabilă este și atenția cu care Tăutu scrutează vechile instituții ale Moldovei, în ideea că trecutul prepară în mod organic prezentul. Vorbind despre reducerea vechiului drept de autonomie al țării și observînd că din privilegiile odinioară consimțite de Poartă „nu ne-au rămas pînă astăzi decît o falnică pomenire", el ridică în termenii următori problema unei adevărate istorii a patriei : „Și pentru a cunoaște pricina unei pagube atît de mari la inima cé simțitoare a unui patriot, pentru a nu învinovăți de aceasta în zadar pe Soartă, *himeră nelucrătoare și nevinovată,* ori pentru a lua niște vini învățătoare care să ne slujiască măcar în vremia viitoare, ni-ar trebui să avem o istorie driaptă și critică a locului nostru ; într-însa am vidé dacă au avut cuvînt, dacă au dat vre un folos prințiile ce au urmat de la Petru Rareș păn la Cantemir, și dacă pricinile fiiște căruia n-ar fi putut fi vindecate cu chipuri mai dulci și nestricăcioasă... a vidé, în sfîrșit, tot ce a slujit a ne micșura și a păgubi, tot ce ar fi putut da grijă Înaltei Porți a să siguripsi cu slăbirea noastră ; însă o asămine istorie ne lipsăști, învățăturile ce ni-ar fi dat patimile vremii trecute ne sînt toate pentru vremia viitoare, încît pentru a învăța trebui să mai pătimim."

În aceste rînduri, se străvede o concepție romantică asupra istoriei, care-l așază pe Tăutu în imediata vecinătate a lui Bălcescu și Kogălniceanu. Anticipîndu-i pe aceștia, el atribuie istoriei rolul de „magister vitae" ; mai important încă e faptul că gîndește dezvoltarea societății ca o serie continuă, în care explicarea fiecărei trepte implică recurența la una anterioară ; ca și cei doi pașoptiști, nu transformă însă necesitatea într-un „fatum" : deși totul se leagă și nimic nu e întîmplător, națiunile sînt responsabile de destinul pe care și-l făuresc, deoarece au posibilitatea să aleagă între bine și rău. Sub raport strict filozofic, acest punct de vedere nu coordonează desigur antagonismul surd, implicat de premise, între determinism și liberul arbitru. Dar meritul lui e că recunoaște interdependența cau-

zală, favorizînd astfel abordarea ştiinţifică a istoriei, şi că, în acelaşi timp, deschide drumul acelui energetism naţional, propovăduit de mesianismul paşoptist, atît de necesar şi de indispensabil unei naţii care voia să-şi cucerească dreptul de a dispune de sine.

Nu ştim ce conţine opusculul filozofic *Cercare împotriva deiştilor*, nici tratatul intitulat *Zidire politicii întemeiată pe fire omului*, o adaptare, pare-se, după *Catéchisme du citoyen français* a lui Volney. Ambele lucrări — semnalate recent de Dan Mănucă — nu par să modifice definiţia ideologică a scriitorului. Ca teoretician politic, el se afirmă foarte perspicace, deşi prudent, poate ar fi mai exact să zicem prudent *fiindcă* perspicace. Tăutu rămîne omul proiectului de constituţie de la 1822, adversar înverşunat al monopolului politic al marii boierimi, dar partizan al unei liberalizări controlate şi reticente, care evită să abordeze chestiunea ţărănească, deşi nu-i ignoră gravitatea. Scrisorile recent publicate denotă însă o inteligenţă atît de vie a raporturilor contextuale, încît nu e de loc exlus ca moderaţia ideilor sale privitoare la organizarea statului şi reglementarea formei de cîrmuire să provină dintr-un calcul, din evaluarea lucidă a predominării forţelor conservative asupra celor progresive în societatea moldovenească dintre 1820—1830. În orice caz, exemplul lui Tăutu dovedeşte o dată în plus că luminismul românesc e o soluţie dictată de conjunctura locală şi că ar fi cu totul deplasat să încercăm a-i descifra ecuaţia prin referire mecanică la „modelul" occidental. [59]

PRIMATUL VIRTUŢII

O caracteristică esenţială a luminismului de după 1821, pe care am întrevăzut-o deja în paginile anterioare, o constituie moralismul, un moralism asociat raţiunii, dar care se serveşte de sentiment spre a se face mai lesne înţeles şi a-şi pleda mai convingător cauza. În centrul preocupărilor sale, găsim ideea de „virtute" : către ea converg şi din ea se desfac toate drumurile, atît cele ce conduc spre acţiune, cît şi cele ce orientează reflecţia spre transcenderea cotidianului şi aflarea adevărului interior.

În conceptul de „virtute", filantropismul secolului al XVIII-lea se îmbină cu preceptele unui creştinism evanghelic, epurat însă de excese puritane, ca şi de orice obstinaţie dogmatică. Faptul că morala laică, fundată de filozofi prin interogaţia conştiinţei universale, şi nu a voinţei divine, deci uzînd de raţiune, nu de revelaţie, îşi dă la noi mîna cu morala cărţilor bisericeşti este adînc semnificativ. Drept consecinţă, apar numeroase echivocuri. Căci dacă filozofia secolului al XVIII-lea susţine bunătatea naturală a omului, biserica apără ideea păcatului originar ; dacă cea dintîi crede că omul e împins în mod spontan să realizeze binele, cea de-a doua neagă excelenţa înclinaţiilor firii şi face din virtute o luptă cu sine însuşi ; dacă pentru morala profană valoarea supremă e în servirea interesului public, pentru biserică importă în primul rînd mîntuirea individului sau, cu cuvintele lui Robert Mauzi, dacă de o parte are loc „confruntarea dintre individ şi societate", de alta, se petrece „dialogul supra-natural dintre Dumnezeu şi suflet".[60]

Cu toate astea, pînă la un punct, există o anumită unitate în viziunea etică predominantă între 1820—1840. Lucrul acesta nu e surprinzător, deoarece religia şi morala naturală coincid adesea în ceea ce recomandă pe planul conduitei individuale ; ele urmăresc deopotrivă, în ultimă instanţă, perpetuarea Ordinei. Ca şi în Franţa secolului al XVIII-lea, toată lumea defineşte în mod esenţial virtutea prin dispoziţia de a acorda avantaj fericirii altuia asupra fericirii proprii. „Virtutea — scrie G. Asachi — este o luptă de bunăvoie împotriva tuturor piedicilor ce ar sta în calea înfloririi şi a întăririi binelui obştesc". E vorba de un concept prin excelenţă comunitar, al deschiderii spre ceilalţi, care acţionează în sensul contrar egoismului, în favoarea coexistenţei sociale, implicînd toleranţă, abnegaţie, devotament faţă de aproape, servirea — cum spune Asachi — a „folosului obştesc", cultivarea sociabilităţii şi a filantropiei. „Virtutea" e, în primul rînd, efuziune, ajutor acordat semenului, politică a binefacerii ; ea este, desigur, şi plenitudine interioară, moderaţie a dorinţei, ataraxie stoică. Nu presupune însă curajul, deoarece nu îndeamnă la nici o faptă eroică. Deşi include sentimentul patriotic (ca expresia cea mai pregnantă a coeziunii sociale), se menţine într-o zonă de idealitate necontingentă, formulînd exigenţe care par a se adresa în genere Omului. De-abia după 1830 şi îndeosebi după

1835, în perioada de declin a luminismului, conceptul începe, sub presiunea afirmării tot mai imperative a ideii naționale, să-și precizeze atribute mai direct legate de luptele prezentului, în speță să scoată pe primul plan necesitatea „angajamentului" cetățenesc și valoarea energetismului viril (exaltarea vitejiei, a bravurii militare etc.).

Sub o formă nealterată, ca pură emanație a ființei, se crede că „virtutea" se găsește în starea de natură, care, de la Rousseau încoace, e considerată a ilustra superlativ esența umană. Păstorul și țăranul, întrucît trăiesc în simplitate și curățenie, în contact direct cu realitățile eterne, sînt superiori ca înzestrare morală orășeanului, cu atît mai mult nobilului, baricadat de viață într-un decor de mondenitate și artificiu. Scriind o precuvîntare tardivă la adaptarea idilei lui Florian (după Gessner) *Mirtil și Hloe*, reprezentată încă din 1816, Asachi observa că „sugetul piesei sînt sentimentele de respect, de evlavie, de iubire fiască, de recunoștință și de amor, care, practicate în curăție, sînt temeiul moralului. Aceste sentimente, *naturale între păstori* (subl. ns., P.C.), nemuritorii idiliști Gessner și Florian le-au înfățoșat în astă piesă drept model, spre a fi imitat de clasele cetățenilor, care scop și noi l-am avut în vedere." Izvor al virtuții, apropierea de natură e și mijlocul cel mai sigur de a dobîndi fericirea, căci practicarea binelui asigură individului o stare în împăcare cu sine, de beatitudine și securitate. „Din orașe ese și naște lucsusul — remarcă Mumuleanu — ce molipsește și turbură *odihna și fericirea lor* (a locuitorilor — subl. ns., P.C.) și atîță ambiția, carea dărapănă toată odihna lor". Pare a întruni adeziunea generală ideea că fericirea constă în repaus, în moderarea dorințelor, într-o viață frugală, tihnită, comandată de principii altruiste, care asociază impasibilitatea propovăduită de stoici și tema epicuriană a lui „aurea mediocritas", concretizată de Horațiu. [61]

Cărturarii se întrec în a proslăvi „virtutea", fac din ea locul geometric al moralei, totuși — spre deosebire de mulți adepți francezi ai luminilor — n-o înfățișează, de regulă, sub un aspect surîzător și facil, ca și cum n-ar implica nici un efort și nici o renunțare. Însăși insistența cu care-i argumentează necesitatea e o dovadă că descoperirea ei presupune o inițiere, iar uzul — un exercițiu. În punctul de pornire există, fără

îndoială, un instinct, o putere lăuntrică spontană, căci ideea de excelenţă a stării de natură e prea ancorată în cugete ca să fie pe de-a întregul respinsă. S. Marcovici admite în *Curs*-ul de *retorică* existenţa înclinării firești spre bine: „Un adevăr de mare cinste pentru frumoasele meşteşuguri, iar mai vîrtos pentru elocuenţă este a nu putea nimini să izbutească cu desăvîrşire fără a fi virtuos... Această curge din pricină că omul nu poate afla scăpare decît numai în virtute *pentru care este născut şi a căruia priveliştе îl amăgeşte, îl supune, îl tîrăşte fără voie-i*" (subl. ns., P.C.). Înclinarea firească trebuie însă cultivată, supusă controlului, unui efort constant spre depăşire. Acelaşi Marcovici, prezentîndu-şi traducerea *Nopţilor* lui Young, defineşte „virtutea" ca o luptă pentru desăvîrşirea morală, care adesea constă în sacrificiu şi în refuzul tentaţiilor, într-un ideal al autoperfecţionării atins prîntr-o îndelungată disciplinare a însuşirilor genuine: „Tinereţele se veştejesc; frumuseţea piere; slava ne supune la chinuri şi pizmuri: bogăţiile se primejduiesc de o mulţime de întîmplări; numai virtutea ne însoţeşte întru toată viaţa; la tinereţe ne povăţuieşte cum să ne ferim de ghimpii desfrînării; la vîrsta cea bărbătească, ne statornicează lumina cuvîntului şi ne hotăraşte a face binele cu verice jertfă; la bătrîneţe, ne mîngîie, arătîndu-ne un cuget curat şi bunele intenţii a dreptelor noastre lucrări; la nenorocire, ne întăreşte şi la fericire ne popreşte de a ne îngîmfă, căci nu putem şti de vom fi apururea fericiţi."[62] Nu întîmplător tocmai opera preromanticului englez, care înlătură aparenţele poleite spre a face să se vadă esenţa dezolantă a vieţii, croită din efemeritate şi deşărtăciune, sugerează că virtutea nu e un automatism, ci o asceză, că posedarea ei nu conduce neapărat la obţinerea fericirii pe planul existenţei prozaice.

Fundamentul filozofic al naturismului etic se găseşte în empirismul lui Locke. De vreme ce totul vine din simţuri, ideea de bine nu e înnăscută, ci derivă din natură, iar traducerea ei în fapt trebuie să se găsească într-un acord inerent cu ordinea lumii. Doctrina e naivă, şi totuşi optimismul ei, fundat pe o iluzie antropomorfică, a stăpînit multă vreme spiritele. Marmontel declara că „pentru a face binele ajunge să-ţi asculţi inima, fără a te lăsa înşelat de aparenţe, de opinie, de practicile sociale; ajunge să-ţi regăseşti în propria-ţi fiinţă natura profundă a omului". Dar după revoluţie şi im-

periu, în lumina unei jumătăți de secol care scoate la iveală puterea tenebrelor și demonstrează fragilitatea credinței într-un univers stabil și coerent, identificarea dintre natură și virtute devine inadmisibilă. Pretutindeni, interpretarea naturistă a moralei e condamnată, se tinde la sublinierea ideii de „datorie" în fundamentarea eticii, combătînd ceea ce la lumini era sau părea a fi îndemn spre facilitate și libertinaj. În perspectiva austeră și rigoristă a ultra-montanismului restaurației e suspectat de frivolitate pînă și cumintele Marmontel. Editorul din 1824 al amabilului scriitor, atît de prețuit la noi, un anume Saint-Surin, îl reproșează lipsa de fermitate a principiilor : „E regretabil că, ispitit de dorința de a place secolului său, a uitat, nu o dată, de intenția pe care pretinde a o fi avut, de a include o morală sănătoasă chiar și în compunerile mai puțin grave. E neîndoielnic că el se abate de la acest prolect deoarece nu ne inspiră totdeauna un dezgust destul de mare pentru moravurile descompuse pe care ni le înfățișează."

La noi, în zorile unei lumi care repudia orice continuitate cu fanariotismul, voind să se edifice pe temelii noi, de muncă, seriozitate și iubire a aproapelui, nu era nevoie de impulsuri exterioare pentru ca, în opinia generală, spontaneismul să fie discreditat. Cărturarii noștri nu dispun de o înaltă pregătire filozofică, dar ca oameni cu experiența vieții știu că „datoria" vine mereu în conflict cu „pasiunea" și că un arbitraj e indispensabil. Ei nu contestă că omul e funciarmente bun în starea de natură. „Pe cînd nu cunoștea și nu știa moșii și strămoșii noștri altă roadă a pămîntului nostru celui mare și de mult preț decît larba, păsune vitelor, păstoria și bucatele arăturii lor — scrie Piscupescu, nuanțîndu-și nostalgic regretul după «epoca de aur» a străvechimii —, era cei mai ticniți cei mai avuți la minte și la sănătate". Dar într-o stare îndepărtată de natură, în societatea modernă, și anume într-o societate în plină degradare, cu moravurile în disoluție, unde răul e întins, agresiv și redutabil, formarea individului nu poate fi, nu trebuie să fie abandonată întîmplării. E normal ca accentul să cadă aici mai mult pe ideea de transcendență decît pe cea de imanență. „Virtutea" capătă astfel sensul de corijare a naturii în lumina Idealului. Ceea ce înseamnă, de fapt, un acord sui-generis între vocea interiorității și facul-

tatea discernămîntului, între individualul ireductibil şi socialul iremediabil, între sentiment şi raţiune.

Problema o pusese încă Rousseau, dar în perioada raţionalismului euforic, prerevoluţionar, ea nu reţinuse atenţia în chipul cuvenit. Se ştie că, spre deosebire de abatele Prévost, care-l împinge la crimă pe Des Grieux, ca urmare a unei pasiuni nesăbuite şi în ciuda argumentelor rezonabile pe care le furnizează plicticosul Tiberge, Rousseau îi conduce pe Julie şi Saint-Preux pînă în marginea abisului, însă îi reţine de la pasul fatal : cei doi eroi preferă să se despartă decît să sfideze morala socială. Dilema lor, ca şi aceea a Pamelei lui Richardson, e — cum s-a mai spus — corneille-iană, dar nu în sensul că pînă la urmă învinge raţiunea, ci în acela că, lăsîndu-se tîrîţi de sentiment, ajung totuşi să-l domine, inima lor fiind mai bucuroasă „de virtute suferindă decît de fericire vinovată". Heliade are deci dreptate să observe, traducînd *Noua Eloiză*, în 1837, că „moralul... a şi fost cugetul cel adevărat al autorului". El adaugă că romanele sînt păgubitoare „unde obiceiurile sînt simple şi moralul împărăţeşte în toată puterea nevinovăţiei", însă de mare folos în societăţile depravate, prin urmare, se subînţelege, şi în societatea românească. Reiese clar că „virtutea" rezidă în încercarea de a corija deformările pricinuite de viaţa socială ipoteticei „stări de natură". [63]

Deznodămîntul *Noii Eloize* e însă exemplar şi pentru motivul că refuză alternativa tradiţională în cazul iubirii contrariate : sau deznădejdea, sau resemnarea stoică. Marea descoperire a lui Rousseau (ori, poate, descoperirea mai veche a lui Lessing, Richardson, Nivelle de la Chaussée, creditată numai de scriitorul genovez, cu imensa-i autoritate) e că jertfa de sine, abnegaţia, respectarea convenienţelor înseamnă, de fapt, fericirea, o fericire care nu se întemelază nici pe triumful instinctului, nici pe castrarea pasiunii, ci provine din acordul profund al sufletului cu el însuşi şi legea morală. În felul acesta, virtutea se spiritualizează, căutîndu-şi punctul de sprijin în satisfacţiile intime ale conştiinţei, dincolo de reuşita sau nereuşita pe terenul vieţii de toate zilele. Operele preromantice vulgarizează acest nou sens „sentimental" al „virtuţii", care oferă inimilor tandre şanse maxime de reconfortare. Ele evocă în nenumărate varlante drama inocenţei persecutate de un destin vrăşmaş, care biruie totuşi, după

peripeţii extraordinare şi de obicei neverosimile, nu neapărat fiindcă obţine cîştig de cauză în planul existenţei comune, ci, în primul rînd, fiindcă-şi păstrează virginitatea sufletului, rezistînd tentaţiilor cărnii şi conservîndu-şi, în cele mai năpraznice furtuni, credinţa neştirbită în înţelepciunea divină. În locul epicului senzaţional, de tip picaresc sau ariostesc, a conflictului tragic, cu eroi ce experimentează toate sfîşierile pasiunii, a marivaudajului şi galanteriei, apare studiul realist al unor personaje de condiţie obscură, puse să aleagă între datoria morală şi impulsul inimii. Virtutea e aşezată într-o poziţie cît mai favorabilă, aşa ca să-şi atragă veneraţia tuturora. O proslăvesc atît lacrimile victimelor, cît şi lacrimile călăilor, căci dacă persecutaţii îşi plîng suferinţa, persecutorii termină prin a avea remuşcări şi se pocăiesc. Un nou eroism apare, al oamenilor simpli, care înfruntă vitregia soartei fără să accepte compromisuri. Şi cum drumul spre virtute trece prin sentiment, fiecare se sileşte să simtă cît mai mult posibil. Sensibilitatea devine un indiciu de noblete sufletească, plînsul — reprobat de tradiţie ca o devirilizare — capătă semnificaţia unui test de omenie.[64]

Şi la noi, ca şi în Apus, doar cu cîteva decenii mai tîrziu, lacrimile ajung semnul virtuţii, iar prozelitismul moral, sub forma flatării sentimentului, capătă o enormă extensiune. „Simţirea" şi „înduioşarea" dobîndesc un statut atît de onorabil, încît publiciştii se întrec în a le identifica pretutindeni prezenţa.

Mumuleanu scrie o poezie intitulată *Lacrămile* în care virtuţile „cathar"-tice, consolatoare şi filantropice ale plînsului sînt expuse pe larg, de altfel foarte antipoetic, în spiritul didacticismului pedant al liricii descriptive :

Prin voi află uşurare
Oricare nenorocit,
Voi sînteţi şcoala cea sfîntă,
Tuturor celor scîrbiţi ;
Dragostea, prieteşugul,
Voi prin nod îl întăriţi,
Frageda milostivire,
Voi în inimi aţîţaţi,
Umiliţi orice simţire
Pre vrăşmaşi îi faceţi fraţi

Iată demonstrat şi rolul lacrimilor în realizarea solidarităţii sociale :

Curgeţi ca nişte pîraie,
Dascăli milii voi să-mi fiţi.
Nişte sfinţi să mi se pară
Toţi acei nenorociţi.
S-alerg într-a lor durere,
Să-i mîngîi şi eu plîngînd,
Să pătimesc împreună,
În necaz cu ei răbdînd.

Heliade şi C. Moroiu, semnatarii prospectului anunţînd apariţia *Curierului românesc*, se referă la „simţitorul român", căruia îi curg „lacrimi de bucurie" văzîndu-şi compatrioţii „îndeletnicindu-se şi petrecînd cu gazeta în mînă". În *Albina românească*, din 19 febr. 1833, citim despre un spectacol al trupei franceze Fouraux : Teatrul a dat o reprezentaţie care, făcînd o adîncă impresie în inimile privitorilor, i-au îndemnat a vărsa lacrimi ce se pot număra între cele mai frumoase şi mîntuitoare plăceri a inimilor simţitoare..." Apreciind superlativ un spectacol cu melodrama lui Kotzebue, *Mizantropia şi pocăinţa*, *Curierul românesc* constată că „niciodată nu s-au mai văzut atîtea lacrimi pe obrajii spectatorilor" (în orig., „dans la parterre «va laque»"). Desigur că efuziunile acestea sînt adesea imaginare, elanurile — factice. Dar Dinicu Golescu nu poate fi suspectat cînd afirmă că scrie „nu cu vrăşmăşie, căci nu poci avea cu toţi vrăşmăşie, ci cu lacrimi, şi mă jur pe ceea ce-mi este mai scump că cu lacrimi", sau cînd îşi aminteşte a fi plîns de emoţie la Viena, asistînd la încoronarea lui Francisc II, sau, cînd, în fine, mişcat de unitatea dintre coroană şi popor în Bavaria, exclamă : „care va fi acela ce nu va lăcrăma lacrămă de bucurie la o aşa vedere ?" Adevărul e că sensibilitatea nu e o simplă modă, ci o expresie autentică a psihologiei cărturăreşti după criza de conştiinţă a anului 1821.[65]

Simion Marcovici, în *Curs de retorică*, insistă asupra rolului „simţiciunii" şi al „sentimentelor" care sînt „afecsiile sufletului şi mişcările inimii", deşi, potrivit tradiţiei, elocvenţa se adresează raţiunii, urmărind să convingă prin desfăşurare de argumente. În linia lui Du Bos (*Réflexions critiques sur la Poésie et sur la Peinture*, 1719), deşi probabil fără a-l fi cu-

noscut, Marcovici se așază printre partizanii așa-numitei „persuasiuni emoționale", care încă din antichitate impunea oratorului să nu disocieze comunicarea adevărului de trezirea unei impresii sensibile (Quintilian, IV, 5, 6 : „Non enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum valet"). După ce definește „simțiciunea" ca o „firească aplecare a inimii de a priimi cu înlesnire osebitele întipăriri de bucurie, de întristare, de milă ș.c.l.", Marcovici îi avertizează pe cei ce s-ar încrede numai în dogmatismul rațiunii sau s-ar mulțumi să simuleze emoția : „Amar oratorului care va fi lipsit de simțiciune ; el va bate cariera elocuenții fără nici o izbutire : deși va putea să prefacă durerea și să pue pe chipul său masca întristării, dar niciodată nu să va învrednici să vază curgînd din ochii lui acele curate și prin urmare pururea biruitoare lacrămi ce caractirisesc pe oratorul cel adevărat ; cel ce nefiind simțitor să socotește elocuent se înșală foarte tare, căci inima este lăcașul elocuenții".[66]

Dar dacă predica luministă în favoarea virtuții uzează adesea de prestigiile sentimentului, ea nu uzează *numai* de sentiment. Caracteristic îndeosebi deceniului al treilea e că întreaga mișcare a ideilor are o coloratură etică pronunțată. De la filozofie la politică și literatură, toată lumea se ocupă de reforma individului și combaterea relelor năravuri. Filozofia — după cum explică Simion Marcovici, într-o cuvîntare din 1827 — nu este nici metafizică, nici epistemologie, ea este „știința moralului și a adevărului, care ne face destoinici a cunoaște fericirea noastră și cum să ne străduim a o dobîndi" ; ea „săvîrșește firea noastră, povățuindu-ne spre năravurlle cele bune și, depărtîndu-ne de cele rele, ne arată datoriile și drepturile noastre ca să știm că trăim în sotietate, ce trebuie să facem pentru dînsa și ce iarăș să cerem de la tovarășii noștri, și ne înalță, prin cuget, la privirea adevărului și a sfintei dreptăți". „Cînd moralul lipsește — ne încredințează Mumuleanu —, Loghica și Metafizica nimic nu ne folosește, decît ne ascute mintea spre răutăți, ne agerește duhul spre desfrînare și ne dă arme de născociri cu care să rănim și să ne rănim". După Eufrosin Poteca, anticii înțelegeau prin filozofie „știința celor cerești și pămînteștl și în scurt a tuturor celor ce sunt", pe cînd cei noi „înțeleg cu deosebire metafizica, logica și etica, care privesc partea cea mai bună a omului, adică puterea înțelegerii, îndreptarea voirii și lucrarea dreptății spre feri-

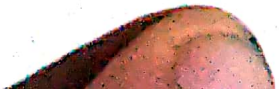

Scanned with OKEN Scanner

cirea omenirii spre pămînt şi spre nădejdea vieţii cei pururea viitoare". Dinicu Golescu înclină, de asemenea, spre o interpretare etică a filozofiei. Pentru el, „ştiinţa moralicească este cea mai folositoare şi mai trebuincioasă omului, căci îl învaţă cum să-şi înfrîneze patimile şi să-şi reguleze faptele, ca să petreacă cinstit şi fericit această viaţă şi să aibă bune nădejdi şi pentru cea viitoare". Patria, neamul, filozofia şi biserica — arată Golescu în prefaţa cărţii lui Neofit Vamva — stimulează deopotrivă aprofundarea Moralei, definită sugestiv drept „theoria ştiinţei virtuţilor", deoarece „din ideile cele moraliceşti spînzură faptele noastre cele moraliceşti şi din moraliceştile noastre fapte spînzură toată fericirea vieţii noastre ceii de acum şi ceii viitoare".[67]

Pentru o cultură tînără, căutîndu-şi anevoie drumul şi obligată să recupereze imense întîrzieri în toate direcţiile, numărul cărţilor de morală teoretică, de precepte sau „pilde", menite să fortifice bunele moravuri şi să le combată pe cele rele, care apar în numai cîţiva ani de zile, e de-a dreptul surprinzător. Se traduc astfel : în 1825 — *Cuvinte* de Dion Filozoful, trad. Ienache Papazoglu ; în 1826 — *Adunare de pilde bisericeşti şi filozofeşti,* trad. de Dinicu Golescu după Stefan Comita şi H. Lemaire ; în 1827 — *Elemente de filozofie morală* de Neofit Vamva, trad. Dinicu Golescu, şi *Culegere de înţelepciune* de Dim. N. Darvari, trad. Iancu Nicolae Moldovean ; în 1829 — *Filozofia cuvîntului şi a năravurilor adecă Logica şi Itica elementare...* de Gotlieb Aineke (Heineccius), trad. Eufrosin Poteca după versiunea grecească a lui Grigore Brîncoveanu. La acestea se adaugă şi volumul conţinînd cele trei discursuri epidictice ale lui Eufrosin Poteca, despre care a mai venit vorba, intitulat *Cuvinte panighirice şi moralnice.*

Publicul căruia i se adresează cărturarii în jurul lui 1830 este însă inapt să guste teoria şi speculaţia filozofică, de aceea „moralizarea" e silită să îmbrace o formă accesibilă şi să ceară sprijinul literaturii. Autorii sînt conştienţi de necesitatea de a vorbi concret, folosind puterea exemplelor. Chiar şi unui auditoriu mai pregătit, şcolarilor din clasele superioare de la Sf. Sava, Eufrosin Poteca le promitea în cuvîntarea inaugurală a cursului său de filozofie, la 1 octombrie 1825, că se va ocupa pe larg de „buna educaţie, adică (de) buna povăţuire a tinerimii", şi anume „cît poate aceasta mai vîrtos prin bunele paradigme". Dar cine mai mult decît literatura putea satisface

Scanned with OKEN Scanner

opera de asanare morală prin „paradigme" ? „Ar fi de lipsă s-avem în limba noastră istorii pentru tot felul de greşeli de-ar fi cu putinţă — scrie Gr. Pleşoianu —, apoi atunci fără îndoială că am greşi mai puţin". Dascălii Europei — explică Stanclu Căpăţineanu — îşi împodobesc învăţăturile „cu toate acelea cîte le fac plăcute şi drăgăstoase pînă şi acelora ce nu iubesc cetirea ; şi cu chipul acesta, în loc d-a porunci tinerilor să îmbrăţişeze moralul şi bunele purtări, ei pun icoana lumii înaintea lor şi le arată aevea că cei buni sînt fericiţi şi cei răi nenorociţi ; cei cu apucături rele sînt urîţi şi luaţi în rîs".[68]

Dar fiindcă deocamdată era cu neputinţă să se ajungă pe baza resurselor locale la producerea unei literaturi de moralizare prin „paradigme", adică prin ficţiuni edifiante şi duioase, se recurge la traduceri : Gessner, Florian, Marmontel, Kotzebue — iată autorii reprezentativi ; în brazda lor vin şi alţii, de aceeaşi descendenţă rousseau-istă. Dintre aceştia, primii trei sînt cunoştinţe vechi : l-am întîlnit şi în epoca anterioară, dovadă că dacă multe lucruri se schimbaseră după 1821, destule rămăseseră la fel. La mijloc nu e totuşi — cum s-ar putea crede — o rezistenţă a gustului, ci un eclectism inerent şi, în bună măsură, programatic, cauzat de ivirea unui „nou public". În adevăr, Asachi, Heliade, Grigore Pleşoianu, Stanciu Căpăţineanu şi toţi ceilalţi, pînă la Grigore Alecsandrescu, traducătorul, la 1832, al povestirii lui Florian, *Eliezer şi Neftali*, se adresează lui Gessner, Florian, Marmontel, Kotzebue etc. într-un scop bine precizat : ca să facă educaţia morală unor cititori de obîrşie burgheză şi mic-burgheză, de un nivel intelectual redus, pe care-i scosese din obscuritate şi-i înmulţea în mod progresiv dezvoltarea economică şi reorganizarea administraţiei impusă de Regulamentul organic. Gessner, Florian, Marmontel reprezintă, aşadar, o lectură edifiantă şi iniţiatică, aleasă fiindcă e utilă, nu fiindcă ar fi în stare să satisfacă gusturile subţiri. Circulaţia acestor autori în mediul românesc de după 1821 nu exprimă preferinţele estetice ale lui Asachi, Heliade, Pleşoianu, Alecsandrescu sau Căpăţineanu, ci ideea pe care ei şi-o fac despre nevoile publicului.

Fără îndoială, prin ideologia subiacentă şi modalitatea realizării, atît idila gessner-iană, cît şi povestirea morală de tip Marmontel justifică pe deplin intenţiile traducătorilor. Idila răspunde unei nevoi de proiecţie mitică, la îndemîna fiecăruia, deoarece nu e suflet pe care să nu-l stăpînească, fie şi sub

Scanned with OKEN Scanner

o formă larvară, nostalgia paradisului pierdut. Tablourile bucolice aduc o senzaţie de puritate şi de frăgezime, un ideal de viaţă castă, desfăşurată în acord cu stihiile, cu desăvîrşire ostil anacreontismului. Ele ne înfăţişează imaginea unei umanităţi fericite şi a unei lumi transparente, în care dorinţa nu se separă de obiectul ei, iar conştiinţa nu se alarmează înaintea dorinţei, în care domină bunătatea funciară a omului, sentimentele sînt salubre, lacrimile — virtuoase şi binefăcătoare.

Povestirea morală e, la rîndu-i, pătrunsă de idei luministe: toleranţă, religie naturală, altruism, sacrificiul de sine însuşi etc. Ea aruncă în vîltoarea aventurii eroi neprihăniţi şi persecutori infami, asigurînd, pînă la urmă, graţie complicităţii providenţei, victoria binelui, ceea ce înseamnă că virtutea e recomandată nu numai ca un imperativ al cugetului — cum cerea Kant —, ci şi ca şansa unică a fericirii terestre. Prin idealitatea, sentimentalismul şi polemica anti-fanariotă implicită, această literatură de „luminism povestit copiilor" — căreia Walter Binni, referindu-se în special la gessner-ism, îi găsea „freamătul învăluitor de romantism neo-clasic" — n-a răspuns poate obiectivului de a reforma moral societatea, dar a contribuit în felul ei să pregătească pe cititorii lui Lamartine, Byron şi Victor Hugo.[69]

ÎNFAPTUIREA PROGRAMULUI LUMINIST

Marele merit al luminismului deceniilor trei și patru nu stă pe terenul teoriei, ci pe terenul practicii. Lipsită de o veritabilă înălțime filozofică și împiedicată să fundamenteze un program multilateral al redresării naționale, gîndirea luminlstă inspiră, în schimb, o operă vastă și profund necesară de construire a culturii și difuzare a cunoștințelor și tehnicilor moderne. Această operă nu are nimic a face cu un prezumtiv „despotism luminat". Domnitorii regulamentarl (ca să nu mai vorbim de cei pămînteni, reduși totalmente la inerție), deși vor să se împăuneze cu meritul de protectori ai școlilor și artelor, acționează echivoc și șovăielnic, adesea distrugînd cu o mînă ceea ce înalță cu alta, sau, în orice caz, căutînd să tempereze zelul cărturarilor, suspectați că se servesc de cultură ca să colporteze idel subversive. Inițiativa în opera de luminare e particulară — chiar atunci cînd uzează, cum se întîmplă în cazul învățămîntului — de firma statului și, în parte, de banii vistieriei. Ea aparține cîtorva reprezentanți de vază ai boierimii și unui grup de cărturari de origine modestă, care profită de condițlile favorabile create de războiul ruso-turc de la 1828 și pacea de la Adrianopol, ca să treacă în mod sistematic la întemeierea de gazete, tipografii, teatre, școli etc., într-un cuvînt, la o adevărată „instituționalizare" a culturii.

Un rol important în agregarea oamenilor de bunăvoință, capablli să întreprindă ceva în folosul public, și, mai ales, în călirea ideologică și formarea morală a protagoniștilor

Scanned with OKEN Scanner

acțiunii de culturalizare, l-au jucat așa-numitele „societăți literare". În ele s-a elaborat acel spirit constructiv, entuziast, idealist, filantropic, de un patriotism ardent, atît de caracteristic luminismului românesc dintre 1820—1840.

SOCIETĂȚI LITERARE ÎN DECENIUL AL TREILEA

Calificativul de „literar", atribuit societăților înființate după răsturnările anului 1821, chiar în sensul larg pe care-l are conceptul de „literatură" în epocă, ne dă o idee cu totul imperfectă despre rostul acestor întovărășiri, în care cooperează boleri, cîștigați de propaganda luminilor, cu intelectuali de origine joasă, legați profesional de dezvoltarea culturii și de aceea hotărîți să facă totul pentru înlăturarea obstacolelor ce-i stau în cale. „Societățile" nu sînt „saloane", cu întruniri periodice, prezidate de o amfitrioană amabilă, unde se face spirit pe socoteala tuturor celor din afară, nici „Academii" de provincie, după gustul francez ori italian al sec. al XVIII-lea, cu ședințe solemne și plicticoase, în care paradează savanți nebăgați în seamă dincolo de limitele lor rezidențiale ; ele nici nu reînviază vechile „facțiuni" sau „partide" boierești, urmărind, sub o formă nouă, satisfacerea unor interese egoiste.

Scopul societăților este scoaterea neamului românesc din înapoiere, prin răspîndirea sistematică a culturii și pregătirea introducerii de reforme cuminți, în acord cu cerințele veacului. Membrii lor nu vor nici să se căpătuiască, nici să obțină avantaje personale, ei au în vedere binele public și folosul general. Asocierea și-o întemeiază pe ideea nouă a patriotismului, care implică îndatorirea celor bine situați, din treptele de sus ale societății, față de poporul de rînd, aflat în întuneric și mizerie. Această îndatorire, reamintită pînă la saturație și înălțată în slăvi de toată lumea în deceniul al treilea, se împlinește prin exercițiul activ al generozității, în primul rînd sprijinind materialmente opera de culturalizare pe terenul școlii, teatrului sau tiparului. E vorba, așadar, de un „mecenat" sistematic, care preia funcțiile despotismului luminat din sec. al XVIII-lea, întrucît la noi statul nu e în măsură să subvenționeze efortul de luminare, iar la 1820-1840 nu există, nici măcar într-o formă rudimentară, un circuit

Scanned with OKEN Scanner

cultural autonom, capabil să se menţină prin simpla relaţie de piaţă între publicul servit şi cărturarii deserventi.

Un fapt vrednic de semnalat este că prin tehnica iniţiatică şi atmosfera de conspiraţie, uneori şi prin spiritul de liberalism moderat şi viziunea optimistă despre „progres", societăţile „literare" par a prezenta mai mult decît puncte de contact cu confreriile francmasonice. Precaritatea materialului documentar nu ne permite să elucidăm în ce măsură avem de a face cu afinităţi, cu infiltraţii ideologice sau cu influenţe efective, legate de un anumit cadru organizatoric secret.

O primă expresie a noului simţ de răspundere socială pe care-l manifestă, după evenimentele anului 1821, reprezentanţii clasei conducătoare, se concretizează în „societatea literară" de la Braşov, întemeiată în 1822 de cîţiva dintre boierii exilaţi, Grigore Băleanu, Nicolae Văcărescu — ginerele celui dintîi, şi C. Cîmpineanu. Li se afiliază episcopul Ilarion al Argeşului — fostul sfătuitor al lui Tudor Vladimirescu —, Dinicu Golescu, I. Cîmpineanu, Emanuel Florescu, R. Voiculescu, un oarecare Giani. „Cei mai bătrîni — scrie Heliade — cunoşteau secretele politice, cei mai tineri sau cei mai neîncercaţi încă erau invitaţi spre traduceri de cărţi din limba elenică, mai familiară pe atunci, şi spre formarea unui dicţionar român". I. Cîmpineanu — adaugă Heliade — „conserva încă pînă mai deunăzi statutele acestei societăţi secrete".

Din nenorocire, aceste „statute" n-au ajuns pînă la noi şi nu dispunem de alte mărturii permiţînd a verifica alegaţiile lui Heliade. Ceea ce putem prezuma e, în orice caz, că „secretele politice" la care se face aluzie nu conţineau nimic „carbonar". Personalitatea fundatorilor şi a membrilor societăţii înlătură ipoteza unui cuib conspirativ de subversiune. Pare puţin probabil ca „societarii" să fi uneltit şi altfel decît prin pertractări de culise şi luptă diplomatică.[70]

Sîntem mai bine informaţi despre cea de-a doua societate, înfiinţată de Dinicu Golescu, în 1827, după memorabilele sale periple europene, cu concursul unui tînăr de 25 ani, întreprinzător, inteligent, în acelaşi timp, pozitiv şi fantast, Heliade Rădulescu. Îl citäm iarăşi pe cel din urmă: „Din ideile noastre puse la un loc şi din neputinţa de a se pune în lucrare, ieşi necesitatea de a se forma o nouă societate secretă", Programul ei, întocmit de Heliade, cuprindea 8 puncte:

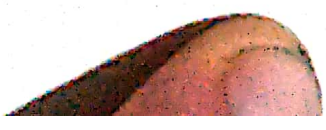

Scanned with OKEN Scanner

1 — Întregirea şcolii de la Sf. Sava şi transformarea ei în colegiu. Înfiinţarea unui colegiu similar la Craiova ; 2 — Crearea de şcoli normale în fiecare capitală de judeţ ; 3 — Crearea de şcoli primare în fiecare sat ; 4 — Fundarea de gazete în limba română ; 5 — Abolirea monopolului tipografic (era vorba de privilegiul pe 20 ani al dr. Caracaş, Clinceanu şi Topliceanu — proprietarii tipografiei de la Cişmeaua lui Mavrogheni) ; 6 — Încurajarea spre traducţiuni în limba patriei şi tipărirea acestora (în *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, acest punct apare în altă redacţie : anume e vorba de „încurajarea literaturii naţionale şi pentru început a traducerilor". De prisos s-o mai spunem — deosebirea e flagrantă şi antrenează interpretări diferite ale activităţii de îndrumare desfăşurată de Heliade înainte de *Dacia literară*. Dar care versiune e cea valabilă ?) ; 7 — Înfiinţarea Teatrului Naţional ; 8 — „Stăruire spre ieşirea din regimul fanariot prin reforme înţelepte sau reînnoirea primelor instituţiuni ale ţării". Cei doi membri fundatori, împreună cu Stanciu Căpăţineanu, semnează un jurămînt secret în altarul bisericii din Goleşti, angajîndu-se să pună totul în joc pentru aplicarea programului preconizat. Heliade citează un ultim punct al acestui jurămînt, astfel conceput : „Jurăm, în cele după urmă, că nici o pată de sînge, nici o violare nu va întîlna împlinirea îndatoririlor noastre". E greu de văzut de ce era nevoie de ocrotirea tainei şi de o punere în scenă atît de dramatică : revendicările societarilor nu puteau fi suspectate de revoluţionarism, ele situîndu-se, în orice caz, cu mult mai prejos decît propunerile de îndreptare, făcute „coram populo", de Dinicu Golescu, în memorialul său de călătorie. Nu e exclus să fie la mijloc o exagerare a lui Heliade, înclinat totdeauna să-şi regizeze amintirile şi să confunde faptele întîmplate cu cele care ar fi voit să aibă loc. Dar chiar dacă unele detalii sînt inventate, rămîne destul insolit şi în ceea ce pare a se fi petrecut realmente. Ceremonia jurămîntului şi jocul de-a conspiraţia trădează o psihologie exaltată şi o imaginaţie tenebroasă, semne evidente că înainte de manifestarea explicită a romantismului s-a produs o împregnare romanescă a spiritelor şi a stilului comportării.[71]

Societatea secretă de la 1827 a avut şi un dublet legal, funcţionînd ca o societate literară propriu-zisă, cu şedinţe pu-

blice, ţinute în casele lui Dinicu Golescu. Luau parte mulţi dintre marii boieri, în frunte cu cei trei fraţi ai domnitorului Grigore Ghica. Iordache Golescu îşi prezintă aici *Gramatica* sa (încredinţată tiparului de-abia la 1840), la fel şi Heliade, propria-i *Gramatică* predată şcolarilor de la Sava (apărută la Sibiu, în 1828). Marea senzaţie a „seanţelor" o constituie însă traducerile din Lamartine şi *Art poétique* a lui Boileau, prezentate de acelaşi neastîmpărat şi inventiv Heliade. Mai mult decît de modulaţiile tulburătoare ale lirismului lamartinian sau de verva apoftegmatică a legislatorului artei clasice, selecta asistenţă pare a fi fost impresionată de latura spectaculară a performanţei, de faptul că se reuşise tălmăcirea a doi mari autori într-o limbă înţelenită şi greoaie. Recapitulînd peste aproape patru decenii activitatea Societăţii literare, în *Echilibrul între antiteze,* Heliade invoca mărturia puţinilor supravieţuitori, care ar fi putut confirma „mulţumirea generală ce produceau acele poezii, ce pentru prima oară învederau românilor de cît ar fi capabilă limba celor vlahi sau mojici".[72]

De altfel, alăturarea lui Boileau de Lamartine dovedeşte şi din partea lui Heliade şi din partea publicului boieresc, care-şi manifestase cu aceeaşi aprindere entuziasmul, o detaşare totală de disputele estetice ale Apusului, unde tocmai atunci clasicii şi romanticii îşi disputau gălăgios întîietatea. Prezenţa celor doi autori nu trebuie interpretată ca o atitudine neutrală sau eclectică într-un conflict judecat la Paris ca inconciliabil; ea învederează, pur şi simplu, insensibilitatea la polemicile de şcoală literară, care desfăşurau idei şi puncte de vedere fără contingenţă cu realitatea românească. La urma urmei, dacă ne silim a nu moderniza lucrurile şi a uita ceea ce ştim despre duelul dintre romantism şi clasicism, intrat într-o fază acută chiar în 1827, prin prefaţa la *Cromwell,* nu e greu să vedem că la această dată, pentru un străin, şi din afară, deosebirile dintre Boileau şi Lamartine trebuiau să se estompeze sau, oricum, să pară de mică importanţă în raport cu caracterele lor comune, de reprezentanţi ai geniului francez.

Programul elaborat la 1827 nu se realizează decît în mică măsură: plecarea lui Heliade la Sibiu, în primăvara lui 1828, ca să-şi tipărească *Gramatica,* demiterea lui Grigore Ghica şi intrarea în Principate a trupelor ţariste, apoi, în 1830, moartea lui Dinicu Golescu, dezorganizează activitatea So-

cietății. Dar cu mult mai important decît începutul de împlinire a programului propus este climatul de fervoare pe care îl instaurează Societatea, stimulînd contribuția specifică a celor două categorii angajate în bătălia culturalizării : boierii — încurajați să practice filantropia, intelectualii — să compună și să publice. Înființarea Filarmonicii, la 1833, reprezintă punctul culminant al acestei alianțe tipic luministe dintre „avere" și „capacitate".

„MECENATUL" BOIERIMII

Bineînțeles, punctul sensibil al „alianței" îl constituie boierii, nu intelectualii, căci numai cei dintîi săvîrșeau un act de bunăvoință, avînd, altfel spus, latitudinea refuzului ; cellalți nu-și făceau decît meseria. Tocmai de aceea animatorii mișcării culturale din deceniul al treilea, cei ce se devotaseră trup și suflet operei de smulgere a neamului românesc din ignoranță și întuneric, multiplică apelurile și uzează cu iscusință de înduioșare sau de flaterie spre a provoca liberalitatea boierească, fără de care totul amenința să rămînă pentru multă vreme încă în paragină. Dinicu Golescu, în *Însemnarea călătoriei mele*, încearcă să-i apropie pe cei de sus de conștiința unei răspunderi sociale, deschizînd procesul culpabilității lor față de clasele năpăstuite. În acest sens, Societatea de la 1827 constituie un început de materializare a proiectelor luminatului boier, o formă concretă de organizare a filantropiei, un fel de redistribuire a averilor adunate prin silnicie în folosul obștesc. Hellade, mai practic și mai vital interesat să cîștige solicitudinea boierească, se ferește să intenteze procese de intenție și recurge, îndeosebi, la elocvența exemplelor. Lăudîndu-l pe Scarlat Rosetti, care subvenționase tipărirea *Caligrafei* lui Pleșoianu, el scrie : „Cînd l-ar urma cei bogați cari pot să dea și însutit fără să simtă nici o greutate, atunci nu ar avea neamul nostru nici o lipsă de cărți." Altă dată, relatînd o știre dintr-un ziar rusesc despre donația unui negustor bogat în folosul „comitetului societății filantropice de la Mosca", observă că mărinimia celor înstăriți e semnul care deosebește „neamurile cele poleite din cele ce să află încă în fașăle prunciei cei moralicești".

Fiind o condiție „sine qua non" a desfășurării operei de propagare a luminilor, „mecenatul" e solicitat cu insistență,

și atunci cînd se produce, onorat de toți cărturarii vremii. Sprijin material reclamă în mod special cei ce au răspunderi instituționale în conducerea școlilor, a tipografiilor sau gazetelor. Alături de Heliade, îl găsim astfel grăbit să omagieze fiecare gest magnanim într-un stil înflorat, dar cu un condei naiv, pe „ferlegărul" din Buda, Zaharia Carcalechi. Și el încearcă să zgîndăre ambiția compatrioților bine situați prin exemple de peste hotare. În *Biblioteca românească* din 1829 face mare caz de contribuția maghiarului Ștefan Seceni, care inițiase colecta unei sume importante spre a finanța o societate pentru cultivarea limbii maghiare. Heliade reproduce informația din *Biblioteca românească* și se entuziasmează : „Să trăiască viteaza și generoasa nație ungurească". Apoi adaugă : „Neamul nostru dormea pînă acum, și acest fel de pilde nu avem. Dar iată zorile se ivesc, ziua crapă, întunericul se împrăștie, duhurile se trezesc, neamul caută drumul mîntuirii."[73]

Aceste apeluri întîmpină un oarecare ecou. Cîțiva reprezentanți de frunte ai boierimii sprijină școlile de la Sava și Trei Ierarhi și ajută la apariția primelor ziare românești ; din rîndurile lor se recrutează principalii clienți ai tiparnițelor de la Buda, București, Iași și, cîteodată, comanditarii direcți ai cărților scoase aci. Astfel, marele ban Grigore Băleanu finanțează în 1826 *Povățuitorul tinerimii*, atribuit lui Gh. Lazăr, iar Scarlat Rosetti, în 1828, *Gramatica* lui Heliade. În *Filozofia cuvîntului și a năravurilor*, după Heineccius (Buda, 1829), Poteca aduce un cald omagiu eforilor, lui Const. Bălăceanu, Iordache Golescu, Alex. Filipescu și Logofătul Nestor, „buni patrioți și iubitori de științe", datorită cărora își putuse vedea traducerea dată la lumină.

În lumina acestor exemple, manicheismul primitiv, care atribuie marii boierimi toate păcatele mortale, inclusiv pe acela de a fi zăvorît ferestrele spre noua cultură, pare că se năruie. Adevărul e că lucrurile trebuie privite nuanțat. Marea boierime, și îndeosebi cea de protipendadă, nu se convertește după 1821 la ideile de egalitate și libertate pe care Revoluția Franceză le injectase în cugete. Dar ea e obligată să-și modernizeze mijloacele de luptă și să dea un lustru onorabil scopurilor pe care le urmărește, destul de puțin vrednice de stimă.

În această privință, nu lipsesc mărturii vrednice de crezare. În cursul vizitei întreprinse la 1836 în Țara Românească, îm-

Scanned with OKEN Scanner

preună cu Timotei Cipariu, George Barițiu remarcă, pe lîngă semnele de progres material și intelectual, care-i pricinuiesc o imensă satisfacție, faptul că „orcîte bune s-au făcut pînă acum, rodul lor nu se cunoaște, darul legilor și al instituțiunilor celor bune, necum la norod, dar nici la boierime n-au străbătut. Partea cea mai mare a boierimii este necioplită ; dacă știe ceva grecește sau franțuzește și scrie, el este învățat, este în dregătorie. Iar corupția morală și-au ajuns culmea, și omul nu poate mai mult nici socoti. Mi se pare că nu este acea fără de lege pe care să nu (o) cunoască boierimea Valachiei." Aaron Florian, care trăia din 1826 în Țara Românească și cunoștea bine mediul boieresc, îl pictează în culori și mai sumbre. Într-o scrisoare din 1838, adresată lui Gh. Barițiu, pe care-l roagă să n-o divulge, el acuză nobilimea românească de toate defectele proprii acestei clase orișiunde în lume, negîndu-i însă calitățile specifice altor aristocrații. „Aristocrația noastră se înrăiază din generație în generație, se prăpădește singură pe sine și trage în prăpastie nația întreagă." „Cît pentru creșterea ei intelectuală și estetică, maimuțărează superficialitatea franțuzilor fără leac de solidaritate, fără principe și fără nici o ispravă... Creșterea morală e cu totul nebăgată în seamă..., moralitatea nici după nume nu se cunoaște, necum să se practizeze, moravuri bune nu se pomenesc : ocara le este cinste, nedreptatea dreptate, tirania slobozenie și virtutea tot felul de vițiu." Există, desigur, și oameni de bine, dar ei sînt puțini și „nu pot lupta cu șuvoiul răului." E adevărat iarăși că în unele case ale nobililor se citesc scrierile lui Voltaire, Rousseau, Diderot, Helvetius, Volney, Lamennais și jurnalele cele mai liberale franțuzești, dar „norodului celuilalt nu-i dă voie să știe nimic, mai cu seamă din țara sa". [74]

E deci în afară de îndoială că participarea, de altfel limitată, a unor mari boieri la opera de difuzare a luminilor nu atenuează rolul retrograd pe care-l joacă boierimea ca clasă. În măsura în care activitatea acestora depășește un plafon pur și limitat „filantropic", cum e cazul cu Dinicu Golescu, ei constituie excepții, îndepărtîndu-se de la pozițiile de „clasă" ale nobilimii. În schimb, în măsura în care se mărginesc să sprijine instalarea unei rețele elementare de instituții culturale : școli, gazete, tiparnițe — ei nu fac decît să-și valideze integrarea în Europa, de care sînt ahtiați și mîndri, și să răspundă unor nevoi obiective, născute din accelerarea dezvoltării eco-

nomice și sociale a Principatelor. După 1821, un mare boier care acceptă învățămîntul în limba română nu dă dovadă de spirit progresist, ci de realism, de cunoaștere a propriilor interese și de adaptare la cerințele vremii. Așa se explică faptul, curios la prima vedere, că un spirit retrograd, ca Mihai Sturdza, îi acordă un sprijin neprecupețit lui Asachi, iar comisiile de mari boieri, care elaborează cu atîta pornire împotriva țăranului Regulamentul Organic, înscriu între stipulațiile sale măsuri dintre cele mai pozitive în favoarea școlilor. Problema care începe să se pună în deceniul al treilea nu mai este: pentru sau contra *culturii naționale*; datorită eliminării fanarioților și mișcării lui Tudor Vladimirescu, punctul acesta e cîștigat; problema care vine acum la ordinea de zi este: pentru sau contra *culturii democratice*.

ÎNVĂȚĂMÎNTUL ȘI PRESA

Cu toate chemările generoase la acțiune și sforțările depuse, activitatea culturală progresează lent pînă la 1829. Climatul politic total defavorabil paralizează orice inițiativă de răsunet care tinde să rupă inerția existentă. Deși plini de bunăvoință, domnii pămînteni sînt reduși la pasivitate și nu justifică prin nici o realizare efectivă speranțele puse în ei de cărturarii patrioți. De fapt, singurul sector în care se poate urmări o continuitate de preocupări și o dezvoltare rodnică, deși cucerită printr-o luptă plină de abnegație, e cel al *învățămîntului*. Dar spre deosebire de toate celelalte domenii ale culturii, el poseda deja un embrion de organizare specializată și cîțiva dascăli de meserie, care așteptau ocazia ca să-și reia munca. Evenimentele de la 1821 distruseseră însă modestul început făcut de Gh. Lazăr. De aceea, primii pași sînt foarte anevoioși. Trebuia ca cineva, un spirit întreprinzător și îndrăzneț, să dea semnalul: acest om se găsi — era Heliade Rădulescu, cel mai inteligent, mai energic și mai ambițios dintre tinerii intelectuali ai vremii. În calitate de fost învățăcel al lui Lazăr, el întruchipa și ideea de continuitate.

Îndată după suirea în scaun a lui Grigore Ghica și înainte ca autoritățile să fi avut vreme să chibzuiască la soarta școlii românești, Heliade se așază printre ruinele de la Sf. Sava. În 1824, doi profesori vin să-l secondeze: I. Pop și T. Paladi,

Scanned with OKEN Scanner

în 1825 — alți trei, foștii bursieri ai Eforiei : Simion Marcovici, C. Moroiu, Eufrosin Poteca. Ultimul deschide în 1825 un curs de filozofie, salutat de Dinicu Golescu drept o afirmare simbolică a prerogativelor limbii române.

Nu lipsesc dificultățile de ordin material, nici șicane venind din partea spiritelor retrograde. Astfel, mitropolitul Grigore condamnă noua ortografie, simplificată, în care Hellade și ajutorul său D. Tomescu tipăriseră tablele lancasteriene, și declară școala, care patronase această primejdioasă inovație, un „cuib al dracului, unde s-au clocit ouăle Satanei". Tot el interzice prezența în corpul didactic a unor dascăli de alt rit decît cel ortodox, chiar cînd e vorba de predarea matematicilor, ceea ce ridică probleme greu de soluționat. Un moment critic e traversat în 1823, cînd, spre a face față penuriei tezaurului public, cîțiva dintre boieri sînt gata să-l convingă pe Domnitor să folosească veniturile școlii, care se ridicau la frumoasa sumă de 130.000 de piaștri. Iordache Golescu pune lucrurile la punct, apostrofîndu-i pe potrivnicii luminării cu cuvinte pline de miez, pe care ni le raportează consulul prusian Kreuchely : „Întemeietorii acestei școli și creatorii veniturilor sale au fost străini, iar acum, cînd un conațional domnește asupra Țării Românești, noi am voi să facem totul ca să menținem ignoranța, întunericul și barbaria pe care europenii ni le reproșează cu drept cuvînt." [75]

Curentul în favoarea luminilor e însă prea puternic ca să mai poată fi abătut de vînturile potrivnice. Obstacolele sînt biruite, școala de la Sava se consolidează an de an. În 1827, la examenul care se ține la 20 iulie, în prezența domnului și a marilor boieri, Eufrosin Poteca, însărcinat să rostească discursul ocazional, constată progresul învățămîntului : localul școlii a fost reparat, eforia se ocupă ca să nu se facă nici o „zăticneală" muncii educative, trebuințele profesorilor sînt înlesnite, sîrguința școlarilor — răsplătită. „Înălțimea ta — i se adresează el lui Grigore Ghica —, împreună cu cei mai aleși dintre boierii înălțimii tale, puneți toată osîrdia și puterea spre introducerea științelor și a filozofiei nu numai în București, ci și în toată țara înălțimii tale, precum urmează și toți domnii și împărații Europei, cunoscînd că științele și filozofia ajută și întăresc nu numai politica cea sănătoasă, ci încă toate dogmele cele dumnezeiești". Deși referirea lui Poteca la introducerea științei și filozofiei „în toată țara" e o simplă declarație „ad

pompam", totuşi începînd de prin 1827, reţeaua învăţămîntului începe să cuprindă treptat provincia, sprijinindu-se în recrutarea profesorilor pe foştii elevi de la Sava. După ce depune un „examen serios", Stanciu Căpăţineanu se duce, în 1827, la Craiova ; Dimitrie Jianu se instalează, în 1830, la Cîmpulung, Gherasim Gorjan, la Vălenii de Munte, Dionisie Romano, la Buzău (1832). Doi absolvenţi, Enache Halunga şi Andrei Moldoveanu, se îndreaptă în 1828 spre Iaşi, ca să ajute operei de luminare întreprinsă aci. [76]

Datorită plecării lui G. Asachi la Viena, ca agent neoficial al lui Ioniţă Sandu Sturdza, învăţămîntul din Moldova lîncezeşte pînă la 1827. Redeschis în acest an, cu concursul lui Gheorghe Săulescu, fost bursier în Grecia şi la Viena, suferă o nouă întrerupere din pricina incendiului pustiitor din vara lui 1827, care mistuie vechiul local al şcolii, hărăzit odinioară de Grigore Ghica Academiei greceşti. Asachi obţine mutarea la Trei Ierarhi şi reîncepe cursurile în 1828, ajutat de Săulescu, Vasile Fabian Bob şi preoţii Const. Făcaş şi Ioan Silvan. După numai un an, la 20 februarie 1829, şcoala invită notabilităţile, în frunte cu eforii : mitropolitul Veniamin Costachi, Mihai Sturdza — şeful aripii conservatoare a marii boierimi, de curînd întors din emigraţie, şi Costache Mavrocordat, la examenul public al celor 300 de elevi. Mihai Sturdza pune o întrebare plină de tîlc, care stîrneşte lacrimile asistenţei : „Spune-mi, copile, cine au fost întemeietorul romanilor, strămoşilor noştri ?" Asachi citeşte un sonet „plin de idei poeticeşti foarte frumoase". Chiar şi în timpuri grele — comentează bucuros Heliade —, Moldova „tot mîngîie, după putinţă, muzele, ca să îndrăgească orizonu Moldovei şi să insufle încai în inimile năpăstuiţilor strănepoţi ai marelui Traian cîte o scînteie măcar de sentimenturi de patriotism". [77]

Nu poate fi trecută cu vederea, prin semnificaţie, mai mult decît prin rezultatele practice dobîndite, şcoala înfiinţată la Goleşti, în 1826, de luminatul şi generosul Dinicu Golescu, ajutat de ardeleanul Aaron Florian. Cursurile, întinse pe 6 ani, merg de la primele noţiuni de scris, citit şi socotit la algebră, etică, metafizică „curată" şi aplicată — ceea ce, evident, era cu totul exagerat pentru o şcoală de ţară. Foarte avansate sînt şi principiile de gratuitate şi egalitate puse la temelia învăţămîntului. „Fieşcare părinte — se spune în *Înştiinţare* —, de orice treaptă va fi, sau neguţătoriu, sau boiariu, sau birnic, sau mă-

car şi rob, poate a-şi trimite copiii la această şcoală, spre aceste învăţături făr-de nici o plată."[78]

În domeniul *presei*, se vede limpede contradicţia dintre intenţiile cărturarilor luminaţi şi imposibilitatea materială de a le pune în practică. Articolul patru al programului Societăţii din 1827 prevedea înfiinţarea de gazete româneşti. Dinicu Golescu solicită cuvenita autorizaţie, dar e refuzat de Grigore Ghica din teama de complicaţii şi dorinţa de a nu periclita un echilibru politic mai mult decît fragil. Probabil spre a găsi o soluţie problemei, Golescu va fi decis să strămute redacţia doritei gazete peste hotare. E ceea ce credem că explică apariţia la Leipzig, în 1827, cu concursul său şi prin silinţa a doi tineri, I.M.C. Rosetti şi Anastasie Lascăr, a unui periodic intitulat *Fama Lipscăi pentru Daţia*. Raţiunea editării acestei foi româneşti într-un centru îndepărtat, din care lipsea o colonie puternică de conaţionali, nu putea fi decît una singură : neputinţa de a face un asemenea lucru în ţară. E adevărat că numerele care ne-au parvenit din *Fama Lipscăi*, unul păstrat în colecţiile muzeului Bruckenthal din Sibiu (nr. 7) şi alte trei (nr 1, 2, 3), descoperite recent la Weimar, în arhiva Goethe, datorită perspicacităţii şi străduaniei lui Octav Păun, nu îngăduie confirmarea ipotezei. Dar şi fără a putea verifica deocamdată dacă Dinicu Golescu a avut sau nu un rol în apariţia acestei gazete româneşti, e în orice caz evident că orientarea ei corespunde principiilor de renovare a vieţii naţionale care-i inspira şi pe societăţii de la 1827. În afara articolului — program, situat pe poziţii luministe, atrag atenţia în numerele de început, recuperate ca prin miracol, un proiect de ortografie, un articol de popularizare a Fizicii şi o prezentare a literaturii sîrbeşti, dovedind mai mult decît o simplă curiozitate — sentimentul profund al unei comunităţi de ideal politic şi sufletesc între români şi celelalte naţionalităţi asuprite din Balcani. Nivelul publicaţiei rămîne totuşi modest : coloanele sînt umplute, în cea mai mare măsură, cu ştiri anodine, decupate din ziarele nemţeşti, problemele stringente ale situaţiei din Principate nu se bucură de un interes corespunzător. De-abia la 1829, cînd o nouă administraţie va dezlega ipotecile politicii de espectativă şi provizorat a domniilor pămîntene, se vor crea condiţii favorabile ivirii presei, ca factor de formare a opiniei şi expresie a vieţii naţionale. Dar despre aceasta vom reveni mai la vale.[79]

Scanned with OKEN Scanner

CLASICISM ŞI PREROMANTISM

După 1821, literatura intră într-o perioadă de dezvoltare furtunoasă, întru totul coincidentă elanurilor declanşate de Tudor Vladimirescu în toate sferele vieţii naţionale. În scurtă vreme, peisajul literar se schimbă radical : în locul cîtorva insuliţe, risipite pe întinderea pustie, fără legături între ele, un teritoriu se defineşte, ca şi cum ar emerge din ape, cu enorme spaţii inculte, dar cu un relief care-i conturează deja o fizionomie proprie. La 1822, anul instaurării domniilor pămîntene, nivelul conştiinţei literare îl ilustrează volumul lui Mumuleanu, *Rost de poezii,* carte aşezată sub semnul anacreontismului. Zece ani mai tîrziu, prin Cîrlova, Alecsandrescu şi Heliade, romantismul îşi afirmă prezenţa în practica literară. Deşi nici clasicismul lui Mumuleanu nu e veritabil, nici romantismul poeţilor munteni nu e scutit de echivocuri, totuşi drumul parcurs în numai un deceniu e considerabil.

Doi factori accelerează ritmul dezvoltării după 1821 : pe de o parte, efervescenţa spirituală produsă de mişcarea panduriIor şi de Eterie, care-i determină pe cărturari să se aplece asupra lor înşişi, să se interogheze, să-şi supună certitudinile unei reexaminări, să-şi confrunte punctele de vedere cu ideile veacului : pe de altă parte, un rol important îl joacă desfăşurarea operei de culturalizare, care ia un mare avînt la 1829 şi în anii următori, îndeosebi, faptul hotărîtor că apar primele gazete. Se poate afirma că după 1821, mai ales după 1829, procesul de autocunoaştere a naţiunii şi integrare în mecanismul lumii moderne se conjugă cu impulsul energic de instituţionalizare

Scanned with OKEN Scanner

a culturii, voința de a spune și mijloacele de a vorbi. De fapt, cei doi factori sînt interdependenți, căci dacă învățătura și presa solicită concursul cărturarilor, nu e mai puțin adevărat că ieșirea din pasivitatea intelectuală impusă de evenimentele anului 1821 reclamă tribune de unde cuvîntul să poată fi răspîndit în cele patru vînturi.

Dezvoltarea literaturii între 1820-1830 nu presupune discontinuități, așa cum s-ar putea crede la o judecată sumară, mai ales dacă se privesc lucrurile sub prisma experienței estetice a Apusului. Contemporanii nu resimt existența unei rupturi în lungul acestei perioade de tranziție și nici cercetătorul de azi nu distinge pe undeva semne de perturbare sau conflict. Imaginea care se desprinde e a unei desfășurări ascendente, dar în „pîlnie", deci crescînd și în suprafață, nu numai în adîncime. Noile concepte literare nu se nasc în luptă cu cele vechi, ci trăiesc alături, uneori într-o simbioză derutantă. Progresul nu are loc prin înfrîngerea elementelor „clasice", ci prin metamorfoza lor sau prin apariția, alături de ele, într-o simbioză, care e prea spontană și ingenuă ca să fie coerentă, a unor elemente de tip preromantic și romantic. Fără ca cineva s-o premediteze, răspunzînd pur și simplu solicitărilor vremii, autorii încep să extindă frontierele creației spre zonele romantice, să dea curs tot mai mult unei inspirații care istorizează și personalizează actul literar.

Dar această adaptare necesară la climatul intelectual și moral al epocii decurge greoi și conduce la rezultate hibride. Clasicismul nu e aruncat peste bord, iar romantismul apare încă nebulos și îndepărtat. Ceea ce constatăm „pe teren" e suprapunerea directivelor estetice, un amalgam în care nu e totdeauna lesne să distingi componentele. Pe de o parte, prin formație, autorii sînt împinși să producă în felul „vechi", pe de alta, prin integrarea în atmosfera epocii de după 1821, resimt spontan nevoia de a produce în felul „nou". Dialectica acestor impulsuri contradictorii se complică și prin aceea că, de regulă, scriitorii nu au o noțiune clară despre ce înseamnă „vechi" și, cu atît mai puțin, despre ce înseamnă „nou".

Clasicismul lor (cu excepția lui Asachi) nu se întemeiază pe frecventarea sistematică a antlcilor, nici pe studiul aprofundat al poeticii, nu e rezultatul unei reflecții sistematice asupra artei sau al voinței de a imita niște mari modele ; el este un reflex al societății fanariote, care, în spiritul și chiar

Scanned with OKEN Scanner

în Instituţiile sale, nu pierise la 1821. Principala influenţă pe care o suportă e a ideilor secolului al XVIII-lea, infiltrate oarecum întîmplător, graţie hazardului lecturilor, şi tinzînd, în genere, să interpreteze într-un spirit heterodox dogmele lui Boileau, să dea un „alt" înţeles unor noţiuni ca : „regulă", „sentiment", „natură" etc. E, aşadar, vorba de un clasicism „neconştientizat", asimilat mai mult sau mai puţin superficial, care nu impune scriitorilor rigoarea unei stricte discipline şi nu oferă criterii precise de delimitare. [80]

Pe de altă parte, romantismul e încă la 1820 şi chiar la 1825, un cuvînt „nou", pe care nu numai modeştii cărturari din Bucureşti şi Iaşi, dar nici oamenii de litere din Paris nu ştiu cum să-l înţeleagă. Ducesa de Duras declară în 1824 : „Definiţia romanticului este de a fi indefinisabil". Dubois, directorul revistei Le Globe, care a făcut mult pentru lansarea noului curent, spune şi el, în 1825 : „E un cuvînt pe care toată lumea îl rosteşte fără ca măcar două persoane să-i atribuie acelaşi sens". Dar însuşi Victor Hugo, şeful necontestat al noii şcoli, afirmă răspicat, în prefaţa din 1824 la *Odes et ballades* că refuză termenii convenţionali, inclusiv pe cei de „clasic" şi „romantic", aceste „semne fără semnificaţie, expresii fără expresie, cuvinte vagi, definite de fiecare în funcţie de adversităţile sau de prejudecăţile proprii", cu care partidele literare se etichetează reciproc. „În literatură, ca oriunde în altă parte — arată Hugo —, nu există decît bun şi rău, frumos şi diform, adevăr şi fals. Or, fără a proceda aici la comparaţii care ar necesita restricţii şi dezvoltări, frumosul în Shakespeare e tot atît de clasic (dacă clasic înseamnă demn de a fi studiat) ca şi frumosul în Racine ; iar falsul în Voltaire e tot atît de romantic (dacă romantic vrea să spună rău) ca şi falsul în Calderon." Putem să ne mirăm că, în prezenţa acestei situaţii de ambiguitate şi de confuzie, scriitorii noştri, atît de departe în deceniul al treilea de profilul unui om de litere profesional şi atît de străini de subtilităţile controverselor literare din Franţa, ignoră direcţia „romantică" a evoluţiei literare ? [81]

Dar dacă ei ignoră denumirea şi sensul procesului, nu e mai puţin adevărat că, în mod spontan, sub imperiul condiţiilor obiective de după 1821, iau parte la desfăşurarea sa, fiind, fără s-o bănuiască, agenţii mişcării irezistibile ce conduce spre romantism.

Scanned with OKEN Scanner

În adevăr, literatura deceniului al treilea relevă, cu toate incertitudinile de gust şi ezitările de opţiune şi în pofida slabei eficacităţi a factorilor de polarizare (gazetele apar de-abia în 1829 !), un efort vădit de depăşire a modalităţii neo-clasice. Tematic, lucrul acesta se concretizează prin abandonarea totală a anacronismului de tip fanariotic, cu erotica sa de simulaţie, manierism şi convenţie. Se ivesc, în acelaşi timp, preocupări şi motive caracteristice preromantismului şi romantismului : autoscopia, natura ca refugiu sau prelungire a fiinţei, conştiinţa istorică, meditaţia pe morminte etc. Inspiraţia face un mare pas spre realitate, poezia devine mai veridică.

Clasicismul se dovedeşte, în schimb, mult mai rezistent pe terenul formei. Abstracţia imaginii (care uzează de epitete ornante şi substituie obiectele prin noţiuni), perifraza, recuzita mitologică dăinuie la majoritatea scriitorilor, chiar la aceia care, sub raport ideologic, par a se fi emancipat de directiva strimt raţionalistă. Astfel, Mumuleanu, a cărui viziune despre lume se colorează intens romantic spre sfîrşitul vieţii, rămîne totuşi, pe plan stilistic, exponentul unui clasicism rigid şi pauper, de unde şi lipsa de organicitate a versurilor din ultima sa culegere.

Dacă ar fi să numim, în termeni de referinţă europeană, tendinţa dominantă care-şi croieşte drum în literatura deceniului al treilea, am putea vorbi (însă cu mari rezerve) de preromantism. Un preromantism, de bună seamă, mai vertebrat decît cel din perioada anterioară anului 1821, dar încă incoerent şi protoplasmatic. Ca şi aceluia, îi lipseşte conştiinţa artistică : reprezentanţii săi nu-şi gîndesc destinul în termeni literari şi nu vor sau nu pot să-şi conceptualizeze credo-ul estetic. Ca şi cel anterior, noul preromantism traduce criza raporturilor individului cu lumea *înainte* de revoluţia burgheză şi îmbină gîndirea luministă cu sentimentalismul. E însă „avantajat de faptul că procesul dizolvării relaţiilor patriarhale se află într-o fază mai adultă, iar desfăşurarea luptei naţionale sensibilizează spiritele faţă de o serie de motive şi atitudini ce-i sînt familiare : „ruinele", natura, descoperirea interiorităţii, istorismul. În schimb, din cauza decalajului între Apus şi Răsărit, e „dezavantajat", fiindcă acţionează concomitent cu romantismul, care, aflat în plină expansiune, tinde să-l anexeze. Încît — după cum vom vedea — devine extrem de anevoios să se distingă între ce e romantic şi ce e preromantic în dece-

Scanned with OKEN Scanner

niul al treilea, afară dacă nu convenim că diferența dintre cele două fenomene e de ordinul intensității, preromantic fiind orice romantism debil, anemic, fără suflu. [82]

Examinînd literatura dintre 1821-1830 sub raportul tendințelor spre inovație, se impune atenției locul important pe care-l ocupă evocarea mișcărilor insurecționare ale anului 1821. Dorința atît de vie a unora de a reflecta pe marginea celor petrecute, a altora de a-și domina spaimele sau de a propune măsuri de îndreptare, comoția suferită de toată lumea determină nu numai ivirea a numeroase memorii și proiecte de reformă, ci și a unei bogate literaturi de mărturie și comentariu. Întîmplările contemporane, transcrise odinioară sub forma cea mai schematică, pe dosul vreunui ceaslov, sau glosate sec de analistul care confunda expunerea propriu-zisă cu morala, devin acum obiect de literatură. Cuvîntul „literatură" flatează poate unele producții pe care le avem în vedere, totuși în cea mai mare măsură el acoperă realitatea. E vorba, în adevăr, de scrieri dedicate evenimentelor de la 1821 care prelucrează cu intenție de artă materia brută a faptelor, deosebindu-se astfel de cronicile propriu-zise. Izbitoare e marea lor diversitate: memorii (Iordache Golescu, Iordache Oteteleșanu), reportaje versificate (Al. Beldiman, Vasile Pogor), „plîngeri" (C. Conachi, Mumuleanu), poezii de exultanță revoluționară (Iancu Văcărescu), de glorificare a luptei pentru scuturarea jugului otoman (*Trîmbița românească*), meditații filozofice (Vasile Fabian Bob), ode (G. Pești), elegii duioase de înstrăinare (Conachi) etc. Se poate spune că răsturnările anului 1821 scot literatura din poziția subalternă de mediere a comerțului erotic, o eliberează de artificiul și grațiile sofisticate ale buduarului fanariot, acordîndu-i rolul și demnitatea unui mijloc de transcendere reflexivă a cotidianului, de mîngîiere a cugetului și înțelegere mai profundă a propriei ființe morale.

De-aici, pînă la dezbaterea directă, fără ocolișuri, a problemelor majore ce stăteau în fața societății românești, nu era decît un pas. Un pas hotărîtor, care trebuia să aducă literatura și mai aproape de viață, făcînd-o expresia voinței generale de schimbare. Acest pas către un destin social și militant al literaturii îl materializează operele luministe ale deceniului al treilea, de la *Însemnare a călătoriei mele* a lui Dinicu Golescu și *Discursuri panegirice și moralnice* ale lui Eufrosin Poteca, pînă la prefețele lui Mumuleanu, Pleșoianu, dr. Piscupescu,

Scanned with OKEN Scanner

traducătorul anonim al lui Thornton, de care am vorbit în altă parte. Sînt însă acestea scrieri literare? Într-un înţeles strict al cuvîntului, fără îndoială că nu: ele nu recurg la ficţiune, nu inventează personaje, nu compun o intrigă, par să refuze modelajul şi-şi fac un punct de onoare din a oferi adevărul în stare pură, fără podoabe şi fără omisiuni. Totuşi, documentarismul nu e nud, ci încadrat într-o structură stilistică, de o intensă reverberaţie afectivă. Lipsită de premeditare, expresia devine totuşi artistică prin încărcătura emotivă a frazei, iar, în unele cazuri, la Golescu, Lazăr sau Ionică Tăutu, ea relevă sforţarea de disciplinare a primului „jet" al condeiului, ştiinţa discursivităţii retorice. Încît, predica luministă a deceniului al treilea nu se cantonează doar în hotarele politicii, moralei şi pedagogiei, ea este şi literatură prin tensiunea sentimentului şi voinţa de a da ideilor o maximă eficacitate persuasivă.

Impresionant la Golescu, Tăutu, Poteca sau Lazăr e că optimismul raţionalist al convingerilor se exprimă cu un patos al vocii care-şi găseşte puţine puncte de tangenţă în literatura anterioară. Combustia morală a acestor oameni comunică scrisului lor un aspect predicatoriu: ei folosesc intens, uneori abuziv, mijloacele retorice (interogaţii, exclamaţli, apostrofe, repetiţii); ironia — arma preferată a enciclopediştilor — o ignoră; tonul e grav, cu irizări de Apocalips profan, ca şi cum mari catastrofe ar deveni ineluctabile *dacă* românii nu se vor decide să acţioneze. Acest „dacă" e însă improbabil: cu toate motivele de descurajare, cărturarii deceniului al treilea nu dezesperează, ei cred într-o resurecţie salvatoare. Luminismul lor, neatins de scepticismul epocii post-revoluţionare, admite cu candoare că între conceperea binelui şi realizarea sa drumul nu se rătăceşte prin nici o văgăună; pe de altă parte, cu o inalterabilă pietate creştină, ei nu se îndoiesc de concursul binevoitor al providenţei. Fără îndoială, e greu a identifica, în toate cazurile, elanul patetic al denunţării critice şi al chemării înflăcărate la acţiune drept preromantism, dar el se situează, cu siguranţă, pe o lungime de undă similară.

În schimb, un preromantism care depăşeşte regimul stilistic, deci nu mai funcţionează ca adjuvant afectiv al propagandei luministe, ci are un statut oarecum autonom, ne întîmpină în lirica pe teme intime a lui Conachi, Asachi, Iancu

Scanned with OKEN Scanner

Văcărescu, scrisă în aceşti ani, dar publicată mai tîrziu. Opera de prozelitism moral şi cetăţenesc e dublată la autorii numiţi, care sînt şi cei mai reprezentativi ai vremii, de o explorare a vieţii sufleteşti sub laturile ei personale şi talnice, ca o dovadă că literatura nu este doar instrument de socializare şi educaţie, ci şi dialog cu sine însuşi. În felul acesta, începe să se contureze un proces pe care l-am putea numi de „literarizare a literaturii", cu atît mai interesant şi mai semnificativ, cu cît el nu contrazice nici un moment preocupările cetăţeneşti ale scriitorilor. Originea sa e în disponibilităţile de poezie ale sufletului, pe care zguduirile de la 1821 le făcuseră să ţîşnească din adîncuri la suprafaţă, ca o lavă vulcanică, fără ca alte îndeletniciri să fie în stare a le recupera. Nu poate fi omis nici rolul pe care-l joacă de la 1829—1830 înainte apariţia „oamenilor de litere", a profesioniştilor sau semiprofesioniştilor ; deşi aproape nimeni nu trăieşte în epocă din venitul exclusiv al condeiului, cei care ajung să practice scrisul ca o meserie sînt obligaţi în mod necesar să-şi determine locul în ierarhia spirituală a societăţii, ca atare, să se preocupe de ceea ce e specific literaturli şi o diferenţiază de non-literatură. Desigur, pînă la 1848, şi mai tîrziu, pînă la „Junimea", „literarizarea" nu îmbracă la noi formele unei lupte pentru autonomia esteticului, ci se manifestă ca o sporire a condiţiilor de exigibilitate artistică şi o lărgire a sferei creaţiei utilitare (incluzînd şi ceea ce „serveşte" indirect, printr-o mediere mai mult sau mai puţin definită). Nu rămîne mai puţin adevărat că efortul de a adecva limbajul mişcărilor capricioase ale inimii, în genere „descoperirea eului", definitiv realizată în deceniul al treilea, reprezintă un început promiţător pe drumul constituirii beletristicii, a unei literaturi conştiente de vocaţia ei proprie.

Anacreontismul invoca şi el interioritatea flinţei, dar o făcea fără să-i caute ecuaţia unică, uzînd de o psihologie sumară şi convenţională, care definea sentimentul prin imagini-tip şi pretindea să-l măsoare prin numărul jurămintelor şi al lacrimilor. De abia acum, în locul personajului fără identitate, tînguindu-se în termeni stereotipi de impasibilitatea iubitei, încît textul putea fi adresat oricărei jupînese şi folosit de orice Don Juan fanariot, se iveşte un individ real, cu suferinţe reale, produse în împrejurări reale şi irepetabile. Iubirea nu mai e zugrăvită într-un decor abstract şi anistoric, evocarea ei se degajează de tehnica epitetului ornant, cu valoare mai mult

Scanned with OKEN Scanner

conceptuală decît senzorială. În cazul Conachi şi al lui Asachi, lirica erotică e presupusă a consemna o experienţă trăită, în care generalul omenesc nu e postulat asertoric, ci rezultă din particularul împrejurărilor şi al protagoniştilor. Rezultatele nu sînt totdeauna foarte convingătoare, căci formaţia clasicizantă, fortificată prin lecturi şi un conformism moral indefectibil, a lui Conachi şi Asachi, face ca sinceritatea observaţiei să fie mereu în conflict la el cu formula retorică. Tendinţa de a estompa reacţiile „cum ar trebui să fie", pe baza noţiunii clasice de frumos şi a convenienţelor sociale, e totuşi evidentă. Conachi, în special, pare a căuta adevărul sentimentului ; strigătele de jubilaţie şi, mai ales, vaierul clipelor de depresiune au la el accentul autenticităţii. Ceea ce ne sugerează poetul nu mai e ideea pasiunii, ci o anumită pasiune, pasiunea sa proprie, fiorul ei unic şi ireversibil. Sensul demersului poetic se deplasează astfel de la esenţă spre existenţă, de la Platon spre Locke.

Nu se ajunge încă la Hegel, fără îndoială, dar se cuvine notat că descoperirea eului e legată de o altă descoperire, tot atît de revelatoare : a dramatismului desfăşurărilor temporale. Sentimentul acut al devenirii se degajează în deceniul al treilea ca una dintre dimensiunile majore ale fiinţei. Vechea temă a „fragilităţii fortunei" capătă o actualitate tragică într-o perioadă de înălţări şi prăbuşiri de imperii, de puternice ascensiuni şi regresiuni sociale. Marile răsturnări ale istoriei inculcă totdeauna în spiritul martorilor ideea perisabilităţii înfăptuirilor omeneşti, a declinului civilizaţiilor, popoarelor şi cîrmuirilor. „Ruinele" sau „năruirile" devin o lecţie de umilinţă, dar şi un prilej de a medita asupra trecutului. Iar această meditaţie nu e, în toate cazurile, romantică. La noi, cel puţin, înainte de 1830, cineva ne dă un exemplu caracteristic de interpretare luministă.

E vorba de Ionică Tăutu şi de scrisoarea sa, recent publicată, trimisă unei domnişoare Moruzi, o tînără persoană cu gusturi subţiri şi propensiuni intelectuale neobişnuite, de vreme ce sîntem asiguraţi că prefera, lui Pindar şi Ovidiu, lectura lui Locke şi că afla în filozofie un meterez de reconfortare, împotriva căruia furtunile vremii nu puteau nimic. Volney e convocat de Tăutu, printr-un apel insistent, ca să consilieze pe tînăra amatoare de înţelepciune. „Vino încă o dată în mijlocul nostru, ilustre scriitor, amant solitar al libertăţii, al cărei geniu l-ai

Scanned with OKEN Scanner

văzut ivindu-se printre ruinele mute ale imperiilor, înălțate de om, dar distruse de ignoranța sa în decursul veacurilor. Vino și repetă-ne principiile pe care trebuie să se întemeieze pacea societăților și fericirea oamenilor." Volney, despre care ni se mai spune că „dezvăluie labirintul întortochiat al inimii omenești", apare din contextul scrisorii ca un filozof al istoriei, care folosește spectacolul ruinelor nu atît ca să demonstreze opera devastatoare a timpului, cît ca să acuze fatuitatea și nebunia oamenilor. Căci dacă moartea indivizilor e o fatalitate a naturii, moartea imperiilor e un rezultat al istoriei, un fapt determinat de cotropirea libertății și existența despotismului. Din rîndurile lui Tăutu se desprinde o fizionomie a lui Volney care diferă radical de imaginea simplificatoare popularizată la noi de romantici, după 1830. Autorul *Ruinelor* ne apare ca un ideolog, un luminist și un revoluționar, animat de un voluntarism optimist și de o încredere neclintită în perfectibilitatea omului — deci situîndu-se într-un acord deplin cu direcția principală a gîndirii deceniului al treilea. [83]

Dar dacă drumul spre istorie e deschis, abordarea lui e încă deficitară. După cum vom vedea, explozia istorismului are loc îndată după 1830. Pînă la această dată, abia dacă se pot semnala cîteva referiri sumare la trecutul național în *Trîmbița românească* (în stilul romantic al iperbolizării eroilor și al comparării subtextuale cu prezentul mizerabil). În cele mai multe scrieri trimiterile la istoria patriei rămîn însă incidentale sau aluzive. Pare că umbra recentelor evenimente de la 1821 obturează în așa măsură orizontul, încît nimeni nu e deocamdată tentat să răzbată „dincolo". Cu atît mai regretabilă e pierderea în focul de la 1827 a celor două opere ale lui Asachi : poemul *Ștefaniada* și drama închinată lui Mihai Viteazul.

În spiritul valorii programatice pe care o capătă conceptul de „devenire", trebuie menționată frecvența unor teme preromantice, socotite de toți specialiștii drept definitorii : tema „mormintelor", a „nopții", a timpului ireversibil, a melancoliei ontologice. Astfel, Conachi evocă prefacerile peisajului la numai cîțiva ani diferență, sugerînd că și ceea ce are aparența stabilității trăiește sub zodia veșnicei schimbări. Asachi adaptează faimoasa elegie a lui Gray, iar Iancu Văcărescu deplînge cu o solemnă emfază soarta nefericită a omului. Tristețea la căpătîiul celor dispăruți devine uneori metafizică, deși la Asachi ea capătă aspecte de panegiric, elegia transformîndu-se pur

Scanned with OKEN Scanner

și simplu în odă. Unul dintre cei mai îngînduraţi şi mai melancolici poeţi ai deceniului al treilea, pe care-l tulbură marile întrebări şi-l apasă conştiinţa singurătăţii, ataşat însă fără rezervă cauzei reformismului luminist şi avîntului renaşterii patriotice, e Mumuleanu. În genere, temele şi atitudinile preromantice nu subzistă decît arareori sub o formă autonomă ; de obicei, ele apar adulterate, de aceea şi destinul lor e ambiguu, iar repertorierea dificilă : pot fi luate lesne drept un clasicism dispus să se renoveze sau drept un romantism ruşinat.

Cam acelaşi lucru e de spus şi despre prezenţa naturii. Constituie ea un argument peremptoriu în favoarea preromantismului — cum susţine Paul van Tieghem ? În măsura în care ţinem seama că opera clasică se ocupă de natura morală, ignorînd sau refuzînd înscrierea într-un peisaj detaliat sub raport senzorial, putem răspunde, pînă la un punct, afirmativ. Considerînd exclusiv perspectiva tematică, am putea, aşadar, vedea în propensiunea pentru natură un „semn" preromantic. Scrierile ilustrative nu lipsesc în deceniul al treilea : pe lîngă poemul descriptiv *Dezmierdare poeticească* al lui G. Peşacov, unul dintre rarele specimene ale genului în literatura noastră, poeziile dedicate muntelui de Ienache Gane, Daniil Scavinski şi Mumuleanu, sînt citabile unele încorporări caracteristice ale motivului : peisajul — „état d'âme", la Conachi, natura „refugiu", la Gane, natura ca idilă rustică (decor al vieţii curate şi sentimentelor tandre), la Peşacov şi Asachi. Dacă examinăm însă felul în care „tema" naturii e transpusă „literar" în operele enumerate mai sus, atunci concluzia se schimbă sau, în tot cazul, se clatină : constatăm că puterea coloristică e adesea rudimentară, percepţia realităţii e înlocuită printr-o aperceptie convenţională, detaliul sensibil e substituit prin idee. Mai poate fi vorba aici de preromantism, nu ne găsim oare, minus unele concesii, în plin clasicism ? Ce importă de fapt : „tema" sau felul cum ea este tratată ? Răspunsul depinde, evident, în fiecare caz în parte, de contextul lucrării respective. [84]

Dar, indiferent de caracterul răspunsului, chiar acolo unde structura generală a operei îl face să balanseze de partea clasicismului, faptul cu adevărat semnificativ este că o nouă sensibilitate îşi croieşte drum, stîngaci şi reticent, dar irupînd de pretutindeni. Esenţial în literatura dintre 1821—1830, din punc-

Scanned with OKEN Scanner

tul de vedere al istoriei ideilor estetice, sînt inovațiile care se multiplică, nu formele tradiționale care supraviețuiesc.

O schimbare radicală era imposibilă. Mișcarea de la 1821 nu a fost o revoluție, ci numai primul act al unei revoluții, care a dat un impuls viguros vieții spirituale românești, dar n-a reușit s-o primenească pînă în străfunduri. Reprezentanții literari ai deceniului al treilea — Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu — vin în epoca nouă cu mentalitatea unei formații vechi ; ei fac efortul de a-și schimba hainele, nu reușesc (și nici nu încearcă) să-și schimbe sufletul. În punctul de plecare ei aderă la o poetică de tip neo-clasic : raționalizarea lirismului, discursivitatea, sărăcia metaforică, gustul abstracțiilor, atenția acordată reflexiei morale, finalismul pedagogic — toate acestea sînt particularități artistice integrate structurii personalității, atribute ireductibile, ținînd de modalitatea reprezentării lumii, nu simple procedee, dictate de modă. Dar istoria îi silește curînd să se adapteze unui nou climat spiritual. Căci ea își precipită cursul spre 1821, și îndeosebi după această dată-hotar, cînd viața materială și spirituală a Principatelor intră în curentul unor prefaceri substanțiale. Problema care îl se pune acum e de a-și acorda instrumentul la noile mișcări subterane ale opiniei, la noile sensibilități și gusturi, pe care le impune, cu o hotărîre implacabilă, viața însăși.

Un prim răspuns la „comanda socială" e literatura de luminism pragmatic și patriotism militant, discursurile pentru smulgerea din inerție, cărțile de inițiere și moralizare. Dar scrisul nu e doar incitare la acțiune și propagandă ideologică, e și descoperirea puterilor lăuntrice ale ființei, aruncarea de punți între real și imaginar, stîmpărarea foamei de transcendent. Iar epoca al cărei punct de cristalizare simbolică îl constituie anul 1821 promovează și această „comandă socială" de un ordin mai subtil, care se numește „reinventarea lirismului". Căci ea face inteligibilă spiritului românesc semnificația afectivă a programului Revoluției Franceze : dreptul indivizilor de a deveni persoane, dreptul popoarelor de a deveni națiuni.

Îi vedem deci pe scriitori angajîndu-se spontan să debaraseze poezia de artificiu, s-o apropie de natură și de adevărul interior, s-o înalțe la dimensiunea Omului, nu încă liber, dar îmbătat de ideea că eliberarea e aproape. Ei avansează însă anevoie pe acest drum, reținuți mereu de inhibiții, de poncife ale educației și gustului. Ca toți cei cărora trecerea Rubi-

Scanned with OKEN Scanner

conului le este impusă, păşesc cu timiditate şi uzează adesea de cuvintele noi ca să denumească realităţile vechi. Romantismul pare a fi în bătaia puştii, uneori e atins, alteori mimat, totuşi ca principiu coerent şi totalizant de creaţie el este opera altei generaţii, a celor născuţi după 1821 sau pe care marele clivaj al anului 1821 îi va găsi destul de tineri ca să nu sufere amprenta formativă a secolului al XVIII-lea.

Scriitorii deceniului al treilea rămîn în antecameră. Evident, ipostazele pe care le exemplifică destinul lor literar sînt diverse : unii asimilează noutatea mai repede, alţii nu reuşesc s-o digere ; între Asachi şi Conachi, între Mumuleanu şi Iancu Văcărescu nu se poate pune semnul egal ; totuşi, lăsînd de o parte variantele individuale şi căutînd trăsătura comună, se poate spune că, în ansamblu, ei materializează deopotrivă o tranziţie, în care, sub raportul coeficientului de inovaţie, preromantismul predomină ; ca structură artistică primară sînt însă clasici. Şi nimic nu dovedeşte mai mult că romantismul se impune cu o putere irezistibilă în mediul românesc decît faptul că pentru a-şi rămîne fideli rolului social de scriitori aceşti oameni trebuie să-şi fie infideli naturii lor profunde de artişti.

În paginile următoare vom trece amănunţit în revistă literatura dintre 1821—1830, începînd cu importantul, dar atît de puţin cunoscutul capitol al evocării evenimentelor de la 1821. Vom examina apoi opera scriitorilor reprezentativi : Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu, precum şi a cîtorva autori de mai mică notoritate : G. Peşacov, Ienache Gane, Daniil Scavinski, Vasile Fabian Bob — nu mai puţin caracteristici sforţării, dar şi neputinţei de a traduce explicit şi adecvat în cuvinte starea de fermentaţie a spiritelor şi noile valori ale sensibilităţii contemporane.

ECOURILE LITERARE ALE EVENIMENTELOR DE LA 1821

Scrierile inspirate de evenimentele anului 1821 constituie un capitol dintre cele mai interesante ale literaturii din deceniul al treilea, şi e curios că o cercetare de ansamblu n-a fost pînă în prezent în atenţia nimănui.

Compuse sub imperiul emoţiilor şi resentimentelor, înainte ca rănile să se fi cicatrizat şi durerile să se fi ogoit, relatări

Scanned with OKEN Scanner

de mai largă respirație — veritabile cronici ale celor petrecute —, poezii fugare sau însemnări cu caracter memorialistic, particularitatea comună a acestor opere rezidă, în primul rînd, în autenticitatea materialului de viață, în al doilea rînd, în atitudinea partizană autorilor. Toți scriu ceea ce văd, dar între ceea ce vede unul și altul e o enormă deosebire. În genere, domină spiritul vindicațiunii: Eteria e condamnată cu violență, dar nici Tudor Vladimirescu nu se bucură de înțelegere; uneori, blamul aruncat asupra răzvrătirii îl cuprinde în aceiași termeni categorici, deși, pînă la urmă, mișcarea pandurilor beneficiază de oarecare indulgență, în virtutea caracterului ei național.

Aprecierea negativistă pe care cei mai mulți contemporani o dau evenimentelor de la 1821 nu trebuie să surprindă. Ea este urmarea directă a faptului că autorii scrierilor amintite sînt, de obicei, boieri, boiernași sau clerici, dintre cei ce, în primăvara timpurie a anului 1821, o porniseră în bejenie cu tot calabalîcul, amenințați dintr-o parte de Tudor, dintr-alta de Ispilanti, hăituiți zi și noapte de insurgenți, dezertori sau tîlhari. E vorba, așadar, de oameni pe care revoluția îi așezase în partida victimelor; era firesc ca mărturia lor să se transforme în rechizitoriu, răzbunarea hîrtiei fiind, ca totdeauna, ultima resursă a celor înfrînți și umiliți.

În afară de ostilitatea arătată eteriștilor și pandurilor, lui Ipsilanti și, cu aplicare de circumstanțe atenuante, lui Tudor, o altă trăsătură definitorie a operelor de care vorbim constă în caracterul de „reportaj" al relatărilor, în expurgarea invenției și reproducerea nudă a faptului de viață. Trăirea pare a se transla și nu a se converti în literatură. Chiar și versurile suie anevoie la ficțiune; textele, de orice natură, traduc prospețimea impresiei vii, ca și cum autorul n-ar fi în stare sau n-ar vrea să supună observația unui travaliu, s-o topească în creuzetul imaginarului și s-o încadreze într-o structură artistică. Întrebarea cade aproape de la sine: este prozaismul acesta o „metodă", adoptată în mod deliberat, din voința de a face depoziție? Sau este semnul neputinței de a stoarce întîmplărilor materia romanescă?

Ambele ipoteze sînt probabil adevărate. E sigur că sărăcia invenției și inițiativa redusă în direcția trecerii de la percepție la metaforă oglindesc stadiul incipient al scrisului românesc, aflat la începutul deceniului al treilea într-o fază de con-

Scanned with OKEN Scanner

stituire a genurilor moderne şi de tatonări în zonele epicului. Pe de altă parte însă, nu încape îndoială, că timiditatea în prelucrarea materialului nu decurge numai din inaptitudine, ci şi din imposibilitatea resorbirii emoţiei, din neputinţa depăşirii momentului de şoc şi a situării în perspectivă. Încă obsedaţi de cele trăite, dornici să-şi învingă frustraţia, oamenii povestesc ce au văzut, ce au suferit, ce ştiu, adoptînd cu toţii unghiul subiectiv al lui Fabrice, eroul lui Stendhal, pentru care nu există imaginea de ansamblu a bătăliei, ci doar o învălmăşeală de incidente confuze, aleatorii şi nesemnificative. Prizonieri ai unei viziuni fragmentariste a evenimentelor, fugari din faţa insurecţiei şi înduşmăniţi cu scopurile ei, preparaţi subconştient să vadă numai latura negativă (care singură putea să le justifice atitudinea contra-revoluţionară), cei mai mulţi autori spun adevărul şi mint în acelaşi timp. „Adevărul" constă în exprimarea autentică a sentimentului lor interior, „minciuna" în raportul dintre această interpretare şi realitatea obiectivă. Caracterul „reportericesc" indică în acest caz incapacitatea de a vedea dincolo de copaci pădurea, faptul că drama trăită e încă prea recentă ca să fie decantată.

Subiectivitatea unghiului de privire şi spiritul partizan se reflectă, firește, şi în limbaj. Marea majoritate a scrierilor izbeşte prin tonalitatea afectivă a stilului: expunerea contopeşte faptele şi aprecierea, deci, spunîndu-ne ce s-a petrecut, în acelaşi timp aprobă, sau dezaprobă, trece lesne de la indignare la lacrimi şi de la lacrimi la persiflajul crud. Autorii par a se războ tot timpul cu fantasmele, sînt furioşi sau se înduioşează; ei nu-şi găsesc niciodată seninătatea. E limpede că „opera" le serveşte ca o descărcare, solicitîndu-i existenţial, nu literar, şi nici filozofic.

Precizăm, înainte de a proceda la trecerea în revistă a scrierilor consacrate evenimentelor de la 1821, că excludem din raza cercetării izvoarele de interes pur documentar, ca, de exemplu, memoriul serdarului Ioan Dîrzeanu — cea mai completă sursă informativă contemporană asupra mişcării pandurilor —, memoriul lui Chiriac Popescu, şeful gărzii de pază a lui Tudor Vladimirescu, aşa-zisa *Istorie a revoluţiei lui Tudor Vladimirescu din 1821* a lui M. Cioranu, elaborată tîrziu, pe baza cărţii lui Ilie Fotino etc. Ne ocupăm în cele ce urmează numai de lucrările care, prin culoarea stilului, personalizarea viziunii, acuitatea observaţiei sau reverberarea sentimentului, depă-

Scanned with OKEN Scanner

şesc pura istoriografie. Admitem că deosebirea nu e totdeauna lesne de făcut, dar, cu riscul de a greşi, socotim totuşi necesar să operăm o selecţie, fixîndu-ne atenţia doar asupra materialelor ce prezintă contingenţe cu literatura. [85]

Din acest punct de vedere, putem încerca şi o clasificare a materialului destul de abundent care intră în perimetrul analizei, şi anume distingînd între lucrări de tip „oglindă", care ne dau cronica evenimentelor, şi lucrări de tip „ecou", care le evocă prin transparenţă, fără să le descrie.

Printre cele mai importante din prima categorie e opera munteanului Zilot Românul, scrisă în 1823 : *Jalnica cîntare a lui Zilot, întru care să cuprind revoluţia românilor supt Tudor slugerul Vladimirescul, i zavera, supt Aleco Beizadea Ipsilant*. Zilot e un pasional, un temperament din familia incomodă a lui Radu Popescu, afurisit, veninos, cu gura spurcată, intransigent în manicheismul lui primitiv : tot atît de crud şi de batjocoritor cu cei ce încarnează „răul", pe cît de tandru şi de duios cu personajul pozitiv, care este „ţara", amărîta şi nenorocita Ţară Românească. Pravoslavnic, el condamnă răzvrătirea în principiul ei, ca o manifestare contrară ordinei voite de Dumnezeu. Pe Ipsilanti şi Tudor, căpeteniile răscoalei, îi judecă sumar, cu o teribilă severitate, totuşi îndulcind oarecum aprecierea faţă de cel din urmă, pe care-l cunoscuse personal. În acest sens, schiţează la un moment dat, aproape fără voie, portretul moral al conducătorului pandurilor, intuit cu înţelegere omenească şi un relief psihologic uimitor. E evident că, dincolo de animozităţile politice şi de punctul de vedere al „victimei" (Zilot se numără şi el, în 1821, printre bejeniţii la Braşov), puternica personalitate a lui Tudor îi impusese, ca şi, de altfel, obiectivul acestuia de a curma abuzurile şi „mîncătoriile". Ostilitatea lui Zilot are drept cauză esenţială „metoda" revoluţionară şi excesele comise, nu atît scopul urmărit de mişcarea pandurilor.

Asta nu-l împiedică însă, cum am spus, să prezinte lucrurile sub culorile cele mai negre. În viziunea sa, anul 1821 se topeşte în neguri şi devastări de Apocalips : „Tudor cel ce striga «mîntuirea» cu ceata lui (în care să alăturaseră şi mulţi străini, însemnaţi tîlhari) nu puţine rele au făcut pe unde au ajuns. Ipsilanti iarăşi, cu a lui ceată ce striga «pentru lege» toată fără de legea au plinit. Beserici, mînăstiri, schituri n-au rămas necălcate şi nejăfuite de sfintele odoară şi alt ce au avut ; altele

le-au și ars pînă în pămînt, ba încă au îndrăznit nelegiuiții de au răsipit și chiar sfintele taine de prin altară, socotindu-le ca lucru de nemlca. Iar partea boierească, partea negutătorească, călugării, popii, în scurt, toată treapta mai ales cea cinstită, n-au scpat nici prin crăpăturile munților necălcați și nejefuiți." Dacă s-ar consemna toate „răutățile nepomenite" care s-au săvîrșit atunci „ar trebui fiește care lăcuitor dintr-aceste două țări, scriind în parte ale lui pătimiri, să umple testele de hîrtie, și așa s-ar putea face o vivliothecă întreagă. Dar eu, cu un cuvînt scurt zic așa : că n-au rămas răutate care ei să nu o fi săvîrșit, unii unele, alții altele, care cum au vrut..."

Modul elocvenței retorice, adoptat spontan de scrierile timpului, datorită tensiunii sufletești a autorilor și efectului de șoc pe care-l urmăreau, dar articulat și pe tradițiile literaturii omiletice, iar, în cazul cărturarilor, pe învățămîntul grecesc, dă paginilor lui Zilot un caracter dramatic. Arătînd pînă la ce punct „tîlharii" cotropiseră țara, el exclamă : „Și apoi unde să mai fie scăpare de dînșii, căci cuprinseră toate drumurile, toate potecile și găurile, toți munții și dealurile, toate mînăstirile și alte locuri pe unde se băjănăriseră lumea ; și nu era alt decît chiu și vai în toate părțile. Oh ! cerule, cum mai puteai răbda ? Credeți-mă, cititorilor, că se împîclase văzduhul, cît nici soarele parcă nu-și da razele sale. O spaimă, o groază, un țipăt, un geamăt în toate părțile, încît ziceai : crapă, pămîntule, și ne înghite."

Pasajul citat evidențiază o îndemînare literară de primul ordin. Sîntem uimiți să constatăm la Zilot procedee diverse și rafinate de obținere a expresivității, care-l situează, ca modelaj stilistic, nu departe de Bălcescu. Remarcăm astfel : alternarea enumerării *concrete* a locurilor stăpînite de „tîlhari" cu sugestiva caracterizare *abstractă*, de nuanță populară : „nu era decît chiu și vai" ; trecerea de la neutralul persoanei a III-a la pasionalul persoanei a II-a, utilizată cu scop retoric, în funcție de doi interlocutori : „cerul" și „cititorii" ; suita de substantive din ultima frază care gradează nuanța (spaimă-groază, țipăt-geamăt) și dau prin ansamblarea lor masivitate și plenitudine sentimentului ; în fine, stilul indirect liber din final și excelenta ritmică a întregului paragraf nu sînt printre însușirile de trecut cu vederea ale acestui remarcabil fragment. Privit fără prejudecăți, sub latura capacității de a-și transmite emoția și de a domina materia limbii, Zilot e unul dintre cei

Scanned with OKEN Scanner

mai interesanți autori ai vremii și opera sa ar merita să fie scoasă din uitare. [80]

Cursivitate narativă și plasticitate a limbajului are și un alt memoriu, de astă dată anonim, tot atît de înverșunat împotriva „rebeliștilor" greci și români, tratați deopotrivă drept „jăfuitori". Titlul e un întreg sumar : *Istoria jăfuitorilor Țărei rumânești, cînd feciorii lui Ipsilanti s-au pornit din părțile Basarabiei, ca să-și facă oaste din grecime i de arnăuțime, și de ori ce adunare rea, cîți voia a să uni voinții lor, la anul 1821.* Autorul necunoscut vede în mișcarea pandurilor o răzbunare divină, vestită prin cutremur și semne cerești. Tudor îi pare „întunecat de iubirea de stăpînire și de lăcomia banilor". Ipsilanti, un om cu mari fumuri, dar nevolnic, gata să dea bir cu fugiții la cea dintîi ciocnire serioasă. Din prezentarea stării de spirit a „gloatei" eteriste, alcătuită din indivizi fără rost, certați cu legea sau cu bunul simț, răzbate o nesfîrșită ironie : „Grecii, amețiți de năluciri deșarte și cu ușurare de minte, umblau turlaci, strigînd : «Zito eletheria» ; în loc de bună dimineața și de bună ziua și de bună vremea, nu să auzea altă (ursit) închinăciune decît : «Zito eletheria». La mease, la rădicarea păharelor sau a oalelor cu vin sau a ploscelor nu era alte ursituri și oratii fără numai : «Zito eletheria». Încă la Dunăre nu să apropiaseră, încă păpara turcilor nu o gustaseră și se gîlcevea între dînșii pentru alegerea de împărat Țarigradului, unii voia pe Alexandru Ipsilant, iar alții nu-l voia zicînd că era ciung. O, minte grecească plină de pleavă și de vînt ! O, capete seci și mai ușoare decît ale copiilor ce se joacă în arșice !"

Ca și la Zilot, spectacolul năpastelor abătute asupra țării stîrnește efuziunea lirică : evocînd deznădejdea oamenilor, asediați de primejdii din toate părțile, autorul plînge suferințele țării, iar patriotismul său depășește limita provincială, devenind moldo-valah : „Nu-mi ajunge virtutea de a spune cu amănuntul amărăciunea și pîcla acelei vremi, că despre o parte ne îngrozea punerea asupră-ne de către atîția lupi și despre altă parte ne topea frica ce aveam gîndind la venirea turcilor și la tăierea și robia ce să putea face țării noastre, prihănindu-ne turcii că ne-am hainit toți. Amărîtă țara Moldovei, amărîtă Țara Românească, amărît orașul București și celelalte orașe toate ! Că au pierit liniștea noastră, că s-au închis mîn-

Scanned with OKEN Scanner

gîierile şi bucuriile voastre ! Nu mai puteaţi zice atuncea că mai aveţi ceva, nu mai trăgea nimenea nădejde de viaţă." [87]

În aceeaşi tonalitate stilistică, fapt care ar îndreptăţi ipoteza unui autor comun, se înfăţişează schimbul de epistole între un boier muntean şi un boier moldovean, publicat de C. Erbiceanu sub titlul *Frăţească îmbrăţişare* şi atribuit de editor lui Naum Rîmniceanu (paternitate pusă la îndoială de N. Iorga). Aici e relatată desfăşurarea Eteriei, surprinzînd şi preparativele de culise, însă cu o duşmănie neobişnuită chiar în climatul xenofob al momentului. Tudor e calificat de „ticălos" şi „prost pandur" ; el ar fi năzuit să răstoarne „tagma boierească" dintr-o nesăbuită ambiţie de domnie. [88]

De alt tip decît cronicile muntene sînt compunerile versificate ale moldovenilor Alecu Beldiman şi Vasile Pogor. Ele înlocuiesc lirismul prin satiră, îşi distilează veninul într-un rîs homeric, care transformă Eteria — căci numai de ea se ocupă — într-o mascaradă grotescă. Reportajul versificat al celui dintîi, traducător prolific, dar poet fără chemare, e binecunoscut : *Tragedia sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea grecilor.* Cel de-al doilea a lăsat două lucrări, un tablou alegoric intitulat : *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului din Moldova* (ms. 2307) şi un fragment de poem burlesc : *Eterida, facire epic-comică împotriva întrunirii grecilor asupra Porţii Otomaniceşti* (ms. 5288). [89]

Atît Beldiman, cît şi Pogor spumegă împotriva grecilor, folosind batjocura groasă şi caricarea trivială, tipice satirei moldoveneşti, de factură boierească, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Poezia lor e de fapt o proză rimată, care se deapănă monoton, în lungi stihuri adormite. Salvarea din platitudine o aduce densitatea observaţiei : ambii autori, fiecare în felul său, cu o mai mare reuşită Pogor, care e mai talentat, scapă de sub incidenţa generalităţii clasice prin darul de a concretiza imaginea. Ei nu ne înfăţişează tribulaţiile unor eroi de oriunde şi de nicăieri, ci ridicolul unor indivizi determinaţi prin trăsăturile caracterului, fizionomiei, categoriei sociale sau profesionale. Le lipseşte desigur dexteritatea referenţială a limbajului, dar vizualizarea e puternică, lexicul colorat şi frust, adecvat — tocmai prin lipsa de eleganţă şi civilitate — nevoii de caracterizare plastică. Prin acest realism al observaţiei, Beldiman şi Pogor dibuie „sui-generis" unul dintre drumurile ce

Scanned with OKEN Scanner

conduc la romantism, căci romantismul — mai e nevoie s-o spunem ? — nu se edifică doar pe „sentiment", cum cred unii, ci şi pe „senzaţie", el fiind tot atît interiorizare şi efuziune, cît şi „culoare locală" şi adevăr al observaţiei.

Vindicativ, îndatorat literaturii voltairiene a secolului al XVIII-lea, dar fără „esprit", cu gluma groasă, mucalită şi tri-vială, Beldiman proiectează Eteria ca o hărmălaie ridicolă, într-o înşiruire de scene care se succed fără ca vreuna să se detaşeze printr-o semnificaţie specială. Indiferenţa compoziţiei sugerează lipsa de sens a întreprinderii. Dar agerimea privirii e indeniabilă. Ici şi colo pot fi reţinute fragmente delicioase prin exactitatea desenului şi ingenuitatea comentariului. Iată, de pildă, parada oştirii eteriste, aşa cum o vede autorul de la ferestrele caselor sale din Iaşi :

Alerg, să mă duc la fereastră, stau şi eu ca să privesc,
Şi văz, ceea ce vreodată a mai vedea nu gîndesc.
Mai întîi trombacii Curţii, călări mergînd, trîmbiţa,
După ei, călări doi preuţi, falnici încît nici căta.
Amîndoi cu şishanele, greci, dar bine îmbrăcaţi,
Cît n-aveau deosebire din ostaşii ceilalţi.
Unul dintre doi cocardă avea şi purta la cap,
Iar altul de fir o cruce o pusese la potcap.
După dînşii, într-o butcă, un arhiereu vinea,
Cu omophor peste rasă, şi-n mînă cruce ţinea.
Sîrb era arhiereul, cîrn la nas şi rău făcut,
Un vînturătoriu de lume, făţarnic, mult prefăcut.
După ei începe oastea, arnăuţii toţi în rînd
Îi priveai cu mare fală, jucînd caii şi mergînd.
Mai la urmă Hiliarhul, îmbrăcat foarte curat,
De a sa ofiţerime se afla încongiurat.
Muzica italienească după dînsul resuna,
Îţi părea pe pămînt Ariş, şi dînd pildă îndemna,
Şi-ndată artileria, cu şef şi artilerişti,
Şi, pentru mai mare fală, cinci-şase din eterişti,
Anastasi Pezodromul era întru acest hal,
Încît făcea mare silă a putea să stea pe cal.
Douăsuteunsprezece erau toţi cîţi au trecut,
Sunt încredinţat prea bine, că greşală n-am făcut.
Dar mai rămăsese încă mulţi, prin crîşme fiind beţi,
Alţii neîmbrăcaţi încă, şi cîţiva fiind băeţi.

Scanned with OKEN Scanner

Pogor, în *Vedenie...*, pune o vervă spumoasă în descrierea pedepsirii tuturor mai marilor țării, vinovați de a-i fi sprijinit pe eteriști. Portretele sînt de un relief viguros, iar spiritul critic al autorului, departe de a se lăsa intimidat de rangul înalt al demnitarilor, pare, dimpotrivă, cu atît mai mușcător, cu cît personajele aparțin treptelor mai de sus ale ierarhiei. Ideea e de a-i dezbrăca pe cei mari de pompă și fandoseală, supunîndu-i, ca pe orice netrebnici, „bătăii la falangă". În felul acesta, asistăm la o veritabilă demistificare a puterii. Cu aer meticulos, fără grabă, autorul înregistrează cum diversele ipochimene : domnitorul, înalții arhierei, domnița „cu fragede talpe și moi", boierii —își fac apariția smerită la locul osîndei, cum își suportă, după firea fiecăruia, pedeapsa, pentru ca, de la un moment dat înainte, durerea să-i egalizeze pe toți în umilință și zvîrcolire neputincioasă. Mitropolitul, care nu e altul decît Veniamin Costache, sosește plin de umilință :

Galbăn și uscat la față, om cuvios și zmerit,
Care de post și de rugă se părea cum că-i topit ;
Ochii lui, negri și galiș, strălucesc împăroșați,
Subt pleopele slăbite, adînciți și îngropați,
Încet, legănat și gîrbov merge, cătînd în pămînt.

Urmează dezbrăcarea de odăjdii și de camilafcă, apoi ridicarea cu tălpile goale în sus :

Toiegele de dîrmogză sfintele tălpi au cuprins.
Ah ! ce-am văzut, frați din cruce, lucru strașnic și grozav !
Pe prè-sfințitul părinte tăvălindu-se prin prav
Și barba prin colb și țărnă, și părul cel sfînt și sur
Le tăvălea împreună cu blanele de samur !
La Huși, la episcopie, cînd era încă pitariu,
Cînd ridica chili în spate și chitanul la cîntariu,
Deși vînjos și mai verde, încă nu se mlădoia
Așa precum, sub falangă, trupul lui să îndoia
Ca din zmîrcuri, ca din proaște, cu totul se-arunca
Și cu mînile-amîndouă de falangă s-apuca,
Preasfințitul părinte, care răcnia ca un leu,
Se zvînzolea sub falangă și se zbătea ca un smeu.
Dreapta blagoslovitoare pe tălpi l-am văzut puind
Și, cu vergile, slujbașii și peste dînsa croind,

Scanned with OKEN Scanner

L-am văzut scrîşnind cu dinţii şi cu mînile grăpînd,
Limbă, buze, deşi sfinte, de usturime muşcînd,
Şi cu glas, strigînd năprasnic : — Stăpînă, nu-s vinovat !
Aliolio ! Tălpile mele ! Aliolio ! M-au înşelat.

Vasile Pogor, care a tradus *Henriada* (publicată de Heliade, în 1838), nu e numai cel mai voltairian dintre voltairienii noştri de la începutul veacului al XIX-lea, dar şi cel mai talentat. Nu întîmplător o parte a *Vedeniei*... a fost copiată de Mihai Eminescu.

O compunere versificată muntenească, intitulată *Pentru eteriştii crai greci* (ms. gr. 720), atribuită de E. Vîrtosu unui Ioniţă Bilciurescu din Tîrgovişte, dar fără argumente convingătoare, face dovada că satira nu e o exclusivitate moldovenească nici în această perioadă, cum nici în altele. Însuşirea distinctivă a textului e de astă dată marea familiaritate a tonului şi intensa culoare populară, vădită în limbaj şi în utilizarea versului scurt. Beldiman şi Pogor sînt boieri şi rămîn boieri chiar atunci cînd se amuză gros : ei „compun", respectă o anumită tehnică prozodică, stilizează mai mult decît s-ar părea. În schimb, anonimul muntean nu se lasă terorizat de nici o prejudecată calofilă : el croieşte versul cum făcea D. Jourdain proză, cu candoare, în mod spontan, ca şi cum ar vorbi cu prietenii la chef. De armata mavroforilor, grozavă în cuvinte şi săracă în virtute, îşi bate joc cu o limbuţie de om gureş şi o maliţie pe care o excită mai ales denunţarea imposturii :

Din Ploieşti pînă-n Piteşti,
Ca prin nişte ţări turceşti,
Se primbla cu alai mare
Şi striga în gura mare :
Veniţi, turci, dacă-ndrăzniţi,
Că noi sîntem îndîrjiţi,
Veniţi să facem război,
Sau că venim noi la voi,
Pentru că noi ne-am jurat
Să intrăm în Ţarigrad.
După ce dar au simţit
Cum că turcii au sosit,
În loc s-o ia spre Rusciuc
Au sucit spre Cîmpulung.

Scanned with OKEN Scanner

Nu e cruţat nici Ipsilanti :

Căci chiar Ipsilant sărmanul,
Principul şi generarul,
De multă muncă ce avea
Cîte-o litră de spirt bea,
Ş-acela de dimineaţă,
Ca să-l cureţe de greaţă
Şi să poată-ntocmi bine
Oştirea cum se cuvine,
Să poată a străşnici
Mai bine a jefui.

Ironia îl atinge şi pe Tudor :

Ai lui Tudor cu zavera
Îi dezbrăca de giubele,
Grecii cu elevtherie
Dezbrăca de anterie.

Versul fluid, dus de rimă, în consecinţă acceptînd fraze neutre sau redundante sau asociate întîmplător, prin simplă contiguitate, devine uneori inventiv la modul „pann"-esc :

Iar dascălii cei greceşti
Ce era în Bucureşti,
Terchea Berchea scurgea oale,
Grămada două parale,
Şapte, opt, la o para,
D-aceea nu-ntreba
Ce cu a lor procopseală,
Ce era din sfînta oală,
Cînd începea să-ţi arate,
Ale lor vitejeşti fapte
N-avea pace Odiseus,
Nici viteazul Arhileus,
Iar ceilaltă calicime,
Arnăuţii şi crăimea,
Prin cîrcime şi crămi de vie,
Striga toţi eleftherie. [90]

Un alt tip de poem suscitat de evenimentele anului 1821, cu totul diferite de satirele lui Beldiman, Pogor şi ale anonimului muntean, îl constituie „tînguirile", compuneri de stră-

veche origine biblică, apărute și în literatura neo-elenică după căderea Bizanțului, care înfățișează sub o formă elegiacă suferințele țării provocate de urgia răscoalei și jalea locuitorilor. Autorii imaginează, alegoric, că țara însăși își deapănă durerile și-și plînge soarta vitregă. Realizarea cea mai izbutită poartă titlul *Tînguirea Moldavii* și se află în ms. 137 (f. 104—105) nefiind publicată pînă în prezent. Noi credem că ea poate fi atribuită lui C. Conachi ; în afară de faptul că o găsim într-un manuscris care cuprinde majoritatea poeziilor acestuia, pledează în favoarea opiniei noastre constatarea unor însușiri dintre cele mai caracteristice autorului *Amorului din prieteșug* : claritatea compoziției, densitatea materiei, fluența limbajului, tehnica prozodică. (Manuscrisul 137 conține, ce-i drept, și opere ale altora : găsim aici *Străjerul taberei* de C. Stamati, poezii de Asachi, Fabian-Bob, chiar și marșul lui Cîrlova. Dar admițînd că am elimina ipoteza Conachi, nu vedem o alta plauzibilă. Paternitatea propusă se susține nu numai prin argumentele „pro", dar și prin lipsa de argumente „contra".)

Poezia începe cu o constatare generală, care atmosferizează situația :

O, ce soartă cu cruzime, o, ceasuri otrăvitoare,
O, priveliște de jele, o, zile amărîtoare,
Fericirea mea să schimbă în lacrămi și în robie
Și slava mea să preface în a morții grozăvie.
Văz o strașnică cumplire cu urgie întîrtată,
Văz o pornire de groază asupra mea înfocată,
Lăcuința mea pustie prădată, aprinsă, arsă,
Mînios ceriul asupra-i potopuri de focuri varsă.

E denunțat apoi domnitorul, care se unește cu „răzvrătitorii" eteriști, dovedindu-se sperjur față de „împărăție" și nelegiuit față de pămîntul „ce-l cinstise" cu înaltele prerogative ale funcției sale. Poporul e luat prin surprindere și înșelat în buna lui credință :

Norodul în neștiință, fără arme, fără frică,
Le privea acestea toate nemai prepunînd nemică.
Ca un mel nevinovat în primejdiia cea mare
Care măgulește mîna ce să-nalță să-l omoare.
Dar acest norod plătește această încredințare
Jelind cu lacrămi de sînge jalnica lui întîmplare.

Teama de vărsare de sînge și de dezordine pricinuiește o cumplită panică. Exodul spre locurile de refugiu, precipitat de spaima animalică a morții, care-i face pe oameni să-și piardă orice lustru de educație și să devină robii instinctului de conservare, e evocat cu o certă dexteritate de condei :

Unul giugă, altul hamă, altul pe gios să pornește,
Avînd groaza drept povață, tatăl pe fiu nu găsește,
Lasă averi, lasă casă în primejdîia cea mare,
Și uită maica pre fiică, și își caută scăpare
Fiișticare cum poate aleargă piste hotară,
Așternut avînd pămîntul și hrană plînsuri amară.

Poezia se termină cu un blestem :

Asupra acestor tirani trăsnete din ceriu să cază,
Nici unul să nu rămîie, fulgerul pe toți să-i arză,
Trupul lor țărnă, cenușă lumii de l-ar vinde vîntul,
Pedeapsa cruzimii lor s-o privească tot pămîntul. [91]

Mai puțin realizată este *Tînguirea Moldaviei,* opera unui boiernaș neidentificat, cuprinzînd nu mai puțin decît 139 de catrene, rimate slobod, uneori împerechiat, alteori încrucișat, mai frecvent după schema : a b c a. Poema, violent antieteristă, începe ca un tablou idilic al Moldovei dinaintea venirii fanarioților. Oamenii trăiau în unire, respectînd cu toții, mari și mici, „bunul opștesc", sub o ocîrmuire înțeleaptă, care avea în vedere neatîrnarea „patriei" și fericirea locuitorilor. Venirea Fanarioților aduce

distrămări, fățărnicii,
prigoniri și jăfuiri,
că di-aceste lor le plac !

Raporturile între patrioți se mercantilizează, moravurile decad, familiile se destramă :

Nici unire între rude,
Ba și frații s-au răcit,
Păzind numai interesul.

Părinții dau o rea creștere copiilor, căsătoriile se fac din interes, femeile cad pe panta desfrînării. Mai expresiv în detaliile realiste, care traduc experiența vieții de toate zilele, decît în ca-

racterizările generale, cu pretenție de filozofare, autorul încondeiază cu umor, într-un limbaj vînos, alunecarea trivială a opiniei : ceea ce pentru orice om întreg este viciu capătă acum preț de virtute. În adevăr :

Și pe cea ce nu iubește
Pe alți bărbați, cu turbare,
De rîs este tuturor ;
Și că-i proastă o vorbește,

Matufă și nătărancă,
Neștiind a trăi-n lume,
Săcîlă și fără minte
Ce-mblă-n lume ca o oarbă.

Eteria vine ca o pedeapsă divină, pentru că „mișăliile" au ajuns insuportabile. Armata eliberării e alcătuită din

Vezătăi nenumărați
Și ciocoi și slugi mulțime,
Toți vestiți de căpitani,
Fel de fel de spînzurați.

Dezbinați, „patrioții" nu pot opune rezistență și se grăbesc „viața să-și sigurifsească". Eteriștii taie și spînzură pînă la venirea turcilor, cînd dau bir cu fugiții.

O, patrie nenorocită,
Vrednică de tînguire !
Nu sînt lacrămi îndestule
Să te plîngem cu durere !

În finalul poeziei e salutată urcarea pe tron a lui Ioniță Sandu Sturdza, semn de grație divină, fiind adresată cerului rugăciunea de a ajuta noua domnie și de a face ca „patrioții" să se unească în jurul ei. [92]

Cea mai vestită „tînguire" e *Plîngerea și tînguirea Valahiei asupra nemulțămirii streinilor ce au dărăpănat-o*, apărută anonim la Buda, în 1825, atribuită de Heliade Rădulescu, I. A. Vaillant și Aron Pumnul lui Mumuleanu, iar de Const. Erbiceanu, lui Naum Rîmniceanu. N. A. Ursu a dovedit recent, cu argumente în mare măsură convingătoare, că paternitatea celui dintîi e mai plauzibilă. Poema s-a bucurat de ecou în epocă, e reprodusă de Ioan Dîrzeanu în cronica asupra mișcării

de la 1821 ; deşi publicată, se păstrează nu mai puţin de cinci copii manuscrise ; ea a fost apreciată amabil de Vaillant şi călduros de Aron Pumnul. Totuşi interesul pur literar al textului e minim : versurile sînt plate, dezesperante prin sărăcia imaginilor, prozaismul abstract al limbajului, mecanica rimării, enumerările plicticoase şi lipsite de gradaţie care permit intervertirea strofelor. Poema cuprinde patru părţi : în cea dintîi, patria îşi înşiră lungul pomelnic al suferinţelor îndurate din partea „străinilor" (cuvîntul „grec" e subînţeles, însă nepronunţat), pe care i-a oplosit la sîn, dar care, răsplătindu-i binele cu ingratitudine, au dărăpănat-o, aducînd-o în cea mai nenorocită stare. Urmează un *Blestem asupra nelegiuirilor*, parcă ceva mai colorat, deşi sancţionarea păcătoşilor e cerută fără inventivitate, iar expresia vindicaţiunii dezamăgeşte prin cuminţenie. O *Rugăciune* exprimă dorinţa întoarcerii pribegilor, refugiaţi peste hotare, iar ultima parte, *Sfătuiri către pămînteni*, indică drumul de urmat pentru îndreptarea lucrurilor : unirea, morala, dragostea de ţară :

Vă sfătuiesc părinteşte
Chipul care să-l urmaţi,
Trăiţi toţi moraliceşte,
Ca nume bun să vă daţi.

. . . . .

Nu aţi grijit pentru mine
Nicidecum să mă cinstiţi,
N-aţi cunoscut al meu bine,
Nimene să mi-l măriţi.

Să-nălţară-ntr-unii măria
Pîn-la punctul cel de sus,
Să lăţise lăcomia
Umblînd cu capul tot pe sus.

De bună seamă că prudenţa autorului, care trece sub tăcere mişcarea pandurilor, nu-i numeşte nici pe fanarioţi, nici pe eterişti, nici pe turci, îi dojeneşte moale pe boieri şi nu atinge nici una dintre problemele capitale ale momentului, se datorează (într-o măsură imposibil de determinat cu precizie) faptului că poema sa era destinată tiparului şi a şi avut şansa de

a fi imprimată. Totuşi, e probabil că sub pavăza anonimatului şi într-un text publicat la Buda se puteau asuma riscuri mai mari. Şi în legătură cu faptul acesta nu putem să nu ne exprimăm o perplexitate : Mumuleanu, presupus a fi autorul *Plîngerii*, dovedeşte sub proprie semnătură, în volumul *Caracteruri* (1825), o energie combativă de cu totul alt calibru. Oare paternitatea sa asupra poemului să fie mai puţin sigură decît se pretinde ? [93]

N. A. Ursu a semnalat în ms. 2897 (f. 18-26) o replică la *Plîngerea şi tînguirea Valahiei*, numită *Fama patriii lor răspunde patriii*, copiată la Braşov, în 1822, de un oarecare Andrei Bădulescu. Aici critica la adresa boierilor refugiaţi capătă proporţii, ei fiind de fapt învinovăţiţi de năpastele căzute asupra ţării :

Singuri ceastă răzvrătire
Asupra ta ţi-au adus,
Singuri în ceastă perire
Fiii tăi chiar te-au supus.
Toţi sînt gadini, năpîrci, broaşte,
Cari surda vieţuiesc,
Legile nu le cunoaşte,
Omenirea micşoresc.

De astă dată, cum just observă N. A. Ursu, critica nelegiuirii „fiilor patriei" seamănă cu cea făcută de Mumuleanu în poezia *Cei mari*, din *Caracteruri :*

Omenirea necăjită
Gemea supt al lor picior,
Nu mai era suferită
Dreptăţii urmarea lor.
. . . . .
Nu cunosc soţietatea,
Nici canoanele fireşti,
Nu cunosc nicicum dreptatea
A legii moraliceşti.
. . . . .
Haractir nu ştiu să ţie
Nici duh de patriotism,
Cel mai fără vrednicie
Strigă, zbiară egoism.

De remarcat aluzia la dreptul natural („canoanele firești") și la simțul sociabilității, ca și rostirea netedă a acuzării de lipsă de „patriotism". [94]

Operele trecute pînă acum în revistă : cronicile lui Zilot și Naum Rîmniceanu, pamfletele versificate ale lui Beldiman, Pogor și anonimului muntean, „tînguirile" lui Conachi și Mumuleanu, care reprezintă doar o selecție „literară" a scrierilor cu mult mai numeroase, generate de evenimentele de la 1821 (și anume a celor de tip „oglindă", evocînd nemijlocit răzvrătirea și urmările ei), au toate particularitatea de a fi violent potrivnice Eteriei și defavorabile mișcării pandurilor. Cauzele acestei stări de lucruri le-am arătat, și nu e locul să revenim. În schimb, e important să atragem atenția că există și excepții de la regula generală, că în ciuda faptului că mînuitorii condeiului aparțin în cea mai mare parte boierimii sau sînt legați prin slujbă, relații sociale ori poziție de interesele ei, pot fi semnalate și cîteva lucrări în care Tudor Vladimirescu e privit cu înțelegere, uneori chiar cu simpatie și admirație.

Cu mult înainte de a se produce marele reviriment în aprecierea rolului său istoric, care poate fi așezat în jurul anului 1840, încă în primele ceasuri de după stingerea răscoalelor, într-un moment de represiune și de depresiune, cînd la ordinea zilei era, ca după orice încercare revoluționară zdrobită, goana după vrăjitoare, un personaj curios (asupra căruia vom reveni pe larg, mai la vale), Gheorghe Hagi Toma Peșacov, îi închina lui Tudor un panegiric de o intensă vibrație emotivă, intitulat *Jălirea necuviincioasei morți a heroului românimei :*

Ceriule ! Cum nu-ți e milă,
De lași să piară cu silă
Un luciafăr luminos,
Ce pînă să nu răsară,
Spre Apus îl mînă iară
Un nor prea întunecos !

Și d-erea ca să apuie,
Norilor să se supuie,
Pentru ce, dar, s-a ivit ?
Pentru ce iar să se-ntingă
Spre Apus și să se stingă,
Plîngînd totul c-a pierit ?

. . . . . .

Ah ! stihiilor în fire !
Ce prea rea nenorocire,
Ce teatru prea ciudat !
Văz că, zioă-n miaza zilei
Tot pămîntul României
Peste tot întunecat. [95]

O altă scriere favorabilă a fost semnalată recent de Şerban Cioculescu în articolul : *Tudor Vladimirescu în literatură. Un poem dramatic pierdut* (*Ramuri*, nr. 7, 15 iulie 1969). E vorba de un dialog în versuri între Tudor Vladimirescu, Macedonski şi Hagi Prodan, care are loc în ajunul nopţii de 18 ianuarie 1821, cînd căpetenia pandurilor pleacă din Bucureşti, peste Olt, ca să ridice steagul răscoalei. Şerban Cioculescu atribuie fragmentul unui simpatizant al răzvrătiţilor din clasele de mijloc. C. D. Aricescu, de fapt cel dintîi care a atras atenţia asupra manuscrisului, publicîndu-l in extenso, în preţioasa colecţie documentară *Acte justificative la istoria revoluţiunii române de la 1821* (Craiova, 1874), a pus în discuţie o ipoteză cu totul fantezistă, pe care o şi raportează cu extremă rezervă, şi anume că fragmentul ar fi fost compus de... Tudor Vladimirescu însuşi ! Credem că nici nu e nevoie să argumentăm că supoziţia e absolut incredibilă şi nu are nici o şansă.

Un semn de întrebare îl ridică şi chestiunea datării. Şerban Cioculescu presupune o elaborare tîrzie, prin 1840-1850. Noi bănuim că e vorba de o dată mai apropiată de evenimentele relatate, cam între 1830-1835.

Oricum ar fi, interesul textului e considerabil : nu numai că, spre deosebire de marea majoritate a scrierilor care se ivesc după furtunile anului 1821, denotă o simpatie efectivă pentru conducătorul pandurilor, dar manifestă o adeziune deplină la programul său naţional şi social, ceea ce e cu mult mai semnificativ. Tudor îşi destăinuie frămîntările cugetului în stilul unui erou de dramă romantică :

Ziua, n-aptea m-am gîndit, şi tot nu m-am domerit,
În ce chip aş putea face norodul să-l izbăvesc,
De jafuri, de nedreptate, patria s-o mîntuiesc,
Nu mai pot suferi încă neamul meu să văz robind,
Jefuit, adichipsit, înjugat, tare gemînd.

Strigă, plînge, lăcrămează ; boierii au asurzit :
Nu se-ntorc, nu vor s-auză ; ţin planul ce l-au urzit ;
S-au unit tare cu grecii, au uitat pe neamul său ;
Fel de chipuri iscodeşte, nu tem nici pe D-zeu.

„Izbăvirea norodului", „patria", atitudinea demofilă şi violent anti-boierească — totul se situează în axa ideologică a revoluţiei. Deosebit de revelator e şi un alt aspect : anume că secondanţii zeloşi ai lui Tudor sînt arătaţi a fi : Hagi Prodan şi Macedonski, care i-au fost în adevăr aliaţi în faza „eteristă", a declanşării răscoalei, dar l-au trădat mai tîrziu. Subliniind că nu e de neam românesc şi că e „născut departe", Prodan împărtăşeşte durerile patriei de adopţiune şi-l încurajează pe Tudor să se arunce în luptă :

„De vreme ce-ai hotărît, scoală-te, ce stai pe gînd ?
N-auzi neamul tău cum strigă, cu jale şi lăcrămînd ?
Ce te temi şi nu porneşti ? Eu voi fi ajutor ţie.

Macedonski pledează şi el în acelaşi sens, denumindu-l pe Tudor „strănepot romanilor" şi sugerînd că misiunea lui e inspirată de Dumnezeu. Romantică este şi punctarea dilemei în care se găseşte conducătorul pandurilor. Deşi inima i se „rumpe" văzîndu-şi „patria... scîrbită" şi „neamul... osîndit", el ezită să strice rînduiala şi să apuce calea armelor. Are, pe de o parte, conştiinţa rolului său providenţial, pe de alta, teama de întorsăturile brutale ale destinului, presentimentul fatalităţii care-l urmăreşte :

Da ! aşa mi-a fost norocul, spre necazuri sînt născut. [96]

Ne rămîne acum să examinăm cîteva opere de tip „ecou", inspirate de evenimentele de la 1821, dar nepropunîndu-şi să le zugrăvească sau să le comenteze direct. Reţinem, în primul rînd, dintre acestea, poema anti-otomană *Trîmbiţa românească*, de 414 versuri, publicată pe foaie volantă, fără numele autorului şi fără dată (dar provenind, în orice caz, de după 1821). C. Erbiceanu, care poseda o copie corectată de Naum Rîmniceanu (actualmente ms. grec 720), i-a atribuit-o acestuia. Al. T. Dumitrescu a emis o ipoteză cu totul neverosimilă : anume că paternitatea poemei i-ar aparţine lui Ienăchiţă Văcărescu. Acum în urmă, A. Cioran-Comariano a arătat că *Trîmbiţa românească* e adaptarea unui marş patriotic al vestitului Ada-

mantie Coray, publicat întîi, la 1800, şi într-o versiune amendată, la 1821. Autorul român a folosit a doua ediţie, însă cu iniţiativă creatoare, intervenind cu interesante interpolări acolo unde textul grecesc i-a părut de o valoare pur locală.

Astfel, marile nume ale antichităţii : Licurg, Solon, Leonida, Miltiade, Aristide şi Temistocle sînt înlocuite cu numele unor eroi ai independenţei naţionale : Mircea cel Bătrîn, Laiot Vodă (prin care pare a fi înţeles Ţepeş), Mihai Viteazul ; tot aşa izbînzile militare ale vechilor greci (lupta de la Salamina) nu mai apar în versiunea românească, aci fiind vorba de Rovine şi Călugăreni. Partea originală a poemei constituie în felul acesta una dintre cele dintîi, dacă nu chiar prima prelucrare a istoriei naţionale în spiritul glorificării vitejiei străbune, anticipînd lirica de exultanţă patriotică a romanticilor. Se arată că luptele cu turcii au izbucnit (detaliu revelator !) cînd sultanul Baiazid a încălcat stipulaţiile acordului încheiat cu Mircea cel Bătrîn, trecînd cu o armată numeroasă Dunărea. Bătuţi, otomanii se retrag, hărţuiţi de români pînă sub porţile Adrianopole-lui. Laiot Vodă îl trage în ţeapă pe Hadim Paşa, trimisul lui Mahomed, cuceritorul Constantinopole-lui. Exasperat de sfidare, împăratul porneşte în fruntea unei oştiri imense ca să-i dea o lecţie cutezătorului domn român :

Ci sultan luînd de ştire
Vine cu mare oştire
De-o sută cincizeci de mii,
Sosind însă, şi de vede
Pă Hadim-Paşa, nu crede,
Ci începe mai întîi
La ochi bine de să şterge
Şi apoi aproape merge.
Ce să vază, vai de e' !
Pe iubitul său cunoaşte
Cu ţepuşul printre coaste
Şi umflat ca un purcel.
Atunci de loc se-ngrozeşte,
Dar de jale hotărăşte
Să nu lase pui de om,
Ci să arză şi să frigă,
Neamul românesc să stingă,
Făcînd ţara ca Sodom.

Mihai Viteazul, numai cu 8000 de soldaţi, zdrobeşte pe apa Neajlovului 80 000 de turci, iar pe Caraiman Paşa îl taie cu propria-i mînă. Din nenorocire, cu toată bărbăţia arătată, Poarta va reuşi, pînă la urmă, prin vicleşug, să vină de hac Principatelor („ne-au supus, făr-a avea ştire"). Dar speranţa nu e pierdută. Dacă victoria a fost cu putinţă odinioară — sugerează autorul —, în epoca măririi otomane, ea e cu atît mai posibilă acum, în plină destrămare a puterii semilunei :

Noi nu suntem neamuri proaste ;
Ci şi acum se cunoaşte
Că suntem din vechi romani ;
Vrednicie — avem din fire,
Pînă cînd dar în peire,
Şi robi să fim la duşmani ? [97]

De un mare interes sînt cele patru poezii scrise la 1821 de Iancu Văcărescu, incluse în ediţia din 1848 a versurilor sale, la rubrica *Sfătuiri patriotice*. Ele ni-l înfăţişează pe cîntăreţul fericirii bucolice şi amatorul de cazuistică sentimentală, manipulînd un vers energic, în care clocoteşte o chemare virilă la acţiune. Aprins de dorinţa binelui comun, trăind intens momentul resurecţiei naţionale, poetul îşi abandonează vechile unelte frivole şi-şi îngroapă dubiile de om plictisit. El îşi asumă misiunea de bard, vacantă în lirica vremii, îndemnîndu-şi compatrioţii să fie la înălţimea vremurilor. Sub forma învăluită, care-i e proprie, nu atît din voinţa de a-şi cifra gîndul, cît din factura eliptică a versului, poetul biciuieşte în *Sfătuire şi rugăciune* ambiţia românilor, robiţi şi decăzuţi, deşi sînt fiii stăpînitorilor lumii („fiii leilor sînt oi !"). El sugerează că regăsirea demnităţii pierdute e posibilă numai prin unire şi respectarea voinţei dumnezeieşti.

O bucată cu mult mai semnificativă e *Bunavestire*. Românii sînt invitaţi să fraternizeze, peste orice deosebire de ranguri, de vreme ce ei coboară cu toţii din aceeaşi stirpe strălucită şi vorbesc aceeaşi limbă :

Oricare om veţi auzi, ce către voi vorbeşte
Cu-al maicii v.astre dulce glas, răspundeţi-i frăţeşte.

Deoarece zori noi se anunţă, e important a nu repeta greşelile altor neamuri, a fugi de lene, mîndrie şi injustiţie. În elementul său cînd trebuie să moralizeze şi să probozească, Iancu Văcărescu insistă asupra necesităţii „pravilelor" şi a păzirii lor neabătute („...fiţi Bruţi, spre a le ţine"). El crede că în epoca ce se vesteşte e nevoie de militari, plugari şi învăţaţi, cei dintîi ca să apere ţara, ceilalţi ca s-o hrănească, ultimii ca s-o lumineze. E probabil că denumirea celor trei stări e simbolică, prin „plugari" înţelegîndu-se, în spirit fiziocratic, cei ce se ocupă de agricultură, nu neapărat ţărani, iar prin „învăţaţi" — membrii claselor luminate, cei în stare „să dea poveţi", nu numai cărturarii. O interpretare democratică nu e exclusă, dar ea ne pare mai puţin plauzibilă. Oricum, problema ridicată nu e nici politică, nici socială, ci morală : nu e vorba de a schimba caracterul puterii, ci de a proscrie luxul, jaful şi tirania, de a acţiona în sensul unirii şi al armoniei dintre stări, întrucît numai astfel se poate ajunge la „veacul de aur".

Cîntec românesc e o prelucrare de doină haiducească, în spiritul *Durdei* lui N. Văcărescu şi al *Cîntecului haiducesc* de Alecsandri, cu note grandilocvente : românul e „născut... a supune"

Şi cu fapte tot măreţe
Lumii-ntregi a da poveţe.

Există şi o „perlă", de care Alecsandri, brad şi el, dar cu bun gust, va face un haz enorm :

Pe uscat, ca şi pe mare,
Şi pe jos, tu eşti călare !

Excepţie remarcabilă în lirica vremii şi în creaţia autorului, *Glasul poporului subt despotism* comunică un patos revoluţionar autentic, ininteligibil în afara atmosferei de elan şi febre a anului 1821. În cazul de faţă, poetul se desparte de aristocratul liberal, dar reticent, şi îmbrăţişează fără echivoc cauza maselor răzvrătite. Primul duel e cu propria-i inerţie, cu justificările pe care şi le inventează conştiinţa dornică de tihnă :

Răscoală-te, inima mea, din a răbdării boală !
Grozav, grozav ai suferit, grozavă te răscoală !

E denunțat apoi dușmanul : „tirania“ — cuvînt repus în drepturi de Volney, foarte popular de la Napoleon încoace „et pour cause“. Prin „tiranie“ nu se înțeleg nici fanarioții, nici turcii, ci opresorii, în genere, forțele care se opun progresului și înlănțuie popoarele :

Să tremure, să tremure cumplita tiranie,
Zdrobită azi în pulbere, pe loc să nu mai fie !

Urmează glorificarea maselor răsculate, prefigurînd pașoptismul ‚mazzini“-an al lui Bălcescu și C. A. Rosetti, care va identifica prezența lui Dumnezeu în spiritul poporului cuprins de iureșul revoluției :

Drept îndreptînd oricare drept, poporu n-are pată ;
Minte-nțeleaptă, mintea lui prin fapte se arată.
Ai libertății fii sînt toți sub steaguri cîți se-adună,
Toți robii își rup fiarele ! Toți bunii s-împreună.

În fine, în linia rousseau-ismului politic, puțin cultivat la noi pînă la 1840, poetul susține că depozitarul suveranității e națiunea, și nu monarhul, drept care „poporu-ncrede cîrmele-i la fiii ce-și alege“.

Cu toate inegalitățile și artificialitatea limbajului — manifestă mai ales în primele două bucăți —, versurile lui Iancu Văcărescu se impun, în cadrul literaturii generate de anul 1821, printre cele mai valoroase înregistrări de temperatură intelectuală și emotivă. Ele inaugurează linia poeziei cetățenești, de afirmare militantă, exultanță patriotică și chemare la acțiune. Iancu Văcărescu nu ne apare doar ca inițiatorul acestei direcții, care se va dovedi printre cele mai productive ale liricii ulterioare, îndeosebi prin Alecsandri și Bolintineanu, ci și executantul gesturilor rituale, destinate mai apoi să se mecanizeze și să intre în recuzita genului : declamația lui are în adevăr sonoritatea bubuitoare și solemnă, vaga încețoșare a evocării idealului și patetismul fierbinte al profetismului pașoptist. [98]

Cu Vasile Fabian Bob, profesorul transilvănean adus de Asachi, în 1820, pentru seminarul de la Socola, și rămas mai apoi în Moldova, ne găsim în fața unei interpretări insolite a

anului revoluționar 1821 : autorul proiectează evenimentele petrecute la scara cosmică. În acest sens, revoluția e o răsturnare catastrofală a ordinii naturale, care inversează, pur și simplu, raporturile firești :

S-au întors mașina lumii, s-au înt rs cu capu-n jos,
Și merg toate dimpotrivă, anapoda și pe dos,
Soarele de-acum răsare dimineața la apus
Și apune despre seară către răsărit în sus.
Apele schimbîndu-și cursul dau să-ntoarcă înapoi
Ca să bată fără milă cu izvoarele război ;
S-au smintit, se vede, firea lucrurilor, ce la cale,
Aflîndu-se de-n vecie, urma pravilelor sale.

Dar această anarhizare a rînduielilor eterne nu pare a-l intimida pe poet, care se arată mai mult curios decît speriat. El intră cu calm și un umor stăpînit, de tip „pince sans rire", în jocul fanteziei, acceptînd situațiile cele mai năstrușnice, cu un fel de bucurie a evocării absurdului :

Timp mult nu o să mai treacă și-a ara plugul pe mare,
La uscat corăbierii nu s-or teme de-nnecare,
Ce-a să zic-atunci pescariul, cînd în ape curgătoare,
Îi va prinde mreaja vulturi, și dihănii zburătoare,
Ce-o să zică vînătorul, cînd în loc de turturele,
Nevăzînd nici cîmp, nici codrii, va pușca zodii și stele ?

Pînă la urmă, totul reintră în normal : apare Aurora, care alungă „spaimele nopții", iar armonia tulburată a lumii se întemeiază din nou :

Iată că acum răsare s arele la răsărit
Și apune cu zîmbire despre seară la sfințit ;
Luna, stelele și cîte planete umblă pe cer
Au intrat ca de-n vecie iar în scrisele lor sferi. [99]

Lui Asachi, evenimentele anului 1821 îi sugerează un „cîntec" despre fragilitatea fortunei : *Nestatornicia lucrărilor lumei. Cîntec de soțietate în emigrație, 1821*. Într-un vers scurt, care combină foarte melodios amfibrahi și dactili, cînd măsura e păstrată și accentul tonic nu contravine accentului ritmic,

poetul reia vechiul motiv al neîncetatei schimbări din natură și societate :

Schimb toate ce s-află sub soare,
Pier toate ce s-au născut,
Că timpul pe aripi ușoare
Nu stă pe loc un minut.

Adesea răul pîndește îndărătul clipelor de jubilare :

Noi toți dineoară în pace,
În dulce patrie am trăit,
Dar astăzi fortuna desface
Cele ce ieri au urzit.
Voioasă plăcere ne ține
În a ei cerc astă zi,
Aleu ! cine știe, de mîine
Unde și cum noi vom fi ?

Spre deosebire de interpretarea comună a motivului „fortuna labilis", care tinde să demonstreze nimicnicia omului sau să destrame încrederea în excelența providenței, Asachi conchide într-un spirit optimist, cu totul caracteristic lui :

Dar tot așa n-a să rămîie,
Veni-va timpul mai bun,
Nu-s tulbure toate pîrăie,
Nici nori în cer tot s-adun !

Mai semnalăm încă, în ultima linie, o frumoasă poezie de Conachi, anticipînd genul, atît de productiv ulterior, al liricii de înstrăinare și exil : *Dintr-a dulcii patriei sînuri* (titlul dat după primul vers). Privind spre Moldova de pe malul rusesc al Prutului, unde-și căutase refugiu în urma izbucnirii mișcării eteriste, poetul se îmbată cu icoana patriei : miresmele pămîntului natal îi înțeapă nările, cîntecul duios al amintirii îi răsună în urechi, în seara calmă și limpede, norii și păsările se îmbată respirînd văzduhul țării, el singur e obligat să rămînă departe, pribeag și singuratic. Versurile sînt străbătute de

Scanned with OKEN Scanner

nostalgie şi au factura cantabil melancolică a unei fine romanţe :

Zefiri veseli şi voi nouri, nu vă opreşte nimică,
Şi în patrie vă-ntoarceţi fără de nici o frică.
Spuneţi că numai eu singur lîngă aceste maluri,
Trist, mîhnit şi obosit, plîng privind acele valuri.

O, Moldavie iubită,
O, fericire dorită,
Din inima neuitată,
Totdeauna aşteptată ! [100]

La capătul acestei lungi treceri în revistă a scrierilor inspirate de mişcarea pandurilor şi Eterie, care evidenţiază prin mulţime, varietate şi energie pasională extraordinarele repercusiuni în conştiinţe ale evenimentelor, concluziile se desprind de la sine. În primul rînd, e vădit că anul 1821 îi smulge pe scriitori din universul factice al literaturii neoclasice, apropiindu-i de universul concret al istoriei. Ameninţată să se sufoce prin transformarea exerciţiului liric într-un ritual gesticulatoriu prestabilit, poezia e scoasă la aer şi obligată să-şi caute o inspiraţie autentică în însăşi realitatea înconjurătoare. În felul acesta, opera literară se alipeşte de destinul oamenilor, capătă respiraţia adevărului şi sensul unei răspunderi existenţiale.

În al doilea rînd, evocînd direct sau prin transfigurare evenimente ce nu puteau lăsa indiferent pe nimeni, statutul clasicizant al scrisului, singurul cu autoritate în societatea românească de la începutul secolului al XIX-lea, suferă o lovitură puternică. Operele anului 1821 sînt profund subiective, acest subiectivism manifestîndu-se atît pe plan ideologic (pornire vindicativă, viziune catastrofică a tulburărilor revoluţionare, anti-eterism violent etc.), cît şi pe planul expresiei propriu-zise (limbaj pasional, alternări între satira grotesc şi fulminaţia oraculară apetenţă pentru culoare, detaliu pitoresc şi specificitatea stilului).

Reîmprospătarea inspiraţiei şi personalizarea viziunii contribuie deopotrivă la înfrîngerea rutinei şi dislocarea criteriilor tradiţionale, tocmai într-un moment în care integrarea activă în orbita vieţii intelectuale a Europei face ca spărturile

produse în vechea mentalitate să se lărgească repede. Rezultatul este că după 1821 se scrie *altfel* decît înainte. Romantismul nu apare încă, dar climatul ce-l face posibil există deja sau e în curs de agregare.

COSTACHE CONACHI

Cînd Ibrăileanu, într-un curs universitar celebru, aşeza începuturile literaturii române moderne sub egida lui Costache Conachi, el uza de una dintre simplificările curente şi inevitabile în istoria literară ; ca orice ştiinţă dornică să degajeze din puzderia faptelor înlănţuiri sau tipologii, istoria literară e obligată să conceptualizeze, deşi, în cazul ei particular, nici un concept nu recuperează deplin sensul mişcării realului şi nu convine faptelor luate separat. Judecată în lumina unei cunoaşteri mai amănunţite a procesului literar al epocii, opinia lui Ibrăileanu trebuie desigur amendată ; Iancu Văcărescu nu pare mai puţin caracteristic tranziţiei de la clasicism la romantism, nici Asachi, iar din punctul de vedere al talentului, chestiunea superiorităţii unuia sau altuia dintre aceşti scriitori rămîne deschisă. Oricum, e sigur că lirica marelui boier moldovean, grav, rigid şi auster în ipostaza de personaj public, dar de o surprinzătoare capacitate de combustie interioară, ilustrează momentul de eroziune şi depăşire a anacreonticei, ca şi încercarea zadarnică de a forţa porţile romantismului. Format sub fanarioţi, hrănit cu proza solidă a luminilor şi mica poezie neoclasică de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, plină de exhibiţionism galant, dar străbătută de nelinişti mocnite şi desfăcînd adesea puterile sentimentului de sub cenzura gustului tradiţional, Conachi va rămîne mereu un om al sfîrşitului de veac : raţionalist în clipele de efuziune, mînuitor al tehnicii vechi a versului chiar şi atunci cînd comunică o simţire nouă prin intensitate şi dramatism, un luminist în anteriu şi un preromantic în papuci.

Ca orice scriitor care încalecă două epoci, el iluzionează lesne în privinţa încadrării. Frapat de aptitudinea interiorizării şi de subtilitatea cu care disecă pasiunile, G. Călinescu a văzut în el un frate mai mic al lui Stendhal şi Benjamin Constant ; îndreptîndu-şi atenţia spre prozodie şi utilizarea simbolismului erotic anacreontic, istoriografia literară mai

Scanned with OKEN Scanner

veche (și uneori cea de tot nouă) l-a situat în compania primilor Văcărești. De fapt, ambele aprecieri pot fi argumentate. Există efectiv doi Conachi — cum susținea O. Densusianu —, însă ei sînt succesivi. [101]

Opera poetică a lui Conachi, elogiată în 1827 de Vasile Popp și în 1830 de M. Pastiescu, răspîndită între contemporani prin còpii manuscrise, intrată în parte, prin „cîntecele de lume", în repertoriul lăutarilor, a cunoscut lumina tiparului tîrziu de tot, după moartea scriitorului, într-o primă ediție la 1856 (îngrijită de N. Ionescu) și o a doua, la 1886 (îngrijită de Miron Pompiliu). De-aici, dificultăți greu de depășit, care apar chiar în pragul cercetării : lipsește, în primul rînd, inventarul complet al poeziilor scriitorului, deoarece acestea se găsesc în nu mai puțin decît 12 manuscrise (10 la B.A.R., 2 la Bibl. „M. Eminescu" din Iași), copiate de diverși și amestecate cu bucăți aparținînd altora, anevoie de deosebit din cauza comunității de stil și manieră ; în al doilea rînd, este extrem de delicată problema stabilirii, măcar aproximative, a cronologiei versurilor, ceea ce împiedică elucidarea evoluției lirice a poetului. [102]

Întrucît ne privește, credem că materialul valorificat pînă în prezent permite o ipoteză plauzibilă asupra etapelor parcurse de scriitor în cariera sa de aproape o jumătate de secol. Luînd ca termen de referință ms. III-36 din Biblioteca „M. Eminescu", Iași, copiat de Ilie Gherghel, între 1829—1832, și descris de C. Botez (*Viața românească*, nr. 1, 1906), ținînd seama de datele furnizate de scriitor pentru cîteva din poezii (între altele, *Jaloba mea* — 1821) și de episodul dragostei cu Zulnia, susținem probabilitatea a trei faze de creație : una, de tinerețe, al cărei punct terminus îl fixăm în jurul anilor 1815—1820, prioritar anacreontică, deși, din cînd în cînd, solicitări intime sau obștești împing spre o tematică „serioasă", de tip luminist (*Moruz-voievod*) sau tendențial preromantic (elegiile : *Moartea părintelui dumisale vornicului Costachi Conachi și Moartea lui Vasilică Balș*) ; o a doua etapă, pînă pe la 1830—1834, constituind perioada culminantă a operei, sub raportul originalității și adîncimii lirismului ; o a treia, de pe la 1834 înainte, după moartea iubitei și ieșirea din viața publică, o epocă de rarefiere a exercițiului poetic, datorită vîrstei, istovirii elanului lăuntric și amărăciunii produse de renunțarea la ambițiile politice, în urma candidaturii nenorocoase la tronul Mol-

Scanned with OKEN Scanner

dovei. Dintre aceste faze, mai importante sînt primele două, deoarece ele corespund (firește, în linii mari și ca directivă generală) celor două straturi care subzistă și se interferează în lirica lui Conachi : cel neo-clasic și cel preromantic. Bineînțeles, există preromantism și în faza întîi, există îndeosebi clasicism în celelalte, totuși o evoluție e evidentă, și nu întîmplător ea e amorsată în jurul anului 1821. [103]

E probabil că în perioada de început Conachi compune ca să amuze și ca să *se* amuze, în colaborare sau în emulație cu un Matei Millo, N. Dimachi, Dimitrache Beldiman, mici scenete rizibile (*O comedie a banului Constantin Canta ce-i zic Căbujan și Cavaler Cucoș*), alegorii ale amorului și avatarelor sale (*Giudecata femeilor,* 1806), mai ales versuri de circumstanță, destinate a acoperi nevoile comerțului erotic : acrostihuri, madrigaluri, romanțe — toate desfășurînd într-un vers lunecător și cantabil acele tipice complimente, jurăminte, și declarații care intrau în ritualul erotismului agresiv, dar disimulat, al aristocrației fanariote. Știm în ce constă această expresie „gramaticalizată" a iubirii, și nu e cazul să insistăm, aici, unde faza anacreontică a poeziei lui Conachi ne interesează mai puțin. A rememora cîteva aspecte, fie și în treacăt, nu e însă inutil : în felul acesta, va ieși și mai bine în evidență contrastul dintre prima etapă a creației și cea de-a doua.

Nu ne vom mira dar a întîlni, ca și la Văcărești, recursul la mitologie, folosirea perifrazei și a alegoriei, modul raționinant și pedagogic de organizare a discursului poetic. Ba chiar se poate spune că ordinea expoziției e mai stringentă, voința de a epuiza dedesubturile obscure sau neelucidate ale ideii împinsă pînă la claritatea pedantă și precizia enumerativă a poemului descriptiv, în mare vogă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În *Cine-i amorul,* dragostea e comparată cu un ostaș. Ca și acesta, ea poartă arme, face război și încheie pace, e uneori îndrăzneață, alteori nevolnică, ia cu asalt cetăți și capturează robi, însă folosește ca mijloc de luptă simțirea, iar pe vrăjmași, care se numesc „frumusețea, duhul, nurii", nu-i extermină, ci îi supune. Imaginea e descărnată, redusă la rolul de a împodobi gîndirea sau de a o ilustra. Ca și Leonard, Dorat, Saint Lambert, Conachi raționalizează afectele și se preocupă de noțiunea lucrurilor, nu de lucrurile înseși. Femeia adorată e celebrată hiperbolic, și cu toate că femeile sînt mereu altele,

Scanned with OKEN Scanner

doar adoraţia rămînînd aceeaşi, din versuri nu se desprind portrete, ci un tip abstract de feminitate : „minune lumii tu eşti", „obrazul ce fireşte / Cer cu stele-nchipuieşte", „ochii... săgetează / Ca luceferii cu rază" etc. Poezia nu conţine, de obicei, un nucleu epic ; ea se situează într-un prezent etern şi într-o ţară a nimănui ; grupează o serie de enunţuri, asociate prin contiguitate, care desfăşoară, fără progresie de sens, aceeaşi strategie a cuceririi. Înghiţit de concept, evenimentul se resoarbe într-o simbolică redusă la cîteva motive esenţiale : iubirea e „foc", se transmite şi se primeşte prin „ochi", provoacă suferinţe la modul safic („Nopţi şi zile lăcrămez, / Pentru că nu te mai văz"), se exprimă prin oftări, suspine şi jurăminte stereotipate („Nu pot a tăgădui / Că mor de nu te-oi iubi").

Totuşi, spre deosebire de confraţii ce-l concurau în ispitirea muzelor, Conachi face mai mult caz de sentiment, iar în poeziile scurte — pe care noi le credem măcar în parte, scrise *anume pentru* lăutari — deşi rămîne tot impersonal, se dovedeşte mai cald, mai dibaci în arta simulării emoţiei. Probabil că tocmai această modulaţie lirică, perceptibilă îndărătul „ritualului" de genuflexiuni şi asigurări emfatice de statornicie, care avea şi avantajul de a se transmite cu ajutorul unei tehnici prozodice mai puţin şovăitoare decît a altora, explică marea popularitate a cîntecelor sale de lume.

Bucăţi ca *Zori de ziuă se revarsă, Pîn-a nu răsări zori, Deznădăjduirea* („Mă sfîrşesc, amar mă doare"), *Am lăsat lumea şi slava, Ah, zilelor fericite!* etc. au circulat intens în primele decenii ale secolului al XIX-lea, răspîndindu-se prin intermediul lăutarilor pînă în Ţara Românească, unde le găsim figurînd în transcripţii mai corecte sau mai alterate în diverse manuscrise, inclusiv ale Văcăreştilor, şi în culegerile lui Anton Pann. Din cele 16 cîntece de lume de autori necunoscuţi, pe care Alecsandri le-a publicat în *Zimbrul* din 1851, 6 îi aparţineau lui Conachi. O dublă mărturie a lui Heliade Rădulescu confirmă succesul poetului moldovean şi, în acelaşi timp, ne ajută să-i înţelegem cauza. Prima declaraţie e din 1838. Amintindu-şi de *Zori de ziuă se revarsă*, cunoscut în copilărie, redactorul *Curierului românesc* notează : „Este un cîntec naţional, al cărui autor nici nu crez că va fi ştiut că s-a aflat vreo Sapho în lume ; se poate vedea însuşi din rima *închiz* cu *aprins* că nu ştia cum se face un vers, şi cu toate acestea se exprimă mai înfocat decît Sapho". Cu mulţi ani mai

Scanned with OKEN Scanner

tîrziu, în 1868, Heliade se referă la același text, tot atît de admirativ, socotindu-l, ca și odinioară, anonim, deși între timp apăruse în prima ediție a scrierilor lui Conachi : „Simțirea îi e cu mult mai dureroasă și expresia mult mai naturală — comentează el —, (poetul) își spune focul din inimă, din care ca o lavă aprinsă îi ies lacrimile". Frigurile pasiunii, în dezlănțuirea lor irezistibilă, dar evocate verosimil, așa ca fiecare să se poată recunoaște — desigur sub o formă înnobilară —, iară ce voiau să găsească îndrăgostiții în cîntecele de lume, iată ce a știut să le furnizeze Conachi, mai bine ca oricare altul.[104]

Dacă data morții tatălui lui Conachi (7 martie 1803) e și data poeziei — lucru de care ne îndoim — înseamnă că și această elegie, de alte valențe sufletești decît obișnuitele jelanii pe tema iubitei nemilostive, aparține începuturilor lirice. Oricum, prezența ei înlăuntrul primei faze de creație, ca și a celeilalte elegii : *Moartea lui Vasilică Balș*, nu constituie o surpriză. Intensitatea sentimentului, introspecția, aptitudinea meditativă, conștiința fragilității fortunei — reprezintă constante ale mentalității poetului. Ceea ce susținem noi e că nici experiența personală, nici incidențele istoriei nu solicită aceste însușiri, pînă pe la 1815—1820, decît pasager și superficial. *Moartea părintelui dumisale vornicul Costachi Conachi*, în ciuda unui retorism care face ca durerea autentică să pară artificială, anticipă totuși maniera gravă și interiorizată a fazei a doua de creație. Scena funebră e pictată cu stîngăcie, gesturile sînt teatrale : muribundul ține un discurs interminabil, luîndu-și rămas-bun cu resemnarea unui suflet cucernic, surorile cad într-un fel de catalepsie, poetul însuși își reclamă moartea ca o izbăvire. Dar, în final, izbucnește un țipăt, purtînd în el revolta împotriva non-sensului vieții :

Aceasta îi pompa lumii, pînză în loc de caftan,
Năsălia drept caretă și săcriul drept rădvan ?
Preoții cîntînd și psalții în loc de miterhanea,
Ștofa ce te învălește în locul de feregea ?
Făcliile dinainte în loc de alai gătit
Și tămîia vestitoare tuturora c-ai murit ?
Mormîntul în locul curții, țărnă în l·c de divan,
Năfrămile spînzurate și veșmîntul drept erchian ?

Trecerea în cea de-a doua epocă a creaţiei o favorizează două împrejurări, una ţinînd de momentul contextual obiectiv, cea de-a doua de un eveniment major, survenit în viaţa personală a scriitorului. O dată cu prăbuşirea regimului fanariot şi resurecţia naţională de la 1821, neo-anacreontismul intră într-o rapidă disoluţie : mediului cărturăresc care se debarasează rapid de Orient în moravuri, limbă şi port, începînd să-şi potrivească ceasul după orologiul Europei, lirica suspinată de lăutari, încropită din complimente dulcege şi jurăminte duplicitare, trebuia să-i pară din ce în ce mai anacronică, mai nepotrivită cu spiritul vremurilor noi. După cum am văzut, întreaga literatură a vremii se leapădă de frivolitate, asumîndu-şi o misiune înalt educativă şi regeneratoare. Era imposibil ca un om aproape de sufletul ţării, cum era Conachi, care-i slujise cu credinţă în lungul anilor, să continue netulburat a improviza bagatele, opac la cerinţele unei epoci de renaştere naţională.

Determinantă în renovarea mijloacelor poetice pare a fi însă dragostea, multă vreme neîmplinită, pentru Zulnia. Pe Smaranda Negri, din neamul Donicilor, alintată cu numele Zulnia, o cunoscuse prin 1812 (dacă e să ne luăm după mărturia cuprinsă în poezia *Jaloba mea*). Iubirea pe care femeia aceasta, căsătorită şi cu cinci copii, o inspiră sentimentalului boier, atît de limbut în materie erotică şi atît de puţin statornic, nu este „focul acel înherbîntător", născut din dorinţa posesiunii, ci „para cea lină, acea dulce la sîmţiri", rezultată din intuirea unui suflet ales şi consonant. Ani de zile îndrăgostiţii trebuie să se ascundă, spre a salva aparenţele, ferindu-se de şoaptele insidioase şi reţinîndu-se de la imprudenţe. Ca totdeauna, însă, obstacolele aşezate în calea pasiunii nu fac decît să-i sporească energia explozivă. Totuşi nu eroii rezolvă dilema (desfacerea căsătoriei sau legătura adulterină), ci soarta. În 1824, Zulnia rămîne văduvă, şi lucrurile par să se aranjeze. Dar Conachi mai întîrzie patru ani pînă s-o conducă la altar, din cauza opoziţiei înverşunate a surorii mai mari, Caterina. De-abia după moartea acesteia, în 1828, el îşi realizează, în fine, visul. Aşteptată îndelung, fericirea durează puţină vreme. După numai trei ani, în 1831, Zulnia se stinge din viaţă, înainte ca poetul să fi avut vreme să se dezmeticească din fixaţia sentimentală şi să-şi considere idealul cu ochi lucizi. Durerea îi va fi cu atît mai inconsolabilă. [105]

Scanned with OKEN Scanner

Această iubire ardentă și tîrzie (Conachi avea 34 ani cînd a cunoscut-o pe Zulnia și 50 cînd a luat-o de nevastă), în care se revarsă aspirațiile tainice ale unui suflet ros de singurătate, îl transformă pe ușuratecul închinător al lui Eros într-un amant despletit și tragic. Și de-aici înainte, sub cine știe ce impuls momentan sau sub efectul vreunei „comenzi" ocazionale, poetul va continua să strunească pe lira sa dibace vechiul cîntec anacreontic. Căci formele supraviețuiesc totdeauna spiritului care le-a născut, iar rutina e cîteodată nu numai o plictiseală, ci și un mijloc de eliberare. În orice caz, caracteristic anilor de așteptare deznădăjduită și întîlniri ascunse de ochii lumii, din cea de-a doua fază de creație, e lirismul grav, sincer și sfîșietor al unor poeme ca *Amorul din prieteșug* și *Scrisoare către Zulnia,* care transferă nemijlocit în literatură zvîrcolirile neputincioase ale vieții. Confruntată cu o dramă adevărată, poezia lui Conachi se sublimează și se purifică ; ea se înalță dincolo de stereotipul cîntecului de lume, spre zonele simțirii autentice, acolo unde nu mai există atitudini pietrificate și popasuri digestive, ci sudoare și lacrimi, nopți de insomnie exasperată și zile de calvar. E drept că, prin formația veche, Conachi nu-și găsește locul printre romantici, dar prin temperatura pasiunii și sfîșierile cugetului, el se fixează totuși în preajma lor, fie și cu un statut provizoriu. Ca să ne convingem, nu e nevoie de o nouă „lectură" — cum se spune astăzi —, ci doar de o punere în pagină adecvată.

Iubirea Zulniei și a lui Ikanok (anagrama transparentă a poetului) se desfășoară într-un decor montan, sălbatic și grandios, ca și cum absolutul ei ar avea nevoie de sublimitatea naturii. Descripția încearcă pentru prima dată la noi o autohtonizare a peisajului, poetul zugrăvind ceea ce vede, nu ceea ce tradiția literară preconizează să fie văzut. Tabloul e încă general, totuși individualitatea unui loc definit (în cazul de față Slănicul) se desprinde parcă din ceața vorbelor :

Într-un loc pustiu și tainic, de curînd aflat la lume,
Unde spre tămăduire pătimașii mărg anume,
Unde firea întristată și întru posomorîre
Au răvărsat toate celea ce pricinuiesc mîhnire,
Munți înalți pînă la nouri, păraie prin stînci vărsate,

Codri cu copaci sălbatici printre pietre răsturnate,
Prăpăstii peste prăpăstii, adîncimi întunecoasă,
Unde zmeura şi fragii şi mura cea mai frumoasă
Cresc în voie despre oameni, că numai cîte o potică
Slujeşte la bieţii bolnavi de trecut cu mare frică.

Declaraţia de dragoste, rostită sub un fag bătrîn, e pecetluită de o vijelie năpraznică :

Atunci fulgere cu trăsnet prin văzduh scăpărătoare,
Pămîntul tot în cutremur şi stihiile-n pierzare
Sămăna înspăimîntate de atîtea pătimiri.

Pe lîngă „plein-air"-ism şi transformarea naturii în rezonator al mişcărilor inimii, o altă mare noutate rezidă în descoperirea poeziei-confesiune. Spre deosebire de anacreontici, care uzează de pronumele „eu" în mod convenţional, fără nici o intenţie de autoscopie, Conachi se serveşte de persoana I ca să-şi destăinuie frămîntările, suferinţele şi tristeţile cauzate de neîmplinirea dragostei. Confidenţa, inventată de Rousseau, devine la el — probabil în afara oricărei influenţe directe, prin simpla determinare a pasiunii exasperate, constrînsă să se refuleze — obiectul însuşi al poeziei. Şi e de notat că, sub aspectul personalizării, Conachi se arată mai îndrăzneţ decît unii romantici, întrucît ne introduce, fără pudoare, într-o serie de detalii intime, în vreme ce un Alecsandrescu, subiectiv dar idealist, ca Lamartine, deşi face din lirism o experienţă interioară, ocoleşte orice element autobiografic.

„Spunîndu-se", scriitorul e împins fără de voie dincolo de didacticismul cuminte şi metodic al clasicismului epigonic care aplică poeziei principiile prozei : el se lasă purtat de valul efuziunii, începe a combina ideile după o logică afectivă, cedînd iniţiativa cuvintelor ; lirismul e astfel scos de sub tirania regulilor şi a cutumelor, lăsat să cînte şi să vibreze :

Te-am iubit pînă acolo unde ceriul în uimire
Să cutremura, Zulnio, de-a inimii mele stare,
Cum să aibă la iubire Dumnezău pe-o muritoare.
Unde-i acea vreme, dragă, ah, dragă şi mult iubită,
În care cu tine-n braţă şi tu de mine lipită,
Petreceam zilele noastre în pustiul acel mare !
Vai mie, zisăi, pustiiul şi în inimă mă doare,
Mă doare, că acolo numai am trăit în fericire.

Scanned with OKEN Scanner

Sub această ipostază, poezia încetează a fi celebrare a „nurilor" şi ritual gesticulatoriu, ea devine spovedanie a inimii apăsate, ţipăt al adîncurilor. Între vers şi viaţa interioară nu se mai interpune ecranul deformat al „literarizării". Şi dacă privim cu băgare de seamă pasajul citat, observăm că naturaleţea sentimentului implică o serie de derogări de la principiile poeticii clasice. Astfel, mecanica asociativă funcţionează prin reveniri şi circumlocuţii, eliberîndu-se de stringenţa carteziană a seriilor logice ; dimensiunea pasiunii e sugerată grandios, într-o imagine care trimite la infinitatea cerului şi a divinităţii, lăsînd departe în urmă graţiile obosite ale petrarchismului „Te-am iubit pînă... unde ceriul să cutremura de-a inimii... stare". Remarcabilă este şi sintaxa poetică ; ea scapă de uniformitatea prozodiei, prin multiplicarea şi deplasarea cezurii (dublă cezură în versurile 2 şi 7, triplă cezură în versul 4, emistih „a minore", redus la un trisilab, în versul (8) ; interesantă este şi folosirea anadiplozei cu valoare augmentativă (repetarea lui „mă doare" în rima versului 7 şi începutul versului 8). În alte părţi ale aceleiaşi poezii întîlnim „enjambement"-ul, procedeu romantic, dintre cele mai uzuale, despre care se crede în mod fals că ar fi fost introdus la noi de Alecsandrescu :

În sfîrşit, toate acelea petreceri de mulţămire
Scrisă cu slove de pară într-a inimii sîmţire
I.e-am perdut, şi numai gîndul, ce mă arde, mă munceşte...

sau :

Mă vait şi zi şi noapte, dar în zădar, că scădere
Nici este, nici a fi poate la a despărţîrii jale.

Cu toate aceste inovaţii, cerute de elanul impetuos al confesiunii, care tinde să zdrobească barierele instalate de tradiţie şi convenienţe, poezia nu se emancipează nici de tonul oratoric, nici de amplitudinea greoaie a versului, rimat fără surpriză şi de obicei paroxiton, nici de modalitatea ilustrativă a construirii imaginii, nici de reflexul petrarchist (Zulnia are „ochii negri ca mura", „gură ca robinul", „sîn ca trandafirul", „mîini ca zăpada" etc., etc.). E caracteristic că iniţiativele de modernizare ale lui Conachi se înscriu într-un context clasicizant.

Tipic preromantismului său, care amestecă tensiuni lăuntrice şi ideologie, descătuşări lirice şi tipare neo-clasice,

e conflictul dintre furia instinctului şi respectul moralei sociale. Această temă a iubirii din toate timpurile capătă sub condeiul boierului cu inimă simţitoare o coloratură tragică şi duioasă. Naturismul luminilor şi conştiinţa creştină a păcatului contribuie să agraveze termenii alternativei. Poetul nostru nu e un „rousseau"-ist, căci pentru el, ca loial supus al bisericii, omul vine pe lume maculat, iar pasiunea, prin simplul fapt că e naturală, nu e şi legitimă. Zulnia, care se ştie legată de Ikanok „numai cu prietenie şi cu inimă curată", îşi descoperă deodată dragostea, ca o atracţie irezistibilă, şi intră în panică : întreaga ei educaţie o învaţă că pînă şi a gîndi păcatul e un păcat, şi cu toate astea — contradicţie etern feminină ! —, se complace cu delicii să privească în abisul ce i se deschide înainte :

Ce putere nevăzută şi odihnei surpătoare
Să rădică în sîmţîrea bietei inimioarei mele
Şi mă arde zi şi noapte cu-ntristare şi cu jele ?
Văz prăpastie cu ochii, văz a mea ticăloşie,
Dar le văz cu mulţumire şi le rabd cu bucurie.

Refuzînd să creadă că există o coincidenţă între natură şi virtute, Conachi nu e un rigorist, care pune datoria mai presus de instinct şi rezolvă conflictele iubirii cu societatea prin renunţare. Încît dorinţa (căci poetul e un senzual şi un voluptuos), ca şi aspiraţia sufletului îl împing spre Zulnia ; „prieteşugul", deci teama de a o compromite, de a o arunca în ghearele „păcatului", îl îndepărtează :

Ah, prieteşugul care toată lumea îl slăveşte
Şi după care aleargă, dar rareori îl găseşte,
Pentru mine este muncă, dojană şi chinuire,
Căci m-aruncă şi mă ţine în jalnică stînjănire,
Ori a fi cinstit prieten şi să mă trag de Zulnia,
Ori să-i descopăr amoriul ce cu-atîta tirănia
M-au cuprins şi mă-mpilează, încît nu mai am suflare...

La început, cîtă vreme cei doi eroi sînt încă în stare sau se cred în stare să poruncească sentimentului, fie chiar cu preţul unor mari suferinţe, ei se decid pentru soluţia lui Saint-Preux şi a Heloisei : fug unul de celălalt. Dar separaţia nu anihi-

lează iubirea, ci o amplifică și o aduce la incandescență. Ikanok rătăcește zadarnic pe dealuri și cîmpii, nici una dintre îndeletnicirile sale obișnuite, nici vînătoarea, nici cititul, nici scrisul, nu-l distrag de la imaginea femeii adorate, căreia distanța îi magnifică și îi idealizează figura :

Înnoptez pintre prăpăstii, pintre rîpi, pintre ponoară,
Că doar oi uita de groază dorul care mă om ară.
Dar în zădar, că durerea merge și vine cu mine,
Gîndul meu nu să abate cîtu-i un chic de la tine.

În această fază a iubirii obsesive și fără speranță, atitudinile romantice sînt adoptate parcă de la sine : gustul solitudinii și al ceasurilor vesperale, compania privighetorii, peregrinarea fără țintă prin locuri pustii, viziunea cernită a lumii :

Alerg, mă duc și vin iarăși, cufundat într-o tăcere,
În durere cunosc viața și în viață tot durere.
Caut, cerc stîncile toate, mă îngrop în adîncime,
Petrecerea mi-i plăcută întru întunericime.
Acolo neadormita, pustnica privighetoare,
Bocindu-să cu durere de-o asămenea-ntîmplare,
Să vaită și să plînge, mă ascultă, mă jăleşte...

La rîndul ei, Zulnia nu mai are nici somn, nici liniște :

Zile, nopți petrec cu gîndul la dulcea închipuirea
Ce pururea îmi aduce și-mi sfetește nălucirea,
Nici un fel de împăcare sufletul meu nu găsăște
Și cunosc că pe tot ceasul patima ce mă munceşte
S-adaoge și cuprinde sîmțîrile mele toate,
Încît nimică pe lume să mă mîngîie nu poate.
Viața mea este o mare care nu să liniștește,
Prieteşugul să luptă, amoriul furtuni stîrnește.

În cele din urmă, cei doi eroi se întîlnesc într-un loc singuratic. Ikanok, „cuprins de rușine", îi cade la picioare, mărturisind că nu mai poate îndura :

Știu că-i să-mi pui înainte prieteşugul cel mare,
Dar tocmai prieteşugul mi-au aprins focul mai tare.
Vai mia, el și amoriul, unindu-să într-o fire,
Mă muncesc și mă omoară cu îndoită pornire.

Scanned with OKEN Scanner

Apoi leşină, nu fără a executa o mică acrobaţie de Don Juan fanariot :

> Au căzut, dar şi căderea i-au fost sămn de închinare,
> Căci s-au prilejit cu gura sărutînd a ei picioare.

Zăpăcită, pierzîndu-şi capul, Zulnia sfîrşeşte prin a-l urma în starea de inconştienţă :

> În sudori, lacrămi scăldată, desculţă şi despletită,
> Fuge, vine, să-nvîrteşte ca o deznădăjduită.
> Zăludă, ca vai de dînsa, pe pămînt şi la cer cată,
> Vra să strige, dar şi glasul i să taie deodată.
> Să povîrneşte şi cade peste dînsul, leşinată,
> De năcazul ei ucisă, de năcazul ei sfărmată.

Chiar poetul ne avertizează că scena aceasta, de un teatralism excesiv, trebuie interpretată alegoric. Leşinurile constituie punctul culminant al dramei, semnalul unui „happy-end" edifiant : amorul îi deşteaptă la viaţă pe cei doi îndrăgostiţi, care îşi găsesc în fine fericirea dorită, în sensul ideal de plenitudine şi lumină interioară. Destinul lor ilustrează în felul acesta ideea că adevărata iubire e preţul răbdării, sporind prin „năcaz şi prin durere", că ea încunună o zbatere îndelungată, multe ceasuri de suferinţă, incertitudine şi deznădejde.

Spre deosebire de romantici, de care-l apropie însă felul de a-şi suporta pasiunea, Conachi crede fericirea posibilă. El ignoră acea forţă auto-destructivă, cuibărită în profunzimile fiinţei, care se iveşte fără motiv aparent, bătîndu-şi joc de dorinţele pioase şi rezonabile, răsturnînd ceea ce pare a oferi securitate, linişte şi armonie, parcă spre a manifesta căderea ireparabilă a omului şi apartenenţa sa luciferică. Pentru Conachi, „intermitenţele inimii" nu există, iar raţiunea nu e antagonista sentimentului ; de aceea, o iubire întemeiată pe „prieteşug" se fortifică prin încercările la care e supusă şi înfloreşte mereu, ca darul cel mai de preţ al dumnezeirii ; ea poate fi contrariată de obstacole exterioare, nu de vreo inaptitudine congenitală a fiinţei ; iubiţii suie, aşadar, o Golgotă,

la capătul căreia nu e martiriul, ci, spiritualmente vorbind, harul deplinei consonanţe umane. La temelia acestui optimism etic se află convingerea nestrămutată a luminilor că indivizii nu sînt nişte monade impenetrabile, că ei pot comunica şi că prin simpatie sau „prieteşug" îşi cîştigă de fapt veritabila dimensiune omenească. Romantismul nostru, care, în multe privinţe, departe de a repudia moştenirea luminilor, şi-o însuşeşte şi o asimilează, nu e cu totul străin acestui punct de vedere, deşi caută să-i corijeze naivitatea ; Alecsandri, înamorat — stranie coincidenţă — de fata Zulniei, ne oferă, în acest sens, un exemplu grăitor.

Rădăcinile luministe ale viziunii lui Conachi despre dragoste ies la iveală şi în atitudinea sa deschisă, lipsită de pruderie, faţă de tot ce aparţine corporalului. Amorul are, după el, două laturi indefectibile :

Două firi are-ntr-o fire — şi de om, şi îngerească,
Una-i dragoste curată, ceilaltă-i îi trupească.

Voinţa de a transcende instinctul şi spiritualizarea legăturii erotice nu anulează drepturile firii şi nu conduc la platonism. Astfel, în meleagurile tainice ale Slănicului, unde se desfăşoară pe furiş întîlnirile cu Zulnia, tiradele sentimentale alternează cu îmbrăţişările fierbinţi :

De sute de ori, Zulnia, printr-a gurilor lipire
Ţi-am adeverit amoriul cu credinţă şi iubire.

În mijlocul pădurii au loc exhibări neaşteptate, de un gust renascentist : Zulnia se scaldă sub ochii poetului, care celebrează liturghia păgînă a trupului cu o senzualitate robustă, de om al pămîntului, nefalsificat de pseudo-eleganţa curteană a fanarioţilor.

...ochilor, spuneţi, ce priveam atunci în zare ?
Comorile firii toate la ochii mei dezvălite,
De mii de ori sărutate, de mii de ori pipăite,
Le răpeam cu lăcomie şi într-acea de fericire
Aş fi dat orice pe lume pentr-un ceas de prelungire.

Scanned with OKEN Scanner

Fiindcă epoca nu cunoaşte un protocol al limbajului, cu interdicţii pentru cuvintele care ar putea jigni urechile sensibile, poetul întrece uneori măsura. De pildă, cînd, anunţîndu-şi întoarcerea acasă, îi cere gîndului să ducă :

...guriţei bucurie
De sărutări cu trufie,
Sînul, peptul dezvăleşte,
Ţîţişoare rumeneşte,
Rădică di pi picioare
Orice feli de-nvălitoare.

Naturalismul acesta e grosolan din cauza cruditǎţi expresiei, dar nu e indecent, întrucît rezultă din inocenţă, nu din ostentaţie.

Erotica nu epuizează desigur resursele lirismului lui Conachi, totuşi ea constituie sectorul de departe majoritar al creaţiei, cel care relevă în felul cel mai expresiv personalitatea scriitorului. În rest, fără a prejudicia asupra creaţiei din faza a treia, şi lăsînd de o parte cele două poezii deja amintite : *Tînguirea Moldaviei* şi *Dintr-a dulcii patriei sînuri,* înregistrăm abordarea unor motive curente în epocă, încadrabile, în genere, preromantismului : zădărnicia măririlor şi extincţia universală *(Lumea)* ; meditaţia nocturnă a sufletului împovărat (*Tînguirile*) ; lauda adusă muncii de la ţară în spirit fiziocratic şi horaţian (*Răspunsul unei scrisori*) :

Să te faci plugar de ţară sămbrăluindu-te cu prostime
Şi să guşti viaţa cea dulce ce nu are istăţime.

În *Cine are gust să-mi creadă,* teza e a egalităţii naturale a oamenilor :

Maica fire ca s-arăte că nimic nu poate fi
Mai presus de-a sale daruri acolo unde-a voi,
De multe ori se pogoară pîn-la cei mai proşti vecini
Şi sădeşte viorele şi toporaşi lîngă spini.

Versuri de o intensă vibraţie emotivă sînt prilejuite de moartea Zulniei. Comparînd elegia *Pe năsălie, 831, octm. 15,* cu poeziile de tinereţe, compuse la moartea tatălui şi a lui Vasilică Balş, se vede drumul parcurs de scriitor către simplificarea expresiei şi eliberarea cîntecului pur al inimii rănite

de sub zgura clișeelor livrești. Sfîrșitul Zulniei e evocat cu o sinceritate sfîșietoare ; sintagma eminesciană „dulce lumină" plasează întregul context sub pulberea de stele a nopții veșnice :

Ah, te-ai dus, dulce lumină, din zarea ochilor mei,
Unde-i viața, unde-i mila ce izvora dintr-a tăi !
Toate s-au sfîrșit și moarte, furul cel neadormit,
Fără milă, fără veste, chiar din brață-mi te-au răpit.
Te-au răpit, o, vai de mine, cum să mai trăiesc de-acum,
Cînd simțire de viață nu mi-au mai rămas nicicum,
Cînd văzduhul tot otravă, cînd lumina au apus,
Cînd și inima și suflet, cu tine, dragă, s-au dus !

În *Iunie 23*, lirismul confesiunii se modulează suav. Sufletul e chestionat :

Pentru ce gemi și respiri, suflete al meu, răspunde...

Răspunsul surdinizează nota gravă a ireparabilului, printr-un fel de blîndă melancolie, izvorîtă din acceptarea resemnată a sorții :

Spus-au florile cuiva pentru ce se veștejiră,
Sau nopțile pentru ce lumina le părăsiră ?
Ele pier, ele se trec, fără cea mai mică știre,
Ca și mine ce mă arz și m-apropiu de sfîrșire. [106]

E de netăgăduit că în modelarea literară a sentimentului Conachi folosește exemplul literaturii secolului al XVIII-lea, a așa-zisei „mici poezii", reprezentate de Léonard, Dorat, Colardeau, Saint-Ange, Parny. Ch. Drouhet a arătat că între versiunea lui Saint-Ange din Ovidiu, intitulată *Plaintes d'Hécube sur la mort de Polyxène*, tradusă de Conachi în fragmentul *Cruzii Elinii cu jertfă pe Aheleș pomenesc*, și elegia sa, *Pe năsălie*, există puncte comune evidente. La fel, în *Scrisoare către Zulnia*, expresia patetizată a iubirii și cazuistica sentimentală prezintă afinități certe cu heroidele lui Dorat, traduse după volumul *Les victimes de l'amour ou Lettres de quelques amants célèbres* (Amsterdam, Paris, 1776) sub titlul : *Către Leandru ce nu venea* și *Iulia către Ovidie*. Putem adăuga

că romanța *Ah, zilelor fericite,* amintește prin atmosfera de tristă blazare de *Complainte* a lui Parny, de la care împrumută și ideea refrenului :

> Naissez, mes vers, soulagez mes douleurs,
> Et sans effort coulez avec mes pleurs.

la Conachi :

> Scripcă jalnică, duioasă, răspunde la ahtul meu
> Și spune în lume toate cele ce pătimesc eu.

Intimitatea libovnicului, dar sentimentalului poet moldovean cu literatura inimilor tandre și a melancoliilor rațonalizate de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea e vădită și în numeroasele sale traduceri : unele de mai mică întindere (*Cu prietena-mpreună*, după *Le souvenir* de Léonard ; *În lipsa ei*, după o romanță atribuită lui J. B. Rousseau ; heroidele *Abeliard către Eloiza* și *Eloiza către Abeliard*, după Pope, prin Colardeau ; *Narches amurezatul de săniș*, după Ovidiu, prin Saint-Ange), altele de proporții mai mari (*Tragedia lui Lentor* de un autor neidentificat ; *Oreste* de Voltaire și fragmente din *Alzire* și *Zaïre ; Bélisaire* și *Alcibiade* de Marmontel ; *Mathilde ou mémoires tirés de l'histoire des croisades* de M-me Cottin, publicată în 3 volume, la Iași, în 1844). La acestea, se adaugă, după cum am mai arătat, două opere de puternică vertrebație luministă : *Prențipiile moralului sau cercare de voroavă asupra omului*, traducerea a 3 cînturi din *Essay on Man* al lui Pope, după versiunea franceză a lui Du Resnel, și o *Privire politicească a Evropii toate din anul 1825* (ms. 5887, copie ms. 423). [107]

Predilecția netă pentru literatura sentimentalistă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (însuși Voltaire fiind selectat prin opere de tip preromantic), care evocă tabloul înduioșător al persecutării virtuții și suferințele pasiunii contrariate, transcriind astfel în imaginar propriul roman de dragoste al logofătului, exprimă desigur o afinitate, o similitudine a lungimii de undă sufletească. Totuși, apropierile reale dintre Conachi și poeții eleganți, salonarzi, turmentați de vagi neliniști și schițînd deja, sub privirile reprobative, dar interesate ale unui public distins, gesticulația romantică, nu trebuie exagerate ; ele sînt departe de a epuiza materia scriitorului nostru și nici nu ilustrează esența mesajului său. După cum n-o ilus-

trează nici Lamartine, deşi unele corespondenţe — relevate pe vremuri de I. M. Raşcu — între *Le lac* sau *Souvenir* şi sfîşietoarea nostalgie a iubirii pierdute din *Slănicul* s-ar putea să nu fie întîmplătoare. O serie de consonanţe certe se pot institui între modalitatea eroticii lui Conachi şi romanul grecesc, de la *Etiopicele* lui Heliodor pînă la *Erotocritul* lui Cornaro, ambele extrem de populare la noi, participînd la formaţia sufletească a tuturor cărturarilor ajunşi la maturitate sub fanarioţi. Dar nici în această direcţie (din păcate prea puţin explorată, Bogdan-Duică fiind pînă acum singurul care a pus problema şi a dat unele sugestii) afinităţile evidente nu anulează originalitatea poetului. [108]

Substanţa operei lui Conachi rămîne autentică, iar extraordinarul său succes printre contemporani e o dovadă că ea exprimă o stare de spirit care nu e nici a Franţei vechiului regim, nici a aristocraţiei fanariote, ci e proprie societăţii culte româneşti, într-un moment de dislocare a mentalităţii şi puternică fermentare a noilor curente de idei şi de sensibilitate. Depăşirea anacreontismului nu e specifică lui Conachi, ci întregii literaturi din deceniul al treilea, după cum oprirea sa în zonele incerte care separă clasicismul de romantism nu trădează o carenţă a talentului, ci destinul tuturor cărturarilor dornici de schimbare, însă formaţi sub fanarioţi, prea integraţi rutinelor vechi ca să se mai poată elibera de ele printr-un act de rebeliune.

GH. ASACHI

Din polifonia zgomotoasă şi indiscretă a poeziei româneşti de la începutul veacului al XIX-lea, în care aleanul erotic al boierilor se exprima adesea cu ajutorul văicărelilor lăutăreşti, irupe în chip neaşteptat un sunet pur, de o nobilă şi clară sonoritate, contrastînd total cu ambianţa fanariotă : e lirica lui Gheorghe Asachi, feciorul preotului Lazăr Asachievici, om de încredere al mitropolitului Veniamin Costachi, traducător el însuşi din Young şi Bernardin de Saint Pierre. Aceste escapade ale tatălui spre zonele preromantismului nu puteau rămîne şi nici n-au rămas fără repercusiuni asupra fiului — un sentimental, în fond, însă refulat şi ascuns, deprins să se ţină în mînă şi hotărît să impună lumii un „per-

Scanned with OKEN Scanner

sonaj", respectabil prin principiile severe şi comportarea austeră.

Iniţierea în arta dificilă a idealului stăpînit de raţiune a constituit-o pentru tînărul Asachi, ca odinioară pentru Goethe, întîlnirea cu Italia, îndeosebi cu monumentele şi vestigiile antice ale Romei. Această întîlnire, care i-a marcat personalitatea în mod indelebil, a avut loc la 1807. Pînă atunci, el învăţase la Lemberg, fără a fi obţinut însă — cum s-a crezut multă vreme — titlul de doctor, şi trecuse prin Viena, tocmai cînd imperiul se clătina sub loviturile năpraznice ale lui Napoleon. La venirea în Italia, avea 19 ani : nu era încă un bărbat întreg, dar depăşise copilăria. La plecare, avea 24 ani. În acest răstimp, cînd de obicei personalitatea îşi defineşte traiectoria vieţii, el a traversat metamorfoza decisivă a existenţei prin dubla revelaţie : a artei şi a iubirii. [109]

Spre deosebire de un Şincai sau un Maior, care-l precedaseră în cetatea eternă, Asachi a descoperit aici nu numai latinitatea, fundamentul legitimităţii naţionale ignorate încă de conştiinţa politică a românilor din Principate, ci şi frumuseţea, incoruptibila frumuseţe coborîtă din lumea transcendenţelor evazive şi inefabile şi întrupată în piatră, culoare sau cuvînt. Concomitent, el a trăit euforia dragostei împărtăşite, dar neconsumate, pentru o femeie bogată sufleteşte, a cărei suavă imagine, magnificată de amintire şi irizată în reflexul vaporos al reminiscenţelor petrarchiste, îl va urmări întreaga viaţă. Astfel, contactul cu arta clasică şi graţia unui amor platonic, deci, pe ambele laturi, stîrnirea sensibilităţii şi exerciţiul anevoios al sublimării l-au făcut pe Asachi, între 1807—1812, să devină el însuşi.

Poetul s-a născut tot atunci, primele versuri fiind în italieneşte, iar modelele furnizîndu-le autorii peninsulari. „Studiul clasicilor italieni — scria Asachi în 1854 — m-au convins că nici o limbă, mai mult decît acea italiană, ar putea înlesni şi dezvolta mai cu seamă literatura şi în particular poezia română".

Problema care se pune e de a şti care e data primelor versuri *româneşti* ale lui Asachi. Sînt ele din 1809, 1810 sau 1812 — cum a lăsat să se înţeleagă scriitorul, contrazicîndu-se uşor în alegaţiile sale —, sau dintr-o perioadă ulterioară anului 1821, poate chiar anului 1830 ? A început Asachi prin a scrie

italieneşte pe la 1809 —1812 şi româneşte după 10—20 ani, traducîndu-şi pur şi simplu versurile din perioada romană în limba maternă, sau şi-a încercat simultan condeiul în ambele limbi ? E evident că meritele scriitorului diferă după cum se verifică una sau alta dintre ipoteze şi că lirismul românesc din deceniul al doilea se îmbogăţeşte sensibil sau, dimpotrivă, diminuează în varietate şi reuşită, corespunzător cu înscrierea sau eliminarea creaţiei asachiene din perimetrul său. Datarea primelor produceri poetice ale lui Asachi nu e o simplă chestiune de rutină, dintre acelea care provoacă deliciul specialiştilor şi stupefacţia spiritelor neavizate.

Invocînd printr-o elegantă preteriţiune unele inadvertenţe în procedarea scriitorului şi, îndeosebi, excelenţa tiparului prozodic din compunerile atribuite anilor 1809—1812, Şerban Cioculescu e cel care a pus cel dintîi sub semnul întrebării exactitatea cronologiei lirice comunicate de scriitor. „Nu aducem în sprijinul îndoielii noastre — scria eminentul critic şi istoric literar, în 1944 — argumentul că (primele compuneri — n.n.) au fost tipărite în ediţia a doua a poeziilor (1854) ; ci acela de ordin artistic, al superiorităţii tehnice faţă de poemele ocazionale, ulterioare întoarcerii sale în ţară ; prin maturitatea expresiei, versurile închinate Biancăi Milesi nu par a fi primele lui produceri lirice. Pentru acelaşi motiv e greu de crezut că Asachi ar fi găsit încă din 1809 versul clasic, magistral, din oda *Către Italia*". De curînd, un monografist al lui Asachi din Republica Moldovenească, F. Levit, a reluat teza lui Şerban Cioculescu, încercînd s-o consolideze prin noi supoziţii. [110]

Reexaminarea atentă a faptelor ne pare a pleda totuşi împotriva aserţiunilor de mai sus. În primul rînd, trebuie menţionat că nu toate versurile de început ale lui Asachi sînt tipărite în ediţia din 1854. Încă în culegerea din 1836, intitulată *Poezii a lui aga G. Asachi, mădulariu academiei de Roma*, care cuprinde, după cum ne informează autorul în al său *Înainte cuvînt*, bucăţile „cîte au scăpat de focul anului 1827", găsim odele *Către Italia* (datată 1812) şi *Către M. S. împăratul Alexandru I* (datată 1817).

Dintre acestea, cea din urmă, referindu-se la un eveniment istoric precis (vizita ţarului întreprinsă în părţile sud-vestice ale imperiului, în 1817), nu permite nici o suspiciune asupra datei de elaborare. Însă ea uzează de aceeaşi formulă strofică,

de același vers amplu, desfășurat în largi cadențe oratorice, de același tip de imagine conceptualizată ca și *Către Italia.* Spre exemplu :

Timpul repede, ce toate în noianul său ascunde,
Într-a sale prăzi surpat-au Dacia marelui Traian,
Ce ca luntrea între stînci, zbuciumată despre unde,
Au pierit luptînd cu vîntul, pîn s-ajungă în liman,
Iar atunci cînd de furtună s-au sfărîmat în noaptea oarbă,
Au putut abia să scape al ei nume s-a să vorbă.

(Către M.S. împăratul Alexandru I)

Între sfărîmate temple, obelisce și coloane ;
Ca un turn (sic !) de fier întreagă stă coloana lui Traian,
Pre ea văd Istrul să pleacă Iasienei legeoare,
Cum cu patria sa piere a Decebalului oștean.
Și cum în deșartă Dacie popor sau să-ntemeiază,
De unde limba, legi și nume a românilor derază.

(Către Italia)

Paralelismul e atît de vădit, încît posibilitatea ca poezia din urmă să fie compusă în deceniul al doilea, poate nu la 1809 (cum se precizează în edițiile din 1854 și 1863), ci la 1812 (cum se indica în ediția din 1836), sau chiar ulterior, dar oricum *înainte* de 1821, e cu totul verosimilă.

Alte două poezii, cu datarea indiscutabilă 1820—1822, și anume sonetul publicat la finele traducerii lui Leon Asachi din Bernardin de Saint Pierre, *Bordeiul indienesc* apărută în 1821, și oda *Către moldoveni,* prilejuită de suirea în scaun a lui Ioniță Sandu Sturdza, din 1822, demonstrează că modalitatea liricii asachiene, atît de neobișnuită în peisajul literar al vremii, prin puritatea timbrului, idealismul inspirației și siguranța structurii prozodice, era deplin conturată în perioada mișcării revoluționare de la 1821.

De altfel, existența *Dicționarului de rime*, a acelui *Rimario Moldavo*, început în 1813 (descoperit de Petre V. Haneș și discutat recent de N. A. Ursu), e o dovadă indirectă, dar convingătoare, că Asachi se îndeletnicea încă de la începutul deceniului al doilea cu mlădierea versului românesc și-și punea probleme concrete de artă poetică. [111]

La aceste argumente, se adaugă unul, de ordin psihologic. Asachi, după cît îl cunoaştem, nu era un amator de pălăvrăgeală, capabil, ca tumultuosul şi versatilul său confrate Heliade Rădulescu, să-şi amendeze retrospectiv scenariul existenţei, ca să se înalţe în stima posterităţii. Ne vine greu să credem că un asemenea om, principial, de o rectitudine morală exemplară, dispus mai degrabă să sufere din cauza unui adevăr incomod decît să jubileze printr-o minciună, ar fi fost în stare să născocească o cronologie fictivă a primelor sale opere. Sîntem, de aceea, înclinaţi să-i creditäm declaraţia din 1 martie 1836 : „Întîiele mele compuneri româneşti sînt din 1812, din care unele pe rînd, răzleţit, s-au fost publicat".

Un preţios manuscris intrat de curînd în depozitele Arhivelor statului din Iaşi, intitulat *Alăuta a lui Alviru Dakian, poeta Arcadiei din Roma,* purtînd data 1820 (înmatriculat sub nr. 1901), confirmă supoziţiile noastre, dovedind că Asachi a versificat intens în anii din preajma mişcării revoluţionare a lui Tudor Vladimirescu. Manuscrisul conţine, în adevăr, pe lîngă o serie de bucăţi excluse de scriitor din ediţiile sale din 1836, 1854 şi 1863, probabil fiind judecate sub nivelul publicităţii, cîteva poezii care vor intra în colecţia din 1836 : *Amorul rănit, Către zugravul, Primăvara, Dafne, Pentru compunerile poetice în limba naţională, Oaia şi mielul, Broaştele care cer un împrumut, Grierul şi furnica,* altele incluse de-a dreptul în ediţiile din 1854 şi 1863 : *Repegiunea timpului, Iarna.* Semnificativ ni se pare faptul că din manuscrisul ieşan *lipsesc* poeziile erotice închinate Biancăi Milesi. Rămîne deci posibil ca lirica italiană de dragoste din ciclul *Leucaidelor* — semnalată recent de G. Sorescu şi publicată parţial în *Raccolta delle poesie...,* în 1854 — să fi fost transpusă în româneşte, cum crede F. Levit, de-abia în jurul anului 1836, sau poate ulterior. Important e pentru noi faptul că, eliminînd ceea ce e litigios în cronologizarea poziţiilor, putem totuşi reţine ca *sigur* compuse în epoca dinainte de 1821 şi în anii imediat următori un număr destul de important de versuri *româneşti* reprezentative, care-l situează pe scriitor printre cele mai înzestrate condeie şi fac din opera sa un adevărat eveniment literar al vremii. Şi cum Asachi e un tip de poet „eleatic", care-şi exteriorizează aspectele definitorii ale talentului de

Scanned with OKEN Scanner

la primele manifestări, cercetarea acestora ne va edifica în bună măsură asupra operei întregi. [112]

Fără îndoială, aspectul cel mai caracteristic al lirismului său este *clasicismul*, un clasicism care nu decurge nici numai din viziune, nici numai din formă, ci din unitatea lor, din impresia că sintaxa poetică nu e efectul aleatoriu al jocului cu vorbele, ci rezultatul unei necesităţi organice. În punctul de plecare, există, fără îndoială, un dat temperamental ireductibil, o aptitudine înnăscută de a căuta în lucruri forma lor ideală, ceea ce e durabil şi pur, nesupus variaţiilor diurne, nici acelor adulterări pe care totdeauna semnificatul trebuie să le suporte ca să capete statut ontologic. În ordinea morală, această îndrumare spre absolut şi transcendenţă, această propensiune spre zonele empiree se leagă de credinţa în perfectibilitate. Pentru Asachi, binele există, adevărul îşi croieşte drum, universul relevă un creator admirabil, frumosul se ascunde îndărătul zdrenţelor. În pofida intemperiilor vieţii, care nu-l cruţă nici pe el, după cum nu cruţă pe nimeni, omul ne apare mereu grav, inflexibil, dominîndu-şi destinul, cu ochii ţintiţi dincolo de mărunţişurile zilei, spre adevărurile eterne. Izolat în epocă din cauza atitudinii academice şi a rigidităţii, poate şi pentru că a avut nesăbuirea să-şi rămînă fidel, Asachi reuşeşte să-şi salveze libertatea interioară şi-şi conservă pînă la sfîrşitul vieţii o mare frăgezime de suflet.

Idealismul moral se hrăneşte la el din izvoare stoice şi creştine, ceea ce nu e surprinzător pentru luminismul primelor decenii ale secolului al XIX-lea. Apelul la religie se explică prin faptul că aceasta conferă putere imperativă comandamentelor etice, îndeosebi fiindcă mediază un contact permanent cu absolutul. Iar conjuncţia spiritului filozofic şi a credinţei e favorizată de înţelegerea pur pragmatică a „luminilor". Pentru Asachi, problema e de a construi cultura, de a aşeza poporul pe băncile şcolii, nu de a supune examenului critic ordinea socială şi ordinea divină. Ştiinţa şi revelaţia pot astfel convieţui fiindcă cea dintîi se abţine să verifice legitimitatea celei de-a doua.

La acestea se adaugă, în formula clasicismului lui Asachi, frecventarea directă a anticilor şi noţiunea „winkelmann"-iană de frumos pe care i-o inculcă studiul artelor plastice cu Canova şi Keck, ca şi atmosfera Romei dintre 1809—1813, puternic marcată de resurgenţa academismului, a întoarcerii la

modelaj şi cultul formelor arhetipale. Îndeosebi, contactul cu literaturile vechi joacă un mare rol în cristalizarea idealului său estetic. În acest sens, ms. 3075, intitulat *Studi e memorie di Giorgio Asaky Moldavo*, început în 1809 la Roma, continuat la Viena şi ulterior la Iaşi, constituie o piesă din cele mai interesante. Manuscrisul relevă străduinţa, fără egal între contemporani, pe care scriitorul a pus-o în explorarea tezaurelor antichităţii. Alături de extrase din moderni (între alţii, Shakespeare, Pope şi Alfieri), găsim aci fragmente din *Orestia* lui Eschil („Pasagiile alese de Asachi arată că pătrunsese miezul tragediei antice" — D. Caracostea), din *Oedip la Colona* de Sofocle, din Plutarh, Cicero, Pliniu, Catul, Tibul şi Properţiu. Pe de altă parte, Asachi e atras puternic de Horaţiu, din care se inspiră (*Primăvara, Earna,* din ed. 1836 ; *Epilogul* şi *Oda către Dumnezeu pentru fericirea patriei române,* din ed. 1863) sau traduce (*Asupra Licei, cochetă bătrînă, La vasul lui Virgiliu*). El cultivă pe Anacreon (*Amorul plagat, Amorul nemernic*), pe Bion (*Copilul vînător*), pe Moshos (*Amorul fugar*) şi, în genere, e singurul din epocă în stare să meargă dincolo de „citatul" clasic, spre asimilarea spiritului însuşi al celor vechi. D. Caracostea avea dreptate să constate în 1928 că e „cel dintîi scriitor care a reprezentat o influenţă conştientă a antichităţii clasice în literatura noastră". [113]

Clasicismul se sprijină, aşadar, în cazul scriitorului nostru, pe o determinare psihologică de adînc, pe formaţia intelectuală şi se află în consonanţă cu orizontul etic al personalităţii. Dar — el nu este numai trainic fundamentat, ci şi adus în lumina conştiinţei, scos din poziţia de resort obscur al creaţiei şi transformat într-un program explicit. Asachi e clasic nu numai fiindcă aşa s-a născut, ci fiindcă aşa se voieşte ; el îşi dublează spontaneitatea impulsului lăuntric printr-o opţiune ; clasicismul său nu e doar psihologic — cum se întîmplă cu Conachi şi Văcăreştii —, ci şi ideologic.

În prefaţa volumului de versuri din 1836, pornind de la o idee comună epocii, prin care se strecoară îndepărtate reflexe herderiene, el defineşte poezia drept o expresie spontană a firii, premergătoare exerciţiului intelectual : „Toate limbele au început a lor carieră literară prin Poezie, pentru că simţirea, ce este a ei mumă, timpuriu să deşteaptă în om, cînd cunoştinţele să căştigă numai prin îndelungate ostenele". Însă

Scanned with OKEN Scanner

această „simțire" devine literatură prin elaborare și meșteșug, căci de la poezia-instinct la poezia-artă drumul e lung și anevoios. Asachi îl clarifică astfel, pe baza propriei experiențe: „Îndreptat de pilde clasice și de firea limbei, m-am sîrguit a urma sistemei care cere ca poezia, ce este productul cel mai ales a cugetării prin simțire înălțată, să răsune prin ziceri elegante și armonloase, încît de asemenea prelucrată fiind limba va putea odineoare a să arăta vrednică de a ei strălucită spiță cu acea italiană". E vorba deci de „pilde clasice" — așadar, de imitație, de „poezie ca productul cel mai ales al cugetării" — așadar de primatul rațiunii, de „zicerl elegante" — recomandare tipică esteticii settecentești, care punea o barieră între frumosul ideal al artei și adevărul prozaic al vieții.

În 1854, prefațîndu-și a doua ediție a poeziilor, Asachi își exprimă încă o dată, la fel de apăsat și tot atît de impenetrabil față de concepțiile la modă, crezul clasicist. Justificîndu-se pentru defectele versurilor („sunt în multe priviri necomplecte, ca toate lucrările începătoare"), el arată că „lipsit de modele clasice în limba română a deosebitelor felurl de compuneri, m-am îndreptat, precît se putea, după regulile poeziei italiene, ce sînt mai conforme cu geniul limbei noastre". În proimiul părții a doua a aceluiași volum, declară că „de la cele întîi a mele compuneri am luat de model versul italian și a sale felurite construcții, încît sonetul, oda, anacreontica, versurile sdruciole (lunecătoare, n.n.) și alte, de mine cea întîia dată s-au întrebuit în poezia română". Conceptele de „model", „regulă", „imitație", convingerea că există un „protocol" al limbajului („ziceri elegante" !), că rațiunea domină, că, în fine, artizanatul laborios e mai presus de inspirație — toate acestea constituie semne evidente ale unei ideologii literare clasice.

Opera nu face decît să confirme teoria. Ea e străbătută de la un capăt la altul de o viziune „esențialistă", care se traduce în erotică prin platonism (în dublul sens, de conceptualizare a imaginii și trăire spirituală a sentimentului), iar în poezia cetățenească și patriotică, printr-o simbolică a „virtuții" și a progresului prin „luminare". În neuitata iubită a anilor săi romani, Bianca Milesi, Asachi nu descrie o femeie personalizată, ci un tip de feminitate rafaelită, care ilustrează căldura

Scanned with OKEN Scanner

inimii, graţia spiritului, nobleţea comportării, surîsul clar şi radios al veşnicii tinereţi. Amintindu-şi de întîlnirile cu Leuca pe meleagurile cetăţii eterne, el nu evocă romanul concret al acestei iubiri, ci punctează harta unui orizont mitic, ca în sonetele lui Petrarca, poet venerat, intrînd mai mult decît oricare altul în fuziune cu fiinţa sa intimă. Suveranii, cărora le dedică mereu ode, după tradiţia aulică italiană, sau „patria" — obiectul de totdeauna al preocupărilor şi visurilor sale —, sînt imagini despovărate de gravitaţie telurică, nişte proiecţii într-o zonă ideală, fără tangenţe cu realitatea.

„Esenţialismul" acesta îşi are corespondentul la nivelul formei într-o expresie abstractizată, care uzează de un instrumentaj imagistic ţinut în permanenţă sub controlul raţiunii de un anumit aristocratism al condeiului, de un vocabular ales şi de o prozodie sculptată în marmură. Asachi ilustrează la noi o tradiţie de „bel-lettrism" încă puternică în Italia la începutul secolului al XIX-lea, cu toată opoziţia anti-arcadică suscitată de afirmarea ideilor risorgimentale. Ea implică situarea poeziei în axa modelajului, împodobirea graiului, cultivarea unui tipar stilistic elevat. În calofilia scriitorului nostru e însă şi altceva decît influenţa mediului de formaţie : e o înnăscută oroare de vulgaritate, nobleţea unui om pentru care literatura înseamnă accesul în sferele eterate, o oază elizee în deşertul existenţei.

Să-l urmărim însă pe poet la lucru. Deşi clasicismul e o constantă a întregii sale activităţi, el apare, sub forma cea mai curată, în poeziile compuse în prima fază de creaţie, de pînă pe la 1821. Oda *Către Italia* e, în sensul acesta, ilustrativă. De o perfectă elaborare, se organizează în secvenţe juxtapuse : întîi, e celebrată frumuseţea peisajului, apoi măreţia vechii Rome, „ce în curs de ani o mie au stătut în biruinţă", în fine, a Romei renăscute după noaptea invaziilor, cu marile ei nume, simbolizînd exploatarea tuturor zonelor cunoaşterii : Ariosto, Rafael, Galilei, Columb. Dintre ruinele ce amintesc călătorilor muţi de admiraţie gloria cetăţii eterne, autorul menţionează Capitoliul, cu fruntea căruntă ridicată spre stele, neclintit, sub devastările barbarilor şi ravagiile vremii. Un alt moment ce reţine privirea e Columna lui Traian, cu sce-

Scanned with OKEN Scanner

nografia ei atît de tulburătoare pentru orice român, evocînd nobleţea unei origini, pierdută parcă în aburi de legendă. Opera vechimii e continuată acum cu mijloacele pacifice ale artei şi propăşirli luminilor :

În grădina asta Europei, unde rostul dulce sună,
Zugrăveala şi armonia, prin un farmec au supus
Pe a lumei domni şi sclavi, care pururea s-adună
Plini de dorul amirărei, de la Nord şi de l-Apus ;
Un român a Daciei vine la strămoşi ca să sărute
Ţărna de pe a lor mormînturi şi să-nveţe a lor virtute.

Cinstirea Romei e prin ea însăşi un gest semnificativ la 1809 (sau 1812), în plin secol fanariotic. Dar izbitoare e mai ales muzica latină a versului, care privilegiază vocalele şi transformă discursul poetic într-un recitativ declamat sub bolţi, cu o solemnă emfază :

Vă urez, frumoase ţîrmuri ale Ausoniei antice,
Cungiurate de mări gemeni, împărţite d'Apenin,
Unde lîngă dafin verde creşte divul cel ferice,
Unde floarea nu să trece subt un cer ce-i tot senin,
Unde monumenturi mîndre-a lumii domnitoare ginte,
Înviază unii icoane la aducerea-aminte.
Vă urez !... că cine poate fără sevar ş-umilinţă
Acea pulbere să calce al iroilor mormînt ?...

Către M.S. împăratul Alexandru I (1817) aduce aceeaşi sonoritate metalică a versului, neobişnuită în peisajul liric din primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar deranjează prin stridenţa elogiilor decernate unuia dintre reprezentanţii cei mai tipici ai reacţiunii europene. În această atitudine de flaterie excesivă se reflectă nu numai cunoscutul legitimism ideologic al lui Asachi, repulsiv faţă de orice încercare de subversiune, ci şi ideea înaltă despre rolul eliberator al Rusiei, care am văzut că avea curs în societatea românească în anii din preajma mişcării lui Tudor Vladimirescu.

De o vibraţie mai adîncă a sentimentului e înflăcărata odă *Către moldoveni*, scrisă la 1822, cu prilejul înscăunării primului domn pămîntean, Ioniţă Sandu Sturdza, de care am

Scanned with OKEN Scanner

mai amintit. Sonetul *Către Tibru* (în versiune italiană din 1810, publicat în românește la 1854) plătește tribut de recunoștință lui Petrarca :

> Nici sunînd pe fluier doine încă-n Dacia umbroasă
> N-auzit-am în junie dulce versuri așa line
> Precum sun-a lui Petrarca lira cea armonioasă.

Într-un alt sonet, din aceeași perioadă a debuturilor italiene, *În ocazia zborului aerostatic al Madamei Blanchard întreprins la Roma la 1811, cînd se vedea comita cea mare,* pe urmele lui Vicenzo Monti, care închinase o odă *Domnului de Montgolfier* în 1784, Asachi preamărește zborul în balon al d-nei Blanchard ca o victorie a rațiunii umane ; el se bucură, în spirit luminist, că omul smulge „secretele" naturii și își întinde din ce în ce dominația peste „sfera cea stelită".

E de observat în toată această primă fază a creației predilecția scriitorului pentru odă, specie caracteristică a clasicismului. D. Caracostea socotea că în ediția din 1836 numărul odelor se urcă la 10 (incluzînd și sonetele de celebrare ale unui eveniment sau personaj), ceea ce indică o preferință netă pentru poezia de tip encomiastic, de magnificare a unor valori prototipice. E vrednic de reținut că în Vocabularul care însoțește ediția din 1836, Asachi explică în felul următor termenul de odă : „Compunere poetică alcătuită din strofe de asemine formă. Subiectul sau cuprinderea odei poate fi tot aceea ce întărtă sufletul sau îl înduioșește, aprinzînd entuziasmul. Prorocul David la ebrei, Pindar la elini și Horațiu la latini au compus acele mai frumoase ode, francezii au pe J.B. Rousseau de model întru aceasta". Caracostea observa că explicarea e orientată în sensul inovațiilor pe care le aduseseră genului Klopstock și imitatorii acestuia. Totuși, există o deosebire esențială : Asachi nu cultivă oda sacră, ci pe cea patriotică sau erolcă. Grefat pe un luminism care nu osîndește divinitatea, ci o postulează, clasicismul său e totuși colorat sub raport ideologic, în primul rînd de o conștiință națională imperativă. [114]

Pe plan formal, marea inovație adusă de Asachi în deceniul al doilea e că transformă octava clasică, alcătuită din 8 endecasilabi cu rimă alternată în primele șase versuri și împerecheată în ultimele două, într-o sextină de pseudo-alexandrini

Scanned with OKEN Scanner

lungi (15—16 silabe). Strofa cursivă a lui Pulci, Boiardo, Ariosto, Tasso, Tassoni din *Secchia rapita*, pe care încercase s-o încetățenească, mai aproape de tiparul său prozodic originar, Budai-Deleanu în *Țiganiada*, capătă astfel o nouă transpunere românească, poate nu fără sprijinul lui Jean Baptiste Rousseau. La acesta din urmă, întîlnim sextina de alexandrini (de ex. în *Aveuglement des hommes*, însă într-o schemă răsturnată: *a a b cc b* în loc de *a b a b cc*). Sextina e utilizată de Asachi în *Către împăratul Alexandru I* (1817), *Către moldoveni* (1822), *Pleiada, Odă către poeții români* (1845), *Vasul Moldovei* (1849), dar și în elegia *Lacul lui Ovid* (în ed. 1836). Pseudo-alexandrinul de 15 și 16 silabe se dovedește și el o formă prozodică rezistentă: îl vom întîlni în meditația și epica romantică la Alecsandrescu, Alecsandri și ceilalți pașoptiști.

În genere, ca orice clasicism, și poate din cauza caracterului său incipient, mai mult decît oricare altul, clasicismul lui Asachi relevă un artizanat laborios. Poetul cultivă forme îngrijit elaborate: *Către Italia* e formată din șase strofe a cîte șase sextine, poezia din *Bordeiul indienesc* e un sonet, primul în literatura română, compus din trohei de 16 silabe. Ulterior, în ediția in 1836, găsim și sonetul clasic, în endecasilabi. Adesea simțim cu cîtă anevoință se căznește să se descurce printre mărăcinișurile limbii. Preocuparea de regularitate prozodică îl obligă la inversiuni de topică, eliziuni și licențe. Dintre acestea din urmă, semnalăm transformarea bisilabicului „surpat" în trisilabic, prin introducerea unui „u" protetic („surupat"), ca în versul:

Între surupate temple, obelisce și coloane.

De notat și efortul de a depăși automatismul rimei. Dacă Văcărești și Conachi recurg de multe ori la împerecherea de adjective sau timpuri verbale, cu terminații omofone, Asachi combină, în schimb, verbe cu substantive, nume proprii cu substantive comune, ca în exemplul următor:

Timpul repede, ce toate în noianul său ascunde,
Într-a sale prăzi surpat-au Dacia marelui Traian,
Ce ca luntrea între stînce, zbuciumată despre unde,
Au pierit luptînd cu vîntul, pîn s-ajungă în liman.

Scanned with OKEN Scanner

Comparaţia „luntrei" cu ţara Moldovei e una dintre imaginile tip, de factură alegorică, frecvente în poezia de la începutul secolului al XIX-lea, aşa cum am văzut în alt capitol. În cazul lui Asachi poate fi vorba de o reminiscenţă din Horaţiu (oda „Republicii"), de care în orice caz el uzează şi în *Cătră moldoveni* şi în *Imnul moldovenilor la Anul nou 1842* — dovadă că nu-l interesa invenţia, nici originalitatea, ci puterea sugestivă a convenţiei. Conceptuală, ruptă de imagine, discursivă, transparentă, poezia lui Asachi declamă ideea cu gravitate. Tot timpul stăpîn pe sine, scrlitorul nu încredinţează iniţiativa cuvintelor, procedînd prin calcul şi experiment combinatoriu. Lirismul devine astfel o modalitate de sensibilizare a raţiunii prin trecerea enunţului de registrul cantabil. [115]

Gîndind cultura ca un termen antagonist al stării de natură, Asachi consideră că poezia constă în non-proză, că ea presupune înnobilarea expresiei, deci artificiul şi cizelarea. Limbajul său e „ales", impersonal, hrănit din recuzita mitologică şi împodobit cu „figuri" : îndeosebi, alegorii şi personificări. Sonetul din 1821 (din *Bordeiul indienesc*, devenit în ed. 1836 : *La introducerea limbei naţionale în publica învăţătură*), vorbeşte de negurile născute în „rîpa Fleghetonului" („Aheronului" !— 1836), de „muzele" care umblă „în nemernicie", de „Zefirul" şi „rîul" ce plîng strălucirea pierdută a patriei, de „Moldova" care „suspină de mîngîiere" văzînd aurora ce se anunţă.

Dar clasicismul lui Asachi, atît de solid şi de incontestabil, începe să sufere în deceniul al treilea preslunea tot mai insistentă a noului climat de opinie, care descoperă poeziei orizontul interiorităţii, al istoriei şi al sentimentului emancipat de despotismul raţiunii. Îl vedem pe scriitor folosind motive şi adoptînd atitudini preromantice, lărgindu-şi cîmpul experienţelor lirice spre elegie, meditaţie şi legendă, abandonîndu-l pe Horaţiu şi Petrarca pentru Gray şi Mickiewicz. Formaţia primară fiind însă prea rezistentă, în cazul său, ca să se poată resorbi, se întîmplă că substanţa clasică supravieţuieşte tuturor încercărilor de depăşire şi metamorfoză în sens preromantic şi romantic. Din această cauză, operele mai consistent definite într-un sens novator sînt de obicei hibride din punct de vedere artistic, uneori de un fals strident şi irecuperabil. Totuşi, rezultatul e mai puţin semnificativ în cazul de faţă

Scanned with OKEN Scanner

decît intenţia. Faptul că singurul scriitor în stare să opună valului romantic în expansiune o rezistenţă, nu doar de vîrstă şi de rigidizare a fibrei intelectuale, ci şi de conştiinţă artistică, încearcă să-şi acordeze lira la melodiile zilei, dovedeşte cu cîtă forţă se impune către 1830 noul concept de poezie.

Volumul de versuri scos de Asachi în 1836, bilanţ al unei activităţi lirice de circa un sfert de veac (!) (minus operele mistuite de flăcări la 1827), învederează două straturi ale creaţiei : unul, anterior anului 1821, reprezentat de numeroase fabule, ode şi anacreontice, de o factură net clasicizantă ; un altul, de după 1821, care, deşi nu se distanţează de cel dintîi printr-o ruptură violentă şi conservă aceeaşi sonoritate fundamentală, denotă totuşi, cu cît ne apropiem de 1830, efortul de a capta noile tendinţe ale sensibilităţii literare. Din punctul nostru de vedere, tocmai acest al doilea strat, prin care străbat undele invizibile ale noii experienţe existenţiale trăite de conştiinţa românească în deceniul al treilea, interesează în mod deosebit.

Ilustrativă pentru metoda lui Asachi de a îneca noul în vechi e chiar prima poezie, cu caracter programatic, *Către patrie*. Referinţele mitologice (Orfeu, Apolo, muzele), simbolul transparent al „dafinului" (plantă italică răsărită în pămîntul moldav, semnificînd însăşi iniţiativa poetică asachiană), tonul oratoric, importanţa morală şi socială atribuită artei ataşează această poezie clasicismului. De observat totuşi că pentru Asachi nu agreabilul trebuie să fie util, ca pentru mulţi horaţieni al secolului al XVIII-lea, ci utilul trebuie să fie agreabil. Scopul principal al poeziei e de a propaga „virtutea" :

> Spre virtute versu-mbie, despre rele face ură,
> Fermecîndu-ne adapă d-o înaltă-nvăţătură.

Dar „virtutea" se colorează acum patriotic, iar „istoria" devine marele rezervor de argumente şi exemplificări :

> O români, români ai Dacii, ce purtaţi un mîndru semn
> De-nceputul vechi, istoria acum fie-ne îndemn.
> În vechime maica Roma ce-au fost doamnă-n toată lume
> Ne-au lăsat legi şi pămînturi, vorba sa şi-naltul nume.

Scanned with OKEN Scanner

Asemenea celorlalți cărturari contemporani, Asachi nu atribuie programului luminilor țelul de a forma cetățeni ai lumii, ci pe acela de a educa patrioți conștienți de noblețea obîrșiei lor, hotărîți a impune vrednicia numelui de „români". Totuși, poetul nu se transformă în bard, ci rămîne agent de civilizare ; lucrarea lui îmblînzește moravurile, adună oamenii în societăți, însenințează cugetele și le fortifică în asprele bătălii ale vieții. Cu toată deschiderea spre problematica epocii, poetul pare mai aproape, ideologicește, de Horațiu decît de Victor Hugo.

Aceeași tărie a fibrei clasice se străvede în imitarea grațioasei idile a lui Gessner, *Die Schiffahrt*, care primește în românește titlul : *Călătoria Dafnei*. Raportarea prelucrării la originai demonstrează că Asachi estompează nota personală din textul german („Ach ! dann denkt sie an mich !"), că el simplifică încărcătura decorativă și elimină detaliul concret, spiritualizînd și abstractizînd acțiunea, că — în fine — nemulțumit de prozodia mai laxă a poetului elvețian (catrene cu două versuri nerimate), uzează de o strofă complicată de endecasilabi asociați cu tetrasilabi (primii dactili și trohei, ceilalți iambi și coriambi) :

Repedea luntre amu departe duce
Pe-al meu odor,
Și-n calea sa clară din cer străluce
Steaua d-amor.

Observația lui D. Caracostea că Asachi transformă idila rococo a lui Gessner într-o odă idilică e pe deplin îndreptățită. Temeiul procedării poetului nostru constă în impersonalizare, moralism și transfer conceptual — cu alte cuvinte, în „clasicizare". [116]

Elegiile denotă în mai mare măsură încă infiltrarea noului și tensiunea ce rezultă. *La moartea părintelui meu* (1825) e totuși mai puțin preromantică decît bucata pe o temă similară, scrisă de Conachi. Caracostea prețuia „sobrietatea" lui Asachi în raport cu „văicăreala" ce s-ar revărsa impudic din versurile lui Conachi. În realitate, „sobrietatea" celui dintîi e incapacitate coloristică și elocvență rece, pe cînd „tînguirile" celui din

Scanned with OKEN Scanner

urmă, în pofida teatralismului, încearcă să evoce plastic scena decesului şi durerea copiilor rămaşi orfani. Asachi ţine, de fapt, un discurs funebru, elogiind emfatic meritele dispărutului :

Întru fapte lăudate şi virtuţile mărite
Simţitoriul nobil cuget de văpae aprins i-au fost
Pentru muzele române, a lui case umelite
Şi străinului nemernic era pururе adăpost.

Cu toată exageraţia gesticulatorie, Conachi transmite un sentiment, pe cînd Asachi doar o idee despre răposat. Elegia lui e — cum observă F. Levit — o „odă elegiacă".

Lacul lui Ovid prezintă supliciul moral al poetului exilat pe ţărmurile Pontului Euxin. Reminiscenţe din *Triste* şi *Pontice* (epitaful, imaginea poetului care-i înduioşează prin arta lui pe sciţii sălbatici) se îmbină cu tradiţii locale (legenda cunoscută lui Miron Costin şi menţionată de D. Cantemir a îngropării lui Ovidiu la Cetatea Albă) într-o compoziţie de respiraţie oratorică însă nestrăbătută de un suflu poetic veritabil.

Caracostea descoperea preromantism în prima strofă, unde se vorbeşte de mormîntul lui Ovidiu :

Pe stîncos plai lîngă ţărmuri, în a Pontului pămînt,
Care peste luciul mării şi cîmpiile domnează,
Călătorul de departe vede un albit mormînt,
Ce în toată dimineaţa de Apolon să urează
Acolo mai îmblînzite parcă gem a mării unde,
Şi Iho din depărtare cu un sunet trist răspunde.

Dar, aşa cum nu există în afara funcţiei contextuale un simbolism al sunetelor, la fel nu există nici valori conotative univoce ale diferitelor imagini. Simpla folosire a cuvîntului „mormînt" nu conferă o identitate preromantică strofei respective ; dimpotrivă, structura strofei decide asupra apartenenţei estetico-literare a fiecărui component. Or, în strofa citată, sensul ansamblului e clasic : decorul, de o splendidă măreţie, nu e „privit", ci „gîndit", detaliile fiind substituite prin generalităţi („stîncos plai", „luciul mării", „gem a mării unde") şi clişee mitologice (Apolon care „urează" în fiecare dimineaţă, Eho ce răspunde „trist"). În acest context, termenul de „mormînt" e tot atît de puţin „preromantic" la Asachi, pe cît e de „clasic" la Hugo.

Scanned with OKEN Scanner

De un preromantism fără echivoc e, în schimb, faimoasa *Elegie scrisă pe ţinterimea unui sat*, imitată după Gray, însă prin intermediul versiunii franceze a lui M. J. Chénier, şi nu a versiunli ruseşti a lui Jukovski — cum s-a crezut multă vreme. Contribuţia lui Asachi constă mai ales în estomparea sentimentului de deşertăciune pe care-l sugerează meditaţia asupra morţii ; omul curat sufleteşte, povăţuit de virtute în toate faptele sale, nu trăieşte zadarnic ; el e pomenit de urmaşi şi cîştigă răsplata odihnei eterne în sînul dumnezeirii. Or, singur ţăranul duce o existenţă cu adevărat inocentă, frugală şi simplă, dar fericită, prin însăşi depărtarea de pompa, vanitatea şi luxura citadină. Acolo unde la M. J. Chénier nu găsim decît notaţii fugare („Comme au sein des travaux leurs chants étaient joyeux"), la Asachi apare un tablou idilic al fericirii rustice :

Cîtu-i dulce a ta soartă în sat, o, lăcuitor !
Lîngă soaţă credincioasă, în îngustul foişor,
Nimic tulbură păşirea d-o viaţă fericită,
Ziua este ostenelei, noaptea amoriului meniţă.

Tema e rousseau-istă, dar şi creştină : ceea ce alienează nu e doar încălcarea legilor firii, ci şi nesocotirea evangheliei, care nu cunoaşte mari şi mici în faţa tronului ceresc. Drept care Asachi intervine cu o apostrofă fulminantă la adresa nobilimii, inexistentă în original :

O, voi, cari n-aveţi stimă pentru omul umelit,
Nobili plini de fantezie, mîndri-n titlul rugenit,
De ce-n ură aveţi săteanul ? cînd a fruntei lui sudoare
Au născut mărirea noastră ş-avuţiilor cdoare ?

Aceste versuri au mişcat inimile în epocă, exteriorizînd atitudinea demofilă, în mare progres după evenimentele anului 1821.

Ceea ce urmează — reflecţiile pricinuite de ideea că mormintele cimitirului de ţară îngroapă poate oameni de geniu, un Milton, Franklin sau Napoleon (M. J. Chénier vorbeşte de Milton, Hamden şi Cromwell), rămaşi în anonimat din cauza lipsei de condiţii, şi portretul tînărului poet, hărăzit de muze,

Scanned with OKEN Scanner

dar vitregit de soartă — imită pas cu pas poema lui Gray. Epitaful e de-a dreptul tradus, redînd cu dexteritate nuanţele intermediarului francez :

Supt această piatră zace om dorit de-nvăţătură,
Ce norocului şi vîntei au fost pururе străin,
Din familie umelită, nobil muzele-l făcură,
Însă firea-i hultuiră melanholie în sîn.

Curat cuget cu simţire, bunătatea-i era mare,
Încît pentru mîngîiere, ceriul cel îndurător,
I-au tremis prin un alt suflet o duioasă lăcrămare,
Dăruindu-i în grea cale un soţ bun şi simţitor.

Nu-ntreba să afli mai multe de a virtutei sale faptă,
Dar nici cerca mai departe care-au fost şi răul său ?
Cu nădejde acum ambe tremurînd de faţ-aşteaptă
Lîngă cela ce ni este Părinte şi Dumnezeu !

M. J. Chénier :

Sous ce froid monument sont les jeunes reliques
D'un homme, à la fortune, à la gloire inconnu :
La tristesse voilait ses traits mélancoliques ;
Il eut peu de savoir, mais un coeur ingénu.

Les pauvres ont béni sa pieuse jeunesse
Dont la bonté du ciel a daigné prendre soin ;
Il sut donner des pleurs, son unique richesse ;
Il obtint un ami, son unique besoin.

Ne mets point ses vertus, ses défauts en balance :
Homme, tu n'est plus juge en ce funèbre lieu :
Dans un espoir tremblant il repose en silence,
Entre les bras d'un père et sous la loi d'un dieu. [117]

Meditaţia intitulată *Mormîntul* pare a fi originală. Ea aduce un „young"-ism fără anxietate, caracteristic profundei pietăţi creştine a scriitorului. „Ţara neştiută" spre care călătorim cu

toţii, hotar între „dulcea armonie" a lumii şi veşnicul repaus, nu stîrneşte nici spaimă, nici rebeliune împotriva cerului.

Omul oriunde caută
Alt loc ş-o altă soartă,
D-a trece către lineşte
Nu află altă poartă.

Conştiinţa fatalităţii inexorabile îndeamnă la resemnare, iar credinţa în Dumnezeu picură în suflet balsamul speranţei. Pentru drept-credincios, moartea nu înseamnă un sfîrşit, ci o promisiune de viaţă eternă :

Însă din cer Religia
Ni aduce mîngîiere :
Că după moarte, sufletul
Acelui bun nu piere !

De observat catrenul cu octosilabi iambici (plini şi cataleptici) şi rima antepenultimă (alternată cu rimă feminină); această formă strofică, de o cursivitate muzicală şi dansantă foarte îndrăgită de Asachi, care o utilizează îndeosebi în anacreontice, e probabil împrumutată din Monti.

Cu *Milian şi Dina,* subintitulată „imitaţie osianică", Asachi se apropie, deocamdată fără suflu şi putere evocativă, de tema „trecutului — exemplu în lupta pentru libertate". Milian şi Dina trăiesc în vremea lui Ştefan cel Mare şi se întrec în declaraţii sublime. Femeia, în special, manifestă un eroism demn de eroinele lui Macpherson :

Lancea, pavăza şi arcul poate braţul meu să poarte
Deşi sînt femeie însă nu am temere de moarte.
Pretutindenea urmîndu-ţi, eu în cruntă bătălie,
Lîngă tine pîn în urmă voi lupta cu bărbăţie.

Din păcate, totul, de la numele personajelor pînă la dialogul lor pompos, se scaldă în artificiu.

De o atmosferă mai baladescă e legenda *Ştefan cel Mare înaintea Cetăţii Neamţ,* recitată în limba franceză pe scena teatrului, la 10 aprilie 1834, în spectacolul festiv dat cu ocazia plecării lui Kiselef (traducerea românească apare în *Spicuitorul moldo-român,* 1841, I, p. 118). Episodul versificat de Asachi nu corespunde relatării lui Neculce, ci aceleia făcute de D. Can-

Scanned with OKEN Scanner

temir, în *Istoria Imperiului Otoman*, carte găsită de scriitorul nostru, în răstimpul petrecut de el la Roma, în versiunea engleză din 1734 a lui Tindal. După fugarele evocări ale trecutului din *Trîmbița românească* și înainte de *Aprodul Purice*, poezia lui Asachi are meritul de a fi cea dintîi prelucrare a istoriei naționale în spiritul mitizării romantice ; prin locul enorm atribuit discursului — însărcinat să transmită o lecție sublimă de patriotism —, prin supradimensionarea eroilor și reducția la epicului la un moment dramatic, de încleștare cu destinul, ea anticipă scenariul baladei bolintinești. Din păcate, șovăirile de limbă, proprii lui Asachi de oricîte ori folosește versul solemn de 14 silabe, destramă tonusul emotiv. Versiunea franceză e, în orice caz, mai cursivă. Refrenul :

C'était un temps alors où les femmes moldaves
Pouvaient servir d'exemple aux hommes les plus braves.

devine :

În timpul cel cumplit un suflet moldovan
Au fost și la fimei ca la bărbați d'oștean. [118]

Lăsînd de o parte *Viziune pe rîpele Ozanei* și *Fiicei mele Eufrosina* (cea dintîi din 1843, a doua din 1848), precum și legendele (imitate după Mickiewicz sau versificînd motive folclorice) care încearcă să valorifice poezia romantică a fabulosului și insolitului (compuse și acestea ulterior epocii de care ne ocupăm), ne rămîne să urmărim inflexiunile noi în poezia lui Asachi de pînă la 1840, nu numai pe terenul „temelor" romantice și preromantice, ci și în modularea pe care o suferă însuși tiparul „clasic" al lirismului. Astfel, e incontestabil că în erotică și în anacreontice găsim uneori semne de ruptură cu academismul rece și preceptistica morală, poetul lăsîndu-se parcă în voia muzicii legănătoare a versului, fără să-și propună a rectifica plîngerile surde ce răzbat din adîncuri. În sensul acesta, anacreontica *Primăvara* se situează la un nivel antologic. Cadrul reînnoirii naturii e punctat rapid : cerul senin, zăpada topită, arborii înverziți, cîmpiile smălțuite de flori, stelele clipind în noaptea clară. Pare că dușmanii au fost înghițiți de focul gheenei, și totul îi surîde poetului ; dar există

oare ursită fără surprize ? O „dezamăgită înțelepciune preeminesciană" — cum observă Șerban Cioculescu — apare în aceste remarcabile strofe :

O, nebunii fantastice
Dorirea a-și ținti
În gînduri prea nesigure
Avînd toți a muri.

Deșarte-s măgulirile
Ce trec peste pămînt,
Ca o săgeată repede
Pe aripe de vînt.

Singurul absolut e al repausului ceresc.

De menționat că în această poezie de structură iambică, emistihul al doilea al versurilor impare poate fi interpretat ca un peon doi, cu atît mai expresiv, cu cît e integrat rimei (de accent antepenultim). Efectul alternării unei rime proparoxitone cu una oxitonă e de-a dreptul extraordinar : căderea mătăsoasă și prelungă a versurilor impare e contrapunctată de duritatea metalică a terminațiilor pare, traducînd astfel, în planul sonor, antiteza ce stă la baza poeziei, între securitatea aparentă pe care o ilustrează triumful primăverii și incertitudinea destinului uman.

În *Dorul,* nostalgia fericirii pierdute e temperată de o seninătate crepusculară, deprinsă deja cu ireparabilul. Poetul își așteaptă iubita într-un colț singuratic de pădure, unde odinioară petrecuseră împreună clipe mirifice. Așteptarea e zadarnică, din jubilația de altădată n-a mai rămas decît amintirea. Tema e a *Lacului* lui Lamartine, dar esențializată sub raportul ideii poetice, străbătută de o tristețe mai puțin spectaculară, mai calmă și mai resemnată. Strofa a doua e de un modelaj parnasian :

Al Florei timp m-au fost văzut aice,
Cînd al meu trai ca el era senin,
Venit-au timpul auritei spice,
Dar al meu suflet nu-i c-atunci de lin.

Scanned with OKEN Scanner

Din păcate, osmoza dintre sens și ritm se deteriorează în ultima strofă, care se încheie dezastruos :

Aici o zi sub cea boltire verde
Ferice-am fost cu tine dulce-odor !
Dar amu sîmt c-un ager chin mă pierde,
Căci singurel am rămas făr d-Amor.

În *Alvir către a sa miniatură,* anacreontică pe tema atît de agreată de petrarchiștii prețioși a obiectului aflat în intimitatea iubitei (cordon, pieptene — în cazul de față, un medalion cu chipul poetului), o strofă se detașează din țesătura de dulcegării :

Și mie lin luceafărul
Din cer va să-mi străluce,
Cînd dulce a fi d-o patimă
Aminte a-și aduce.

Întrucît celelalte poezii *românești,* înspirate de pasiunea eterată și mistuitoare pentru Bianca Milesi, văd lumina tiparului de-abia în 1854, iar data traducerii lor e incertă, nu le vom mai analiza aci. De altfel, ele nu adaugă nimic la definiția individualității lirice a lui Asachi. Putem desigur regreta că poetul a întîrziat atît de mult să-și valideze una din cele mai autentice laturi ale talentului. E posibil ca lucrul să se fi întîmplat fiindcă voise s-o cruțe de indiscreție pe Bianca Milesi (și-a tăinuit deci compunerile mai intime pînă la 1849 cîtă vreme aceasta a trăit). Nu e exclus ca la mijloc să fie și concepția sa austeră despre misiunea literaturii : într-o epocă de regenerare națională, va fi considerat inoportună publicarea unor versuri de un caracter personal manifest.

Oricum ar sta lucrurile, e vădit că după 1820, și după 1830, în pas cu veacul, care pavoazează din ce în ce mai mult în spiritul unui romantism sfios și de-abia perceptibil, la început, dar arogant și transformat într-o modă, ceva mai tîrziu, Asachi nu *poate* și probabil nici nu vrea să se sustragă comandamentelor vremii. El rămîne în structura sa profundă „clasic" : continuă să conceptualizeze, să cultive formele fixe și cizelarea prozodică, să creadă în existența regulilor și a unui protocol al limbajului, să caute în artă transfigurarea în sensul idealului, nu adevărul prozaic și crud. Dar, lenta eroziune pe care o suferă criteriile și ideile directoare se comunică treptat operei:

Scanned with OKEN Scanner

apar „teme" istorice şi „teme" sentimentale ; alături de ode şi anacreontice, se ivesc elegii, meditaţli, legende ; lirismul, atît în poezia iubirii, cît şi în meditaţia asupra timpului nestatornic, tinde să se personalizeze ; sonoritatea plină a versului clasic se dezmembrează, luînd naştere structuri ritmice eterogene, însă de o suavă muzicalitate, care descătuşează parcă resursele misterioase ce vegetează în sufletul cuvintelor. Întîlnirea „noului" cu „vechiul" nu ia însă forma sudurei, ci a joncţiunii şi, uneori, a confruntării, de unde caracterul hibrid al celor mai multe compuneri cu punctul de plecare în preromantism sau romantism. Asachi preface, pînă la urmă, elegiile în ode, meditaţiile în dezbateri prozaice, sterilizează fabulosul baladesc de ocult şi magic, transformă afectele în efecte prin recursul la mitologie şi imagine convenţională. De fapt, poeziile erotice şi anacreontice, prin care traversează o undă de melancolie, sau meditaţiile cu aer de romanţă, care aşază conştiinţa dramatică a timpului ireversibil într-un context de calm sentimental traduc în mod mai autentic decît baladele şi elegiile puterea de rodire a noilor fermenţi ai sensibilităţii literare. Dar această vînă poetică, de mare frăgezime, nu e exploatată sistematic. Cît a avut de pierdut Asachi şi, o dată cu el, literatura noastră, din cauza acestei desconsiderări a adevăratei sale vocaţii, care nu era de bard, nici de profet, nici de elegiac cu largi gesturi lamartiniene, o dovedeşte poemul în proză *Meditaţia unui îmbătrînit poet* — splendidă mostră de lirism al senectuţii, fără pereche în epocă.

Iată această pagină admirabilă apărută în *Albina românească*, nr. 17, din 26 febr. 1839 : „Va veni ziua în care se va stînge focul vinelor mele, în sînul meu va lăcui iarna, fulgii cii albi îmi vor împresura tîmplele şi negurile vor întuneca ochiul meu. În mormintele cele aşezate zac prietenli ; numai eu am rămas, ca un singuratic spic, pe carile săcerătoriul au uitat a-l tăie ! Un nou neam au răsărit, cu nouă dorinţe şi idei nouă ; sunetul numirilor celor vechi au trecut, precum m-am trecut şi eu însumi : poate că sînt de puţini cinstit, de mulţi defăimat şi de nime iubit ! Şi iată cătră mine săltînd vin tinerii cii cu înflorită faţă şi în mîna mea cea tremurătoare puindu-mi harfa îmi zic : «De mult ai tăcut, bătrînule ! Ei cîntă-ne iar versuri despre visurile juniii tale !»

Atunci apuc harfa, plăcerile şi durerile cele vechi să trezesc, negurile pier, lacrimile răsar iar dln ochii mei cii stinşi,

Scanned with OKEN Scanner

în sînul meu să răsprimăvărează, tonuri dulce a duioşiii tremură de pe coardele harfei, iar mi să înfăţoşază rîul cel galben, palaturile de marmoră, zînele cele frumoase, şi cînt versuri de Italia !

Acesta va fi cîntecul meu cel de pe urmă ; stelele mă vor lumina ca în nopţile tinereţilor mele, raza cea răcoare a lunel îmi va atinge faţa, şi cînticile trecutelor privighetori cu un iho vor răsuna din depărtare ; atunce ochii mei doritori de răpaos să vor închide şi sufletul să va înălţa ca tonul harfei mele." [119]

E pagina de mai sus clasică ? E romantică ? Acest ţipăt al inimii sfîşiate, sub un cer impasibil şi fumuriu de toamnă, această viziune senină a fatalităţii tragice a existenţei, în care setea de puritate şi ideal se aflrmă împotriva furiei devastatoare a vremii, desfide, ca orice text de autentică vibraţie umană, clasificările pedante ale criticii. În fond, în personalitatea lui Asachi, ca în oricare alta, a existat un romantism în stare genulnă. Că el n-a dat decît timide lăstare se datorează, poate, dincolo de anume inhibiţii şi inerţii ale temperamentului, faptului că devotamentul nutrit idealului clasic nu era în cazul său doar o opţiune de artă, ci şi o fixaţie sentimentală, o fidelltate faţă de propria-i tinereţe.

IANCU VĂCĂRESCU

Ca şi în cazul altora, cronologia creaţiei lui Iancu Văcărescu e incertă. Bogdan-Duică a examinat mai de mult chestiunea, încercuind-o cu spiritul său metodic, fără să ajungă însă la o soluţie mulţumitoare. Sigur este că la 7/19 iunie 1829, cînd Heliade publică sonetul *Pacea,* în *Curierul românesc,* activitatea lirică a lui Iancu Văcărescu era notorie. Despre ea scrisese încă în 1827 Vasile Popp : „Mulţime şi feliurimi de poeme se află la acesta, care, de le-ar face cunoscute naţiei, pentru că toate sînt vrednice a vedea lumina, foarte mult o ar îndatora". Pe de altă parte, dovada că scriitorul aştepta cu sertarele pline ocazia de a-şi face operele cunoscute reiese din aceea că, o dată iniţiativa tipăririi luată, el face ca apariţiile să se succeadă într-un rltm rapid. *Curierul* publică în continuare, în 1829 : *Ceasornicul îndreptat* şi *Plecarea,* iar în 1830 : *La stema ţării, Slava strămoşilor vestiţi, Bacii (Lună*

Scanned with OKEN Scanner

nouă, Floarea, Eho, Triumful) și două șarade. Tot în 1830 apare și un volum, *Poezii alese din ale Marelui Logofăt I. Văcărescu*, conținînd 13 bucăți. La acestea se adaugă alte 11 poezii, datate sau databile, cuprinse în ediția de la 1848 și aparținînd perioadei dintre 1817—1830. Totalizînd, rezultă un număr de 35 poezii compuse pînă la 1830. Vor fi fost probabil și altele (de pildă, poema pe care i-o atribuie Pastiescu la 1830 : *Vîrstele amorului și comparația cu vîrstele anului* — după toate aparențele pierdută), dar cîte anume și care e greu de spus. [120]

Circumscrierea și mai precisă a datei de elaborare a acestor 35 de poezii, în afară de 19, pe care le datează însuși scriitorul, obligă la coniecturări, cîteodată destul de nesigure. De exemplu, *Primăvara amorului* — după cum arată Bogdan-Duică, pe baza a două declarații contradictorii ale lui Heliade — pare a fi fost compusă între 1812—1817. Același Heliade așază o dată *Soarta în viață* în 1812, altă dată în 1814. *Legea tirană* poate fi plasată între 1814—1817. Pentru datarea celorlalte poezii lipsesc reperele plauzibile, însă dispunem de o mărturie a autorului, din care se desprinde probabilitatea ca ele să aparțină în *totalitate* epocii *dinainte* de 1821. Într-o scrisoare către Heliade, publicată în *Curierul românesc*, nr. 28 din 14/26 iunie 1829, Iancu Văcărescu îl încredința că „eu întru adevăr, fără a îndrăzni să am cea mai mică pretenție asupra poeziei, orice cercare a limbii noastre am rîvnit să fac, a fost după întoarcerea mea de la Viena, 1810 pînă la 1819, cînd eram atunci de an 27 ; iar de atunci încoace, cum știi, mii de nenorociri ale obștii și ale mele multe întîmplări nu mi-au dat prilej nici să mă apropiez cît de puțin de muze sau măcar să arunc un ochi părintesc asupra celor din întîmplare născături ale mele, cărora nici am dat, nici știu să le dau, nici, după a creștinătății datorie, am chemat pe altcineva să le dea nume". [121]

Reiese, așadar, că după o perioadă prolifică între 1810—1819 ar fi urmat o secetă între 1819—1829. Dar, oricît de cumplită această secetă, se vede că ea n-a istovit cu totul puterea de inspirație a scriitorului, de vreme ce în colecția de la 1848 apar cele patru poezii scrise sub impresia mișcării pandurilor (de care am vorbit) și o ocazională anodină, datată 1827, fără a mai vorbi de traducerea lui *Britannicus* de Ra-

Scanned with OKEN Scanner

cine, efectuată tot la 1827 — după cum o atestă ms. 251. Oare în acest răstimp n-a mai compus Iancu Văcărescu și *alte* poezii ? Ne vine greu s-o credem.

Pe de altă parte, examinînd ansamblul operei sale lirice și degajînd cele două straturi componente, unul neo-anacreontic cu inflexiuni mitologice și elemente arcadice, celălalt meditativ, elegiac, cu veleități — dacă nu cu afinități — romantice, pare plauzibil că cel dintîi, ilustrat în volumul de la 1848 prin ciclurile : *Nepregîndite, Viorele, Idile, Cançonete* etc., corespunde etapei de creație dintre 1810—1819, celălalt, unei etape ulterioare. Ar fi deci verosimil ca versurile sumbre și cețoase publicate în volumul din 1830 să aparțină mai degrabă anilor de *după* 1821, decît anilor anteriori, marcați prin crearea *Primăverii amorului*. Am fi deci înclinați să presupunem că deceniul al treilea a fost și pentru Iancu Văcărescu așa cum a fost pentru atîția dintre contemporanii săi — o perioadă fecundă, de depășire a inspirației anacreontice și așezare a creației poetice sub dubla incidență a istoriei în fierbere și a interogațiilor conștiinței dornice să-și găsească locul într-o epocă de rapidă mutație a valorilor. Declarația răspicată a autorului, deși suscintă rezerve — cum am arătat —, ne obligă totuși să suspendăm discuția și să lăsăm supoziția noastră între paranteze.

Oricum ar sta lucrurile, volumul pe care Iancu Văcărescu îl dă la iveală în 1830 e foarte semnificativ prin felul de alcătuire. Esențial e ce „alege" scriitorul — sau editorul său, adică Hellade — din „mulțimea și feliurimea de poeme", de care, în 1827, Vasile Popp vorbise cu admirație. El alege (sau încuviințează alegerea) doar a 13 poezii (volumul are în întregul său 59 pagini), consemnînd, cel puțin pe planul tematic, abandonarea eroticii ușoare și superficiale, țesută din complimente, oftări și jurăminte galante. Găsim, în linia veche, numai *Adevărata iubire,* poezia ce configurează psiho-fiziologia safică a dragostei în felul binecunoscut al lui Alecu Văcărescu. Nicăieri fiul nu pare mai aproape de maniera tatălui. Față de versurile acestea, care definesc condulta contradictorie a amantului, trecerea de la rîs la plîns, de la locvacitate la mutenie și sucombarea sa perpetuă în perplexitate, chiar și *Primăvara*

amorului pare să se situeze pe altă latitudine lirică, prin prospeţimea rusticităţii şi notele de încadrare realistă. Mai dăm peste o odă în spiritul tipic al secolului al XVIII-lea *(Simpatia)* şi peste o ocazională de aceeaşi vertebraţie luministă *(Tipografia)*. În rest, chiar o poezie erotică în felul *Minutului îndumnezeit* indică o tendiţă de evadare din convenţionalitatea clasicismului prin explorarea personală a vieţii sufleteşti şi voinţa de a contexta autentic sentimentul.

Noutatea veritabilă a volumului rezidă însă în elegii: *Soarta în viaţă, Nemulţămire cu nădejdea, Către mormînturi, Sinucizul, Închinăciune de nelegiuiţi* — toate relevînd o viziune tragică a lumii şi o sensibilitate traumatizată. Sîntem, ca atare, îndreptăţiţi să conchidem că selecţia care stă la baza volumului din 1830 a avut în vedere noile direcţii ale liricii europene, marcate de prezenţa din ce în ce mai imperativă a romantismului. Desigur, între 1820—1830, secolul al XVIII-lea era încă viu la noi ; departe de a fi fost înghiţit de valul răsturnărilor istorice, el continua să furnizeze materie gîndirii şi să ofere modele stilului. Dar, alături şi depăşindu-l, deşi fără să-l contracareze, epoca nouă îşi afirma propriile-i cerinţe. Prin cuprinsul volumului de la 1830, e clar că Iancu Văcărescu încearcă să fie sincron, deşi contemporaneitatea sa rămîne grevată de reticenţe şi formalism, fiind adesea mai mult gesticulatorie şi mimată decît pornită dinăuntru.

Dintre poeziile excluse din volumul de la 1830, cele mai multe sînt anacreontice, de un caracter frivol manifest, amendînd manierismul complimentării şi al jurămintelor lui Alecu Văcărescu printr-o voinţă de juisare afişată aproape programatic. Astfel, latura bachică a anacreontismului — puţin ilustrată de primii Văcăreşti şi Conachi — apare într-un cîntec imitat după Gentil Bernard :

Beau ! beau ! cît inima-mi cere ;
Beau ! beau ! beau vin ! beau şi bere !
Beau vin ! beau vin de Drăgăşani,
De Sărata, de Săteşti,
D-Odobeşti ! beau de Cotnar !
Beau ! beau vinuri româneşti !

Scanned with OKEN Scanner

Un alt *Bacchic* şi-a cîştigat o tristă celebritate, fiind socotit de Heliade, Bolliac şi Bolintineanu drept o mostră de hedonism obraznic într-o epocă de resurecţie naţională şi militantism civic, un cîntec fanariotic cu atît mai indecent şi mai reprobabil, cu cît ar fi fost compus şi difuzat în ajunul evenimentelor de la 1821. Textul lui Iancu Văcărescu sună astfel :

Bine e cu veselie,
Tot să bem şi să mîncăm,
Tot rîzînd cu bucurie
Să iubim, să sărutăm :
Nu-mi pasă, proştii vorbească,
Strige, zbiere cît or vrea,
Gluma, jocu să-mi trăiască
Voi cu el a m-îngropa !
Veniţi, fraţi, să trăim bine,
Să trăim tot pentru noi !
Căci prea curînd vremea vine
Cea-ncărcată de nevoi... *etc.*

Bolintineanu, în 1868, comenta indignat : „Iată trista şi degradanta voce ce se auzi în limba muzelor române, despuiate de frăgezimea farmecelor lor".

O variantă puţin modificată a acestei poezii, de vînă catuliană, se găseşte în ms. 137 Conachi (f. 130), sub titlul *Din Valahia,* iar sub o formă prescurtată, apare la Anton Pann, în *Spitalul amorului,* sub denumirea *Cîntec al zaverei* (br. IV, p. 117—118). Bogdan-Duică, sub influenţa reprobării paşoptiştilor, considera puţin plauzibilă paternitatea lui Iancu Văcărescu : descendentul ilustrului neam „avea la 1821 alte simţiri de formulat, nu cele din cîntecul fanariotic". Fără îndoială, dar nimic nu ne obligă să credem că *Bacchicul* a fost compus în timpul mişcării lui Tudor Vladimirescu sau după tragicul ei deznodămînt. Dimpotrivă, e foarte probabil că poezia e anterioară. În acest sens, o indicaţie curioasă dă Kogălniceanu în ciorna discursului din 1839 despre istoria culturii şi a literaturii române, publicat de noi în *Documente şi manuscrise literare,* vol. II. Aici, cîntecul e datat din vremea lui D. Cantemir, deci de la începutul secolului al XVIII-lea ! Lucrul acesta

Scanned with OKEN Scanner

e însă imposibil, fiindcă izvorul *Bacchic*-ului pare a fi în mod netăgăduit, după cum a arătat tot Bogdan-Duică, *A mes amis* de Evariste Parny (al cărui nume, de altfel, figurează în ms. 1651 al Văcăreştilor) :

Rions, chantons, o mes amis !
Occupons-nous à ne rien faire.
Laissons murmurer le vulgaire,
Le plaisir est toujours permis.
Que notre existence légère
S'évanouille dans les yeux,
Vivons pour nous, soyons heureux
N'importe de quelle manière... [122]

Pe linia aceluiaşi „carpe diem", Iancu Văcărescu formulează în poezia *Ce este-n mînă nu e minciună*, datată 1817, un program care vulgarizează horaţianismul în spiritul îmbrăţişării euforice şi juvenile a plăcerilor de moment :

Vecinic se-nşeală cine gîndeşte
Că ziua d-astăzi mîine-o găseşte ;
Ceasul ce trece nu se întoarce
Firu se taie, nu se mai toarce.

Spre deosebite de „cei mulţi, (care) în visuri cred neghiobeşte" poetul, materialist, nu lasă să-i scape ce ţine între palme :

Eu pentru una de azi plăcere,
Dau mii de mîine la cin'le cere
Şi zic cu mica mea cunoştinţă,
După putere avînd voinţă,
Nepierzînd vremea, cît i-o fi traiu,
În lume omu găseşte raiu.

Ţîşnită din acelaşi elan de tinereţe zvînturată şi hedonistă, care nu se turmentează pentru moment cu marile întrebări, e bucolica *Primăvara amorului*, reputată a fi capodopera lui Iancu Văcărescu. Situîndu-se în axa tradiţiei prin temă şi manieră, ea face totuşi perceptibilă o sensibilitate proaspătă, care sparge tiparele convenţiei, căutînd drumul spre natură şi ade-

Scanned with OKEN Scanner

vărul vieţii. Secolul al XVIII-lea, după cum se ştie, a cultivat pastorala cu pasiune, găsind mijlocul s-o renoveze şi s-o pună în slujba moralismului luminilor. Evoluţia genului parcurge etape destul de contrastante, de la egloga galantă a lui Fontenelle — divertisment al duceselor ce se travestesc în păstoriţe şi transportă cochetăriile saloanelor într-un decor rustic — pînă la idila sentimentală a lui Gessner, viziune utopică a vîrstei de aur, în care naivitatea e în aşa măsură stăpînă, încît morala nu mai are nevoie de cenzori. La noi, atît hîrjoana zglobie a dragostei dintre nobilii costumaţi în păstori, cît şi poezia castă a inocenţei primitive, cu alte cuvinte, atît clasicismul epigonic, rulînd pe vechile motive din Anacreon şi Theocrit, cît şi noul idilism edifiant al lui Gessner şi Florian, se ivesc deodată şi coexistă. Cam în vremea în care Iancu Văcărescu scrie *Primăvara amorului*, Asachi reprezintă în casele hatmanului C. Ghica din Iaşi (decembrie 1816) *Mirtil şi Hloe* de Florian ,după Gessner. [123]

În *Primăvara amorului*, poetul brodează o compunere întinsă pe motivul vechi al „Amorului udat de ploaie", tratat de Anacreon şi, după el, de un cortegiu de autori, între care Ronsard, La Fontaine, Christopulos. În jurul nucleului epic, bine cunoscut, se agregă o meditaţie asupra atotputerniciei dragostei, un discurs cam pedestru despre frumuseţile vieţii la ţară şi „oţiul" cîmpenesc, două pasteluri — unul de înserare, altul de dimineaţă. Nota caracteristică a poeziei vine din interferenţa elementelor de încadrare clasicistă (motive şi figuri „gramaticalizate", „referinţe" mitologice), cu o filozofie horaţiană de tip luminist (contrastul dintre oraşul stricat şi viaţa sănătoasă de la ţară, „carpe diem", „aurea mediocritas") şi o evocare proaspătă a naturii, săvîrşită, pentru prima dată la noi, în afara peisajului clasic convenţional, a acelui „locus aemonus", „sub tegmine fagi", care tiranizase imaginaţia poeţilor din antichitate pînă în secolul al XVIII-lea. *Primăvara amorului* combină oda cu idila clasică, dar aduce ceva din atmosfera poemului descriptiv, foarte la modă după Thomson şi Delille, cu notaţiile lui realiste şi comunicarea spontană a impresiilor stîrnite de spectacolul naturii. „Aurora coboară din

braţele lui Titon" ca la Theocrit, însă după plecăciunea în faţa mitologiei, poetul se încredinţează simţurilor şi ne spune ceea ce vede şi aude :

Băşicuţile de rouă,
Ce pe iarbă strălucesc,
Cîmpului dau smalţuri nouă
Florile-l înveselesc.

De miroase înmulţite,
Balsam viu, din ele dînd,
Zefir dulci suflări trimite,
Ici şi colo se jucînd.

Arătorul ce sileşte
Boii săi cei grei la pas
Cîntînd spune ce doreşte —
Tare răsun-al lui glas .

Plăcute zbierări de turme
Aerul îl umple tot ;
Tauri grei p-ale lor urme
Apăsate mugiri scot.

Cînd şi cînd, o imagine de mare gingăşie punctează tabloul radioasei dimineţi virgiliene :

Rîndurele zbor s-întrece,
C-o aripă răzuiesc
Unda ce-şi torn pe trup rece,
Răcorite s-întăresc.

Intreaga poezie e străbătută de o exuberanţă vitală care o rupe în modul cel mai salutar cu maniera suspinătoare a anacreonticilor. E vădit că îndată ce lirismul se aşază la şcoala observaţiei şi-şi deschide ochii spre ceea ce este, nu spre ceea ce trebuie să fie, stilizarea clasicizantă e subminată. Lucrul era cu atît mai uşor, cu cît la noi „regulile" nu fuseseră codificate şi nu generaseră opere de reală autoritate. Cu toate stîngăciile limbii, care dăunează gingăşiei unei simţiri ce se cerea turnată într-un vers fluid, fără împiedicări, şi într-o expresie naivă, fără pedanterie „cultistă" — *Primăvara amorului* constituie totuşi un moment însemnat în dezvoltarea poeziei ro-

Scanned with OKEN Scanner

mânești. Deși pornește de la un motiv anacreontic, ea anunță, de fapt, istovirea anacreontismului. Poezii izolate, „à la manière de", vor continua să se iveacă, dar curentul ca atare își pierde rațiunea de a fi. Pe măsură ce societatea fanariotă intră în dezagregare, măcinată de contradicții interne și de opoziții exterioare, iar claustrarea orgolioasă a aristocrației e tot mai mult asediată de curentul impetuos al modernizări, scriitorii — și cei din mediul boieresc —, cu atît mai mult cei din afara lui —, vor fi împinși să-și caute inspirația în alte puncte cardinale ale spațiului literar. Iancu Văcărescu va mai compune incidental idile, unele deosebit de grațioase, ca *Tirsis și floarea*. Totuși, la 1830, cînd se pune problema de a opera o selecție în creația de pînă atunci, el reține, în afară de *Primăvara amorului*, numai două piese de spirit anacreontic : *Simpatia* și *Adevărata iubire*. [124]

Prima poezie e cu totul debitoare diplomației sentimentale a Fanarului și esteticii clasicismului epigonic. Poetul cîntă pe „zîna Simpatiei", care, cu „magnetul dulce", unește elementele dispersate ale universului, transformînd haosul în cosmos, dezordinea stihiilor într-o grădină paradisiacă, făcînd ca iubirea să se nască fulgerător în inimi ce se ignoră. Firicelul timid de lirism dispare — cum se întîmplă adesea la raționaliștii luminilor —, supt de abstracțiile discursului și de pompa alegoriei. *Adevărata iubire* prelungește fără variație stilul de familie al Văcărești lor.

În schimb, *Minutul îndumnezeit* aduce o netă depășire a galanteriei de salon și a expresiei canonice. Jubilația iubirii e înfățișată aici în dialogul ochilor ce-și răspund, al obrajilor ce se apropie, al trupurilor ce se caută, al părului femeii ce încunună delicat fruntea poetului :

Aur nepreţuit
Fruntea-mi a-npodobit
Cu cîrlionț de fir ;
Eu sînt încoronat
Mai mare împărat
Decît un Cres, un Cir.

Febra instinctului traduce o senzualitate robustă, care-și impune pretențiile cu inocență, ignorînd frontierele ce separă pudoarea de contrariul ei. În viziunea hedonistă a poetului,

„minutul îndumnezeit" e însuşi actul perpetuării speţei. Iancu Văcărescu nu caută însă situaţiile echivoce, ca Parny, în *Délire*, care punea picanterie în descrierea voluptăţilor amorului cu Eleonora, dorind parcă să-i întărîte pe predicatorii ipocriţi ai austerităţii. La noi, era inutil ca „naturalul" să fie reabilitat, de vreme ce el nu fusese niciodată scos în afara legii. De altfel, ca şi Conachi, Iancu Văcărescu cere iubirii şi altceva decît împlinirile cărnii, o anumită transcendere a momentului prozaic al împerecherii, accesul într-o lume diafană şi armonică, de desăvîrşită iluminare interioară, unde inimile îşi vorbesc fără grai, iar indivizii, eliberaţi de gravitaţia păcatului, se înalţă în sfere :

Toate-mprejuru-mi tac,
Relele moarte zac,
Bunele-mi stau slujind
Cu pasuri de zefiri,
Cînd calc pe trandafiri,
Se-ntrec cu al meu gînd.

. . . . .

Mă văz peste pămînt,
Dar nu ştiu unde sînt,
Ceru îmi e deschis.
Ori cu adevărat
In ceruri am intrat ?

Deştept sînt ; nu e vis.

Surprinzătoare sînt însă elegiile. Ele profilează un poet mohorît şi sumbru, pe care „răul" existenţei îl încercuieşte, nimicindu-i orice şansă de izbăvire. Tristeţea e desigur afectată, umoarea neagră e jocul de scenă al unui om tînăr, aflat în plenitudinea mijloacelor, fără nici un motiv major de a execra viaţa. Dar complacerea în lacrimi şi deznădejde nu e totdeauna în poezie — şi mai ales n-a fost în veacul romantic — expresia unei crize vitale. Ceea ce interesează în cazul de faţă nici nu e, la urma urmei, autenticitatea sentimentului, ci mobilul artistic. Sincer sau nesincer, semnificativ e că Iancu Văcărescu renunţă la micile cochetării şi exhibiţii de erotică fanariotă, compunîndu-şi o mască tragică. Această „werther"-ianizare a gesticulaţiei şi verbului relevă că elementele unei noi înţelegeri a literaturii mijesc în atmosfera de criză morală şi poli-

Scanned with OKEN Scanner

tică din ultimii ani ai epocii fanariote. Socialmente nu sînt întrunite condiţiile care să permită definirea unui stil sau măcar unitatea unei problematici. Dar anumite conştiinţe şi între acestea, Iancu Văcărescu — prin datele personale de cultură şi sensibilitate, ca şi prin cele ereditare şi sociale de membru al unei familii în declin şi al unei clase în pierdere de viteză —, adulmecă deja lirismul interogaţiilor grave, care scoate poezia din serviciul mondenităţii şi o instalează în miezul vieţii sufleteşti.

Cum e şi de aşteptat într-un asemenea caz de voinţă a schimbării, dar nu încă de emancipare, ambianţa formală rămîne dominată de neoclasicism : elegiile relevă, ca şi idilele sau odele, pe care poetul continuă să le compună, discursivitate şi spirit demonstrativ, frigiditate retorică şi incapacitate a metaforei. Mai apare, ca totdeauna la Iancu Văcărescu, acea caracteristică răsucire a limbii din circuitele ei firești, impresia de artificiu şi de sofisticare a graiului, un mod extrem de complicat de a fi simplu. Esenţialul trebuie să-l căutăm dincolo de aceste stîngăcii : versurile încearcă pentru prima dată la noi să exprime o tristeţe care nu mai izvorăşte din capriciul unei cuconiţe nemilostive, ci din confruntarea dramatică a individului cu lumea.

Suflet altu n-are
Chin astfel de mare,
Foc astfel de greu ;
Trăiesc moarte vie,
Fără să mă ştie
Altul decît eu.

„Focul“ şi „moartea vie“ sînt împrumutate vechiului repertoriu petrarchist, dar au acum rolul de a exprima suferinţele cauzate de un conflict inconciliabil cu realitatea înconjurătoare — „Dreptatea“ e aşteptată zadarnic, oamenii au inima împietrită, „credinţa“ nu mai există, însuşi Dumnezeu e mut :

Ce e sus s-ascunde,
Cine ştie unde,
Supt acea perdea,
Care n-o rîdică
Zicînd că ne e frică,
Nu-l putem vedea.

Preoţii amăgesc lumea cu vorbe deşarte :

Ale lui slugi sfinte,
Mii de seci cuvinte
Tot făgăduiesc.

Drama poetului este fără ieşire, ea constă în însuşi faptul că există. De aceea, eliberîndu-se de vălul iluzoriu al nădejdii, el revendică absolutitatea răului, stare preferabilă, fiindcă — se subînţelege — n-are alternativă :

Ş-apoi ce mai cerc a face ?
Dar ce fac oricum n-am pace,
Rău întîmpin unde merg !
Ah, nădejdea sfîrşit n-are !
Care rău e cel mai mare ?
Spre acela voi s-alerg !

În aceste condiţii, nu e de mirare că se ajunge la apologia morţii prin otrăvire, într-o poezie care se numeşte *Sinucizul :*

Rănile-n mine
Vor leac otravă,
Rele la bine
Nu se supun,

Cum dar otrava
N-ar fi lăsată
Spre nezăbavă
De lecuiri ?

Ca orice-al firei
Folos e dată
Ea omenirei
Spre izbăviri.

Moartea rămîne singura şansă, şi poetul o revendică, într-o invocaţie „către mormînturi", de un accent vibrant :

La voi viu, semeţi mormînturi,
Care toate biruiţi,
Sfîrşind ale vieţii vînturi
Un pumn de pămînt popriţi.

Scanned with OKEN Scanner

O voi, ce sînteţi scăpare
Goniţilor de noroc,
Voi vedeţi trista mea stare,
Ca să scap, voi daţi-mi loc !

Iancu Văcărescu e, aşadar, cel dintîi care asociază pateticul destinului omenesc cu tema sepulcrală, în felul preromanticilor englezi Young, Hervey şi Gray. Dacă însă la Young, îndeosebi, pastor presbiterian, care declara : „Man too he sung ; immortal man I sing", motivul mormintelor sugerează ideea consolatoare a vieţii de apoi, la Iancu Văcărescu implicaţia religioasă nu se întrevede. Poetul nu revendică moartea în numele fericirii de dincolo, ci pentru a ajunge la insensibilitate, ca unicul mijloc de a suprima suferinţele terestre. El nu vrea o transcendenţă, ci neantul. Tragismul condiţiei umane nu i se pare legat de fatalitatea morţii, ci de însuşi faptul de a exista. Pesimismul său e ontologic, nu sentimental. Îi lipseşte acea elocvenţă solemnă a melancoliei, care avea să-i încînte pe cititorii *Noptilor* în versiunea lui Simion Marcovici, de la 1835. Iancu Văcărescu nu e numai un pre-lamartinian, dar şi un anti-lamartinian, un poet înclinat să cerebralizeze şi să transforme emoţiile în concepte, incapabil să se reverse în efuziuni, dar complăcîndu-se în discursuri. Afirmaţia lui Heliade că „cele mai multe poeme ale sale sînt producturile întîmplării şi născute fără a fi precugetate" e puţin credibilă. [125]

În legătură cu Lamartine, e interesant a examina unica traducere făcută de Iancu Văcărescu din marele romantic francez. E vorba de *La retraite, réponse à M. Victor Hugo*, din *Harmonies poétiques et religieuses*, intitulată în româneşte *Casa de ţară a lui De La Martin*. Reţinînd din original doar şapte strofe, care accentuează exclusiv pe tihna rusticităţii, poetul nostru transformă meditaţia într-o idilă. Nota de lirism melancolic pe care trebuia s-o aducă cimitirul — „cîmpu d-îngropat", cum se exprimă perifrastic şi nefericit traducătorul — e complet anulată de exprimarea greoaie, cu inversiuni nefireşti („sătescul clopot mare"), preferînd să numească obiectele în loc să le descrie şi recurgînd la o structură prozodică rigidă, ca o cămaşă de forţă :

Feluri de flori adie
P-ăst văl de adormiri ;

Ici nevinovăție,
Ici e nădejde vie,
De deșteptări vorbiri.

Excesul de substantive confirmă tipul „conceptualist" de creare a imaginii. Anti-lamartinismul lui Iancu Văcărescu e, de fapt, un anti-lirism.

Privitor la evoluția creației poetului după 1830, întîmpinăm dificultăți de cronologizare încă mai mari decît cele de pînă acum. Sigur este că linia ascendentă pe care am întrevăzut-o se menține. Scriitorul pare a renunța la anacreontism, îndreptîndu-se pe două drumuri, în aparență divergente : pe de o parte, tinde să-și aprofundeze reflexiv lirismul și să absoarbă într-însul motive patriotice și etice, impuse la ordinea zilei de resurgența vieții naționale ; pe de altă parte, încearcă să deschidă inspirației zonele fabulosului baladesc. Tendințele par contrare și sînt pînă la un punct, întrucît chestiunea e, pe o latură, a apropierii de realitate, pe cealaltă, a depășirii ei mitice. Dar din ambele direcții se luptă împotriva aceluiași inamic : convenționalismul clasic. Atît viziunea mai gravă a existenței sociale (cu implicațiile) respective : transformarea scriitorului într-un purtător de mesaj, descoperirea istoriei ca prezență neliniștitoare și excitantă), cît și înfrîngerea inhibițiilor (mai mult morale decît estetice), care interzic imaginației să zburde liber în cîmpul ficțiunii, servesc deopotrivă cauza romantismului. Un romantism pe care e limpede că Iancu Văcărescu ar vrea să-l asimileze, dar care-i fuge mereu din fața ochilor, ca o „fata morgana".

Dintre poeziile caracteristice direcției patriotic-cetățenești, în afara celor patru bucăți scrise sub impresia evenimentelor de la 1821 — cercetate în altă parte —, notăm *Marșul românesc,* compus cu ocazia înființări miliției naționale, în 1829, chemare virilă la acțiune, într-o cadență scurtă și energică, îmbărbătînd prin invocarea ascendenților iluștri :

Slava strămoșilor vestiți
În cale vă așteaptă ;
La rînd, românilor, ieșiți !
Mergeți pe calea dreaptă !

La Milcof (1830) pune problema Unirii :

De unde-ți vine numele, pîrău fără putere,
Ce despărțirea neamului tu îndrăznești a cere ?

Scanned with OKEN Scanner

În cele două poezii dedicate Romei : *Roma cum este, Roma cum era*, tînguirea pe ruine, care servește romanticilor și preromanticilor ca să reamintească inexorabila fatalitate ce pîndește destinul uman, e redusă la rangul de semnalizare discretă, de concisă notație adjectivală :

Privind ce jalnic pieriră toate,
Nimeni căderea-i să crează poate.
Și de stă Roma de azi dovadă,
Duh nu măsoară a Romei pradă.

Cerebral și abscons, poetul se reține de la efuziuni și-și dă drumul în argumentări de o solemnitate pompoasă. Spectacolul tragic al civilizației destrămate de valurile necruțătoare ale timpului, care a inspirat atîtea visări pline de melancolie, nu-i smulge lacrimi, ci-l incită la o analiză : cum se explică faptul că mica cetate de pe malurile Tibrului a ajuns să stăpînească lumea ? Răspunsul e edifiant : pentru că a avut bărbați vrednici, care au profesat „virtutea" în cel mai „dumnezeiește" chip :

Nu fac pe Roma marmure, nici fier, argint, nici aur,
Nici toate măiestriile Vulcanului zeu faur.
Ivirea însușirilor lui Romu, Remu, Numa,
Camil, Brut, Cocles, Scevola o-nființează numa.

. . . . . .

Ciceron ! Caton ! Cesare ! o, Tite ! o, Traiane !
O, nume, părți de numele a slavei suverane !
Voi faceți Roma slobodă-n virtuți nemuritoare,
Ființă universului întreg stăpînitoare.

Moralismul, din ce în ce mai acaparant, pe măsură ce viața se dezgolește de iluzii, iar nemulțumirile autorului capătă patina amară a iremediabilului, atinge punctul cel mai înalt în *Adevărul*, poem de aproape 800 de versuri, publicat separat, în 1843. E o scriere pretențioasă și încîlcită, un amestec nemistuit de luminism, teozofie masonică, utopie socială și critică a mora-

Scanned with OKEN Scanner

vurilor, de proză ritmată şi chemări profetice, de elocvenţă rece şi subtexte criptice. Prologul înfiripă un peisaj romantic :

Lin revărsa luceala
Argintului Selena,
Pe creştetul al stîncei,
Ce sprîncenos înalţă
Spre nori şi îi răsfrînge.

Însă imaginea se încarcă repede de un sens alegoric : clopotele bisericii bat, chemîndu-i pe credincioşi la slujbă, iar preotul, sub veghea chipurilor serafice ce privesc din aurul icoanelor, propovăduieşte lumii „adevărul". În continuare, dezbaterea de idei se substituie — în paguba poeziei — evocării plastice. Scriitorul îşi expune filozofia în largi peroraţii, cu ochii încinşi, cu vocea cînd gîtuită, cînd bubuitoare, ca un Heliade cuprins de furie oraculară, dar fără energia limbajului şi verva sa inimitabilă. Mesajul, aşadar, „adevărul" împărtăşit contemporanilor spre a-i face să-şi cunoască menirea, e democratic şi egalitarist : oamenii sînt fraţi, atît sărăcia, cît şi robia trebuie scoase în afara legii. Examenul stării sociale dovedeşte însă că în lume triumfă abuzurile şi injustiţia :

Cu numele de slobod,
Omul de cum se naşte
E-n lanţul de robie.
Lumea se mîgliseşte
Cu feluri de religii,
Cu prăvili nou cîrpite,
Cu vrednice oştiri...
...Oare ce stat e slobod
De tirana minciună ?
Sau de vrăşmaş-a lumei
Veche prejudecată,
Ori de păpuşăţia
De ranguri şi diplome...

Nedreptatea, ca un cameleon cu mii de feţe, bîntuie pretutindeni. Omul şi-a făcut din aur un zeu. Despoţii au transformat religiile în unelte. Cîrmuirile au pierdut încrederea popoarelor, căci

...lege, pravili, şcoale
Şi toate vicleniră.

Scanned with OKEN Scanner

În locul armoniei visate de minţile cele mai înalte, societatea oferă imaginea unui cîmp de exterminare reciprocă :

De tot eterogene
Materii o compun
Şi care între sine
Mereu se războiesc.

Cursul istoriei, arată scriitorul în cel de-al şaselea fragment al poemei, e un fel de „corsi e ricorsi", fiindcă, după ce demagogii îşi satisfac poftele de îmbuibare şi putere pe seama gloatelor, acestea se răscoală, dobîndesc pentru o scurtă perioadă libertatea, dar decad iarăşi sub dependenţa unui tiran :

D-ăst cearcăn al greşelii
E toată istoria.

Drumul spre „adevăr" trece printr-o iluminare morală, prin aşezarea fiinţei sub incidenţa „logos"-ului divin şi a iubirii — „gînd electric" (!) —, principiu de agregare a tot ce există :

Veniţi, să încercăm
Din starea ei de-acum (societatea, *n.n.*),
S-o ridicăm proptind-o
Pre cît ne-o fi putinţa.

. . . . . .

Democrit sau Eraclit
N-or rîde, nici n-or plînge
Dacă în noi iubirea
Va face adevărul
Să lumineze ! ! ! [126]

Sub raport literar, e mai interesantă cealaltă direcţie, de stilizare romantică, prin adoptarea de scenarii epice pline de incidente misterioase şi folosirea de efecte coloristice şi onomatopeice. E probabil că orientarea lui Iancu Văcărescu nu e străină de voga excepţională pe care o capătă balada între

1820—1840, grație, îndeosebi, lui Victor Hugo. Din piesele pe care le reține sub titlul „balade" volumul din 1848, trei corespund oarecum definiției speciei (*Peaza rea, Peaza bună* și *Ielele*), celelalte trei n-au însă nimic comun cu aceasta. E vorba de : *Potpurri* — o spirituală punere în discuție a disponibilității poligamice a bărbatului în stilul dezinvolt și frivol al secolului al XVIII-lea —, și de două satire pe tema aparențelor înșelătoare : *Netrezvia* și *Ochianul*, cea din urmă o caracterologie în format elzevir, în felul mușcător și dezabuzat al lui Antioh Cantemir. Gafa editorului (de altfel, nu singura !) care grupează sub aceeași rubrică opere profund deosebite ca scop și modalitate, are, cel puțin în cazul de față, meritul de a ne face imediat sensibilă, prin comparație, dificultatea întîmpinată de poet în trecerea de la registrul clasic, al poeziei de idei și lirism expurgat, la registrul romantic, al poeziei de atmosferă, reverberație a sentimentului și descătușare a puterii sugestive a limbajului.

Peaza rea (compusă — după cum bănuim —, ca și celelalte două balade, către 1840) încearcă prin acumularea de coincidențe și bizarerii să recupereze un înțeles ocult al desfășurării existenței umane. În calea trăsurii autorului, invitat să cineze la moșia unui vecin, apare o bătrînă vrăjitoare. Portretul ei combină eresuri populare și invenții grotești :

Fermecă lună, fermecă soare :
La mormînt urlă, cu scîrșniri plînge.
De morți cînd seul, fălci, oase strînge
Aci făclia neadormită
Despește, aprinde, cade uimită ;
Apoi se scoală, fuge nebună,
În vas de nouă frați sînge-adună,
De bătrîn cîine culcuș ia-n gheară,
Îl răsfrămîntă-n turtă de ceară.
De sînger bețe, d-alun nuiele
Frige și fierbe pe trei ulcele.
Fără zăstîmpuri toacă din gură
Descîntec, hrană și băutură.

După nedorita întîlnire, totul începe să meargă anapoda : trăsura se rătăcește printr-o pădure care ia foc ; autorul

Scanned with OKEN Scanner

pleacă singur călare, dar e surprins de o furtună năpraznică ; în cele din urmă, scăpat de urgia vijeliei, cum scăpase de aceea a incendiului, află de la o bătrînă zgripțuroaică, pe care o miluiește, că pădurea ce arsese se găsea pe propria-i moșie. Baba îi dă sfaturi cu aer doctoral :

Răbdarea este marea știință
Ce dă-nțeleptului biruință.
Omul ce sufere răni și tace
Silește striștea să i s-împace.
De vrei să-ți fie bun viitoru,
Nu lăsa muzele, nici amoru !

Peaza bună, după obiceiul lui Iancu Văcărescu de a propune alternative simetrice, vrea să arate că există nu numai momente de ghinion, cînd totul se înlănțuie în chip tragic pentru individ, ci și momente de șansă, de împliniri nesperate, pe care destinul le anunță prin tot felul de semne misterioase. Din păcate, atmosfera se destramă și aci din cauza interpolărilor discursive și a senzației inculcate cititorului că întregul e obținut prin lipirea artificială a părților. Merită reținut un peisaj vesperal, odihnitor și radios :

Soarele voios apune,
Buzele-i pre nori supune,
Focuri revărsînd măreție,
Serii dă de zi albețe.
Purces chipu-i se răstață,
Pe a lumii lină față,
Tot văzduhul s-alinează ;
E și ziuă ș-înserează.
În bolta de cer senină
Cu mii globuri, de luni plină,
Privesc tainica mișcare
Ca cum n-ar fi-n depărtare.

Remarcabilă e prima parte din *Ielele*, unde amestecul de grotesc și macabru se comunică într-un limbaj de scrîșnete, schimonoseli și invective, de o coloratură stridentă și o putere de sugestie remarcabilă. După Bogdan-Duică, sursa poeziei

ar fi în *Faust : Hexenküche* şi *Walpurgisnacht*. Nouă ni se pare că modelul imediat e *La ronde du Sabbat* de Victor Hugo :

Venez, boucs méchants,
Psylles aux corps grêles,
Aspioles frêles,
Comme un flot de grêles,
Foudre dans ces champs !

. . . . . .

Satan vous verra
De vos mains grossières,
Parmi des poussières,
Ecrivez, sorcières :
Abracadabra !
Volez, oiseaux fauves,
Dont les ailes chauvent
Aux ciels des alcôves
Suspendent Smarra ! [127]

Ca şi Victor Hugo, Iancu Văcărescu împinge la limită experienţa eliberării limbajului de sub tirania regulilor de etichetă literară. El practică o estetică a „urîtului" (nu ştim în ce măsură ingenuu şi în ce măsură conştient), pictînd diformităţi fizice şi morale, ca într-un panopticum, cu ajutorul unui vers fluid şi al lexicului de mahala, de care se va servi şi Heliade în pamfletele sale :

Una e chioară
C-un ochi de cioară ;
Alta spetită,
Mult obosită ;
Alta guşată
Tot ceartă cată ;
Alta bîrfeşte
Prea neghiobeşte ;
Una gîngavă
Stă pe gîlceavă ;
Alta bogată
Şchioapă-îngîmfată ;
Alta calică,

Scanned with OKEN Scanner

Gheboasă, mică,
Cea mai snovoasă
E ofticoasă ;
Şi cea mai bună
E cea nebună etc.

Un asemenea umor terifiant, de caricatură sinistră, bufon şi macabru, ca într-o pînză de Breugel, nu se mai văzuse în poezia românească.

Paleta sonoră înfrînge şi ea orice sfială a bunei creşteri : de mare efect este succesiunea onomatopeică de dactili, trataţi ca versuri independente şi desfăşurîndu-se în cavalcadă, ca sub puterea unui descîntec tenebros :

Chiote !
Ţipete !
Chicote !
Urlete !
Fluieră
Relele,
Danţeră
Ielele,
Capul îşi
Cleatină,
Trupul îşi
Leagănă.
Hîrîie,
Mîrîie,
Duduie,
Zguduie.
Hurur brumb ! Brumb !

Restul poeziei e neinteresant : Iancu Văcărescu îşi reia tonul de persiflaj şi probozeală, transformînd balada într-o satiră, care înfierează decăderea moravurilor, nescăpîndu-i de împunsături nici pe oamenii de litere, acuzaţi că sădesc spini şi sapă în stîncă.

Judecat în ansamblul activităţii, Iancu Văcărescu ne apare ca un poet de tranziţie, puternic ataşat crezului raţionalist şi pedagogic al luminilor, un anacreontic în punctul de pornire, pe care rapida evoluţie a gustului şi răsturnările de ierarhie literară îl iau prin surprindere, sugerîndu-i o conversiune, în

Scanned with OKEN Scanner

substanţă imposibilă. Epigonismul neo-clasic rămîne predominant, deşi creaţia sa manifestă o progresivă detaşare de epicurismul surîzător al tinereţii, o angajare în istorie, presupunînd, printre altele, conştiinţa instabilităţii instituţiilor, a declinului familiei, poate a eşecului propriu — şi o voinţă de a arunca sonde dincolo de frontierele păzite de raţiune şi bunul-simţ. E o evoluţie de acelaşi sens cu cea parcursă de Conachi şi Asachi, însă de un caracter mai dramatic, întrucît Iancu Văcărescu e mai tînăr decît aceştia, de o structură psihologică mai labilă şi trăieşte la Bucureşti, într-un mediu mai sensibilizat la nou decît cel al Iaşilor şi, în genere, al Moldovei. Deşi prin lirismul sumbru al elegiilor anticipă sentimentul de „mal du siècle" din opera lui Alecsandrescu şi Catina, deşi iniţiază poezia de exultanţă patriotică şi militantism cetăţenesc în care avea să se ilustreze Alecsandri, deşi — în fine — îl precede pe Bolintineanu în fantasticul macabru din *Mihnea şi baba* —, romantismul său rămîne incoerent şi vag iconografic, strivit de un raţionalism incoercibil. Aşa se şi explică în mare măsură de ce — poet renumit la 1815—1820, celebrat la 1830, simplu patron literar, citat dar nu citit, la 1840 —, Iancu Văcărescu intră într-o eclipsă totală la 1848, tocmai cînd îi ieşea de sub tipar colecţia completă a poeziilor.

BARBU PARIS MUMULEANU

Traiectoria operei lui Barbu Paris Mumuleanu, născut la Slatina, în 1794, din părinţi „orăşeni şi scăpătaţi", fost multă vreme logofăt în casa Filipeştilor, ilustrează drumul străbătut în mai puţin de două decenii de întreaga poezie românească. Primul său volum, din 1820 (retipărit la 1822), *Rost de poezii, adecă stihuri* e o expresie puternică a anacreontismului. În *Caracteruri* (1825), dincolo de reflecţia asupra omului moral şi clasificarea tipologică, întrezărim un efort sfios de individualizare a satirei şi de înscriere în datele realităţii locale. Cel de-al treilea volum, *Poezii*, apărut postum, în 1837, rămînînd clasic prin tehnica versului şi raţionalismul discursiv al compoziţiei, e însă, fără doar şi poate, romantic prin conştiinţa acută a dramatismului existenţei, privită ca scînteie plăpîndă între două oceane de întuneric. Temele tipice perioa-

Scanned with OKEN Scanner

dei de dezintegrare a comunității patriarhale : solitudinea, moartea, nestatornicia fortunei, natura ca refugiu și rezonator, acțiunea devastatoare a timpului, sensul destinului uman — sînt abordate aci într-un spirit grav, fără iluzii, dar și fără dezesperare, fiindcă poetul e un suflet cucernic, dispus să creadă că ceea ce pare absurd își are justificarea în planul arhitecturii divine și că religia oferă un liman de salvare tuturor celor răniți în luptele vieții. [128]

În remarcabila prefață pe care o scrie pentru volumul din 1837, Heliade recapitulează etapele evoluției poetului. Lipsit de instrucție sistematică, dar aprins de patriotism, sensibil la frumos și iubitor de literatură, Mumuleanu descoperă în casa patronului său Constantin Filipescu, pe lîngă *Alexandria*, *Istoria lui Arghir* și alte scrieri din domeniul colportajului, două opere care demonstrează aptitudinile limbii și-i stîrnesc vocația : *Gramatica* lui Ienăchiță Văcărescu și traducerea lui Iordache Slătineanu din Metastasio, *Ahilefs la Skiro*. Poeziile lui Iancu Văcărescu, cunoscute în còpii manuscrise, „fură un alt model și îndemn care abdică în oarecare chip și însuflă de un entusiasm mai nalt duhul autorului". Dar — detaliu interesant — „trebuința de a înțelege pe *Ahil în Skiro* și *Primăvara amorului* l-a făcut să întrebe pe oricine socotea destoinic a-l lumina asupra zeilor păgînătății, care i-a ațițat dorința de a cunoaște mitologia, unde a aflat îndestulă hrană pentru duhul său poetic". În acest climat, primele producții ale lui Mumuleanu sînt „niște mici madrigale și elegii amoroase".

Ciocnirea cu asprimile vieții îl vindecă repede de iluzii și imprimă creației sale o direcție mai serioasă. Momentul de șoc pare a fi fost — după relatarea lui Heliade — dizgrația brutală în care cade protectorul său, Filipescu, trimis în surghiun la Bucov de domnitorul Caragea. Departe de zarva cetății, în peisajul maiestuos și deșert al locului de exil, unde Mumuleanu își însoțește patronul, „mîhnirea și meditațiile sale își aflară locul lor cel favorabil în mijlocul unii naturi încungiurate de munți, de văi, de dealuri, la șiroiul și murmura apelor, în umbrele pădurilor și la vederea cea zîmbitoare a cîmpiilor". Inspirația își extinde sfera căutărilor, lirismul se aprofundează. „Amorul dete loc durerii și melanholiei, și zborul poetului fu în oarecare chip mai înalt și mai filozofic". Scrie elegii, apoi o odă la moartea stăpînului său și o altă odă cu prilejul înfiin-

țării școlii românești de la Sfîntu Sava, publicată în fruntea unei broșuri apărută — zice-se — la 1817, dar pe care n-o cunoaștem.

Evenimentele anului 1821 au și asupra lui Mumuleanu un efect răscolitor. „Epoha revoluției — ne spune Heliade — îl făcu și mai mult a se scîrbi asupra nelegiuirilor omului și scrise *Plîngerile patriei* și *Haracterurile*". „Muza melanholică și tînără îl părăsi — adaogă încă editorul — și îmbrățișă satira". Ulterior, poetul, care rămîne după moartea lui Constantin Filipescu fără un rost sigur și trăiește în indigență, de-abia reușind să-și hrănească familia, suie încă o treaptă, apropiindu-se de noua literatură romantică, al cărei spirit îi satisface, se vede, exigențele intime. El se întoarce spre religie, într-o sete, nu atît de mîntuire, căci nu-l apasă conștiința păcatului, cît de transcendență și stabilitate, de depășire a mizeriilor existenței și aflare a unui refugiu invulnerabil în fața asaltului furios al valurilor vieții. Religia „începu a încălzi a lui inimă și a hrăni ale sale cugetări poetice într-un chip mai nalt și mai vrednic de poezia veacului nostru. *Nopțile* lui Young, *Meditațiile poetice și religioase* ale lui Delamartine aținără în poetul nostru dorința de a se lua după acești mari poeți." Culegerea postumă de poezii din 1837 materializează astfel stadiul final atins de scriitor. El este romantic prin inimă, dar clasic prin inerțiile condeiului. Tocmai această structură ambiguă îl face reprezentativ pentru elanurile și inhibițiile mișcării literare născute în ambianța deceniului al treilea. [129]

Din primul volum al lui Mumuleanu, *Rost de poezii, adecă stihuri*, prefața reține cu deosebire atenția, ea situîndu-se sub raport teoretic pe un plan superior versurilor propriu-zise, prin aceea că prelimină o concepție despre lirism debarasată de rigorile ortodoxiei clasice. După ce trece sumar în revistă pe marii poeți ai lumii („elinești" : Aristofan, Euripid, Esiod ; apoi latini : Virgiliu și Ovidiu, și francezii : Racine și Boileau), acordînd întîietatea lui Homer („vîrf poeților și în toate veacurile") Mumuleanu vine la chestiunea capitală : ce este poezia ? Răspunsul privilegiază sensibilitatea în detrimentul rațiunii și factorul spontan în detrimentul celui artizanal. Scriitorul pornește de la prioritatea pasiunilor : „Această faptă a poeziii nu este alt decît o mișcare a simțirii, o patimă sufletească și o naștere a fandasii. Acel năluc al minți pătimind de un ce țese idei și păreri, alcătuind stihuri după patimi și înălțimea

Scanned with OKEN Scanner

duhului." După această primă aproximare romantică, vehiculînd conceptele de „simțire", „patimă sufletească", „fandasie", urmează a doua : „La această materie, rîvna cea firească și duhul covîrșește știința. Știința este numai pentru buna podoabă, iar nu și pentru mult ajutoriu. Unde duhul fierbe ca o smoală, ajutoriul este firesc, numai gustul lipsește." Cu alte cuvinte, „știința" sau „gustul" nu pot înlocui geniul, ci intervin doar ca să-i corijeze și să-i șlefuiască țîșnirea eruptivă.

În continuare, Mumuleanu enunță o altă idee prețioasă : înrudirea dintre poezie și muzică : „Eu numind stihuri și poezii, nu zic alt decît un organ muzicesc, lucru cel mai pătimaș și mai simțitoriu la fire". Între cele două arte există o similitudine funcțională : „Aceste deopotrivă au putere a domoli verice inimă împietrită". Dar ele se și interferează : „La muzică se întrebuințează stihuri, și la stihuri muzică. Nu este ureche, nici suflare a nu simți puterea aceștii mișcări."

Deși, din cauza expresiei sumare, ideile lui Mumuleanu nu pot fi raportate la un izvor precis, formularea lor neavînd o amprentă personală, avem totuși impresia că ele denotă un contact cu *Cursul de retorică* al englezului Hugues Blair, binecunoscut la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, sau cu opera unui discipol, de pildă Vardalah, profesor la Academia de la Măgureanu pe la 1815—1820, asupra căruia a atras atenția D. Popovici. Avantajat de a nu conceda unui gust tiranic și de a nu fi, ca Marmontel, prizonierul unui dogmatism estetic intrat în reflexele de bună companie ale lumii literare, trebuind — pe de altă parte — să înglobeze în sistemul său pe Shaskespeare și pe Ossian, ultima revelație a secolului, Blair e un spirit cu mult mai degajat de prejudecăți decît oricare dintre teoreticienii francezi contemporani. Cu simțul său practic solid de insular, care se încrede mai mult în experiența empirică decît în deducțiile rațiunii, el e unul dintre cei ce contribuie major, deși nu într-un fel spectaculos, la subminarea idealului clasic și deschiderea spre noile experimente literare ale veacului.

În lecția a XXXVIII-a a *Cursului de retorică* (utilizăm ediția a doua, din 1821, a traducerii lui Pierre Prevost), Blair critică pe cei ce caută specificul poeziei în „ficțiune" sau în „imitație". Definiția cea mai completă și mai exactă ar fi, după el, următoarea : „limbajul pasiunii sau al imaginației însuflețite (animée) ; limbaj subordonat aproape totdeauna unei măsuri

Scanned with OKEN Scanner

regulate". Ceva mai departe, Blair insistă asupra interdependenței dintre poezie și muzică : „Omul se naște poet și muzician ; același entuziasm care a născut stilul poetic a sugerat o melodie adecvată, sau modulări de sunete convenind diverselor emoții de bucurie sau tristețe, de admirație, iubire sau mînie. Există în sunete o putere secretă, datorată în parte naturii, în parte obișnuinței și analogiei, care acționează asupra imaginației, emoționează, mișcă inima, devine o sursă de reală încîntare pentru oamenii cei mai sălbatici. Muzica și poezia au, așadar, aceeași origine ; s-au ivit în aceleași circumstanțe ; au fost asociate în cîntec și, atîta vreme cît unirea lor a durat, au tins să-și sporească reciproc influența". Cît privește distincția între „geniu" și „gust", ea e destul de frecventă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Blair nefăcînd decît să repete, ca atîția alții, că „talentul, sau aptitudinea de a excela într-un domeniu oarecare e un dar al naturii", pe care „arta și studiul îl perfecționează, dar nu-l pot înlocui". După cum se observă, afinitatea între aceste idei și opiniile susținute de Mumuleanu e totală, ceea ce face verosimilă ipoteza unui împrumut din Blair, direct sau printr-un intermediar grecesc (cu excepția posibilă a ultimului punct, referitor la superioritatea geniului asupra meșteșugului, prea general ca să fie localizabil cu certitudine).

În încheierea interesantei sale prefețe, Mumuleanu face o mărturisire prețioasă. El recunoaște a nu fi avut posibilitatea să-și cultive talentul : „creșterea m-au supus ticăloșiilor". Poezia sa e, de aceea, mai mult rezultatul instinctului decît al artei. Un singur autor i-a servit de exemplu : „Nimic alt ajutoriu din streine limbi nu am de a împuternici condeiul, decît o lirică a lui Athanasie Hristopul, acestuia la unele din bucăți am fost următoriu, precum și acesta lui Anacreon". [130]

Volumul din 1820 e, în adevăr, pus sub semnul anacreontismului lui Hristopulos. Numai două poezii, un imn *Pentru mărirea omului* și o *Odă rîvnitoare spre învățătură*, se plasează în afara acestui cadru tematic, cea dintîi omagiind, în spiritul luminilor, activitatea industrioasă a omului, cealaltă, în spiritul Renașterii transilvane, deschiderea școlii lui Lazăr. *Oda*, îndeosebi, prin avîntul patriotic și sacralizarea culturii — ca mijloc suveran al ieșirii din înapoiere a românilor —, merită

Scanned with OKEN Scanner

o mențiune specială. Versificarea e plată, mecanizată de cadență, un discurs pus în rimă, dar poetul se înfierbîntă aievea vorbind de ivirea „veacului nou", de necesitatea de a pune capăt „defăimării" și de a învinge „lenevia" :

Am căzut, să ne sculăm,
Și de eram întinați,
Acușa să ne spălăm
Și să fim iarăș curați.
Nu în veci să rămînem
Cu ponoase lepădați,
Ci să silim cît putem
Să nu fim tot defăimați.

Toate neamurile s-au înălțat prin cultivarea științelor :

Toți prin științe s-au mărit
Și slava ș-au înălțat,
Ajungînd la bun sfîrșit
Prin adevăr luminat.
Acum și noi să sărim
Din ceea ce ne aflăm,
Grăbind să ne poleim
Prostia s-o lepădăm.

La întemeierea învățămîntului și difuzarea luminilor trebuie să contribuie toate categoriile înstărite :

Stări, boieri, negutitori,
Toți să îndeletnicim
Cu mijloace și ajutori
Patria s-o folosim.
Datoriei strămoșești
Ni se cade să urmăm
Cu daruri duhovnicești
Pururea s-o ajutăm.

În restul volumului, nu găsim decît anacreontice, însă într-un stil care trivializează lăutărește inspirația erotică sau bahică, apropiind-o de cîntecul de lume agreat în periferia bucureșteană. Din Christopulos, discipolul român preia numai

Scanned with OKEN Scanner

temele şi filozofia hedonistă, fără a-şi asimila graţia, eleganţa înflorită şi curtenia uşor ironică a poetului grec, atît de celebrat în saloanele fanariote. Mumuleanu se exprimă frust :

Mult, puţin cît să trăiesc,
Ce-mi place voi să iubesc,
La amor nu pui hotar,
Să petrec lumea-n zadar.
Nu voi să mor jindios,
De amor să n-am folos.
Voi să trăiesc răsfăţat
Şi să moriu amorezat.

„Bahicele" aduc pînă la un punct cu „cîntecele de pahar, ale lui Anton Pann din *Îndreptătorul beţivilor :* au aceeaşi vervă jovială, nu însă şi inventivitatea argotică a acestora :

Voi să beau, să fiu beat mort,
Inimă rea să nu port,
S-aud capul scîrţîind,
Şi ploschiţa gîlgîind,
Să beau, să strig, să răcnesc,
Să cînt, să mă veselesc,
S-aud vinul bîjbîind,
Griji şi gînduri mai lipsind,
Că din somn cînd mă trezesc,
Gîndurile mă-nteţesc,
Iar dacă-ncep la rachiu,
De necazuri nu mai ştiu.

Cel de-al doilea volum, *Caracteruri* (1825), începe printr-o lungă *Procuvîntare*, unul dintre textele cele mai caracteristice pentru gîndirea luministă a deceniului al treilea, de care am avut ocazia să vorbim în detaliu mai sus. Partea propriu-zis literară a cărţii conţine portrete satirice, după vechea metodă a clasificărilor tipologice a lui Teofrast, renovată de La Bruyère, în sensul inoculării unor elemente de critică a moravurilor contemporane în substanţa personajelor care încarnează ridicole sau vlcii general omeneşti : „linguşitorul", „ipocritul", „nobilul vechi şi sărac" etc. Impulsul lui Mumuleanu, dacă nu şi modelul său, trebuie căutat totuşi în literatura neogreacă, unde caracterologiile constituie, la sfîrşitul secolului al

Scanned with OKEN Scanner

XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, un gen frecvent cultivat. „Între 1783 și 1818, apar două traduceri și două imitații ale *Caracterelor* lui Teofrast" — scrie C. Th. Dimaras. Dintre acestea din urmă, *Caracterele* lui Dimitrios Darvaris (1795) și ale lui Harissios Megdanis (1818) încearcă să circumscrie critica și să dea „o imagine vie a epocii", deci cam ceea ce urmărește și Mumuleanu. [131]

În adevăr, scriitorul arată limpede în *Procuvîntare* că scopul său e de a îndrepta și a povățui, prin scoaterea la iveală a racilelor și metehnelor societății românești, însă fără să exagereze și fără să caute pricină cuiva anume. El insistă asupra autentlcității tabloului pe care-l înfățișează : „ceea ce am scris aceia să veade". Ca orice moralist care transcende planul răfuielilor personale, nu-i nominalizează pe cei criticați, dar ocolește ficțiunea. Chiar și grija de a preîntîmpina obiecțiile celor luați în răspăr confirmă că tipologia *Caracterelor* acoperă o realitate locală. „Am luat îndrăzneală de am scris aceste obiecturi satere — declară scriitorul — prin care arăt osebite caracteruri și rele năravuri, nu defălmînd neamul și persoanele oamenilor, ci deferitele caracteruri, pentru că eu nu zic că este Constandin, Alecsandru, Frideric, Vlaicu, sau Maria, ci numai pe singură patimă o defaim". Cu toate aceste precauții, el se teme de imputări. „Cel rușinați de patimă" îl vor „defăima" și „ponoslui", zicînd „cum că numai eu unul m-am aflat carele voi să dau sfaturi și să îndreptez pe oameni dintr-atîta lume..., pentru că la noi sînt oameni mari numai bogații și cei cu stare, iar cei ce știu ceva ș-au talanturi, neavînd acestea, nu sînt oameni mari". „Cei zaluji de capriție" vor spune că nu e calificat să scrie de vreme ce n-a învățat nici științele, nici filozofia, „nicl multe limbi". Și mai amarnic se sperie ca „muierile... să nu rădice și rebelie" asupră-i. Răspunsul la aceste critici prezumtive e unul singur : exactitatea picturii. El, Mumuleanu, n-a născocit nimic, portretele lui sînt după natură : „Eu fac judecător pe oricare damă simțltoare să judece și cele din prozăcut și ceale din obzăcut, și *de nu vor fi adevărate toate zisele mele*, atunci mă mulțămesc a fi socotit de cel mai rău flecar". [132]

Fidelitatea față de realitate, pe care Mumuleanu o revendică stăruitor, e pînă la un punct disimulată de metoda sa clasicizantă. Dar nicl tehnica discursivă a lirismului, nici modalitatea impersonală a imaginii, nici măcar tendința de a sacri-

Scanned with OKEN Scanner

fica detaliul concret în favoarea generalului abstract nu anulează infuzia de viaţă autentică manifestă în tot lungul operei. „Clasicismul", în sens strict tipologic, e fragil şi superficial, izvorînd mai degrabă dintr-o indigenţă decît dintr-o intenţie. Nu observaţia locală lipseşte, ci facultatea de a o traduce plastic. Oricum, o lectură atentă dezvăluie tabloul claselor de sus, în momentul dislocării vechilor structuri ale atotputerniciei feudale, cînd privilegiile îşi pierd orice acoperire etică, iar spiritul critic al oamenilor de rînd devine agresiv.

Lumea *Caracterelor* e a boierimii şi a clientelei boiereşti, o lume coruptă şi insalubră, în care degradarea relaţiilor umane a atins o limită extremă. În fruntea piramidei sînt „cei mari" — cum îi denumeşte eufemistic poetul —, nişte feneanţi, incapabili, cupizi, capricioşi, plini de trufie faţă de plebe, nejustificîndu-şi prin nimic titlurile şi prerogativele :

Precum ceriul de pămînt,
Aşa ei de cei mici sînt
Toţi trîndavi, toţi lenevoşi,
Nestatornici, furtunoşi,
N-au ei fapte bărbăteşti,
Toţi au minţi copilăreşti.

Îi supără adevărul, fac binele numai pentru slavă şi dacă nu e costisitor, îşi poartă pe drumuri solicitanţii :

Ei gîndesc că nu-s născuţi,
Ci din cer de sus căzuţi,
De a fi poruncitori,
Celor mici stăpînitori.
Iar acei mici sînt născuţi
Numai pentru ei făcuţi
Pe cei mici îi socotesc
Viermi, nu oameni ce trăiesc.

Ziua întreagă se plimbă cu caleştile, gata să zdrobească pe cei ce nu se trag destul de repede în lăturl, noaptea o petrec în desfrîu şi la joc de cărţi. Sînt ingraţi, sperjuri, farisei, n-au sfînt nici prietenia, nici rudenia, nici credinţa.

Linguşitorii sînt clocoii, maiştrii în arta insinuării şi a flateriei, care pîndesc încă de dimineaţă pe la uşi, întrecîndu-se cu servitorii în temeneli şi slugărnicie. Cînd stăpînul se deş-

Scanned with OKEN Scanner

teaptă, „intru-ncet și strînși la piept", se aferează, „se fac hainele că-i șterg", „o muscă de văd gonesc", îl tălmăcesc visele, apoi se pun să clevetească, intrigînd și minținд, ca să intre în grațiile patronului.

Să fie norodul cît
De dări multe amărît,
Ei zic că e mulțumit
Și petrece fericit.

Nobilul făcut și neînvățat e mîndru, vanitos, se crede coborît cu hîrzobul din cer. Ceea ce-l frămîntă e cum să scoată ochii cu hainele, blănurile și echipajele sale, deși adevăratul ighemonicon stă în calitățile sufletești :

Nobleța d-o căutăm,
Noi în suflet o aflăm
Nobil este adevărat
Cine e blînd și-nvățat.
Cine e politicos
La toate, cu toți voios,
Cine e priimitor
Lesne cu toți vorbitor,
Drept, cinstit, la toți smerit,
De patimi nestăpînit ;
Iar nu-n alte vrednicii,
Or în dări multe de mii,
Că cu mii pot și măgari
A să face nobili mari.

Fără îndoială, această mică „hristoitie" e un auxiliar superflu al tabloului de moravuri, însă vocația pedagogică a lui Mumuleanu, ca a tuturor luminiștilor din deceniul al treilea, era atît de puternică, încît ea înghițea pur și simplu „literaritatea" : denunțarea oricărui cusur devenea un pretext de predică, orice constatare negativă, prilejul de a aplica „doftoria învățăturii și a bunelor sfaturi".

Nobilul vechi și sărac e portretizat în același spirit, la fel și „bogatul mojic", „scumpul", „lăudătorul" „flecarul". Unul se zbate să-și acrediteze excelența arborelui genealogic ; altul încearcă să se țină în curent cu moda făcîndu-și casă după tipicul apusean, cu orangerie, sculpturi pe acoperiș și... paratrăsnet(!); cineva își dă aere, pălăvrăgind ca un erou al lui Caragiale

Scanned with OKEN Scanner

despre volajuri efectuate doar în gînd şi raporturi imaginare cu tot felul de obraze simandicoase ; toţi se aseamănă prin egoism, venalitate, trufie, aroganţă, dorinţă de chiverniseală şi lipsă de scrupule. Femeile se înnebunesc după toalete, sulimanuri şi noutăţi ale modei. Ele cochetează fără sfială :

Unde văd tineri galanţi,
Frumoşi, modeşti, figuranţi,
Ele se tot nebunesc
Mai tare se ismenesc.

Pudicul Mumuleanu se îngrozeşte de lectura lor, totuşi atît de inocentă dacă avem în vedere că „romanţurile ce le smintesc" nu sînt decît naive „bergerii", care combină dragostea, aventura şi galanteria într-o rusticitate de operetă. Supărat, el constată că:

Nu citesc lucru moral,
Ci vrun roman pastoral.

Mefient, poetul denunţă eterna dupllcitate a femeii :

S-arăt toate-ntr-un cuvînt
Juno, Penelop că sînt,
Dar oricum s-ar arăta,
Vericare e Dalila !

Caracteristică e importanţa atribuită banului în structurarea relaţiilor sociale : el apare — cum şi efectiv tindea să devină, datorită ritmului rapid al dezvoltării economiel de piaţă — drept instrumentul efectiv al puterii. Într-un loc, Mumuleanu redă astfel sfaturile unui părinte arghirofil către fiul său :

Zice, fiule, să creşti,
Averea să ţi-o-nmulţeşti,
Că dacă vei fi bogat
Tu eşti prinţip luminat,
Tu eşti graf, tu eşti marchez,
Oriunde cu cinste şezi,
Tu pe jos ş-în echipaj,
Unde mergi eşti cu curaj,
Tu eşti nobil şi baron,
Eşti ritor ca Ţiţeron,
Tu eşti cel mai învăţat,
Tu eşti marele Socrat.

Scanned with OKEN Scanner

Două învinuiri revin mereu, cu o frecvență obsesivă, în veritabilul rechizitoriu pe care Mumuleanu îl face claselor suspuse : incultura crasă și disprețul fără pereche față de vulg.

Ce vită, ce dobitoc,
Omul bogat cu noroc !
Nu e alt acest bogat
Decît un bou ne-nvățat.
Umblă, s-arată fălos,
Ca un taur în gît gros,
Umblă pe nas pufuind,
P-alți nimic socotind.

Face impresia că asemenea rînduri nu pot fi străine de umilințele pe care scriitorul trebuie să le fi îndurat sau la care va fi fost martor, în calitatea sa de logofăt boieresc. Exasperarea poetului pare a-și găsi originea într-o frustrație, cu atît mai intens resimțită, cu cît idealul revigorării etice a existenței naționale trecuse, după 1821, pe ordinea de zi.

În parte pamflete, în parte „fiziologii", în parte studiu de caractere, poeziile lui Mumuleanu de la 1825 constituie o operă militantă — după cum însuși scriitorul o arată limpede în prefață —, o operă de participare efectivă la bătălia de idei a momentului. Clasicismul ei este sui-generis, subminat de realismul observației, de cheltuirea afectivă a autorului și de naturalismul limbajului (care reproduce, fără criterii selective, particularitățile lexicale, morfologice și sintactice ale limbii vorbite).

Cel de-al treilea volum al lui Mumuleanu, apărut postum, în 1837, cuprinde 27 de poezii (în afară de cîteva epitafe, „orații" și „bileturi"), compuse între 1825—1835. Caracteristica lor e contrastul vădit între potențialitatea romantică a temelor și incongruența expresiei, cu alte vorbe, între elanurile inimii și aripile de plumb ale versului. Prin inspirație, volumul se situează în plin preromantism și romantism ; el ne oferă un „rendez-vous" de *motive* tipice : „muntele", „toamna" (sub ipostaza funerară), „noaptea", „luna", „mormintele", „patria" și de *atitudini* nu mai puțin definitorii : meditația melancolică, veghea nocturnă, reculegerea și credința, sentimentul timpului ireversibil. Totuși, din punctul de vedere al manierei, autorul se menține, ca și în *Caracteruri*, uscat, conceptual, discursiv, liniar, dibuind anevoie limbajul efuziunii și al detaliului indivi-

Scanned with OKEN Scanner

dualizant. Desigur, o serie de accente noi se concretizează şi în planul formei ; în cîteva rînduri, romantismul pare efectiv să-şi contureze silueta ; în genere însă rezultatele rămîn hibride datorită unui soi de „reflex clasicist" imposibil de depăşit.

Tot atît de moralizator ca şi în *Caracteruri*, pe linia luminiştilor din deceniul al treilea, care puneau pe primul plan al activităţii cărturăreşti problema formăril omului nou, Mumuleanu nu face altceva, într-o bună parte a volumului din 1837, decît să versifice predici şi să celebreze virtuţile aşezate la temelia operei de asanare etică a societăţil : adevărul, nădejdea, religia, iubirea de patrie, caritatea, prietenia. O poezie îl portretizează pe „virtuos", omul cu conştiinţa curată şi cugetul senin, care refuză deşertăciunile vleţii şi nu se teme de răsturnările fortunei :

Pompa, slava cea deşartă, ochii săi nu-i amăgesc,
Nici primejdie, nici moarte, pre dînsul nu-l îngrozesc.
La primejdii se mîngîie cu Regul şi cu Socrat
Pre Tit, Aristid priveşte, stă de ei încunjurat.

. . . . . .

Ce Saturn bătrînul face, toate-i sînt lui în zadar,
Orice-nalţă şi se strică, toate nimic i să par
Cîte-s vremii jucărie pre dînsul nu-l amăgesc,
Nu cruţă nici fericire, nici rele nu-l străşnicesc.

Prieteşugul e un ecou din Young, reproducînd într-o transcripţie liberă idei din noaptea a doua (tînguirea lui Filandru), unde prietenia e preamărită ca o întrupare a sociabilităţil, ca o victorie repurtată împotriva solitudinii şi a izolării. Chiar dacă Mumuleanu s-a servit de versiunea franceză a lui Letourneur, el a cunoscut şi traducerea lui Simion Marcovici. Dovadă e finalul poeziei :

Prieteni acel ce n-are,
Şi de tine e lipsit ;
Fie monarh cît de mare,
Tot nu este fericit,

care parafrazează următoarele versuri integrate de S. Marcovici în traducerea sa :

Un prieten preţuieşte decît comoara mai sus.
Un monarh n-are nimica, dacă inimi n-a supus.

Scanned with OKEN Scanner

De un mai mare interes este *Începutul omului și starea orășenească*, în care poetul întreprinde o critică în spirit rousseauist a civilizației, opunînd orașului corupător fericirea stării de natură. Orășeanul lui Mumuleanu îl anticipă pe cel din zilele noastre, fiind un individ alienat de tirania exercitată de propriile-i născociri ; el trăiește într-o lume de injustiție, disimulare, rivalitate acerbă, într-o agitație infernală și fără sens, care-l înglodează în mizerie morală și-n insatisfacție. Peisajul urban, care se străvede printre rînduri, nu e desigur al orașului tentacular din secolul al XX-lea, dar nu mai e nici al tîrgului patriarhal, de care vorbea d-na de Reinhard, la 1806; antrenat în vîrtejul prefacerilor, Bucureștiul cunoaște deja o viață economică intensă :

Tîrgoveții pînă-n zioă,
Ulițile le străbat,
Alerg după spiculații,
Ca cîinii după vînat.
Ziua, noaptea, huet, zgomot,
Oameni gloată-mbulziți,
Ulițile toate pline,
Umblu parcă-s rătăciți.
Cară și calești, carîte,
Cai, armăsari nechezînd,
Tropăituri, strigări, larmă,
Desfrînați droșci alergînd.

Îndepărtarea de natură l-a făcut pe om nefericit, pe de o parte, fiindcă fiecare progres pe calea civilizației a fost plătit cu noi griji și cu o nouă perversiune morală, pe de altă parte, fiindcă nu există nici o limită în satisfacerea trebuințelor, și deci împlinirea unei nevoi naște o alta mai imperativă și mai greu de rezolvat :

Hiară, dobitoace, gadini,
Jivini, păsări cîte zbor,
Să bucură de natură,
Mulțumite-n soarta lor.
Iar omul, nenorocitul,
Aflîndu-și cîte-i lipsi,
Nu-l mai încăpu coliba,
Palaturi mai mari pofti.

Viaţa de oraş destramă egalitatea naturală a oamenilor, pe unii îi transformă în servi, pe alţii în stăpîni ; cei din urmă asupresc, asmut popoarele unele împotriva altora, comit abuzuri :

Noroadelor leagă sarcini,
Fac ce le stă voia lor,
Lipseşte milostivirea,
Nu este la dînşii dor.
Prinţii subt masca credinţii,
Noroadele amăgesc.
Le dezbracă d-al lor bine,
Sîngele lor li-l jertfesc.
Cu a patriei numire,
Prinde pre tineri legaţi,
Îi duc la măcelărie,
Ca pe nişte vinovaţi.

În treacăt, Mumuleanu îşi exprimă compasiunea pentru cei închişi, remarcînd că

Temniţele geme pline
De mulţi şi nevinovaţi,
Asupriţi fără dreptate,
Gem acolo aruncaţi.

Concluzia e că fericirea se află într-un raport invers proporţional cu gradul de civilizaţie :

Astfel să făcu pre sine,
Omul prea nenorocit :
Iar cît trăi-n simplitate
Fuse foarte fericit.

Suflet cucernic, Mumuleanu nu face divinitatea responsabilă de existenţa răului în lume. Dimpotrivă, lipsit de orice veleitate titanlană, poetul acceptă cu resemnare verdictele providenţei şi se străduie să le justifice, argumentînd că ceea ce pare ilogic spiritului mărginit al omului e de fapt rezonabil din perspectiva lui Dumnezeu. În acest sens, poezia *Omul* (care utilizează, în mod excepţional, ca şi *Virtuosul*, un vers lung,

Scanned with OKEN Scanner

decapentesilabul trohaic al lui Beldiman şi Pogor) e dintre cele mai semnificative. Ideea e că misterul existenţei umane e de nepătruns. Raţiunea nu se poate descurca între alternativele care o confruntă : pe de o parte, omul pare a fi stăpînul creaţiei, pe de alta, o efemeră fărîmă de pulbere ; contingenţa şi necesitatea se amestecă în proporţii indicibile în destinul său, antrenînd înălţări şi prăbuşiri la fel de surprinzătoare ; el încarnează în acelaşi timp capriciul şi statornicia, viciul şi virtutea, smerenia şi orgoliul ş.a.m.d.

Uzînd de antiteză, procedeu pus în valoare de romantici, recomandat insistent de Victor Hugo în prefaţa la *Cromwell*, Mumuleanu înşiră într-o lungă desfăşurare tabloul simetric al dobîndirilor şi avatarelor omeneşti, ca pentru a demonstra inutilitatea oricărui efort de a ne înţelege menirea :

Omul este cea mai mare taină, lucru de mirat :
Pătimeşte, stăpîneşte, este rob, este-mpărat,
Născoceşte, să-ngîmfează, umblă, s-arată sămeţ,
Vine ceas de se smereşte, al său duh aer măreţ
El acest tot stăpîneşte, el este cel mai lipsit,
El este-mpărat şi slobod, el de legi este smerit.
El e plin de sămeţie, el este cel mai fricos,
El lesne toate pofteşte, el e cel mai săţios,
Plin de nestatornicie, lesne foarte schimbător,
Cînd s-arată-nţelept foarte, cînd nebun spulberător,
Cît este omul de mare ! cît e iar de ticălos !"

Concluzia este de un fidelism inalterabil :

Stăi, dar, suflete,-ncetează, mai mult nu te cerceta !
Nu te mai mira de tine, nu-n dăşărt te tulbura,
Nu te munci nebuneşte, nu fii în veac jinduos !
Gînduri mintea cîte-ţi schimbă toate sînt făr de folos !
Una tu numai slăveşte, într-aceasta aibi temei,
Aibi în minte-ţi nemurirea, lasă, fugi d-alte idei !
Fiinţa ta şi schimbarea nu ţi-e dat ţie să ştii,
Al tău arhitecton ştie, unde-i să te muţi să fii.
Datoria ta dar este p-al tău stăpîn să-l măreşti,
Joacă rola ce ţi-e dată aici cît vremelniceşti !

Scanned with OKEN Scanner

Prosternarea în faţa cerului şi euforia credinţei iau accentele imnului de preamărire şi slavă în *Cîntare lui Dumnezeu* şi *Amor către Dumnezeu* :

Cine m-au făcut, ce putere ?
Nu tu naltă prevedere ?
Negreşit tu, vecinicie,
Mai tras din nimicnicie !
Ah, voinţă ! Ah, iubire !
Cunosc a ta-ndatorire,
Şi m-aduc singur pre sine,
Jertfă, arderi pentru tine,
Ţie mă cunosc dator,
Pentru tine voi să mor.

Crezînd în viaţa veşnică şi dispus să considere existenţa terestră drept o „vale a plîngerii", Mumuleanu nu e revoltat de absurditatea morţii. Meditaţia pe morminte, pe care romantismul o preia într-o formă mai suplă şi mai puţin raţionalizată decît cea introdusă în secolul al XVIII-lea de Gray, Hervey şi Young, e abordată de Mumuleanu în spiritul vechii literaturi omiletice. Sforţîndu-se să desfolieze viaţa de orice iluzie, el vrea să umilească trufia oamenilor şi să fortifice în ei îmboldul spre virtute. În treacăt e evocat vechiul motiv ovidian „ubi sunt ?" :

Unde e sila lui Xerxes,
Solomon ce s-a făcut ?
Unde este Alecsandrul ?...
Ca un vis toţi au trecut,
Tot aici se mărgineşte,
La toate aici hotar ;
Toate ce lucrează omul,
Sînt deşărt, sînt în zadar !

Poezia nocturnă şi selenară e încă oratorică şi gesticulatorie. Cu toate astea, sub elocvenţă se destăinuie cînd şi cînd tresărirea de emoţie a unui suflet. Începutul *Nopţii* e pompos, în stilul neo-clasic, amator de personificări, pe care-l ilustrează Gray însuşi. Noaptea ne apare instalată „pe un tron de abanos" ; ea îşi întinde „schiptrul" peste lume, goneşte soarele cu o mişcare rezolută a mîinilor şi „presară" pretutindeni întune-

Scanned with OKEN Scanner

ricul. O imagine sparge însă convenţia : a poetului, singur de veghe între oamenii ce se odlhnesc şi între animalele „spăimîntate de tăcere", conversînd cu veşnicia :

Atunci poetul d-o parte,
Tras, priveşte, stă uimit.
Se miră de-nţelepciunea
Celuia ce le-a zidit.
Ne-ntovărojit de nimeni,
Şade singur spăimîntat ;
A nopţii-ntunericime,
Pre dînsul l-a luminat,
Fantazia lui sburdată,
Stă, pîndeşte socotind,
Ne-ncetat el pătimeşte,
Şi se află chibzuind.

În aceste versuri e poate un ecou din Young (tr. Letourneur, noaptea XII) sau din *La prière* a lui Lamartine :

Et quand la nuit, guidant son cortège d'étoiles,
Sur le monde endormi jette ses sombres voiles,
Seul, au sein du désert et de l'obscurité,
Méditant de la nuit la douce majesté,
Enveloppé de calme, et d'ombre, et de silence,
Mon âme, de plus près, adore ta présence ;
D-un jour intérieur je me sens éclairer,
Et j'entends une voix qui me dit d'espérer. [134]

Luna, care „domoleşte" a „nopţii grozăvie", e implorată să se arate în toată strălucirea şi să nu se ascundă printre nori. În final, tonul devine aproape şăgalnlc :

Scumpă şi iubită lună,
Fii aproape de pămînt,
S-auzim oblu pîn frunze,
Sunetul acel de vînt.
Să vedem pre Pan că vine,
Pre bătături fulgerînd,
Şi pre Ceres laolaltă
Împreună toţi jucînd.

Muntele — descoperit ca „motiv" de preromantici — e pentru Mumuleanu o dovadă că marele „arhitecton" (cuvîntul e des folosit de Letourneur în traducerea *Nopţilor* ; ex. : n. XX, t. II, p. 116) nu a lăsat nimic la întîmplare : fiecare amănunt al peisajului — stîncă, jghiab de scurgere a apelor, formă de vegetaţie — se integrează unităţii ansamblului şi serveşte un scop :

Aici acest arhitecton
În stînci bolte a săpat,
A vrut numai ca să fie,
Şi toate s-au înformat.
Stîncile spre lăcuinţă,
Hiarălor el le-a făcut,
Şi d-a sa tărie mare,
Lumea toată s-a umplut.
Aci limpede fiind cerul,
Nori din pisc nesocotit,
Es d-odată tot seninul,
Fumegînd l-au coperit.
Un braţ nalt, o mînă mare,
Aceşti munţi mari i-a lucrat.
C-o analogie-naltă,
Pămîntul l-a-mpopistrat. (sic !) [135]

Poezia anotimpurilor învederează două tendinţe : una, în *Primăvara,* pare a se situa în continuitatea lui Iancu Văcărescu, alta, în *Toamna,* derivă de-a dreptul din Lamartine. Prima manieră e exuberantă şi vitală, a doua — elegiacă şi funerară. Tonul obiectiv şi reminiscenţele mitologice din Primăvara o fixează într-o zonă de clasicism veleitar, fiind limpede că ţelul poetului e să înfăţişeze atributele noţiunii, nu impresiile particulare pe care renaşterea naturii i le stîrneşte în suflet după tristul somn hivernal. Viziunea e deci globală, panoramică, iar tehnica e a refugiului în locul comun bucolic :

Primăvara deodată,
Cînd Cibela ni s-arată,
Saturn toate dezvolteşte
Le schimbă, le pre-nnoieşte :
Zefirii trăgînd suptire,
Dau la toate-nsufleţire.

Scanned with OKEN Scanner

De notat lunga înşiruire a păsăretului care cîntă bucuria creaţiei : filomila, sturzul, mierla „melanholicoasă", turturica, cucul cu „glas voinicesc", dar „jalnic şi de ducă", grangurele, rîndunica, cintiza, ciocîrlia, prigoria „cea scîrbită". Cu toată această desfăşurare de competenţă ornitologică, individualizarea decorului rămîne într-un stadiu primar.

Prin *Toamna,* Mumuleanu părăseşte linia poeziei descriptive, gen Thomson, Saint-Lambert, Delille, şi acostează direct la ţărmul romantic. Toamna nu mai e anotimpul culesului, al fructelor pîrguite şi maturităţii radioase, ci anotimpul naturii pustiite, în care copacii îşi pierd podoaba, viaţa se degradează şi sufletul se zgribuleşte. Această temă care apare la Saint-Lambert (*Les saisons,* III), Léonard (*Elégies, IV., Epilogue),* Legouvé (*Mélancolie),* Delille — toţi lirici binecunoscuţi nouă la începutul secolului al XIX-lea — e asociată de Millevoye şi Lamartine (în *L'automne*) temei poetului care se stinge. În felul acesta, moartea naturii capătă rezonanţa simbolică a extincţiei universale şi a alunecării ireversibile spre neant. Mumuleanu adaptează direct începutul meditaţiei lui Lamartine :

Păduri, frunze-ngălbinite,
Crînguri, lunci, munţi dezvăliţi,
Ţarini, vii fără verdeaţă,
Cînd iar să v-acoperiţi ?
Subt a voastră rămăşiţă
Privesc trist şi plin de jind,
Cînd d-a vîntului suflare,
Frunza voastră văz căzînd.
Pă voi, frunze jos căzute,
Calc cu tristul meu picior ;
Sărutare vă dau vouă,
Sărutare zic cu dor.

Lamartine :

Salut ! bois couronnés d'un reste de verdure !
Feuillages jaunissants sur les gazons épars !
Salut, derniers beaux jours ! le deuil de la nature
Convient à la douleur et plaît à mes regards !

Scanned with OKEN Scanner

Mumuleanu nu tratează tema „poetului muribund" ; el își exprimă doar regretul, cu ochii „plini de lacrămi", că existența umană curge spre moarte, în mod iremediabil, pe cînd natura reînvie mereu :

Ah ! doresc a voastră vîrstă,
Dar a mea ce s-au făcut ?
A voastră că vine iară,
A mea fuge, s-a trecut.
Vară dulce, dulce vară,
Natură ce te prefaci,
I'u ce mori și renaști iară,
Te gonești și iar te-mbraci,
Mai prefă-mă și pre mine,
Într-o vîrstă ce doresc,
Ca cu tine deodată
Și eu să mă prennoiesc. [136]

Accente tot atît de melancolice găsim în *Bătrînețele :*

Tinerețe, tinerețe,
Spuneți-mi ce v-ați făcut ?
În ce peșteri, subt ce stîncă
În ce locuri ați trecut ?

Tema coruptibilității materiei, a timpului neiertător, capătă o expresie memorabilă în poezia *Alt chip*, în care Al. Piru a văzut, pe drept cuvînt, o prevestire a *Glossei* lui Eminescu :

Vremea-nvață și rîdică,
Vremea face, vremea strică,
Vremea suie și coboară,
Vremea surpă și doboară,
Vremea schimbă și preface
Și războaiele și pace,
Vremea toate răzvrătește,
Schimbă și schimonosește.

Scanned with OKEN Scanner

În *Vremea* întîmpinăm variaţiuni pe motivul străvechi al soartei nestatornice. Saturn, dispensatorul timpului, e chestionat asupra operei lui destructive :

Spune adevărat, părinte,
Unde-s anii d-început ?
Neamuri vechi mai de-nainte,
Unde şi ce s-au făcut ?
Bătrîn vechi, tată la lume,
Spune tu adevărat
Unde-s vitejii din lume,
Ce Troia au răsturnat ?
Unde-i acea-mpărăţie
A romanilor vestiţi ?
Unde-i a lor vitejie
Ş-acei zei nebiruiţi ?

Mai reuşită încă este *Memoria celor trecute*, pe care G. Călinescu o raporta la *Les souvenirs et les avantages de la mémoire* a lui Legouvé. Dar opera preromanticului francez e un poem didactic, de mare întindere, care demonstrează binefacerile amintirii, pe cînd poezia lui Mumuleanu e o elegie încărcată de emoţie, o expresie a perplexităţii cugetului în faţa veşnicei deveniri. Melancolia este aici climat sufletesc, nu conjunctură trecătoare, un mod de a fi care însoţeşte ca o umbră exlstenţa umană. Viziunea unui lirism îngîndurat şi trist prin statutul său ontologic — una dintre marile inovaţii aduse de romantism — se profilează cu mai multă coerenţă decît în oricare alta dintre poeziile lui Mumuleanu :

Ce dulce melancolie !
Ce dor trist timpul trecut !
Ce-au fost ieri, ce mai nainte,
Umbră toate mi-au părut.

Departe de a oferi o mîngîiere, aşa cum voia să dovedească Legouvé, amintirlle fac conştiinţa să-şi simtă şi mai dramatic efemeritatea :

Ah ! anii prunciii mele
Mai tare mă umilesc,
Frageta copilărie,

Scanned with OKEN Scanner

Anii cei nevinovaţi,
Sînt de vreme cu iuţime
Traşi de mine, depărtaţi.

. . . . . .

Rîuri, ţărmuri, munţi şi dealuri,
Colnice cîte-am umblat,
Pajiştea cea mai frumoasă
Îmi par visuri ce-am visat.
Nu văz îndărăpt nimica,
Toate s-au nimicnicit ;
În labirintul uitării,
Toate, tot s-au concenit (sic !).
Omorîte de vremi toate,
De mine s-au depărtat ;
Nu vor fi mai mult cu mine,
Cele ce-n urm-am lăsat.

Gustul de leşie pe care-l lasă perspectiva iremediabilă a neantului contravine însă mentalităţii profund religioase a poetului. De aceea, nu e surprinzător că el sugerează, în final, o rectificare ; există totuşi un element durabil, un punct fix în degringolada valorilor, asupra căruia furia devastatoare a timpului rămîne fără efect : e „virtutea", sforţarea spiritului de a servi un ideal pur şi indestructibil, care transcende ordinea terestrităţii. [137]

Mai e nevoie să stăruim asupra faptului că Mumuleanu prelimină romantismul, rămînîndu-i, cu toate astea, străin ? Ca şi Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, ba chiar, graţie formaţiei autodidactice şi comerţului derizoriu cu clasicismul antic şi modern, încă mai mult decît aceştia, Mumuleanu ilustrează dublul proces al apropierii literaturii de istorie şi al interiorizării lirismului. Condiţia de „plebeu" şi viaţa de indigenţă, minată spre sfîrşit de o boală îndelungată, îl ajută să-şi reprezinte aventura umană sub culorile sumbre ale alienării şi zădărniciei, dar raţionalismul, didactismul, uscăciunea limbajului, mecanica monotonă a cadenţei îl transformă pe poetul congener cu Young şi Lamartine într-un versificator searbăd şi plicticos, care numai arareori găseşte drumul de la intuiţia existenţială la artă.

AUTORII MARGINALI

Alături de Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu, întîmpinăm în deceniul al treilea alţi cîţiva poeţi, de importanţă mai mică — Peşacov, Ienache Gane, Daniil Scavinski, Fabian Bob —, care ilustrează aceleaşi tendinţe spre prefacere şi aceleaşi limite ale unei mentalităţi sfioase, încă nelaicizate pe deplin, dornică de schimbare, dar temîndu-se de salturile repezi în necunoscut. Fenomenul atît de caracteristic perioadei de tranziţie, de ivire a unor opere hibride, incerte ca identitate estetică, străbătute de vagi aspiraţii romantice şi preromantice, dar înscrise în sfera convenţionalităţii stilistice clasice e perceptibil şi la aceşti autori marginali. Dovadă în plus că factorii care acţionează în sensul evoluţiei spre romantism sînt irezistibili.

G. PEŞACOV

Un personaj pitoresc, amintit în paginile anterioare în calitate de entuziast panegirist al lui Tudor Vladimirescu, e George Hagi Toma Peşacov (care iscălea încă şi Pedestrăşescul, prin românizarea patronimului). Născut în 1785, la Vidin, aromân după tată, român după mamă, translator în cancelaria lui Pazvantoglu şi a urmaşului acestuia, Molla Paşa, apoi negustor la Craiova, el se află pe la 1833 la Tg. Jiu, unde ocupă „o casă romantică la marginea oraşului" şi abundă în îndeletniciri

Scanned with OKEN Scanner

diverse : e profesor la Şcoala normală, traducător de acte slavone, „ceasornicar cîrpaci sau doctor de ceasornice şi tămăduitor de oameni cu patimi deznădăjduite de doctori, pentru care doctorii — va mărturisi el cu umor, într-o lungă scrisoare autobiografică, din 1842 — mă numea ciarlatan, fiind fără diplomă, iar cei ce să tămăduia mă numea Ipocrat". Profitînd de buna cunoaştere a limbilor balcanice, servea şi ca secretar „la toţi cei ce aveau trebulnţă : cînd la rumâneşte, cînd la greceşte, cînd la sîrbeşte şi cînd la bulgăreşte". Deşi învăţase ceva carte, Peşacov declara cu trufia autodidactului, care socoteşte experienţa vieţii mai presus de şcoală : „Eu cu adevărat n-am fost la Paris ca să învăţ înalte filosofii, ci însă maica Natură şi a mea silinţă au fost mai bun Paris pentru mine". Nu e exclus ca în aceste cuvinte sfidarea să fie simulată : dezamăgit în ambiţiile de a face carieră, dar nevoind să-şi admită ratarea, Peşacov, asemenea multor firi orgolioase, îşi celebra neşansele în loc să le plîngă, ca şi cum le-ar fi dorit. [138]

Vocaţia literară nu e chiar timpurie la acest om fără rădăcină, pe care soarta îl mînă de colo-colo, împiedicîndu-l să-şi facă un rost statornic. Poate că şi evenimentele îl contrariază : slujba în cancelaria Paşei din Vidin, desfăşurată într-un climat de suspiciune şi teroare, nu era de natură să-i stimuleze înclinaţille spre literatură. Încheierea războiului ruso-turc dintre 1806-1812 produce însă o schimbare hotărîtoare în viaţa sa. „De la 1812 — va nota el, ulterior —, s-au zămislit în mine această rîvnă de a fi servul muzelor, a tălmăci cărţi frumoase şi morale, a scriptura şi a stihurghisi". În adevăr, îl vedem imediat, între 1812-1815, traducînd din greceşte şase povestlri „în formă întrebătoare şi răspunzătoare" despre tribulaţiile iubirii între parteneri de trepte sociale diferite : un ţăran şi o orăşeancă, un ucenic de prăvălie şi fiica negustorulul, un nepot de arhiereu şi o fiică de domn etc. Pe aceeaşi linie de moralizare şi propagandă a virtuţii, se situează, la 1816, alte două tălmăciri : *Istoria Sindipei* şi melodrama lui Kotzebue, *Urîre de omenire şi căire*, destinată a repurta, în altă versiune, peste aproape două decenii, un succes răsunător pe scena Filarmonicii. Dintre traducerile ulterioare, avem ştiri despre exlstenţa unor fragmente din *Nopţile* lui Young (ms. 1276, f. 40)

Scanned with OKEN Scanner

și cunoaștem o operă parenetică despre îndatoririle cîrmuirii, care se preocupă să asigure fericirea oblăduiților (ms. 1279, f. 1-77). Cum se vede, opțiunile lui Peșacov se înscriu deplin în perimetrul ideologiei literare a epocii.

În domeniul compunerilor proprii, Peșacov pornește de la Văcărești, îndeosebi de la Alecu Văcărescu „înfricoșatul poet, acum întru veșnică pomenire", pe care-l admiră fără rezervă și-l ia de model. Satirele grecești ale acestuia îi par că ating „toate ramurile omenirii și haractirurile astfel de frumos, încît nu să va găsi altul vreodată de a-l întrece". Atunci cînd Barbu Paris Mumuleanu cutează să arunce blamul asupra versurilor bilingve, sub cuvînt că nu e „nici un meșteșug de a amesteca cinevași grecește cu românește", Alecu e invocat ca supremă autoritate: și el alcătuise stihuri cu „marțafet", combinînd românească nu numai cu grecească, dar și cu turcească și franțuzească, „pre carii le-am văzut în diferite locuri de persoane mari cetindu-se și țiindu-se ca niște monumenturi foarte scumpe și rarnice". [139]

Tipul de artă pe care-l agreează Peșacov e al clasicismului „fin du siècle", însă sub o ipostază simplificată și vulgară, care împrumută doar gesturile Văcărești lor, nu și subtilitatea spiritului. Aflăm și la el, ca la toată lumea, o mare debilitate a senzației, înclinarea spre discursiv, conceptual, corectitudinea mecanică a rimării, o prețuire a ceea ce în arta versului e meșteșug și artificiu, nu țipăt al inimii. În perioada de început, Peșacov cultivă foarte insistent acrostihul și poezia bi- și plurilingvă, considerîndu-le opere de virtuozitate, deci ilustrații ale veritabilei literaturi, care depășește cotidianul, fiind expresia unui truc superior, a unui „marțafet". În acest sens, el își demonstrează abilitatea tehnică prin poezia encomiastică adresată țarului Nicolae, la 1828, cu ocazia declanșării războiului împotriva Turciei: adevărat exercițiu de dexteritate, această bizară compunere cuprinde versuri omagiale în limbile greacă, sîrbă, bulgară, română, plus patru versuri în rusă „cu o procunoaștere că la 1829 va triumfa asupra Constantinopolului, care cuprinzîndu-se în patru rînduri și în tot rîndul socotindu-se literele aritmeticește și însumîndu-se ieșea la patru locuri sumele tot cîte 1829"!

Scanned with OKEN Scanner

În același an, acceptînd înfruntarea amicală a episcopului de Lugoj, Dimitrie Petrovici, care-i citase o poezie sîrbească, despre răsăritul soarelui, o traduce în românește și creează, ca semn de excelență a meșteșugului poetic, o bucată despre asfințitul soarelui, nu mai puțin vrednică de atenție, de vreme ce — cum ne împărtășește autorul, mulțumit de sine — ea conține șase strofe a cîte 11 versuri, primele patru după metrica poeziei culte, celelalte șapte după metrica poeziei populare. Fiindcă de astă dată performanța lui Peșacov nu ridică probleme insolubile de competență lingvistică, îi putem aprecia mai lesne valoarea. „Versalcătuirea" sau „stihurghisirea" — cum se exprimă el înflorit — înregistrează coborîrea serii după tipicul clasicist, personificînd stihiile :

Iată împăratul zilii
coborînd acum de sus
cum soseşte cu mărire
la doritul său apus.
Şi ziua să zmulge
după dînsul fuge
cu a lui mireasă
şi împărăteasă,
cu carea-şi petrece
veri pe unde trece
printr-al său ocol.

Noaptea cuprinde pămîntul și iată, mesager al singurătății și tainei, apare „melanholia" :

Acum o melanholie
să revarsă preste tot,
căci darurile firei
d-a se mai vedea nu pot.
Tot se potoleşte,
se posomăreşte,
nici firea nu rîde,
cînd zgomot n-aude,
ci stă întristată,
în somn cufundată
Foarte greu şi-adînc.

Scanned with OKEN Scanner

Finalul e religios, nu numai fiindcă poezia se născuse din imboldul unei înalte fețe bisericești, ci și pentru că Peșacov era, prin legea intimă a cugetului, un drept credincios :

O, cît lucrurile tale,
Dumnezeule ceresc,
Ziditoriule a toate,
peste fire te măresc !
Tu cu-nțelepciune,
care nu se spune,
le-ai făcut pre toate,
încît nu se poate
a fi mai frumoase
și mai maestoase
decît precum sînt.

Ideea lui Peșacov despre metrica populară și cultă de care ar uza alternativ pune în perplexitate : singura diferență notabilă între primele patru versuri și ultimele constă în modul rimării, care — e drept — separă cele două tipuri de versificație ; dacă însă această condiție e necesară, ea e departe de a fi suficientă ; se vede de-aci că în jurul lui 1830 conceptul de „popular" nu se suprapunea peste cel de „folcloric".

Dornic să-și manifeste simpatia pentru promotorii mișcării culturale, Peșacov dedică acrostihuri și versuri de laudă lui Dinicu Golescu, Eufrosin Poteca (salutînd deschiderea cursului de filozofie la Sf. Sava), Iancu Văcărescu, ardeleanului P. Vasici. Îndeosebi Dinicu Golescu, a cărui carte „de trei ori moralnică" o citează în prefața uneia dintre operele sale, îi suscită admirația. Auzind de intrarea sa într-o nouă dregătorie, exclamă entuziast : „O, cîtă bucurie nepovestită m-au cuprins cînd am auzit de marele irou al acestui veac și adevăratul patriot, virtosul domnealui Constantin de Golescul că au primit slujbă politicească în dorita patrie : pe loc am cunoscut semn de înflorirea dreptății". Ar fi cu totul eronat să ne îndoim de sinceritatea acestor declarații. Peșacov era un patriot și un om cu cultul valorilor morale. Din elogierea fețelor suspuse el nu-și făcuse un sistem de parvenire. Dincolo de dorința nevinovată de a-și semnala prezența și a fi băgat în seamă, în spatele frazelor dedicatorii vibrează un sentiment

autentic. Să nu uităm că a fost unul dintre puţini cărturari care şi-a ridicat glasul cu hotărîre în favoarea lui Tudor Vladimirescu. El avea o netăgăduită generozitate a inimii ; avea şi o conştiinţă plebee, care l-a ajutat să se situeze alături de popor şi să ia apărarea răzvrătirii, deşi ideologiceşte era mai degrabă un partizan al ordinii şi al reformelor săvîrşite de sus în jos.

Două sînt operele de seamă ale lui Peşacov : una, din păcate pierdută, e o autobiografie, intitulată emfatic : *Voiajinul vieţii mult pătimitoriului din pricina iubirii de adevăr şi de dreptate*, despre care-l informa, în 1829, pe Carcalechi, că „este atît de groasă, încît cuprinde grosimea tutulor celorlalte în sine" ; cealaltă e un lung poem (1 046 de versuri !), *Dezmierdare poeticească* (ms. 1 279, f. 98—120), început la 1 mai 1828, în comuna Purceni, din Jud. Gorj, şi terminat la 31 octombrie, acelaşi an, la Vîrşeţ, în Banat. [140]

Lucrarea din urmă, cu titlul întreg : *Dezmierdare poeticească prin primblare de o inimă şi un suflet bolitor*, dedicată unui oarecare „leitnant" Teodor de Stanislav din Haţegul Ardealului, inedită pînă în prezent, începe ca un poem descriptiv şi se încheie ca un poem filozofic. Spre a-şi alina inima mohorîtă, poetul contemplă natura într-un fel de film, care i-o restituie numai sub aspectele radioase şi euforice. El trece astfel în revistă anotimpurile, din primăvara cu aer fraged şi iarba de-abia încolţită, pînă în toamna aurie, cînd se culeg viile, însă înainte ca ploile şi vînturile funerare să anunţe tristeţea intrării în repaus. Examinează apoi peisajele caracteristice diverselor forme de relief, de la cîmpia netedă şi arsă de soare pînă la muntele cu creştetul acoperit de zăpadă. Alte instantanee se succed, expunînd varietatea îndeletnicirilor umane de la păşunatul turmelor şi însămînţarea ogoarelor la culesul recoltei şi fabricarea mustului. Viziunea e luminoasă şi stenică : imaginea unei lumi din care catastrofele au fost eliminate şi răul exclus. Prin exuberanţă vitală, ideea de mecanică admirabilă a creaţiei şi ipostazierea legăturii indefectibile dintre Om şi Natură, ea anticipă universul *Pastelurilor* lui Alecsandri. Dar în pofida acestor tablouri surîză-

Scanned with OKEN Scanner

toare, ilustrînd armonia firii şi fericirea moravurilor agreste, inima persistă în tristeţea-i sumbră, şi o întrebare grea cade mereu, ca un avertisment sau o presimţire, destrămînd atmosfera de idilică juisare :

Însă unde mîngîiere
La un suflet pătimaş ?
Unde-o inimă mult tristă
Vesel să-şi afle lăcaş ?

Sau :

Dar de unde mîngîiere
La un suflet întristat ?
Ce otrav-amară foarte
În tot veacul au gustat ?

Sau încă :

Dar tu, inimă-mi amară,
Cum de nu te veseleşti ?
Cum de nu simţi mîngîiere
La aceste cînd priveşti ?

De ce oare minunatul spectacol al naturii împodobite şi darnice nu aduce consolare ? De ce poetul e mereu îngîndurat şi trist ? O aflăm tocmai la urmă : pentru că el vede, dincolo de aparenţe, non-sensul vieţii, pentru că e obsedat de ideea coruptibilităţii materiei, de faptul că nimic nu e statornic, că totul curge ireversibil spre moarte. Vechea temă a „fortunei labilis“ reapare aci, pledată cu extremă vehemenţă, însă în versuri incolore şi indigeste :

Mai vîrtos acestea toate
Cele ce-am văzut şe zici
Zădăresc a mea vecită
Întristare şi aici.

Căci acestea împreună
Şi cu toate-nvederat
Cum că lumea e deşartă
O arată acurat.

Scanned with OKEN Scanner

Şi deşteaptă-n orice suflet,
Fie cît de adormit,
Să gîndească la-nceputul
Lumi şi l-al el sfîrşit.

La a omului trufie
Şi nimicătatea lui,
La făptura, la natura
Şi la Ziditorul lui.

Unde sînt acelea toate
Neamuri dintru început ?
Toate, toate în ţărînă
Ş-în nimic s-au prefăcut !

Dumnezeii din vechime
Elineşti şi romaneşti
Sînt dovada-ndestulată
Deşertăciunii lumeşti.

Zeu Saturn, zea Rea,
Zeu Jupiter şi Mercur,
Zea Tera, zeu Apolo
Şi cu cei de prinprejur.

Zea Vinerea, Diiana,
Şi Pan zeul păstoresc,
Şi Minerva cea slăvită
Darul cel mai scump ceresc !

Secera pre toţi a morţii
În ţărînă i-au făcut,
Pulbere şi praf, cenuşă
Şi-n nimic i-au prefăcut !

Împăraţi slăviţi, puternici,
Tirani, slugi, înfricoşaţi,
Toţi de moartea cea cumplită
În pămînt sînt înfundaţi.

Scanned with OKEN Scanner

O ! zadarnică, deşartă
Lume, lăcaş omenesc,
Punte putredă de treacă
Birt şi han zădărnicesc !

Solomon aşa pretinde,
Cu dreptate te-au numit,
După cîte ici, pe lume,
Feliurimi, au pătimit.

Aşa şi alt din înţelepţii
După cîte au cercat,
Cu suspin adînc şi mare
Tragiceşte au strigat :

„Zădărnicie zădărniciilor
Toate sînt zădărnicie,
Lumea e un port,
Viaţa o treacă,
Am venit, am văzut, am ieşit !
Toate rîs, toate praf şi toate nimic".

Şi totuşi, depăşirea impasului pe care-l pricinuieşte conştiinţa acută a neantului universal e posibilă ; dar numai prin credinţă. Din existenţa sufletului, capabil prin înţelegere să se ridice pînă la tronul dumnezeirii, poetul deduce că partea spirituală a fiinţei e separabilă de trupul pieritor, bucurîndu-se de şansa imortalităţii. Dar pînă să cîştige, prin graţia providenţei, această viaţă dincolo de viaţă, ca pur spirit, unele acomodări pot fi realizate şi aci jos :

O dragoste, o dreptate,
Ah ! un libov omenesc,
O unire, o frăţie
Şi un trai filozofesc.

Ca să facă al meu suflet
Puţin a se veseli
Şi focul inimii mele
Oarecum a-l potoli.

Scanned with OKEN Scanner

Cu această mîngîiere
Să mă pot îndupleca,
D-a zice trăiesc în lume
Din ea pînă voi pleca ! [141]

Concluzia nu se dezice de spiritul bisericos al scriitorului şi epocii. Ea pare totuşi oarecum formală : prea mult se insistă pe sentimentul tragic al condiţiei umane ca să putem admite că soluţia lumii de apoi satisface deplin spiritul. În acest punct se simte o fisură, deocamdată măruntă, dar pe care tocmai romantismul o va agrava considerabil. Prin relevarea ei, Peşacov ne furnizează o mărturie preţioasă : drumul spre viziunea romantică a lumii nu trece numai prin punerea marilor întrebări, ci şi prin denunţarea ineficienţei răspunsurilor tradiţionale, propuse de religie sau de filozofie. Insecuritatea omului sub cerul ostil şi fără hotar e rezultatul dublu al setei de absolut şi al prăbuşirii vechilor mituri.

Un alt punct interesant în opera atît de fadă a cărturarului „slaveano-român" îl constituie prezenţa naturii. Evocarea peisajului, întreprinsă cu un condei abundent, în scene de „teater veselit", depăşeşte în diversitate şi bogăţie a detaliilor pastelurile din *Primăvara amorului*. Mai mult decît acolo, pentru că avem de a face cu un scriitor de o cultură inferioară, se tinde aci la abandonarea locurilor comune clasice şi înscrierea într-o geografie reală. Întoarcerea ţăranilor de la cîmp pe înserat, mulsul oilor, culesul strugurilor şi strivirea lor în cetarne sau hîrdaie, imaginea fugară a satului pitulat la poalele unui deal — toate acestea sînt scene văzute, pictate după natură, nu din cărţi. Peşacov are simţul individualităţii peisajului, însă, din păcate, lipsa de talent îl anulează. Pe traiectul dinspre impresie şi expresie observaţia se transformă într-un abur. Indigenţa instrumentului e atît de pronunţată, încît poetul combină imperturbabil rimele cele mai lipsite de surpriză şi construieşte sintagmele cele mai banale. În orice caz, dincolo de scăderile artistice, Peşacov demonstrează — şi lucrul acesta e deosebit de important — că sentimentul naturii, în sensul de îmbrăţişare simpatetică a pitorescului şi vagă aspiraţie panteistă, e, în condiţiile deceniului al treilea, o reacţie spontană şi „naturală", care n-avea nevoie nici de Thomson, nici de Rousseau ca să se materializeze.

Scanned with OKEN Scanner

Printre încercările poetice mai ambiţioase ale deceniului al treilea, cel puţin dacă avem în vedere amploarea şi sensul incifrat al operei, se numără curioasa lucrare în 7 părţi *Călătoria lui Cupidon la pustiu,* compusă prin 1823—1824 de spătarul Ienache Gane, „în prilejul catastrofului întîmplat în acest Prinţipat la anul 1821—1822". Opera, multă vreme atribuită lui Costache Negruzzi, care n-a făcut totuşi decît s-o copieze, în 1825, a apărut postum sub numele veritabilului autor, la 1850. [142]

Născut pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, dintr-o veche familie boierească, Ienache Gane a unul dintre poeţii dilletanţi ai Moldovei din generaţia lui Pogor, Dimachi, Bălşucă, Dumitrache Beldiman, cu puţin mai tînără decît cea a lui Matei Milu, C. Conachi şi Al. Beldiman, dar aparţinînd, ca şi aceasta, prin lecturi, aspiraţii sufleteşti, modele literare şi stereotipul de gîndire deopotrivă „luminilor" şi neo-clasicismului epigonic, din ce în ce mai subminat de infiltrările preromantice şi din ce în ce mai puţin capabil să crediteze potenţialul poetic al mitologiei. Poemul lui Ienache Gane e un roman alegoric, înfăţişînd peregrinările lui Cupidon în singurătatea codrilor şi a munţilor, unde zeii l-au osîndit să se retragă, ca să-şi ispăşească vina de a fi tulburat minţile oamenilor şi a fi produs nenumărate nenorociri. Ecourile întîmplărilor recente sînt şterse, aproape imperceptibile. Într-un singur loc, vorbindu-se de moartea unui „comandant elinesc", se aminteşte cu veneraţie de contribuţia adusă civilizaţiei de poporul grec :

Că acest războinic neam pe viaţa sa au pus
Pururea în apărare, patriei lor cei iubite,
Atinei cea întîi pildă în ştiinţi nepreţuite,
Şi obîrşia Evropii de învăţături adînci
Prin Pitagora, Socrat, Solon, pomeniţi în veci...

Ar fi exagerat să se caute în aceste rînduri o aluzie la Eterie ; e totuşi vrednic de semnalat că, într-o fază de antigrecism fulminant, Ienache Gane nu pare a se sfii să înoate în contra curentului.

Plecînd departe de deşertăciunile lumeşti, într-un exil care-i este impus de Zeus şi de Poseidon, dar pe care-l acceptă cu

o perfectă resemnare, căci Cupidon-ul lui Gane e un amator de solitudine şi un pelerin în căutarea adevărului şi a nevinovăţiei, el îşi ia rămas-bun de la oameni, ca şi de la vechea-i inconştienţă :

Voi palaturi şi oraşă, cîmpurilor de preumblare,
Grădine cu labirinturi şi chioşcuri de desfătare.
Şi voi, străluciţi luceferi, cel de zi şi cel de noapte,
Marturii vieţii mele în întîmplările toate.
Să ştiţi că se vor priface toate în necunoştinţă,
Căci aşa răstornări face vremea cea de pocăinţă.

Drumul său îl duce pe vîrfuri de munţi şi prin codrii întunecoşi, în care mişună animalele şi unde noaptea cade — imagine notabilă ! — „ca într-un fund de mormînt", prin meleaguri pustii, atît de liniştite în somnolenţa lor virgină, încît — iată din nou ceva demn de reţinut — pînă şi ziua judecăţii de apoi „abia va putea să rumpă pe adînca sa tăcere". Cupidon îşi propune să interogheze „năruirile" şi „mormintele" înţelepţilor, considerînd, în spiritul ideii creştine a „căderii, că un veac de fier a distrus temeiurile epocii arhaice de fericire, în care omul se afla în acord spontan cu stihiile. Trecutul nu e deci, cum credeau luminile, cu atît mai obscur şi mai înapoiat cu cît îi coborîm cursul, ci, dimpotrivă, conţine pe treptele sale cele mai adînci, o zonă de armonie şi de lumină, caracterizată de confuzia umanului cu divinul.

Călătoria iniţiatică a lui Cupidon e plină de peripeţii, a căror valoare semnificativă în contextul intenţiilor autorului rămîne însă dubioasă. În orice caz, amestecul de mitologie, trucuri arioşteşti, clişee pastorale şi elemente preromantice e eteroclit şi bizar. Astfel, un bătrîn pustnic, întîlnit într-o peşteră, îl sfătuieşte pe Cupidon s-o caute pe Minerva. Călăuzit de o amadriadă, fecioară ce locuieşte în copaci, el ajunge la un „capitoliu", străjuit de doi lei, unde oficiază Zoroastru ; aci se află un arbore care întinereşte la fiecare 10 ani (fostul Arestanous, prefăcut de zei) şi nişte piramide — cenotafuri ale marilor înţelepţi. Pe jertfelnicul Minervei sînt săpate poveţe cu slove aurite şi profeţii, dintre care una glăsuieşte că oamenii nu vor fi liniştiţi în „sfera politicească" pînă cînd Cupidon nu va trăi viaţa păstorilor. Dar eroul pare că nu a lichidat cu apucăturile zburdalnice ale existenţei sale ante-

Scanned with OKEN Scanner

rioare. În loc să-şi caute pocăinţa în frugalitate şi renunţare, el urmăreşte cu priviri indiscrete şi hulpave scăldătoarea unor nereide. Pedeapsa vine fulgerător : e prefăcut în vulpe. Recăpătîndu-şi înfăţişarea, el face în fine marele pas spre expiere, instalîndu-se printre ciobani. Le încredinţează acestora tolba, săgeţile, aurul ce-l găsise în pădure, primind în schimb

O cămaşă în zer fiartă, cu un lustru înnegrit,
Nişte iţăraşi de păr, pentru încins o curea,
Şi de ploaie ca să aibă, o măntăluţă cam rea,
Iară în loc de căciulă, ce atuncea nu era,
L-au îndatorit să poarte, pînă se va cumpăra,
O piele ce se afla, jupuită de pe un ţap.

Ducîndu-şi turmele la păşunat, Cupidon îşi cîntă aleanul în duioase melodii de fluier :

Voi tainicilor lăcaşuri, de credinţ-adăpostiri,
Şi nevinovate locuri, a adîncii liniştiri,
A voastră înfiorare, pe tot gîndul depărtează,
Le răzvrăteşte în lume, pe simţirea ce viază,
Brazilor pururea verzi, cu a voastră înălţime
Sprijiniţi a mea videre, nici să zărească pe lume.

Trista cîntare răzbate pînă în infern, provocînd „smintirea" umbrelor şi supărarea lui Pluton. Un drac e trimis să-l conducă pe Cupidon spre celălalt tărîm. Călătoria are loc pe spinarea unui vultur. Ajuns la Styx, Cupidon îl înfruntă pe luntraşul Haron, rezistă ademenirilor sale şi se reîntoarce în lume, reluîndu-şi traiul pastoral. E însă descoperit de Venus, care-i preface oile în zîne şi pe flăcăul ce-l însoţea în toporaş. El însuşi e dus în faţa areopagului zeesc. Nemuritorii hotărăsc să-l ierte, îi restituie privilegiile, însă, dintr-un pervers capriciu, îi iau vederea, întocmai ca şi Norocului.

Deci amoriul cu norocul, orbi amîndoi rămîind,
Unul pe-altul să vadă, din acel ceas neputînd,
Nicăiurea cu-a lor haruri nu pot ca să mai sminteascâ,
Amîndoi tot într-o dată pe simţirea omenească. [143]

De slabă realizare artistică, poema lui Gane interesează ca simptom. Ea confirmă existenţa unui clasicism care nu mai are încredere în sine şi se reneagă, dar cu mijloace împrumu-

tate propriului său arsenal. Căci, deşi Cupidon e un Don Juan preromantic, aproape total debarasat de anacreontism, sensibil la farmecul silvestru şi dispus să-şi îngîne melancolia pe naiul păstoresc, decorul mitologic subzistă încă, iar prozaizarea poeziei funcţionează ca un reflex condiţional. Ideologic, ceea ce sugerează păţania lui Cupidon pare a fi că drumul împăcării cu sine şi al recîştigării favoarei zeilor constă în ruperea de morala frivolă a anacreontismului, în îmbrăţişarea frugalităţii, a simplităţii şi a curăţeniei moravurilor, a acestor virtuţi tipice austerităţii protestante, pe care cărturarii patrioţi ai deceniului al treilea ar fi voit să întemeieze noua viaţă românească. Prin sensul dat poemei sale, Gane se încadrează deplin coordonatelor vremii.

DANIIL SCAVINSCHI

Pe Daniil Scavinschi, personaj pitoresc, rămas în literatură nu atît prin opera proprie, cît prin savurosul portret pe care i l-a creionat C. Negruzzi în *Scrisoarea* a patra din *Negru pe alb*, îl menţionăm în cadrul acestui capitol, ca ilustrare a două tendinţe, ambele mergînd în sensul eliberării poeziei din cercul inspiraţiilor livreşti : apropierea de natură şi accentuarea bazei percepţionale a lirismului.[144] Pe de o parte, nefericitul poet, apăsat de complexe, căci era ipohondru şi de o statură „mai mică decît mică", de unde probabil ifosul unor mustăţi falnice, descoperă muntele, cea mai romantică formă a peisajului, cu prilejul unei călătorii spre Borsec, întreprinsă la 1828. Pe de altă parte, în descrierea expediţiei, intitulată *Călătoria dumnealui hatmanul Constantin Palade, la feredeele Borsăcului, 1828, august 30* (ms. 423), el adoptă tonul reportericesc al unui cronicar, care vrea să relateze peripeţiile drumului din unghiul observaţiei, nu al reminiscenţelor de lectură. Din păcate, şansa e ratată. Deşi se trece prin Cheile Bicazului, dedesubtul prispei impozante a Ceahlăului, prin atîtea vămi ale legendei şi viselor, aşteptăm zadarnic o zguduire interioară, semnul acelei comoţii lirice pe care o degajă în sufletele sensibile confruntarea cu eternitatea materiei

Scanned with OKEN Scanner

Crescut în mentalitatea secolului al XVIII-lea, care socotea munții niște „orori", mulțumind A-tot-puternicului că i-a creat cu zgîrcenie, Scavinschi nu are ochi pentru sălbăticia insolită a decorului alpestru. El notează o dată :

> După-o noapte ticnită, Ceahlău-mbrăcat cu ceață,
> Spre schit aruncîndu-și fruntea ne-au dat bună dimineață.

Altă dată, în același metru bătrînesc al lui Beldiman, schițează un tablou de pastorală montană, în care realitatea e obturată de „topoi"-ul tipic secolului XVIII, al idilei rustice :

> Pe coasta acestui mare și bogat în veacuri munte,
> O stînă de oi se află, cu turme la număr multe.
> Acolo nevinovata a oițelor zbierare
> Și prostatica în bucium a păstorilor cîntare
> Fac a veacului de aur plăcută închipuire,
> Unde gustă călătorul mîngîioasa liniștire.
> Acolo sosind cu toții obosiți de osteneală
> Și pătrunși d-acea frumoasă, romanticească priveală,
> Stătură și pe verdeață începură a se pune,
> Puterile-mprăștiate voind iarăși să le-adune.

„Romanticeasca priveală", vai, reține prea puțin atenția boierilor suferinzi de reumatisme și a coconițelor lor, dornice de petrecere și indignate de lipsa confortului, a ceea ce poetul numește delicat „huzurul casnic". Nobila societate e interesată să ajungă cît mai repede la destinație, scăpînd de spaima popasurilor prin locuri pustii, ca și de multele incomodități ale unui drum pe care civilizația nu-l luase încă în antrepriza bunelor maniere. Scavinschi însuși are toate motivele să pună la îndoială valoarea preceptelor „rousseau"-iste. În două rînduri, rătăcindu-se de grup, el trece prin primejdia de a rămîne singur peste noapte, perspectivă grozavă, întrucît n-avea de loc pasiunea aventurii, nici ambiția de a o simula. Pățaniile și le istorisește cu umor și efecte de suspens, obișnuite omului de salon, care știe să întîrzie „pointa". Dar structura neo-clasică a discursului poetic sufocă și timida germinație a sentimentului naturii și tehnica înregistrării „realiste" a detaliilor,

apropiind poemul de tipul descriptiv, practicat de un Delille sau Roucher.

Scavinschi a mai tradus un fragment din *Macrobiotica* lui W. Hufeland (ms. 409, f. 96—101), tragedia *Democrit* a lui Régnard, care-i părea lui G. Călinescu a certifica o „vocație satirică", și o parte din *Brutus* de Voltaire. Nici aceste traduceri, nici *Oda* în cinstea nunții prințesei Elenco Sturdza, publicată în 1825, nici cealaltă odă pe care o găsim în ms. 423 (f. 164—165) „întru slava a trei coconiță" de „viță rosătească", Marghiolița, Prohira și Aglăița, „tustrele pline de daruri, de bunătăți, de blîndețe", încît poetul, ca un alt Paris, ezită cui să-i dea mărul, nu învederează un concept mai înalt de lirism. Totuși Scavinschi e cel dintîi în Moldova care utilizează cuvîntul „romantic" (sub varianta „romanticesc"). Dovadă că una e să spui vorbele și alta să le asumi. [145]

VASILE FABIAN BOB

Cu mult mai conturată în sens preromantic se dovedește poezia lui V. Fabian Bob, intitulată, fără simțul punerii în valoare, *Suplement la Geografie întru memoria răposatului scolariu Ștefan Shedrea din Gymnazia Baziliană din Iași la anul 1834 octomv. 25,* cunoscută și sub numele dat de Aron Pumnul, *Geografia țintirimului,* neterminată și apărută postum, în 1839. Ardeleanul Fabian Bob, care, fără a fi făcut solide studii clasice, mînuia cu oarecare facilitate versul latin (un *Carmen onomasticum* în cinstea lui Mihai Sturdza și o *Allusio* în versuri eroice drept răspuns odei închinate de G. Asachi lui Ioniță Sandu Sturdza), ne aducem aminte că fusese adus de Asachi, în 1820, ca profesor la seminarul din Socola. Prins de Eterie în Moldova și neputînd sau nevoind să se repatrieze, el traversează între 1822—1827, pînă la redeschiderea învățămîntului, cîțiva ani critici, zbătîndu-se în mari lipsuri. Într-o scrisoare din 23 martie 1824, plîngîndu-se de ceea ce îndură, își expune o filozofie blazată : „Pentru mine s-au sfîrșit acum toate ; împrejurările m-au silit a urma un plan de viață în care să trăiesc cît voi putea mai neștiut de nime". [146]

Scanned with OKEN Scanner

Supliment la geografie a fost considerat de D. Popovici „un reflex îndepărtat al *Elegiei* lui Thomas Gray", iar de I. Verbină (Iosif Pervain), drept „un ecou șters al temei preromantice a cimitirului și mormintelor în literatura noastră". De fapt, dacă la originea poeziei e un izvor străin, care rămîne de identificat, el e destul de departe de tipul elegiac al meditației pe morminte, de maniera visătoare, sentimentală și patetică a lui Gray, Hervey și a imensei lor posterități. Fabian Bob imaginează lumea de dincolo cu un calm indicibil, fără umbra terorii, cu „un blînd umor" — cum spunea Călinescu :

Este-n zona subsolară o pacinică mică țară,
Aproape de țărmul lumei plecătoare către sară,
Unde-apoi să hotărăște cu o mare-mpărăție
Pîn-acum necunoscută la cărți de Geografie.
Oamenilor de aicea numărul pururea crește,
Nici mai moare cine-odată aici se-ncetăținește.

În locul solemnelor melancolii deșteptate de viziunea sepulcrului, poetul pare preocupat să înregistreze metodic caracterele acestei bizare lumi, replică destul de apropiată a celei terestre, doar că locuitorii ei se bucură de privilegiul nemuririi, sînt „muți", trăiesc fiecare pentru sine („nu zidesc ca noi, politii") și par insensibili legăturilor afective. Natura e agreabilă :

Ici și colo-n astă țară, să-ntind locuri înverzite,
Printre văi și delurele cu producturi felurite,
Între care colonistul fără ceva să lucreze,
Cet încet cu toată casa poăte bine să s-așeze.

În schimb, vînturile și ploaia transportă suspine și lacrimi, dovadă că nici tărîmul de „dincolo" nu e un imperiu al beatitudinii :

Iar aerul rece, umed, din acea țară străină,
Trage vînturi ce cu jale acum greu, acum suspină,
Roua ceriului aicea cade-n picuri mestecate
Ca amară lăcrămare din dureri nevindecate.

O a doua poezie a lui Fabian Bob, *Moldova în anul 1821*, a fost examinată în alt capitol. Cea de-a treia, scrisă într-o dispoziție de jubilație și nădejde, *Moldova la anul 1829*, conține

Scanned with OKEN Scanner

un îndemn la smulgerea din apatie în pur spirit paşoptist, mergînd pînă la anticiparea formulei rosetti-ste : „Voieşte şi vei putea" :

O ! ţară ticăloasă, cînd oari te vei pătrunde
De marea ta ursită, de bunu-ţi viitor ? !
Ştii tu ce îţi lipseşte ? — Nimic decît voinţa !
Voieşte ! şi îndată învingi pe-ai tăi tirani !
La fii tăi insuflă curagiul şi credinţa
Prin care triumfară vitejii vechi romani !

Vasile Fabian Bob şi-a găsit pe la 1840 un admirator ditirambic în persoana eruditului, dar uşor entuziastului bibliograf Vasile Popp, care descoperea în versurile sale latineşti nici mai mult, nici mai puţin decît „seriozitatea şi înălţimea ideilor unui Virgiliu", iar în cele româneşti, „dulceaţa unui Ovidie". Nu e mai puţin adevărat că precaritatea contactelor sale cu muzele e foarte regretabilă : modestul dascăl ardelean pare să fi fost printre puţinii în deceniul al treilea care avea realmente ceva de spus. [147]

CONCLUZII

Să încercăm acum, după ce am parcurs în mod amănunţit şi în toate direcţiile peisajul spiritual al deceniului al treilea, să formulăm o judecată globală. Două fenomene par a se afla la rădăcina manifestărilor intelectuale ale epocii, dîndu-le coerenţă şi sens : pe de o parte, conştiinţa tot mai acută a individului că cerinţele lui de libertate, securitate şi justiţie sînt incompatibile cu rînduielile social-politice existente ; pe de alta, emergenţa ideii naţionale, care iese din penumbra cugetului şi se instalează în centrul vieţii sufleteşti, ca obiect de reflecţie, îndeosebi ca principiu de acţiune, sursă de incitaţie pasională şi mit al salvării.

Aşadar, pe de o parte, un *real* care indignează, pe de alta, un *ideal* care insuflă speranţă şi dăruie o perspectivă etică existenţei personale şi obşteşti — iată termenii confruntării. Din coliziunea lor, din contrastul între ceea ce oamenii văd şi ceea ce visează sau între ceea ce presimt şi ceea ce se întîmplă, complicat încă prin sentimentul culpabilităţii unora

Scanned with OKEN Scanner

dintre cărturarii boieri sau prin nerăbdarea altora, mai ales dintre neboieri, de a depăşi starea de incurie şi faliment moral a fanariotismului, se naşte o stare tensivă a sensibilităţii, o stare de frămîntare şi zbucium, de criză în raporturile cu lumea şi cu sine însăşi.

O regăsim pretutindeni : în accentul patetic al oratoriei luministe, în demascarea violentă a racilelor orînduirii post-fanariote, în filantropismul şi zelul societar a o serie întreagă de membri suspuşi ai nobilimii, în numeroasele proiecte de reformă ce-şi propun să renoveze cadrul politic şi organizatoric al statului. Peste tot răsună voci sugrumate de emoţie, curg lacrimi de căinţă şi înduioşare, se aud chemări înflăcărate la ieşirea din inerţie şi îmbrăţişarea luminilor.

Surprinsă într-o fază artizanală, înainte de a-şi fi delimitat o sferă de manifestare autonomă şi a-şi fi specializat funcţiile, literatura răsfrînge şi legitimează acest climat al epocii, potrivit resurselor ei încă modeste şi unor determinări mai mult spontane decît ţinînd de o conştiinţă artistică. Ea abandonează, în orice caz, latura frivolă a anacreontismului, adoptă un ton de gravitate şi răspundere, manifestă o indeniabilă voinţă de a lărgi hotarele inspiraţiei, apropiindu-se de istorie, natură şi realitatea interioară. Devine „confesiune", la Dinicu Golescu şi C. Conachi, „meditaţie", asupra destinului uman, la Mumuleanu, „cronică" a evenimentelor recente şi „instrument" al participării la luptele prezentului, în scrierile inspirate de desfăşurările dramatice ale anului 1821.

Dar, deşi îşi înnoieşte tematica şi tinde să răstoarne relaţia tradiţională dintre subiect şi obiect, deşi trimite nu o dată dincolo de aparenţe, prefăcînd alegoria în simbol, sintagma „albă" în metaforă şi imaginea „stereotip" în viziune personală — totuşi, în ansamblu, literatura deceniului al treilea nu ajunge la romantism. Asupra ei continuă să apese tiparul neo-clasic, cu atributele lui binecunoscute : raţionalism, discursivitate, abstracţie, recuzită mitologică, ritm transformat în cadenţă, individual convertit în tipic, senzaţie redusă la concept. De fapt, în pofida tumultului epocii şi a ductilităţii autorilor faţă de elanurile istoriei (întrucît ei nu dispun de metereze ideologice sau estetice în spatele cărora să se izoleze), „saltul" nu se produce. Literatura cîştigă în „literaritate" şi se apropie de romantism. Dar pragul nu-l trece.

Scanned with OKEN Scanner

E adevărat — și trebuie notat aci spre a evalua în mod rezonabil ceea ce se petrece la noi — că nu există în genere o coincidență riguroasă între mișcările istoriei și mișcările literaturii. Chiar un eveniment de amploarea și profunzimea Revoluției Franceze n-a determinat o mutație imediată a valorilor estetice. „Ar fi ușor de demonstrat — scrie Jan O. Fischer — că literatura epocii revoluționare e o continuare, în idei și-n forme, a celei precedente, din secolul al XVIII-lea". Cauza acestui fenomen e dublă. În primul rînd, e vorba de un reflex de inerție al spiritului, care, înainte de a lua act de „nou" ca „nou", îl tratează drept o variantă a „vechiului" ; de la schimbare la conștiința schimbării, e nevoie să se scurgă oarecare vreme pentru ca vederea să se elibereze de apercepțiile ei rutiniere și să capete perspectivă. În al doilea rînd, intervine caracterul conservativ al „formelor", care supraviețuiesc (cu atît mai mult, cu cît arhitectura lor e mai bine structurată) și după ce spiritul ce le-a animat inițial dispare. Astfel, clasicismul din vremea revoluției, din care mai tîrziu Napoleon va voi să facă un „clasicism" de factură imperial romană, viril, virtuos, dar decorativ și plin de pompă, e deja împregnat de un conținut nou. Se poate spune, în sensul acesta (și lucrul se verifică în cazul deceniului dintre 1821—1830), că trecerea de la o epocă literară la alta implică o tranziție mai mult sau mai puțin lungă, în care funcția vechilor „forme" e de a servi cîtăva vreme drept suport conținutului „nou", încă dibuitor și lipsit de vigoare. [148]

În orice caz, ceea ce e sigur e că perioada dintre 1821—1830 reprezintă un viraj istoric, dar nu încă o cotitură în creație. Deceniul al treilea nu întrerupe, în mod fundamental, continuitatea literaturii române, care rămîne, ca și în vremea fanarioților, predominant neo-clasică, deși infiltrările romantice și preromantice cîștigă treptat în intensitate. Pînă la 1830 lirica nu devine lirism, vagile atingeri cu istoria nu se schimbă într-o conștiință a istoricității, interesul pentru natură nu se transformă într-o viziune organică a universului : romantismul e *anunțat*, dar nu e *enunțat*.

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A TREIA

EMERGENȚA ROMANTISMULUI. 1830—1840

CADRUL ISTORIC

BAZELE REGIMULUI REGULAMENTAR

Războiul ruso-turc de la 1828—1829, care duce la ocuparea Principatelor de către armatele țariste și încheierea păcii de la Adrianopole, constituie punctul de plecare al unor schimbări importante în organizarea și statutul politic al Munteniei și Moldovei, cu repercusiuni profunde în toate domeniile de activitate.

Războiul începe în urma refuzului Porții de a accepta un ultimatum al Rusiei, sprijinit de Anglia și Franța, cerînd constituirea unui stat elenic îndependent. După lupta de la Navarin, în care flota aliată nimicește flota turco-egipteană (8/20 oct. 1827), oștile rusești, comandate de mareșalul Wittgenstein, ocupă Principatele, la sfîrșitul lui aprilie 1828. Domnitorul Moldovei, Ioniță Sandu Sturdza, e arestat, domnitorul Munteniei, Grigore Ghica, depus, iar cele două provincii sînt contopite sub o administrație militară comună, încredințată generalului Pahlen, cu titlul de „președinte plenipotențiar al divanurilor Țării Românești și Moldovei".

Ostilitățile se desfășoară în nota de superioritate a Rusiei. Totuși, din cauza epidemiilor, a proastei aprovizionări și a unor deficiențe de comandament, decizia întîrzie pînă în primăvara lui 1829, cînd Diebici, înlocuitorul lui Wittgenstein, străpunge liniile turcești din Balcani și, ajuns în fața Adrianopole-lui, obține capitularea trupelor otomane.

Pacea, încheaită în același loc, la 2/14 septembrie 1829, consfințește poziția dominantă a Rusiei în sud-estul european și sancționează o nouă etapă a procesului istoric de recesiune

Scanned with OKEN Scanner

otomană. Navigația e declarată liberă pe Dunăre, Marea Neagră și prin Dardanele. Greciei și Serbiei li se recunoaște autonomia. Principatelor li se restituie cetățile de pe malul stîng al Dunării și li se acordă deplina libertate a comerțului, Poarta renunțînd să mai perceapă furnituri în produse și prestații. În același timp, ea acceptă numirea domnilor pe viață, se obligă a respecta autonomia celor două țări și se declară de acord cu ocuparea lor de către Rusia pînă la plata despăgubirilor de război. O clauză importantă este și aceea care autoriză Rusia să elaboreze o lege de organizare internă a Principatelor, pe care Turcia, ca putere suzerană, urmează a o aproba, însă, necondiționat, fără a avea dreptul s-o modifice.[1]

Pacea de la Adrianopole constituie o piatră de hotar în existența Principatelor. Urmările ei afectează, în egală măsură, economia și viața politică. Fără a întreprinde o analiză de detaliu, să remarcăm doar că înlăturarea monopolului turcesc, în conjunctura favorabilă a unei cereri sporite de grîne pe piața externă, sporește exportul și intensifică pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură. Prețul pămîntului și al cerealelor se ridică, suprafețele cultivate se măresc, pe linia Dunării — principala cale de scurgere a bogățiilor țării — apar noi orașe (Alexandria, Turnu-Măgurele, Turnu-Severin) sau se dezvoltă considerabil cele vechi. Brăila și Galați-ul, îndeosebi, cunosc un progres spectacular, pe care-l consemnează, mai elocvent decît orice altă mărturie, cifrele comparative ale corăbiilor ce vin să încarce grîu : la Brăila, în 1831, intră numai două vase, în 1837—449, iar în 1839—685; la Galați, de la 236 vase în 1833, se ajunge la 796 în 1838. Valoarea globală a exportului și a veniturilor vamale se urcă numai între 1833—1838 de aproape 10 ori.

Pe plan politic, situația de dublă dependență a Principatelor (de Rusia — ca putere „protectoare", și de Turcia — ca putere „suzerană") făcea din dreptul de autonomie — cum știm — o simplă ficțiune, favorizînd amestecul străin în treburile lor interne. În acest sens, principiul domniilor pămîntene pe viață, admis de Rusia la Akerman și consfințit prin tratatul de la Adrianopole, constituie o garanție prețioasă împotriva abuzurilor, un cîștig însemnat pe drumul care avea să ducă, în cele din urmă, la independență. Pe de altă parte, obligația asumată de puterile semnatare de a promulga o lege

Scanned with OKEN Scanner

fundamentală de organizare a Țărilor Române deschidea posibilitatea modernizării instituțiilor, a reducerii disproporției dintre realitate și cerințele obiective ale dezvoltării.

În genere, tratatul de la Adrianopole accelerează procesul de eroziune a structurilor feudale, de extindere a raporturilor bănești și dezvoltare a burgheziei. El reașază Principatele în Europa, de unde le rupsese cîndva invazia otomană. Dar într-o Europă aflată în plin avînt demografic și economic, dominată sub raport politic și social de „modelul" burgheziei victorioase. Această aruncare de punți și deschidere de ferestre are loc, așadar, într-o conjunctură favorabilă. Căci în noile condiții, cînd se manifestă din ce în ce mai evident complementaritatea dintre economia agrară a Estului și economia bazată pe marea industrie a Apusului, dintre ceea ce F. Delaisi numea spiritual „Europa calului de tracțiune" și „Europa calului-vapor", schimburile de mărfuri, oameni și idei se multiplică în proporții încă nemaicunoscute, iar tehnicile de comunicare înregistrează progrese considerabile. În cîteva zeci de ani, continentul întreg va fi nivelat în zonele citadine, care-și asumă noile forme de producție și sînt tributare aceluiași tip de consumație. Particularismele locale vor continua să dăinuie la sate și, în genere, în regiunile puțin accesibile, fiind însă supuse unei presiuni constante în sensul abandonării elementului specific. Pe deasupra frontierelor politice și uneori în ciuda lor, capitalul își universalizează astfel domnia, realizînd o uniformizare a modului de producție, a suprastructurii juridice și politice, a decorului vieții de toate zilele și a conduitei individuale, pe care nici un cuceritor nu izbutise s-o impună vreodată prin spadă, cu atîta repeziciune, atît de multilateral și de iremediabil.

După pacea de la Adrianopole, al doilea eveniment fundamental pentru viața Principatelor, de altfel promis și garantat de tratatul însuși, îl reprezintă elaborarea Regulamentului Organic. Întocmirea documentului începuse încă înaintea încheierii războiului pe baza prevederilor Convenției de la Akerman. Fuseseră numite două comisii, cîte una pentru fiecare Principat, alcătuite din 4 membri (doi numiți de autoritățile rusești, doi de divan) și cîte un secretar. Ele se apucaseră de lucru respectînd instrucțiunile cabinetului de la St. Petersburg. Terminarea cu succes a campaniei din Balcani dăduse muncii

Scanned with OKEN Scanner

un impuls puternic. Lucrările celor două comisii, reunite în ultima fază la București, sub conducerea directă a lui Kiselef — care devenise „președinte-plenipotențiar" în urma morții neașteptate a lui Jeltuhin, înlocuitorul lui Pahlen —, iau sfîrșit la 30 martie 1830. O delegație compusă din Mihai Sturdza, Alecu Vilara și G. Asachi, ultimul în calitate de secretar al comisiei moldovenești, e trimisă la Petersburg, spre a supune documentul denumit „regulament organic" aprobării autorităților țariste. Apoi, după dezbaterea sa, mai mult de formă, în adunările extraordinare convocate în acest scop, la București și Iași, el intră în vigoare în iulie 1831, în Muntenia și ianuarie 1832, în Moldova.

Fără să aștepte promulgarea noii legi, Kiselef, în calitatea sa de guvernator militar și apoi civil al Principatelor, ia o serie de măsuri, care nu se referă doar la rezolvarea problemelor urgente (înființarea de carantine pe Dunăre, combaterea foametei), ci își propun reforme importante în diverse domenii de activitate. Priceput organizator, militar integru, dintr-o aristocrație leală țarului, care înțelegea foloasele unei liberalizări moderate, știind să poruncească și să se facă ascultat, Kiselef avea ambiția să-și onoreze funcția proconsulară. Cu spirit de ordine, exactitate și realism, el trece repede la acțiune, fără să se sinchisească de mîrîielile boierilor. Astfel, hotărăște desființarea scutelnicilor și a poslușnicilor, reducînd indirect contribuția locuitorilor ; organizează un nucleu de armată națională, în 1830 ; inițiază un recensămînt general al populației, în 1831 ; separă justiția de administrație — sursa atîtor abuzuri în trecut ; ia măsuri edilitare privind Bucureștiul, Brăila, Giurgiu și alte orașe etc. [3]

Regulamentul Organic continuă pe o scară întinsă și în mod sistematic acest început de renovare. Este o lege care îndeplinește, în același timp, funcția unei constituții și a unui codice de dispoziții ordinare, coborînd adesea pînă la detalii puțin semnificative. Scopul este să reformeze întreaga structură a statului, în sensul principiilor dreptului public burghez, menținînd însă relațiile feudale și salvgardînd, în toate punctele, privilegiile de clasă ale marii boierimi și interesele politicii țariste. Din această cauză, caracterul documentului e contradictoriu, dispoziții retrograde alternînd cu prevederi pozitive, dictate de nevoia edificării unui cadru instituțional, care să

Scanned with OKEN Scanner

favorizeze modernizarea vieţii publice, şi încadrarea mai competitivă a economiei Principatelor în sfera comerţului internaţional.

Regulamentul menţine caracterul oligarhic al puterii : el lasă alegerea domnului pe seama unei adunări extraordinare compuse din 150 membri, dintre care numai 27 sînt neboieri (şi aceştia meseriaşi şi negustori, nici un ţăran), restrînge dreptul de a candida la tron la cele cîteva familii din protipendadă şi încredinţează sarcina votării legilor şi a controlului activităţii guvernului unei adunări ordinare, alcătuite exclusiv din boieri. Principiul echilibrării puterilor, pe care Montesquieu îl descrisese ca o formă de autoreglare a mecanismului constituţional, e transformat într-un principiu de concurenţă, cu consecinţe funeste pentru ţară. În adevăr, Regulamentul acordă domnitorului dreptul de a trece peste deciziile Adunării, însă îi garantează acesteia posibilitatea de a petiţiona, în caz de nemulţumire, la Petersburg şi Constantinopol. Aceasta însemna practic a legaliza apelul la arbitraj străin pentru rezolvarea conflictului dintre puterea executivă şi cea legislativă. „Dacă intenţia a fost, precum cred — observa inteligentul profesor şi om de litere francez St. Marc Girardin, care vizitează Principatele în 1836 —, de a face o constituţie inaplicabilă, s-a izbutit pe deplin ; două puteri au fost puse faţă în faţă, la fel de mari amîndouă, fără a le defini şi limita : un dictator suveran şi o adunare suverană, un guvern absolut şi o republică".

Îndeosebi însă, după cum avea s-o demonstreze în mod strălucit N. Bălcescu, în memoriul său din 1850, *Question économique des Principautés Danubiennes,* latura cea mai negativă a Regulamentului, camuflată sub declaraţii de bună intenţie şi vorbe pompoase, constă în parţialitatea faţă de interesele înguste ale aristocraţiei şi în totala batjocorire a celor mai elementare aspiraţii şi revendicări ale ţărănimii. Redactat de boieri, care se făcuseră — după însăşi expresia lui Kiselef — „judecători în propria lor cauză", Regulamentul aruncă în spinarea nenorociţilor locuitori ai satelor noi poveri, anulîndu-le sau ştirbindu-le, în acelaşi timp, o serie de drepturi străvechi, de care pînă atunci nici legislaţia fanariotă nu cutezase să se atingă. „Eu singur sînt nevoit să apăr pe aceşti oameni (ţărani — n.n.) contra unei oligarhii lacome şi turbate" — spusese o dată Kiselef, în perioada funcţionării

comisiilor de redactare. Fie că el trebuise să cedeze, fie că așa-numita „apărare" privea aspecte neesențiale, fapt e că, în ansamblul său, Regulamentul se înfățișează ca o „cartă a privilegiilor ce-și asiguraseră boierii și o cartă a mizeriei poporului" (N. Bălcescu), ca o „expresie pozitivă a goanei după supra-muncă, goană pe care fiecare paragraf o legalizează" (K. Marx). Încît, concluziile lui A. D. Xenopol, trase cu mai bine de șase decenii îndărăt, pot fi încă primite, fără amendări substanțiale. În fapt — arăta el —, Regulamentul „nu recunoștea principiul cel mare al libertății și mai mult încă nici pe acel al egalității proclamate de Revoluția Franceză, și urma înainte a trata omenirea ca și cînd ar fi izvorît din două soiuri de sînge deosebit, acel al nobililor și acel al țăranilor. El recunoștea boierilor privilegiul, cel de atîta timp vînat de ei, de a fi scutiți de orice soi de contribuție, care era să apese numai asupra țăranilor, pe cînd, dimpotrivă, toate foloasele procurate de viața statului : legiferarea, alegerea domnului, funcțiile, pensiile, gradele superioare în armată erau păstrate numai nobleței, cu înlăturarea desăvîrșită a elementului țărănesc. Cu alte cuvinte, boierii erau să tragă din noua organizare toate foloasele, iar țăranii să-i ducă toate poverile." [4]

Cu toate astea, meritele Regulamentului în privința modernizării statului și a introducerii unui cadru instituțional burghez sînt incontestabile. El prevede, deși sub o formă incompletă, separația puterilor, reglementează impozitele, înlătură vămile interne, organizează întreaga administrație, stabilește competența diferitelor organe și servicii publice, creează consilii orășănești alese, cu atribuții economice, gospodărești și edilitare, se preocupă de propășirea industriei și dă un puternic impuls dezvoltării învățămîntului. Deși în comisia moldovenească de redactare, Iordache Catargiu propusese unirea celor două Principate sub un prinț străin, Regulamentul nu formulează nimic în acest sens. Însă, prin aplicarea unor măsuri identice în Muntenia și Moldova, prin afirmarea răspicată a comunității de origine, limbă, destin istoric și interese ale celor două țări, el pregătește cadrul material și familiarizează spiritele cu ideea Unirii. Astfel, art. 425 al Regulamentului Moldovei (corespunzînd cu art. 371 al Regulamentului Munteniei) stipulează în acest sens : „Începutul, relighia, obiciurile și asemănarea limbii locuitorilor acestor două Principaturi, precum și trebuințele a

Scanned with OKEN Scanner

ambelor părți, cuprind din însuși descălecarea lor elementurile nedespărțite a unirii care s-au împiedicat și s-au întîrziat de întîmplătoarele împrejurări. Mîntuitoarele folosuri a rodului ce s-ar naște din întrunirea acestor două națiii sînt de netăgăduit. Elementurile întrunirii moldo-românilor se află așezate prin acest Regulament prin asemănatele temeiuri ale administrației acestor două țări."

În principiu, Regulamentul Organic ar fi trebuit să adapteze instituțiile țării realităților unei epoci de rapidă dezvoltare a forțelor de producție ; în fapt, el împrumută legislației burgheze acele principii de organizare a vieții statului și economiei care satisfac interesele boierimii în calitatea ei de exportatoare de cereale și de adeptă a modului de viață occidental, fără a-i leza întru nimic prerogativele. În felul acesta, elanul luminist spre reforme, atît de caracteristic deceniului al treilea, dă greș. Departe de a pune în concordanță ordinea de drept cu ordinea de fapt și de a elimina inegalitățile grave în repartiția produsului social, Regulamentul scoate și mai mult în evidență, prin simulacrul de libertăți pe care le introduce, dezechilibrul fundamental pe care se întemeia societatea românească, acel regim definit de N. Bălcescu drept o „monstruozitate socială", fiindcă o țară întreagă nu făcea decît să robească unui pumn de privilegiați. [5]

ANTAGONISME SOCIALE ȘI POLITICE

Prin dispozițiile sale, atît de defavorabile țărănimii, Regulamentul agravează antagonismele de clasă. Și la noi, ca în toate țările de la răsărit de Elba, transformarea gospodăriei moșierești autarhice într-o întreprindere producătoare de cereale-marfă duce la o intensificare a exploatării servile, fenomen care nu e o dovadă a consolidării feudalismului, ci, dimpotrivă, a intrării lui în stadiul descendent. Nemulțumiți de faptul că Regulamentul le acorda dreptul de proprietate absolută pe 1/3 din moșie, boierii se vor strădui în continuare să-și elibereze de servituți și celelalte 2/3, încălcînd astfel drepturile cutumiare străvechi ale locuitorilor. Fiindcă țăranul reprezenta singurul „capital" (așa cel puțin va declara, cu cinism, în plină adunare, în 1842, un reprezentant al proprietarilor), ei încearcă să-l „rentabilizeze", uzînd de două procedee

Scanned with OKEN Scanner

egal de oneroase şi, în definitiv, de inumane : calcularea arbitrară a obligaţiilor fixate de Regulament (augmentînd normele de muncă şi prestaţiile peste cuantumul „legal") şi generalizarea arendăşiei pe termene scurte (care instituie o adevărată concurenţă în stoarcerea locuitorilor).

În acelaşi timp, fiindcă se resimte o mare penurie a forţei de muncă, boierii introduc măsuri draconice ca să împiedice strămutarea ţăranilor şi să-i lege literalmente de pămînt. Pentru a putea pleca de pe o moşie pe alta, ţăranul e îndatorat să anunţe cu 6 luni înainte, să achite proprietarului o redevenţă reprezentînd echivalentul obligaţiilor sale pe un an, să-i cedeze casa şi toate ameliorările realizate prin muncă proprie, să verse vistieriei totalul impozitelor pînă la recensămîntul fiscal cel mai apropiat (aveau loc din 7 în 7 ani !). Ca şi cum toate acestea n-ar fi fost de ajuns, se fixează o limită de cel mult două familii admise să se mute în cursul unui an, iar comunele sînt oprite, sub cele mai straşnice pedepse, să adăpostească pe fugari. [6]

Recunoscînd formal emanciparea persoanei (ceea ce făcuse, cu un secol înainte, C. Mavrocordat), noile dispoziţii consfinţeau, în fapt, robia. E trista realitate de care ia act cu amărăciune, în 1838, tînărul Alexandru C. Golescu, fiul lui Dinicu, proaspăt întors din Paris, de la studii, cu mintea plină de gînduri mari şi vise aurite : „...Ţăranul valah, pe care noi îl considerăm la Paris drept liber, e de fapt serv, şi acesta e lucrul cel mai adevărat pe care-l putem spune lumii ; pentru că, afară de cazuri extreme, ţăranul nu-şi poate părăsi pămîntul decît cu consimţămîntul proprietarului, iar proprietarul nu-i dă niciodată acest consimţămînt din cauza lipsei de braţe... Ah ! cînd am aflat această noutate, toate ideile asupra ţării, toate speranţele mi s-au risipit, şi un surîs ironic mi-a apărut pe buze, gîndindu-mă la deosebirile pe care le făceam la Paris între ţăranul valah şi ţăranul polonez sau maghiar. Dacă aţi şti cît de nenorociţi sîntem şi cît de mult merităm dispreţul tuturor naţiunilor." [7]

Situaţia dezesperată a ţărănimii întreţine un conflict acut şi ireductibil în sînul societăţii româneşti. Existenţa inegalităţii flagrante de statut social între membrii aceleiaşi naţiuni, angajată într-o luptă dîrză pentru emancipare, tulbură spiritele şi determină depăşirea poziţiilor timid luministe, care aşteptau totul de la progresul instrucţiei şi moralizarea cugetelor.

Scanned with OKEN Scanner

De pe la 1835 înainte, constatăm că opoziția împotriva regimului devine mai rezolută și capătă un caracter net politic. Schimbarea atinge atît scopul, cît și metodele. Protagoniștii reformelor nu abandonează opera de culturalizare, dar încetează de a-și mai face iluzii. Ei resimt cu toții nevoia de a găsi o soluție de integrare a țărănimii în corpul social, întrucît fără această refacere a unității interne ideea de națiune își pierde orice conținut. Proiectele de reformă elaborate în deceniul al patrulea, chiar dacă nu țintesc la o răsturnare totală a raporturilor feudale, preconizează însă importante măsuri în favoarea țăranilor, fie direct, fie prin intermediul democratizării vieții publice.

Dar dacă procesul de radicalizare avansează rapid, el se desfășoară totuși într-un cerc îngust, deoarece burghezia, care constituie baza de masă a luptei antifeudale, e slabă și duplicitară. Favorizată de intensificarea schimbului și a relațiilor bănești, ca și de formarea noii birocrații regulamentare, ea începe a se contura din ce în ce mai net după 1830 și a-și formula revendicări proprii. Fiind însă legată, ca și în trecut, de capitalul comercial, și nu de formele superioare ale economiei, de industria manufacturieră, prea puțin înfiripată la noi pînă la 1840, nu e capabilă să acționeze ca o forță unificatoare, înmănunchind într-un singur șuvoi valul nemulțumirilor populare. Opoziția împotriva regimului lucrează, de aceea, dispersat și ineficace.

Agitația surdă care mocnește la sate răzbate la lumină, cînd și cînd, în manifestări violente, totuși lesne de reprimat. În 1831, se răscoală cîteva sate din ținuturile Roman, Bacău, Hîrlău, Herța, Neamț, un izvor contemporan evaluînd numărul răzvrătiților la cîteva zeci de mii. În 1835, se semnalează tulburări în 16 sate din jurul Ploieștilor. Acțiunile concertate, pornite din mediul boieresc sau citadin, se desfășoară sub conducerea unor elemente șovăielnice, care se aruncă în luptă cu entuziazm, dar se descurajează la primele greutăți. O mare contradicție subzistă între obiectivele admirabile pe care și le propun și imprepararea aproape naivă a insurecției propriuzise. Lipsește nu numai tehnica organizării conspirative, ci și statul major dispus să apeleze la mase și hotărît să moară mai degrabă decît să se predea.

O ilustrare perfectă a acestor limite ne-o înfățișează mișcarea pusă la cale în Moldova, la 1839, de comisul Leonte Radu.

Probabil sub influența emigrației poloneze și exprimînd nemulțumirile boierimii mărunte, el alcătuiește un proiect de reformă, care preconizează egalitatea boierimii de toate treptele și transformarea ei într-o nobilime ereditară, cu dreptul de a alege din rîndurile sale „seimul" legislativ. Complotul, la care luau parte, după unele știri, peste 70 de persoane, mai voia confederarea Moldovei cu Țara Românească și Serbia, sub suzeranitatea Turciei, dar renunțînd la protectoratul rusesc și înlocuindu-l cu garanția colectivă a puterilor. Problema raporturilor dintre proprietari și țărani era eludată, desigur pentru a nu crea disensiuni între participanții la complot ; se spunea doar că rezolvarea ei va cădea în competența noului „seim". Organizarea întregii conjurații e slabă, astfel că Leonte Radu e arestat înainte de a fi apucat să schițeze vreun gest. El bate imediat în retragere, cerînd iertare și negînd că i-ar reveni paternitatea proiectului de program.[8]

Cu mult mai promițătoare, deși, la rîndu-i, sfîrșind printr-un eșec, e acțiunea inițiată în 1838 de Ion Cîmpineanu, șeful opoziției din adunarea Țării Românești, care-și cîștigase un mare ascendent prin lupta sa curajoasă în chestiunea „articolului adițional" (adăugat de Rusia în mod arbitrar textului oficial al Regulamentului Organic spre a interzice orice eventuale modificări ale acestuia prin simplul vot al adunărilor). Cîmpineanu grupează în jurul său pe cele mai înaintate elemente ale boierimii liberale. În legătură cu emisari polonezi, cu sprijinul unui tînăr francez, republican convins, dar imprudent și fără simțul contingențelor, F. Colson, el inițiază elaborarea a două importante documente programatice : un *Act de unire și independență* și un proiect de constituție.

Cel dintîi contestă legitimitatea domniei lui Alexandru Ghica și recuză Regulamentul Organic, ca emanație a unei adunări „alcătuite arbitrar", sub ocupația militară străină. Proiectul de constituție e de-a dreptul utopic prin radicalismul său extrem, inaplicabil condițiilor concrete din Principate. Se prevăd, în adevăr, Unirea, independența națională, monarhia ereditară, un sistem reprezentativ democratic bazat pe sufragiul universal, eliberarea clăcașilor (ultimele două puncte sînt comunicate de Colson, lipsind din textul documentului, care ne-a parvenit incomplet), libertățile civice în toată deplinătatea lor. egalitatea în fața legii.

Scanned with OKEN Scanner

Crezînd naiv că va putea cîştiga tronul pe cale legală, deoarece se zvonea că turcii ar avea intenţia să-l destituie pe Alexandru Ghica, I. Cîmpineanu întreprinde un voiaj propagandistic la Constantinopol, Paris şi Londra. Prost sfătuit, el se lansează în pertractări inabile, descoperindu-şi jocul ; în felul acesta se compromite faţă de autorităţile din ţară fără să-şi cîştige sprijinul marilor puteri, care aveau cu totul alte griji decît să se ocupe de revendicările unui pretendent nedibaci, însoţit de un secretar gălăgios. La întoarcerea spre patrie, Cîmpineanu e arestat la Lugoj, extrădat şi închis. În 1841 el va adresa un memoriu curţii protectoare, „făgăduind credinţă şi cerînd milostivire". Prin acest act — scrie I. Ghica —, „se angaja să se îngroape politiceşte", abjurare pe care paşoptiştii revoluţionari, în frunte cu N. Bălcescu, nu i-o vor ierta. [9]

Experienţa eşecului lui Cîmpineanu, ca şi al conjuraţiei confederative a lui Leonte Radu, dovedea în orice caz că lupta împotriva regimului regulamentar trebuia scoasă din cadrul persuasiunii şi diplomaţiei de cullse. În acest sens, anul 1840 înseamnă un dublu eveniment : dacă, prin apariţia *Daciei literare*, personalitatea naţională e asumată ca un destin al noii culturi, prin îndrăzneaţa mişcare declanşată tot atunci de căminarul D. Filipescu, la care ia parte şi tînărul iuncăr N. Bălcescu, conştiinţa politică românească reia, după două decenii de criză şi iluzii luministe, tradiţia luptei revoluţionare a lui Tudor şi a pandurilor săi.

Primejdia reală pentru regimul regulamentar nu rezidă pînă la 1840 în acţiunile de luptă ale opoziţiei — fărîmiţate, ezitante, inconsecvente, — ci în caracterul de masă al subversiunii ideologice. La urcarea pe tron a domnilor regulamentari, Minciaky le recomandase să vegheze „asupra tot ce ar putea arăta o oarecare tendinţă a tinerelor spirite de a se lăsa tîrîte de idei liberale şi asupra nevoii de a zădărnici prin orice mijloace propagarea ideilor de răzvrătire". Mihai Sturdza răspunsese supralicitînd, ca unul care nu avea nevoie de îndemnuri din afară ca să-şi cunoască datoria. „Am fost totdeauna convins că idelle privite ca liberale nu pornesc decît de la un egoism vinovat, care-şi urmăreşte interesele prin provocare de răsturnări şi anarhie. Fără îndoială că duşmanii cei mai redutabili ai ordinii sociale sînt maximele mincinoase şi tulburătoare care sucesc minţile tinerimii crude de la adevăratele temelii ale fericirii obşteşti". [10]

Dar răspîndirea acestor „maxime mincinoase" era inevitabilă, eforturile cîrmuirii de a le bara infiltrarea în mediul românesc dovedindu-se zadarnice. Propagarea lor constituia un rezultat direct al şcolilor, gazetelor, teatrului, societăţilor, a tuturor formelor de culturalizare pe care statul se mîndrea să le încurajeze şi, pe de altă parte, se sforţa să le îngrădească. Se ştie doar că manevrarea concomitentă a acceleratorului şi frînei e proprie guvernelor autocrate, care vor să se împăuneze cu meritul că favorizează contactul cu toate achiziţiile gîndirii umane, dar înţeleg să ţină sub un control strict modul de a le folosi. Însă, după cum remarca unul dintre cei mai ageri observatori ai situaţiei Principatelor din perioada 1835—1840, St. Marc Girardin, aşezămintele liberale nu sînt hărăzite zadarnic popoarelor : pînă la urmă, acestea le iau în serios. Simulacrul de drepturi civice pe care le acorda Regulamentul Organic făcea ca imperfecţiunile sistemului să apară mai intolerabile, iar energia revendicativă a protestului să sporească în intensitate. Căci cel ce posedă o jumătate de libertate e mai îndîrjit s-o cucerească pînă la capăt, decît cel ce cunoaşte numai tirania şi ignoră cu totul ce înseamnă lepădarea cătuşelor. Liberalizarea, deşi introdusă timid după 1830, crea premisele generalizării ideilor noi şi a transformării nemulţumirilor personale într-un climat de opinie publică.

Autorităţile nu subestimau pericolul, dar erau incapabile să-l conjure, metodele de a popri gîndirea şi a înăbuşi libertatea de expresie erau primitive, departe de perfecţiunea pe care avea s-o realizeze în această direcţie secolul al XX-lea. Încă în timpul ocupaţiei ruseşti, se înfiinţează cenzura presei din ţară şi a publicaţiilor aduse de peste hotare. Printr-un ordin al lui Kiselef, din 21 august 1833, controlul cărţilor importate din străinătate e lăsat chiar pe seama librarilor, care sînt înştiinţaţi „că dacă vor vinde cărţi oprite, apoi ocîrmuirea va fi silită a le închide dughenile şi a-i trimite peste hotar, împreună cu cărţile". Nu se preciza însă ce înseamnă carte „oprită", ceea ce lăsa portiţa deschisă abuzurilor stăpînirii, dar şi infracţiunilor săvîrşite de colportorii tipăriturilor străine. În genere, cenzura era foarte indulgentă pentru cărţile aduse de oameni cu vază, iar funcţionarea ei, lăsată pe mîna unor oameni nepregătiţi şi coruptibili, a dat slabe rezultate. Ştim că la un moment dat s-a interzis intrarea cărţii lui D' Holbach *Système de la nature*, iar prin 1836, pentru motive obscure,

Scanned with OKEN Scanner

Lucreţia Borgia. Măsuri severe sînt preconizate împotriva gazetelor radicale franceze. Totuşi, după cum o dovedeşte interesanta culegere de texte luministe din ms. 2239 şi 2240, Holbach era binecunoscut la Bucureşti, iar oprirea piesei lui Victor Hugo nu i-a împiedicat nici pe Bolliac, nici pe Negruzzi să şi-o procure şi s-o traducă la un foarte scurt interval de timp. Cît priveşte presa străină, încercările de a-i împiedica difuzarea s-au soldat cu un fiasco deplin. Timoni deplora în 1837 că „ziarele franceze se găsesc aci în toate mîinile... ceea ce înrăutăţeşte şi mai mult lucrurile în ţară". [11]

Supravegherea strictă exercitată de autorităţile regulamentare dă rezultate îndeosebi pe planul interior : presa locală e împiedicată să pună în discuţie probleme gingaşe (ceea ce face ca denunţarea critică a neajunsurilor să fie mult mai reticentă în deceniul al patrulea decît în deceniul al treilea) ; *Alăuta românească*, redactată de M. Kogălniceanu, e suprimată în 1838, pentru un articol judecat insidios, iar C. Negruzzi e surghiunit pentru un delict de aceeaşi natură (articolul *Vandalism*) ; în 1835, un manuscris intitulat *Asupra prejudiţiilor sau a prolipsurilor* nu poate vedea lumina tiparului, deoarece „ar cuprinde în sine prinţipuri de revoluţie". Al. C. Golescu îi informa în octombrie 1838 pe prietenii de idei şi aspiraţli din Paris că „în calea oamenilor care ar voi să lumineze opinia publică şi să dezvolte patriotismul în inlmile româneşti stă o cenzură de o mie de ori mai tiranică decît aceea din timpul ruşilor". [12]

Această stare de lucruri permite explicarea unui fapt, la prima privire surprinzător. După 1830, manifestările de critică a ordinei sociale şi a sistemului politic par să-şi piardă din vehemenţă şi amploare, tinzînd, în orice caz, să evite abordarea frontală a neajunsurilor şi formele publicitare făţişe. Or, prilejurile de nemulţumire nu erau mai puţin numeroase decît în trecut, iar apariţia primelor gazete şi dezvoltarea tiparului dădeau „contestării" mijloace de o eficacitate încă necunoscută. Desigur, perioada regulamentară sollcită energiile în loc să le refuze, ca perioada anterioară. Cărturarii sînt chemaţi să participe activ la marea bătălie a luminării ; dacă, în deceniul al treilea, împrejurările îi siliseră să gîndească şl să discute mai mult decît să acţioneze, acum vremea e a faptei, nu a declaraţiilor de intenţie ; sub impulsul lui Heliade Rădulescu şi Asachi, cîmpul culturii se umple de şantiere, lumi-

nismul capătă o orientare pragmatică. Totuşi, oricît de intensiv atraşi în opera de culturalizare şi oricît de încrezători în rezultatele ei, intelectualii nu pot trece cu vederea abuzurile, nedreptăţile şi arbitrarul generate de noile instituţii sau menţinute de ele sub un decor de forme constituţionale. În aceste condiţii, tăcerea nu e semnul împăcării cu realitatea, ci al neputinţei de a vorbi. De fapt, legiferarea cenzurii, sub Kiselef, şi în genere, strășnicia represivă a regimurilor regulamentare, cărora cele două puteri — suzerană şi protectoare — le impun să vegheze la păstrarea ordinei şi împiedicarea oricăror infiltraţii de gîndire liberală, determină un divorţ din ce în ce mai profund între ceea ce se spune şi ceea ce se cugetă. Trecerea bruscă de la „criticismul" deceniului al treilea — şi el mărginit, cum am văzut în cazul lui Eufrosin Poteca — la „cumințenia" deceniului al patrulea este, aşadar, fortuită.

După 1830, nemulţumirile sînt şi mai mari şi mai explozive decît înainte. Creşterea lor nu e proporţională cu deteriorarea obiectivă a situaţiei, ci cu îmbunătăţirea difuzării ideilor şi accentuarea deschiderii spre Europa. Împiedicaţi să se exprime pe faţă, oamenii se retranşează în duplicitate : fiindcă nu pot spune adevărul, îl eludează ; evită să generalizeze, fac uz de parabole, ocolesc problemele „tabu" : exploatarea ţăranilor, statutul internaţional al Principatelor, rolul nefast al boierimii etc.

Suscitată de neajunsurile vieţii publice şi starea de criză a conştiinţelor, dar silită să se abţină din cauza climatului de poliţism cultural, critica îşi măreşte energia propulsivă, ca o apă rapidă în faţa căreia se aşază un stăvilar. Pe de o parte, ea hrăneşte subversiunea, starea de militanţă revoluţionară care încearcă să înlăture prin violenţă regimul regulamentar ; pe de altă parte, ea se sublimează, convertindu-se în literatură, o literatură care polemizează cu starea de lucruri în fiinţă, folosindu-se de alegorie şi fabulă, sau care, printr-un demers compensatoriu, caută să se detaşeze de contingent prin simbol şi mit. Căci, aşa cum se întîmplă totdeauna cînd distanţa dinte *real* şi *posibil* se amplifică, pentru că realitatea devine tot mai negativă, ori pentru că oamenii îşi lărgesc prin cultură gama dorinţelor, tensiunea care ia naştere alimentează nu numai inserţia în actualitate, ci şi evadarea, în cazul nostru, explorarea poetică a interiorităţii sau a istoriei. Aşteptările înşelate, energiile condamnate să se sufoce, lipsa de supape într-o fază de supraîncălzire a sensibilităţii,

Scanned with OKEN Scanner

conştiinţa tot mai pronunţată că sistemul nu oferă mijloace legale de îndreptare favorizează atît metamorfoza revoluţionară a luminilor, cît şi exacerbarea romantică a lirismului.

Reiese, aşadar, că nici represiunea, nici acţiunea profilactică anti-liberală a autorităţilor nu se bucură de succes. Către 1840, Principatele sînt integrate în prea mare măsură circuitelor intelectuale şi economice europene, iar dezvoltarea lor acumulează prea multe elemente de ruptură cu ordinea feudală pentru ca o politică îngust retrogradă, ostilă interesului naţional, să poată avea sorţi de izbîndă. Fiind slabe, dependente pînă şi în mici detalii de guvernare de voinţa consulilor ţarişti, domniile regulamentare manevrează de la o zi la alta, reuşind să nemulţumească pe toată lumea prin inconsecvenţa lor : gesturile demonstrative de forţă alternează cu măsuri concesive, care dau peste cap ceea ce se urmărise iniţial şi compromit autoritatea princiară.

În condiţiile unui capitalism european în expasiune energică, dornic de debuşee şi surse de aprovizionare, şi în preajma unei noi reglementări a sferelor de influenţă în Orient, ca urmare a prăbuşirii poziţiilor otomane, vechea preocupare a românilor de a interesa marile puteri în ameliorarea soartei lor găseşte un ecou neaşteptat. O serie de oameni politici din Apus sesizează importanţa celor două provincii de la gurile Dunării şi încep să le înglobeze în calculele jocului diplomatic imediat. În acelaşi timp, sporeşte informaţia despre Principate, datorită atît publicaştilor străini, cît şi conaţionalilor : cei dintîi, cu bune intenţii, deşi uneori cu fantezie şi pe baza unui examen superficial al realităţilor, cei din urmă, cu zel patriotic şi cu patosul dezvăluirii adevărului asupra regimurilor regulamentare, contribuie deopotrivă prin cărţi, broşuri şi articole la alarmarea şi mobilizarea opiniei publice. Problema statutului Principatelor începe, în felul acesta, să devină o „cauză", care nu va fi doar a românilor, ci a tuturor spiritelor înaintate din Europa. [13]

Noua cultură, pe care o chemaseră prin apeluri înflăcărate cărturarii deceniului al treilea, luminiştii în anteriu şi giubea : Dinicu Golescu şi I. Văcărescu, pe care încep s-o înfiripe intelectualii grupaţi în jurul lui Heliade şi Asachi după 1829, capătă, spre 1840, o conştiinţă de sine din ce în ce mai netă. Ea pune problema specificului naţional şi a combaterii imitaţiei formelor de suprafaţă ale civilizaţiei apusene. Înţelegînd din ce în ce

mai bine ineficacitatea predicii luministe, adoptă o strategie a eliberării, în care culturalizarea nu mai e scop în sine, ci instrumentul acțiunii revoluționare. În fine, ea leagă emanciparea națională de ideea justiției sociale, dîndu-și seama că fără a-i transforma pe țărani în cetățeni nu e posibilă România unită și independentă.

La 1840, două decenii după provocarea dramatică lansată destinului de Tudor Vladimirescu, constatăm că dreptatea nu e încă realizată pentru poporul român, nici măcar începutul dreptății, care constă în libera dispoziție de forțele proprii, în facultatea de a-și autodetermina existența. Dar ne aflăm într-un punct mai înalt al evoluției, iar ceea ce s-a cîștigat este ireversibil.

Scanned with OKEN Scanner

METAMORFOZELE LUMINISMULUI

ELANURI ŞI CONTRADICŢII

Condiţiile create după încheierea păcii de la Adrianopole şi promulgarea Regulamentului Organic favorizează desfăşurarea energică a operei de culturalizare. Vechiul obiectiv al „luminării", preconizat de cărturarii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi înscris, sub o formă concretă, în programul Societăţii de la 1827, pare a căpăta girul istoriei, coborînd din sfera deziderateloi, mai mult sau mal puţin platonice, pe ordinea de zi a urgenţelor. Piedicile nu sînt înlăturate — departe de asta —, ele continuă să frîneze iniţiativele şi să pună la grea încercare răbdarea oamenilor de bine. Totuşi, natura lor se schimbă. În trecut, autorităţile îşi puteau permite, cu o totală impunitate, să refuze apariţia de gazete sau să lărgească reţeaua şcolară. Acum, epoca interdicţiilor brutale şi a absolutismului nihilist e depăşită. Administraţia ţaristă vrea să cîştige simpatia opiniei culte şi să demonstreze că sub oblăduirea ei Principatele se îndreaptă pe calea civilizaţiei şl a integrării în lumea modernă. Regimul regulamentar are şi mai multă nevoie de un lustru liberal, întrucît singura lui raţiune de a fi, în ochii Europei cel puţin, e de a accepta „regulile jocului" în vigoare după 1830 : deci parlamentarism (oricît de imperfect ar fi sistemul electoral), constituţie (oricît de inechitabilă ar fi aşezarea raporturilor sociale), modernizarea administraţiei, presă, învăţămînt etatizat etc.

Dificultăţile rezidă acum mai puţin în *a crea* instituţil culturale, cît în *a le menţine* şi a le *orienta* în sensul voit. Cu

alte cuvinte, greutăţile sînt de natură materială („mecenatul" fiind din ce în ce mai insuficient, pe măsură ce sfera activităţii intelectuale se extinde) şi, mai ales, de natură ideologică (lupta pentru salvagardarea „conţinutului" progresist, pe care oficialitatea ar voi să-l înlăture).

De fapt, dincolo de cei cîţiva oameni înaintaţi care înţeleg — cum spune Heliade — că numai prin cultură şi perfecţionarea limbii un „norod" poate aspira să devină o „naţie", însuşi procesul de europenizare, legiferat şi activizat de Regulament, solicită intensiv concursul forţelor intelectuale şi dinamizează manifestarea energiilor somnolente. Căci noua birocraţie are nevoie de funcţionari, şcolile tot mai numeroase au nevoie de profesori şi manuale, gazetele — de redactori, teatrele — de repertoriu şi actori, literatura, în fine, de autori şi traducători. Climatul e, de aceea, emulativ, puţinii oameni de carte disponibili fiind traşi în toate părţile, obligaţi nu numai să se cheltuiască fără precupeţire, dar şi să-şi asume sarcini multiple, care presupun competenţe divergente, greu de întrunit într-o aceeaşi persoană. Lipsa de autonomie a diverselor ramuri ale culturii şi penuria totală de specialişti îngăduie luna de miere între patriotism şi diletantism. Oamenii fac de toate, şi ce se pricep şi ce nu se pricep, fără să se încurce în scrupule, cu o ingenuitate desăvîrşită şi fără nici un simţămînt de jenă. Cum e şi firesc, criteriile nu sînt din cele mai clare, entuziasmul obturează dificultatea reală a problemelor abordate, există tendinţa de a supralicita perspectivele, de a confunda hărnicia cu talentul şi de a scuza prin înălţimea scopului lipsa de calitate a rezultatelor. Cu alte cuvinte, construcţia primează asupra spiritului critic, momentul tactic asupra celui strategic, eticul şi politicul asupra esteticului.

Justificarea supremă a iniţiativelor, lansate cu o enormă bună-credinţă, deşi adesea fără acoperire, rezidă în dorinţa recuperării grabnice a întîrzierii româneşti. Domină ideea că trebuie lucrat repede, că timpul nu aşteaptă, că naţiunea se află în preajma unei scadenţe decisive. „Suntem, domnule — îi scrie Heliade lui Negruzzi, la 15 octombrie 1836 —, într-o epocă şi într-o stare cînd, dacă putem, nu trebuie să lăsăm nimic să întîrzie". [14]

Luminismul continuă să inspire pe principalii cărturari ai vremii, în speţă, pe Hellade Rădulescu, în Ţara Românească, şi G. Asachi, în Moldova, al căror rol, datorită autorităţii perso-

Scanned with OKEN Scanner

nale şi controlului exercitat asupra mijloacelor de informaţie, e determinant în profilarea activităţilor intelectuale. Dar luminismul capătă aspecte noi, tocmai din motivul că trece din faza declaraţiilor programatice în faza experimentelor, a traducerii în fapt a intenţiilor.

Astfel, dacă pînă la 1821, eforturile de a croi drum luminilor fuseseră disparate, asemenea unor pîlpîiri fugare în beznă, destinate a rămîne fără urmaşi şi fără urmări, dacă între 1821—1829 elanurile începuseră să se materializeze, dar încă anevoie, împiedicate să prindă rădăcini de instabilitatea politică şi atmosfera de suspiciune post-revoluţionară, după 1829 lucrurile iau o întorsătură hotărîtoare: actul de cultură se instituţionalizează, căpătînd o încadrare funcţională în viaţa obştească. Noutatea nu rezidă în faptul că se înfiinţează ici şi colo cîte o şcoală, ci că se întemeiază învăţămîntul, nu în faptul că se dau mai multe spectacole, ci în acela că ia naştere teatrul, nu în faptul că apar primele gazete şi progresează tiparul, ci în acela că se pun bazele presei şi se ivesc nucleele primelor întreprinderi editoriale.

Dar după obţinerea acestor succese, problemele nu se reduc nici în număr, nici în dificultate; dimpotrivă, ele se înmulţesc şi se complică. Apare astfel evident că înfiinţarea de gazete, şcoli, teatre nu constituie un scop, ci un mijloc, un simplu început de drum, că problema culturalizării, care se reducea la implantarea instituţiilor (cîtă vreme acestea nu existau), se transformă într-o chestiune de conţinut, de stabilire a opţiunilor intelectuale (de îndată ce instituţiile iau naştere). Lupta pentru cultură devine o luptă în *favoarea* unor valori şi *împotriva* altora, o delimitare delicată şi dezagreabilă, deşi necesară, fiindcă ea implică disensiuni nu numai între adepţii „noului" şi ai „vechiului", ci şi între partizanii egal de înfocaţi ai regenerării, aşa cum se vede în apriga controversă ce-l opune în 1837 pe profesorul Ion Maiorescu tuturor colegilor lui de la Sf. Sava, sau în ruptura tot mai pronunţată, cu cît ne apropiem de 1840, între Heliade şi Asachi, pe de o parte, tinerii din generaţia lui Kogălniceanu, pe de alta. Dar, în felul acesta, se destramă iluziile luministe despre „cultură" — ca un tot indefectibil şi despre „culturalizare" —, ca o imanenţă a progresului spiritual. [15]

O altă dezamăgire apare pe terenul practicii sociale. Experienţa infirmă convingerea că prin instruire şi moralizare,

adică prin schimbarea individului, se poate ajunge la schimbarea cîrmurii. Faptele arată, din contra, că politica dispune de cultură, şi nu cultura de politică. Radicalizarea spiritelor, din ce în ce mai conturată spre 1840, ştirbeşte autoritatea luminismului. Distanţa dintre real şi ideal, care, pentru un Dinicu Golescu sau Eufrosin Poteca, putea fi suprimată într-un viitor previzibil, graţie unei strategii adecvate a raţionalizării raporturilor omeneşti, devine acum o prăpastie, fără şansa de a fi depăşită prin mijloacele persuasiunii.

Cărturarii dintre 1830—1840 lucrează, ca şi cei dinaintea lor, cu un sentiment de exasperare secretă, cu o îndîrjire şi o nervozitate care rezultă din greutăţile inerente pionieratului şi din nerăbdarea de a înlătura handicapul ce separă poporul român de naţiunile aflate în fruntea civilizaţiei. Aparent, şi unii şi alţii îşi pledează cauza cu aceeaşi risipă de mijloace retorice. Totuşi, diferenţele sînt mari, şi nu numai pe terenul stilului. În special, două deosebiri trebuie relevate.

Una constă în faptul că intelectualii deceniului al patrulea îşi istorizează demersul, că trăiesc în interiorul realităţii europene, nu în afara ei ; de aceea, ei îşi caută termeni de referinţă şi puncte de contact în mişcarea contemporană a ideilor, şi chiar atunci cînd aspiră prometeic (proiectul de Bibliotecă universală al lui Heliade) sau cînd construiesc utopic („falansterul" lui Th. Diamant), nu se sustrag realităţii timpului, ci caută s-o recupereze pe un plan superior. [16]

A doua deosebire rezultă din sentimentul de însingurare şi de acută conştiinţă a interiorităţii pe care-l aduce cu sine regimul regulamentar, atît de contradictoriu şi de puţin propice unei integrări comunitare. Pe ambele laturi, se manifestă, aşadar, tendinţa de a transforma preromantismul predicii luministe în romantism curat : pe de o parte, prin alinierea la modalităţile de artă şi stil de viaţă predominante în Europa ; pe de altă parte, prin exteriorizarea unei sensibilităţi traversată de elanuri, dar şi de umbre, asupra căreia convenţia clasică nu mai are priză.

Dar, fără îndoială, latura prin care noua cultură se deosebeşte mai pregnant de cea veche e naţionalismul. Ceea ce înainte era un argument devine acum un „fatum" — obiectivul şi criteriul întregii activităţi intelectuale : individualitatea românească e asumată cu o mîndrie plină de susceptibilitate, se

Scanned with OKEN Scanner

încearcă descoperirea trăsăturilor ei specifice prin explorarea istoriei şi studiul limbii.

Încît, rezumînd, se poate afirma că în cursul deceniului al patrulea luminismul se deteriorizează, îşi pierde treptat identitatea, e din ce în ce mai mult invadat de romantism şi adesea ajunge să se insereze în structurile romantice. Metamorfoza aceasta se produce paşnic, pe nesimţite, fără confruntări şi dispute spectaculoase. Caracterul ei organic îl asigură complementaritatea dintre luminism şi romantism, întrucît, în condiţiile noastre, şi unul şi celălalt se axează deopotrivă pe ideea de „naţiune". De aceea, la mai toţi romanticii de seamă ai paşoptismului: N. Bălcescu, D. Bolintineanu, C. A. Rosetti etc., vom regăsi reziduuri luministe. Şi anume, nu doar în sensul de apel permanent la munca de educare a poporului (această idee nemaiavînd, la mijlocul secolului al XIX-lea, o identitate luministă specifică), ci în acela că toţi aceşti revoluţionari conservă, într-o măsură mai mică sau mai mare, iluzia dominării istoriei de către raţiune.

În cele ce urmează, vom trece la examenul mai amănunţit al climatului cultural al epocii, înregistrînd simptomele schimbării, mai întîi, la nivelul celor ce susţin activitatea intelectuală, apoi la nivelul instituţiilor (învăţămînt, teatru, societăţi, presă), în fine, la nivelul publicului.

CELE DOUĂ GENERAŢII: „LUMINIŞTII" ŞI „REVOLUŢIONARII"

Printre cărturarii reprezentativi ai perioadei 1830—1840, în sensul că prin activitatea şi felul lor de a gîndi ilustrează expresiv şi autentic trăsăturile spirituale ale vremii, se pot distinge două „tipuri" caracteristice: unul — luminist şi clasic, celălalt — revoluţionar şi romantic. Evident, realitatea nu ni le oferă sub formă pură, ci în combinaţii mai mult sau mai puţin coerente, care se configurează totuşi, în funcţie de o dominantă, într-un sens sau altul. Remarcabil este că această tipologie, de valori aparent polare sau în orice caz divergente, se suprapune peste însuşirile definitorii a două generaţii, care se succed într-un scurt interval de timp.

Scanned with OKEN Scanner

Prima generație, denumită de nol, altă dată, a pașoptiștilor „luminiști", îi cuprinde pe : C. Stamati, E. Poteca (1786)*, G. Asachi (1788), Iancu Văcărescu (1792), Anton Pann (1793—1794 ?,) B. P. Mumuleanu (1794), G. Săulescu (1798), P. Poenaru (1799), C. Aristia (1800), S. Marcovici, Heliade Rădulescu (1802), Stanciu Căpățineanu, D. Scavinschi, I. Gherasim Gorjan (apr. 1800—1805).

În cea de-a doua generație, pe care am numit-o a pașoptiștilor „revoluționari", intră : Al. Hrisoverghi (1811), Gr. Alecsandrescu (1810, 1812 sau 1814), C. Caragiale, C. Negri, I. Voinescu II (1812), Cezar Bolliac (1813), I. Ghica, D. Ralet (1816), M. Kogălniceanu (1817), D. Brătianu (1818), V. Alecsandri (1818, 1819 sau 1821), N. Bălcescu, M. Cuciuran, Al. G. Golescu (1819).

Între cele două generații, o tranziție, cărela îi aparțin : C. Negruzzi, St. Stoica (1808), V. Cîrlova (1809).

Se observă că, exceptîndu-i pe C. Stamati, E. Poteca și G. Asachi, prima generație gravitează în jurul anului 1800 ; cea de-a doua, în jurul anului 1815. Distanța dintre ele nu e mare, și totuși diferența e enormă ; timpul fizic nu concordă în cazul de față cu timpul istoric. În adevăr, în vremuri normale, de evoluție calmă, fără războaie și revoluții, sau în societățile patriarhale, unde ritmul progresului tehnic și al productivității muncii se menține scoborît, iar tradiția lucrează în sensul perpetuării imobilismului, caracteristicile diferențiale de generație ies prea puțin în relief. Cînd însă istoria își accelerează cadența și dezvoltarea devine convulsivă, tulburată de profunde frămîntări politico-sociale, atunci lucrurile se schimbă : termenul de „generație" capătă dintr-o dată semnificația unui criteriu de delimitare pe plan ideologic, psihologic și moral. Cei născuți în punctul de cotitură, imediat înainte sau îndată după un viraj istoric de proporții ne apar ca deosebiți de predecesori, conștiința acestei deosebiri devenind, printr-o recurență firească, un element propulsiv ce sporește deosebirea însăși. Este tocmai ceea ce se întîmplă în preajma anului 1821. [17]

Să examinăm mai de aproape fizionomia acestor două generații, care, de pe la 1835 înainte, își conjugă și uneori își confruntă elanurile în cîmpul vieții politice și culturale.

---

* În paranteze — data nașterii.

Scanned with OKEN Scanner

Cei mai mulţi dintre luminişti provin din clasele intermediare, unii de-a dreptul de jos : Asachi e fiu de preot, Heliade, de mic slujbaş local, Poenaru, de bolernaş, Săulescu vine direct de la brazdă, ca şi Poteca. Ei n-au nici nume, nici avere ; ca să răzbească în viaţă, trebuie să conteze pe muncă şi aptitudini, adică pe calităţi burgheze, disprețuite într-o societate aristocratică. Formaţia lor e aproximativă : unii încep la Academiile greceşti (Heliade, Poenaru, Poteca, Săulescu), dar ceea ce-i marchează e elanul naţional al învăţămîntului lui Lazăr ; cîţiva îşi desăvîrşesc studiile în străinătate, cu bursieri : S. Marcovici, E. Poteca, C. Moroiu, la Pisa şi Paris, P. Poenaru, la Paris şi Londra, G. Săulescu, în Grecia ; nici unul sau aproape nici unul n-are parte de o pregătire sistematică şi rari sînt cei în stare să-şi ateste prin diplome academice învăţăturile cîştigate. Dar dacă erudiţia le lipseşte şi calificarea superioară lasă de dorit, oamenii aceştia au, în schimb, însuşirile necesare unei epoci de pionierat, în care problema nu e de a tăia firul în patru, ci de a alfabetiza şi a tăia cu orice preţ brazde în teritoriile înţelenite ale culturii : sînt entuziaşti, răbdători, perseverenţi, gata să se cheltuiască fără precupeţire, convinşi că nu exercită o meserie ca oricare alta, ci că îndeplinesc un apostolat.

Obiectivul lor major e să lichideze moştenirea fanariotă, să îndrume societatea românească pe căile progresului, însă păstrînd contactul cu valorile tradiţiei, cu o anumită idee a boierismului patriarhal şi patriot. Acestui scop i se dăruie fără reticenţe, deoarece, în contrast cu membrii protipendadei, nu sînt legaţi de epoca veche nici prin interese, nici prin amintiri. De-aici, cîteva „avantaje“ ideologice : o mai mare receptivitate la nou, o atitudine mai drastică faţă de fenomenele de corupţie şi înapoiere, o poziţie mai hotărîtă în mişcarea de regenerare naţională. În plus, prin profesionalizare, chiar în formele sfioase în care aceasta se realizează în deceniul al patrulea, cărturarii luminişti dispun de un mare „atout“ : controlează mijloacele de informaţie şi, ca atare, pot exercita o influenţă cu mult mai importantă decît cea la care le dă dreptul ponderea efectivă în viaţa socială. În orice caz, ei aduc „luminilor“ ceea ce le lipsise pînă atunci : spiritul constructiv, trecerea de la intenţii la fapte, capacitatea de a transforma iniţiativele risipite şi fără viitor ale unor oameni de bunăvoinţă într-o politică durabilă, desfăşurată pe un front larg şi în mod sistematic.

Scanned with OKEN Scanner

Şi totuşi, privind lucrurile sub raportul rezultatelor de ansamblu, se poate afirma că pătura cărturărească din deceniul al patrulea nu modifică fundamental ideile directoare ale luminismului din etapa anterioară, cu atît mai puţin metodele de a le traduce în fapt. „Avantajele" ideologice de care vorbeam nu le valorifică decît într-o slabă măsură. Ca şi în trecut, ea pune accentul pe dezrădăcinarea relelor deprinderi, pe cultivare şi efectuarea de reforme chibzuite, în aceeaşi convingere optimistă că educaţia e cheia transformării individului, şi, prin aceasta, a societăţii. Exemplul lui Tudor Vladimirescu nu o suscită, iar mişcările revoluţionare le reprobă. Deşi suferinţele ţărănimii îi smulg lacrimi, nu pune problema desfiinţării relaţiilor iobăgiste şi nu consideră excesive privilegiile boierimii. Ea reduce totul la catehizarea ignoranţilor şi întocmirea de legi rezonabile, dictate de iubirea aproapelui. Dispusă să creadă mai mult în şansele jocului diplomatic decît în autodeterminarea naţiunii, ea aşteaptă progresul din însumarea micilor îmbunătăţiri treptate, e moderată, prudentă şi dispusă la compromis.

În această viziune limitată, regăsim reflexul unei situaţii de fond : slăbiciunea burgheziei româneşti, neputinţa ei de a antrena masele în lupta pentru înlăturarea feudalismului, dispoziţia de a ajunge la o înţelegere cu forţele vechiului regim. Se adaugă şi un parametru specific : pătura intelectuală era lipsită de independenţă, poziţia ei înlăuntrul diviziunii sociale a muncii nefiind determinată de cererea pieţei, ci de mărinimia boierească. Intelectualul era urmaşul direct al „grămăticului" din vremea fanarioţilor, un om de casă, uneori ţinut în capul scărilor, căruia accesul în politică îi era interzis. Chiar dacă ar fi avut de gînd să ridice chestiuni insidioase, n-o putea face : libertatea de manevră îi era redusă, activitatea controlată pas cu pas, transferul într-o slujbă echivalentă, imposibil. Pe de altă parte, statutul internaţional al Principatelor descuraja orice tentativă de radicalism politic. Examinînd, într-o scrisoare către G. Bariţiu, perspectiva ca poporul, cunoscîndu-şi drepturile, „să ia sau să-şi facă singur ceea ce aristocraţia nu vrea să-i dea sau nu vrea să-i facă", Florian Aaron avertiza că e vorba de un lucru „foarte primejdios". „Cea mai mică mişcare a norodului de-aici — arăta el — ar hotărî umbra de neatîrnare de care se mai bucură Ţara Românească şi s-ar da pradă". [18]

Scanned with OKEN Scanner

Dacă intelectualii născuți la începutul secolului sînt surprinși de schimbarea de atmosferă survenită la 1829 în plină maturitate și ocupă poziții dominante în mișcarea culturală, ca profesori, colaboratori ai primelor gazete, autori de manuale, traducători și literați de ocazie — membrii celei de-a doua generații, tineri și foarte tineri în deceniul al patrulea, găsesc, la debutul lor, situat în cele mai multe cazuri către 1835 și după aceea, un făgaș croit, de care profită, dar nu ca să-i imite pe vîrstnici, ci ca să-și exprime propriile aspirații și puncte de vedere. Și ei sînt naționaliști, ca și predecesorii lor, însă într-un sens mai adînc și mai plenar al cuvîntului; fără a renunța la prozelitismul cultural al luminilor, sînt, în plus, revoluționari în metodă, democrați în atitudine, romantici în gusturi.

Veniți pe lume într-o epocă de mari prefaceri economice și sociale, cînd structurile vechi intrau într-un rapid proces de descompunere, ei receptează din copilărie ideile de naționalitate, libertate, justiție socială, care dezleagă pretutindeni spiritele din încătușare și ridică masele la luptă împotriva regimurilor absolutiste. Nu apucă epoca fanariotă, cu cortegiul ei de umilințe, nici școala grecească, înțepenită în scolastică și un aristotelism prăfuit, mai capabilă să se pasioneze de sterile controverse gramaticale decît să mijlocească un contact fructuos cu marile idei ale veacului. Instrucția și-o încep cu dascăli particulari, dar o continuă în școlile naționale, unde lipseau cursurile erudite, însă stăpînea o atmosferă de emulație patriotică și de militantism civic. Peste copilăria și adolescența lor se profilează umbra impozantă a lui Tudor Vladimirescu, luptător pentru drepturile poporului înrobit și erou al demnității naționale. Cărțile care-i emulează și-i ajută să-și descopere chemarea sînt bucoavnele în chirilică, aflate prin funduri de poduri, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior, calendarele și tipăriturile scoase la Buda.

Formația și-o desăvîrșesc în străinătate, îndeosebi la Paris, unde chiar dacă nu izbutesc să adune o mare erudiție, se familiarizează cu principalele idei ale vremii și-și însușesc principii liberale, ceea ce înseamnă implicit că acordă romantismului și o cauțiune politică, pe lîngă cea sentimentală și estetică (romantismul de după 1830 fiind civic și social, solidar cu cauza națiunilor asuprite și a claselor exploatate). Pe deplin asimilați Europei în felul de a gîndi și a se purta, vor-

Scanned with OKEN Scanner

bindu-şi şi scrindu-şi în franţuzeşte, ca aristocraţii luminaţi ai secolului al XVIII-lea, care se simţeau mai presus de toate parizieni, ei sînt însă — ceea ce ar putea părea paradoxal cui se lasă furat de analogii exterioare — nişte luptători ardenţi şi incoruptibili ai renaşterii naţionale. „Mă întrebaţi cum îmi place în Franţa ? E o ţară frumoasă, bogată, civilizată, puternică ; dar cum nu sînt francez, prefer patria mea. N-aş schimba biata Moldovă pentru primul tron din lume. M-am născut moldovean, vreau să mor moldovean." Aceste cuvinte, scrise în 1835 de un tînăr de 18 ani, M. Kogălniceanu, care avea să ajungă peste puţină vreme fruntaşul necontestat al generaţiei lui, pun în lumină, cu o limpezime tăioasă, acel fond de patriotism atît de tipic paşoptiştilor, care nu e doar intelectualmente elaborat, ci visceral, irupînd din adîncurile fiinţei. Reacţia lor faţă de Europa nu mai are nimic din rezerva speriată a feudalilor pravoslavnici, dar e scutită şi de naivităţile admirative ale lui Dinicu Golescu : ei nu se mai consideră „în afară", ci „înăuntru" şi judecă civilizaţia Apusului de pe poziţii de comprehensiune şi spirit critic : nici n-o refuză, nici n-o transformă în mit. De fapt, faţă de predecesori au marea superioritate că înţeleg rostul elementului specific în cultură şi că situează problema românească în contextul politic al momentului, ştiind să-şi adapteze mijloacele scopului urmărit şi să uzeze, după cum o cer împrejurările, cînd de diplomaţie, cînd de conspiraţie, cînd de lupta pe baricade. [19]

Dacă, aşadar, în mişcarea culturală a deceniului al patrulea, conlucrează două generaţii cărora brusca accelerare a cursului istoriei le configurează într-un alt chip universul lăuntric, să remarcăm că deosebirile nu sînt totuşi fundamentale, căci ele nu angajează sensul atribuit existenţei, nici primatul ideii de naţiune. Şi protagoniştii mai vîrstnici şi cei mai tineri ai operei de culturalizare sînt călăuziţi de acelaşi ideal, al ieşirii din întuneric şi mizerie, al recuperării decalajului faţă de Europa, al desfăşurării potenţialului creator românesc, atîta vreme obligat să hiberneze. Pentru unii, ca şi pentru alţii, valoarea supremă a vieţii e în slujirea devotată a cauzei naţionale. Diferenţa stă în mijloacele de a traduce în fapt acest obiectiv programatic, în modul de a sensibiliza realităţile epocii şi în atitudinea faţă de „nou". În acest sens, e semnificativ că membrii generaţiei a doua, „revoluţionare" nu sînt anti-luminişti ci post-luminişti sau, şi mai bine, supra-luminişti, că ei nu re-

Scanned with OKEN Scanner

prezintă un termen concurent sau antagonist, ci o depăşire, situarea luptei de emancipare a românilor pe un plan superior, care subsumează mijloacele culturalizării unei strategii politice mai vaste. Aceasta facilitează colaborarea cu vîrstnicii şi explică existenţa unui fond rezidual luminist chiar la cei mai hotărîţi dintre revoluţionarii paşoptişti.

Nu mai puţin semnificativ e şi că pe măsură ce avansăm spre 1840, luminismul — ca soluţie globală a ieşirii din înapoiere — se demonetizează, în funcţie de înseşi tribulaţiile experienţei istorice, şi e împins să se schimbe, să se adapteze la noile cerinţe ale dezvoltării. Cu o conştiinţă deplină sau parţial obturată, chiar şi membrii primei generaţii, deci „luminiştii" în înţelesul propriu al cuvîntului, încep să admită, sub presiunea stringentă a evoluţiei obiective şi a climatului de opinie, necesitatea luptei pentru cucerirea puterii sau măcar nevoia de a da un caracter politic operei de culturalizare. Mai ales însă ei ajung treptat să-şi asume revendicările naţionale sub forma lor cea mai ascuţită, de ideologie a autodeterminării, de militantism liberal şi democratic.

Scanned with OKEN Scanner

INSTITUȚIONALIZAREA CULTURII : CADRU ȘI PREOCUPĂRI

Privind în mare, trei sînt caracteristicile cele mai de seamă ale dezvoltării intelectuale dintre 1830—1840 : *ritmul rapid al recuperării, instituționalizarea culturii, extinderea mișcării culturale la scara națională* prin depășirea frontierelor politice vremelnice ale celor trei formații statale românești.

În adevăr, în deceniul al patrulea, energiile încătușate izbucnesc la lumină, cadența dezvoltării se accelerează în toate domeniile, pretutindeni — în învățămînt, teatru, presă, creație — se desțelenesc drumuri și se așază pietre fundamentale. M. Kogălniceanu poate astfel constata în 1839 : „Am făcut mai mult în acești zece ani din urmă decît în curs de cinci secole".

O importanță enormă o are fenomenul „instituționalizării" : o dată stabilizat și încadrat funcțional în mecanismul societății, actul de cultură croiește drum afirmării latențelor spirituale și împinge spre ieșirea din perioada devălmășiei valorilor și a îndeletnicirilor ; treptat, treptat, diversele domenii încep să se delimiteze și să-și cucerească autonomia.

În fine, esențial este și faptul că se accentuează puternic tendința de unire intelectuală de o parte și de alta a Carpaților. Această depășire a limitelor provinciale nu se exprimă doar prin intensificarea schimburilor de idei și oameni, ci și prin aceea că la București, ca și la Iași, ca și la Brașov — unde Barițiu scoate *Gazeta de Transilvania* și *Foaie pentru minte, inimă și literatură* — în dezbaterea oricărei probleme pri-

Scanned with OKEN Scanner

meazã, din ce în ce mai lucid, punctul de vedere al interesului general românesc. În special datorită presei, cunoaşterea reciprocă se intensifică, iar tendinţa spre osmoza punctelor de vedere şi a atitudinilor capătă un impuls puternic.

ÎNVĂŢĂMÎNTUL

După 1830, învăţămîntul intră în atenţia statului şi capătă o organizare sistematică. Principiile funcţionării sale, enunţate de Regulamentul Organic, sînt binevenite, din păcate nu totdeauna traduse în fapt. Între alte măsuri, se prevedea : gradaţia ciclurilor, extinderea instrucţiunii în mediul urban, promovarea studiului limbii române, a istoriei şi geografiei patriei. Mai mult decît de stipulaţiile textelor de lege, ceea ce se realizează depinde de priceperea şi tenacitatea conducătorilor eforiilor şcolare, Gh. Asachi, în Moldova, şi Petrache Poenaru, în Ţara Românească. Prin imboldul acestor doi oameni energici, identificaţi pînă la jertfa de sine răspunderii lor, iau fiinţă şcoli lancasteriene în reşedinţele de judeţ, şcoli normale pentru pregătirea de institutori (Bucureşti — 1831, Iaşi — 1832), şcoli de agricultură (Bucureşti — 1835, Iaşi — 1843), o serie de alte şcoli specializate : de inginerie civilă, zugrăvie, arte şi meşteşuguri, pensionate pentru fete etc. Şcoala domnească din Iaşi se reorganizează în 1835, sub numele de Academia Mihăileană, cu trei secţii : filozofie, teologie şi ştiinţe juridice. În 1842 i se adaugă un curs de agronomie, apoi şi unul de istorie naţională, pe care-l deschide, cu o lecţie celebră, Kogălniceanu, în 23 noiembrie 1843. Şi Colegiului Sf. Sava i se aduc îmbunătăţiri : la 1840 se fac şase clase de „umanioare" în loc de patru, reducîndu-se, în schimb, clasele „complimentare" de la trei la două.

Poenaru voise cu mult mai mult. El preconizase încă în 1833 înfiinţarea a trei facultăţi : de drept, medicină şi ştiinţe matematice. Autorităţile îi amendaseră însă substanţial propunerile, schimbînd denumirea de „facultate" prin aceea de „curs special", înlocuind învăţămîntul medicinii prin cel al agronomiei şi restrîngînd studiul celorlalte discipline. Printre îndreptările aduse proiectului său de regulament, este foarte semnificativă înlăturarea unui paragraf privind necesitatea de a completa studiul legilor prin analiza jurisprudenţei, ca şi

Scanned with OKEN Scanner

eliminarea următoarei formulări despre rostul Economiei politice : „Această știință face să crească ideile și obișnuiește pe tinerii studenți să mediteze asupra cauzelor prosperității națiunilor". Mai presus de orice, autoritățile voiau ca tinerii să nu interpreteze și să nu „mediteze." [20]

Progresul școalelor îl înregistrează o știre dată de *Muzeul național* (nr. 21, 1836) : reiese că în învățămîntul public muntean urmează, în 1835—1836, 3141 de elevi, dintre care 1619, în școlile începătoare din județe, 337, la Craiova, 320, la București, deosebit de cei 865 de elevi ai Colegiului Sf. Sava. Statistica publicată în *Annuairie de la Principauté de Valachie* pe 1842 anunță 657 de elevi și 18 profesori la Sf. Sava, 18 școli normale, cu 1732 elevi, în capitalele de județ, și 2107 școli comunale, cu 41.639 de elevi, la sate, ceea ce e desigur exagerat.

Chiar dacă aplicăm corective acestor informații emanînd din surse oficiale, care vor în mod evident să înfrumusețeze situația, și chiar dacă avem în vedere calitatea cu totul nesatisfăcătoare a multor școli, e totuși clar că, în ansamblu, se mergea înainte. Un semn pozitiv în această privință îl constituie numărul relativ mare de manuale, alcătuite atît la Iași, cît și la București, spre a veni în întîmpinarea celor mai urgente nevoi ale învățămîntului. După unele evaluări, s-ar fi tipărit, la 1839, numai în Țara Românească, 15 manuale în 48.000 exemplare. Deși compilate în mare măsură, cărțile destinate școlii joacă un rol însemnat în dezvoltarea gîndirii teoretice și perfecționarea instrumentului lingvistic. Întocmirea lor îi antrenează nemijlocit pe profesori în mișcarea culturală a deceniului al patrulea (pe care, de altfel, ajung s-o domine), solidarizîndu-i în interese și griji cu „autorii" propriu-ziși, fabricanți de beletristică. [21]

O altă consecință a dezvoltării rețelei școlare din Principate o constituie încadrarea în rîndurile corpului didactic a o serie de ardeleni bine pregătiți. Printre aceștia, în afară de V. Fabian Bob, adus de Asachi încă în 1820, și de Florian Aaron, invitatul lui Dinicu Golescu, se numără Damaschin Bojinca și Eftimie Murgu, instalați în Moldova (cel din urmă, pentru puțină vreme), I. Maiorescu, A. Treboniu Laurian, I. Axente-Sever, Gavril Munteanu, Dionisie Romano, stabiliți la București.

Scanned with OKEN Scanner

Contribuţia lor la dinamizarea vieţii intelectuale şi răspîndirea conceptului de „cultură naţională", în înţelesul intransigent, militant şi francofob care avea curs dincolo de munţi, va avea urmări dintre cele mai însemnate.

SOCIETĂŢILE

Fenomenul atît de caracteristic deceniului al treilea — întovărăşirea unor boieri luminaţi şi a unor intelectuali care-şi propun ridicarea ţării din înapoiere prin cea mai largă desfăşurare a culturalizării — continuă, după 1830, cu o intensitate sporită. Deşi obiectivele luministe rămîn şi acum pe prim plan, noile societăţi servesc cîteodată drept paravan unor activităţi secrete, de tip masonic, sau constituie nuclee conspirative de regrupare a opoziţiei împotriva regimului. Ambele ipostaze par a fi valabile în cazul Filarmonicii, societate înfiinţată în 1833 de I. Cîmpineanu şi Heliade Rădulescu. Scopul mărturisit era de a promova „cultura limbii româneşti şi înaintarea literaturii, întinderea muzicii vocale şi instrumentale în Prinţipat şi spre aceasta formarea unui teatru naţional". Pe ascuns însă, un număr de membri ai Filarmonicii cu vederi liberale ar fi elaborat un program politic, cuprinzînd o serie de revendicări înaintate : Unirea Principatelor, domn ereditar, egalitatea înaintea legii, emanciparea ţiganilor, contribuţiune generală, magistratură inamovibilă, vot universal etc. Se prevedea, de asemenea, înlăturarea „protectoratului exclusiv al Rusiei, garantarea exclusivă a puterilor Europei". Ştirile despre loja masonică din spatele Filarmonicii, animată de un personaj dubios, francezul Tavernier, sînt destul de vagi şi de incerte. Învăluit în mister este şi sfîrşitul societăţii, despre care însuşi Heliade a dat versiuni contradictorii. Ceea ce se poate spune în orice caz e că între cei 100 de membri ai Filarmonicii, recrutaţi din toate treptele, de la cercul familiei domnitoare şi al boierimii de protipendadă pînă la tinerii intelectuali de origine joasă, fără nume şi fără avere, existau mari divergenţe de interese şi puncte de vedere, care făceau improbabilă menţinerea unităţii de acţiune după risipirea atmosferei de entuziasm iniţial. [22]

Prin contribuţia bănească a membrilor s-a înfiinţat în cadrul Filarmonicii, la 15 ianuarie 1834, o şcoală de muzică

vocală, declamaţiune şi literatură. Elevii erau platnici, dar acordarea de burse lunare a îngăduit participarea la cursuri şi a „multor copii săraci ai mahalalelor bucureştene". În martie 1835, cursurilor de literatură dramatică şi arta actorului, la care profesau, respectiv, Heliade şi C. Aristia, li se adaugă o clasă de muzică vocală şi instrumentală, condusă de I. Wachman. Într-un timp relativ scurt, la 23 august 1834, elevii se prezintă în faţa publicului cu *Mahomet sau Fanatismul* de Voltaire, în traducerea lui Heliade. Succesul întrece toate aşteptările. Ulterior, se reprezintă şi alte piese, printre care memorabil pare a fi fost spectacolul cu *Saul* de Alfieri, în versiunea lui Aristia. Meritele Filarmonicii nu rezidă doar în faptul de a fi dat teatrului un cadru instituţional, iniţiind măsuri de combatere a diletantismului şi improvizaţiei (pregătirea actorilor, valorificarea scenică a textelor, educarea publicului etc.), ci şi în acela de a fi pus bazele unei vaste acţiuni de traducere a repertoriului universal. Bolliac pretindea că în doi ani s-ar fi tălmăcit nu mai puţin decît 90 de piese, cifră „gigandioasă", după părerea lui — şi pe drept cuvînt — într-o epocă de pionierat. [23]

În afară de Filarmonica, se înfiinţează la Bucureşti, în 1835, prin ostenelile lui I. Cîmpineanu, Sc. Rosetti, Petrache Poenaru ş.a., o Societate de agricultură a României, cu o fermă la Pantelimon şi o şcoală de agronomie. Cezar Bolliac proiecta în 1836 crearea unei societăţi care să se ocupe de unificarea limbii şi discutarea problemelor de literatură, cu participarea cărturarilor din toate provinciile. „O adunare de mai mulţi cunoscători — îi scria el lui C. Negruzzi — dă totdeauna drumul cel mai drept ideilor ; o adunare de mai mulţi rîvnitori găseşte frumosul literaturii, şi o adunare de mai mulţi lucrători îl fac comun". [24]

În Moldova, climatul neprielnic, de suspiciune şi persecuţie a celor mai inofensive tendinţe liberale, nu favorizează activitatea societăţilor. Singura înjghebare de semnalat e o societate savantă, cu un profil de specialitate destul de strict definit : Cercul de lectură al medicilor, înfiinţat în 1830 de Gh. Asachi, I. Cihac, M. Zotta etc. Cercul se transformă în 1833 în Societatea de medicină şi istorie naturală, care-şi va delega pe unul dintre membri (dr. I. Cihac) s-o reprezinte la un congres în străinătate şi va atrage cîţiva corespondenţi de peste hotare. [25]

Scanned with OKEN Scanner

De alt tip decît societăţile trecute pînă acum în revistă, învederînd radicalizarea convingerilor politice spre 1840, în speţă, trecerea de pe poziţiile sfios luministe pe poziţiile luptei revoluţionare, e Societatea pentru învăţătura poporului român. creată, în 1839, la Paris, de I. Ghica, Al. G. Golescu şi D. Brătianu. Scopul mărturisit era de a strînge sumele necesare în vederea trimiterii regulate în ţară a jurnalelor şi cărţilor progresiste franceze. În fapt, se urmărea sprijinirea acţiunii lui Cîmpineanu şi propaganda unionistă. Societatea, la activitatea căreia luau parte şi moldovenii C. Negri, Vasile Alecsandri şi Nicolae Docan, reprezintă — după cum just observă Cornelia Bodea — primul rezultat concret al apelului lansat de partida naţională munteană în noiembrie 1838 pentru făurirea „unei patrii libere şi independente a tuturor membrilor risipiţi ai naţiunii române". [26]

În genere, se poate spune că într-o epocă de prozelitism comunitar, în care principiul „asociaţiei" devine un mijloc universal şi adesea utopic de a corija relele organizării sociale şi a preîntîmpina neajunsurile revoluţiei industriale, societăţile constituie la noi expresia voinţei de a scoate naţiunea din înapoiere şi de a înălţa viaţa intelectuală la nivelul secolului. Către 1840, activitatea lor se politizează, tinerii radicali iau locul bătrînilor moderaţi, obiectivele urmărite capătă o coloratură intens naţională şi democratică, tehnica organizării devine carbonară ; sub toate raporturile, luminismul e înghiţit de romantism.

TEATRUL

Cum ştim, spectacolele de teatru în limba naţională se organizaseră încă în vremea fanarioţilor, dar, după 1821, activitatea nu putuse continua. Ea reîncepe sub imboldul lui Heliade şi Asachi, în numele convingerii, adînc înrădăcinate printre contemporani, că teatrul este un agent de civilizare, un mijloc dintre cele mai puternice de educaţie intelectuală, morală şi estetică, în mod special adecvat unei naţiuni de-abia intrate în concertul culturii moderne. „Teatrul însoţit cu învăţătura publică — spune Heliade — este cel mai de-a dreptul şi sigur mijloc de a dărăpăna obiceiurile cele urîte şi a forma gustul unei naţii". Tot el subliniază într-o scrisoare către Negruzzi din 1836 că teatrul apropie spiritele şi integrează

Scanned with OKEN Scanner

toate păturile populației în mișcarea de idei a vremii : „Teatru în limba națională cîrmuit de un duh metodic poate aduna toate clasele de orășani, și, prin bucățile sale potrivite pe înțelesul norodului, familiarizează iară pe toți pe nesimțite cu istoria națiilor, recomandă virtutea și războiește viținl, aduce în rîs obiceiurile ruginite și bătrîne și însuflă gust pentru ale veaculuiˮ. [27]

Pentru a face din teatru un instrument al edificării intelectuale și al solidarității sufletești a națiunii, trebuia să i se permanentizeze activitatea, să se treacă de la stadiul trupelor de diletanți la o organizare pe baze profesionale. E tocmai scopul pe care și-l propun Filarmonica, la București, și Conservatorul filodramatic, înființat în 1836 de Gh. Asachi, la Iași, cu sprijinul vornicului V. Alecsandri (tatăl poetului) și al lui Ștefan Catargiu. Ca și Filarmonica, a cărei activitate am înfățișat-o, școala lui Asachi dă un spectacol de producție, cu două piese de Kotzebue, *Lapeirus* și *Văduva vicleană*, și un prolog al directorului, la 23 februarie 1837. Urmează alte reprezentații, între care *Petru Rareș Vodă* de Asachi, „dramă serie în două acte, imitarisită pentru scena moldovenească", și opera *Norma* de Bellini. Nu după multă vreme însă, Conservatorul e obligat să-și întrerupă cursurile. Atmosfera era încă neprielnică, iar greutățile economice — de neînvins. În plus, concurența trupelor străine, care se bucurau de încurajarea autorităților și de creditul moral al publicului boieresc, constituia un obstacol greu de trecut. Pe drept cuvînt deplîngea Timotei Cipariu, în 1836, după călătoria întreprinsă în compania lui G. Barițiu la București, „zăticnirea ce pătimește teatrul românesc din partea stăpînirii, care în totul favorisește pe nemți, și pe români cu totul disprețuiește, zicînd că ce poate să audă cineva de la români". C. Negruzzi scria și el, în 1838 : „Sărmanul teatru, el seamănă cu pruncul mic, frumușel, nevinovat și bolnav de strîns... Și unde avea trebuință de bună căutare, de-abia ivindu-se, și-a stîrnit în cap o droaie de dușmani strașnici și puternici." [28]

Totuși, eforturile depuse la Filarmonica și Conservatorul filodramatic nu rămîn zadarnice. Din anturajul lor se ridică o serie de slujitori devotați ai scenei, printre care cei mai importanți sînt C. Caragiale și Matei Millo. Cel dintîi, fost elev al lui Heliade și Aristia, trece în 1838 în Moldova, înființează un teatru la Botoșani, apoi la Iași, distingîndu-se în repertoriul

Scanned with OKEN Scanner

melodramatic. Cel de-al doilea se afirmă ca un excepţional talent comic încă de pe băncile pensionului Cuénim (unde e coleg cu Alecsandri şi Kogălniceanu) şi manifestă înclinaţii precoce de autor, compunînd prin 1834—1835 scenetele : *Serbarea ostăşească, Poetul romantic, Postelnicul Sandu Curcă.* Graţie lui C. Caragiale şi Matei Millo, se săvîrşeşte pasul spre profesionalizare, care avea să scoată teatrul românesc din faza experienţelor fără viitor, transformîndu-l într-o instituţie naţională. Pe acest drum, anul 1840, cînd M. Kogălniceanu, V. Alecsandri şi C. Negruzzi arendează sala teatrului din Iaşi, constituie o etapă importantă nu atît prin calitatea realizărilor imediate, dependente de conjunctură, cît prin anvergura ţelurilor propuse şi situarea într-o perspectivă de autentică exigenţă critică. [29]

PRESA

Înfiinţarea presei fusese înscrisă în programul Societăţii literare de la 1827 şi revendicată efectiv, dar fără succes, în timpul domniilor pămîntene. În schimb, administraţia rusă consideră cu bunăvoinţă cererea de apariţie a unor gazete, deoarece e interesată să popularizeze desfăşurarea cu succes a operaţiilor militare din Balcani şi în genere vrea să cîştige simpatia opiniei luminate. Aprobarea e însă condiţionată de respectarea unei triple ortodoxii : politică, religioasă şi morală. „Cred — spune reprezentantul administraţiei ţariste, Mircovici, în răspunsul adresat lui Asachi — că trebuie să vă pun în vedere să acordaţi întotdeauna religiei cea mai mare veneraţie, guvernului, respectul ce-i e cuvenit, şi să nu vă permiteţi nici cea mai neînsemnată abatere de la legile privitoare la moravuri şi decenţă". Apar astfel la 1829, în Muntenia, *Curierul românesc* (8 aprilie), iar în Moldova, buletinul *Novitale de la armie* (6, 10 şi 17 mai), urmat de *Albina românească* (1 iunie). „Ca să voiască — se spune în editorialul primului număr al *Curierului românesc* — totdeauna s-au aflat oameni, dar ca să se înceapă, aceasta s-a păstrat numai pentru această vreme". Şi mai departe, se adaugă : „A trebuit să simţim aripile vulturului prea puternicei şi binevoitoarei Rusii să ne umbrească mai de aproape, ca să luăm îndrăzneala de a începe să cerem acelea ce ne folosesc". [30]

Scanned with OKEN Scanner

Sub conducerea lui Hellade şi Asachi, cel dintîi — imaginativ, tumultuos, instabil, cel de-al doilea — stăpînit, sever, inflexibil, amîndoi însă întreprinzători şi pragmatici, capabili să stimuleze pe alţii şi să se multiplice spre a răspunde tuturor solicitărilor, cele două gazete traversează dificultăţile începutului : indigenţa condiţiilor tehnice (hîrtie de proastă calitate, tiparul înecat, litera neelegantă), greutatea procurării materialului, numărul redus al cititorilor (după 9 luni de apariţie, tirajul *Curierului* atinge 280 de ex., dintre care 225 merg la abonaţi, iar paguba e de peste 2 000 de lei), hărţuiala cu autorităţile şi spiritele retrograde („Abia s-a ivit foaia lui cea dintîi şi s-au făcut partide care să zică că *Curierul* mai mult muşcă decît aleargă"). Ziarele supravieţuiesc totuşi intemperiilor şi-şi extind treptat raza de activitate. [31]

Mai sensibil la efluviile vremii decît omologul său din Moldova, *Curierul* contribuie încă din primii ani de apariţie la polarizarea vieţii intelectuale şi suscită numeroase vocaţii. Intenţia pedagogică, de iniţiere a unui citltor aflat în stadiul alfabetizării, coexistă în paginile sale cu voinţa de a integra spiritul naţional în dialogul culturilor : o dată cu împărtăşirea primelor noţiuni, Heliade se ocupă de validarea prezenţei româneşti în mişcarea de idei a contemporaneităţii. Sfera creaţiei utilitare e astfel lărgită, „arta" intră în drepturi şi începe a-şi lua ca termeni de referinţă modalităţi acreditate de gustul şi predilecţiile momentului, deşi fără consecvenţă.

Alături de Iancu Văcărescu, poet încă necunoscut publicului, din opera căruia sînt date la iveală cîteva poezii, în 1829 şi 1830 (sonetul *Pacea*, o *Cançonetă*, *La pravila lui Caragea*, *Ceasornicul îndreptat*, *Cununa lui Cîrlova*, *Marşul românesc*, seria celor patru *Baci*), *Curierul* lansează în 1830 un debutant de mare talent, Vasile Cîrlova (*Înserarea*, *Păstorul întristat*, *Ruinurile Tîrgovişlei*), iar în 1832, pe un altul, nu mai puţin înzestrat, Grigore Alecsandrescu (*Miezul nopţii*, *Adio. La Tîrgovişte*, *Prieteşugul*, *Catîrul ce îşi laudă nobleţea*). În afară de comentariul ştirilor politice şi culturale, care dă personalitate gazetei, Heliade contribuie şi el cu poezil de tip „nou" : traduceri din Lamartine, elegii şi meditaţii originale (*Dragele mele umbre* — 1830 ; *La V. Cîrlova*, *Imn pentru holeră* — 1831 ; *Serafimul şi heruvimul sau mîngîierea conştiinţei şi mustrarea cugetului* — 1833), articole de îndrumare şi teorie literară, de limbă etc. Alături de Lamartine, marea afec-

Scanned with OKEN Scanner

ţiune a redactorului (*Războiul şi Suvenirul* — 1829 ; *Imnul nopţii* — 1831), e prezent şi Byron, cu traduceri de C. Filipescu (*Adio al lui Lord Byron la soţia sa* — 1830), I. Şt. Voinescu (*Versuri scrise pă un album* — 1830), Heliade însuşi, care, de prin 1833, se angajează să tălmăcească largi secvenţe din opera celebrului liric englez, folosindu-se de intermediul lui Amédée Pichot (*Fluturele, Frumuseţea* şi *Păcătosul* — toate fragmente din *Ghiaurul* — 1833 ; *Logodnica d'Abidos* — cîntul al doilea, 1834 etc.). [32]

Încorsetat de obligaţia publicării de ştiri externe şi material oficial (dări de seamă despre şedinţele Obşteştii Adunări, relaţii asupra călătorliilor de inspecţie întreprinse de Kiselef, avize şi adrese ale administraţiei etc.), *Curierul* nu are cum să acorde literaturii spaţiul necesar. De aceea, Heliade chibzuieşte încă din 1830 scoaterea unei publicaţii hebdomadare, intitulată *Adaos literal*. Programul e caracteristic : făgăduieşte nuvele de Marmontel, o culegere din *Nopţile* lui Young, o istorie prescurtată a patriei, articole de popularizare a ştiinţelor şi diverselor meşteşuguri, precum şi tipărirea a „multe bucăţi şi poezii ce vor sluji de pildă spre desăvîrşirea stilului şi a gustului". De notat că revista îşi propune să difuzeze „ideile şi cugetările tuturor românilor", ceea ce înseamnă că Hellade precede cu un deceniu *Dacia literară* în formularea conceptului de cultură naţională.

Din *Adaosul literal* au ieşit patru părţi, între 1830—1832, cuprinzînd : *Meditaţiile* lui Lamartine (traduse de Heliade), *Regulile sau gramatica poeziei* (compilaţie după Lévizac şi Moyssant), *Nopţile* lui Young (trad. Simion Marcovici) şi două povestiri de Marmontel : *Bărbatul cel bun* şi *Femeia cea bună*. În esenţă, publicaţia ilustrează o progresie spre romantism, dar prudentă, uzînd de complicităţi preromantice şl dînd lupte de ariergardă cu teoria literară neo-clasică.

Prin *Gazeta Teatrului Naţional* (1835—1836) şi *Curierul de ambe-sexe* (1837—1847), Heliade păşeşte şi mai hotărît în modernitate. Îndeosebi *Curierul de ambe-sexe* poate fi socotit o publicaţie de caracter romantic. Astfel, din cuprinsul primului period (1837—1838), se remarcă versurile (*Imn la dragoste, La un poet exilat, Rugăciunea pruncului* — imitaţie după Lamartine) şi meditaţiile religioase ale redactorului (*Religiozitate şi juneţe, Tînărul*), contribuţia bogată a lui C. Negruzzi (po-

Scanned with OKEN Scanner

emul istoric *Aprodul purice*, nuvela *Zoe*, diverse traduceri şi *Cum am învăţat româneşte*), colaborarea lui Simion Marcovici (pagini din istoria patriei) şi G. Crupenski (schiţa „fiziologică" *Femeia frumuşică*). Traducerile sînt şi mai caracteristice pentru orientarea romantică a revistei. E însă semnificativ că ele concedează deja unui apetit vulgar spre romanesc, supralicitînd pe autorii de calitate printr-o pletoră de folletonişti obscuri şi senzaţionali, aflaţi aproape de limita colportajului. În prima categorie figurează totuşi George Sand, Eckermann (conversaţii cu Goethe despre Molière, Schiller, Manzoni, Béranger, Victor Hugo, îndeosebi Byron), St. Marc-Girardin (o prezentare a lui J. J. Rousseau, Bulwer (*Eug. Aram*), Puşkin (*Şalul negru*), Lamartine (*Crucea* trad. de G. Crupenski), Chénier (*Bolnavul* trad. de acelaşi). Asupra autorilor din a doua categorie, vom reveni mai la vale.[33]

Revelatorii pentru climatul romantic deja instaurat pe la 1835 sînt cele două publicaţii efemere, care talonează activitatea *Curierului de ambe-sexe : Curierul* lui Cezar Bolliac (1836—1837) şi *Mozaicul* lui C. Leca, editat la Craiova (1838—1839). În *Curierul* apar traduceri din Millevoye (*La chute des feuilles*) de căp. D. Ciocîrdia, Byron (*Privegherile lui Torquato Tasso* de Simion Marcovici), Puşkin (*Şalul negru* de C. Negruzzi), Manzoni (*5 mai*), D-na de Staël (o scrisoare despre pasiunea pentru muzică şi botanică a lui Rousseau), precum şi dintr-o serie de autori neidentificaţi, toţi romantici, unii cultivînd însă maniera frenetică sau melodramatică într-un mod detestabil. Importante pentru profilul ideologic al revistei sînt articolele lui Bolliac : *Şakspear* (probabil tradus din franţuzeşte — cum susţine O. Papadima) şi, îndeosebi, *Domnului D. Maior I. Voinescu II*, epistolă deschisă despre Victor Hugo, adevărată profesie de credinţă romantică. *Mozaicul* se specializează în publicarea de traduceri care pun la contribuţie toate resorturile sentimentului, senzaţionalului şi melodramei. Dintre scriitorii bine reprezentaţi (şi autentici), de reţinut numele lui E.T.A. Hoffman.[34]

În raport cu fervoarea romantică a muntenilor, Moldova pare cu mult mai reticentă. De fapt, impresia aceasta rezultă mai puţin din analiza comparativă a creaţiei, cît din faptul că, în genere, în paginile *Albinei româneşti*, cel puţin în primii ani, literatura e o „rara avis" : doar cîteva fabule şi jurnalul călătoriei la Petersburg (1830) de G. Asachi, *Oda către*

Scanned with OKEN Scanner

Dumnezeu de N. Dimachi (1830), *Străjăriul taberii* de C. Stamati (1834). În 1835, *Albina* nu mai publică nimic literar, iar de la 30 iunie 1835 pînă la 3 ianuarie 1837 își încetează apariția.

După reluarea activității *Albinei*, Asachi simte însă nevoia unui supliment dedicat în întregime literaturii. El înființează, la 14 martie 1837, *Alăuta românească*, din care apar 8 numere pînă la 3 februarie 1838 și alte 5 între 1 iulie—1 septembrie 1838, acestea din urmă sub conducerea lui M. Kogălniceanu, proaspăt întors de la studii de peste hotare. Atît prima serie a *Alăutei*, cît și cea de-a doua demonstrează că romantismul era în Moldova tot atît de prezent în atmosfera intelectuală ca și în Țara Românească, întîrzierea ivirii sale fiind cauzată de factori contingenți, nu permanenți, în speță, de lipsa mijloacelor publicitare.

Alăuta deschide larg porțile lirismului romantic prin poezii de A. Hrisoverghi, C. Negruzzi (meditația *Reverii* și o epistolă : *Domnului P. Pruncu*), G. Asachi (*Privigherea ostașului moldovan și Palladiul moldovenilor*), M. Ciucureanu (*Poetul*) și un delicat *Epitaf* de Ionică Tăutu. Versurile postelnicului Manolachi Drăghici, *Luări-aminte pentru slăbăciunile omenești*, în metru anacreontic, desfășurînd convențional motivul deșertăciunii vieții, ca și imitațiile lui Asachi după Moschos (*Amorul fugar*) și Martial sînt printre puținele manifestări tranșante de neoclasicism. Altminteri, se traduce din Voltaire (un fragment patetic din *Zaira* de Manolachi Manu), Schiller (*Împărțirea lumei* și *Inelul lui Policrat* de M. Kogălniceanu ; *Tînărul la pîrău* de A. Hrisoverghi), Bürger (*Împăratul și Braminul* — M. Kogălniceanu), rusul O. I. Senkovski (*Filozofia vistului* — M. Kogălniceanu). Din proza *Alăutei* remarcabile sînt contribuțiile lui C. Negruzzi (*Fragment dintr-o călătorie* și *Daniil Scavinschi*), G. Asachi (îndeosebi meditația : *Anul nou 1838*) și scurta recenzie a lui M. Kogălniceanu asupra *Geografiei* pitarului V. Popescu Scriban, în care e anticipată, într-un punct programatic central, ideologia *Daciei literare* („Pentru acum, să cunoaștem mai înalnte de toate pe noi înșuși. Căci oare ne face cinste să fim străini în însuși patria noastră ?“)[35]

Slabe incidențe cu literatura prezintă *România*, primul cotidian din țara noastră, de sub redacția lui Florian Aaron, a profesorului de latină G. Hlll și a tipografului Valbaum (1838), și *Pămînteanul* (1839), gazetă aflată, după unele știri contem-

Scanned with OKEN Scanner

porane, sub conducerea lui Vaillant, la care colaborează Bolliac, iar un Petru Înlesnitorul polemizează pe chestiuni de ortografie cu Heliade.[36]

Datorită condițiilor nefavorabile, presa Transilvaniei se ivește în urma celei din Principate, deși încercări de a o constitui se produseseră încă înainte de sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Inițiativa creării unei gazete hebdomandare îi aparține lui Ion Barac, care scoate în 1837 *Foaia duminicii,* o publicație de familie, însă concepută îngust, fără legătură cu mișcarea de idei a vremii și cu frămîntările existenței românești de dincolo de munți. Din fericire, ștafeta o preia reprezentantul unei noi generații intelectuale : e vorba de George Barițiu, un „Aufklärer" de cea mai bună tradiție ardeleană, instruit, în curent cu orientările culturii contemporane prin canalul austro-germanic, un om harnic, tenace, cumpătat, abil și receptiv, căutînd să aibă dreptate în condițiile date, și nu în luptă cu ele — cum i se întîmpla uneori lui Heliade —, pe scurt, un „îndrumător", care susține comparația cu fruntașii mișcării intelectuale de la București și Iași.

Barițiu editează la 1 ianuarie 1838 *Foaia literară,* devenită mai apoi, de la 2 iulie 1838, *Foaia pentru minte, inimă și literatură* (nume sugerat desigur de săsescul *Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde,* apărut în 1837) și *Gazeta de Transilvania* (de la 12 martie). *Foaia pentru minte...* promovează din capul locului principiul că „cele ce sînt românilor de neapărată trebuință vor cumpăni pe cele folositoare sau numai desfătătoare". Cu toate că în aplicarea acestui principiu intervin unele exagerări (de pildă, cum va recunoaște însuși Barițiu, publicarea a prea multe lucrări erudite, greu de mistuit, îndeosebi dizertații filologice), totuși în scurtul interval dintre 1838—1840 *Foaia* dă un bogat material literal, chiar dacă nu totdeauna de prima mînă. [37]

Surprinzătoare pentru cine judecă literatura Ardealului din acești ani sub prisma locurilor comune e abundența prozei romantice. Ea este ilustrată de G. Barițiu însuși (nuvelele : *Viața și cinstea* și *Puterea fantasii,* prozele lirice : *O noapte la lună în Brașov* și *O plimbare de rămas-bun la Brașov*), de infatigabilul dr. P. Vasici (cu nuvele : *George și Teodor sau doi doctori, Seara înaintea nunții,* meditații : *Păreri la metafizica muririi,* proze lirice : *Primăvara* etc.) de Aurelie Ardelean (*Sybilla* — „nuvelă venețiană"), Meletie Drăghici (*Focul amo-*

Scanned with OKEN Scanner

rului), un P. I. (*Despărțirea*), un anonim care semnează M. (*Mărinimoasa vergură din Oradea Mare*) etc.

Lirica e mai eterogenă, învecinînd clasicul cu romanticul și folcloricul sub ipostaze egal de puțin izbutite. Cu excepția unui sonet de Timotei Ciparlu și a bucăților reproduse din foile din Principate, găsim multe versuri și puțină poezie. Printre semnatari: A. Mureșanu, I. Barac (elegii, dar și o anacreontică: *Amorul doarme*), Aurelie Ardelean, diverși anonimi uzînd cîteodată de o manieră semi-populară, un leitnant Manolachi Manu, care dă o imitație după Jean Baptiste Rousseau, un anonim din Iași, cu o odă ilizibilă dedicată Hermionei Asachi etc.

Traduceri se fac din Schiller (un fragment din *Fiesco*, mai multe poezii: *Tînărul la părău, Dorul, Vînătoriul alpicesc* și *Către Minna* — toate traduse de I. Rusu), Goethe (*Pescariul* de T. Cipariu), Uhland (*Fiica bolnavă* de A. Ardeleanu), dar și din Ovidiu (Moise Sora Noac), Gessner (*Gelozie* de C. Boierescu), Herder, Diderot (*Amîndoi prietenii de Burbon*), Lamartine (*Credința* de D. Ralet), Erdelyi și Kissfaludi.

Dintre articolele care definesc profilul ideologic al gazetei, merită menționate contribuțiile lui Barițiu: o expunere de teorie literară, remarcabilă prin claritate, pertinență și informație, despre *Scriitorii clasici*, o pledoarie în favoarea lecturii „procopsitoare", și nu simplu „desfătătoare" — *Lectura unui om tînăr sau cetirea fără cumpăt și fără folos*, o lucidă analiză a perspectivelor de dezvoltare a Principatelor — *Pămîntul moldo-românesc. Pentru viitoriul și poziția lui.*

TIPARUL

Alături de presă, și în pas cu ea, progresează rapid tiparul. Se știe că pînă în 1830, ca și cu un secol înainte, una din cele mai mari dificultăți peste care trebuia să răzbată un autor era a depășirii circulației manuscrise. Tiparnițele, monopolizate de autoritățile ecleziastice, erau orientate spre traducerea cărților de cult, iar singura tipografie laică din Principate, înființată la București, în 1817, cu privilegiu pe 20 ani, activa foarte anemic. În aceste împrejurări, nu e de mirare ce ne relatează Gr. Pleșoianu, și anume că „pă mulți i-am văzut luînd condeiul în mînă, aprinși de patriotism ca să traducă,

Scanned with OKEN Scanner

dar aducîndu-şi aminte că nu e nimenea care să le tipărească, iarăşi s-a lăsat ohtînd cu lacrămile în ochi şi blestemînd p-aceia cari se-mpotrivesc d-a se face o casă cu venit pentru tipărirea cărţilor". Autorii se vedeau obligaţi — bineînţeles, cei ce dispuneau de mijloace şi relaţiile necesare, ca Alecu Beldiman şi Dinicu Golescu — să-şi publice cărţile peste hotare, la Buda sau la Sibiu, cum va face Heliade cu *Gramatica* sa, în 1828. După părerea celui din urmă, editarea în străinătate revenea mai ieftin, cu toate că la speze trebuia să se adauge costul drumului şi al întreţinerii. [38]

Tocmai din aceste motive, de îndată ce climatul favorabil creat de tratatul de la Adrianopole scoate cultura din stagnare, deschizînd perspectiva unei vaste desfăşurări a forţelor creatoare, una dintre principalele preocupări ale celor ce-şi asumă rolul de mentori ai vieţii intelectuale e să-şi procure instalaţii tipografice. Cel mai întreprinzător şi mai operativ este Heliade, care cumpără, încă în 1829, mica tiparniţă de la Cişmeaua lui Mavrogheni. Îi urmează C. Leca, pictor şi fost colaborator al lui Z. Carcalechi la „Biblioteca românească" (seria din 1829); el deschide o tipografie la Craiova, în 1830. La Iaşi, Asachi pune bazele tipo-litografiei „Albina", în ianuarie 1832. Ceva mai tîrziu vine rîndul lui Kogălniceanu.

Impulsul dat culturii prin aceste iniţiative, îndreptate spre lărgirea posibilităţilor de imprimare, e considerabil. În cîţiva ani de zile, cărţile se înmulţesc şi-şi diversifică enorm gama preocupărilor. Ca totdeauna, producţia stimulează consumul, iar mărirea consumului impune, prin ricoşeu, creşterea producţiei. După numai 7 ani, în 1836, tipografia lui Heliade ajunge la 4 teascuri şi ocupă 14 lucrători, dintre care 6 zeţari şi 8 maşinişti. La 1838, cînd încetează vechiul privilegiu, concedat încă de Caragea, iau fiinţă, la mici intervale, nu mai puţin decît 6 tipografii, cu o capacitate anuală de cca. 3 700 de coli, după socotelile — poate prea optimiste — ale consulului Neigebauer. Pentru a evalua progresul rapid al tiparului, citărm o comparaţie sugestivă: în deceniul 1830—1840, se tipăresc 1 200 de cărţi, în vreme ce în trei secole, între 1508—1830, numărul cărţilor publicate e doar de 2 113; într-un singur an, dintre cei mai slabi ca randament editorial, în 1832, apar totuşi 75 de opere într-un tiraj variind între 500—2 000 exemplare.[39]

Scanned with OKEN Scanner

Marea importanță a dezvoltării tiparului e că tinde să dea producției întîmplătoare de carte aspectul unei activități organizate. în mare măsură destinată a acoperi nevoile învățămîntului. dar acordînd un spațiu din ce în ce mai larg și literaturii propriu-zise. Fiindcă îndrumătorii culturii din deceniul al patrulea dispun de posibilitatea de a-și concretiza politica de luminare, transformînd manuscrisele în cărți, fiindcă, pe de altă parte, în calitate de proprietari de tipografii, sînt interesați să producă mult și rentabil, ei exercită presiuni stimulative asupra creației, orientînd-o sub forma „comenzilor". Astfel, la Filarmonica, din nevoia inițială de a asigura repertoriul teatral, mai apoi însă cu intenția generoasă de a mijloci românilor contactul cu valorile spirituale majore ale umanității, Heliade îi împinge pe tineri să traducă din autorii de renume. *Gazeta Teatrului Național* putea astfel anunța în nr. 3 din 1836 traducerea a 42 de piese, dintre care 13 apăruseră, 4 erau sub tipar, 25 se aflau în manuscris. Repertoriul ales, în care precumpănește Molière (12 piese), dovedește adaptarea la circumstanțe (un teatru începător, public needucat, mijloace reduse de montare). Tot în 1836, Heliade inițiază o „Colecție de autori clasici", care urma să conțină pe Homer, Xenofon, Demostene, Virgiliu, Tasso, Alfieri, Byron, Victor Hugo. Primii citați din această listă constituie datorii mai vechi ale culturii românești, traducerea lor realizînd cu întîrziere ceea ce, în condiții normale, trebuia făcut încă de mult ; în schimb, ultimii propuși se înscriu în circuitul viu al contemporaneității și denotă încadrarea în ritmul vremii. Alt „semn" : I. Samurcaș anunța prin *Albina românească* din 1839 apariția unei „biblioteci romanțo-istorice", cuprinzînd traduceri din cei „mai noi autori" (în ritm de una pe lună). [40]

De altfel, dacă examinăm traducerile efectiv apărute în deceniul al patrulea (și nu cele doar programate a apărea), constatăm că balanța înclină net spre romantism (inclusiv formele lui preparatorii, de tip preromantic, sau cele de metisaj, rezultînd din combinarea cu melodrama și senzaționalul foiletonistic). Astfel, între 1830—1840, deosebit de traducerile din periodice, apar cîteva opere fundamentale : *Meditațiile* lui Lamartine (Heliade — 1830), *Din scrierile lui Lord Byron* (Heliade — 1834, 3 vol.), *Angelo, tiranul Padovei* și *Maria Tudor* de Victor Hugo (C. Negruzzi — 1837), *Anthony* de A. Dumas (A. Hrisoverghi — 1837), *Țiganii* de Al. Pușkin (Al. Donici —

1837), *Atala* şi *René* de Chateaubriand (Heruvim Nestor — 1839), *Ziua dupe urmă a unui osîndit* de Victor Hugo (căp. St. Stoica — 1839). La acestea se adaugă din domeniul preromantic : *Noptile* lui Young (S. Marcovici — 1831), *Pavel şi Virginia* de Bernardin de Saint Pierre (Iancu Buznea — 1831), *Intrigă şi amor* de Schiller (I. Cîmpineanu — 1835) ; *Saul, Virginia* şi *Biruinţa* de Alfieri (C. Aristia — 1836, primele două, şi 1838), *Noua Eloiză* de Jean Jacques Rousseau (Heliade — 1837) şi multe alte cărţi, de valoare dubioasă uneori, dar de un colorit romanesc strident, ca, de pildă : *Pustnicul* de vicontele d'Arlincourt (P. Pruncu — 1837), *Hristianismul la începutul său* de Bulwer (Heliade — 1836), colecţia denumită *Biblioteca romanţo-istorică* de Alf. Brot (I. Samurcaş — 1839, 4 vol.), *Réne Paul şi Paul René* de E. Deschamps (Hermiona Asachi — 1839), *Treizeci de ani sau viaţa unui jucătoriu de cărţi* de V. Ducange şi M. Dinaux (C. Negruzzi — 1835), *Junetea lui Carol II* de Al. Duval (I. Voinescu II — 1836) etc., etc. [41]

Rezultă şi din aceste date că, în ultimă analiză, efectele dezvoltării tiparului se răsfrîng asupra întregii mişcări literare, dar afectează, în primul rînd, traducerile. Înmulţirea considerabilă a acestora în deceniul al patrulea se explică, desigur, printr-o anume optică a îndrumătorilor (Heliade, Asachi), prin prevalenţa concepţiei luministe despre cultură, care accentuează pe ideea de instruire, pe asimilarea experienţelor străine, ca treaptă preliminară a desfăşurării puterilor sufleteşti autohtone. Pentru Heliade şi Asachi, traducerile contribuie la integrarea în Europa, la epurarea moravurilor, cultivarea gustului, curăţirea şi îmbogăţirea limbii. „O naţie începătoare — scrie G. Barităiu — n-are pricină a se ruşina dacă scriitorii ei deocamdată sînt partea cea mai mare numai traducători ; traducţia este unul din cele mai puternice mijloace de a ne îmbogăţi limba şi de-a o face mult mai mlădioasă". Dar dincolo de rostul acesta civilizator şi educativ, subliniat de toată lumea între 1830—1840, traducerile mai îndeplinesc şi o altă funcţie, cu mult mai prozaică : furnizează gazetelor şi tipografiilor materia primă pe care scrisul indigen, cu resursele lui anemice, nu e în stare s-o procure. Aşadar, încurajarea traducerilor exprimă nu numai o politică a urgenţelor în cultură, ci şi încercarea de a rezolva o problemă eminamente practică : ele constituie o sursă indispensabilă de aprovizionare cu material

Scanned with OKEN Scanner

beletristic (în egală măsură politic, enciclopedic sau umoristic etc.), avînd dublul avantaj de a permite planificarea, deci lucrul la comandă, şi de a oferi posibilitatea unei largi selecţii, pe măsura celor mai diverse gusturi. [42]

Oricum ar fi, determinate de stringente raţiuni practice sau de dorinţa de a încadra poporul român în marşul vertiginos al secolului, mai probabil şi de una şi de alta, traducerile, ca şi, în genere, creaţia din deceniul al patrulea tind să se alinieze intrinsec şi extrinsec cerinţelor romantice. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît mişcarea literară devine mai vertebrată şi mai conştientă de propriile-i răspunderi, deci mai capabilă să dubleze sincronia spontană a afinităţilor printr-o reacţie intelectuală dirijată.

PUBLICUL

După 1830, factorul „public" începe să cîntărească din ce în ce mai mult asupra destinelor literaturii : cine vrea să înţeleagă sensul etapelor parcurse şi denivelările uneori surprinzătoare ale creaţiei, fără a-i lua în consideraţie pe cititori, ignorînd rolul secret, dar din ce în ce mai important pe care-l joacă preferinţele şi rezistenţele gustului lor, riscă să ajungă la concluzii arbitrare. Trebuie să deplorăm aci faptul că, datorită puţinei atenţii de care s-au bucurat la noi cercetările concrete de sociologie literară, lipsesc aproape cu desăvîrşire lucrările de detaliu care să permită aprofundarea problemei. Astfel, nu dispunem de inventare globale sau parţiale ale categoriilor de cititori din primele decenii ale secolului al XIX-lea, întocmite pe baza listelor de „prenumeranţi", de analize asupra tirajelor şi difuzării cărţilor, de studii asupra organizării comerţului de carte (colportaj), a raporturilor contractuale dintre autori şi editori, a condiţiilor şi ritmului profesionalizării celor ce se ocupă de scris etc. Este adevărat că paupertatea ştirilor limitează în orice caz perspectiva obţinerii unor rezultate deplin concludente, totuşi examenul sistematic al izvoarelor şi mărturiilor de care dispunem ar aduce multă lumină nu numai în clarificarea coordonatelor sociale ale procesului literar dintre 1821—1840, ci şi în înţelegerea tensiunilor lui de adînc.

Rămînînd într-un plan de consideraţii generale, să remarcăm, în primul rînd, că după 1830 compoziţia publicului tinde

să se democratizeze, firește în limite încă multă vreme restrînse : semnificativ este că scade proporția boierilor mari și mijlocii, în vreme ce crește rapid numărul negustorilor, meșteșugarilor, funcționarilor și intelectualilor mărunți. Cititorii gazetelor se recrutează și ei din categoriile intermediare mai mult decît din lumea boierească înaltă. Vorbind în 1855 despre *Curierul* și *Albina,* M. Kogălniceanu constata retrospectiv că „auditoriul lor era pretutindeni și glasul lor străbătea în palaturile bogaților și în căsuțele răzeșilor și posezrașilor", dar că meritul celor două foi fusese mai ales acela de a fi „răspîndit în starea de mijloc... mai multe idei, mai multe nobile credințe, mai multă învățătură decît însuși școalele naționale." [43]

Din punct de vedere cantitativ, lucrurile nu stau foarte bine. Bois le Comte vorbește în 1834 de 200 de abonați la *Curierul românesc* și 50 la *Adaosul literal*. Primul număr al *Curierului* din 1836 publică un apel semnat de Heliade, Petrache Poenaru, S. Marcovici și Florian Aaron, prin care se insistă pentru mărirea abonamentelor la 300. I. Genilie face un calcul mai optimist : „Acum România are vreo cinci, șase gazete — scrie el în 1838. Aceste foi au peste o mie prenumeranți, cari, după obicei, se împărtășesc pe la cîte zece, doisprezece alți cetitori științiubitori. Așa, aceste cinci, șase foi răspîndesc înștiințări interesante și curioase la vreo zece mii cetitori." Totuși, raportate la numărul de publicații, cifrele de mai sus nu diferă substanțial de celelalte, încît Kogălniceanu putea remarca amar doi ani mai tîrziu : „Scriem pentru un public netrecînd peste întîia sută, scriem și, dacă voim să ne publicăm scrierile, trebuie să facem prenumeranți, adică să cerem un fel de pomană spre a le tipări. Și după ce le publicăm, ce răsplătire avem sau putem aștepta ? Nimică, pentru că Fama nu are încă trîmbițe pentru noi sau, mai bine zis, pentru că urechile publicului sînt surde pentru producțiile literare ieșite în pămîntul său." Iar Heliade Rădulescu, edificat ca nimeni altul în privința avatarelor tiparului, îi ținea și el isonul : „Cînd a mîncat cineva vreodată pîine cu autorlîcul unde se vorbește limba românească, afară numai dacă nu va fi hotărît a se face și cerșător ?" [44]

Noua structură a publicului, deși încă fluidă, supusă unor mișcări conjuncturale de flux și reflux, își exercită încă de la început influența asupra orientărilor literaturii. Faptul acesta

Scanned with OKEN Scanner

se explică prin reducerea rolului pe care-l joacă în difuzarea cărții „mecenatul" și importanța tot mai mare cîștigată după 1830 de cititorul individual — lucru dovedit, între altele, de apariția „reclamei" și semnalarea insistentă în periodicele vremii a cărților ce urmează să apară. Autorii, mai ales îndrumătorii, care, spre deosebire de cei dintîi, trăiesc în totul sau în parte din comercializarea hîrtiei tipărite, sînt împinși în mod necesar să caute sufragiile publicului plătitor. Ceea ce nu e totdeauna ușor, căci între ideea lor despre frumos și aceea a cititorului de rînd, care de-abia silabisește abecedarul culturii, se află uneori o adevărată prăpastie. Și dacă nu e nici o îndoială că un Heliade sau un Asachi sînt niște educatori ai națiunii, străini de orice scop mercantil, nu e mai puțin adevărat că ei nu pot desconsidera opinia consumatorului de literatură, oricît de mult ar contraveni ea propriilor lor puncte de vedere. Dilema în care se găsesc e deci clară : ori să flateze gusturile înapoiate ale publicului, dar, în felul acesta, să-și compromită opera de culturalizare, ori să se situeze la nivelul unei înalte exigențe etice și estetice, dar să pună sub semnul întrebării însăși existența gazetelor sau a întreprinderilor editoriale pe care le dirijau.

Conflictul acesta între dorința de a înălța și nevoia de a place, între sarcina de a face pedagogie și îndatorirea de a face comerț, se observă în modul cel mai pregnant pe terenul traducerilor. În adevăr, aici — după cum am arătat într-o comunicare specială —, se manifestă o distorsiune surprinzătoare între principiile proclamate cu surle și trîmbițe și practica redacțională curentă. Sub ochii îndrumătorilor, și adesea cu binevoitorul lor concurs, paginile principalelor publicații ale vremii sînt de la un moment dat umplute cu traduceri care amestecă melodrama, senzaționalul și sentimentalismul siropos într-o combinație de romanesc bulevardier ieftin, foarte depărtată de ambițioasele proiecte ale lui Heliade, ca și de exigențele moralizatoare ale lui Asachi. Așa, de exemplu, în sumarul primului period (1837—1838) al *Curierului de ambe sexe,* găsim următoarele „noutăți" : *Logodnica braziliană* de Mistress Norton, *Nu trebuie a se juca cu focul* de Marville (avînd trei capitole : *O căsătorie în si-bemol, Acorde false, O despărțire în fa-diez*), *Îndoit amor* de Mole-Gentilhomme — toate traduse de Heliade —, precum și *Nouă ceasuri,* tradusă de colonel C. Filipescu, și *Amorul la locul osîndei,* tradusă de

căp. Șt. Stoica. Periodul al doilea (1839—1840) e și mai generos cu romantismul acesta de duzină, model „presse du coeur". Titlurile vorbesc de la sine : *Domino albastru* de căp. Marryatt, *Providința* și *Studentul de Heidelberg* de Eugène Guinot, O *răzbunare vecinică* de A. Arnold, *Lodovisa sau amorul extraordinar, Bărbierul de Cadix de Petre (sic !)* Chevalier, O *mică răutate pentru un mare bine* de Gustave Hequet, *Paharul de apă cu zahăr* de Marie Aycard, *Logica patimilor* de Marc Perrin, *Henrietta de Serrey* de Amane de Lagnidu, *Maria Țiganca* de I. Conaichac.

Foiletonul *Albinei românești* începe, cam din 1839, să se coloreze și el în spiritul semifabricatului literar, adăpostind tot mai multe povestiri și nuvele scoase din revistele pariziene sau nemțești, tip „magazin pentru dame". Citățm din producția anului 1839 : *Istoria unei chei, Corinteana, Întîmplări din Calabria, Doctorul și coteleta, Cvacherul și bățul, Căsătoria à la mode* (aceasta din urmă tradusă, probabil, de Hermiona Asachi). În 1840 găsim : *Califul și jonglerul (pelevanul), Cerșitoarea, Cele trei sfătuiri, Un domino negru, Cei doi părăsiți, Turcul recunoscător, Două testamenturi, Dragostea firiască, Isteține de paj, Poliția nebunilor, Connor O'Hara.*

Nici una dintre publicațiile vremii nu se compară însă în privința importului de romanesc cu *Mozaicul* lui C. Leca, în care marea majoritate a textelor publicate sînt traduceri de genul: *Omorîtorul de inimi, Otrava, Pantofii celui prea nobil și prea amorezat căpitan Spacamonte, Răzbunare spanioleasca, Seara cea de-naintea nunții, Alhimistul, Căsătoritul ce voește să joace o rolă de june, Învălmășeala, Jurămîntul pașei, Mîntuire pentru mîntuire, Numai un ceas al norocului, Norocul jucătorilor de cărți, Moneda. O povestire fantastică într-o întîmplare adevărată* etc., etc. [45]

Toate aceste exemple demonstrează cu prisosință că între frumoasele declarații de intenție ale „îndrumătorilor" și ceea ce se traduce efectiv, distanța e considerabilă. De ce oare traducerile scapă de sub controlul celor ce le făceau să apară ? Pare că ne aflăm în fața unui conflict tipic între „ofertă" — și „cerere". În mod schematic, lucrurile ar putea fi rezumate astfel : „îndrumătorii" aveau visuri mari, „publicul" opunea rezistență, nefiind pregătit. Cei dintîi își determinau opera de culturalizare pe baza unei concepții generale despre locul poporului român în societatea contemporană ; în viziunea lor,

Scanned with OKEN Scanner

literatura lumii constituia o pîrghie indispensabilă a înălţării spiritului românesc, un mijloc de a-l îngloba în marele dialog al culturilor ; ei orientau ca atare spre traducerea unor opere clasice, de reputaţie indiscutabilă, nu atît valoroase în mod absolut, cît oportune în mod relativ, servind, în egală măsură, fortificării ideologice, rafinării gustului, ortodoxiei morale. „Publicul" — conglomerat încă indistinct, dar în care partea ţinută de elementele boiereşti scădea progresiv în raport cu reprezentanţii păturilor intermediare — îşi avea însă propriile sale cerinţe, reflexe ale inculturii, ca şi ale frămîntărilor epocii, favorabile unei literaturi de compensare şi iluzii. Acest „public" însetat de romanesc, solicitat de elanurile inimii şi de jocurile fanteziei, ca orice public tînăr, tindea spre comedie, vodevil şi melodramă, spre nuvela sentimentală cu *happy-end* şi epicul de senzaţie, se interesa în genere de ceea *ce* se spune într-o operă, nu de felul *cum* se spune. „Îndrumătorii" voiau însă altceva. De-aici conflict.

Conflictul acesta e la baza eşuării marilor colecţii de traduceri proiectate de Heliade în 1836, 1843 şi 1846 (Biblioteca universală !). El se străvede în activitatea Filarmonicii, unde dorinţa unui mare repertoriu („Tragedia mai ales este folositoare pentru o naţie fiindcă ne pregăteşte spre dragostea virtuţei...") nu se realizează, tendinţa spre compromis fiind din ce în ce mai puternică, în pofida avertismentelor date de B. Catargiu, I. Voinescu II şi a îndrumării permanente a lui Heliade însuşi. [46]

Dar nici păturile mai instruite ale publicului, de pe treptele de sus, care citesc direct franţuzeşte, nu dau dovadă de o înţelegere superioară a culturii. În această privinţă, indicii preţioase ne oferă cataloagele aşa-ziselor Cabinete de lectură, care au funcţionat la Bucureşti şi Iaşi, cam între 1835—1860. Avînd scopul de a atrage şi a stabiliza o clientelă dornică să împrumute cărţi, în schimbul achitării unei sume forfetare, aceste cataloage au marele merit de a arăta nu ceea ce „îndrumătorii" considerau că ar fi nimerit să se citească, ci ceea ce se „cerea" efectiv pe „piaţă". E deci vorba de nişte adevărate termometre ale gustului. Ce ne spun ele ?

Catalogul lui Frederic Walbaum, din 1838, cuprinde 1028 de opere, numai în limba franceză, dintre care pe primul plan sînt romanele de duzină — sentimentale, melodramatice, terifiante, de aventuri —, cele mai multe de autori necunoscuţi şi

submediocri, dar cîteva zeci datorate marilor prozatori romantici. De notat numărul relativ însemnat de scrieri istorice și interesul pe care-l stîrnește personalitatea lui Napoleon. Dintre scriitorii englezi, apar traduceri din Byron, Bulwer, Fenimoore Cooper și — *last but not least* — Walter Scott. Dintre germani, sînt prezenți doar Goethe și Hofmann, iar dintre italieni, numai Silvio Pellico. Autorii clasici lipsesc aproape cu totul.

Catalogul lui Adolphe Hening (Iași, 1840—1841) cuprinde 54 de autori, dintre care 2 clasici (Pascal și La Rochefoucauld !), 14 romantici de notorietate (între care Lamartine, Victor Hugo, George Sand, Eugène Sue, Balzac, dar și Charles Nodier, Sainte Beuve, chiar și Stendhal !), 2 romantici nefrancezi (din nou Hofmann și Silvio Pellico !) și 36 de scriitori mai mult sau mai puțin obscuri, în cea mai mare parte fabricanți impenitenți de romane (printre care, alături de Alphonse Karr, Emile Souvestre și Paul de Kock, îi găsim pe M. J. Briset, Camille Bodin, M-me la Princesse de Craon, Didier, Touchard Lafosse etc., etc.).

Catalogul Cabinetului de lectură al lui F. Bell (Iași, 1846) nu duce la concluzii mult deosebite. Clasificînd autorii în ordinea numărului de volume, găsim pe primele locuri trei romancieri : Alexandre Dumas (138 de volume), Balzac (111), Frédéric Soulié (102). Marii romantici ocupă poziții onorabile : Chateaubriand (39), Victor Hugo (25), Lamartine (14), Byron (11), Musset (9), Vigny (7), dar succesul aparține vulgarizatorilor : Pigault-Lebrun (66), Paul de Kock (52), Paul L. Jacob (44), căp. Marryatt (36), H. Arnaud (32), Etienne Jouy (30), Elie Berthet (27) etc. Interesantă e prezența cîtorva autori ai secolului al XVIII-lea : Delille (20), La Harpe (15), Marmontel (11), Saint Ange (10) ; în schimb, Rousseau figurează cu 9 volume, Montesquieu cu 8, iar Voltaire lipsește cu desăvîrșire (ca și în celelalte cataloage !). Dintre clasici, un singur nume : Racine (13), iar dintre străini, doar Schiller (14) și veșnicii Cooper (45), Walter Scott (31), Bulwer (14). [47]

Așa stînd lucrurile cu preferințele publicului subțire, care, de bine, de rău avea și snobismul culturii, nu e greu de bănuit cam ce trebuia să reprezinte gustul pe treptele de jos, acolo unde lectura nu era viciu nepedepsit, ci virtute din cele mai rare. De aceea, conflictul dintre „îndrumătorii" cu veleități excesive și cititorii cu opțiuni mărginite nu se putea rezolva prin forțarea etapelor, căci decizia aparținea, vrînd-nevrînd,

Scanned with OKEN Scanner

publicului. În adevăr, constatăm că „îndrumătorii" reduc pretenţiile, veghiind însă să nu alunece prea jos şi să nu piardă contactul cu literatura de calitate. Ei coboară, dar nu sub nivelul colportajului ; dau drumul melodramei şi romanescului, dar aşază alături opere de artă autentică, de obicei traduse fragmentar sau alese după criterii de accesibilitate şi transparenţă a textului.

Exemplul cel mai caracteristic al politicii de acomodare între „ofertă" şi „cerere" ni-l dă Heliade. El corelează sub aceeaşi firmă două direcţii diferite : una dă satisfacţie cititorului de rînd, excitîndu-i curiozitatea şi nevoia de divertisment ieftin ; cealaltă serveşte o idee de exigenţă calitativă. De o parte, Lamartine, Byron, Voltaire, Rousseau, George Sand, Eckermann (convorbiri cu Goethe) ; de altă parte, Marmontel, dar, în special, alde Eugène Guinot, Căp. Marryatt, Gustave Hequet, Marie Aycard, Amane de Lagnidu etc. De fapt, aceste două direcţii constituie laturile aceleiaşi politici culturale. Prin obscurii autori de foiletoane din *Curier de ambe sexe,* Heliade pregătea pe cititorii Bibliotecii universale. Ţelul rămînea intangibil : piscurile eterate ale artei veritabile, dar drumul spre ele trecea printr-o vastă operaţie de „captatio benevolentiae".

E neîndoielnic că una dintre problemele majore ale culturii româneşti din deceniul al patrulea (nerezolvată satisfăcător — dovadă intervenţia *Daciei literare*) constă tocmai în menţinerea unui echilibru între traducerile vulgare şi cele de prestigiu, între voinţa de a înălţa gustul peste contingent şi recalcitranţa lui de a sări etapele, între nostalgia marii literaturi şi complacerea în „sub-literatură". Dar, din punctul de vedere al penetraţiei romantice, trebuie să spunem că disputa aceasta nu angajează nimic esenţial, căci romantismul se difuzează deopotrivă, pe ambele linii : ne parvine şi sub forma autentică şi sub forma caricaturală. Hotărîtor e faptul că el pare a corespunde gustului publicului dintre 1830—1840, ca atare, că forţează mişcarea literară să i se conformeze.

„IDEEA NAȚIONALĂ" ÎNTRE 1821—1840

Am văzut mai sus că de o conștiință națională în sensul modern al cuvîntului, deci depășind referința la unitatea de „neam" din opera cronicarilor și a lui Dimitrie Cantemir, se poate vorbi la noi încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, înainte ca burghezia să intre în arenă și ca romantismul să-și facă simțite primele adieri. Pentru cercetătorul deprins să judece în virtutea „modelului" occidental, această manifestare precoce a unei stări de spirit considerată a fi în legătură indisolubilă cu ridicarea burgheziei, cu difuzarea ideilor Revoluției Franceze și dezagregarea „luminilor", poate părea surprinzătoare. Nimic nu e totuși mai banal.

Conștiința națională se ivește întîi în Transilvania, unde poporul român e, sub raport social, omogen, neexistînd o clasă boierească autohtonă, asemănătoare celei din Principate, unde el trăiește în condiții din ce în ce mai intolerabile de asuprire, deci e pus în poziția de a suferi, în fiecare moment, ca „naționalitate", unde, în fine, se găsește într-o competiție permanentă cu alte grupuri etnice, de o individualitate bine conturată. Această situație, în care diferența de limbă și origine devine o fatalitate politică, iar lupta pentru concivilitate antrenează motivări istorice, juridice, filologice, conduce în chip firesc la o afirmare tot mai conștientă de sine. Ea se materializează în curs de cîteva decenii, încorporîndu-se, pe plan politic, în programul revendicativ inițiat de Inocențiu Micu și finalizat în *Supplex Libellus Valachorum,* iar pe planul culturii, în lucrările memorabile ale corifeilor Școlii ardelene.

Scanned with OKEN Scanner

Dincoace de Carpaţi, deşi sensul evoluţiei e acelaşi, ideea naţională pare a fi, pînă printr-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, apanajul unor membri luminaţi ai clasei boiereşti, care n-o lasă să se stingă, dar nici n-o transformă într-o armă politică a emancipării. Ea începe să devină prevalentă şi să dinamizeze întreaga viaţă intelectuală abia spre sfîrşitul epocii fanariote, pe fundalul procesului de segregare a naţionalităţilor din Europa centrală şi sud-estică, îndeosebi în legătură cu renaşterea neo-elenă. De fapt, Tudor Vladimirescu e cel care, prin acţiunea şi jertfa sa, obligă conştiinţa românească să-şi descopere propria-i identitate. „În vreme cînd în Moldavia Eteria izbucneşte şi cheamă la slobozenie nu numai pre greci, dar pre toate popoarele creştine cari gemeau subt jugul Turciei — scrie M. Kogălniceanu, la 1843 —, Teodor Vladimirescu rădică, pe de altă parte, în Valahia steagul naţional, vestind românilor că vremea venisă pentru ca iară să scuture stăpînirea străinilor, să depărteze abuzurile cari o rodeau şi să dobîndească guvern naţional întemeiat pe o şartă liberală... Întîmplărilor de la 1821 sîntem datori cu orice propăşire ce am făcut de atunce, căci ele ne-au deşteptat duhul naţional ce era adormit cu totul.“ [48]

„Conştiinţa naţională“ sau „duh naţional“ — cum spune Kogălniceanu — care e sensul conceptului ? Şi avem a face realmente cu un concept, cu rezultatul unui travaliu intelectual de comparare, abstractizare şi generalizare ? Sau, mai degrabă, cu o evidenţă interioară, prealabilă oricărei experienţe raţionale ? Cu un soi de „sentiment“, hrănit de izvoare subterane şi obscure aflate în inconştientul colectiv, în acea zestre arhetipală îngropată în orice spirit ? Este, cu alte cuvinte, ideea naţională un enunţ intelectual, o intuiţie existenţială ori o cristalizare afectivă ? Sau, mai presus de toate, este un mit, adică o proiecţie a fiinţei frustrate în zona imaginarului ?

Şi o a doua întrebare fundamentală : care-i e originea ? Reflectă ea procesul de formare a unei pieţe interne şi tendinţele centralizatoare ale burgheziei proaspăt înfiripate ? Se naşte — cum se hazarda undeva s-o afirme N. Iorga — sub şocul „vorbelor aprinse de retorică naţională ale lui Ipsilanti“, deci în ciocnirea cu un particularism bine reliefat şi gelos pe individualitatea sa ? Reprezintă — cum credea Kogălniceanu — un ecou al mişcării populare conduse de Tudor Vladimirescu, aşadar e rezultatul unui moment de tensiune istorică, în care

Scanned with OKEN Scanner

evenimentele îşi relevă brusc calitatea de simpli pioni în marele joc al destinului ? Traduce reflexul de conservare a acelei părţi din boierime care se desolidarizează zgomotos de neo-grecism, căutîndu-şi rădăcinile proprii, tocmai fiindcă se compromisese mai adînc printr-o colaborare intimă cu Eteria ? Provine dintr-o identificare intelectuală cu ideile cronicarilor şi ale Şcolii ardelene ? E suscitată de procesul de diferenţiere şi căutare a specificului propriu, activat în toată Europa sud-estică de ideologia Revoluţiei Franceze şi reacţia împotriva ocupantului străin ?

Să încercăm a răspunde acestor întrebări. [49]

NAŢIUNEA CA DESCOPERIRE A NAŢIONALITĂŢII ŞI STATUARE A CONCIVILITĂŢII

Ideea modernă de naţiune resoarbe elemente de origine medievală şi luministă, fuzionate în lungul cîtorva decenii, sub impulsul procesului de reorganizare burgheză a Europei, accelerat de Revoluţia Franceză şi imperiu. Dar, de la ţară la ţară, ea apare sub forme diverse, în funcţie de o serie întreagă de factori specifici : unitatea sau dispersiunea conaţionalilor în state diferite, dependenţa sau independenţa politică, existenţa de comunităţi etnice concurenţiale pe acelaşi teritoriu etc. În genere, cu cît frustraţia este mai mare, cu atît ideea naţională capătă un caracter mai dramatic şi o energie propulsivă mai viguroasă. Se poate afirma, în acest sens, că nimic n-a ajutat-o mai mult să devină principalul conţinut al politicii europene decît Congresul de la Viena, care a nesocotit-o, impunînd trocul de populaţii şi modificarea hărţii continentului pe baza tradiţionalelor principii de „echilibru" şi „legitimitate".

Definirea „naţiunii", la începutul secolului al XIX-lea, uzează de motivări opuse : unii au în vedere raţiunea şi autonomia persoanei, alţii — instinctul şi forţa indefinisabilă a inconştientului colectiv. În Franţa, unde problema unităţii şi a independenţei era de mult rezolvată, iar revoluţia adusese pe primul plan chestiunea egalităţii civice şi a libertăţilor individuale, se conturează o interpretare democratică a conceptului, bazată pe ideea de „contract", de asociere voluntară a celor ce locuiesc între frontierele aceluiaşi stat. Astfel, Sièyès, în celebra sa broşură (binecunoscută şi la noi) *Qu'est-ce que le tiers*

Scanned with OKEN Scanner

état (1789), numeşte „naţiune" : „un corp de asociaţi, trăind sub o lege comună şi reprezentaţi de aceeaşi putere legislativă". Sensul definiţiei e că nobilii constituie, datorită privilegiilor lor, un „imperium in imperio" ; ei sînt o sarcină pentru naţiune, dar nu fac parte din ea.

În Germania, dezmembrată într-o puzderie de state, unde cucerirea franceză stîrnise adversităţi redutabile, ambiţii neaşteptate şi o repliere asupra elementului propriu, generator de cultură, se invocă ideea herder-iană a unui „Volksgeist", realitate transindividuală, totalizînd coordonatele majore ale psihismului colectiv, care se exprimă în limbă, cutume şi folclor.

Atît ideea de „contract", însă în mai mică măsură şi indirect, cît şi ideea de „Volksgeist", aceasta în mai mare măsură şi în mod explicit, configurează sensul modern al termenului de „naţiune", punînd în lumină un component esenţial : „naţionalitatea". Cuvîntul e surprinzător de recent : utilizat în Anglia încă în secolul al XVII-lea, dar neluat în seamă, pătrunde în Franţa în timpul imperiului, e atestat în ediţia a şasea a *Dicţionarului* lui Boiste (1823), devine frecvent după 1830 şi intră în *Dicţionarul* Academiei franceze în 1835, o dată cu „romantic". Buchez, care scrie o *Histoire parlementaire de la Révolution* (1834), crede a-l fi inventat, ceea ce, bineînţeles, e fals ; definiţia pe care o dă cuvîntului, deşi imprecisă, e însă vrednică de atenţie : prin naţionalitate — arată el — „se înţelege nu numai naţiunea, ci încă acel lucru în virtutea căruia o naţiune subzistă chiar atunci cînd şi-a pierdut autonomia". Germanul Jahn, duşman înverşunat al Franţei, foloseşte în loc de „naţionalitate" termenul „Volkstum". În cartea sa, tradusă în franceză la 1825, sub titlul *Recherches sur la nationalité, l'esprit des peuples allemands et les institutions qui seraient en harmonie avec leurs moeurs et leur caractère*, cunoscută — avem motive s-o credem — şi lui M. Kogălniceanu, îl glosează astfel, cu un condei purtat mai mult de elanul liric al inspiraţiei decît de rigoarea formulării ştiinţifice : „Volkstumul e ceea ce e comun unui popor, esenţa sa inerentă, mobilitatea vieţii, forţa de regenerare, facultatea sa reproductivă. Datorită lui, toţi membrii naţiunii manifestă o gîndire şi un sentiment naţional ; o iubire şi o ură, o veselie şi o tristeţe, o renunţare şi o satisfacţie, o speranţă şi o nostalgie, o aşteptare şi o credinţă naţionale. E ceea ce călăuzeşte pe indivizii aparţinînd

Scanned with OKEN Scanner

unei naţiuni ca fără să-şi piardă libertatea şi autonomia — ci dimpotrivă, întărindu-le — să intre în legături întinse şi multiple cu ceilalţi membri ai colectivităţii astfel încît să formeze cu toţii o comunitate frumoasă şi trainică." [50]

În Principate, iubirea de „patrie", puternic scoasă în evidenţă de cronicari şi cărturarii secolului al XVIII-lea, începe a primi o coloratură „naţională" de tip modern de-abia spre sfîrşitul epocii fanariote, în împrejurări pe care le cunoaştem şi le-am evocat în paginile anterioare. Printre cei mai caracteristici reprezentanţi ai tranziţiei, pot fi amintiţi Naum Rîmniceanu şi Zilot Românul, care vorbesc cu mîndrie de originea nobilă şi de capacităţile neamului românesc, încercînd să spulbere, dintr-un imbold lăuntric asemănător cu al marilor reprezentanţi ai Şcolii ardelene, alegaţiile calomnioase ce circulă despre el printre vecini, îndeosebi în rîndul grecilor.

Într-o scriere compusă între 1812—1821, intitulată *Dăslușire*, o alegorie politică în care personajele animaliere : mistreţul, leul, vulpea, lupul, ursul reprezintă diversele popoare ale centrului şi sud-estului european, Zilot deplînge decăderea românilor şi defăimarea de care au parte de la acei ce s-au îmbogăţit pe spinarea lor. „Mai suferim noi românii acum şi ponosuri de la aciastă adunătură a streinilor, că adică am fi varvari şi neluminaţi cu învăţăturile cu care ei se fălesc că ar fi îndestulaţi. Dar pentru ce ? — se întreabă Zilot — Nu cumva, zic, socotiţi că duhuri avînd mai supţiri, ne întreceţi pă noi cu învăţăturile ? Nu cumva gîndiţi că mai de bun neam fiind, aveţi cădere să ne numiţi pă noi varvari ? Veniţi dar toate neamurile ce vă făliţi astăzi de luminate, veniţi să citim istoria romanilor, strămoşilor noştri, ca să aflăm adevărul." Cercetarea trecutului serveşte astfel, ca la Şincai şi Maior, ca un argument împotriva detractorilor şi un mijloc de a îmbărbăta un popor ce-şi pierduse conştiinţa locului său în lume. Dat fiind că înaintaşii iluştri stăpîneau toate popoarele şi dădeau „pravile" tuturor ţărilor, românii n-au de ce se ruşina : „Aţi văzut pre strămoşii noştri a cărora rămăşiţă ce poartă aceeaşi numire «roman» sîntem noi românii dintr-aceste trei ţări : românească, Moldova şi Transilvania ? Ce de ponosluiţi dar voi numitele astăzi neamuri luminate ?" Din ideea că naţiunea română e de sorginte latină şi cuprinde întreg teritoriul Daciei, Zilot nu deduce o politică. Deplîngînd lipsa unei oştiri naţionale

Scanned with OKEN Scanner

și denunțînd ca o gravă eroare desfacerea trupelor, din motive de economie, în vremea lui Mihai Șuțu, Zilot e încredințat că românii nu sînt deocamdată în stare să-și apere dreptul la viață prin forța armelor. De aceea, preconizează șiretenia și manevrarea abilă, uzînd de tertipurile diplomației. De vreme ce lupta fățișă nu e posibilă, ce trebuie să facă românul ? — se întreabă el. „Să fie prieten cu vecinii, să dea lor din fireștile lui daruri, ca la vreme de nevoie toți să fie datori a-l ajutora. Vezi, române, și urmează întocmai : această politichi au lucrat-o românii, și de dînsa nicicum să nu să dăpărteze, cît vor fi așa goli de putere." Sau, într-o formulă mai concentrată, cu vorbele „mistreților" : „Să mă smeresc pentru ca să fiu din gheara voastră afară". [51]

Naum Rîmniceanu, personaj pitoresc și ciudat, unind un patriotism fierbinte cu îndărătnice idei retrograde, care, în 1836, mulțumea proniei cerești pentru 3 fericiri : că s-a născut bărbat și nu femeie, că părinții i-au fost de religie ortodoxă și de obîrșie nobilă („iar nu din poporul de rînd") și că a învățat, pe lîngă limba maternă, elina și greaca vulgară, formulează un crez național în linia tradiției, cu unele sublinieri caracteristice mentalității medievale tîrzii. Pe primul plan apare și la el chestiunea originii, cu deosebirea importantă că așază alaturi de romani pe daci, recunoscînd rolul elementului autohton în formarea poporului român. Cunoștințele lui Naum sînt însă fanteziste. După el, dacii ar fi de neam scitic, foarte apropiați de... polonezi (!), ceea ce explică mulțimea slavonismelor din limba română ! Într-o lucrare intitulată *Propedia gramaticii prin întrebări și răspunsuri* (ms. 1818), arată că „limba firească a dacilor (era) mai aceeași cu limba leșească, afară de cîteva idiotisme, după obiceiul popoarelor. Iar aceasta se mărturisește și se întărește cu siguranță nu atît din unii istorici — la Petru Maior —, pe cît din limba firească a noastră."

Interesantă e o altă lucrare a lui Naum Rîmniceanu, *Despre originea românilor*, redactată în grecește înainte de 1810, din care s-au păstrat 4 „epifonime" (=„aclamații" ; aici în sensul de „discursuri"). Puritatea romană, la care țineau atîta ardelenii, e și aici combătută : „Foarte bravi erau dacii în rezbelele cu romanii ; dar s-au învins de armele cezarului Traian. Dacii romanizează, romanii dacizează. Dacă ne vei numi pe noi romani, ai mărturie limba, iar dacă ne vei zice daci, și sîngele și limba în parte mărturisește."

Conceptul de „naţiune" care se configurează în „epifonimatele" lui Naum implică, în afară de consanguinitate, apartenenţa la creştinismul de rit ortodox şi poziţia privilegiată a aristocraţiei în vîrful ierarhiei sociale, căci „cu adevărat ordinea şi starea boierilor este de la Dumnezeu întărită prin multe mărturii a sîntei scripturi". În stilul înflorit al retoricii fanariote de curte, Naum vorbeşte de „patrie" ca de „lucrul cel mai desfătător" şi arată că „apogeul gloriei ei este credinţa ortodoxă şi în al doilea loc autoritatea. În al treilea loc, gloria patriei sînt boierii perioadei întîia ; apoi, toţi ceilalţi după o ştiută ordine." „Patria" depăşeşte însă frontierele politice vremelnice, confundîndu-se cu „naţionalitatea", de vreme ce scriitorul îşi caută „compatrioţi" pretutindeni unde trăiesc români : „Veniţi mai ales toţi cei mai aproape de mine, rudele şi compatrioţii ortodoxi, veniţi toţi de la o margine pînă la altă margine a Daciei, de la Pont şi Niş pînă la Tisa şi dincolo de rîul Mureş ; şi de la Dunărea, de la revărsarea Tisei în Dunăre, şi iarăşi de la Dunăre în Pont prin prejur, pînă la confiniile Poloniei şi Ungariei". [52]

Evenimentele de la 1821 îl împing pe Naum, care privea cu oprobriu orice încercare de răzvrătire, pe o poziţie ostilă mişcării pandurilor şi Eteriei. Sub influenţa atmosferei generale şi a temperamentului său vulcanic, el evoluează spre un antigrecism violent şi pătimaş, neaşteptat prin extremism la un fost elev al Academiei de la Măgureanu, care se făIea a fi învăţat cu Lambru Fotiade şi Constantin Ioan.

Anul 1821 produce însă — o ştim — mutaţii infinit mai semnificative. Rostogolirea dramatică şi imprevizibilă a evenimentelor provoacă un proces rapid de clarificare. Sub impresia prăbuşirii falselor mituri şi a confortului ce le adăpostise existenţa de vînturile istoriei, oamenii ajung să distingă importantul de subsidiar, ceea ce constituie o formă goală, împinsă spre pieire, de fenomenele noi, active de mult, dar împiedicate să se afirme, nenumite şi deci înţelese în mod aproximativ. Printre ideile scoase *atunci* din anonimat, cărora istoria le face dintr-o dată un destin, este desigur şi aceea de „naţiune".

Literatura politică atît de abundentă după înăbuşirea Eteriei şi stingerea mişcării lui Tudor Vladimirescu ne oferă exemple dintre cele mai caracteristice. În adevăr, în numeroase texte, alături de pledoaria insistentă în favoarea „patriei" şi de recomandarea imperativă a necesităţii „unirii" fiilor ei, apare ca un

Scanned with OKEN Scanner

corolar ideea de „naţionalitate". Evident, nu trebuie să ne aşteptăm la o definiţie riguroasă. Nici finalitatea imediată a textelor, nici prepararea teoretică a autorilor, nici climatul de încordare a momentului nu îngăduiau elaborări coerente şi metodice. Dar important e că printre argumentele cu ajutorul cărora micii boieri vor să-i înduplece pe boierii divaniţi figurează adesea şi acela al apartenenţei la „naţiune". Important e că autorii memoriilor, apelurilor sau simplelor comentarii se descoperă nu numai conlocuitori, ci şi conaţionali, membri ai aceleiaşi comunităţi etnice, avînd o istorie comună şi un drept mutual la statutul concivilităţii. Conştiinţa naţională îşi fixează într-o primă aproximaţie jaloanele ; conţinutistic, e încă imperfect elucidată, dar, emoţional, manifestările ei se caracterizează prin spontaneitate şi elan.

Trei aspecte semnificative se desprind din uzajul termenului de „naţiune". În primul rînd, şi lucrul e esenţial, conceptul include prioritar ideea comunităţii de neam. Românul e dator să trateze cu dragoste pe orice alt român, indiferent de avere sau poziţie socială. Calitatea de membru al aceluiaşi grup etnic precumpăneşte asupra diferenţei de treaptă sau de stare materială : „Toţi deopotrivă, de la cel mai mare şi pînă la cel mai mic, *fiindcă sîntem un neam* (subl. ns., P.C.), să fim negreşit şi un cuget spre cele obşteşti, silindu-ne din toată vîrtutea a lucra cele folositoare patrii, a depărta tot răul şi a zdrobi toate mijloacele ce să vor dovedi că să lucrează, sau aievea sau prin taină, spre vătămarea obştii, măcar fie şi spre cel mai mic frate al nostru !" Fraternitatea între cetăţeni e întemeiată pe existenţa unei fraternităţi „naturale", între români. Neamurile apar astfel ca celulele elementare şi ireductibile ale umanităţii. „Nici cel mai mare din români — se spune într-un manuscris intitulat *Ithicon, adecă moral* (ms. 322, f. 167) — nu poate a cunoaşte drept ruşine, ci drept o datorie sfîntă şi netăgăduită a lui de a stimarisi ca pe un fiiu adevărat şi pă cel mai prost din români. Şi cînd dator este a-i iubi mai mult decît pă chiar fiiul său, cu cît mai deosebit trebuie să-l aibă decît pă oricare alt om, al oricăruia alt neam !" Asemenea formulări denotă că la 1821—1822 e pe cale să se producă şi în Principate, ca şi în Ardeal pe vremea *Supplex*-ului, trecerea de la conceptul juridic de naţiune, aplicabil privilegiaţilor de toate rangurile, la conceptul politic, care înlocuieşte calitatea prin

cantitate, extinzîndu-se asupra *tuturor* conaţionalilor, chiar dacă ei ar fi simpli iobagi.

Un al doilea aspect demn de relevat e preocuparea pentru ceea ce e specific „naţiunii", efortul de a-i dezvălui ceea ce o distinge şi o personalizează. În acest sens, „latinitatea" reapare ca argument şi mijloc de exaltare patriotică. „Cuvîntul pîinei de au avut strămoş pă *panem*, şi vinul pă *vinum*, şi apa pă *aquam*, şi sîngele pă *sanguinem*, sîngele oare românesc nu au avut strămoş acel sînge al romanilor, întru a căror adunare intrînd oricare strein să socotea cu adîncă smerenie că au intrat în adunare de Dumnezei ? Nu este dar cu dreptate şi neamul acelor oameni, carii simt că au sîngele acesta romanesc în vinele lor şi sînt toţi un neam, acest neam de români nu trebuie să socotească cu toată dreptatea că este nepot al neamului aceluia de romani ? Şi aşa fiind, care mai mare îmbunătăţire dă naştere a unui neam, sau blagorodie, decît a să cinsti cu numele românesc ?" Acelaşi text recomandă „îndreptarea" limbii pe „calea maicii ei, adecă a limbei latineşti şi a surorilor ei, a limbilor italieneşti, franţăzeşti, ispaniceşti", pentru ca să aibă şi românii „îndată... deplină învăţătură care au cele mai strălucite neamuri ale Europei". Un alt document recunoaşte românilor o stirpe şi mai strălucită : ei ar fi daci curaţi, retraşi în Transilvania după triumful lui Traian şi descălecaţi de-acolo sub Radu Negru. Se vede aici sincronia dintre ivirea conştiinţei naţionale şi apelul la istorie. Ridicarea chestiunii originii — şi e indiferent dacă ea e rezolvată într-un sens sau altul — are drept scop să aprofundeze conştiinţa diferenţială a românilor şi să le exalte mîndria patriotică.

În fine, foarte caracteristic este şi faptul că afirmarea „naţiunii" e cu atît mai viguroasă, cu cît e mai deplină conştiinţa segregării totale de interese între români şi greci, produsă în urma evenimentelor de la 1821. În multe materiale întîmpinăm un xenofobism agresiv, la originea căruia stau şi elemente de conjunctură : amintirea exacţiunilor comise de plebea declasată care înconjura trupele lui Ipsilanti, spaima represaliilor turceşti, nevoia urgentă a separării brutale de o cauză compromisă, dar şi recriminări mai vechi : anti-eterismul acoperă adesea un anti-grecism concurenţial, de multă vreme perceptibil, deşi în genere ţinut în surdină. Într-un text anonim de o mare violenţă, găsit printre hîrtiile lui Naum Rîmniceanu, în

Scanned with OKEN Scanner

preţiosul miscelaneu 322, la care ne-am mai referit, grecii sînt acuzaţi că voiesc „să nimicniceze adevărata fiinţă a lăcuitorilor Moldovii şi Vlahii". Ei nu se trag din vechii elini, cum le place să se laude ; sînt un neam „corcit" cu macedonenii, romanii şi îndeosebi cu turcii. Dacă ar mai trăi Lavater, „elvetiianul de neam şi luthiranul de dogmă", ca să supună unui examen comparativ fiziognomiile grecilor şi românilor „şi apoi să dea înscris cu dăsluşită arătare, să pue supt vedere şi să stîlpuiască cu cuvînt firesc atît fiinţa şi diathesis a grecilor, cît şi a rumânilor", n-ar mai fi nevoie de „nici o istorie sau altă mărturie" : primii s-ar dovedi „fiii minciunii şi ai nedreptăţii", ceilalţi, deşi scoborîţi din antica lor demnitate, şi-ar adeveri însuşirile exemplare şi bunele perspective de viitor. [53]

Dintre textele care instruiesc procesul fanarioţilor, reţinem pentru iacobinismul său naiv o *Obştească tînguire* (ms. 4235, f. 70—71), atribuită de N. Iorga, deşi cu rezerve, lui Iordache Golescu, sau încă mai incert, lui Dinicu Golescu. Învinuirile autorului anonim, care regretă că nu dispune de „meşteşugul condeiului" unui Demostene sau Xenofon spre a înfăţişa „mai adevărat... ticăloşiile patriei", sînt cele uzuale în momentul istoric respectiv : „Cu mijloacele lor cele politiceşti, prin faptele lor cele diavoleşti (fanarioţii), încet-încet, ne-au supus cu totul vrerilor lor, ne-au împotmilat cu totul necazului, ne-au înjugat subt sarcinile dărilor, ne-au slăbit braţul armelor, ne-au răcit dragostea patriei, ne-au umplut pă toţi dă pizmă, ne-au stricat unirea, şi cu un cuvînt ne-au adus la o tiranie mai mult decît pă noroadele cele din Africa şi America". Cu o deosebită furie e atacat, pentru multele nelegiuiri săvîrşite, Caragea. În cazul său, crede autorul, care meditase desigur lecţia regicidă a Revoluţiei Franceze, era îndreptăţită vărsarea de sînge. „O ! noi cei slăbănogi, cîtă dreptate aveam nu numai ca să-l poprim, ci încă şi morţii eram datori să-l dăm, ca pre un lup mîncător de norod, şi prin vărsarea sîngelui lui să răzbunăm inimile noastre cu toate suspinurile săracilor." Autorul anonim nu pare a credita noua ordine ieşită din Congresul de la Viena : „Monitorul zice cum că împăraţii să adună laolaltă pentru fericirea Europei şi izbăvirea din tiranie, şi această adunare o numesc sfîntă. Ce fel de sfinţenie, nu putem pricepe în vreme că, Caragea mai cumplit decît un tîlhar au jefuit ţara, şi hotarele cele de prin jurul nostru îl priimesc cu

Scanned with OKEN Scanner

braţele deschise. Apăi ce fel de sfîntă adunare nimini nu poate pricepe.“ [54]

Ţîşnită în plină lumină a actualităţii la 1821, ideea naţională continuă să ocupe un loc central în gîndirea românească şi după potolirea silnică a mişcării revoluţionare. Se poate afirma că în deceniile trei şi patru ea animă întreaga viaţă intelectuală, dîndu-i conţinut şi sens. În înţelesul cel mai larg al cuvîntului, ea traduce în planul conştiinţei un proces obiectiv, de desfacere în grupuri etnice şi politizare a diferenţelor. În felul acesta, mitul cosmopolit întreţinut de lumini se prăbuşeşte. De la marea patrie europeană imaginată în secolul al XVIII-lea se trece la Europa patriilor, caracteristică secolului al XIX-lea şi romantismului.

La nivelul anilor 1830—1840, ideea naţională înseamnă, în primul rînd, *recunoaşterea comunităţii de limbă, origine şi aspiraţii a românilor* (subînţelegînd şi unitatea lor teritorială, însă în formulări mai evazive, din motive lesne de înţeles). În al doilea rînd, afirmarea *mîndriei* de a aparţine acestei comunităţi, voinţa ardentă de a o servi, înlăturînd tot ce i-ar putea ştirbi imaginea şi prejudicia dezvoltarea. Noutatea faţă de trecut rezidă, pe de o parte, în plenitudinea cu care se ia act de existenţa „naţionalităţii“ române, ca organism psihic ireductibil, modelat de o anumită zestre antropologică (vag definită, dar subînţeleasă) şi de două milenii de istorie plină de zbucium. Acest fel de a vedea îl ilustrează G. Bariţiu în articolul *Pămîntul moldo-românesc (Pentru viitorul şi poziţia lui)*, din *Foaie pentru minte* (1840, nr. 25), unde naţionalităţile sînt definite drept „fizionomiile mai mult dinlăuntru ale omenirii împărţite după clime şi după alte împrejurări“, limba e denumită „averea, proprietatea sfîntă a unei naţii“, iar viitorul românilor e legat de voinţa lor de a-şi făuri destinul : „Eu, fără a mă îndoi despre mult cumpănitoarea influenţă ale pricinilor din afară, aflu sămînţă de viaţă şi putere dătătoare mai mult în sînul, în filnţa însăşi a naţiei moldo-româneşti“. De notat că în deceniul al patrulea apare termenul „România“, folosit de Florian Aaron ca titlu al unui cotidian înfiinţat în decembrie 1837. Cuvîntul, pus în circulaţie în neogreacă de Daniil Philippide în *Istoria* sa tipărită la Leipzig în 1816, exteriorizează conştiinţa unităţii teritoriale a neamului românesc. [55]

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, nou este sentimentul sacru al *datoriei* de a pune totul în joc pentru ca „naţionalitatea“ să devină „naţiune“, pe de o parte, prin eliberarea de jugul străin şi coinciderea frontierelor politice cu cele etnice, pe de altă parte, prin fraternizarea celor ce o compun, ridicînd clasele de jos şi transformînd pe „compatrioţi“ în „cetăţeni“. Kogălniceanu e cel care sintetizează acest punct în articolul program al *Arhivei româneşti* (1841) şi îndeosebi în *Cuvîntul pentru deschiderea cursului de istorie naţională* din 1843, cu o admirabilă elocvenţă şi un rar talent de a face inteligibile subtextele la care era obligat să recurgă.

Se vede că ideea de „naţiune“ a deceniilor trei şi patru îmbină, într-o formă încă insuficient elaborată, în care spontaneitatea joacă un rol mai mare decît studiul diverşilor autori, o serie de elemente proprii atît conceptului german de „Volkstum“, cît şi celui francez de „contract“. Ca şi cel dintîi, ea situează „naţionalitatea“ în planul unei experienţe primare, văzînd într-însa un statut ontologic al fiinţei ; ca şi cel de-al doilea, transportă drepturile naturale ale individului în domeniul politic, punînd, deşi încă timid şi „filantropic“, „chestiunea „concivilităţii“. După 1821, conceptul de „naţiune“ tinde din ce în ce mai evident să se încarneze în istorie, devenind o „ideeforţă“ şi, în acelaşi timp, o „imagine-şoc“, care personifică idealul contemporanilor şi polarizează toate energiile disponibile.

Membrii celor două generaţii care conlucrează şi uneori se concurează în deceniul al patrulea, atît cei pe care l-am denumit „luminişti“, cît şi cei mai tineri şi mai radicali, „revoluţionarii“, slujesc naţiunea cu un egal devotament. „Naţionalismul“ lor, ca oricare altul — după cum observă într-o ascuţită analiză a conceptului Jean Welsgerber —, „multiplică indicele pasional al adeziunii la ideea de naţiune, o erijează în dogmă“, transformă adică ceea ce e în ea contingent şi artificial în necesar şi organic, substituie opţiunii o mistică. Dar nici luminiştii, nici radicalii nu se închid într-o izolare orgolioasă şi nu intenţionează, prin sublinierea diferenţelor, să ridice bariere de netrecut între români şi celelalte popoare. La Heliade găsim o nobilă idee de cosmopolitism, ca fraternitate umană, în baza principiilor dreptului natural : „Patriotul cel bun — scrie el, în 1832 — nu este fanatic, el este iubitor de oameni şi ştie că natura nu cunoaşte neamţ, englez, francez, grec sau român, ci numai om. Neamurile sînt nişte întîmplări.“ Altă dată, în

1837, el spune : „Nu știu cum o fi orînda omului ; dar eu nu mă pricep de loc la aste amestecături. Unul rob, altu slobod, altu român, altu grec, altu neamț ; o grămadă de amestecături, să miră oamenii ce să mai scornească ca să nu se mai înțeleagă bieții creștini. Oameni sîntem toți, eu nu văz nici o deosebire ; toți avem de la Dumnezeu cap, ochi și sprîncene."

La rîndul lor, inspirați de un umanism militant, revoluționarii caută solidaritatea cu celelalte națiuni oprimate (în deceniul al patrulea, îndeosebi cu polonezii) și visează, poate utopic, o mare familie a popoarelor libere, în care fiecare să-și facă auzită „vocea" proprie și să se îmbogățească din contactul cu ceilalți. În orice caz, ei sînt conștienți că lupta de eliberare nu are șanse cîtă vreme e dusă pe cont propriu. [56]

Naționalismul deceniului al patrulea e deci, în mod obiectiv, progresist. Prin puterea de fermentație și expansiune, el compensează dezechilibrul de forțe căruia poporul român trebuia să-i facă față. El descătușează manifestarea resurselor creatoare, caută să realizeze coincidența dintre „națiune" și „stat", transformă dificultățile, angoasele și speranțele inerente luptei de emancipare în surse de cristalizare poetică. Dacă, așa cum am arătat, „conștiința națională" e compatibilă cu luminile, naționalismul — prin energia sa eruptivă, accentul pe pulsiunile irațională, tendința de a hipertrofia elementele comunitare specifice — limba, istoria, tradițiile — e deja romantism sau, în orice caz, îi anunță venirea.

CONTRIBUȚIA TRANSILVANIEI LA ELABORAREA CONCEPTULUI MODERN DE NAȚIUNE

Cristalizarea ideii naționale corespunde și în cazul românilor, ca și la alte popoare din sud-estul Europei, marelui proces de diferențiere, pe care-l inițiază timid, dar inexorabil, „luminile", și-l accelerează în mod decisiv Revoluția Franceză și imperiul. După cum am văzut, datorită opresiunii și concurenței, cea dintîi variantă coerentă a conceptului se elaborează în Transilvania. Deschidem aci o paranteză și revenim puțin îndărăt.

Cărturarul căruia îi revine meritul de a fi formulat pentru prima dată, încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea, sub imboldul unor necesități politice stringente, o idee de na-

ţiune apropiată de cea modernă este remarcabilul prelat Inochentie Micu. În memoriile şi suplicele adresate curţii din Viena, episcopul uniţilor argumentează revendicările populaţiei româneşti, depărtîndu-se de noţiunea medievală de „natio" — simplă categorie juridică — şi apropiindu-se de cea modernă, de „naţiune", în sensul extinderii caracterelor comunitare de neam nu numai asupra claselor privilegiate, ci şi asupra ţărănimii. „În concepţia lui — scrie acad. D. Prodan —, naţiunea care trebuie să se ridice la cetăţenie, la numărarea între stări, la naţiune politică, e una cu naţiunea etnică. El în nici o împrejurare şi în nici o formulă nu separă, nicicînd, pe cei de jos din naţiunea română." În *Supplex*, se merge mai departe. Deşi, aspiraţiile românilor de a deveni o naţiune constituţională sînt legitimate pe temelia dreptului istoric (ceea ce — după cum arată D. Prodan — constituia o situare pe terenul politicii de „restituţii" de după moartea lui Iosif II), faptul esenţial e că se cere reprezentarea proporţională, că se invocă argumentul numărului, admiţîndu-se că statutul de „cetăţenie" trebuie să se aplice întregului popor românesc, inclusiv „plebei" şi fără deosebire de confesiune. Accentul pe factorul demografic are o deosebită semnificaţie : dovedeşte că evoluţia spre o definiţie modernă a conceptului de „naţiune" în Transilvania nu decurge din importul ideologiei revoluţionare franceze, ci din însăşi dialectica luptei de eliberare : starea de „inferioritate" politică, resimţită deopotrivă, deşi în grade diferite, de toţi membrii populaţiei româneşti determină un fenomen de solidarizare, de strîngere a rîndurilor, pe care rezistenţa împotriva opresiunii îl intensifică şi-l conştientizează. [57]

Se cuvine totuşi să nu exagerăm. Luminismul, chiar şi în formele lui răsăritene, rămîne impenetrabil unui sens democratic al ideii de „naţiune". Un caz ca acela al scrierii polemice anonime îndreptată împotriva alegaţiilor răuvoitoare ale istoricului sas Eder, *Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der Walachischen Nation berausgekommenen Noten*, atribuită recent de I. Pervain lui Budai Deleanu, e mai degrabă rar. Aici ideologia *Supplex*-ului e depăşită, căci cererea numărării între stări a întregii populaţii româneşti, deci şi a celor de „jos", e însoţită de revendicarea, nu numai politică, ci şi socială, ca ţăranul sărac să fie reprezentat în dietă. O asemenea poziţie — o repetăm — este excepţională. În genere, lu-

miniştii ardeleni se caracterizează prin reformism, nu prin spirit revoluţionar. Ei nutresc o sinceră dragoste poporului, dar nu-l cred în stare să se autodetermine. Progresul şi-l închipuie sub forma culturalizării şi a unei politici de tip „iosefinist", bazată pe drepturi şi libertăţi octroiate de cei de „sus" în favoarea plebei. Argumentul „numărului" le serveşte spre a denunţa temeiurile iraţionale şi inumane ale ordinei impuse de „Unium trium nationum" : arătînd că cei ce suportă cea mai mare parte a sarcinilor statului sînt scoşi în afara legii, vor să forţeze recunoaşterea „concivilităţii", dar nu pentru a face din majoritatea anonimă şi incultă majoritatea legală, arbitrul suprem al destinului colectiv. Ca cei mai mulţi dintre adepţii „luminilor" din Răsărit şi într-o măsură chiar mai mare, datorită educaţiei teologice şi profesiei clericale, ei reprobă răzvrătirea ; din acest punct de vedere, condamnarea fără echivoc a răscoalei iobagilor de la 1784 e edificatoare. Ei ignoră principiul suveranităţii naţionale, vor — cum bine s-a spus (D. Prodan) — „totul pentru popor, nimic prin popor".

În ciuda acestor limite, inerente epocii şi condiţiilor locale, contribuţia Transilvaniei la elaborarea ideii moderne de „naţiune" rămîne de o importanţă excepţională. Cărturarii ardeleni pornesc de la „conştiinţa de neam", însă transformă acest nucleu primar, acest „sentiment" difuz al comunităţii de grai şi credinţă într-un „concept" director al vieţii spirituale, susţinut pe argumente istorice, filologice şi politice şi irigat, din adîncuri, de o revărsare pasională în stare de continuă efervescenţă ; ei disociază „naţionalitatea" de „confesiune", subordonînd-o pe cea din urmă celei dintîi, ceea ce înseamnă un progres pe drumul laicizării gîndirii social-politice ; ei includ în „naţiune", alături de nobilime, masa poporului, deşi nu trag toate consecinţele acestui principiu revoluţionar. Rezultat al luptelor purtate împotriva „stărilor" şi a naţiunilor privilegiate, produs al istoriei, şi nu al cărţilor, conceptul de „naţiune" la românii din Transilvania se concretizează — după expresia lui Lucian Blaga — ca un concept „deschis", „un fel de sferă care se lărgeşte şi se îngustează, alternativ, asimilînd şi eliminînd conţinuturi potrivit intereselor de care ei sînt dominaţi în lupta lor pentru drepturi cu „naţiunile politice". [58]

Ecourile renaşterii ardelene vor răzbi adînc dincolo de Carpaţi, accelerînd procesul regăsirii de sine, declanşat şi în această zonă — cum am văzut — încă de multă vreme, dar dibuindu-şi

Scanned with OKEN Scanner

drumul anevoie. Operele lui Micu, Şincai, Maior şi ale celorlalţi vor contribui esenţial nu atît la deslușirea unor aspecte teoretice, legate de originea sau caracterul romanic al limbii, cît la stimularea patriotismului, la smulgerea din inerţie, la transformarea ideii naţionale în substanţă nutritivă a culturii, în adevărata polaritate a vieţii intelectuale din Muntenia şi Moldova.

Spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi la începutul veacului al XIX-lea, constatăm că legăturile culturale de o parte şi de alta a Carpaţilor se intensifică. Dispunînd de o pătură intelectuală — e drept subţire, însă educată prin şcoli şi diplomată a universităţilor din monarhie —, de o pleiadă de cărturari remarcabili, de tiparniţele de la Viena, Buda şi Sibiu, Transilvania are „avantaj" în aceste schimburi : pe terenul ideologiei, ea exportă mai mult decît importă. Dar în Principate există o boierime bogată, prezumtiv capabilă să sprijine iniţiativele ardelenilor, iar interesul faţă de activitatea de propagare a luminilor e în creştere. Unificarea procesului cultural pe întregul teritoriu românesc, depăşind faza dezvoltării provinciale, impusă multă vreme de vicisitudinile istoriei, e în această perioadă în plină desfăşurare.

Iată-l, de pildă — pe doctorul Ioan Molnar Piuariu, care trece prin Bucureşti la 1783 şi prin Iaşi la 1797, încercînd la 1795, în calitate de principal animator al „Societăţii filozoficeşti a neamului românesc în mare Principatul Ardealului", să obţină colaborarea lui Ienăchiţă Văcărescu, onorat cu titlul de „Anacreon al românilor". Către acelaşi Molnar se îndreaptă Naum Rîmniceanu, în 1819, spre a pune la cale difuzarea în Principate a cărţilor bisericeşti imprimate în Transilvania. El ar vrea să discute această problemă delicată cu doi-trei învăţaţi de dincolo de munţi, recomandaţi de Molnar cum că sînt „şi credincioşi patriei şi iubitori de patrie, şi impodobiţi cu învăţătură în limba latinească, şi de neam firește daci, şi peste tot pravoslavnici adevăraţi". [59]

Tipăriturile de la Viena, Buda şi Sibiu îşi găsesc în Principate o piaţă care, după cum o recunoaşte în 1808 Vasile Aaron, o depăşeşte pe cea dinlăuntrul graniţelor imperiului habsburgic. În adevăr, din analiza listelor de prenumeranţi, aflăm că *Geografia sau scrierea pămîntului* (Buda, 1814—1815) e cerută de 385 de persoane în Transilvania şi 946 din Muntenia şi Moldova. La fel, *Arătarea stăpînirii şi a caracterului lui Alexan-*

Scanned with OKEN Scanner

dru I, împăratul a toată Rusia (Buda, 1815) are 567 cumpărători în Transilvania şi 901 în Principate. Totuşi, Carcalechi se plînge undeva de greutăţile întîmpinate cu desfacerea cărţilor dincolo de munţi, deoarece — spune el — „românii mai bucuros cumpără cărţi greceşti decît româneşti". Adevărul e că nu tot ce ieşea în tiparniţele româneşti din imperiul habsburgilor interesa în mod egal, că cititorii nu formau un „public", că adeziunea lor trebuia cucerită şi adesea depindea de conjunctură. Din producţia tipografiei din Buda, de 84 de titluri în limba română numai între anii 1811—1820, cifră considerabilă pentru perioada dată, calendarele (cel dintîi întocmit de Samuil Micu apare în 1806) se răspîndesc mai mult în rîndurile oamenilor mărunţi, care nu subscriu cu anticipaţie, ci cumpără în tîrguri, de la negustorii cu articole de „braşovenie". Acelaşi circuit al colportajului îl urmează cărţile populare, în editarea cărora se specializase Petru Bart din Sibiu : *Alexandria* — 1794, *Esopia* — 1795 (alte ed., 1802, 1807), *Viaţa lui Bertoldo* — 1799, *Arghir şi Elena* de Barac — 1801 etc. În schimb, boierimea e tentată de lucrările beletristice, cum ar fi traducerile lui Beldiman, de cărţile de popularizare a ştiinţelor, de operele care-i suscită curiozitatea mai mult decît de cele ce-i reclamă un efort de comprehensiune ; în orice caz pînă la 1821, exceptînd cîteva zeci de spirite luminate şi cîteva „succese" editoriale neaşteptate (două exemple am citat mai sus !), boierimea în ansamblul ei, ca „clasă", rămîne încă puţin antrenată în opera de sprijinire a scrisului românesc. [60]

De la Buda vine, în 1814, o *Înştiinţare* despre apariţia unei publicaţii în limba română, iscălită de un Alexie Lazăr, în care I. Pervain vedea de curînd, nu fără îndreptăţire, pe Zaharia Carcalechi. *Înştiinţarea* rămîne fără urmări. De puţin interes sub raportul naţional e *Hristomaticul românesc sau adunare a tot feliul de istorii şi alte făcătorii,* editat în 1820, la Cernăuţi, de Teodor Racoce ; volumul cuprinde o variantă a traducerii lui Iordache Slătineanu, *Ahilefs la Schiro,* sub titlul : *Sofroniu. Greaca noao* şi o serie de povestiri de Mme de Genlis, Wieland, precum şi alţi autori obscuri. De cu totul altă însemnătate e *Biblioteca românească întocmită în 12 părţi după numărul celor 12 luni,* scoasă la 1821, de Zaharia Carcalechi, „ferlegărul" tipografiei din Buda. În afară de nuvele traduse (*Lauzus şi Lidia, Istoria de Sandford şi Nerton),* anecdote şi

Scanned with OKEN Scanner

învăţături folositoare, cu „fulguraţii de gîndire iluministă“ — după expresia lui I. Pervain —, găsim un extras din istoria romanilor de Eutropius şi o rubrică bibliografică, denumită *Izvorul cărţilor*, cu un subtitlu semnificativ : *Cei ce dintru dragostea negrăită şi din rîvna cea fără de asemănare către folosul şi luminarea naţionului românesc nu au întîrziat a tălmăci şi a tipări cărţi folositoare în limba acestui nation, în anul trecut.* Sînt înregistraţi aci cărturari din toate provinciile româneşti : Petru Maior, Ioan Teodoroavici şi Naum Petrovici, alături de Al. Beldiman, Veniamin Costache, C. Conachi, Eufrosin Poteca etc., inclusiv mulţi membri ai coloniei aromâneşti din Buda, e elogiată cu căldură opera de culturalizare în spirit naţional, întreprinsă în Principate, şi se vorbeşte în cuvinte aprinse de zelul celor ce se sîrguiesc pentru propăşirea literaturii româneşti : „O, fericite suflete... care vă osteniţi întru tălmăcirea cărţilor şi daţi ajutoriu la tipărirea acestora, pentru folosul cel de comun (obşte) al naţionului românesc ! Întindeţi, lăţiţi şi înmulţiţi împrejurul vostru norocirea naţională.“ [61]

Dintre figurile de seamă ale Şcolii ardelene, cel mai cunoscut în Principate în perioada de pînă la 1821 e desigur Petru Maior. *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (Buda, 1812) produce o profundă impresie şi suscită cîteva vocaţii. Naum Rîmniceanu laudă meritele autorului, deşi nu e întru totul de acord cu el în privinţa originii românilor. Heliade Rădulescu şi Petrache Poenaru, încă elevi la şcoala grecească, o citesc cu delicii. „Ţi-aduci aminte — îi scrie primul celui de-al doilea, în 1839 — cînd a ieşit *Istoria pentru începutul românilor* a fericitului Petru Maior, cum o citeam împreună şi cîte idei frumoase, deşi copilăreşti, se frămînta în capetele noastre, ce închipuiri ne făceam a ne vedea aievea visările noastre“. C. Negruzzi învaţă a descifra slova chirilică pe paginile ei. Lăudînd eforturile românilor din Transilvania, care „totdeauna au fost doritori de limba neamului“, Mumuleanu citează în mod special pe Ţichindeal, „carele au compus fabule asemenea lui Esop în limba românească“, şi pe Petru Maior. Acesta din urmă „multă vreme s-au ostenit la cartea ce ne-au făcut, ca să se arate că sîntem din romani, iar nu din dachi, a căruia osteneală este vrednică de toată cinstea, socotindu-l de autor în limba românească“. M. Kogălniceanu consideră, în 1839, că „noua“ literatură română începe la 1812, prin *Istoria pentru*

Scanned with OKEN Scanner

începutul românilor şi cealaltă operă a învăţatului ardelean, *Istoria besericei românilor, atît a cestor dincoace precum şi a celor dincolo de Dunăre* (tipărită în 1813, la Buda, dar difuzată numai după moartea autorului). Petru Maior — scrie Kogălniceanu — „a redat curaj moldo-valahilor, le-a prezis venirea unor timpuri mai bune, le-a reamintit, într-un stil cald şi energic, mărirea strămoşilor lor. Cartea sa a făcut minuni atît înăuntru, cît şi în afară... Fiecare a început să-şi cunoască drepturile şi să înţeleagă sacrificiile pe care i le cerea patria." [62]

Ideile renaşterii transilvane s-au împrăştiat îndeosebi prin profesorii de dincolo de munţi, solicitaţi timid pînă la 1821, din ce în ce mai intens după această dată, în urma lărgirii reţelei şcolare din Principate şi a lipsei acute de cadre pe plan local. Primii descinşi au fost Gheorghe Lazăr, prin 1816, la Bucureşti, şi Vasile Popp, Vasile Fabian-Bob, Ion Manffi şi Ion Costa, în 1820, la Iaşi. Tratative s-au purtat însă cu mulţi alţii : cîteva documente, ieşite de curînd la lumină, arată că discuţiile de tatonare au atins un cerc larg de intelectuali ardeleni. Mitropolitul Veniamin Costache, care voia să renoveze seminarul de la Socola, pare a fi fost principalul lor animator. Prin 1815 el însărcinează pe Lazăr Asachievici, care se găsea la Lemberg, să intre în contact cu I. Budai-Deleanu : „...Vei intra în voroavă cu d. Budai, ca să-ţi arate ce materie poate să paradosească în şcoala Socolei şi în ce limbă şi cu ce (plată) s-ar mulţumi". Budai-Deleanu mijloceşte, la rîndu-i, contacte cu Diaconovici-Loga, Vasile Aaron şi un tînăr Pop Ilieş, absolvent al ştiinţelor juridice şi fost dascăl al copiilor guvernatorului Ardealului.

Prin Radu Tempea, autorul *Gramaticii* din 1787 şi director al şcolilor neunite din Transilvania, care se află la Iaşi prin 1817—1818, se intră în legătură cu Ion Barac. Răspunsul acestuia e din cele mai interesante. Scriitorul explică, locvace şi scrupulos, de ce îi vine greu să se desţăreze : desfacerea gospodăriei, gurile pe care le are de hrănit, cărţile aflate sub tipar, ca şi teama de ceea ce va întîmpina la Iaşi, totul îl îndeamnă să chibzuiască bine înainte de a lua o decizie şi să reclame compensări băneşti corespunzătoare : „Eu caută să le socotesc toate, căci, pînă am ajuns la trandafiri, mulţi spini m-au înţăpat şi mi-am zgîriat mănile, şi cînd o dată mă voi mişca de aice n-am ce mai căuta înapoi". Dar Barac înţelege şi latura patriotică a misiunii sale : „la aşa lucru mă trage inima tot-

Scanned with OKEN Scanner

deauna a da agiutoriu şi a pune silinţă ca să se lumineze naţionul nostru în limbi, mai ales întru maica limbii noastre, limba latinească". El e deci bucuros, în cazul că nu se va „păgubi" cu „mutarea", să lucreze în învăţământul moldovenesc, alături de alţi transilvăneni „desăvîrşit practicăluiţi", sigur că „ruşine nu vor păţi", ba încă, „prinzîndu-să de la noi acolo rădăcină bună, din care vor creşte ramuri şi copaci spre folosul cel de obşte naţionalicesc". [63]

Chiar şi aceste cîteva date, care îşi propun să exemplifice, nu să totalizeze raporturile Principatelor cu renaşterea culturală transilvană, demonstrează că influenţa exercitată a mers în sensul revigorării idealului naţional. Contrariu de ceea ce se crede, cărturarii de dincolo de munţi nu au *iniţiat* deşteptarea din letargie a spiritului românesc, ci doar au stimulat-o. De o parte şi de alta a Carpaţilor s-a evoluat în acelaşi sens, deşi în alt ritm şi cu alte mijloace. De altfel, după 1821, Transilvania îşi pierde avantajul pe care-l luase asupra Munteniei şi Moldovei. Resurgenţa naţională şi înnoirea climatului politic determinate de mişcarea lui Tudor Vladimirescu şi de Eterie scot cultura Principatelor din amorţire, impunîndu-i un ritm rapid şi o desfăşurare pe un front larg. În aceeaşi vreme, reprezentanţii de seamă ai primei generaţii a Şcolii ardelene se sting (Şincai, în 1816, Budai Deleanu, în 1820, Petru Maior, în 1821), tiparniţa de la Buda începe să lîncezească, iar exodul profesorilor spre şcolile din Bucureşti, Iaşi şi alte oraşe de dincoace de munţi ia proporţii. Centrul intelectual al vieţii româneşti se deplasează astfel în Principate. Dar faptul fundamental rămîne acela că noua cultură, fundată pe conceptul de „naţiune" şi pe cel de „luminare", exprimă aspiraţiile profunde ale întregului popor român şi se naşte din aportul tuturor ramurilor sale.

INDIVIDUALIZAREA NAŢIONALĂ PRIN LIMBĂ

Ca să fie ea însăşi, conştiinţa naţională trebuie să se delimiteze, să-şi transforme subiectivitatea în obiect, definindu-se diferenţial. Această dialectică a individualizării se îndeplineşte în mod necesar pe două căi : prin examenul instrumentului lingvistic şi prin explorarea trecutului, căci o naţiune înseamnă, mai presus de toate, o limbă şi un destin sculptat în lutul

Scanned with OKEN Scanner

istoriei. Dintre cele două căi de identificare a elementului specific, mai uzitată şi mai accesibilă e cea dintîi, deoarece limba constituie mijlocul spontan al comunicării şi achiziţiei ideilor, ea fiind, în acelaşi timp, cadrul preliminar şi obligatoriu al apercepţiei, deci prima aproximare a viziunii noastre despre lume. De aceea, e o regulă fără excepţie că orice renaştere naţională se traduce printr-o bruscă resurgenţă a interesului pentru limbă. Popoarele care se trezesc la viaţă, după o stagnare mai mult sau mai puţin îndelungată, încep prin a-şi constitui gramatica şi a-şi revizui vocabularul. Se poate afirma că pionierii deşteptării naţionale sînt pretutindeni filologii (dacă firește nu dăm termenului un înţeles academic). În sensul acesta, ceea ce ne relatează Heliade despre starea de spirit a cărturarilor ce declanşează marea bătălie a luminării din deceniul al treilea e foarte caracteristic : „Atîta ştiu — îi scria el lui P. Poenaru, în 1839 — că cele dintîi ale noastre gînduri, chibzuiri şi dezbateri a fost limba ; cele dintîi chibzuiri ale oricărui român ce a luat pana în mînă a scri pentru alţii şi pentru sufletul său a fost limba ; cele dintîi dezbateri şi polemice ce s-au ivit în foile publice rumâneşti a fost limba, acel dar ce l-a dat Dumnezeu omului şi care, cu cît să cultivă, cu atîta şi Cuvîntul creşte şi se arată în toată desăvîrşirea..." [64]

Preocuparea intensivă de problemele limbii apare pe primul plan în Transilvania, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în operele lui Micu, Şincai, Maior, Budai-Deleanu, Molnar şi ale celorlalţi reprezentanţi ai Şcolii ardelene. În Principate, din motive pe care deja le-am analizat, acelaşi fenomen se produce ceva mai tîrziu, în speţă, în perioada de imediat după 1821. Trebuie notată însă deosebirea că dincoace de Carpaţi, datorită circumstanţelor care fac afirmarea de sine a românilor să coincidă cu prăbuşirea fanariotismului, interesul teoretic pentru studierea limbii e puternic stimulat de creşterea excepţională a importanţei limbii române ca vehicul al ideilor şi unealtă a comunicării în toate sferele vieţii publice, în şcoală, în administraţie, ca şi în literatură. Atît discreditul neo-grecismului, survenit în urma evenimentelor de la 1821, cît şi solicitările multiple ale operei de culturalizare favorizează dezvoltarea rapidă a limbii, căci nevoia e totdeauna un bun dascăl, iar progresul în orice ramură de activitate umană e direct proporţional cu exerciţiul. Cum e şi firesc, procesul acesta de modernizare, desfăşurat pe o scară largă şi într-un ritm im-

Scanned with OKEN Scanner

petuos, nu decurge fără neajunsuri : deoarece fiecare are o opinie în privinţa îmbunătăţirilor de adus, dar prea puţini sînt competenţi, abundînd — cum glumeşte C. Negruzzi — „croitorii", şi nu „creatorii", şi fiindcă nu există nici o autoritate care să arbitreze diferendele, ia naştere un adevărat „babel" lingvistic, care-i exasperează pe contemporani. Dar pe noi nu ne preocupă aci controversele produse, nici soluţionarea lor. Problema complexă a formării limbii literare cade cu totul în afara cercetării noastre. Ceea ce ne interesează e să vedem ideile pe care cărturarii vremii şi le fac despre limbă ca expresie a individualităţii naţionale. [65]

În sensul acesta, merită să observăm, în primul rînd, că în deceniul al treilea continuă să rămînă pe ordinea de zi chestiunea de principiu a capacităţii sau incapacităţii limbii române de a servi drept instrument al unui comerţ intelectual de tip superior. Se vede că succesele înregistrate pe tărîmul învăţămîntului, prin predarea ştiinţelor în limba română de către G. Asachi şi G. Lazăr, nu convinseseră încă pe toată lumea. De altfel, greutăţile întîmpinate erau de natură obiectivă ; Dinicu Golescu însuşi mărturisea că, silit de lipsa termenilor trebuincioşi, se văzuse nevoit să-şi continue în greceşte redactarea memorialului de călătorie. Cu atît mai preţioase sînt argumentele aduse în favoarea extinderii uzajului limbii române în toate domeniile culturii, inclusiv în filozofie ; ele învederează, mai totdeauna, o concepţie democratică asupra operei de „luminare" şi un optimism naţional indefectibil. Printre cele mai reprezentative pledoarii de acest fel, se numără cea a lui Grigorie, episcop de Argeş, traducătorul *Logicii* Sf. Ioan Damaschinul. În *Procuvîntarea* cărţii (Bucureşti, 1826), acesta scrie : „Deci încă mai denainte ştiind eu că unii din dascălii altor limbi, poate de vreo patimă răpindu-se, nu lipsesc a zice că cu neputinţă iaste a să muta filozofia şi în limba rumânească, pentru sărăcia zicerilor şi a numirilor, am pus toată osîrdia de am tălmăcit şi pre cele mai nelesnicioase graiuri şi nume, păzind de aproape pre înţelegerea tălmăcirii, pentru ca să rămîie greşită şi deşartă părerea acelora şi să se arate prin lucru dovedit, cum că toate limbile fără osebire sînt îndămînatece la toate ştiinţele". Pentru a-şi demonstra teza, Grigorie aduce în sprijin exemplul Europei : „Că mai mult place muzelor a vorbi în fieştecare neam cu limba lui decît cu alta streină, fiindcă numai limba patriei iaste destulă a învita pre cei ce

doresc a le şti, spre a le învăţa cu deslușire şi cum că fără limba patriei nu numai puţin folositoare s-au arîtat şcoalele şi cărţile, ci şi fără nici un sporiu. Nu iaste dar îndoială a nu fi aşa. Căci în cîtă vreme neamurile Europei nu băga în seamă limba sa ceia ce să vorbea, era muzele închise în mînăstiri şi în palaturi, numai la aceia cari avea vreme şi mijloace, ca prin limba latinească să le cîştige. Iar după ce au cunoscut paguba care urma la obşte din pricina aceasta, au început fieştecare neam a-şi împodobi limba sa cea vorbitoare şi a să apropia de filozofie." Încît, conchide Grigorie, „înceteze dar de acum înainte sfiiala aceia care să pricinuia noaoă, sau de la dascălii altor limbi, cari, precum am mai zis, ne îndărăcnea pentru cîştigul lor, sau de la cei ce învaţă cîte cinci-şase franţozeşti, sau şapte-opt elineşti şi îndată să umflă, căscînd gurile spre a-şi defăima limba sa cea de patrie, fără a socoti că pre orice meşteşug şi pre orice ştiinţă vremea le creşte şi le măreşte, cînd necurmat să pun în lucrare".

Convingerea că limba română poate servi tuturor nevoilor operei de culturalizare, fără vreo interdicţie de acces în zonele elevate ale spiritului, apare şi în alte scrieri ale vremii, în prefeţele *Irmologhionului* lui Macarie (Viena, 1823), *Prescurtării istorii universale* a lui Athanasie Staghiritul, tradusă de Grigorie, egumenul mănăstirii Sf. Ioan (Bucureşti, 1826—1827, 4 vol.), *Povăţuitorului tinerimii,* atribuit lui G. Lazăr (Buda, 1826) etc. Însă argumentele sînt de obicei înlocuite prin profesii de credinţă, enunţate sub o formă patetică, sau prin întrebări retorice : „Cine poate zice că un Eufrosin Poteca nu va putea întraduce filozofia în limba română ? Cine poate zice că acesta nu este fiiu de roman ? Cine poate zice că fiii romanilor nu vor putea învăţa toate învăţăturile în limba patriei ?" [66]

Curînd însă forţa cu care se manifestă conştiinţa naţională determină înfrîngerea ezitărilor şi eliminarea complexului de inferioritate. După 1830, se aud nu numai tînguiri, ci şi strigăte de triumf. Un Gr. Pleşoianu mărturiseşte că „în multe rînduri am vrut să mă las de tălmăcirea aceştii cărţi frumoase (e vorba de *Télémaque* — P.C.) din pricina greutăţilor ce-am cercat pentru multe ziceri neobicinuite în limba rumânească", dar se ivesc şi traducători care nu numai că nu deplîng insuficienţele limbii române, ci par a se întrece în a-i elogia în-

Scanned with OKEN Scanner

susirile. Printr-un obişnuit joc compensatoriu al vanităţii, umilinţa se preface în orgoliu. „Rumânii se pot făli cu mlădierea şi armonia limbei lor celii sonore“ — ne încredinţează Heliade, într-un comentariu la versiunea română a *Imnului nopţii* al lui Lamartine. Traducerea sa, care e „slobodă şi nicidecum robească“, deoarece „în multe locuri geniul şi însuşirea limbii m-au făcut să schimb o frumuseţe pe alta analoagă“, constituie o dovadă „a putinţii şi destoiniciei limbii noastre, care, dimpreună cu renaşterea naţiii, se dezvoltă şi ea şi cu îndrăzneală îşi arată a cui mumă este şi ce surori are“.

Altă dată, scriindu-i lui C. Negruzzi, Heliade compară mijloacele de care dispun limbile română, neo-greacă şi franceză spre a exprima simţiminte şi a nuanţa idei, găsind că cea dintîi e superioară în multe privinţe : „Am văzut-o mai destoinică decît pe cea franţuzească, că este croită de la începutul ei să fie limba, dacă nu a cugetării şi a simţimîntului, încai a cuvîntului şi a înţelegerii. Vorbele-i lipsesc şi frazele ; urzirea sau scheletul ei este mare, e elegant, e nobil. Energia nu-i lipseşte, armonia se simte pretutindeni, şi cînd va să fii zugrav, vezi însăşi natura.“ Astfel, „cerceteze cineva într-o frază sau filă să vază cîţi *j* şi cîţi *l* găseşte, ca să cunoască proporţia de armonie şi de melodie ce se află între ea şi între celelalte limbi“ sau „cerceteze timpii şi modurile verbelor şi puie-i în simetrie cu ai limbii greceşti cei noi“ sau „vază zicerile cele terminate în *ĭ* şi *ŭ* scurţi, care atît înlesnesc versificaţia şi îndulcesc vorbele“ etc. Înfierbîntîndu-se de propria-i argumentare, totuşi aşa de diletantă, care nu face decît să ramburseze excesiv o investiţie supra-numerară de entuziasm patriotic, Heliade tinde să transforme particularităţi ale limbii, care se situează în afara aprecierii valorice, în dovezi netăgăduite de superioritate estetică. Pe aceeaşi linie merge şi discipolul său C. Aristia, traducător al lui Homer şi Alfieri.

Acesta susţine că limba română posedă „construcţii robuste, măsură, exactitate, cadenţă şi expresii energice, a cărora frumuseţi din limba grecească veche, italiană şi altele nu se pot strămuta în altă limbă cu analogia originalului ca-n limba rumânească“. De aceea, traducerea sa din Alfieri e o îndrăzneală, dar nu o nesăbuinţă : adevărul este că „stilul alfieric mai lesne se rudeşte cu limba rumânească decît cu oricare altă limbă“. Dar şi un francez, ca I. A. Vaillant, recunoscînd că limba română nu e încă „legiuită“, admite, în schimb, că e

Scanned with OKEN Scanner

„dulce, armonioasă, bogată din sine-şi". Ideea excelenţei limbii române, în pofida unor imperfecţiuni judecate ca pasagere sau marginale (legate de îmbogăţirea lexicului, codificarea gramaticii şi a ortografiei, unitatea normei supra-dialectale), se răspîndeşte larg în jurul anilor 1830—1835. Hazardul de a avea româna drept limbă maternă e asumat ca o şansă providenţială. [67]

Nu e desigur întîmplător că în acest context se pune energic şi chestiunea caracterului limbii, însă mai puţin în sensul limpezirii originilor — clare pentru toată lumea —, cît în scopul identificării elementului specific. Pînă la 1840 tonul îl dă Heliade, cu aptitudinea lui nesecată de a improviza, călătorind pe firul ideii spre ţinte neaşteptate, dar şi cu uşurinţa de a confunda observaţia de bun-simţ cu capriciul polemic. Romanitatea limbii nu e pusă la îndoială de nimeni. „Ştiut iaste — arată Leon Asachi în prefaţa traducerii *Bordeiului indienesc* de Bernardin de Saint-Pierre (Iaşi, 1821) — că limba carea o vorbim s-au urzit din acea latină întru o epohi cu acea italiană, franţeză, spaniolă şi portogheză, care sînt astăzi mai învăţate şi armonioase limbi a Evropii, dar stările împrejur, priind acestora, împiedicase pre a noastră limbă de a le urma întru înaintarea lor". Acelaşi lucru îl susţin Heliade (cu deosebire în *Repede aruncătură de ochi asupra limbii şi începutului rumânilor*, *Curier rom.*, nr. 29, 87, 88, din 1832), Gh. Asachi, G. Săulescu ş.a., însă fără a se mai osteni să-l demonstreze, întrucît nu constituie pentru nimeni obiect de litigiu.

Preocuparea centrală a cărturarilor după 1830 e alta : să descopere „geniul" limbii, ceea ce s-ar putea numi, în spirit luminist şi în analogie cu dreptul natural sau religia naturală, „statutul natural" al limbajului, particularităţile inerente şi specifice ale mecanismului său. În prefaţa *Gramaticii* de la 1828, cea mai importantă operă lingvistică a epocii, Heliade scrie : „Trebuie a se cerceta şi a se învăţa limba românească şi *geniul său* (subl. ns., P.C.), şi pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată şi fără prejudecăţi, şi un paralelism al limbilor ce au relaţie cu dînsa". Asachi, la rîndu-i, vorbind despre o lucrare nereuşită a lui Săulescu, scrie în 1833 : „Gramatica, spre a fi a naţiii, trebuie să se întemeleze pe *firea limbei* (subl. ns., P.C.) şi pe regulile practice ce sînt într-însa, şi pre care datoria gramatistului este a le culege şi a le orîndui în sistemă lămurită". Scopul urmărit e ca pe baza definirii ca-

Scanned with OKEN Scanner

racterelor naturale ale limbii, a găsirii coeficientului ei de inerţie, să se afle cum trebuie procedat pentru a moderniza vocabularul şi sintaxa, a codifica ortografia şi norma supra-dialectală. Din păcate, cercetarea aceasta rămîne marcată de amatorism, ceea ce şi explică diversitatea ipotezelor care se confruntă şi nivelul lor precar, sub raport teoretic. Dar chiar şi simpla veleitate a cultivării particularismului e, în cazul de faţă, semnificativă. Ideea că limba nu e o convenţie, ci că exprimă trăsături esenţiale ale organismului psihic naţional, deşi nu e enunţată în mod explicit, pluteşte prin aer. Străduindu-se să legitimeze aptitudinile limbii române în sferele superioare ale culturii, să-i izoleze elementul specific şi să adopte, în funcţie de cerinţele lui, reformele necesare în lexic, sintaxă, ortografie etc., protagoniştii mişcării culturale dintre 1830-1840 dovedesc că o idee din ce în ce mai coerentă despre personalitatea naţională e în curs de cristalizare. Ei sînt convinşi, în orice caz, că „în treapta cît le este cultivată limba, în aceeaşi treaptă se află şi fiinţa lor naţională şi dreptatea între dînşii". [68]

CONŞTIINŢA NAŢIONALĂ ŞI ISTORISMUL

Alături de limbă, şi chiar în mai mare măsură decît ea, istoria constituie o manifestare pregnantă a conştinţei naţionale, probabil cea mai semnificativă şi, în orice caz, cea mai eficientă. În adevăr, dacă „limba" e indiciul preliminar al existenţei naţiunii, ea rămîne însă un fenomen spontan, explorat de filologi, care sugerează ideea diferenţei, dar nu deduce din aceasta, în mod obligatoriu, consecinţe politice. În schimb, „istoria", cînd e asumată, deci cîştigă o dimensiune interioară, devine o sursă de exaltare pentru oricine, fie erudit, fie profan, capacitatea ei stimulativă fiind de ordin poetic ; pe de altă parte, fiindcă încorporează valori şi propune un termen de comparaţie care (de obicei) discreditează sau (uneori) glorifică prezentul, ea sensibilizează fibra morală şi împinge la acţiune, în sensul chemării la distrugerea Ordinii sau, dimpotrivă, la perpetuarea ei. De aceea, de la Plutarc şi Thucidide, istoria a fost mereu considerată ca o „magister vitae", un recurs în cazul înfrîngerilor şi al perioadelor de depreslune din existenţa po-

poarelor sau, din contra, o legitimare a izbînzilor, a epocilor de prosperitate şi echilibru politic.

Dar dacă istoria însoţeşte pretutindeni aventura umană, ca o umbră, mereu interogată, dar evazivă, care se risipeşte cînd crezi că o cuprinzi în palme, ea nu cunoaşte nicăieri o vogă comparabilă aceleia de care se bucură în secolul al XIX-lea. Acum ea se înfiltrează adînc în viaţa oamenilor, le inspiră revendicările, le hrăneşte resentimentele şi nădejdile de mai bine. Îşi transgresează propriile frontiere, acaparînd toate domeniile cunoaşterii. Pătrunde cu Hegel şi Cousin în filozofie, cu Walter Scott, în roman, cu Victor Hugo, în lirică şi dramă. Funcţionează ca îndreptar al legislatorilor, călăuză a oamenilor de stat, rezervă de argumente a celor ce contestă rînduielile, ca şi a celor ce doresc să le menţină. Devine *istorism* adică o metodă generală a ştiinţelor, o perspectivă asupra lumii, care consideră că nu există „fenomene", ci doar „procese", şi aşază conceptul de „evoluţie" la temelia unei noi dialectici, singura capabilă să conducă de la interpretarea lumii la schimbarea ei. [69]

Istorismul — aşadar, nu numai cercetarea profesională a trecutului, întreprinsă de specialişti, ci, în genere, pasiunea de a coborî spre origini, de a explora pietrele şi actele pline de colb, de a studia antecedentele şi a găsi în trecut determinările prezentului sau anticipările viitorului, această sete de a şti, care nu e pură curiozitate, ci frenezie, delir al imaginaţiei şi exaltare a inimii — are la origine o frustraţie. Fără îndoială că reflecţia asupra trecutului nu e proprie unei epoci anume ; ea capătă însă caracterul de interogaţie dramatică în momentul de prăbuşire a valorilor, cînd edificiul politic şi social, atît de solid pînă cu puţin înainte, pare gata să se năruie. Face impresia că oamenii se opresc atunci din vîltoarea activităţilor lor cotidiene, care nu le sugerează de obicei refugiul în filozofie, spre a prinde înţelesul fenomenelor neobişnuite cu care sînt confruntaţi şi a-şi orienta într-un fel mai judicios opţiunile. Explozia istorismului de la începutul secolului al XIX-lea traduce o profundă criză de conştiinţă, provocată de convulsiunile revoluţionare ale trecerii de la orînduirea absolutisto-feudală la orînduirea burgheză.

Părerea foarte răspîndită că secolul al XVIII-lea, cel puţin în Apus, ar fi fost antiistorist, a stîrnit protestul lui Dilthey şi critica ascuţită a lui Cassirer. „Ideea curentă că secolul al

XVIII-lea e un secol tipic «anistoric» e ea însăşi o idee fără nici un fundament istoric — scrie sarcastic Cassirer —, la mijloc nu e nimic altceva decît un cuvînt de ordine lansat de romantism, o deviză pentru a dezlănţui războiul împotriva filozofiei luminilor". Cu toate astea — excepţie făcînd de Vico şi Herder —, e vădit că gîndirea luminilor, în linia ei cea mai reprezentativă, ilustrată de Voltaire şi enciclopedişti, nu posedă o conştiinţă efectivă a istoricităţii. Ea se interesează de substratul comun, de proprietăţile imuabile ale firii umane, reducînd procesul dezvoltării la un finalism raţionalist sau la o antropologie filozofică. Ea priveşte cu dispreţ spre epocile aurorale şi tulburi, estompează ceea ce e particular, rînduieşte succesiunile după criterii logice şi estetice. Scriind celebrul său *Siècle de Louis XIV*, Voltaire opina că „numai oamenii care au compus tragedii ar putea da oarecare interes istoriei noastre seci şi barbare". Între natură şi istorie, luminile instituie o opoziţie, găsind tot atîta perfecţiune în cea dintîi pe cît nedesăvîrşire în cea de-a doua. „Natura" ca legitate a universului, intrinsec raţională, trebuie să-i călăuzească pe oameni — nu istoria, suită infinită şi fastidioasă de erori şi prejudecăţi. Fericirea popoarelor nu se poate funda pe datele schimbătoare ale împrejurărilor şi relativitatea moravurilor, ci pe preceptele suverane şi inflexibile ale raţiunii, valabile pretutindeni. Căci dacă spectacolul trecutului înfăţişează doar superstiţii, nebunie şi arbitrar („Lumea e un haos de absurdităţi şi de erori", îi scria Voltaire lui D'Alembert, în 1773), iraţionalitatea istoriei nu constituie un „fatum", o slăbiciune congenitală a oamenilor, ci o consecinţă a ignoranţei lor, a orbecăirii în beznă : prin „luminare" totul poate să se schimbe. „Pe de o parte — rezumă B. Groethuysen sensul acesta filozofic al istoriei —, o concepţie pesimistă asupra dezvoltării umane, în desfăşurările ei anterioare, pe de altă parte, încrederea în raţiune, speranţa într-o nouă ordine a lucrurilor, pe care ea ar impune-o". Nu e de mirare că Voltaire şi, în genere, filozofii socotesc „naţiunile" simple accidente ale politicii, rezultate din mutarea frontierelor sau din voinţa dominatoare a unui mare suveran, ca Ludovic al XIV-lea sau Petru cel Mare. [70]

În Răsărit, unde luminile corespund cu renaşterea naţională a multor popoare, coloratura lor istorică e de netăgăduit. Spectacolul inegalităţii civile între membrii diferitelor naţio-

nalității îi obligă pe oameni să ia act de existența istoriei, care sancționează privilegiile unora și opreslunea altora. Examenul trecutului nu e întreprins aci din punct de vedere filozofic, ci propriu-zis istoriografic, înregistrînd fapte și evenimente care pot contribui la susținerea revendicărilor naționale. De ce ? Fiindcă aci trecutul constituie un izvor de drepturi. De pildă : cum se explică faptul că românii din Transilvania trăiesc în afara legii, ca națiune tolerată, deși reprezintă populația majoritară ? „Raționea" acestei situații antiraționale și în flagrantă contradicție cu principiile dreptului natural e de ordin „istoric" : fiindcă poporul român — declară reprezentanții națiunilor constituționale — nu e cuprins în ordinea instituită la 1437 („unio trium nationum") ; ca atare, el nu e deposedat de drepturi pe care le-ar fi avut, ci e scos în afara legii, așa cum totdeauna a fost. La această argumentare, românii răspund invocînd, la rîndul lor, istoria. „Unio trium nationum" e un act tardiv, impus prin constrîngere, care nu poate în nici un caz anula drepturile străvechi ale populației băștinașe, descendentă a coloniștilor romani, de mult stăpînă pe pămîntul Transilvaniei la data cînd s-au ivit maghiarii, sașii și secuii. Românii nu pretind deci o *nouă* reglementare a raporturilor juridice dintre națiunile și stările Transilvaniei, ci în virtutea evidențelor istoriei, ei cer să se revină la o situație anterioară anului 1437, care le era favorabilă ; ei nu preconizează o reorganizare, ci o „restituire". Din aceste motive — arată D. Prodan în excelenta monografie despre *Supplex Libellus Valachorum* —, autorii memoriului de la 1791 către curtea din Viena „nu se întorc spre trecut dintr-o orientare retrogradă, dintr-o preferință pentru instituțiile lui feudale, ei se întorc spre trecut în măsura în care el era, sau îl puteau socoti depozitarul «libertății» și «egalității» între popoare, în măsura în care el deținea cheia «societății civile», acel «contract social»... care avea să servească de normă viitoare pentru conviețuirea în deplină egalitate de drepturi a popoarelor țării, în măsura în care el cuprindea deci virtual aspirațiile mari ale prezentului". Cu alte cuvinte, după cum vedem și în Principate, unde dorința de a limita ingerințele Porții și a lărgi sfera autonomiei românești e pledată pe baza așa-numitelor „capitulații", climatul intelectual din Răsărit impune ca pînă și revendicările cele mai întemeiate sub raportul rațiunii și al dreptului ginților să se

Scanned with OKEN Scanner

costumeze „istoric" spre a avea vreo şansă de a fi luate în consideraţie.[71]

Descoperirea istoricităţii e, aşadar, la noi, opera luminilor şi se produce spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, ca expresie a închegării conştiinţei naţionale. Dar dacă cercetarea trecutului, în intenţia de a demonstra prioritatea elementului românesc în Dacia, nobleţea originii şi continuitatea sa neîntreruptă, constituie preocupări de căpetenie ale Şcolii ardelene, ilustrate prin două lucrări memorabile : *Hronicul* lui Şincai şi *Istoria pentru începutul romanilor în Dacia* a lui Petru Maior, în Principate, în aceeaşi perioadă, claritatea obiectivelor urmărite lasă de dorit, iar nivelul istoriografiei, de la Ienăchiţă Văcărescu la Dionisie Ecleziarhul şi Zilot Românul, se menţine scăzut. Răsturnările anului 1821 declanşează şi pe acest tărîm „dezgheţul". Îndeosebi după 1830 asistăm la o adevărată explozie a istoriei, privită tot utilitar, ca o armă eficace a întăririi conştiinţei naţionale, dar depăşind mult etapa anterioară prin viziune, metodă, tehnică a erudiţiei şi stil. Noua istoriografie, în mare măsură emancipată de sub tutela luminilor, e produsul (în parte măcar) al romantismului şi produce, la rîndu-i, romantism. E ea cauza ? Este efect ? Să ne mărginim deocamdată a observa concomitenţa, fără a schiţa o ipoteză genetică.

Încă de la sfîrşitul deceniului al treilea, presa oglindeşte interesul crescînd pentru tot ce priveşte cunoaşterea trecutului. În primul său an de apariţie, *Albina românească* publică, sub titlul *Din istoria patriei*, fragmente despre Ştefan cel Mare de un anonim (1829, p. 23, 32, 244 ; 1830, p. 15), iar *Curierul românesc*, o *Idee repede despre istoria românilor*, extrasă din cartea de citire a lui Gr. Pleşoianu (1829, p. 251, 255). „Biblioteca românească", revista lui Z. Carcalechi, în cea de-a treia serie, din 1834, dă o *Istorie a romanilor*, compilată de Damaschin Bojincă (primele patru capitole), G. Cuciuran (cap. al V-lea), I. Maiorescu (alias I. Trifu, cap. VI-IX) şi — ceea ce e cu mult mai important — cîteva biografii de domnitori : D. Cantemir, Radu Şerban, Mihai Viteazul (ultimele două de Damaschin Bojincă), Radu Negru, Dragoş, Ştefan cel Mare (ultima iscălită de Const. Leca). Vlad Ţepeş e portretizat de un necunoscut în *Muzeul naţional* (1837-1838, p. 11), pe baza unei broşuri germane dărulte de contele Széchenyi Bibliotecii din Pesta. *Foaie literară* publică, sub titlul *Cîteva întîmplări scoase*

Scanned with OKEN Scanner

din istoria patriei, cîteva scurte povestiri istorice : solia scitică la Darius, incursiunile lui Alexandru la Nordul Dunării, războaiele lui Traian cu Decebal, episoade din domnia lui Mihai Viteazul (nr. 23, 24, 25, din 1838).

Se observă că atenţia se concentrează asupra epocilor de glorie ale istoriei naţionale, ţinta biografiilor fiind să exalte patriotismul. Nu întîmplător figura lui Mihai Viteazul, campionul demnităţii româneşti şi realizatorul vremelnic al Unirii, începe să fie tot mai frecvent evocată. În acest sens, S. Marcovici relatează un fapt semnificativ : i s-a întîmplat să vadă pe cititorii biografiei marelui şi nefericitului domnitor, cuprinsă de Florian Aaron în manualul său de istorie a Ţării Româneşti, „cu lacrimile pe ochi şi cu pieptul săltînd de suspinuri" ; el însuşi făcînd într-o „societate" lectura capitolului despre strălucitul „cezar al românllor" a constatat că ochii asistenţei se umplu de „şiroaie de lacrămi". [72]

Coborîrea în trecut merge pînă la origini, însă nu cu scopul de a evidenţia cu orice preţ vestigiile romane. Dincolo de interesul legitimării unei descendenţe ilustre, ceea ce atrage e însuşi misterul începuturilor, fabulosul epocilor legendare, poezia vechimii încifrată în ruine şi tezaure ajunse la noi aproape prin miracol. Săpăturile arheologice, iniţiate încă sub administraţia lui Kisselef, stîrnesc o mare curiozitate, ziarele popularizează pe larg descoperirile făcute, pe cît de spectaculoase, uneori, pe atît de fals interpretate, de obicei. W. Blaramberg descrie ruinele romane de la Turnu Severin, Caracal, Celei şi Turnu într-o serie de *Suveniruri istorice şi arheologice asupra României* (*Muz. naţ.*, 1836, p. 2, 13, 27, 34). Tot el crede a putea identifica la Slăveni, pe Dunăre, urmele unui sanctuar subpămîntean al zeului Mithra (*C. rom.*, 1837, p. 181, 185). O îndreptăţită vîlvă suscită găsirea tezaurului de la Pietroasa : presa se ocupă pe larg de această descoperire senzaţională (*C. Rom.*, 1838, p. 31 ; *Alb. rom.*, 1838, p. 253, 268 ; *Rom.*, 1838, p. 747), de care consulul francez Ad. de Billecocq se grăbeşte să-l înştiinţeze pe Saint-Marc Girardin (*Sp. mold. rom.*, 1841, iul. — sept.). Filologul ieşean G. Săulescu, care învăţase la Chios, în Grecia, şi se amesteca în toate, cu bunăvoinţă, dar şi cu o teribilă suficienţă, cercetează din însărcinare oficială ruinele de la Ghertina, lîngă Galaţi, pomenite şi de Dimitrie Cantemir, ajungînd la concluzia că ele provin de la cetatea romană Caput Bovis, înălţată de Justinian (*Descrierea istori-*

Scanned with OKEN Scanner

co-geografică a cetăţei Caput Bovis, Iaşi, 1837). Mai fantezist decît Săulescu e inginerul A. Popovici, din Turnu Severin, care uzează frenetic de etimologie ca să descopere pretutindeni, pe locul actualelor oraşe, vechi cetăţi sau castre romane. El pretinde că o serie întreagă de împăraţi ai Romei şi Bizanţului sînt originari din părţile noastre, între alţii Aurelian, Probus şi Justinian. Pe acest temei se răfuieşte cu clevetitorii, în speţă savanţii Apusului : „Au n-am dreptate a întreba autori evropieneşti — aceşti numiţi împăraţi, au n-au avut moşie şi rude (?!) în Romania, în Transilvania, Moldavie, Bulgarie şcl. Cum dară ne categorisesc străinii că neamurile noastre n-ar avea nice un căpătîi şi că noi sîntem o amestecătură din toate neamurile barbare." Modest, G. Bariţiu se mulţumeşte să descifreze inscripţii de la Ulpia Traiană. [73]

E semnificativ că preocuparea de antichităţi contribuie să scoată din obscuritate problema dacilor, desconsiderată de latinişti, dar pusă pe tapet încă din deceniul al doilea de Naum Rîmniceanu. Un anonim combate în *Muzeul naţional* (1837, nr. 2) părerea vechilor scriitori greci şi romani că dacii ar fi fost barbari. Foarte circumspect, dînd impresia de obiectivitate şi pondere, el scrie : „Noi care ne interesăm mai mult de soarta Daciei din oricare vreme ; noi care nu purtăm patimă asupra unei naţii care nu mai este privim lucrurile Daciei mai de aproape decît scriitorii greci şi mai cu răceală decît romanii. Adunînd ştiri nepărtinitoare şi de la unii şi de la alţii, am vrea să arătăm că dacii, cînd s-au biruit de romani şi au încetat de a mai fi naţie deosebită, n-au fost aşa de barbari după cum se zugrăvesc de scriitorii vechi." Interesantă e opinia autorului despre limba dacilor, care ar avea multe „ziceri greceşti" şi a lăsat, desigur, urme în limba română : „Fiind însă că în limba românească se găsesc multe ziceri care nu se văd a fi luate din limba vreunei naţii cu care au petrecut sau de care s-au atins românii, n-am putea oare zice că multe din acele ziceri sînt strecurate în limba noastră din limba dacilor ?" Faptul că „dacismul" lui Hasdeu e anticipat cu un sfert de secol nu e de loc banal.

Alături de arheologie, se bucură de interes şi alte ştiinţe auxiliare ale istoriei : epigrafia, heraldica, paleografia. Bariţiu atrage atenţia asupra documentelor ce se găsesc prin biserici, „călcate, nebăgate în seamă şi mucezite, roase de şoareci, puse la loc umed', şi insistă „să se pue de aci înainte la o păstrare mai vrednică de cuprinsul lucrurilor ce să află într-în-

sele" *F. lit.*, 1838, nr. 26) V. Popp subliniază importanţa cercetării hrisoavelor şi dă indicaţii metodologice cu privire la selectarea documentelor autentice de cele false (*F. lit.*, 1838, nr. 13). O enumerare a scrisorilor de domni români aflate în arhiva bisericii uniţilor din Lemberg publică în *Alăuta românească* (1838, nr. 5) cineva care semnează L. N. şi nu e altul decît M. Kogălniceanu. Caracteristic pentru starea de spirit a vremii e apelul lansat de S. Marcovici în vederea înfiinţării unei societăţi care să se ocupe de tipărirea de manuscrise şi cărţi privitoare la istoria românilor. Expunerea de motive, luminoasă şi clară, dovedeşte că nici Kogălniceanu, nici Bălcescu nu iniţiază publicarea sistematică de izvoare ale istoriei românilor ; meritul paşoptiştilor din generaţia *Daciei literare* pe acest tărîm, ca în atîtea altele, e de a fi dat o formă programatică unor idei rostite pînă la dînşii cu timiditate, confuz în orice caz, fără ecou, şi un caracter pragmatic operei de culturalizare, prin trecerea hotărîtă de la declaraţiile de intenţie la realizarea practică. S. Marcovici scrie : „Acum dar, cînd toate au început a lua un zbor spre desăvîrşire şi sentimentul naţional a reînviat, acum a venit vremea să întoarcem privirea noastră şi înapoi şi să ne întrebăm mai cu dinadinsul cine sîntem, de unde ne tragem, cu ce s-au însemnat veacurile trecute, cine a întemeiat acest stat, la ce prefaceri a fost supus, prin ce fasuri a trecut românul şi în ce stare se află : adică acum este vremea să adunăm manuscriptele şi cărţile ce s-au scris româneşte pentru noi, să le obştim în limba noastră, să le consultăm, să alegem dintr-însele ca albina din flori şi să înlesnim mijloacele de a se compune cu vremea istoria naţională pe temeiuri adevărate cercetate şi primite de o critică sănătoasă şi nepărtinitoare". [74]

Interesul pentru istoria naţională îl învederează retipărirea, în 1834, prin grija căminarului I. Mălinescu, a *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior, ca şi litografierea de către G. Asachi a două tablouri din trecutul Moldovei : *Mama lui Ştefan cel Mare împiedică pe fiul său de a intra în Cetatea Neamţ la 1486*, în 1833 şi *Ştefan rosteşte testamentul său politic*, în 1834. G. Săulescu editează în 1835—1836 *Hronicul romano-moldovlahilor* de D. Cantemir.

Totuşi, esenţial pentru transformarea istoriei într-un resort lăuntric, cu facultatea de a determina acţiunea politică şi a reconforta moralmente, e degajarea ei din preocupările pur

Scanned with OKEN Scanner

erudite și pătrunderea în literatură. Încă înainte de 1827 se pare că Asachi ar fi consacrat o tragedie lui Mihai Viteazul, pierdută, din nenorocire, în focul ce-i mistuie casa în 1827. La 1830, prin Vasile Cîrlova, urmat îndată de Gr. Alecsandrescu (1832), Heliade Rădulescu (1836), Al. Hrisoverghi (1834), M. Cuciuran (1839), tema ruinelor își începe destinul glorios în cadrul lirismului românesc. C. Stamati dă o frumoasă evocare a gloriei de altădată în *Străjariul taberii* (*Alb. rom.*, supl. nr. 29, 1834), iar Asachi înduioșează publicul, la o reprezentație teatrală din 10 aprilie 1834, punînd să se recite în franțuzește („din lipsa unui cîntător român") balada : *Ștefan cel Mare înaintea cetății Neamț.* (*Alb, rom.*, 1845, p. 397). Prin *Aprodul Purice*, din 1837, C. Negruzzi inaugurează, propriu vorbind, genul poemului istoric. Sub influența temei foarte agreate a „bărbăției militare" (popularizată fără aluzii istorice și de Asachi, în *Privegherea ostașului moldovean, Alăuta rom.*, supl. 101), un elev al Academiei Mihăilene, I. Poni, dă o lungă și avîntată poezie : *Vechiul ostaș moldovean în războaiele lui Ștefan cel Mare* (*F.p.m.*, 1839, p. 89). Cu prilejul încoronării lui Mihai Sturdza, la 26 august 1834, Asachi reprezintă o „dramă eroică" : *Dragoș, întîiul domn suveran al Moldovei*, care înfățișează privitorilor „vechea slavă, întîmplările și din nou nașterea acestui pămînt" (*Alb. rom.*, 1834, p. 295). Îi urmează, nu după multă vreme, *Petru Rareș Vodă*, „dramă serie" (8 aprilie 1837). Se pare că în 1838-1839, C. Caragiale reprezintă la Botoșani piesa *Ștefan cel Mare*, de un autor necunoscut. În Muntenia, întreprinzătorul Cezar Bolliac, între o dramatizare a *Matildei*, romanul doamnei Cotin, și o tragedie intitulată *Moartea lui Abel*, se apucă și de o dramă istorică : *Tăierea a doisprezece boieri la mînăstirea Dealului*. Dar despre aceste scrieri, în măsura în care au ajuns pînă la noi, ceea ce nu e din păcate cazul cu lucrările dramatice, vom mai avea ocazia să vorbim. Deocamdată, voim doar să marcăm momentul. [75]

Cea mai importantă expresie a istorismului programatic dintre 1830-1840 o constituie realizarea primelor sinteze moderne asupra trecutului românesc. Ele se datorează lui Florian Aaron, care compune o *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Românești* (I-III, București, 1835-1838), urmată de un *Manual de istoria Prințipatului României de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acuș* (București, 1839), și lui M. Kogălniceanu, autor la 20 de ani, pe cînd era student la Berlin,

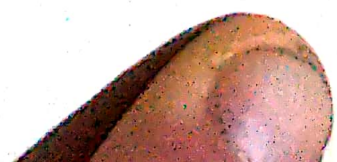

al unei *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens* (Berlin, 1837). După Aaron, istoria patriei este cartea de căpetenie a unui neam : ea povestește ce a fost și anticipă ce va fi, este „oglinda acea maghică a veacurilor trecute, icoana cea adevărată a vremii de acum și cheia cea de mare preț cu care se descuie oarecum și ascunsurile viitorului". Istoria cuprinde „drepturile unei națiii pentru începutul, numele și pămîntul său", ea îi dă conștiința de sine și-i legitimează pretențiile în fața areopagului mondial. „Națiia fără istoria patriei este ca pierdută între celelalte națiii, streină chiar în pămîntul său, necunoscătoare de drumul pe care a umblat mai înainte și rătăcită în calea pe care a apucat acum. Oricare altă nație poate să-i zică cu despreţuire : „Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pămîntul pe care lăcuiești ; soarta ta așa a fost ca să fii tot după cum ești ; leapădă-te de începutul tău, schimbă-ți numele, sau primește pe acesta ce ți-l dau eu, ridică-te și du-te din pămîntul pe care lăcuiești, căci nu este al tău, și nu te mai munci în zadar, căci tu nu poți fi mai bine de cum ești". [76]

Ca și Florian Aaron, Kogălniceanu vede în istorie o „magister vitae", însă el încearcă, în mai mare măsură, să îmbine scopul educativ cu exigențele metodei critice, deprinsă la școala lui Ranke. Pe de altă parte, deși nu posedă documentația necesară și e încă în faza primelor dibuiri ale meseriei, precocele tînăr așază în primul plan dezvoltarea societății, înțeleasă ca ansamblul instituțiilor și activităților umane, îndepărtîndu-se net (cel puțin în intenție) de concepția tradițională a îngrămădirii de fapte și a înșiruirii cronologice a domnitorilor. Dacă Florian Aaron e încorsetat de obligații didactice, Kogălniceanu se sforțează în schimb să pară degajat și sintetic, dominîndu-și subiectul de la înălțime : el se adresează străinătății și vrea să șteargă o umilință. „Cele mai neînsemnate regiuni ale Africii și Americii — exclamă el indignat — sînt mai cunoscute decît Principatele. În acest secol de lumină, moldovenii și muntenii sînt încă priviți ca un popor sălbatic, abrutizat, nedemn de libertate. Și de unde izvorăște această părere generală, totuși atît de nedreaptă ? Din aceea că românii (les indigènes), constrînși să tacă de un secol și jumătate de despotism, nu și-au putut ridica glasul ca să se apere împotriva calomniei..." Kogălniceanu dorește să-i convingă pe „oamenii civilizați" că „moldo-valahii posedă virtuți greu de găsit la un

Scanned with OKEN Scanner

alt popor şi că viciile lor nu sînt decît trista consecinţă a relei cîrmuiri pe care au trebuit s-o îndure pînă în prezent".

Concepţia lui Kogălniceanu despre utilitatea naţională a studiului istoriei e tot atît de fermă ca a predecesorilor ardeleni, însă are un caracter politic mult mai pronunţat — semn al unei etape superioare a luptei de emancipare. Ea se exprimă concentrat, într-o formulare memorabilă, sculptînd parcă vorbele în piatră, în programul revistei *Arhiva românească*, din 1841, care anticipă cu puţin admirabila lecţie inaugurală a cursului ţinut în 1843 la Academia Mihăileană : „Istoria românească să ne fie mai ales cartea de căpetenie, să ne fie paladiul naţionalităţii noastre. Într-însa vom învăţa ce-am făcut şi ce trebuie să mai facem ; printr-însa vom prevedea viitorul, printr-însa vom fi români, căci într-însa este măsura prin care se poate şti dacă un popor propăşeşte sau dacă se înapoieşte. Întrebaţi deci istoria şi veţi şti ce suntem, de unde venim şi unde mergem, trecutul şi viitorul ; iată fiinţa noastră, iată mijlocul de a ne cunoaşte."

Comparînd istorismul deceniilor trei şi patru, această mişcare impetuoasă, prin care trecutul e anexat de poezie şi ştiinţă, de arte şi învăţămînt, devenind unul dintre principalii fermenţi ai ideii naţionale, cu istorismul Şcolii ardelene, de la începutul veacului al XIX-lea, constatăm îndată existenţa unor trainice fire de continuitate. O continuitate pe care înşişi contemporanii o recunosc fără ezitare. Aaron îi omagiază, în 1836, pe Clain, Şincai şi Maior. „Lucrările cele neobosite ale acestora dovedesc nişte bărbaţi prea învăţaţi şi nişte români plini de rîvnă ; scrisele lor pentru Ţara Rumânească sînt nişte monumente nepreţuite, iar motivurile sînt vrednice de pomenire sfîntă." Aprecierea lui Kogălniceanu, care nu e ardelean ca Aaron şi vorbeşte cu autoritatea de şef al tinerei generaţii, are o şi mai mare greutate. I-am citat în altă parte părerile despre Petru Maior. Vorbind despre Şincai, el spune, în 1840 : „*Hronica* lui Şincai este un lucru atît de mare, atît de preţios, încît cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea. Mii de documente necunoscute, rare se află adunate ; şi nu stau la îndoială de a zice că cît *Hronica* aceasta nu va fi publicată, românii nu vor avea istorie". [77]

Elogiul adus marilor reprezentanţi ai Şcolii ardelene nu constituie un simplu gest de protocol, o dovadă de pietate faţă

de o operă exemplară prin capacitatea de a emula cugetele, dar discutabilă în multe puncte de detaliu și, îndeosebi, în privința metodei și a limbajului. Adevărul este că Aaron, S. Marcovici, Kogălniceanu, peste cîțiva ani Bălcescu nu sînt doar urmași cronologici ai ardelenilor — obligați deci de cuviința respectului filial să dea dovadă de gratitudine —, ci sînt moștenitori ideologici direcți. Ei dau aceleași soluții problemelor fundamentale ale istoriei naționale : originea romană, continuitatea în Dacia, întemeierea primelor organisme statale, rolul poporului român de sentinelă a creștinătății. Sînt pătrunși de aceeași fervoare patriotică și uzează de aceeași interpretare a trecutului din unghiul intereselor prezentului, chemînd națiunea la conștiința forței și a demnității sale. Ca și ardelenii, ei așază istoria în centrul vieții intelectuale, cred că ea e depozitara legitimității românești și, în acest sens, că furnizează argumente în sprijinul revendicărilor la ordinea zilei, că reprezintă o permanentă sursă de îmbărbătare în momentele de criză și pericol.

Dar dacă fruntașii Școlii ardelene se apropie de istorie, ca și cărturarii deceniilor trei și patru, cu o intenție utilitară, dacă, în esență, aceleași teme le polarizează cercetarea iar punctele de vedere în cîteva probleme esențiale concordă, nu e mai puțin adevărat că între unii și alții se interpune o perioadă de ebuliție ideologică, de profunde dislocări de mentalitate în societatea românească și, în genere, în întreaga Europă. Un asemenea fapt nu putea rămîne fără urmări. Noul istorism nu e doar interes pentru trecut și pasiune a clarificării originilor, ci și dimensiune a existenței și viziune asupra lumii. El materializează aspirațiile cristalizate sub impresia evenimentelor de la 1821 și a rapidei destrămări a economiei patriarhale. În conceptualizarea lui joacă un rol crescînd intensificarea relațiilor intelectuale cu Apusul, în speță, cu istoriografia romantică a restaurației, școala istorică a dreptului și, în genere, cu mișcarea, de descendență herderiană, a promovării elementului specific în cultură.

Poate că deosebirea cea mai însemnată față de trecut e de ordin programatic. Pentru Șincai și Maior, scopul cercetării istorice era, în ultimă instanță, de a demonstra că românii au dreptul să revendice un statut de națiune, ca oricare dintre națiunile privilegiate ale Transilvaniei. Ceea ce se urmărește în deceniul al patrulea e altceva, pentru că însăși miza luptei

Scanned with OKEN Scanner

e alta, altele sînt şi împrejurările, altul şi spiritul vremii : acum bătălia se dă pentru autodeterminare. Cu alte cuvinte, nu se mai pune chestiunea de a convinge că prin origine, anterioritate, participare la sarcinile statului românii au dreptul de a-şi vedea existenţa recunoscută constituţional, ci de a defini condiţiile necesare transformării „existenţei" în „libertate", adică a trecerii efective de la stadiul suportării istoriei la stadiul croirii propriului destin. Căci numai optînd şi hotărîndu-şi singure soarta, naţiunile îşi realizează vocaţia. Or, în deceniul al patrulea, două condiţii sînt considerate indispensabile acestei mişcări spre emancipare : Cea dintîi e Unirea, văzută cultural, ca o colaborare extinsă asupra teritoriului întregii Dacii, dar concretizată politic, încă de la Regulamentul Organic, în proiectul unificării Moldovei şi a Ţării Româneşti. Cea de-a doua condiţie, enunţată în programul lui I. Cîmpineanu, dar care — din motive lesne de înţeles — nu se manifestă explicit în publicistica vremii, este independenţa. În felul acesta, reiese că între reprezentanţii Şcolii ardelene şi intelectualii de după 1830 e o mare diferenţă în felul de a „politiza" istoria : din *armă a eliberării spirituale* la cei dintîi, ea devine o *armă spirituală a eliberării,* la cei din urmă, adică o parte componentă a unei lupte efective, organizată pe un front larg, care comportă, pe lîngă propagandă ideologică, acţiuni de persuasiune diplomatică şi agitaţie revoluţionară.

Sînt şi alte deosebiri. La Kogălniceanu, de pildă, încă în lucrarea de debut, în *Histoire de la Valachie*, se întrevede o concepţie democratică şi organicistă asupra dezvoltării societăţii. Spre deosebire de cei ce l-au precedat, care şi-au mărginit cercetările la înşirarea de biografii ale domnitorilor, tînărul autor declară că, în ciuda penuriei izvoarelor, se va strădui să zugrăvească tabloul „instituţiilor, administraţiei, moravurilor, al vieţii moldo-valahilor." Pentru Kogălniceanu, ca pentru Thierry sau Michelet, ca pentru Bălcescu mai tîrziu, popoarele fac istoria, nu conducătorii, de aceea importantă e studierea tuturor laturilor prin care se exteriorizează activitatea şi spiritul lor. El înţelege, de asemenea, ajutat probabil şi de experienţa directă a mediului intelectual german, că societatea nu e o juxtapunere de clase, stări şi categorii profesionale, ci un tot funcţional, interdependent, care realizează sub diversitatea manifestărilor unitatea celulei etnice germi-

Scanned with OKEN Scanner

native şi a „ideii", în sensul herderian şi al şcolii istorice a dreptului.

Un punct esenţial îl constituie atenţia tot mai mare dată după 1830 spiritului critic. Fără îndoială, aventurismul ipotezelor nu lipseşte, iar numărul celor care răstălmăcesc faptele sau le interpretează în sensul unor opinii prestabilite e încă legiune. Cu toate astea, cîştigă teren tendinţa de a substitui diletantismului rigoarea şi informaţia scrupuloasă, de a introduce în studiul trecutului examenul critic al izvoarelor şi respectul adevărului. Apriorismul naţional, tot atît de energic ca şi al ardelenilor, e limitat de acel „wie es eigentlich geschehen ist" al lui Ranke, improvizaţia e ţinută sub control, iar „transformarea chestiunilor de origine în chestiuni de logică", de care vorbea Paul Hazard, întîmpină rezistenţa spiritelor eminente ale vremii. Am văzut că S. Marcovici cerea ca istoria naţională să se scrie „pe temeiuri adevărate cercetate şi primite de o critică sănătoasă şi nepărtinitoare" (*Muz. naţ.*, 1837, nr. 6). Kogălniceanu merge mai departe, reproşînd chiar poeziei cînd jonglează cu adevărul şi prin ficţiunile ei perpetuează falsuri. Descriind în *Arhiva românească* bătălia de la Războieni în lumina „faptelor autentice", el combate aserţiunea lui D. Cantemir, preluată de Asachi (ulterior o va relua şi Bolintineanu), că, după înfrîngerea în faţa turcilor, Ştefan cel Mare s-ar fi întors în Cetatea Neamţului, unde ar fi avut cu mai-că-sa celebrul dialog al îmbărbătării. „Cantemir au vrut să facă un roman — scrie Kogălniceanu —, dumnealui Aga Asachi, în entuziasmul său pentru principul autor şi în lipsă de acturi mai autentice, l-a copiat întocma". După ce restabileşte cum s-au petrecut în realitate lucrurile, Kogălniceanu declară cu mîndrie : „Alţii au descris şi vor descrie aceste întîmplări măreţe cu mai multă pompă, cu mai frumoase văpsele ; dar nici unul nu ne va întrece în iubirea pentru adevăr". [78]

Aducînd o viziune a evoluţiei ca flux continuu, în care fiecare etapă e pregătită de etapa anterioară şi o anunţă pe cea care urmează, istorismul deceniului al patrulea impune şi o dublă cerinţă metodologică : întrucît în istorie nu există nimic arbitrar sau fortuit, faptele trebuie expuse într-o înlănţuire guvernată de necesitate ; şi pentru că orice formă de existenţă socială e justificată, iar sarcina istoriei nu poate fi de a *compara*, ci de a *reproduce*, e cazul să se recurgă la naraţiune, numai astfel fiind posibil să se dezvăluie originali-

Scanned with OKEN Scanner

tatea fiecărei epoci în parte. Reiese de aici că gustul pentru „culoarea locală", atît de caracteristic noului istorism, nu provine numai din curiozitate și plăcere a pitorescului, ci și din convingerea, mai mult sau mai puțin clară, că numai desfășurarea epică a procesului dezvoltării, îmbogățită cu detalii și elemente specifice, poate revela „ideea" încarnată într-un popor sau într-o perioadă, pe care filozofii luminilor căutaseră zadarnic s-o exprime printr-o formulă. Se înțelege că literatura trage mari foloase din această dezlegare de a aborda trecutul sub unghiul „plastic", și nu doar sub unghiul abstract, „ideologic", așa cum se făcuse în secolul al XVIII-lea.

Întrebarea care se pune, la capătul acestei comparații între concepția despre istorie a Școlii ardelene și istorismul dintre 1821-1840 e dacă cel din urmă mai este încă „luminist" sau e deja „romantic" ? Un răspuns net nu e ușor de dat. În primul rînd, pentru că între reprezentanții noului istorism există mari inegalități și divergențe de atitudine, unii părînd mai degrabă că supraviețuiesc trecutului decît că anticipă viitorul. Termenul de „istorism" nu desemnează o școală, nici măcar un program coerent, ci o nouă perspectivă, o „viziune" care-și croiește drum fără a fi percepută deopotrivă și fără a fi asimilată în același ritm de toată lumea. De aceea, elemente de proveniență diversă coexistă : ce e comun, de pildă, dincolo de fervoarea crezului patriotic și de pasiunea egală a coborîrii în istoricitate, între Al. Popovici și M. Kogălniceanu sau între arheologia „à la" Săulescu și articolul despre daci din *Muzeul național* ? Pe de altă parte, trebuie reamintit din nou faptul că procesul de conștientizare a practicii istorice întîrzie la noi pînă la 1840 (chiar și după aceea) datorită climatului febril de construcție practică a culturii, care absorbea toate energiile intelectuale disponibile, și în genere, condițiilor puțin favorabile elaborării teoretice.

Un lucru e, în orice caz, sigur : că de la istoriografia luminilor, în varianta Școlii ardelene, pînă la istoriografia romantică, răspicat definită la 1843 de M. Kogălniceanu, la 1844 și 1845, de N. Bălcescu, tranziția e continuă, fără rupturi, ezitări și pauze. Romantismul, atît de hotărîtor legat de conștiința istorică, găsește la noi terenul degajat de acea stilizare a cercetării trecutului, proprie luminilor, care constă în schematizarea desfășurărilor temporale, disprețul pentru evul mediu, ca și pentru tot ce e nebulos și tulbure, deci în genere pentru

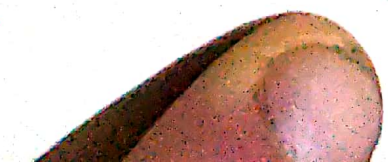

epocile de germinație și emergență ; interesul pentru Om nu înlătură simțul diversității omenescului, „ideile" nu prevalează asupra „faptelor" și nici filozofarea nu înlocuiește cronologia. Prin particularitățile sale, înainte de toate, prin vocația națională, luminismul nostru, contrariu celui din Apus, cooperează cu romantismul și-l întovărășește pînă la descompunerea sa ca sistem coerent de gîndire, ceea ce se întîmplă către 1840. Dacă în Apus, se poate spune (desigur, simplificînd lucrurile) că adepții luminilor trăiesc din speranțe, iar romanticii din amintiri, la noi și unii și alții ajung să înțeleagă, datorită logicii implacabile a faptelor, că salvarea viitorului trece prin recuperarea trecutului.

DESCOPERIREA FOLCLORULUI

Pentru toate „naționalitățile" din sud-estul Europei, care se constituie în „națiuni" spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, descoperirea folclorului echivalează cu o adevărată regăsire de sine : ea exaltă și încîntă, eliberează tinerele literaturi, de-abia în formare, de complexul lor de inferioritate, le oferă un termen propagandistic de referință și un model estetic, ambele de o neîntrecută forță procreativă.

Desigur, terenul era pregătit de mult. Herder, cel dintîi, atrăsese atenția asupra acelor „Stimmen der Völker" — manifestări de „Naturpoesie", împregnate de candoare, spontaneitate și firesc, care traduc problemele eterne ale Omului în limbajul existenței virginale și organice, impermeabilă alienărilor produse în mod inevitabil de marea aventură a civilizației. Dar abia romantismul, cu pasiunea lui neistovită pentru diversitate și pitoresc, cu setea lui de a găsi punctul ideal de fuziune între subiect și obiect, cu entuziasmul, de atîtea ori dezamăgit, al căutării autenticului sub deghizările artei, conferă creației folclorice importanța unei experiențe intelectuale plenare și înalt semnificative. Cîntecele conservate veacuri de-a rîndul, îndeosebi în sînul comunităților rurale, îmbogățite și cizelate prin travaliul colectiv a nenumărate generații, apar în ochii săi nu numai ca mărturii ale fanteziei eterne și mereu proaspete a omenirii, ci și ca întruchipări reprezentative ale acelor frînturi de omenire care sînt națiunile.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă un Herder sau un Goethe voiau să surprindă în folclor, sub varietatea infinită a ipostazelor, unitatea lui „genus humanum", romantismul, și în special romantismul micilor națiuni din Răsărit, cărora vreme lungă li se contestase legitimitatea, accentuează în el tocmai latura individuală, ceea ce e specific și ireductibil. Literatura orală și anonimă, ignorată sau disprețuită de opinia savantă, se încarcă dintr-o dată cu o funcție exponențială : misiunea ei e să releve identitatea sufletească a popoarelor, să le justifice pretenția la autodeterminare ; ea servește drept reconfortare și argument ; devine un obiect de studiu, dar și un mijloc de prozelitism de o imensă eficacitate.

Și cu cît existența națiunilor renăscute la viață întîmpină piedici mai grele, cu cît cancelariile se încăpățînează să jugulеze orice încercare de a clinti temeiurile ordinei instituite la 1815, cu alte cuvinte, cu cît sentimentul frustrației cîștigă teren și se exasperează, cu atît mai mult folclorul devine o compensație pentru umilințele prezentului, un mijloc de a fortifica spiritele și a întemeia cultul sacru al națiunii. Așa se explică faptul că resurgența folclorică, promovată pretutindeni de romantism, e totuși mai intensă și produce rezultate mai spectaculoase în țările din estul și sud-estul Europei. În această zonă ea capătă caracterul unei veritabile revanșe a națiunilor aflate sub dominație străină sau care nu și-au realizat încă unitatea, o sfidare aruncată opresorilor și o chemare adresată oprimaților de a renunța la mimetism, de a-și recunoaște propriul geniu creator și a lucra în sensul său. [79]

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, colecțiile de literatură populară se multiplică : în Ungaria, apar publicații încă din 1799 ; în Rusia, din 1804 (Kirșa Danilov) ; în Germania, Achim von Armin și Clemens Brentano dau faimoasa *Des Knaben Wunderhorn* în 1806-1808 ; în Serbia, Vuk Stefanovici Karagič scoate prima ediție a baladelor în 1814-1815 ; în Boemia, Celakovsky publică în 1829 *Ecouri ale cîntecelor ruseşti* și în 1839 *Ecouri ale cîntecelor cehe* ; în Polonia, Waclaw Zaleski publică o culegere în 1833. Alături de material autentic, sînt date la iveală și falsuri — cum e celebra mistificare a cehului Hanka (1817) — căci ideea de a rectifica, eventual de a plăsmui cîntece și basme pare firească unor oameni care se simt învestiți cu misiunea de a impune lumii prezența spirituală a națiunii lor și se identifică aspirațiilor ei. De aceea, se fac eforturi de a aduce la cunoștința Europei tezaurele dezhumate

Scanned with OKEN Scanner

prin efectuarea de traduceri în limbile de mare circulaţie. Momentul e propice : în Apus, sub influenţa revoluţiei romantice, se caută noi surse de inspiraţie, scriitorii explorează zonele obscure şi necutreierate, unde misterul existenţei subzistă neobturat de ingerinţele culturii, în prospeţimea lui auroralâ şi genuină. Adevărata poezie, care fusese considerată secole de-a rîndul un atribut al saloanelor şi experienţei livreşti, apare drept o expresie a apropierii de natură, de semi-civilizaţie, sau — cum spune franc Prosper Mérimée — de „starea de barbarie". Două traduceri importante deschid drumul : *Chants populaires de la Grèce moderne* de Ch. Fauriel (1824-1825) şi *Volkslieder der Serben* metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj (= Therese Jacob), din 1825. Lor le urmează altele şi altele. [80]

Poate părea curios, în aceste împrejurări, că fenomenul pe care-l numim „descoperirea folclorului" survine la noi relativ tîrziu, în Transilvania, în jurul anului 1830, iar în Principate, în jurul lui 1840. Negreşit, înregistrări sporadice de literatură populară avuseseră loc cu mult înainte. I. C. Chiţimia a semnalat basmul *Istoria unui voinic înţălept şi învăţat* într-un manuscris din 1797 (ms. 1344). I. Bianu a găsit o variantă a baladei lui Doncilă din 1809 (ms. 3078). Budai Deleanu vorbeşte în *Ţiganiada* de „orbeţii de ţară", citează o oraţie de nuntă şi face dese referiri la mitologia populară. N. Iorga menţionează o culegere maramureşană de prin 1820 în biblioteca parohiei din Corneşti. Iordache Golescu întreprinde probabil în primele decenii ale secolului al XIX-lea colecţia de *Pilde, povăţuiri i cuvinte adevărate şi poveşti,* cunoscută lui Eminescu, în care o parte a materialului paremiologic e de origine populară. În fine, o *Carte de cîntări dumnezeieşti* de Ion Ţincovici apare la Buda, în 1815, iar în 1822 — dacă e să-l credem pe D. Iarcu —, cu siguranţă în 1830, Anton Pann dă la iveală culegerea sa de colinde : *Versuri musiceşti ce să cîntă la naşterea mîntuitorului nostru Is. Hs. şi în alte sărbători ale anului.* [81]

Dar aceste manuscrise sau publicaţii nu izvorăsc dintr-o *intenţie* de valorificare a folclorului şi nu exprimă o *înţelegere* a dimensiunilor sale metafizice, estetice sau numai naţionale. Ele constituie acte de divertisment sau opere utilitare (la Anton Pann şi Iordache Golescu), executate mai mult sau mai puţin spontan, cu o mentalitate care e încă prea aproape

Scanned with OKEN Scanner

de elementul popular ca să fie în stare să-i evalueze în mod echitabil funcţia şi însemnătatea.

E adevărat, pe de altă parte, că ne-a rămas un mare număr de manuscrise, datînd în special din secolul al XVIII-lea, care conţin „cîntece de lume", „verşuri" la morţi sau còpii de cărţi populare. Ba chiar, există şi tipărituri anterioare lui 1800, cum ar fi extrem de interesanta culegere de *Cîntece cîmpeneşti* din 1768, semnalată de A. Veress, studiată de Onisifor Ghibu şi acum recent, într-un frumos şi sugestiv articol, de Ovidiu Papadima, sau seria de cărţi populare scoase de tipograful Petru Bart la Sibiu, amintită cu alt prilej (*Alexandria* — 1794 etc.). Dar aceste lucrări nu constituie „folclor" în sensul curat al cuvîntului, căci eludează unele sau altele dintre trăsăturile esenţiale ale producţiei folclorice, şi anume : ruralitatea, caracterul colectiv, transmiterea orală.

În adevăr, „Cîntecul de lume" e o specie urbană, semi-cultă, care interferează cu lirica neo-grecească, în Principate, sau austro-ungară, în Transilvania, cînd nu e o creaţie în întregime cultă, datorată unuia dintre poeţii-boieri de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi realizată pe baza unui „model" binecunoscut şi agreat pe o largă suprafaţă europeană. La fel, cărţile populare, chiar dacă admitem — cum susţine I. C. Chimiţia — că reprezintă „o absorbţie primordială de elemente folclorice", că „stau pe un fundament folcloric vechi, care mereu a fost reînnoit în diferite prelucrări", constituie *la noi*, în secolul al XVIII-lea, nişte opere culte de circulaţie populară sau, cînd variantele româneşti conţin modificări însemnate, în cel mai bun caz, nişte verigi intermediare între zona oralităţii şi cea a colportajului. În fine, „verşurile", întîlnite mai ales în Transilvania, din care M. Gaster, N. Drăganu, I. Breazu au publicat mostre admirabile, aparţin şi ele tranziţiei dintre „folcloric" şi „cult". Încît, dacă avem în vedere ceea ce „creează" poporul, nu ceea ce „circulă" la un moment dat sau ceea ce se „citeşte" pe treptele de jos, e evident că „verşurile", cărţile populare sau „cîntecele de lume" nu ilustrează în nici un caz semnele unei atitudini moderne de recuperare a materialului folcloric. În felul acesta, revenim însă la nedumerirea pe care deja am schiţat-o : de ce „descoperirea" folclorului se produce la noi relativ tîrziu ? Întrebarea e cu atît mai legitimă şi chestiunea cu atît mai spinoasă, cu cît ştim că ideea naţională se configurează în

Scanned with OKEN Scanner

structuri bine cristalizate încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea în Transilvania şi din primele decenii ale secolului al XIX-lea în Principate. [82]

O primă explicaţie, dar de valoare limitată (deoarece nu e specifică *doar* situaţiei din Principate), rezidă în neîncrederea, suspiciunea sau reticenţa manifestată de pătura cărturărească faţă de produsele imaginaţiei populare. Pentru Miron Costin, *Alexandria* era „plină de basme şi scornituri". Stolnicul Constantin Cantacuzino se plîngea că „nici den cîntecele carele vestesc de vitejii au de alte fapte ale Domnilor şi ale altor vrednici oameni ce au lucrat, care după la lăutari şi după la alţi cîntători auzim, putem şti cevaşi ales, că şi acelea nu numai ce au laudă mai mult, au hulesc, decît cele ce este a fi, ci şi foarte împrăştiat şi prea de scurt pomenesc lucru, şi făr-de nici o orînduială sau tocmeală". Dar chiar şi corifeii Şcolii ardelene, cu toată dragostea lor fierbinte de popor, subestimează creaţia folclorică, aşa cum era firesc pentru nişte aderenţi ai „luminilor", deprinşi să judece în termeni de „adevăr" şi „eroare". Ion Breazu scria în această privinţă : „Ei nu se apropiau de ţăran pentru a-i cunoaşte patrimoniul spiritual, ci pentru a-l ridica din mizeria morală, politică şi economică în care se găsea... Drumul spre popor a fost descoperit deci, am plecat însă pe el pentru a duce darurile ştiinţei şi ale raţiunii, şi a nu primi în schimb nimic. Poezia, credinţele, obiceiurile lui nu numai că nu erau admirate, dar nu erau înţelese şi uneori erau atacate cu asprime." Doar la Budai-Deleanu se observă o atitudine mai comprehensivă, şi anume fiindcă el îşi aşază epopeea burlescă a *Ţiganiadei* numai aparent pe fundamentul regulilor clasice, depăşindu-le de fapt prin viziunea concretă a materialului şi prelucrarea artistică a izvorului popular. Totuşi, sub unghiul ideologic, Budai-Deleanu crede şi el că ceea ce produce poporul e „proastă poezie", că legendele sînt eresuri şi superstiţii, nedemne de veacul raţiunii. Se înţelege că perpetuarea antagonismului dintre „cultură" şi „natură", instaurat încă de umanismul Renaşterii şi consolidat de „lumini", nu putea decît să întîrzie momentul „reconsiderării" folclorului. [83]

Un corolar al acestei stări de spirit era ideea, solid acreditată în secolul al XVIII-lea, că „poporul" e o masă amorfă, suportînd pasiv istoria, fără nici un rol în determinarea mişcării sociale. Spiritele cele mai înaintate, şi nu doar de la noi, ci din întreaga Europă, dornice să înlăture ignoranţa şi mi-

Scanned with OKEN Scanner

zeria în care se zbăteau clasele năpăstuite, nu puteau concepe măsuri de îndreptare altfel decît edictate de sus în jos, de la cei ce posedă luminile spre cei cufundați în neștiință și întuneric. Pentru ca să fie posibil revirimentul unei noi atitudini față de folclor, era nevoie de o schimbare profundă de mentalitate, comportînd cel puțin două lucruri : să devină limpede că poporul nu e un „obiect" al istoriei, purtat pe valurile prefacerilor de rațiunile sau capriciile elitei conducătoare, ci e chiar „subiectul" și „făuritorul" ei ; să se creeze un climat nu numai de compasiune, ci și de înțelegere și prețuire a sufletului popular, care să permită judecarea creației anonime nu în numele criteriului luminist al adevărului, ci ca expresie a unei viziuni despre lume și manifestare coerentă a unui stil. Cu alte cuvinte, trebuia ca ideea națională să se coloreze democratic și romantismul să acapareze spiritele.

În fine, întîrzierea cu care e descoperit folclorul se datorește în mod paradoxal și faptului că el saturează întreaga noastră cultură veche. Avem motive să credem că folclorul nu se impune de timpuriu ca domeniu autonom de cercetare *tocmai* pentru că el îmbibă literalmente toată activitatea intelectuală, inclusiv cea desfășurată „sus", în pătura cărturărească. Dacă e adevărat că de la Miron Costin la Constantin Cantacuzino și reprezentanții Școlii ardelene găsim o aprehensiune constantă față de literatura orală, nu e mai puțin adevărat că acești scriitori, ca și toți ceilalți, folclorizează fără să-și dea seama, fiind puternic și indelebil marcați de inflexiunile limbii, mitologiei, mentalității populare. Sînt puține culturi străine, chiar în zona noastră de lume, în care particularitățile dezvoltării istorice să fi conspirat în sensul producerii unei asemenea întrepătrunderi de „cult" și „popular". Noi n-am avut contacte pe un front larg cu Renașterea, ca ungurii sau polonezii, dar nici n-am cunoscut dependența totală de turci, ca slavii de sud. Neajunsurile unei situații geo-politice delicate, care a frînat expansiunea firească spre treptele superioare ale culturii, dar și privilegiul unei autonomii salvgardate cu prețul a grele sacrificii, au jucat, deopotrivă, în sensul structurării relativ omogene a mentalităților. În secolul al XVIII-lea (cu atît mai puțin înainte), cărturarii nu se constituie într-o pătură stabilă, numeroasă, îndeplinind un rol efectiv în diviziunea socială a muncii ; erudiția și creația culturală nu sînt în această epocă decît inițiative personale ; focarele intelectuale

Scanned with OKEN Scanner

animate ici şi colo (Rîmnicul, pe vremea lui Chesarie şi Filaret, Putna, pe vremea lui Iacov Stamate) nu reuşesc să dureze. Veleităţi de aliniere la nivelul secolului există, dar cultura rămîne precară, iar cărturarii nu se desprind din vatra folclorică. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît un mare număr de clerici, copişti şi dieci de cancelarie descinde direct din sat. Dar boierii ? Aristocraţia nu se diferenţiază nici ea substanţial, dincolo, desigur, de formele exterioare ale civilizaţiei, de costumaţie, moravuri şi tabieturi ; ea nu duce o viaţă de curte, e supusă în prea mare măsură alternării de favoruri şi dizgraţii încît să formeze, ca orice nobilime de tradiţie, o societate în societate, cu gusturi, rafinamente şi o filozofie proprie a vieţii. Cît priveşte Ardealul, aici situaţia e şi mai clară : condiţia de naţiune tolerată menţine comunitatea românească unitară, redusă aproape la un statut rural sau, în orice caz, cu slabe stratificări de clasă. De acea, pentru progresiştii moldoveni prezenţi în 1848 la marea adunare de pe cîmpia Blajului, unul dintre aspectele cele mai impresionante e tocmai spectacolul înfrăţirii dintre „surtuce“ şi „sumane“. [84]

În aceste împrejurări, nu e de mirare că literatura cultă e continuu irigată de motive, expresii, imagini, forme prozodice populare : de la *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei, la *O samă de cuvinte* a lui Neculce, de la Budai-Deleanu, la Văcăreşti, materia folclorică e atît de întinsă şi de intim asociată exerciţiului creator, încît se poate afirma că ea constituie una dintre dimensiunile de căpetenie ale operelor. Or, această împregnare folclorică, faptul că poezia populară constituie însăşi ambianţa literaturii şi mediul ei nutritiv face ca procesul de conştientizare a rolului folclorului să treacă pe un plan subsidiar. Căci popoarele (ca şi indivizii) sînt de obicei mai sensibile la ce le lipseşte decît la ceea ce posedă şi au nevoie de ricoşeul adversităţii sau numai al alterităţii ca să-şi descopere bogăţia resurselor lăuntrice.

Poate de aceea primii care pun problema folclorului românesc sînt străinii : în vol. II din *Geschichte des transalpinischen Daziens* (Viena, 1781—1782), Sulzer publică 10 cîntece populare din Transilvania şi Muntenia ; în *Allgemeine musikalische Zeitung* din Leipzig, din 1814, apar cîteva cîntece din Transilvania ; Vuk Karagič culege poezii populare româneşti din Transilvania şi Banat, dăruindu-i lui Asachi, la Viena,

Scanned with OKEN Scanner

în 1822, după mărturia celui din urmă, nu mai puțin decît 30 de coli manuscrise ; F. I. A. Schneidawind, care întreprinde o călătorie prin Principate în 1832, face aprecieri deosebit de elogioase la adresa poeziei populare, pe care Kogălniceanu le reproduce în articolul său din 1837 *Rumänische oder wallachische Sprache und Literatur* etc. [85]

În jurul lui 1830 încep să se ivească și la noi semnele unei atitudini pozitive față de literatura populară. E tocmai momentul separării apelor, cînd romantismul se desface din starea de confuzie a preliminariilor și-și afirmă neted prezența în viața spirituală românească. Fără îndoială, coincidența nu e întîmplătoare.

Cu titlu de excepție trebuie însă semnalată o manifestare anterioară începutului deceniului al patrulea : un apel pentru culegerea de folclor dintr-un text ardelean din 1808, găsit printre hîrtiile contelui Iosif Kemény *(Collectio minor manuscriptorum historicum,* vol. XXX). E vorba de un program surprinzător de bine redactat, iscălit cu inițialele C. D., al unei Societăți pentru cultivarea limbii române, ce urma să ia ființă dar de care nu avem nici o știre. Printre diverse puncte ce formulează o veritabilă politică de promovare a elementului național în cultură (alcătuirea unui dicționar dovedind că româna derivă din latină și greacă, încurajarea poeziei spre a demonstra că limba română e între toate limbile europene „cea mai potrivită pentru versificație" (!), scrierea unei istorii „adevărate, autentice și pragmatice a neamului nostru"), figurează și următorul deziderat : „ar crește în măsură foarte mare prestigiul limbii noastre, dacă oamenii pricepuți ar aduna cîntările frumoase, proverbele, sentințele, parabolele frumoase, care sînt atît de specific românești și de care avem mai multe decît alte națiii". Fără îndoială, autorul acestor rînduri (C. Diaconovici-Loga ?) e un om clar, care știe ce vrea. Dar datează realmente textul, neconfirmat de nici un alt izvor, din 1808, cum susține Zenovie Pîclișanu, care l-a publicat ? Oricum ar fi, manifestarea izolată a unui spirit ager, care anticipă asupra epocii, rămîne interesantă, dar nesemnificativă pentru starea de spirit generală. Revenim deci la 1830. [86]

Două sînt direcțiile în care se materializează „descoperirea" folclorului : una e empirică, a culegerii de material, cea de-a doua e propagandistică, a impunerii literaturii populare ca valoare majoră. În ce privește prima direcție, e evident că pînă

Scanned with OKEN Scanner

la 1840 conceptul de „poezie populară" e şovăitor, incluzînd „verşuri", „cîntece de lume", lirică ocazională, cu alte cuvinte, ceea ce „circulă" în popor mai mult decît ceea ce creează poporul. Astfel, în caietul intitulat *Pesmă cu cîntări lumeşti şi veselitoare* al „preparandului" Dimitrie Ardelean, din Arad, alcătuit în 1831, alături de o variană din *Toma Alimoş* (sub numele Iosif Dalimoş) şi două variante ale *Brumarului mare*, găsim un psalm din Dosoftei, *Amărîtă turturea* şi cîteva versuri comemorative, compuse probabil de însuşi posesorul manuscrisului. La fel, Anton Pann, în a doua ediţie a volumului *Poezii deosebite sau cîntece de lume*, din 1837 (prima ediţie e din 1831), alătură *Cîntec ce-i zic al Jianului, Cîntec vechi milităresc, Cîntec ce-i zic al Tunsului, Cîntec noau de primăvară* („Mugur, mugur, mugurel"), de acrostihuri originale, poezii ale Văcăreştilor şi lirică erotică de tipul „cîntecelor de lume".

Mai bine orientată e culegerea lui Nicolae Pauleti, făcută în 1838, la Roşia-Secaşului, de lîngă Blaj : *Cîntări şi strigături româneşti de cari cîntă fetele şi feciorii jucînd*, publicată în parte de Al. Lupeanu, în 1927, şi integral de I. Muşlea, în 1962. Alte materiale folclorice sînt consemnate într-un manuscris din 1831 al lui Timotei Cipariu (proverbe, snoave, ghicitori) şi în două liste întocmite de preotul Bucur Şerb din Poplaca, pe la sfîrşitul deceniului al patrulea. Mai semnificative, dar amestecînd încă izvorul popular şi prelucrarea cultă, sînt poeziile apărute în *Foaia pentru minte...*, cea dintîi publicaţie la noi care se ocupă sistematic de valorificarea creaţiei orale : *Iubita părăsită, Cîntare sătenească* (1838, nr. 26), *Poezie populară* de Fodor Andraş (1839, nr. 5), *Cîntece poporane de pe la Sibiu* (1839, nr. 22), *Cîntec popular* (din Caransebeş, 1840, nr. 7). Tot în *Foaie* (1840, nr. 35—37) vede lumina tiparului o culegere de „proverbi româneşti" a unui anonim, născut în Ţara Românească, dar care „petrece în Banatul Craiovei" (I. Maiorescu ? — aşa cum presupune V. Netea).[87]

Capitolul declaraţiilor de principiu în favoarea patrimoniului popular e inaugurat în jurul lui 1830 de Eftimie Murgu şi de Alexandru Hasdeu. Cel dintîi, în amarnica sa polemică împotriva lui Sava Tököli, *Widerlegung oder Abhandlung...* (Buda, 1830), scrisă cu un condei acid, care aminteşte de Petru Maior, citează ca dovezi ale deosebirii etno-psihologice dintre

Scanned with OKEN Scanner

români și sîrbi 5 melodii românești (3 de dans, 2 păstorești) și 4 melodii sîrbești. El subliniază caracterul puternic individualizat al muzicii populare. „Cîntecele naționale comune (gemeine) exprimă specificul gustului național. Din ele se formează dansurile, care, fiind adecvate felului de a fi și gustului poporului, reprezintă pentru muzician o oglindă luminoasă a caracterului național." Alexandru Hasdeu dă un articol despre poezia populară românească, însoțit de 6 cîntece, în revista rusească *Teleskop* a lui N. I. Nadejdin (1833, nr. 8), lucru pe care Kogălniceanu avea să-l releve cu gratitudine în *Dacia literară* (1840, p. 480). [88]

Interesul lui M. Kogălniceanu pentru folclor era mai vechi. Încă din vremea studiilor la Luneville, în 1835, el solicită surorilor să-i trimită cîntece populare, cu notele respective, spre a le face cunoscute colegilor care ignorau cu desăvîrșire — et pour cause ! — muzica moldovenească. În 1837, în conspectul despre limba și literatura română pe care-l scrie pentru *Lehmanns Magazin*, reproduce un lung extras al călătorului german F. I. A. Schneidawind, elogios față de poezia populară românească, și declară cu convingere : „Floarea poeziei noastre naționale o constituie baladele și cîntecele populare. Printre ele se află unele care n-ar face rușine nici celor mai buni poeți." O magistrală analiză, deși succintă, a însemnătății și rolului creației orale a poporului e cea din ciorna discursului despre starea culturii românești la 1839, pregătit pentru Societatea de istorie și antichități din Odesa. Kogălniceanu vorbește aci cu admirație de prolificitatea și frumusețea poeziei populare. Ea are „suavitatea florilor", e cîntată de păstori în vîrfurile Carpaților și de plugari pe întinsul ogoarelor. „Muzica ei e atît de duioasă, atît de pură..., încît e imposibil s-o asculți fără a fi mișcat." „Cele mai multe cîntece sînt elegiace și erotice, altele relatează viața haiducilor celebri... Multe cîntece sînt făcute de simpli țărani ; ele sînt fără artă, totul în ele este natură rustică, dar ideile sînt atît de poetice, atît de naive... cîte frumuseți virile și originale !" [89]

După cum se vede, Kogălniceanu insistă aici asupra unui element ignorat pînă atunci de cei ce vorbiseră de literatura populară : valoarea estetică. El anticipă de fapt marea revelație pe care avea s-o aducă Alecsandri : considerarea folclorului nu numai ca document psihologic, titlu de anterioritate istorică sau argument propagandistic, ci și ca operă de artă și pri-

menire a temeiurilor literaturii. Ca unul care profitase de răstimpul petrecut în Germania, unde ecourile herderiene, amplificate de pasiunea romantică a explorării originilor şi reînvierii tradiţiilor, erau deosebit de viguroase, Kogălniceanu intuieşte în folclor o „cultură" care nu e inferioară culturii propriu-zise, nici în desfăşurarea marilor teme existenţiale, nici în facultatea de a face să vibreze corzile cele mai sensibile ale omenescului.

Fără a avea asemenea sclipiri, Bariţiu manifestă totuşi o concepţie larg comprehensivă despre folclor, avînd şi meritul considerabil de a fi cel dintîi care stimulează energic culegerea şi publicarea lui. În *Foaia literară* din 7 mai 1838, el lansează un apel călduros la culegerea de material din „gura" poporului, şi anume „feliurimi de obiceiuri vechi, povestiri, care ar avea ceva însămnare istorică şi arheologică şi care ar vădi trăsuri de caracter pentru noi, precum şi cîntece populare, de care la noi sînt foarte multe şi interesante, şi iarăşi unele frasuri, proverburi, ziceri originale româneşti, care ar fi mai puţin cunoscute sau numai într-un dialect obicinuite". Altă dată, comentînd „cîntarea săteneasca", de care am amintit, arată că s-ar putea scrie „tomuri întregi" adunînd cîntecele ştiute de femei sau „descîntările ritmice" ce se aud la hore. Deosebit de sagace şi de pertinent este şi următorul comentariu din 29 ianuarie 1839 : „Dorul inimii noastre, mai de multe ori descoperit, este că doar pe încetul se vor scula bărbaţi care nu-şi vor pregeta a culege odată cîntecele osianilor şi a barzilor româneşti, originale, neschimbate, neatinse, cum se află în gura poporului, în munţi, în văi, la şesuri şi oriunde. Să vedem care naţie ne va întrece cu aceste. Cine nu ştie cum că în cîntecele, în povestirile, în jocurile, obiceiurile, ceremoniile unei naţii se află mai cu deosebire trăsăturile adevăratului caracter ?"

La apelurile lui Bariţiu se răspunde într-o măsură insuficientă. De altfel, valoarea contribuţiilor folclorice din deceniul al patrulea e în genere dezamăgitoare. Important e însă că elementele unei înţelegeri mai profunde a problematicii literaturii populare se acumulează în mediul intelectual, iar spiritul de condescendenţă luministă face treptat locul unei atitudini democratice, din ce în ce mai conştientă că binele poporului nu poate fi realizat fără el şi în pofida lui. Ceea ce lipseşte către 1840 nu e un concept clar despre însemnătatea

Scanned with OKEN Scanner

folclorului. Din acest punct de vedere, *Foaia pentru minte...* îndeosebi concretizează o orientare pozitivă. Ceea ce lipsea era ca această orientare să capete armătura solidă a principiilor, valoarea unui program, forța unei politici și puterea de iradiere a unui ideal. Era mai ales nevoie ca un om de inimă și talent să demonstreze pe teren, practic, că literatura populară e în adevăr o literatură, și-anume o literatură care compensează prin strălucire și bogăție sterilitatea, de pînă atunci și de atunci, a poeziei cu brevet. Sistematizarea directivelor privind valorificarea patrimoniului popular începe s-o realizeze *Dacia literară*. Omul capabil să învedereze aurul sub zgură se ivește și el : e Vasile Alecsandri. Dar și acțiunea echipei de la *Dacia* și opera lui Alecsandri se desfășoară în deceniul al cincilea. Pînă la 1840 — data limită a cercetării noastre —, nu au loc decît preliminarii : folclorul poetic fusese descoperit încă de pe la 1830, dar descoperirea poeziei folclorului nu era posibilă decît după victoria romantismului.

„CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ" ȘI ROMANTISMUL

Dacă ideea națională apare la noi în epoca luminilor, e incontestabil că ea își validează plenar latențele de-abia în timpul romantismului. Căci fiind el o ipostaziere a ceea ce e particular și specific, romantismul oferă procesului de individualizare națională condiții optime de desfășurare. Considerat în principiul său (deci fără a ține seama de existența unor variante locale atipice), romantismul așază diversitatea sentimentului în locul universalității rațiunii ; substituie prin concret și singular abstracțiunea și generalitatea ; se exaltă cu trecutul național, recuzînd antichitatea greco-latină ca sursă de inspirație ; personalizează ideile, gesturile, stilul, viața interioară ; pune originalitatea la temelia creației artistice. Dacă idealul luminilor era o societate cosmopolită, în care unitatea de civilizație să primeze asupra diferențelor de cultură, idealul romantismului e să scoată la suprafață și să magnifice elementele prin care grupurile umane se deosebesc (limbă, istorie, poezie, folclor etc.), deci să acorde întîietate culturii, și nu civilizației, în ierarhizarea valorilor.

Pentru unii autori, nașterea ideii moderne de națiune ar fi o consecință a „romantismului inimii", popularizat de

Scanned with OKEN Scanner

Rousseau, care încuraja tot ce izvora din spontaneitatea instinctului, negînd încătuşarea individului într-o disciplină socialmente impusă, întrucît aceasta i-ar încălca unicitatea. N. Jonard scrie astfel : „Naţionalismul ia naştere şi se dezvoltă în epoca preromantismului, care, făcînd ca sentimentul să triumfe asupra raţiunii, individualul asupra universului, imaginaţia asupra bunului simţ, impune ideea patriei consi derată în ceea ce ea are particular, specific, inalienabil".

În acelaşi sens, dar pe un ton de o siguranţă agresivă, relaţia dintre ideea naţională şi romantism e postulată de Etienne Fournol într-un eseu sclipitor, inegal, închegat cu o dezinvoltură jurnalistică : *Les nations romantiques* (Paris, 1931). După Fournol, naţiunile moderne rezultă din asocierea unei mişcări politice şi emancipatoare, expresie a Revoluţiei Franceze, şi a unei mişcări intelectuale, operă a erudiţilor, istoricilor şi poeţilor, declanşată de romantism. „Mişcarea romantică — precizează Fournol — a spulberat unitatea tipului uman din epoca clasică. Ea a făcut să apară în spirite liniile de dislocare pe care frontierele naţionale aveau să le respecte. Această revoluţie intelectuală, comparabilă faliilor geologice, a fost efectul acelei bruşte resurgenţe a spiritului, pe care secolul al XVIII-lea şi discipolii săi ar fi voit s-o dirijeze spre viitor şi care se întorcea acum spre origini." Mergînd mai departe, autorul, care e în sociologie un idealist şi nu pare a cunoaşte altă dialectică decît cea voltaire-iană, a paradoxului şi conversaţiei de salon, afirmă că „naţiunile recente nu sînt romantice doar fiindcă au fost concepute în timpul romantismului, ci fiindcă au fost concepute de romantism. Desigur, nu numai de romantism, asta ar fi contrar ordinii cvasi-universale a naturii. Dar ele nu pot fi gîndite în afara influenţei romantice."[90]

Sub această formă extremă, teza lui Fournol e puţin convingătoare. Ea poate fi lesne inversată. Căci dacă e adevărat că romantismul contribuie la geneza ideii de naţiune, nu e mai puţin adevărat că personalitatea naţională, cu cît dispune de o conştiinţă mai clară a specificului şi aspiraţiilor proprii, cu atît croieşte drum mai larg romantismului. De fapt, încercarea de a stabili o ordine de prioritate între cei doi termeni trădează un concept vulgar, de tip mecanicist şi atomistic despre formarea şi evoluţia structurilor mentale. Experienţa reală a procesului istoric dovedeşte că ideea naţională şi romantismul sînt fenomene interferente, care se stimulează

Scanned with OKEN Scanner

reciproc ; ele se integrează aceluiaşi context social-economic (dezvoltarea economiei capitaliste, revoluţia industrială) şi politic (dominarea burgheză a statului, imperiul şi restauraţia), manifestînd deopotrivă faptul că istoria europeană e în curs de a intra în stadiul burghez. Excepţii de la această tipologie generală a evoluţiei există desigur, dar ponderea lor e limitată şi, în cele mai multe cazuri, ele nu contrazic tendinţa generală, ci o nuanţează. Pot fi astfel semnalaţi, ici şi colo, romantici solipsişti, metafizicieni sau onirici, a căror revoltă împotriva conformismelor sociale ori estetice nu implică, în planul aparent cel puţin, nici o legătură cu lupta naţională, după cum există destui „naţionalişti" în Răsărit a căror activitate se desfăşoară sub semnul raţionalismului „luminilor", fără a avea nimic a face cu romantismul, îndeosebi cu formele sale cristalizate literar. Totuşi, pe de o parte, romantismul, ca „şcoală", şi pe o treaptă superioară, ca ideologie şi mentalitate, pe de altă parte, conştiinţa naţională, sub forma adultă, exprimată în revendicarea autodeterminării, sînt indisolubil legate de epoca revoluţiei economice, sociale, politice şi morale prin care toată Europa trece, aproximativ în acelaşi timp, la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul veacului al XIX-lea. Faptul că — aşa cum se întîmplă la noi — ideea naţională apare înaintea romantismului nu e o dovadă că prima e cauza celui de-al doilea, ci doar că particularităţile crizei feudalismului în societatea românească favorizează explicitarea noii mentalităţi, în primul rînd pe linia profilării individualităţii de grup etnic. E însă un semn că spiritele sînt sensibilizate, şi alte explicitări vor urma, inclusiv cele vizînd renovarea modalităţii de expresie artistică. Încît relaţia între cei doi termeni e de interdependenţă : conştiinţa naţională nu determină la noi ivirea romantismului, dar îi anunţă venirea, îi netezeşte drumul şi, îndeosebi după 1830, îi colorează întreaga activitate.

Scanned with OKEN Scanner

EXPANSIUNEA ROMANTICĂ

STRUCTURAREA „CURENTULUI"

În punctul în care am ajuns, după examenul metodic al elementelor ce configurează fizionomia caracteristică a deceniului al patrulea, ne rămîne să conchidem, integrînd laturile particulare într-o structură care se numeşte : romantism.

Datorită accelerării ritmului de înaintare economică, socială şi politică survenită după pacea de la Adrianopole, care agravează contradicţiile de clasă şi pune cultura în poziţia de a-şi desfăşura latenţele, o parte măcar a tensiunilor de adînc ale spiritului public ţîşneşte la lumină. Ca atare, alternativele dialogului dintre istorie şi mentalitate se desfac din conul de umbră al trăirilor neconştientizate, începînd să capete o existenţă ideologică.

În primul rînd, după cum am văzut, se înregistrează progresul extraordinar al conceptului de „naţiune", care e înţeles în dubla sa ipostază, de „naţionalitate" şi „popor", şi e asumat ca un factor de propulsie intelectuală, ca un criteriu etic şi un izvor de polarizare a energiei sufleteşti. Acţionînd în sensul transformării istoriei într-o mitologie eroică, a definirii şi a magnificării elementului specific prin limbă şi folclor, a sacralizării noţiunii de „patrie", noua „conştiinţă naţională" descătuşează o serie de valenţe poetice de o mare fertilitate şi oferă unei generaţii cu enorme disponibilităţi necheltuite nu numai un crez înalt şi generos, ci şi o baricadă de luptă politică şi spirituală, situată în însăşi vîltoarea fluxului istoric.

În acelaşi timp, pe un plan paralel şi interferent, se produce declinul luminismului, ca soluţie prioritară a relelor de care

Scanned with OKEN Scanner

suferă țara, și se cristalizează un nou program al redresării, bazat pe inițiativa revoluționară, fie limitînd-o la sfera raporturilor politice — cum ar voi pașoptiștii moldoveni din jurul *Daciei literare*, fie cuprinzînd și sfera raporturilor sociale — cum pretind participanții munteni la complotul lui D. Filipescu. În orice caz, sub o formă sau alta, e clar că simulacrul de liberalizare și ordine constituțională pe care-l instaurează Regulamentul Organic precipită ruptura dintre guvern — apărătorul unor instituții detestate — și tînăra generație intelectuală, nerăbdătoare să alinieze Principatele la standardul european de civilizație. Conflictul acesta, exasperat din cauza lipsei de supape — îndeosebi, a presei libere și a vieții parlamentare — îi împinge pe unii la acțiune conspirativă, pe alții la sublimare și vis, pe toată lumea la contestarea realului în numele unui ideal mai mult sau mai puțin tangibil.

Deceniul al patrulea aduce, de asemenea, o infiltrare incomparabil mai profundă decît în trecut a ideilor, moravurilor, bunurilor culturale franceze, stîrnind fenomene active de mimetism în rîndurile clasei conducătoare, și de-aici în jos, prin snobismul caracteristic epocilor de tranziție rapidă, în cadrul micii boierimi îmburghezite și a birocrației regulamentare.

Călătorii străini care vizitează Principatele între 1830—1840 sînt pur și simplu stupefiați de progresele francofoniei și de rapiditatea cu care e difuzată noutatea pariziană. „Nu există oraș în lume, dincolo de frontierele Franței și Belgiei — spune Bois le Comte — în care limba noastră să fie atît de răspîndită ca la Iași și București". „Un francez e sărbătorit la București ca un prieten, ca un compatriot — observă Thouvenel —, și adesea, într-un salon unde se vorbește de noi, de literatura noastră, de Paris, ajungi să te întrebi dacă e posibil ca Țara Românească să fie despărțită de Franța prin atîtea țări în care moravurile și ideile noastre se bucură de o influență cu mult mai slabă". Raoul Perrin constată că boierii români, care n-au nici un sentiment omenesc pentru robii lor țigani, țin enorm la francezi, considerîndu-i drept „rezumatul cel mai complet al civilizației". Sagacele Saint Marc Girardin e frapat de aceeași extraordinară facilitate a acordării la modul de viață francez, nu fără a remarca însă cît de departe rămînea în fond clasa nobilă din Principate de substanța adevăratei civilizații : „Nu se știe destul de bine că la 700 leghe de noi există două orașe în care limba franceză e vorbită ca la Bruxelles și, aș îndrăzni

să susţin, chiar mai bine decît la Bruxelles. E cu neputinţă ca undeva să fie însuşite mai mult exteriorul şi formele societăţii noastre franceze şi mai puţin principiile şi spiritul ei."

Cum era însă şi firesc pentru un organism naţional robust, bine individualizat, în plină exuberanţă a afirmării de sine, valul invaziei franceze trebuia să stîrnească inevitabil o reacţie de ostilitate. La 1837, profesorul Ion Maiorescu din Craiova, tatăl criticului, lansează, printr-un articol publicat în *Foaia literară* din Braşov, o mînioasă diatribă împotriva direcţiei false a culturii române, caracterizată drept „mască fără creieri", formulă frapantă, care anticipă, după cum just a observat Adrian Marino, celebra „formă fără fond" a fiului. Pe bietul român — scrie cu năduf I. Maiorescu — „se silesc să-l subţie, să-l îmbrace cu hanie nouă după civilizaţia Europei, pînă într-atîta îl cutropesc de petece streine, încît nu se mai cunoaşte în el originalitatea". Situaţia e descrisă în termeni prăpăstioşi, iar printre rînduri răzbate intransigenţa şi austeritatea cărturarului descins din matca Şcolii ardelene, dar şi teama, de obîrşie recentă, infiltrată prin canalul austro-habsburgic, a oricăror forme de ideologie radicală : „Un materialism gros s-a lăsat ca un nor greu pe ţara românească. De unde ? din Galia (Franţa). O beletristică lunecoasă amăgeşte mai pe toţi. De unde ? din Galia. O judecată stricată, un gust primejdios, o silinţă opintită numai pe lucrul din afară, un lux grozav dărăpănător. De unde ? din materialismul franţuzesc. O uşurătate, o nestatornicie, o procopsinţă superficială. De unde ? din beletristica franţuzească."

Cine sînt aceşti indefiniţi indivizi care „se" silesc să dărapene cursul organic al lucrurilor, care ignoră „ceea ce trebuie românului" şi-i dau „aceea ce-l strică"? I. Maiorescu nu-i numeşte, era şi inutil s-o facă ; împricinaţii au sărit ca arşi, demascîndu-se prin indignarea ripostei : ei sînt agenţii culturalizării din deceniul al patrulea, profesorii şcolilor naţionale, traducătorii şi autorii de compilaţii, în frunte cu marele pontifice, cu Heliade. Lui Maiorescu îi răspund, pe rînd, N. Rucăreanu, Simion Marcovici, Heliade însuşi ; întreg corpul didactic de la Sf. Sava se desolidarizează de el şi cere, printr-o petiţie adresată Eforiei, luarea de măsuri. Suspendat din învăţămînt şi ameninţat cu destituirea, I. Maiorescu e obligat să se retracteze.

Scanned with OKEN Scanner

Dar, ca orice reparație de acest fel, auto-dezavuarea nu înlătură cele spuse și nici nu schimbă caracterul obiectiv al faptelor denunțate. În sensul său adînc și nu în exagerările stilului sau în răbufnirile de om acrit, ce se insinuează printre rînduri, articolul lui Maiorescu e un semn, o manifestare revelatorie a unei nervozități care începea să stăpînească spiritele. În adevăr, doi-trei ani după nefericitul incident de la 1837, constatăm că obiecțiile ridicate de profesorul ardelean sînt reluate, desigur însă în alte contexte. În primul rînd, simptomatică e conversiunea lui Heliade. De pe la 1839—1840, nou recrut al purismului lingvistic, sub ipostaza sa italienistă, Heliade spumegă împotriva Franței : „Limba franțozească ne-a stricat limba, capetele, obiceiurile, religia... Mare pagubă aduce această limbă și duhului, și inimii, și limbii românești, căci nici într-o limbă nu s-au scris atîtea cărți desfrînătoare și aprinzătoare de duhul și inima Omului... Să ferească Dumnezeu și pe biata țara noastră de a se înmulți într-însa românii franțoziți ! căci atunci nu vom avea revoluții, ci rebelii, tîlhării, înjungheri, biserici răsturnate.“ [91]

De problema, majoră pentru cultura română, a raportului ei cu modelele străine, se ciocnește, după cum se știe, și echipa *Daciei literare*. Rezolvarea dată acestei chestiuni spinoase constituie însuși sîmburele ideologic al liniei promovate la *Dacia*, considerată a ilustra ceea ce în istoriografia literară românească se numește uzual „curentul național popular“. Kogălniceanu și prietenii săi sintetizează, cu o ascuțită viziune critică, tendințele contradictorii ce se înfruntau în viața intelectuală, enunțînd un concept de „naționalism democratic“ corespunzător pe deplin momentului spiritual de la 1840. Cu un tact care-i lipsise profesorului ardelean, ei menajează pe conducătorii mișcării culturale de pînă atunci ; mai ales însă, grație formației liberale și noii conștiințe a istoricității, ei înțeleg pericolele unei atitudini pur negative, de contracarare xenofobă a tendințelor de aliniere la standardul civilizației apusene. Dornici să păstreze tradiția și, în același timp, să nu refuze modernizarea, ei formulează o politică a „asimilării selective“, evaluînd lucid raportul dintre local și universal. Dar toate acestea vor fi îndeosebi opera anilor de *după* 1840. [92]

Deocamdată, rămînînd la ce se petrece pînă la 1840, să remarcăm încă marile prefaceri survenite în felul de a fi al literaturii și în funcția pe care ea o îndeplinește în societate.

Înfiinţarea presei şi ivirea încă timidă a circuitului autor-operă-public, care înlătură treptat recursul la mecenat şi solicită un flux în continuă creştere a producţiei literare — satisfăcut în condiţiile date prin multiplicarea traducerilor —, joacă un rol însemnat în afirmarea beletristicei, înviorarea tiparului şi, în genere, în procesul de formare a limbii literare. Literatura încetează de a mai fi confidenţială şi marginală, ea rîvneşte la rolul de mesager al aspiraţiilor colective. Scriitorii, mai exact diletanţii care-şi exersează condeiul, capătă sentimentul unei răspunderi, devin, cu voie sau fără, părtaşii şi exponenţii elanurilor de înnoire.

Convergenţa acestor tendinţe şi stări de spirit, a luminismului ce declină şi a naţionalismului ce se impune, a imitării Apusului şi a scoaterii la iveală a tradiţiilor, a conştiinţei istorice şi a integrării europene, a realului care dezamăgeşte şi a idealului care exaltă — convergenţa acestor idei, opţiuni şi impulsuri spontane, uneori labilă, alteori incapabilă să dea o structură elementelor disparate ce o compun, dar totdeauna caracterizată de un indice afectiv ridicat — e însuşi romantismul. Ceea ce se conturează acum nu mai e o atitudine sufletească fugară, o manifestare izolată şi incidentală a unui individ sensibil, ci o reacţie colectivă şi specifică a unui grup de intelectuali, afini nu numai prin ceea ce gîndesc şi simt, ci şi prin „modelul" care-i călăuzeşte în comunicarea ideilor, în expresia sentimentelor, în gusturi şi-n comportament. E un romantism ce fermentează la suprafaţa vieţii publice, desfăcut din adiacenţele lui obscure şi indefinite, limpezit deja după o lungă gestaţie, acţionînd sub forma unui „curent", care pune stăpînire pe istoriografie, pe lingvistică, pe pictură şi-şi instaurează, sub forme specifice, preponderenţa în domeniul literar. Ne rămîne acum să adîncim aspectele acestui proces de emergenţă la nivelul literaturii, examinîndu-l în contextul global al creaţiei culturale din deceniul al patrulea.

„ARDEREA ETAPELOR" ŞI „AMESTECUL VÎRSTELOR" LITERARE

Care e data de naştere a literaturii romantice sau — cu alte cuvinte — începînd de cînd ivirea fenomenelor romantice încetează de a mai fi o excepţie şi devine o regulă ? Teoretic,

Scanned with OKEN Scanner

răspunsul nu e greu de dat: din momentul în care se înmulțește considerabil numărul operelor structurate în sens romantic, iar sistemul dominant de „norme" — ca să utilizăm limbajul convențional al lui René Wellek —, de tip neo-clasic, e înlocuit de un nou sistem de norme, anti-clasic sau a-clasic, care renovează principiile esteticii literare și subordonează creația altor țeluri.

Din punct de vedere practic, identificarea momentului de „salt calitativ" nu e totdeauna lesne de făcut, pentru că realitatea nu ni-l oferă decît arareori sub o ipostază perfect clară și coerentă. De fapt, numai în Franța afirmarea puternică a romantismului a coincis cu lansarea unui manifest-program, prin care obiectivele noului crez erau enunțate în mod explicit, în scopul delimitării polemice de vechile tendințe și a cîștigării de prozeliți. În Anglia, adepții școlii lakiste și succesorii lor nu numai că nu și-au sistematizat ideile într-un document program, dar nici nu și-au atribuit denumirea de „romantici", socotind-o, cum îi mărturisea Byron lui Goethe, o determinare pur continentală. [93]

Tot așa, la noi, romantismul nu-și anunță intrarea în scenă printr-o declarație de principii, care să ne permită să-i datăm nașterea și, în funcție de reacțiile suscitate, să-i clasificăm pe literații contemporani în prieteni și adversari. El pare mai degrabă să se insinueze decît să forțeze ușile și, pînă la 1840, nu e asumat de nimeni ca identitate artistică. E astfel caracteristic că M. Kogălniceanu nu simte nevoia nici în 1837, nici în 1839, cînd întreprinde detaliate treceri în revistă ale mișcării culturale din Principate, destinate străinătății, să întrebuințeze vreodată apelativul „romantic". El vorbește de poeziile „suave" ale lui Tăutu, de stilul „entusiast, picant, fecund, viu, poetic" al lui Negruzzi, de tonul cînd „satiric și mușcător", cînd „dulce și naiv" al lui Alecsandrescu, de „capodopera" lui Heliade *Serafimul și heruvimul*, însă evită să pună punctul pe i și să-i încadreze pe diverșii scriitori după afinitățile lor de familie estetică. Aceeași reticență (sau poate neînțelegere), la *Dacia literară*. În ciuda caracterului romantic al programului celebrei publicații de la 1840 (originalitate, naționalism, istorism, „adevăr" etc.), termenul „romantic" ca atare nu e utilizat ca semn distinctiv sau măcar ca o opțiune literară plauzibilă de nici unul dintre redactori. La fel, nici Heliade, care se slujește

Scanned with OKEN Scanner

de el, cînd şi cînd, în deceniul al patrulea, nu-l aplică scriitorilor noştri.

Acest mod sfios şi discret de a coborî în arenă nu e lipsit de consecinţe. Dacă pretutindeni romantismul există încă înainte de a-şi face cunoscută existenţa, el se transformă, din clipa în care îşi conştientizează manifestarea, dintr-o mişcare în stare de dispersiune şi disponibilitate, într-o „şcoală", cu articole de crez, cu magiştrii ce-i fixează strategia şi doctori însărcinaţi să vegheze la puritatea doctrinei. Cei ce-l îmbrăţişează capătă statutul de discipoli. Ei devin, fără să vrea, datorită coerciţiei exercitate de instituţionalizarea „modelului", mai „romantici" decît ar fi avut intenţia sau decît le comandă afinităţile sufleteşti. Cîtă vreme oamenii îşi închipuiau noua estetică în funcţie de curiozităţile, interesele şi opiniile proprii, aceasta rămăsese fluidă şi „deschisă", promiţînd fiecăruia ceea ce el însuşi proiecta într-însa. De îndată ce noua directivă se conceptualizează, structurînd într-un sistem rigid adulmecările, intuiţiile şi tendinţele vagi ale perioadei de gestaţie şi indiviziune, cîmpul opţiunilor se precizează, liniile de despărţire între ceea ce este şi ceea ce nu este romantic se îngroaşă, actul creator capătă sensul unei fidelităţi sau al unei erezii. Procesul care are loc e reversibil, el creşte, ca un aluat, din propria-i substanţă : conştiinţa diferenţei împinge la delimitare, iar delimitarea, cu cît mai brutală şi mai tranşantă, cu atît conduce la o mai apăsată expresie de sine, la o mai intensă accentuare a elementului specific.

Reiese că un romantism care se teme sau nu poate să-şi definească prezenţa în cîmpul ideologiei literare întîrzie să se vertebreze, menţine creaţia într-un climat de confuzie şi instabilitate, oscilează dincolo şi dincoace de aşa-zisele „norme". Dacă riscul manifestului-program de tip prefaţa la *Cromwell* e că transformă gestul eliberator într-o rutină şi noutatea în procedeu, în schimb, primejdia pătrunderii prin infiltrare lentă e a ştergerii frontierelor, a ivirii de „hibrizi" artistici. Or, tocmai aceasta e situaţia care se produce la noi după 1830 : romantismul *coexistă* adesea cu alte tipuri de modelaj artistic — şi anume cu tipuri neo-clasice, preromantice, realist spontane, fie în contextul mai larg al mişcării literare, fie în cadrul operei aceluiaşi scriitor.

Scanned with OKEN Scanner

De ce ? Ne găsim în faţa unui fenomen caracteristic dezvoltării culturii româneşti moderne, cu care ne-am mai întîlnit, însă într-o fază mai puţin diferenţiată a evoluţiei. Natura sa e complexă şi ar fi o mare eroare să încercăm a-l explica printr-o cauză singulară. În primul rînd, e la mijloc o determinare sociologică de adînc. Revoluţionarea incompletă a structurii feudale, existenţa unui capitalism de tip pre-industrial (comercial şi cămătăresc) şi a unei burghezii slabe, ale cărei funcţii le îndeplineşte, pînă la un punct, mica boierime, contribuie la o anumită estompare a frontierelor de luptă ideologică, la crearea unui climat favorabil tendinţelor spre eclectism, confuziei dintre aspectele strategice şi tactice, discrepanţei dintre fondul convingerilor şi acoperirea lor verbală. [94]

O a doua cauză, de o importanţă considerabilă, fiindcă afectează, ca şi cea dinainte, însăşi structura societăţii noastre în momentul virajului istoric din jurul lui 1830, o constituie ceea ce s-a numit *arderea etapelor*. Într-o formulare simplificată şi schematică, e vorba de conflictul dintre două ritmuri de evoluţie : unul — la care obligă încadrarea în lumea modernă, celălalt — pe care-l determină fixitatea relativă a formaţiei intelectuale. În adevăr, caracteristic fazei de recuperare în care intră societatea românească de pe la 1780 înainte, atît de fructuoasă sub raportul progresului cunoştinţelor şi a lărgirii orizontului intelectual, este că asimilirea „noului" nu merge paralel cu eliminarea „vechiului". De aceea, pînă tîrziu, dincolo de mijlocul secolului al XIX-lea, vor dăinui contraste bizare în instituţii, moravuri, îmbrăcăminte etc., suscitînd nu o dată uimirea călătorilor străini.

Pe plan literar, acest decalaj are drept consecinţă *amestecul vîrstelor şi modelelor*. Înainte ca o generaţie să-şi dea măsura, criteriile care ordonează creaţia şi gustul se schimbă, încît ea devine anacronică, fără a fi ieşit fizic din sincronie. Conachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu, reprezentativi pentru poezia deceniului al treilea, apar ca autori „vechi" în deceniul al patrulea, deşi ei fac — cum am văzut — eforturi de modernizare, şi cad totalmente în desuetudine în deceniul al cincilea. Tipărirea în volume a poeziilor lui Iancu Văcărescu, la 1843 şi 1848, şi a lui Conachi, la 1856, trece neobservată, în mijlocul indiferenţei generale. Dar chiar autoritatea lui Heliade

Scanned with OKEN Scanner

și Asachi începe să se știrbească după 1840, pentru a apune cu totul în deceniul al șaselea.

Dacă prelungim ancheta din planul creației în planul recepției, întîmpinăm aceeași suprapunere de „nou" și „vechi". Încă din vremea fanarioților am constatat existența unui public boieresc și cărturăresc, amator de romane și gazete franțuzești, dar știm că după 1821, se afirmă și un public modest, de mică burghezie periferică, aflat de-abia în stadiul alfabetizării culturale, căruia i se adresează Anton Pann și literatura de colportaj. Cel dintîi e europenizat și gata să întîmpine inovația romantică, cel de-al doilea încă înfeudat tradiției și Orientului, nu atît ostil formelor noi ale artei, cît opac. Procesul de modernizare avansează desigur, dar, cel puțin pînă pe la 1859, mai repede „sus" decît „jos", căci numai „sus" există posibilitatea contactelor cu Apusul prin școală, cărți, voiaje, numai „sus" — voința de emulare și mijloacele de a pune efectiv în concordanță stilul personal cu stilul epocii. Or, cîtă vreme în mediul mărunt citadin continuă să fie agreate literatura apoftegmatică și parenetică, romanele de aventuri cu finaluri edifiante și florilegiile de povestiri tîlcuite, nu e de mirare că o propensiune spre un clasicism de factură folclorică, bazat pe eroi prototipici, întîmplări stilizate, scheme morale străvechi se menține, într-un fel sau altul, la suprafața vieții literare. Aceeași semnificație o are, de altfel, concomitența traducerilor din marii romantici — Lamartine, Byron, Hugo, Pușkin —, care formează titlul de glorie al deceniului al patrulea, și traducerile, destul de abundente, din Florian, Marmontel, Gessner, depășite de gustul intelectual, dar căutate (și de aceea, propuse) gustului popular. [95]

Coexistența romantismului cu elemente de altă structură artistică se explică și prin stadiul de incipiență al mișcării literare din jurul lui 1830, dominată de imperative utilitare și naționale. Punerea la punct a instrumentului lingvistic, configurarea genurilor, experimentarea creației de tip beletristic absorbeau toate energiile. Problema era să se scrie — importa mai puțin în ce manieră — abordînd tematica zilei, lărgind frontierele expresivității, dînd ocazie energiilor somnolente să iasă la iveală, ilustrînd potențialul spiritual românesc în fața lumii.

Pe de altă parte, pentru o cultură tînără, care trebuia să refacă în puțină vreme itinerarul spiritual al omenirii, consu-

Scanned with OKEN Scanner

mînd „succesiunea" curentelor şi stilurilor ca „simultaneitate", atitudinea „deschisă" faţă de valorile omologate la bursa internaţională a culturii, indiferent de apartenenţa lor de principiu estetic, constituia o necesitate imperioasă. Asachi exprima probabil o opinie comună „îndrumătorilor" scriind, în 1839, că „omul literat", înzestrat cu simţul frumosului şi iubirea adevărului, „lasă capitelor celor mărginite osteneala cea în zadar de a supune la aceeaşi măsură şi formă toate talentele şi toate haractirile". Ridicîndu-se împotriva unei false opoziţii între „les Anciens" et „les Modernes", Asachi declara că „omul literat" preţuieşte şi „armonia poeziilor lui Virgiliu, Tasso, Racine" şi pe Tacit şi pe Montesquieu şi Fénelon. „Pentru el, fieşcare adevăr este o izbîndă şi fieşcare capodoperă, o plăcere."

Antiteza clasic-romantic nu putea avea în asemenea condiţii o valoare euristică. E, de altfel, o întrebare dacă ea era înţeleasă şi altfel decît ca o polemică interesînd doar literatura franceză. G. Oprescu scrie : „Diferenţa pe care o simţim azi între un fel şi altul de literatură atunci ori se vedea mai puţin, ori oamenii nu deveniseră încă conştienţi de ea". Adevărul e că „diferenţa între un fel sau altul de literatură", chiar de-ar fi fost clară pentru scriitorii dintre 1830—1840 — şi sînt destule indicii în acest sens —, nu răspundea întru nimic realităţilor noastre. Or, pentru un Heliade sau Kogălniceanu, un Alecsandrescu sau Negruzzi, oameni profund ataşaţi ideii de regenerare naţională, cu o înaltă răspundere a misiunii lor de deschizători de drumuri, a importa o controversă fără aderenţe la problematica scrisului autohton însemna un nonsens. Realitatea locală nu era coaptă pentru dezbateri estetice. Această situaţie nu ne singularizează în Europa. După opinia lui Paul Van Tieghem, romantismul estic şi sud-estic (poate doar cu excepţia Poloniei) acordă în genere puţină atenţie teoriilor şi disputelor literare. „Dacă o revoluţie are loc, ea e vădită mai degrabă în opere decît în ideile critice. Adesea romantismul e aici mai puţin literar decît în Apus, preocupat în mai mare măsură de acţiunea morală şi mai ales politică."

În altă ordine de idei, e limpede că la noi, ca şi în Italia, în Germania, mai peste tot în răsăritul şi sud-estul Europei, clasicismul nu a ajuns să sufoce creaţia şi nimeni n-a suferit pe de urma despotismului regulilor. După cum observă cu dreptate Ernst Robert Curtius, „singura literatură şi istorie

Scanned with OKEN Scanner

literară modernă în care aceste opoziţii sînt conservate rigid, ca şi cum ar fi vorba de entităţi metafizice, este cea franceză". În Germania — scrie acelaşi Curtius —, „romantismul şi clasicismul trăiesc în acelaşi timp şi în parte în acelaşi loc. Romantismul de la Jena de pe la 1798 este oglindirea, receptarea şi în parte şi critica clasicismului de la Weimar, datînd din 1795." În Italia, organul romanticilor se numeşte „Conciliatore", iar scopul său e, în fapt, de a uni anticul cu modernul ; ceea ce se respinge e imitaţia, nu studiul clasicilor. Literaturile de formaţie recentă, care se constituie sau se reconstituie la începutul secolului al XIX-lea, fără a fi trecut printr-o veritabilă perioadă clasică, adoptă romantismul cu atît mai lesne, cu cît acesta corespunde primei lor ecloziuni. „Dar — observă Paul Van Tieghem — ele îi asociază elemente clasice încă neasimilate. Pe de altă parte, întrucît romantismul continuă să fie în plină vigoare spre mijlocul secolului, el se combină atunci cu tendinţe noi, astfel că arta clasică, romantică, realistă sau chiar parnasiană se amestecă, în loc să se succeadă." Printre literaturile care, după comparatistul francez, ilustrează această stare de lucruri, pe lîngă cea catalană, cehă, iugoslavă şi, în genere, cele hispano-americane, se numără şi literatura română. Iată de ce e contraindicat a aplica mişcării romantice de la noi şi din multe alte ţări o schemă dedusă din experienţa atît de specială şi de specioasă a Franţei. [97]

Nefiind stînjeniţi de tradiţia unui clasicism rigid şi nefiind împregnaţi de respectul sacru pentru normele pe care le edictase, scriitorii noştri îl judecă fără „parti-pris". Ei refuză desigur anacreontismul, care le aminteşte de epoca fanariotă şi exemplifică o artă aristocratică, ruptă de frămîntările obşteşti, dar cultivă fabula şi epistola, genuri prin excelenţă clasice, iar în teatru se îndrumă în chip firesc spre comedia de inspiraţie molière-ească. Mai mult. Deşi romantismul le satisface valenţele interioare, constituind stadiul final al unei lungi evoluţii, nu o simplă exhibiţie mimetică de circumstanţă, ei topesc în expresia noului lirism o anumită doză (variabilă după temperamentul şi aptitudinile fiecăruia) de raţionalism, discursivitate şi stilizare ornamentală. Reflexul acesta clasicizant e tot atît de spontan şi de irezistibil ca şi elanul marilor zboruri romantice. Multe opere ale deceniului al patrulea îl implică fără ca autorii să se simtă culpabili sau să nutrească un simţămînt de jenă. La noi, romantismul nu vine prin revo-

Scanned with OKEN Scanner

luţie, ci prin accelerarea evoluţiei. Adevăratul său duşman nu e clasicismul, ci inerţia.

Faptul că Heliade se ocupă de popularizarea unor noţiuni de teorie clasică — de altfel, după cum vom vedea, într-un mod destul de echivoc — şi că unul sau altul dintre „îndrumători" pare a face din „corectitudine" (în stil, limbă, păstrarea cuviinţei etc.) secretul performanţei literare, nu constituie reacţii împotriva romantismului, ci acţiuni de iniţiere a unui public total impreparat, căruia trebuia să i se împărtăşească abecedarul scrisului artistic. Iar cînd Matei Millo, în sceneta *Poetul romantic* (1835), persiflează „geniul pletos", cu „barba-n furculiţe", de tipul lui Galantescu, el nu atacă romantismul, ci emfaza romantică, după cum în persoana retrogradului Stan nu-i batjocoreşte pe reprezentanţii tradiţiei, ci pe cei care o împing la absurd, prin exces de zel. Manifestările antiromantice nu sînt expresia unui clasicism militant, ci a unui bunsimţ scandalizat de apariţii caricaturale. [98]

E de luat în consideraţie, în schimb, ipoteza unei reticenţe de ordin politic. Faptul că, după 1830, romantismul francez abandonează meditaţia solipsistă şi atitudinea elegiac-contemplativă, angajîndu-se în lupta socială şi cochetînd tot mai insistent cu ideea de revoluţie, era de natură să asmută împotriva adepţilor noii şcoli furia elementelor conservative. E de aceea posibil ca pînă la 1848 scriitorii noştri să fi evitat pur şi simplu să-şi atribuie denumirea de „romantic", spre a nu da loc la suspiciuni şi a nu-şi complica munca, şi aşa supusă ingerinţelor şi şicanelor cîrmuirii. În acest sens, nu e inutil de amintit că prima caracterizare a scriitorilor deceniului al patrulea drept „romantici" e din 1839 şi vine din partea lui F. Colson, colaboratorul intim al lui I. Cîmpineanu, ca atare personaj dubios în ochii guvernului. E adevărat că aprecierea lui Colson nu e dintre cele mai măgulitoare. Literatura din Ţara Românească, după tînărul şi fugosul liberal francez, nu păcătuieşte prin originalitate. „Uşoară, senzuală şi cîteodată sceptică, ea e reflectarea operelor lui Byron sau Voltaire, a *Nopţilor* lui Young, a dramelor lui Victor Hugo. Maniera şi forma sînt imitate, inspiraţia le lipseşte celor mai mulţi tineri scriitori. Ei dau chiar o falsă îndrumare ideilor româneşti, adoptînd viciile şcolii romantice." Indiferent de exactitatea sau inexactitatea alegaţiilor lui Colson, e cert că ele nu serveau

Scanned with OKEN Scanner

interesele noii literaturi, în plină elucidare a unui profil specific. [99]

Fiindcă nu întîmpină rezistență pe plan estetic și fiindcă e probabil suspectat ca purtător de ideologie subversivă, romantismul nu se conceptualizează nici după ce exponenții săi devin conștienți de ceea ce reprezintă. El nu trebuie să cucerească terenul prin luptă, impactul său e difuz și se desfășoară în durată. Dezlegat de obligația de a da contur unor aspirații fluide și unor aserțiuni insuficient de limpezi, el rămîne protoplasmatic, cu frontiere permeabile, „deschis", capabil să intre în tot felul de „coexistențe" neașteptate.

„LITERARIZAREA LITERATURII" ȘI PREPONDERENȚA ROMANTICĂ

Dacă, după cum am văzut, fenomenul *coexistenței* diverselor tipuri de modelaj artistic e suscitat în deceniul al patrulea de atîția factori de natură socială, ideologică, psihologică, politică, nu trebuie pierdut totuși din vedere că ceea ce caracterizează peisajul literar al vremii este preponderența tot mai hotărîtă a romantismului. Prin numărul de scriitori pe care-i grupează, prin cuprinderea a aproape întregului front literar sub incidența acelorași opțiuni majore, prin particularitățile esențiale ale operelor produse, el capătă statutul de „curent". Și în deceniul al patrulea este singurul „curent" activ, prolific, în stare să fertilizeze inspirația și să smulgă talentele din apatie. De existența autonomă a „preromantismului" nu mai poate fi vorba ; cît despre „clasicism", el subzistă desigur — cum am arătat —, dar nu în calitate de „curent", ci sub formă de „modalități" sau „genuri", așadar ca tip de stilizare artistică, nu ca viziune existențială. [100]

Spre deosebire de balansarea de pînă la 1830 între elanurile de împrospătare a inspirației și inhibițiile de natură morală și expresivă, de acea caracteristică împregnare preromantică a neo-clasicismului, contextul literar este acum din ce în ce mai imperativ colorat de romantism. Atmosfera intelectuală îl propulsează din toate părțile : descoperirea „istoristă" a istoriei, criza luminismului, instituționalizarea culturii — totul împinge spre o nouă viziune a actului creator, determinat prin înscrierea în temporal și în concret, prin explorarea

Scanned with OKEN Scanner

cosmosului și a interiorității, prin desfacerea puterilor ferecate ale imaginației și sensibilității.

Un factor important pe acest drum, de natură intrinsecă, întrucît acționează în cadrul domeniului propriu-zis literar, pe care e acum momentul să-l punem în valoare, rezidă în procesul de profesionalizare a scrisului. Anume, din categoria largă de „autor" tinde să se desfacă o categorie mai îngustă, dar specifică, aceea de „scriitor", iar din aria enormă și difuză a literaturii înțeleasă medieval, ca totalitate a ceea ce se scrie (deci lingvistică, politică, etică, istoriografie etc.), se separă domeniul beletristicii.

Noul concept de literatură nu diminuează cu nimic responsabilitatea autorului față de națiune și față de concetățenii săi, pe care are datoria să-i instruiască și să-i moralizeze. Dar dacă obligația de a servi e tot atît de absolută ca și înainte, ba chiar tinde să fie sacralizată, datorită misticismului național, care se inoculează în toate comportamentele și atitudinile, definiția acestei obligații capătă un caracter mai larg : „util" e nu numai ceea ce e în legătură directă cu emanciparea politică și reforma morală, ci și ceea ce contribuie la dezvoltarea gustului, multiplicarea trebuințelor spirituale, deschiderea de ferestre și aruncarea de punți spre orizonturile necuprinse ale gîndirii și sensibilității. [101]

Pe de altă parte, însești cerințele publicului neboieresc, puțin cultivat, determină o „literarizare" a predicii morale și a discursului de idei : sfaturile sarbede nu convîng pe nimeni, în schimb, virtutea ilustrată printr-o povestire înduioșează și atrage. Beletristica apare ca un mijloc adecvat de a rentabiliza opera educativă. Dar se înțelege că ea ajunge în cele din urmă un alibi. Căci cine vrea să transmită lecții prin intermediul artei sfîrșește prin a face artă pur și simplu, cu sau fără pedagogie. O dată deschis ficțiunii drum, aceasta nu mai poate fi controlată. Dar despre sensul în care acționează gustul noului public vom reveni.

O altă consecință a procesului de „literarizare" a literaturii o constituie atenția acordată, în genere, problemelor de formă și, în mod special, celor de limbă. Autorul diletant era liber să scrie după bunul său plac, scriitorul meseriaș e dator să-și supravegheze condeiul și să-și epureze expresia, să tindă spre o permanentă auto-depășire, să studieze experiența „confraților" celebri și să învețe din propriile eșecuri.

Scanned with OKEN Scanner

El are nevoie să-şi însuşească tehnica artei cuvîntului, să fie iniţiat în tainele scrisului — ceea ce şi explică interesul viu pentru prozodie şi teoria literară, concretizat prin apariţia *Grammaticei poeziei* de Heliade (1831) şi a *Cursului de retorică* (1834) de Simion Marcovici, două cărţi surprinzătoare, la prima vedere, într-o literatură ce nu-şi avea încă statornicite genurile şi nu poseda decît rare „modele". Cum e şi de aşteptat, scriitorul care se serveşte de condei ca de un instrument al autoexprimării e împins să acorde o importanţă prioritară problemelor limbii, întrucît devine conştient că randamentul muncii sale atîrnă de îmbogăţirea vocabularului, modernizarea sintaxei, definitivarea ierarhiei uzurilor. Pe de altă parte, exerciţiul zilnic al creaţiei, prin exigenţele inerente configurării materiei imaginare în structuri, pune în lumină disjuncţia dintre „temă" şi „tratare", abătînd astfel atenţia de la „subiect" la „modalitatea" realizării. Consecinţa este că atitudinea de indiferenţă pentru expresie face loc unei conduite artizanale, care presupune conştientizarea procedeelor şi proiectarea obiectului sub latură estetică. În acelaşi timp, drumul acesta de la *ce* spre *cum* legitimează percepţia critică, apoi şi critica propriu-zisă, în înţelesul de gen literar.

Primul critic, apt prin elasticitate spirituală să nu confunde existenţa empirică a literaturii cu manifestarea unei noţiuni dogmatice de frumos, care îşi dă perfect seama de necesitatea imperioasă a clasării valorilor, este desigur Heliade. Dar în analiza feroce a poeziilor lui Alecsandrescu, el îşi pune talentul critic în slujba vindicaţiunii. Încît, meritul de a înălţa critica la rangul de îndeletnicire indispensabilă în edificarea culturii şi de a-i fixa condiţiile minimale de desfăşurare îi revine lui Kogălniceanu. Cuvintele lui relevă trecerea literaturii de la stadiul existenţei „în sine" la stadiul existenţei „pentru sine" :

„...înainte de zece ani, cînd era ruşine de a lua condeiul în mînă spre a compune ceva româneşte, critica ar fi fost cu totul de prisos şi nepriincioasă literaturii născînde. Astăzi s-au schimbat lucrurile : care n-are mania de a fi autor ? Însuşi tinerii de pe laviţele şcoalelor au pretenţii de a publica scrierilor lor, pînă şi tractaturi de filozofie. Ei bine, într-o asemenea epohă, cînd se publică atîtea cărţi, afară de bune, nu este neapărată nevoie ca o critică nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pe toate şi ca într-un ciur să le vînture ; lăudînd

Scanned with OKEN Scanner

cele bune și aruncînd în noianul uitării pre cele rele ; și una și alta, după principiile sale și fără a lua samă la persoana și starea autorilor ?“ [102]

Așadar, înmulțirea scrierilor, înviorarea mișcării literare, emulația de a publica — pe care Heliade o batjocorește ca manie a „autorlîcului“ — conduc în mod necesar la competiția valorilor și fundamentează actul critic. În felul acesta devine evident că literatura nu e doar „mesaj“, ci și „miraj“, nu e doar „ideologie“, ci și „artă“ (sau chiar, în primul rînd „artă“).

Ivirea noului concept de „literatură“ și existența „scriitorului“, angajat pe drumul profesionalizării, cu toate că nu-și cîștigă încă pîinea din produsul condeiului, modifică profund condiția creației și pune într-un fel nou problema opțiunilor estetice. Desigur că pentru proaspătul beletrist român, pe jumătate sau pe trei sferturi amator, cu o cultură literară de obicei făcută pe apucate, conceptualizarea diverselor modalități plauzibile de artă nu era posibilă decît într-un chip superficial.

Dar esențial nu e ce opinie își fac oamenii despre lucruri, ci cum acționează. Or, chiar și fără o deplină clarificare asupra drumurilor noii poezii, chiar și fără a înțelege pînă la capăt rostul polemicii clasic-romantic, fapt e că noii veniți în arena literară, îndeosebi cei ce debutează spre sfîrșitul deceniului al patrulea, produc romantic în mod spontan, prin determinarea formației și convergența diverșilor factori impulsivi din mediul ambiant. Importanța „literarizării“ e că ea „modelează“ această tendință naturală, că îi oferă posibilitatea și șansa de a se instituționaliza.

Ca „scriitori“, deci ca fabricanți (deocamdată intermitenți și pe jumătate amatori) de beletristică, tinerii autori sînt împinși să ia act și să se confrunte cu experimentele artistice cele mai noi, să studieze eficacitatea tehnicilor și a procedeelor cărora adeziunea publicului și consimțămîntul criticii Apusului le acordă cauțiunea. Or, între 1830—1840, în literatura franceză, singura cunoscută efectiv scriitorilor din Principate, romantismul oferă atît simplilor cititori, cît și rafinaților, imaginea cea mai adecvată și cea mai expresivă a artei prezentului. Ca și locomotiva lui Stephenson, moda vestimentară sau instituțiile politice reprezentative, literatura romantică pare o treaptă de civilizație, pe care o națiune plină de ambiții, în plin

Scanned with OKEN Scanner

proces de emancipare materială şi morală, n-o poate evita şi n-are nici un interes s-o evite.

Între 1830—1840, cînd se află la studii la Paris, V. Alecsandri, I. Ghica, fraţii Golescu şi vărul lor Al. G. Golescu, D. Brătianu, N. Creţulescu, Theodor Diamant, Sc. Vîrnav, Alecu Mavrocordat, cînd Kogălniceanu e la Luneville, apoi la Berlin, Alecu Russo lîngă Geneva, iar în ţară cărţile franceze invadează bibliotecile boiereşti şi cabinetele de lectură, opere de răsunet şi capodopere se succed într-un ritm impresionant:

1830 — Hugo, *Hernani*; Stendhal, *Le Rouge et le Noir*; Musset, *Contes d'Espagne et d'Italie*; Auguste Comte, *Philosophie positive* (publicarea continuă pînă în 1842).

1831 — Al. Dumas—Père, *Antony*; Hugo, *Notre Dame de Paris* şi *Les feuilles d'automne*; Michelet, *Histoire romaine*.

1833 — Balzac, *Eugènie Grandet*.

1834 — Lamennais, *Paroles d'un croyant*; Musset, *On ne badine pas avec l'amour*; Balzac, *Le père Goriot*; Sainte-Beuve, *Volupté*.

1835 — Vigny, *Chatterton* şi *Servitude et grandeur militaire*; Pierre Leroux, *De l'égalité*; Musset: *Les nuits* (continuă pînă în 1837 şi *Lorenzaccio*; Balzac, *Le lys dans la vallée*.

1836 — Lamartine, *Jocelyn*.

1837 — Lamennais, *Le Livre du peuple*.

1838 — Hugo, *Ruy-Blas*.

1839 — Stendhal, *La Chartreuse de Parme*.

1840 — Hugo, *Rayons et ombres*, Thierry, *Récits des temps mérovingiens*; Proudhon, *La Propriété*; Mérimée, *Colomba*.

În aceeaşi perioadă, în 1830, apare sub titlul *Poésies allemandes* o culegere din Klopstock, Goethe, Schiller, Bürger, în versiunea lui Gérard de Nérval, se sfîrşeşte traducerea de *Oeuvres complètes* ale lui Walter Scott (trad. Defaucompret în 38 volume), iar în 1833, a celor 20 de volume de *Contes fantastiques* de Hoffmann (trad Loève-Veimars), apar două noi traduceri complete din Shakespeare (în afară de cea a lui Le Tourneur revăzută de Guizot, din 1821) şi două noi traduceri din Byron (în afară de cea a lui Amédée Pichot).[103]

Se vede, aşadar, că romantismul genuin al oamenilor de cultură dintre 1830—1840, stadiu final al unui proces de lentă maturare a structurilor mentale autohtone, întîlneşte „modelul" literar romantic, în plină vitalitate şi putere de fertilizare (de fapt, în momentul culminant al iradierii sale, moment ce

Scanned with OKEN Scanner

va fi urmat, nu peste mult, în Franța, de o degringoladă brutală). Această coincidență dintre ceea ce oamenii vor și ceea ce li se oferă explică însușirea extrem de rapidă a procedeelor și a convențiilor romantice de stil. „Moda" care impune „imitația" lucrează în același sens cu afinitățile care comandă „receptarea" creatoare. [104]

Rezistențele de natură ideologică sînt neînsemnate : știm că la noi clasicismul nu s-a încorporat într-o doctrină, nu a dat capodopere (exceptînd *Țiganiada,* din păcate însă ignorată de pașoptiști), nici nu a fost inculcat de învățămînt în straturile adînci ale personalității. Nu ignorăm desigur că scriitorii debutanți în deceniul al patrulea învățaseră la Sava după Retorici ale secolului al XVIII-lea, că se familiarizaseră în oarecare măsură, grație dascălilor particulari sau pensioanelor lui Vaillant și Cuénim, cu clasicii marelui secol, cu *Télémaque,* cu Montesquieu *(Grandeur et décadence des Romains),* cu Voltaire, cu alți reprezentanți ai raționalismului luminilor. Dar presupunînd că s-ar fi inițiat în literaturile clasice, vechi și noi, de zece ori mai mult decît a fost cazul, faptul acesta le-ar fi anulat oare destinul romantic ? Oare există vreun singur mare scriitor romantic care să nu fi început prin studiul clasicilor ? Și dacă vastele cunoștințe în materie ale unui Lamartine sau Hugo nu i-au împiedicat să caute noi drumuri în artă, cu atît mai puțin putea constitui o frînă instrucția lacunară și superficială a autorilor noștri. (E simptomatic că la 1830 Heliade afirma senin că Iancu Văcărescu a tradus *Britannicus* de Rousseau [!] și tot el va mărturisi cîndva, într-un moment de galofobie furibundă, la 1840, că se deprinsese cu limba franceză citind o carte de colportaj, pe Faublas, „și poate aceasta va fi pricina de nici n-am prea învățat așa bine franțuzește."). [105]

Singurul scriitor al perioadei cercetate care a avut șansa nu doar să-i citească pe clasici, ci să se formeze într-un mediu clasic, este Asachi, și știm că pe el amprenta Romei prerisorgimentale îl marchează întreaga viață. Dar Asachi aparține, în termeni de referință europeană, secolului al XVIII-lea, care sfîrșește la noi în 1821, an în care împlinea 33 de ani. Trebuie apoi avut în vedere că în luminoasa perioadă a tinereții romane el a fost mai mult pictor decît poet. Iar în artele plastice, datorită ponderii superioare a tehnicii în procesul creator, influența școlii lasă urme mai adînci decît în literatură. Faptul

Scanned with OKEN Scanner

că un pictor ca G. Tatarescu, din a doua generație pașoptistă (născut în 1820), manifestă în întreaga sa operă — și în contrast cu epoca — puternice trăsături clasicizante, se explică prin aceea că studiase la München, una din cele cîteva citadele solide ale academismului în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În literatură, optica „profesorilor" se transmite în mult mai mică măsură „școlarilor". E drept că dintre elevii maeștrilor se aleg discipolii, dar încă mai frecvent ies din rîndurile lor detractorii și ereticii.

Cu adevărat importantă pentru scriitorii dintre 1830—1840 nu e bruma de educație clasică, ci capacitatea lor de a percepe sonurile noii poezii, aptitudinea de a descoperi lirismul împregnat de efluviile vremii. Or, în această privință, ei dispun de mobilitate spirituală și de o remarcabilă acuitate a urechii interioare.

Pe de altă parte, e vizibil că din punct de vedere estetic clasicismul nu mai exercită ascendent, îndeosebi asupra tinerei generații, care luptă pentru naționalizarea culturii și originalitate. În acest sens, cuvintele lui Kogălniceanu din 1843 sînt mai mult decît grăitoare. Vorbind despre literatura Moldovei din jurul lui 1830, spiritul rector al *Daciei literare* face rechizitoriul îndrumării neo-clasice, bazate pe imitație și uzul unei mitologii convenționale, care nu mai transmite mituri, ci doar clișee fade și plicticoase : „Literatura, în Moldova, pe atunce, de-abia începuse a renvia, dar slabă, neînsemnată și alcătuită numai din proaste traducții sau imitații și mai rele încă de originaluri străine ; poezia era mai mult în formă, în cuvinte, decît în idei. Mitologia părăginită, afectația și conțetele italienești era de modă ; la fiește care rînd a compunerilor din vremea aceea nu găsești decît muze și iar muze, Apollon, Orfeos, Belona, cînd Mars, cînd Aris, Aheron, Dafnis, Tirsis și toți zeii din Olimp și Tartar. Toate acele compuneri era ode imitate, versuri anacreontice, imne, fabule și mai ales sonete, felul de poezie favorit a Orfeilor, carii ne asurzea urechile pe atunce." E adevărat că în aceste rînduri Kogălniceanu nu se războiește cu clasicismul veritabil, ci cu o ipostază degradată și epigonică, dar aceasta stăpînise viața literară românească, prin urmare, ea constituia termenul dialectic de confruntare pentru noile directive artistice. [106]

Fără îndoială, vîrstnicii continuă să lucreze. Dar și ei resimt puternic, după cum am arătat în capitolele precedente,

Scanned with OKEN Scanner

nevoia de schimbare. Faptul că eşuează în încercarea de a se integra ritmului vremii, că formaţia lor veche îşi spune cuvîntul nu scade din semnificaţia gestului : fluxul spre romantism trebuia să fie irezistibil, de vreme ce neo-clasicii înşişi tindeau, cu voie sau fără, să-şi abandoneze poziţiile. Ştim că Asachi dă în 1836 volumul său de poezii, ataşat solid crezului clasic, nu numai prin esenţa platonică a inspiraţiei, recuzita mitologică şi forma sculpturală a versului, ci şi prin profesia de credinţă limpede formulată în prefaţă. Iancu Văcărescu, discret, tot mai absent din actualitate, deşi adoptă nu o dată temele şi ritualul noului lirism, rămîne totuşi prin prozodia sa contorsionată, de răsfăţ verbal, ca şi prin modalitatea cerebrală de a-şi pune în scenă sentimentele, un supravieţuitor al secolului al XVIII-lea. Cît despre Mumuleanu, cu tot efortul de a-şi lamartiniza cîntecul şi a-şi despleti limbajul, plăteşte tribut stereotipului raţionalist şi stilistic al epocii anterioare. Continuă să lucreze, la graniţa dintre literatură şi colportaj, dintre folclor şi creaţie, Anton Pann, personaj pitoresc şi secret, care se situează în afara şcolilor şi a tendinţelor literare ; pînă la 1840, el nu-şi configurează încă personalitatea, e mai degrabă editor şi tipograf decît autor, tot atît de mult sau tot atît de puţin clasic prin *Hristoitia,* cît şi romantic prin *Noul Erotocrit.*

Dincolo şi dincoace de aceşti autori, care au din ce în ce mai puţină priză (cu excepţia lui Anton Pann, simpatizat de publicul mărunt) şi care nu reprezintă un obstacol în calea noii literaturi, ci ilustrează incapacitatea de a i se adapta, se produce între 1830—1840 o adevărată explozie romantică. Mai întîi în Muntenia, prin Heliade, Cîrlova, Alecsandrescu, Bolliac, puţin în urmă în Moldova, prin Hrisoverghi, Negruzzi, Ralet, Crupenski, Cuciuran, Alecsandri, de pe la 1838 înainte şi în Transilvania, deşi aici la un nivel mai restrîns — curentul de primenire a mentalităţii româneşti, ce acţionase decenii de-a rîndul subteran, îşi găseşte în fine concretizarea în contextul renaşterii naţionale, precipitate de mişcarea revoluţionară a lui Tudor Vladimirescu şi conjunctura propice culturii de după 1829. Elanurile înăbuşite ale fiinţei irup spre lumină, poezia inundă viaţa spirituală, lirismul acaparează istoria, imaginaţia ridică schelele idealului. Paşii sînt încă şovăitori, poza înlocuieşte uneori simţirea veritabilă, gesticulaţia o ia înaintea „logos"-ului. În lava adîncurilor se amestecă elemente aluvio-

nare, de proveniență diversă, care-și trădează, la răcire, compoziția. Dar noua literatură dă o valoare programatică rupturii de formele învechite ale organizării sociale și mentalității. Ea extinde limitele poeziei pînă la limitele universului, profilează un concept înalt și sever de responsabilitate a scriitorului, forțează limba să se mlădieze, versul să cînte, cuvîntul să transmită mai mult decît spune. [107]

De pe la 1830 înainte romantismul începe să ia în posesie cîmpul culturii românești, la 1840 dominația sa e deplină. În acest răstimp, debutează cîțiva scriitori reprezentativi, provincialismul vechii literaturi e învins, se configurează o „mișcare" literară națională. Integrarea europeană face ca jocul afinităților sufletești să devină productiv : cîțiva mari romantici, în primul rînd Lamartine, Hugo și Byron, sînt recuperați, fiindcă oferă mediului intelectual românesc ceea ce acesta căuta. În aceeași perioadă, adjectivul „romantic", atestat în mod excepțional înainte de 1830, și anume cu semnificația primară de „pitoresc", devine uzual, căpătînd și accepția istorico-estetică de „școală" sau „curent". De o mare importanță este și sforțarea, înfrînată de existența multor confuzii și incertitudini terminologice, de a defini o nouă concepție despre literatură în funcție de opțiunea romantică.

În paginile următoare ne propunem examinarea acestui fenomen de expansiune, cercetîndu-l sub latura conceptuală, a conștiinței pe care o are despre sine, și sub latura empirică, propriu-zis literară, a realizărilor efective de „artă".

Scanned with OKEN Scanner

CONCEPTUALIZAREA ROMANTISMULUI

ADOPTAREA TERMENULUI „ROMANTIC" ŞI A DERIVATELOR SALE

René Wellek a demonstrat într-un studiu bazat pe o întinsă documentare comparatistă că întrebuinţarea în cadrul diverselor limbi naţionale a adjectivului „romantic" sau a substantivului „romantism" nu elucidează nici data naşterii, nici momentul conştiinţei de sine „romantice". Pare evident că „lucrul" trebuie să premeargă „numelui" şi că ceremonia „botezului" nu poate avea loc înainte de a deveni absolut limpede că terminologia tradiţională e inaptă să definească noul fenomen cu ajutorul mijloacelor de care dispune. Dar pînă la această luare de act e posibil să se scurgă o perioadă mai lungă sau mai scurtă, întrucît analiza cîmpului noţional e totdeauna tergiversată sau abătută din drum de deprinderea instinctivă de a transforma necunoscutul în cunoscut şi a reduce ceea ce se ignoră la ceea ce se ştie. Aşa se face că în Franţa, unde renovarea lirismului într-un spirit străin poeticei clasice are loc, sub impulsul lui Chateaubriand, încă de la începutul secolului al XIX-lea, cel dintîi scriitor care se autodenumeşte „romantic" pare a fi Stendhal, în 1818, prima atestare a cuvîntului „romantism" e din 1816, iar folosirea lui uzuală datează de-abia din 1824, şi anume nu în înţelesul de nouă literatură, ci în acela de gen al literaturii tradiţionale.

Cu toate astea, istoricul introducerii şi al acreditării termenului „romantic" (inclusiv derivatele sale) e deosebit de instructiv, atît prin perspectivele deschise asupra unui concept parcă anume croit — cum spunea Paul Valéry — „ca să furnizeze pretextul unor dezacorduri interminabile", cît şi ca

o referință necesară înțelegerii particularităților procesului literar la noi. Întrucît am tratat această chestiune într-un studiu special, ne rezumăm aci la esențial.[108]

Trei națiuni europene au colaborat la descoperirea, îmbogățirea și valorificarea universală a termenului „romantic" : Franța i-a dat etymon-ul (substantivul „roman" însemnînd poveste de aventuri în versuri sau proză), Anglia — prima formă uzuală (în sens pejorativ de „like the old romances", asociat sinonimic cu „chimerical", „ridiculous", „unnatural", „bombast"), Germania — accepția de „școală" sau „curent" artistic și literar. Un prim moment semantic important e pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, cînd englezul „romantic", fără a înceta să numească falsitatea și exagerarea vechilor romane (cavalerești sau pastorale), preia înțelesul de „pitoresc", fiind utilizat ca să sugereze peisajele neobișnuite, asemănătoare celor descrise în romane, capabile, în orice caz, să rețină privirea, să surprindă printr-un detaliu caracteristic. De-aci înainte adjectivul „romantic" își va pierde puțin cîte puțin legătura cu genul literar de proveniență (romanele cavalerești), devenind un calificativ din ce în ce mai obișnuit pentru aspectele spectaculoase și insolite ale naturii. Conexiunea lui cu această modalitate a peisajului e atît de mare, încît traducătorii francezi ai literaturii engleze a timpului încep să substituie termenul „pitoresc" prin acela de „romantic".

În acest sens, îl regăsim pe „romantic", în 1776, la Letourneur, celebrul traducător al lui Shakespeare și Young, binecunoscut și la noi, unde mai ales versiunea *Nopților* s-a bucurat de un mare ecou. La Rousseau, „romantic" nu mai coincidea cu „pitoresc", implicînd, în afară de particularitatea obiectivă a tabloului de natură și repercusiunea sa sufletească, starea de reverie duioasă, de vag al imaginației. Apar aici acele armonici misterioase ale sonului fundamental, care-i vor da cuvîntului puterea de a se întinde peste vaste provincii ale spiritului și a alimenta izvoarele obscure ale sensibilității.

Etapa decisivă în evoluția semantică a termenului e parcursă în Germania ultimelor decenii ale secolului al XVIII-lea, grație îndeosebi fraților Schlegel. Aceștia se servesc de calificativul „romantic" ca să numească o nouă poetică, ale cărei principii, încă nebuloase și divergente, se degajau în dis-

Scanned with OKEN Scanner

cuțiile și practica unui mic cerc de literați grupat în jurul revistei *Athenäum* din Iena. Ei iau cuvîntul într-o accepție istorică, asociindu-l cu ideea de epocă „romană", prin urmare, cu civilizația născută din amestecul lumii vechi și al lumii germanice. Această civilizație, caracterizată în mod esențial prin creștinism și instituția medievală a cavaleriei, se situează la antipozii antichității: ca atare, sînt „romantice" acele literaturi „romane" care au dat expresie spontană instinctului divin din sufletul omului, refuzînd convențiile și imitarea sterilizantă a antichității. Anticlasicismului raționalist al lui Lessing, mai mult tactic decît strategic, i se substituia astfel un anticlasicism cu adevărat redutabil, deoarece se întemeia pe mistica sensibilității descătușate și se încorpora într-o doctrină fundamentată istoric.

Doctrina schlegeliană e difuzată în Franța de o serie întreagă de mediatori, printre care : Charles de Villers, Benjamin Constant (în prefața traducerii lui *Wallenstein* de Schiller — 1809), F. Bouterwek. O influență efectivă asupra opiniei publice, ostilă în principiu oricărei încercări de știrbire a tradițiilor clasice, o au trei cărți memorabile, apărute, prin coincidență, în același an, 1813 : Simonde de Sismondi, *De la littérature du Midi de l'Europe ;* A. W. Schlegel, *Cours de littérature dramatique ;* M-me de Staël, *De l'Allemagne.*

În scurtă vreme, adjectivul „romantic" — folosit de adversarii noii literaturi în batjocură — va începe să fie asumat de novatori și va da naștere unui compus substantivizat („romantism"), necesar spre a totaliza într-un concept ceea ce este comun scrierilor socotite drept „romantice" În felul acesta, istoria cuvîntului intră într-o fază adultă, de expansiune universală, dar și de pulverizare caleidoscopică a sensurilor. Chemat la viață cu funcția modestă a unui sinonim („pitoresc"), personalizat de Rousseau într-un sens liric, folosit spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, sub impulsul școlii din Iena, ca antonim (opusul noțiunii „clasic"), devenit, în fine, substantiv abstract cu sarcina de a denumi o doctrină estetico-filozofică și un curent artistic, termenul „romantic" și derivatele lui ajung a fi omologate de conștiința europeană cam între 1820—1830. [109]

Implîntarea termenului „romantic" în limba română are loc în deceniul al treilea, cînd îl găsim atestat cu înțele-

Scanned with OKEN Scanner

sul de „pitoresc", şi se consolidează după 1830, cînd apare cu sensul estetic de „curent" literar sau de „tipologie" artistică. În mic, şi cu deosebirea că de la o etapă la alta se trece aproape imperceptibil şi într-o foarte scurtă perioadă de timp, avem astfel o confirmare a faptului că şi în cultură, uneori, ontogenia repetă filogenia.

Adjectivul „romantic", sub forma „romanticesc", se iveşte cam în aceeaşi vreme sub condeiul a doi autori : Dinicu Golescu şi moldoveanul Daniil Scavinschi. În *Însemnare a călătoriei mele*, deci la 1826, cel dintîi îl foloseşte spre a zugrăvi o promenadă din Berna : „O plimbare de zioa şi noaptea fiindcă o luminează cu felinare, foarte frumoasă şi *romanticească*". Relatînd popasul la poalele Ceahlăului, din călătoria spre Borsec, întreprinsă în compania hatmanului Constantin Palade, la 1828, de care am vorbit într-un capitol precedent, Daniil Scavinschi rimează astfel, după metodele poeziei descriptive a secolului al XVIII-lea :

> Acolo sosind cu toţii obosiţi de osteneală
> Şi pătrunşi de-acea frumoasă, *romanticească* priveală,
> Stătură şi pe verdeaţă începură a se pune,
> Puterile-mprăştiate voind iarăşi să le adune.

Dat fiind că, după toate aparenţele, cele două întrebuinţări ale termenului „romantic" sînt independente, pare probabil că indiferent de originea cuvîntului (grecească, la Dinicu Golescu, sau rusească la Scavinschi) sufixul - *icesc* a fost adăugat „pe teren românesc" — cum se exprimă N. A. Ursu — datorită corespondenţei instituite la începutul sec. al XIX-lea între rom.-*icesc* şi grec. -ἰχος, fr. -*ique*, rus-*ическій*.

Tot în accepţia de „pitoresc", dar sub forma modernă „romantic", găsim numeroase atestări ale termenului în deceniul al patrulea. Vorbind despre călătoria făcută în 1836 la Bucureşti, împreună cu G. Bariţiu, Timotei Cipariu scrie : „Atîta poci să zic, că de are Parisul, Londra, Viena prospecturi frumoase din afară, nu ştiu, că nu le-am văzut decît pe hîrtie, dară despre Bucureşti poţi să zici, ori vei căuta de la Băneasa, ori sus de la Mitropolie, cum că are o vedere şi o situaţie aşa frumoasă şi *romantică*, cît ochii mei încă nu s-au putut sătura". G. Bariţiu evocă în 1838 frumuseţile Ţării Haţegului, spunînd : „Jur-împrejur, în valea aceea atît de *romantică*, te întîmpină în călătoria-ţi felurimi de rămăşiţe măr-

Scanned with OKEN Scanner

turisitoare de binele, puterea și fericirea mai marilor țărei". Vasile Pop ne spune că profesorii tocmiți de Asachi în 1820 s-au dus, înainte de a pleca spre Moldova, la Satu Lung, „în această *romantică* periferie". Meletie Drăghici, autorul unei nuvele pline de tenebros și melodramatic, vorbește în 1838 de „tufișe *romantice*". Mai puțin obișnuită e nuanța pe care o capătă adjectivul într-o traducere anonimă din *Foaie pentru mine, inimă și literatură* intitulată : *Amorul cel din urmă a lui Byron*. Aici se vorbește de „mișcarea cea *romantică* a tuturor zîmbirilor". [110]

În înțelesul de curent literar, termenul „romantic" apare cîțiva ani după ce se făcuse cunoscut în înțelesul descriptiv, de peisaj sau calitate proprie peisajului („pitoresc"). Dar noul sens suprapus nu-l scoate din uz pe cel vechi, ci coexistă și se interferează cu acesta în tot decursul deceniului al patrulea. Scheta *Un poet romantic*, din 1835, a lui Matei Millo ne dă o primă atestare a accepției de „școală estetico-literară". Autorul îl pune pe caricaturalul Galantescu să se prezinte astfel publicului :

> Cuconiță și cucoane, sînt poet, poet *romantic*,
> Și din pieptu-mi poezie, vedeți, curge gemînd jalnic.

O comprehensiune nuanțată a caracteristicilor conceptului o dovedește Heliade în 1835, într-o explicație ingenioasă a diferenței dintre sinonimele aparente uriaș-gigant pe baza confruntării antitetice clasic-romantic. „Într-o poezie de *școală romantică* sau *gotică* — arată el —, orice scriitor care voiește a-și îngriji scrierea vede că sună mai bine zicerea uriaș, în vreme ce într-o poezie clasică gigant e mai bine așezată ; așadar, gigantul e un uriaș clasic și uriașul e un gigant *romantic* sau gotic". A. Mureșanu, cam în aceeași vreme, vorbește de un autor care „să încearcă a da în limba noastră descrieri *romantice* originale". Dar prima etichetare a scriitorilor epocii drept romantici pare a veni — așa cum am mai arătat — din partea unui străin, F. Colson, colaboratorul lui I. Cîmpineanu. În cartea sa, *De l'état présent et à venir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, apărută la 1839, el spune că tînăra generație literară „dă o îndrumare falsă ideilor românești, adoptînd viciile școlii romantice".

Substantivul „*romantism*" devine uzual după 1835. I. Voinescu II, în *Cugetări asupra teatrului*, din 1836, scrie : „Poe-

Scanned with OKEN Scanner

tul, ca să fie nou, primește să fie și stravagant. Byron, Lamartine, Victor Hugo și alții, săturîndu-se de vechiturile poeziei clasice, au scos la modă *romantismul*". Cezar Bolliac îi împărtășește aceluiași I. Voinescu II, într-o scrisoare deschisă, că a tradus *Lucreția Borgia* și *Angelo, tiranul Padovei*, „cu toate că teatrul nostru nu este încă în stare a reprezenta un *romantism* ca al lui Hugo".

În 1840—1841, *Vocabularul franțezo-românesc* al lui P. Poenaru, Florian Aaron și G. Hill omologhează cele două semnificații principale ale termenului „romantic", reproducînd, de fapt, cu deosebiri minime, definițiile *Dicționarului* Academiei franceze din 1835 : „se zice de locurile, de peisajele care înfățișează imaginației descrieri de poeme și romane", „...se zice și de oarecare scriitori care calcă regulile de compunere și de stil așezate de autorii clasici". [111]

Iată deci că în numai un deceniu, aproximativ între 1826—1836, limba română primește pe „romantic", îi formează derivatele („romantism", „școală romantică") și începe a se servi stăruitor de această terminologie. E un semn că în viața intelectuală în genere, și în literatură îndeosebi, se ivesc fenomene irecuperabile cu mijloacele existente ale limbajului, care reclamă și la noi, ca oriunde, denumiri adecvate. Dar desigur rămîne o mare distanță între ceea ce se numește „romantic" în Franța și ceea ce se numește „romantic" la noi, deși prezența unor similitudini e obligatorie. Lucrul acesta nu trebuie să ne mire, el este dintre cele mai banale. A rosti aceleași vorbe nu înseamnă a gîndi aceste vorbe la fel.

DISCREPANȚA DINTRE „NUMELE" ȘI „SENSUL" TERMENULUI „ROMANTIC"

Penetrația și aclimatizarea termenului „romantic", pe care am urmărit-o în cîteva din momentele nodale, fără a intenționa un recensămînt complet, sugerează că încă de pe la 1830 există la noi o anumită „idee" despre natura romantismului și a principiilor sale estetice. Ideea aceasta — o precizăm din capul locului — e confuză, și nici nu s-ar putea să fie altfel. Dar dacă nu e locul să ne facem iluzii asupra gradului de înțelegere a unui concept, încă neelucidat și nebulos chiar pentru literatura franceză ori italiană la 1830, ar fi tot atît de greșit

Scanned with OKEN Scanner

să subestimăm importanța difuzării rapide și a folosirii frecvente a adjectivului „romantic" și a compușilor săi. E posibil ca între „nume și „obiect" să existe o nepotrivire, dar ea nu poate merge pînă la divorț, căci, în cazul acesta, „numele" ar trebui să dispară, ivirea lui reprezentînd un hazard sau o tautologie. În loc de a sucomba, constatăm că termenul „romantic" se poartă nesperat de bine, cîștigînd în scurt timp o largă audiență. Sîntem deci îndreptățiți să deducem că el răspunde unei necesități, că traduce, deși incomplet și echivoc, o experiență literară realmente nouă. Care ? În ce fel definită ?

Nimeni nu ne dă un răspuns clar. De fapt, încercarea de a sistematiza practica poetică a zilei e extrem de timidă, și înșiși protagoniștii noului lirism, ca Heliade sau Alecsandrescu, nu par a avea o conștiință deplină a drumului esteticește revoluționar pe care se angajează. Precepte asupra artei de a scrie se dau, desigur, dar ele se inspiră din retoricele secolului al XVIII-lea (Marmontel, Blair, La Harpe) și au în vedere ori un abecedar al literaturii, independent de orice apartenență de școală, ori recomandări situate în orbita doctrinei clasice.

Pentru explicarea acestei situații, dincolo de acea reticență a avîntării în speculație de care am mai vorbit și ale cărei cauze le-am pus în lumină (fuga de abstracțiune, elanul activității practice de construcție culturală, prevalența acordată utilului imediat, lipsa unui mediu favorabil confruntării opiniilor), trebuie să invocăm — deși e vorba de un factor de pondere restrînsă — și educația clasică a scriitorilor. Intelectualii vremii, oricît de sumară le-ar fi fost școlaritatea și oricît de nesubstanțial contactul cu marea literatură, se hrăniseră totuși cu cîte ceva din principiile esteticii clasice și fuseseră deprinși să ierarhizeze valorile în funcție de preferințele secolului al XVIII-lea francez, fixate de Boileau și amendate de Voltaire. Formați în acest spirit, ei trebuiau să uzeze, fie și într-o slabă măsură, de terminologia „clasică" și să reacționeze în raport cu ideea „clasică" despre artă. Dar aceasta înseamnă că erau înclinați, ca oamenii epocilor de tranziție de oriunde, să denumească fenomenele „noi" cu ajutorul limbajului tradițional, pe baza reflexului de apărare împotriva a ceea ce încalcă obișnuința, decurgînd din legea psihologică a minimului efort. Comportări similare se produc în Italia, Franța și în alte părți.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, între 1810—1830, mulţi dintre autorii peninsulari atribuie termenului „clasic" semnificaţia de „romantic". Carla Apollonio scrie în această privinţă : „Cuvîntul «clasic» indică un complex de idei care erau în mare parte romantice", şi „clasicismul, îndeosebi acel clasicism ai cărui interpreţi majori erau cei mai mari poeţi italieni, ca Foscolo, Leopardi şi Manzoni, nu era în substanţă decît romantism, pasionat de vechime şi adevăr în poezie".

La fel, în Franţa, pînă pe la 1820, se constată că romantismul nu e privit ca un tip de nouă literatură, ci ca un gen al literaturii tradiţionale. „Nici D-na de Staël, nici mai ales Chateaubriand nu aveau conştiinţa că urzesc o revoluţie literară sau că aşază bazele unei doctrine noi. Ei credeau cel mult că ajută la mlădierea şi îmbogăţirea literaturii clasice." Scrierile romantice contraziceau desigur codul instituit de Boileau. Dar nu era firesc ca opinia cultă să le trateze cîtăva vreme drept mostre, fie şi excentrice, ale singurei literaturi căreia i se recunoştea dreptul de cetăţenie : cea clasică ? Novatorii înşişi nu găseau nimerit să protesteze. Mai mult încă : deghizarea părea să le convină. În fapt — afirmă P. Martino —, „primii romantici nu păreau să ceară altceva decît această toleranţă". Desigur, peste puţină vreme ei nu se vor mai mulţumi cu atît. Pe măsură ce-şi va etala virtualităţile, romantismul va pretinde tot mai agresiv un statut de deplină autonomie. Dar în etapa dibuirilor de început el îşi ignoră propria-i natură şi pare disponibil pentru toate încarnările. [112]

Fenomenul de reducţie verbală a romantismului la scara valorilor tradiţionale se petrece şi la noi, cu deosebirile provenind din diferenţa contextelor istorice şi din aceea că educaţia clasică a scriitorilor şi, în genere, a intelectualităţii era foarte departe de nivelul atins în Apus. Cunoaştem avatarele învăţămîntului din vremea fanarioţilor şi a domniilor pămîntene, ca şi proporţia limitată a difuzării umanităţilor vechi şi noi în rîndurile cărturarilor din Principate. E limpede că o cultură însuşită fără metodă, mai mult pe apucate, în care antichitatea constituia de obicei o referinţă formală, iar autorii francezi ai marelui secol nu ajungeau să fie asimilaţi în substanţa lor, nu putea crea un veritabil gust clasic, nici înzestra spiritele cu criteriile şi măsura clasicităţii autentice.

Se înţelege că faptul acesta nu putea rămîne fără consecinţe. Două ni se par foarte însemnate : în primul rînd, atenuează ad-

Scanned with OKEN Scanner

versitatea lăuntrică față de romantism, astfel încît acesta va avea să se lupte mai mult cu inerția decît cu o concepție principialmente ostilă ; în al doilea rînd, determină o stare de fluiditate a noțiunilor estetice, creînd un climat propice echivocurilor și confuziilor celor mai neașteptate. De aceea, interpretarea opiniilor dintre 1830—1840 constituie o operație foarte delicată : în adevăr, între „denumirile" și „sensurile" termenilor literari utilizați, există adesea neconcordanțe flagrante, de unde riscul de a-i face pe autori adepții unor directive pe care atît opera, cît și atitudinea lor spirituală le contrazice în mod categoric. Așa, de pildă, faptul că Heliade socotește „culoarea locală" drept o caracteristică a clasicismului nu trădează — cum s-a spus — rezistența crezului clasic în concepția sa, ci, dimpotrivă, seducția pe care o exercită asupră-i trăsăturile definitorii al artei romantice, seducție disimulată însă grație folosirii unui utilaj conceptual labil, gata să concilieze extremele și să servească orice paradox. Vom avea ocazia, în paginile următoare, să dăm și peste alte exemple de acest fel.

O rezistență „conștientizată" față de „numele" romantic (care însă nu include de obicei opoziția fără de principiile artei literare romantice) își face totuși loc din motive de politică literară și de politică propriu-zisă. Am mai atins în treacăt această chestiune, dar aci sîntem obligați să revenim. E mai întîi probabil că oameni ca Heliade, Asachi, Alecsandrescu sau Negruzzi, care citiseră prefața la *Cromwell* a lui Victor Hugo și erau în curent, măcar în parte, cu polemicele dintre clasici și romantici, socoteau că aprinsele dezbateri literare din Franța angajează o problematică locală, fără implicații directe în realitatea românească.

Hotărîrea de a nu importa un diferend ininteligibil în condițiile interne, adică de fapt punerea *nominală* a romantismului în carantină, s-a consolidat probabil pe măsură ce asocierea noului curent literar cu formele extreme ale radicalismului politic, devine tot mai evidentă. Cum se știe, după 1830 are loc ceea ce F. Baldensperger descrie drept „marea schismă" în evoluția școlii romantice : aspectele nostalgice, meditative, pur egoiste sînt lăsate în umbră ; tendința e de a se sublinia misiunea umanitară și cetățenească a artistului, rolul său în lupta pentru libertate ; apare „entuziasmul emancipării, gata să se înfășoare în lirism, să se emoționeze și să se pasioneze pentru cauza naționalităților asuprite, a claselor sărace și a categoriilor

Scanned with OKEN Scanner

sociale năpăstuite". În aceste condiţii, sub un regim mai mult decît sensibilizat faţă de orice manifestare de liberalism politic, recunoaşterea publică a identităţii romantice (presupunînd că ea ar fi fost clară la nivelul conştiinţei individuale) era inoportună. [113]

Există, aşadar, motive care justifică utilizarea termenului „romantic" (între 1830—1840) drept o categorie literară *externă*, aplicabilă operelor sau scriitorilor francezi, dar încă inuzitată la noi, fie din timiditate, fie din calcul. Există, pe de altă parte, cazuri de travestire a noilor idei sub vocabularul vechii retorici. Dar esenţialul nu e în „cuvinte", ci în mişcarea efectivă a realului. Or, de la 1830 înainte, lirismul se îndrumă din ce în ce mai hotărît spre romantism. Şi, cum e de aşteptat, teoria încearcă, la rîndu-i, să prindă din urmă noile evoluţii ale literaturii, deşi pe acest teren eclectismul, confuzia şi ambiguitatea au o bază de manifestare incomparabil mai largă. Şi totuşi, un concept de literatură romantică se degajează din magma informă a opiniilor estetice care circulă în deceniul al patrulea.

ANTITEZA „CLASIC — ROMANTIC"

Ce se înţelege prin „clasic", către 1830 şi în anii următori ? Iată nodul gordian al problemei. În *Caracteruri* (1825), Mumuleanu glosează termenul astfel : „vechi, cercat, privit ca exemplu în oricare materie". G. Bariţiu, în 1838, afirmă că „este «clasic» orice lucru scris sau artistic, desăvîrşit dinlăuntru şi din afară, prin urmare, tot ce poate sluji ca model". Autorul „clasic" exprimă întreaga avere spirituală a unui neam şi demonstrează excelenţa limbii : „Mai înainte de toate, se pofteşte la o clasicitate, ca materia şi forma să-şi răspunză una la alta deplin, ca fieştecare cuget să-şi aibă expresia sa vie şi ca armonia ce se află în părţi să se afle şi în lucrul tot". Heliade dă şi el o definiţie, însă ceva mai tîrziu, la 1847. În *Vocabular de vorbe de origine romană şi necesarii la curăţirea şi cultura limbei române*, citim la cuvîntul „clasic" : „ce e de prima clasă, de primul ordin, perfect, ce se poate da de model în clase : autor clasic, ce poate fi de model, ce este o autoritate în felul său".

Scanned with OKEN Scanner

Reiese că Mumuleanu, Bariţiu, ca şi Heliade vorbesc de „clasic" în sens de exemplar, şi de „autori clasici", în sens de autori reprezentativi, care prelucrează în mod ireproşabil materia inspiraţiei şi a limbii. Atestări identice pot fi semnalate şi la alţi scriitori ai vremii. Astfel, referind asupra *Gramaticii* lui Săulescu, la 15 mai 1833, Gh. Asachi arată că „a supune limba la o sistemă străină, cu de-a sila a o îmbrăca în forme clasice numai pentru dragostea maicii de la care să trage este o tirănie filologică mai grea a să statornici decît acea politică". În prefaţa *Cursului de retorică* (1834), Simion Marcovici mărturiseşte că „scriitorii cei mai clasici într-această materie mi-au slujit drept povăţuitori" etc., etc.

Interesant în accepţiile atribuite cuvîntului e că un singur autor dintre cei citaţi, în speţă, Mumuleanu, implică în mod clar în definiţia sa ideea de „vechi". Aceasta înseamnă că majoritatea nu mai priveşte relaţia cu antichitatea drept suportul indispensabil al clasicităţii. Îndeosebi după 1830, cînd valul romantic cîştigă întreaga Europă, recunoaşterea posibilităţii ca şi scriitori moderni, inclusiv cei foarte recenţi, să fie admişi în pantheonul ilustrităţilor, se impune ca un adevăr incontestabil. În felul acesta, romanticii, desigur sub rezerva exemplarităţii operei, capătă şi ei dreptul de a figura printre „clasici". E ceea ce rezultă din programul enunţat de Heliade pentru „Colecţia de autori clasici", din 1836, unde Homer, Demostene, Xenofon şi Virgiliu coexistă alături de Tasso, Alfieri, Byron, Hugo. Bariţiu, care nu era autodidact ca Heliade şi-şi redacta articolele de cultură generală cu manuale nemţeşti solide pe masă, înregistrează şi el printre scriitorii „clasici" pe Shakespeare, Rousseau, Chateaubriand, D-na de Staël, Lamartine, Victor Hugo, Byron. Iar I. Voinescu II declară că Byron, Lamartine şi Victor Hugo, „în romantismul lor, sînt clasici, şi de tot clasici : adică, cu toate inovaţiile lor, nu au ieşit din drumul dreptului cuvînt şi al gustului, pe care l-au descris cei vechi". [114]

Aşa stînd lucrurile, e limpede că opoziţia clasic-romantic, în interpretarea violent antitetică pe care o dă Victor Hugo în prefaţa la *Cromwell*, nu e acceptabilă pentru scriitorii noştri. Ne amintim că în şedinţele Societăţii literare de la 1827 traducerile din Boileau şi Lamartine se bucurau de un egal succes, şi am văzut că în deceniul al patrulea nimeni n-a fost preocupat să transporte polemica romantică împotriva clasicis-

mului pe teren românesc. (De-abia în 1843 va avea loc o dispută incidentală între Heliade şi Bolliac, în legătură cu apariţia unui volum de poezii al celui din urmă ; pus în faţa unor erori de limbă şi strîns cu uşa, Bolliac se va lansa într-o superbă filipică împotriva lui Boileau, cu totul în afara chestiunii, încercînd să pareze prin gălăgie şi aroganţă o critică în fond întemeiată.)

Totuşi, printre tinerii literaţi grupaţi în jurul lui Heliade, mai îndrăzneţi în opiniile literare, ca şi în cele politice, îşi croieşte drum spre 1835 ideea unui statut estetic propriu literaturii romantice, deosebit în principiul creaţiei de cel clasic, chiar dacă natura acestei deosebiri nu e percepută sub forma unui antagonism radical. Contrariu de ceea ce afirmă D. Popovici, Heliade însuşi se dovedeşte, la 1836, cînd discută despre „gigant" şi „uriaş", conştient nu numai de existenţa deosebirii, dar şi de implicaţiile subtile pe care aceasta le presupune.

Mai tîrziu, în articolul *Despre epopee*, publicat în 1870, el defineşte în termeni peremptorii raporturile antitetice dintre romantism şi clasicism : „Diferenţa ce există în chestiune religioasă între catolicism şi protestantism, aceeaşi este şi în chestiunea literară între şcoala zisă clasică şi între cea zisă romantică, aceeaşi diferenţă este şi între partidele politice zise conservatoare şi în cele zise liberale". E adevărat că la 1870, în perspectiva vremii care clasificase valorile şi clarificase a posteriori drumurile spiritului, a vorbi despre opoziţia clasic-romantic devenea o banalitate. Problema care ne interesează e de a lămuri atitudinea lui Heliade în deceniul al patrulea. Căci dacă în cazul „gigant" — „uriaş" el distinge între cele două directive literare, în alte cazuri pare să le confunde.[115]

De pildă, în 1830, elogiindu-l pe Iancu Văcărescu, spune că poeziile originale ale acestuia sînt „clasice", adică „producturile întîmplării, şi născute fără a fi precugetate. Acest fel de poezie — continuă Heliade — totdeauna a izbutit mai bine şi a avut mai mare preţ decît cele gîndite de multă vreme şi pe urmă eşite dintr-o pană liniştită şi rece". D. Popovici comentează astfel acest pasaj : „Reflexiunea n-avea deci un rol în opera clasică, al cărei atribut principal era originalitatea, ce izvora din spontaneitatea creaţiunii". Dar *dacă* Heliade utilizează în textul citat termenul de „clasic" cu semnificaţia de „exemplar" ? În acest caz, sensul aserţiunii e curat romantic. Criticul vrea să spună că o operă are cu atît mai mari şanse de a atinge

Scanned with OKEN Scanner

desăvîrşirea, cu cît rezultă din lucrarea „geniului", şi nu a „meşteşugului", cel dintîi înţeles ca un acord spontan cu natura, celălalt, ca un calcul laborios, dar neinspirat. Confuzia izvorăşte din „etichetă", din uzul ambiguu al termenului „clasic".

Altă dată, vorbind de traducerea lui *Saul* de Alfieri, făcută de Aristia, Heliade îl laudă pe cel din urmă că a respectat „clasicismul originalului" — cu alte cuvinte — se grăbeşte el să explice —, „obiceiurile, gustul, portul, persoanele, caracterele şi însuşi limbajul şi limba să fie istorice, să semene cu ale veacului şi locului în care se socoteşte scena". Şi aici definiţia acoperă deplin noţiunea romantică de „culoare locală". Prin urmare, din nou, nu e vorba de ezitarea între îndrumări contradictorii, ci de folosirea arbitrară, în înţelesul nostru, dar logică, în sensul lui Heliade, a termenului „clasic". De vreme ce „clasic" înseamnă „perfect", nu e nici un motiv ca printre atributele sale să nu intre şi adecvarea realistă a personajelor şi decorului, trăsătură statuată drept indispensabilă nu numai de Victor Hugo, Walter Scott şi adepţii lor, dar şi de unii esteticieni ai sec. al XVIII-lea, influenţaţi de teoria relativităţii moravurilor a lui Montesquieu. Iată, de exemplu, ce putem găsi la Marmontel : „Îmi place să-i văd pe englezi, spanioli, italieni în costumul ţărilor lor. Adevărul diferă astfel nu numai de la un popor la altul, de la un secol la altul, ci chiar în acelaşi loc şi în acelaşi timp de la un om la altul, şi în acelaşi om în funcţie de pasiuni şi evenimente." [116]

Fără îndoială, ne putem întreba de ce Heliade înţelege exact ce înseamnă clasic şi romantic cînd e vorba de Victor Hugo şi de ce îşi pierde claritatea discernămîntului cînd e vorba de Iancu Văcărescu şi Aristia ? Oare nu pentru că — aşa cum am văzut că era cazul şi cu Kogălniceanu — consideră inoportun să atribuie denumirea de „romantic" unor compatrioţi ? Faptele arată în tot cazul că nu-i lipsea conştiinţa deosebirii dintre „clasic" şi „romantic", ci voinţa de a o instituţionaliza în literatura noastră.

Delimitarea celor două noţiuni şi aproximarea raporturilor dintre ele se observă şi la alţi autori ai vremii. Astfel, în remarcabilul articol deja menţionat *Cugetări asupra teatrului*, I. Voinescu II pune problema confruntării între „clasici" şi „romantici" în termenii unei lupte dintre „vechi" şi „nou". Byron, Lamartine, Victor Hugo, „saturaţi de vechiturile poe-

ziei clasice, au scos la modă romantismul". Desigur, în romantismul lor, rămîn clasici prin „gust" şi „drumul dreptului cuvînt", deci prin exemplaritate. Cu toate acestea, ei pleacă de la un principiu de creaţie nou : „Fără a se supune la regulile prescrise, şi-au zis în sine-le : singura regulă este de a plăcea. Astfel ei au ştiut să afle secretul cu care să deştepte în noi o idee nouă şi să aducă în inima noastră o mişcare nouă." E curios a raporta această formulare la una dintre definiţiile date de Stendhal în *Racine et Shakespeare* (1822) : „Romantismul e arta de a prezenta popoarelor operele literare care, în stadiul actual al obiceiurilor şi credinţelor, sînt susceptibile de a le procura maximum de plăcere". Îl va fi citit I. Voinescu II pe Stendhal ?

Dar iată că, în *Precuvîntarea la Maria Tudor* (1837), Negruzzi susţine un punct de vedere asemănător. „Adevăraţii" poeţi ai scenei sînt, după el, Hugo, Delavigne, Dumas. „Înţelegînd duhul parterului ce se săturase de tragediile înalte a lui Corneille, elegiace a lui Racine şi filozofice a lui Voltaire, şi-au croit planul după o sistemă mai potrivită cu veacul lor", luîndu-şi subiectele din istorie sau din realitatea contemporană. Romantismul apare astfel ca o îndrumare *modernă*, care satisface un public nou, nearistocratic (din parter, nu din loji !). Negruzzi ironizează lipsa de verosimil a vechiului teatru, citînd pe Scapin, eroul lui Molière, şi pe „un Sudan concherant falnic suspinînd ca un tînăr băieţel după amorul unei fetişoare", cu alte cuvinte, pe Orosman, eroul *Zairei* lui Voltaire. Ambele personaje „sînt atît de cu greu a se crede". Lepădîndu-se, printr-o preteriţiune, de bănuiala că ar voi să critice nişte capodopere ale artei dramatice, Negruzzi sugerează totuşi în ce constă „sistema... potrivită cu veacul" : „pe teatru (această şcoală de moral) ar trebui să se înfăţoşeze şene grandioase, măreţe şi mai ales adevărate".

Prefaţînd traducerea confratelui din Moldova, pe care o publică în propria-i tipografie, Heliade aminteşte şi el de „şcoala veche" şi de „adevărul" caracteristic operei lui Hugo. „Ca să vorbesc ceva de Victor Hugo, e prea puţin pana mea, cînd de atîţia ani se ocupă tiparul Europii de şcoala lui şi cînd şi chiar din bătrînii urmaşi ai şcoalii cei vechi, cu toate prejudeţele lor, au început a recunoaşte geniul şi adevărul autorului acestuia."

Scanned with OKEN Scanner

Personalitatea lui Victor Hugo îi prilejuieşte şi lui Bolliac o manifestare călduroasă de simpatie, de fapt, o veritabilă profesiune de credinţă prin interpus. Regăsim în acest articol, din 1836, aceeaşi tendinţă de a defini romantismul ca o modalitate adevărată şi contemporană a artei. „Cît de bine a cunoscut omenirea autorul lui Angelo !" — exclamă admirativ Bolliac. El nu şi-a inventat personajele—, nici pe cele infernale, nici pe cele virtuoase, ci le-a zugrăvit după natură. El nu a creat Medee sau Fedre, cum au făcut — persiflează exegetul român — „poeţii cei dulci ai veacului lor" şi nu a pictat Brutuşi sau Catoni, deoarece nu i-a „găsit". [117]

Sensul opiniilor citate, în mare măsură concordante, deşi provin de la oameni extrem de feluriţi, pare a fi, în mod obiectiv, de a spăla romantismul de păcatul originar printr-o operaţie de liniştire a spiritelor. De vreme ce autorii romantici pot accede la clasicitatea rezervată de tradiţie doar anticilor, de vreme ce arta lor restituie „adevărul" şi reprezintă o directivă modernă a literaturii europene, ilustrată de mari valori incontestabile, nu trebuie oare dezarmate preveniţiile şi eliminate prejudecăţile legate de „noile" orientări ale creaţiei ? Romantismul nu-şi face loc la noi prin luarea cu asalt a redutelor stăpînite de clasici, deoarece nu există nici un fel de „redute" care să poată constitui obiect de discordie ; el pătrunde prin exerciţiul insistent al lirismului, cu Heliade, Alecsandrescu, Bolliac etc., şi se insinuează în cîmpul conştiinţei literare printr-un soi de extensiune treptată a conceptelor tradiţionale : imaginea lui devine astfel familiară treptat cititorului, oferind toate garanţiile de moral şi securitate.

CHESTIUNEA REGULILOR

Îndrumarea spre romantism e perceptibilă chiar pe terenul eminamente clasic al raportării la „reguli". Spre a ne da seama de sensul veritabil al evoluţiei literare, deghizată adesea sub paravanul înşelător al vorbelor, e necesar să examinăm lucrurile strict istoric, refuzînd metoda, totuşi foarte răspîndită, a utilizării de texte ale aceluiaşi autor din etape diferite de creaţie şi atitudine ideologică.

Pe primul plan al atenţiei stă desigur Heliade — adevărat termometru al epocii, prin viteza recepţiei, elasticitatea fibrei

intelectuale şi ambiţia de a înălţa literatura română pe poziţiile dialogului cu Europa. El este şi singurul teoretician literar vrednic de consideraţie, cu o activitate destul de întinsă şi pretenţia de a depăşi simpla compilare a izvoarelor străine. Prin ascendentul exercitat asupra contemporanilor şi situaţia de patron al vieţii literare, e şi singurul care dispune de o influenţă reală, cel puţin pînă la revoluţia din 1848.

Se ştie că ideologia literară a lui Heliade Rădulescu a fost supusă unui examen minuţios de către D. Popovici. Deşi preţuim în mod deosebit lucrarea excitantă pentru spirit şi de o vastă documentare a acestui remarcabil savant, noi socotim că ea e pe alocuri vulnerabilă, şi anume în măsura în care întreprinde studiul lui Heliade sistematic, şi nu istoric. O asemenea procedare, dată fiind personalitatea versatilă a scriitorului, dornic să domine conjunctura şi gata oricînd să-şi acopere cu fraze abaterile de la principii, sporeşte riscul de a-i interpreta fals opiniile, luînd în serios ceea ce nu e uneori decît simulaţie, alteori capriciu de moment şi, în orice caz, trebuie clarificat numai printr-o analiză contextuală. De la Popovici are curs în istoria noastră literară imaginea unui Heliade ezitant între clasicism şi romantism, „care n-a perceput niciodată antitetic" cele două noţiuni, şi n-a ştiut să tranşeze, într-un sens sau altul, solicitarea lor contradictorie. Această imagine nu e inexactă întru totul, dar are nevoie de retuşări serioase.

Iniţierea literară a lui Heliade datorează cîte ceva magistrului său din Academia grecească, Vardalah, protagonistul unui clasicism ‚deschis", cu punctul de plecare în Blair. Dar care este aportul exact al lui Vardalah la formarea estetică a lui Heliade e greu de spus. În orice caz, a afirma — cum face D. Popovici — că *Arta retorică* a profesorului grec „se găseşte la baza educaţiei literare a scriitorilor munteni din generaţia lui Heliade" ni se pare excesiv. Dat fiind că Heliade părăseşte Academia de la Măgureanu la 16 ani, pare puţin probabil ca să fi suferit o influenţă decisivă în timpul scolarităţii. Această influenţă e şi mai puţin admisibilă după 1821, cînd audienţa culturii neo-greceşti intră în eclipsă, iar opera lui Vardalah — de altfel, un compilator cu idei personale greu de identificat — încetează de a mai constitui o referinţă (dacă vreodată fusese una pentru tînăra generaţie românească). [118]

Scanned with OKEN Scanner

Ulterior Heliade ajunge la Boileau, pe care începe să-l traducă încă din 1822 sau 1823. De astă dată, opțiunea e clară, totuși implicațiile ei concrete sînt departe de a avea semnificația pe care observatorul superficial ar fi înclinat să i le atribuie. Cîntul I al *Artei poetice*, singurul transpus în românește, conține o serie de precepte generale destinate celor ce asaltează Parnasul ; li se recomandă să creeze numai dacă au convingerea vocației, să acorde atenție gramaticii, să-și varieze stilul, să se călăuzească după rațiune, înțeleasă ca alianță a bunului-simț și a naturalului.

> Rația în veci urmați-o, și-n scrisuri orice lucrați,
> Lustru, preț tot de la dînsa ne-ncetat vă-mprumutați.

Asemenea sfaturi pot fi împărtășite de adepții tuturor școlilor, ele constituind un soi de A. B. C. al inițierii literare, un prealabil minimal și necesar oricui dorește să se consacre artei cuvîntului. Nu e vorba de „reguli" care ordonează o anumită zonă *interioară* a literaturii, ci de propoziții definitorii, de postulate, în baza cărora literatura se separă de nonliteratură.

Expurgînd din primul cînt al *Artei poetice* elementele de interes local, respectiv polemica împotriva burlescului, a pedantismului și a prețiozității, Heliade reține generalități de o valabilitate universală, care nu sugerează o apartenență estetică bine determinată. Lăsînd de o parte faptul că a traduce nu înseamnă neapărat a adera la ideile autorului, se poate presupune că Boileau e prezentat românilor (într-o versiune, de altfel, fragmentară) mai mult în calitate de „clasic" al artelor poetice decît aceea de papă al „clasicismului". Această ipoteză rămîne, desigur, sub beneficiu de inventar cîtă vreme ne lipsesc fapte care s-o confirme ; or, din păcate, nu dispunem de date suplimentare asupra evoluției opiniilor estetice ale lui Heliade pînă la 1830. Totuși, faptul că el se ocupă, cam de prin 1823—1824, de traducerea lui Lamartine arată că, în orice caz, avertismentele și recomandările ilustrului autor al *Artei poetice* nu i-au interzis mișcarea spre modernitatea cea mai modernă a momentului.

În 1831, Heliade publică *Regulile sau Grammatica poezii*. De astă dată, voința de a oferi un manual de inițiere e net

exprimată : „Poezia își are limba ei, ca și toate celelalte științe și meșteșuguri, și ca să o înțelegi, trebuie să o înveți, precum se învață toate limbile, ba încă să treci și prin toate învățăturile care te pot face destoinic a învăța acest meșteșug frumos". Dar această inițiere nu se rezumă la consemnarea principiilor constitutive ale artei literare, la simpla prezentare metodică a termenilor uzuali, la acele delimitări majore între literatură și non-literatură, care, pînă la un punct, par a se situa în afara definiției de școală estetică. Avem a face cu o lucrare închegată, și nu cu un fragment, anume cu traducerea unei bune părți a manualului lui Lévizac și Moyssant — meritul de a o fi arătat îi revine lui D. Popovici —, doi compilatori care se află în mod net sub obediența Poeticelor secolului al XVIII-lea și îndeosebi a lui Marmontel.

Ne găsim oare în plin clasicism ? Înainte de a examina amănunțit chestiunea, să facem o observație care ne va prepara să înțelegem mai lesne cele ce urmează. Numele lui Marmontel e o referință ambiguă. Popovici observă în acest sens laturile contradictorii ale sistemului său estetic : „Pe de o parte, el prezintă note revoluționare, ce ne vor întîmpina în ideologia reformatorilor romantici, iar pe de alta, păstrează legături foarte puternice cu vechiul sistem clasic". Dar Brunnetière spunea mai mult. Recomandînd celor ce vor să cunoască ultimul stadiu atins de doctrina clasică lectura lui La Harpe, el sublinia, în contrast, că Marmontel e un spirit liber și, în mod paradoxal, deja un „romantic". Daniel Mornet, care a întreprins anchete minuțioase spre a identifica romantismul în secolul al XVIII-lea, se servește și el, nu o dată, de opera lui Marmontel spre a dovedi creșterea ostilității împotriva clasicismului și progresele ereziei. [119]

Grammatica poeziei, care pune la contribuție ediția din 1814 a lucrării lui Lévizac și Moyssant, *Cours de littérature, d'histoire et de philosophie, extraits de nos meilleurs ouvrages* (apărută în primă versiune la Londra, în 1800), constituie desigur, în marile ei articulații, o rezumare a principiilor clasice, însă încercînd să facă loc și inovațiilor pe care secolul al XVIII-lea, în a doua sa jumătate, le multiplicase în proporție de masă.

Introducerea definește, după Marmontel, cele patru facultăți care converg în creație : duhul (rațiunea), geniul, gustul și talentul. Duhul sau rațiunea e puterea ordonării și a si-

Scanned with OKEN Scanner

tuării judicioase : „o înlesnire a sufletului cu care ne slujim a vedea relaţiile între lucruri, a le înţelege numaidecît şi a le cumpăni cu înlesnire... duhul ştie să se proporţioneze (potrivească) cu lucrul care tractează, cu oamenii care îl ascult şi cu întîmplările care îl înconjoară". Geniul e o „mare putere de imaginaţie, precum şi o vie simţire", el nu „vede" numai lucrurile „ce sînt în fiinţă", „el croieşte alte noua". Geniul e „slobod şi nesupus nici întîmplărilor, nici oamenilor", dispune, prin intensitatea simţirii şi fanteziei de însuşirea ubicuităţii, „statornicează închipuiri fugătoare şi dă trup la fantome". Descrierea lucrării geniului e în pur spirit romantic (şi preromantic) : „Omul de geniu se lasă cu totul în imaginaţia sa, ideile sale numai simţămîntul le leagă. El ghiceşte toate, şi nimica nu zice ca ceilalţi. El, de face un plan, şi-l face întreg ; este însuşi Minerva ce sare toată într-armată din capul lui Joe : de zugrăveşte, el fură din cer focul cu care însufleţează figurile sale ; de vorbeşte, ne supune ; de descrie, trăsăturile îi sînt de flacără ; de se luptă, este în mînă cu trăznetul." Talentul, deposedat de o serie de atribute în favoarea geniului, rămîne o îndemînare cultivată prin educaţie. Gustul, în fine, constă în aptitudinea măsurii, a tactului şi cuviinţei.

Frapant în acest prim capitol e importanţa prioritară atribuită în creaţie „geniului". Lui îi revine, între cele patru facultăţi, iniţiativa operei literare : „geniul croieşte, duhul apropie şi talentul pune în lucrare". Cît priveşte natura geniului, consideraţiile lui Lévizac şi Moyssant, alias Marmontel, ne conduc direct la viziunea preromanticilor englezi (Young, fraţii Warton, Addison), care-i atribuie o origine divină, şi la teoria lui Herder, dezvoltată sub înrîurirea lui Hamann, a energiei creatoare spontane, care prin dinamismul ei potenţează lucrarea obscură a firii. [120]

Capitolul despre poezie (*Pentru poezie*) arată că „într-un poet imaginaţia şi sentimentul trebui să domnească". Intervenţia raţiunii e totuşi necesară, deşi în subsidiar : „Dacă duhul nu le va lumina, se rătăceşte şi una şi alta. Duhul este ochiul geniului, a căruia imaginaţia şi simtimentul îi sînt aripi." Se enumeră apoi calităţile necesare poetului, care înclină balanţa de partea aptitudinilor mai mult decît a meşteşugului ; într-o exprimare mai clară, ele sînt : vioiciunea imaginaţiei, căldura inimii, simţul armoniei, limbajul figurat, puterea asociativă. Alături de aceste „aplecări fireşti", fără de care se pot face

„versuri pline de duh, însă foarte lipsite de poezie", mai e nevoie de cultură, de educarea gustului și citirea bunilor autori. Cum se vede, e vorba de sfaturi valabile oricînd, pe care le poate subscrie orice propedeutică literară. Dar lucrul cel mai interesant în acest capitol e ceea ce Heliade *nu* preia din Marmontel, deși îl citează anume pe autorul francez drept izvor. Vorbind despre imitație, acesta punea problema esențială pentru doctrina clasică a operării unei selecții în material, reținînd doar obiectele frumoase („le choix de la belle nature"). Heliade nu face această discriminare, pentru el important e contactul direct cu natura, „cel dintîi model și cea mai mare carte a poetului". Se concretizează astfel *predilecția* pentru „adevăr", caracteristică în genere romantismului și, după cum am văzut, pusă pe primul plan de autorii noștri în deceniul al patrulea.

În capitolul despre *Poezia epică*, nu numai că nu există nici o intoleranță dogmatică, dar, prin postularea relativității criteriilor de definire a epicului, combaterea fermă a pozițiilor estetice normative și îndemnul subliniat de a nu-i imita pe cei vechi în litera lor, erezia se manifestă în plin. Mai întîi, se precizează că orice încercare de definiție restrictivă a poemei epice riscă să se dovedească inexactă, ea aplicîndu-se speței cunoscute deja, dar neputînd anticipa pe cele viitoare. „Meșteșugurile imaginației nu sînt ca făpturile naturii : metalurile, elementurile, vitele poate cineva să le defineze, pentru că totdeauna rămîn tot acelea ; dar faptele omului se schimbă, ca și imaginația care le produce. Obiceiurile, limbile, gustul noroadelor se prefac din veac în veac ; așa se prefac și meșteșugurile ca și împărățiile : se schimbă în mii de chipuri, în vreme ce vrem să rămîie tot acelea." Concluzia e trasă cu multă circumspecție : că poema epică e o povestire în versuri de întîmplări eroice. „Regulile" ei „generale", „asupra cărora se învoiesc toate națiile ce cultivează literile", sînt puține : unitatea acțiunii, diversitatea episoadelor, puterea de a emoționa, caracterul de sine stătător al intrigii. Dar și aceste „reguli" sînt contrariate de o mulțime de factori care derivă din obiceiurile felurite ale popoarelor și marea varietate a gusturilor. Despre imitarea anticilor — punct fundamental al ortodoxiei clasice — se spun cuvinte pline de miez, care par desprinse din argumentația lui Perrault asupra superiorității „modernilor". „Noi nu vorbim tot acea limbă, nu mărturisim tot acea religie, obiceiurile noastre nu seamănă cu ale lor nicidecum, filozofia noastră e mai

Scanned with OKEN Scanner

de tot împotrivă cu ceea ce vrea ei să însemne printr-însa : pentru ce dară să ne punem cu dinadinsul atît să-i imităm ca niște robi în meșteșugurile imaginației ?... Într-un cuvît, să ne mirăm, să citim pe cei vechi ; însă mirarea noastră să nu fie oarbă, citirile noastre să nu fie robești." Acest pasaj e din Voltaire, ca și întregul capitol (cum a arătat încă Bogdan-Duică); sensul lui eliberator e atît de evident încît comentariul devine de prisos. [121]

Capitolele următoare evoluează pe aceeași linie, formulînd propoziții generale în spirit clasic, dar venind apoi cu precizări și amendamente, care introduc excepții și denotă cochetarea cu fenomenele mai noi ale literaturii. Vorbind despre poezia dramatică (domeniu inexistent la noi), se justifică „unitățile", în schimb, se accentuează necesitatea individualizării personajelor, potrivit cu starea socială și peripețiile intrigii. Totuși, aici — și nu întîmplător, căci scena este principalul cal de bătaie al clasicismului —, umbra lui Boileau e mai puternică decît oriunde, dominînd orizontul.

Din contra, în capitolul dedicat poeziei didactice sînt lăudați autorii care își iau „slobozenie asupra imaginației", amestecînd învățăturile cu exemple și episoade mai mult sau mai puțin fabuloase. Doar stilul „colorat" „cu zugrăviri și cu metamorfozuri" „împuternicează, mărește, încălzește și însuflețează învățăturile cele reci ale rației". Poeziei descriptive i se reproșează caracterul mozaical : „orice compoziție poetică trebuie să formeze o adunare și un tot, a căruia părți să fie legate și al căruia mijloc să răspunză cu începutul, și sfîrșitul cu mijlocul, după cum ne învață Aristot și Horațiu" și structuralismul contemporan — am putea adăuga noi.

Capitolul despre poezia lirică, alcătuit după Marmontel, e unul dintre cele mai receptive pentru noile forme de sensibilitate, și nici de data asta lucrul nu e întîmplător. Un pasaj inițial (pe care Bogdan-Duică i-l atribuia lui Heliade, dar care, neexistînd în Marmontel, se găsește, în schimb, la Lévizac) folosește exemplul improvizatorilor italieni la clavecin ca să scoată în evidență caracterul delirant al inspirației, elanul irezistibil ce-l înflăcărează pe artist în momentele de har, cînd pare că se pogoară asupră-i grația divină. Urmează teoria, de largă circulație în secolul al XVIII-lea, al entuziasmului premeditat, care conciliază rațiunea și sentimentul în pretenția reciprocă de a regenta creația, și un larg excurs asupra rolului

Scanned with OKEN Scanner

social al poetului, de tribun și bard. Acesta e înfățișat ca „un entuziast virtuos, care, cu lira în mînă, alerga sau, într-un minut de rebelie, ca să liniștească duhurile, sau într-un minut de nenorocire publică, ca să aducă nădejdea între noroadele obosite" etc., etc. [122]

Putem opri aici analiza noastră, fără a mai trece în revistă ultimele capitole (*Poezia satirică, Poezia pastorală, Fabula sau apologul, Poezii fugitive*), care nu aduc nimic deosebit. Concluzia se desprinde aproape de la sine. Fără a scăpa din vedere puternicele aderențe clasice ale *Grammaticii poeziei,* reiese că partea cea mai interesantă a lucrării constă în anunțarea și legitimarea dezertărilor romantice : prioritatea geniului asupra regulilor, importanța sentimentului și a imaginației în poezie, culoarea locală, condamnarea imitării „robești" a anticilor, deosebirea dintre poezie și versificație, criticarea pozițiilor normative în definirea speciilor lirice, prețuirea spontaneității, ideea poetului-bard. În esență, *Grammatica poeziei* are în vedere dezvăluirea principiilor constitutive ale diverselor genuri și specii literare, cu grija, evidentă pe alocuri, de a nu codifica rigid „reguli". Desigur, planul constatativ nu e totdeauna clar delimitat de cel normativ, iar deosebirea între ceea ce aparține unei orientări estetice de școală și ceea ce intră în structura inerentă oricărui act literar rămîne extrem de delicată. Pînă azi, cei ce caută „invariantele" structurilor sînt suspectați că vor să dea rețete ,deși ei nu-și propun decît să sistematizeze elementele comune ale speței cunoscute. Heliade, în orice caz, prin ceea ce omite, via Lévizac-Moyssant, din Marmontel, denotă elasticitatea intelectuală și spirit antidogmatic.

E drept că, silit să coboare din stratosfera teoriei pe terenul criticii, deci să semnaleze erori în numele unui principiu (căci eroarea se definește prin abaterea de la un standard, formulat explicit sau numai presupus), el invocă uneori — cum vom vedea — existența „regulilor". E însă necesar de văzut, de fiecare dată, în ce context.

E aici locul să atragem atenția că în lupta împotriva despotismelor ce înfrînează creația, romantismul în genere, dar în chip cu totul deosebit cel francez — singurul cu care se emulează scriitorii noștri între 1830 — 1840—, nu cade niciodată în anarhie : protestul contra „regulilor" nu antrenează refuzul ordinei. Ceea ce se urmărește e libertatea, nu haosul, așadar, o libertate circumscrisă și organizată, care reprezintă „o

Scanned with OKEN Scanner

emancipare" în raport cu normele canonice instituite de Boileau, dar un „despotism" în raport cu licențele admise de curentele ulterioare, să spunem de simbolism ; față de provocările „avangărzii", romantismul e tot atît de academic cît și clasicismul.

Victor Hugo, în prefața la *Cromwell*, meditată de toți romanticii noștri, formulează foarte desluşit ideea că arta nu se poate lipsi de o anumită disciplină : „Să dăm cu ciocanul în teorii, poetici și sisteme. Să lepădăm vechea tencuială care deghizează fațada artei. Nu există nici reguli, nici modele ; sau, mai degrabă — se corectează fugosul polemist —, nu există alte reguli decît legile generale ale naturii, care planează și asupra artei în întregul său, și legile speciale care rezultă pentru fiecare creație, din condițiile proprii subiectului respectiv ; unele sînt eterne, interioare și dăinuie ; altele, variabile, exterioare, și nu servesc decît o dată". De fapt, după cum observă Philippe van Tieghem, dacă pentru romantici există realmente un dușman, „acesta e mai mult gustul decît regula, și ceea ce vor ei să elimine în numele geniului și al temperamentului individual e tirania sa discretă și vagă, dar necruțătoare". Hugo nu ne spune oare în aceeași prefață la *Cromwell* : „ceea ce trebuie să distrugem înainte de toate e vechiul gust fals" ?

De altfel, după cum s-a mai observat, prefața la *Cromwell* păstrează aparența respectului față de Boileau, și am fi înclinați să spunem, nu numai „aparența". În adevăr, în final, explicînd că nu a voit să se cuiraseze în spatele unor nume ilustre și că a preferat să dea argumente în loc să recurgă la judecăți de autoritate, Hugo îl aduce totuși în sprijin pe Boileau. El citează un pasaj mai mult decît semnificativ din opera acestuia, care argumentează că marii autori, chiar cînd elaborează sisteme, nu rămîn prizonierii literei proprii. Sclerozarea dogmatică a ideilor e mai totdeauna opera discipolilor mediocri. „Preceptul care dă efectiv drept regulă ca să renunți uneori la orice regulă — spune Boileau — e un mister al artei, greu de explicat unor oameni complet lipsiți de gust și pe care un soi de ciudățenie a spiritului îi face insensibili la ceea ce mișcă în mod obișnuit pe oameni". [123]

La noi, unde literatura nu fusese niciodată stînjenită de existența unor interdicții de natură estetică, ideea de „regulă" are un caracter și mai puțin pejorativ decît în Franța. În spiritul lui Heliade ea semnifică de obicei o condiție-limită, derivînd din statutul intrinsec al poeziei („legile generale" ale lui Hugo).

Scanned with OKEN Scanner

Uneori, mai ales sub imperiul comandamentelor tactice, se ivesc derogări de la principialitatea acestui punct de vedere. Totuşi, în sensul formulărilor, şi nu în litera lor, Heliade nu dă dreptate, mai niciodată, ortodoxiei clasice.

Iată un exemplu caracteristic : articolul *Critică literară,* îndreptat împotriva lui Gr. Alecsandrescu, pare a postula în mod răspicat existenţa şi necesitatea regulilor. „Sînt nişte purdalnice de reguli pentru versificaţie şi tot felul de poezie — afirmă Heliade —, nişte semne de minte întreagă şi judecată dreaptă, de la care nimeni nu poate să se abată nepedepsit ; dar un soi de republicani calcă tot în picioare, zic că sînt slobozi". Autorul e, aşadar, pentru ordine, împotriva „republicanilor" care o încalcă. Dar „ordinea" e cea clasică, sau cea minimal necesară artei, de care vorbea Hugo ? Şi cine sînt „republicanii" ? Sînt ei oare romanticii ? La ultima întrebare, putem răspunde negativ. Heliade însuşi clarifică lucrurile într-o notiţă adăugată în ediţia a doua a *Curierului de ambesexe ;* el îi identifică aici pe „republicani" cu „rodinienii", deci cu adepţii paşoptismului radical (I. Ghica, C. A. Rosetti etc.), care ar fi început să-l calomnieze încă din 1834, amestecînd „slavofilia" cu „macaroanele nouă ale franţuzismului rău înţeles şi rău uzat". Perturbătorii ordinei nu sînt deci romanticii, ci falşii romantici, şcoala gălăgioasă şi extremistă sub raport politic, care se impune după 1830, „la jeune Europe" a lui Mazzini şi a asociaţilor lui atît de numeroşi în Răsărit.

Cît priveşte „regulile" propriu-zise la care face aluzie Heliade, din contextul articolului rezultă că acestea se suprapun pe de-a întregul „legilor generale" invocate de Hugo. Explicitînd una dintre ipostazele sub care se manifestă „legile" cu pricina, autorul lui *Cromwell* sublinia că, „orice ar face", arta e încadrată între „gramatică şi prozodie", că prozatorul sau versificatorul e obligat să realizeze o corecţie desăvîrşită, „această corecţie intimă, profundă, raţională, care s-a îmbibat de geniul limbii, i-a explorat rădăcinile, i-a scotocit etimologiile". E tocmai ceea ce îl preocupă pe Heliade în articolul său, unul dintre cele mai savuroase pe care le-a scris. Gr. Alecsandrescu nu e combătut în numele unor „dogme" neglijate sau încălcate („unităţile", vocabular selectiv, imitaţia anticilor etc.), ci pentru că în fabula *Vulpea, calul şi lupul* săvîrşeşte numeroase erori de limbă şi tehnică a versului, cum ar fi : elidarea vocalei la începutul emistihului, confundarea accentului tonic

Scanned with OKEN Scanner

cu cel de intensitate, nerespectarea măsurii, frecvența pleonasmelor etc. [124]

În cel de-al doilea articol dedicat lui Alecsandrescu, *Despre versificație*, critica se structurează pe aceleași premise : ea nu supune examenului principii de artă poetică ; fixîndu-și un obiectiv mai modest, dar reclamat de situația concretă a frontului literar, se ocupă în mod strict de problema acurateții limbajului și a exactității prozodice. De altfel, autorul își mărturisește ferm scepticismul față de utilitarea prescrierii de canoane : „Pe puțini poeți i-au făcut versificatori școala sau regulile. Tactul, cadința, armonia, simetria rimei poci zice că au fost înnăscute într-înșii dimpreună cu poezia. Niște modele frumoase, citirea poeților mari le-au fost destule reguli. Prin urmare, totdeauna s-a socotit mai de prisos a se da oarecare reguli uscate, care, pentru cei ce nu sînt poeți, poate să li se pară reci și fără interes și pentru artiști, asemenea foarte de prisos, în vreme ce le cunosc și le pot crea." Lui Alecsandrescu nu i se face nici aici proces de intenție. Măsura de 14 silabe a meditațiilor (*Meditația, Eliza, Așteptarea, Peștera* etc.) i se pare lui Heliade bine aleasă, corespunzătoare cu însăși firea limbii. Reproșurile vizează inconsecvența poetului, compromisurile flagrante cu gramatica și ortoepia, la care el recurge ca să salveze tactul, acea caracteristică „strîmbătură tonică" (Vladimir Streinu), deplînsă de toți comentatorii ulteriori. De notat că Heliade admite licențele în epistole, datorită caracterului lor familiar ; aici „poetul trebuie mai mult să păzească limbajul obișnuit în toate zilele în vorba deobște". Și oricum, între versuri „după toată regula", dar „nepotrivite cu natura, fără a mișca inima" și care „nu spun nimic duhului", și versuri neregulate, dar țîșnite dintr-o simțire autentică, el nu ezită nici o clipă : preferințele merg către cele din urmă.

În genere, se poate considera că în deceniul al patrulea — dacă-i înțelegem just declarațiile și le replasăm în context — Heliade nu face altceva decît să legitimeze infiltrarea teoriei romantice în spațiul liber românesc. Sfaturile pe care nu le precupețește în dreapta și în stînga și popularizarea insistentă a noțiunilor de teorie literară au scopul să orienteze o creație care se războia din greu cu avatarele limbii și însușirea principiilor elementare ale scrisului. În stadiul construcției culturale din jurul anului 1830, problema nu era de a-i smulge pe mînuitorii condeiului din severitatea unei discipline, ci,

Scanned with OKEN Scanner

dimpotrivă, de a introduce o disciplină de ordin lingvistic și gramatical, care să acorde exprimării inteligibilitate și un minim de profesionalism, distingînd între poeții sau prozatorii involuntari, din neamul d-lui Jourdain, și scriitorii propriu-ziși. În sensul acesta, minimal, Heliade practică un clasicism empiric, inerent în felul său oricărei literaturi ce trece din starea fluidă, semifolclorică, în starea cristalizării, a operelor individuale și a formelor individualizate.

Dincolo de educația obligatorie a gustului și cenzurarea tendințelor opuse instaurării normei supra-dialectale, Heliade pare însă un adept destul de convins al teoriei romantice a geniului și a libertății de inspirație. Astfel, cînd, la 1839, Asachi se ridică împotriva traducerii lui Aristia din *Saul* de Alfieri, între altele pe motivul că tălmăcitorul alesese un vers nepotrivit, ignorînd că versul eroic românesc e de 16 silabe, Heliade sare ca ars. „Cînd vine geniul — ripostează el sarcastic —, nu întreabă pe nimeni : ce metru să iau ? și cum găsești dumneata cu cale, domnule, care ți-ai uitat limba și ai învățat grecește de la fanarioți ? să mă iau oare dupe urechea dumitale, care ți s-a deprins pe versurile de cincisprezece silabe, lungi cît și circonferințaișlicului fanariotului și care se tîrăsc întocmai ca hîrșiitul papucilor din niște picioare strîmbe ? Geniul își întoarce spetele de la astfel de capete ce trag cu urechea la cîntările lui, el nu întreabă, se sfătuiește numai cu tactul său și național, pentru că nu e el geniu, cum am zice, degeaba ; își croiește metrul său, zboară pe aripile-i de foc, își culege ideile din regiile cerești, din adîncurile infernale, din mijlocul acestor două în cele trei rigate ale naturii pămîntești, din templul Amorului“ ș.c.l.

Confidența pe care Heliade o face în scrisoarea publică adresată în 1839 lui P. Poenaru, unde se autodefinește drept un creator de instinct, și nu de disciplină scolastică, îi relevă efectiv starea de spirit spontan romantică, sau, în orice caz, aprehensiunile față de orice încercare de a încazarma o inspirație decurgînd liber „din inimă“. „Știu că trebuia, după artă — recunoaște Heliade — să încep a spune de ce am să vorbesc, să intru în materie și să-mi caut de drum ; dar aceasta o poate păzi bine cel care fericirea și înlesnirile l-a făcut să fie regulat și să se deprinză a nu ieși din orînduiala sa ; ce-i zice meșteșugul și regula, aceea să facă. Eu însă niciodată n-am prea fost nici așa regulat, nici așa rece ca regula ; mi-a

Scanned with OKEN Scanner

plăcut mai mult să se ia arta după inimă şi să spui ce mă învaţă inima şi ceea ce simte ea." [125]

Dintre celelalte manifestări de teorie literară ale deceniului al patrulea, articolul lui Gr. Pleşoianu despre poezia epică, aşezat în fruntea traducerii din Fénelon, *Întîmplările lui Telemah fiul lui Ulise* (1831), e — cum a dovedit D. Popovici — compilat după La Harpe ; ca atare, prezintă un interes minor : e o explicare a genului, împrumutată unei autorităţi incontestabile pentru români, care nu-şi propune să convertească pe nimeni la clasicism şi, de altfel, nici nu întîmpină în epocă un ecou deosebit. [126]

Altfel stau lucrurile cu *Cursul de retorică* al lui Simion Marcovici (1834), profesat elevilor de la Sf. Sava, compilaţie inteligentă a principiilor poeticii clasice, redijat probabil — după cum susţine I. Verbină (I. Pervain), care l-a studiat minuţios — după mai mulţi autori, între care Vardalah, Marmontel, La Harpe, Blair. După părerea noastră, nu e exclus ca opera lui Marcovici să aibă la bază un singur izvor, încă neindentificat, şi anume un compendiu şcolar de tipul celor care abundau în epocă, de felul manualului deja amintit al lui Lévizac şi Moyssant. Oricum ar fi, Marcovici punctează mai stăruitor decît Heliade elementele crezului clasic. Dezbaterea între „geniu" şi „meşteşug" rămîne la el nedecisă : „nici silinţa fără geniu poate să nască vreun lucru desăvîrşit, nici geniul fără silinţă". Dacă geniul naşte „ideile cele nobile şi sentimentele cele înalte", nu e mai puţin adevărat că el nu e în stare „să reverse interesul, graţiile şi varietatea, să aşeze cu înţelegerea, să împodobească cu gust, să desluşească cu lămurire înaltele sale idei, nici să compuie un cuvînt desăvîrşit în toate părţile sale". Geniul e dotat spontan cu fantezie, gust, facultatea recepţiei sensibile, dar se perfecţionează prin lectura operelor clasice şi aplicarea regulilor proprii domeniului în care lucrează.

Această rezolvare prudentă a problemei ţine seama de interesele şcolii şi ale marelui număr. N-ar fi fost oare absurd ca un profesor de retorică să-şi dezică propriu-i învăţămînt, susţinînd superioritatea absolută a aptitudinilor asupra muncii şi, drept urmare, lipsa de interes a studiului ? Poziţia lui Marcovici concordă cu aceea a lui Blair, faimosul estetician englez al secolului al XVIII-lea, prieten cu Adam Smith şi admirator al lui Ossian, recunoscut în mod explicit undeva printre sur-

Scanned with OKEN Scanner

sele sale de inspirație. Doctorul în teologie și profesorul de retorică de la Universitatea din Edinburg spunea în această privință : „E, fără îndoială, posibil ca un om de geniu să compună conform regulilor, fără a le fi învățat vreodată ; căci, întrucît ele se intemeiază pe natură, natura însăși i le poate sugera. E extrem de probabil că Homer n-a studiat nici un fel de poetică. Călăuzit doar de geniul său, el a știut să povestească în versuri potrivit tuturor regulilor artei, devenind obiectul admirației generale. Dar de-aici nu s-ar putea conchide că critica e inutilă ; deoarece nu există geniu perfect, nu există nici scriitor care să nu profite de remarcile asupra frumuseților sau defectelor celor ce l-au precedat. Nici observațiile, nici regulile nu pot înlocui geniul sau să-l dăruiască celui ce nu-l posedă, dar ele pot să-l conducă, să-i preîntîmpine rătăcirile, să-i indice cea mai justă și mai convenabilă imitație a naturii."

Tot Blair pare a fi la originea considerațiilor despre pasiuni (Marcovici zice „patimi"), de care ar atîrna, în ultimă instanță, forța persuasivă a elocvenței, întrucît omului pasionat nu-i lipsesc nici cuvintele, nici argumentele, sentimentele lui comunicîndu-se auditoriului printr-un fel de simpatie contagioasă. Dar Marcovici exagerează în sensul analizei, clasificînd și subclasificînd însușirile mai mult în felul francez decît în cel utilizat de esteticianul britanic, care e empiric, inductiv și totalmente degajat în raționalismul său de tradiția strivitoare a dogmelor.

Latura tulburătoare, de fapt singura realmente semnificativă a cărții lui Marcovici, o constituie divorțul dintre expunerea de principii și exemplele propuse spre justificare.

„M-am străduit — afirmă ritos autorul — a potrivi stilul și pildele cu regulile". Însă — cum observă I. Verbină — „potrivirea" promisă nu se realizează decît incidental, „pentru că devoțiunea scriitorului față de zeii literari ai zilei : Young, Volney, Marmontel, Lamartine, Byron, Iancu Văcărescu, Heliade, V. Cîrlova, Gr. Alecsandrescu etc. îl determină să ilustreze teoriile maeștrilor artei clasice cu exemple din preromantici și romantici". Se învederează o dată în plus că sub presiunea din ce în ce mai puternică a noii literaturi, vechile concepte trebuiau să-și deschidă larg porțile într-o încercare dezesperată de a dărui intrușilor o legitimitate. Era prima fază a unui proces de segregare, conducînd la renovarea ter-

minologiei şi instituţionalizarea romantismului ca fenomen literar cu un statut de autonomie. În felul acesta, deşi concepută sub semnul clasic, *Retorica* lui Marcovici evidenţiază şi ea cursul irezistibil al veacului. [127]

STATUTUL POEZIEI ŞI „SOLIA" POETULUI

Să relevăm şi alte cîteva puncte de cristalizare a unei estetici romantice. Bineînţeles, ar fi iluzoriu să scontăm rezultate foarte spectaculoase. Teoria e dibuitoare, încurcată între respectul datorat formulelor de prestigiu ale Poeticelor neoclasice şi practica literară, acaparată din ce în ce mai mult de temele şi manierele romantice. De o elaborare sistematică şi originală a ideilor, pe baza raportării la experienţa locală, nu poate fi încă vorba. Totuşi e evident că un concept de nouă literatură îşi croieşte drum.

Din acest punct de vedere, un text dintre cele mai caracteristice îl constituie articolul lui Heliade din 1832 *Pentru poezie*. După părerea lui D. Popovici, articolul are, „în întregul său, aspectul unei traduceri din limba franceză" şi învederează îndeosebi idei de obîrşie saint-simonistă (poezia e sora meştesugurilor etc.). Nu contestăm ipoteza paternităţii străine, dar dacă e să depistăm un izvor ni se pare că afinităţile cu capitolul *De la pensée*, din *De l'Allemagne* a D-nei de Staël, sînt cel puţin tot atît de concludente. Şi n-ar fi de loc greu să invocăm şi alte referinţe nu mai puţin plauzibile. Adevărul e că articolul lui Heliade transmite, prin cine ştie ce filiere intermediare, reduse la numitorul comun al opiniilor de circulaţie generală, cîteva idei fundamentale despre lirismul romantic.

Autorul român începe prin a deosebi între poezie şi versificaţie : „Nici rima, adică potrivirea sau împerecherea versurilor, nici numărul silabelor nu pot să facă Poezia". Constatarea, devenită o banalitate în anii prefeţei la *Cromwell*, o găsim şi la D-na de Staël, la ea însă printre cei dintîi : „versurile frumoase nu constituie poezia". Poetul e un înaintemergător al civilizaţiei, spune Heliade : „Cele mai vechi religii, cele mai înţelepte legi, cele mai însemnătoare civilizaţii, toate sînt datoare poeţilor. Ei mergea înainte tutulor noroadelor lu-

Scanned with OKEN Scanner

mei întregi cu lira în mînă pe deosebite drumuri ce au umblat." D-na de Staël : „Naţiunile puţin civilizate încep totdeauna prin poezie". Heliade caută esenţa poeticului într-o transcendenţă, condamnînd empirismul tern, limitat la certitudinile vulgare ale simţurilor : nu cred decît ceea ce văd şi nu există decît ce pot pipăi. Sforţîndu-se să elibereze lirismul de sub incidenţa demonstrativă şi pedestră a raţionalismului sec, D-na de Staël declara că „pentru a concepe adevărata măreţie a poeziei lirice trebuie să rătăceşti într-o stare de reverie prin regiunile eterate, să uiţi zgomotele pămîntului ascultînd armonia celestă, să consideri universul întreg ca un simbol al emoţiilor sufletului". Heliade atribuie poetului, pe lîngă „traiul trupului", „traiul sufletului", a cărui patrie este în ceruri, şi sugerează, înaripat de o adîncă pietate religioasă, sentimentul infinităţii cosmice : „ardicînd ochii noştri preste capetele noastre în mijlocul tăcerei nopţilor, aruncînd privirea noastră dincolo de toate aceste stele ce strălucesc în ceruri, începem a ne întreba dacă Tăria este mărginită sau nu, în vreme ce sîntem asemenea de neputincioşi de a cunoaşte hotarale ei sau de a înţelege întinderea ei cea nemărginită". Din multele echivalenţe ce pot fi descoperite la D-na de Staël, reţinem una : „Boschetele, florile şi rîurile, ajungeau poeţilor păgînismului ; singurătatea pădurilor, oceanul fără hotare, cerul înstelat de-abia pot să exprime eternitatea şi infinitul care umplu sufletele creştinilor".

În finalul articolului, Heliade se îndepărtează textual, dar nu subtextual, de inteligenta castelană din Coppet. El asociază poezia de meşteşuguri, cum voiau saint-simoniştii, în acelaşi timp o consideră implicată în arta oratorică şi o descoperă în proza unor autori ca Rousseau şi Fénelon (În *Telémaque* „se ciudeşte cineva că nu poate afla rima"). Ce expresie a totalităţii umanului, poezia — cînd e înaripată de geniul unui Homer — ne permite să „cunoaştem starea luminilor din veacul său". E oare posibil şi un Homer al veacului nostru ? Cu condiţia — sugerează Heliade — ca el să-şi asume lumea modernă în esenţa demersurilor ei intelectuale şi sufleteşti.

Cel mai important element al finalului îl constituie însă o formulare critică ascuţită, deşi sumară, privitoare la literatura naţională : „Cu adevărat noi nu mai sîntem încă în vremea cînd numai nişte cîntece de amor să fie destule a face a se mira lumea de noi. Duhurile au trebuinţă de o

Scanned with OKEN Scanner

hrană morală mai statornică şi mai cuviincioasă la vrednicia omului." Aceste cîteva cuvinte rezumă programul novatorilor noştri romantici, în preajma lui 1830 : pe de o parte, refuzul frivolităţii anacreontice, pe de altă parte, voinţa de înălţare a demnităţii poeziei, de spiritualizare şi elevaţie morală.

După cum se vede, tema principală a articolului lui Heliade rezidă în identificarea „poeziei" cu „lirismul" — ceea ce răstoarnă felul neo-clasic de a vedea lucrurile. „Lirismul" nu mai e pur şi simplu conţinutul „liricii", aşadar, ideea îmbrăcată în imagini, comunicarea transmisă sub formă ornamentală ; el depăşeşte nu numai „versificaţia", dar şi orice altă modalitate literară sau para-literară, fie ea „proză", fie „oratorie" ; este o expresie genuină a naturii umane, un atribut etern al spiritului, unit prin legături misterioase cu transcendenţa. Inutil să mai spunem că acest concept de poezie e profund romantic prin preponderenţa conotaţiei asupra denotaţiei, prin accentul religios, setea absolutului, intuiţia totalităţii cosmice, funcţia înaltă şi responsabilă atribuită poeţilor. [128]

Un alt punct al esteticii romantice, scos în evidenţă în deceniul al patrulea şi de care am mai avut ocazia să vorbim în treacăt, se referă la promovarea „adevărului" şi „naturalului", cu corolarul lor, „sinceritatea". E vorba de ceea ce Vaclav Černy numeşte „compozanta realistă" a romantismului, acea propensiune spre concret şi istoricitate, pe care adesea o ignoră cercetătorii înclinaţi să acorde tuturor romantismelor naţionale statutul celui german sau care uită că evaziunea onirică din prezent nu e incompatibilă cu o anumită percepţie obiectivă a realului. De fapt, revendicarea insistentă a libertăţii creatoare e legitimată de romantism tocmai în sensul degajării artei de artificiu, a apropierii ei de adevărul naturii şi al sufletului omenesc. „Acest „adevăr" nu mai e „verosimilul" clasicilor, ci „veridicul", trebuie prin urmare căutat în contingent, nu în universal, în concret, nu în tipic, în senzual şi sensibil, nu în logic şi abstract. În acest sens, un universitar francez, Jacques Goudet, observa de curînd că „realismul, adică adeziunea la realitatea concretă, e un reflex inerent esenţei romantismului : acolo unde adevărul nu mai rezidă în Idei, fiindcă asupra lor planează confuzia, el poate fi căutat doar în vizibil". Desigur, orientarea aceasta e frapantă mai

ales în mişcările romantice axate pe o luptă naţională în plin avînt, ca cea italiană. [129]

La noi, unde literatura anacreontică se izolase de mişcarea vie a istoriei, îndemnul spre „adevăr" şi „natural" nu suna livresc, ca unul sau altul dintre preceptele *Retoricii* lui Simion Marcovici sau ale *Grammaticii poeziei*. Pe de altă parte, romantismul însuşi îşi secreta veninul care avea să-i strice reputaţia : supralicitarea efectelor. Îl vedem, aşadar, pe Heliade criticînd, în *Gazeta Teatrului Naţional*, un spectacol de vodevil în care actorii gesticulau excesiv în scenele tragice şi se scălîmbăiau burlesc în scenele comice : „Neîncetat băgător de seamă al naturii tutulor patimilor, tutulor viţiilor, hromatizate după naturelul fiecăruia om, se face un zugrav sencer al naturii şi arată publicului său nişte icoane vii într-un nou chip, dar totdeauna adevărat şi firesc. Şi mai bine îmi place urîtul pus frumos după natură şi la locul său, decît frumosul pus urît şi fără judecată." Observaţii mergînd pe aceeaşi linie fac Kogălniceanu şi Negruzzi. [130]

Mai interesantă e aplicarea conceptului de „adevăr" la modalitatea liricii confesive. Explicîndu-şi poeziile *Serafimul şi heruvimul* şi *Visul*, Heliade convine că scopul artei fiind de a-i ajuta pe oameni să vadă virtutea şi să ocolească viciul, opera trebuie să conţină elemente destul de generale, astfel ca fiecare cititor să se recunoască în ele, dar, în acelaşi timp, deduse dintr-o experienţă personală, întrucît puterea persuasiunii literare depinde de cunoaşterea nemijlocită de către autor a celor relatate. „Ce poate cineva să descrie sau să zugrăvească mai bine decît aceea ce şi cunoaşte mai bine ? Şi iară ce poate să cunoască atît de bine decît viaţa sa şi faptele oamenilor ce i-a cunoscut mai d-aproape ?"

Dacă, în adevăr, ceea ce cunoşti e mai lesne de zugrăvit decît ceea ce-ţi închipui, atunci — crede Heliade — „răul" are şansa de a fi evocat mai convingător decît „binele". Concepţie pesimistă despre ordinea lumii ? În orice caz, adecvată viziunii romantice a damnării şi celei creştine a păcatului originar. Un exemplu cules din Lamartine exemplifică ideea. Meditaţia *Desnădăjduirea*, în care „vede cineva întreagă natura şi pe omul deznădăjduit în toată turbarea şi cîrtirea sa împotriva soartei şi a Dumnezeirii însăşi", e superioară meditaţiei *Providenţa la om*, în care poetul francez încearcă sugerarea atotputerniciei şi a slavei divine. La fel, Heliade susţine că

zugrăvirea „iesmei" — a personajului malefic care-i intersectează traiectoria vieţii tocmai cînd începuse să suie treptele împlinirii — e cu mult mai reuşită decît a serafimului sau a heruvimului. „Dar vina nu este a mea ; este că mai mult am băut amarul decît dulcele vieţii..." Fiindcă — arată mai departe Heliade — „de la început a domnit aci jos împărăţia iadului şi a răului şi sîntem încă departe de acea împărăţie a cerului, adică a păcii, a dreptăţii şi a fericirii preursite de Mîntuitorul. Ce am cunoscut mai mult, aceea am descris şi mai bine. Sîntem departe încă de a fi în relaţie cu îngerii, nu întîlnim decît draci pe pămînt, şi această viaţă a vremilor acestora nu este decît un iad, în care fiecare om este un drac şi muncitor pentru celalalt şi unde fiecare îşi află şi va să-şi afle folosul şi norocirea în paguba şi nenorocirea altuia...". Fără îndoială că Heliade traversa un moment de criză, de puternică frămîntare morală, dar acest aspect al chestiunii nu ne interesează aci. Reţinem doar viziunea amară şi dezabuzată a lumii, cu reflexe ce amintesc de Byron (de traducerea căruia Heliade se ocupa tocmai atunci). Pe teren estetic, importantă e ideea că valoarea unei creaţii atîrnă de cîtimea de experienţă personală pe care o înmagazinează : translaţia de la existenţă la operă, disimulată de clasici, devine acum un principiu director al creaţiei. [131]

Lupta pentru „adevăr" şi „natural", care constituie un protest împotriva stilizării clasice, nu-i duce pe romantici la zugrăvirea tipicităţii cotidianului, adică la realismul propriuzis, pentru că ochii lor sînt megaloscopici, iar spiritul, în perpetuă ebuliţie. Pentru ei, sublimul reprezintă chintesenţa naturii şi gradul superlativ al adevărului. Ca atare, a căuta extremităţile, situaţiile limită, care dau sentimentului o maximă reverberaţie, nu înseamnă a exagera, ci a situa arta în punctele tensive ale realului şi vieţii sufleteşti. Exprimînd în prefaţa la *Maria Tudor* (1837) dezideratul ca pe scenă „să se înfăţoşeze şene grandioase, măreţe şi mai ales adevărate", Negruzzi nu are de loc teama că cere imposibilul : eroismul aparţine istoriei, de aceea mariajul dintre epopee şi veridicitate i se pare legitim.

În acelaşi sens, pentru un tînăr ca Barbu Catargiu, destinat a face ulterior o strălucită carieră politică, repertoriul Filarmonicii e condamnabil fiindcă nu corespunde încordării dramatice şi exacerbării de sensibilitate de care e avid sufletul

Scanned with OKEN Scanner

românesc. Precăderea acordată vodevilului, comediei şi satirei a făcut ca scena să decadă : „Nimic sublim, nimic de simţire nu se mai văzu, nimic nu mai mişcă inimile noastre, nimic nu mai făcu să mai vărsăm o lacrimă". Melodrama lui Kotzebue *Mizantropia şi pocăinţa* constituie, în acest sens, un reviriment : „Actorul român la glasul actorului neamţ se strămută, plin de lacrămi îşi învaţă rola şi cu lacrămi adevărate vine pe şenă, şi tot parterul e stropit cu lacrămi". Teza lui Catargiu e că actorul român se simte în elementul său, prin afinitate de fire, cînd are de încarnat eroi tragici şi sublimi, pasiuni irezistibile şi sentimente grandioase : „Lăsaţi dar, voi, fii ai acelor mari domnitori ai lumei, bufoneria, lăsaţi satira pe seama acelor suflete înghesuite, pe seama acelor duhuri sărace ! Părinţii voştri au fost mari, şi voi nu puteţi fi mici. Vrei ca actorul român să se arate ceea ce este ? Fă-l să trăiască în elementele strămoşilor săi ! Slava, amorul, generozitatea, patriotismul, răzbunarea, trufia, dreptatea — iată ce-i trebuie lui ca să fie mare. Dă-i tragedii sîngeroase şi drame scrise cu lacrămi — şi le va juca bine." Împotriva evidenţei, fugosul şi romanticul tînăr, în pieptul căruia clocotea energetismul viril al unei generaţii dornice să lichideze cu starea de umilinţă şi subterfugiile iezuitice ale părinţilor, pretindea că actorul român nu e croit pentru comedie : „Nu îi da comedia, că el nu ştie să fie bufon, el n-a ştiut a se slugări şi a se maimuţa : nu l-ai vedea niciodată să-şi ştie rola, pentru că nu-i place nici în glumă a fi măscărici." [132]

Un concept al sublimului romantic se ghiceşte sub formulele neoclasice ale articolului lui Heliade *Pentru stil*, din 1834, inspirat în cea mai mare parte de Marmontel, dar utilizînd şi pe La Harpe şi Hugh Blair. Important e însă ce reţine autorul român din izvoarele sale, cum distribuie accentele, unde şi cum intervine. Definiţia „sublimului" e preluată din La Harpe : „sublimul este o idee repede, care, exprimată la vreme sau prin grai, sau prin limba naturii, atinge inima, deşteaptă mirarea şi înalţă sufletul". Dar imediat, parcă pentru a atenua sensul raţionalist al termenului „idee", explicaţia accentuează pe elementul spontan, pe factorii afectivi, subliminali : „O vorbă singură, un ţipăt, o mişcare, o căutătură, tăcerea chiar de multe ori sînt cu mult mai puternice decît orice cuvînt împodobit şi plin de meşteşug ; şi ce zic ? sublimul este atît de neatîrnat

Scanned with OKEN Scanner

de meşteşug, încît se poate vedea şi auzi chiar de la oameni cu totul fără învăţătură, pentru că el de multe ori este un dor, o arătare cu foc a inimii, o trăsură, un fulger, o icoană a sufletului celui turburat". Exemplificările pun în lumină superioritatea poeţilor Libanului asupra poeţilor Parnasului, după cum şi Dumnezeul vechilor ebrei nu suferă comparaţie cu „zeii cei plini de slăbiciune ai păgînătăţii". Biblia prevalînd asupra mitologiei greco-romane — iată una dintre temele „clasice" ale inspiraţiei preromantice şi romantice !

Pasajul cel mai caracteristic al articolului e cel în care sînt detaliate izvoarele exterioare şi interioare ale sublimului. E un repertoriu de veleitate aproape exhaustivă a motivelor romantice, mai exact, a obiectelor care cristalizează starea de comoţie a sufletului, dezlegînd resorturile misterului, pulsiunile înăbuşite ale fiinţei. Spicuim : „O întindere nemărginită precum nemărginirea Tăriei, bolta cerului cea semănată de stele, o înălţime sau adîncime grozavă în care se rătăceşte şi se cufundă vederea, precum un munte trufaş sau un turn măreţ şi o rîpă fioroasă... izbirea a două oştiri, un monument vechi sau de o mărime şi înălţime uriească, ruinele unei zidiri însemnate sau ale unei cetăţi ce ne aduc aminte veacurile care au trecut peste dînsele şi care vor mai trece... o mirare sau o groază, precum întunericul cel adînc, singurătatea, tăcerea, o pădure bătrînă şi deasă, sunetul cel prelungit al unui clopot grozav sau baterea cea cadenţată a unui ceasornic în mijlocul unei nopţi pline de linişte, un cimitiriu în care vedem într-o orînduire simetrică şi de o mare cuviinţă plină de fiori oasele celor ce odihnesc în vecinica tăcere sau ale părinţilor noştri... închipuirea ce ne putem face despre Prea-înalta Fiinţă, despre a sa vecinicie şi atotputernicie, într-un cuvînt, toate fiinţele ce sînt mai presus de noi sau de care noi sîntem despărţiţi printr-o depărtare foarte mare sau a vremii sau a întinderii ; o oarecare neorînduială însemnătoare fără proporţie, precum o grămadă nemărginită de stînci, aruncată după întîmplare de mîna naturii, sau o peşteră fără nici o urzire regulată de Arhitectură, ale căria colţuroase afundări pare c-ar coprinde oarecare comori sau curse tainice, o înşăruire de munţi fără căpătîi şi oarecare fundături." [133]

Semnificativ pentru implantarea romantică din deceniul al patrulea e progresul conceptului de „misiune" a literaturii, acreditarea ideii că poetul e un agent al civilizării, implicit şi un

Scanned with OKEN Scanner

luptător pentru drepturile naţiunii din care face parte. Subordonarea creaţiei faţă de morală fusese postulată şi de clasicism. Dar romantismul, tocmai fiindcă exprimă o stare de conflict între individ şi societate, pune chestiunea într-un fel nou : scriitorul încetează de a mai fi avocatul ordinei existente, el îmbrăţişează cauza popoarelor, a claselor sau păturilor oprimate, e un militant şi un răzvrătit ; în acelaşi timp, el îşi comunică angajamentul civic cu o maximă intensitate afectivă. Pe de o parte, literatura devine politică şi socială, pe de alta, misionaristă şi profetică. Obiectivitatea clasică, favorizată de caracterul impersonal al criticii (denunţarea racilelor general umane), e înlocuită de o atitudine profund subiectivă, fiindcă se situează pe terenul istoriei şi al particularului, deci se identifică unei „cauze", unei tabere în luptă.

Trecerea de la finalismul educativ neo-clasic, puternic marcat în sens luminist, la mesianismul romantic, e un proces complicat în care simpla succesiune nu constituie totdeauna un avans, iar declaraţiile de principiu au adesea un caracter hibrid. De pildă, la un L. Repey, profesor francez la Academia Mihăileană, pare că viziunea despre importanţa morală şi socială a literaturii descinde direct din secolul al XVIII-lea. Într-un discurs rostit cu prilejul unui examen public al şcolii superioare din Iaşi, în care pledează cu avîntul lui Condorcet în favoarea progresului şi-l combate pe Rousseau, fiindcă atribuia ştiinţelor şi civilizaţiei un rol nociv, Repey înalţă un imn de slavă poeziei, deoarece ea este unul din principalii factori ai socializării. „Grecii au considerat că misiunea poetului are ceva divin şi, sub un anumit raport — constată cu prudenţă profesională oratorul —, entuziasmul lor era întemeiat. E imposibil a evalua influenţa pe care primii poeţi au exercitat-o asupra destinului naţiunilor." Mai departe, el arată că poezia, mai puternică decît muzica, are calitatea de a înmuia inimile, de a le deschide emoţiilor tandre, smulgînd existenţa ordinară plăcerilor triviale, înnobilînd viaţa, „aruncînd flori peste latura sa hidoasă". „Ceea ce e cu adevărat mare, cu adevărat sublim în misiunea poetului e facultatea de a face să participe la nemurirea geniului său nu numai naţiunea, ci şi secolul în care a trăit." Cuvinte mari, vagi, de retorică academică, intemporale şi abstracte, prin care nu răzbate ecoul frămîntărilor contemporane.

Scanned with OKEN Scanner

Tot în axa luminilor se situează numeroasele declaratii privind, îndeosebi, valoarea educativă a teatrului. În calitate de conducător al Filarmonicii, Heliade are ocazia să se pronunţe în repetate rînduri : teatrul „este cenzura obiceiurilor şi şcoala moralului" (*C. rom.*, 1831, nr. 4) ; este „singurul organ al stăpînirilor, prin care poate să îmblînzească şi să deştepte duhurile după trebuinţă, să dărapene obiceiurile cele ruginite şi să insufle virtutea" (*C. rom.*, 1833, nr. 57) ; scopul teatrului este „de a se face o şcoală de moral şi de luminare, ca prin pilde vii a se dezvolta în public naltele simtimente ale religiei, patriotismului, cetăţeniei, cunoaşterii drepturilor şi a datoriilor, ascultării către pravili şi către cei mari" (*C. rom.*, 1837, nr. 47). O anumită progresie de la „moral" spre „civic" pare să se desprindă din aceste formulări, totuşi e clar că noţiunea de „angajament" e încă departe de a se fi încărcat cu un sens romantic.

Totuşi, ideea că poetul nu poate rămîne indiferent faţă de treburile publice, pe care o proclamase şi Herder în *Briefe zur Beförderung der Humanität* (1793), pregăteşte terenul concepţiei romantice a poetului-„ecou", purtător de cuvînt al naţiunii sale. Din ce în ce mai des în deceniul al patrulea e postulată îndatorirea scriitorului de a nu se izola de colectivitate, de a nu se considera „liber" în ceea ce întreprinde. Heliade se răfuieşte violent cu aşa-zisul „aristocrat al literaturii", care-şi închipuie, pe temeiul talentului, că „are dreptul să trăiască oricum, să vorbească orice va voi şi să scrie orice îi va veni, să înfrunte pe cine întîlneşte, să batjocorească pe cel cu care vorbeşte, să semene vrajba, să se fălească întru nerușinarea sa şi să întinză corupţia şi desfrîul, un asemenea omuleţ, un asemenea crezut autor nu este vătămător numai pentru sine, care e şi om pierdut, dar scrierile lui propovăduiesc demoralizaţia la milioane..." E instructiv a apropia acest text de o declaraţie a lui Victor Hugo (*La muse française*, juillet 1823) : „Ar fi o eroare condamnabilă a omului de litere de a se crede pe deasupra interesului general şi a nevoilor naţionale, de a se sustrage de la exercitarea unei influenţe asupra contemporanilor, de a-şi izola viaţa sa egoistă de marea viaţă a corpului social". Apropierea nu o facem în scopul sugerării unei „influenţe", ci pentru a învedera natura potenţial romantică a rîndurilor lui Heliade.

Pe aceeaşi linie, pot fi citate multe alte mărturii. Mai relevăm una, semnificativă prin caracterul ei concret. Un recen-

Scanned with OKEN Scanner

zent al cărţii lui Florian Aaron, *Catehismul omului creştin, moral şi social*, care iscăleşte E. L., îl laudă pe profesorul transilvănean fiindcă „seamănă că a înţeles nobila şi serioasa solie a unui scriitor : a simţit că într-o ţară aşa de săracă ca a sa în cărţi bune nu trebuie cineva a se agăţa pe negîndite de orice sujet şi a-şi alege un titlu după întîmplare" (*C. rom.*, 1838, nr. 15).

Cuvîntul „solie", pe care-l utilizează anonimul de mai sus, nu e întîmplător. Îl regăsim la Heliade într-un text important, care precizează că unui autor i se cer : „cunoştinţe trebuincioase la materia sa", dar şi „un chip de vedere a lucrurilor mai presus de a gloatei, simţirea cu întregime a soliei sale, dorinţa îndeobşte a binelui şi stîrpirea răului". Deşi „solia" poate fi „primită de sus", totuşi ideea poetului-profet, conducător de popoare şi ambasador al cerului, nu e încă net conturată ; ea va fi rodul iniţierii mai ample a lui Heliade în teoria romantismului social, propovăduită de Lamennais, Hugo, Michelet, Pierre Leroux ; va fi şi consecinţa zguduirii sufleteşti pricinuită de înfrîngerea de la 1848 şi anii exilului. În orice caz, către 1840, redactorul *Curierului* e conştient că profesia literelor constituie un sacerdoţiu, implicînd lupta pentru umanizarea planetei, dar, în acelaşi timp, că ea este o artă, asemenea muzicii, care dispune de privilegiul înălţării peste limitele cenuşii ale existenţei. În ce fel poate muritorul de rînd să iasă de sub ingerinţa destinului şi să se confunde în beţia totalităţii, să trăiască miracolul contopirii subiectului cu obiectul ? „Numai în sanctuariul artei — răspunde Heliade —, unde alesul artist, împlinind o slujbă prin vocaţie sacerdotală, ne uşurează pentru un moment de monotona şi lutoasa greutate a celor pămînteşti şi ne răpeşte peste clime, peste şcoli, peste regii". [134]

SPRE UN CONCEPT DE ROMANTISM NAŢIONAL

O schimbare substanţială a noţiunilor directoare ale literaturii se produce către sfîrşitul deceniului al patrulea. Ea e opera paşoptiştilor revoluţionari, care încep să se afirme după 1835 şi îşi definesc cu claritate orientarea programatică în 1840, la *Dacia literară*. Principiile proclamate de Kogălniceanu şi prietenii săi la *Dacia* sînt binecunoscute, iar importanţa lor a fost subliniată insistent de întreaga noastră istoriografie literară

modernă. Ceea ce ne interesează aici e să subliniem că ele ilustrează o opţiune romantică, desigur larg enunţată, punînd accentul, cu o admirabilă intuiţie a oportunităţilor, pe elementul esenţial în momentul respectiv.

Or, esenţialul consta în promovarea hotărîtă şi deplin consecventă a directivei naţionale şi populare în literatură. Dacă Heliade cuprinsese în aceeaşi încurajare generoasă creaţia originală şi traducerile, bucurîndu-se că se scria româneşte şi se îmbogăţeau tipăriturile în limba naţională cu noi opere, *Dacia literară* pune capăt ambiguităţii criteriilor. Ea afirmă că originalitatea naţională este „însuşirea cea mai preţioasă a unei literaturi" şi condamnă înmulţirea imitaţiilor şi a traducerilor, deoarece ele „s-au făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul naţional". Cu toată aparenţa exclusivistă, punctul acesta nu trebuie interpretat ca un blam împotriva politicii de asimilare a culturii europene. După cum o va lămuri într-un număr ulterior al *Daciei*, Kogălniceanu înţelegea să critice abuzurile, nu principiul însuşi ; era împotriva superficialităţii şi a maimuţăririi Apusului, nu împotriva preluării de cărţi folositoare şi de idei bune. Cum avea s-o spună ulterior (în 1850), „în secolul al XIX-lea nu e iertat nici unei naţii de a se închide înăuntrul înrîuririlor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta şi de la străini".

Un alt punct al programului *Daciei literare*, dezvoltare logică a celui anterior, adresează scriitorilor apelul de a se inspira din realitatea autohtonă : „Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre ţări sînt destul de mari, obiceiurile noastre destul de pitoreşti şi de poetice, pentru ca să putem găsi şi la noi sujeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuinţă să ne împrumutăm de la alte naţii".

De remarcat că în aceste rînduri nu e întrebuinţat cuvîntul folclor (sau un echivalent : poezie populară, literatură populară). Totuşi, nu încape îndoială că îndrumarea lui Kogălniceanu avea în vedere şi acest izvor de inspiraţie, lucru, de altfel, evident şi prin prezenţa, încă în primul număr al revistei, a articolului lui C. Negruzzi : *Cîntece populare a Moldaviei*. De reţinut şi faptul că, îndreptînd atenţia spre mediul local, spre aspectele particulare şi specifice ale realităţii româneşti, *Dacia* deschidea scriitorilor perspectiva unei literaturi întemeiată pe observaţie, cultivînd „adevărul" şi „naturalul" — în-

Scanned with OKEN Scanner

drumare mai mult decît binevenită într-un climat de vogă adjectivală, de declamaţie ieftină şi sentimentalism umflat.

Un alt punct programatic prefaţează unitatea politică a naţiunii, precizînd într-o formă concisă că revista va lupta pentru ca „românii să aibă o limbă şi o literatură comună pentru toţi". În fine, se insista asupra legitimităţii spiritului critic, dîndu-se a înţelege că faza aprobărilor binevoitoare şi a indulgenţei tactice se încheiase (lucru nu chiar atît de sigur, cum avea să se convingă foarte curînd Kogălniceanu). În operaţia necesară de a discerne binele de rău, se făgăduiau criterii obiective şi procedee urbane : „Critica noastră va fi nepărtinitoare ; vom critica cartea, iar nu persoana. Vrăjmaşi ai arbitrarului, nu vom fi arbitrari în judecăţile noastre literare." [135]

Programul *Daciei* nu foloseşte cuvîntul „romantic" şi nici nu face aluzie la vreo apartenenţă de „şcoală". Dar prin istorism, descoperirea folclorului, replierea pe elementul specific, recomandarea subliniată a originalităţii se înscrie net în hotarele romantismului, un romantism cuminte, temperat, naţional, „deschis" — întrucît formulează o strategie a politicii culturale, indicînd temele, nu modalitatea realizării artistice, drumul ce trebuia urmat, nu mijloacele de a-l parcurge.

Sub raport literar, programul *Daciei* nu validează, dar nici nu invalidează conceptele estetice pe care le-am văzut începînd să se contureze în deceniul al patrulea. Înglobînd literatura în cultură şi cultura în istorie, *Dacia* nu răspunde întrebărilor concrete sugerate de exerciţiul profesional al modelajului artistic. În schimb, ea oferă puncte de reper majore, cu atît mai valoroase, cu cît afectează întreaga sferă a raporturilor intelectului cu societatea contemporană. Fără îndoială, în chiar generalitatea directivelor se ascundea un pericol : acela de a favoriza echivocul ; pe de altă parte, dacă noile principii — oricît de salutare în substanţă — ar fi fost doar enunţate programatic, nu e greu de văzut că influenţa lor asupra spiritelor ar fi rămas derizorie. Dar *Dacia* n-a fost doar o catedră sau o tribună, ca atîtea dintre publicaţiile precedente, ci a fost o revistă literară, în sensul curat al cuvîntului, care a reuşit să adune în paginile ei cîteva dintre condeiele cele mai reprezentative ale vremii. Exemplul a venit astfel în sprijinul teoriei, clarificînd-o şi demonstrîndu-i rodnicia. Încît, chiar dacă s-a ferit să intre în detaliile de meş-

Scanned with OKEN Scanner

teşug ale literaturii şi nu a dat reţete, *Dacia* a impus, în schimb, un stil, iar numele ei a încetat repede să mai desemneze o iniţiativă locală : a devenit un simbol.

Ca orice moment nodal al unei dezvoltări, *Dacia literară* e, în acelaşi timp, începutul unui drum nou, dar şi punctul final al unei evoluţii. Kogălniceanu şi prietenii săi nu elaborează ideologic într-un spaţiu vid, ei profită de tot ce se acumulase pînă la dînşii, trăgînd de fapt concluziile unor frămîntări de conştiinţă intrate, o dată cu evenimentele revoluţionare de la 1821, într-un stadiu de rapidă maturaţie. Se poate spune că ideile cuprinse în celebra *Introducţie* a *Daciei literare* pluteau în aer, firește, sub o formă dispersată, uneori tulbure, de obicei fără ca semnificaţia lor profundă să fie corect evaluată.

Să dăm doar cîteva exemple. În 1831, Heliade afirma undeva că „istoria noastră este plină de întîmplări şi fapte mari şi eroice şi aceasta este un izvor de unde să se adape duhurile şi cu tragedii originale". În 1837, Ion Maiorescu — o ştim — alarmase în mod brutal împotriva invaziei franţuzismului. Un anonim (care e probabil Heliade), comentînd în *Curierul românesc* deschiderea unui curs de franceză al profesorului Repey, scria : „Noi sîntem un norod ce se renaşte şi rumâni mai înainte de toate... Pentru aceasta, din parte-mi (şi aceasta fără îndoială vor socoti-o şi toţi compatrioţii mei bine cugetători), aş vrea să văz lucrurile cele bune şi ideile cele bune viind de peste mări şi tărîmuri a ne adăoga suma fericirii noastre dinlăuntru, în duhul însă rumânesc, şi noi să le primim ca nişte rumâni. Privind lucrurile astfel, eu, cu prilejul întreprinderii d-lui Repey, aş zice compatrioţilor mei de literatură franţozească, cunoaşteţi istoria ţării noastre ?" În ce-l priveşte pe G. Bariţiu, e şi greu a spicui din multiplele sale declaraţii care anticipă ivirea *Daciei* ; el apelează insistent la strîngerea folclorului şi a documentelor istorice, accentuează mereu problematica naţională, înţelege să stimuleze creaţia originală etc. Iată una singură dintre numeroasele sale luări de poziţie : „încercările originale româneşti mai totdeauna îşi au preţul său, fie acele cum vor fi, numai să le cunoşti de originale şi nu de imitaţii sau adunături de idei împrumutate". Chiar şi titlul revistei lui Kogălniceanu, sub forma *Dacia vechie şi nouă*, apare într-o înştiinţare de publicaţie a lui Alexandru Popovici, rămasă însă în stare de proiect. [136]

Scanned with OKEN Scanner

Toate aceste mărturii, care, evident, nu epuizează numeroasele declarații de intenție și formulările mai mult sau mai puțin concordante cu tezele programatice ale *Daciei literare*, arată în ce măsură inițiativa lui Kogălniceanu răspundea unor nevoi obiective ale culturii românești. Faptul că novatorii de la 1840 dădeau glas unei stări de spirit ce-și dibuia căile de exprimare, nu le diminuează meritele. Căci dacă situarea în axa istoriei nu conferă valoare intrinsecă unei opțiuni ideologice, ea dovedește, în schimb, că drumul de la interpretarea lumii la transformarea ei e deschis. Grație lui Kogălniceanu și prietenilor săi, spontaneitatea dezvoltării culturale începe a fi corijată, literatura capătă un țel pe care să-l servească, un criteriu care să-i gireze reușita, o perspectivă care să-i anime căutările.

Remarcabil e că, deși foarte tînără, echipa *Daciei* dă dovada unui discernămînt matur ; ea nu se lasă ademenită de mirajul vorbelor, ca Heliade, nici nu propune realului drept replică, ca Asachi, un ideal pietrificat și anacronic. Spre deosebire și de primul și de al doilea, Kogălniceanu și prietenii săi știu să depășească dialectic contradicția dintre tradiție și inovație, ca și aceea dintre național și universal. Ei constituie prima generație românească la care decalajul față de Apus nu se mai simte ; pentru ei Europa e un partener de dialog, nu un mit și nu o utopie. Ei își pun problema „recuperării" în mod lucid, iar soluția la care se opresc, a „asimilării selective", corespunde efectiv dublei vocații a culturii noastre către 1840 : de a călători pe toate drumurile spiritului fără a înceta să fie ea însăși, de a-și afirma personalitatea fără a-și vinde sufletul. Încît, pentru a spune totul într-un cuvînt, generația lui Kogălniceanu are meritul — care nu e dintre cele mai mici — de a fi făcut romantismul plauzibil conștiinței românești.

Scanned with OKEN Scanner

ITINERAR LITERAR ROMANTIC

Ceea ce urmărim în acest ultim capitol e să întreprindem o recunoaştere a terenului, să-i trecem în revistă pe primii scriitori romantici şi să ne facem o idee despre opera lor. Nu intenţionăm să procedăm la secţiuni transversale, studiind unitatea atitudinilor, motivelor, procedeelor, mai întîi fiindcă răstimpul dintre 1830-1840 e prea scurt ca să îngăduie cristalizarea formulelor, apoi, fiindcă ceea ce ne-am propus a fost să explicăm originile romantismului, nu să cercetăm romantismul originilor.

În consecinţă, în acest capitol ne plasăm în interiorul romantismului, întrebîndu-ne nu prin ce romanticii seamănă între ei, ci prin ce diferă. Abandonînd unghiul istoriei ideilor, adoptăm acum perspectiva criticii. Pentru a sugera o imagine vie a frontului literar, fără simplificările şi arbitrarul care decurg, în mod necondiţionat, din orice operaţie de identificare a afinităţilor, ne vom concentra atenţia asupra indivizilor şi operelor, nu a tipurilor şi a noţiunilor, urmărind pe scriitorii înşişi în raporturile lor spontane sau premeditate, victorioase sau soldate prin eşec cu ceea ce constituie deja termenul de referinţă şi „modelul" predominant al literaturii.

ŢARA ROMÂNEASCĂ

Dacă în Franţa manifestarea hotărîtoare a romantismului a avut loc pe scenă, iar ceremonia botezului, cînd noua doctrină a fost consacrată şi impusă opiniei publice, s-a produs cu

prilejul unui spectacol, totuşi şi aci, ca pretutindeni, renovarea principiilor directoare ale literaturii a pus în discuţie şi a afectat, în primul rînd, statutul poeziei. Factor de transcendere a cotidianului prozaic şi a pozitivităţii vulgare, romantismul a plasat întreaga literatură, şi nu doar unul sau altul din domeniile sale particulare, sub semnul privilegiat al lirismului. „În vreme ce poezia fusese în secolul al XVIII-lea — scrie Gaëtan Picon — un gen minor, strict definit, ea devine, o dată cu romantismul, sufletul indivizibil şi indefinit al oricărei literaturi". [137]

Şi la noi, primii romantici sînt poeţii, iar ivirea noului lirism — elegiac, meditativ, muzical, năzuind să înalţe sufletul peste terestritate şi să-l acorde cu pulsaţiile tainice ale firii — are loc în jurul anului 1830, mai întîi în Ţara Românească. Iniţiator în atîtea privinţe, Heliade e şi pe acest tărîm cel care trece Rubiconul. Îl trece anume într-un fel foarte simptomatic, renunţînd la Christopol pentru Lamartine.

Prin 1819, de-abia venit la Lazăr de la Academia din Măgureanu, el jura pe anacreonticul grec, al cărui volum de *Lirice* (1811) îl impresionase într-atît, încît se pusese să-l traducă în întregime. Manuscrisul fusese încredinţat lui Carcalechi spre a-l tipări, dar, cum avea s-o recunoască autocritic mai tîrziu, „din mila lui Dumnezeu s-au pierdut acele traducţii". Apoi, fără alt intermediu cunoscut, urmează descoperirea lui Lamartine, care are loc prin 1823, dacă e să-l credem pe Bogdan-Duică. Ţinînd seama că *Méditations poétiques* apăruseră în 1820, data e foarte timpurie şi denotă o intuiţie a valorii de o remarcabilă pertinenţă. Încercarea de a încătuşa vaporoasa melopee lamartiniană în ritmurile încă stîngace şi în topica împiedicată a limbii române — act temerar, dar izbăvitor — are loc puţin mai tîrziu. Deja în 1826 sînt gata primele traduceri : *Suvenirul* şi *Singurătatea*. În 1827-1828 urmează *Seara, Deznădăjduirea, Provedinţa la om, Rugăciunea de seară*, citite împreună cu precedentele la şedinţele Societăţii literare patronate de Dinicu Golescu. Selecta asistenţă e entuziasmată, dar ea aplaudă — cum ştim — nu cu mai mică aprindere, versiunea primului cînt al *Artei poetice*. Un volum conţinînd 9 meditaţii de Lamartine şi 8 poeme originale apare la 1830, în cadrul *Adaosului literal*.

Deşi se sforţează să restituie cît mai fidel conţinutul şi muzica originalului, traducerile suferă de pe urma inexperien-

Scanned with OKEN Scanner

ţei lui Heliade şi a dificultăţilor obiective de manipulare a limbii. Dar ele s-au bucurat în epocă de un imens succes. S. Marcovici declara în *Curs de retorică* (1834) că *Suvenirul* este „poezia cea mai patetică cu care limba română se poate făli", iar *Lacul* e tradus „cu toată iscusinţa geniului". Ion Ghica, puţin dispus la amabilităţi faţă de Heliade, va mărturisi că în copilărie le învăţase pe dinafară. Bolintineanu e cel care situează lucrurile în perspectivă : traducerea *Meditaţiilor* constituie semnalul eliberării lirismului din captivitatea epigonismului clasic. „Spiritul restauraţiunii din Franţa — spune el —, care insuflase pe marele poet francez, crea la români imitatori. Poezia clasică greacă fuse uitată şi se adoptă poezia plîngîndă de pe malurile Senei." În cazul acesta, ca în atîtea altele, meritul lui Heliade e de a fi intuit nevoile adînci ale spiritului public şi a se fi orientat, cu o admirabilă anticipare a rezultatului, exact în direcţia potrivită. Descoperirea trebuia oricum s-o facă cineva (dovadă că, prin 1826-1827, Constantin Mihai Manu, care n-a lăsat nume în literatură, se îndeletnicea şi el cu traducerea elegiei *Sapho*). De fapt, toată noua generaţie poetică a Munteniei lamartiniza înainte de a-l fi cunoscut pe Lamartine. [138]

Heliade mai efectuează în deceniul al patrulea numeroase traduceri, unele din motive utilitare şi pedagogice (ca să moralizeze, să trezească gustul lecturii în publicul de rînd, să asigure repertoriul Filarmonicii), altele din motive comerciale (ca să atragă cititori *Curierului de ambe sexe*), profitînd de prestigiul unor scriitori la modă), altele, în fine, ca exerciţiu de mlădiere a limbii. E greu de spus ce anume raţiune primează de fiecare dată în alegerea titlurilor din următoarea listă impresionantă : Marmontel (*Bărbatul cel bun* şi *Femeea cum sînt puţine* — 1832), Voltaire (*Mahomet* — 1834, *Zaira* — anunţată în *Gazeta Teatrului Naţional*, 1836, p. 32), Byron (16 poeme traduse după versiunea lui Amédée Pichot între 1834-1839), Molière (*Amfitrion* — 1836), *Povăţuiri asupra poeziei după Boileau şi Oraţie* (1836), Bulwer (*Hristianismu la începutul său. Extract din cele din urmă zile ale Pompeii* — 1836), Rousseau (*Noua Eloiză* — 1837), Tasso (4 cînturi din *Gerusalemme liberata* — 1837), Ilie Miniat (*Cucinte ale episcopului...* — 1839), Cervantes (*Don Chishot de la Mancha* prin prelucrarea lui Florian — 1840). Fără să ne dea dreptul să conchidem asupra ideologiei literare a lui Heliade, această listă (din

Scanned with OKEN Scanner

care am exclus numeroasele materiale de tip romanesc, bulevardier şi foiletonistic din *Curierul de ambe sexe)* nu contrazice, în orice caz, prin Tasso, Rousseau, tragediile patetice ale lui Voltaire, Bulwer, Byron, puternicile propensiuni spre romantism ale mişcării literare.

Cu mult mai semnificativă e creaţia originală. Volumul de la 1830 conţinea *Trecutul, Dragele mele umbre, Epitaf. La o tînără mumă, Odă la campania rusească, Sonet*, poezii de exultanţă şi confesiune, profund diferite prin tonalitate şi destinaţie, cîntînd, cu o patetizare forţată a limbajului, marile desfăşurări ale istoriei sau plîngînd neajunsurile existenţei, peste care planează umbra timpului neiertător. În 1836, apare *Culegere din scrierile lui I. Eliad de proze şi de poesie*, în care găsim cîteva din piesele de rezistenţă ale lirismului romantic din deceniul al patrulea : *Imn la durere, Serafimul şi heruvimul, Visul, O noapte pe ruinele Tîrgovişti, La moartea lui Cîrlova* etc. Între 1836-1840, Heliade mai scrie *Imn la dragoste, Cutremurul, La un poet exilat, La Elvira, Ingratul, Căderea dracilor* şi începe *Mihaida.* [139]

Toate aceste versuri comunică, dincolo de ţelul urmărit şi de specializarea de gen, elanurile, convulsiunile şi erupţiile imprevizibile ale unui suflet mistuit de febre, dar şi ale unui poet cu o conştiinţă de sine megaloscopică, dornic să cînte la toate instrumentele şi atribuindu-şi harul improvizaţiei oraculare. Uşor excitabil, prăpăstios şi vizionar, Heliade e romantic prin temperament, dar fără îndoială că în instrumentaţia patetică şi gesticulatorie a versurilor sale intră şi o doză de snobism, ingenua vanitate de a sui pe soclu, alături de un Lamartine şi Hugo, în egală măsură barzi şi profeţi. Heliade vrea să impună personajul unui poet de vocaţie, învestit cu o misiune sacră, care propovăduieşte evanghelia naţionalismului şi a caritătii, pe un ton mesianic, ce se umflă din propriile-i sonorităţi. Amestecînd calculul rece cu exaltarea sentimentală, incandescenţa spontană a verbului cu aranjamentul retoric al frazei, vehemenţa faţă de alţii cu duioşia faţă de propria-i persoană, sincer şi în acelaşi timp histrion, actor prins în propriul său joc, avansînd pe drumuri necutreierate, practicînd toate genurile şi atacînd toate temele, făcînd din lirism o confidenţă şi un mijloc de a sonda insondabilul, o declaraţie de principii şi o aventură metafizică — Heliade se impune în ochii contemporanilor drept personalitatea proe-

Scanned with OKEN Scanner

minentă a poeziei românești. Nu scrisese încă *Zburătorul*, cînd — la 1839 — Kogălniceanu spunea despre el : „E cel mai bun poet al Țării Românești, merită să fie cunoscut și tradus în toate limbile. Îndeosebi *Serafimul și heruvimul* e o capodoperă." Vaillant, în 1844, îl așeza în fruntea liricilor munteni, socotindu-l șef de școală. „Heliade fuse — precizează Bolintineanu — profesorul de versificație al poeților din timpul acela". [140]

La dreptul vorbind, Heliade nu formează pe nici unul dintre scriitorii realmente talentați ai deceniului al patrulea. Cîrlova compune *Păstorul întristat* în 1827, *Ruinurile Tîrgoviștei* și *Rugăciune*, în 1828, deci înainte de a-l fi cunoscut. Alecsandrescu se manifestă chiar de la debut, din 1832, asemenea zeiței ieșite din spumele mării, ca o personalitate artistică deplin închegată. Nici măcar Bolliac nu pare a imita exemplul înaintașului și a învăța din lecțiile sale. Meritul lui Heliade e de patron inteligent care face „maieutică", oferind șanse celor în stare să le fructifice : el intuiește talentul tinerilor, îi ajută să iasă din anonimat și le dă prilejul să se afirme. Șef de școală nu este, căci nu impune discipolilor o doctrină, ci o tutelă greu de suportat ; de aceea, elevii îl și părăsesc, aproape nici unul nerămînîndu-i devotat.

Cel dintîi debutant remarcabil pe care-l lansează Heliade este Vasile Cîrlova (născut 1809), autor intrat în nemurire numai prin cinci poezii, stins la 22 ani, înainte de a-și fi dat măsura posibilităților, dar poate și înainte de a apuca să dezamăgească. În *Curierul românesc* din 1830 apar trei bucăți : *Ruinurile Tîrgoviștei, Păstorul întristat* și *Înserarea*. Ultimele două ies de-abia în 1839 : *Rugăciunea* și *Marșul oștirii române* — opt ani după moartea poetului, într-un moment în care legenda sa străbătuse adînc în conștiințe. [141]

Ceea ce izbește la Cîrlova, mai ales dacă avem în vedere stadiul limbajului liric de la 1830, e capacitatea sa excepțională de a-și comunica simțirea în versuri limpezi și cursive, de o prozodie mătăsoasă, care nu trădează dificultatea compunerii, părînd a țîșni efectiv „ex abundentia cordiis". El dă, în același timp, senzația perfectei sincerități. Poezia nu mai e la el simulație, ca la anacreontici, nici lecție de morală, ca la luminiștii neo-clasici, nici declamație sub bolți, ca la atîția romantici — e un monolog, cînd duios, cînd energic, tot atît de

firesc în invocarea lui Dumnezeu, ca și în exprimarea neliniștilor surde ce împovărează sufletul. Tematica abordată e desigur importantă — ea anticipă mari direcții ale romantismului pașoptist: „ruinele", credința, glorificarea armatei, introspecția elegiacă. Esențială este totuși „vocea" care se ridică dintre versuri, acea incantație a verbului ce-și găsește spontan acordul cu natura, istoria și divinitatea, sugestia că ritmul interior coincide cu fluxul eternei deveniri. Și esențial încă este felul lui Cîrlova de a-și suporta cu simplitate destinul.

Poetul cel mai poet al deceniului al patrulea este Grigore Alecsandrescu (născut la 1810, 1812 sau 1814). El debutează cu *Miezul nopții*, în *Curierul românesc* (6 martie 1832), recomandat de Heliade în cuvinte de lucidă apreciere: „Alecsandrescu, un tînăr abia de 18 ani, ca un alt Young ieșit din ruinurile Tîrgoviștei, se așază pe ele în mijlocul nopții și face să răsune glasul său cel plîngător". În același an, în volumul *Eliezer și Neftali*, alături de traducerea nuvelei lui Florian, care dă titlul cărții, Alecsandrescu dă 5 fabule, 5 elegii (*Miezul nopții, Prieteșugul, Adio, Întristarea, Întoarcerea*) și 3 tălmăciri din Byron și Lamartine: *Adio lui Lord Byron la soția sa* de cel dintîi și *Întristarea* și *Fluturele* de cel de-al doilea. Un al doilea volum de Alecsandrescu apare la 1838 (în tipografia lui Carcalechi, deoarece cu Heliade intrase în conflict), cuprinzînd un material în întregime inedit, ceea ce nu va mai fi cazul cu nici una dintre culegerile sale ulterioare: 12 elegii (totuși, între ele, 2 epistole) și 7 fabule. Elegiile sînt: *Meditație, Eliza, Așteptarea, Inima mea e tristă, Peștera, Barca, Candela, Fericirea, Cîinele soldatului, Rugăciunea*. În 1839, probabil sub impresia acestui ultim volum, Kogălniceanu săvîrșește un act de curaj: declară că Alecsandrescu se situează alături de „maistrul" său, de Heliade. Dar ceea ce putea trece la 1840 drept îndrăzneală ne pare azi o ingratitudine. Alecsandrescu se detașează net din chenarul contemporan: poet autentic, el încarnează una dintre cele mai populare, mai cristalizate și mai durabile ipostaze ale romantismului muntean, cea a lirismului elegiac și meditativ, care va supraviețui revoluției de la 1848, renăscînd în vidul dintre pașoptiști și Eminescu, cu o extraordinară vigoare.

Reflexiv și interiorizat, alternînd fabulele și epistolele cu elegiile și meditațiile, Alecsandrescu își exprimă și în unele

Scanned with OKEN Scanner

şi în altele atitudinea dilematică a spiritului. Judecat din unghiul severităţii didactice şi privit cu lupa, e un poet plin de cusururi, şi lui Heliade, atît de perspicace în descoperirea punctelor vulnerabile din armura adversarului, nu i-a fost greu s-o dovedească în două articole maliţioase, din 1838. În adevăr, prozodia lui şchioapătă, puterea metaforizării e de slabă energie impulsivă, stilul — mai ales în primele versuri — e sentenţios şi declamatoriu, cu mari gesturi emfatice şi un fel de candoare a fatuităţii.

Şi totuşi, Alecsandrescu e un poet adevărat, cel dintîi la noi care transformă evenimentele diurne într-o experienţă interioară şi face din lirism o spovedanie. El ne comunică sentimentul unui suflet împovărat de gînduri şi mîhnire, care se zbate în căutarea unui punct de echilibru, a unei împăcări cu ordinea lumii, totuşi atît de prost rînduită : căci viaţa e plină de amărăciuni, binele e prigonit, individul singur, iar Dumnezeu absent. Nici tonul discursiv, nici uzura pe care au suferit-o multe imagini, nici improprietăţile de limbă sau măsură nu spulberă impresia de combustie morală. Sub fardurile, violente uneori, ale vocabularului romantic, ghicim că nu se ascunde un impostor, ci un om cu inima tandră şi simţitoare. Lipsa de ordonanţă în expoziţie, alunecarea de la o idee la alta, contradicţiile nedepăşite sporesc senzaţia de autenticitate a confidenţei.

Alecsandrescu e un egotist, nu un egolatru ; spune „eu" cu sfială, cu un zîmbet melancolic, prin care se străvede conştiinţa zădărniciei şi presentimentul eşecului ; psihologia lui e de frustrat, dar fără nici o veleitate de prometeism, o psihologie a resemnării şi a scepticismului ironic. Tema adîncă pe care ne-o sugerează Alecsandrescu, în termeni afectaţi desigur de retorica inerentă veacului, e a imperfecţiunilor fiinţei, a şovăielii între certitudine şi incertitudine. Această viziune a sufletului problematic, indeterminabil printr-o singură polaritate a conştiinţei, e acut modernă, dar nu baudelaire-iană, căci confruntarea nu e între angelic şi infernal, între setea transcendenţei şi gravitatea telurică, ci între sensul vieţii şi non-sensul destinului, cu alte cuvinte, alternativa e între nădejde şi îndoială — cum vedem în *Anul 1840*.

În punctul de plecare, Alecsandrescu e un lamartinian, dar mai mult prin afinitatea naturii decît prin lectura „modelului". Găsim la el, ca şi la alţi poeţi munteni, dar cu o ve-

Scanned with OKEN Scanner

rosimilitate incomparabil mai mare, cadența oratorică, tonul lamentos, norul de melancolie adumbrind peisajul interior, discreția elementului autobiografic, aspirația către un ideal nobil, care spiritualizează materia, profunda religiozitate a unui suflet care și-a pierdut religia. Analogiile, în cazul de față, indică apartenența la o familie de spirite, ele nu depersonalizează viziunea poetului, care rămîne acut individuală. Mai întîi prin aptitudine analitică, expurgarea imaginii de elemente plastice, discursivitatea lirismului. Apoi, prin aceea că Alecsandrescu nu oferă dezlegări, ci alternative, întrucît surprinde confruntarea individului cu lumea și cu sine însuși în stadiul conflictual, cînd ieșirea din încleșare e doar prezumtivă, iar rezultatul e dubios. În fine, prin timbrul obosit al vocii, prin tonul său sentențios și în surdină, de tînăr sufletește îmbătrînit — cum spunea Călinescu —, pe care amarul existenței îl apasă, fără să-l exaspereze, iar promisiunile viitorului îl încălzesc, fără a-i răpi luciditatea.[142]

Lîngă Heliade, Cîrlova și Alecsandrescu, Cezar Bolliac — cel de-al patrulea liric muntean important al vremii — face o figură mai slabă. Contemporanii nu judecau însă tot așa. Vaillant, de pildă, îl situa valoric alături de Alecsandrescu. E drept că în prima fază a carierei, de pînă la 1840, Bolliac (născut 1813) putea să iluzioneze. El se afirmă în acești ani, prodig și îndemînatic, dornic să epateze și să urce rapid în vîrful piramidei, ca un mic Heliade. Debutează în 1835 cu un volum de *Meditații,* cuprinzînd poeme în proză, de un lirism sumbru și frenetic, și două meditații în versuri : *Schimbarea soartei* și *O seară de primăvară la Colentina.* Membru al Filarmonicii, probabil și al lojii masonice care se ascundea în spatele ei, liberal convins și adept al lui I. Cîmpineanu, scrie tot în 1835 o dizertație despre robie, oprită de cenzură. În 1836 are îndrăzneala să-l concureze pe Heliade, înființînd gazeta *Curiosul* și proiectînd o societate literară cu colaborarea moldovenilor. Romantic fervent și mare admirator al lui Victor Hugo, Bolliac îi face apologia într-un răsunător articol și se pune să traducă *Lucrezia Borgia* și *Angelo, tiranul Padovei.* Cu un simț autocritic pe care nu-l va mai demonstra ulterior, își aruncă însă în foc manuscrisele cînd află că C. Negruzzi i-o luase înainte. Regretabil este că s-au pierdut și tragediile compuse prin 1835—1837 : *Matilda* — prelucrare după romanul d-nei Cottin, *Moartea lui Abel* — o refacere a

Scanned with OKEN Scanner

mitului biblic, nu știm în ce spirit, dar bănuim că mai aproape de Byron decît de Gessner, și *Tăierea a doisprezece boieri la Mînăstirea Dealului* — care ar fi fost prima dramatizare încercată în Muntenia a unui episod din istoria națională. Ca poet, Bolliac e activ mai ales spre sfîrșitul deceniului al patrulea, cînd colaborează la *Pămînteanul (Ții tu minte oară?, Maria din Bezdead, O patimă, Suvenire)* și compune o serie de versuri, care vor vedea lumina tiparului într-un volum din 1843. Pe plan propriu-zis literar, manifestarea sa cea mai consistentă de pînă la 1840 rămîne tot volumul de *Meditații.*

E vorba de exercițiul unui elev aplicat, care-și descoperă cu satisfacție capacitatea de a emite sonuri armonioase în registrul romantismului sepulcral și neguros. Tînărul de 22 ani, atît de exuberant, de ambițios și de dinamic, se așază la diapazonul modei și o supraliciteză : delirul său nihilist și tragic e un simptom al timpului, al tăriei cu care se impuneau principiile stilizării romantice. De la teme, la vocabular și sintaxă, totul e artificial, construit, pus în scenă, dar nu fără talent. La bază sînt cîteva laitmotive binecunoscute, aduse în atenție de preromantici : fragilitatea soartei, cochetăria cu moartea, aspirația spre puritate, iluziile amorului, angoasa existenței — motive pe care romanticii le preluaseră, infuzîndu-le tragism ontologic și o expresivitate mai energică, bazată pe antiteze frapante, efecte de șoc, amestec de genuri etc. Cu o intuiție care nu i se poate contesta, Bolliac ilustrează tocmai această tendință a literaturii europene de recuperare romantică a preromantismului : el pornește de la Young, dar îl depășește atît în *ceea ce* spune, cît și în felul *cum* spune. Sub raportul conținutului — după cum a dovedit O. Papadima —, există la el un soi de satanism byronian, provocator, sarcastic și amar, care sfidează soluția creștină, destramă consolările bunului-simț, denunță mereu mizeria condiției umane și se ferește de naivitate ca de un delict rușinos. Pe planul propriu-zis formal, Bolliac gesticulează în spiritul romantismului de vehemență verbală și lirism dezlănțuit, nu fără a împrumuta — așa cum a arătat de curînd Mihai Zamfir — și din Lamartine, ceea ce era cu totul în nota vremii. [143]

Datorită lui Heliade, Cîrlova, Alecsandrescu și Bolliac, poezia munteană dintre 1830—1840 își fixează, în mod deslușit și netăgăduit, fizionomia romantică. Marea noutate constă în descoperirea interiorității, în așezarea „eului" în poziția

de factor determinant, de criteriu și finalitate a exercițiului liric. Schimbarea e fundamentală, ducînd la o perspectivă cu totul nouă asupra creației. Ea presupune că primatul obiectului, acreditat de estetica clasică, tinde să fie înlocuit de primatul subiectului ; că scriitorii nu mai caută adevărul în afară, ci înăuntru ; că ei receptează realul în măsura în care se răsfrînge în viața afectivă și se transformă în experiență interioară ; că sentimentul conștiinței de sine devine atît de imperativ și de acaparant, încît literatura capătă sensul general de „confidență".

Confruntarea dintre eu și non-eu, care stă la temelia oricărui romantism, se colorează însă la noi într-un mod specific, din cauza particularităților de context istoric și mentalitate. Pe de o parte, scriitorii încearcă sentimentul dureros al frustrației, al ruperii punților, al instalării în solitudine, pe de alta, ca fii ai unei națiuni asuprite, angajate în lupta pentru unitate și independență, îmbrățișează elanurile colective și militează cu devotament pentru înfăptuirea lor. Ei enunță, cu mijloace pe care le împrumută sau le inventează, atît sentimentul dezintegrării, al protestului împotriva unei ordini prost așezate, cît și voința de a găsi o conciliere între spirit și istorie, sforțarea de a preface realul după normele idealului.

Această dialectică între a fi „solitar" și a fi „solidar" domină romantismul deceniului al patrulea. Și anume, cei doi termeni nu se situează antagonist : pe de o parte, lacrimi, dezesperare, „mal du siècle" ; pe de alta, afirmarea valorii pozitive a națiunii, cultul eroilor și al militantismului cetățenesc. Pe de o parte, un romantism de tip Werther sau René, care se complace în introspecție, interogație și anxietate ; pe de alta, un romantism stenic și robust, îndreptat spre lupta revoluționară și încrezător în posibilitatea de a influența cursul dezvoltării. Scriitorii nu sînt sau într-un fel sau în altul, ei încarnează ambele ipostaze în același timp, desigur, accentuînd — în funcție de temperament și circumstanțe — mai mult pe una sau pe alta din cele două laturi. Același Alecsandrescu, ori același Bolliac, care denunță cu patos tragismul și non-sensul vieții, compun versuri patriotice și cetățenești, implicînd ideea că existența are un rost și problema răului — o dezlegare. Dacă în Franța, aspectele intimiste, depresive, individualiste corespund primei etape romantice de pînă la 1830, iar aspectele sociale, mesianice și revoluționare precumpănesc în etapa

Scanned with OKEN Scanner

de după 1830, la noi, în deceniul al patrulea, cele două etape se conjugă şi se interferează în sincronia aceleiaşi fraze a evoluţiei.

Un alt merit al primilor romantici munteni, peste care adesea se trece în fugă, în mod inexplicabil, e că adaptează noilor elanuri ale sensibilităţii un tipar prozodic adecvat, capabil să le asume şi să le desfăşoare în mod plenar. E vorba de „descoperirea" versului lung de 14—16 silabe, aşa-zisul alexandrin românesc, corespunzător sub raport funcţional alexandrinului francez dodecasilabic, endecasilabului sciolto italian şi, bineînţeles, hexametrului clasic. „Descoperirea" aceasta, pe care Vladimir Streinu o atribuie lui Cîrlova şi Alecsandrescu, pare a-i aparţine totuşi lui Heliade, dacă luăm în consideraţie faptul că traducerea meditaţiei lamartiniene *Singurătatea* datează din 1826, sau, în orice caz, că a fost făcută concomitent de Heliade şi Cîrlova.

Oricum ar fi, prin găsirea unei posibilităţi de metrificare firească a „discursului poetic", o veche şi apăsătoare ipotecă e înlăturată : copleşit multă vreme de incongruenţele versului, ezitînd între naturaleţea grosolană a oralităţii şi artificiul unei stilizări de împrumut, lirismul se eliberează, în fine, din robia formei canonice şi începe să cînte, adică să fie el însuşi. Desigur, o cercetare laborioasă ar putea indica predecesorii acestei salutare „revoluţii" de tehnologie a artei poetice şi eventualele izvoare din care ea s-a nutrit.

Astfel, troheul de 15 silabe e întrebuinţat de Conachi *(Jaloba mea)*, iar cel de 16 silabe, semnalat de Galdi la Dosoftei, există, de asemenea, la Conachi *(Scrisoarea către Zulnia)* şi la Asachi *(Către Tibru)*. Pe de altă parte, e foarte posibil ca troheul de 13 silabe al lui Cîrlova din *Ruinurile Tîrgovişteî* să fi fost sugerat de poezia neo-greacă (Rhigas), ca şi, de altfel, alexandrinul strofic al lui Heliade din *Singurătatea* (de Christopulos, cum susţine Galdi).

La acestea s-ar putea întîmpina însă că folosirea versului de 14—16 silabe de către „predecesori" a avut loc în forme imperfecte (fără alternanţa între versul plin şi cel cataleptic, deci fără balansarea melodioasă a rimelor masculine şi feminine) ; mai ales că ea s-a produs incidental, fără a determina consecinţe notabile. Or, cu adevărat semnificativ nu e momentul cînd se iveşte o inovaţie, ci acela în care ea se instituţionalizează. Căci a „descoperi" nu înseamnă a găsi ceva

Scanned with OKEN Scanner

nou, ci a avea „conştiinţa" de a fi găsit, a transforma contingenţa în necesitate. Tocmai acesta e meritul primilor noştri romantici : instruiţi sau nu de experienţa poeziei neo-greceşti (ceea ce nici nu sporeşte, nici nu diminuează valoarea iniţiativei), ei au izbutit să introducă şi să impună la noi pseudo-alexandrinul de 14—16 silabe, vers ţîşnit parcă din însăşi „matca limbii", care convenea deplin îmbinării de peroraţie şi muzică interioară a propriului lor lirism. Dar, peste orice aşteptare, versul acesta avea să se dovedească un „model" dintre cele mai plauzibile şi mai fertile ale poeziei întregului secol al XIX-lea. Bineînţeles, el va servi şi diletanţilor şi simplilor zmîngălitori de hîrtie. [144]

De altfel, romantismul, prin însăşi pregnanţa trăsăturilor sale specifice, prin faptul că nu e doar ţipăt al profunzimilor, ci şi expresie încorporată, mediatizată prin „procedee", se pretează lesne imitării şi simulaţiei. Şi la noi, ca pretutindeni, încă înainte de a-şi fi dat măsura, el dă naştere unei lirici de impostură sau numai de rutină.

În făgaşul deschis de poeţi, îi găsim pe versificatori. Exemplele abundă. În *Mozaicul din Craiova*, un Gr. Camuş cîntă *A lumii zădărnicie* şi *Cîntecul morţii*, un M. G. îşi plînge desnădejdea în elegii închinate mai multor „demoazele", în *Pămînteanul* un D. Fereclis îşi strigă solitudinea, imitînd de aproape, dar fără chemare, pe Alecsandrescu etc. Climatul literar romantic devine atît de imperios spre 1840, încît, ca înainte cu un deceniu sau două în Europa, tinerii dornici să se ilustreze în cîmpul poeziei arborează tristeţea la butonieră şi se exercită în fabricarea de alexandrini elegiaci.

Mai puţin reprezentativă e contribuţia romantică în alte genuri. Proza de ficţiune se reduce la foarte puţin în deceniul al patrulea, căci muntenii nu posedă echivalentul lui Negruzzi. De fapt, un singur nume e de citat, căpitanul Şt. Stoica. El colaborează la *Curierul de ambe sexe* şi *România*, cu povestiri de un romantism terifiant, care prelucrează reţetele melodramei cu o verbozitate ieftină şi o înclinare de a împinge contrastele la exces (*Amorul la locul osîndei*, *Necunoscuta*, *Zugravul portreturilor de morţi* etc.).

De mai mare favoare se bucură proza lirică, în primul rînd, meditaţia religioasă, cultivată de Heliade (*Religiozitate şi junete*, *Tînărul*), Gavriil Munteanu (*Primăvara*, *Căsătoria*

Scanned with OKEN Scanner

etc.), un oarecare N. Deşliu *(Deşertăciunea lumii aceştia)*, dar şi meditaţia profană, pendulînd între confesiune şi poemul în proză, specie foarte agreată, judecînd după numărul mostrelor. Alături de St. Stoica *(Steaua mea, pentru M***, Preludia primăverii* etc.), reţine atenţia Costache Caragiale, actor, fost elev al Filarmonicii, trecut din 1838 în Moldova, unde publică, la 1840, un volum de *Scrieri,* conţinînd poeme în proză, cîteva schiţe la persoana I, relatînd suferinţele unor victime inocente, şi cîteva poezii, în spiritul lui Alecsandrescu, dar cu vocabularul lui Bolliac. [145]

Şi la Costache Caragiale, ca şi în *Meditaţiile* lui Bolliac, găsim strecurată ideea imposibilităţii mîntuirii. Iubirea e înşelătoare, prietenia—ipocrită, fericirea—himerică, organizarea socială — nedreaptă, privilegiind pe unii, oropsind pe alţii. Credinţa nu-i corijează pe oameni, conştiinţa binelui nu-i consolează, certitudinile se năruie, Dumnezeu e departe, observă răul, dar nu poate sau nu vrea să-l curme. În *Dafnis* asistăm la o măcelărire de final dramatic shakespeare-ian, declanşată de întemniţarea unui inocent, acuzat de a fi săvîrşit o crimă monstruoasă. În *Robul*, un iobag (sau poate un sclav) îşi destăinuie lungul martiriu al suferinţelor îndurate din partea unui stăpîn de o cruzime sălbatecă. Se profilează încă dibuitor ideea singurătăţii metafizice a fiinţei, într-un univers pustiu, dezertat de graţia divină. E neîndoielnic că recitativul acesta sumbru, care nu o dată revendică avantajele nefiinţei, declamat într-un stil eliptic, de un retorism insuportabil, conţine un demonism de factură livrescă, împins la exasperare de ambiţia unei lansări publicistice. Dar jocul cu vorbele al lui Costache Caragiale e semnificativ pentru rapida desfăşurare a valurilor romantice, nu numai în sensul că o „poză" e tot atît de edificatoare cît şi o grimasă adevărată, ci şi fiindcă dovedeşte că mult înainte ca noua literatură să-şi fi decantat mirajele era deja concurată de caricatură.

Sectorul cel mai rezistent infiltrărilor romantice pare a fi teatrul, judecînd îndeosebi după precumpănirea lui Molière în repertoriul Filarmonicii şi după faptul că singura piesă originală pe care o posedăm din deceniul al patrulea, *Franţuzitele* lui C. Faca, e o comedie de clasificare tipologică. Dramele pierdute ale lui Bolliac şi fragmentul despre Tudor Vladimirescu, analizat într-un capitol anterior, n-ar fi făcut oare ca balanţa să încline de partea romantismului ? În orice

Scanned with OKEN Scanner

caz, publicul vremii, ca orice public tînăr şi nesofisticat, pare a fi fost puţin interesat de dramaturgia clasică de tip Corneille-Racine, preferinţele lui mergînd în mod net spre comedia uşoară, melodramă şi vodevil, cum o dovedesc — în pofida strigătelor pioase ale celor care voiau sublimul pe scenă — listele de repertoriu ale trupelor româneşti şi franţuzeşti dintre 1830—1848. [146]

MOLDOVA

Spre deosebire de Ţara Românească, în Moldova, datorită în cea mai mare măsură lui Asachi, care nu ştia să biciuie ambiţiile, nici să excite imaginaţia tinerilor, care, mai ales, avea o înţelegere cu mult mai mică decît Heliade pentru noile tendinţe ale literaturii, manifestările romantice întîrzie să se ivească şi au un caracter mai puţin exploziv. Dar, pînă la urmă, ele nu cedează celor de dincoace de Milcov nici în intensitate, nici în abundenţă. Ideea că Moldova e o „provincie clasică" a literaturii române, cel puţin pînă la apariţia meteorică a lui Eminescu, dedusă de Ibrăileanu pe o bază speculativă, nu se verifică. Acceptabil e doar că romantismul moldovenesc, sub influenţa grupării de la *Dacia literară*, se manifestă mai puţin strident, mai moderat, acordînd prevalenţă componentei realiste asupra celei idealiste, contrariu de ceea ce se întîmplă la Bucureşti. De notat însă că, pînă la 1840, aceste trăsături distinctive se conturează palid, stadiul desfăşurării latenţelor fiind încă incipient. [147]

Pare curios astăzi ca un autor ca Alexandru Hrisoverghi, a cărui simţire se războieşte din greu cu mărăcinişul limbii şi se sufocă în cleştele versului lung, stufos şi inexpresiv din *Jalnica tragodie*, să fie considerat pionierul renovării lirismului din Moldova. În această apreciere intră probabil o oarecare doză de exagerare prietenească, dar, în esenţă, ea nu e greşită : poetul stins timpuriu, la 26 ani, intrat în legendă datorită unui amor nefericit pentru Catinca Beldiman, fata lui N. Dimachi, a avut meritul sau poate şansa de a fi cel dintîi în Moldova care a legat poezia de viaţa naţională. Această presimţire a adevăratului destin al lirismului, concretizată în oda pe motivul ruinelor, dar fără nici un accent volney-an, cu titlul cît o zi de post, *Răsăpurilor cetăţii Neamţului, cînd*

la 1834 tîrgoveții de Neamț le dărîma luînd peatra spre a-și face lor case, și-a pus pecetea pe întreaga sa carieră. Deși volumul de poezii editat postum, în 1843, cuprinde traduceri din A. Chenier, Schiller, Lamartine, Victor Hugo și profilează un suflet neliniștit, torturat de chinurile dragostei, cu delicatețe de sentiment, o conștiință acută a solitudinii și a morții apropiate, el rămîne pentru toată lumea autorul *Odei*.

În acest sens, îi recunoaște importanța C. Negruzzi, în 1837, prefațînd traducerea, editată postum, a dramei lui Alexandre Dumas, *Antoni*. Apoi, Kogălniceanu, în prefața elogioasă, dar nuanțată, a *Poeziilor* din 1843. În fine, cu mult mai tîrziu, în 1868, deci într-un moment în care perspectiva timpului ar fi permis o rectificare, V. Alecsandri. Vorbind despre bunul său prieten, de curînd decedat, C. Negruzzi, bardul de la Mircești scria : „El și cu Hrisoverghi au fost cei dintîi în Moldova care au dat semn de independență literară, ferindu-se de formele stilului mitologic, plin de Afrodite, de Apoloni etc., adoptînd drapelul școalei romantice". Anul 1834, al apariției *Odei*, e deci considerat de reprezentanții de frunte ai pașoptismului moldovenesc drept semnalul ieșirii din letargie, al rupturii cu clasicismul epigonic, reprezentat de Conachi și Asachi, momentul desfacerii literaturii de sub tutelele străine, al încadrării ei în marele curent de înnoire a vieții spirituale românești — într-un cuvînt, momentul ivirii romantismului. [148]

Și totuși, atît Kogălniceanu, cît și Negruzzi și Alecsandri neglijau pe cineva, pe Cavaleriul Costachi Stamati care publicase în *Albina românească* (18 martie 1834) poezia *Străjariul taberii* (devenită în *Muza românească* din 1868, *Sentinela taberii de la Copou la 1834*), caldă evocare a epocii de glorie a Moldovei, sub Ștefan cel Mare, deschisă printr-un peisaj selenar de intensă vibrație și — noutate semnificativă ! — cuprinzînd în citat cîteva versuri de factură populară, pline de gingășie. E curios că o compunere situată, prin inspirație și sentiment, atît de spontan și de net de partea novatorilor, ilustrîndu-le ideile cu nu mai puțin talent decît cheltuise Hrisoverghi în faimoasa lui *Odă*, trece totuși puțin observată. Dovadă nu atît de ingratitudine, cît de relativitate a gustului. [149]

Principalul autor romantic al Moldovei în deceniul al patrulea e însă C. Negruzzi, socotit de contemporani tot atît poet cît și prozator, și poate încă mai mult poet datorită suc-

Scanned with OKEN Scanner

cesului memorabil al *Aprodului Purice*. Relativ puțin prolific în restul carierei, scriitorul străbate între 1835—1840 o perioadă fastă, desfășurîndu-se multilateral și afirmîndu-se printre animatorii vieții literare.

Dar și pînă la 1835, cînd debutează prin traducerea unei melodrame de un romantism despletit și lacrimogen, Negruzzi exersase literar în mod abundent, vădind un interes pentru literatură, care atestă indiscutabil prezența vocației. Încercările sale juvenile, întreprinse de prin 1822—1823, deci la vîrsta de 14—15 ani, din fericire conservate, sînt constituite în cea mai mare parte din traduceri, situate, pînă spre 1826, în orbita raționalismului luminilor, de la această dată înainte, interferînd și zonele preromantismului și romanescului. Evoluția e, așadar, paralelă cu cea a mișcării literare în ansamblu, lucru cu atît mai semnificativ, cu cît autorul lui *Alexandru Lăpușneanu* se formează pe cont propriu, fără o școală care să-i impună o disciplină sau măcar să-i creeze un reflex condițional.

Dispuse în ordine cronologică, încercările de tinerețe sînt următoarele : ms. 3558 (1822—1824), cu texte din M-me de Genlis (*Zuma sau discoperire scorțîșoarii...*), D. Darvari (*Moraliceşti haractiruri ;* orig. gr. e din 1795), Lesage (*Crispin, rival stăpînă-său*) ; ms. 2 681 (1823) cuprinde *Memnon* de Voltaire, tradus în versuri după intermediarul grecesc al lui Evghenie Vulgaris ; ms. 3076 (1824) conține o *Idilie (Satirii)*, de un autor necunoscut, cu o frumoasă lamentație a lui Pan, și patru fabule de La Fontaine, Grécourt, Pessellier și D. Erbigny ; ms. 3076 (1824), cu *Pirostia Elenei* (Marmontel), o altă versiune, puțin amendată, din *Moraliceşti haractiruri*, cîteva rînduri din *Școala femeilor* din Molière și începutul piesei *Adrian în Siria* ; ms. 670 (1826) consemnează o atmosferă diferită : prima noapte a lui Young, fragmentul de nuvelă, foarte romanțios, *Duchesa Milanului* și începutul unei povestiri sentimentale, de tip autobiografic, în felul compunerilor edifiante ale lui Baculard d'Arnaud ; în 1827, în fine, pe o *Condică a supravegherii supușilor străini*, primele versuri originale : un fragment (14 versuri) ilustrînd constatarea mucalită că „Femeia, cînd e sfădită cu al său amorezat, / Toată ciuda și mînia și-o întoarce pe bărbat", și un mic poem burlesc, de parodie a mitologiei antice, *Desțărarea șlicului*. Faptul că de prin anul 1826 intervine o depășire a fazei de fixație neo-clasică, pe de

Scanned with OKEN Scanner

o parte, prin manevrarea ficțiunii și a sentimentului, pe de alta, prin ironie și umor, o confirmă o succintă notiță autobiografică a scriitorului, descoperită și publicată recent de noi. „La 1826 — se spune în acest text, scris la persoana a III-a și datînd din 1843 — (Negruzzi) pierdu pe tată-său și astă pierdere înrîuri mult asupra moralului său, căci rămîind fără părinți — pre maică-sa nu o cunoscuse, fiind și fără frați — rămase încurcat în procesuri și, bizuindu-se în drepturile sale, le pierdu pentru că nu știa încă că cele mai adese dreptatea nu se dă celui ce o are. Aceste struncinară starea sa și îi ridicară de pre ochi vălul cel roz prin care pînă atunci privea societatea, dîndu-i văpseaua acea de melancolie și fatalism care îl caracterizează." [150]

Chiar și dacă nu luăm foarte în serios trăsăturile de „melancolie" și „fatalism" pe care scriitorul și le atribuie, fapt e că opera de debut, traducerea melodramei *Triizăci de ani sau Viața unui jucătoriu de cărți* (Iași, 1835) de Victor Ducange, Jacques-Félix Beudin și Prosper-Parfait Goubaux (ultimii doi semnînd cu pseudonimul Dinaux), jucată la Paris în 1827 și la Iași în 1833 de trupa franceză Fouraux, se înscrie în hotarele unui romantism cu contururi apăsate, care împinge la extrem rețeta „comediei duioase" („larmoyante") a lui Nivelle de la Chaussée. Piesa se bazează pe simetria antitetică a personajelor, tehnica răsturnării totale a situațiilor, un suspens emoțional construit pe multiplicarea nenorocirilor ce-i lovesc pe inocenți și micșorarea corespunzătoare a șansei lor de a scăpa teferi, șansă acordată totuși — prin grația unui Deus ex mahina — în ceasul ultim. Orientîndu-se către această melodramă, greu suportabilă azi, dar care a constituit unul din marile succese de „lacrimi" ale Iașilor de la 1833, Negruzzi se afla într-o bună companie. Căci *Le Globe*, tribuna romanticilor, scria în nr. 23, din iunie 1827, că *Trente ans ou la vie d'un joueur*, piesă „plină de viață și energie", reprezintă o lovitură de grație dată tragediei, iar Victor Hugo indica aluziv aceeași lucrare în prefața la *Cromwell* — dacă e să-l credem pe M. Souriau — drept un rar exemplu de încercare dramatică în proză reușită. [151]

Operînd în aceeași zonă, dar progresînd dinspre foileton spre literatura veritabilă, Negruzzi traduce în 1837 două drame de Hugo : *Maria Tudor* și *Angelo, tiranul Padovei*. Ambele apar la București, sub patronajul lui Heliade, cu care se afla

Scanned with OKEN Scanner

în corespondență și pe care-l seconda cu simpatie în eforturile de înviorare a activității intelectuale și modernizare controlată a limbii literare. De un net caracter romantic sînt și traducerile din Pușkin (povestirea *Cîrjaliul* și poemul *Șalul negru* — într-o versiune de 12 sextine, în *Curier de ambe sexe*, din 1837, și într-o „traducție liberă, după originalul rusesc", în *Spicuitorul moldo-român*, din 1840) și Byron (*Oscar d'Alva*, în proză, 1840). O mențiune specială o merită însă încercarea de transpunere românească a baladelor lui Hugo (15 bucăți publicate în mare majoritate în *Albina românească* din 1839), tentativă ambițioasă, complicată încă prin efortul scriitorului nostru de a nu se mulțumi cu punctarea ideilor, ci de a restitui tiparul prozodic al originalului, de o fantezie și o virtuozitate care taie respirația. Alte traduceri și prelucrări din aceeași perioadă : *Potopul* după Gessner, *Melancolia* după Legouvé, *Gelozia* după Millevoye, *Cînticul morților* (Louis Dufilhot), *Floarea, florărița română* (H. Levitschnigg), o nuvelă de Alphonse Karr, *Vergiss mein nicht* și un fragment important al *Impresiilor de călătorie* ale lui Alex. Dumas. [152]

Din această prodigioasă activitate de tălmăcitor, prea puține lucruri scapă de sub incidența stînjenitoare a raportării mecanice la model. Absorbit de efortul găsirii de echivalențe de vocabular și idee, Negruzzi nu izbutește să sugereze impresia contextelor lirice, să-și introducă cititorul dincolo de stricta observanță a gesturilor, în registrul trăirilor sufletești autentice. Poet mediocru, ratînd orice escaladă a simplei versificații datorită discursivității și voinței de a fi clar, el nu rămîne prin traduceri, cum nu rămîne nici prin puținele poezii originale. Dintre acestea, *Aprodul Purice* are meritul de a iniția poemul istoric, căruia îi desenează conturele (proiectarea eroilor în dimensiuni de legendă, culoarea locală, epicizarea luptelor, picturalizarea defilărilor etc.), umplîndu-le însă numai cu scheme de conflict și umbre de personaje. Contemporanii judecau diferit : pentru un P. Pruncu sau un M. Cuciuran, Negruzzi părea învestit cu însemnele geniului poetic. Cel de-al doilea i se adresa astfel în 1840 :

> Tu al muzelor prieten ! cîntăreț acestii țări,
> Ce-aduci tutulor plăcere prin a tale dulci cîntări,
> Ce silești pe toți străinii în glas a te lăuda,
> Cîntă și de-acum înainte ! cîntă, te rog, nu-nceta !

Scanned with OKEN Scanner

În proză, Negruzzi dă între 1835—1840 cîteva din creaţiile lui reprezentative : nuvele *Zoe* (anunţată a fi fost compusă în 1829 — dată puţin probabilă totuşi, după Al. Piru), *Au mai păţit-o şi alţii*, *O alergare de cai* (apărută în *Dacia literară*, datată 1836), *Riga Poloniei şi Domnul Moldaviei*, în fine, capodopera *Alexandru Lăpuşneanu*, despre care G. Călinescu a putut spune, exagerînd desigur în scop propagandistic, că beneficiind de concursul unei limbi de circulaţie internaţională ar fi ajuns cunoscută ca şi *Hamlet*. În acelaşi răstimp scurt, pînă la ivirea *Daciei literare*, dar însumînd şi roadele anului 1840, Negruzzi compune 9 scrisori din ciclul *Negru pe alb*, între care savuroasa povestire *Pentru ce ţiganii nu sînt români* şi celebra *Fiziologia provincialului* (publicată sub titlul *Provinţialul*), precum şi articolul *Cîntece populare ale Moldaviei*.

Fără a intra într-o analiză de detaliu, să remarcăm doar că punctul de plecare al scriitorului în toate aceste opere e net romantic, că romantismul constituie nu numai solul nutritiv al inspiraţiei, ci adesea, şi termenul final al actului creator. Evident, e vorba de un romantism care nu e nici sentimental, nici egolatru, străin de vagul lamartinian, de acel lirism infuz al inimii împovărate şi al peregrinării prin sfere, atît de caracteristic poeziei unui Alecsandrescu ; particularitatea lui Negruzzi e, dimpotrivă, de a căuta inserarea în istorie, sinteza dintre detaliu şi culoare, ecuaţia diferenţială a obiectelor şi oamenilor. Echivalenţele i le aflăm în proza robustă, intens pitorească, a unui Victor Hugo din *Notre Dame de Paris*, sau în truculenţa unui Alexandre Dumas din memoriile de călătorie, cu deosebirea că respiraţia concisă a frazei şi disciplina compoziţională îl evocă adesea pe Mérimée.

Deşi iniţiator al romantismului în Moldova — cum observa just Alecsandri, la 1868 —, Negruzzi reuşeşte înaintea altora să se scuture de exagerările noului curent. Bunul gust, sobrietatea stilistică şi sentimentală, filozofia uşor sceptică, uşor epicuriană, stînd la pîndă pentru ca emfaza să nu-şi ia vînt — toate aceste însuşiri atît de rare în epocă dau unora impresia că e realist, altora că e clasic. De fapt, realismul rezidă într-o pasiune pentru adevăr şi natural, perfect compatibilă cu romantismul „fiziologiilor" din anii 1830—1840, caracteristică, în egală măsură, şi lui Kogălniceanu şi Alecsandri. Clasicismul nu e nici el un aristotelism premeditat, o construcţie ridicată

Scanned with OKEN Scanner

pe temelii de impersonalitate, universalism şi imitaţie a vechilor modele, ci e o simplă frînă impusă divagaţiilor şi exaltărilor, un control exercitat asupra condeiului, relevînd o neobişnuită capacitate de autoevaluare critică. Prin naturaleţe, densitate a stilului, felul direct de a purcede în inima faptelor, darul înscenării, excepţionala siguranţă a limbii, şi — îndeosebi, dacă-l comparăm cu un Costache Caragiale sau Bolliac, autori de vocalize sforăitoare şi incongruenţe la modul tenebros — prin disciplina pe care ştie să şi-o impună, Negruzzi poate efectiv iluziona că se fixează în polul estetic opus. Însă, în esenţă, şi lucrul acesta e vădit tocmai în perioada studiată, dintre 1835—1840, el e un romantic, afin cu toţi ceilalţi prin sursele inspiraţiei, viziune şi procedee, dar depăşindu-i — şi astfel ridicîndu-se peste criteriile înguste de şcoală — graţie unei conştiinţe artistice de rară scrupulozitate. [153].

Pe lîngă Negruzzi, doi poeţi se mai remarcă pînă la 1840, dintre care unul, G. Crupenschi, pare foarte dotat. Din cele trei poezii pe care i le cunoaştem, două sînt traduceri, din A. Chénier (*Bolnavul*) şi Lamartine (*Crucea*), a treia — o elegie (*Mama la mormîntul fiului său*). Crupenschi mînuieşte un vers curgător, muzical, insinuant, avînd transparenţa şi suavitatea melancolică a lui Cîrlova. Traducerea din Lamartine e printre cele mai bune din epocă, depăşindu-l în mod net pe Heliade, iar elegia, deşi cu unele dulcegării, e o încercare reuşită de a acomoda lamentaţia romantică pe ritmul octosilabului trohaic popular. Remarcabilă este şi schiţa sa fiziologică, *Femeea frumuşică,* publicată de Heliade în *Curierul de ambe sexe,* scrisă cu măsură, detaşare ironică, o luciditate amară, dar zîmbitoare. Kogălniceanu avea dreptate să remarce la 1839 că puţinele lucruri publicate de Crupenschi denotă „geniu" şi că tînărul se impunea printre marile speranţe ale literaturii române. [154]

Mai puţin interesant e M. Cuciuran (1819—1842), prieten cu Alecu Russo, autor al unui volum *Poetice cercări* (1839), retipărit, cu adaosuri şi cîteva omisiuni, într-o versiune mai îngrijită, în 1840, sub titlul *Poezii a lui...* Cuciuran versifică laitmotivele romantice : toamna (o prelucrare după Lamartine), gravitaţia spre moarte, curgerea ireversibilă a timpului, ruinele (*O zi şi o noapte de primăvară pe ruinele Cetăţii Neamţu*), plăcerea solitudinii în mijlocul naturii (*Pavilionul romantic*), dar şi subiecte macabre (*Ucigaşa de sine ş-a prun-*

Scanned with OKEN Scanner

cilor ei), naţionale *(Iubitelor umbre de la Războieni)* sau exotice *(Anibal)*, chiar şi un pastel carpatin *(Seara la Ceahlău)*. Totul e însă stîngaci, fals declamator, fără nerv, fabricat cu cazană, după reţetă. [155]

Un debut vrednic de atenţie, nu atît prin ce oferă, cît prin ce promite, e al lui Dimitrie Rallet (1816—1858), cu volumul *Plăcerea simţirii* (1837), conţinînd, după toate aparenţele, numai traduceri : e vorba de o lungă povestire în proză, *Safo*, romanţînd vestita heroidă a lui Ovidiu, şi cîteva poezii de atmosferă elegiacă şi meditativă, relevînd un spirit modern, care trăieşte dramatic alternativele conştiinţei, cu o capacitate indeniabilă de disecţie lucidă a resorturilor morale. Din păcate, limba e imposibilă : şovăielile inerente vremii sînt agravate printr-o tendinţă de intelectualizare a frazei, printr-un recurs obositor la inversiuni topice, multiplicarea subordonatelor, un lexic forţat şi pretenţios.

Cel de-al doilea volum al lui Rallet, *Scrieri* (1840), constituie o surpriză remarcabilă în peisajul vremii. De astă dată, autorul pare a-şi fi găsit modalitatea care-i convine : o proză analitică, de tip moralist, acut introspectivă, care cultivă cu reală subtilitate maniera lui La Rochefoucauld sau Chamfort, de smulgere a măştilor şi densificare a expresiei pînă la formula aforistică. Romantismul e sublimat, sentimentul, ascuns sub ţepii ironiei, lumea, asumată ca un spectacol tragicomic. Iată un extras caracteristic : „Din zi în zi aşteptăm mai bine, dorinţa ne cărunţează şi isprava ne înşeală — zilele să strecură şi par prea lungi —, ades nu încăpem în sînul mulţimei, unde toţi aleargă după plăcere şi nimene n-o găseşte — toţi povăţuiesc şi toţi greşesc —, toate-s rîvnite fără temeiuri şi împărţite fără alegere. Trîndăvia cată să piardă vremea ce nu ştie a întrebuinţa şi toţi se deprind a nu fi buni de nimic. Fachia adevărului încă nu poate împrăştia negurile lumeşti. Glasul virtuţii nu se prea aude. Dreptatea cade, cine-o rădică ? Oamenii gem părăsiţi... Tac şi sătul de toate, nesigur de mine, îi las pre toţi cum i-am găsit, neputînd pururea trăi nici cu aşa lume, nici fără de ea, cum este, amîndouă fiindcă-s om, ticăloasă zidire, ce vede adevărul, cînd nu poate făptui binele." Maliţia inteligentă a lui Rallet se complace în mici „fiziologii" alcătuite prin juxtapunere de nuanţe, cu un umor „pince sans rire" : „Mai gingaşă decît o bagatelă — vîntul o oboară — un nor o turteşte — şi dieta o ţine — foşneşte înfoiată — răsună

coperită de mărunţişuri — zice c-a pălit-o soarele ca să socoţi cu cît e mai albă fireşte. Îşi linge buzele ca să-i zici roză. Îşi frînge trupul ca să te minunezi de talie..." [156]

La limita superioară a perioadei de care ne ocupăm, în preajma lui 1840, au loc primele manifestări literare ale marii generaţii paşoptiste : Kogălniceanu, Alecsandri, Alecu Russo, C. Negri. Întrucît greutatea principală a contribuţiei lor aparţine epocii următoare, ne mărginim aci la consemnări fugare. Cel dintîi asupra căruia se cade să ne oprim fiindcă nu era un simplu „primus inter pares", ci se impusese prin lucrările încheiate în timpul şcolarităţii berlineze şi conducerea *Alăutei româneşti* drept un veritabil şef de generaţie, e M. Kogălniceanu. El e prezent în paginile suplimentului literar al *Albinei*, de la 1 iulie 1838, cînd preia sarcina redacţională de la Asachi, număr de număr, îndeosebi cu traduceri : două poezii de Schiller (*Împărţirea lumei* şi *Inelul lui Policrat*), o povestire de Bürger (*Împăratul şi braminul*), mici proze amuzante, de tip magazin, scoase din *Album der Boudoirs*, *Le Protée* etc., precum şi faimoasa *Filozofie a vistului* de O. I. Senkovski, luată din *Magazin fiir die Literatur des Auslandes*. Cea mai importantă contribuţie beletristică a lui Kogălniceanu din aceşti ani e schiţa de moravuri *Soirées dansantes* (*Adunări dănţuitoare*), din 1839, o adaptare după un model francez, care creionează aspecte ale societăţii ieşene pe picior de modernizare, într-o manieră conversativă, spirituală, cu vivacitate de condei, dezinvoltură şi o excelentă capacitate de a surprinde detaliul revelator. [157]

Tot în 1839, Alecu Russo compune în franceză *La pierre du Tilleul*, admirabilă evocare a Munţilor Moldovei, scrisă cu un lirism tandru, de o excepţională rezonanţă şi o delicată intuiţie a corespondenţelor sufleteşti ale peisajului, vrednică de omonimul său, Jean Jacques, ca şi de succesorul de peregrinări montane, Calistrat Hogaş. [158]

Mai puţin conturat ca talent, Costache Negri îşi încearcă şi el mîna în aceşti ani, ostenindu-se cu traducerea în proză a poemului lui Byron *Mazepa* (1839) şi compunînd cîteva versuri, între altele un *Cîntec haiducesc* (1840), care prefigurează maniera lui Alecsandri din *Doine*. [159]

Cel mai însemnat scriitor al epocii următoare, V. Alecsandri, se găseşte şi el la primii paşi, versificînd deocamdată fran-

Scanned with OKEN Scanner

ţuzeşte. Din păcate, o parte dintre poeziile compuse pînă la 1840 s-au pierdut, între ele şi *Zunarilla*, comunicată în copie, de la Paris, de Costache Negri, surorii sale Elena, care, admirativă, avea s-o înveţe pe dinafară. Din bucăţile păstrate, trei au fost publicate în *Le glaneur moldo-valaque* (*Spicuitorul moldo-român*) din 1841 (*A Lamartine*, *Le Kosaque*, *La jeune fille*, cu traduceri de, respectiv, G. Asachi, Ioan Poni, D. Gusti). Restul poeziilor franţuzeşti, cuprinse în ms. fr. 178, au fost tipărite de noi în *Documente şi manuscrise literare*, vol. II. Fără îndoială că în dibuirile tînărului Alecsandri, sedus de mirajele marelui lirism romantic (Lamartine, Hugo, Musset), chiar sub haina de împrumut a limbii străine, stăruie ceva din substanţa durabilă a artei sale : fluiditatea versului, iubirea sonorităţilor de efect, exactitatea armonioasă a prozodiei. Mai mult : se străvede şi profilul viziunii despre lume, acel acord fundamental cu stihiile — din care derivă încrederea nestrămutată a poetului în Providenţă, exuberanţa vitală ce-i usucă lacrimile şi-l aduce în întîmpinarea clipei cu o nepotolită şi voioasă curiozitate.

Acelaşi Alecsandri, jovial, generos, disponibil pentru înduioşări, dar creditînd viaţa şi, de aceea, incapabil de dezesperare şi fiorul veritabil al tragicului, îl regăsim în *Buchetiera de la Florenţa*, bucata sa de debut, scrisă la îndemnul lui Kogălniceanu. Cu toate stîngăciile de tehnică şi în pofida unui conflict romanesc schematic, cu coincidenţe bizare, personaje şi situaţii limită, tensiuni insuficient motivate psihologic, nuvela e salvată datorită aptitudinii scriitorului de a evita excesele şi senzorialităţii sale robuste, care funcţionează ca o surdină şi o contrapondere a tendinţei de a depăşi realitatea de toate zilele. [160]

La toate acestea, să adăugăm că, la 1840, G. Asachi, reprezentantul cel mai autorizat al generaţiei precedente, dă la iveală *Dochia şi Traian*, o legendă care încearcă să suie de la folclor la mit, însoţind-o de un itinerar al muntelui Pionul, tratat în spiritul transformării geografiei într-o realitate sufletească. Din ambele puncte de vedere, bătrînul cărturar al Moldovei se mişca pe linia directivelor proclamate la *Dacia literară*, ceea ce-l va împinge pe Kogălniceanu să publice în paginile revistei o recenzie foarte elogioasă. [161]

După cum se vede, mişcarea romantică a Moldovei din deceniul al patrulea, deşi cu cîţiva ani posterioară celei din

Scanned with OKEN Scanner

Țara Românească, nu-i cedează acesteia nici în intensitate, nici în amploare, nici în capacitatea de a individualiza talente reprezentative.

TRANSILVANIA

S-ar părea că penetrația romantică în Transilvania e cu mult mai redusă decît în Principate. Pînă la un punct, lucrul acesta e exact și lesne explicabil. În primul rînd, aici, din cauza condițiilor deosebit de aspre ale luptei pentru salvgardarea personalității naționale și a tradiției erudite lăsate moștenire de corifeii Școlii ardelene, însăși preocuparea pentru literatura frumoasă era relegată pe planul al doilea. Apoi, răspîndirea noii literaturi, mai ales a ideologiei pe care ea o reprezenta, întîmpina rezistența cercurilor conservative și stîrnea suspiciunea oficialității, datorită asocierii dintre romantism și liberalism, ca și faptului că principalul focar romantic, în stare de efervescență și expansiune, se găsea după 1830 în Franța. Într-o scrisoare din 1876, G. Barițiu spunea în această privință : „Una din maximele politice ale statului în care m-am născut, am crescut și am îmbătrînit eu fusese odinioară ca tinerimea să fie crescută într-o specie de urgie asupra tot ce e franțuzesc. Franța și mai ales capitala sa, care este totodată capitala civilizațiunii, era descrisă ca o Sodomă modernă, caracterul francez, ca inimic al lumii. Părinții care permiteau fiilor și fiicelor să învețe limba franceză treceau de opoziționali, de perturbatori, de adversari ai sistemei guvernamentale.“ În fine, dacă în vreuna din provinciile românești intelectualitatea dispunea realmente de cunoștințe trainice și nemijlocite în domeniul clasicismului antic, aceasta era desigur Transilvania, cu sistemul ei școlar în care limba latină deținea un loc atît de important. [162]

Și cu toate acestea, dincolo de Carpați, ca și dincoace de munți, romantismul își croiește drum către anul 1840. Lucrul e vădit pentru cine urmărește activitatea *Foii pentru minte* în scurtul interval dintre 1838—1840.

Cel mai valoros colaborator literar al gazetei e însuși redactorul, G. Barițiu, care-și găsește vreme să compună, în afara articolelor politice și de îndrumare culturală, poezii, poeme în proză, nuvele, precum și să traducă din Schiller, autorul străin

Scanned with OKEN Scanner

preferat al *Foii* (fragmente din *Intrigă şi iubire, Fiesco, Maria Stuart ;* povestirea *Jocul sorţii)* şi din Shakespeare (fragmente din *Julius Caesar* şi *Neguţătorul din Veneţia*). Poeziile sînt foarte stîngace (*Înstrăinaţii* şi *Suspinul*), în schimb, proza lirică de tip meditativ şi elegiac, specie ilustrată în paginile *Foii* mai abundent decît în orice alt periodic românesc al vremii, îi prilejuieşte lui Bariţiu o reuşită certă prin O *noapte la lună în Braşov* (*F.p.m.*, 1839, nr. 17), urmată imediat de O *primblare de rămas-bun la Braşov* (*Ibid.*, nr. 18). Nuvela, foarte romanţioasă, dar edifiantă prin ortodoxismul ei moral, *Viaţa şi cinstea*, prelucrată sau tradusă dintr-un izvor englez, desigur printr-un intermediar, ilustrează limitele decente în care redactorul *Foii* înţelegea să înscrie literatura de ficţiune.

Cea mai valoroasă contribuţie a lui Bariţiu e O *privire preste ţinutul Haţegului în Transilvania* (*F. lit.* , 1838, nr. 3), articol de exaltare a mîndriei naţionale, punînd problema vestigiilor dacice din Hunedoara, dar şi poem în proză, de o caldă vibraţie lirică. Începutul, persuasiv şi retoric, aduce o invocaţie de mare frăgezime, cu toate că artificiul construcţiei rămîne vizibil : „Frumoasă Transilvanie, dulce patrie clasică, pămînt sfînt, maică cu durere ! care precum răverşi toate darurile firii, tu Brazilie a Europei, preste fiii tăi, aşa nici de hrana ce-nalţă duhul şi încălzeşte inimile nu i-ai lăsat deşărţi ; monumenturi şi întîmplări istoriceşti, apucîndu-le între cele mai crunte lupte dintre sfărîmătorii dinţi a veacurilor, ai păstrat pentru toată viitorimea". În loc să se oprească, aşa cum făceau poeţii de pe celălalt versant al Carpaţilor, la relicvele medievale, Bariţiu coboară adînc în trecut, la epoca originilor, deschizînd fanteziei imense teritorii necutreierate, cu atît mai excitante, cu cît mai înfăşurate în ceţuri şi mai gigantice. El propune inspiraţiei aceste ruine ale vechimii : „Care insuflat de cerescul duh a poeziei a cercat să cînte vreodată asupra dărîmătorilor acestei capitale un Ilias sau un Eneis ? Unde este un Eremie, care să fi plîns pe aceste ziduri, după ce pe lîngă toată nedreptatea şi duşmănia ce avură să sufere de la cincisprezece veacuri, totuşi ele au mai rămas încă atîtea cîte să poată fi în stare a aprinde focul cel mîntuitor a patriotismului în vinele privitorilor." [163]

În afara lui Bariţiu, dintre colaboratorii *Foii* se distinge doctorul Pavel Vasici, directorul carantinei din Timiş, autor al unui mare număr de meditaţii lirice, care atestă influenţa

Scanned with OKEN Scanner

puternică a lui Young și, în genere, ilustrează — după cum a observat just I. Breazu — unul din cazurile rare de proză preromantică încă nerecuperată de romantism. Obsesia lui Vasici, care avusese nenorocirea să-și piardă soția, în 1838, și fiica, în 1841, e a morții ca fatalitate tragică și mister impenetrabil. Ea îi sugerează nesfîrșite lamentări pe tema deșertăciunii și a coruptibilității materiei (*Tînguirea și mîngîierea, Păreri la metafizica muririi, Duioasa maică, Geografia țintirimului* — prelucrare în proză a poeziei lui Fabian Bob etc.), fără ca vreodată să încerce un simțămînt de revoltă. Ca și Young, el își îndoaie genunchii în fața cerului și-și găsește consolarea în credință. Vasici dă și o nuvelă, *George și Teodor sau doi doctori*, în spiritul sentimentalismului protestant al sec. al XVIII-lea. Informația dată de D. Iarcu, și anume că ar fi tradus și publicat în 1831, la Buda, *La chaumière indienne* de Bernardin de Saint-Pierre, rămîne plauzibilă, deși n-a putut fi deocamdată verificată. [164]

În afară de trei colaborări pe teme lingvistice, Timotei Cipariu e prezent în paginile *Foii* cu un *Sunet* (1838, nr. 19) de o surprinzătoare încătușare ritmică și de o nu mai puțin surprinzătoare conștiință a combustiei morale. Tot de el, o traducere din Goethe : *Pescarul*. Știm că Cipariu urmărea cu interes și simpatie activitatea *Foii* și că în diverse rînduri i-a oferit lui Barițiu concursul. Într-o scrisoare din 1838, menționată recent de I. Pervain, îi propunea să traducă dintr-un „jurnal" diverse materiale ca : *Muierile din Damasc, Zilele cele din urmă ale lui Walter Scott, Țara slobozeniei, Thomas Moore, Fala irlandicească, Lord Byron* ș.a. Gustul acesta pentru romanesc poate părea insolit numai pentru cine cunoaște „din afară" pe marele erudit transilvănean. Faptul că I. Breazu a găsit într-un caiet de prin 1830—1840 traducerea a patru strofe din *Il natale* de Manzoni nu spune poate mare lucru. Dar entuziasmul său pentru Eugène Sue e edificator. În 1844, Cipariu îi scrie lui Barițiu, cu privire la *Le juif errant*, din care avea să publice o serie de fragmente în *Foaie* : „Între romanele franțuzești cele mai noaă, n-am aflat proză așa poetică. Aici mi se pare că numai metrul lipsește ca să o poți număra între baladele Apusului, care singure mi se par a se apropia de fantezia înaltă, dar limpezită a Orientului." Semnificativă este și alcătuirea bibliotecii marelui cărturar. Un cercetător avizat al chestiunii, S. Jakó, susține peremptoriu că „îndeosebi pentru

Scanned with OKEN Scanner

perioada 1830—1848, în care s-au format concepţiile şi sfera sa de preocupări... Cipariu era întru totul adept al romantismului. Deşi în biblioteca sa erau reprezentate cele mai diverse ramificaţii ale romantismului european, se simţea atras în mod deosebit de creaţiile romantice engleze şi franceze, mai precis de operele din a doua perioadă a romantismului, începînd cu anul 1830."[165]

Din restul producţiei beletristice a *Foii*, reţinem poeziile încă dibuitorului Andrei Mureşanu, care desfăşoară complezent perplexităţile sentimentului contrariat (*Simpatie la Viena*, *Vinovatul*), ajungînd, la un moment dat, să exprime timid şi o îndoială faţă de opera Providenţei (*Mustrarea*). Inferioare sub raportul realizării artistice, dar simptomatice pentru evoluţia rapidă a gustului, sînt povestirile de un romantism tenebros, în decor nocturn, cu întîmplări bizare şi catastrofe rostogolite în avalanşă : *Puterea fantasii*, *Focul amorului* de Meletie Drăghici, *Sybilla — nuvelă veneţiană* de Aurel Ardelean (I. Many) etc. E în orice caz evident că în preajma lui 1840, şi în Transilvania, ca şi în celelalte provincii, în ciuda restricţiilor şi a reticenţelor, romantismul îşi impune vertigiile şi tentează din ce în ce mai mult spiritele. [166]

Scanned with OKEN Scanner

POST-SCRIPTUM

Problema pe care ne-am pus-o în această lucrare, întîmpinată de orice istoric de îndată ce nu se mulţumeşte să stabilească scheme evenimenţiale şi inventare de fapte, e a esenţei mai mult decît a existenţei, a sensului desfăşurărilor, şi nu a înregistrării de date sau a elaborării de cronologii. Dar dacă vrem să degajăm înţelesul proceselor şi nu doar să le descriem traseul exterior, apare pericolul de a ne reifica propriile noastre concepte şi intuiţii, de a ne căuta pe noi înşine pe treptele cele mai diferite ale istoriei. Fără îndoială, o anumită doză de subiectivitate e inerentă oricărui act de cunoaştere, şi ştim astăzi că ideea de a scrie istoria „wie es eigentlich geschehen ist" constituie o naivitate. Ceea ce se întîmplă se răsfrînge totdeauna altfel în conştiinţa martorilor, altfel în conştiinţa posterităţii, şi fiecare generaţie nu face decît să propună noi scenarii asupra trecutului. Istoria ideilor, care nu are de-a face cu „obiecte", ca istoria politică sau socială, ci cu versiuni despre obiecte, e mai ameninţată încă să-şi descopere mereu umbra proiectată peste lucruri.

Şi totuşi, ştiinţa e posibilă. În marginile relativului, există interpretări mai adecvate şi interpretări mai fanteziste, „scenarii" care se bucură de consensul specialiştilor şi „scenarii" pe care opinia învăţaţilor le refuză. Criteriul nu e al „coerenţei" — cum pretind structuraliştii, nici al acumulării bibliografice — cum îşi închipuie pozitiviştii, nici al originalităţii — cum par a crede adepţii „meta-criticii" şi ai „meta-istoriei". Criteriul nu poate fi altul decît al „plauzibilităţii", cu alte

Scanned with OKEN Scanner

cuvinte, el constă în a găsi explicaţii ale fenomenelor care să integreze un maximum posibil de fapte, răspunzînd în cît mai mare măsură structurii complexe şi totdeauna contradictorii a realului, fără a eluda ceea ce nu se acomodează ipotezei, deci motivînd nu numai convergenţele, ci şi dizidenţele.

În cazul particular al romantismului, privit ca o „stare de spirit" determinată temporal, cu incidenţe în toate domeniile vieţii intelectuale, nu ca un simplu tip de „modelaj" literar, a integra maximum posibil de fapte înseamnă cîteva lucruri, de care ne-am străduit să ţinem seama în aceste pagini.

O primă condiţie a fost pentru noi şi este pentru oricine stabilirea unui contact direct şi intim cu izvoarele, utilizînd toate sursele documentare accesibile. Căci dacă o epocă îşi fabrică mental universul din elementele de care dispune şi cu uneltele conceptuale existente în momentul dat, cunoaşterea acestor elemente şi unelte conceptuale constituie temelia indispensabilă a cercetării.

Apoi, conform indicaţiilor generale ale metodologiei marxiste, la care subscrie de altfel şi sociologia culturii a unui Mannheim şi istoria mentalităţilor, aşa cum o practică un Georges Duby sau Robert Mandrou, credem că examenul conştiinţei sociale impune dialogul continuu dintre istorie şi cultură. La nivelul literaturii, aceasta presupune că cercetarea trebuie să suie de la autor şi operă la starea de spirit şi de-aici la relaţiile infra-structurale şi, invers, să coboare din planul general al sincroniilor de epocă spre domeniul de autonomie relativă al scrisului beletristic. Desigur, sarcina e delicată, deoarece există, pe de o parte, pericolul de a transgresa mecanic concepte din social în literar (uitînd de specificul artei), pe de alta, de a nu mai găsi literarului nici un punct de inserţie în social (uitînd de caracterul istoric al literaturii) [1]

O altă cerinţă este de a înlătura raţionamentul teleologic, în virtutea căruia anteriorul e explicat în funcţie de posterior, iar epoca studiată devine obiectul unui decupaj preferenţial, ca şi cum viitorul condiţionează trecutul, şi nu invers.

În fine, e necesară o perspectivă consecvent contextuală, implicînd o deplasare dialectică neîntreruptă între întreg şi parte, între subiect şi obiect, între tipic şi individual, spre a clarifica sensul noţiunilor şi reprezentărilor colective „illo tempore", spre a nu generaliza pe o bază inductivă precară şi

Scanned with OKEN Scanner

a nu dezlipi motivul de operă, opera de mişcarea literară, mişcarea literară de cultură, cultura de istorie.

În plus, fiindcă în centrul anchetei noastre a stat literatura, ne-am crezut obligaţi să nu procedăm la o analiză de tip pur conţinutistic, restrîngîndu-ne la studiul temelor sau al motivelor, prin practicarea de secţiuni transversale în cuprinsul epocii. Nu contestăm valabilitatea acestui procedeu (pe care l-am şi folosit în două capitole), dar ni se pare insuficient, întrucît el ordonează o multiplicitate de texte şi autori în funcţie de un concept privilegiat (tema ruinelor !), făcînd să se estompeze astfel viziunea scriitorilor ca entităţi de sine stătătoare. Demersul orizontal şi generalizat al istoriei ideilor, care seriază în funcţie de afinităţi, trebuie completat prin demersul vertical şi personalizat al criticii literare, care vrea să surprindă timbrul unic şi ireductibil al individualităţii. E, fără îndoială, important să cunoaştem topografia tematică a unei epoci, dar a rămîne la ea înseamnă a uita că „literaritatea" se exprimă prin diferenţe, că istoria literară nu lucrează numai cu noţiuni, ci şi cu valori, că ea clasifică inefabil, deoarece indivizii au în ochii ei mai multă importanţă decît şcolile. Am încercat deci să combinăm perspectiva „distanţării", care permite desprinderea trăsăturilor comune, definitorii pentru curente, grupări sau simple cristalizări de mentalitate, cu privirea de „aproape" care ne arată în ce fel se încarnează istoria în indivizi.

Nu ne facem iluzii în privinţa rezultatelor pe care le-am obţinut. Dincolo de ceea ce ne aparţine în bine sau în rău, e însă cert că lucrarea de faţă n-ar fi fost posibilă fără de munca unui lung şir de predecesori. Ceea ce spunem e de la sine înţeles, şi totuşi poate că nu e inutil azi, cînd unii descoperă cu adorabilă candoare atîtea Americi de mult explorate, să subliniem că această construcţie, ca oricare alta, nu se înalţă pe un teren viran, că ea profită de luminile şi de truda mai multor generaţii de cercetători. E fără îndoială imposibil să-i menţionăm aci pe toţi cei cărora le sîntem îndatoraţi, de la umbrele ilustre ale unor N. Iorga, G. Călinescu, D. Popovici, pînă la autorii de articole mărunte, care n-au niciodată onoarea de a fi recenzaţi, ca orice poet debutant, deşi adesea servesc cultura nu mai puţin eficient. În locul unei lungi enumerări protocolare, trimitem pur şi simplu la biblio-

Scanned with OKEN Scanner

grafie, scuzîndu-ne dacă involuntar am omis vreo contribuţie care serveşte efectiv temei propuse şi ne-a servit, în acelaşi timp, nouă înşine.

De fapt, în centrul acestei cărţi nu e romantismul, ci spiritul românesc. Lui am căutat să-i punem în evidenţă resursele, să-i identificăm metamorfozele, să-i surprindem pulsul în lungul a şase decenii de evoluţie rapidă, în care efortul spre sincronie se traduce prin „arderea etapelor" şi desfăşurarea impetuoasă a puterilor lăuntrice. Romantismul e doar una din ipostazele sub care, de la un moment dat înainte, se încorporează această evoluţie — o ipostază fertilă, pentru că se soldează cu realizări de valoare, reprezentativă, pentru că e ilustrată de un larg evantai de talente, organică, pentru că exprimă o polaritate a sufletului românesc, şi nu o simplă adaptare mimetică.

Ştim că de-abia de la 1840 înainte, cînd se structurează deplin şi începe să funcţioneze, ca orice sistem constituit, pe baza dinamismului interior specific, romantismul va realiza marele său recital. Îl vom găsi de-aici înainte pe toate drumurile culturii, desfăşurînd din aceeaşi celulă germinativă o floră exuberantă şi infinit diversă : va fi vizionar şi apocaliptic cu Heliade, messianic şi exaltat cu literatura de exil a paşoptismului, epic şi solar cu Alecsandri, declamator şi gotic cu Bolintineanu, dezamăgit şi faustic cu post-paşoptiştii, titanian şi sarcastic cu Hasdeu, pînă cînd Eminescu îl va face să transmită fiorul realităţilor impalpabile şi al lumilor înecate dinlăuntrul nostru, muzica legănătoare sau tumultuoasă a peisajului, mitul originilor şi rostogolirea sempiternă a civilizaţiilor, spectacolul orologeriei cosmice şi al dezagregării universale, convocînd astfel Subconştientul, Natura, Istoria, Transcendentul, Absurdul, personajele marii literaturi din toate timpurile, în care Omul îşi descoperă, cu surpriză, fervoare, îndoială sau spaimă, destinul său splendid şi mizerabil, de stăpîn al spiritului şi ironie a nimicului. Dar toate acestea sînt încă, la 1840, zăvorîte în „mirabila sămînţă" a viitorului imprevizibil.

Data de 1840, la care ne-am oprit, nu e o frontieră — am mai spus-o — ci un punct de inflexiune. După 1840, tot ce-am văzut izbucnind la suprafaţă, datorită determinării complexe şi inextricabile a împrejurărilor, va continua să subziste şi să

Scanned with OKEN Scanner

procreeze : motivele vagi să cristalizeze, ideile nebuloase să se clarifice, exaltările să se transforme în ritual și exercițiile de sensibilizare a limbajului în stil, obsesiile să fie exorcizate, tendințele implicite să se expliciteze, romantismul fiind astfel, în același timp, asumat și depășit, căci configurarea îi va face vizibile limitele și va stimula noi căutări. Încheiem, de aceea, fără o concluzie. Privind din unghiul istoriei, punctul în care am ajuns nu e decît sfîrșitul începutului.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

NOTE ŞI REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

INTRODUCERE

[1] Cunoscutele articole ale lui René Wellek : *Conceptul de romantism în istoria literară* şi, îndeosebi, *Romantismul reexaminat*, din *Conceptele criticii* (tr. rom. Rodica Tiniş, Bucureşti, 1970), oglindesc imensa controversă pe care romantismul o suscită în lumea specialiştilor. Optimist, Wellek conchide totuşi (în 1963) că „s-a făcut un progres nu numai în definirea trăsăturilor comune ale romantismului, ci şi în evidenţierea a ceea ce constituie specificul sau chiar esenţa şi natura lui" (p. 131). În schimb, o viziune pesimistă, la Václav Černy, în contribuţia sa la volumul *Im Dienste der Sprache. Festschrift für Victor Klemperer*, Halle, 1958.

[2] Exemplele din : Paul van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne, L'évolution de l'humanité*, Paris, 1948, p. 7. Paul Valéry, citat de Gaetan Picon, *Le romantisme*, în *Histoire des littératures, Encyclopédie de la Pléiade*, vol. II, Paris, 1956, p. 147.

[3] Dupuis şi Cotonet sînt eroii lui Alfred de Musset, prezumtivi semnatari ai unei scrisori apărute în *Revue des Deux Mondes* din 1836, sub titlul : *Sur l'abus qu'on fait des adjectifs. Lettre de deux habitants de la Ferté-sous-Jouarre à M. le Directeur de la „Revue des Deux Mondes"*. Vz. Alfred de Musset, *Oeuvres complètes en prose*, Texte établi et annoté par Maurice Allem, Ed. de la Pléiade, Paris, 1951, p. 835—852 şi nota p. 1 070.

[4] Mario Puppo, *Il romanticismo*, Roma, 1968, p. 10, deosebeşte între o semnificaţie *literară* a romantismului (mutaţia gustului intervenită la sfîrşitul secolului al XVIII-lea dirijată împotriva „regulilor" şi a tradiţiei), una *istorico-culturală* (starea de spirit a epocii romantice, reflectînd o „cultură" antitetică „luminilor") şi una *categorială* (exprimînd o exigenţă eternă a omului). Unii cercetători disting între „curent" şi „şcoală". Umberto Bosco,

Preromanticismo e romanticismo, în *Problemi e orientamenti critici di lingua e di letteratura italiana*, dir. da A. Momigliano, vol. III, Milano, 1949, denumește „curent" vastul ansamblu european al mișcării romantice, iar „școală" — gruparea națională a scriitorilor sau artiștilor. Pentru René Jasinski, *Histoire de la littérature française*, Paris, 1947, v. II, p. 22—23, „curentul" romantic include literatura preromantică și romantică a sec. al XVIII-lea și al XIX-lea, „școala" fiind gruparea formată între 1820—1830 sub conducerea lui Victor Hugo. Sub influența lui A. Thibaudet, V. L. Saulnier introduce în clasificarea romantismului noțiunea de „generație". El vorbește astfel în succintul, dar inteligentul său manual *La littérature française du siècle romantique*, Paris, 1955, de o generație a lui „mal du siècle" — 1815, o generație a „giganților" — 1830, o generație „obiectivă" — 1850 etc. Esențial e că toată lumea deosebește între conceptul „istoric" (temporal) de romantism și conceptul „tipologic" (stilistic). Vz. în acest sens studiul lui Matei Călinescu, *Clasic-romantic-baroc-manierist*, în *Eseuri despre literatura modernă*, București, 1970, și teoria „curentelor literare", la Silvian Iosifescu, *Construcție și lectură*, București, 1970.

[5] Václav Černy, *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1830*, Prague, 1935.

[6] Arthur Lovejoy, *The Meaning of Romanticism for the Historian of Ideas*, în *Journal of the History of Ideas*, 1941, nr. 2.

[7] Paul Van Tieghem, *op. cit.*, p. 8; Lucian Blaga, *Zări și etape*, București, 1968, p. 81—82.

[8] Gaetan Picon, *op. cit.*, p. 147—148.

[9] O clasificare tipologică pe mari familii etnice, nuanțînd o diviziune propusă de Paul Van Tieghem, la Al. Dima, *Romantismul european în trăsăturile lui dominante*, în *Romantism românesc și romantism european*, București, 1970.

Problema particularităților comune ale literaturilor din centrul și sud-estul Europei a fost discutată la Conferința de literatură comparată de la Budapesta (26—29 octombrie 1962). Vz. J. Dolanski, *Das vergleichend-historische Studium der Literaturen Osteuropas*; T. Klaniczay, *Les possibilités d'une litérature comparée de l'Europe orientale*, precum și intervenția lui Tudor Vianu în *Acta litteraria, Akademiai Kiadó*, t. V, Budapest, 1962, Observații prețioase, sub raport metodologic, în această problemă (teoria cercetărilor comparatiste complexe aplicată studiului curentelor și stilurilor, atît în literatură, cît și în artele frumoase), la Istvan Şöter, *Aspects et parallelismes de la littérature hongroise*, Budapest, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

[10] Dintre contribuțiile românești la definirea conceptului de romantism, amintim: N. Iorga, *Începuturile romantismului*, în *Pagini de critică din tinerețe*, Craiova, f.a.; H. Sanielevici, *Romantism liric și romantism epic* și *Asupra clasicismului și a romantismului*, în *Cercetări critice și filozofice*, Alcalay, București, f.a.; Lucian Blaga, *Fenomenul originar*, București, 1923, *Fețele unui veac*, Arad, 1925, *Daimonion*, Cluj, 1930 (toate trei republicate în *Zări și etape*, *op. cit.*); M. Ralea, *Contradicțiile romantismului*, în *Viața românească*. 1927, nr. 10—12; Tudor Vianu, *Romantismul ca formă de spirit*, în *Romantismul european*, București, 1932; G. Călinescu, *Clasicism, romantism, baroc*, în *Impresii asupra literaturii spaniole*, București, 1946; H. Zalis, *Romantismul românesc. Eseu despre vîrstele interioare ale curentului*, București, 1968 (cu bogate referințe la domeniul românesc); D. Popovici, *Romantismul românesc*, București, 1969; Vera Călin, *Romantismul*, București, 1970.

Din imensa bibliografie străină în materie, consemnăm doar lucrările care ne-au servit în mod direct la degajarea „numitorului comun" romantic (excluzînd, afară de cazuri excepționale, cercetările de tip „istoric"): Ricarda Huch, *Blütezeit der Romantik*, Leipzig, 1911 (Vierte Auflage); J. Petersen, *Die Wesensbestimmung der deutschen Romantik*, Leipzig, 1926; Franz Strich, *Deutsche Klassik und Romantik*. Ein Vergleich (IV Auf.), 1949; A. Farinelli, *Il romanticismo nel mondo latino*, Torino, 1927, 3 vol.; Umberto Bosco, *op. cit.*,; Mario Puppo, *op. cit.*; Mario Praz, *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*, Milano-Roma, 1930; P. Lasserre, *Le romantisme français*, Paris, 1907; E. Seillière, *Le mal romantique*, Paris, 1908; Joseph Aynard, *Comment définir le romantisme?*, în *Revue de littérature comparée*, 1925, nr. 4; D. Parodi, *L'essence du romantisme*, în *Revue de métaphysique et de morale*, 1931, nr. 4; Jean Wahl, *Le malheur de la conscience dans la philosophie de Hegel*, Paris, 1929; A. Béguin, *L'âme romantique et le rêve*, Paris, 1946; Gaëtan Picon, *op. cit.*; Georges Poulet, *Trois essais de mythologie romantique*, Paris, 1966; J. G. Robertson, *The reconciliation of classic and romantic*, London, 1924; H. N. Fairchild, *The Romantic Quest*, New York, 1931; René Wellek, *A History of Modern Criticism: 1780—1950*, II — *The Romantic Age*, Yale University Press, New Haven, 1955; René Wellek, *Conceptul de romantism în istoria literară* și *Romantismul reexaminat*, *op. cit.*; H. H. Remak, *West-European Romanticism: Definition and Scope*, în *Comparative Literature: Method and Perspective*, ed. by. Newton P Stallknecht and Horst Frenz, 1961.

[11] Edmond Eggli, Pierre Martino, *Le débat romantique en France, 1813—1830. Pamphlets. Manifestes. Polémiques de presse*, t. I, 1813—1816, Paris, 1933.

Scanned with OKEN Scanner

[12] C. Roe, *Les véritables origines du romantisme français*, în *Revue d'histoire littéraire de la France*, avril-juin, 1929; H. H. Remak, *op. cit.*; Mario Puppo, *op. cit.*; Prezența lui Northrope Frye, care analizează proiecțiile mitice ale spiritului, ca structuri închise, dintr-o perspectivă fenomenologică, poate surprinde. Totuși, într-o comunicare recentă, *Il mito romantico*, publicată în *Il romanticismo. Atti del sesto Congresso dell'Associazione internazionale per gli studi di lingua e letteratura italiana*. Budapesta, 1968, Frye admite, în treacăt, coincidența romantismului cu epoca Revoluției Franceze, a războaielor napoleoniene și a mișcărilor naționale din Grecia, Italia și Germania. Mai semnificativ încă e că el consideră drept dificultatea majoră a romantismului faptul de a fi voit să armonizeze o „temă" socială cu „tema" iluminării individuale.

[13] Cartea lui N. I. Apostolescu, *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, 1909, conține multe erori și e azi complet depășită din punctul de vedere al metodei. Cu toate acestea — și e cazul s-o spunem pentru a evita o apreciere unilaterală —, raportată la știința literară a epocii, lucrarea era mai mult decît onorabilă, iar laudele pe care i le aduce în prefață Emile Faguet n-aveau de loc un caracter protocolar. Apostolescu a fost neîndoielnic un cercetător talentat, pe care o moarte prematură l-a împiedicat să-și dea măsura. V. Ion Zamfirescu, *Comparatismul în România. Schiță istorică și sistematică*, în *Studii de literatură comparată*, București, 1968, p. 52, și cuvintele de prețuire ale fostului său elev, Vladimir Streinu, în recenzia la *I. Heliade-Rădulescu, Opere*, ediția D. Popovici, republicată în *Pagini de critică literară*, București, 1968, vol. II, p. 287—288.

[14] Paul Zarifopol, *Din istoria poeziei românești, Alexandrescu-Bolintineanu*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1936, nr. 5, p. 243.

[15] Analizele lui N. I. Apostolescu, *op. cit.*, p. 73—81 (*Zburătorul*), p. 222 (*Mihnea și baba*), p. 399 (*Mai am un singur dor*).

[16] Ideea că romantismul dinainte de Eminescu e inautentic a fost susținută de curînd de G. C. Nicolescu — e drept, în mod cu totul izolat — în *Contribuții la definirea și delimitarea romantismului românesc*, articol republicat în *Structură și continuitate*, București, 1970.

[17] Claude Pichois, A. M. Rousseau, *La littérature comparée*, Paris, 1967, p. 73—83. Teoria „influenței", cu exemplificări bogate din literatura critică americană (între altele, discutarea detaliată a concepțiilor lui Claudio Guillén) în manualul sistematic și foarte informat al lui Ulrich Weisstein, *Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*, Kohlhammer, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

[18] Criticile, uneori incisive, îndreptate împotriva comparatismului interbelic, de obediență pozitivistă, structurat în jurul faimoasei *Revue de littérature comparée*, relevă, în adevăr, un larg evantai de opinii, care merge de la René Wellek, *Criza literaturii comparate*, în *Conceptele criticii*, *op. cit.*, la Etiemble, *Comparaison n'est pas raison. La crise de la littérature comparée*, Paris, 1963 (lucrare recenzată de noi în *Contemporanul*, din 10 noiembrie 1965), și Lucien Goldmann, *Sciences humaines et philosophie*, Paris, 1966, p. 97—102, așadar, de la structuralism la marxism. Obiecțiunile cercetătorilor sovietici (V. I. Jirmunski, N. I. Conrad etc.), în volumul colectiv editat de Academia de științe a U.R.S.S., *Vzaimosviazi i vzaimodeistvie nationalnîh literatur*, Moskva, 1961, iar ale cîtorva cercetători americani (îndeosebi H. H. Remak), în *Comparative Literature. Method and Perspective*, *op. cit.*

La noi, Al. Dima, în *Principii de literatură comparată*, București, 1969, a formulat critici nuanțate la adresa vechiului comparatism, scoțînd în lumină necesitatea studierii „paralelismelor" și insistînd asupra rolului major jucat de factorii interni în desfășurarea oricărui proces de influențare. Vz. și N. I. Popa, *În jurul problemelor de metodologie a literaturii comparate. Pe marginea unei lucrări recente*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XIX, 1968.

Am încercat să rezumăm principalele critici aduse metodologiei „ortodoxe" a literaturii comparate, în sensul Baldensperger, Hazard, Van Tieghem, Jean Marie Carré, în studiul nostru: *Conceptul de concordanță în literatura comparată și categoriile sale. Considerații despre obiectul literaturii comparate în lumina dezvoltării actuale ale științei literare*, în *Studii de literatură comparată*, *op. cit.*

[19] F. Baldensperger, *Goethe en France*, Paris, 1904, p. 5.

[20] Dialectica raporturilor între „emitent"-„receptor" am expus-o mai pe larg în studiile noastre: *Cîteva observații asupra problemei influențelor străine în lumina concepției marxiste*, în *Viața românească*, 1960, nr. 2, și *Contribution à une sociologie de l'influence en littérature comparée*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1970, nr. 3.

[21] G. Lanson, *La fonction des influences étrangères dans le développement de la littérature française*, în *Revue des Deux Mondes*, 15 februarie 1917, p. 804.

[22] Acreditarea termenului de „preromantism" e, îndeosebi, opera a două lucrări clasice: Paul Van Tieghem, *Le préromantisme. Etudes d'histoire littéraire européenne*, Paris, I-1924, II-1930, III-V-1948, și André Monglond, *Le préromantisme français*, Grenoble, 1930, 2 vol.

Scanned with OKEN Scanner

[23] Spre deosebire de Van Tieghem, care încearcă să dea preromantismului un statut autonom, Wellek înclină să-l considere o simplă anticameră romantică, un „protoromantism", după expresia lui Croce: „Putem deci continua să vorbim despre romantism ca despre o mişcare europeană, a cărei dezvoltare lentă în decursul secolului al XVIII-lea putem s-o descriem şi s-o examinăm şi chiar s-o numim, dacă vrem, preromantism" (*op. cit.*, p. 207.). Tendinţa autotelică a lui Van Tieghem, însă servită cu mijloacele ştiinţei literare moderne, o ilustrează azi, între alţii, un eminent universitar francez de orientare marxistă, Pierre Barbéris, autor al unei voluminoase teze despre *Balzac et le mal du siècle*, care susţine că preromantismul nu e un prim romantism reticent, inferior romantismului propriu-zis, ci o epocă „plină", valabilă în sine şi avîndu-şi propria semnificaţie. Vz.: *Chateaubriand et le préromantisme*, în *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1969, nr. 2.

[24] Dorat, *Coup d'oeil sur la littérature ou collection de différents ouvrages tant en prose qu'en vers*, Amsterdam, 1780, p. 158—159.

[25] „Nimic nu e mai decepţionant în ce priveşte secolul al XVIII-lea — scrie Robert Mauzi — decît «parti-pris»-ul istoricilor de a considera separat ceea ce aparţine «filozofiei» sau «luminilor» şi ceea ce e abandonat, nu fără ironie, «sensibilităţii»" (*L'idée de bonheur dans la littérature et la pensée française au XVIII-e siècle*, Paris, 1960, p. 10). Criticînd marile sinteze ale lui Paul Hazard, autorul notează: „Fascinaţia pe care o stîrneşte lectura lor vine din farmecul pe care scriitorul — un virtuos — l-a scos din propriile sale resurse, nu din secretele aflate în adîncul conştiinţelor secolului al XVIII-lea, care de fapt nici n-au fost vreodată interogate" (*Ibid.*, p. 11).

[26] Imbert, *Le jugement de Paris*, Amsterdam, 1772, se ridică împotriva imitaţiei şi declară recursul la mitologie absolut inutil, cînd e vorba de zugrăvirea unui eveniment contemporan, admiţîndu-l însă în cazul evocării unui erou al vechimii, „contemporan al fabulelor" (p. V). În *Les quatre parties du jour*. Poème traduit de l'allemand de M. Zacharie, Paris, 1769, găsim distincţia staël-iană între Midi şi Nord: „Vedem muzele duioase, voluptuoase şi molatece stăpînind geniul popoarelor din sudul Europei, în vreme ce muzele dramatice, lirice şi pindarice inspiră geniul popoarelor din nord" (p. XII—XIII).

Teza lui Daniel Mornet în *Le romantisme avant les romantiques*, „Annales de l'Université de Paris", 1928, nr. 2, p. 125. Caracteristic pentru felul în care autorul spaţializează procesele şi abstrage din bogăţia indimenticabilă a realului scheme e diviziunea secolului al XVIII-lea în funcţie de jocul dintre sentiment şi raţiune: în prima perioadă, 1715—

Scanned with OKEN Scanner

1760, nici arta, nici viaţa nu se subordonează *exclusiv* raţiunii ; în perioada a doua, 1760—1770, ele sînt dominate *îndeosebi* de sentiment ; în perioada a treia, 1770—1789, ele nu ascultă decît de injoncţiunile sentimentului şi pasiunii !

[27] Geoffroy Atkinson, *The sentimental revolution. French Writers of 1690—1740.* University of Washington Press, Seattle and London, 1965. Vitorio Rossi, în *Enciclopedia italiana,* vol. XIX, p. 934, împarte istoria literaturii italiene într-o perioadă clasică, din secolul al XIII-lea pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, şi o perioadă romantică, de la 1550 înainte.

[28] N. Jonard, *Un aspect du problème du „préromantisme" italien : sentiment et raison dans le „Caffé" de Milan,* în *Revue de littérature comparée,* 1968, nr. 4, p. 483. Împotriva analogiilor între fenomene aparţinînd unor contexte diferite, vz. Pierre Francastel, *Utopie et institutions au XVIII-e siècle,* Paris, 1963, p. 342 : „un acelaşi element capătă o valoare cu totul diferită în funcţie de încadrarea lui într-un sistem sau altul".

[29] G. Petronio, *Illuminismo, preromanticismo, romanticismo e Lessing,* în *Società,* 1957, nr. 5, p. 1 006—1 007 ; Jean Fabre, *Lumières et romantisme,* Paris, 1963, p. V.

[30] Privitor la tranziţia dintre clasicism şi romantism : G. Petronio, *L'attività letteraria in Italia,* Palermo, 1968 (pasajul citat la p. 605) ; Karel Krejči *Zur Entwicklung der Präromantik in europäischen Nationalliteraturen des 18. und 19. Jahrhunderts* în *Aktuelle Probleme der vergleichenden Literaturforschung,* herzg. von Gerhardt Ziengengeist, Berlin, 1968, şi *Classicisme et sentimentalisme dans la littérature des slaves orientaux et occidentaux,* în *Filologiai Szemle,* 1963, nr. 1—2 (opinii nuanţate, avînd în vedere îndeosebi literaturile din centrul şi estul Europei). Vz. şi Ferdinando Giannesi, *Illuminismo e romanticismo,* în *Orientamenti culturali, Letteratura italiana. Le correnti,* Milano, 1956.

[31] Walter Binni, deşi mai sensibil decît Van Tieghem faţă de specificitatea literaturii, rămîne încă debitor viziunii tradiţionale „finaliste" în cartea sa, inteligent construită, *Preromanticismo italiano,* Napoli, 1959.

[32] R. Wellek, *op. cit.,* p. 165.

[33] Arnold Hauser, *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur,* München, 1958, vol. II.

Scanned with OKEN Scanner

[34] Antal Wéber, *A propos des problèmes théoriques et historiques du style sentimental*, în *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, tomus 8 (3—4), 1966.

[35] Jacques Godechot susține că „Revoluția Franceză nu e decît un aspect al unei revoluții occidentale sau, mai exact, atlantice, care a început în coloniile engleze din America puțin după 1763, s-a prelungit prin revoluțiile din Elveția, Țările de Jos, Irlanda, înainte de a atinge Franța între 1787 și 1789" (*La grande nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799*, Paris, 1956, vol. I, p. 11).

[36] Trebuie subliniat că e profund eronat a identifica raționalismul luminilor cu cartezianismul. În fapt, secolul al XVIII-lea e dominat de raționalismul analitic al lui Newton și empirismul lui Locke. O situație mai deosebită apare în Germania. Slăbiciunea luminismului, care s-a împăcat cu pietismul, și reacția anti-franceză, declanșată încă de Lessing, se traduc aci printr-o filozofie irațională, ai cărei campioni sînt Hamman și Herder. Există însă o puternică tendință clasicistă, ilustrată de Goethe (*Ifigenia, Elegiile romane, Hermann și Dorothea*), de Winkelmann, cu fervoarea lui pentru idealul armonic al vechii Elade, în parte și de Schiller (*Die Götter Griechenlands*). Preromantismul și romantismul german nu combat clasicismul, ci raționalismul imperialist al luminilor, și nu ca să-l nege, ci ca să-l depășească. Vz. în acest sens: H. Lichtenberger, *Qu'est-ce que le romantisme?* în *Le romantisme allemand, Les cahiers du Sud*, 1949.

[37] Despre teoriile poetice ale secolului al XVIII-lea: W. Folkierski, *Entre classicisme et romantisme*, Paris, 1925; J. G. Robertson, *Studies in the genesis of romantic theory in the eighteenth century*, Cambridge, 1923; Margaret Gilman, *The Idea of poetry in France, from Hondar de la Motte to Baudelaire*, Harward, 1958. Ideea de fericire: Robert Manzi, *L'idèe du bonheur an XVIII-e siècle*, Paris, 1960. Sentimentul naturii: Daniel Mornet, *Le sentiment de la nature en France de J. J. Rousseau à Bernardin de Saint Pierre*, Paris, 1907; Paul Van Tieghem, *Le sentiment de la nature dans le préromantisme européen*, Paris, 1960. „Sensibilitatea": Pierre Trahard, *Les maîtres de la sensibilité française de 1719 à 1789*, Paris, 1931—1933.

[38] În momentul în care formulam ideea necesității de a studia principiile de structurare ale preromantismului pe baza unei analize intrinsece, ignoram cercetările întreprinse de Mihai Zamfir, concretizate între timp în excelenta sa carte *Proza poetică românească în secolul al XIX-lea*, București, 1971. Studiul despre Bolliac confirmă și într-un fel depășește așteptările noastre. Mihai Zamfir constată că stilul lui Bolliac relevă „un

Scanned with OKEN Scanner

moment semnificativ de criză a limbajului poetic", că prin reticența în metaforizare (situarea în orbita metonimică a limbajului), el manifestă „solidaritatea subterană" cu clasicismul tardiv și citează în acest sens o formulă sugestivă a lui Cleanth Brooks, după care preromantismul „n-a reînviat metafora sau versul, ci a introdus doar o mai mare sălbăticie în cadrul clasic" (p. 165). Singura întrebare este dacă Bolliac, peste care planează umbra lui Young, dar și a lui Lamartine — după cum o demonstrează Mihai Zamfir însuși —, e realmente un preromantic, sau dacă nu e mai degrabă un romantic în sensul curat al cuvîntului, angajat însă, ca atîția alții la noi, între 1830—1840, într-o operație de „recuperare" romantică a preromantismului.

CARTEA ÎNTÎI

[1] Dintre lucrările călătorilor străini de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea o mențiune specială merită : F. I. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, 3 vol., Viena, 1782 (deși autorul își înfrînge cu greu resentimentele cauzate de eșuarea planurilor sale de a face carieră în Principate) ; St. Raicevich, *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788 ; *Memoriile* contelui de Langeron, general rus de origine franceză, care cunoscuse Principatele în timpul campaniilor de la 1790—1792 și 1806—1812, publicate în *Hurmuzaki*, supl. I, vol. III ; W. Wilkinson, *An account of the Principalities of Walachia and Moldavia*, London, 1820 (tr. franceză din 1821 cuprinde în supliment și prețioasele memorii ale contelui de Hauterive, din voiajul întreprins de acesta în Moldova, la 1785). Despre alți călători, de la Jean Louis Carra la spiritualul și cosmopolitul prinț de Ligne, de la minoritul italian Domenico Sestini, învățatul abate Boscovici, medicul sas Andreas Wolf — fost printre intimii mitropolitului Iacov Stamate — pînă la inteligenta doamnă Reinhard, contele de Lagarde, F. G. Laurençon și P. Recordon, ultimii doi surprinși de evenimentele de la 1821 ca perceptori în casele boierești — amănunte bogate în binecunoscuta și deocamdată indispensabila sinteză a lui N. Iorga : *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a adăugită, București, 1928 (îndeosebi, pentru epoca de care ne ocupăm, vol. II și III).

[2] Despre plăsmuirea „capitulațiilor", în N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor* de Banul Mihai Cantacuzino, București, 1902, p. 68 și 495. Textele, publicate de W. Wilkinson în *op. cit.*, probabil după *Istoria vechii*

Scanned with OKEN Scanner

Dacii... a lui Dionisie Fotino (1818), apar prima dată în românește prin grija lui N. Rucăreanu, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1842, nr. 15 și 16.

[3] M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatișerifurilor de privilegiu în limitarea obligațiilor către Poartă. 1774—1802*, în *Studii*, 1958, nr. 6.

[4] Memoriul adresat țarului la 18/30 iunie 1802, în Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1769—1830*, București, 1970. Tot aici, memoriile către Napoleon (24 iunie/6 iulie) și împăratul Austriei (10/22 iulie).

Pentru urmările evenimentelor de la 1802: Tr. Ionescu, *Hatișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor*, în *Studii și articole de istorie*, I, 1956, și A. Oțetea, *Un cartel fanariot pentru exploatarea Țărilor Române*, în *Studii*, 1959, nr. 3.

[5] E. Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristodemocratice*ști *în Moldova la 1802*, București, 1947, ed. a II-a; *Idem*, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, *Studii*, 1965, nr. 2.

[6] A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 1960, IV, p. 383.

[7] Dintre numeroasele atestări ale fiscalității severe din vremea fanarioților, reproducem una puțin cunoscută, provenind de la Bagration, comandantul armatelor ruse din Moldova, în timpul războiului din 1806—1812: „Plîngerile ajunse la mine, constatările mele personale și cercetările efectuate de către persoanele însărcinate de mine mi-au dovedit că poporul pe spinarea căruia cad toate greutățile în sfîrșit s-a ruinat... Perceperea dărilor stabilite... s-a făcut absolut arbitrar... Ele au fost percepute în unele locuri de trei ori, în altele de cinci ori și în anumite cazuri chiar de zece ori față de normele existente înainte." (*Bagration în Principatele dunărene*, Chișinău, 1949, p. 78.)

[8] Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful Țării Rumânești*, ed. C. S. Nicolăescu-Plopșor, Rîmnicul Vîlcea, 1934, p. 93.

[9] *Biserica ortodoxă română*, XIII, 1889, p. 275.

[10] Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, tom. I, *De la origini pînă la 1834*, București, 1907, p. 393.

[11] E un merit al istoriografiei noastre mai vechi de a fi arătat că relele de care au suferit Țările Române în timpul fanarioților nu se datorau incompetenței sau caracterului oamenilor, ci „sistemului". Era oare

Scanned with OKEN Scanner

clasa boierească — se întreabă Radu Rosetti — „o adunare de oameni cu deosebire lacomi și stricați ? Răspund hotărît : nu. Cei mai mulți din ei erau oameni evlavioși, blînzi și buni la inimă." Condițiile îi împingeau însă în mod fatal spre practicarea abuzurilor și a samavolniciei. „Orice altă clasă privilegiată, de orice neam, dacă ar fi avut parte de creșterea, de lipsa de cultură și de puterea boierimii noastre și dacă s-ar fi găsit în aceleași împrejurări politice, tot ca dînsa s-ar fi purtat." (*Op. cit.*, p. 369—370.) Domnitorii fanarioți sînt, la rîndu-le, mai mult actorii unor roluri ingrate, decît autorii relelor abătute asupra Principatelor. „Chiar dacă toți domnii fanarioți ar fi fost însuflețiți cu nobile gînduri — scrie A. D. Xenopol —, încă sistemul în care erau prinși îi silea să apuce pe căi reprobate poate de intima lor natură. Sistemul era mai rău decît persoanele, și dacă turcii nu ar fi strîns de gît pe domni, mai mulți din ei nu ar fi gîtuit pe popor." (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. X., p. 98.)

[12] Ker Porter, apud N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, p. 93 ; Wilkinson, *op. cit.*, p. 155 ; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 334.

[13] Agitații ale unor elemente din mica boierime, vădind o conștiință de sine incipientă și existența unor revendicări proprii, se semnalează spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Vz. Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii*, 1962, nr. 4.

[14] Am mai vorbit despre slăbiciunea clasei burgheze la începutul sec. al XIX-lea (mai ales în Moldova) și de caracterul ei conciliator, întrucît, atîta cîtă era, se rezema pe capitalul comercial și cămătăresc, în studiul nostru : *Rădăcini luministe ale pașoptismului*, din *De la Alecsandrescu la Eminescu. Aspecte, figuri, idei*, București, 1966, p. 12. Citam acolo un pasaj din Karl Marx spre a atrage atenția că negustorii și cămătarii nu constituie un ferment revoluționar într-o societate agrară. „Cămăta, ca și comerțul — scrie Marx —, exploatează un mod de producție dat, dar nu-l creează, ci se află, față de el, într-o relație exterioară. Cămăta caută direct să-l mențină, pentru a-l putea exploata mereu, ea este conservatoare și-l aduce doar într-o stare mai jalnică." (K. Marx, *Capitalul*, vol. III, part. II, cart. III, București, 1955, p. 582.)

Acum, de curînd, efectuînd o statistică a memoriilor și proiectelor de reformă elaborate între 1769—1830, Vlad Georgescu ajunge de asemenea la concluzia că în această epocă burghezia nu reprezenta o forță socială vrednică de luat în seamă. „Epoca luminilor — conchide d-sa — nu are un caracter burghez, ci boieresc : de unde aspectul său reformist, național și dinamic pe planul politicii străine, dar îmbibată de prejudecăți de clasă și statică pe plan intern" (*op. cit.*, p. XX).

Scanned with OKEN Scanner

Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802—1830) a fost publicată de Ilie Corfus, în *Studii şi articole de istorie*, vol. VIII, Bucureşti, 1966. Vz. şi articolul lui George Muntean din *Istoria literaturii române, II. De la Şcoala ardeleană la Junimea*, red. resp. Al. Dima, Bucureşti, 1968.

[15] Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes du XVI-e siècle à la chute de Napoléon* I, Paris, 1955, p. 296—297.

[16] Jacques Godechot, *op. cit.*, I, p. 176.

[17] Declaraţiile lui Hortolan, Cado de Lille, Parrant, în *Hurmuzaki*, respectiv I, II, p. 94 ; supl. I, III, p. 437 ; I, II, p. 183.

Despre răsunetul revoluţiei în Ardeal : Al. Vianu, *Ioan Piuariu Molnar în Moldova, Studii*, 1961, nr. 4. Molnar împărtăşea la Iaşi, în 1798, unde venise să-l opereze de ochi pe vistiernicul Balş, că Transilvania „e atacată de flagel" şi „se cîntă cîntece revoluţionare în ungureşte şi în româneşte, pînă şi în sate" (p. 937). O atitudine violent ostilă Revoluţiei Franceze, la Nicolae Stoica de Haţeg : „turbata, veninata constituţie a Conventului franţuzesc, că cu rădicarea pomului : libertate, egalitate, credinţa se călcă, legea să lepădă" (*Cronica Banatului*, studiu şi ediţie de Damaschin Mioc, Bucureşti, 1969, p. 294).

[18] Amfilohie Hotiniul, *De obşte gheografie pe limba moldovenească scoasă din gheografia lui Bufieru*, Iaşi, 1795, p. 57 ; Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 146—147.

[19] Scriscarea din 1804 şi hatişeriful Porţii, în *Uricariul*, III, p. 57—68.

[20] V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, vol. XI, 1900, p. 27.

[21] V. A. Urechiă, *op. cit.*, vol. X B., p. 67—68. Vz. şi A. Oţetea, *Complotul Mihail Gross*, în *Kelemen Lajos, Emlékkönije*, Cluj, 1957.

[22] Pentru istoria mentalităţilor, disciplină de care se vorbeşte mult în vremea din urmă (vz. în acest sens *Revue roumaine d'histoire*, 1970, nr. 3, îndeosebi contribuţiile remarcabile ale lui Alphonse Dupront, Georges Duby, M. Berza, François Furet), o problemă esenţială constă în a distinge de unde un „semn" începe să devină „semnificativ", nu numai „semnifiant", cu alte cuvinte, în ce condiţii el capătă valoarea de „test", putînd fi considerat drept indiciu al unei situaţii tipice. Nu vom spune nimic nou afirmînd — ceea ce totuşi în practică se trece adesea sub tăcere — că una din aceste condiţii „sine qua non" e de ordin cantitativ : un fenomen puţin atestat are, de obicei, mai puţine şanse de a fi „tipic", întrucît relevă excepţia, nu legitatea. O a doua condiţie e a convergenţei semnelor : fiind o structură globală, sensul mentalului colectiv se desluşeşte cu atît mai

Scanned with OKEN Scanner

bine, cu cît posedăm mai multe indicii concordante asupra stadiului său, la un moment dat. În consecință, se poate afirma, ca să ne referim în mod special la perioada de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, că e neștiințific a trage concluzii de ansamblu asupra ideologiei clasei boierești din identificarea cîtorva „semne" pozitive, de gîndire „nouă" (în înțelesul sincroniei cu curentele avansate ale Apusului). Pentru a decide dacă starea de spirit în cercurile nobilimii se definește efectiv printr-o orientare progresistă, e necesar întîi să ne întrebăm care e „frecvența" semnelor respective și, în al doilea rînd, în ce măsură există sau nu „convergență". (În cadrul epocii studiate, apar și „semne" negative ? Care e proporția dintre „pozitiv" și „negativ" ? etc.) Nu putem stărui aici asupra acestei chestiuni de metodologie, a cărei importanță e totuși hotărîtoare.

[23] Informațiile asupra diverșilor străini care au lucrat în anturajul fanarioților, îndeosebi la : Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'ésprit public en Roumanie*, Paris, 1898, p. 137—171 ; A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 203—212, 221—229 (citatul la p. 207) ; N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928.

[24] Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 140 (*Dicționarul* lui Hangerli) și p. 156 (Const. Mavrocordat) ; A. Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, Buc., 1946, p. 11 (trad. lui Nicolae Caragea) ; N. Iorga, *Le romantisme dans le sud-est de l'Europe. Etudes roumaines, II, Idées et formes littéraires françaises dans le sud-est de l'Europe*, Paris, 1924, p. 153 (Rousseau-ismul lui Alex. Mavrocordat-Firaris) ; *Studii*, 1960, nr. 2 (trecerea lui Bentham prin București) ; Ion Ghica, *Din vremea lui Caragea*, în *Opere*, ed. Ion Roman, București, 1967, p. 148 (despre Domnița Ralu).

Despre rolul grecilor de intermediar al valorilor franceze : Nestor Camariano, *Influența franceză în Principatele Române prin filiera neogreacă*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1942, nr. 2.

[25] Ionescu-Gion, *Cîteva pagini din istoria fanarioților în România. Alexandru Ipsilanti și fiii săi*, în *Revista nouă*, 1887, nr. 2, p. 74.

[26] Const. Litzica, *Manuscrisele grecești din Biblioteca Academiei Române* (Extras din *An. Ac. R.*, s II, t. XXIII, Mem. sect. lit.), București, 1900, p. 10.

[27] Despre reorganizarea școlilor superioare grecești din Principate : Gh. Cronț, *Academia domnească din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în *Studii*, 1964, nr. 4, și St. Bîrsănescu, *Academia domnească din Iași, 1714—1821*, București, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

[28] Despre Al. Ipsilanti şi operele encomiastice care i se dedică: N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, ed. îngrijită de Barbu Theodorescu, Bucureşti, 1969, vol. II, p. 18, 23, 29. Recenzia cărţilor lui Manasse Eliad şi Persiano, la Al. Papadopol Calimah, *Dare de seamă despre cîteva cărţi vechi*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, VI, 1891, p. 116—125.

[29] Profesori străini în Principate în timpul fanarioţilor: N. Iorga, *Istoria învăţămîntului*, ed. cit., p. 110—112, 131—133.

[30] Ziare străine citite la noi: N. Iorga, *Istoria presei româneşti de la primele începuturi pînă la 1916*, Bucureşti, 1922, p. 13—22; Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 299. Despre *Efimeris*: N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VIII, p. 35. Lecturile lui Chesarie de Rîmnic: N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea*, *An. Ac. R.*, s. II, t. XXVIII, p. 191—198.

[31] Jean Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux provinces*, Paris, 1778, ed. a II-a, p. 219; corespondenţa ofiţerului austriac din *Magyar Kurir* e semnalată de G. Bogdan-Duică, în *Ioan Barac*, Bucureşti, 1933, p. 57.

[32] Lista lui Marchides Puliu, în *Hurmuzaki*, XIX, partea I, p. 815—816.

[33] Lista de cărţi a lui Iancu Văcărescu din ms. 1651 a fost publicată de G. Călinescu, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1959, nr. 1—2.

[34] Biblioteca Marietei Cantacuzino, la N. Iorga, *Istoria literaturii*, ed. cit., II, p. 45. Vz. şi: Cornelia Papacostea, *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea, biblioteca de la Stînca*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, V, 1963 (Remarcabila bibliotecă Rosetti-Roznovanu totaliza, în 1821, 1939 volume); Virginia Isac, *Biblioteci personale în Moldova în sec. al XIX-lea*, *Revista Arhivelor*, 1969, nr. 1 (prin 1830, Comisul Ion Balş, corespondent al lui Barbié du Bocage, avea 1815 volume, între care 604 [54 titluri], literatură: opere complete de Boileau, Molière, La Fontaine, Voltaire, Le Sage, Beaumarchais, dar şi Tasso, Rousseau, Chateaubriand, Walter Scott etc. Printre „filozofi": Condillac — complet — Volney, Kant etc.) Pentru o perioadă ceva mai tîrzie, vz. şi excelentul studiu al lui Andrei Pippidi, *Lecturile unui boier moldovean, acum un veac: Ioan Manu*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1971, nr. 1.

[35] Traducerea versurilor lui Kalfoglu e după A. Camariano, *op. cit.*, p. 64—65. Vz. şi recenzia Olgăi Cicanci despre *F. K. Bubulidis, Alexandru Kalfoglu, Stihuri morale*, Atena, 1967, în *Studii*, 1968, nr. 2.

Scanned with OKEN Scanner

[36] Trimiteri la studii peste hotare: Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 220—280; N. Iorga, *Istoria învățămîntului*, ed. cit., p. 133—138.

[37] La aceştia se adaugă cei patru bursieri ai Eforiei trimişi în 1820 la Pisa: Simion Marcovici, C. Moroiu, Eufrosin Poteca şi I. Pandeli. Vz N. Bănescu: *Academia grecească din Bucureşti şi şcoala lui Gheorghe Lazăr. Contribuţie la istoria învăţămîntului românesc*, Cluj, 1925, p. 19.

[38] Despre *Courier* (sic!) *de Moldavie*: C. Ciuchindel, *Despre începuturile presei româneşti. Courier de Moldavie*, în *Limbă şi literatură*, 1956 (în anexe, transcrierea textului); Dan Simonescu, *Primul ziar tipărit pe pămîntul ţării noastre*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, 1956, nr. 1.

Pe linia eforturilor politicii ţariste de a cîştiga simpatia clasei conducătoare, oferind o „imagine" poleită a intenţiilor ei, e foarte semnificativă traducerea, în 1773, din îndemnul feldmareşalului Rumianţev, a *Nacazului Ecaterinei a II-a*, — instrucţiunile împărătesei pentru elaborarea noului cod de legi. E vorba de un text tipic despotismului luminat, inspirat îndeosebi de Montesquieu şi Beccaria, în care, printre altele, se recomandă: toleranţa religioasă, îndulcirea pedepselor, îngrădirea iobăgiei etc. Traducătorul e Toma Dimitriu din Castoria, care preda filozofia la Academia din Iaşi. Vz. A. Cioran-Camariano, *Traducerile în limba greacă şi română a Nacazului (Învăţătura) Ecaterinei a II-a*, în *Studii*, 1958, nr. 2.

[39] M. Kogălniceanu, în *Prefaţa* la Al. Hrisoverghi, *Poezii*, Iaşi, 1843.

[40] *Hurmuzachi*, I, II, p. 79.

[41] D. Popovici vorbeşte de comunitatea spirituală româno-greacă în remarcabila lui sinteză *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945. Citäm din singurul capitol publicat de eminentul om de ştiinţă în româneşte, sub titlul: *Difuzarea ideilor „Luminării" în Ţările române*, în *Studii literare*, 1944, vol. III, p. 90.

Articolul lui W. Theodor Elwert, *Zur Griechisch-Rumänischen Symbiose der Phanariotenzeit*, apărut în *Beiträge zur Südosteuropa Forschung*, München, 1966, p. 391—402, se întemeiază pe o documentaţie sumară şi trage concluzii grăbite. Vz. şi criticile îndreptăţite ale lui Al. Duţu, în *Coordonate ale culturii româneşti în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1968, p. 30—31.

[42] St. Bîrsănescu, *op. cit.*, p. 60, consideră că anaforaua din 1792—1795 e o operă colectivă, în cadrul căreia Scarlat Sturdza, care studiase mai mulţi ani la Leipzig, a jucat totuşi rolul principal.

Anaforalele Eforilor şi nizamurile domnitorului Caragea privitoare la deschiderea şcolii lui Lazăr sînt publicate în G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, 1924, p. 204—211.

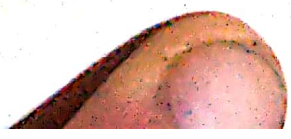

Scanned with OKEN Scanner

[43] Despre contribuția românilor la cultura neo-greacă : C. Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români și profesorii din Academiile de Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650—1821)*, București, 1905 ; N. Bănescu, *Viața și scrierile marelui cornic Iordache Golescu. Bucăți alese din inedite sale*, Vălenii-de-Munte, 1910 ; N. Camariano, *Primele traduceri din Bernardin de Saint-Pierre în literatura neo-greacă*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1942, nr. 6.

Despre *Poetica* lui Zenobie Pop, „scrisă în limba elină clasică, într-un stil elegant și savant", recenzia lui Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.* Paternitatea lui Iancu Văcărescu asupra traducerii grecești a *Morții lui Cezar*, la A. Camariano, *op. cit.*, p. 119—120.

„Încercările" lui Constantin Manu-Bondi, în ms. 2 224, ale lui Gh. Peșacov, în ms. 1 276, 1 277, 1 278, 1 279, ale lui Gr. Andronescu, în ms. 271.

[44] Apostolos Dascalakis, *Les éléments communs des luttes pour l'indépendance des peuples balkaniques*, în *Actes du colloque international des civilisations balkaniques, Sinaia*, 1962, p. 33—34, 36.

[45] Manifestul din 1807, atribuit lui Constantin Manu-Bondi, în E. Vîrtosu, *Despre corpul de voluntari eleni creat la București în 1807*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962. N. Camariano contestă, cu argumente serioase, paternitatea lui Manu Bondi. După opinia sa, manifestul ar data din 1821, fiind redactat de Emanuel Vernardos, epitropul tipografiei grecești din Iași (*O prețioasă proclamație a eteriștilor adresată popoarelor balcanice, Revista Arhivelor*, 1967, nr. 1).

[46] I. C. Filitti, *Frămîntări politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 18.

[47] N. Camariano, *Sur l'activité de la Société littéraire gréco-dacique de Bucarest, 1810—1812*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1968, nr. 1, p. 44—47.

[48] Despre Chesarie și Grigore Rîmniceanu, date noi și interpretări care renovează perspectiva asupra personalității și rolului jucat de cei doi înalți chiriarhi, la Al. Duțu, în *op. cit.*, p. 131—164.

Descendența romanică a limbii române, susținută în *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduelelor grammaticii rumânești, adunate și alcătuite acum întîi dă Dumnealui Ianache Văcărescul*, Rîmnic, 1787, p. 59.

[49] Citatele din Naum Rîmniceanu : C. Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900, p. 73—74.

Scanned with OKEN Scanner

[50] Citatele din Zilot Românul : Gh. T. Kirileanu, *Dăslușire. O scriere inedită a lui Zilot Românul*, în *Revista istorică română*, 1941—1942, p. 305, și B. P. Hasdeu, *Ultima cronică română din epoca fanarioților*, București, 1884, p. 49.

[51] V. A. Urechiă, *Din domnia lui Caragea*, în *An. Ac. R.*, II, 1901, p. 226 ; Gr. H. Grandea, *Poetul Christopol. Societatea româno-greacă la începutul acestui secol*, în *Revista literară*, 1886 (VII), p. 780.

[52] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VIII, Bucarest, 1944, p. 278—279.

[53] Monografia lui N. C. Enescu, *Gh. Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962, totalizează știrile privind inițiativa lui Asachi și istoricul învățământului în Moldova. Despre raporturile cu Academia grecească, opinia lui Asachi în broșura sa : *Question de l'instruction publique en Moldavie*, Iași, 1858, p. 9. O sumară prezentare a învățământului în Moldova, notînd succesul examenelor publice din 20 iulie 1828 și 20 februarie 1829 în *Albina românească*, 1830, nr. 6.

[54] Despre Gh. Lazăr și înființarea învățământului în limbă națională în Moldova, principala lucrare de referință e culegerea de documente și texte aparținînd lui Lazăr, publicată de G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.* Vz. și Gh. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, Ac. Rom., Mem. secț. lit., s. III, t. I, București, 1924 (cuprinde în anexă și catalogul bibliotecii lui Lazăr) ; G. Macovescu, *Gheorghe Lazăr. 1779—1823*, București, 1954, și Traian Chelaru, *Gheorghe Lazăr, 1779—1823*, în *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1957.

[55] Declarația lui Heliade Rădulescu e din interesantul său articol despre Gh. Lazăr, publicat în *Curierul românesc*, 1839, nr. 64, 65, 66. Asupra relațiilor dintre Academia grecească și școala de la Sf. Sava, vz. și N. Bănescu, *op. cit.*

[56] Amintirile lui Christian Tell despre Lazăr, în *Familia*, 1865 (I), p. 121 ; Heliade, *op. cit.* ; Petrache Poenaru, *Georgiu Lazăr și școala română*, *Analele Societății Academice Române*, 1871.

[57] Vz. și Al. Duțu, *op. cit.*, p. 375 : „Mediul literar român nu este alcătuit din structuri mentale mult deosebite".

[58] Formula sugestivă : „echilibrul în tensiune" aparține lui Adrian Marino, *Clasic*, în *Limbă și literatură*, 1969, nr. 20, p. 16.

Privitor la Budai-Deleanu, noi am susținut că „pretinzînd că-i respectă pe clasici și lucrează în marginea exemplului lor, Budai-Deleanu contrazice în fapt vechile modele și se abate de la normele idealului clasic. *Țiganiada*

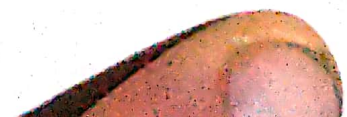

este o insurecție — poate cea dintîi la noi — împotriva clasicismului, cu tot ceea ce acesta presupune în ordine filozofică și artistică." (*Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 58.) Încă de mult, eminentul comparatist și metrician maghiar Ladislau Gáldi identificase în *Țiganiada* elemente romantice: *Contribuție la cunoașterea romantismului românesc*, în *Convorbiri literare*, 1939, nr. 10—12 (anticiparea unui motiv lamartinian din *Le lac* în episodul tentativei de sinucidere a lui Arghir din cîntul X). Recent, Nicolae Balotă a vorbit despre *Universul baroc la I. Budai-Deleanu*, în *Luceafărul*, din 7 februarie 1970. D. Păcurariu, în *Clasicismul românesc*, București, 1971, observă cît de enormă apare derogarea lui Budai-Deleanu de la rigorile clasicității și conchide că, „pornind din clasicism, trecînd prin Renaștere și prefigurînd romantismul", *Țiganiada* reprezintă o „sinteză originală" (p. 36, 38).

[59] Henri Peyre, *Le classicisme*, în *Histoire des littératures*, ed. cit., vol. II, p. 129.

[60] Considerații fine despre permanența și universalitatea opoziției „clasic"—„romantic", în excelentul articol al lui Adrian Marino, *Clasic*, în *Limbă și literatură*, 1969, nr. 20.

Există actualmente un consens al istoricilor literari în privința definirii perioadei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea drept „neo-clasică". Al. Piru: „Literatura Moldovei și a Țării Românești din epoca 1780—1830 se însumează, ca și cea contemporană din Transilvania, iluminismului și clasicismului" (*Literatura română premodernă*, București, 1964, p. 34). D. Păcurariu susține și el „că există în literatura română o epocă distinct clasică, cuprinzînd ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, pînă către aproximativ anul 1830" (*op. cit.*, p. 24—25). M. Anghelescu opinează că „se poate vorbi, în această ipostază a literaturii noastre, de o predispoziție clasicistă, rezultînd atît din convergența influențelor folclorice, cît și din înțelepciunea «bătrînească» etc." (*Preromantismul românesc*, București, 1971, p. 55).

[61] N. Iorga despre clasicismul fanariotic, în *Le romantisme dans le sud-est de l'Europe*, *op. cit.*, p. 141. Atmosfera „protocolară" a curții fanariote e descrisă de Börje Knös, *L'Histoire de la littérature néo-grecque. La période jusqu'en 1821*, Stockholm-Göteborg-Uppsala, 1962, p. 618. Vz. și D. C. Hesseling, *Histoire de la littérature grecque moderne*, Paris, 1924, p. 47; Bruno Lavagnini, *Storia della letteratura neoellenica*, Milano, 1955, p. 137.

[62] Articolul din *Le spectateur du Nord* e semnalat de Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 263—264.

Scanned with OKEN Scanner

[63] Marmontel, *Eléments de littérature*, Paris, 1825, vol. III, p. 136.

[64] In aprecierea influenței exercitate de învățămîntul superior grecesc asupra vieții intelectuale românești din Principate în secolul al XVIII-lea, ni se pare că, de la o vreme încoace, se exagerează în „bine", după cum, uneori, în trecut, tendința fusese de a se exagera în „rău". Rolul Academiilor de la București și Iași în propagarea culturii clasice a fost desigur însemnat, dar dacă nu vrem să ne luăm propriile dorințe drept realități, se cuvine să deplasăm discuția de pe terenul enunțurilor pompoase pe acela al rezultatelor efective. Fără îndoială, în școlile înalte din Principate au profesat cîteva figuri de seamă ale neo-elenismului, iar măsurile de reorganizare inițiate de Grigore Ghica și Alex. Moruzi în Moldova, de Alex. Ipsilanti în Țara Românească, au situat Academiile mai aproape de exigențele spiritului modern, lărgind preocuparea pentru științe și limbile vii. Totuși, roadele unui învățămînt nu se judecă după cuvintele rostite de ctitori în ocazii festive, după programele de studiu sau după cele cîteva capete eminente care-l onorează vremelnic.

De aceea, pare puțin plauzibilă aserțiunea lui V. Papacostea că în vremea lui Brîncoveanu Academia din București se situa la un „nivel european". Programele ei „ar fi instaurat în viața societății românești, într-o formă oficială de stat, cultul pentru clasicismul greco-roman, pentru disciplinele filozofice și, după unele izvoare, chiar pentru medicină" (*Doi bursieri ai lui Petru cel mare la școlile din București*, în *Studii*, 1961, nr. 1, p. 116). Aprecierea că școala lui Sevastos Chimenitul avea un „nivel european" rămîne neconvingătoare cîtă vreme se bizuie doar pe existența enunciativă a unor programe, fără a analiza dacă și în ce măsură ele au fost traduse în fapt, îndeosebi ce rezultate s-au obținut de pe urma aplicării lor. Oare aprecierile făcute de mitropolitul Iacov Stamati, mare admirator al culturii grecești, în raportul asupra funcționării școalelor între 1792—1803, nu trag mai mult în cumpănă decît simplele declarații de intenție? „Pînă acum în școalele noastre — se plînge mitropolitul — se învață cu numiri și cu cănoane și cu mulțime de cuvinte, însărcinînd mintea ucenicilor și producîndu-le acele numai date lor să citească și ca papagalii să le învețe pe de rost, nimica cu totul știind sau înțelegînd din cele ce învață, din care pricină mai și zece și doisprezece ani îmbătrînesc în gramatică ucenicii" (*Uricariul*, III, p. 15).

Nu e locul să deschidem aci o discuție asupra eficienței învățămîntului superior grecesc, dar fie și în treacăt, se cuvine să prevenim împotriva

unui optimism de paradă. Notăm astfel condițiile vitrege în care se desfășura activitatea școlilor de la București și Iași: desele întreruperi cauzate de războaie și de tulburările politice, suspendarea temporară a subsidiilor, instabilitatea profesorilor, controlul exercitat în spirit rutinier și obscurantist de patriarhia de la Constantinopol. (Vz. și F. Recordon, *Lettres sur la Valachie*, Paris, 1821, p. 114.) Trebuie să se adauge la toate acestea calitatea necorespunzătoare a multor dascăli, despre care însemnările călătorilor străini abundă în opinii nefavorabile. Nu numai Sulzer, de obicei maliţios, dar și Wolff și Raicevich se exprimă foarte categoric. „Zadarnic cauți cunoștințe solide la acești profesori — scrie Wolff —, deoarece metoda socratică de instruire le lipsește tot atît de mult ca și practica unei morale povățuitoare. Între ei abia dacă găsești unul — doi care să știe citi cu folos, dar încă să comenteze pe vechii scriitori greci." Raicevich spune că întreaga lor viață și-o dedică unor mărunțișuri gramaticale, „fără nici un dram de științe, de literatură și fără bun-gust. Tot savantlîcul lor constă în opinii subtile și superstiţioase." Nu se arată mai puțin peremptoriu nici Daniil Philippide, învățatul autor al *Istoriei României*, care-i scria lui Barbié de Bocage, la 8 noiembrie 1803, că profesorii greci, deci compatrioții și colegii săi de îndeletniciri intelectuale, sînt „legați stupid de cuvinte și de fraze învechite, (care) privesc adevărata știință, cunoașterea lucrurilor atît de utile și de necesare omului sub toate raporturile drept o chestiune frivolă, care nu preocupă, în mod obișnuit, decît pe oamenii fără credință, pe atei". În fine, iată și mărturia lui G. Asachi, care a apucat școala din Iași în ultimii săi ani, sub direcția unui om luminat, a lui Dimitrie Govdela: „Trei profesori, laici sau călugări, care purtau numele de filozofi și de excelențe, îi învățau (pe copii) gramatica, retorica și poezia elenică; analiza lui Tuchidide și retragerea celor 18.000 de Xenofon erau principala ocupație a tinerilor moldoveni, dintre care cel mai savant era acela care știa să recite pe de rost cele mai multe versuri din *Iliada sau Odiseia*." (*Questions de l'instruction publique*, 1858, p. 9.)

Nu pretindem a funda pe asemenea judecăți, poate unilaterale și de multe ori expeditive, o concluzie de ansamblu asupra învățămîntului grecesc la noi, dar credem că ele au cel puțin darul de a ne interzice iluziile. Chiar fără să cădem de acord cu L. Șăineanu, care se întreba: „Unde este opera, unde este savantul, unde e marele personaj care să fi ieșit din aceste școli?" (*Istoria filologiei române*, 1892, p. 86), sau cu A. D. Xenopol, care constata că în Țările Române nu se observă nicăieri efectele, vizibile oriunde în Apus, ale studiului temeinic al clasicității (*Istoria românilor*, X, p. 202—203), sau cu C. D. Litzica, surprins în chip „penibil" cu pri-

Scanned with OKEN Scanner

lejul studierii a 29 de manuale folosite în Academia grecească de faptul că ele continuau tradiția superficială a bizantinilor și mergeau pe linia „discreditării" studiului literaturilor clasice (Const. Litzica, *Manuscrisele grecești*, ed. cit., p. 4) — pare totuși că Academiile de la București și Iași n-au *putut* face mare lucru în direcția cunoașterii și a aprofundării umanismului vechi.

Despre felul de predare al elinei de către dascălii particulari din casele boierești și rezultatele cu totul îndoielnice ale învățămîntului lor, o notiță interesantă, în ms. 298, f. 1—3, provenit din familia Sioneștilor și datînd de pe la începutul sec. al XIX-lea (*Catalogul manuscriptelor*, I, p. 643—644).

[65] Teoria poetică a lui Ienăchiță Văcărescu adaptează capitolul respectiv din *Gramatica greacă completă* a lui Antonio Catiforo, Veneția, 1734 — conf. N. Camariano, *Modelele gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu*, București, 1936, p. 190—191.

Despre principiile poeticii lui Ienăchiță Văcărescu: D. Popovici, *Primele manifestări de teorie literară în cultura română*, în *Studii literare*, 1943, nr. 2 (citatul: p. 21). Vz. și L. Grămadă, Maria Protase, *Preocupări de teorie literară la români între 1769—1830*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Philol., 1958.

[66] *Meșteșugul stihurilor românești* de C. Conachi a fost publicat după ms. 137 și 30 de Ecaterina și Al. Teodorescu, în C. Conachi, *Scrieri alese*, București, 1963, p. 3—30.

[67] *Versurile pentru moartea domnului Grigorie Ghica*, în *Cronici și povestiri românești versificate*, ed. Dan Simonescu, București, 1967, p. 180; *Hronograful*, ed. cit., p. 3.

[68] Despre rolul „retoricii în cultura română de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: Al. Duțu, în *Coordonate*, ed. cit., p. 365—367; *Idem*, *Un critique des normes de conduite isocratique: Dinicu Golescu*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1967, nr. 3—4, p. 481—482.

[69] În afară de *Observații sau băgări de seamă...*, Ienăchiță Văcărescu a alcătuit două dicționare duble: român-german, german-român — ms. 1 392, și român-turc, turc-român — ms. 1 393. Iordache Golescu e autorul unei *Gramatici*, tipărită la 1840, dar redactată pe la 1827—1828, și a trei dicționare: *Condica limbii românești*, 7 volume in-folio, cca. 4 700 pagini; un dicționar greco-român în 9 volume, in-folio, cca. 5 000 pagini; un dicționar româno-grec. N. A. Ursu a publicat de curînd un manuscris al unui anonim, datat de editor 1822, care întreprinde o critică aspră a

Scanned with OKEN Scanner

inadvertenţelor de limbă din scrierile ardelenilor, pretinzînd, în schimb, că graiul muntenesc posedă „lipiciurile limbii şi frumusetile ei cu mult mai presus decît alţii". „Neştine cînd va să-şi mături grădina dă prisoase — spune autorul necunoscut — are trebuinţă mai întîi dă greblă să pieptene iarba şi dă cosor să răteze gătejele şi uscăturile cele netrebuincioase. Unde dar ieste gramatica ta? Unde ieste cuvîntariul limbii tale? Unde îţ sînt cărţile istoriceşti ca să te cunoaştem cine ieşti tu şi să te grijim după vrednicia ta?" (*O disertaţie necunoscută despre limba română literară [1822]*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, Bucureşti, 1969, p. 168). E vădit că interesul pentru problemele limbii nu e mai puţin viu la scriitorii din Principate decît la cei din Transilvania, deşi nu se concretizează în acelaşi mod. Lucrul acesta îl confirmă şi faptul că aproape nu există carte apărută în preajma anului 1821, de la *Jucăreaua norocului* tradusă de Lazăr Asachi (1816), *Mai înainte gătire spre cunoştinţa de Dumnezeu* (1818) tradusă de Eufrosin Poteca, pînă la versiunea lui Al. Beldiman din *Numa Pompilie* (1820), în prefaţa căreia să nu se revină mereu şi mereu asupra chestiunii vitale a îmbogăţirii şi perfecţionării instrumentului lingvistic.

Asupra întregii probleme, vz. Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare, I, De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1961, p. 426—505. (Limba scrierilor lui Ienăchiţă Văcărescu, Iancu Văcărescu, Iordache Golescu, Dinicu Golescu, Costache Conachi. Influenţele rusă şi franceză.)

[70] D. Popovici, care prin pregătirea sa comparatistă era sensibil la tot ce motiva o vocaţie europeană a literaturii române, a contribuit mai mult decît oricine la acreditarea conceptului de preromantism şi aplicarea sa în condiţiile noastre. Concluzia era totuşi prudentă; preromantismul e lipsit la noi „de putere creatoare", se împleteşte cu romantismul şi uneori se contopeşte cu acesta, cunoscînd o recrudescenţă după 1848 (*Romantismul românesc*, ed. cit., p. 37). Mircea Anghelescu, în lucrarea sa recentă *Preromantismul românesc*, ed. cit., susţine o opinie nuanţată: recunoscînd că nu poate fi vorba de o „tipologie preromantică şi o perioadă istorică bine definită corespunzătoare ei", admite existenţa unor „elemente" ale acestei tipologii, care ar ajunge la „o preponderenţă relativă într-o perioadă destul de întinsă" (p. 262). După părerea noastră, punctul litigios e în delimitarea perioadei de „preponderenţă", pe care M. A. o vede prelungindu-se pînă la 1840. Dar în deceniul al patrulea — după cum vom avea prilejul s-o arătăm —, împletirea cu romantismul face iluzorie încercarea de a repera ceea ce e propriu-zis „preromantic". Se poate vorbi,

mai plauzibil, de o „recuperare" romantică a unora dintre motivele şi atitudinile preromantice.

[71] Miodrag Popovič, *Istorija srpske kniizevnosti. Romantizam*, I, Beograd, 1968. Recenzie de Voislava Stoianovici, în *Revista de referate şi recenzii. Teoria şi istoria literaturii şi artei*, Ac. R.S.R., Centrul de documentare ştiinţifică, 1969, nr. 5.

[72] H. Jelinek, *Histoire de la littérature tchèque. Des origines à 1850*, ed. a III-a, Paris, 1930, vol. I, p. 266.

[73] Paul Van Tieghem, *Le préromantisme*, op. cit., vol. II, p. 308.

[74] D. Popovici, *La littérature roumaine*, op. cit., p. 68. Pasajul din Zizi Dauti e reprodus după N. Iorga, *Ceva mai mult despre viaţa noastră culturală şi literară în secolul XVIII*, *An. Ac. R.*, s. II, t. XXXVIII, 1915—1916, Mem. secţ. ist., p. 797—798.

[75] Am încercat o „lectură" a traducerilor efectuate între 1780—1860 în studiul nostru: *Traduceri şi traducători în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, ed. cit., p. 38—76.

[76] Dintre sintezele mai vechi asupra traducerilor efectuate între 1780—1821, rămîn pe prim-plan cele datorate lui N. Iorga (*Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, îndeosebi vol. II, cap. VII) şi D. Popovici (*La littérature roumaine à l'époque des lumières*). O sinteză recentă, clară, sistematică şi completă, la Al. Piru, *Literatura română premodernă*, ed. cit. Contribuţii valoroase prin semnalări inedite şi depistări de izvoare, la Al. Duţu, *Coordonate*, ed. cit., îndeosebi cap. III: *Explorările cărturarilor moldoveni*, şi Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, ed. cit., îndeosebi cap. IV.

[77] Despre Chesarie şi Grigore Rîmniceanu, vz. supra, nota 48. Date bogate despre Iacov Stamati, la Al. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni. Iacov Stamati, 1749—1803*, Iaşi, 1946. Leon Gheuca şi *Despre ştiinţa stihiilor*: Al. Duţu, *Coordonatele*, ed. cit., p. 222—228, 240—241.

[78] Despre *Pildele filosofeşti*: Al. Duţu, *Un livre de chevet dans les pays roumains au XVIII-ème siècle: Les Dits des Philosophes*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1966, IV, nr. 3.

St. Bîrsănescu şi N. C. Enescu, *Oxenstiern şi mişcarea pedagogică din Moldova în cea de-a doua jumătate a sec. al XVIII-lea şi prima jumătate a sec. XIX-lea*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza*, Iaşi, s. III, t. IX, 1963. Despre *Indienescul filozof*: Al. Duţu, *Explorări în istoria literaturii române*, Bucureşti, 1969, p. 98—99.

Scanned with OKEN Scanner

[79] Despre lucrările de tip „Fürstenspiegel" : Al. Duțu, *Le Miroir des Princes dans la culture roumaine*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1968, VI, nr. 3.

Paternitatea lui Ioan Avramios, și nu a lui Nic. Mavrocordat asupra traducerii operei lui Ambrozius Marlianus a fost dovedită de A. Camariano, *Traducerea greacă a Teatrului politic atribuită greșit lui N. Mavrocordat și versiunile românești*, în *Revista istorică română*, 1941—1942.

[80] Numărul de còpii al manuscriselor de cărți populare e dat după *Cărțile populare în literatura românească*, ed. îngrijită de I. C. Chițimia și Dan Simonescu, București, 1963, 2 vol.

[81] Atitudinea negativă față de roman, îndeosebi la începutul secolului al XVIII-lea, e abundent ilustrată de Serge Perottino și Werner Bahner în actele colocviului *Roman et lumières au XVIII-e siècle*, Centre d'Etudes marxiste, Paris, 1970. Ultimul scrie : „Noțiunea de roman era pejorativă : se vedea în roman un gen literar dăunător moravurilor, caracterizat prin neverosimile aventuri eroice și galante... Iată de ce romancierii, de oricîte ori se refereau la propria lor operă, îi subliniau în mai mică măsură originalitatea specific literară. Ei căutau înainte de toate să nu se expună reproșurilor de a fi compus o povestire neverosimilă și imorală. Titlurile și subtitlurile operelor lor, ca și prefețele sau avertismentele către cititori furnizează în acest sens probe mai mult decît convingătoare." (*Quelques observations sur le genre picaresque*, *op. cit.*, p. 64—65.)

Autorul anonim al memoriului publicat de Th. Codrescu, în *Uricariul*, XIX, p. 291—292, datat de N. Iorga dinaintea morții Ecaterinei a II-a, dar după încheierea păcii din 1792, spune cu oprobriu : „Rar găsește cineva și din cei evgheniști tineri, ca să se îndeletnicească în citiri de alcătuiri privitoare către politiceasca ocîrmuire și pentru împodobirea năravurilor, căci mai toți acei ce cunosc limbi străine se îndeletnicesc în citire mai cu seamă de romanțe".

[82] Despre traducerile de romane : N. N. Condeescu, *Istoria lui Alțidalis și a Zelidiei, unul din primele romane franceze în limba noastră*, *An. Ac. R.*, Mem. secț. lit., s. III, t. V, București, 1930—1931 ; M. Anghelescu, *Ismin și Isminia. Date noi despre traducerile românești din literatura universală de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, București, 1970 (semnalează copia 4 807 de la B.C.S. și faptul că traducerea lui I. Cantacuzino e după versiunea franceză a lui Fr. de Beauchamps) ; Dan Simonescu, *Un roman spaniol în Moldova secolului al XVIII-lea*, Extras din *Anuarul Liceului Național din Iași*, Iași, 1946. (Traducerea romanului lui Gracian cuprinde

Scanned with OKEN Scanner

numai 9 capitole din partea I; următoarele 4 capitole, în ms. 5 654 — copie din 1840 a unui ms. mai vechi; partea a II-a, tradusă din nemţeşte, copiată în 1827 de Ilie Ioan, în ms. 2 740.)

[83] Despre *La princesse d'Elide*, M. Kogălniceanu, *Letopiseţe*, ed. I, p. XXIII, nota 3.

[84] Despre Voltaire la noi, lucrarea de bază e a Ariadnei Camariano, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Bucureşti, 1964. Vz. şi Al. Duţu, *Voltairianism şi rousseauism*, în *Explorări în istoria literaturii române*, Bucureşti, 1969.

[85] Despre *Cărticică îndemînatecă*, vz. şi Al. Duţu, *op. cit.*, p. 75—79. Autorul exagerează afirmînd că „nu e cunoscut pînă în prezent nici un cărturar român care să fi pornit să rupă lancea sa împotriva lui Voltaire", p. 75.

[86] I. Minea, *Telemah în traducere românească veche*, în *Cercetări istorice*, Iaşi, 1926—1927. Despre anti-mercantilismul lui Fénelon: Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, 1963, vol. I, p. 361.

[87] Al. Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, în *Literatura comparată. Studii şi schiţe*, Bucureşti, 1944, p. 124—143; Ramiro Ortiz, *Pietro Metastasio e i poeti Văcăreşti*, în *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucarest, 1916, p. 213—287. Baretti, în *Frusta letteraria*, spune că „Metastasio e atît de dulce, de suav şi de elegant în exprimarea pasiunilor iubirii, încît în multe din dramele sale atinge fibre din cele mai ascunse ale inimii şi înduioşează pînă la lacrimi; şi cine nu e vandal sau turc trebuie să plîngă fie că vrea, fie că nu, citind îndeosebi *Clemenza di Tito* sau *Giuseppe riconnosciuto*" (apud Walter Binni, *op. cit.*, p. 111). Ienăchiţă Văcărescu nu era desigur vandal, era totuşi, prin creştere, moravuri, convingeri politice, pe jumătate turc, şi totuşi se simţea transportat citindu-l pe Metastasio. Et pour cause...

[88] M. Kogălniceanu *Iluzii pierdute*, în *Scrieri alese*, Bucureşti, 1955, vol. I, p. 58. Despre Florian: G. Călinescu, *Cavalerul de Florian, Salomon Gessner, Bernardin de Saint-Pierre*, în *Jurnalul literar*, 1948, nr. 3: G. Antonescu, *Adevăratul autor al piesei „Mirtil şi Hloe"*, în *Tribuna*, din 19 ianuarie 1961. De notat că voga lui Florian se menţine şi după 1830. Lui Petre Ispirescu, *Fabulele* îi servesc drept primă carte de lectură prin 1854—1855 (Paul Cornea, Elena Piru, *Documente şi manuscrise literare*, Bucureşti, 1969, vol. II, p. 149). N. Iorga scria în 1924: „Influenţa lui Florian era atît de puternică la noi încă acum o jumătate de secol, încît atunci cînd ai mei s-au gîndit să-mi pună o carte franceză între mîini,

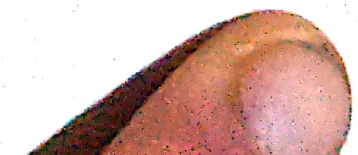

Scanned with OKEN Scanner

mi-au dat *Fabulele* lui Florian" (*Le romantisme, op. cit.*, p. 154). O exegeză recentă despre scriitor, încercînd a explica pricinile succesului său enorm : René Godenne, *Florian nouvelliste*, în *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1969, nr. 2.

[89] G. Bogdan-Duică, *Solomon Gessner în literatura română*, în *Convorbiri literare*, 1901 (XXXV) ; N. Camariano, *Erast a lui Salomon Gessner în literatura greacă şi română*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, 1941, nr. 7 ; G. Călinescu, *Marmontel şi D-na de Genlis*, în *Scriitori străini*, Bucureşti, 1967 (articolul aparţine de fapt lui Al. Piru !) ; A. Camariano-Cioran, *Opera lui Marmontel în sud-estul european*, în *Studii de literatură universală*, 1968, vol. XI.

[90] Despre *Istoria lui Maken*, M. Anghelescu, *Preromantismul*, ed. cit., p. 107—108 ; D-na de Genlis, vz. supra, nota 89 ; identificarea lui Ducray-Duminil ca autor al lui *Alexii :* Pompiliu Eliade, în *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1905, p. 303. Voga romanelor d-nei Cottin şi a lui Ducray-Duminil în Franţa, în perioada Directoriului şi a restauraţiei, e subliniată de Charles Nisard în *Histoire des livres populaires ou de la littérature du colportage*, Paris, 1854, vol. II, p. 539.

[91] Al. Duţu, *Voltairianism şi rousseauism, op. cit.*, N. Iorga, *Rousseau şi românii*, în *Cuget clar*, 1930, p. 411 (Zeflemistul Voltaire corespunde mai bine sufletului românesc decît Rousseau !).

Despre Young : P. Grimm, *Traduceri şi imitaţii după literatura engleză* în *Dacoromania*, III, 1924 ; I. Pervain, *Edward Young în România (1790—1830)* în *Probleme de literatură comparată şi sociologie literară*, Bucureşti, 1970 ; Ileana Verzea, *Receptarea lui Young în România*. în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1970, nr. 4.

Traducerea lui Volney de prin 1790 e semnalată de N. Iorga, *Idées et formes littéraires françaises, op. cit.*, p. 52.

Eugenia Oprescu, *Bernardin de Saint Pierre şi Abatele Prévost în România*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1968, nr. 1.

Traducerile manuscrise din Chateaubriand : fragmente din *Martirii* (ms. 3 021, 3 495 şi 3 738) şi *Genia christianismului* (ms. 5 301) sînt posterioare anului 1821.

[92] Mărturia lui Antoine Adam, în *L'âge classique, I, 1624—1660*, Paris, 1968, p. 143.

[93] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti, Introducere sintetică*, Bucureşti, 1929, p. 125 ; G. Călinescu, *Poeţi din secolul XVIII (Abatele Delille, Parny, Léonard, Millevoye, Colardeau, Bernard, J. B. Rousseau,*

Scanned with OKEN Scanner

Gilbert, Lebrun), în *Scriitori străini*, op. cit., p. 354. Remarca lui Kosmali, apud A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 209—210.

[94] Atmosfera intelectuală între 1815—1821 : N. Iorga, *Histoire des roumains*, vol. VIII, livre III, chap. VII, p. 282—306.

[95] A defini preromantismul în funcţie de „teme" — cum face Van Tieghem — e o întreprindere riscantă, conducînd adesea la rezultate dubioase, dacă nu direct contestabile. Există, fără îndoială, „teme" sau subiecte pe care un curent literar le preferă, altele pe care le omite sau le refuză. Esenţial e totuşi *felul de a privi obiectul*, nu obiectul însuşi. Esenţial e iarăşi *contextul*, nu examenul unor elemente izolate, care pot lesne induce în eroare.

[96] Cartea lui Ramiro Ortiz, *Fortuna labilis*, Bucureşti, 1927, totalizează referinţe bogate asupra circulaţiei motivului „nestatornicia soartei", însă într-un spirit de comparatism pozitivist şi analogic, care impune circumspecţie cui vrea să uzeze de ele. Citatul din Hegel e din *Prelegeri de filozofie a istoriei* (tr. Petru Drăghici şi Radu Stoichiţă), Bucureşti, 1968, p. 73.

[97] Interpretarea nouă a *Divanului*, propusă de Virgil Cîndea, în ediţia pe care a dat-o recent operei lui Dimitrie Cantemir (Bucureşti, 1969), p. LVII—LX. Despre dialogurile de tip *Mustrarea sufletului şi a trupului*, în N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, Bucureşti, 1938, vol. II, p. 216. Pasajul din *Critil şi Andronius*, Iaşi, 1794, p. 24.

[98] B. P. Hasdeu, *Ultima cronică română din epoca fanarioţilor*, Bucureşti, 1884, p. 104.

[99] I. Breazu, *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, 1939, V ; dr. M. Gaster, *Colinde, cîntece populare şi cîntece de stea inedite*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1883 (I), vol. II ; M. Anghelescu, *Preromantismul românesc*, ed. cit., p. 56.

[100] *Cronici şi povestiri româneşti versificate*, ed. Dan Simonescu, p. 180 şi 291—292.

O prelucrare laică inedită a motivului „ubi sunt ?", în varianta „triumfului morţii", datînd încă de la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi aparţinînd mitropolitului Dosoftei, a semnalat de curînd Al. Elian în articolul *Dosoftei, poet laic* (*Contemporanul*, 26 mai 1967). În remarcabila sa contribuţie, Al. Elian dezvăluie că cei 139 decapentesilabi iambici ai lui Dosoftei constituie o traducere a unui fragment din tragedia cretanului G. Chortatzis, *Erofili* (Veneţia, 1637), ea însăşi imitată după *L'Orbecche* a italianului Gian

Scanned with OKEN Scanner

Battista Giraldilinthio și, în parte, după Tasso. Elian nu indică numărul ms. lui Dosoftei. E însă vorba, probabil, de miscelaneul 3456 din care reproducem cîteva versuri remarcabile prin modelajul prozodic și respirația largă a frazei (f. 365—366).

Unde-s a elinilor împărații, chesarii
și-a Rîmului augușți, bogați, puternicii și tarii,
înțălepciune unde li-i și minte lor cea plină,
slava, scriptura, ș-armile, vestiții dintr-Athină
lui Alexandru Mahidon unde i-i vitejia,
unde-i cinste chesarilor, putere și dîrjia
cu care ei au biruit de-au stăpînit pre lume
și s-au vestitusă supt cearîu lățindu-și al său nume.
Toți sînt de coasa mé tăieți, de mine sînt stricate
cetăți, orașe, împărății, și-n țărnă sînt uitate.
Unde li-i a haldeilor scriptura haldiiască
ce gîndia fără moarte în lume să trăiască
și pentr-aceea silîia scriind toate războaie
ce și ei însăși au perit de vînt și de pohoaie.

[101] Nu e exclusă nici influența lui Young, deși ne pare puțin plauzibilă, dat fiind că la scriitorii noștri nu regăsim (pînă la 1830) o interpretare pietistă a motivului. În orice caz, alături de formula „teatrul vieții" („teatrul lumii"), preromanticul englez utilizează și comparația existenței cu o „corabie". În *Noaptea a cincea* din traducerea românească a lui Simion Marcovici, se spune: „Lumea este o corabie măreață plutind pe mări primejdioase" (*Culegere de cele mai frumoase nopți ale lui Young*, București, 1835, p. 85). „Zgomotul lumii" seamănă cu „urletul mării", și numai fuga de tumultul citadin într-o „smerită colibă", deci întoarcerea la natură, la o viață simplă și frugală, poate aduce pacea sufletului.

Despre literatura „marină" în secolul al XVIII-lea: Paul Van Tieghem, *Le sentiment de la nature dans le préromantisme européen*, Paris, 1960, p. 199 ș.c.l.

[102] Paternitatea lui Ienăchiță Văcărescu, susținută de N. Iorga, *Două poezii necunoscute ale lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, și N. N. Gheorghiu, *Ienăchiță Văcărescu popularizat în Apus*, în *Viața românească*, 1939, nr. 12, admisă de Al. Piru în studiul introductiv la ediția *Poeții Văcărești* (de Elena Piru), București, 1961, ca și de toți ceilalți istorici literari, a fost contestată, cu argumente care dau de gîndit, de A. Camariano, în *Revue des études sud-est européenes*, 1963, nr. 3—4

Scanned with OKEN Scanner

[103] Versurile lui N. Dimachi, în ms. 2 189, f. 52 v. Despre *Zăbava fandasii*, în *Catalogul manuscriptelor*, I, p. 122.

[104] Citãm după C. Conachi, *Scrieri alese*, ed. Ecaterina şi Al. Teodorescu, ed. cit., p. 40.

[105] Zilot Românul, *Domnia a treia a lui Alexandru Vodă Şuţul ce i se zicea şi Dracache*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1885 (III), t. V, p. 70.

[106] *Poezii a lui Aga G. Asachi, mădulariu Academiei de Roma*, Iaşi, 1836, p. 8—9. *Al mio pianeta* şi *Il vaticinio*, în *Culegere de poezii a lui G. Asachi*, Iaşi, 1854, partea a doua, p. 12 şi 25.

[107] *Omul cu daruri şi nenorocit*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filolologie*, 1885 (III), t. V, p. 337.

O poezie interesantă, în care motivul „bărcii" e adaptat unei teme anacreontice, găsim în ms. 3 592, f. 56 : dacă autorul e Conachi, atunci bucata e anterioară *Lumii* şi aparţine primei faze de creaţie a scriitorului. Ca s-o înduplece pe femeia iubită, autorul evocă imaginea luntrei în luptă cu valurile :

Di-ai privi maria vrodată
În vreme ce-i tulburată,
Cu cumplită grozăvie,
Ş-ai vide-o cum să bate
Di malurile iei toate
Izbindu-să cu mînie,
Şi prin ia o luntrişoară
Ci di valuri să-mpresoară,
Ivindu-să cîtiodată,
Şi-n mijloc un om ci plîngi
Şi mîinili îş răsfrîngi
Cu un ţipăt plin di jali,
Moarti vedi şi nu fugi
Mîini întinde şi n-ajungi etc.

Poetul ne încredinţează că nenorocitul „vîslitor" este el însuşi, iar furia stihiilor îi ilustrează iubirea. Oare femeia poate privi impasibilă această „pieire mare" ? Oare ea nu simte nici o „umilinţă" ? Singura „mîntuire" e îndurarea nemilostivei :

Ci iartă-mă să viu la tine
Să-ţi cad cu lacrămi la poali.

[108] Traducerile din Volney: Dan Simonescu, *Manuscrise literare de la Universitatea Iaşi*, în *Scriptum. Buletin bibliologic*, 1943 (menţionează ms. 182 — p. 26); N. Cartojan, *Alăuta românească*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927 (ms. 2 502 şi 2 696, p. 121). Vz. şi Antoaneta Macovei, *Motivul ruinelor în lirica românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi*, secţ. III, Literatură, 1969, t. XV. Memoriul anonim, în *Uricariul*, XIX (1891), p. 294—295.

[109] Jalba lui Alecu Văcărescu către Hangerli, din 1798, e publicată de I. Vîrtosu în *Corespondenţa literară între Nicolae şi Iancu Văcărescu*, Bucureşti 1938, p. 45—46.

[110] Despre petrarchismul lui Alecu Văcărescu, identificat întîi de G. Călinescu: Ovidiu Papadima, *Anton Pann, „cîntecele de lume" şi folclorul Bucureştilor*, Bucureşti, 1963, îndeosebi p. 50—53. Acum recent, M. Anghelescu, *Preromantismul românesc*, ed. cit., p. 70—84, aduce observaţii fine, dar şi unele exagerări: criticul vrea să „stoarcă" prea mult din versuri care nu îndreptăţesc mari subtilităţi de exegeză. (De ex.: apropierea lui „un nu ştiu ce prea dulce / Ce simbadie aduce" de estetica intuiţiei lui Shaftesbury şi teoria prevalenţei factorului emoţional a lui Du Bos, p. 83).

[111] *Oda* a treia a lui Anacreon, cit. după Anacreon, *Cîntece lirice*, trad. şi note de Mihai Gregoriadi de Bonachi, Galaţi, 1889, p. 63; *Ode à sa maitresse*, în *Oeuvres choisies* de P. Ronsard, avec notice, notes et commentaires par C. A. Sainte-Beuve, Paris, Garnier, f.a., p. 156. Traducerea distihului şi tetrastihului, după I. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 48—49.

Anacreon şi Ronsard sînt doi termeni de referinţă pentru motivul „oglinzii" sau „cordonului", care a proliferat în aşa măsură în toate literaturile europene, încît nu e de mirare că în secolul al XVIII-lea îl regăsim pretutindeni. Un exemplu: Léonard (semnalat de M. Anghelescu, *op. cit.*, p. 73).

[112] Articolul lui W. Theodor Elwert, în *La critica stilistica e il barocco letterario*, în *Atti del secondo Congresso internazionale di studi italiani*, Firenze, f.a. Asupra relaţiilor dintre „baroc" şi „rococo", dintre „anacreontică" şi „rococo", o punere la punct a chestiunii, la Alfred Anger, *Literarisches Rokoko*, Stuttgart, 1962. Originală e teza lui Roger Laufer (*Style rococo, style des „lumières"*, Paris, 1963), pentru care „rococo"-ul nu e un termen antagonist celui de „Aufklärung" — cum consideră majoritatea cercetătorilor —, ci un stil ilustrînd „echilibrul instabil al societăţii în faza de declin a monarhiei absolute" (p. 38). Caracteristic i-ar fi că „exprimă contradicţiile umane la modul surîsului" (p. 28), că armonizează un

dezechilibru, unind filozofia luminilor cu o anume viziune ironic relativistă a vieţii.

Ernst Robert Curtius (*Literatura europeană şi Evul mediu latin*, tr. rom. Adolf Armbruster, Bucureşti, 1970, p. 314 s.c.l.) renunţă la termenul „baroc", întrucît e generator de confuzii, folosindu-l în schimb pe cel de „manierism" preferabil deoarece „conţine doar un minimum de asociaţii istorice". Despre „manierism", material bogat, dar organizat în serii uneori arbitrare, la Gustav René Hocke, *Manierismus in der Literatur*, 1959. Vz. şi observaţiile critice ale lui Tudor Vianu, *Manierism şi asianism*, în *Studii de literatură universală şi comparată*, Bucureşti, 1963, ed. a II-a, p. 611—620. Despre „baroc" : P. Francastel, *Baroque et classicisme : histoire ou typologie des civilisations ?*, în *Annales E.S.C.*, 1959, p. 143—151. Vz. şi : *Retorica e Barocco. Atti del III Congresso internazionale di studi umanistici*, Roma, 1955.

[113] Despre *El Criticon*, Al. Duţu, *Coordonate*, ed. cit., p. 247. *Reporta din vis* a lui Vasile Aaron, în ms. 214.

[114] În acelaşi sens, Al. Piru, în *Poeţii Văcăreşti*, ed. cit., p. 61—63, traduce două acrostihuri greco-româneşti, din ms. 3 238, cel de-al doilea compus cu o tehnică foarte complicată : în prima strofă, versurile 1, 2, 4, 5 sînt greceşti, iar versurile 3 şi 6 — româneşti ; în strofa a doua, versurile 1, 2, 4, 5 sînt româneşti şi 3 şi 6 — greceşti !

[115] După arătările Ariadnei Camariano, satira nr. 8 s-a bucurat de o enormă răspîndire în lumea grecească (*Revue des études sud-est européennes*, 1963, nr. 3—4). Transcrisă în numeroase còpii, ea figurează, între altele, în ms. grec 729 al Bibliotecii Naţionale din Paris, cu numele autorului, şi în antologia lui Zizi Dauti, din 1818.

Pentru *Tatăl nostru parodiat*, M. Anghelescu semnalează o coincidenţă de procedeu cu Grécourt, *Paraphrase d'Ecce nunc*, care „poate să nu fie întîmplătoare" (*op. cit.*, p. 74).

[116] G. Ivănescu, *Un poet român necunoscut din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Iaşul nou*, decembrie 1953, şi G. Ivănescu şi N. A. Ursu, *Un scriitor muntean de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea : Ioan Cantacuzino*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice. Filologie*, Ac. R.P.R., Iaşi, 1959, fasc. 12. Vz. şi A. Alexianu, *Cîteva date privitoare la viaţa şi opera postului mare spătar Ioan Cantacuzino*, în *Glasul bisericii*, 1967, nr. 5—6.

[117] Traducerea lui I. Cantacuzino din Pope, prin Silhouette, studiată de Al. Duţu, *Coordonate*, ed. cit., p. 169—170, care dă şi extrase ale traducerii în paralelă cu originalul englez şi intermediarul francez (p. 199—

Scanned with OKEN Scanner

212). Vz. şi Ileana Verzea, *Pope în România*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1969, nr. 3.

[118] Despre N. Văcărescu : I. Heliade Rădulescu, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 99 ; Paul Cornea, D. Păcurariu, *Curs de istoria literaturii române moderne*, Bucureşti, 1962, p. 70—75 ; Al. Piru, *Poeţii Văcăreşti*, ed. cit., pune la îndoială paternitatea *Durdei* (p. 70).

[119] Despre N. Dimachi : G. Bogdan-Duică, *Un poet moldovean pierdut (N. Dimachi)*, în *Viaţa românească*, 1906, nr. 3 ; D. Popovici, *La littérature roumaine*, ed. cit., p. 410—412 ; Şerban Cioculescu, *Prima piesă românească : Sfatul familiei, comedie în 5 acte („seri") şi în versuri de vornicul N. Dimachi, -nainte de 1834*, în *Gazeta literară* din 11 decembrie 1958 ; *Idem, Întîia noastră comedie originală : Sfatul familiei*, în *Viaţa românească*, 1960, nr. 12 ; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, ed. cit. ; Şerban Cioculescu în *Istoria literaturii române*, II, ed. cit.

Versurile lui Dimachi sînt transcrise din ms. 2 189, respectiv f. 54 r, f. 54 v, f. 54 v *(De paraponisire)*, *f. 52 v (Ai hotărît să mă arz...)*.

[120] *Corespondenţa literară între Nicolae şi Iancu Văcărescu*, ed. cit. Toate citatele au în vedere această ediţie.

CARTEA A DOUA

[1] Din bogata istoriografie a anului 1821, reţinem aici doar cîteva lucrări fundamentale : C. D. Aricescu, *Istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, cu preţioasa anexă documentară : *Acte justificative la istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874 ; N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu, Cu o comunicare făcută la Academia Română*, Bucureşti, 1921 (Cuprinde memoriile lui Ioan Dîrzeanu, Chiriac Popescu, Mihai Cioranu, C. Izvoranu, precum şi *Istoria jăfuitorilor Ţării Româneşti...* etc.) ; I. C. Filitti, *Frămîntările politice şi sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, Bucureşti, 1932 ; E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu. Glose, Fapte. Documente noi (1821)*, Bucureşti, 1925 ; *Idem, 1821. Date şi fapte noi*, Bucureşti, 1932 ; *Idem, Tudor Vladimirescu, Pagini de revoltă*, Bucureşti, 1936 (ed. a II-a, 1944) ; A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în Ţările Române. 1821—1822*, Bucureşti, 1945, Manea Mănescu, *Cauzele răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu. Încercare de sociologie istorică*, Ploieşti, 1946 ; Nichita Adăniloaie, *Boierii şi răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1956.

Scanned with OKEN Scanner

Indispensabilă e colecția : *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I—V, red. responsabil A. Oțetea, București, 1959—1962.

[2] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 28 și 361.

[3] *Documente 1821*, V, p. 57.

[4] D. Bolintineanu, *Poezia română în diverse epoce*, în *Albina Pindului*, 1868, nr. 4, p. 90 ; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 128. (Tudor e „un precursor în mesianism al lui Heliade și C. A. Rosetti".)

O analiză literară a proclamațiilor lui Tudor a încercat Petre V. Haneș, *Tudor Vladimirescu. Scrisorile și proclamațiile sale*, în *Preocupări literare*, 1937, nr. 1—3.

[5] Proclamația de la Padeș, în E. Vîrtosu, *Pagini de revoltă*, ed. cit., p. 33—34.

Promisiunea boierilor eteriști de a-l sprijini pe Tudor, în *Documente, 1821*, III, p. 376.

[6] Scrisoarea către boieri din 4 februarie, în memoriul lui Dîrzeanu, *Documente, 1821*, V, p. 42—43.

Citatul din Jaucourt, în *Textes choisies de l'Encyclopédie*, préface et commentaires par Albert Soboul, Paris, 1952, p. 151.

[7] Scrisoarea către Nicolae Văcărescu, *Documente, 1821*, V, p. 56—57.

Proclamația din 20 martie : C. D. Aricescu, *Acte justificative*, ed. cit., p. 128—129.

Declarația din 5 aprilie : E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu, op. cit.*, p. 103.

[8] B. P. Hasdeu arăta acum aproape un secol că imaginația populară s-a servit de legenda apocrifă *Visul maicii Domnului* ca să plăsmuiască o baladă dedicată lui Tudor Vladimirescu în care locul lui Christ e luat de eroul insurecției de la 1821. (*Cuvente den bătrîni. Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, București, 1879, II, p. 73.) Variante ale acestei balade — *Visul lui Tudor Vladimirescu* —, inclusă în colecția lui V. Alecsandri, în *Revista română*, 1863, p. 308 ; Miron Pompiliu, *Balade populare române*, Iași, 1870, p. 74—75 ; S. Fl. Marian, *Poezii poporale române*, Cernăuți, 1873, I, p. 47—52 etc. Vz. și G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, p. 484. C. D. Aricescu povestește că în timpul călătoriei pe care o întreprinsese în 1872 prin Gorj și Mehedinți spre a se documenta în vederea scrierii *Istoriei* sale, a constatat că memoria lui Tudor era vie în lumea satelor. Țăranii își aminteau că „i-a scăpat de bir și podvezi și aveau convingerea că el se va întoarce. — «Și ce-o să facă, d-o mai sta să vie ? Nu v-a scăpat el de greci și de ciocoi ?» le ziceam eu.

Scanned with OKEN Scanner

«— De greci da, de ciocoi ba», răspundeau țăranii." (*Istoria revoluțiunii*, ed. cit., p. 368.)

O informație prețioasă, care atestă extraordinarul răsunet al evenimentelor de la 1821 în mentalitatea populară, dă E. Dvoicenco-Markova, în *Russko-rumînskie literaturnîie sviazi v pervoi polovine XIX veka*, Moskva, 1966. Eminenta cercetătoare a relațiilor literare româno-ruse semnalează descoperirea în arhiva Liprandi din Leningrad a două cîntece populare românești asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu, care i-ar fi aparținut lui Puşkin însuşi: unul, „de o construcție alegorică, despre omorîrea prin trădare a șefului răscoalei pandurilor din ordinul prințului Ipsilanti, în împrejurimile Tîrgoviștei", iar celălalt despre Bimbașa Sava (p. 46). Alte detalii și reproducerea textelor, în articolul nostru: *Știri noi despre Asachi, Negruzzi, Kogălniceanu, Hasdeu etc. și relațiile literare româno-ruse în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Viața românească*, 1966, nr. 12.

[9] Portretul lui Tudor e închegat după: F. G. Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, les moeurs et coutumes des habitants et sur son gouvernement*, Paris, 1822, p. 151; Chiriac Popescu, în N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, ed. cit., p. 198; *Jalnica cîntare a lui Zilot...*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1891 (VI), p. 115; declarațiile lui Tudor, apud C. D. Aricescu, *Acte justificative, op. cit.*, p. 123; mărturia lui Cioranu, în N. Iorga, *Ibidem*, p. 297.

[10] Caracterizarea lui N. Bălcescu e din *Mersul revoluției în istoria românilor*, articol publicat în *România viitoare*, din 1850. Vz. *Opere*, ed. G. Zane, II, p. 102.

M. Kogălniceanu e cel dintîi care apreciază lucid rolul istoric jucat de Tudor Vladimirescu ca exponent al luptei pentru emanciparea națională și restructurarea statutului politic al Principatelor, în *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, din 1843: T. V. „rădică... în Valahia steagul național, vestind românilor că vremea venisă ca iară să scuture stăpînirea străinilor, să depărteze abuzurile care o rodeau și să dobîndească guvern național întemeiat pe o șartă liberală" (*Scrieri alese*, ed. îngrijită de Dan Simonescu, București, 1955, II, p. 26). Prin 1844, Bolliac scrie *Epizod din revoluția lui Domnul Tudor*, în care eroul apare sub ipostaza de luptător contra asupririi sociale („Aș vrea tiranii să-i sug de vii"); poezia e însă publicată, în franceză și română, de-abia în 1857. (Vz. și O. Papadima, *Cezar Boliac*, București, 1966, p. 116.)

De fapt, din cauza extremei suspiciuni a autorităților, pînă la 1848, se vorbește puțin de Tudor, și nu în felul cel mai explicit. Dar revoluția spulberă reticențele și renovează total perspectiva. Într-o alocuțiune improvizată de D. Brătianu, spre sfîrșitul anului 1847, în fața Societății studen-

Scanned with OKEN Scanner

ților români din Paris, de o sensibilitate lamennais-iană și un profetism de tip Mickiewicz („inspirat de Dumnezeu" — pretinde C. A. Rosetti), Tudor e evocat fugar, ca o încarnare a geniului patriei: „O singură dată România a strigat prin gura Vladimirescului și noi ne-am speriat, am azvîrlit-o în brațele străinului și am fugit" (*Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 71). *Gazeta de Transilvania*, 1848, nr. 35, scrie: „Tudor Vladimirescu este acel nume glorios care cu armele în mînă a alungat abuzurile și a înduplecat Poarta a pune în lucrare jurnelile, pe care ea le deminţese de atîtea ori. Tudor Vladimirescu a fost, în tot chipul, răzbunătorul libertății moldavo-române." Cezar Bolliac propune mulțimii pe Cîmpul libertății de la Filaret să se ridice statui eroilor României, lui Mihai Viteazul, Tudor Vladimirescu și Gh. Lazăr (*Anul 1848, op. cit.*, III, p. 553). Iată și aprecierea lui C. Bălcescu, fratele istoricului: „Revoluția de la 1821 abătu instituțiile infernale pe care fanarioții le întemeiaseră din unicul scop a ne stinge naționalitatea; abătînd aceste instituții, Tudor își împlini misiunea, lăsînd pe seama altora sarcina de a realța monumentul anticelor noastre drepturi" (*Expatriatul*, din 27 mai 1849). E evident că pașoptiștii văd în Tudor un înaintaș, proiectînd asupră-i propriile lor idealuri.

[11] Amintirile contemporanilor despre anul 1821: Dîrzeanu, în *Documente, 1821*, V, p. 61; anonimul moldovean, în *Literatură și artă română*, I, p. 661; anonimul muntean: *Istoria jăfuitorilor Țării Românești, cînd feciorii lui Ipsilanti s-au pornit din părțile Basarabiei, ca să-și facă oaste din grecime, i de arnăuțime, și de orice adunare rea, cîți voia a să uni voinții lor, la anul 1821*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1883 (I), II, p. 387 și 390; Veniamin Costache, *Istoria scripturii Vechiului Testament*, I, Iași, 1824, *Înainte cuvîntare către cititori*; însemnările lui Iordache Oteteleșanu, în *Istoria rebeliților ce ne (-au) jefuit la Beneşti în anul 1821, martie 2, Documente, 1821*, V, p. 585; pățania lui N. Văcărescu: E. Vîrtosu, *Iordache Golescu și întîmplările anului 1821*, în *Viața românească*, 1930, nr. 9—10, p. 260 (ms. 2 880, f. 20—30); pățania Goleștilor, *Ibidem*, p. 261—262.

Vz. și însemnările unui călugăr de la mănăstirea Vintilă Vodă: T. V. „au strîns o sumă de nebuni, voind să scoată dreptatea în Țara Rumânească" (ms. 1 313, f. 288, în G. Știrbu, Fl. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriptelor românești*, București, 1966, IV, p. 527); impresiile arhimandritului Ghenadie Pîrvulescu (admirator al lui Tudor !) în E. Vîrtosu, *Revista arhivelor*, 1945, nr. 2; amintirile impresionante ale unui cleric mărunt, apropiat al lui Ilarion, consilierul și prietenul lui Tudor, care jelește în cuvinte simple, dar mișcătoare cumplita moarte a eroului: N. Iorga, în *Revista istorică*, III, p. 5—6 etc.

Scanned with OKEN Scanner

[12] Numărul de refugiaţi, în E. Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi, op. cit.*, p. V—VI ; alte informaţii : C. Göllner, *Refugiaţii din Ţara Românească la Sibiu în anul 1821*, în *Studii şi comunicări. Muzeul Brukenthal*, Sibiu, 1956, nr. 1.

Actul de mulţumire către Poartă al boierilor fiindcă „a scăpat ţara de rebeliști", în C. D. Aricescu, *Acte justificative, op. cit.*, p. 168—169.

[13] Traiul boierilor refugiaţi la Braşov, în *Mémoires du prince N. Soutzo, grand logothète de Moldavie. 1798—1871, publiés par Panaioti Rizos*, Viena, 1899, p. 40—45, şi I.P.V., *Cum îşi petreceau timpul boierii refugiaţi la Braşov în urma revoluţiei lui Tudor Vladimirescu?*, în *Drumul nou*, Cluj, 1931 (I), nr. 126.

[14] Convingerea boierilor că evenimentele de la 1821 pun capăt influenţei fanariote, N. Iorga, *Introducere* la *Hurmuzaki*, X, p. LXVII. Cererea de a se stinge „duhul răzvrătirii", în *Documente 1821*, II, p. 326.

[15] *Biserica Ortodoxă Română*, 1876, p. 615.

[16] Situaţia Principatelor în timpul domniilor pământene, la I. C. Filitti, *Frământările politice şi sociale*, ed. cit., p. 125—170.

[17] Consulul prusian Kreuchely, în *Hurmuzaki*, X, p. 236—237.

[18] Zilot Românul, *Jalnica cîntare...*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1891 (VI), p. 105 ; Kreuchely, *Hurmuzaki*, X, p. 251.

[19] Anaforaua tribunalului însărcinat să judece „rebelia" lui Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui e publicată de E. Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi, op. cit.*, p. 222—230.

Despre haiduci : Tr. Ionescu-Nişcov, *Kirdjali dans la littérature universelle*, în *Romano-slavica*, 1958 ; S. Iancovici, *Iancu Jianu şi Nikola Abras*, în *Studii*, 1967, nr. 4 ; I. I. Neacşu, *Haiducia în Ţara Românească între anii 1822—1828*, în *Studii şi articole de istorie*, 1968, nr. 11.

[20] Actul separat privind statutul Principatelor din Convenţia de la Akermann, în D. A. Sturdza, *Acte şi documente relativ la renaşterea României*, Bucureşti, 1889, I, p. 314.

[21] „Legătura" boierilor : *Hurmuzaki*, X, p. 607 ; A. D. Xenopol despre *Anafora pentru pronomiile Moldovei*, în *Istoria românilor*, ed. cit., XI, p. 52.

[22] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme*, ed. cit., p. IV—V.

[23] Despre „partidele" boierimii : C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Bucureşti, 1888, p. 221—228 ; N. Iorga, *Histoire des roumains*, ed. cit., VIII (livre IV, chap. II—III), p. 327—369.

Scanned with OKEN Scanner

[24] Memoriul Vilara (ms. 1 155, în grec.) rezumat de I. C. Filitti, *Frămîntări*, ed. cit., p. 89—90; petiția redactată de Gr. Brîncoveanu, în ms. 322, f. 134—140, publicată de E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 117—140.

[25] N. Rosetti-Roznovanu, în *Arhiva*, Iași, 1898 (IX), p. 603.

[26] Memoriile descrise de Alecu Russo în a doua parte a *Amintirilor*, vz. *Scrieri*, ed. definitivă de Petre V. Haneș, Scrisul românesc, Craiova, f.a., p. 190 ș.c.l.

Memoriile lui N. Rosetti-Roznovanu, în Valerian Popovici, *Cu privire la opoziția marii boierimi moldovenești împotriva lui Ioan Sandu Sturdza, domnul cărvunarilor*, *Studii și cercetări științifice*, Ac. R.P.R., Iași, Istorie, 1957, fasc. I, p. 89—91.

Despre personalitatea lui N. Rosetti-Roznovanu — detalii prețioase, la Victor Papacostea, în recenzia cărții lui Gh. Konst. Sakkas, *Gheorghe Kleobulos din Filipopole, primul învățat grec și pedagog ignorat*, în *Studii*, 1966, nr. 4.

[27] Alături de memoriile discutate, ar trebui așezat, după părerea noastră, și așa-numitul proiect de „oblăduire republicească aristo-democraticească", aparținînd probabil logofătului Dumitrache Sturdza, cuprins în ms. 409, f. 1—19, și publicat întîi în *Uricariul*, IV, 281—300. E. Vîrtosu, în lucrarea sa *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo-democratice*ști *în Moldova la 1802*, București, 1947, datează acest proiect la 1802, împotriva susținerilor anterioare ale lui Pompiliu Eliade, A. D. Xenopol, I. C. Filitti, I. G. Vîntu, care opinau pentru 1822, și a lui Radu Rosetti, care îl așeza prin 1816 (*Amintiri*, vol. II, Iași, 1922, p. 93). Argumentele lui Vîrtosu nu ni se par însă convingătoare: nici știrea vagă, provenind de la un anonim, care vorbește în 1802 de cîțiva boieri ce „s-ar putea să aibă ideea de a alcătui o republică", nici părerea că o mișcare pro-republicană e imposibilă la 1821—1822, pentru că „atunci sîntem în plină forță a Sfintei Alianțe", nu creditează în mod neîndoielnic data propusă. În special, argumentul din urmă poate fi lesne răsturnat: oare la 1802, în plină dominație fanariotă, într-un mediu care nu se degajase încă de reflexele conservative ale gîndirii feudale, și într-o perioadă de consolidare a ordinii post-revoluționare, cînd îi vedem pe boieri cerînd ajutor împăraților vecini și lui Napoleon, avea mai mulți sorți să se impună cugetelor ideea republicană? Analiza documentului lui Dumitrache Sturdza (a cărui paternitate e, de altfel, contestată de V. Popovici, *op. cit.*, p. 91—92) relevă o anumită maturație a conștiinței politice românești, care corespunde mai degrabă cu perioada de sfîrșit a fanariotismului și revirimentul produs în spirite de furtunile anului 1821. Pe de altă parte, afinități între proiectul „aristo-

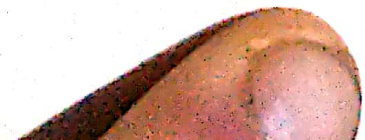

democraticesc" şi alte memorii de organizare politică pot fi urmărite la 1821—1822, dar nu la 1802. De pildă, într-un memoriu al boierilor moldoveni refugiaţi în Bucovina, de spirit destul de conservator, se prevede instituirea, pentru o perioadă interimară, a unui regim republican, avînd în frunte un baş-boier. Vz. N. Iorga, *Histoire des roumains*, ed. cit., VIII, p. 341.

[28] Influenţa polonă asupra boierilor mici: I. C. Filitti, *Frămîntările*, ed. cit., p. 102—103.

[29] I. Neacşu, *Lista cu numele pandurilor şi căpeteniilor lor care au participat la răscoala sub conducerea lui Tudor Vladimirescu (componenţa lor socială, completată cu date biografice), şi un extras statistic nominal cu componenţa socială a 116 căpetenii de panduri*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, 1957 (I) (Statistica, p. 446—451).

[30] Compoziţia eterogenă a micii boierimi: I. C. Filitti, *Frămîntările*, ed. cit., p. 82. Boieririle făcute de Ioniţă Sandu Sturdza, Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 111. Despre spiritul „revoluţionar" al micii boierimi — un memoriu al lui Iordache Rosetti-Roznovanu către Nesselrode, în care îi descrie pe boierii mărunţi drept agenţi ai intereselor turceşti, urmărind să ducă „la anarhia cea mai completă şi pieirea întregii ţări", în Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 102.

[31] Constituţia cărvunarilor a fost publicată de A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituţie a Moldovei din anul 1822. Originile partidului conservator şi ale celui liberal*, Bucureşti, 1898.

Controversa asupra datării proiectului: I. C. Filitti, *Frămîntările*, ed. cit., p. 96; D. V. Barnoschi, *Originile democraţiei române. Cărvunarii. Constituţia Moldovei de la 1822*, Iaşi, 1922, p. 123—124; N. Iorga, *Penseurs révolutionnaires roumaines de 1804 à 1830*, în *Revue historique du sud-est européen*, 1936, nr. 4—5, p. 94.

Problema paternităţii: I. G. Vîntu, *Primele proiecte de organizare în Principatele Române*, *An. Fac. de Drept*, Bucureşti, 1941, nr. 1—2, p. 116; Andrei Rădulescu, *Influenţa italiană asupra dreptului românesc*, *An. Ac. R.*, Mem. secţ. ist., s. III, t. XXI, 1939, p. 8—9. Vz. şi Alexandru Tilman-Timon, *Les influences étrangères sur le droit constitutionnel roumain*, Paris-Bucureşti, 1946, p. 239—251.

[32] D. V. Barnoschi, *op. cit.*, p. 393. Replica lui I. C. Filitti: *Originile democraţiei române*, în *Viaţa românească*, 1922, nr. 11.

Scanned with OKEN Scanner

[33] Atacuri violente împotriva proiectului cărvunarilor din partea lui Mihai Sturdza, în *Hurmuzaki*, supl. I, IV, p. 7. În acelaşi sens, părerile consulului austriac Lippa, *Hurmuzaki*, XX, p. 753.

[34] *Pentru unirea blagorodnicilor* (ms. 322, f. 172—173), în E. Vîrtosu, *1821, op. cit.*, p. 161—167 ; *Înscris propus de boierii mici* (ms. 322, f. 169—170), *Ibidem*, p. 205—210.

[35] *Voroava* lui Vasile Murguleţ, în *Documente*, V, p. 540—541. Memoriul atribuit slugerului N. Greceanu (ms. 4 185, f. 5), în E. Vîrtosu, *Ibidem*, p. 210—212. *Pentru unirea blagorodnicilor* („să fie drumul deschis tuturor patrioţilor..."), *Ibidem*, p. 165—166. Textele din ms. 322, f. 149 şi ms. 4 187, f. 6, *Ibidem*, p. 183—186.

[36] „Cărticica" de morală practică (ms. 322, f. 218—219), *Ibidem*, p. 216—222. Apeluri pentru „unirea" patrioţilor, ms. 322, f. 169—170, f. 128—131, f. 149, în *Ibidem*, respectiv p. 208, 196 şi 186—187.

[37] Entuziasmul stîrnit de numirea domnilor pămînteni : E. Vîrtosu, *Din scrierile inedite ale comisului Ionică Tăutu*, în *Viaţa românească*, 1939, nr. 8, p. 61 ; *Poezii a lui aga G. Asachi*, Iaşi, 1836, p. 9 ; Eufrosin Poteca, în I. Bianu, *Intîi bursieri români în străinătate*, în *Revista nouă*, 1888, nr. 11, p. 425 ; Ilarion, în C. D. Aricescu, *Acte justificative*, ed. cit., p. 18.

[38] Panegiricul lui Const. Ghica, în *Documente*, 1821, V, p. 141—142.

[39] Ciocnirea brutală între absolutism şi aristocraţie, pe care Franco Venturi, în sclipitorul său raport prezentat celui de-al XI-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice, o găseşte caracteristică luminismului din răsăritul Europei, e obturată la noi, în deceniul al treilea, din cauza lipsei de autoritate a domnitorilor şi a ascuţirii conflictului dintre boierii mari şi mici. Totuşi, chiar şi în aceste limite, funcţionează dialectica subtilă a opoziţiei dintre absolutism şi nobilime, care tindea, pe de o parte, să dea „formă şi semnificaţie de libertate şi de constituţie" pretenţiilor privilegiaţilor, pe de alta, valoare de progres tehnic, statal şi organizatoric absolutismului (*L'illuminismo nel settecento europeo*, în *XI-e Congrès international des sciences historiques*, Stockholm, 21—28 août 1960, p. 119).

[40] Barbu Paris Mumuleanu, *Caracteruri*, Bucureşti, 1825, p. 6—7, 39, 19, 12—13, 19 (în ordinea citării).

[41] Dr. Şt. V. Piscupescu, *Oglinda sănătăţii şi a frumuseţii omeneşti*, Bucureşti, 1829. *Prefaţa*, apud *Bibliografia românească veche*, III, p. 637, 635.

Scanned with OKEN Scanner

[42] Gr. Pleşoianu, *Aneta şi Luben*, Bucureşti, 1829, apud *Bibliografia românească veche*, III, p. 653.

[43] Paternitatea lui Dinicu Golescu asupra traducerii cărţii lui Thornton a fost susţinută cu îndîrjire de Petre V. Haneş, *Un călător englez despre români. O scriere englezească despre Principatele Române tradusă în românește de Constantin Golescu*, Bucureşti, 1920, şi în studiul introductiv la ediţia *Însemnare a călătoriei mele*, din 1915. Rediscutarea chestiunii, critica ipotezei Golescu şi argumente convingătoare în favoarea lui E. Poteca aduce Gh. Popp, în micromonografia : *Dinicu Golescu*, Bucureşti, 1968, p. 112—114.

[44] Despre Dinicu Golescu, în afara capitolelor din *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle* a lui Pompiliu Eliade şi a *Istoriei literaturii române...* a lui G. Călinescu (cu completările din *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1960, nr. 4), prezintă interes şi : C. Şărcăleanu (C. Stere), *Europa pentru un călător român din 1825*, în *Viaţa românească*, 1910, vol. XIX ; Claudio Isopescu, *Il viaggiatore Dinicu Golescu in Italia*, în *L'Europa Orientale*, 1932 ; Perspessicius, *Însemnarea călătoriei lui Dinicu Golescu — proiect de prefaţă*, în *Menţiuni de istoriografie literară şi folclor*, Bucureşti, 1957 ; Al. Duţu, *Un critique des normes de conduite isocratiques : Dinicu Golescu*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1967, nr. 3—4 (despre *Adunare de pilde...*) ; Gh. Popp. *op. cit.*

[45] In necrologul pe care i-l închină lui Golescu, Heliade îl descrie ca pe un om „cu fruntea posomorîtă şi gînditoare", preocupat mereu să întreprindă ceva în folosul patriei. „Conversiunea" lui Golescu se produce — susţine Heliade — în urma evenimentelor de la 1821 : „Depărtat dimpreună cu toţi în zile(le) noastre de întristare, cînd mîncam pîinea înmuiată în lacrămi, în pămînt străin, lui acele nenorociriri i-a fost focul prin care se lămureşte bărbatul cel încercat şi acea vreme şi-a petrecut-o în faptele acele ce însemnează viaţa oamenilor celor mari" (*Curierul românesc*, nr. 60, din 9 octombrie 1830). Deci „revoluţia", nu „descoperirea străinătăţii" motivează schimbarea la faţă a lui Golescu, trecerea de pe poziţiile aristocratului integrat mentalităţii feudale pe poziţiile patriotului filantrop, militant al luminării. În acelaşi sens, *Diata* din 10 noiembrie 1825, care atestă criza de conştiinţă *înaintea* celei de-a treia călătorii în Occident, în Bavaria şi Elveţia (N. Bănescu, *Diata lui Dinicu Golescu*, în *Neamul românesc literar*, 1910, nr. 39—40). De altfel, nu trebuie uitat (ceea ce de obicei se scapă din vedere) că Golescu voiajase şi înainte de 1824—1826. „La 1800 fusese la Sibiu, la Avrig, unde văzuse

Scanned with OKEN Scanner

cultura europenească înfiinţată aici de baronul Bruckenthal. A fost apoi în Rusia." (G. Bogdan-Duică, *Istoriografie literară*, în *Convorbiri literare*, 1906, p. 787.)

[46] Scrisoarea către efori e din 15 septembrie 1824 : I. Bianu, *Întîii bursieri români în străinătate*, în *Revista nouă*, 1888, nr. 11, p. 429 ; scrisoarea din 17 august 1826, în C. Erbiceanu, *Note asupra istoriei bisericeşti a românilor pentru secolul al XIX-lea*, în *Biserica ortodoxă*, 1905, nr. 10, p. 1119—1120.

[47] Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Introduction et notes par Monique et François Hinker, Paris, 1966. p, 259.

[48] V. I. Lenin, *Opere*, II, Bucureşti, 1951, p. 499—500.

[49] Articolul lui Simion Marcovici, *Idee pe scurt asupra tuturora formelor de oblăduiri*, în *Curierul românesc*, 1829, supl. nr. 29, supl. nr. 35, supl. nr. 39. (Citatele : p. 126 şi 174.)

Discursurile lui Poteca din 1 octombrie şi 25 decembrie 1825, în G. Dem. Teodorescu, *Viaţa şi operele lui Eufrosin Poteca*, Bucureşti, 1883, p. 31 şi 37—38. Vz. şi : Nicolae Isar, *Concepţia iluministă a lui Eufrosin Poteca în baza analizei discursurilor sale din anii 1825—1827*, în *Revista de filozofie*, 1965, nr. 12.

[50] Ernst Cassirer, *La philosophie des lumières*, tr. Pierre Quillet, Paris, 1966, p. 179.

Ideile filozofice ale lui Conachi sînt desprinse din comentariile la traducerea *Prenţipiilor moralului sau Cercarea de voroavă asupra omului* de Pope, ed. cit., Ecaterina şi Alexandru Teodorescu (p. 285, 284). Vz. şi marginaliile scriitorului pe cartea intitulată : *Le contemplatif ou pensées libres sur la politique, la morale et la philosophie* — publicate de N. Iorga, *Contribuţii la istoria mai nouă a literaturii româneşti. Ceva despre Costachi Conachi*, în *Revista istorică*, 1921, nr. 4—6. Nu mai puţin interesante sînt notele de subsol din *Priviri politicească a Evropii toate din anu 1825* (ms. 5887). Vz. infra, nota 57.

[51] Educaţia religioasă : Mumuleanu, *Caracteruri*, ed. cit., p. 16 ; Gr. Pleşoianu, *Gramatica franţuzească* (după M. Fournier), Bucureşti (?), 1830, *Prefaţa ;* G. Barițiu, în *Foaia literară*, 1838, nr. 3 ; Heliade, în *Curierul românesc*, 1840, nr. 17.

[52] În afara cărţii fundamentale a lui D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, ed. cit., şi a contribuţiei recente a lui Al. Duţu, *Coordonatele culturii*, ed. cit., despre programul luminiştilor români în deceniul al treilea : articolul clar şi informat al lui Adrian Marino, *Iluminiştii români şi idealul luminării*, în *Iaşul literar*, 1965, nr. 3 şi

Scanned with OKEN Scanner

[4] Vz. încă : *Idem, Iluminiștii români și „afacerile Europei"*, în *Lumea*, 1964, nr. 39 ; Romul Munteanu, *Particularități ale iluminismului românesc*, în *Gazeta literară*, 1963, nr. 51, și *Interferența dintre iluminism și principiile democrat-revoluționare la scriitorii pașoptiști*, în *Studii de literatură comparată*, București, 1968 ; D. Ghișe, Pompiliu Teodor, *Iluminismul românesc*, în *Gazeta literară*, 1964, nr. 9.

Problema obiectivelor luminismului și a raporturilor sale cu pașoptismul am ridicat-o în articolul nostru *Rădăcini luministe ale pașoptismului*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, București, 1966.

[53] Scrisoarea lui Constantin Filipescu, în Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public*, ed. cit., II, p. 265 ; Const. Brăiloiu, în *Hurmuzaki*, X, p. 621.

[54] Înștiințarea pentru școala din satul Golești și apelul în latină și română al lui Aaron Florian (ms. 4076, f. 44) sînt reproduse de George Fotino, *Școala din Golești (1826)*, în *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1966, vol. II.

Disjuncția între instruire și etică : Mumuleanu, *Caracteruri*, ed. cit., p. 34—35. Atotputernicia educației : Piscupescu, *op. cit.* Opinia lui Ionică Tăutu : *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Iași, 1968 (XIX), p. 195. Viziunea programatică a lui Dinicu Golescu, în *Adunare de tractaturile ce s-au urmat între prea puternica împărăție a Rusii și Nalta Poartă, însă acelea numai care sînt pe seama Principaturilor Valahiii și Moldaviei*, Buda, 1826, *Către cititor*.

[55] „Alegerea spre tălmăcire a acestii cărți — scrie Heliade despre traducerea lui Condillac, inițiată de Grigore Băleanu — dovedește sentimentele cele omenești slobode și mai presus de veacul nostru ce are acest rumân binevoitor și care să arată că nu este rob prejudecăților, ci voiește a-și ține capul mai sus decît al celora ce se tîrăsc după ideile părinților și strămoșilor noștri" (*Curierul românesc*, 1829, nr. 10).

Manual de patriotism tălmăcit și mai adăogat de Iancu Nicola, Iași, 1829. (Citatele : p. 5—6.) Vz. și Nestor Camariano, *Despre un manual de patriotism publicat la Iași în 1829*, în *Revista istorică română*, 1943 (XIII), fasc. IV.

[56] *Zidire politicii întemeiată pe fire omului*, lucrare manuscrisă, semnalată de Dan Mănucă, în *Ionică Tăutu și Volney*, în *Probleme de literatură comparată și sociologia literaturii*, București, 1970, p. 182.

Manifestul (63 paragrafe) cuprins în ms. 573, f. 32—49, reprodus fragmentar de Al. Duțu, în *Studii*, 1966, nr. 5. Paternitatea : D. Popovici, *La littérature*, ed. cit., p. 125 ; Al. Duțu, *L'image de la France*, ed. cit.,

Scanned with OKEN Scanner

p. 230. Ms. 573, f. 49—51, cuprinde şi începutul unui *Cuvînt de deşteptare ce au spus cetăţeanul Carnot fruntaşul franţuzesc pe Cîmpu Marsului...* Despre Beccaria, A. Camariano-Cioran, *L'oeuvre de Beccaria „Dei delitti a delle pene" et ses traductions en langue grecque et roumaine*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1967, nr. 1—2.

[57] Despre *O privire politicească a Evropii din anul 1825* : C. Buşe, *Pe marginea unui manuscris al lui Costache Conachi*, în *Revista Arhivelor*, 1967, nr. 2.

Citatele sînt din subsolurile primelor file ale ms. 5887.

[58] Despre C. Moroiu : V. Al. Georgescu, *Contribuţii la studiul luminismului în Ţara Românească şi Moldova. Locul gîndirii lui Beccaria în cultura juridică şi în dezvoltarea dreptului penal de la 1821 pînă la 1864*, în *Studii*, 1968, nr. 4, p. 690.

[59] Alecu Russo despre Tăutu : *Scrieri*, ed. cit., p. 181. Scrisoarea către Ilie Ilschi în Dan Mănucă, *Scrisori inedite ale lui Ionică Tăutu*, în *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, Iaşi, 1968 (XIX), p. 194. Tăutu despre nevoia unei istorii naţionale, în Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 173.

Alte contribuţii importante despre Ionică Tăutu : E. Vîrtosu, *Les idées politiques de I. Tăutul, candidat au trône de Moldavie en 1829*, în *Revue roumaine d'histoire*, 1965, nr. 2 ; Dan Mănucă, *Ionică Tăutu. Pagini inedite*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1966, nr. 1 ; *Idem, Gramatica manuscrisă a comisului Ionică Tăutu*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Filologie, Iaşi, 1959, nr. 1—2 (textul fragmentar al unei Gramatici „franţozăşti", compilată după Girault-Duvivier).

Ionică Tăutu e nu numai un om politic lucid şi un gînditor remarcabil, fără pereche prin cultură şi aptitudini în deceniul al treilea, dar şi un scriitor vrednic de atenţie, cum arăta încă în 1838 M. Kogălniceanu, publicîndu-i un delicat *Epitaf* în *Alăuta românească*, din 1 septembrie 1838. Alte cîteva poezii, în Dan Mănucă, *Ionică Tăutu, Pagini inedite*, ed. cit. De un caracter literar prin modelarea frazei, omogenitatea ritmică a perioadelor, retorismul limbajului şi abila regizare a efectelor, e virulentul pamflet împotriva boierilor mari, din 1822, *Strigare norodului Moldavii către boierii pribegiţi şi către Mitropolitul* (vz. E. Vîrtosu, *Un pamflet moldovean din vremea Eteriei*, în *Viaţa Românească*, 1930, nr. 4—5). Remarcabile sînt şi discursurile ocazionate de înscăunarea lui Ioniţă Sandu Sturdza (*Idem, Din scrierile inedite ale comisului Ionică Tăutul*, în *Viaţa românească*, 1939, nr. 8).

[60] Robert Mauzi, *L'idée du bonheur...*, ed. cit., p. 501.

[61] Asachi despre virtute : *Gazeta de Moldavia*, 1850, nr. 27 (*Pre-*

Scanned with OKEN Scanner

cuvîntare la *Mirtil şi Hloe); Albina românească*, 1843, nr. 17. Mumuleanu, *Caracteruri*, ed. cit., p. 2—3.

[62] S. Marcovici, *Curs de retorică*, Bucureşti, 1834, p. 36—37; *Idem, Culegere din cele mai frumoase nopţi ale lui Young*, Bucureşti, 1835, p. 4—5.

[63] Principiile moralei naturale: Daniel Mornet, *Les origines intellectuelles de la révolution française*, Paris, 1933 (despre „cumintele" Marmontel, p. 192—193). Obiecţiile lui Saint-Surin împotriva lui Marmontel, în *Contes moraux*, I, Paris, 1824, p. X.

„Virtutea" în conflict cu „pasiunea": Daniel Mornet, *La pensée française au XVIII-e siècle*, Paris, 1951, p. 144 (mai bine „virtute suferindă decît fericire vinovată"). Vz. şi Paul Van Tieghem, *Le roman sentimental en Europe de Richardson à Rousseau*, în *Revue de littérature comparée*, 1940, nr. 2; Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIII-e siécle*, ed. cit., p. 162—173 şi 304—319.

[64] Sensibilitatea „lăcrămoasă" de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea: André Bellesort, *XVIII-e siècle et romantisme*, Paris, 1941, p. 66 şi urm. (Secolul al XVIII-lea, „prin reacţie contra secolului precedent, se preocupă să spele natura de păcatul originar. Tot ce vine de la natură e admirabil şi lacrimile sînt semnul virtuţii" — p. 69.)

[65] Prospectul *Curierului românesc*, în *Bibliografia românească veche*, III, p. 626. Despre *Mizantropie şi pocăinţă*, *Curierul românesc*, 1836, nr. 27. Dinicu Golescu, *Insemnare a călătoriei mele*, ed. cit., p. 58, 168,

[66] Simion Marcovici, *Curs*, ed. cit., p. 196 şi 55—56.

[67] Prevalenţa acordată problemelor etice: S. Marcovici, *Cuvînt ce s-au zis la deschiderea şcoalei naţionale din Bucureşti în 1827, sept. 15...*, în *Biblioteca românească sau adunări de multe lucruri folositoare*, Buda, 1830, p. 27; *Caracteruri*, p. 34—35; G. Dem. Teodorescu, *Viaţa şi operele lui Eufrosin Poteca*, ed. cit., p. 27; Neofit Vamva, *Elementuri de filozofie morală*, trad. Radovici Constantin din Goleşti, Bucureşti, 1827, *Inainte cuvîntare*.

[68] Importanţa „exemplelor" în educaţie: Gr. Pleşoianu, prefaţa la *Aneta şi Luben*, ed. cit.; Şt. Căpăţineanu, *Bibliotecă desfătătătoare şi plină de învăţătură*, Craiova (?), 1830, *Precuvîntare*. Cartea lui Căpăţineanu cuprinde 4 povestiri: de Pascal, Boileau, Voltaire, Montesquieu. Cea dintîi se numeşte: „În ce chip trebuie să se poarte cei mari şi bogaţi". E vorba de un naufragiat proclamat suveran de băştinaşii unei insule al cărei monarh dispăruse. Tîlcul e că bogăţia şi rangurile constituie rodul întîmplării: „Privilegiul sau titula prin care vă stăpîniţi bogăţiile nu este un privilegiu întemeiat pe dreptul firesc, ci pe oarecare aşezămînt ome-

Scanned with OKEN Scanner

nesc" (p. 85). Textul lui Boileau e intitulat: „Nebuneasca mîndrie pentru neam, noblețe sau evghenie" și e precedat de un comentariu al traducătorului în spiritul parabolei lui Saint-Simon despre oamenii cu adevărat utili societății. Nobilii — spune, în esență, Căpățineanu — au renunțat de la un moment dat înainte să cultive științele și să învețe, bizuindu-se pe puterea și prerogativele lor ereditare. Dar „norodul începu să se dezamăgească și să vază, cum am zice, că un inginer singur poate să facă mai bună treabă și mai puțină cheltuială decît douăzeci de oameni mari". Concluzia e de o prudență caracteristică intelectualului luminist de la 1830, dependent în mare măsură de bunăvoința și filantropismul boieresc: „Atunci numaidecît năvăliră și nobilii la învățătură și după aceea toate lucrurile mearseră mai bine în toată Europa!" (p. 92).

[69] O teoretizare a literaturii de tip „gessner"-ian face I. Barac, în articolul *Pentru idile*, din *Foaia Duminicii*, 1837, nr. 11 (reprodus în prețioasa antologie a lui G. Ivașcu, *Din istoria teoriei și a criticii literare românești*, 1812—1866, București, 1967).

[70] Despre Societatea literară de la 1822 singurul izvor îl constituie mărturia lui Heliade. Vz.: *Echilibrul între antiteze*, ed. îngrijită de Petre V. Haneș, București, 1916, p. 135—136.

[71] Despre Societatea din 1827, *Ibidem*, p. 136—138. Vz. și G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Întîii poeți munteni*, Cluj, 1923, p. 62—63 și 118.

[72] *Echilibrul între antiteze*, ed. cit., p. 137.

[73] Apeluri la „mecenat": *Curierul românesc*, 1829, nr. 10 (lauda lui Scarlat Rosetti); *Ibidem*, nr. 6 (exemplul negustorului rus); *Ibidem*, nr. 37 (despre contele Seceni). Alt apel, în articolul *Din biblioteca românească* (*Ibidem*, nr. 35—37): „Milostiviți-vă dară, bărbați rumâni cu averi de la D-zeu dăruiți, a vă îngriji pentru binele de obște. Căutați ce fac celelalte neamuri pentru luminarea patriei lor; luați seama cum să pomenesc în toată lumea prin istoriile țărilor numele bărbaților acelora care au întemeiat acest fel de fundație."

[74] Mărturia lui G. Barițiu: în V. Netea, *Timotei Cipariu și George Barițiu, călători prin Țara Românească în 1836. Note pe marginea unui text inedit*, în *Studii*, 1958, nr. 1, p. 131.

Scrisoarea lui Florian Aaron, publicată de G. Bogdan-Duică, în *Tribuna poporului*, 1903, nr. 18 și 19.

[75] Reînființarea învățămîntului după 1821: N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 176—180.

Scanned with OKEN Scanner

Despre atitudinea retrogradă şi obstrucţionistă a mitropolitului Grigore, detalii pitoreşti în jurnalul intim al lui Eufrosim Poteca, *Ideile faptelor mele pe anul 1828 pînă la aprilie 1829* (ms. 1 564). Oprind cuvîntarea pregătită de Poteca spre a fi rostită în adunarea festivă a şcolarilor de la Sava, cu prilejul Paştilor din 1828, Grigore pune o apostilă pe manuscris, plină de venin împotriva corpului profesoral: „Să vă îndreptaţi cu toţii, şi apoi să îndreptaţi. Să dobîndiţi năravuri bune, apoi să învăţaţi de năravuri. Să goniţi muerile ce le numiţi bucătărese. Să fiţi cu toţii sfinţi sau aproape de sfinţi, precum era dascălii cei mai de mult într-acel loc." (f. 6) Declaraţia lui Iordache Golescu, în *Hurmuzaki*, X, p. 248.

[76] Discursul lui Poteca, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1883 (I), II, p. 31.

[77] Redeschiderea şcolii în Moldova: N. Iorga, *op. cit.*, p. 189—190. Darea de seamă despre examenul public din Iaşi, în *Curierul românesc*, 1829, nr. 2.

[78] Despre şcoala de la Goleşti, George Fotino, *op. cit.* O dare de seamă entuziastă a unui examen public, în *Curierul românesc*, 1829, nr. 7: „Niciodată bucuria în Ţara Românească n-a avut prilejul să tragă atîta lacrămi de mulţumire ca în ziua aceasta cînd nişte copii şi fetişoare încredinţa un oraş întreg de aceea ce toţi învăţaţii, teoreticeşte, n-ar fi putut să-i înduplece; adecă că drumul cel d-a dreptul care ne poate duce la desăvîrşirea cea moralicească şi la fericire este numai acela de a se împărtăşi cunoştinţele în limba patriei".

[79] Marina Cristea, *Primul ziar românesc: Fama Lipscăi*, în *Gazeta literară*, din 3 februarie 1966. Despre primele trei numere din *Fama Lipscăi*, comunicarea lui Octav Păun la Societatea de ştiinţe filologice, Filiala Bucureşti, din 8 octombrie 1971 (încă nepublicată în momentul corecturii cărţii de faţă).

N. A. Ursu presupune, în articolul său *O disertaţie necunoscută*, op. cit., p. 160, că în urma apariţiei *Bibliotecii româneşti* a lui Carcalechi o serie de cărturari munteni ar fi intenţionat să scoată o „publicaţie de răspuns", aşa cum par s-o ateste cîteva file (f. 8—11) ale ms. 600.

[80] Despre interpretarea „heterodoxă" a clasicismului spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea: Daniel Mornet, *La question des règles au XVIII-e siècle*, în *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1914, nr. 2 şi 3—4; îndeosebi: W. Folkierski, *Entre le classicisme et le romantisme. Etude sur l'esthétique et les esthéticiens du XVIII-e siècle*, Paris, 1925.

[81] Cît de puţin clare erau deosebirile dintre „clasici" şi „romantici" în Franţa primelor decenii ale secolului al XIX-lea o demonstrează, între

Scanned with OKEN Scanner

alţii, René Bray, în *Chronologie du romantisme* (1804—1830), Paris, 1932. Extragem un pasaj: „Cînd a abandonat literatura calea clasică spre a se angaja pe cea romantică? Îndeosebi, cînd a început să capete conştiinţa acestei schimbări de orientare? Iată ce e extrem de greu de precizat. Schimbarea a fost progresivă şi lentă. Multă vreme romantismul a părut un simplu gen poetic sau dramatic înlăuntrul unei literaturi care nu putea să fie concepută altfel decît clasică, pe de-a întregul clasică. Nu există opoziţie între clasicism şi romantism. Drama burgheză venise să se adauge tragediei, poezia descriptivă, celorlalte genuri poetice; drama sau poezia romantică nu erau considerate decît ca inovaţii asemănătoare acelora ale lui Diderot şi Delille... *Atala* şi *Geniul (creştinismului)* intră pentru noi în literatura romantică. Dar contemporanii n-au văzut în aceste opere nici cea mai mică ameninţare pentru ceea ce era esenţial în tradiţia clasică." (p 1—2)

[82] Cei mai mulţi istorici literari de astăzi consideră preromantismul un „protoromantism". Alţii îi diminuează rolul; de pildă, Gaëtan Picon e de părere că „preromantismul francez se reduce la un lanţ subţire de opere izolate într-un ansamblu literar subordonat esteticii clasice (există preromantici mai degrabă decît un preromantism francez)" — *Le romantisme,* ed. cit., p. 141. În orice caz, definirea unui statut propriu al „curentului preromantic" constituie o problemă din cele mai delicate chiar şi pentru perioada anterioară romantismului. În situaţia de interferenţă şi „încălecare", izolarea preromantismului devine o operaţie riscantă, dacă nu de-a dreptul arbitrară. Termenul „ad-quem" este la noi 1830. După această dată, frontierele preromantismului se estompează; subzistă doar „elemente", a căror semnificaţie e determinată de existenţa „contextului" romantic.

[83] Scrisoarea către d-şoara Louise de Mourouzi, la Dan Mănucă, *Ionică Tăutu. Pagini inedite,* ed. cit., p. 144.

[84] În stadiul de azi al lucrurilor, cînd există încă numeroase manuscrise de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea necercetate, o obiecţie pîndeşte pe oricine se încumetă să propună un tablou sintetic al literaturii deceniului al treilea (obiecţie care poate fi extinsă, uneori cu temeiuri mai solide, şi asupra epocii anterioare): de vreme ce o serie întreagă de izvoare sînt nedespuiate sau insuficient cunoscute, nu riscă oare generalizarea să se clădească pe nisip? Răspunsul e, în primul rînd, că sinteza nu poate aştepta ca să se strîngă *tot* materialul pentru simplul motiv că adunarea de material nu se termină niciodată. În al doilea rînd, există în fundamentarea oricărei ipoteze

Scanned with OKEN Scanner

un anumit „prag" al credibilității, un minimum necesar plauzibil. Or, în cazul literaturii dintre 1820—1830, datele de care dispunem acoperă, după părerea noastră, acest minimum necesar. Deși multe manuscrise vor fi dezhumate în anii următori, ne îndoim că s-ar putea produce scandaluri majore, că ar fi cu putință ivirea unui talent total ignorat azi, care să modifice ierarhiile de valoare existente, sau, să apară atîtea „excepții" de la ceea ce constituie pentru moment „regula", încît direcțiile cîmpului literar să capete o altă configurare.

[85] Ne ocupăm în aceste pagini îndeosebi de ecourile evenimentelor de la 1821 în deceniul al treilea, incidental și de lucrări create între 1830—1840. O bibliografie a operelor literare consacrate sau inspirate de anul 1821 prețioasă, dar incompletă, a dat în 1932 E. Vîrtosu, în *1821. Date și fapte noi*, ed. cit., p. LIII—LVI.

[86] *Jalnica cîntare a lui Zilot... alcătuită de un patriot și afierosită fraților săi patrioți spre știință și povățuire la anul de la Hs. 1823*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1891, VI. (Citatele p. 90—91, 92.)

[87] *Istoria jăfuitorilor*, *Ibidem*, 1883, I, II. (Citatele: p. 390, 391—392, 390.)

[88] *Frățească îmbrățișare*, publicată de C. Erbiceanu în *Biserica ortodoxă română*, 1889—1890. Chestiunea paternității: N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, ed. cit., p. 292—293.

[89] Al. Beldiman, *Tragodie sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea grecilor, 1821*, în *Cronicele României sau letopisețele Moldaviei și Valahiei*, editate de M. Kogălniceanu, ed. a II-a, București, 1874, vol. III (citat p. 349). Prima ediție a *Tragodiei* a fost dată de Alecu Balica, Iași, 1861.

Lucrările lui V. Pogor: *Vedenie ce-au văzut un schimnic* și *Eterida*, publicate după ms. 5288 de Emil Vîrtosu, ca anexe la articolul O *satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 1957, II. De notat că Eminescu își transcrisese în ms. 2307, f. 6—24, 1 171 versuri din totalul de 1238. (Citatele: p. 502, 504.)

[90] *Pentru eteriștii crai greci*, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre români*, ed. cit., p. LXII—LXIII. Paternitatea lui Ioniță Bilciurescu: E. Vîrtosu, *Tot despre 1821*, în *Revista istorică*, 1934 (XX), p. 28—29.

[91] *Tînguirea Moldavii*, atribuită de noi lui C. Conachi, în ms. 137, f. 104—105. O tînguire munteană anti-eteristă, a unui anonim, intitulată

Scanned with OKEN Scanner

La prea jalnica stare a țării în vremea răzvrătirilor trecute, care pare însă neterminată, în ms. 868, f. 10.

Tot în ms. 137, f. 174 și 175, se află două poezii patriotice, al căror autor nu ne pare a fi Conachi, ambele emanînd însă din atmosfera de resurecție națională a anului 1821. Cea dintîi e o chemare energică la acțiune, uzînd ca un laitmotiv de amintirea glorioasei origini romanice:

Ah, sabia lui Traian,
într-o mînă de roman,
mai vîrteşte-te o dată
de coprinde lumea toată,
nu zăcea-n ticăloşie
ruginită şi pustie...

Tu, o patrie dorită,
pînă cînd eşti părăsită ?
Pînă cînd stearpă să fii,
să nu naşti din tine fii ?
Cari slava să-ţi înalţă
din robie să te scoaţă.

Cea de-a doua poezie începe prin a deplînge soarta nenorocită a românilor, care, abandonînd armele şi neglijînd ştiinţele, au ajuns „călcaţi de alte ghinte", cu ţara „pustiită". Izbăvirea va veni numai dacă toţi „compatrioţii", „ai lui Traian strănepoţi", vor contribui, fiecare după putere, la ajutorarea patriei „ce stă în primejdie". În încheiere, poetul se roagă lui Dumnezeu să ridice din „tuneric" naţia românească şi s-o ducă la înflorire.

[92] *Tînguire Moldaviei*, în *Documente 1821*, ed. cit., V, p. 553—561. Vz. şi articolul lui E. Vîrtosu, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1966, nr. 4.

[93] Toate datele asupra problemei paternităţii *Plîngerii şi tînguirii Valahiei* şi argumente în favoarea lui Barbu Paris Mumuleanu, la N. A. Ursu, *Paternitatea poemei... şi unele versuri necunoscute ale lui Barbu Paris Mumuleanu*, în *Limba română*, 1965, nr. 5.

[94] *Fama patriii*, din ms. 2897, f. 18—26, semnalată de N. A. Ursu, în *Ibidem*, p. 587—588.

[95] E. Vîrtosu, *Versuri inedite despre 1821*, Bucureşti, 1939, p. 7.

[96] Fragmentul de piesă menţionat de Şerban Cioculescu e publicat integral de C. D. Aricescu, în *Acte justificative*, ed. cit., p. 24—27.

Scanned with OKEN Scanner

Semnalăm aci două interesante scrieri ale unor străini care evocă personalitatea lui Tudor Vladimirescu: nuvela *Radu* a scriitorului rus A. F. Veltman, contemporan și prieten cu Pușkin, care a călătorit cu prilejul războiului de la 1828—1829 prin Moldova și Țara Românească, și povestirea *Th. Vladimiresko*, iscălită J. N. v. Sz., apărută în *Blätter für Geist* din Sibiu, în 1846, p. 261—264. Eroul nuvelei *Radu* e un ofițer rus, surprins pe cînd se întorcea în patrie dintr-o călătorie în Europa de răscoala pandurilor și izbucnirea mișcării eteriste. Capturat de trupele lui Ipsilanti, e adus la interogatoriu în fața acestuia tocmai cînd la cartierul general al șefului Eteriei sosește Tudor Vladimirescu. Tînărul ofițer devine, fără să vrea, martorul unei convorbiri istorice. Simpatia lui Veltman, arată Dvoicenco, în *Russko-rumînskie sviazi, op. cit.*, p. 78—79, merge în mod vădit spre conducătorul românilor. Transcrierea convorbirii și alte detalii, în articolul nostru *Știri noi despre Asachi, Negruzzi*, în *Viața românească*, 1966, nr. 12.

[97] Atribuirea *Trîmbiței românești* lui Naum Rîmniceanu de către C. Erbiceanu, în *Cronicarii greci*, ed. cit., p. LIX. Paternitatea cu totul neplauzibilă a lui Ienăchiță Văcărescu, propusă de Al. T. Dumitrescu (*An. Ac. R.*, s. II, t. XXXVII), a fost luată în serios numai de P. I. Papadopol în ediția lui, inutilizabilă, a poeziilor Văcărești (Cugetarea, Georgescu-Delafras, f.a.). A. Camariano-Cioran a demonstrat că e vorba de o traducere interpolată a lui Coray în *Despre poema patriotică antiotomană Trîmbița românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 1957, II.

[98] Tot lui Iancu Văcărescu, N. A. Ursu îi atribuie, în articolul *O poezie necunoscută a lui Iancu Văcărescu*, în *Limba română*, 1966, nr. 4, poezia *Pentru Țara Românească*, alcătuită din 56 decasilabi, pe care Erbiceanu o credea — ca totdeauna — de Naum Rîmniceanu. Argumentele (că tema are o strînsă legătură cu *Înflorirea soartei României*; atitudinea antiotomană, nu și anti-fanariotă; înrudirea schemei metrice cu aceea din *Ceasornicul îndreptat*) nu ni se par convingătoare. Nici „tema", nici prozodia nu oferă o certitudine. În schimb, e vădit că versurilor le lipsește un accent național puternic, că revendicările prezintă o reducție curioasă, că atmosfera interioară e cu totul diferită de aceea a ciclului *Sfătuiri patriotice*. În plus, expresia e vulgară, nu intelectualizată, iar topica nu are contorsiunile caracteristice lui Iancu Văcărescu.

[99] Poezia lui V. Fabian Bob, *Moldova la anul 1821*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1839, nr. 97.

Scanned with OKEN Scanner

[100] Gh. Asachi, *Culegere de poezii a lui...*, Iaşi, 1854, p. 143—145. C. Conachi, *Scrieri alese*, ed. cit., p. 106—107.

[101] Studii generale asupra lui C. Conachi: G. Bogdan-Duică, *Logofătul Costache Conachi*, în *Convorbiri literare*, 1903, XXXVII, p. 58, ş.c.l., 162 ş.c.l., 365 ş.c.l.; N. Iorga, *Contribuţii la istoria mai nouă a literaturii româneşti. Ceva despre Costache Conachi*, în *Revista istorică*, 1921, VII, nr. 4—6; G. Călinescu, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1954, III, şi 1961, nr. 1; Al. Teodorescu, studiul introductiv la *Scrieri alese*, ed. cit. Vz. şi studiul nostru: *Costache Conachi sau luminismul în anteriu şi giubea*, în *Studii de literatură română modernă*, Bucureşti, 1962.

[102] Căminarul Pastiescu îl califică pe Conachi, în notiţa din *Curierul românesc*, 1830, nr. 78, drept un „bărbat luminat şi cu suflet mare, bun patriot, plin de rîvnă în tot prilejul, milostiv din ale sale, sîrguitor în lucrările pămîntului". Vasile Popp aminteşte de C. în prefaţa la *Psaltirea* lui Pralea; vz. *Bibliografia românească veche*, III, p. 549. Zenobie Pop îi scria lui C. din Viena, în 30 ianuarie 1833: „Mă aflu cinstit a cunoaşte un haractir podobit cu simţiri patrioticeşti şi luminat de idei, care arată o deosebită cercetare legăturilor soţietăţii omeneşti şi stării neamurilor luminate în Europa" (N. Iorga, *Contribuţii*, ed. cit., p. 102).

[103] Colega Antoaneta Macovei a avut bunăvoinţa să verifice cu ajutorul manuscrisului Ilie Gherghel unele supoziţii ale noastre privind datarea poeziilor lui Conachi. Îi mulţumim şi pe această cale.

[104] Despre „cîntecele de lume" ale lui Conachi — G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 162—165. Heliade despre *Zori de ziuă se revarsă*, în *Curierul de ambe sexe*, I, ed. a II-a, p. 179, şi *Curs întreg de poezie generală*, 1870, vol. I, p. LIII.

[105] Caterina moare la 4 noiembrie 1827, după o însemnare a lui Conachi, raportată de N. Iorga, *op. cit.*, p. 98.

[106] Citatele sînt toate după *Scrieri alese*, ed. cit., în afară de *Răspunsul unii scrisori*, care e direct după ms. 945, f. 45.

[107] Despre izvoarele lui Conachi: Ch. Drouhet, *Logofătul Conachi şi poezia franceză a epocii*, în *Viaţa românească*, 1930, nr. 1—3; D. Popovici, *Pope şi Conachi*, în *Studii literare*, Sibiu, 1942; N. A. Ursu, *Trage-*

Scanned with OKEN Scanner

dia Oreste a lui Voltaire tradusă de C. Conachi, în *Iaşul literar*, 1960, nr. 9. Vz. şi nota următoare.

[108] I. M. Raşcu, *Alte opere din literatura română*, Bucureşti, 1938. (În afară de Lamartine, *Slănicul* ar trimite şi la *Tristesse d'Olympio* de Victor Hugo !)

G. Braşoveanu, *Conferinţele d-lui Gh. Bogdan-Duică. Despre poetul C. Conachi. Nurul în poezie şi în teorie*, în *Făt Frumos*, 1930, V, p. 86—97.

[109] Amintirile lui Asachi despre Italia : *Fragment din memoriile călătoriei unui român din 1808*, în *Adaos literar pentru d.d. abonaţi la Monitorul oficial a Moldovei, Aprili*, Iaşi, 1861. Studii speciale : C. I. Istrati, *Din trecutul nostru*, în *Literatura şi arta română*, 1909 (XIII), iulie-septembrie ; Claudio Isopescu, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia*, Livorno, 1930 ; P. Chihaia, *Date noi în legătură cu activitatea lui G. Asachi în Italia*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, 1963, nr. 2. Despre Bianca Milesi : Emil Souvestre, *Blanche Milési-Mojon*, Paris, 1854. Monografii : E. Lovinescu, *Gh. Asachi. Viaţa şi opera sa*, Bucureşti, 1927 (ed. definitivă) ; F. Levit, *Gh. Asachi*, Chişinău, 1966 ; George Sorescu, *Gh. Asachi*, Bucureşti, 1970.

[110] Şerban Cioculescu despre cronologia lirică asachiană, în Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, I, Bucureşti, 1944, p. 20 ; F. Levit, *op. cit.*, p. 202—203.

[111] Despre dicţionarul de rime : Petre V. Haneş, *Studii de literatură română*, ed. a II-a, f.a., p. 27—28 ; N. A. Ursu, *Rimario Moldavo, dicţionarul de rime al lui Asachi*, în *Iaşul literar*, 1960, nr. 12.

[112] Manuscrisul intitulat *Alăuta a lui Alviru Dakian, poeta Arcadiei din Roma*, de la Arhivele statului din Iaşi, a fost semnalat de Gh. Ungureanu, în *Un manuscris necunoscut al poeziilor lui Gh. Asachi*, *Cronica*, din 1 noiembrie 1969. Datele de care ne servim ne-au fost comunicate de colega Antoaneta Macovei, căreia îi mulţumim pentru extrema bunăvoinţă.

Existenţa ciclului *Leucaidelor* a semnalat-o George Sorescu, în *op. cit.*, p. 132 ş.c.l. Ar fi vorba de o redactare primitivă a ms. 3 743 (*Raccolta delle poesie...*).

[113] Ms. 3 075 a fost studiat de D. Caracostea, *Izvoarele lui G. Asachi*, Bucureşti, 1928 (citatele : p. 25, 84).

Despre clasicismul lui Asachi, un frumos articol de Maria Protase : *În căutarea adevăratului Asachi*, în *Tribuna*, din 4 decembrie 1969.

Scanned with OKEN Scanner

[114] Poeziile sînt citate după ediția 1836, p. 13, 11, afară de *Către Tibru*, ed. 1854, p. 69. Explicarea „odei", în ed. 1836, p. 164.

[115] În același sens, E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 130: „Reci cele mai adesea ori, încărcate de podoabe convenționale, cîteodată versurile lui sînt lapidare, au comparații solid clădite, și, cu toată nesiguranța limbii, se simte în ele un artist al ritmurilor armonioase, un erudit al versificației".

[116] Izvorul „gessner"-ian al *Călătoriei Dafnei (Die Schiffahrt)* l-a stabilit D. Caracostea în *Le préromantisme*, ed. cit., p. 30—34.

[117] Versiunea dată de Asachi celebrei *Elegy on a Country Churchyard* a lui Gray, piesă de rezistență a preromantismului european, a pricinuit în istoriografia noastră literară una din acele furtuni într-un pahar cu apă care fac deliciul erudiților și provoacă stupefacția laicilor, incapabili să înțeleagă energia cheltuită pentru elucidarea unor detalii insignifiante. Fiind exclusă ipoteza unei imitații a originalului englez (A. Lawrence, *Observațiuni asupra unei elegii a lui Asachi*, în *Viața românească*, 1932, nr. 5—6), întrebarea e dacă Asachi l-a adaptat pe Gray prin intermediul lui Jukovski — cum a susținut G. Bogdan-Duică (*Două capitole dintr-o biografie a lui C. Negruzzi*, în *Convorbiri literare*, 1901, nr. 10), prin intermediul lui Letourneur sau Marie Joseph Chénier — cum a sugerat P. Grimm (*Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*, în *Dacoromania*, 1923—1924, p. 293), sau uzînd de mai mulți intermediari în același timp — cum a încercat să dovedească V. Ciobanu (*Din relațiile literare româno-ruse*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1961, nr. 1, p. 55). S-ar părea că nimic nu e mai simplu decît să se compare textele. Dar cercetătorii procedează unilateral: ei pun în paralelă textul românesc *sau* cu intermediarele franceze, *sau* cu cele rusești. De pildă, ultimul cercetător al chestiunii, F. Levit, întreprinde o minuțioasă analiză a afinităților dintre versiunea Jukovski și elegia lui Asachi, mărturisind însă ingenuu că „nu a avut la îndemînă" spre comparație și izvoarele franceze (p. 283). Or, simpla înregistrare de „afinități" e neconcludentă în cazul de față, în care avem de a face cu variante ale aceluiași prototip. În această situație doar coincidențele textuale pot avea o valoare probatorie. Iar astfel de coincidențe suzistă — după cum se poate lesne constata din exemplele de la p. 337— între traducerea lui Marie Joseph Chénier și prelucrarea lui Asachi. De notat că „inovațiile" poetului român față de textul francez sînt inovații și în raport cu textul rusesc.

Scanned with OKEN Scanner

Poezia lui Marie Joseph Chénier o citãm din Prosper Poitevin, *Petits poètes français depuis Malhèrbe jusqu'à nos jours*, Paris, 1861, t. II, p. 625.

[118] Despre găsirea la Roma a *Istoriei Imperiului Otoman* de D. Cantemir, Asachi povesteşte în *Bănuţul lui Ştefan Voevod*, în *Albina românească*, 1845, nr. 100. În acest articol, Asachi îl califică de impostor pe anonimul care, în broşura *Unele documente din Moldova* (autorul era de fapt N. Istrati — vz. Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, Bucureşti, 1962, p. 345), dăduse o a doua traducere românească a baladei *Ştefan cel Mare înaintea Cetăţii Neamţ*. Vz. şi Laetiţia Cartojan, *Legenda „Mama lui Ştefan cel Mare". D. Cantemir, izvorul baladelor din secolul al XIX-lea*, în *Cercetări literare*, 1943, V, care însă susţine neîntemeiat că autorul celei de-a doua traduceri ar fi Hrisoverghi, decedat cu cîţiva ani înainte de apariţia broşurii (p. 81).

[119] Asachi a compus şi alte meditaţii în proză, de tip poematic, mai puţin reuşite, după părerea noastră, însă ilustrînd acelaşi tipar stilistic: *Anul nou 1838* (*Albina românească*, 1838, nr. 1), *Meditaţie pentru ziua Sf. Paşti* (*Ibidem*, 1839, nr. 24) etc. După 1840 (deci dincolo de limitele pe care le-am impus lucrării de faţă), va da *Cerul stelit*, (*Ibidem*, 1845, nr. 50), bucată admirabilă de poezie a infinităţii cosmice şi adulmecare a miracolului contopirii în marele Tot. Subliniem că Mihai Zamfir e primul istoric literar care a atras atenţia asupra valorii meditaţiilor asachiene, consacrîndu-le pagini de fină şi judicioasă analiză (*op. cit.*, p. 102—103).

[120] Despre Iancu Văcărescu: G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne*, ed. cit.; G. Călinescu, *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1959, nr. 1—2; Paul Cornea. D. Păcurariu, *Curs de istoria literaturii române moderne*, ed. cit.; Al. Piru, *Poeţii Văcăreşti*, ed. cit.

Articolul lui Pastiescu, vz. supra.

[121] Coniecturile lui Heliade despre *Primăvara amorului* şi *Soarta în viaţă*, ca şi o încercare de cronologizare a liricii lui Iancu Văcărescu, în G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 10—14.

[122] Despre *Bacchic*-ul lui Iancu Văcărescu, G. Bogdan-Duică, *Un cîntec de la 1821*, în *Convorbiri literare*, 1902, p. 1045—1047, şi *Istoria literaturii române*, ed. cit., p. 21.

Indicaţia lui Kogălniceanu, în Paul Cornea, Elena Piru, *Documente şi manuscrise literare*, Bucureşti, 1969, p. 221.

Scanned with OKEN Scanner

[123] Drumul pastoralei secolului al XVIII-lea de la Fontenelle la Gessner e descris, în toate meandrele sale, în vechea carte a lui Daniel Mornet încă nedepășită sub raportul bogăției documentare, *Le sentiment de la nature en France de Jean Jacques Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre*, Paris. 1907.

[124] E interesantă aprecierea dată de Kogălniceanu *Primăverii amorului*, la 1839. El o consideră opera de vîrf a creației de pînă atunci a poetului, care ar avea meritul, alături de Asachi, de a fi introdus în poezia românească disciplina prozodică și de a-l fi imitat pe Petrarca.

[125] Părerea lui Heliade despre primul „baciu", în *Curierul românesc*, 1830, p. 152. Iancu Văcărescu e numit „creator (al) poeziei românești", care dă „modeluri pline de rodnicia duhului său și de frumusețea totdeauna nouă și necunoscută".

[126] *Adevărul* apare în 1843, cîteva luni după alegerea ca domnitor al Țării Românești a lui Gh. Bibescu, în locul devenit vacant prin demiterea lui Al. Ghica. Iancu Văcărescu își pusese și el candidatura la tron, dar obținuse doar 21 de voturi, scor cu mult inferior celui realizat de învingător (I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 274).

[127] Izvorul german al *Ielelor (Faust)*, în G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 19. Modelul propus de noi, *La ronde du Sabbat*, e balada a patruspre-zecea din *Odes et ballades*, în *Ouevres* de Victor Hugo, Lemerre, vol. II, p. 68—74.

[128] Despre Barbu Paris Mumuleanu, G. Călinescu, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1953, II, p. 203—205, și 1961 (X), nr. 1, p. 124—128 ; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, ed. cit., p. 379—389 ; D. Păcurariu, *Clasicismul românesc*, ed. cit., p. 48—54.

[129] *Prefața* lui Heliade la volumul de *Poezii* de Mumuleanu, București, 1837, p. IV—V.

[130] Hugues Blair, *Cours de rhétorique et de belles-lettres*, tr. par Pierre Prevost, I—II, Paris, 1821, seconde éd. Pasajele citate : II, 307 („limbajul pasiunii"), II, 311 (interdependența poezie-muzică), I, 44 (talentul „dar al naturii").

D. Popovici a demonstrat dependența lui Vardalah de *Cursul de retorică* al lui Blair (*Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935, p. 37—39).

Scanned with OKEN Scanner

[131] Voga „caracterelor" în literatura neo-greacă : C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neo-greceşti*, tr. Mihai Vasiliu, Bucureşti, 1968, p. 220. Vz. şi Börje Knös, *op. cit.*, p. 614.

[132] Citatele din *Caractere*, *op. cit.*, p. 40, 32—33, 34, 42, 109, 106—107.

[133] Citatele din *Poezii*, ed. cit., p. 16, 32 (textul lui Simion Marcovici în traducerea sa din Young, p. 45).

[134] Citatele din *Poezii*, ed. cit., p. 6—7, 3, 5, 7 (toate din *Începutul omului şi starea orăşenească*), 12 (*Omul*), 86 (*Amor către Dumnezeu*), 93 (motivul „ubi sunt"), 59 (*Noaptea ; La prière*, în *Méditations* de Lamartine, ed. G. Lanson, I, p. 160—161).

[135] *Ibidem*, p. 63 (poezia lunară), 28 (muntele).

[136] *Ibidem*, p. 43 (*Primăvara*), 51 (*Toamna ;* textul lui Lamartine, *Ibidem* 249—250), 53.

[137] *Ibidem*, p. 56 (*Bătrîneţele*), 75 (*Alt chip* ; Al. Piru, *op. cit.*, p. 387), 73—74 (*Vremea*), 41—42 (*Memoria celor trecute*).

[138] Despre Peşacov : Al. Ciorănescu, *O scrisoare literară a lui Gheorghe Peşacov*, în *Revista istorică*, 1934, nr. 10—12 ; Constantin N. Velichi, *Un poète „slavo-roumain" : Georges Pešacov*, în *Romanoslavica*, 1968, p. 353—395. Citatele, Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 371—372.

[139] Al. Ciorănescu, *Ibidem*, p. 373.

[140] Peşacov despre Dinicu Golescu : vz. şi E. Vîrtosu, *Un oltean aespre Dinicu Golescu*, în *Arhivele Olteniei*, 1937, nr. 89—91.

[141] Citatele, din *Dezmierdare poeticească* sînt după ms. 1279, strofele nr. 22, 70, 154, 222—235 („fortuna labilis"), 258—260.

[142] Despre Ienache Gane : N. A. Ursu, *Poetul moldovean Ienache Gane*, în *Iaşul literar*, 1961, nr. 3 ; Al. Piru *Literatura română premodernă*, ed. cit. Poemul lui Ienache Gane *Călătoria lui Cupidon la pustiu* a fost atribuit de V. Ghiacioiu lui C. Negruzzi pe baza unei còpii a acestuia, cuprinsă în ms. 20 (are şi un *Cuvînt înainte* versificat şi subscris Negruţ Căminar). Totuşi, opera a apărut la Iaşi, în 1850, sub numele veritabilului autor.

Scanned with OKEN Scanner

[143] Citatele sînt după ediția din 1850 : *Călătoria lui Cupidon la pustiu Poemă în versuri compuse de răposatul Enacachi Gane spăt. În prilejul catastrofului întîmplat în acest Prințipat la anul 1821—1822*, Iași, 1850, p. 60 (comandantul elinesc), 9 („Voi, palaturi..."), 51 („O cămașă în zer..."), 52 („Voi tainicilor lăcașuri..."), 72 („Deci amoriul...").

[144] Despre Daniil Scavinschi : C. Negruzzi, *Daniil Scavinschi*, în *Curierul de ambe sexe*, II, p. 39 ; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, ed. cit.

[145] Despre *Călătoria dumnealui hatmanul Constantin Palade*, vz. și articolul nostru *Literatura muntelui. De la Haller și Rousseau la Russo și Calistrat Hogaș*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, București, 1966, p. 381—382.

[146] Despre V. Fabian Bob : Pitarul V. Popescu-Scriban, *Viața paharnicului Vasile Fabian*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1839, nr. 20 ; „Mult prețuitoriu P." (Vasile Popp), *Trăsuri oareșicare din biografia sau viața răposatului d. Paharnic Vasile Fabian sau Bob*, în *Ibidem*, 1840, nr. 31, 32, 33, 34. Articolul din urmă, omis de *Bibliografia* lui Adamescu, ca și de cei mai mulți istorici literari, e totuși deosebit de interesant ; el conține scrisoarea din care citățm (nr. 31, p. 244) ; de asemenea, relatarea autorului că l-ar fi întîlnit pe Fabian la Brașov, în jurul anului 1820 : viitorul poet și profesor la Iași era „zdrănțos și mai desculț", dar voios și plin de încredere în perspectivele ce i se deschideau (nr. 35, p. 254).

[147] I. Verbină (= I. Pervain) urmărește în articolul *V. Fabian Bob*, *Supliment la Geografie*, din *Studii literare*, 1948, IV ecourile poeziei (prelucrare în proză de P. Vasici în *Foaie pentru minte*, 1840, nr. 9 ; prelucrare dialogată de Al. Gavra în *Monumentul Șinco-Clainian* ; còpii de N. Pauletti, Filipescu-Dubău, Filaret Scriban ; reeditare de A. Pumnul în *Lepturariu*, III, 1863 ; evocare de G. Missail în *Atheneul român* 1867, nr. 8—9).

[148] Problema trecerii de la o epocă literară la alta și a „supraviețuirii" formelor : Jan O. Fischer, *Littérature française du XIX-e siècle. Problèmes de périodisation*, în *Romanistica Pragensia*. Acta Universitatis Carolina, Philologica, 4, 1968, p. 33 (punctul de vedere marxist) ; F. Baldensperger, *La littérature. Création, succès, durée*, Paris, 1919, p. 121.

Scanned with OKEN Scanner

[1] Tratatul de la Adrianopole şi actul separat privind Principatele Române, în D. A. Sturdza, *Acte şi documente relative la renaşterea României*, Bucureşti, 1889, I, p. 318—325 şi, respectiv, p. 326—328.

[2] Dezvoltarea economică în epoca regulamentară : I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1915, p. 189—224 şi 566—597 ; *Istoria României*, vol. III, sub redacţia acad. A. Oţetea.

[3] Administraţia lui Kiselef : I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, Bucureşti, 1934 ; A. Oţetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în *Studii şi articole de istorie*, 1957, II, p. 387—402. Vz. şi Al. Papadopol-Calimach, *Generalul Pavel Kisselev în Moldova şi Ţara Românească, 1829—1834, după documente ruseşti*, *An. A. R.*, mem. secţ. ist., s. II, t. IX ; I. Şendrulescu, *Pavel Kiselev şi românii*, în *Analele Universităţii C I. Parhon*, Bucureşti, Istorie, 1957, nr. 9.

[4] Caracterizarea lui St. Marc Girardin, în *Souvenirs de voyage et d'études*, Paris, 1852, p. 304. Lupta lui Kiselef împotriva pretenţiilor boiereşti : Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907, p. 58—65. Analiza Regulamentului de către N. Bălcescu : *Question économiques des Principautés Danubiennes*, Paris, 1850, în *Opere*, ed. critică G. Zane, Bucureşti, 1941, vol. II (citatul p. 35). Aprecierea lui Karl Marx : *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, 1960, p. 261—262.

[5] Propunerea lui Iordache Catargiu, în *Hurmuzaki*, XVII, p. 394.

[6] Situaţia ţărănimii după promulgarea Regulamentului : N. Bălcescu, *op. cit.* ; Radu Rosetti, *op. cit.* ; A. şi G. Oţetea, *Ţăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *Studii şi articole de istorie*, 1956, I. p. 136—150.

[7] Scrisoarea lui Al. C. Golescu, în Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională*, Bucureşti, 1967, p. 211—212.

[8] Tulburări şi agitaţii sociale : V. Popovici, *Unele date noi despre conjuraţia confederativă din 1839*, în *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice din 2—12 iunie 1950*, Bucureşti, 1951, p. 1993—2000 ; *Idem*, *Date noi cu privire la organizarea şi reprimarea răscoalei ţărăneşti din Moldova din anul 1831*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, seria istorie, Iaşi, 1956, VII. Proiectul lui Leonte Radu, în *Hurmuzaki*, supl. I, vol. VI, p. 82.

Scanned with OKEN Scanner

[9] Mişcarea lui I. Cîmpineanu : P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea naţională a românilor*, în *Anuarul de istorie naţională*, Cluj, 1926, III ; Cornelia Bodea, *op. cit.*, publică *Actul de unire şi independenţă* şi proiectul de constituţie, p. 216—224. Condamnarea lui Cîmpineanu de paşoptişti, în Paul Cornea, Elena Piru, *Documente şi manuscrise*, ed. cit., II, p. 113.

[10] Declaraţia lui Minciaki şi răspunsul lui M. Sturdza, în *Hurmuzaki*, supl. I, V, p. 66 şi 71.

[11] Ordinul lui Kiselef din 21 august 1833, în Radu Rosetti, *Despre cenzura în Moldova*, *An. A. R.*, s. II, t. XXIX, mem. sect. ist., I, 1907, p. 9. Plîngerea lui Timoni, apud I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 54.

[12] Despre suprimarea *Alăutei* : N. Cartojan, *Alăuta românească*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 130—131 (articolul incriminat era *Filozofia vistului* tradus însă după O. Senkovski, şi nu după T. Bulgarin — cum afirmă Cartojan ; M. Kogălniceanu a fost sancţionat cu o lună de arest la domiciliu).

Scrisoarea lui Al. C. Golescu, *op. cit.*, p. 212.

[13] Lucrări străine despre Principate între 1835—1840 : I. M. Lejeune, *Sur la Moldavie*, în *Revue du Nord*, 1837, p. 402—410 (un R. Romanescou [?] răspunde în *Ibidem*, 1838, p. 448—452 ; Raoul Perrin, *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1938 ; E. Thouvenel, *La Valachie en 1839*, în *Revue des Deux Mondes*, din 15 mai 1839 ; Félix Colson, *De l'état présent et à venir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839 ; Anatole de Demidoff, *Voyage dans la Russie méridionale et le Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1840 ; Gustave Oelsner, *Quelques notes sur l'opportunité de l'accroissement des relations commerciales de la France avec les Principautés*, Paris, 1840.

Dintre aceste cărţi, cea mai importantă e desigur scrierea lui F. Colson, care, în calitate de fost secretar al lui Cîmpineanu, reflectă starea de spirit şi ideile tinerimii radicale ce se adunase în jurul celui din urmă. El preconizează Unirea Principatelor sub un domn ereditar şi priveşte viitorul românilor sub perspectiva a două mari desfăşurări istorice previzibile în cea de-a doua jumătate a sec. al XIX-lea : „căderea imperiilor şi a raselor dominante şi resurecţia naţiunilor dependente" (*op. cit.*,

Scanned with OKEN Scanner

p. 302). De notat că lui Colson i se datorește publicarea în *Le National* a prezumtivului tratat de închinare a lui Bogdan cu turcii (noiembrie 1839), cu scopul de a populariza în rîndurile opiniei publice occidentale ideea drepturilor străvechi ale Principatelor la autonomie.

Lucrările românești de informare asupra Principatelor și a revendicărilor lor politice: M. Anagnosti, *La Valachie et la Moldavie*, Paris, 1837 (despre excelența însușirilor morale ale poporului român și imensele posibilități de progres ale Principatelor, cu condiția Unirii, a independenței și a unui prinț străin); *Idem, Les idées de la révolution et les affaires d'Orient ou double tendance de la civilisation européenne*, Paris, 1841; I. A. de Grammont, *De l'administration provisoire russe en Valachie et de ses résultats*, București, 1840 (autorul, ofițer rus, fost aghiotant al lui Alexandru Ghica, elogiază administrația lui Kiselef). Cele mai interesante lucrări sînt de Ion Ghica: *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie et de la conduite de la Russie relativement à cette province*, Paris, 1835 (sub pseudonimul M. de L., ancien agent diplomatique; pt. identificare: G. Zane, *O scriere necunoscută a lui Ion Ghica*, Iași, 1943), *Précis des droits des Moldaves et des Valaques fondé sur le droit et sur les traités*, Paris, 1839 (sub pseudonimul O., agent diplomatique; pt. identificare: Ion Roman, *Viața lui Ion Ghica*, București, 1970, p. 93), și *Poids de la Moldo-Valachie dans la question d'Orient*, Paris, 1838. Broșurile lui Ghica preconizează Unirea sub garanția puterilor și încearcă să convingă Apusul că e în propriul său interes să contribuie la formarea unui stat național românesc, tampon între marile imperii antagoniste: Austria, Rusia și Turcia, factor de echilibru la gurile Dunării și partener comercial dintre cei mai promițători, date fiind bogatele resurse naturale ale Principatelor. Între 1838—1840, I. Ghica a colaborat — după cum a dovedit D. Păcurariu — cu articole despre situația din Principate la *Le National*, dezvăluind carențele regimului regulamentar și politica eronată a consulului francez Chateaugiron, care nu voia să sprijine partida națională.

[14] Scrisoarea lui Heliade, apud I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ed. critică de D. Popovici, II, București, 1943, p. 487.

[15] Despre marea polemică stîrnită la 1837 de un articol al lui Ion Maiorescu, vz. mai jos nota 92, p. 682—684.

Ruptura între Heliade și tineri se produce prin 1838—1839, cu ocazia aprigelor controverse produse de chestiunea articolului adițional și

Scanned with OKEN Scanner

acțiunea lui I. Cîmpineanu. Heliade îl critică mușcător pe Alecsandrescu pentru fabula *Vulpea, calul și lupul* (*Curier de ambe sexe*, I, p. 238—252), insinuînd și că poezia ar avea caracterul unei „alegorii politice" (*Curier. rom.*, 1839, nr. 165). El se delimitează zgomotos de gruparea radicală din jurul lui Cîmpineanu, scriind un articol encomiastic în favoarea lui Alexandru Ghica (*Curier. rom.*, 1839, nr. 160), dedicînd poezia *Căderea dracilor* lui Mihalache Ghica, fratele domnitorului, cîteva zile numai după ce acesta primise sarcina de a-i ancheta pe participanții la mișcarea revoluționară de la 1840, condusă de D. Filipescu, și avertizînd, în fel și chip, împotriva tulburătorilor ordinei publice, a „rodinienilor" — cum îi va denumi mai tîrziu („Abia în zece ani s-au înprăștiat între junii noștri a treia parte din dicsionerul și gramatica franțozești, și toți nu mai vorbesc decît de libertate, pe care, neînțelegînd-o bine, o mărginesc într-un desfrîu și nesupunere la legi și la așezăminte" — nota I la *Paralelism între limba rumână și italiană*, București, 1840 etc.).

Tinerii, la rîndul lor, nu pot trece cu vederea compromisurile și duplicitățile redactorului *Curierului*. I. Ghica în *Notes historiques sur les Principautés* îi califică atitudinea, la 1838, în mod foarte aspru (Paul Cornea, Elena Piru, *op. cit.*, II, p. 72—73 și nota 113—115). F. Colson îl numește „transfug salariat" (*De l'état*, ed. cit., p. 140).

Relațiile între Asachi și Kogălniceanu se deteriorează prin toamna anului 1839, cînd cel dintîi se împotrivește, în baza privilegiului de exclusivitate de care se bucura tipografia sa, la cererea celui din urmă de a i se autoriza deschiderea unei întreprinderi grafice. Vz.: G. Zane, *O concurență tipografică și o polemică literară între M. Kogălniceanu și G. Asachi*, în *Arhiva românească*, 1941.

[16] Proiectul de „bibliotecă universală" a lui Heliade, imitat după *Introduction au Panthéon littéraire* de Aimé Martin și dat în vileag prin *Curierul românesc*, 1846, nr. 28, constituia cea mai extraordinară întreprindere editorială pusă vreodată la cale în țara noastră. Vz. catalogul celor cca. 230 de opere propuse spre traducere în 10 ani (de la Herodot, Tucidide, Xenofon, la Caesar, Salustiu, Tit-Liviu, Tacit și Rollin, Gibbon, Vico, Herder, de la Platon și Aristot la Bacon, Descartes, Spinoza, Locke, Leibniz, Hume, Kant, Hegel, Schelling etc., etc.), la D. Popovici *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935, p. 176—194. Ardeleanul Tincu Velia avea dreptate să se teamă că „românii nu ar fi copți pentru așa sublim" (*Foaia pentru minte, inimă și literatură*, 1847, nr. 46).

Scanned with OKEN Scanner

Despre Th. Diamant şi încercarea sa de falanster, o bună monografie de I. Cojocaru şi Z. Ornea, *Falansterul de la Scăieni*, Bucureşti, 1966.

[17] Una din cele mai comprehensive definiţii ale „generaţiei" literare îi aparţine lui Sainte-Beuve: generaţia „nu constă în reunirea fortuită şi artificială a cîtorva oameni de spirit, care se concentrează în vederea unui ţel, ea este asociaţia naturală şi cvasi-spontană a tinerilor de acelaşi elan şi numărînd tot atîtea primăveri, iviţi sub aceeaşi constelaţie, care se simt chemaţi la o operă comună, deşi au gusturi şi vocaţii diverse" (*Nouveaux Lundis*, III, p. 21—22). O încercare nuanţată de a teoretiza conceptul de „generaţie", ca bază a periodizării literare, la Henri Peyre *Les générations littéraires*, Paris, 1948.

Deosebirea între „luminişti" şi „revoluţionari" şi definirea ideologică a celor din urmă, în studiul nostru introductiv la antologia: *Gîndirea românească în epoca paşoptistă*, Bucureşti, 1969, p. 10—16 (în colaborare cu Mihai Zamfir).

[18] Scrisoarea lui Florian Aaron către G. Bariţiu, din 11 aprilie 1838, publicată de G. Bogdan-Duică, în *Tribuna poporului*, 1903, nr. 18 şi 19.

[19] M. Kogălniceanu, *Scrisori, 1834—1849*, ed. Petre V. Haneş, Bucureşti, 1913, p. 38. Alte mărturii „directe" asupra stării de spirit a tinerilor dintre 1835—1840: scrisorile lui Al. C. Golescu (în Cornelia Bodea, *op. cit.*; I. Voinescu II către I. Cîmpineanu, din 30 oct./11 noiembrie 1839 (*Ibidem*, p. 231); I. Ghica către M. Czaikovski, din 30 mai 1843 (în P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 43—44) etc.

[20] Situaţia învăţămîntului după 1830: V. A. Urechiă, *Istoria şcoalelor de la 1800—1864, cu o scurtă introducere cuprinzînd note din istoria culturii naţionale anterioare secolului al XIX-lea*, II, p. 75—134; N. Iorga, *op. cit.*, p. 191—232.

Proiectul lui Poenaru, în George Potra, *Petrache Poenaru, ctitor al învăţămîntului în ţara noastră*, Bucureşti, 1963.

[21] Numărul şi tirajul manualelor din 1839, V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 107.

Totul era departe de a sta pe „roze". Timotei Cipariu relatează în memoriul său de călătorie prin Ţara Românească din 1836 că Aaron Florian i s-ar fi plîns de cîţi „împotrivitori au avut şi are întemeierea şcoalelor". Se plănuise — arăta el — un învăţămînt filozofic, dar s-a renunţat

Scanned with OKEN Scanner

„prin filosof atîta adică înţelegînd că-i ateu" (*Călătorie în Muntenia, la 1836*, în *Prietenii istoriei literare*, 1931, nr. 1, p. 379).

[22] Filarmonica a fost — după D. Popovici — „numai manifestarea culturală a lojei masonice de la Bucureşti", iar prezenţa lui I. Cîmpineanu în fruntea societăţii s-ar explica prin calitatea lui de „mare maestru" (I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ed. cit., II, p. 474—475). În acelaşi sens, G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne*, ed. cit., p. 125—126. Faptul e confirmat de I. Ghica, în *Notes historiques sur les Principautés* : Heliade ar fi fost şi el membru al lojei, iniţiat de francezul Tavernier (*Documente şi manuscrise literare*, ed. cit., II, p. 66). Programul Filarmonicii şi versiunea lui Heliade asupra destrămării societăţii, în *Echilibru între antiteze*, *op. cit.* Conflictul Heliade-Tavernier, în A. Billecocq, *Le nostre prigioni ou le Journal de Billecocq*, Paris, 1849—1850, I. p 127—130.

[23] Despre activitatea Filarmonicii : T. Burada, *Cercetări asupra Şcoalei filarmonice din Bucureşti*, 1833—1837, în *Convorbiri literare*, 1890, nr. 1—2 ; D. C. Ollănescu, *Societatea filarmonică*, în *Literatură şi artă română*, 1898, III, nr. 1—3 ; I. Diacu-Xenofon, *Filarmonica de la 1833*, Bucureşti, 1934 ; Margareta Bărbuţă, *Consideraţii asupra repertoriului teatral al Şcolii filarmonice din Bucureşti, 1833—1837*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, 1958, nr. 2 ; I. Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, Bucureşti, 1961, I, p. 145—209 ; *Istoria teatrului în România*, I, red. resp. S. Alterescu, Bucureşti, 1965, p. 134—163 ; Constanţa Trifu, *Cronica dramatică şi începuturile teatrului românesc*, Bucureşti, 1970, p. 20—82.

[24] Despre Societatea de agricultură : I. C. Filitti, *Domniile române*, ed. cit., p. 226.

Scrisoarea lui Bolliac către Negruzzi, din 26 ianuarie 1836, a fost publicată de Iacob Negruzzi, în *Convorbiri literare*, 1881—1882 (XV), p. 74 ş.c.l.

[25] Despre „Societatea de medici şi naturalişti" din Iaşi : N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă şi muzeul istorico-natural din Iaşi. Documente, scripte şi amintiri*, Iaşi, 1919 ; Jean Livescu, *Rolul societăţilor ştiinţifice din Moldova în dezvoltarea ştiinţei din ţara noastră*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Ac. R.P.R., Iaşi, 1950, I, fasc. I ; I. Lăzărescu, *So-*

cietatea de medici și naturaliști din Iași între anii 1830—1850, *Ibidem*, 1954, V, nr. 1—2.

[26] Despre Societatea pentru învățătura poporului român: C. Bodea, *op. cit.*, p. 21—27. Procesul verbal de constituire al societății, în *Anul 1848*, ed. cit., I, p. 11.

[27] Scrisoarea către Negruzzi: *Corespondență între doi rumâni, unul din Țara Rumânească și altul din Moldova*, în *Muzeul național*, 1836, nr. 36.

[28] Timotei Cipariu, *Călătorie în Muntenia*, ed. cit., p. 380; C. Negruzzi, într-o scrisoare către G. Asachi, din 21 iulie 1838, publicată în *Familia*, 1886, nr. 22.

Conservatorul filodramatic: I. Massoff, op. cit., p. 210—242; *Istoria teatrului în România*, ed. cit., p. 169—181; Constanța Trifu, *op. cit.*, p 97—105.

[29] Nimic nu edifică mai bine asupra situației scenei românești la 1840 decît condițiile pe care Negruzzi, Kogălniceanu și Alecsandri sînt obligați să le subscrie în cadrul contractului de arendă al sălii teatrului. Documentul (publicat de T. Burada, *Începutul teatrului în Moldova*, în *Arhiva* [Iași], 1906, p. 266) stabilește că cele două trupe, cea franceză, a cărei compoziție e fixată la 14 persoane, și cea românească, al cărei număr e lăsat la latitudinea antreprenorilor, vor activa sub aceeași conducere — lucru foarte pozitiv. Subvenția anuală acordată de guvern urma să fie de 600 de galbeni pentru trupa franceză și numai de 200 de galbeni pentru trupa română. Se anticipau 75 de spectacole franceze pe stagiune și 25 românești. Punctul cel mai caracteristic e însă următorul: „Repertoriul pieselor teatrale va fi acela care va fi obținut cel mai mare succes pe teatrele din Paris“ (art. 5). Iată-i, așadar, pe protagoniștii naționalismului cultural angajîndu-se să furnizeze publicului „succesele“ de modă ale scenei franțuzești! E oare la mijloc o abjurare a principiilor? Cîtuși de puțin! Dînd dovadă de bun-simț, realism și o maturitate care contrasta frapant cu vîrsta lor crudă (a lui Kogălniceanu și Alecsandri îndeosebi), cei trei semnatari ai contractului înțeleseseră că pentru a urni din loc teatrul românesc nu se puteau sări etape. A ignora voința oficialității și predilecțiile publicului însemna să lupți cu morile de vînt, sau, și mai rău, să te condamni la inactivitate. Acceptînd clauza repertoriului

Scanned with OKEN Scanner

de imitație, Negruzzi, Kogălniceanu și Alecsandri nu făceau decît să se supună „regulilor jocului", reguli aspre și injuste, dar de neeludat. Încotro mergeau, de fapt, dorințele lor ne-o arată o înștiințare din *Albina românească*, 1840, nr. 50: „Cît pentru teatrul românesc, atît administrația, cît și tinerii actori, pătrunși de patriotica rîvnă de a forma stena națională, nu vor cruța nici jertfe, nici ostenele spre a cîștiga mulțămirea publicului. Piesele ce se vor reprezenta vor fi unele traducții din autorii străini cei mai plăcuți, altele, compuneri originale." Ultimele cuvinte ale textului citat: „compuneri originale" — lămuresc sensul întregii operații. Departe de a constitui un act de infidelitate față de ei înșiși, cum par a crede mulți istorici ai teatrului, care dintr-un exces de pudoare trec sub tăcere art. 5 al contractului de arendă din 18 martie 1840, acesta pune în lumină, dimpotrivă, dificultățile întîmpinate de exponenții liniei naționale în cultură, ajutîndu-ne astfel să prețuim la justă valoare marile lor merite.

[30] Despre primele gazete românești din Principate: Iorgu Iordan, *Albina românească*, în *Revista critică*, 1930, IV, nr. 2. (Izvoarele de informație ale lui Asachi erau mai cu seamă rusești, cum se vede din fonetismul unor nume geografice: „Ghermania", „Franția" etc. — p. 83); Paul Cornea, *O gazetă acum 130 de ani*, în *Gazeta literară*, din 19 și 26 martie 1959. Vz. și Barbu Lăzăreanu, *Novitalele lui Gheorghe Asachi și Curierul românesc*, în *Glose și comentarii de istoriografie literară*, București, 1958, p. 271—282.

[31] Heliade e ajutat la început de C. Moroiu, care însă se retrage curînd (*Curierul românesc*, 1829, nr. 31), Asachi, de V. Fabian-Bob și G. Săulescu (*Albina românească*, 1830, nr. 6).

Dificultățile *Curierului...*: 1829, nr. 7; 1829, nr. 70 (tirajul). Există însă și ecouri favorabile: tinerii români ce învățau la Paris (Șt. Mărgeală, Alex. Lenș, Nic. Băleanu, C. Brăiloiu, Dumitrache Golescu, C. Lenș, I. Vlădoianu, C. Filipescu) îi adresează redactorului o scrisoare de felicitare. „De prisos ni se pare să-ți descriem — arată ei — cîtă bucurie am simțit toții cînd am văzut că se tipărește și în patria noastră o gazetă... și este cu neputință să nu se bată inimile de bucurie cînd vedem și auzim că să fac lucruri și așezămînturi mîntuitoare pentru patria noastră, în care înlesnesc a se revărsa luminile și cunoștințele care contribuiesc spre fericirea și folosul românilor".

[32] Pentru datarea operelor citate, trimitem la *Bibliografia analitică a periodicelor românești* de Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papa-

dima, vol. I, 1790—1850, partea a III-a, Bucureşti, 1966, excelent instrument de lucru, care simplifică în mod considerabil sarcinile cercetătorilor epocii de care ne ocupăm.

[33] Despre *Curier de ambe sexe*, G. Bogdan-Duică, op. cit., p. 89—100; Mihai Zamfir, *Literatura «Curierului de ambe sexe»*, în *Analele Universităţii, Bucureşti*, seria Ştiinţe sociale, Filologia, 1962 (XI), nr. 25 („Din punctul de vedere al ideologiei literare, *C. de a.s.* defineşte complet perioada romantică a lui Heliade, în cele mai variate ipostaze ale ei", p. 25). Vz. şi M. Vasilescu-Buzoianu, *Traducerile din limba franceză în «Curierul de ambe sexe»*, Bucureşti, 1936.

[34] Despre *Curiosul:* Ovidiu Papadima, *Cezar Boliac*, ed. cit., p. 85—90.

[35] N. Cartojan, *Alăuta românească*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927. Recent, o bună iniţiativă a editurii Minerva (care sperăm să nu rămînă o „rara avis"): o ediţie facsimilată a *Alăutei* de Cornelia Oprişanu, prefaţa Al. Andriescu (1970).

[36] Vasile Netea, *«Romania» — primul cotidian al poporului român*, în *Studii*, 1966, nr. 1.

Despre *Pămînteanul:* O. Papadima, *op. cit.*, p. 93. Privitor la editorul acestei publicaţii, o mărturie uitată a lui Ulysse de Marsillac limpezeşte incertitudinile persistente pînă astăzi. Într-un articol informativ asupra presei româneşti din trecut, din *La voix de la Roumanie* (23 octombrie 1862), publicistul francez exclamă la un moment dat: „Eram să uit o foaie care — e adevărat — n-a avut decît o existenţă efemeră, doar cîteva numere, dar pe care un francez e inadmisibil s-o treacă sub tăcere. Vreau să mă refer la *Pămînteanul*, fondat în 1838 de d. Vaillant." (p. 161) Marsillac declară în plus — ceea ce dă şi mai multă greutate spuselor sale — că deţine informaţia de la Vaillant însuşi, care i-o încredinţase cu cîteva zile în urmă.

[37] Iosif Pervain, *«Foaia duminicii» (1837). Contribuţii la istoria presei române din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Philologia, 1962, nr. 2. Despre *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, o bună bibliografie analitică, însoţită de un studiu monografic minuţios conceput, a dat George Em. Marica (Bucureşti, 1969). Vz. şi Mihai Zamfir, *Literatura din «Foaie pentru minte, inimă şi literatură» (pînă la 1850)*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, seria Ştiinţe sociale, Filologie, 1964, XIII.

Scanned with OKEN Scanner

[38] Dificultăţile tiparului : Heliade, în *Curierul românesc*, 1829, nr. 19; Gr. Pleşoianu în *Aneta şi Luben*, ed. cit., *Prefaţa*.

[39] Datele despre tipografia lui Heliade la 1836 : *Almanahul statului*, 1836, p. 155 (Bariţiu afirmă însă că erau 10 teascuri şi o turnătorie de litere — Vasile Netea, *Timotei Cipariu şi George Bariţiu călători*, ed. cit., p. 131). Între 1831—1848, tipografia lui Heliade a scos 195 de titluri, scrieri originale şi traduceri (Mircea Tomescu, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918*, Bucureşti, 1968, p. 143). Capacitatea totală a tipografiilor apreciată de Neigebauer : G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 101.

Statistica tipăriturilor dintre 1830—1840 la : Barbu Theodorescu, *Cartea românească de-a lungul secolelor. Schiţă*, în *Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie*, 1965, nr. 1, p. 49.

[40] Despre „Colecţia de autori clasici", vz. supra, nota III, 16.

Anunţarea „Bibliotecii romanţo-istorice" : *Albina românească*, 1839, nr. 12.

[41] Date complete asupra traducerilor din primele decenii ale secolului al XIX-lea, în anexele nepublicate ale lucrării noastre : *Traduceri şi traducători în prima jumătate a secolului al XIX-lea. (Comentarii pe marginea unei aplicaţii statistice la istoria literară)*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, Bucureşti, 1966.

[42] Importanţa traducerilor : G. Bariţiu, *Cărţi, cititori*, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, 1843, nr. 51. Alte opinii : Heliade, în *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. XXXIV ; *Idem*, *Asupra traducţiei lui Omer*, Bucureşti 1837 („La început, traducţiile deschid drumul compoziţiilor şi formează limba, puindu-o pe tiparele ideilor autorilor veacurilor", „Fieştecare traducător are de pildă înainte limba şi autorul din care traduce şi se identifiază în oarecare chip cu modelul său" — p. 13—14) ; M. S. (Simion Marcovici), în *Foaie literară*, 1838, nr. 18 ; Gh. Asachi. *Omul literat*, în *Albina românească*, 1839, nr. 12 etc.

[43] Pînă la studierea amănunţită a listelor de „prenumeranţi" dintre 1820—1850, problema compoziţiei, a diferenţierii şi a evoluţiei „publicului" va rămîne, ca şi pînă acum, un obiect de speculaţie. Şi, din păcate, din cauza numărului insuficient de „liste", a alcătuirii lor defectuoase şi a rolului greu de evaluat pe care-l joacă „mecenatul" (cumpărarea de cărţi în scop filantropic), e îndoielnic chiar şi dacă o cercetare serioasă,

Scanned with OKEN Scanner

cum e cea pe care o întreprinde sub conducerea noastră Cătălina Velculescu în cadrul Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu", va putea conduce la rezultate absolut concludente.

M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc*, în *România literară*, 1855, nr. 6

[44] Evaluări ale publicului: Bois le Comte, apud G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 91; I. Genilie, *Idee repede despre starea literaturii și învățăturii de acum în România*, în *Curierul de avis*, 1837—1838, I, supl. nr. 73; M. Kogălniceanu, în *Dacia literară*, 1840, p. 417; Heliade, în *Curier de ambe sexe*, 1839—1840, II, p. 381. Alte mărturii: „Biblioteca românească" a lui Carcalechi avea, în 1829, 451 de abonați, dintre care 318 în Transilvania și Ungaria, 126, în Principate, 5, Viena, 1, Paris, 1, Londra (I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești ardelene*, Sibiu, 1926); Aaron Florian îi scria lui Barițiu în 1843 că *Curierul* ar fi ajuns „cu totul șchiopătat", la nu mai mult decît 80 de abonați (N. Bănescu, *G. Barițiu și legăturile sale literare cu românii din celelalte părți*, *Convorbiri literare*, 1908, p. 10); G. Barițiu, *Cărți, cititori*, în *Foaie pentru minte...*, 1843, nr. 51. (Cauzele slabei difuzări a cărții: profesorii nu-i îndeamnă pe școlari să citească autorii clasici; calitatea nesatisfăcătoare a traducerilor; insuficienta popularizare a noutăților apărute; prețurile prea ridicate. Din cărțile „mai neapărat trebuincioase", un tiraj de 500—1500 de exemplare nu se scurge nici în 20 ani!)

[45] Ne-am ocupat de problema discrepanței dintre principiile îndrumării și practica creației, în comunicarea noastră la cea de-a doua Conferință națională de literatură comparată: *„Cerere" și „ofertă" în determinarea profilului traducerilor de la jumătatea veacului trecut*, în *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, ed. cit., p. 109—115.

[46] Citatul e din articolul *Despre influența teatrului asupra năravurilor unei nații* de un autor anonim, în *Gazeta Teatrului Național*, 1835, nr. 2, p. 18.

[47] Cataloagele Cabinetelor de lectură: *Catalogue des livres français qui se donner en lecture à la librairie de la Cour de Frédéric Walbaum*, București, 1838; *Catalogue des ouvrages français qui se trouvent dans le cabinet de lecture Adolphe Hening*, Iași I — 1840, II — 1841; *Catalogue des livres français qui se donner en lecture à la librairie de C. A. Rosetti et Winterhalder*, București, 1846 (ed. a II-a — 1847, a III-a — 1850);

Scanned with OKEN Scanner

Catalogue du cabinet de lecture français de la librairie F. Bell et co., Iași, 1846. Despre Cabinetele de lectură : Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1945, p. 27—31.

Indicațiile pe care le procură cărțile din cabinetele de lectură concordă cu profilul repertoriului teatrului francez. Ion Horia Rădulescu evaluează în lucrarea sa *Le théâtre français dans les pays roumains (1826—1852)*, Paris, 1965, numărul total al pieselor reprezentate de trupele franceze în Principate, între 1831—1852, la 500, dintre care despre 268 posedăm știri precise (p. 416). Or, din aceste 268 piese cunoscute, 253 aparțin repertoriului contemporan, fiind create la Paris, după 1830 ; doar 8 piese sînt din secolul al XVIII-lea ; ca genuri, întîietatea o dețin vodevilul, comedia de moravuri și melodrama. Ce dovadă mai grăitoare a apetitului spre „nou" manifestat de publicul cultivat al Principatelor, decît această tendință de a fi în pas cu „moda" literară a Apusului ?

[48] M. Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit în 24 noiembrie 1843*, publicat întîi în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1844, nr. 11, 12, 13 din 13, 20, 27 martie. Citățm după M. Kogălniceanu, *Opere*, ed. cit., p. 640.

[49] N. Iorga, studiul introductiv la *Hurmuzaki*, X, p. LXVII.

[50] Definiția lui Sieyès, în antologia lui J. Godeschot, *La pensée révolutionnaire en France et en Europe, 1780—1799*, Paris, 1964, p. 75. Termenul de „naționalitate" și citatul din Jahn, la G. Weill, *L'Europe du XIX-e siècle et l'idée de nationalité*, Paris, 1938, p. 4—6.

Teoria modernă a „națiunii" : *La nationalité dans la science sociale et dans le droit contemporain*, Paris, 1933 ; Théodore Ruyssen, *Les sources doctrinales de l'internationalisme*, t. III : *De la Révolution française au milieu du XIX-e siècle*, Paris, 1961. O cercetare interesantă de semantică istorică asupra termenului „patriote" : Werner Krauss, *„Patriote, patriotique, patriotisme" am Ende des Ancien Régime*, în *Struktur und Funktion des sozialen Wortschatz in der französischen Literatur*, Halle, 1970.

Despre geneza ideii naționale la noi și raporturile ei cu „luminile" : Valentin Al. Georgescu, *La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de l'Europe*, și Virgil Cîndea, *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale chez les Roumains*, în *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen*, Bucarest, 1970.

[51] Gh. T. Kirileanu, *Dăslușire. O scriere inedită a lui Zilot Românul*, în *Revista istorică română*, 1941—1942, p. 306—307, 297, 291.

[52] Cele trei „fericiri" ale lui Naum: C. Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900, p. 28—29; limba dacilor — *Ibidem*, p. 46; prevalența elementului dac: C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, ed. cit., p. 245, conceptul de „patrie" — *Ibidem*, p. 242, 248, 249.

[53] Textele din E. Vîrtosu, *1821, Date și fapte noi*, ed. cit., p. 208, 205 (continuitatea de neam), 204, 187—189 (originea românilor), 193, 194 (anti-grecismul).

[54] *Obștească tînguire*, în *Documente 1821*, ed. cit., V, p. 531—532.

[55] Termenul „România"; Victor Popa, *Cîteva date în legătură cu adoptarea numelui de România*, în *Studia Uriversitatis Babeș-Bolyai*, Historia, 1959, nr. 1; Eugen Stănescu, *Geneza noțiunii de „România", Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968.

[56] Jean Weisgerber, *Examen critique de la notion de nationalisme et de quelques problèmes qu'elle soulève en histoire littéraire*, în *Actes du IV-e Congrès de l'Association Internationale de Littérature comparée*, Fribourg, 1964, Hague-Paris, 1966, p. 222.

Citotele din Heliade: *Curierul românesc* 1832, nr. 87; *Curierul de ambe sexe*, I, 1837—1838, p. 100.

[57] Formarea conceptului de „națiune" la românii din Transilvania: valoroasa monografie a lui D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948 (ed. a II-a, 1967).

[58] Scrierea împotriva lui Eder atribuită lui Budai-Deleanu: I. Pervain, *Ioan Budai-Deleanu și Supplex Libellus Valachorum*, în *Studii*, 1969, nr. 2.

Conceptul „deschis" de națiune: Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 107.

[59] Raporturile I. Molnar — Naum Rîmniceanu: C. Erbiceanu, *Viața și activitatea*, ed. cit., p. 42.

[60] Listele de prenumeranți pentru cele două cărți tipărite la Buda, cu cifre aproape neverosimil de ridicate: Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 117. Producția tipografiei de la Buda, *Ibidem*, p. 124.

Scanned with OKEN Scanner

[61] Identificarea Alexie Lazăr = Carcalechi, la I. Pervain, *Biblioteca românească, 1821*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1968, nr. 4, p. 655 ; Teodor Racoce, *Crestomaticul românesc*. ed. critică de T. Bălan, Cernăuți, 1930.

[62] Elogiile aduse *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior : Naum Rîmniceanu, în C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 41 ; Heliade, *Curierul românesc*, 1839, nr. 70—71 ; C. Negruzzi, *Cum am învățat românește*, *Curier de ambe sexe*, I, 1837—1838 ; Mumuleanu, *Caractere*, p. 74 ; M. Kogălniceanu, *Documente și manuscrise literare*, ed. cit., II, p 219, 217—218.

[63] Încercarea de atragere a lui Budai Deleanu ca profesor în Moldova : *Uricariul*, 1886, VII, p. 68 ; relațiile cu I. Barac și alți profesori : Const. A. Stoide, *Legăturile culturale dintre Moldova și Transilvania. Date noi*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1970, nr. 1.

[64] Prioritatea preocupărilor de limbă : Heliade, *Domnului Comisului și cavalerului P. Poenarul, directorul școalelor naționale din Principate*, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 71.

[65] Opiniile exprimate despre limbă între 1830—1840 : *Bibliografia limbii române literare*, I (1780—1848), întocmită sub conducerea lui Tudor Vianu, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, 1962. De asemenea : L. Șăineanu, *Istoria filologiei române. Studii critice*, București, 1895, ed. a II-a ; Mircea Seche, *Cîteva păreri despre limba literară în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Limba română*, 1958, nr. 2 și 4 ; 1959, nr. 1. Vz. și : I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme — bibliografie*, București, 1970.

[66] Citatul („Cine poate zice că...") e din *Precuvîntarea* la *Povățuitoriul tinerimii către adevărata și dreapta cetire*, Buda, 1826, atribuit lui Gh. Lazăr. Paternitatea dascălului ardelean a fost contestată, cu bune temeiuri, de Onisifor Ghibu, în *Din istoria literaturii didactice românești*, *An. Ac. R.*, mem. secț. lit., s. II, t. XXXVIII.

[67] Neajungerea limbii : Gr. Pleșoianu, în traducerea *Întîmplărilor lui Telemah, fiul lui Ulise*, București, 1831, vol. IV, p. 210. Excelența limbii : Heliade, *Curierul românesc* 1831 nr. 16 ; *Idem Muzeul național* 1836,

Scanned with OKEN Scanner

nr. 36; C. Aristia, *Din operele lui Alfieri*, I, Bucureşti, 1836, *Precuvîntare*; I. A. Vaillant, *România*, 1838, nr. 68, supl.

[68] Referatul lui Asachi despre *Gramatica* lui Săulescu a fost publicat în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1953, II, p. 201.

Legătura dintre cultivarea limbii şi fiinţa naţională e subliniată de Heliade în scrisoarea către Poenaru: *Curierul românesc*, 1839, nr. 71.

[69] Originile istorismului modern, la Friedrich Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, München, 1965, 4 Auflage, care studiază filozofia istoriei în secolul al XVIII-lea, insistînd asupra lui Herder şi Goethe, dar subevaluînd însemnătatea lui Vico şi estompînd oarecum deosebirea dintre lumini şi romantism. Expansiunea istorismului în sec. al XIX-lea: B. Reizov, *L'historiographie romantique française*, 1815—1830, Moscou, f.a. Vz. şi Vera Călin, *Curentele literare şi evocarea istorică*, Bucureşti, 1963, p. 68—95.

[70] Opinia lui Ernst Cassirer, în *La philosophie des lumières*, ed. cit., p. 207; B. Groethuysen, *Philosophie de la révolution française*, Paris, 1956, p. 166.

[71] Utilizarea „dreptului istoric" de către autorii *Supplex*-ului: D. Prodan, *op. cit.*, p. 67.

[72] Relatarea lui Marcovici despre succesul de „lacrimi" al *Istoriei* lui Aaron Florian: în *Curierul de ambe sexe*, 1837—1838, I, p. 123.

[73] Articolul lui Al. Popovici, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, 1839, nr. 16. Descifrarea inscripţiilor: G. Bariţiu, *Ibidem*, 1839, nr. 27.

[74] Apelul lui S. Marcovici pentru publicarea de manuscrise şi compunerea unei istorii naţionale, în *Muzeul naţional*, 1837, nr. 6.

[75] O piesă *Ştefan cel Mare*, jucată de Costache Caragiale la Botoşani, prin noiembrie 1838, e citată de T. T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, I, Iaşi, 1915, p. 205.

[76] Precuvîntarea la *Idee repede de istoria Prinţipatului Ţării Româneşti* e reprodusă în antologia noastră (în colaborare cu Mihai Zamfir) *Gîndirea românească în epoca paşoptistă*, Bucureşti, 1969, vol. I, p. 141—148. Despre autor: Pompiliu Teodor, *Contribuţia lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naţionale*, în *Acta Musei Napocensis*, 1968, V; V. Cristian, *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi*, s. II, Istorie, t. XVI, 1970, fasc. 1.

Scanned with OKEN Scanner

[77] Ideile lui M. Kogălniceanu : *Histoire de la Valachie*, în *Opere*, ed. cit., p. 49 ; *Introducţie* la *Arhiva românească*, *Ibidem*, p. 612—613 ; despre Gh. Şincai, *Ibidem*, p. 617.

[78] M. Kogălniceanu, *Bătălia de la Războieni şi pricinile ei. 26 iulie 1476*, în *Arhiva românească*, 1841, I, *Ibidem*, p. 634.

Despre concepţia istorică a lui M. Kogălniceanu : I. Lupaş, *Leopold Ranke şi Mihail Kogălniceanu*, în *Mem. Ac. R.*, s. III, t. XVIII, 1936 ; D. Popovici, *Concepţia istorică a lui Mihail Kogălniceanu*, în *Arhiva românească*, 1945—1946, t. X, p. 39—54 ; A. Oţetea, studiul introductiv la *op. cit.* ; N. Bagdasar, *Concepţia istorică a lui M. Kogălniceanu*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Ac. R.P.R., Iaşi, 1957, VIII, fasc. 2 ; vz. şi Petre V. Haneş, *Studii de literatură română*, Bucureşti, 1910, p. 44—49 (influenţa lui Karamzin). A. Pippidi, in *Studii*, 1967, nr. 1, vorbind de Manolachi Drăghici, „cronicar întîrziat" (născut la 1802, care publică o *Istorie a Moldovei* în 1857, cu vervă, dar mentalitate de memorialist medieval), pune problema conversiunii retrograde a luminismului după 1848.

Raporturile dintre istoriografia luminilor şi cea romantică sînt discutate de Pompiliu Teodor în Introducerea la antologia *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, Cluj, 1970 (concluzii apropiate de ale noastre.).

[79] Valorificarea folclorului de către romantici, cu un material foarte bogat privind domeniul slav şi în special cel polonez, la I. C. Chiţimia, *Folclorul românesc în perspectivă comparată*, Bucureşti, 1971.

[80] Despre culegerea lui Fauriel şi, în genere, despre stimularea interesului pentru folclor datorită influenţelor europene : D. Caracostea, *Poezia tradiţională română. Balada populară şi doina*, ed. critică de D. Şandru, Bucureşti, 1969, vol. II, p. 31—39, 59.

[81] I. C. Chiţimia, *Un basm necunoscut înregistrat în secolul al XVIII-lea*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1968, nr. 1 ; I. Bianu, *Doncilă, un vechi cîntec vitejesc*, în *Convorbiri literare*, 1909, nr. 1 ; despre Budai Deleanu : Ovidiu Bîrlea, *Folclorul în Ţiganiada lui I. Budai-Deleanu*, în *Studii de folclor şi literatură*, Bucureşti, 1967, şi studiul nostru din *Studii de literatură română modernă*, ed. cit., p. 49—54 ; N. Iorga, *Studii şi documente*, XVII, p. 76 ; Al. Lambrior, *Literatura poporană. Pilde, povăţuiri şi cuvinte adevărate*, în *Convorbiri literare*, 1874, VII (Vz. Perpessicius, *Iordache Golescu — lexicograf, folclorist şi scriitor*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1954, III).

Scanned with OKEN Scanner

[82] Despre *Cîntece cîmpeneşti:* A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, Bucureşti, 1931, II, p. 121—122; Onisifor Ghibu, *Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte*, Bucureşti, 1934; O. Papadima, *Vechi legături între cîntecul de lume românesc din Transilvania şi cel din Ţara Românească*, în *Revista de etnografie şi folclor*, 1965, nr. 3.

Părerea lui I. C. Chiţimia, contrară celei a lui M. Gaster şi N. Cartojan, asupra raporturilor dintre cărţile populare şi folclorul local, în: I C. Chiţimia, Dan Simonescu, *Cărţile populare*, ed. cit., I, p. XXVIII.

„Verşuri": M. Gaster, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, I, II, 1883, nr. 2; N. Drăganu, *Versuri vechi*, în *Dacoromania*, V, Cluj, 1929; I. Breazu, *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi*, în *Anuarul Arhivei de Folclor, 1939*; vz. şi D. Pop, I. Niculiţă, *Napoleon Bonaparte dans le folklore roumain*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, s. Philologia, 1969, fasc. 2.

[83] Stolnicul Constantin Cantacuzino despre cîntecele de vitejie: *Cronicarii munteni*, ed. M. Gregorian, Bucureşti, 1961, I, p. 6; I. Breazu, *Temeiurile populare ale literaturii române din Transilvania*, în *Studii literare*, 1943, II, p. 69—70.

[84] Tudor Vianu considera că legătura indisolubilă cu sursele populare constituie „prima caracteristică izbitoare" a literaturii noastre în evoluţia ei de-a lungul secolelor al XIX-lea şi al XX-lea. „Fiindcă Renaşterea, ca mişcare literară, a lipsit din dezvoltarea literaturii române, aceasta n-a pierdut niciodată contactul cu sursele populare şi cînd a ajuns să dea creaţii artistice originale de o valoare înaltă, literatura română a păstrat un caracter popular" (*Studii de literatură română*, ed. cit., p. 550).

[85] Despre străinii care descoperă folclorul românesc: Gh. Ciobanu, *Culegerea şi publicarea folclorului muzical român*, în *Revista de etnografie şi folclor*, 1965, X, nr. 6; I. Taloş, *Vuk. St. Karadžùč în folcloristica românească*, *Ibidem*, 1967, XII, nr. 1 (Vz. şi Al. Bistriţeanu, *G. Asachi şi folclorul*, în *Limbă şi literatură*, 1955, I).

Elogios pentru cîntecele populare româneşti, „care poartă pecetea adevărului istoric", este şi autorul anonim al unui articol despre literatura din Muntenia, apărut în revista rusească *Severnaia Pcela*, 1844, nr. 253, 254 şi 256, reprodus în *Das Ausland* (V. Bologa, *Un rus despre literatura română în anul 1844*, în *Dacoromania*, 1927—1928, V). Autorul ar fi, după E. M. Dvoicenco-Markova, scriitorul E. P. Kovalevski.

Scanned with OKEN Scanner

[86] Zenovie Pîclişanu, *O veche societate pentru cultivarea limbii române*, în *Revista istorică*, 1921, VII, nr. 4—6. Noi ne îndoim de autenticitatea textului, care ni se pare prea clarvăzător pentru momentul respectiv şi suspect de bine scris.

[87] Manuscrisul lui Dimitrie Ardelean: Romulus Todoran, *Poezii populare într-un manuscris ardelean din 1831*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, 1945, VII, Sibiu; N. Pauletti, *Cîntări şi strigături româneşti de cari cîntă fetele şi feciorii jucînd, scrise de... în Roşia, în anul 1838*, ed. critică de I. Muşlea, Bucureşti, 1962; culegerea lui Bucur Şerb: L. Demény, I. Vlăduţiu, *Contribuţii documentare la începuturile culegerilor creaţiei populare orale româneşti în Transilvania*, în *Revista de etnografie şi folclor*, 1965, nr. 6.

Autorul „proverbelor" ar fi I. Maiorescu (V. Netea, *Primele colecţii de proverbe româneşti publicate*, în *Studii de folclor şi literatură*, Bucureşti, 1967, p. 407—409).

[88] Dizertaţia lui Murgu *Widerlegung oder Abhandlung*, în ediţia de *Scrieri*, îngrijită de I. D. Suciu (Bucureşti, 1969). Citatul: p. 267 (traducerea noastră).

Activitatea folcloristică a lui Al. Hasdeu: E. Dvoicenco, *Al. Hasdeu şi literatura românească populară*, în *Revista istorică*, 1936, XXII. Un amănunt puţin cunoscut e că articolul lui A. H. din *Teleskop* a stîrnit riposta unui anonim, care reproşa traducerilor inexactităţi şi autorului lor că nu recunoaşte caracterul latin al limbii române. (*Teleskop*, 1833, nr. 22.) Spre a dovedi latinitatea, el trimite revistei lui Nadejdin traducerea *Dialogului între unchi şi nepot pentru începutul limbii române* al lui Petru Maior, pe care aceasta o şi publică în nr. 23, din 1833. (E. Dvoicenco-Markova, *Russko-rumânskie sviazi*, *op. cit.*, p. 113—114. Vz. şi articolul nostru *Ştiri noi*, *op. cit.*, p. 100).

[89] Solicitări de cîntece populare de către M. Kogălniceanu: *Scrisori*, ed. cit., p. 155, 163 („Vreau să tipăresc aici cîntecele moldoveneşti"). Părerile despre literatura populară: *Opere*, ed. cit., p. 552; *Documente şi manuscrise literare*, ed. cit., p. 221.

Despre raporturile lui Kogălniceanu cu folclorul, documentatul studiu al lui Dan Simonescu *Baza folclorică a operei literare a lui Mihail Kogălniceanu*, în *Limbă şi literatură*, 1968, vol. XVII.

Scanned with OKEN Scanner

[90] Naționalismul ca rezultat al „romantismului inimii": N. Jonard, *L'idée de la patrie en Italie et en France au XVIII-e siècle*, în *Revue de littérature comparée*, 1964, nr. 1, p. 99.

Etienne Fournol, *Les nations romantiques*, Paris, 1931, p. 224 și 219.

[91] Călători străini despre intensitatea „galomaniei" între 1830—1840: Bois le Comte, *Hurmuzaki*, XVIII, p. 371; E. Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyage et notes historiques*, Paris, f.a., p. 173—174; Raoul Perrin, *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1839, p. 33; Saint Marc Girardin, *op. cit.*, p. 282.

[92] Diatriba lui I. Maiorescu apare în *Foaie literară*, 1838, nr. 16, sub forma unei scrisori adresate din Craiova, la 11 februarie 1838. Reacția profesorilor Colegiului național e cu atît mai violentă, cu cît se produce nu numai în numele deosebirii de idei, ci și al amorului propriu rănit. Printr-o scrisoare colectivă, iscălită de S. Marcovici, Dimitrie Pavel, C. Aristia, Ioan Popp, I. Genilie, Sc. Valstein, George Popp, G. Ioanide, F. Hill, A. Popp, I. Poenaru, A. Marinof, V. Georgescu, F. Aaron, ei cer Eforiei, la 1 mai 1838, „să binevoiască a întreba formal pe d. Maiorescu după care duh de proorocie ne-a cunoscut de neînvățați, fără conștiință și fără fierbințeală patriotică". Acuzatorul să fie tras la răspundere și obligat să-și justifice calomniile (V. A. Urechiă, *Un episod din istoria culturii noastre*, în *Convorbiri literare*, 1891, nr. 6, p 453). În același timp, Maiorescu e supus unui tir publicistic bine orchestrat. Cineva care semnează M.S. — desigur, Simion Marcovici — îi dă un prim răspuns în *Foaie literară* (1838, nr. 18), încercînd să demonstreze legitimitatea politicii de receptare a valorilor străine. „Dacă prin beletristică frîncească vom înțelege literatura franțozească, ce defăimare poate fi a imita literatura unei nații foarte civilizate, care are scriitori clasici în orice materie?" Care nu trebuie traduse cărți clasice „ca să se înmulțească ideile, să se îmbogățească limba cu ziceri și expresii și apoi să se înceapă compunerile"? „Se poate oare numi pricopsința superficială dorința de a dobîndi în limba sa ideile scriitorilor clasici, celor străini, ori măcar de care nație va fi? Cum și-au format națiile limba? Mai întîi prin traduceri. Dar aceste traduceri existau oare clasice, ca Minerva din capul lui Joe? Nu, negreșit. Scris-au toți începătorii într-același stil? Nu, negreșit. Cărțile însă se înmulțiră, și mai tîrziu veni vremea de s-a format limba, plutind de sine-și bunul și căzînd în uitare răul."

Scanned with OKEN Scanner

Vehementă este și replica lui N. Rucăreanu, profesor din Cîmpulung (*Foaia literară*, 1838, nr. 19). El se arată revoltat de observația lui Maiorescu că scriitorii nu știu ce „trebuie" românilor, că ei se ocupă de „lucruri înalte". Prin „lucruri înalte" — comentează Rucăreanu — se înțeleg probabil „autorii clasici ce se traduc la noi", adică Homer, Alfieri, Lamartine, Byron. Dar cine e depășit de nivelul lor n-are decît să rămînă la Arghir, Leonat, *Risipirea Ierusalimului* etc. Iar dacă cineva ar obiecta că operele din prima categorie „exaltează capul și ațință imaginația tinerimei ce e încă crudă" — ceea ce profesorul cîmpulungean admite —, soluția nu stă în oprirea traducerilor, ci în supravegherea lecturilor propuse tinerei generații. În orice caz, faptul că „în țara noastră s-a întins oarecare gust de galomanie" nu are de ce să îngrijoreze. Dimpotrivă: „slavă domnului că nu domnește trebuința sau nevoia nemțomaniei! Cu cît această galomanie i se pare cuiva că ne aduce la rătăcire, cu atîta mai mult ea contribuie spre literatura noastră. Pricina este prea firească, fiindcă este cunoscută: oricare a scris și scrie ceva românește, dacă cunoaște limba franțuzească, scrie negreșit mai bine decît acela care n-o cunoaște de loc."

În cele din urmă, coboară în arenă Heliade însuși. Știind că cea mai bună apărare e atacul, el nu se mulțumește să-și justifice politica editorială, ci se năpustește asupra adversarului, încercînd să-l ridiculizeze pentru erorile reale sau fictive de exprimare. Dar în discuția de fond se simte că Heliade nu-i în largul său: el eludează esența chestiunii, agățîndu-se de fleacuri sau uzînd de efecte ieftine, menite a impresiona galeria. Sînt multe gazete? E adevărat, dar dacă toate trăiesc înseamnă că sînt necesare. Se poate afirma că profesorii sînt „neînvățați"? Dar ei au făcut o sumedenie de traduceri. E un păcat că începătorii sînt publicați și creația încurajată? Dar politica lui „scrieți, băieți", — afirmă cu sînge rece redactorul *Curierului* — e de fapt inițiată de ardeleni: „...dincolo de Carpați au ieșit Iorgovicii, Șincaii, Maiorii, Țichindelii, Samuil Clainii, Lazării; dar scrierile lor au arătat ce e românul, l-au învățat ce trebuie să fie. Ei zicea: scriți, băieți, și scrieți cîți veți putea și cum veți putea, numai scrierile voastre să răsufle temerea de Dumnezeu, dragostea și unirea între voi și supunere la legi, căci acolo e siguranța fiecăruia, de-acolo izvorăște pacea, și din pace vine cuvîntul și cuvîntul va fi mîntuirea omului". Caracteristic articolului e însă mai puțin ceea ce spune, și mai mult ce omite. Heliade evită să se pronunțe dacă influența franceză e sau nu dăunătoare, nici dacă în opera de culturalizare trebuie acordată prioritatea „lucrurilor înalte" ori celor

„utile". După ruptura cu tinerii de la 1837—1838, el înţelegea din ce în ce mai bine primejdia pe care o reprezintă influenţa ideilor franceze. În fapt, aşa cum avea să iasă curînd la iveală, opiniile lui se apropiau în multe privinţe de cele ale lui Maiorescu. În acest sens, se poate afirma că cea mai mare vină a celui din urmă era că i-o luase înainte.

Concluzia afacerii e din cele mai dezagreabile pentru Maiorescu, adeverind cît de imprudentă poate fi uneori sinceritatea. Dascălul ardelean e suspendat din învăţămînt, obligat să-şi ceară scuze Eforiei şi să se retracteze public. Autocritica sa, publicată tot în *Foaia literară*, e penibilă : „De curînd venit în Ţara Românească şi izolat de societate, n-am avut prilej dintîiaşi dată a cunoaşte de aproape această ţară, cum şi corpul profesoral". De aceea, opiniile exprimate „despre amîndouă aceste puncturi" n-au fost altceva decît nişte „întipăriri neîntemeiate pe starea lucrurilor", „cu totul împotriva fiinţei adevărului", „izvorîte din nişte impresii grăbite şi prin urmare greşite". Într-o scrisoare particulară către Poenaru, în care tăgăduieşte că ar fi intenţionat să arunce un blam asupra învăţămîntului în întregul său, Maiorescu are totuşi curajul să-şi menţină una din afirmaţii ; poate nu întîmplător e vorba tocmai de comparaţia culturii din Principate cu o „mască fără creieri" — formulă memorabilă, căreia fiul său Titu avea să-i dea, printr-o simplă, dar fericită metamorfoză, gloria locului comun. Vz. în această privinţă : Adrian Marino, *Din istoria teoriei „formă fără fond"*, în *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, Iaşi, 1968, XIX.

[93] Opinia lui Byron, în René Wellek, *op. cit.*, p. 153. („Nici unul dintre poeţii englezi ai timpului nu s-a considerat romantic şi nici n-a sesizat legătura dintre dezbaterea care avea loc şi epoca şi ţara sa.")

[94] Omologia dintre revoluţionarea incompletă a structurii feudale şi lipsa relativă de diferenţiere a poziţiilor ideologice înainte de 1840 am discutat-o şi în studiul nostru *Rădăcini luministe ale romantismului*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, ed. cit.

Vz. şi D. Popovici, *Romantismul românesc*, ed. cit., p. 71. („Într-o societate care nu şi-a limpezit formele, în care forţele divergente ale claselor sociale acţionează divergent, era firesc ca şi formele culturale să se prezinte nereduse la unitatea de sens.")

[95] Preţioase consideraţii despre decalajul dintre mediul boieresc şi mediul mărunt citadin, pe baza circulaţiei „cîntecului de lume", la O. Papadima, *Anton Pann, cîntecele de lume şi folclorul Bucureştilor*, ed. cit., p. 30—31, 63.

Scanned with OKEN Scanner

[96] G. Asachi, *Omul literat*, în *Albina românească*, 1839, nr. 12.

Diferența clasic-romantic la 1830—1840 : G. Oprescu, *Heliade Rădulescu și Franța*, în *Dacoromania*, 1924, III, p. 26.

[97] Paul Van Tieghem, *Le romantisme*, ed. cit., p. 216.

[98] Ernst Robert Curtius, *op. cit.*, p. 311 ; Paul Van Tieghem, *Ibidem*, p. 122.

Despre romantismul italian, caractere proprii și afinități cu romantismul românesc : Nina Façon, *Istoria literaturii italiene*, București, 1969, p. 325—331.

[99] După Constanța Trifu, Matei Millo ar „repeta în piesă, ca membru al protipendadei și frecventator al acesteia... sloganurile academice și conservatoare cu privire la romantism" (*Cronica dramatică și începuturile teatrului românesc* ed. cit. p. 92—93). O apreciere mai nuanțată la Mihai Florea *Matei Millo*, București, 1966, p. 160—161.

[100] Aprecierea lui Colson despre romantismul scriitorilor munteni, în *De l'état*, ed. cit., p. 188.

O atitudine ostilă exagerărilor romantice muntenești, cu aplicație specială la domeniul lingvistic, adoptă Alecu Russo în cunoscutul său articol *Cugetări* (partea I, cap. XII). El persiflează școlile limbistice din București, „școale de fantezie, ce umblă după teorii artistice, croind o limbă dramatică, de nu română, pe formele școalei ultra-romantice franceze de la 1830, școală cu părul lung, cu antiteza în cap și în picioare, cu manta pe umăr, cu ghitara aninată de gît și cu spada în mînă" (*Scrieri*, ed. cit., p. 250). În altă parte, vorbește de „teoriile italiene și romantice a vestitului revoluționar" Heliade (*Ibidem*, p. 262). Printr-o ironie a soartei, care intră în logica evoluției rapide a culturii românești de la jumătatea secolului trecut, autorul lui *Sarsailă* ajunge astfel să fie combătut ca „sarsailist"...

[101] Coexistența de clasicism și romantism în perioada anterioară revoluției de la 1848 e admisă de marea majoritate a istoricilor literari actuali : D. Popovici, *Romantismul românesc*, ed. cit., p. 70 (cu nuanța că teoria literară rămîne atașată clasicismului, în vreme ce creația se orientează spre romantism) ; Vera Călin, *La superposition des courants littéraires dans la poésie roumaine de la première moitié du XIX-e siècle*, în *Studii de literatură comparată*, ed. cit. ; H. Zalis, *Romantismul româ-*

nesc, ed. cit., p. 73—85 ; Şerban Cioculescu, *În jurul romantismului românesc*, în *România literară*, din 21 noiembrie 1968 ; G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1969, p. 423—424 ; D. Păcurariu, *Clasicismul românesc*, ed. cit., p. 72 etc. Noi am susţinut aceeaşi teză în *Studii de literatură modernă*, ed. cit., p. 141, şi în capitolul *Cultura şi literatura română în perioada paşoptistă*, din *Istoria literaturii române*, red. responsabil Al. Dima, ed. cit., p. 254—255. Accentuăm însă asupra faptului că în această coexistenţă romantismul are rolul preponderent, prin dinamismul, gradul de concordanţă cu dezvoltarea spiritului public, prestigiul tipului de „modelaj" literar pe care-l oferă. El determină regruparea frontului literar şi dă nota caracteristică a epocii.

[102] Necesitatea criticii e fundamentată de M. Kogălniceanu în *Dacia literară*, 1840, p. 283—284.

[103] Lista apariţiilor dintre 1830—1840, după Pierre Henry Bornecque, *La France et sa littérature. Guide complet dans le cadre de la civilisation mondiale*, Lyon, 1953.

[104] Secretul imensei puteri de expansiune a romantismului constă în faptul că „modelul" său literar are o „acoperire" existenţială. Ca orice directivă artistică, romantismul e o aventură a limbajului, dar, mai mult decît oricare alta, este şi o expresie a profunzimilor sufletului. El se bazează pe întîlnirea dintre un stil (care presupune o serie de procedee şi tehnici specifice) cu un fel de a fi (o anumită structură mentală, determinată psihic şi social).

[105] „Gafa" lui Heliade, în *Curierul românesc*, 1830, nr. 81. Mărturia despre *Faublas*, în *Opere*, ed. cit., II, p. 282.

[106] Kogălniceanu, în *op. cit.*, p. 256.

[107] Faptul că „gesticulaţia" o ia uneori înaintea „logos"-ului e cum nu se poate mai firesc. Societatea impune indivizilor nu numai cum să se îmbrace, cum să se poarte şi cum să se amuze, ci şi cum să-şi exprime sentimentele. La Rochefoucauld spunea că „sînt oameni care n-ar fi fost îndrăgostiţi dacă n-ar fi auzit niciodată de dragoste". Comentînd această maximă, André Gide remarca într-o pagină a *Jurnalului* că majoritatea oamenilor îşi botează emoţiile şi gîndurile cu termeni convenţionali, ceea ce înseamnă că ei îşi modelează simţirea şi ideile conform utilajului con-

Scanned with OKEN Scanner

ceptual pe care societatea li-l pune la dispoziție. „Cea mai mare parte din frazele de care ne slujim ca să ne exprimăm emoțiile — conchide André Gide, exagerînd de bună seamă lucrurile — sînt ca niște cecuri fără acoperire". (André Gide, *Jurnal. Pagini alese*, 1889—1951, *Prefață*, traducere și note de Savin Bratu, București, 1970, p. 357.) Negreșit, romantismul a fost în perioada sa de exuberanță un mare furnizor de „cecuri" verbale și forme signifiante, cu sau fără acoperire.

[108] Vz. studiul nostru : *Prodigioasa aventură a unui cuvînt : „romantic"*, în *Romantismul românesc și romantismul european*, ed. cit., p. 27—35.

[109] Pentru istoricul termenului „romantic" și al derivatelor sale: Logan Pearsall Smith, *Four Romantic Words*, în *Words and Idioms. Studius in English Language*, London, 1925 ; Alexis François, *Où en est „romantique" ?*, în *Mélanges d'histoire littéraire générale et comparée offerts à Fernand Baldensperger*, Paris, 1930 ; Carla Apollonio, *Romantico : storia e fortuna din una parola*, Firenze, 1958 ; René Wellek, *Conceptul de romantism*, ed. cit. ; François Jost, *Romantique : la leçon d'un mot*, în *Essais de littérature comparée*, Fribourg 1968.

[110] Atestări românești ale termenului „romantic" în sens de „pitoresc" : Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, ed. cit., p. 198 ; Daniil Scavinski, în C. Negruzzi, *Păcatele tinerețelor*, ed. comentată de V. Ghiacioiu, ed. a II-a, Craiova, 1942, p. 387 ; T. Cipariu, *Călătorie în Muntenia*, ed. cit., p. 375 ; G. Barițiu, *Foaia literară*, 1838, nr. 3 ; Vasile Pop, *Foaie pentru minte*, 1840, nr. 31 ; Meletie Drăghici, *Ibidem*, 1838, nr. 25 ; *Amorul cel din urmă al lui Byron*, *Ibidem*, 1838, nr. 9.

Sufixul *-icesc* : N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 123—124.

[111] „Romantic" în sens estetico-literar : *Un poet romantic* de Matei Millo, în Tiberiu Avramescu, *Începuturile teatrului românesc*, București, 1963, p. 144 ; Heliade, în *Gazeta Teatrului Național*, 1835, p. 77 ; A. Mureșanu, în *Foaie pentru minte...*, 1838, nr. 26. De adăugat : F. Colson, *De l'état*, ed. cit., p. 188.

„Romantism" : I. Voinescu II, în *Gazeta Teatrului Național*, 1836, p. 49 (în realitate, p. 50 — numerotarea e greșită !) ; Cezar Bolliac, în *Curierul*, 1837, nr. 3.

[112] Echivocul „clasic"—„romantic" : Carla Apollonio, *op. cit.*, p. 12—13 ; Philippe Van Tieghem, *Petite histoire des grandes doctrines*

littéraires en France, Paris, 1957, p. 176 ; Pierre Martino, *L'époque romantique en France*, Paris, 1966, p. 43.

113 Cotitura spre radicalism politic și social a romantismului la 1830 : F. Baldensperger, *Le grand schisme de 1830 : „romantisme" et „Jeune Europe"*, în *Revue de littérature comparée"*, 1930, nr. 1 (citatul : p. 11).

114 Sensul termenului „clasic" : Mumuleanu, *Caracteruri*, p. 123 ; G. Barițiu, *Scriitorii clasici*, *Foaie pentru minte...*, 1838, nr. 16 ; I. Voinescu II, în *Gazeta Teatrului Național*, 1836, p. 50.

115 D. Popovici : Heliade „n-a perceput niciodată antitetic noțiunile clasic-romantic", în *Ideologia literară*, *op. cit.*, p. 69. Articolul lui Heliade *Despre epopee* figurează în fruntea vol. II din *Curs întreg de poesie generale*, București, 1870 (citatul : p. 42).

116 Heliade despre Iancu Văcărescu : *Curierul românesc*, 1830, nr. 38. (Comentariul lui D. Popovici, *Ibidem*, p. 68). Despre *Saul* de Alfieri : *Curierul românesc*, 1839, p. 158—159.

Marmontel, anticipînd conceptul de „culoare locală" : Marmontel : *Eléments de littérature*, Paris, 1787, vol. II, p. 211.

117 Dintre marii romantici străini care au oferit scriitorilor noștri dintre 1830—1860 „modele", suscitîndu-i creator și contribuind la cristalizarea propriului lor geniu, unul dintre cei mai însemnați e, fără îndoială, Victor Hugo. Și totuși, în mod straniu, tocmai despre „succesul" și „influența" sa la noi lipsește pînă în momentul de față nu numai o monografie, dar pînă și o schiță monografică succintă. Credem, de aceea, că nu e lipsit de interes să indicăm aci cîteva puncte de reper, edificatoare pentru destinul lui Hugo în literatura noastră din prima jumătate a secolului trecut.

Pe lîngă traducerile lui C. Negruzzi, *Maria Tudor* și *Angelo, tiranul Padovei*, ambele tipărite în 1837 de Heliade, cea dintîi cu o prefață a editorului, și încercările lui Cezar Bolliac (*Lucreția Borgia* și, din nou, *Angelo*), distrus de scriitor într-un acces de furie autocritică sau poate de necaz că Negruzzi i-o luase înainte, se mai întreprind pînă la 1848 numeroase tălmăciri de versuri : Al. Hrisoverghi, *Dimineața* (în *Poezii ale lui...*, Iași, 1843) ; C. Negruzzi, 15 balade (dintre care 14 publicate în *Albina românească* din 1839, una în 1841 ; broșură în 1845) ; C. Stamati, *Pentru săraci*, *Napoleon I. Două insule*, *Zburătorul la zebré* (în *Muza*

Scanned with OKEN Scanner

românească, Iaşi, 1868) ; C. A. Rosetti, *Dupe Victor Hugo* (*Ceasurile de mulţămire ale lui...*, Bucureşti, 1843) ; I. Catina, *Pentru săraci* (*Curierul românesc*, 1846, p. 76) ; Al. Pelimon, *Unei tinere fiici* (*Poesii fugitive*, Bucureşti, 1846) ; *Roza şi mormîntul* (*Albina românească*, 1847, p. 85). Căp. Şt. Stoica publică traducerea unui roman de Hugo : *Zioa cea după urmă a unui osîndit la moarte*, Bucureşti, 1839.

Dacă articolul lui Bolliac din *Curiosul*, 1837, nr. 3, sub forma unei scrisori către I. Voinescu II, e sufocat de fervoare admirativă şi trădează voinţa de identificare a discipolului cu maestrul venerat, el nu constituie singurul exemplu de idolatrie. Atracţia magnetică pe care Hugo ajunge s-o exercite asupra spiritelor o ilustrează cazul lui M. A. Corradini, fiul unui italian şi al unei moldovence, prieten cu C. Negri şi V. Alecsandri, care ar fi plecat la Paris din entuziasm pentru geniul marelui scriitor (A. Papadopol-Callimah, *Amintiri despre Costache Negri*, în *Revista nouă*, 1889, nr. 11—12, p. 447). Două strofe din poezia *Adieu à mes compatriotes*, din volumul *Chants du Danube* (Paris, 1841), singurul care ne-a rămas de la Corradini, certifică această supoziţie :

Je cours vers tous les seuils d'où la lyre sonore
Enivrant l'univers de chants harmonieux,
Allume, dans mon sein, le feu lent qui dévore
Et fait balbutier le langage des cieux.

Je veux voir, en parlant à mon maître suprême
De quel feu le génie embrasse le regard ;
Je veux, touchant sa main, lui dire que je l'aime,
Pour compenser les pleurs qu'arrache ce départ.

Nu departe de Heliade şi Negruzzi, care — detaliu simptomatic — admiră în Hugo nu numai pe virtuosul versului, ci şi pe reprezentantul unei arte a „adevărului" vieţii, se situează M. Kogălniceanu. În *Notes sur l'Espagne* (1846), amintind de Corneille, Beaumarchais, Lesage şi Victor Hugo, care au încercat cu toţii să zugrăvească firea spaniolului, Kogălniceanu scrie : „Pre acest de pe urmă îl tăxuiesc de exagerat ; acel ce-au fost în Spania, ce au vieţuit cu spaniolii va mărturisi că *Ruy-Blas* este adevăratul model a espaniolului curtezan" (M. Kogălniceanu, *Scrisori — Note de călătorie*, ediţie de Augustin Z. N. Pop şi Dan Simonescu, Bucureşti, 1967, p. 248).

Importanța lui Hugo în mediul literar românesc dinainte de 1848 o atestă și numeroasele știri despre activitatea sa, care apar în gazetele timpului. Dintre acestea, una foarte interesantă e următoarea: „Se știe cîtă împărechere și neînvoială domnește între Academia științelor din Paris și între școala cea nouă a poeților, cam prin batere de joc numită romantică, în a cării cap stă Victor Hugo, apoi A. Lamartine ș.a. În 7 ian., Victor Hugo ajunse abia a se face mădulariu Academiei franțăzești, în locul răposatului Lemercier. Să vedem ce va mai ieși pe orizonul literar din acest amestec al principiilor." (*Foaie pentru minte...*, 1841, nr. 4.) Din notița aceasta reiese că existența a două „școli", aflate în dispută, dintre care una se revendică de la modernitate și alta de la tradiție, e perfect clară redactorului. El însă pare a-și rezerva atitudinea, cu sentimentul că apriga înfruntare dintre romantici și clasici e o chestiune pur franceză.

Ne oprim aci, la aceste cîteva consemnări de traseu exterior al „influenței", fără a coborî în adîncime și a analiza în ce fel a intrat în reacție opera lui Hugo cu spiritul românesc. E neîndoielnic că ea a jucat un rol important în formarea ideologiei literare a romanticilor noștri, îndeosebi după 1848, sub tripla ipostază de factor de incitare, catalizator de combustii și metamorfoze intelectuale, termen superlativ de referință („model").

[118] Despre Vardalah și importanța învățămîntului său estetic: D. Popovici, *Ideologia literară*, ed. cit., p. 15—16, 37—39.

[119] Personalitatea lui Marmontel: D. Popovici, *Ibidem*, p. 26; F. Brunnetière, *L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature*, ed. a VII-a, Paris, 1922, p. 162; W. Folkierski, *op. cit.*

[120] *Regulile sau Grammatica poezii.* Traduse în rumâneşte de I. Eliad, București, 1831. Textul integral e reprodus în: G. Ivașcu, *Din istoria teoriei și a criticii literare românești*, ed. cit., p. 121—157.

Izvoarele *Grammaticii poezii* l-au preocupat pe G. Bogdan-Duică (*Istoria literaturii române moderne*, ed. cit., p. 115—117), dar au fost identificate precis de D. Popovici (*Ideologia literară*, ed. cit., p. 22) și urmărite în detaliu în comentariile erudite ale ediției I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ed. cit., II, p. 431—435.

Despre teoria „geniului" în poetica sec. al XVIII-lea: Paul Van Tieghem, *Le préromantisme*, ed. cit., I, p. 62—64.

Scanned with OKEN Scanner

[121] Citatele, apud G. Ivaşcu, p. 128, 130, 134, 135. (Prescurtarea Vr. pusă de Heliade în paranteză la sfîrşitul capitolului *Poezia epică* [p. 136] e explicată greşit de editor: Vardalah, în loc de Voltaire. Aceeaşi eroare la p. 140.)

[122] „Entuziasmul rezonabil e atributul marilor poeţi", scria Voltaire în *Dictionnaire philosophique*. Teoria „entuziasmului premeditat": Daniel Mornet, *La question des règles*, ed. cit., p. 609.

Citatele: *op. cit.*, p. 144, 146, 148.

[123] *Oeuvres de Victor Hugo*, éd. Lemerre, Paris, 1876, *Cromwell*, p. XXXIX—XL şi LXVI.

Philippe Van Tieghem, *Petite histoire des doctrines*, ed. cit., p. 157.

[124] Primul articol al lui Heliade împotriva lui Alecsandrescu, *Critică literară*, apare în *Curierul de ambe sexe*, 1837, I, p. 238—252. Notiţa despre „rodinieni", în ed. a II-a, 1862, p. 251—253.

[125] Cel de-al doilea articol contra lui Alecsandrescu, *Despre versificaţie*, în *Curierul românesc*, 1838, supl. nr. 8. Articolul lui Asachi împotriva traducerii lui Aristia din *Saul* de Alfieri, în *Albina românească*, 1839, nr. 75. Replica lui Heliade, în *Curierul românesc*, 1839, nr. 158—159. „Eu însă niciodată n-am prea fost nici aşa regulat...", în *Curierul românesc*, 1839, nr. 71.

[126] Articolul lui Gr. Pleşoianu, *Vorbire asupra poezii epice şi de bunătatea poemii lui Telemah*, e, după cum a dovedit D. Popovici, o traducere din La Harpe. Vz.: *Gr. Pleşoianu şi La Harpe*, *Studii literare*, 1943, II, p. 193—200.

[127] S. Marcovici, *Curs de retorică*, Bucureşti, 1834. Referinţele: p. 8, 8—9, 92, 175—185. Textul din Blair, *op. cit.*, I, p. 40.

Despre S. Marcovici: I. Verbina (Pervain), *Simeon Marcovici, traducător şi teoretician al problemelor sociale şi literare*, în *Studii literare*, 1948, IV (citatul: p. 32).

[128] Articolul *Pentru poezie*, în *Curierul românesc*, 1832, nr. 74 (comentariul lui D. Popovici, în *Ideologia literară*, ed. cit., p. 207). Comparaţia cu D-na de Staël: *De l'Allemagne*, partea a II-a, cap. X. *De la poésie* (éd. Flammarion, I, p. 168—174). Importanţa enormă a operei D-nei de Staël pentru difuzarea ideilor romantice e pusă în lumină de

Scanned with OKEN Scanner

teza lui A. Henning, *L'Allemagne de M-me de Staël et la polémique romantique*, Paris, 1929.

[129] Realismul imanent romanticilor: Vaclav Černy, *Les composants realistes du romantisme français*, în *Im Dienste der Sprache*, ed. cit.: „O trăsătură fundamentală a diferitelor romantisme naționale e că în alcătuirea lor intră totdeauna o compozantă realistă, bineînțeles în doze diverse și sub aspecte metabolice variate", p. 172; Jacques Goudet, *Mentalité et sensibilité romantiques chez Manzoni*, în *Il romanticismo*, ed. cit., p. 333.

[130] Pledoaria pentru „adevăr": Heliade, în *Gazeta Teatrului Național*, 1836, p. 44; M. Kogălniceanu, *Dacia literară*, 1840, p. 115—116; C. Negruzzi, în *Familia*, 1886, nr. 22.

[131] *Serafimul și heruvimul și visul*, în *Gazeta Teatrului Național*, 1836, nr. 4.

[132] C. Negruzzi, în *Precuvîntare* la *Maria Tudor*, *op. cit.*; Barbu Catargiu, *Teatru Național*, în *Gazeta Teatrului Național*, 1836, p. 94—96.

[133] Articolul *Pentru stil*, în *Curierul românesc*, 1834, nr. 73, 74, 76, 77, 79 (citatele: nr. 76, 77). Marmontel e prezent „de la un capăt la celalt al articolului" — remarcă D. Popovici, în I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ed. cit., II, p. 445.

[134] L. Repey, *Discours prononcé à la séance solennelle de l'examen de l'Académie Michaléenne à Jassy l'an 1836*, București, 1836, p. 7. L. Repey, profesor francez la Iași, apoi la București, tradusese în 1831 *Le prisonnier de Chillon* și dedicase o odă lui Byron. În 1840, va publica volumul *Paquerettes. Romances et chants élégiaques.*

Importanța morală și politică a teatrului: *Curierul românesc*, 1831, nr. 4; *Ibidem*, 1833, nr. 57; *Ibidem*, 1837, nr. 47.

Polemica împotriva poetului „aristocrat al literaturii": „*Critică literară*, în *Curierul de ambe sexe*, 1837—1838, I, p. 239. Recenzia cărții lui Aaron Florian (probabil de Heliade), în *Curierul românesc*, 1838, nr. 15. Îndreptarea lui Heliade spre mesianismul poetic e posterioară revoluției de la 1848. Vz. D. Popovici, *Ideologia literară*, ed. cit., p. 221 și urm.

[135] Despre *Dacia literară*, în afară de marile nume ale istoriografiei literare care au abordat în trecut chestiunea: N. Iorga, O. Densusianu, G. Ibrăileanu, G. Călinescu, D. Popovici, menționăm contribuțiile re-

cente : Constantin Parfene, *Însemnătatea „Daciei literare" în dezvoltarea culturii româneşti*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Ac. R.P.R., Iaşi, Filologie, 1960, XI, fasc. 1 ; G. C. Nicolescu, *Curentul de la „Dacia literară"*, în *Limbă şi literatură*, 1961, V ; Maria Platon, *Literatura şi problemele ei în „Dacia literară"*, în *Analele Univ. „Al. I. Cuza"*, Iaşi, 1965, fasc. 1 ; Antoaneta Macovei, *Probleme de critică teatrală în „Dacia literară"*, în *Ateneu*, ianuarie, 1965 ; Al. Husar, *Posteritatea „Daciei literare"*, în *Limbă şi literatură*, 1966, nr. 12 ; George Muntean, *Dacia literară*, în *Reviste literare româneşti din secolul al XIX-lea. Contribuţii monografice*, Bucureşti, 1970. Vz. şi capitolele respective din recentele *Istorii ale literaturii române* de colectiv sub răspunderea Al. Dima (cap. redactat de Paul Cornea, 1968) şi G. Ivaşcu (1969).

[136] Preliminarii ale *Daciei literare* : Heliade, *Curierul românesc*, 1831, nr. 35 ; I. Maiorescu, *Foaia literară*, 1838, nr. 16 ; anonim (Heliade ?), despre cursul lui Repey, *Curierul românesc*, 1838, nr. 11 ; G. Bariţiu, *Foaia pentru minte...*, 1839, supl. nr. 47 ; Al. Popovici, *Ibidem*, 1839, nr. 23. (Revista lui Popovici trebuia să iasă în 4 coli pe lună, cuprinzînd material istoric şi arheologic ; menirea ei va fi fost desigur să popularizeze descoperirile piramidale ale editorului, şi anume că „aicea [sic !] a stat o dată teatrul cel mare al întîmplărilor, care au răsturnat păgînătatea, colosul Romei l-au dărăpănat, religia creştinească s-au întemeiat, s-au lăţit şi au alcătuit atîtea împărăţii şi rigate în Europa" !)

[137] Gaëtan Picon, *La poésie au XIX-e siècle*, în *Histoire des littératures*, III, Encyclopédie de la Pléiade, Paris, 1958, p. 893.

[138] Asupra datării traducerilor lui Heliade din Lamartine : G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române*, ed. cit., p. 120—121.

Aprecieri : S. Marcovici, *Curs de retorică*, ed. cit., p. 64 (*Lacul*), 199, (*Suvenirul*) ; I. Ghica, *Dascăli greci şi dascăli români*, în I. Ghica, *Opere*, ed. I. Roman, Bucureşti, 1967, p. 259 ; Bolintineanu, *Poezia română în diverse epoce*, în *Albina Pindului*, 1868, nr. 4.

Dacă ţinem seama de cronologia traducerilor lamartiniene dată de G. Lanson în ediţia sa din *Méditations poétiques* (Paris, 1915, I, CLXXIII—CLXXX), reiese că, exceptînd Germania (cu trei traduceri anterioare lui 1830), Anglia şi Polonia (cu cîte una), traducerile lui Heliade sînt printre cele mai vechi din întreaga Europă, fapt cu totul remarcabil date fiind condiţiile de incipienţă ale mişcării noastre literare. Voga lui Lamartine

Scanned with OKEN Scanner

în România, îndeosebi în prima jumătate a secolului trecut, este enormă. Pusă în lumină prin studii parțiale, în cazul unor scriitori ca Alecsandrescu, Cîrlova, Heliade, Alecsandri etc., de N. I. Apostolescu, G. Bogdan-Duică, V. Ghiacioiu, I. M. Rașcu și, last but not least, de G. Călinescu, care a vorbit de lamartinismul liricii muntene din jurul lui 1830, ea n-a ocazionat încă un studiu monografic de ansamblu. Trei contribuții în acest sens, articulate în perspectiva globală a raporturilor marelui romantic francez cu gîndirea și literatura română a secolului al XIX-lea, reunește volumul colectiv, de largă colaborare internațională, *Le Livre du centenaire*. Etudes recueillies et présentées par Paul Viallaneix, Paris, 1971. Angela Ion (*Lamartine et la Roumanie*), Marin Bucur (*Lamartine et la Révolution de 1848 dans les Principautés danubiennes*) și autorul cărții de față (*Etapes de l'accueil de Lamartine en Roumanie : mirages de l'oeuvre et mythe de la personnalité*), schițează în elegantul și substanțialul volum editat de profesorul Viallaneix, cunoscut exeget al lui Michelet și reprezentant de frunte al noii școli de istorie literară franceză, traiectoria destinului lui Lamartine în conștiința românească. Fără a intra aci în amănunte, desprindem din studiul nostru un singur detaliu grăitor : pînă la 1848, se traduc la noi 43 de poezii de Lamartine de nu mai puțin decît 17 traducători diferiți — bilanț impresionant și fără echivalent în epocă (p. 163).

[139] Există o bibliografie importantă dedicată lui Heliade, sporită îndeosebi în ultimii ani, referitoare la gîndirea filozofică și politică, activitatea sa în domeniul culturii și lingvisticii. Cu mult mai puține sînt lucrările care se ocupă de opera literară propriu-zisă. Dintre acestea, unele se impun prin bogăția referințelor și întinderea documentării : capitolul lui G. Bogdan-Duică, în *Istoria literaturii române moderne*, ed. cit., altele accentuează pe problema izvoarelor, fiind concepute în spirit comparatist : G. Oprescu, *Heliade Rădulescu și Franța*, în *Dacoromania*, III, 1924 ; D. Popovici, *„Santa Cetate", Între utopie și poezie*, București, 1935 ; *Idem*, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935 ; *Ibidem*, notele ediției critice de *Opere*, I—II, București, 1939—1943. Ultimele două lucrări, des citate în această carte, constituie contribuții fundamentale, exemplare, în felul lor, pentru nivelul înalt atins de știința comparatistă românească între cele două războaie. E de notat că laturile vulnerabile ale operei lui D. Popovici derivă nu atît din limitele subiective ale cercetătorului, cît din insuficiența metodei comparatiste, așa cum era ea

Scanned with OKEN Scanner

înțeleasă și legitimată în perioada de înflorire a școlii franceze de la *Revue de littérature comparée.*

Exegeze ale operei literare a lui Heliade: Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români,* București, 1941 (ed. a II-a, 1966); Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne,* București, 1944 (Șerban Cioculescu); Paul Cornea, *I. Heliade Rădulescu sau „Echilibrul între antiteze" în teorie și practică,* în *Studii de literatură română modernă,* București, 1962, p. 179—214; G. Călinescu, *I. Eliade Rădulescu,* în *Revista de istorie și teorie literară,* 1964, nr. 1; G. Ivașcu, în *Istoria literaturii române,* I, București, 1970.

[140] Contemporanii despre Heliade ca poet: M. Kogălniceanu, *Documente și manuscrise literare,* ed. cit., II, p. 219; I. A. Vaillant, *La Romanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans,* Paris, 1844, III, p. 123; D. Bolintineanu, *Poezia română în diverse epoce,* ed. cit., p. 91.

[141] I. Rațiu, *Vasile Cîrlova. 1809—1831. Studiu istoric-literar,* Blaj, 1905; G. Bogdan-Duică, notiță în ediția *Poezii* de N. Nicoleanu, V. Cîrlova, C. Stamati, București, 1906; G. Ibrăileanu, *V. Cîrlova,* în *Scriitori și curente,* Iași, 1930 (ed. a II-a); I. M. Rașcu, *Poeziile lui Vasile Cîrlova,* în *Alte opere din literatura română,* București, 1938.

[142] B. Delavrancea, *Grigore Alexandrescu,* în *Revista nouă,* I, p. 172; G. Bogdan-Duică, *Despre Grigore Alexandrescu,* în *Convorbiri literare,* 1900, nr. 9 și 10; Pompiliu Eliade, *Grégoire Alexandresco et ses maîtres français,* în *Revue des Deux Mondes,* din 15 decembrie 1904; I. Trivale, *Grigore Alexandrescu în fața poeziei de azi,* în *Cronici literare,* București, 1915; Ch. Drouhet, *Grigore Alexandrescu și Voltaire,* în *Omagiu lui I. Bianu,* București, 1927; Al. Ciorănescu, *Gr. Alexandrescu traducător al lui Tasso,* în *Viața românească,* 1934, nr. 9; Gr. Scorpan, *Munca de creație la Gr. Alexandrescu,* în *Iașul literar,* 1951, nr. 1—2; Gh. Bulgăr, *Gr. Alexandrescu, gînditor și poet modern,* în *Scrisul bănățean,* 1955, nr. 3; Perpessicius, *Cuvînt pentru pomenirea poetului Grigore Alexandrescu,* în *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor (1957—1960),* București, 1961; Paul Cornea, *Grigore Alecsandrescu, sau lirismul pașoptist ca experiență interioară,* în *De la Alecsandrescu la Eminescu.* București, 1966.

Monografii: Eugen Lovinescu, *Grigore Alexandrescu. Viaţa şi opera lui şi corespondenţa lui cu Ion Ghica*, ed. a III-a, Bucureşti, 1928 (ed. I, 1908); V. Ghiacioiu, introducere la ediţia Grigore Alexandrescu, *Poezii şi proză*, Craiova, 1940; G. Călinescu, *Gr. M. Alecsandrescu*, Bucureşti, 1962 (lucrare fundamentală); Silvian Iosifescu, *Grigore Alexandrescu*, Bucureşti, 1965.

[143] D. Popovici, *Poezia lui Cezar Boliac*, în *Viaţa românească*, 1929, nr. 11—12; Gh. Bulgăr, *Particularităţi de limbă şi stil în opera lui C. Bolliac*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, Bucureşti, 1956; George Munteanu, studiu introductiv la ediţia *Opere*, de Andrei Rusu, Bucureşti, 1956; Paul Cornea, *Cezar Bolliac, sau romantismul în jiletcă roşie*, în *De la Alecsandrescu la Eminescu*, ed. cit.

Monografii: Tudor Şoimaru, *Cezar Bolliac*, Bucureşti 1962; O. Papadima, *Cezar Bolliac*, Bucureşti, 1966 (lucrare fundamentală).

[144] Problemele de prozodie sînt încă insuficient studiate la noi. În afară de vechea lucrare a lui N. I. Apostolescu, *L'Ancienne versification roumaine*, Paris, 1909, şi de excelenta monografie a lui Vladimir Streinu, *Versificaţia modernă. Studiu istoric şi teoretic asupra versului liber*, Bucureşti, 1966, contribuţiile cele mai importante despre istoria versului românesc aparţin unor cercetători străini: L. Gáldi, *Le origini italo-greche della versificazione rumena*, Roma, 1939; *Idem, Problèmes de versification dans les pays danubiens*, în *Helicon*, t. V, fasc. 1—3; idem, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, Debreţin, 1964; Marie Kavková. *Quelques observations concernant la construction rythmique du vers long roumain*, în *Acta Universitatis Carolinae*, 4, Romanistica Pragensia, IV.

[145] Pentru indicaţiile bibliografice referitoare la operele apărute în presa literară, trimitem la *Bibliografia analitică a periodicelor*, ed. cit.

[146] I. Diacu-Xenofon, *Viaţa şi opera unui nedreptăţit: Costache Caragiale*, Bucureşti, 1940; Florin Tornea, *Un artist cetăţean: Costache Caragiale*, Bucureşti, 1954; G. Călinescu, *Costache Caragiale*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, 1960, nr. 4.

Piesa lui C. Facca, *Comodia vremii sau Franţuzitele*, scrisă la 1833, a fost publicată de Heliade de-abia la 1860, în *Biblioteca portativă*, LXVI.

[147] După G. Ibrăileanu, datorită faptului că a dispus de o „clasă mijlocie naţională, cu instincte revoluţionare", Muntenia s-a ocupat de „asimilarea formelor politice", în vreme ce Moldova, datorită în principal

Scanned with OKEN Scanner

„tradiției culturale", a prezidat, prin exercițiul spiritului critic, în timp de patruzeci de ani, de la 1840 pînă la 1880, „la asimilarea culturii în celelalte forme ale ei" (*Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1922, ed. a II-a, p. 25—42). Teoria lui Ibrăileanu corelează o serie de observații ale pașoptiștilor. Astfel, Alecu Russo remarca în *Cugetări* că „Moldova e țară rece, unde entuziasmul, fie politic, fie literar, nu prinde în clipeală" (*Scrieri*, ed cit., p. 262). Alecsandri îi scria în 1856 lui Grenier: „La București, orice inovație politică, literară sau chiar socială e adoptată cu o uimitoare ușurință, în vreme ce la Iași ne gîndim de zece ori înainte de a o prelua... Caracterul muntean e mai meridional decît al nostru." (Georges Gazier, *Lettres inédites du poète roumain Basile Alecsandri à Edouard Grenier*, Paris, 1911, p. 31—32.)

Cercetarea noastră asupra traducerilor efectuate în prima jumătate a secolului al XIX-lea dovedește că de la 1830 înainte volumul traducerilor crește mult mai repede în Muntenia decît în Moldova, că cea dintîi manifestă o mai mare putere de recepție a fenomenului cultural străin — de unde, evident, și o anumită labilitate a gustului, căderea mai frecventă în pastișă, supunerea la „modă". (*De la Alecsandrescu la Eminescu*, ed. cit.. p. 54.)

[148] Alecsandri despre „școala romantică": *Scrisori*, ed. de Ilarie Chendi și Eugenia Carcalechi, București, 1904, p. 37.

Despre Hrisoverghi: *Precuvîntarea* lui C. Negruzzi la *Antoni* de Al. Dumas, București, 1837; prefața lui M. Kogălniceanu la *Poezii*, Iași, 1843; Ilarie Chendi, *Al. Hrisoverghi (1811—1837): Romanul unui poet*, în *Pagini de critică*, ed. îngrijită de Vasile Netea, București, 1969.

[149] B. P. Hasdeu, *Poeții români pînă la 1848: Costache Stamate*, în *Columna lui Traian*, 1870, nr. 57, 60, 61; *Idem*, *Revista nouă*, 1886, nr. 6 (H. i-a dedicat lui Stamati, la vîrsta de numai 15 ani, o poezie apărută în *Severnaia Pcela*, cu ocazia împlinirii unei jumătăți de mileniu de la întemeierea Moldovei; Stamati era numit „patriarh al poeților moldoveni" — E. Dvoicenco-Markova, *Russko-rumînskie sviazi*, ed. cit., p. 136); Ch. Drouhet, *Cavalerul Stamati*, în *Viața românească*, 1921, nr. 11; E. Dvoicenco, *Viața și opera lui C. Stamati. Contribuții după izvoare inedite*, București, 1934 (lucrare de bază); G. Bezviconi, C. *Stamati, familia și contemporanii săi*, Iași, 1942; I. Rotaru, introducerea și notele la Const. Stamati, *Muza românească. Compuneri originale și imitații din autorii Europei*, ed. de Ion și Rodica Rotaru, București, 1967.

[150] Începuturile literare ale lui C. Negruzzi: Iacob Negruzzi, *Începuturile literare ale lui Const. Negruzzi*, *An. Ac. R.*, s. II, secț. lit., vol.

Scanned with OKEN Scanner

XXXII (1909—1910); E. Lovinescu, *Cea dintîi pagină de proză a lui C. Negruzzi*, în *Flacăra*, din 12 noiembrie 1911 (despre *Idilie*); N. Iorga, *Cele dintîi scrieri ale lui C. Negruzzi*, în *Revista istorică*, 1918, nr. 4—7; N. Camariano, *Primele încercări literare ale lui Costache Negruzzi şi prototipurile lor greceşti*, Bucureşti, 1935.

În aceeaşi problemă, monografiile: E. Lovinescu, *Costache Negruzzi. Viaţa şi opera lui*, Bucureşti, 1940, ed. a III-a (ed. I — 1913); V. Ghiacioiu, *Introducerea* (194 de pagini) la Costache Negruzzi, *Păcatele tinereţelor*, ed. a II-a, Craiova, 1942; Al. Piru, *C. Negruzzi*, Bucureşti, 1966.

[151] Paul Cornea, O *autobiografie necunoscută a lui Costache Negruzzi*, în *Limbă şi literatură*, 1969, XXI, p. 60.

[152] Izvoarele lui Negruzzi: Ramiro Ortiz, *Un imitazione rumena di Ein Gemälde aus der Sündfluth*, în *Varia romanica*, Firenze, 1923; Nestor Camariano, *op. cit.*; V. Ghiacioiu, *Identificarea originalelor unor „tălmăciri" ale lui Const. Negruzzi* în *Revista istorică română*, 1935—1936, V—VI; *Idem*, *Un izvor necunoscut al lui C. Negruzzi*, în *Convorbiri literare*, 1938, nr. 8—10; Al. Iordan, *Izvoarele nuvelei „Alexandru Lăpuşneanu"*, în *Viaţa românească*, 1940, nr. 8—9; Ramiro Ortiz, *Sull'influsso della Legenda de los sete infantes de Lara su „Lucrèce Borgia" di Victor Hugo e su „Alexandru Lăpuşneanu" di C. Negruzzi*, în *Mélanges d'histoire et de littérature comparée offerts à Charles Drouhet*, Bucarest, 1940; Emilia Turdeanu, *Contribuţiuni la influenţa franceză în opera lui Costache Negruzzi*, în *Revista istorică română*, 1940, X; Laetiţia Turdeanu-Cartojan, *Modelele poemului „Aprodul Purice" de Constantin Negruzzi*, în *Revue des études roumaines*, 1960, V—VI; Paul Cornea, *Negruzzi, Colonelul de Vais şi Millevoye*, în *Limbă şi literatură*, 1966, nr. 11; M. Anghelescu, *Note despre C. Negruzzi şi „Melodiile irlandeze ale lui Thomas Moore*, în *Limbă şi literatură*, 1969, XXI.

Vz. şi N. I. Popa, *Costache Negruzzi — traducător*, în *Studii şi cerc. ştiinţifice*, Iaşi, Filologie, 1957, nr. 2.

[153] Despre arta literară a lui C. Negruzzi: N. Iorga, *Povestitorii de ieri şi cei de azi*, I, 1914; Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, ed. cit.; Liviu Rebreanu, *Centenarul nuvelei româneşti*, în *Amalgam*, Bucureşti, 1943; Gh. Bulgăr, *Despre contribuţia lui C. Negruzzi la dezvoltarea limbii noastre literare*, în *Limbă şi literatură*, 1955, nr. 1; G. Călinescu, *Const. Negruzzi*, în *Steaua*, 1958, nr. 7; C. G. Ionescu, *Valoarea artistică a inspiraţiei istorice în opera lui C. Negruzzi, cu privire specială asu-*

Scanned with OKEN Scanner

pra nuvelei „Alexandru Lăpușneanu", în *Limbă și literatură*, 1960, IV ; Ion Dumitrescu, *Arta frazării în proza lui Const. Negruzzi*, în *Limbă și literatură*, 1964, VII ; D. Păcurariu, *Clasicismul românesc*, ed. cit.

[154] F. Colson amintește, în *De l'état*, ed. cit., p. 175, de G. Crupenschi, tînăr scriitor „renumit pentru talentul său poetic". Kogălniceanu îl elogiază în discursul din 1839 : „numai să vrea și ar putea deveni primul nostru poet" (*Documente și manuscrise literare*, II, p. 220).

[155] Despre Cuciureanu : un articol cald de Alecu Russo, în *România literară*, 1855, nr. 39 ; notiță de G. Sion, în *Revista Carpaților*, 1861, p. 340 ; G. Călinescu, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1959, nr. 3—4 ; Antoaneta Macovei, în *Istoria literaturii române*, II, sub redacția Al. Dima, ed. cit., p. 586—587.

[156] Despre D. Ralet : notiță de V. Alecsandri, în *Convorbiri literare*, 1882, nr. 9 ; Maria Frunză, *Un scriitor moldovean de la 1848 : Dimitrie Ralet*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, Filologie, 1961, XII, fasc. 2 ; Paul Cornea, *Dimitrie Rallet*, *Gazeta literară*, din 20 ianuarie 1966.

[157] Kogălniceanu scriitor : N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic și românul*, ed. a II-a, București, 1920 ; N. Cartojan, *Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară*, *An. Ac. R.*, mem. secț. lit., s. III, t. XI, mem. 3, 1942 ; Dan Simonescu, *Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, 1956 ; *Idem*, *Baza folclorică a operei literare a lui Mihail Kogălniceanu*, ed. cit. ; Șerban Cioculescu, în *Istoria literaturii române*, II, sub redacția Al. Dima, ed. cit.

[158] Începuturile literare ale lui Alecu Russo : P. V. Haneș, *Alexandru Russo, o pagină ignorată din literatura română*, ed. a II-a, București, 1930 (ed. I—1901) ; Al. Dima, *Alecu Russo*, București, 1957 ; Teodor Vîrgolici, *Alecu Russo*, București, 1963.

[159] Poemul *Mazeppa* a apărut postum, în *Revista nouă*, 1889, nr. 9. Reprodus de E. Boldan, în C. Negri, *Scrieri*, București, 1966, 2 vol., care publică și o a doua versiune, completă, a traducerii, găsită la Arhivele statului, Iași (pachet 343). *Cîntic haiducesc* apare în *Foaia Societății pentru literatură și cultura română în Bucovina*, 1868, nr. 5.

Despre C. Negri, studiul introductiv al lui E. Boldan la ediția citată ; Pericle Martinescu, *Costache Negri*, București, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

[160] Poeziile franceze ale lui Alecsandri sînt publicate în *Documente și manuscrise literare*, II, p. 13—50 (inclusiv cele trei bucăți apărute în *Spicuitorul moldo-român. Le glaneur moldo-valaque*, 1841, nr. 2, 3, 4.)

Monografiile: Elena Rădulescu-Pogoneanu, *Viața lui Alecsandri*, Craiova, 1940, și G. C. Nicolescu, *Viața lui Vasile Alecsandri*, ed. a II-a, București, 1965 (ed. I — 1962), descriu circumstanțele în care se produc primele încercări literare ale poetului și ajută la cronologizarea creației. Vz. și G. Bengescu, *Vasile Alecsandri, Convorbiri literare*, 1886, nr. 2 (marea impresie exercitată asupra lui A., pe la 1835, de lectura lui Chateaubriand — p. 164); Marie G. Bogdan, *Autrefois et aujourd'hui*, București, 1929 (însemnări autobiografice, A. din vremea studenției — p. 75 ș.c.l.).

Despre *Buchetiera de la Florența*: Barbu Theodorescu, *Alecsandri și Italia*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1938, nr. 7 (modelul *Buchetierei*); D. Popovici, *„Buchetiera" lui Alecsandri și „Buchetiera" lui Paul de Kock și Valory*, în *Studii literare*, 1943, II.

[161] G. Asachi, *Dochia și Traian dupre zicerile populare a românilor, cu itinerariul Muntelui Pionul* de aga..., mădular a mai multor Academii, Iași, 1840. Critica lui Kogălniceanu, în *Dacia literară*, 1840, I, p. 272.

[162] Scrisoarea lui G. Barițiu către M. G. Obedenaru, în *Transilvania*, 1876, nr. 5.

[163] Despre activitatea literară a lui G. Barițiu: Lidia Bote, *Ideile literare ale lui Barițiu*, în *Tribuna*, 1960, nr. 12; Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, 1966, p. 123—147; G. Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, *op. cit.*, p. 76—95. („În proza lui predomină romantismul, atît prin genurile cultivate [meditații, nuvele istorice], cît și prin motivele și procedeele utilizate: puterea cotropitoare a iubirii, conflicte violente, insuficientă analiză psihologică ș.a." — p. 82.)

[164] I. Breazu, *Doctorul Pavel Vasici (1806—1881)*, în *Studii de literatură română și comparată*, Cluj, 1970. V. și Emil Pop, *Doctorul Pavel Vasici*, în *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, București, 1955 (conține o utilă bibliografie).

[165] Scrisoarea lui Cipariu către Barițiu, din 22 decembrie 1844, apud G. Em. Marica, *op. cit.*, p. 85.

Romantismul lui Cipariu: S. Jakó, *Bibliofilia lui Cipariu*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1967, X, p. 134 („Pe el l-a influențat mai ales cea de-a doua orientare a romantismului. Mai mult, prin scrierile lui Victor Hugo și George Sand, au ajuns pînă la el și ideile socialismului utopic" — p. 135).

Scanned with OKEN Scanner

Despre activitatea literară a lui Cipariu: I. Rațiu, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, 1905; I. Gherghel, *„Pescarul" lui Goethe în traducerea lui Timotei Cipariu*, în *Gazeta de Transilvania*, 1942, nr. 90 și 91; I. Breazu, *Timotei Cipariu și Italia*, în *Studii literare*, 1943, II (traducerea din Manzoni — p. 207); I. Pervain, *„Foaia literară" (1838) și Timotei Cipariu*, în *Cercetări de lingvistică*, 1962, VII, nr. 1.

[166] Activitatea literară a lui A. Mureșanu: Aron Densusianu, *Poeziile lui Andrei Mureșanu*, în *Cercetări literare*, Iași, 1887; I. Rațiu, *Viața și operele lui Andrei Mureșan*, Blaj, 1900; D. Păcurariu, *Prefața* la Andrei Mureșanu, *Poezii și articole*, București, 1963; Livia Grămadă, *Idei literare în publicistica lui Andrei Mureșanu*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Philologia, 1964, IX, fasc. 1.

POST-SCRIPTUM

[1] Istoria literară, al cărei progres e condiționat, după părerea noastră, de deschiderea spre interdisciplinaritate, poate trage mari foloase de pe urma studierii metodelor generale și a tehnicilor speciale utilizate de „istoria mentalităților", una dintre cele mai viguroase și mai productive tendințe ale istoriografiei contemporane. Născută în primele decenii ale secolului nostru, sub influența mutației produsă de marxism în înțelegerea procesului istoric, profitînd de dezvoltarea rapidă a sociologiei și psihologiei sociale, noua disciplină capătă un început de autonomie o dată cu programul teoretic schițat de Lucien Febvre (vezi articolele strînse în volumul *Combats pour l'histoire*, Paris, 1953), cu lucrările aplicative ale acestuia (îndeosebi: *Le problème de l'incroyance au XVI-e siècle. La religion de Rabelais*, Paris, 1942) și ale lui Marc Bloch. Asupra stadiului actual al istoriei mentalităților, vezi sinteza lui Georges Duby în *L'histoire et ses méthodes*, Encyclopédie de la Pléiade, 1961; *Revue roumaine d'histoire*, 1970, nr. 3 (vz. nota 22, p. 618); articolul lui Robert Mandrou din *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1970, nr. 5—6. Foarte sugestivă sub raport metodologic e cartea aceluiași Mandrou: *La France an XVII-e et XVIII-e siècles*, Nouvelle Clio, 1967.

Dar literatura nu e doar „document" revelator de mentalitate, ci și „valoare" configurată în limbaj, proiecție a unei individualități ireductibile.

De aceea — nu ni se pare inutil s-o repetăm la capătul acestor pagini —, istoria literară nu poate rămîne, sub nici un cuvînt, la orizontul istoriei mentalităţilor şi, în genere, al sociologiei istorice. Ea trebuie să coopereze în egală măsură cu estetica, îndeosebi cu poetica şi stilistica. Şi, în orice caz, interdisciplinaritatea nu înseamnă anularea statutului propriu al ştiinţei noastre, ci dialogul creator cu domeniile vecine, raportarea permanentă la contextul global al ştiinţelor umane contemporane, care singur poate conferi o semnificaţie veritabilă fiecărei „zone" de cercetare particulară.

Scanned with OKEN Scanner

RÉSUMÉ

Introduction

Le premier chapitre tente de cerner les usages du terme „romantisme". Une définition sous forme d'un énoncé concis, sans equivoque et de caractère universel, telle qu'auraient voulu en avoir Dupuis et Cotonet, les héros de Musset, étant impossible, nous nous sommes proposé de restreindre le champ des approximations en faisant une distinction entre l'*erreur* (c'est-à-dire une interprétation incorrecte des faits) et la *subjectivité* (c'est-à-dire une vision de l'objet sous l'angle d'une expérience irréductible). En écartant les erreurs et en forçant la subjectivité à prendre acte de ses propres bornes, nous nous sommes efforcés à introduire un principe d'éclaircissement des sens et de mise en ordre des dénotations.

Les erreurs les plus fréquentes dans l'emploi du terme „romantisme" nous semblent être de deux espèces : les unes proviennent des différentes significations assignées au *nom*, les autres du caractère protéiforme de l'objet.

Les premières ont trait à la confusion entre l'acception de „courant" littéraire ou artistique du romantisme, celle d'„époque" et celle de „concept typologique". Or, bien qu'interférents, ces usages du terme se réfèrent à des choses différentes. En effet, par romantisme on peut entendre : 1 — un *groupement* d'auteurs d'un domaine défini de la création (littérature, musique, histoire, philosophie etc.), dont l'existence, déterminée historiquement, est basée sur une communauté d'affinités ou de principes intellectuels, formulés ou non dans un programme („courant", „école") ; 2 — une *mentalité* ou un *état d'esprit*, caractéristique pour des zones étendues de la production intellectuelle de la première moitié du XIX-e siècle et ayant des répercussions dans la vision du monde, les moeurs, le com-

Scanned with OKEN Scanner

portement etc. („époque", „culture romantique"); 3 — une *configuration psychique*, qui exprime une disposition permanente de l'esprit humain et peut être rencontrée sur tous les méridiens et aux âges les plus divers de l'histoire (romantisme dans le sens „typologique", d'„archétype" ou de „style").

Entre ces trois acceptions il existe, bien entendu, des liens solides. Ainsi, le „courant" romantique incarne sous sa forme la plus expressive la „typologie" romantique et dérive historiquement de l'atmosphère intellectuelle et morale de l'„époque" romantique. Mais le transfert arbitraire des attributs de l'un des sens sur un autre donne lieu à de graves inadvertances.

La seconde cause d'erreur (en rapport avec le caractère protéiforme de l'objet) relève du fait que les chercheurs ne s'occupent jamais du *même* courant, de la *même* mentalité ou du *même* type idéal de romantisme, qu'ils ont en vue des „variantes", en fonction de nations, de zones de civilisation, d'âges historiques, de domaines de la culture (littérature, musique, philosophie) etc. Etant donné qu'à la base de toute généralisation se trouve une expérience intuitive immédiate, il n'est que logique qu'à cette pluralité de l'objet corresponde une déconcertante polysémie.

A. O. Lovejoy a tiré les conséquences de cet état de choses, déclarant irraisonnables les efforts déployés pour trouver un „invariant" des différents types de romantisme et recommandant aux spécialistes de restreindre leurs ambitions et de se limiter à l'exploration du domaine national. L'on sait que Paul Valéry est allé encore plus loin : „Il faudrait — disait-il — avoir perdu tout esprit de rigueur pour essayer de définir le romantisme".

Mais si Lovejoy a beau jeu de se moquer de l'illusion nominaliste, il n'en demeure pas moins que devant les textes romantiques, aussi divers fussent-ils, on ne peut pas ne pas sentir l'existence d'un „substrat commun". En quoi consiste ce substrat ? Voilà le noeud du problème.

René Wellek le réduit à l'imagination, à l'interprétation organiciste de la nature, au goût pour les symboles et les mythes, extrapolant ainsi des caractéristiques directement appropriées au romantisme allemand. Mais dans son désir d'intégrer le plus de côtés possible du romantisme et de prouver l'unité européenne du courant, il lui donne une définition si large que, jusqu'à la fin, le concept risque d'y perdre son identité et de devenir en quelque sorte „sans rivages". Chez Gaétan Picon, en échange, on trouve une profusion de détails et une succession d'apories, de pertinence inégale, qui proviennent d'un continuel jeu de bascule entre le pôle de l'historicité et celui de l'intuition typologique.

Etant donné que dans le présent ouvrage nous ne nous demandons pas ce que peut être le romantisme comme „ideal-typus", mais ce qu'il a été

Scanned with OKEN Scanner

effectivement, comme incarnation de la dialectique des rapports entre l'individu et la société à l'époque de transition de la féodalité au capitalisme, marquée par la Révolution Française, le Premier Empire et la Restauration, nous proposons comme hypothèse de travail l'existence de trois types principaux de romantisme européen :

— *le romantisme occidental jusqu'en 1830* (contre „les lumières", monarchique, religieux, égotiste, moyenâgeux, deçu, contemplatif etc.) ; *le romantisme occidental à partir de 1830* (humanitariste, socialisant, énergétique, actif, titanesque etc.) ; *le romantisme oriental* (pour „les lumières", national, idéaliste, folklorisant, adepte du carbonarisme, militant etc.).

Evidemment, ces types de romantisme comportent bien aussi un „dénominateur commun" ; sans celui-ci, toute discussion deviendrait impossible et on en serait réduit à conclure, avec Corneille, que „la lutte cessa faute de combattants". Nous essayons d'établir que ce „dénominateur commun", ce principe interne décisif qui structure tous les types de romantisme consiste dans *une rupture par rapport au présent et aux formes du réel, dans la revendication passionnée de la libération de sous les différentes contraintes possibles* (religieuses, politiques, sociales, esthétiques etc.) et dans le *dépassement inauthentique de la contradiction entre le sujet et l'objet*. Puisque la nature des contraintes diffère, les libertés réclamées diffèrent également, ainsi que l'énergie de la sublimation poétique. Mais partout le romantisme est une forme de la contestation, un élan de la personnalité comprimée : sur le plan politique — par l'absolutisme ou un régime d'oppression nationale ; sur le plan social — par une classe privilégiée ; sur le plan économique — par la réification des rapports mercantiles ; en religion — par un Dieu injuste ou une hiérarchie cléricale qui a renié sa vocation évangélique ; en art — par l'obligation de se conformer à des règles ; en morale — par un „code" hypocrite, qui est de fait au service de la classe dominante ; dans la vie quotidienne — par l'aliénation qui résulte de la révolution industrielle, de l'urbanisme, de la technologie etc.

Le II-e chapitre de *l'Introduction* expose la méthode utilisée et l'aire de la recherche. En considérant la littérature romantique comme une expression médiatisée par l'„état d'esprit" des troubles survenus dans la structure de l'existence sociale, nous postulons le dépassement de la causalité purement littéraire et la récurrence méthodique de la littérature à la mentalité et de celle-ci au contexte historique concret. En d'autres termes, pour expliquer la genèse de la littérature romantique, nous nous sommes proposé d'étudier les origines de l'„état d'esprit" romantique, lui-même le produit de changements majeurs survenus dans l'existence sociale. Car les innovations de goût et de directives artistiques traduisent des modifications de mentalité, celle-ci étant à son tour la réponse globale, relativement cohérente, donnée

Scanned with OKEN Scanner

par les hommes aux provocations de l'histoire. Pour nous, le „modèle" littéraire romantique a une „couverture" existentielle. Comme toute orientation artistique, le romantisme est une aventure du langage, mais, peut-être plus que toute autre, il est aussi une expression des profondeurs de l'âme. Il a pour base la rencontre entre un „style" (qui implique une série de techniques et de procédés spécifiques) et une „vision du monde" (donc une certaine configuration de la conscience collective, déterminée historiquement et socialement).

Dans le III-e chapitre de l'*Introduction*, nous examinons le problème des influences étrangères, dans le but de réfuter la thèse suivant laquelle le romantisme roumain serait le produit d'une simple contagion imitative. Après avoir analysé les côtés vulnérables du comparatisme traditionnel, de nuance positiviste, illustré en Roumaine dès avant la première guerre mondiale par Pompiliu Eliade et N. I. Apostolescu et dans la période d'entre-deux-guerres par les soi-disant „sourciers" nous formulons une théorie de l'„influence" comme réception de valeurs consubstantielles, qui se trouvent cependant à un stade inférieur d'explicitation. Les „influences" agiraient comme catalyseurs, leur rôle primordial étant de mettre en valeur les ressources qui somnolent chez le „récepteur". On pourrait dire, paradoxalement, que celui-ci préétablit ses influences, d'abord en choisissant, de l'infinité d'incitations possibles, celles qui conviennent à ses aspirations obscures, puis en transformant l'„influence", dans une seconde étape, par des métamorphoses et des décantations succesifs, dans sa propre nature.

Si l'on élargit le problème au plan global de la culture, il en ressort que la nature et l'importance des „influences" dépendent à chauque instant de la configuration de l'ambiance sociale et intellectuelle du „récepteur" ; ou, pour en venir au problème qui nous occupe, que le romantisme roumain n'a pas son origine dans des influences, mais dans le contexte social-historique et de mentalité qui les a rendu possibles.

En subordonnant les „influences" aux transformations qui ont lieu dans l'organisme intellectuel de la nation, nous n'en contestons pas pour autant leur rôle, mais nous le motivons. Si ce sont les facteurs internes qui ont la priorité, il n'en est pas moins vrai que les „influences" fertiles, celles qui répondent effectivement à des affinités et non à une simple attitude de snobisme et d'imitation d'une mode superficielle, constituent toujours des termes de référence, d'émulation et de propulsion d'une importance extraordinaire. Il est incontestable que, dans les premières décennies du XIX-e siècle roumain, elles ont puissamment aidé la mouvement diffus des esprits à prendre corps et à cristalliser littérairement dans les moules romantiques.

Scanned with OKEN Scanner

Le IV-e chapitre est consacré à une discussion sur le préromantisme. Après un bref historique du terme, lancé par l'école française (Paul Van Tieghem, A. Monglond), nous récapitulons les reproches dont il a été l'objet ces derniers temps : le fait qu'il implique un clivage du XVIII-e siècle en une première, période, allant jusqu'à J.-J. Rousseau, où prévaut la raison, et une seconde période, à partir de 1760—1770, où les élans du coeur se déchaînent, la première faite d'intellectualisme, d'esprit philosophique, de conventions rhétoriques, de l'imitation des anciens, la seconde — placée sous le signe du sentiment, du naturisme, de la rénovation des sources d'inspiration, de la libération de sous l'empire des règles ; que le préromantisme suppose une perspective finaliste, qui juge l'antérieur dans la mesure où il prépare le postérieur, c'est-à-dire que, par une logique trompeuse de la rétrospection, il isole, dans la période finale du XVIII-e siècle, ce qui semble anticiper le romantisme ; enfin, que l'emploi du terme préromantisme pour désigner la période de passage extrêmement hétérogène du classicisme au romantisme ne ferait que cacher la profonde diversité du paysage littéraire du temps, la réduisant à une unité fallaciense.

A notre avis, aucune de ces objections contre le concept de „préromantisme" n'est capitale et ne saurait lui ruiner l'autorité ; il est vrai qu'elles nous obligent à le penser autrement. Le fait que, de nos jours, le XVIII-e siècle n'est plus envisagé à travers le prisme de la scission, mais de l'unité (R. Mortier, Robert Mauzi, R. Pomeau etc.) et que l'on ne postule plus une antithèse rigide entre la raison et le sentiment ne change rien au fait objectif que, vers la fin du XVIII-e siècle, la poétique du classicisme satisfait de moins en moins les esprits et que les symptômes de la crise des lumières s'accentuent en Europe occidentale. D'autre part — même si l'on admet le bien-fondé des critiques contre le raisonnement de type analogique (qui oublie que dans les sciences humaines la similitude n'est jamais question de prétexte, mais de contexte) et contre le mode „finaliste" de mettre en valeur le présent en fonction des exigences de l'avenir — la conclusion de certains auteurs (Jean Fabre, G. Petronio) qui voudraient que l'on renonce au nom même de préromantisme nous semble excessive. Le problème, selon nous, consiste à évaluer de façon plus circonspecte le contenu du concept.

A cet égard, nous suggérons deux manières de l'aborder : 1 — l'examen des rapports entre le préromantisme et le contexte historique respectif ; 2 — l'étude des modalités de structuration au niveau thématique et stylistique sur la base d'une analyse intrinsèque des créations représentatives. En ce qui concerne le premier point, nous soutenons l'hypothèse que le préromantisme est une manifestation de la crise des rapports entre l'individu et le monde *avant* le moment explosif de la révolution

Scanned with OKEN Scanner

bourgeoise, donc une revendication de liberté *avant* que l'histoire n'ait démontré l'inanité des idéals. On comprend ainsi pourquoi le préromantisme n'est pas contre les lumières et entretient des rapports ambigus avec le classicisme. Quant au côté intrinsèque de la recherche, nous attirons l'attention sur l'„hybride classico-préromantique", sur le fait que, sous l'angle de l'expression, un trait caractéristique du préromantisme semble être le conflit entre la volonté de rénovation et les inerties du langage (c'est-à-dire, d'une part, la présence aiguë du sentiment et, d'autre part, la déficience métaphorique et le lieu commun néo-classique).

Livre premier. Préliminaires (1780—1821)

La première partie du *Livre premier* décrit le contexte historique des pays roumains de 1780 à 1821. Y sont évoqués : l'accentuation de la récession ottomane, à la suite des défaites successives subies par la Turquie au cours des guerres de la fin du XVIII-e siècle et du début du XIX-e siècle ; l'équilibre fluide des rapports de force entre les grandes puissances, favorable à la lutte pour une plus large autonomie des Principautés ; l'aggravation des tensions sociales internes, sous l'effet d'une fiscalité extrêmement dure et du procès de dissolution de l'économie naturelle ; l'extension des rapports d'argent, stimulée par la transformation de la production à fins de subsistance en production pour le marché ; la stratification de plus en plus marqué de la noblesse et la multiplication des conflits entre ses différentes couches (grands boyards — petits boyards) et groupements d'intérêts ; l'intensification continuelle de la crise des structures féodales et du régime phanariote. Dans un chapitre spécial, nous nous occupons des manifestations insurrectionnelles jusqu'en 1821 et nous signalons les échos de la Révolution Française en nous appuyant sur les sources contemporaines, autant des relations des diplomates étrangers que des témoignages internes (Amfilohie Hotiniul, Dionisie l'Ecclésiarque, I Molnar, Nicolae Stoica de Hateg etc.).

La seconde partie du même livre fait ressortir les dislocations de mentalité dues au processus d'érosion croissante de la société féodale. A ce sujet, nous essayons d'établir la position spécifique des Phanariotes (petits despotes dans un monde barbare, mais souvent personnes cultivées ou, en tout cas, pourvues du sentiment de la culture et d'un vif intérêt pour l'Occident) et le rôle qu'ils ont accompli sur le plan spirituel (il s'agit moins de la diffusion d'un esprit novateur proprement dit, qui ne s'accordait ni à leur statut de représentants de la Porte, ni à leur qualité de

Scanned with OKEN Scanner

membres d'une aristocratie orgueilleuse et strictement hiérarchisée, que de l'introduction — limitée bien entendu au monde restreint des boyards — d'un climat favorable à l'adoption des idées „nouvelles"). Les voies de pénétration de l'esprit „nouveau" sont exposées en détail, totalisant une documentation qui s'est considérablement enrichie au cours des derniers vingt ans.

Nous avons accordé une attention spéciale au problème des rapports culturels roumano-grecs. L'analyse des faits nous a mené à la conclusion que la prise de conscience de la personalité nationale roumaine s'est faite, un certain temps au moins, par coopération et non par opposition à la renaissance néo-hellénique. Des esprits distinguée, chefs de file du mouvement intellectuel autochtone (Gr. Brîncoveanu, Iordache Slătineanu, Iordache Golescu etc.), ont contribué avec enthousiasme à l'activité culturelle en langue grecque, sans avoir conscience du moindre conflit entre ces deux aspects de leur activité. De même, une série de savants grecs (D. Philippide, D. Fotino etc.) ont contribué de façon exemplaire à la mise en valeur du patrimoine national roumain. La collaboration a été facilitée par le fait que, jusqu'à un certain point, le mouvement de renaissance de la Grèce ne se présentait pas comme un panhellénisme, visant à la suppression des particularités nationales, mais comme un appel à tous les peuples chrétiens des Balkans, les incitant à s'unir dans une lutte commune en vue de secouer le joug ottoman. Néanmoins, le processus de ségrégation des individualités nationales, en plein essor dans toute l'Europe centrale et sud-orientale, devait aboutir inévitablement à un choc entre les deux cultures puisque, greffés sur un même milieu nutritif, le développement de l'une ne pouvait pas jusqu'à la fin ne pas empiéter sur celui de l'autre. Le désastre de l'Hétairie et les exactions inhérentes à l'insurrection finiront par avoir raison de l'„alliance" et la transformeront temporairement en hostilité.

Après la guerre russo-turque de 1806—1812, qui a accéléré l'européinisation des moeurs de la classe supérieure et a donné une nouvelle impulsion à la diffusion des idées, on commence à percevoir les signes d'une rénovation effective de la mentalité. Une série de lettrés expriment de plus en plus ouvertement leur hostilité envers le régime phanariote, auquel ils ne reconnaissent aucune légitimité politique ou morale. Ils étouffent dans l'atmosphère stagnante, soustraite aux influences rénovatrices de l'histoire, où dominent la peur, l'insécurité, l'ennui, l'humiliation et la lâcheté. Des hommes tels que les Văcărescu, les Golescu, I. Cantacuzino, C. Conachi, Iordache Slătineanu — sensibles, nerveux, déjà tournés plus vers l'Occident que vers Constantinople — se trouvent à plusieurs points de vue sur des positions absolument antagonistes au milieu qui est le

Scanned with OKEN Scanner

leur. A des grades évidemment différents, chacun selon son tempérament et son degré de lucidité, ils illustrent le drame de l'individu prêt à se détacher de l'ordre social établi. Il s'agit bien sûr, d'une rupture ambiguë, puisqu'elle répudie le phanariotisme sans condamner les rapports féodaux et les privilèges des boyards.

Deux événements sont essentiels dans la mouvement culturel de la deuxième décennie du siècle : la naissance de l'enseignement secondaire roumain et l'entrée en scène d'une génération d'intellectuels d'origine modeste. Les écoles de G. Asachi et de G. Lazăr montrent que l'idée nationale est devenue la force motrice de la nouvelle culture ; l'idéal des lumières, proclamé auparavent théoriquement dans maintes préfaces d'ouvrages, cesse d'être une simple déclaration de principes „ad pompam", pour se transformer en un instrument effectif de la renaissance nationale ; grâce à l'enseignement, le mouvement intellectuel acquiert un centre de gravité, dont l'avenir immédiat allait prouver l'importance capitale. En même temps, une pléiade d'intellectuels, dont G. Asachi, G. Lazăr, Barbu Paris Mumuleanu, Eufrosin Poteca et, un peu plus tard, Heliade, P. Poenaru, S. Marcovici etc., professeurs pour la plupart, c'est-à-dire professionnels de la diffusion des lumières, recrutés dans les classes moyennes ou même inférieures de la société, prennent les leviers de commande de la culture, en dégageant l'activité intellectuelle du point mort d'un amateurisme fait de vains espoirs, d'étans brisés et de bonnes intentions sans lendemain. C'est, néanmoins, l'année 1821 qui amènera le grand tournant, car dans le milieu phanariote les facteurs d'inertie l'emportent sur les forces de renouveau.

La troisième partie du *Livre premier* s'occupe de la littérature de la période 1780—1821. Oeuvre de dilettantes, pauvre en manifestation, suffoquée par l'usage général du grec dans les classes élevées, dépourvue d'un statut autonome faute de professionnalisme, ne pouvant bénéficier des faveurs d'un pouvoir qui — malgré le vernis de culture qu'ont voulu lui donner quelques princes phanariotes — n'a été en somme qu'un despotisme à demi oriental, la littérature du temps ne peut ni se donner une cohérence, ni constituer un reflet de la vie nationale, ni fournir une réponse aux grandes questions de la destinée collective. Elle exprime simplement le clivage des classes sociales et un stade progressif d'expérimentation des ressources du langage.

La littérature produite par la noblesse est avant tout rationaliste, conventionnelle par ses thèmes, ses images, sa compossition ; elle s'efforce à atteindre un niveau „rhétorique". Au pôle opposé, dans le monde rural, fleurit la création folklorique, inconnue, méprisée, inspirée non par des modèles livresques, mais par des mythes et des coutumes profondément enracinés

Scanned with OKEN Scanner

dans la mémoire subconsciente des masses, que les individus saisissent spontanément „du dedans". Entre ces niveaux extrêmes se situe la création des petits boyards et, surtout, des couches urbaines (petits employés, scribes, copistes, chantres d'église, etc.), qui oscillent entre la „haute" littérature et la littérature de colportage. Sa vitalité se fait surtout sentir dans deux genres : les vers d'amour et la chronique rimée, mais elle est loin de se donner des critères de goût propres et de favoriser l'éclosion de talents authentiques.

La „haute" littérature est, au cours de l'intervalle 1780—1821, de tendance classique. Mais il s'agit d'un classicisme précaire, qui n'a pas pour base les genres classiques par excellence, la tragédie et l'épopée, et qui, au surplus, entretient avec l'antiquité des rapports plutôt formels, réduits à un répertoire de motifs grammaticalisés, de noms propres et de personnages mythologiques, ne comportant guère une exploration plus profonde des ressources de l'ancien humanisme. Il n'élabore pas une notion organique du beau, en associant comme tout classicisme véritable le plaisir des formes ciselées à une représentation plénière de l'homme. Le contact avec les grands auteurs y est souvent remplacé par une série de „citations" tirées de la littérature du XVIII-e siècle, à savoir de ses représentants de second ordre. Les écrivains adoptent la vision de l'antiquité suggérée par la poésie lyrique néo-grecque et la petite poésie française néo-classique, illustrée par Delille, Parny, Dorat, Léonard, Colardeau etc., lesquels négligent les grands tragiques, en accordant leur préference à Sapho, Anacréon, Horace, Ovide, Catulle, c'est-à-dire à l'érotique, dans la double hypostase de passion inextinguible et d'expérience sensorielle. La poésie anacréontique — la plus cohérente expression du classicisme roumano-phanariote — comporte un rituel de déclarations et de serments, usant des lieux communs traditionnels : l'amour transmis par les yeux qui incendie l'âme, conforme à la psycho-physiologie saphique du sentiment ; personnification de l'Amour par un enfant espiègle, capricieux et irrésistible ; la description pétrarquiste des appâts de la bien-aimée ; le motif catullien du baiser inassouvi etc. Avec la France elle-même, malgré des liens plus intimes d'affinités, de curiosité et de sympathie, les rapports demeurent épisodiques et superficiels.

Bien qu'ingénument et sans connaître les „règles" qui doivent être appliquées, les auteurs du temps sont conscients toutefois de la différence qui existe entre la façon d'écrire courante et le „bien"-écrire, prôné par les traités de rhétorique ; ils sont convaincus qu'un texte est d'autant plus littéraire qu'il s'éloigne davantage de l'expression quotidienne, que l'art est un „métier", qui réclame une initiation. Le classicisme de la fin du XVIII-e siècle essaye pour la première fois de manière méthodique d'intégrer la langue habituelle, celle dont on n'use que comme moyen de communication,

Scanned with OKEN Scanner

dans la sphère artistique, de transformer le prosaïsme quotidien en littérature. De même, il essaye de discipliner l'élément folklorique, admis sinon comme „valeur", du moins comme „substance" — ainsi qu'il est bien naturel dans une culture qui possède des trésors de poésie populaire d'une inépuisable richesse, où le cheminement des motifs et des moules prosodiques de „bas" en „haut" a lieu spontanément et de façon massive. En revanche, la théorisation de l'acte d'écrire ne dépasse pas un stade liminaire (Ienăchiță Văcărescu, Conachi), personne ne semble se soucier de l'existence des différentes poétiques, de leurs contradictions, de son appartenance à telle ou telle „école". Les critères qui ont cours sont élémentaires et élastiques ; comme dans toute période de renouveau intellectuel, où les énergies latentes commencent à s'éveiller à la vie, il règne un pragmatisme spontané et on professe sereinement l'éclectisme.

Cependant, à mesure que l'on se rapproche du grand tournant de 1821, on relève l'importance de plus en plus grande que prennent les problèmes du sentiment, ainsi que la tendance d'intégration de l'individu dans les coordonnées de l'univers réel, par le retour à la nature, l'exploration de la vie intérieure, l'engagement explicite dans l'histoire. Il s'agit là, certes, d'éléments disparates et instables, qui s'inscrivent dans le paysage littéraire sans le transformer essentiellement. On ne les rencontre du reste que rarement à l'état pur, comme si eux-mêmes craignaient de se montrer au grand jour. Toute une série de textes nous font connaître le tumulte de la sensibilité, l'intuition de la vérité intérieure, la mélancolie du glissement vers la mort, le sentiment de la solitude au sein d'une société hostile — mais tous ces aspects, de caractère préromantique, sont englobés dans un contexte „classique" (hypostase abstraite de l'humain, atemporalité et aspatialité du milieu, rationalisme, image ornementale et illustrative etc.).

Bien qu'il soit introduit dans les hautes sphères sociales par des lectures et qu'il réponde, du moins partiellement, à l'équation spirituelle de quelques écrivains, le préromantisme ne parvient pas à se constituer en une tendance durable de la littérature au cours de la période 1780—1821. De même que dans d'autres littératures d'Europe centrale et sud-orientale (Serbie, Bohême, Pologne, Hongrie, littérature néo-hellénique) — que l'ouvrage passe en revue comparativement — les éléments préromantiques sont greffés sur un fond classique. Si en Occident le préromantisme avait constitué une tentative pour libérer la personnalité des arcanes d'un ordre oppressif, surtout sur le plan esthétique, en Orient, où la féodalité, quoique ébranlée, survit et où la bourgeoisie tend à s'intégrer au système, le préromantisme exprime une révolte à genoux, dans laquelle la protestation est combinée à l'utopie d'un „humain" intangible et la crainte devant l'histoire à l'espoir en un redressement moral. De fait, il est coincé entre un classicisme qui ne

Scanned with OKEN Scanner

se résume pas aux délices languissantes de la galanterie, mais s'avère susceptible encore de pureté et d'idéal, et un romantisme national en pleine expansion. Ce qui semble préromantique est parfois une simple distorsion de la substance classique, une brusque éruption au-delà des règles et du style, mais fugitive et dépourvue de la conscience de son insubordination. D'autres fois, vers la fin de la période et surtout après 1821, le préromantisme est un véritable romantisme, mais qui hésite encore à prendre son essor.

Le troisième tiers du *Livre premier* comprend l'analyse des traductions faites entre 1780 et 1821, ainsi que de la création littéraire originale de la même période, dans la mesure où elle allie et oppose l'une à l'autre la modalité *néo-classique* de la forme et la modalité *non-classique* de la sensibilité. Nous disons „néo-classique" parce que les écrivains dont il s'agit — Alecu Văcărescu, N. Văcărescu, I. Cantacuzino, N. Dimachi etc. — ne sont „préromantiques" ni entièrement, ni toujours ; en échange, tous s'écartent — à des degrés différents et probablement sans préméditation de leur part — de ce qui constitue l'essence de l'interprétation „classique" du monde (essentialisme, équilibre, rationalité, idéalisme moral, soumission à l'objet etc.).

En ce qui concerne les traductions, nous remarquons qu'elles ne reflètent qu'incomplètement et tout à fait approximativement la mentalité des couches intellectuelles, qu'elles ne représentent qu'un infime pourcentage des lectures des boyards et des personnes cultivées ; quant aux surprenantes omissions qu'elles comportent, celles-ci n'attestent ni le mauvais goût, ni l'ignorance, elles mettent en lumière l'impact de certaines circonstances objectives de nature extra-esthétique. C'est pourquoi, afin de distinguer les traductions *représentatives* (reflétant des prédilections effectives de l'esprit public) des traductions *occasionnelles* (qui attestent des tendances périphériques dans le contexte spirituel de l'époque), nous avons examiné attentivement la *diffusion* des écrits respectifs. A cet égard, nous avons constaté que les traductions laïques les plus répandues sont celles des livres populaires et de colportage, que parmi les oeuvres de la „haute" littérature les romans jouissent d'une grande vogue, et que les auteurs les plus lus sont Voltaire, Fénelon (le *Télémaque)*, Métastase, Florian, Marmontel, Gessner, Baculard d'Arnaud, Mme Cottin, Mme de Genlis etc.

Nous avons également constaté que, tandis que les lectures de la couche évoluée tendent à rejoindre celles des pays d'Occident et sont imprégnées pour une bonne part de l'atmosphère préromantique du commencement, du XIX-e siècle, les traductions, qui doivent s'adapter aux exigences d'un milieu culturel faiblement développé, se trouvent à une bonne distance en arrière ; quant à la création proprement dite — par manque

de tradition, par pauvreté de la langue, par l'obligation de ne pas dépasser le niveau de compréhension des lecteurs, par crainte d'indisposer soit l'église, soit „l'opinion" des personnes haut placées ou les idées politiques en cours etc — elle est encore moins libres de chercher sa voie et de se lancer dans des expériments. C'est pourquoi la production littéraire de 1780—1821 est loin d'exprimer le véritable potentiel de sensibilité et d'intelligence de l'époque, mais seulement ce qu'il en est resté après que les „intentions" ont franchi les barrières successives de la politique, de la morale sociale et du langage. Pour mettre en relief la crise des valeurs classiques, nous nous occupons successivement de la transformation dans le sens préromantique de l'ancien motif „fortuna labilis" (chez Ienăchiță Văcărescu, N. Dimachi, C Conachi, Zilot le Roumain etc.) puis des oeuvres d'Alecu Văcărescu, I. Cantacuzino, N. Dimachi, N. Văcărescu, enfin de la correspondance entre Nicolae et Iancu Văcărescu (1814—1817), particulièrement révélatrice pour le thème de l'inadaptation et de l'échec, propre à la crise morale traversée par la conscience européene au début du XIX-e siècle.

Livre deuxième. La transition (1821—1830)

La première partie du *Livre deuxième* s'occupe de la signification et des répercussions des événements de 1821, année que nous considérons conventionnellement comme ligne de clivage entre l'ancienne société roumaine — figée dans l'orthodoxie, l'esprit patriarcal, les moeurs à demi orientales, détachée du temps et passive aux appels de l'histoire, et la nouvelle société — laïque, européenne, dynamique, réinstallée dans le courant du temps et ouverte au dialogue des cultures. Une analyse systématique du contenu des proclamations de Tudor Vladimirescu, le chef de l'insurrection roumaine de 1821, nous mène à la conclusion qu'elles définissent un programme politique cohérent, correspondant entièrement aux exigences objectives du développement, que chaque point inscrit par Tudor sur son étendard de combat „rationalise le réel", autrement dit qu'il aide à la prise de conscience du processus historique et, par là, à son accélération. La justification de la voie révolutionnaire, l'identification des concepts de „peuple", de „patrie" et de „nation", la conception démocratique de la souveraineté, l'idée de justice sociale, la préfiguration de l'Union des Principautés : tous ces objectifs, énoncés avec une grande clarté et dans un langage qui dénote une remarquable compréhension de la psychologie de l'homme simple, constituent autant de facteurs de polarisation de l'énergie revendicative des masses, qui exerceront une action intense dans

Scanned with OKEN Scanner

la vie spirituelle des décennies ultérieures. D'autre part, l'image de Tudor deviendra un symbole pour tous ceux qui militeront au nom de la rédemption nationale. Accaparé par la poésie et la fantaisie populaires, magnifié par la génération suivante, Tudor sera envisagé de plus en plus comme le précurseur des luttes pour la libération nationale et sociale au peuple roumain au XIX-e siècle et, en cette qualité, comme le précurseur du messianisme romantique roumain.

Le mouvement révolutionnaire de 1821 représente vraiment le seuil d'une nouvelle époque, non par ses résultats immédiats, mais par les conséquences en profondeur, par les perspectives qu'elle a ouvertes et ses effets de ricochet. L'analyse d'un grand nombre de sources et de témoignages contemporains (I. Dîrzeanu, le métropolite Veniamin Costache, Iordache Otetelişanu, Naum Rîmniceanu, N. Văcărescu, Iordache Golescu, Dinicu Golescu, Ghenadie Pîrvulescu, Zilot le Roumain, ainsi que de nombreux anonymes) permet de relever le dramatisme des événements vécus par tout le monde en 1821, notamment le désarroi, la peur et les perplexités que les brusques et imprévisibles renversements de situation ont suscités pour la classe dominante. D'autre part, il ressort qu'au cours de la troisième décennie, bien que l'ordre établi semble se cramponner et résister à l'assaut des événements (jusqu'en 1829, en effet, le cadre des institutions de l'ancien régime demeurera intact), les facteurs de dissolution s'accumulent néanmoins ; le processus d'érosion des structures féodales se déroule avec plus de vigueur encore que par le passé, les contradictions croissent en intensité et force propulsive, les éléments hostiles au régime commencent à motiver idéologiquement leur contestation, d'où une rapide transformation des conditions mêmes de la lutte anti-féodale. Dans ce nouveau contexte, la vie intellectuelle entre dans une période d'effervescence, la littérature tend à perdre son caractère conventionnel, à se rapprocher de la vie des hommes, de leurs aspirations et de leurs inquiétudes. Dès que l'on s'éloigne des apparences et que l'on analyse la réalité intérieure de l'époque, que ce soit sur le plan des mutations sociales ou sur celui du mouvement des idées, on s'aperçoit que le grand choc de 1821 entraîne des développements décisifs et irrévesibles. Comme toute période de transition, la période 1821—1830 mêle le nouveau et l'ancien, les promesses de l'avenir et les plaies encore mal cicatrisées du passé. Comme toute transition, elle a les apparences de la continuité, mais elle représente déjà un tournant de l'histoire.

Les orages de 1821 transforment les „lumières" en une réalité *intérieure* du peuple roumain. Ils poussent à un ample processus d'élucidation, à poser en termes de conscience la situation historique du peuple roumain au moment de son passage du Moyen Age à l'époque moderne. Les „lumières", qui avaient constitué auparavant l'idéal de quelques esprits isolés, se

concrétisent maintenant en une théorie relativement cohérente de l'instruction, de l'éducation morale et du progrès matériel, qui fournit une *réponse plausible* aux problèmes soulevés par la nouvelle étape historique. Cette réponse comporte un *diagnostic* de la situation, un *programme* de redressement, une *philosophie* de nuance éthique, qui établit les critères et les conduites recommandables, enfin une *politique* de mise en oeuvre des objectifs proposés.

La première manifestation significative du processus de prise de conscience est constituée par la littérature politique des années 1821—1822, qui consiste en mémoires, pétitions et projets de réforme élaborés par les boyards qui, fuyant l'Hétairie et le mouvement de Tudor Vladimirescu, s'étaient réfugiés à Braşov, Sibiu ou au-delà du Prut. L'étude de quelques dizaines de mémoires et de projets de réforme, qui occupe deux chapitres, atteste l'aggravation des contradictions entre grands et petits boyards, la puissance de fermentation des principes constitutionnels bourgeois qui, sous des formes tantôt timides, tantôt plus hardies, s'infiltrent dans la plupart des textes, comme preuves d'une évolution irrésistible. Ce qui est caractéristique pour les grands boyards, c'est la symbiose entre l'„ancien" et le „nouveau" : d'une part, la volonté de conserver les privilèges féodaux, non seulement sans concessions de leur part, mais si possible avec un accroissement des obligations de la paysannerie ; d'autre part, la revendication de mesures d'esprit libéral, visant à la modernisation de la vie publique dans les Principautés (organisation du crédit, sécurité du commerce, création de moyens de communication, suppression du monopole économique de la Porte, limitation de l'arbitraire du pouvoir princier, renouvellement de l'administration etc.).

Une ouverture plus large vers les idées égalitaires et démocratiques ressort de la littérature politique émanant des petits boyards. Elle met en question les droits conférés par la naissance, réclame l'égalité entre eux et les grands boyards, énonce l'idée que la „boyarie" est une fonction sociale, à laquelle le mérite seul doit donner accès, soutient que la patrie n'est pas l'apanage du groupe restreint des grands boyards. Toutefois, ainsi qu'il ressort de l'examen détaillé du projet de constitution de 1822, dit des „carbonari", en grande partie l'oeuvre de Ionică Tăutu, même les factions avancées de petits boyards ne visaient pas à renverser l'ordre social établi, mais préconisaient seulement une nouvelle distribution du pouvoir dans le sein de la classe dominante et l'adoption de réformes destinées à rapprocher les Principautés des Etats civilisés. Il est vrai pourtant que, vu son caractère officiel, la Constitution des „carbonari" était obligée de se maintenir dans les limites d'une certaine circonspection et d'une certaine modération. Dépourvus de ces caractères, d'autres mémoires, surtout valaques,

font preuve de radicalisme politique et parfois même d'un véritable pathos révolutionnaire. Ils attestent qu'à défaut d'être toujours approuvé, le mouvement des pandours a souvent été compris, que les idées semées par les proclamations de Tudor ont germé, qu'elles ont donné lieu à un dialogue fertile entre les consciences les plus diverses, hostiles ou partisanes, aidant les unes comme les autres à rejeter les entraves de la pensée traditionnelle.

Plus significative encore pour la troisième décennie du siècle nous apparaît la littérature dénonçant l'état actuel des choses et préconisant des réformes, littérature due à des intellectuels éclairés tels que Dinicu Golescu, I. Tăutu, E. Poteca, B. P. Mumuleanu, Gr. Pleşoianu, dr. Piscupescu, S. Marcovici, qui achève de transformer le *fait matériel* de la crise de la société féodale en un *fait de conscience*. L'analyse détaillée de cette „littérature", de portée idéologique, mais remarquable par la puissance émotive de l'expression, dévoile quelques traits caractéristiques : conscience *obsessive* des problèmes soulevés, *caractère radical de la critique* (elle ne s'attaque pas aux personnes, mais aux institutions, disjoint le „pouvoir" du système, entreprend de démystifier la grande propriété foncière et les rapports de servage), *dramatisation de l'exposé* (volonté de choquer, de tirer le lecteur de sa léthargie, oscillation entre les larmes et l'indignation, entre le sermon et le pamphlet), *optimisme rationaliste* (foi en la possibilité d'améliorations, condamnation de la dégradation des hommes, mais sans désespérer de l'Homme), *légalisme* (solution : les réformes, entreprises par les éléments d'„en haut").

Le caractère du *programme* de redressement proposé par les esprits éclairés de la troisième décennie résulte de la rencontre entre les nécessités historiques (lenteur de l'évolution vers le capitalisme, décalage par rapport à l'Occident) et la conjoncture créée dans les Principautés après 1821 (échec d'une insurrection populaire, essor de l'idée nationale). Les limites en sont déterminées par la structure des classes sociales (faiblesse chronique de la bourgeoisie, position ambiguë des petits boyards), par le statut international des Principautés, par le climat anti-libéral et conservateur entretenu par la Sainte-Alliance. Il exprime, en essence, les intérêts d'une société agraire prérévolutionnaire, à peine entré dans l'orbite du capitalisme et, de ce fait, inconsciente de ses tares.

Une particularité frappante de cette manifestation tardive (par rapport à l'Occident) d'une idéologie prache des „lumières", c'est la conviction que „progrès" et „instruction" sont deux notions liées indissolublement entre elles. Tout le monde voit dans le développement de la culture et la diffusion des sciences la garantie du bonheur de l'humanité ; à condition de supprimer les superstitions, de libérer les ressorts comprimés de la personnalité, de permettre au peuple d'assimiler les conquêtes de la civilisa-

Scanned with OKEN Scanner

tion moderne, en un mot, en mettant la raison en pleine possession de ses prérogatives et en assumant l'idéal des „lumières", l'avenir s'annonce brillamment.

La théorie politique de la troisième décennie proclame : l'existence d'une solidarité entre l'élite de la nation et le peuple, conséquence de la nouvelle idée de patriotisme née dans le tumulte de l'année 1821 ; le devoir des couches éclairées — qui se confondent en grand avec les boyards — d'instaurer la civilisation et le progrès, étant donné que le peuple n'est qu'une masse amorphe, incapable de prendre part consciemment au processus historique ; la conviction que les dirigeants doivent se préoccuper non seulement d'instruire et de moraliser lé peuple, mais aussi de faire des bonnes lois, de développer l'agriculture et le commerce, de mettre en valeur les richesses du pays.

Un autre trait caractéristique en est le moralisme, un moralisme associé à la raison, mais qui se sert du sentiment pour se faire mieux comprendre et plaider sa cause avec plus de conviction. Dans son essence on discerne l'idée de „vertu", c'est-à-dire la disposition à mettre le bonheur d'autrui au-dessus du sien. Elle associe le philanthropisme du XVIII-e siècle aux préceptes d'un christianisme évangélique, mais délivré des excès du puritanisme, ainsi que de toute obstination dogmatique. Tout en croyant à l'idée, lancée par J.-J. Rousseau, de l'excellence de l'état de nature, les intellectuels sont conscients du fait que dans une société en pleine décadence, où les moeurs sont en voie de dissolution, où le mal est étendu, agressif et redoutable, on ne saurait miser toujours sur les impulsions spontanées. Aussi l'accent doit-il porter sur le „devoir", la „vertu" prenant ainsi le sens de correction de la nature à la lumière de l'idéal. Ce qui signifie, de fait, un accord *sui generis* entre la voix intérieure et la faculté de discernement, entre l'individu irréductible et le social irrémédiable, entre le sentiment et la raison. Nous analysons largement les manifestations typiques du moralisme au cours de la troisième décennie du siècle (recueils de proverbes et de maximes, le primat de l'„éthique" dans les oeuvres philosophiques), ainsi que la littérature édifiante des idylles et des contes moraux (Gessner, Florian, Marmontel), qui pratique le prosélytisme en flattant le sentiment et qui fait des larmes le signe de la vertu.

Les esprits éclairés de la troisième décennie ne se contentent pas de systématiser des opinions de bon sens et d'exprimer dans un langage pathétique l'expérience de leur propre crise de conscience. Ils essayent de conceptualiser leurs idées, soit par la traduction directe d'oeuvres philosophiques et politiques (Montesquieu, Condillac, Beccaria, Muratori, Volney, Fontenelle etc.), soit par des constructions théoriques propres. Il convient donc d'examiner ces traductions et surtout les créations originales qui, bien

Scanned with OKEN Scanner

que de faible envergure, n'en présentent pas moins un grand intérêt. C'est ainsi que nous étudions le manuscrit inédit de C. Conachi intitulé *Coup d'oeil politique sur l'Europe en 1825*, le texte de C. Moroiu *Dissertation pour l'amélioration de la prison de Bucarest* (1827) et, tout particulièrement, les écrits de Ionică Tăutu.

Le grand mérite des intellectuels de la troisième décennie ne réside cependant pas dans leurs vues théoriques mais dans leurs réalisations pratiques. Dépourvus d'une véritable élévation philosophique, ils inspireent, en échange, une vaste oeuvre d'édification de la culture et de diffusion des connaissances et des techniques modernes. Nous passons en revue l'activité des „sociétés" jusqu'en 1830, le développement de l'enseignement, la création de la presse (depuis *Fama Lipscăi* jusqu'à *Curierul românesc* et *Albina românească)* le „mécénat" des boyards, en tant que modalité provisoire d'accomplissement de la politique des „lumières".

La dernière partie du *Livre deuxième* traite de la situation de la littérature. L'évolution de celle-ci entre 1821 et 1830 correspond entièrement aux élans déclenchés par Tudor Vladimirescu dans toutes les sphères de la vie nationale.

Le développement de la littérature joigne et superpose l'„ancien" et le „moderne". Les contemporains ne perçoivent pas plus l'existence d'une rupture au cours de cette période de transition que le chercheur d'aujourd'hui n'y décèle des signes de perturbation ou de conflit intérieur. Les nouvelles conceptions littéraires ne naissent pas d'un conflit avec celles qui les ont précédées : elles coexistent, souvent dans une déroutante symbiose. Le „progrès" n'est pas réalisé par la défaite des éléments „classiques", mais par métamorphose, ou plutôt par l'apparition concomitante, trop spontanée et ingénue pour être cohérente, d'éléments de type préromantique et romantique. Sans préméditation, par simple réponse aux sollicitations du temps, les auteurs commencent à élargir les frontières de la création, à donner de plus en plus cours à une inspiration qui charge l'oeuvre littéraire d'un contenu historique et personnel. Mais cette nécessaire adaptation au climat intellectuel et moral de l'époque se fait péniblement et conduit à des résultats douteux.

Un changement radical était impossible *alors*. C'est que le soulèvement de 1821, n'a pas été une révolution, mais seulement le premier acte d'une révolution, qui a donné une vigoureuse impulsion à la vie spirituelle roumaine, mais sans réussir à la renouveler en profondeur. Les représentants littéraires de la troisième décennie — Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Mumuleanu — apparaissent dans cette ère nouvelle avec une mentalité de formation ancienne ; ils ont su changer de costume, mais ne parviennent pas à changer d'âme. Ils adhèrent pour commencer à une poétique de type néo-

Scanned with OKEN Scanner

classique, caractérisée par la rationalisation du lyrisme, le côté discursif, l'indigence métaphorique, l'attention accordée aux réflexions morales, le goût de l'abstraction, le finalisme pédagogique. A mesure que le rythme de l'histoire se précipite, vers 1821, et après cette date surtout, lorsque la vie matérielle et spirituelle des Principautés s'engage dans un courant de transformations substantielles, ils se mettent évidemment en demeure d'accorder leur instrument aux sensibilités et aux goûts nouveaux, aux nouveaux mouvements souterrains de l'opinion.

Une première réponse à la „commande sociale" est la littérature militante et pragmatique qui s'inscrit dans l'horizon des „lumières", les discours pour arracher le monde à l'inertie, les livres d'initiation et de moralisation. Mais écrire n'est pas seulement incitation à l'action et propagande idéologique, c'est aussi jetter des ponts entre la réalité et l'imaginaire, satisfaire la soif de transcedant. Or, l'époque dont le point de cristallisation symbolique est l'année 1821 ne manque pas de promouvoir aussi cette „commande sociale" d'ordre plus subtil qui consiste à „réinventer le lyrisme". Elle rend intelligible à l'esprit roumain la signification affective du programme de la Révolution Française : le droit des individus de devenir des personnes, le droit des peuples de devenir des nations.

On voit ainsi les écrivains se mettre spontanément à débarrasser la poésie d'artifices, à la rapprocher de la nature et de la vérité intérieure, à l'élever à la dimension de l'Homme, encore enchaîné mais ivre de l'idée que sa libération est proche. La littérature renonce au côté frivole de l'anacréontisme, adopte un ton de gravité et de responsabilité, devient „confession" chez D. Golescu et C. Conachi, „méditation" sur le destin humain chez Mumuleanu, „chronique" de l'actualité et „instrument" de participation aux luttes du jour dans les écrits inspirés par les événements de 1821. Pourtant, les écrivains avancent à grand-peine encore dans cette voie, étant sans cesse retenus par des inhibitions, par les poncifs de l'éducation et du goût. Comme tous ceux obligés de franchir le Rubicon, ils avancent timidement et usent souvent des nouveaux vocables pour désigner des réalités anciennes. Le romantisme semble être à portée de la main, tantôt rejoint, tantôt mimé ; toutefois, en tant que principe cohérent et structurateur de création, il sera l'oeuvre d'une autre génération, de ceux nés après 1821 ou que la grande coupure de l'année 1821 trouvera assez jeunes pour que leur formation ne porte pas l'empreinte du XVIII-e siècle.

S'il fallait désigner, en termes de référence européene, la tendance dominante qui se dessine dans la littérature de la troisième décennie, on pourrait — mais avec de grandes réserves — parler de préromantisme. Un préromantisme certes plus consistant que celui de la période antérieure, mais encore incohérent et amorphe. A l'instar de celui-ci, il est dépourvu

Scanned with OKEN Scanner

de conscience artistique : ses représentants ne pensent pas leur destin en ternes littéraires et ne veulent pas ou ne peuvent pas conceptualiser leur crédo esthétique. Tout comme celui qui l'a précédé, ce nouveau préromantisme traduit la crise des rapports entre l'individu et le monde *avant* la victoire de la révolution bourgeoise et associe les „lumières" au sentimentalisme. Il est „avantagé" pourtant par le fait que le processus de dissolution des relations patriarcales s'y trouve à une phase plus avancée et que l'essor de la lutte nationale sensibilise les esprits à l'égard d'une série de motifs et d'attitudes qui lui sont familiers : les „ruines", la nature, la découverte de la vie intérieure, l'historicité. En revanche, à cause du décalage entre l'Ouest et l'Est, il est „désavantagé" par le fait qu'il agit parallèlement au romantisme qui, se trouvant en pleine expansion, tend à l'annexer.

Dans l'analyse détaillée de la littérature de la période 1821—1830, un premier chapitre comprend les écrits directement inspirés par les événements de 1821. On y trouve autant les oeuvres d'„évocation" proprement dite (chroniques de Zilot le Roumain et de Naum Rîmniceanu, compositions versifiées d'Al. Beldiman et de V. Pogor, le poème anonyme *Pour les princes grecs hétairistes, Lamentation et complainte sur la Valachie,* deux „complaintes" sur la Moldavie, dont l'une inédite, due probablement à Conachi, un fragment dramatique etc.) que les oeuvres „écho" (poésies de Iancu Văcărescu, V. Fabian Bob, C. Asachi, C. Conachi, le poème anonyme *La trompette roumaine,* le poème inédit *Le sabre de Trajan* etc.). Suit l'analyse monographique, exhaustive, des oeuvres des écrivains représentatifs — C. Conachi, G. Asachi, I. Văcărescu, B. P. Mumuleanu — et des écrivains de marge — G. Peşacov (avec le poème inédit de plus de mille vers *Caresse poétique),* Ienache Gane, Daniil Scavinschi, V. Fabian Bob.

Livre troisième. Emergence du romantisme (1830—1840)

La première partie de ce livre expose le contexte historique de la période 1830—1840, analysant les conséquences de la paix d'Andrinople du point de vue économique, social, politique, les effets bons et mauvais du Règlement Organique, le fonctionnement du pouvoir et surtout l'état d'esprit pendant la quatrième décennie du siècle dernier. Fait essentiel : c'est que les antagonismes sociaux et politiques s'aggravent de plus en plus, tel qu'il ressort des sévères mesures de répression des autorités (qui tâchent d'étouffer toute ma-

Scanned with OKEN Scanner

nifestation aussi timide fût-elle, de pensée libérale), des agitations qui secouent les villages, de l'organisation d'actions conspiratives pour renverser le pouvoir (conjuration de Leonte Radu, action de I. Câmpineanu). Suscitée par les carences de la vie publique et par l'état de crise des consciences, mais empêchée de s'exprimer, la critique voit s'accroître sa force de propulsion, tel un cours d'eau contenu par un barrage. D'une part, elle entretient la subversion, l'activité révolutionnaire ; d'autre part, elle se sublime, se convertissant en littérature, en une littérature qui polémique avec l'état de choses existant, au moyen de l'allégorie ou de la fable, ou qui, par une démarche compensatrice, tend à se détacher de la contingence par le symbole et le mythe. Car, ainsi qu'il arrive toujours lorsque la distance entre le *réel* et le *possible* s'accroît — soit parce que la réalité s'est détériorée, soit parce que les hommes ont étendu grâce à la culture le champ de leurs aspirations — la tension qui en résulte alimente non seulement l'insertion dans l'actualité, mais aussi l'évasion, c'est-à-dire dans notre cas l'exploration poétique du monde intérieur ou du passé. Les attentes déçues, la condamnation des énergies à mourir à petit feu, le manque de soupapes dans une phase de surchauffe de la sensibilité, la conscience de plus en plus aiguë que la système n'offre pas de moyens légaux de redressement : autant de facteurs qui favorisent tant la métamorphose révolutionnaire des lumières que l'exacerbation romantique du lyrisme.

Nous traitons ensuite de la crise des lumières, de plus en plus prégnante à partir de 1835. Les causes en sont multiples. L'une d'elles réside, paradoxalement, dans l'oeuvre même d'implantation des institutions. Car il ne tarde pas à apparaître avec évidence que la création de journaux, d'écoles, de théâtres ne constitue pas une fin, mais un moyen, un premier pas, que le problème de l'instauration de la culture, qui se réduisait à la mise en place des institutions tant que celles-ci n'existaient pas, se transforme en une question de contenu, d'options politiques, dès que celles-ci sont nées. La lutte pour la culture devient ainsi une lutte *en faveur* de certaines valeurs et *contre* d'autres, où tout choix est sujet à caution, car il implique des discussions non seulement entre adeptes du „nouveau" et de l'„ancien", mais aussi entre partisans également passionnés de la régénération.

Une autre déception apparaît dans le domaine de la pratique sociale. L'expérience infirme l'opinion que, par l'instruction et la moralisation, c'est-à-dire par le perfectionnement de l'individu, il soit possible de changer le caractère du gouvernement. Les faits montrent que, bien au contraire, c'est la politique qui régit la culture et non la culture qui régit la politique. La distance entre le réel et l'idéal, qui pour un D. Golescu ou un E. Poteca, pouvait être annulée dans un avenir prévisible, grâce à une stratégie adé-

Scanned with OKEN Scanner

quate de rationalisation des rapports humains, devient maintenant un abime, sans chances d'être dépassée par les moyens de la persuasion.

Assurément, l'un des facteurs décisifs dans la restructuration du climat de l'opinion, c'est le „nationalisme". Il tend à devenir au fur et à mesure qu'on avance dans le siècle une réalité existentielle, l'objectif et le critère suprême de toute activité intellectuelle.

Si au cours de la quatrième décennie l'esprit des „lumières" continue à être représenté par une génération dont la formation remonte à l'époque phanariote (Asachi, I. Văcărescu, Heliade, Poenaru), qui croit plus dans les possibilités du jeu diplomatique que dans l'autodétermination du pays et qui attend le progrès d'une accumulation de petites améliorations graduelles, en échange, un fait caractéristique est l'apparition, vers 1835 et après, d'une nouvelle génération venue au monde autour de 1815 (Alecsandrescu, Negri, Bolliac, Ghica, Kogălniceanu, N. Bălcescu, Alecu Russo, Alecsandri etc.), une génération révolutionnaire, démocrate, capable de comprendre le rôle de l'élément spécifique en matière de culture et de situer le problème roumain dans le contexte de la politique européenne. Pour tout le monde mais surtout pour la jeune génération, les lumières se démonétisent vers 1840, en tant que solution globale pour sortir de l'ornière. Sous la pression des circonstances objectives, la tendance générale est de politiser l'acte culturel et de le subordonner à la lutte pour la conquête du pouvoir.

Nous entreprenons ensuite une présentation détaillée du mouvement intellectuel au cours des années 1830—1840, par branches d'activité, en examinant partout la dégradation des lumières et leur transformation romantique plus ou moins nettement marquée. Nous exposons ainsi la situation de l'enseignement, des sociétés, du théâtre, de la presse, des publications (en accordant une attention spéciale au domaine des traductions, où commencent à se constituer déjà des relations de „marché"). Dans l'ensemble, nous soulignons trois caractéristiques du mouvement culturel : *le rythme rapide de la récupération, la création des institutions* (l'acte de culture est intégré fonctionnellement dans le mécanisme de la société, la littérature acopriert une certaine „autonomie" etc.), *l'extension du mouvement culturel à l'échelle nationale* (les anciens limites provinciales sont définitivement dépassées). Un chapitre spécial est consacré à l'analyse du problème du „public" et aux effets du „goût" des lecteurs sur la production littéraire, à la lumière des méthodes de la sociologie littéraire.

La seconde partie du *Livre troisième* passe en revue (en 7 chapitres) les origines, les manifestations et les conséquences de l'idée nationale dans la structuration du phénomène romantique roumain.

Après une incursion théorique, où nous discutons les racines du concept moderne de nation, l'apport des idées de „contrat" et de „Volksgeist" dans

Scanned with OKEN Scanner

son élaboration, les rapports entre „nationalité" et „nation", nous passons à l'analyse concrète de la situation dans les Pays Roumains. La „conscience nationale" apparaît d'abord en Transylvanie, où le peuple roumain était socialement homogène, puisque, à la différence des Principautés, il n'y existait pas une classe de boyards autochtones ; où il vivait dans des conditions de plus en plus intolérables d'asservissement, étant exposé à chaque instant à souffrir en tant que „nationalité" ; où, enfin, il se trouvait dans une permanente compétition avec d'autres groupes ethniques, fortement individualisés. Une telle situation, où la différence de langue et d'origine devient une fatalité politique et où la lutte pour l'obtention de la citoyenneté entraîne des motivations historiques, juridiques, philologiques, conduit tout naturellement à une affirmation de plus en plus consciente de soi-même. Elle se concrétise au cours de quelques décennies dans le programme revendicatif lancé par Inocenţiu Micu, repris et complété par le *Supplex Libellus Valachorum* et, sur le plan culturel, par les mémorables ouvrages des coryphées de l'école transylvaine.

En deça des Carpates, bien que le sens de l'évolution soit le même, l'idée nationale semble être, jusqu'à la seconde décennie du XIX-e siècle, l'apanage de quelques boyards éclairés, qui ne la laissent pas s'éteindre, mais ne sont pas capables non plus d'en faire une arme de libération nationale. Elle commence à prévaloir et à stimuler toute la vie intellectuelle vers la fin de l'époque phanariote, dans le contexte du processus de ségrégation des nationalités de l'Europe centrale et sud-orientale, en connexion notamment avec la renaissance néo-hellènique.

Les événements de 1821 favorisent un rapide éclaircissement. La littérature politique, si abondante après l'effondrement de l'Hétairie et du mouvement de Tudor Vladimirescu, nous en offre des exemples des plus caractéristiques. En effet, dans de nombreux textes, à côté d'un plaidoyer soutenu en faveur de la „patrie" et de l'appel à l'„union" de ses fils, on voit apparaître en corollaire l'idée de „nationalité". Certes, ni la finalité immédiate des textes, ni la formation théorique des auteurs, ni le climat tendu du moment ne permettaient des élaborations poussées et méthodiques. L'important, c'est que les auteurs des mémoires se découvrent non seulement habitants d'un même pays, mais conationaux, membres d'une même communauté ethnique, ayant les mêmes illustres ancêtres, une histoire commune et un droit mutuel à un statut d'égalité civique. La conscience nationale se fixe ainsi les jalons, dans une première approximation ; intellectuellement, elle est encore imparfaitement élucidée, mais sur le plan émotionnel, elle joue déjà le rôle d'une idée-force, douée d'un immense potentiel énergétique.

Désormais, l'idée nationale occupera une place centrale dans la pensée roumaine. Il est permis d'affirmer que durant la troisième et la quatrième

Scanned with OKEN Scanner

décennies elle anime toute la vie intellectuelle, lui conférant sens et substance. Pendant les années 1830—1840, elle signifie, en premier lieu, la *reconnaissance de la communauté de langue, d'origine et d'aspirations des Roumains* (et en sous-entendu leur unité territoriale) ; en second lieu, l'affirmation de la *fierté* d'appartenir à cette communauté, la volonté ardente de se mettre à son service, d'écarter tout ce qui pourrait en altérer l'image et nuire à son développement. Ce qui est nouveau ici, c'est à la fois la *plénitude* avec laquelle on prend acte de l'existence de la nationalité roumaine, en tant qu'organisme psychique irréductible, et le sentiment sacré *du devoir* de tout mettre en jeu pour que la „nationalité" devienne „nation", par la libération de sous le joug étranger, la mise en concordance des frontières politiques et ethniques et la fraternisation entre habitants de toutes les classes.

Un chapitre spécial est consacré à la contribution de la Transylvanie à l'élaboration du concept moderne de nation. En essence, nous montrons que, partant du sentiment diffus de la communauté de langue et d'idéal, les penseurs transylvains transforment cette idée embryonnaire en un „concept" normatif de la vie spirituelle, étayé d'arguments historiques, philologiques et politiques et nourri en profondeur d'un débordement passionnel en état d'effervescence continue ; ils dissocient „nationalité" et „confession", subordonnant celle-ci à celle-là, ce qui représente un progrès sur la voie de la laïcisation de la pensée sociale-politique ; elle inclut la masse du peuple dans la nation, à côté de la noblesse, sans tirer cependant toutes les conséquences de ce principe révolutionnaire. La renaissance transylvaine a eu de puissants échos au-delà des Carpates, accélérant le processus de prise de conscience, et cela moins par l'élucidation des aspects théoriques, liés à l'origine ou au caractère roman de la langue, qu'en stimulant le patriotisme, en mettant fin à l'inertie, en faisant de l'idée nationale la sève nourricière de la culture. Nous signalons, à cet égard, les relations entre intellectuels d'en deça et d'au-delà des Carpates, la diffusion des livres imprimés à Bude, le rôle des professeurs transylvains à Bucarest et à Jassy, la grande influence exercée par *L'Histoire pour le commencement des Roumains en Dacie* l'oeuvre de Petru Maior etc.

Pour être elle-même, la conscience nationale doit se délimiter, en projettant sa subjectivité en objet et en se définissant par opposition. Cette dialectique de l'individualisation a lieu notamment par deux moyens : par l'étude de la langue et par l'exploration du passé, car toute nation signifie, en fin de compte, une langue et un destin formés au fil de l'histoire.

En ce qui concerne le premier problème, sans nous attarder sur les âpres controverses suscitées par le processus de formation de la langue littéraire, nous nous attachons surtout a montrer comment la langue a aidé la

Scanned with OKEN Scanner

mise en valeur de l'individualité nationale : les philologues argumentent la capacité de la langue roumaine à servir d'outil pour un commerce intellectuel de type supérieur, s'évertuent de prouver sa créativité, sa „supériorité" esthétique et sa romantié se soucient d'en identifier son „genie" propre, c'est-à-dire son „statut naturel", ses particularités inhérentes et spécifiques etc.

La découverte de l'historicité est, chez nous, l'oeuvre des „lumières" et elle a lieu vers la fin du XVIII-e siècle, comme expression de la prise de conscience nationale. Mais si l'exploration du passé, dans l'intention de démontrer la priorité de l'élément roumain en Dacie, la noblesse de son origine et sa continuité ininterrompue, constitue une des préoccupations primordiales de l'Ecole transylvaine, qui trouve son expression dans deux ouvrages mémorables, la *Chronique* de Şincai et *L'Histoire pour le commencement des Roumains en Dacie* par Petru Maior, à cette même époque, dans les Principautés, la clarté des objectifs poursuivis laissait fort à désirer et le niveau de l'historiographie, de Ienăchiţă Văcărescu à Dionisie l'Ecclésiarque et à Zilot le Roumain, demeurait médiocre. Dans ce domaine aussi, les bouleversements de 1821 ont tiré les esprits de leur torpeur. A partir de 1830 surtout, on assiste à une véritable explosion de l'historisme : érudits, poètes, peintres explorent le passé sous toutes ses faces, remontant jusqu'aux origines (l'archéologie suscite un immense intérêt) ou exaltant les moments héroïques des luttes pour l'indépendance ; les recueils de documents et la publication des sources sont à l'ordre du jour ; on imprime de nouvelles éditions de Cantemir et de Petru Maior, ainsi que les premières synthèses historiques modernes : *Idée rapide sur l'histoire de la Principauté de Valachie* par Florian Aaron et *Histoire de la Valachie...* par M. Kogălniceanu. Entre le nouvel historisme et l'ancien, représenté par l'Ecole transylvaine, il existe de nombreuses affinités, mais aussi une série de notables différences, que nous essayons de mettre en lumière par une analyse comparative. L'historisme de la troisième et de la quatrième décennies n'est ni curiosité, ni justification d'une prise de position politique, ni simple passion de déchiffrer les origines : c'est avant tout, une dimension de l'existence et une vision du monde. Il donne corps aux aspirations cristallisées sous l'influence des événements de 1821 et de l'effondrement de l'économie patriarcale. Dans sa conceptualisation, un rôle de plus en plus grand revient à l'intensification des relations intellectuelles avec l'Occident, en l'espèce avec l'historiographie romantique de la Restauration, avec l'école historique du droit et, en général, avec le mouvement, d'obédience herder-ienne, de la promotion de l'élément spécifique en culture. Libéré en grande mesure de la tutelle des lumières, il est à la fois généré par le romantisme et générateur de romantisme.

Scanned with OKEN Scanner

La découverte du folklore survient relativement tard, autour de 1830 en Transylvanie et de 1840 dans les Principautés. Des enregistrements sporadiques de littérature populaire — au sujet desquels nous fournissons d'amples détails — avaient déjà eu lieu bien auparavant, mais ils ne répondaient ni à une *intention* de mise en valeur du folklore, ni à une compréhension de ses dimension métaphysiques, esthétiques ou nationales. Les causes de cet état de choses pourraient être : le manque de confiance, la suspicion ou la réserve des couches intellectuelles envers les produits de l'imagination populaire ; la prépondérance de l'idée, héritée des „lumières", que le „peuple" est „objet" de l'histoire ; l'évaluation de la création anonyme sous l'angle de la vérité, et non comme une vision de l'univers et la manifestation cohérente d'un style ; enfin, c'est probable que la littérature roumaine a retardé de découvrir le folklore précisément parce elle en était profondément imprégnée (or les peuples sont d'habitude plus sensibles à ce qui leur manque qu'à ce qu'ils posèdent et ils ont besoin du ricochet de l'adversité ou simplement de l'„altérité" pour se rendre compte de la richesse de leurs propres ressources).

Nous examions ensuite les deux directions dans lesquelles se manifeste l'intérêt pour le folklore, celle empirique, consistant à recueillir les matériaux (D. Ardeleanu, N. Pauletti, poésies parues dans *Foaia pentru minte*) et celle „idéologique", qui souligne le rôle et l'importance de la littérature populaire (Al. Hasdeu, E. Murgu, M. Kogălniceanu, G. Barițiu) ; pourtant, la véritable oeuvre de mise en valeur artistique du trésor des chansons orales et anonymes n'allait être entreprise qu'au cours de la cinquième décennie, par V. Alecsandri. Aussi, jusqu'en 1840, terme de notre recherche, on ne note que des préliminaires : le folklore poétique a bien été découvert dès 1830 environ, mais la découverte de la poésie du folklore ne sera possible qu'avec la victoire du romantisme.

La dernière section du *Livre troisième* est intitulée *L'expansion romantique*. Les premiers chapitres s'occupent de la „structuration" du courant romantique dans le contexte général du mouvement culturel au cours des années 1830—1840, en synthétisant les idées et les points de vue déjà énoncés.

Ce qui est caractéristique pour l'„apparition" du romantisme roumain, c'est qu'il s'insinue plutôt qu'il ne s'impose, c'est que, jusqu'en 1840, il n'est pas „assumé" comme identité artistique même par ses propres adeptes. Si le risque d'une attitude tranchante, dans le genre de la préface de *Cromwell*, est que le geste libérateur ne se transforme en routine et la nouveauté en procédé (en devenant „institutionalisé" le „modèle" entraîne la transformation d'un mouvement à l'état tendenciel et disponible en une „école", ayant son crédo, ses disciples et, bien entendu, ses hérétiques), la pénétration

Scanned with OKEN Scanner

par „infiltration" encourage en échange l'apparition d'hybrides artistiques, les oscillations au-delà et en deçà des normes (dans le sens de R. Wellek), l'éclectisme des concepts littéraires. Or, c'est justement ce qui arrive chez nous après 1830 : le romantisme coexiste avec d'autres types de „modelage" artistique — à savoir avec des types spontanément néo-classiques, préromantiques, réalistes — soit dans l'ensemble du mouvement littéraire, soit dans l'oeuvre d'un même auteur.

Vu l'importance de ce phénomène de *coexistence* pour les commencements de la littérature roumaine moderne, nous nous efforçons d'en dévoiler le fonctionnement et d'en expliquer les causes. Un premier fait est que la structure féodale n'a subi qu'une révolution incomplète : suivant la méthodologie marxiste, l'existence d'un capitalisme préindustriel et d'une bourgeoisie faible, dont les fonctions sont exercées jusqu'à un certain point par les petits boyards, contribue à un certain effacement des frontières de la lutte idéologique, à l'instauration d'un climat favorable aux tendances éclectiques. Un phénomène de grande importance est la tendance à „brûler les étapes" (consistant dans l'asynchronie entre l'assimilation du „nouveau" et l'élimination de l'„ancien"), laquelle a pour conséquence le mélange des âges littéraires et des „modèles", autant au niveau de la création qu'à celui de la réception (décalage de „goût" entre le public intellectuel et le gros public). Nous relevons ensuite que la littérature des années 1830, étant obligée à „récupérer", à refaire rapidement l'itinéraire spirituel de l'humanité, devait consommer la „succession" des courants et des styles comme „simultanéité". Il y a encore le fait que l'antithèse classique-romantique était considérée comme une polémique propre à la France, nos écrivains n'étant pas gênés par la tradition d'un classicisme rigide, ni remplis d'un respect sacro-saint pour les règles qu'il avait édictés. A cet égard, il faut constater que jusqu'en 1840 le romantisme ne rencontre pas d'opposition sur le plan de l'idéologie littéraire, mais seulement de l'inertie ; les rares voix qui semblent soulever des objections n'expriment pas un classicisme militant, mais un bon sens scandalisé par des apparitions caricaturales.

Si ce phénomène de coexistence, au cours de la quatrième décennie, de divers types de modelage artistique est indéniable, il ne faut pas perdre de vue pour autant que ce qui caractérise le paysage intellectuel du temps, c'est *la prépondérance de plus en plus marquée du romantisme*. C'est sous son signe que se réalise la coexistence. Par le fait qu'il tient la quasi-totalité du front littéraire sous l'emprise des mêmes options majeures, qu'il groupe — même sans adhésion formelle — la plupart des écrivains, par les oeuvres produites, il acquiert le statut de courant. C'est d'ailleurs, à ce moment, le seul courant actif, prolifique, capable de fertiliser l'inspiration et de tirer les talents de leur apathie. Après une longue action souterraine, le

Scanned with OKEN Scanner

processus de renouvellement de la mentalité roumaine arrive enfin à prendre corps dans le contexte de la renaissance nationale, précipitée par le mouvement révolutionnaire de Tudor Vladimirescu et la conjonction propice à la culture d'après 1830. Les élans étouffés explosent, la poésie inonde la vie spirituelle, le lyrisme accapare l'histoire, l'imagination dresse les échafaudages de l'idéal. Certes, les pas sont encore incertains, l'affectation tient souvent lieu de sentiment véritable, la gesticulation l'emportent sur le „logos". Mais pourtant la nouvelle littérature donne une valeur programmatique à la rupture des formes périmées de l'organisation sociale et de la mentalité. Elle étend les limites de la poésie jusqu'aux bornes de l'univers, elle dessine une haute et sévère conception de la responsabilité de l'écrivain, elle assouplit la langue, fait chanter le vers et fait „dire" au mot plus qu'il ne semble exprimer.

Dans ces conditions, la „rencontre" avec le modèle occidental, plein de vitalité et en pleine expansion, illustré par de grands artistes, s'avère fertile. La coïncidence entre ce que les uns „voudraient" et ce que les autres „offrent" explique la rapide assimilation des procédés et des conventions romantiques de style. La „mode" qui impose l'imitation oeuvre dans le même sens que les affinités, qui entraînent une réception créatrice. L'intégration dans le temps réel de l'histoire rend productif le jeu des synchronismes spirituels : quelques grands romantiques — Lamartine, Hugo, Byron etc. — deviennent les idoles de nos écrivains, parce que ceux-ci se reconnaissent en eux.

Dans les chapitres suivants, noux examinons comment le romantisme a imposé effectivement sa présence, d'abord sous l'angle de l'idéologie littéraire, puis en matière de création proprement dite. En guise de préambule, nous essquissons l'histoire du terme „romantique" et de ses dérivés en puisant surtout aux contributions fournies par Logan Pearsall Smith, Alexis François, Carla Apollonio, René Wellek et, dernièrement, par François J-st). Dans les Pays roumains, le terme a été introduit au cours de la troisième décennie, lorsqu'il est attesté avec le sens de „pittoresque" (D. Golescu — 1826, Scavinschi — 1828) ; il se consolide après 1830, quand il acquiert le sens de „courant" littéraire et de typologie artistique (Heliade — 1835, C. Bolliac et I. Voinescu II — 1836 etc.).

Nous entreprenons l'étude de l'idéologie littéraire du temps en analysant les ouvrages de Heliade (dont les *Règles et Grammaire de la poésie* — 1831), ainsi que des autres auteurs qui ont abordé les problèmes de théorie littéraire (S. Marcovici, G. Pleşoianu, C. Bolliac etc.). Nous relevons la différence entre le „nom" et le „sens" du terme „romantique", le phénomène de réduction verbale de ce terme à l'échelle des valeurs traditionnelles, la façon particulière dont on comprend l'opposition classique-romantique,

Scanned with OKEN Scanner

l'équivoque de l'idée de „règle" etc. Nous proposons une nouvelle „lecture" des articles de Heliade, essayant de démontrer par là que si l'on interprète ses déclarations correctement et en tenant compte du contexte, le rédacteur de *Curierul românesc* ne fait essentiellement que légitimer l'infiltration de la théorie romantique dans l'espace littéraire roumain.

Le second côté de l'analyse concerne la cristallisation encore hésitante et encore maladroite d'une esthétique romantique proprement dite. Quelques-uns des aspects ainsi abordés sont : la formation d'un nouveau concept de poésie (identification de la poésie au „lyrisme", qui n'est plus désormais une idée revêtue d'images, mais l'expression des profondeurs de l'âme) ; prépondérance de la „connotation" sur la „dénotation" ; l'accent religieux, la soif de l'absolu, l'intuition de la totalité cosmique) ; la promotion de la „vérité" et du „naturel", avec leur corollaire, la „sincérité" (la valeur d'une création tient à l'authenticité de l'expérience de vie dont elle est chargée) ; l'idée romantique du „sublime" (dans le sens de quintessence de la nature et de superlatif du „réel") ; la mission du poète (agent de civilisation, mais aussi champion de la lutte pour les droits des nations et des classes opprimées, „écho" de la communauté). Un chapitre spécial est consacré au concept de „romantisme national", tel qu'il ressort du programme et de l'activité du groupe de *Dacia literară* (1840).

La dernière partie du *Livre troisième* traite de la première „vague" romantique, celle des années 1830—1840, passant en revue la création des écrivains de Valachie (Heliade, Cîrlova, Alecsandrescu, Bolliac, C. Caragiale, Şt. Stoica), de Moldavie (Hrisoverghi, Negruzzi, G. Crupenschi, M. Cuciuran, D. Ralet ainsi que, à la limite de la période étudiée, les débuts littéraires de Kogălniceanu, Alecsandri, Alecu Russo, C. Negri) et de la Transylvanie (G. Barițiu, P. Vasici, T. Cipariu, A. Mureșanu). Le but de l'analyse est de mettre en lumière non seulement les affinités de „famille" des écrivains susmentionnés (thèmes, attitudes spirituelles, emploi des images, technique prosodique), mais aussi la manière spécifique dont chacun incarne l'idéal romantique commun.

Scanned with OKEN Scanner

Lector : MARIA SIMIONESCU
Tehnoredactor : POMPILIU STATNAI

Apărut 1972. Hîrtie tipar A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 46,72. Coli tipar 47,5. A. nr. 14 688/1971. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 859—09.

Tiparul executat sub comanda nr. 10 644 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

MOMENTE ŞI SINTEZE

Seria „MOMENTE ŞI SINTEZE", pe care EDITURA MINERVA a inaugurat-o în 1970, îşi propune să publice studii despre principalele curente şi momente din evoluţia literaturii şi culturii noastre. Prin obiect şi modalitatea analizei, lucrările acestei serii prezintă interes deosebit pentru o largă sferă de cititori : elevi ai ultimelor clase liceale, studenţi, profesori din învăţămîntul secundar, cercetători în domeniul istoriei literaturii şi a culturii româneşti.

ÎN SERIA „MOMENTE ŞI SINTEZE" URMEAZĂ SĂ APARĂ STUDII DESPRE :

„ILUMINISMUL ROMÂNESC", „ŞCOALA ARDELEANĂ", „POPORANISMUL", „PAŞOPTISMUL", „NATURALISMUL ÎN LITERATURA ROMÂNĂ", „SEMNIFICAŢIA DIRECŢIEI LITERARE DE LA CONTEMPORANUL", „IRAŢIONALISMUL ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ. STUDIU CRITIC", „CONVORBIRI LITERARE. STUDIU MONOGRAFIC", „GÎNDIRISMUL" ş.a.

Lei 21,50

Scanned with OKEN Scanner

8 Martie

Scanned with OKEN Scanner

La mulți ani!
Vreau să îți dedic o poezie:

Mama

Nichita Stănescu

Spune-mi care mamă-anume
Cea mai scumpă e pe lume?
Puii toți au zis de păsări,
Zarzării au zis de zarzări,
Peștișorii de pestoaică,
Ursuleții de ursoaică,
Șerpișorii de șerpoaică,
Tigrișorii de tigroaică...

Scanned with OKEN Scanner

Mânjii toți au zis de iepe,
Firul cepii-a zis de cepe,
Nucii toți au zis de nucă,
Cucii toți au zis de cucă,
Toți pisoii, de pisică,
Țară eu, de-a mea mămică.

Orice mamă e anume
Cea mai scumpă de pe lume!

Scanned with OKEN Scanner